

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ХАЛҚ
ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ**

*“Фаол тадбиркорлик, инновацион гоялар ва технологияларни
қўллаб-қувватлаш йили” дастури доирасида амалга оширилган*

**ТАБИИЙ ВА АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН
ЁНДАШУВГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ**

мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси

МАТЕРИАЛЛАРИ

Самарқанд, 2018 йил 20 декабрь

УДК 378 (575.141)
Т12

ТАБИИЙ ВА АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд. СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ, 2018. - 412 б.

Мазкур республика илмий-амалий конференцияси материалларини нашр этишидан мақсад Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида таълим соҳасида, хусусан, табиий ва аниқ фанлар кесимида эришган ютуқларни ва истиқболдаги режаларни, фанларни ўқитишда компетенцияларнинг аҳамиятини, табиий ва аниқ фанларни ўқитишда амалий ва лаборатория машғулотларнинг ўрнини ҳамда бу борадаги илмий-тадқиқот ишлари натижаларини кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш, апробациядан ўтказиш ҳамда ўзаро алоқаларни кенгайтиришдан иборат.

Тўплам илмий тадқиқотлар, ишланмалар ҳамда илгор тажрибалар билан қизиқувчи илмий ва педагог ходимлар, докторантлар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тўламга киритилган мақолалар муаллифлик тахририда берилган. Тўламдан ўрин олган мақолаларнинг савияси, сифати ва илмий далилларнинг ҳаққонийлиги ҳамда мазмуни учун муаллифлар масъулдир.

Масъул муҳаррир:	<i>педагогика фанлари номзоди</i>	<i>С.Усмонов</i>
Таҳрир хайъати:	<i>иқтисод фанлари номзоди</i>	<i>Б.Усмонов</i>
	<i>филология фанлари номзоди</i>	<i>А.Ибрагимов</i>
	<i>филология фанлари номзоди</i>	<i>С.Юлдошева</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Х.Бердиев</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>А.Ҳужамкулов</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>А.Самъяев</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Н.Юнусова</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>И.Раимкулова</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Ф.Марупов</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Ш.Абдуев</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Т.Оқназаров</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>С.Умаров</i>
	<i>ўқитувчи</i>	<i>А.Ишонкулов</i>

Самарқанд Давлат университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази директори ҳузуридаги кенгайтирилган йиғилишнинг 2018 йил 3 декабрдаги қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-5368-9-0

© Самарқанд Давлат университети ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази, 2018

СЎЗ БОШИ

Бугунги кунда таълим тизимининг ҳар бир бўғинида таълим муассасаларини ривожлантириш стратегиялари ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилаётган бир даврда интеллектуал жиҳатдан рақобатбардош кадрларни етиштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонда (2017 йил 7 февраль) белгиланган устувор йўналишлардан бири сифатида “Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш” масаласи назарда тутилган. Айни вақтда, таълим муассасалари зиммасига эркин, мустақил фикр юрита оладиган, тафаккури ва дунёқараши кенг, билимли, шунингдек, мутахассислиги бўйича чуқур билим, юксак малакага эга бўлган кадрларни тайёрлаб беришдек масъулиятли ижтимоий вазифа юклатилган. Белгиланган вазифаларни бажариш ва назоратини амалга ошириш жараёнида таълим муассасаларининг талаб ва эҳтиёжларини инобатга олиш, ҳар бир таълим бўғинини ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини, шунингдек, таълимнинг мазмунини ташкил этган Давлат таълим стандартлари, ўқув режа-дастурлар ва методик таъминотни такомиллаштириш ҳамда моддий-техник базани модернизациялаш кабиларга алоҳида эътибор қаратилиб келинмоқда.

Жорий “Фаол тадбиркорлик ва инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш” йилида педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини тузилиш ва мазмун жиҳатидан ислоҳ қилиш мақсадида соҳада салмоқли ишлар амалга оширилди. Жумладан, ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда илғор педагогик технологиялар, инновацияларни таълим жараёнига татбиқ этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Инновацион ёндашувлар ташаббус ва янгиликлар асосида таркиб топади, таълим мазмунини ривожлантириш учун истиқболли бўлиб, тизимнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан таълим босқичларининг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, таълимнинг замонавий методологиясини яратиш, таълим муассасаларида ўқитиш сифатини яхшилаш, ривожлантириш чора-тадбирларини амалга ошириш ҳамда педагог ходимларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш, мухтасар айтганда, бутун тизимни янада такомиллаштиришни тақозо этади.

“Табиий ва аниқ фанларни ўқитишда инновацион ёндашувга асосланган таълим” мавзусида ўтказилаётган республика илмий-амалий конференцияси таълим ва фан соҳасини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишларни янада такомиллаштиришга хизмат қилади. Мазкур илмий-амалий конференциянинг асосий мақсади – таълим тизимида инновацион-компетентли ёндашув, табиий ва аниқ фанларни ўқитишда амалий машғулотларни ўтказишнинг замонавий усуллари, узлуксиз таълим жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни, таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини оширишда малака ошириш тизимининг аҳамиятини ёритиш кўзда тутилган.

Конференциянинг амалий аҳамияти иштирокчиларнинг шўъбаларга бўлинган ҳолда фикр алмашиши, тўпланган тажрибалар ва бошқа янгиликлар билан танишиш асосида ўз хулосалари, тавсияларини ишлаб чиқишларини ташкил этиш билан белгиланади. Бу эса фан ўқитувчиларининг касбий ва педагогик маҳоратини ошириш, таълим муассасаларида таълим-тарбия ишларини сифатли ташкил этиш, унга ижодий ёндашиш орқали самарадорликка эришишда методик жиҳатдан ёрдам беради, деган умиддамиз.

Усмонов С.С.
СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ директори

1-ШЎЪБА. ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМДА КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВНИНГ ЎРНИ

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ, ШАКЛ ВА УСУЛЛАРИ

Р.Д.Юлдашев,
Самарқанд вилоят Халқ таълими бошқармаси бошлиғи

Бугунги кундаги глобаллашув шароитида инсоннинг табиий яшаш ҳуқуқининг дунё мамлакатлари томонидан тан олинishi, унинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларининг янада демократик мазмун билан бойитилиш, ҳар бир фуқаронинг ўзи истаган жойида эркин ҳаёт кечирга имконият яратиш бермоқда. Бу эса шахс ва жамият, халқ ва давлатларнинг бир бирларидаги таълим тизими билан яқиндан танишиш, тажриба алмашиш, ноёб мутахассисликларни тайёрлаш ишларини йўлга қўйиш орқали ўзига хос бўлган миллий таълим тизимини шакллантириш, ривожлантириш, ўзгартиришга олиб келмоқда. Натижада, миллий инновацион таълим тизимини яратиш борасида кенг қамровли ишлар олиб борилмоқда. Бунда унинг асосий мақсади этиб, инновацион тафаккурга эга бўлган шахсни камол топтириш, унинг инфраструктурасини яратиш, натижасини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш масаласи ўртага ташланмоқда.

Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш тамойиллари методик ишларни бажариш орқали зохирийлик тусини олади. Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш методикасининг **асосий мақсади** – инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантиришда инновацион таълим жараёнининг самарадорлигини, таълим берувчи субъектларнинг касбий ва методик маҳоратини ошириш ҳисобланади. Шунга мувофиқ тарзда таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш методикасининг **асосий вазифаларини**:

- инновацион шахсни шакллантириш учун бериладиган билимларнинг предметини, мақсад ва вазифаларини аниқлаш;
- инновацион ғоялар асосида мутахассислар тайёрлашнинг сифатини ошириш;
- инновацион ғояларнинг пойдеворини ташкил этувчи фундаментал фанлар мазмунини асосли тарзда тушунтиришнинг шакл ва усулларини такомиллаштириш;
- инновацион таълим жараёнини оптималлаштириш ва жадаллаштириш йўллари аниқлаш;
- инновацион шахс онгида фундаментал билим ва касбий малака ва кўникмаларни шакллантириш;
- инновацион шахсни шакллантиришда ахборот технологияларидан унумли фойдаланишни йўлга қўйиш;
- инновацион таълим жараёнини таъминловчи илмий адабиётларни танлаш ва ўқув-материалларини тизимлаштириш;
- инновацион таълим билан шуғулланувчи субъектларни методик жиҳатдан тайёрлаш;
- инновацион шахсни шакллантириш бўйича тўпланган тажрибаларни умумлаштириш ва тарғиб-ташвиқ қилишни йўлга қўйиш кабилар ташкил қилади.

Инновацион таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантиришда методик ишларини ташкиллаштиришни бажарадиган вазифаларига қараб иккита таркибий: ўқув-методик ва илмий-методик қисмларга ажратамиз.

1. Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган **ўқув-методик** ишларни ташкиллаштиришнинг мазмуни:

- инновацион фаолият юритишни ташкил этишга оид ўқитиладиган фанларининг тематик режасини тузиш;
- шахснинг инновацион тафаккурини ўстириш учун ўқитиладиган ўқув фанларнинг ҳар бир бўлим ва мавзулари бўйича ўқув-методик материалларни тайёрлаш;
- шахснинг инновацион фикрлаш қобилиятини ўстиришни таъминлайдиган ўқув фанлари бўйича методик қўлланма, кўрсатма ва тавсияларни ишлаб чиқиш;
- инновацион таълимнинг самарадорлигини оширувчи интерфаол усуллар ва методлардан унумли фойдаланиш бўйича зарурий тавсияномаларни ишлаб чиқиш;
- шахсни инновацион жараёнларнинг фаол иштирокчисига айлантириш учун бажариладиган методик ишлар бўйича тўпланган тажрибаларни ўрганиш ва умумлаштириш;

- шахснинг инновацион қобилиятини узлуксиз тарзда шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлаш учун яқка тартибда иш олиб бориш ишларининг режасини тузиш;
- инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш ишлари бўйича ўқув-методик ишларни тайёрловчи субъектларнинг ҳисоботини эшитишни ташкил этиш кабилар билан ифодаланади.

2. Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган **илмий-методик** ишларни ташкиллаштиришнинг мазмуни:

- мутахассислар тайёрлаш кесимида инновацион шахсни шакллантиришнинг квалификациян тавсифномасини ишлаб чиқиш;
- мутахассисликлар бўйича инновацион шахсни шакллантиришнинг ўқув режасини ишлаб чиқиш;
- инновацион таълим беришда аҳамиятга эга бўлган фанларнинг ўқув ва ишчи ўқув дастурларини яратиш;
- шахснинг инновацион қобилиятини шакллантириш ва ўстиришга қаратилган ўқув қўлланма, ўқув-методик қўлланма, дарсликларни ёзиш;
- инновацион тарзда меҳнат қилишнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш ва кабилар билан белгиланади.

Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича методика ишларни ташкиллаштиришнинг **асосий шакллари**: илмий-методик конференция ва семинарлар; методик йиғилиш ва кенгашлар; методик ишларни такомиллаштириш бўйича олиб бориладиган илмий изланишлар; илмий жамоалар ўртасида ўтказиладиган жамоавий йиғилиш ва кенгашлар, тажриба алмашишлар ва бошқалар киради.

Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш усулларини иккита катта гуруҳга ажратамиз.

Биринчи гуруҳга – инновацион шахсни шакллантириш учун дастлабки билимларни эгаллашга қаратилган усуллар киради ва уларни иккита: 1) инновацион шахсни ҳаққоний, илмий ахборотлар асосида шакллантириб, ривожлантириб боровчи; 2) инновацион шахсни шакллантиришда юзага келган муаммоларнинг ечимини кидириб топишга қаратилган усулларга ажратамиз.

1. Инновацион шахсни ахборотлар асосида шакллантириб, ривожлантириб боровчи усуллар жумласига: а) тайёр ахборотлар ҳисобланадиган маъруза, ҳикоя, тушунтириш, суҳбат, видеофилмлар; б) мустақил тарзда излаб топилган ахборотлар, яъни китоблар устида мустақил ишлаш, фан дастурларларини мустақил ўзлаштириш ва шунга ўхшаш бошқа мустақилиш турларини бажариш асосида тўпланган маълумотларни киритамиз.

Инновацион шахсни ахборотлар асосида шакллантириб, ривожлантириб боровчи усуллари:

- эвристик суҳбат;
- лабораторияда кидирув ишларини бажариш;
- ўқув ва ўқувда баҳслашиш;
- ўқувда изланишлар олиб бориш сифатида амал қилади.

Иккинчи гуруҳга – шахснинг инновацион қобилиятини ўстириш ва такомиллаштиришга қаратилган билимларни мустаҳкамлаш, қобилият ва кўникмаларини шакллантиришга қаратилган – репродуктив ва ижодий жиҳатдан қайта ишлаб чиқарувчи усулларни киритамиз.

1. Шахснинг инновацион қобилиятини ўстириш ва такомиллаштиришга қаратилган репродуктив усулларга:

- ўқув материални қайта ҳикоя қилиш;
- андозаси кўрсатилган машқларни айнан такрорлаш;
- лаборатория ишларини йўриқнома асосида бажариш;
- тренажерларда ишлаш ва бошқаларни киритамиз.

2. Шахснинг инновацион қобилиятини ўстириш ва такомиллаштиришга қаратилган жиҳатларни ижодий –қайта(такрор) ишлаб чиқарувчи усулларга:

- танланган мавзуда ёритилиши кутилаётган саволларни ижодий жиҳатдан муҳокама қилиш;
- муқобил вариантли машқларни ечиш;
- ишлаб чиқаришдаги вазиятни таҳлил қилиш;
- ишлаб чиқаришда юзага келган вазиятли вазифаларини ечиш;
- ҳар хил инновацион мазмундаги ўйинларни ташкил этиш ва бошқаларни киритамиз.

Юқорида баён қилган барча усулларнинг биргаликда, ўзаро алоқадорликда, қолаверса уйғунликда қўлланилиши инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантиришнинг илмий-амалий механизмларини яратиш ва ишга тушириш ишларига асос бўлиб хизмат қилади.

Таълим жараёнида шахснинг инновацион қобилиятини ўстириш ва такомиллаштиришга қаратилган воситалар жумласига: нутқ сўзлашда келтириладиган далиллар, қўرғазмалар сонлар, рақамлар, ҳужжатлар, маълумот ва норматив-ҳуқуқий актлар, хатлар, новаторларнинг илмий-маънавий қиёфаси, чизмалар, жадваллар, видео қўлланмалар, суръатлар, альбомлар, макетлар, тренажерлар, техник воситалар, ахборот технологиялари ва бошқа техника ва меҳнат куролларининг намуналари, кинофильмлардан олинган парчалар, бадиий ва илмий адабиётлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар, электрон доскалар, маъруза матнлари ва шу қабилини қирамиз.

Юқорида келтирилган шахснинг инновацион қобилиятини ўстириш ва такомиллаштиришга қаратилган воситалар одатда, тадқиқотларимиз натижасига кўра ҳар бир шахснинг кўриш, эшитиш, ҳид, таъм, тери сезгиси орқали воқеликни бевосита ёки билвосита билиш борасидаги сенсомотор хусусиятларини рағбатлантирувчи сўз ва предметлардан иборат бўлиб, улар шахснинг ақли, ҳиссиёти, идрокига фаол таъсир ўтказиб билиш қобилиятини янада фаоллаштирувчи ва таълим жараёнининг самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи нарсалар жумласига қиради.

Иновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш принциплари, методикаси, усул ва воситаларини ишлаб чиқиш асосида унинг тизимлашган инфратузилмасини яратиш ва ишга тушуриш зарурият ҳисобланади. Тизимлаштирилган инфратузилмани яратмасдан, уни ишга тушурмасдан туриб инновацион шахсни шакллантириш ва ривожлантириш ҳаёлот оламига ғарқ бўлишдан бошқа нарса эмас.

ЎҚУВЧИЛАРДА ГЕОГРАФИЯ ЙЎНАЛИШИДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИДАГИ МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

**Усмонов С.С., п.ф.н.,
СамДУ ҳузурдаги ХТХҚТМОҲМ
директори**

Мамлакатимизнинг барча соҳаларида бўлаётган тезкор ўзгаришлар таълим тизимини ҳам тубдан ислоҳ қилишни тақозо этмоқда, чунки мукамал таълим тизими республикамизнинг келажаги бўлмиш ёшларни ҳар томонлама ижодкор, мустақил фаолият юритадиган қилиб тарбиялашда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ўқитиш жараёнига таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот технологиялари кириб келди. Фанларни ўқитишда интерфаол методлардан, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, электрон манбалар, монографиялар, хорижий адабиётлар ва интернет маълумотларидан фойдаланиш бугунги куннинг талабидир. Таълимда узоқ вақт анъанавий дарс ўтиш усулларидан фойдаланиб келинди. Бундай дарс ўтиш усули бугунги кунда самара бермай қўйди. Шунинг учун таълимда анъанавий дарс ўтиш усулларидан аста-секинлик билан воз кечилиб, ноанъанавий дарс ўтиш усулларига ўтилмоқда.

Бугунги кунда мактабларимизда компьютер синфлари очилмоқда. Мактабларимиз проектор, электрон доска ва ўқув жиҳозлари билан таъминланмоқда. Дарслар ўқув фильмлари, мавзуга доир тақдимотлар, турли хил интерфаол методлар ёрдамида ўтилмоқда. Булар албатта география фани ўқитувчиларининг ютуқлари. Ютуқларимиз билан бирга камчиликларимиз ва муаммоларимиз ҳам бор.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сонли қарорига мувофиқ компетенциявий ёндашувга асосланган янги ДТС қабул қилинди. Компетенциявий ёндашувнинг асосий мақсади ўқувчилар эгаллаган назарий билимларни кундалик ҳаётда қўллай олиши ва уларни келажак ҳаётга тайёрлашдир. Ўқувчиларда шакилланиши лозим бўлган компетенциялар мазмун ва моҳияти жиҳатидан икки турга ажратилади: таянч ва фанга оид компетенциялар. Таянч компетенциялар олтига бўлиб, улар қуйидагилардир: коммуникатив компетенциялар, ахборотлар билан ишлаш компетенцияси, шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси, ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси, умуммаданий компетенциялар, математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияларидир. Фанга оид компетенциялар ҳам, ўз навбатида, қуйидаги турларга бўлинади: 1. Табиий, ижтимоий-иқтисодий жараён ҳамда ҳодисаларни кузатиш, аниқлаш, тушуниш ва тушунтириш компетенцияси. 2. Географик объектлар, жой номларини тўғри қўллай

олиш компетенцияси. 3. Глобус, географик атлас ва хариталардан амалиётда фойдалана олиш компетенцияси. 4. Табиатни муҳофаза қилиш ва экологик маданият компетенцияси. Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, ўқувчиларда география фани бўйича тўлиқ компетенциялар амалий машғулотларсиз шаклланимайди. Мактабларнинг география фани дарсликлариди амалий машғулотларга жуда кам соат ажратилган. Натижада фан ўқитувчилари ўқув режадан ташқарига чиқмайди ва ўқувчилар амалий машғулот малакасига эга бўлмайди. Фан олимпиадалари, билимлар беллашувларининг иккинчи босқичи айнан амалий машғулотлар бўйича ўтказилади.

Табиий фанлар йўналишига кирувчи биология, физика ва кимё йўналишларида лаборатория соатлари ажратилган ва уларга ҳар йили амалий машғулот учун лаборатория жиҳозлари берилади. География йўналишига эса ҳеч қандай амалий машғулотлар учун жиҳозлар берилмайди.

Ҳар бир фаннинг асосий ўқув қуроли бўлганидек, географиянинг асосий ўқув қуроли бу харитадир. Бугунги кунда табиий хариталар (Ўзбекистоннинг, Дунё ва Ўрта Осиё) ни топиш муаммо. Борлари ҳам чекка туманларга етиб келмайди. Ҳозирги вақтда мактабларнинг география йўналишида синфлар кесимида ўқув атласлари, ёзувсиз хариталар бор, лекин улар сотувда бўлиб, нархлари анча баланд. Шу сабабли ўқувчилар ўқув атласлари ва ёзувсиз хариталар билан тўлиқ таъминланмайди.

Таърибалар шуни кўрсатадики, ўқувчиларда география фани йўналишида компетенция шаклланишида география майдончаларининг ўрни ҳам катта. Бу майдончаларда об-ҳаво ва иқлимга тегишли маълумотлар ўрганилиб қолмасдан, балки кичик макетларни ҳам жойлаштира бўлади. Масалан: тоғлар, қор чизиғи, дарёнинг мансаби, манбаи, дарё ирмоқлари, меандра, ўзан, терраса ва ҳ.к...

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, бугунги кунда география йўналишида таълим сифат самарадорлигини оширишда, ўқувчиларда география йўналиши бўйича компетенциялар шаклланишида талайгина муаммолар бор. Муаммоларни самарали ечими учун қуйидагилар тавсия қилинади:

- ўқувчиларда география фани йўналишида компетенциялар шаклланиши учун амалий машғулотлар соатини кўпайтириш;
- география хоналарини керакли ўқув жиҳозлари билан таъминлаш;
- хариталар, айниқса, табиий хариталарни кўпайтириш ва барча мактабларни хариталар билан таъминлашга эришиш;
- ўқув атласлари ва ёзувсиз хариталар билан таъминлашда ижара тизимига ўтиш;
- мактабларда география майдончаларини ташкил этиш ва борларини қайта жиҳозлаш.

Таълим сифат-самарадорлигини ошириш, ўқувчиларда фанлар кесимида компетенциялар шаклланишида ўқитувчининг роли жуда катта. Бунинг учун ўқитувчи, биринчи навбатда, ижодкор бўлиши, фанни чуқур билиши, ахборот коммуникацион технологиялардан фойдалана олиши, ўз устида ишлаши ва, энг муҳими, ўз касбининг фидойиси бўлмоғи керак.

ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИДА ФАОЛИЯТ ЮРИТАЁТГАН ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Ибраимов Холбой Ибрагимович – педагогика фанлари доктори, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети “Педагогика ва психология” кафедраси профессори.

Бугунги кунда халқ таълими тизимида жами 4 916 та мактабгача таълим муассасаси, 9 680 та умумий ўрта таълим мактаби, 211 та баркамол авлод марказлари мавжуд бўлиб, уларда жами 400 минг нафардан ортиқ педагог ходимлар фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги тизимида педагог кадрларни тайёрлаш бўйича 5 та давлат педагогика институти, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича 14 та ҳудудий институтлар фаолият кўрсатмоқда.

Амалдаги тартибга асосан, халқ таълими муассасалари педагоглари камида 5 йилда бир маротаба ўз малакаларини оширадидлар. Ўқитувчилар малака ошириш давомида мамлакатимизда ва жаҳонда педагогика, психология ҳамда ўқув фани бўйича эришилган энг янги ютуқларни чуқур ўрганиб, замонавий ахборот ва педагогик технологияларнинг имкониятларидан хабардор бўлган ҳолда уларни амалиётга татбиқ этиб келмоқдалар[1].

Шу билан бирга, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий институтларида фаолият юритаётган педагог ходимларнинг илмий салоҳияти, дарс бериш сифати бугунги кун талабларига жавоб бермаяпти.

“Мақтабгача, умумий ўрта ва мактабдан ташқари таълим муассасаларининг педагог ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тўғрисида”ги Низомга мувофиқ қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг асосий вазифалари этиб қуйидагилар ажратиб кўрсатилган[2]:

- педагог ходимларнинг касбий билими, кўникмаси ва маҳоратини узлуксиз янгилаб бориш, замонавий талабларга мувофиқ таълим сифатини таъминлаш учун зарур даражада касбий тайёргарликни ошириш;

- мустақил фикрлаш кўникмаларини сингдириш, педагогик нуфуз ва компетентликни ривожлантириш;

- ўз педагогик фаолиятида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини яратиш кўникмаларини шакллантириш;

- илмий-педагогик ижодкорлик методологияси ҳамда педагогика фани ва соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари бўйича билимларни сингдириш;

- ўқув-тарбиявий ва маънавий-ахлоқий ишларни амалга оширишда илғор таълим-тарбия технологиялари ва жаҳон тажрибасидан фойдаланиш кўникмаларини мустаҳкамлаш;

- педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш мазмунини такомиллаштириш бўйича илмий-тадқиқот ҳамда ўқув-методик ишларни олиб бориш кўникмаларини шакллантириш;

- қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг тўғридан-тўғри шакллари амалиётга жорий этиш;

- педагог ходимлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни ўзлаштириш учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш;

- олий таълим муассасалари кафедраларининг мактабгача, умумий ўрта ва мактабдан ташқари таълим муассасалари билан ўзаро интеграциясини таъминлаш, педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш.

Юқорида баён этилган вазифаларни мувоффақиятли бажариш учун энг аввало халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг педагогик маҳорати ва педагогик компетентлиги замонавий талабларга жавоб бермоғи лозим.

«Компетенция» лотинча сўз бўлиб, ўзбек тилидаги луғавий маъноси «инсон яхши биладиган», «тажрибага эга бўлган» каби маъноларни билдиради. Демак, бирор бир соҳада компетентли инсон шу соҳа ҳақида асосли фикр юритиш ва унда самарали фаолият олиб бориш учун мос билим ва қобилиятга эга ҳисобланади.

Хорижий сўзлар луғатида «компетентлик» тушунчаси бирор шахс ёки муассасанинг ваколати ва ҳуқуқлари мажмуаси ёки бирор бир инсонга тегишли ишлар, саволлар мажмуаси сифатида таърифланган. Французча «компетент» сўзи компетентли, ваколатли сифатида таржима қилинади. Инглиз тилида «компетенсе» атамасида шахснинг сифати маъноси мавжуд: компетентлик - қобилият сифатида келтирилган.

Компетентлик – деганда кўпинча шахснинг фаолият юритишга умумий қобилияти ва унинг касбий тайёргарлигида намоён бўлувчи таълим жараёнида ўзлаштирилган билим ва тажрибаларга асосланган интеграллашган сифатлари тушунилади. Демак, компетенция ва компетентлик тушунчалари билим, малака ва кўникма тушунчаларидан кенгроқ, чунки улар шахснинг йўналтирилганлиги, муаммоларни ҳис қила олиши, синчковликни намоён қила олиши, эгилувчан фикрлашга эга бўлиши каби сифатларни ўз ичига олади.

Европа Кенгаши дастури бўйича Берн шаҳрида бўлиб ўтган симпозиумда (1996 йил) «компетенция» тушунчаси «ўқув», «компетентлик», «қобилият», «маҳорат» сингари тушунчалар

каторига киритилганлиги таъкидланди. Европа давлатларининг таълим вазирлари Болонья декларациясида (1999 йил) таълим ислохотларининг концептуал асослари сифатида компетентли ёндашувни белгилашди.

Компетентли шахс тавсифи (хусусият, шахс сифати, унинг компоненти), шахс тузилмасида яхлит таълим, шахс хусусиятлари тизими, билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш натижасида юзага келувчи ҳолатлар (тайёргарлик, йўналтирилганлик ва бошқалар) сифатида ифодаланиши мумкин, кўпинча эса, компетентли билим ва тажриба билан тенглаштирилади.

Куйида халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади:

I. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

II. Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида куйидаги мазмунни ифодалайди: 1) психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, тингловчилар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш; 2) методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш; 3) информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш; 4) креатив компетентлик – педагогик фаолиятга танқидий, ижодий ёндашиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоён этиш олиш; 5) инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилашга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга самарали татбиқ этиш; 6) коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, тингловчилар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.[3]

III. Шахсий компетентлик – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

IV. Технологик компетентлик – касбий-педагогик БКМни бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

V. Экстремал компетентлик – ғавқулотда вазиятлар (табиий офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик.

Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг педагогик компетентликка эга бўлишида ўз устида ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи баҳолаш орқали аниқланади.

Ўз устида ишлаш – педагогнинг изчил равишда ўзининг касбий БКМ ва шахсий сифатларини ривожлантириб бориш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиши.

Ўз устида ишлаш куйидагиларда кўринади:

- касбий БКМни такомиллаштириб бориш;
- фаолиятга танқидий ва ижодий ёндашиш;
- касбий ва ижодий ҳамкорликка эришиш;
- ишчанлик қобилиятини ривожлантириш;
- салбий одатларни бартараф этиб бориш;
- ижобий сифатларни ўзлаштириш.

Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларининг касбий компетентликка эга бўлишида ўзини ўзи таҳлил

қила олиши ҳам аҳамиятли саналади. Ўзини ўзи таҳлил қилиш педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилишидир

Ўзини ўзи таҳлил қилиш орқали педагог ўзини ўзи объектив баҳолаш имкониятига эга бўлади. Зеро, педагогларнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлишида уларнинг ўз-ўзини баҳолаш малакаларига эгаллиги ҳам муҳимдир.

Ўзини ўзи баҳолаш (ЎЎБ) – шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши. Ўзини ўзи баҳолаш субъект учун шахсий имкониятларини ҳисоб-китоб қилиш, ўзига объектив баҳо бериш, ўзидан қониқишни таъминлайди.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

**Ялгашев Б.Ф., ф.-м.ф.н.,
Тошкент вилоят ЧДПИ ҳузуридаги
ХТХҚТМОХМ директори**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги Ф-4947–сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг Ижтимоий соҳани ривожлантириш йўналишининг тўртинчи - “Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш” бўлимида куйидаги вазифа белгилаб берилган:

– жисмонан соғлом, руҳан ва ақлий ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш. Жумладан, таълим – тарбия соҳасини модернизациялаш, ўқув жараёнида замонавий педагогик ҳамда ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ўқитувчиларнинг касбий маҳорати ҳамда уларнинг билим, кўникма ва малакасини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Шу маънода, қайта тайёрлаш ва малака ошириш курслари фаолиятининг мазмуни ўқув–тарбия жараёнини юқори илмий услубий даражада таъмирлаш, малакавий талаблар, ўқув режалари ва дастурлари асосида касбий ва педагогик маҳоратни доимий равишда ривожлантиришга кўмаклашиш учун зарур бўлган касбий билимлар, кўникмалар ва маҳоратларни мунтазам равишда янгилаб боришга оид янгиликлардан тингловчиларни хабардор қилиш ҳисобланади.

Давр талабидан келиб чиқиб қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларининг вазифалари асосан куйидагиларига қаратилади:

– халқ таълими ходимларининг касбий билимлари, кўникмалари ва маҳоратларини узлуксиз янгилаб бориш механизмларини жорий этиш, замонавий талабларга мувофиқ таълим сифатини таъминлаш учун зарур даражада касбий тайёргарликни оширишни ташкил этиш;

– қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг тўғридан-тўғри ва бевосита шакллари амалиётда жорий этиш;

– халқ таълими муассасаларининг ўқитувчилари томонидан замонавий ахборот–коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштириш учун кўшимча шарт-шароитлар яратиш;

– қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг фан ва ишлаб чиқиш билан интеграциясини таъминлаш, педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш;

– педагогнинг касбий компетентлиги даражасини кўтариш асосида таълим самарадорлигини ривожлантириш масалаларини, таълим жараёнларини динамик ўзгарувчан шароитларга мослаштириш, инновацион фаолият, ўқув жараёни сифатини таъминлашга таъсир кўрсатувчи омилларни тингловчилар эҳтиёжларидан келиб чиқиб ташкил этиш.

Бугун фарзандларимизга кимлар таълим–тарбия бераётгани, педагогик кадрларни тайёрлаш ва қайта таёрлаш тизимини қандай ташкил этилаётгани ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу масала ҳозир умумий ўрта ва ўрта махсус таълимни ислоҳ қилиш тизимининг энг долзарб вазифаси бўлмоғи зарур. Бу эса педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга берилаётган эътиборнинг қай даражада муҳим эканлигини намоён қилиб турибди.

Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш натижасида аниқ ва табиий фанлар ўқитувчилари фаолият доирасида қандай бўлишидан қатъий назар таълимнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишда ўқувчилар томонидан таянч компетенциялар билан бир қаторда фанга оид компетенциялар ҳам фойдаланилади.

Малака ошириш тизимида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини оширишнинг долзарб масалалари сирасига қуйидагиларни келтириш мумкин:

- курс тингловчиларининг ўз фанини ўқитиш жараёнида АКТ имкониятларидан тўлақонли ва самарали фойдаланиш ва педагогнинг шахсий ва касбий ахборот яратиш кўникмаларини шакллантиришда компьютер ёрдамида онлайн тақдимотлар ва электрон курсларни яратувчи замонавий дастурлардан бири iSpring Suite дастурлар тўпламини ўргатиш;

- малака ошириш жараёнида тингловчилар ўртасида илғор тажрибаларни оммалаштириш минбарини ташкил этиш;

- курс тингловчилари ўртасида “Маҳорат дарслари” танловини ўтказиш;

- курс тингловчилари ўртасида очик дарс ишланмалари танловини ўтказиш;

- ўз фанларини ўқитишда АКТ билимдонлари танловини ўтказиш;

- ўз фанлари бўйича амалий машғулотлар ўтказиш ва мураккаб масалалар ечиш юзасидан танловлар ўтказиш;

- курс тингловчилари ўртасида иқтидорли ўқувчиларни танлаш ва улар билан ишлаш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

- малака ошириш курс тингловчиларидан модератор ва фасилитаторлар тайёрлашга эътибор қаратиш;

- дарс жараёнида инновацион ахборот ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга ўргатиш ва шунингдек хориж тажрибаларидан самарали фойдаланишга ўргатиш.

Бу борада Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш маркази “Аниқ ва табиий фанлар методикаси” кафедраси томонидан ўқитувчи–тингловчини инновацион йўналтириш ва уни ривожлантириш мақсадида қуйидаги ишлар амалга оширилмоқда:

- ҳудудий марказ кафедралари малака ошириш курс тингловчиларнинг касбий маҳоратини ва компетентликларини ошириш борасида Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи, Республика таълими маркази, халқ таълими соҳасида ахборот – коммуникация технологияларини ривожлантириш маркази, ЎзПФТИ, Тошкент ахборот технологиялари университети, Тошкент аграр университети билан ҳамкорлик ишларини амалга оширмоқдалар. Яъни, малака ошириш курси давомида ўз фанлари кесимида мультимедия иловалари - видеодарслар, дарс ишланмалар яратилмоқда ва натижада уларнинг иш тажриблари оммалаштирилмоқда;

- малака ошириш курси тингловчилари янги ДТС бўйича дарсликлар муҳокамаси ва таҳлилларида ўзларининг амалий тавсияларини бериб келишмоқда;

- малака ошириш курсларига ўқув машғулотларини сифатли олиб борилиши учун дарслик муаллифлари ва мутахассислар жалб қилинмоқда;

- мустақил таълим жараёнларида тингловчилар томонидан “Маҳорат дарслари” ташкил этилмоқда ва курс тингловчилари томонидан амалий тавсиялар қабул қилинмоқда;

- машғулотлардан бўш вақтларида курс тингловчилари билан турли спорт, маънавий-маърифий тадбирлари, шунингдек, биринчи Президент И.А.Каримов музейига ва бошқа зиёратгоҳларга саёҳатлар уюштирилмоқда.

- курс тингловчилари иштирокида мустақил таълим жараёнларида АНА PENTA-65 электрон сенсорли доскада EDUPEN PRO дастури имкониятлари ва дарс жараёнларида фойдаланиш учун “гипермуружаат”лар, тақдимотлар яратиш ўргатилмоқда. Шу тарзда тингловчилар малака иши ҳимояси учун дарс ишланмалари, тақдимотлар яратмоқдалар.

- курсдан кейинги самарадорликни ошириш мақсадида истиқбол режаларига беш йил давомида илғор тажрибаларни оммалаштириш учун мавзуларни танлаб, режаларни тузиб кетмоқдалар.

Шунингдек, мавзу юзасидан амалга ошириладиган ишлар режаларини тузиб кетмоқдалар. Бу эса ўқувчилар томонидан вилоят миқёсида ўзаро тажриба алмашиш ва иш тажрибаларини оммалаштириш имконини бермоқда. Юқорида санаб ўтилган ишлар Республика вилоятлари кесимида амалга оширилса ва ҳудудий марказлар билан ўзаро тажриба алмашиш тадбирлари амалга оширилса, ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятларининг ривожлантирилишига ҳамда таълим сифати ва самарадорлигининг ортишига замин яратилади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, XXI аср имкониятларидан ҳар бир педагог тўлақонли ва мақсадли фойдаланиш имкониятига эга бўлган, касбий маҳорати ва компетентлигини ошириш эҳтиёжини қондириш ва ундан самарали фойдаланиш учун асосий маскан бўлган халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий марказлари доимий етакчилик қилиб келмоқда ва том маънода ҳақиқий маскан бўлиб хизмат қилмоқда.

ПЕДАГОГНИНГ ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМ ТРАЕКТОРИЯСИ ТУЗИЛМАСИ

**Ибрагимов А.А.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ директор ўринбосари**

Педагоглар малакасини ошириш тизими олдида турган муҳим вазифалардан бири уларни суут объектдан фаол, мустақил, мақсадга интилувчан, рақобатбардош, яъни педагогик фаолиятдан кўзлаган мақсад ва вазифаларини тушунадиган, қандай ва қай даражада касбий маҳоратга эга бўлиши лозимлиги, ўзининг имкониятлари ва қобилиятларини биладиган субъектга айлантиришдир. Демак, педагогни фаол ҳаётий ва касбий позициясини шакллантириш, дунёқарашини ўзгартириш ва касбий ривожланишининг индивидуал таълим траекториясини тузиш орқали касбий маҳоратини оширишга йўналтириш зарур бўлади.

Тадқиқотларда индивидуал таълим траекторияси "...ҳар бир ўқувчининг қобилияти, салоҳияти, мотивацияси, қизиқишларига мос келувчи ўзига қарашли таълим мақсадини амалга оширишдаги ўқув фаолияти элементларининг маълум изчиллиги (кетма-кетлиги)", "...ижтимоий, маданий тажрибани онгли равишда тушуниш ва қўллашни талаб қилувчи ёшига мос ёки мос бўлмаган фаолиятни танлаш ҳамда мустақил амалга ошириш" [4; 3-9-б.], "...вариатив ўқитиш асосида таълим олувчининг тажрибаси ҳамда шахсий фазилатларини ривожлантириш натижалари ва жараёни" [2; 23-б.], "...ҳар бир ўқувчи ўқув фаолияти услубининг мотивацияси, ўқиши ва педагог билан ҳамкорликда амалга оширишига боғлиқ ҳолда намоён бўлиши" [1; 4-б.] сифатида қаралади.

А.В.Хуторской индивидуал таълим траекториясини ўқитиш жараёнида ҳар бир ўқувчини шахсий салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг алоҳида ўзига хос йўли сифатида талқин қилади ҳамда "...ўз таълимининг: мазмуни, мақсади, вазифалари, суръати, ўқиш шакли, методлари, натижаларни баҳолаш, назорат тизими каби асосий компонентларини педагог билан ўзаро келишилган ва англашган ҳолда танлаш" имкониятига эга бўлиши лозимлигини таъкидлайди [3; 99-155-б.].

Изланишларимиз давомида мазкур тушунча моҳияти ва ёндашувларга оид илмий-методик адабиётлар мазмуни таҳлили қўйидаги хулосага келиш имконини берди: *индивидуал таълим траекторияси* – педагогнинг таълим жараёнида шахсий салоҳиятини амалга ошириши, касбий такомиллашуви, ўз мавқеини англаши, ўзини намоён қилишига доир белгиланган, онгли ва тажрибаларига асосланган ўзига хос алоҳида ҳаракат йўли.

Педагогнинг индивидуал таълим траекторияси малака ошириш муҳитининг чегаралари ва имкониятларини кенгайтиради ҳамда уларда малака ошириш мотивларининг мустаҳкамланиши, касбий компетентлигини узлуксиз оширишнинг қулай ва самарали воситаларини танлаш ва амалга оширишга шароит яратади. Шунингдек, педагогларнинг индивидуал хусусиятлари, қизиқишлари, касбий эҳтиёжлари, шахсий мотивлари, тажрибаси, малака даражаси ва ижтимоий имкониятларини инобатга олишга хизмат қилади.

Педагогнинг индивидуал таълим траекториясини тузиш ундан касбий дефицитлари даражасини англаш ва баҳолай олиш, лойиҳалаш ва ривожланиш нуқталарини олдиндан кўра олиш каби кўникмаларга эга бўлишини талаб қилади. Малака ошириш курслари тингловчилари билан ўтказилган сўровномалар натижалари педагоглар индивидуал таълим траекториясини тузиш ва амалга оширишга ижобий қарашлари ва унга эҳтиёжлари борлигини, бироқ бу жараёни лойиҳалашда қийинчиликларга дуч келишларини кўрсатди. Бу эса педагогларнинг малака ошириш шакли, усуллари ва воситалари ҳақида етарлича маълумотга эга эмасликлари ҳамда индивидуал таълим траекториясини тузиш ва амалга ошириш жараёнига илмий-методик қулатувни уюштириш, шунингдек, малака ошириш таълим муассасаси ва педагогнинг яқин ўзаро таъсирда бўлиши лозимлигини тасдиқлайди.

Педагогнинг индивидуал таълим траекториясини тузилмавий жиҳатдан мазмунга доир, коррекцион-таҳлилий ва ташкилий компонентларга ажратиш мумкин.

1-расм. Педагогнинг индивидуал таълим траекторияси тузилмаси

Индивидуал таълим траекториясининг *мазмунга доир компоненти* малака ошириш мазмунини белгилайди. Унинг таянч (инвариант) қисми Давлат талабларида белгиланган, таълим-тарбия сифати ва педагогнинг компетентлигини ривожлантиришга қаратилган модулларни ўзлаштиришни, вариатив қисми эса касбий эҳтиёжлар ташхиси натижалари ҳамда шахсий қизиқишларга кўра танлов асосида белгиланадиган модулларни ўзлаштиришни назарда тутди. Бу модуллар педагогнинг индивидуал таълим дастурида ўз аксини топади.

Коррекцион-таҳлилий компонент педагогнинг касбий қийинчиликлари ва эҳтиёжлари ташхиси, фаолияти давомида доимий мониторинг, ўз-ўзини таҳлил ва уларнинг натижаларига кўра индивидуал таълим траекториясига ўзгартиришлар киритишни ифодалайди, шунингдек, ташкилий компонентни мослаштиришга йўналтирилади. Шу ўринда педагогга индивидуал таълим дастурини тузиш ва йўналишини белгилашда илмий-методик кузатув амалга оширилади. Чунки индивидуал таълим траекториясини лойиҳалаш ҳамда амалга ошириш жараёнида МОИ ўқитувчиси ва методистларнинг функционал вазибалари ўзгариб, ўзаро таъсир функцияси маслаҳатчи, таҳлилчи, ташкилотчи, мувофиқлаштирувчига айланади.

Ташкилий компонент белгиланган ўқув мазмунини ўзлаштиришнинг методик ва технологик усуллари йиғиндисини, педагогнинг таълим фаолияти шакли, методлари, воситалари ҳамда кўллаб-қувватловчи омиллар каби методик тизимни ифодалайди.

Индивидуал таълим траекториясини лойиҳалашда педагог ва маслаҳатчи ҳамкорликда ишлашлари ҳамда қуйидагиларни инобатга олишлари лозим бўлади:

- педагогнинг умумий касбий тайёргарлиги, иш тажрибаси, касбий қийинчиликлари ва эҳтиёжлари;
- касбий ва ижтимоий фаолияти ҳолати;
- психологик хусусиятлари (темпераменти, характери, эмоционаллиги ва б.), коммуникатив хусусиятлари;
- касбий, ижтимоий, билиш мотивларининг шаклланганлиги ва турғунлиги;
- оптимал қарорлар қабул қила олиши, ўзи учун энг қулай ҳамда самарали шакл ва усулларни танлай олиши
- рефлексияси, фаолияти мазмуни, эҳтиёжларини англаши ва б.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, касбий ривожланиш индивидуал таълим траекторияси педагогга касбий компетентлигини такомиллаштиришга фаол интилиш, тезкор рефлексив ростлаш ва илмий-методик кузатув асосида касбий ва шахсий индивидуаллигини кўрсатиш ва исботлаш, қадриятли-англанган дунёқараши ва эътиқодини юксалтириш, илғор тажрибаларини намоён қилиш ва оммалаштириш, алоҳида ўзига хос бўлган касбий маҳоратини ўстиришга шароит яратади.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ИМИДЖ – КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН, В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Нарзикулова Ф.Б.,
к.психол.н., доцент РЦППКРНО при СамГУ,
Березникова Н.В.,
учитель школы №17 г. Самарканда

Профессиональный имидж - это сложный социально-психологический и педагогический феномен, который предусматривает создание образа конкретной профессии. Он создается и развивается в процессе определенной профессиональной деятельности и является фактором повышения ее эффективности. Профессиональный имидж, по мнению ученых, а так же педагогов-практиков это - персонифицированный образ профессии, то есть обобщенный эмоционально окрашенный образ типичного ее представителя, имеет символическую природу, характеризующееся внушением, и осуществляет психологическое воздействие на окружающих.

Проблема создания профессионального имиджа специалистов различных отраслей достаточно широко представлена, как в исследованиях зарубежных ученых психологии и профессиональной педагогики, так и в работах отечественных, в рамках психологических и педагогических исследованиях. Профессиональный имидж стал предметом научных изысканий таких зарубежных ученых, как Ананьева С. Е. [1], Браун Л. [2], Варданян Н. Г. [3], Калужный А. А. [5] и др. В этих исследованиях профессиональный имидж ассоциируется с созданием образов социальных ролей в соответствии с профессиональной деятельностью, делается акцент на определенной профессии и уделяется внимание профессиональным и деловым качествам, которые должны быть присущи специалисту в той или иной области. Имидж специалиста ученые определяют, как оценочное представление делового образа, человека как субъекта определенной сферы профессиональной деятельности. Это внешний образ, характеризующий определенный социальный тип личности, несет отпечаток профессии.

Педагогическая профессия является особой в системе взаимодействия «человек - человек», ее полифункциональность обеспечивается широким спектром задач, которые ставит общество перед ней и высокой компетентностью педагогов в их решении. Способность творчески мыслить и действовать, мобильно реагировать на требования времени и потребности реформирования образования, готовность к обучению на протяжении жизни и постоянного профессионального самосовершенствования становятся ведущими характеристиками педагогов. Неотъемлемой составляющей успешной педагогической деятельности является способность педагога вызвать доверие и симпатию у учащихся и родителей, создавать благоприятное впечатление и положительно влиять на тех, кто окружает, своим профессионализмом доказывать свою компетентность в организации социально-психологической и педагогической взаимодействия в условиях образовательной среды учебного заведения.

По нашему мнению, формирование профессионального имиджа педагога становится неотъемлемой составляющей его профессионального роста, что происходит на всех этапах подготовки и практической деятельности специалиста, как вузовского образования, так и при повышении квалификации педагогов. Хотя нужно отметить, что у многих педагогов-практиков, как правило, разное отношение к имиджу. На наш взгляд, сегодня стоит вопрос повышения престижа педагогической профессии в обществе и утверждения социального статуса учителя и приобретает актуальность процесс создания целостного профессионального имиджа учителя, который становится необходимым атрибутом социально-профессиональных отношений. На наш взгляд в приоритетности педагогической профессии, нужно акцентировать и актуализировать вопросы формирования личностно-профессионального имиджа учителя и указывать на то, что он служит инструментом воспитательного воздействия на учащихся в процессе субъект - субъектного взаимодействия. Особенно ощутимо, по нашему мнению, это в условиях начального образования - младшие школьники охотно подражают значимые для них характеристики, присущие имиджу учителя, служит стимулом к выработке у них ценных личностных качеств. Осознание собственного положительного имиджа самим учителем укрепляет у него чувство собственного достоинства, самоуважение, удовлетворение собой и результатами своей деятельности, способствует гуманизации субъект - субъектного взаимодействия. В свою очередь формирование индивидуального имиджа педагога, как средства реализации гуманистической концепции образования, в нашем исследовании представлено, как гармоничную совокупность внешних и внутренних индивидуальных, личностных, индиви-

дуальных и профессиональных качеств учителя, призванных продемонстрировать его желание, готовность и способность к субъект - субъектного общения с участниками образовательного процесса.

Нам импонирует мнение ученого А.Калюжного [5], который рассматривает и определяет имидж учителя, как социально-психологическую и педагогическую категорию, социальную перцепцию. Имидж учителя анализируется им, как символический образ субъекта, создаваемый в процессе взаимодействия педагога с участниками педагогического процесса.

Таким образом, можно сделать вывод, что профессиональный имидж учителя представляет собой символический образ субъекта, характеризующий стиль профессионально-педагогической деятельности в процессе взаимодействия педагога с участниками учебно-воспитательного процесса, который обусловлен внутренним «Я», манерой общения, внешним видом, а так же профессиональный имидж учителя – это совокупность особенностей и характерных черт, которые формируют его образ, как специалиста в процессе взаимодействия с учащимися, коллегами, социальным окружением, который рассматривается в свою очередь, как социально-психологический и педагогический феномен.

ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ДАРС ТАҲЛИЛИГА МУНОСАБАТ

**Юлдошева С.А.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ доценти,
Миличева Н.А.,
Каттақўрғон туман 100-мактаб
она тили ва адабиёти фани ўқитувчиси**

Дарс – ўқитувчининг педагогик маҳоратини белгиловчи асосий мезондир. Режалаштирилган дарс машғулоти лойиҳасини бетакрор шаклда яратилиши синф ўқувчиларининг салоҳияти, ўзлаштириш даражасига ҳамда руҳиятига боғлиқ бўлади. Дарс давомида ўқувчиларнинг қизиқиши, иштироки, жавоб бериши ва таҳлил қилишига қараб ҳам ўқитувчи режадан ташқари янгиликларни қиритиши, унга мос усулларни қўллаши мумкин. Шу нуқтаи назардан ҳар бир дарс машғулотини йирик санъат асарига қиёслаш мумкин.

Таълим муассасасида ҳар бир фан ўқитувчиси ўзининг дарс ўтиш услубини такомиллаштириш мақсадида ҳамкасбларининг дарсларини кузатиши, таҳлил қилиши орқали тажрибасини орттириб боради. Маълумки, аксарият ҳолларда, дарс таҳлили деганда ўқитувчи фаолиятидаги ютуқларни қайд этиш билан бирга кўпроқ нуқсон ва камчиликлар танқид остига олиниб таҳлил қилинмоқда. Шу боис ёш мутахассис-педагоглар у ёқда турсин, ҳатто, тажрибали ўқитувчилар ҳам очиқ машғулотларни ташкил этишга кўп ошиқмайдилар. Танқид кимга ҳам маъқул келади, дейсиз? Ваҳоланки, дарс таҳлилининг ўтказишдан мақсадни яхши англамаганимиз туфайли шундай муносабат юзага келади.

Таълим тизимида тизимлилик, узвийликни таъминлашда бошланғич ва юқори синфларда дарс берадиган ўқитувчиларининг ўзаро тажрибаларини ўрганишлари муҳимдир. Ўзаро дарсларни кузатиш, ўрганиш орқали нафақат ўқитувчининг маҳорати, услубий жихатдан инновацион ёндашуви ўрганилади, балки синф ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси, уларнинг билим, кўникма ва малакаларида кузатилаётган бўшлиқлар аниқланади. Бошланғич синфда ўқувчиларда шакллантириладиган ўқиш, ёзиш, ҳисоблаш ва нутқ техникасига оид кўникма ва малакалар юқори синфларда қандай ривожлантирилаётганлигини, ўқувчилар ўзлаштиришида юзага келаётган бўшлиқлар, бу бўшлиқларнинг қайси таълим босқичида пайдо бўлганлигини, уларни бартараф этиш йўллари, ечимини эса дарс таҳлили вақтида ўқитувчилар ҳамкорликда топишлари керак бўлади. Дарс таҳлилида биргина дарс ўтган ўқитувчининг фаолиятининг эмас, балки ушбу синф ўқувчиларининг шу босқичгача бошқа ўқитувчилардан олган фундаментал билимларнинг қай даражада ўзлаштиргани ҳам анализ-синтез қилинади. Бошланғич синфдан юқори синф босқичига ўтганида, синфдан синфга кўчирилганида ўқувчи билими, кўникмаси ва малакасининг ўсиш даражаси объектив тарзда ўрганилиб, “прогнозли таҳлил” қилинганида оқилона хулосага келиш мумкин. Ана шундагина дарс таҳлилининг ўтказишнинг асл моҳияти амалда ўз ифодасини топади.

Ўқитувчи дарс ўтиш билан бирга дарсни таҳлил қилиш услубиятини ҳам билиши лозим. Дарсни кузатиш ва таҳлил қилиш мақсадига қараб дарсга таҳлилий муносабат билдирилади. Жумладан, дарснинг комплекс таҳлили ташкил этилганда “Педагогик таҳлил” (ўқитувчи ва ўқувчи

фаолиятининг хилма-хиллиги), “Психологик таҳлил” (синфда ва жамоада психологик муҳитнинг яратилиши), “Ижтимоий таҳлил” (муносабат ўрнатилиши, якка ёки гуруҳларда ишнинг ташкил этилиши), “Технологик таҳлил” (педагогик технологияларнинг тўғри танланганлиги, мақсадга мувофиқлиги, қўлланилиши), “Профессионал таҳлил” (ўқитувчининг касбий маҳорати ва касбига бўлган муносабати), “Методик таҳлил” (дидактик таҳлил, ўқув жараёнининг ташкил этилиши, тузилмаси) кабилар амалга оширилади.

Қайд этиш лозимки, дарсни таҳлил қилиш услубияти ягона андозали шакл эмас. Ўқитувчи умумий йўналишдаги дарс таҳлилини билиши билан биргаликда, ўзининг ихтисослигига оид дарс таҳлилини ҳам олиб бориши лозим. Маълумки, бугунги кунда ҳар бир фан йўналишларига хос дарс таҳлили ва унинг илмий-услубий жиҳатдан асосланган шаклига доир эҳтиёж мавжуд. Яъни, ижтимоий-гуманитар фанлари, аниқ ва табиий фанлар ҳамда амалий фанларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таҳлил этилиши мақсадга мувофиқдир. Жумладан, тил ва адабиётни, тарих, давлат ва ҳуқуқ асослари, дин тарихи каби фанларни ўқитишда кўпроқ назарий билимларни ўзлаштириш ва амалиётга татбиқ этиш орқали ўқувчиларда БКМ ҳамда нутқий ва коммуникатив, мустақил ва мантиқий фикрлаш каби компетенциялар шакллантирилса, биология, химия, физика каби фанларини ўқитишда ўқувчилар нафақат назарияни билиши, балки амалий лаборатория ишларини мустақил ташкил эта олиш кўникма ва малакасига ҳам эга бўлиб борадилар. Амалий фанларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчиларнинг БКМ билан биргаликда ижод қилиш қобилияти ривожлантирилади. Шу нуқтаи назардан, бугунги кунда фан йўналишлари кесимида дарсни кузатиш ва таҳлилини ўтказиш услубиятини чуқурроқ тадқиқ этиш, мос келадиган “Дарс таҳлилини ўтказиш варақаси”ни ишлаб чиқиш масаласи долзарблик, касб этмоқда. Шунингдек, бир фан услубий бирлашмаси ўқитувчиларининг ўзаро дарсларни кузатиши ва таҳлил қилиши ҳамда бошқа-бошқа фан услубий бирлашма ўқитувчиларининг, аниқроғи, нафақат фанлар кесимида, балки бошланғич ва юқори синфларда дарс берадиган ўқитувчиларнинг ўзаро дарсларни кузатиши, ўрганиши ва таҳлил этиши каби жараёнларда ёндашувнинг фарқланишини ҳам эътиборга олишимиз лозим.

Дарс таҳлилини ташкил этишда дарс жадвалининг тузилиши, унда фанларнинг жойлашув тартиби, танаффусга ажратилган вақт ҳам назардан четда қолмаслиги лозим. Танаффуснинг қисқа-узунлиги ҳам ўқувчининг дарсдаги руҳий-жисмоний (руҳан тетик ёки ақлий толиқиш ҳисси) ҳолатига таъсир этади. Бунда ўқитувчининг маҳорати, вазиятга мутаносиб равишда қўллаган услубий ёндашуви дарснинг сифати ва самарадорлигини белгилаб беради. Дарсни кузатувчи ўқитувчи таҳлилда шу тарафларга ҳам эътибор бериши лозим бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, ўқитувчи юқорида санаб ўтилган омилларнинг барчасини назардан четда қолдирмаслиги даркор. Ўқитувчидаги ижобий ва ижодий сифатларга қараб ўқувчи ўз муаллимига тақлид қилади. Ўқитувчининг ўзини чуқур ҳурмат қилади ва унинг фанига қизиқиш билан қарайди. Ўқитувчилик касбига эътибор ва ушбу касбни танлаш айнан сеvimли ўқитувчисига тақлид қилишдан бошланади. Дарс кузатувлари ва таҳлилида бу масала, албатта, инobatга олинмоғи лозим.

ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

Душанова Г.А., доцент,
Химматов А., старший преподаватель,
Самаркандский Государственный Университет

Содержание педагогической технологии дополнительного образования включает комплексную организацию методов, обеспечивающую функционирование педагогов и детей в деятельности; конкретную организацию всех средств дидактики, процедур, действий участников; разработку и реализацию нового содержания образования с учетом человеческих, технических и других ресурсов.

Слово «инновация» происходит от латинского слова *innovatio*, что в переводе на русский язык означает обновление, изменение, нововведение. Понятие «инновация» имеет два аспекта: с одной стороны, оно рассматривается как новшество, с другой – как введение этого новшества, например, в педагогический процесс. Инновационные педагогические процессы стали предметом специального изучения и сферой педагогической практики примерно с конца пятидесятых годов на Западе и с начала девяностых годов в нашей стране. Мировая педагогическая общественность про-

являет к ним большой интерес: создаются специализированные инновационные службы, издаются монографии.

В настоящее время не существует четкого разграничения понятий "новшество", "нововведение", "инновация". Большинство авторов солидарны в определении их как идей, средств, являющихся новыми в конкретной ситуации и обеспечивающих эффективное достижение целей. Инновационные процессы в системе образования – управляемые процессы создания, восприятия, оценки, освоения и применения педагогических новшеств. Нововведение в образовательной системе это такое сознательно инициированное и целенаправленное реальное изменение, которое вносит в ее внутреннюю среду и строение новые, относительно стабильные элементы и отношения, содержащие в себе новшество и улучшающие характеристики отдельных частей, компонентов и самой образовательной системы как целого. Основой и предметом нововведений являются новшества, т.е. творческая проработка новых идей и принципов, в отдельных случаях доведенная до типовых проектов изменений, содержащих условия их адаптации и применения.

Инновационная деятельность – один из аспектов работы современных образовательных учреждений в режиме развития, под которым понимается последовательность определенных стадий, характеризующихся позитивными качественными изменениями. Инновационная деятельность отличается процессами, состоящими из этапов возникновения, разработки и реализации новшеств, и зависит в основном от двух факторов: силы развивающегося инновационного процесса и характера его отношений со средой. В условиях деятельности учреждений дополнительного образования и управления ими, с одной стороны, обоснованность выбора или разработки новшества, его реализация, с другой – заинтересованность в нем всех компонентов образовательно-воспитательного процесса: педагогов, обучающихся, родителей; поддержка органов управления образованием.

Существуют объективные закономерности эволюции развития инновационных процессов в сфере образовательных технологий. Инновации зарождаются, переживают этапы своего становления, роста и расцвета, стабилизации и упадка, старения и кризиса, сменяются объектами и технологиями нового поколения. Эти закономерности развития едины и для педагогических технологий, и для производственной сферы, и для социальных систем, и для биологических объектов.

В настоящее время 70–80% информации обучающиеся получают уже не от педагога и образовательного учреждения, а от родителей, из средств массовой информации, в процессе наблюдения за окружающей жизнью. Все это требует перехода педагогического процесса на качественно новый уровень. Такой переход возможен лишь при использовании лично ориентированных педагогических технологий, основывающихся на следующих направлениях модернизации традиционной системы:

- гуманизации и демократизации образовательного процесса;
- активизации и интенсификации познавательной деятельности обучающихся;
- эффективности организации и управления учебно-воспитательной работой;
- методического и дидактического реконструирования учебного материала.

Приоритетом обучения должно стать не освоение обучающимися определенного объема знаний, умений и навыков, а умение учиться самостоятельно, добывать знания и уметь их перерабатывать, отбирать нужные, прочно их усваивать, связывать их с другими. Только при таких условиях у детей появится интерес к познанию. Одним из подходов, помогающих достичь данной цели, является лично ориентированный подход.

МАКТАБДА КОМБИНАТОРИКА, ЭХТИМОЛЛАР НАЗАРЯСИ ВА МАТЕМАТИК СТАТИСТИКА ЭЛЕМЕНТЛАРИНИ КИРИТИШГА КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ АСОС- ЛАРИ

**Ҳайдаров Б.Қ., ф.-м.ф.н.,
Тошкент шаҳар ХТХҚТМОҲМ доценти,
Гаштемирова Н.Н.,
ГулДУ ХТХҚТМОҲМ катта ўқитувчиси**

Компетенциявий ёндашувга асосланган янги давлат таълим стандартлари асосида мактаб математика фани дастурига комбинаторика, эхтимоллар назарияси ва статистика элементлари алоҳида мавзулар ёки боблар сифатида киритилган. Бу ҳол мактаб математикаси учун янгилик эмас. Олдинлари ҳам мактабда комбинаторика, эхтимоллар назарияси ва математик статистика элементлари ўқитиб келинган. Кейинроқ эса улар яна дастурдан чиқариб ташланган. Айни

пайтларда ҳам, комбинаторика элементлари ва уларга доир масалаларни у ёки бу синф дарсликларидан учратиш мумкин. Асосий муаммо – янги шароитда мактабда бу мавзуларни қандай ҳажмда ва чуқурликда, қайси синфларда ҳамда қандай усуллар ёрдамида ўқитиш кераклигини аниқлаб олишдан иборат. Қуйида гап шу хусусда боради.

Янги ўқув дастурига кўз югуртириб, бу мавзулар тарқоқ ва бир тизимга солинмаганини кўриш қийин эмас. 2019-2020 ўқув йилидан бошлаб математика фанининг ўқув дастурлари қайта кўриб чиқилиши ва ихчамлаштирилиши кутилаётган бир пайтда, мактабда комбинаторика, эҳтимоллар назарияси ва математик статистика элементларини ўқитишни таҳлил қилиш ва унга доир тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади.

Мактабда стохастика элементларини ўқитиш шартми? Математикани ўқитишнинг жаҳон тажрибасига таянадиган бўлсак, стохастика элементлари мактабда ўқитилиши зарур. Буни PISA - ўқувчилар билимини баҳолашнинг халқаро дастури доирасида олиб борилган тадқиқот натижалари ҳам кўрсатиб турибди. Унда дунёнинг стохастик кўриниши ва тузилишини билиш – ўқувчилар учун муҳим, математика фанига доир компетенциялардан бири эканлиги таъкидланади. Шундай экан, бу соҳадаги бошқа халқаро тажрибаларга ҳам таянадиган бўлсак, ўрта мактабда комбинаторика, эҳтимоллар назарияси ва математик статистика элементларини ўқитишни қуйидаги кетма-кетликда амалга ошириш масқадга мувофиқ ҳисобланади:

Бошланғич синфларда комбинаторика элементларини алоҳида мавзу кўринишида бериш шарт эмас. Бу босқичда статистиканинг энг содда элементлари билан иш кўрилади. “Комбинаторика” атамаси киритилмайди. Комбинаторикага оид энг содда масалаларни турли мавзулар таркибидан бериш тавсия этилади. Бунда, бирор буюмлар тўпламидан қандайдир хусусиятларга эга бўлганларини неча хил усулда танлаш мумкинлиги ҳақидаги оддий комбинаторика масалалари билан чекланиш мумкин. Бундай масалаларни бошланғич мактаб ўқувчиларига беришдан кўзланган асосий мақсад ўқувчиларни ўйлашга мажбур қилиш, ҳамма мумкин бўлган ҳолатлар ҳақида математик мушоҳада қилиш, санаш орқали уларнинг математик тасаввур ва содда мантикий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришдан иборат. Шу боис, бу масалаларни ҳамма бўлиши мумкин бўлган ҳолатлар ва имкониятларни бевосита санаб чиқиш, яъни саралаш усулидан фойдаланиб ечиш таклиф этилади. Унга кўра, бўлиши мумкин бўлган ҳолат (вазият) ларнинг барчаси кўриб чиқилади ва мулоҳаза юритиш орқали сараланади, яъни танланади.

Саралаш усули билан масалани ечаётганда, бўлиши мумкин бўлган барча ҳолатларни кўриб чиқиш, ҳисобга олиш, бирорта ҳам ҳолатларни кўздан қочирмаслик жуда муҳим ҳисобланади. Саралаш жараёнини тартибга соладиган, осонлаштирадиган график органайзерлар: жадвал, имкониятлар дарахти (графлар)дан фойдаланиш тавсия қилинади. Комбинаторика масалаларини ечишнинг жадвал усули бир неча объектлардан иккитадан жуфтликлар ҳосил қилишга оид комбинаторика масалаларини ечишда қўл келади. Баъзида комбинаторика масалаларини ечишда, барча бўлиши мумкин ҳолатларни қулай тарзда тасвирлайдиган ва кўриниши дарахтга ўхшайдиган схемадан, барча бўлиши мумкин бўлган “имкониятлар дарахти” усулидан фойдаланилади. Мазкур усуллар ўзининг соддалиги, қулайлиги ва кўргазмаллиги билан ажралиб туради.

Ўқувчилар 3-4-синфларда сонли маълумотларни муайян кетма-кетлик ёки жадвал, устунли диаграмма кўринишда тасвирлаш, жадвал ва диаграммаларда берилган маълумотлар билан ишлаш ва уларга кичик статистик ишлов бериш: маълумотларни тушуниш, ўқиш, жадвалнинг сатр ва устунлари бўйича энг каттаси, энг кичиги ва йиғиндисини топиш, улар бўйича маълум хулосаларга келиш, жадвал ва диаграммадаги маълумотларга доир саволларга жавоб бериш каби ўқув фаолиятлари билан шуғулланишади.

5-6-синфларда комбинаториканинг бошланғич тушунчалари берилади: Кўпгина амалий масалаларни ҳал қилишда тўпламларнинг элементлари устида турлича гуруҳлаш (саралаш), амаллар ва ҳоказо ишлар бажаришга тўғри келади. Математиканинг шу доирадаги масалалари билан шуғулланадиган тармоғи комбинаторика деб аталади. Муайян шароитда бўлиши мумкин бўлган барча ҳолатлар сонини топишга доир масалалар комбинаторика масалалари деб аталади.

Бу ёшда ўқувчиларнинг бошланғич мактабда олган билим ва кўникмаларини ривожлантириш таклиф этилади. “Комбинаторика” атамаси, комбинаторика масалаларини ечишнинг қўшиш ва кўпайтириш қоидалари киритилади. Бу қоидаларга доир мураккаброқ масалалар таклиф қилинади. Комбинаторика танланмаларини тузиш, саралаш ва тартибга солиш кўникмаларини шакллантиришга эътибор берилади. Комбинаторика масалаларини ечишда қўлланиладиган тайёр формулалар берилмайди. Бу босқичда ҳам урғу ўқувчиларнинг комбинаторика масалаларини мулоҳаза юритиб, саралаш, жадвал, имкониятлар дарахти (граф) усулларидан ҳамда турли график

органайзерлардан фойдаланган ҳолда ечишига берилади. Маълумки, ўқувчиларда комбинаторика масалаларини ечиш кўникмаларини шакллантириш - мактабда эҳтимоллар назариясини киритишга тайёргарлик босқичи ҳисобланади. Бу босқичда эҳтимоллик тушунчаси ва унинг классик ва геометрик талқинлари содда мисоллар ёрдамида дедуктив тарзда киритилади. Тасодифий ҳодиса тушунчаси киритилади. Содир бўлиши муқаррар ёки муқаррар бўлмаган, тасодифий, эҳтимоли кам ёки кўп бўлган ҳодисалар ҳақидаги тушунчалар турли мисоллар ёрдамида киритилади.

Бу босқичда ўқувчиларда теварак атрофдан маълумотларни йиғиш, турли ҳаётий мазмундаги сўровномаларни тайёрлаш ва ўтказиш, тўпланган маълумотларни тартибга солиш, таҳлил қилиш ва хулосалар чиқариш кўникмаларини шакллантиришга эътибор берилади. Маълумотларни жадвал, устунли ва доиравий диаграмма кўринишида тасвирлаш, берилган жадвал ва диаграммалардан керакли маълумотларни олиш, диаграммаларни ўқиш ва тушуниш, таҳлил қилиш ҳамда хулосалар чиқариш каби кўникмалар шакллантирилади. Жадвалда берилган қонуниятлардан фойдаланиб, бўш катак, сатр ва устунларни тўлдиришга доир масалалар таклиф қилинади.

Шунингдек, сонли маълумотлар қаторининг ўрта арифметиғи, энг катта қиймати, энг кичик қиймати, медианаси ва модаси каби тушунчалар киритилади ҳамда ҳаётий масалалар ёрдамида мустаҳкамланади.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА ЎҚИТУВЧИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

Назарова З.,

СамДУ ҳузурдаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

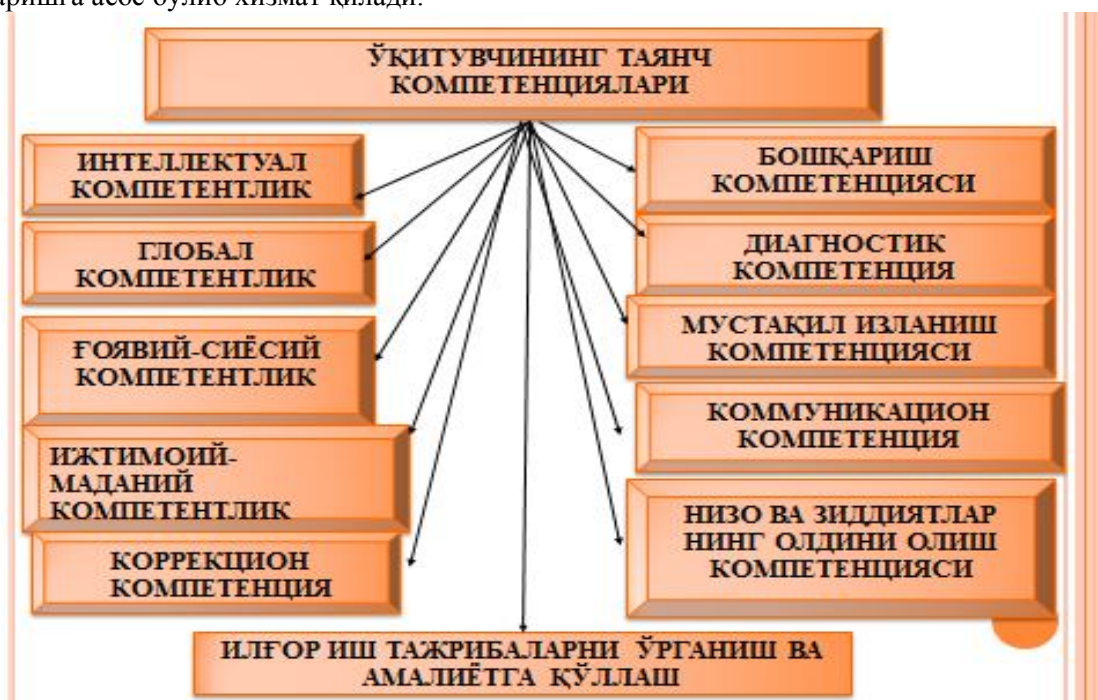
Барчамизга аёнки, бугун замон шиддатли тарзда ривожланмоқда. Глобаллашув жараёни ва дунёнинг интеграциялашуви даврида инновацияларнинг тараққий этиши натижасида ўқув-тарбия жараёнига инновацион ёндашув, таълимнинг самарадорлигини ортириш бугуннинг долзарб вазифаларидан бири саналади. Бугун барча давлатлар таълимга имкон қадар кўп янгилик киритишга, унинг сифатини оширишга интиломоқда. чунки таълим миллат кўзгуси бўлиб, жамият ва давлатнинг юксалиб боришини таъминловчи, халқга яратувчанлик, ижодкорлик хусусиятларини бахшида этувчи категориси бўлиб, интеллектуал ривожланган, кенг мушоҳада қилувчи, янгилик яратишга интилувчан шахсни тарбиялаш учун таълимнинг ўзи янгиликларга бой бўлиши, унинг мазмунида ижодкорлик руҳи ва мотивлари ҳукм суриши лозим. Ҳар қандай ўқув-тарбия марказида асосан билим олувчи шахси туради. Буни билган ҳар қандай педагог билим олувчи шахсининг камол топишига ўзида маъсулият сезади ва изланишлар олиб боради. ҳар бир ўқитувчи ўз дарси давомида тингловчи шахсини йўналтириш учун бугунги дарс давомида қуйидаги 3 та савол асосида: «нимани ўргатаман?», «қандай ўргатаман?», «ким учун ўргатаман?» саволларига жавоб топа билиши керак. Ўзида бор назарий билимларини «қандай ўргатаман?», - деган саволга бугун педагогика оламида юзага келган замонавий педагогик технология усуллари ёрдам беради. Ҳар бир педагог-ҳодим ўзининг психологик-педагогик савиясини ошириш педагог фаолиятининг энг асосий компонентларидан бири деб ҳисоблаши лозим. ўқитувчи таълим тарбия соҳасидаги ислохотларни амалга оширувчи асосий шахс бўлиб қолмоқда. ислохотларни сифати ва самарадорлиги ўқитувчининг ижодкорлиги, фаоллиги, изланувчанлиги, педагогик маҳоратига боғлиқдир. Натижада, ҳар бир дарс давомида фойдаланиш технологиялари юзага келади. ҳозирги пайтда Республикамизда педагог-ҳодимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ишлари мақсадга мувофиқ амалга оширилиб, ўқитувчиларни янги дастурлар, янги педагогик технологиялар, янги услублар бўйича дарс беришга жадал тайёрлаш, янги усуллар, шакл ва услубларга ўз вақтида ўтиш, уларнинг маданий савиясининг ошишига, шахсий ва касбий сифатларининг такомиллашишига ёрдам бериб келмоқда.

Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги малака ошириш тизими фаолиятини янада такомиллаштириш ва таълим сифати ва самарадорлигига эришишни таъминловчи маскан сифатида қаралди ва ўқитувчи шахсидан юқорида қайд қилинган «қандай ўргатаман?» саволига жавоб топиш имконини бермоқда. Малака ошириш ўқув курсларининг тингловчилари илмий-методик таълим маскани профессор-ўқитувчилар таркиби савиясига катта ишонч ва талабчанлик билан қарайдилар, улар орқали таълим тизимида амалга оширилишида янгилик бўлиб кириб келган технологияларни ўрганиш ва оммалаштиришга умид қиладилар.

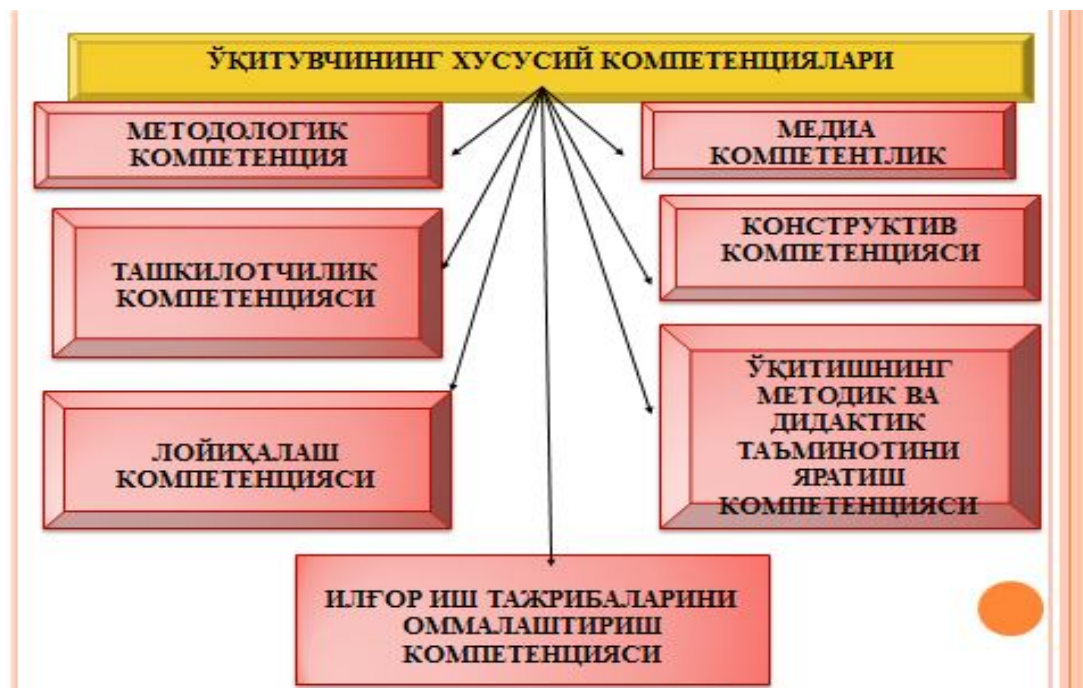
Таълим–тарбия бериш жараёнидан маълум муддат ажралган ҳолда ўз сиёсий ва маънавий малакасини ошириш имкониятидан фойдаланишда малака ошириш муассасаси педагоглари ҳамкорлигини ҳис эгадилар ва кўмак сўрайдилар. Шундай экан, малака ошириш тизимида фаолият кўрсатадиган ҳар бир профессор-ўқитувчиларнинг педагогик компетентлик даражаси ниҳоятда кучли бўлиши керак. Хуш, педагогик компетентлик нима? **Компетентлик** (лот: *competens* – лаёқатли, қобилияти бор) шахс билим, кўникма ва тажрибаларининг унинг ижтимоий–профессионал мавқеи ва ўзига тегишли вазифаларни бажариш, муаммолар ҳал қилишга етарлилиги ҳамда ҳақиқий мослик даражаси. Компетентлик таркибига соф касбий билим, кўникма ва малакалардан ташқари, ташаббускорлик, ҳамкорлик, гуруҳда ишлаш лаёқати, коммуникатив қобилияти, реал баҳолай олиш, мантикий фикрлаш, ахборотни саралаш ва фойдалана олиш хусусиятлари ҳам киради. Демак, ҳар бир ўқитувчи ўз фани бўйича таълим бериш жараёнида тингловчиларда компетентлик ёндашувини шакллантириш лозим бўлади. Ўқитувчида мавжуд компетенциялар икки гуруҳга ажратилади: педагогик компетенцияларнинг икки тури бир – бири билан чамбарчас боғланган ва бир - бирини тақоза эгади. У сабабли, мазкур компетенцияларни шакллантириш жараёнига мажмуали ёндашиш талаб этилади.

Ўқитувчининг таянч компетенциялари

Ўқитувчининг таянч компетенциялари унинг педагогик фаолиятни ташкил этиш ва бошқаришга асос бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчининг хусусий компетенциялари эса, устоз томонидан фан бўйича ташкил этиладиган таълим - тарбия жараёнининг мазмуни ва баркамол шахсни камолатга етказишда тутган ўрни билан фаркланади. Бунда ўқитувчи ўқитишнинг барча шакллари: дарс, дарсдан ташқари ишлар, машғулотларда техник ва инновацион технологиялардан уйғун фойдаланган ҳолда ташкил этиши, ўқитиш жараёнини мақсадга мувофиқ лойиҳалаш, ўқув материалларининг мантикий йўналишини эътиборга олган ҳолда қайта ишлаш компетенцияларига эга бўлиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, малака ошириш тизимида ўқитувчи педагогик компетентлигини ривожлантириш учун қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- малака ошириш курсларида ўқитувчиларнинг педагогик тайёргарлигини касбий диагностик таҳлил қилишни йўлга қўйиш, аниқланган бўшлиқларни ўқитувчи шахсига йўналтирилган ҳолда иш олиб бориш;

- компетенциявий ёндашув асосида вужудга келтириладиган инновацион таълим муҳити талаблари эътиборга олинган ҳолда ўқитувчиларининг барча тоифалари кесимида мутахассислик фанлари бўйича электрон қўлланмалар яратиш;

- инсон муаммолари ҳисобланиши маънавий кадриятлар, ахлоқ, ўз-ўзини ривож топтиришга ҳаракат, ҳаётнинг мақсади ва маъносига эътиборини қаратмоғи ;

- ўз тасавурида таълим-тарбия вазиятини бир бутунлик сифатида кўра билиши ва уни бошқариши ҳамда ўқитувчи шахсга қаратилган муносабатни доим кўзлаб фаолият олиб бориши лозим.

Ҳозирги кунда шу нарса маълум бўлдики, таълимда бирор бир ўзгаришларни амалга ошириш учун, аввало, ўқитувчиларнинг касбий онгини тубдан ўзгартириш зарур. Компетенциявий ёндашув асосида таълим бериш шароитида ўқитувчиларнинг ўз ишларига бўлган ёндашуви ҳам ўзгариши муҳим аҳамият касб этади.

ТА’ЛИМ-TARBIYA JARAYONIDA O‘QITUVCHINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

**Kushanova D.U.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o‘qituvchisi,
Sattorova G.,
Tayloq tumani 34-maktab o‘qituvchisi**

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan. Bugun hayotimizning hal etuvchi muhim masalalari qatorida ta'lim-tarbiya mazmunini tubdan o'zgartirish, uni zamon talabi darajasiga ko'tarish asosiy o'rinni egallaydi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimining modernizatsiya qilinishi, uni tarkibiy jihatdan qayta qurish ta'lim, fan, texnika va texnologiya, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta'lim dasturlarini o'zgartirib, yangilab borishni ko'zda tutadi. Innovatsion texnologiyalarning o'zgartirilishi, chet el sarmoyalari ko'lamlarining kengayishi, tadbirkorlikning rivojlanishi, shuningdek, uzluksiz ta'limning fan va ishlab chiqarish bilan

integratsiyalashuvi, o'qituvchilarning qobiliyat va imkoniyatlariga muvofiq ravishda ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuvning joriy etilishi hamda ta'lim berishning innovatsion pedagogik texnologiyalari ta'lim tizimini takomillashtirishga asos bo'lmoqda.

Ta'lim muassasalarining eng asosiy va muhim ahamiyat kasb etuvchi funksiyalardan biri – bu ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligida innovatsion g'oyalarni targ'ib etish. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va uni amalga oshirishda o'qituvchi hamda o'quvchilar o'zaro faol muloqot va munosabatda bo'ladilar. Bunday munosabatlarni iqtisodiy, siyosiy va boshqa munosabatlardan farqli o'laroq tarbiyaviy munosabatlar deb ataymiz.

Tarbiyaviy jarayonda o'qituvchining innovatsion faoliyati insonlar o'rtasidagi doimiy munosabat bo'lib, ular inson shaxsini rivojlantirishga, ya'ni mustaqil ta'lim berish va o'z-o'zini tarbiyalashni shakllantirishga xizmat qiladi. Ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar turli shakllarda namoyon bo'ladi, ya'ni o'qituvchilarning bilimi, muomala va muloqot madaniyati, kiyinishi, gavda harakatlari, boshqaruvchilik qobiliyati, fan-texnika, san'at va tabiatga bo'lgan munosabati hamda qiziqishi o'quvchilarning faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tarbiyaviy jarayonni insonlar o'rtasidagi doimiy munosabat, ya'ni aloqalar tizimi deb hisoblar ekanmiz, ushbu jarayon ta'lim muassasalaridagi o'qituvchi-o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni ham qamrab oladi. Muloqot jarayonida o'quvchilarning samimiy va diqqat bilan o'z suhbatdoshiga qarab turishi va uni tinglay bilishi, suhbatdoshiga o'z fikrini to'la va to'g'ri ifodalashi hamda samimiy suhbatlashishi uchun imkon yaratish bilan bir qatorda, o'quvchilar o'z o'qituvchilari bilan bema'lol suhbatlashishlari, o'z fikrlarini va takliflarini rahbarlarga bildirishlari, yangilik yaratish borasida rahbarlariga suyanish mumkinligiga ishonch hosil qilishlarida, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarda ham o'zining ijobiy samarasini beradi.

Innovatsion faoliyat yaratilgan yangiliklar, olimlarning ilmiy-ijodiy mehnati, yozgan kitoblari, qo'llanma yoki ilmiy-uslubiy maqolalari o'z jamoasidagi ta'lim-tarbiyaviy munosabatlarni tartibga solib borishda asosiy vositalardan biri sifatida xizmat qiladi. Muassasalarda ta'lim-tarbiya mavzularida ilmiy-amaliy konferensiyalar uyushtirish, xodimlarning ilmiy maqolalar bilan ishtirok etishlari, maktab kutubxonalarini yangi adabiyotlar bilan boyitish, fan va texnika yangiliklari bo'yicha o'quv seminarlarini tashkil etish ilmiy - ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun zaruriy sharoit yaratadi. Shu bilan birga o'qituvchilarning o'z ustida ishlashi, bilim, tajriba va ko'nikmalarini rivojlantirib borishni talab qiladigan ijodiy muhitning vujudga kelishiga zamin yaratadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda, birinchidan, o'qituvchining innovatsion faoliyatini ta'minlash, shaxsini shakllantirish, shart-sharoit yaratish, ikkinchidan, o'quvchilarning har tomonlama qiziqishlarini hisobga olgan holda, uning individual o'ziga xos xususiyatlarini o'quv-tarbiya jarayonida namoyon etishni ta'minlash dolzarb vazifadir.

Pedagogika, xususan, ta'lim-tarbiyada ilmiy-tadqiqotlar hech qachon to'xtamaydi va uzluksiz davom etaveradi. Pedagogik tadqiqotlarning predmeti sifatida maktablardagi ta'lim-tarbiya jarayoni, uning maqsadi, mazmun va mohiyati, o'qituvchi va rahbarlarning innovatsion faoliyati, tashkiliy shakl hamda ijtimoiy sharoitlar xizmat qiladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyati ularning hatti-harakatlari ta'siridagi o'zgarishlar orasidagi qonuniyatlarni ochishga, ularni tahlil qilishga imkon beradi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining innovatsion faoliyatini oshirish va ta'minlash haqida jiddiy xulosa chiqarish uchun muntazam ravishda olib borilgan kuzatishlar, tajribalarga asoslangan tadqiqotlar natijalariga asoslanish ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish o'quvchilar tomonidan mavjud ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirilishini kafolatlovchi yondashuv hisoblanadi. Ta'lim texnologiyasi ta'lim jarayonining mohiyati, uning bosqichlari, o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida kechadigan ta'limiy munosabatlarning mazmunini anglatishga xizmat qiladi.

Tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni qaror toptirish, mazkur jarayonni texnologiyalashtirishga erishish muhim pedagogik vazifalardan biri ekanligini yanada chuqurroq anglaymiz.

Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish aniq maqsadga va ijtimoiy g'oyaga asoslangan hamda o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning tashkiliy-texnik jihatdan uyushtirilishi demakdir.

Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ziddiyatlar tarbiyaviy jarayonni texnologiyalashtirishga nisbatan ijodiy va mas'uliyatli yondashish zarurligini taqozo etadi.

Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishda mazkur jarayonni loyihalashtirish hamda uning asoslarini belgilash muhim ahamiyatga ega. Unda tarbiyaviy tadbir mavzusiga doir materiallar yig'ildi, tarbiyaviy tadbir maqsadi va vazifalari belgilanadi, uning mazmuni, shakli, metodlari va vositalari tanlanadi. Tarbiyaviy tadbirni tashkil etishda uning vaqti belgilanadi va ssenariysi ishlab chiqiladi. O'quvchilar faoliyati va faolligi nazorat qilinadi. Yakuniy qismida xulosa chiqariladi.

Ushbu jarayonda tarbiyaviy tadbirlarning tashkil etilishiga nisbatan texnologik yondashuv quyidagi omillarning mavjudligiga e'tibor qaratishni taqozo etadi:

– o'quvchilarda tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazilishiga nisbatan ichki ehtiyoj, qiziqish va rag'bat paydo bo'ladi;

– umumiy o'rta ta'lim muassasalari amaliyotida yuqorida bayon etilgan omillarni inobatga olish va shu asosida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish ularning muvaffaqiyatini ta'minlab qolmay, balki o'quvchilarda ularning o'tkazilishiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi, ma'naviy-ahloqiy sifatlarning tarbiyalanishi uchun qulay sharoitni hosil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimi sifat va samaradorligini oshirishda o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta'lim-tarbiya jarayonida faollikni, pedagogik qobiliyatni shakllantirish, dars va mashg'ulotlarni ilmiy asosda tashkil etishga imkoniyatlar yaratish hamda innovatsion yondashuvlar texnologiyalarini loyihalashtirish va joriy etish o'qituvchining bilimi, pedagogik va kasbiy mahoratlarini ham oshiradi.

PEDAGOGIK KOMPETENTLIK - O'QITUVCHI FAOLIYATINING ASOSI SIFATIDA

**Eshquvvatov T.,
SamDU o'qituvchisi,
M.Nabiyeva.,
SamDU 3-bosqich talabasi**

Jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va axloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatligini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilish bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatlari bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni olg'a surganlar. O'z navbatida, kasbiy layoqatlilik tushunchasi, V.A.Slatsenin ta'kidlaganidek, pedagogning pedagogik faoliyatini amalga oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy shakllanganligini tavsiflaydi.

Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa, ta'limni modernizatsiyalash bilan bog'liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini amaliy, psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan boyib bormoqda.

Kasbiy kompetentlik tashxisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi. Mazkur holda o'z-o'zini tartibga solish xususiyatlari o'z bilim va malakalarini doimo takomillashtirish zarurati, boshqa odamlarga qaratilgan o'z hatti-harakatini qat'iy muvofiqlashtirish uquvi bilan tavsiflanadi.

Pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatligini tadqiq qilishga bag'ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

– maxsus tarbiyalanganlik layoqatligi – kasbiy faoliyatini etarlicha yuqori darajada egallaganlik, o'zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;

– ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatligi – birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, mazkur kitobda qabul qilingan kasbiy muloqot uslublarini egallaganlik, o'z kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas'ullik.

Kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko'nikmalar, o'z-o'zini boshqara olish layoqatlarining o'zaro bog'liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi.

Evropa davlatlarida shakllangan an'anaga muvofiq kasbiy malaka mutaxassisning kompetentligi, uni shakllantirishga qaratilgan ta'lim tizimi esa – bilim, ko'nikma va malakalar darajasi bilan o'lchanadi.

Kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlashda muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

– zamonaviy talablarga javob bera oladigan me'yoriy va o'quv-metodik hujjatlar (davlat ta'lim sandarti, namunaviy o'quv rejalari, ishchi o'quv rejalari, namunaviy o'quv datsurlari, ishchi datsurlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, metodik tavsiyanomalar, qo'shimcha maxsus adabiyotlar, ko'rsatmali vositalar, dars ishlanmalari, loyihalar va boshqalar)ning mavjudligi;

– ilmiy pedagogik xodimlar (professor, dotsent, o'qituvchi, malakali o'quv ustalari, texnik xodimlar)ning bilim, ko'nikma va malakalarining yuksakligi, kasbiy kompetentlik darajasining etarlicha shakllanganligi hamda ilmiy salohiyatga ega bo'lishi;

– o'quv jarayonining moddiy-texnik (o'quv binolari, o'quv auditoriyalari, o'quv ustaxonalari, amaliy-laboratoriya jihozlari), axborot texnologiyalari (radio, televidenie, komp'yuter, nusxa ko'chirish qurilmalari, laboratoriya asbob-uskunalari, audio, video, multimediya, trenajyorlar, kinoproektorlar, diaproektorlar, videoproektorlar, texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar) jihatdan etarlicha ta'minlanganligi;

– ijtimoiy va o'quv-texnologik jihatdan qulay muhit (o'qituvchilar, talabalar, rahbarlar hamda talabalar, shuningdek, talabalarining o'zaro munosabatlari mazmuni, yo'nalishi, maqsadlar birligi va boshqalar) yaratilganligi;

– tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo'lga qo'yilganligi.

«O'qituvchining kasbiy kompetentligi» tushunchasiga berilgan ta'rif va tavsiflarni umumlashtirib, uni quyidagicha talqin etish mumkin: O'qituvchining kasbiy kompetentligi – pedagog faoliyatida kasbiy kompetentlik muhim jihatlaridan biri bo'lib, pedagogning faqatgina kasb va kasbiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq barcha ehtiyoj, qobiliyat, mahorat, bilish va qiziqishlarini ifodalaydi.

Buning uchun u:

– ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo'lishi;

– ijodiy izlanishlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda to'la kasbiy shakllanishga intilishi, pedagogik-texnologik vaziyatlarni idrok etishi, shu jumladan kasbiy qiziqishlari doirasi kengaytira olishi o'zini takomillashtirishida talab paydo bo'ladi. Kasbiy bilimlar, ko'nikmalar, malaka va qobiliyatlarga, ularni namoyon etishga ko'pchilik talabalarda chuqur va doimiy qiziqish paydo bo'ladi.

TA'LIM TIZIMINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY STRATEGIYALARI

**Eshquvvatov T.,
SamDU o'qituvchisi,
G'oyibnazarov J.,
SamDU 3-bosqich talabasi**

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi jahonning rivojlangan davlatlari orasida munosib o'rin egallab, dadil qadamlar bilan ilgarilab borar ekan, shubhasiz vatanimizning porloq istiqbolini ta'minlovchi omillarning ahamiyati tobora ortib boraveradi. Ayni paytda, mamlakatimizda barkamol avlod tarbiyasi va uning mukammal ta'lim olshi masalalari davlat siyosati darajasida hal qilinayotganligi bugungi yoshlarimizning hech kimdan kam bo'magan porloq kelajagiga jiddiy e'tibor qaratilayotganligidan dalolatdir. Buni birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi fikrlaridan ham yaqqol anglash mumkin. "Ta'lim-tarbiya ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini o'zgartirmasdan turib ongni o'zgartirib bo'lmaydi. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib esa biz ko'zlagan oily maqsad- ozod va obod jamiyatni barpo etib bo'lmaydi"

O'zbekiston uchinchi ming yilikka yangilanayotgan jamiyat, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishning hamma jabhalarini, jumladan ta'lim tizimini isloh qilish sharoitida kirib keldi. Ma'lumki ta'lim har bir jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi, madaniyati rivojlanishining yuksak ko'rsatkichi

hisoblanadi. O'zbekiston juda qadimiy va boy tarixga ega. Mashhur ajdodlarimiz bejiz boshqaruvga ko'p e'tibor qaratilgan yozuv ma'lumotlarni bizga meros qilib qoldirishmagan. Amir Temur tuzuklarida, Alisher Navoiy nasihatlarida, Abu Nasr Forobiy, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg'oniy kabi o'tmishning buyuk mutafakkirlari asarlarida hozirgi boshqaruvchilar uchun ham o'z qimmatini yo'qotmagan fikrlar mavjud. Ushbu asarlarda boshqaruv vazifalariga xolis yondashish, ishni puxta rejalashtirish, hukmdorning qanday ish yuritishi ko'rsatib o'tiladi, boshqaruvchilarga tavsiyanomalar beriladi. Bularning hammasi chuqur bilimlarni, mehnatning puxta tashkil qilinishini, ish sifati nazoratining mahalliy sharoitlarini hisobga olishni, atrofda qilargalarga ta'sir ko'rsatishni, bir so'z bilan aytganda biz boshqaruv deb nomlayotgan jarayonning barcha unsurlarini o'zlashtirishni talab etadi.

Mustaqilligimizning dastlabki yillarida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi" Qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida yaratilgan malakali kadrlar tayyorlash tizimi o'zining strategik maqsadlarga ega ekanligi bilan mamlakatimizning buyuk kelajagini qurishda muhim rol o'ynamoqda. Shu o'rinda strategiya so'zi qanday ma'noni bildirishiga to'xtalib o'tsak. Strategiya yunoncha "stratus - qo'shin + ago - boshlab boraman" degan ma'noni bildiradi. Ijtimoiy-siyosiy kurashga rahbarlik qilish san'ati, shuningdek umuman boshqaruvni to'g'ri va istiqbolli rejalashtirish san'atidir. Birinchi navbatda yuksak ma'naviyatli, o'zining mustaqil fikriga ega, zamonaviy bilim va texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir barkamol avlodni tarbiyalashni maqsad qilib olgan ushbu tizim O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanganini yaqqol namoyon etadi.

To'plangan tajribalardan oqilona foydalanish, ta'lim muassasasini boshqarishga doir strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish quyidagi uzoq muddatli istiqbollarga yo'l ochadi.

Ta'lim muhitida aniq nuqtai-nazarning vujudga kelishi;

Ta'lim muassasasi bilan aloqador faoliyat, turli sub'ektlar kuchini birlashtirish va muvofiqlashtirish; Istiqbolni ko'ra olish va boshqalar.

Shuningdek, haqli ravishda bugungi kunda strategik rejalashtirish texnologiyalari bilan shug'ullanuvchi boshqaruv guruhlari oldida bir qator qiyinchiliklarni bartaraf etish masalalari turibdi.

Strategik boshqaruvga doir tushunchalarning yetarlicha o'zlashtirilmaganligi, jumladan ko'pchilik ta'lim muassasalari uzoq muddatga mo'ljallab tuzilgan istalgan rejani strategik reja deb hisoblashadi;

Ta'lim muassasasini strategik rejalashtirishda yetarlicha tajribaning mavjud emasligi;

Strategik rejalashtirish, ayniqsa pedagogik hamkorlikka jalb etish metodlari, tashqi va ichki muhitni tahlil etish sohasida boshqaruvga doir texnologiyalardan xabardor emaslik;

Strategik rejalashtirishga tizimli yondashuvning tadbiiq etilmasligi, jumladan strategiya ishlab chiqiladi, biroq strategiyani amalga oshirish, uning monitoringini olib boorish to'liq ta'minlanmaydi;

Rahbar xodimlar- strategik rejalashtirish jarayoni ishtirokchilarida strategik nuqtai nazarning mavjud emasligi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi tubdan isloh qilinishi tufayli qo'yilayotgan zamon talablarini amalga oshirish jarayonining jadallik bilan borishi ko'p jihatdan o'quv muassasalari rahbarlarining ushbu jarayonning yanada samarali bo'lishiga qo'shadigan hissalarini va rahbarlik faoliyatlarini to'g'ri tashkil etishlariga bog'liq ekanligi, ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi davrida ta'lim muassasalariga yuqori tashkilotlarning ko'rsatma va direktiv hujjatlaridagi vazifalarni ko'r-ko'rona bajaradigan rahbarlar emas, balki o'z faoliyatiga har bir ishiga ijodiy yondashadigan, zamon talabiga javob bera oladigan, pedagogika, rahbarlik psixologiyasi fanlaridan xabardor bo'lgan va ulardan mohirona foydalana biladigan, shuningdek mukammal shaxsiy fazilatlarida o'ziga xos xususiyatlarga, boshqaruvchilik qobilyatiga, muayyan muomala madaniyatiga, imon-e'tiqodga, g'oyaviy-siyosiy bilimiga, tashqi qiyofaga ega, his-tuyg'ularni, an'analarni, rasm-rusumlarni anglay oladigan, fidoyilik, qat'iylik, savodxonlik, ijtimoiy faollik, tashkilotchilik va tadbirkorlikka layoqatli xodimlarni tayinlash lozim.

O'QITUVCHILAR KASBIY MAHORATIDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNI OSHIRISH

**Xolboyeva G.A.,
SamDU o'qituvchisi,
Mixliboyev O'.,
SamDU 2-bosqich talabasi**

Mustaqillikni mustahkamlashda, kadrlar tayyorlashning milliy modelini ro'yobga chiqarishda, har tomonlama kamol topgan, jamiyat oldiga qo'ygan turmush sharoitlariga moslasha oladigan, ta'lim –

tarbiyani ongli ravishda idrok eta oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida javobgarlik hissini seza oladigan yoshlarga ta'lim va tarbiya berishda o'qituvchilarning ma'naviy roli muhim hisoblanadi.

Kishining tevarak-atrofdagi munosabat, birgalikdagi faoliyat va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqati shaxsning ijtimoiy faolligi sifatida tushuniladi. Inson faolligi "harakat", "faoliyat", "xulq" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib shaxs va uning faolligidir. Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan, eng muhim va umumiy xususiyat - bu uning faolligidir. O'qituvchi kasbiy faoliyatida psixologik tayyorgarlik hayotdagi barcha hatti-harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir. Bu - o'sha oddiy qo'limizga qalam olib, biror chiziqcha tortish bilan bog'liq elementar harakatimizdan tortib, toki ijodiy uyg'onish paytlarimizda amalga oshiradigan mavhum fikrlashimizgacha bo'lgan murakkab harakatlarga aloqador ishlarimizni tushuntirib beradi. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglash muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashi aloqador sifatleri orqali bayon etiladi. O'qituvchi o'z kasbiy mahoratini oshirishda uning faolligi muhim o'rin tutadi. Asosan: tashqi faollik - bu tashqaridan va o'z ichki istak-hohishlar ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan harakatlar, mushaklar harakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik. Ichki faollik - bu bir tomondan u yoki bu faoliyatni bajarish mobaynidagi fiziologik jarayonlar, (moddalar almashinuvi, qon aylanish, nafas olish, bosim o'zgarishlari) hamda, ikkinchi tomondan, bevosita psixik jarayonlar, ya'ni aslida ko'rinmaydigan, lekin faoliyat kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z ichiga oladi.

Shu nuqtayi nazardan, o'qituvchi faoliyatida motiv tushunchasini konkretroq tushunish lozim bo'ladi. Shaxslardagi u yoki bu xulq-atvoriga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faollikni oshirishda har bir o'qituvchida quyidagi xususiyatlar namoyon bo'lmog'i lozim:

– jamoada ishtirok etayotgan o'qituvchi mehnat jarayonida o'z-o'zini boshqarish va nazorat qilish qobiliyatiga ega bo'lishi;

– odatda o'z bo'yniga olgan mas'uliyatlarni bajarishga intilishi va o'z iqtidorini namoyon qilishga ehtiyoj sezishi;

– umumiy faoliyatda ishtirok etishga moyillikni kuchaytirish;

– faoliyat yuritayotgan shaxsda ijodiy ishlash va tashabbuslar ko'rsatishga ishtiyoq mavjudligi;

– o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishda quyidagi shaxsiy sifatlarni kuchaytirish lozim:

1. Maqsad va yo'nalishlarni aniq belgilash;

2. O'zgalar fikrini tinglash qobiliyati;

3. Xolislik, samimiyat va bag'rikenglik;

4. Adolatli bo'lish va o'z imkoniyatlaridan to'la foydalanish;

5. Jamoadagi muhitda faol ishtirok etish.

O'qituvchining qanday sifatlarga ega ekanligi, undagi baholarning ob'ektivligiga bog'liq tarzda o'z - o'zi bilan muloqotga kirishib kerakli to'g'ri xulosalar chiqara oladi, ba'zi hollarda arzimagan xatolik uchun o'zining imkoniyatlaridan foydalana olmaydi. O'qituvchining ichki dialogni to'g'ri tashkil qilmaganligidan dalolat beradi.

Pedagogik faoliyatida tashqi muhit bilan bog'liq ijtimoiy faollikni oshirish muhitdagi narsa va hodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki faoliyat - birinchi navbatda aqliy faoliyat sof psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi va o'z oldiga maqsad, rejalar qo'yadigan bo'ladi.

Har qanday sharoitda ham barcha harakatlar, ham ichki-psixologik, ham tashqi - muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boriladi. Har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, ham jismoniy - motor harakatlar mujassam bo'ladi. Kasbiy mahoratni oshirishda aqliy xarakterlik - shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli-tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

O'qituvchi mehnat faoliyatida ko'nikma va malakalar muhim o'rinni egallaydi. Ular bizning jismoniy va aqliy jihatdan ijtimoiy faollikni oshirishda urinishlarni engillashtiradi o'qishda, mehnatda, sport sohasida va ijodiyotda ham muvaffaqiyatlarga erishishni ta'minlaydi.

O'qituvchining psixologik tayyorgarligida ijtimoiy faollikni oshirish irodaviylik bilan bog'liq bo'lgan holda muhim o'rin tutadi. Irodaviy fazilatleri va ularni shakllantirishda faoliyatining ichki qiyinchiliklarini engish ongli tuzilma va o'zini o'zi boshqarish sifatida eng avvalo o'z hissiyotlarini, hatti-harakatlarini boshqarishdir.

O'qituvchi eng avvalo iroda, sabr-matonat, pedagogik mahorat, o'qituvchilik ixtisosligiga xos bo'lgan quyidagi bilim, malaka, ko'nikmalarni egallashi lozimdir:

- o‘qituvchi dunyoqarashi keng, hamma voqea-hodisa ustida erkin fikr yurita olishi;
- o‘qituvchi birinchi galda o‘zi o‘qitadigan fanini chuqur egallashi, o‘quvchilarda kasbiy ta’lim sifatini oshirishi, ularda fan-texnika hamda amaliy faoliyatga qiziqish va istak hosil qila olishi;
- o‘qituvchi hozirgi zamon yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda fan-texnika talabiga muvofiq yaxshi dars berishi;
- o‘qituvchining umumiy madaniyati yuqori bo‘lishi bilan birga u adabiyot va san’at sohasidagi bilimlarga ham ega bo‘lishi kerak, chunki unga o‘quvchilar har sohada murojaat qilishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchi kasbiy mahoratini oshirishda quyidagicha ta’rif berish mumkin: maqsadga erishish yo‘lida uchraydigan qarama-qarshiliklarni bartaraf qilish jarayonida irodani ishga solish uyg‘unlashgan, muayyan maqsadga yo‘naltirilgan ongli harakatlar irodaviy harakatlarning bo‘lishi va uni qo‘llay ola bilish orqali amalga oshiriladi. O‘qituvchilar kasbiy mahoratini oshirishda psixologik tayyorgarlikning bo‘lishi jamiyatda shaxs sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lish bilan birga pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishish uchun xizmat qiladi.

TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

**Ergasheva G., Qurbonova D.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o‘qituvchilari**

Mustaqillikni mustahkamlashda, kadrlar tayyorlashning milliy modelini ro‘yobga chiqarishda, har tomonlama kamol topgan, jamiyat oldiga qo‘ygan turmush sharoitlariga moslasha oladigan, ta’lim – tarbiyani ongli ravishda idrok eta oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida javobgarlik hissini seza oladigan yoshlarga ta’lim va tarbiya berishda o‘qituvchilarning ma’naviy roli muhim hisoblanadi.

Bu borada davlatimiz birinchi rahbari I.Karimov ustoz-murabbiylarga berilgan imkoniyatlar va ular oldiga qo‘yilgan talablarni qayta-qayta e’tirof etib, “Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktab bo‘lsa, kasblarning ichida eng sharafli o‘qituvchilik va murabbiylikdir”¹ deb, aytadi. Demak, pedagog ayniqsa yoshlar tarbiyasida zamon bilan hamnafas yuradigan, ilg‘or innovatsion pedagogik g‘oyalarni o‘zida mujassam etadigan, o‘z ustida doimiy ishlaydigan shaxsdir. O‘z-o‘zidan ma’lumki, shu orqali o‘qituvchida pedagogik mahorat ham shakllanib, takomillashib boraveradi.

Pedagogik mahorat – bu o‘qituvchi nutqining ravon va ta’sirchanligi o‘quvchi diqqatini torta oladigan, mavzuga mos ko‘rgazmalar ijod qilib va undan unumli foydalana oladigan, har qanday sharoitda ham o‘quvchi qalbiga yo‘l topa oladigan, har bir darsda o‘quvchining qiziqish va faoliyatini oshira oladigan kishini tushunamiz.

Pedagogik mahorat – izlanish, ijodiy mehnat mahsuli bo‘lib, u hamma o‘qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki u har biri kishidan o‘z ustida ishlashini talab etadi. U pedagogika va psixologiya bo‘yicha ilmiy bilimlarni, ya’ni kasbiy bilimlar, kasbiy qobiliyat, pedagogik etika va pedagogik texnikani o‘z ichiga oladigan jarayondir.

Pedagogik mahorat zamirida pedagogik kompetentlik yotadi. Pedagogik kompetentlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me’yorlar, standartlar va talablarga muvofiq pedagogik funksiyalarni bajarishga tayyorlik va qodirlikni belgilovchi professional-shaxsiy xususiyatlar tushuniladi. Professional-pedagogik kompetentlik pedagogik voqelikni izchil idrok etish va unga izchil ta’sir ko‘rsatish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Professional kompetentlik o‘z faoliyat sohasida erkin mo‘ljal olishni nazarda tutadi. Insonning kasbiy layoqati – muayyan ish funksiyalarini o‘zlashtirish va muayyan sohada samarali faoliyat ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar, jismoniy, ruhiy va axloqiy fazilatlarining zaruriy majmui. Pedagogik faoliyatga loyqlikni tavsiflovchi shaxsiy fazilatlar qatoriga yoshlar bilan ishlashga moyillik, kirishimlilik (boshqa odamlar bilan til topa olish), sipolik, kuzatuvchanlik, zehni o‘tkirlik, tashkilotchilik qobiliyatlari, o‘ziga o‘ta talabchanlik kiradi. Bu fazilatlarining barchasini aniqlash va sinovdan o‘tkazish mumkin. Pedagog o‘z kasbiy bilimlari va mahoratini oshirishi uchun pedagogik faoliyatning tarkibiy tuzilishini aniq tasavvur qilishi lozim.

Pedagogga zarur bo‘lgan kasbiy bilimlar: pedagogika va psixologiya, bola rivojlanishi fiziologiyasi, tarbiyaviy ish metodikasi. Ushbu bilimlar bolani o‘rganish, uning qilmishlari va xulq-atvorini, o‘zaro munosabatlari xususiyatlarini, boshqa bolalar guruhiga moslashuv yo‘llarini tahlil qilish uchun zarur. Pedagog ta’lim oluvchilar faoliyati va hamkorligini tashkillashtira olishi lozim. Pedagogik texnologiya tushunchasi mavjud bo‘lib, pedagog uni ham yaxshi bilishi zarur. Bu tarbiyalanuvchilarga ta’sir ko‘rsatish

¹ I.Karimov Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008. B. 131.

usullari va ko'nikmalarini o'zlashtirishni anglatadi. Pedagogik texnika va shakllangan ko'nikmalar pedagogni kasbiy mahorat cho'qqilariga olib keladi. Bu tarbiyalanuvchini tushuna bilish, qilmishga, insonga o'z munosabatini bildira olish, ayni vaqtda o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tahlil qilish qobiliyatini anglatadi. Pedagog har bir bola bilan til topa olishi lozim. U pedagogning har bir so'zi bola hayotida ulkan rol o'ynashini yodda tutishi kerak.

Pedagog nutq madaniyati va texnikasiga e'tibor berishi lozim. Nutq madaniyati o'z fikrini aniq, lo'nda va o'rinli bayon etish ko'nikmasi bilan belgilanadi. Nutq texnikasi nafas olish, ovoz va diksiya usullari bilan belgilanadi. Bularning barchasini uzoq mashq qilish yo'li bilan o'zlashtirish mumkin. Pedagog teatr pedagogikasi unsurlarini ham o'zlashtirishi muhimdir. Zero pedagog ishi rejissyor ishi, aktyor ijodiga yaqin turadi. Pedagog tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi, tez qaror qabul qilishi va ishini tez tashkillashtira olishi lozim.

Zamonaviy o'qituvchi shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berib borishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchi ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va boshqalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i darkor.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo'lishi, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

8. O'qituvchi yuksak nutq madaniyatiga ega bo'lishi va uning nutqi bir qator sifat va xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

9. O'qituvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda va bejirim kiyinish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning diqqatini ko'p jalb etuvchi turli xil bezaklar (qimmatbaho taqinchoqlar va yorqin rangli pardoz-andoz vositalari)dan ortiqcha va o'rinsiz foydalanmaslik, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishga odatlanish kabilar) ega bo'lishi lozim.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrof-dagilarga o'rnak bo'la olishi lozim. O'qituvchi shaxsining mazkur talablarni o'zida aks ettira olgan ichki va tashqi qiyofasi uning o'quvchilar va hamkasblari hamda ota-onalar o'rtasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

ТАЪЛИМ СОҲАСИГА ИННОВАЦИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ

Файзиева М.,

СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси,

Мавлонова Н.,

СамДУ академик лицей ўқитувчиси

Бугунги кунда инновацияларни турли соҳаларга татбиқ этиш жараёни тезлашмоқда. Шунинг учун ҳам инновацияларнинг шахс ижтимоий такомилга таъсир этадиган жиҳатларини тадқиқ этиш ижтимоий фанлар тизимидаги муҳим вазифадир.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида: “Инновация (инг. Innovations - киритилган янгилик ихтиро) – 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли ва фаолият доираларида қўлланилиши”², деб изоҳланган. Демак, инновация

² Аминов М., Даминов Т. ва бошқалар. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашрети, 2002. 169-б.

деганда, инсон томонидан яратилган ёки ихтиро қилинган, жамият тамаддунида муҳим аҳамиятга эга бўлган янги техника ва технологияларни тушунишимиз мумкин.

Ўзбекистонда инновацион ғоялар ва технологияларни жамиятнинг турли соҳаларига, айниқса, таълим тизимига жорий этиш жараёни янада жадаллашди. Зеро, инновациялар ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига ижобий таъсири билан характерланади. Шахснинг турмуш тарзи, онгутафаккурининг ривожини, жамият тараққиёти инновациялардан қай даражада фойдаланиш ва жамиятнинг ижтимоий соҳаларига жорий этилишига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”³, деб таъкидлаган эди.

Юртимизда ёшларни теран дунёқараш, мустақил фикрлаш қобилияти юксак, интеллектуал салоҳият ва маърифий етук шахс сифатида камол топишида муҳим бўлган омиллардан бири инновацияларни таълим соҳасига жорий этишдир. Умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини чуқурлаштириш, янгилаш ва таълим-тарбия жараёнида инновациялардан фойдаланиш самаралидир.

Ўқувчиларнинг шахс сифатида ижтимоий-психологик тақомилида, дунёда бўлаётган ўзгаришлардан, фан-техника оламидаги ихтиролар, янгиликлар ва ахборотлардан хабардор бўлишлари муҳимдир. Зеро, ахборот технологияларини ривожланиши, инфор­мацион жараёнларнинг интен­сивлашуви ижтимоий тармоқда ахборот алмашиш ва узатиш жараёнини тезлаштиради. Айниқса, фан-техника соҳасининг интеграциялашуви, бу жараённинг таълим билан уйғунлашуви ва инновацияларнинг ижтимоий ҳаётга татбиқ этилиши самарали натижаларга олиб келмоқда.

Инновацияларнинг шахс ижтимоий тақомилидаги ўрни, руҳиятига таъсирини объектив ва субъектив жиҳатларини тушунириш, инновациялардан фойдаланиш маданиятини шакллантиришда нафақат ўқитувчи – педагоглар билан бирга катта авлод вакиллари ўзларининг ҳаётини тажрибалари билан ёшлар тарбиясида муҳим ҳал қилувчи куч ҳисобланади. Ўқитувчи– педагоглар, ота-оналарнинг ҳамкорлигида ёшларни инновациялардан фойдаланишини тизимли равишда тўғри йўналишга солиб борилса, ёшларда инновациялардан фойдаланиш маданиятини шакллантиришга хизмат қилиши шубҳасиз. Бу тизимда аввало, ўқитувчи – педагоглар ва ота-оналарнинг ўзларидан ҳам инновацион жараёнларни мукамал билишлари зарур. Зеро, инсон тафаккуридаги қарашлар ўзгармагунча одамнинг ўзини ҳам ўзгартириб бўлмайди.

Ана шу ҳаётини ҳақиқатдан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислам Каримовнинг: “Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидения, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларни атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсадларимизга ҳам тўғри келмайди”⁴, деб айтганлари, юқорида билдирган фикрларимизнинг исботидир.

Таълим босқичларининг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, таълим жараёнини замонавий методлар ва компетенциявий ёндашув асосида тақомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш ҳамда уларни ривожлантириш чора-тадбирларини амалга ошириш тизимини янада тақомиллаштириш инновацион таълим технологиялари билан муштаракликни тақозо этади.

Юқоридаги фикрларимизга асосланган ҳолда, инновацион технологиялар ўқувчи шахснинг ижтимоий тақомили, маънавий ва маърифий юксалиши ҳамда интеллектуал салоҳияти, онгутафаккурини ўстиришда, мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантиришда муҳим ва самарали восита ҳисобланади, деб хулоса қилишимиз мумкин.

Ушбу хулосаларимиздан келиб чиқиб, қуйидагиларни тавсия этамиз **биринчидан**, инновацион технологияларни ўқув жараёнида қўллашда ўқувчиларга ҳар бир машғулот жараёнида

³ Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2017. 14-б.

⁴ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -Т.: Ma'naviyat, 2008. 114-б.

қўлланиладиган инновацион технологиялар билан ишлаш қоидаларини тушунтириш ва уларни ҳамкорликда ишлашга ўргатиш, **иккинчидан**, ўқув жараёнида инновацион технологиялардан фойдалан-аётган ҳар бир педагог юксак билим, тажриба ва малакага эга бўлиши шарт.

ПРОБЛЕМА ИМИДЖА УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

**Нарзикулова Ф.Б., к. психол. н.,
доцент РЦППКРНО при СамГУ,
Кудратова М.К.,**

учитель начального образования, школа №21

Ключевая проблема учителей начальных классов - это, прежде всего проблема имиджа, как составляющая их педагогической культуры. Ведь имидж - это образ, сложившийся в массовом сознании, эмоционально окрашенный стереотипный образ определенного объекта. Основой имиджа является положение человека в обществе, его авторитет и достижения, черты характера, интеллектуальные особенности, внешние данные, одежда и др.

Для имиджа учителя начальных классов огромное значение приобретает нравственная оценка его личности. Имидж и престиж современного учителя начальных классов - взаимосвязанные понятия. Имидж как творческое, профессиональное лицо учителя создается, поддерживается, прежде всего, самим учителем на протяжении всего его педагогического пути.

Учитель сегодня, прежде всего, должен быть профессионалом, способным к вариативности педагогического воздействия, прогнозирования возможных результатов, владеть приемами анализа и самоконтроля, уметь педагогически осмыслить новые социально-экономические условия воспитания, последствия рыночных взаимоотношений, оценить новые тенденции с позиции педагогической деятельности.

По мнению многих исследователей, имидж формируется, прежде всего, как сознательно, так и в невольной форме самим учителем и его окружением. Составляющие имиджа и умелая их презентация исключительно в индивидуальной манере срабатывает на профессиональное и личностное самоутверждение учителя.

Безупречный имидж - это достояние высоконравственных людей, которые не отходят от нравственного и правового кодексов поведения. Более того, сильные личности устанавливают для себя повышенные моральные требования. Именно такие качества должны составлять имидж современного учителя. Итак, успешность имиджа учителя начальных классов определяется единством стратегии и тактики личностного и профессионального в поведении специалиста. Учитель начальных классов должен поддерживать высокие стандарты своего поведения. Важным элементом профессионализма учителя выступает техника подачи самого себя - самопрезентация. Ее целью служит имидж педагога, благодаря которому он создает у окружающих необходимое впечатление о себе.

Интересным, по нашему мнению, является также новый подход, который недавно появился в научном объяснении профессионального поведения современного учителя на основе педагогической и профессиональной деонтологии. «Деонтология» - от греческого - «должное» учение о проблемах морали и нравственности, являющееся разделом этики.

На наш взгляд, этот подход должен активно разрабатываться и внедряться современными учеными и педагогами. Впервые к исследованию вопроса педагогической деонтологии обратился К. Левитан в 1994 году. Он определил педагогическую деонтологию, как науку о профессиональном поведении педагога [1]. Нужно отметить, что когда мы исследуем сферу профессионального поведения педагога, должны помнить, что педагог должен выполнять установленные нормы, формализованные и закрепленные в различных документах (законах, уставах, положениях, инструкциях, правилах и т.д.). Но, не менее важно, и то, что для участника педагогического процесса необходимо знать и выполнять нормы, хранящиеся в определенной социокультурной среде в виде представлений и традиций, то есть в сфере неформализованных отношений. Предметом педагогической деонтологии является исследование совокупности формализованных и неформализованных норм профессионального поведения и деятельности учителя.

Так же нужно отметить, что педагогическую деонтологию можно считать практическим приложением профессиональной этики учителя, так как педагогическая деонтология, рассматривая

особенности педагогической практической деятельности и поведения учителя, формирует систему норм и требований, предъявляемых к педагогу, как к личности, как к специалисту [2, с. 29]. Кроме того, необходимо выделить основную задачу профессиональной деонтологии на современном этапе: внедрение прогрессивных норм и правил в деятельность и поведение учителя на основе изучения научных разработок, создание методической базы, изучение отечественного и зарубежного опыта деонтологической подготовки кадров, их профессионально-нравственного развития [2, с. 30].

Таким образом, нужно отметить, что в связи с тем, что мы изучаем профессиональный имидж современного учителя начальных классов, который рассматриваем как интегрированное качество личности учителя, мы в свою очередь утверждаем, что это сложный, многомерный, интегративный образ будущего учителя с его габитарными (внешними) проявлениями и психологическими свойствами личности, изучение принципов, норм поведения учителя в различных системах отношений в процессе педагогического взаимодействия, является необходимым и обязательным условием.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

**Бердимуратова О.С.,
учитель школы № 41 Тайлякского района**

Основная цель современного школьного образования - целостное и многоаспектное развитие личности школьника. Разработанные государственные образовательные стандарты обращают особое внимание на развитие коммуникативной компетенции школьников - способности человека решать языковыми средствами те или иные коммуникативные задачи в разных сферах и ситуациях общения. Использование языка как средства общения требует от говорящего знания многих правил и норм, которые должен учитывать носитель языка. Где, когда, что, как говорят, какое значение придается отдельным словам и выражениям в зависимости от конкретных обстоятельств - все это регулируется коммуникативной компетенцией.

Коммуникативная компетенция - сложное по структуре образование, что определяется сложной структурой коммуникации. Последняя включает ряд этапов.

Первый этап - самоопределение в коммуникативной ситуации, когда определяются необходимость и цель участия в коммуникации.

Второй этап - анализ намерений партнеров и способов коммуникации с учетом своих целей и возможностей.

Третий этап - выбор соответствующего ситуации речевого жанра, поведения и коммуникативных техник.

Четвертый этап - собственно коммуникация.

Пятый этап - самооценка ценности, степени значимости, результативности прошедшей коммуникации. Однако отдельным этапам или умениям коммуникации нельзя обучиться изолированно друг от друга, чтобы потом "сложить" их вместе и получить коммуникативную компетенцию. Поэтому все методы формирования и развития коммуникативной компетенции являются комплексными.

Главной задачей я считаю формирование мотивации к овладению русской речью и использованию разнообразных речевых средств в различных ситуациях общения. Сформировать мотивацию (коммуникативную потребность) возможно, если ребенок ощутит, что, овладев тем или иным речевым умением, он расширяет свои возможности при общении на русском языке и воздействии на других людей (способность вызывать у них какие-то эмоциональные переживания и другие), поймет, что владение речью необходимо для самовыражения, для утверждения своего бытия в мире, почувствует радость творческого роста, самосовершенствования.

На уроках русского языка эффективно использовать с учащимися форму учебного диалога. Диалог может быть двух видов: информационный (когда в процессе восприятия каждый партнер получает новую информацию) и интерпретационный (когда в ходе диалога происходит обмен мнениями, оценка известных обоим партнерам фактов, их интерпретация).

Информационный диалог обычно организуется в процессе овладения новыми знаниями. Его я включаю в любой структурный элемент урока (проверка домашнего задания, закрепление новых знаний, подведение итогов).

Остановлюсь на интерпретационном диалоге, целью которого является развитие диалогической учебно-научной речи, осмысление научной информации, оперирование ею с использованием терминов (подготовительный диалог), увеличение скорости интеллектуально - речевых реакций в непредсказуемых изменениях последовательности беседы (спонтанный диалог).

В организации интерпретационного диалога можно выделить два этапа: первый - подготовка содержательного плана, второй- реализация диалога (продуцирование речи партнерами по общению и оценка их речевой деятельности).

Существует множество способов подготовить предметный план диалогов. Считаю наиболее рациональными: диалоги по материалам изученной темы; диалоги по материалам, собранным в процессе рассредоточенной подготовки к сочинению; диалоги на основе материалов для аудирования и чтения.

Необходимо еще важное условие - желание вступить в диалог. На этапе реализации диалога учитель должен так мотивировать речевую деятельность, чтобы учащиеся захотели общаться. Но с позиций интеллектуально-речевого развития личности более целесообразно после изученной темы проводить спонтанные диалоги, которые способствуют увеличению скорости интеллектуальных реакций, активизируют внимание, память, создают условия для проявления смекалки.

Оценивает диалог учитель или ученики по таким критериям:

- соответствие теме;
- информативность коммуникантов;
- выполнение специального задания;
- культура общения.

В ходе работы над диалогической речью целесообразно также использовать следующие виды упражнений:

1. Диалог по прочитанному. Этот вид работы используется при подготовке домашнего задания. Дети придумывают ряд вопросов к изученному материалу по русскому языку или по прочитанному художественному произведению на литературе и задают их на уроке. Ответы должны быть развернутыми.

2. Речевые этюды. Особый вид работы, основанный на ролевой игре. Этюды используются как элемент урока и как игра во внеурочное время. В качестве речевых этюдов могут моделироваться различные ситуации в зависимости от поставленной цели, этапа работы и индивидуальных особенностей и интересов учащихся.

Например, могут быть использованы следующие темы:

- "Читатель-библиотекарь". Ученик обратился с просьбой к библиотекарю помочь найти нужную книгу, но данная книга уже взята другим читателем:

- "Работник - работодатель". Первый участник - молодой специалист - устраивается на работу. Работодатель отказывается принимать его без видимой причины, однако первый участник твердо решил получить это место.

- "Читающий пассажир и кондуктор". Пассажир увлеченно читает книгу и не реагирует на неоднократное обращение кондуктора предъявить билет. Как привлечь внимание читающего?

3. Дополнение диалогов. Это один из самых сложных видов диалога, поскольку он предполагает не только творческое, но и логическое мышление учащихся. От участников требуется определить смысл диалога, опираясь на реплики только одной стороны. Кроме того, важно установить логическую связь между репликами участников диалога.

В формировании коммуникативной компетенции учащихся принципиально изменяется и позиция учителя. Он перестает быть носителем "объективного знания", которое он пытается передать ученику. Его главной задачей становится мотивирование учащихся на проявление инициативы и самостоятельности. Учитель создает условия, развивающую среду, в которой становится возможной выработка каждым учащимся на уровне развития его интеллектуальных и прочих способностей определенных умений: вступление в контакт с любым типом собеседника, с учётом его особенностей; поддержание контакта в общении, с соблюдением норм и правил общения; способности слушать собеседника соблюдая уважение и терпимость к чужому мнению; высказывания, аргументирования и в культурной форме отстаивание собственного мнения; стимулирования собеседника к продолжению общения; грамотного разрешения конфликта в общении; изменения при необходимости своего речевого поведения; оценке успешности ситуации общения; корректного завершения ситуации общения.

Отсюда следует, что коммуникативная культура - важнейшее проявление общей культуры человека, функциональная речевая компетентность гражданина современного общества, состоя-

тельность речемыслительной деятельности будущего первоклассного специалиста, независимо от того, в какой сфере будет находиться его профессиональный интерес. Поэтому формирование коммуникативной компетенции - одна из важных задач изучения русского языка в национальной школе.

Таким образом, формируя ключевые компетенции учеников, мы выполняем общественный заказ на подготовку человека, умеющего жить.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

**Якубжанова М.К.,
преподаватель РЦППКРНО при СамГУ**

В последние два десятилетия в Узбекистане вопросам обучения иностранным языкам уделяется пристальное внимание. Об этом свидетельствует принятие Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Государственных образовательных стандартов общего среднего, среднего специального и профессионального образования» № 187 от 6 апреля 2017 года, Распоряжение Кабинета Министров Республики Узбекистан от 25 июля года за №803-Ф, совместное Постановление Министерства народного образования, Министерства высшего и среднего специального образования, центра среднего специального профессионального образования «Об обеспечении учебниками 10 класса по общеобразовательным предметам учреждений общего среднего образования и учебных заведений среднего специального, профессионального образования на 2017-2018 учебный год».

На современном этапе развития общества главной задачей методической науки является воспитание личности, стремящейся к максимальной реализации своих возможностей, открытой для восприятия нового опыта, способной на осознанный и ответственный выбор в различных жизненных ситуациях. Чтобы воспитать такую личность, необходимо формировать на уроках ключевые и предметные компетенции.

В настоящее время перспективными направлениями развития методики обучения иностранным языкам являются внедрение принципа коммуникативной направленности, инновационных технологий, личностно ориентированного подхода, гуманизация учебного процесса и демократизация взаимоотношений субъектов данного процесса.

Инновации в сфере обучения иностранному языку могут быть связаны с внесением изменений не только в цели, содержание, методы и технологии, формы организации и систему управления, но и в стили педагогической деятельности и организацию учебно-познавательного процесса.

Следовательно, определение оптимальных путей внедрения в процесс обучения инновационных технологий, целенаправленное внедрение перспективных идей и разработок является одной из актуальных проблем современной методики. Учет вышеперечисленных положений в организации процесса обучения русскому языку является не только потребностью людей, но и социальным заказом общества. Успешность решения этих проблем может привести к оптимизации процесса обучения и увеличению его результативности.

Главным условием для развития активного, самостоятельного, творческого мышления учеников является возможность применять полученные знания в новых, нестандартных ситуациях. Как известно, развитие мыслительной деятельности детей тесно связано как со знаниями, приобретенными в ходе обучения, так и со способами их усвоения, т.е. степенью мыслительной активности учеников в ходе применения полученных знаний. Такую возможность дают непривычные формулировки заданий, применение нового языкового материала, необходимость сделать самостоятельный вывод, обобщение.

Для того чтобы сделать учебный процесс интересным и насыщенным, необходимо применение новых технологий, нового подхода в преподавании. Сегодня актуальны современные педагогические технологии, в основе которых лежат принципы деятельностного подхода и развивающего обучения, формирующие ключевые компетенции у учащихся на уроках русского языка и литературного чтения в школах с узбекским и другими языками обучения.

Интерактивное обучение. При применении интерактивных методов у учащихся формируются следующие компетенции:

– коммуникативная, так как учащиеся находятся во взаимодействии с другими учащимися и учителем, умение отстаивать собственную позицию, уважая мнение собеседника, умение убеждать его с помощью языковых средств;

– самосовершенствования, так как ученик получает в процессе обучения новые знания и может их применить на практике; социально-гражданской активности, так как учащиеся могут адекватно оценивать свои действия, быть честным, справедливым, объективным.

– *Новые информационные технологии* (Информационная компетенция):

– умение пользоваться существующими источниками информации: книгами, учебниками, словарями, справочниками, энциклопедиями, каталогами, интернетом, электронной почтой, телевидением, радио, аудио-видео записями, а также развитие навыков использования информационных устройств: мобильного телефона, компьютера, CD-Rom, принтера, модема и др.;

– умение находить, отбирать, преобразовывать, сохранять, передавать сведения из медиасредств, соблюдая правила их использования;

– умение самостоятельно подготовить сообщение с использованием различных источников информации;

– умение создавать базу данных, отбирать основное и анализировать полученные сведения писать рефераты, доклады;

– умение работать с различной документацией в учебной и повседневной жизни (составление конспектов уроков, анкет, поздравлений ...).

Внедрение компьютерных технологий в образовательную среду урока позволяет повышать и стимулировать интерес учащихся, активизировать мыслительную деятельность и эффективность усвоения материала, индивидуализировать обучение, повышать скорость изложения и усвоения информации, а также вести экстренную коррекцию знаний. Применение информационных технологий на уроках необходимо, и мотивировано это тем, что они позволяют эффективно организовать групповую и самостоятельную работу на уроке; способствуют совершенствованию практических умений и навыков учащихся; позволяют индивидуализировать процесс обучения; повышают интерес к урокам русского языка и литературы; активизируют познавательную деятельность учащихся; развивают творческий потенциал учащихся; осовременивают урок.

Использование данных технологий на уроках имеет большие преимущества:

– учебный процесс становится для учащихся интересным, что повышает активность учащихся, развивает навыки самостоятельного получения знания в процессе взаимодействия и поиска;

– повышается качество и прочность, полученных знаний;

– развиваются исследовательские навыки и умения, формируются аналитические

– способности учащихся;

– параллельно с процессом обучения идет формирование коммуникативных качеств и формирование лидерских качеств личности.

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ УЧАЩИХСЯ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

**Раимкулова И.А.,
преподаватель РЦППКРНО при САМГУ**

В настоящее время дифференциация обучения прочно вошла в практику работы общеобразовательной школы. Практически нет такого общеобразовательного учреждения, в котором не присутствовали бы те или иные формы дифференциации.

Важнейшим видом дифференциации при обучении во всех классах становится уровневая дифференциация, понимаемая как внутриклассная дифференциация, при которой ученики получают право и возможность самостоятельно выбирать уровень изучения предмета. Цели уровневой дифференциации состоят в обеспечении достижения всеми школьниками базового уровня подготовки, представляющего собой государственный стандарт образования, и одновременное создание условий для развития учащихся, проявляющих индивидуальные способности.

В любом классе присутствуют дети с самыми разнообразными особенностями. Так, например, среди учащихся всегда найдутся любящие уроки русского языка, безразличные к ним и явно

неприятно относящиеся к урокам родного языка, учащиеся с хорошими и слабыми способностями по данному предмету.

Первые в умелых руках учителя могут стать ему опорой в классе, а в неумелых помехой. Опорой потому, что на первых порах такие ребята явятся активным началом в классе, помогут словеснику в его работе с отстающими. Помехой потому, что эти же ребята в слабом классе и у недостаточно опытного учителя начнут скучать, а от скуки станут пошаливать или заниматься другими делами.

Вторые к урокам вначале будут относиться равнодушно. Из этих школьников образуется группа пассивных или шумных, нарушающих дисциплину ребят.

Третьи – это те, у которых крупные, застарелые пробелы в знаниях, на уроках они нарушают дисциплину, в школу часто приходят неподготовленными к уроку или вовсе пропускают занятия.

Часто у учителя возникает вопрос: Как правильно организовать самостоятельную работу при дифференцированном обучении.

Самостоятельная работа – это действия педагога и учащихся, направленные на создание педагогических условий, необходимых для своевременного и успешного выполнения задания. Установлено, что форма организации труда влияет на его результат.

Форма организации – это определенная расстановка участников учебного процесса, способы взаимодействия учителя и учащихся, самих школьников между собой.

Класно-урочная система позволяет организовать познавательную деятельность одновременно со всеми учащимися. Это может быть и фронтальная беседа, и самостоятельная работа, выполняемая в классе под руководством и наблюдением учителя.

Особенности фронтальной формы организации самостоятельной деятельности учащихся состоят в следующем:

1. все ученики выполняют общее для всех задание;
2. учитель дает инструктаж к выполнению заданий;
3. используются общие приемы организации и руководства действиями учащихся.

Главное преимущество фронтальных работ заключается в том, что здесь возможны коллективные устремления к общей цели, решение единичных задач, побуждающих учащихся к сотрудничеству. Промежуточные и конечные результаты самостоятельной работы успешно обсуждаются всеми учащимися, подвергаются взаимному контролю. Это оказывает существенное влияние на качество знаний и умений учащихся, стимулирует познавательный интерес и активность.

Несмотря на то, что учащиеся получают общее задание, общий инструктаж, каждый ученик работает самостоятельно, индивидуально, стремится достичь цели, прежде всего, собственными усилиями. Если же это не удастся, при анализе итогов работы в классе ученик имеет возможность послушать правильные ответы учащихся. Таким образом, достигается сочетание коллективной и индивидуальной работы, в которую вовлекаются все учащиеся класса.

Фронтальная форма организации самостоятельной деятельности наиболее целесообразна тогда, когда важно создать определенный настрой, вызвать интерес к новой теме. Также полезна и важна она на начальном этапе формирования умений, когда учащиеся овладевают способами выполнения заданий по образцу. Поэтому первыми целесообразнее использовать типовые задачи, общие для всего класса, чтобы учащиеся, получая общий инструктаж учителя, быстрее осознали механизм применения знаний, усвоили основную схему действий. На этом этапе важную роль играет коллективный анализ типичных ошибок, допускаемых учащимися в процессе выполнения заданий.

Фронтальная самостоятельная работа эффективна, если результаты ее обсуждаются в процессе общеклассной беседы. Каждый получает возможность проверить свой ответ, высказать свое мнение, уточнить, обогатить его суждениями других ребят.

Дифференциация может осуществляться: по объему и содержанию работы, по приемам и степени самостоятельности. Она может присутствовать на разных этапах урока (при закреплении, повторении, объяснении нового материала).

Взаимодействие дифференцированной и совместной работы групп на уроке может быть различным. Примерную схему урока можно представить следующим образом.

Этапы урока	Класс группа	Содержание работы	время
1	Весь класс	Совместная постановка цели, задач урока.	мин.

2	Весь класс	Лингвистическая разминка (синонимы, антонимы и т.д.; игры, другая словарная работа).	мин.
3	1,2,3 группы	Дифференцированное повторение необходимого материала. (Проверка домашнего задания, опорное повторение для нового материала: правило с примерами, объяснением).	мин.
4	Весь класс	Совместное объяснение нового материала с опорой на повторение.	мин.
5	Весь класс; 1,2,3 группы	Образец ответа, рассуждение по схеме-опоре, графическое обозначение, тренировочные примеры или дифференцированное закрепление (повторное объяснение для 3 группы в случае необходимости).	мин.
6	1,2,3 группы	Закрепительные упражнения (индивидуальная работа учителя с 3 группой). Проверка работы каждой группы с участием остальных.	мин.
7	Весь класс	Общая проверка результатов усвоения материала: самостоятельная работа, диктант, работа с перфокартой и т. д.	мин.
8	Весь класс	Организация проверки задания (само/взаимопроверка и т.д.)	мин.
9	1,2,3 группы	Дифференцированное домашнее задание.	мин.

На всех этапах следует отрабатывать орфографию, пунктуацию, речь. Перед каждым заданием четко ставить задачу и подводить итог.

Для успешного усвоения нового материала при дифференцированном подходе важны подготовительные упражнения. Это диктанты, игры, самостоятельная работа. Важно при их выполнении и проверке повторить то правило, которое будет необходимо при объяснении новой темы.

Объяснение нового чаще всего проводится для всех одинаково. Чем больше используется наглядности, тем лучше усваивается материал. Одним учащимся выводы ясны после первого объяснения, другим необходимо еще раз повторить. Первоначально к доске вызываются 2-3 сильных ученика, которые выполняют задания по новой теме, проговаривают правило. Затем эти дети продолжают работать самостоятельно над дополнительными и обязательными заданиями, а к работе у доски подключаются более слабые. При подведении итога урока можно попросить сильного ученика сформулировать правило, после чего слабые должны его повторить.

Новый теоретический материал не следует давать в готовом виде. Наличие теоретических задач делает обучение проблемным.

Таким образом, дифференцированный подход к учащимся в процессе обучения способствует подготовке слабоуспевающих к восприятию нового материала, вовремя восполнять пробелы в знаниях, шире использовать познавательные возможности учеников, особенно сильно, и постоянно поддерживать интерес к предмету. Эти приемы позволяют дифференцированно подходить к учащимся, превратить учеников из объектов обучения в субъекты.

PEDAGOGIK FAOLIYATDA O'QITUVCHI KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

**Abduraxmonova Ch.,
SamDU o'qituvchisi.,
Achilova X.,**

Samarqand shahar 54-maktab o'qituvchisi

Kishining tevarak-atrofdagi munosabat, birgalikdagi faoliyat va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqati shaxsning ijtimoiy faolligi sifatida tushuniladi. Inson faolligi "harakat", "faoliyat", "xulq" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib shaxs va uning faolligidir. Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan, eng muhim va umumiy xususiyat - bu uning faolligidir.

Pedagog kasbi o'ta individualdir. Har bir pedagogning bosh vazifasi – o'z ishining ustasi bo'lish. Pedagogik mahorat o'z kasbi sohasida individuallikni yorqin ifoda etish sifatida tushuniladi. Pedagogik mahorat unsurlari kasbiy vazifalarni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan belgilanadi. Ko'nikmalarning quyidagi guruhlari farqlanadi:

1. Loyihalash ko'nikmalari.
2. Konstruktiv ko'nikmalar.
3. Tashkilotchilik ko'nikmalari.
4. Kommunikativ ko'nikmalar.
5. Gnostik ko'nikmalar.

Pedagogik mahorat zamirida pedagogik kompetentlik yotadi. Pedagogik kompetentlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me'yorlar, standartlar va talablarga muvofiq pedagogik funksiyalarni bajarishga tayyorlik va qodirlikni belgilovchi professional-shaxsiy xususiyatlar tushuniladi. Professional-pedagogik kompetentlik pedagogik voqelikni izchil idrok etish va unga izchil ta'sir ko'rsatish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Professional kompetentlik o'z faoliyat sohasida erkin mo'ljal olishni nazarda tutadi. Insonning kasbiy layoqati – muayyan ish funksiyalarini o'zlashtirish va muayyan sohada samarali faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar, jismoniy, ruhiy va axloqiy fazilatlarining zaruriy majmui. Pedagogik faoliyatga loyqlikni tavsiflovchi shaxsiy fazilatlar qatoriga yoshlar bilan ishlashga moyillik, kirishimlilik (boshqa odamlar bilan til topa olish), sipolik, kuzatuvchanlik, zehni o'tkirlik, tashkilotchilik qobiliyatlari, o'ziga o'ta talabchanlik kiradi. Bu fazilatlarining barchasini aniqlash va sinovdan o'tkazish mumkin. Pedagog o'z kasbiy bilimlari va mahoratini oshirishi uchun pedagogik faoliyatning tarkibiy tuzilishini aniq tasavvur qilishi lozim.

Pedagogga zarur bo'lgan kasbiy bilimlar: pedagogika va psixologiya, bola rivojlanishi fiziologiyasi, tarbiyaviy ish metodikasi. Ushbu bilimlar bolani o'rganish, uning qilmishlari va xulq-atvorini, o'zaro munosabatlari xususiyatlarini, boshqa bolalar guruhiga moslashuv yo'llarini tahlil qilish uchun zarur. Pedagog ta'lim oluvchilar faoliyati va hamkorligini tashkillashtira olishi lozim. Pedagogik texnologiya tushunchasi mavjud bo'lib, pedagog uni ham yaxshi bilishi zarur. Bu tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish usullari va ko'nikmalarini o'zlashtirishni anglatadi. Pedagogik texnika va shakllangan ko'nikmalar pedagogni kasbiy mahorat cho'qqilariga olib keladi. Bu tarbiyalanuvchini tushuna bilish, qilmishga, insonga o'z munosabatini bildira olish, ayni vaqtda o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tahlil qilish qobiliyatini anglatadi. Pedagog har bir bola bilan til topa olishi lozim. U pedagogning har bir so'zi bola hayotida ulkan o'yin o'ynashini yodda tutishi kerak.

Pedagog nutq madaniyati va texnikasiga e'tibor berishi lozim. Nutq madaniyati o'z fikrini aniq, lo'nda va o'rinli bayon etish ko'nikmasi bilan belgilanadi. Nutq texnikasi nafas olish, ovoz va diksiya usullari bilan belgilanadi. Bularning barchasini uzoq mashq qilish yo'li bilan o'zlashtirish mumkin. Pedagog teatr pedagogikasi unsurlarini ham o'zlashtirishi muhimdir. Zero, pedagog ishi rejissyor ishi, aktyor ijodiga yaqin turadi. Pedagog tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi, tez qaror qabul qilishi va ishni tez tashkillashtira olishi lozim.

Zamonaviy o'qituvchi shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berib borishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchi ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va boshqalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i dardkor.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo'lishi, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

8. O'qituvchi yuksak nutq madaniyatiga ega bo'lishi va uning nutqi bir qator sifat va xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

9. O'qituvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda va bejirim kiyinish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning diqqatini ko'p jalb etuvchi turli xil bezaklar (qimmatbaho taqinchoqlar va yorqin rangli pardoz-andoz vositalari)dan ortiqcha va o'rinsiz foydalanmaslik, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishga odatlanish kabilar) ega bo'lishi lozim.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o'rnak bo'la olishi lozim. O'qituvchi shaxsining mazkur talablarni o'zida aks ettira olgan ichki va tashqi qiyofasi uning o'quvchilar va hamkasblari hamda ota-onalar o'rtasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ikki muhim ko'rsatkichi – sifat va samaradorlik aynan o'qituvchining salohiyati va kasbiy mahoratiga uzviy aloqadordir. Uning kasbiy talabnomasi (professiogrammasi) kun sayin kuchaymoqda. “Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevoridir”,-degan shior kun tartibiga o'rni kiritilgan mustaqillik yillarida bu masalaning echimi o'qituvchi va tarbiyachi shaxsiga yanada mustahkam aloqador bo'lib qoldi. Boisi, o'qituvchi tajriba va malakasining uyg'unligi muvaffaqiyatlar garovi ekanligi sir emas. O'qituvchining ijodkor va tashabbuskor bo'lishi lozimligini mazkur darslik epigrafidagi buyuk nemis pedagogining fikri ham tasdiqlaydi.

ARIFMETIK AMALLARNI BAJARISH ALGORITMLARINI O'RGATISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Arziqulov A.U.,
SamDU dotsenti,
Arziqulova Sh.P.,

Samarqand shahar 1-son maxsus maktabi o'qituvchisi

Ma'lumki, boshlang'ich matematika ta'limining asosiy maqsadlaridan biri to'rt arifmetik amallarni bajarish algoritmlarini o'zlashtirishni malaka darajasigacha erishtirishdan iborat. Jumladan, 5-6 – sinf matematikasida ham bu maqsad qisman davom etadi. An'anaviy ta'limda, ajablanarli holatlardan biri shundan iboratki, algoritmlar bilan ishlashning mumkin bo'lgan bir qancha imkoniyatlaridan, faqat bittasidan foydalanishgina urfga aylanib qolgan.

I. Qo'shishni bajarish algoritmining mumkin bo'lgan holatlari.

Odatdagi ustun shaklidagi qo'shish algoritmini quyidagi ketma-ketlikda bajarish “qabul qilingan”:

$$\begin{array}{r} 1) \quad 435 \quad 435 \quad 435 \quad 435 \\ + \Rightarrow + \Rightarrow + \Rightarrow + \\ \hline 324 \quad 324 \quad 324 \quad 324 \\ \hline ? \quad 9 \quad 59 \quad 759 \end{array}$$

Aslida esa, qo'shishni bajarishni birliklar xonasidan boshlash shart emas, ya'ni:

$$\begin{array}{r}
 2) \quad 435 \quad 435 \quad 435 \quad 435 \\
 + \Rightarrow + \Rightarrow + \Rightarrow + \\
 \hline
 324 \quad 324 \quad 324 \quad 324 \\
 \hline
 ? \quad 5 \quad 75 \quad 759
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 3) \quad 435 \quad 435 \quad 435 \quad 435 \\
 + \Rightarrow + \Rightarrow + \Rightarrow + \\
 \hline
 324 \quad 324 \quad 324 \quad 324 \\
 \hline
 ? \quad 7 \quad 75 \quad 759
 \end{array}$$

Bunday mumkin bo'lgan holatlarni xona birliklarini ko'rsatuvchi raqamlarning yig'indisi 10 ga teng yoki undan katta bo'lgan hollarda ham amalga oshirish mumkin. Masalan: $765 + 358 = ?$

$$\begin{array}{r}
 1) \quad 765 \quad 2) \quad 765 \quad 3) \quad 765 \\
 + \quad + \quad + \\
 \hline
 358 \quad 358 \quad 358 \\
 \hline
 13 \quad 110 \quad 1000 \\
 + 110 \quad + 13 \quad + 110 \\
 \hline
 1000 \quad 1000 \quad 13 \\
 \hline
 1123 \quad 1123 \quad 1123
 \end{array}$$

Bu yerda, 1-ustunda avval birliklar xonalari, keyin o'nliklar, keyin yuzliklarni ko'rsatuvchi raqamlar qo'shilgan bo'lsa, 2-ustunda avval o'nliklar, keyin birliklar va oxirida yuzliklar qo'shilgan, 3-ustunda esa, avvalo, yuzliklar, keyin o'nliklar va oxirida birliklarni ko'rsatuvchi raqamlar qo'shilgan, natijalar esa bir xil. An'anaviy usulda 1-ustun shakldan "yodda" ("dilda", "esda", "ko'ngilda") saqlash orqali amalga oshiriladi. Biz taklif etayotgan usulda esa turli "joy"larda saqlashga ehtiyoj yo'q.

II. Ayirish amalini bajarish algoritmining mumkin bo'lgan holatlari.

Odatdagi algoritm quyidagi ketma-ketlikda bajariladi:

$$786 - 325 = ?$$

$$\begin{array}{r}
 1) \quad 786 \quad 786 \quad 786 \\
 - \Rightarrow - \Rightarrow - \\
 \hline
 325 \quad 325 \quad 325 \\
 \hline
 1 \quad 61 \quad 461
 \end{array}$$

Aslida esa, ayirishni ham qaysi xona birligidan boshlab bajarishning ahamiyati yo'q, ya'ni:

$$\begin{array}{r}
 2) \quad 786 \quad 786 \quad 786 \\
 - \Rightarrow - \Rightarrow - \\
 \hline
 325 \quad 325 \quad 325 \\
 \hline
 6 \quad 61 \quad 461
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 3) \quad 786 \quad 786 \quad 786 \\
 - \Rightarrow - \Rightarrow - \\
 \hline
 325 \quad 325 \quad 325 \\
 \hline
 4 \quad 46 \quad 461
 \end{array}$$

Bunday mumkin bo'lgan holatlarni kamayuvchining mos xona birliklari ayriluvchining mos xona birliklaridan kichik bo'lganda ham amalga oshirish mumkin, masalan, an'anaviy usulda yuqori xona birliklari bittasini maydalash "qarz olish" orqali quyidagicha bajariladi:

$$825 - 476 = ?$$

$$1) \begin{array}{r} 725 \\ - 476 \\ \hline \end{array}$$

$$- \Rightarrow - \Rightarrow -$$

$$\begin{array}{r} 725 \\ - 476 \\ \hline 949 \end{array}$$

$$949$$

Aslida esa, ayirishni ham qaysi xona birliklaridan boshlab bajarishning ahamiyati yo'q, faqat kamayuvchining o'nli yozuvini ayirish mumkin bo'lgan holatga keltirib olish yetarlidir, ya'ni:

$$\begin{aligned} 825 &= 8 \cdot 100 + 2 \cdot 10 + 5 \cdot 1 = 7 \cdot 100 + 10 \cdot 10 + 2 \cdot 10 + 5 \cdot 1 = \\ &= 7 \cdot 100 + 12 \cdot 10 + 5 \cdot 1 = 7 \cdot 100 + 11 \cdot 10 + 1 \cdot 10 + 5 \cdot 1 = \\ &= 7 \cdot 100 + 11 \cdot 10 + 15 \cdot 1 = 7(11)(15) \end{aligned}$$

7(11)(15) —bu belgilash **825** sonining o'nli yozuvining nostandart shakli bo'lib, uning 7 ta yuzlik, 11 ta o'nlik va 15 ta birlik orqali yozilgan shaklini bildiradi.

$$1) \begin{array}{r} 7(11)(15) \\ - 476 \\ \hline \end{array}$$

$$- \Rightarrow - \Rightarrow -$$

$$\begin{array}{r} 7(11)(15) \\ - 476 \\ \hline 449349 \end{array}$$

$$449349$$

$$2) \begin{array}{r} 7(11)(15) \\ - 476 \\ \hline \end{array}$$

$$- \Rightarrow - \Rightarrow -$$

$$\begin{array}{r} 7(11)(15) \\ - 476 \\ \hline 334349 \end{array}$$

$$334349$$

III. Ko'paytirish algoritmining mumkin bo'lgan holatlari.

Biz, odatda, ikki xonali sonlarni quyidagicha algoritm orqali ko'paytiramiz:

$$34 \quad 1) 6 \cdot 4 = 24, \text{ 4 ni yozamiz, 2 ni yodda saqlaymiz;}$$

$$\times \quad 2) 6 \cdot 3 = 18 \text{ va 2 yoddagi bilan 20 bo'ladi va uni 4 ning oldiga}$$

$$\underline{56} \text{ yozamiz;}$$

$$204 \quad 3) 5 \cdot 4 = 20, \text{ 0 ni bir xona chapga surib yuqoridagi}$$

$$+ \text{ qatordagi 0 ning tagidan yozamiz va 2 ni yana yodda saqlaymiz;}$$

$$\underline{170} \quad 4) 5 \cdot 3 = 15 \text{ va 2 yoddagi bilan 17 bo'ladi va uni ikkinchi}$$

$$\underline{1904} \text{ qatordagi 0 ning oldiga xona birliklarini moslab yozlamiz;}$$

$$5) \text{ hosil bo'lgan sonlarni tagma-tag qo'shamiz.}$$

Aslida esa, quyidagicha yana uchta algoritmlar orqali ham ko'paytirishni bajarish mumkin:

$$1) \quad 34 \quad 1) 5 \text{ ta o'nlikni 4 ta birlikka ko'paytirib, natijani chiziqdan}$$

$$\times \text{ pastga 1-satrga xona birliklarini moslab yozamiz;}$$

$$\underline{56} \quad 2) 5 \text{ ta o'nlikni 3 ta o'nlikka ko'paytirib, natijani 2-satrga}$$

$50 \cdot 4 \rightarrow 200$ xona birliklarini moslab yozamiz;
 $50 \cdot 30 \rightarrow 1500$ 3) 6 ta birlikni 4 ta birlikka ko'paytirib, natijani 3-satrga
 $6 \cdot 4 \rightarrow 24$ xona birliklarini moslab yozamiz;
 $6 \cdot 30 \rightarrow \underline{180}$ 4) 6 ta birlikni 3 ta o'nlikka ko'paytirib, natijani 4-satrga
 1904 xona birliklarini moslab yozamiz;
 5) natijalarni tagma-tag(ustun) shaklida qo'shamiz.

2) $\begin{array}{r} 34 \\ \times \\ \hline 56 \\ \hline 4 \cdot 50 \rightarrow 200 \\ 4 \cdot 6 \rightarrow 24 \\ \hline 30 \cdot 6 \rightarrow 180 \\ 30 \cdot 50 \rightarrow \underline{1500} \\ \hline 1904 \end{array}$

3) $\begin{array}{r} 34 \\ \times \\ \hline 56 \\ \hline 30 \cdot 6 \rightarrow 180 \\ 30 \cdot 50 \rightarrow 1500 \\ \hline 4 \cdot 50 \rightarrow 200 \\ 4 \cdot 6 \rightarrow \underline{24} \\ \hline 1904 \end{array}$

IV. Bo'lish algoritmining maxsus holi.

Natural sonlarni burchak usuli bilan bo'lishda quyidagi o'xshash hollarda bo'linmalarda nollarni yozish muammolari paydo bo'ladi:

$\begin{array}{r} 8179 \\ \hline 560488 \end{array}$
 $\begin{array}{r} 630279 \\ \hline 515 \end{array}$
 $\begin{array}{r} 6458 \\ \hline 12507525 \end{array}$

Bunday muammolarni hal qilish uchun, qoldikli bo'lish ta'rifining mohiyatini to'liq o'zlashtirib olish kerak bo'ladi. a sonini b soniga qoldikli bo'lish deb, $a = q \cdot b + r, r < b$ tenglik bajariladigan q va r sonlarni topishga aytiladi. Bu yerda $a = b$, $a > b$ va $a < b$ uchta hol bo'lishi mumkin. $a, b, q, r \in N$ yoki nol bo'lishi mumkin. 1-holda, ya'ni $a = b$ bo'lsa, $q = 1, r = 0$ bo'ladi.

2-holda, ya'ni $a > b$ bo'lsa, $q < a$, $0 \leq r < b$ bo'ladi. Masalan, $17:8 = ?$,
 $17 = 2 \cdot 8 + 1$; $202:2 = ?$, $202 = 101 \cdot 2 + 0$.

3-holda, ya'ni $a < b$ bo'lsa, u holda $q = 0$ va $r = a$ bo'ladi. Masalan,
 $8:17 = ?$, $8 = 0 \cdot 17 + 8$.

3-holga doir yuqorida keltirilgan bo'lishlarni bajaramiz:

$\begin{array}{r} 8179 \\ - 8190 \\ \hline 0700 \\ - 0000 \\ \hline 702 \end{array}$
 $\begin{array}{r} 630279 \\ - 637003 \\ \hline 0505 \\ - 0500 \\ \hline 505 \end{array}$
 $\begin{array}{r} 6458 \\ - 6480 \\ \hline 0 \end{array}$

$$\begin{array}{r}
 56048 \ 8 \ 515 \ 12507525 \\
 - \underline{56} \quad 7006 \quad - \underline{5} \quad | \quad 10 \quad - \underline{125} \\
 00 \quad 01 \quad 00 \\
 - \underline{0} \quad - \underline{0} \quad - \underline{0} \\
 04 \quad 1q \quad 07 \\
 - \underline{0} \quad - \underline{0} \\
 48 \quad 75 \\
 - \underline{48} \quad - \underline{75} \\
 0 \quad 0
 \end{array}$$

3-holni quyidagicha qoida "bo'linuvchi bo'luvchidan kichik bo'lsa, bo'linma nolga qoldiq esa bo'linuvchiga teng bo'ladi" sifatida qabul qilish mumkin. Bu qoida "nol beramiz", "ikkita raqam tushursak bitta nol yozamiz", "7 soni 9 sonining ichida yo'q" kabi matematik ma'noga ega bo'lmagan "qoida"larning asossizligini ko'rsatadi.

ЎҚУВЧИЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВНИНГ ЎРНИ

**Умурзоқов Д., Тоғаев Ж.,
Пайариқ тумани тарих фани ўқитувчилари**

Тарих дарсларида миллатнинг шаклланиши, тарихий жараёнларда миллат ҳаёти, тақдири учун аҳамиятли бўлган қадриятлар – Ватан озодлиги, юрт ободлиги, келажак авлодларнинг комил инсон бўлиб тарбияланишлари, маънавий-ахлоқий эътиқодга эга бўлиш, табиатни асраш ҳамда жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро алоқадорликни тан олиш, ижтимоий адолатсизлик, зўравонлик, этник ва диний камситилишлар, шунингдек, душманга нисбатан мурасасиз бўлиш тўғрисида ўқувчилар билим ва кўникмаларга эга бўладилар.

Таълимда компетенциявий ёндашув ўқувчиларнинг шахсий касбий ва ижтимоий ҳаётларида учрайдиган вазиятларда эгаллаган турли типдаги малакаларни самарали равишда қўллашга ўргатиш тушунилади. Яъни, компетентлик – ўқувчининг ўзлаштирган билими, ўқув кўникмалари ва малакаларини кундалик ҳаётини фаолиятида дуч келадиган амалий ва назарий масалаларни ечишда фойдаланишга тайёр эканлиги (қобилиятга эга эканлиги) ни кўрсатишидир.

Ҳамкорликда ўқитиши технологияси ҳар бир ўқувчининг тахсил олишдаги гуруҳ муваффақиятига олиб келишини англаган ҳолда ва самарали ақлий меҳнат қилишга, ўртоқлари билан ҳамкор бўлиб, ўзаро ёрдам уюштиришига замин тайёрлайди. Энг муҳими, ҳамкорликда ўқитиш технологиялари орқали ўқувчиларда миллий маданиятга эга бўлиш, мантиқий, методологик қиёслаш олиш, идрок қилиш, татбиқ этиш, тажриба ўтказиш, анализ-синтез қилиш, ўз-ўзини баҳолаш компетенциялари муваффақиятли шакллантирилади.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ўқувчиларда эгалланган билим, кўникма ва малакаларни ўз шахсий, касбий ва ижтимоий фаолиятларида амалий қўллаш олиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган. Унга кўра таълим тизимини битирувчиси таълимни маълум босқичини битирганидан сўнг муайян компетенцияларга эга бўлиши белгилаб берилди. Жумладан, коммуникатив, ахборот билан ишлаш, шахс сифатида ўзини-ўзи ривожлантириш, ижтимоий фаол фуқаролик, умуммаданий, математик саводхонлик, фан техника ангиликларидан хабардор бўлиш компетенцияларидир.

Юқорида келтирилган таянч компетенциялар ўзига хос махсус вазифаларга эга бўлиб, улар ўқувчиларда муайян кўникма ва малакаларни шакллантиришга ёрдам беради. Энг муҳими, ушбу компетенция элементлари шаклланган таълим олувчиларда баркамол авлодда мужассам бўлиши лозим бўлган - мустақил фикрлаш, ижтимоий мослашувчанлик, ўзаро мулоқотда муомала маданиятига амал қилиш, жамоавий ҳамкорликда ишлаш олиш, ўз-ўзини баҳолаш, вазиятни тушуниб танқидий тафаккур қилиш ва ундан хулоса чиқариш, керакли ахборотни излаб топиш, саралаш ҳамда уларни қайта ишлаб, янги билимларни яратиш каби муҳим кўникмалар шакллантирилади.

Умумтаълим мактабларида тарих фанидан куйидаги хусусий компетенциялар асосида шаклланади:

– Тарихий воқеликни тушуниш ва уни мантиқий изчилликда тушунтира олиш компетенцияси;

– Тарихий манба ва адабиётлар билан ишлаш компетенцияси.

Ўқитувчи қўллайдиган методик усуллар ўқувчининг фикрлаш қобилияти ўсишида муҳим аҳамиятга эга. Битта тарихий мавзуни турли хил методик усуллар ва воситалар билан очиқ бериш, масалан, гуруҳда ишлаш, муаммоли вазият яратиш, қиёсий таҳлил, интерфаол усуллардан фойдаланиш мумкин.

Ўқувчиларнинг фикрлаш қобилияти билан боғлиқ компетенцияларига куйидагиларни киритиш мумкин:

– тарихий билим берувчи манбаларни таҳлил қилиш, тарихий воқеа ва ҳодисалардаги энг асосий, муҳим жиҳатларини ажрата олиш, тарихий тушунчаларга таърифлар беришга ўргатиш;

– тарихий ҳодисаларнинг жойини аниқлаш, тарихий харитани “тилга киритиш”;

– тарихий воқеалар ва ҳодисаларни таққослаш, қиёслаш;

– ахборотлар, маърузалар, рефератлар тайёрлаш, кичик бадий-тарихий асарларни таҳлил этишга ўргатиш;

Тарихий тафаккурнинг вужудга келиши билан боғлиқ бўлган ана шу компетенцияларни такомиллаштириб бориш ўқувчида эркин фикрлаш қобилиятининг ўз-ўзидан шаклланишига олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда, ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда компетенциявий ёндашувнинг ўрни ва аҳамияти бугунги кунда ўз долзарблигига эга. Жумладан, тарих дарслари давомида ўқувчиларда фанга оид хусусий компетенцияларни ўзлаштиришлари орқали уларда ватанпарварлик туюғуси ҳам биргаликда шаклланиб боради.

O'QUVCHILAR TARBIYASIDA MILLIY G'OYANING O'RNI VA AHAMIYATI

Eshmurodova D.N.,

Toyloq tuman 5-maktab o'qituvchisi

“Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo-falokat masalasidir”.

Abdulla Avloniy

Bugungi kunda o'quvchilarni har tomonlama barkamol avlod qilib tarbiyalashda, ulardagi ma'naviy-axloqiy madaniyatlik kompetensiyaning shakllanishida milliy g'oyaning o'rni nihoyatta kattadir. Milliy g'oya, insonni o'zligini va undagi mavjud qadiryatlarni yuzaga chiqishida sog'lom muhitni talab etadi. Sog'lom muhit inson ongidan boshlanadi. Zero, shunday ekan o'quvchini tarbiyalashda uning ongli tamoyillariga e'tibor qaratish lozim. Ong tashqi muhitga qarab shakllanadi. Shu sabab, farzandlarimizni vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, ular qalbi va ongida ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot g'oyasining mohiyatini sindirish, ularning ma'naviy dunyosini boyitish va mafkuraviy imunitetini shakllantirishdan iborat. O'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadryatlarni hurmat qilishga o'rgatish, ularda faol fuqarolik nuqtai nazarni, milliy g'urur, bag'rikenglik va sog'lom e'tiqodni shakllantirishdan iborat. Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga, e'tiqodli bo'lish badiiy va san'at asarlariga nisbatan estetik qobilyatni uyg'otish, kiyinish madaniyatini shakllantirish va milliy mintalitetdan chiqmagan holda sog'lom turmush tarziga amal qilishga undash.

O'quvchilar tarbiyasidagi milliy g'oyaning o'rnini jamiyatning:

1. Oila

2. Mahalla

3. Maktabgacha ta'lim

4. Maktab

5. Oliy ta'lim kabi muhim qatlamlarida ko'rish mumkin.

Milliy g'oyani o'quvchilar ongiga sindirishda dars jarayonida faqat og'zaki tarzda vatanparvar bo'lish, yurt tinchligi, farovonligi yo'lida kurashish, merosini qadrlash haqida qancha so'zlasak ham ongiga videoroliklar, taqdimotlar, turli interfaol usullar ta'sir etadigan darajada o'ta olmaymiz. Shu sabab,

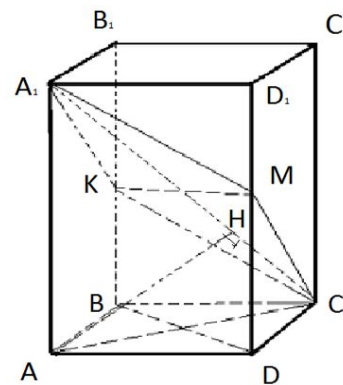
bugungi kun talabini to'g'ri anglagan pedagog dars jarayonida o'quvchi ongiga ta'sir etuvchi interfaol usullardan unumli foydalanishi zarur. Vatanimizning ravnaqi-farzandlar kamoliga, tarbiyasiga bog'liqdir. Bu esa har xil buzg'unchi g'oya va mafkuralarga qarshi murosasiz kurashchi ruhida tarbiyalashga ma'suliyat bilan yondashishga undaydi. Aynan farzandlarimizning kamoloti-ertangi kuni barchamizning tinch hayotimizni ta'minlaydi. Milliy g'oya –Vatan farzandlari bilan ulg'ayadi va rivojlanadi. Shu mazmunda farzandlarimizni Vatan ravnaqi uchun fidoiy qilib tarbiyalash ularning ongini milliy g'oya ruhi bilan sug'orish bugungi kunda barchamizning eng asosiy vazifamiz hamda Vatan oldidagi burchimizdir. Bu esa barchamizdan yoshlar tarbiyasiga yanada masul bo'lishni, shaxsini shakillantirish jarayoniga alohida e'tibor bilan yondashishni taqozo etadi. Jamiyatning kelajagi bo'lgan ma'naviy-axloqiy tarbiyalangan, mustaqil fikirlovchi, dunyoqarashi keng shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Bunday o'quvchi yoshlar aqli, tafakkuri, mehnati, mas'uliyati bilan birga ongli ravishda o'z vataniga xizmat qiladi. Shunga ko'ra, biz ta'limning har bir bosqichida tarbiyani kuchaytirish: Ona vatanimizni va vatandoshlarimizni, milliy merosimizni, ma'naviy qadiryatlarimizni, urf-odatlarimizni barcha boyligimizni, butun borlig'imizni asrab avaylab farzandlarimizga bus-butunligicha qoldirishni amalga oshirishga erishish uchun bugungi kunda tarbiyaning roli muhim ekanligini yaratish lozim.

Bugungi kunda farzandlarimizning kelajagi porloq bo'lishi barchamizning tinch hayotimizni ta'minlaydi. Milliy g'oya - Vatan farzandlari bilan birga ulg'ayadi va rivojlanadi. Shu mazmunda farzandlarimizni vatan ravnaqi uchun fidoiy qilib tarbiyalash ularning ongini milliy g'oya ruhi bilan singdirish – bugungi kunda barchamizning eng asosiy vazifamiz hamda Vatan oldidagi burchimizdir.

ELEMENTAR GEOMETRIYA MASALALARIGA OLIY MATEMATIKA KURSI ELEMENTLARINI QO'LLASH ORQALI INNOVATSION YONDASHISH

**Ne'matov Sh., Rahmonov A.,
SamDU akademik litseyi o'qituvchilari**

O'qitishda, fanni o'rgatishda innovatsion yondashish – bu ta'limning yangicha shakl va uslubini kiritishdir. Ba'zi turdagi geometriya masalalarini yechishga ana'naviy uslublar yordamida yondashish, ma'lum darajadagi qiyinchiliklar bilan birga, ko'p ma'lumotlarni bilish, eslash va qo'llash kerakligi sababli ko'p vaqt sarflashni keltirib chiqaradi. Imtihonlarda vaqtning cheklanganligi bois bu turdagi masalalardan birmuncha uzoqlashishimizga to'g'ri keladi. Bular muhandislik ishlarida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy jihatdan o'rganish muhim bo'lgan masalalardir. Masalan, quyidagi masalani yechish usullari bilan tanishamiz.

Muntazam to'g'ri prizma $ABCD A_1B_1C_1D_1$ prizma balandligi $5\sqrt{2}$ va A nuqtadan A_1CM tekislikkacha masofa 5 ga teng bo'lsin, bu yerda M nuqta DD_1 qirra o'rtasi. Prizma asosining tomonini toping.

Yechish:

1) Prizmaga A_1CM kesimni tasvirlaymiz $A_1K \parallel MC$ chiziq o'tkazamiz. A_1CMK kesimni hosil qilamiz.

2) A nuqtadan A_1CM tekislikkacha bo'lgan masofani AH bilan belgilaymiz AH perpendikulyar A_1C .

3) AHA nuqtadan A_1CM tekislikkacha bo'lgan masofa ekanligini ko'rsatamiz.

AC perpendikulyar BD , chunki ular $ABCD$ kvadrat diagonallari va $AC A_1C$ og'maning ABC tekislikdagi proeksiyasi. Uch perpendikulyar haqidagi teorema ko'ra A_1C perpendikulyar BD . Xuddi shunday, BD ikkita kesishuvchi A_1C va AC da yotgan tekislikka perpendikulyar. Demak, BD perpendikulyar AA_1C . $KM \parallel BD$, BD perpendikulyar AA_1C ekanligidan KM perpendikulyar AA_1C ekanligi kelib chiqadi.

AH esa bu tekislikda yotadi, bu esa AH perpendikulyar KM ekanligini bildiradi. Va nihoyat, AH ikkita kesishuvchi A_1MC tekislikdagi KM va A_1C chiziqlarga perpendikulyar ekanligidan bu tekislikka ham perpendikulyar ekanligi kelib chiqadi. Demak, AH perpendikulyar A_1MC xulosaga kelamiz.

4) $AB=AD=a$ deb belgilaymiz. Kvadratning diagonali $AC=a\sqrt{2}$ AA_1C to'g'ri burchakli uchburchakni qaraymiz:

$$A_1C=\sqrt{50+2a}, A_1A=5\sqrt{2}, AC=a\sqrt{2} \quad AH=\frac{A_1A \cdot AC}{A_1C}; \quad 5=\frac{5\sqrt{2} \cdot a\sqrt{2}}{\sqrt{50+2a}}; \quad a=5 \text{ javobni olamiz}$$

Berilgan masalani yechishga konstruktiv yondashishga to'g'ri keladi, yani obyektini to'g'ri tanlash, sxema va chizmani yuqori aniqlikda chizish talab qilinadi. Ta'kidlash joizki, berilgan yechimning qiyinligi kesimni qurish, perpendikulyarni yasash va uni nuqtadan tekislikgacha masofa ekanligini isbotlash ekanligidadir.

Masalani yechishni boshqa usulda qaraymiz.

$AB=AD=a$ bo'lsin. To'g'ri burchakli koordinatalar sistemasini kiritamiz va koordinata boshini A nuqtada tanlaymiz u holda berilgan nuqtalarning koordinatalari quyidagicha bo'ladi.

$$A_1(0;0;5\sqrt{2}); M(a;0;\frac{5\sqrt{2}}{2}); C(a;a;0); A(0;0;0).$$

A_1, M va C nuqtadan o'tuvchi tekislik tenglamasini tuzamiz.

$$\begin{array}{ccc} x-0 & y-0 & z-5\sqrt{2} \\ a-0 & 0-0 & \frac{5\sqrt{2}}{2}-5\sqrt{2}=0 \\ a-0 & a-0 & 0-5\sqrt{2} \end{array}$$

Bundan $\frac{5\sqrt{2}}{2}x + \frac{5\sqrt{2}}{2}y + az - 5\sqrt{2}a = 0$ A nuqtadan A_1MC tekislikkacha bo'lgan masofani topish formulasidan

$$\frac{\left| \frac{5\sqrt{2}}{2} \cdot 0 + \frac{5\sqrt{2}}{2} \cdot 0 + a \cdot 0 - 5\sqrt{2} \cdot a \right|}{\sqrt{\left(\frac{5\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \left(\frac{5\sqrt{2}}{2}\right)^2 + a^2}} \text{ bu tenglama yechimi } a=5 \text{ bo'ladi.}$$

Ikkinchi usul oliy maktabda o'rganiladigan analitik geometriya kursidagi berilgan uchta nuqtadan o'tuvchi tekislik tenglamasi yordamida nuqtadan tekislikkacha masofani topish formulasi orqali yechildi. Qaralgan usul nisbatan oson, qisqa va ratsional. Oliy matematika kursi elementlarini o'rta maxsus ta'lim geometriya kursiga qo'llash ta'lim sifatini oshirish bilan birga o'quvchilar tasavvurlarini yanada boyitadi.

МТМЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ТАРБИЯЧИ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИ ВА ҲАМКОРЛИК ПЕДАГОГИКАСИ

**Бердалиева Г.А.,
ЎзПФИТИ мустақил тадқиқотчиси**

Мактабгача таълим муассасаси тарбиячисининг педагогик компетентлилиги ҳақида гапириб, шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда ҳар қандай йўналишдаги меҳнат бозорида ўзига муносиб ўринни эгаллаш учун ҳар бир мутахассисдан рақобатбардошлик талаб қилинади. Бу, ўз навбатида, барча соҳалар ходимларидан касбий компетентлиликни тақозо этса, мактабгача таълим муассасаси тарбиячисидан икки қарра мукамаллик талаб қилинади. Мактабгача таълим муассасаси тарбиячисининг болалар олдидagi обрў-эътибори баланд бўлиши учун у компетентлиликни педагогик ҳамкорлик билан уйғунлаштира билиши мақсадга мувофиқдир. Чунки мактабгача таълим муассасаси тарбиячиси бола кўнгли билан ишлайди. МТМлардаги нутқ ўстириш машғулоти мустақил фикрни тарбиялаш ва маънавийтни шакллантириш машғулотиридир. Фақат билим билан қалбга кириб бўлмайди.

Мактабгача таълим муассасаси тарбиячисига хос бўлган асосий фазилатлардан бири компетентлилик (лотинча *competence* сўздан олинган бўлиб муносиб, мос, керакли, лаёқатли, биладиган маъноларини англатади) ҳақида гапириб, шуни айтиш мумкинки, у шахс томонидан

хаётнинг муайян тармоқларида самарали фаолият юритиш учун зарур бўладиган билим, кўникма, малака ва тажриба мавжудлигини англатадиган тушунчадир.

Компетентлилик, яъни компетенцияга эгалик одамнинг муайян соҳаларда самарали фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва тажрибага эгаллиги билан унинг шахслик сифатлари ўртасидаги уйғунлик мавжудлигини англатадиган тушунчадир⁵.

Тарбиячининг компетентлиги унинг ўз соҳасидаги амалий имкониятлари ва малакавий даражасида намоён бўлади. Яъни, ҳар қандай шахсда мавжуд бўлган *уйғотиладиган* имкониятнинг *маҳсулдор* имкониятга айлантирилишини удаллашида кўзга ташланади.

“Компетентлилик” атамаси таълим соҳасига психологик изланишлар натижасида кириб келган. Бу тушунча рухшунослар наздида ҳар қандай мутахассиснинг ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолатларда вазиятга мос мулоқот йўллари топа билиши, рақиблар ёки шериклар билан ўзаро муносабатларда янги усулларни қўллай олиши, мураккаб топшириқларни бажаришда зарур маълумотлардан билгичлик билан фойдаланиши, узлуксиз равишда ўз устида ишлаши, ўз билим, кўникма ва малакаларини изчил равишда такомиллаштириб боришини англатади.

Касбий компетентлиликнинг, хусусан, тарбиячининг компетентлиги даражаси қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- мураккаб вазиятлар вужудга келганда;
- фавқулодда вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан ўрни билан фойдаланишда.
- Касбий компетенцияга эга бўлишга интилган мактабгача таълим муассасаси тарбиячиси:
- педагогика ва психология илмидаги янгиликлар асосида ўз билимларини изчил бойитиб

боради;

- соҳага дахлдор янги ахборотларни ўзлаштиради;
- давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди.
- Кейинги пайтларда жаҳон таълим амалиётида болаларни компетентли қилиб тайёрлаш таълим тизимининг асосий вазифалардан бирига айланди. Негаки, компетентлилик ўзида:
  - таълим жараёнида шахснинг интеллектуал ва амалий жиҳатларини уйғунлаштиради;
  - ўқитиш кечимида таълим мазмунини ўзлаштиришнинг стандарт бўйича қандай натижага олиб келишини билдирувчи кўрсаткичларни акс эттиради;
  - шахс фаолияти ва маданиятининг бир ёки бир-бирига яқин қатор соҳалари интеграцияси даражасини намоёниш этади.

Булардан ташқари, дунёнинг глобаллашуви мутахассисларнинг энди биргина мамлакат ҳудудида эмас, балки дунёнинг исталган мамлакатада яшаб, фаолият кўрсатиши, рақобатбардош бўлиши учун ҳар жиҳатдан компетентли бўлишини тақозо этмоқда.

Мактабгача таълим муассасаси тарбиячисининг компетентлиги дастурда ўрганиш учун тақдим этилган бадиий асарлардаги болалар руҳиятининг соғломлашувига ижобий таъсир кўрсата оладиган, уларни маънавий камолот сари етаклайдиган, туйғуларини нозиклаштирадиган жиҳатларни илғай билиши, улардан машғулот жараёнида ҳар бир боланинг табиатига мос равишда фойдалана олишини назарда тутати.

Бундан ташқари, таълим жараёнига сингиб бораётган “технология” атамаси ўқиш ва ўқитишнинг ўзаро узвийлик ва алоқадорлик босқичларини ажратиш, таълим-тарбия жараёнида белгиланган мақсадга эришиш учун бажариладиган ишларни мувофиқлаштириш, уларнинг босқичма-босқичлиги ҳамда кетма-кетлигини таъминлаш, режалаштирилган барча ишларнинг талаб даражасида бажарилишини англатади. Яъни, машғулотларда таълим бериш санъати, маҳорати маъноларини ифодалайди. «Янги педагогик технология» атамаси эса адабиётдан таълим беришнинг янги санъатини ишга солиб, уни самарали ташкил этиш, жаҳон андозалари даражасига кўтаришни назарда тутати.

Таълим амалиётида ўқитишнинг турфа технологиялари мавжуд бўлиб, улардан бири ҳамкорликка асосланган технологиядир. Тарбиячи билан таълим олувчи ҳамкорлигини ташкил этиш муаммоси барча даврларда ҳам ўта долзарб масалалардан бўлиб, мазкур ҳамкорликнинг назарий асослари педагогик синергетика доирасида тадқиқ этилган. Бу таълим берувчи учун ҳам, таълим олувчи учун ҳам ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этишга оид назарий ёндашув, ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигини тўғри ташкил этиш билан боғлиқ янги дунёқарашдир.

⁵ <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Википедия. Свободная энциклопедия.

Синергетика (юнонча *sinergia* – ҳамкорлик, ҳамжихатлик) – тизимларнинг ўз-ўзини мустақил тарзда ташкил этиш назарияси, ўз-ўзини бошқариш, номунтазам ҳодисаларни ўрганиш, дунёвий ҳодисаларни янгича изоҳлаш, табиий ва ижтимоий-иқтисодий мураккаб тизимли жараёнларнинг табиатини билишга қаратилган илмий йўналиш, тафаккур усулидир⁶.

Синергетика, яъни ҳамкорлик илмий йўналиш сифатида XX асрнинг 60 – 70-йилларида шаклланган. XXI асрда пайдо бўлган педагогик синергетикани эса таълим-тарбия жараёнининг субъектлари ҳамкорлигини англашга кўмаклашадиган назарий-амалий ёндашув сифатида талкин этиш ўринлидир.

Педагогик ҳамкорлик жараён субъектлари учун ўзлигини намоён қилиш имкониятидирки, унда тарбиячи билан болаларнинг ўзаро ҳамкорлиги: боланинг эркинлиги; ижодкорлиги; бу жараёнда тартибсизликнинг намоён бўлиши сингари жиҳатларни кўзда тутати.

“Маҳоратли педагог” тушунчаси замирида бугун “компетентли педагог” атамаси англатадиган маъно ётади. Компетентли педагог таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этиш ва бошқаришда ўз соҳаси бўйича зарур билим, кўникма, малакага эгалик билан бирга керакли ҳаётий ва касбий тажрибага эга бўлиши, болаларнинг ёш психологиясини яхши биладиган, юксак ахлоқий фазилатларга эга, таълим жараёнига замонавий технологияларни татбиқ эта оладиган, соҳага тегишли маълумот ҳамда касбий тайёргарлиги бор, ўзида юксак педагогик маҳоратни шакллантирган педагог шахсини англатади.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К УРОКАМ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

**Махмудова Е.И.,
учитель школы №13 г. Самарканда**

«...ученье, лишённое всякого интереса, и взятое только силой принуждения, ...убивает в ученике охоту к учению, без которого он далеко не уйдёт»
К.Д.Ушинский

Современный учебный процесс немислим без применения новых информационных технологий. И именно поэтому время требует от нас, учителей, поиска новых форм работы на уроке. Поэтому важно уже сейчас превратить информационное пространство школы в среду, которая обогащает ученика, сформирует у него необходимые качества.

Эффективность образования всегда зависела от уровня подготовки преподавателей. Сегодня преподаватель по-прежнему остаётся критичным звеном процесса обучения, однако интеграция информационных технологий и образования способствует формированию новой роли учителя. Преподаватель в высокотехнологичной среде является не только источником информации и академических фактов – он помогает учащимся понять сам процесс обучения. Учитель помогает ученикам найти необходимую им информацию, выяснить, соответствует ли она заданным требованиям, а также понять, как использовать эту информацию для ответа на поставленные вопросы и решения сложных проблем.

Использование ИКТ на уроке математики даёт, кроме достижения учебных целей, возможность формирования информационной грамотности у учащихся - они получают знания о том, как перерабатывать, анализировать, оценивать огромный поток современной информации, учатся её осмысливать и пользоваться ею же, а также управлять этой информацией для достижения различных практических целей. Сегодня владение ИКТ является составляющей частью общей культуры человека.

Применение информационных технологий на уроке не только облегчает усвоение учебного материала, но и представляет новые возможности для развития творческих способностей учащихся, повышает мотивацию учащихся к учению, активизирует познавательную деятельность, развивает мышление и творческие способности ребёнка, формирует активную жизненную позицию в современном обществе.

---

⁶ Азимов Э. Г., Шукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – Москва: “ИКАР”, 2009. -С. 247.

Информационно-коммуникативная компетентность - один из основных приоритетов в целях общего образования.

Современные информационно-коммуникационные технологии обучения - совокупность современной компьютерной техники, средств телекоммуникационной связи, инструментальных программных средств, обеспечивающих интерактивное программно-методическое сопровождение современных технологий обучения.

Основными задачами современных информационных технологий обучения являются разработка интерактивных сред управления процессом познавательной деятельности, доступа к современным информационно-образовательным ресурсам (мультимедиа учебникам, различным базам данных, обучающим сайтам и другим источникам). Применение информационно-коммуникативных технологий позволяет разнообразить формы деятельности ученика на уроке и во внеурочной деятельности.

Основными задачами новых образовательных систем согласно международным требованиям являются:

- обеспечение высокого качества образования на мировом уровне, конкурентоспособности образовательных услуг;
- обеспечение инновационности образовательной системы
- обеспечение опережающей ориентированности на качественный уровень будущего.

Образовательная реформа должна достичь уровня, при котором любой гражданин страны, получив соответствующее образование и квалификацию, сможет стать востребованным специалистом в любой стране мира.

Эти задачи успешно будут решены, если будет обеспечено качество образования в школе, которое определяется учительским корпусом, его профессионально-личностной компетентностью. Именно учителя являются ключевым фактором наращивания интеллектуального потенциала страны и обеспечения её устойчивого инновационного развития, так как они закладывают фундамент всей системы непрерывного образования.

Известно, что каждые семь-восемь лет объем профессиональной информации удваивается. Поэтому чтобы совладать с этим потоком обновляющегося знания, ориентироваться в нем, современные учителя должны владеть системным и критическим мышлением и навыками постоянного самообучения, умением перерабатывать знания, рождать новые решения, технологии и инновации. Чтобы поднять качество образования, сегодня мало обновлять его содержание, внедрять инновационные образовательные технологии, провозглашать компетентностный подход к обучению. Главное - выработать у учащихся школ стремление к познанию и самообразованию.

В современном образовании очень важными и актуальными становятся вопросы о способах, приемах, технологиях организации образовательной деятельности, основанных на интерактивных методах. Интерактивный учебный комплекс в значительной мере увеличивает уровень взаимодействия между преподавателем и учеником, дает преподавателю новые возможности контроля усвоения знаний и обеспечивает мгновенную обратную связь с учениками.

Подготовка подобных уроков требует еще более тщательной подготовки, чем в обычном режиме. Проектируя будущий урок, учитель должен продумать последовательность технологических операций, формы и способы подачи информации на большой экран. Стоит сразу же задуматься о том, как учитель будет управлять учебным процессом, каким образом будут обеспечиваться педагогическое общение на уроке, постоянная обратная связь с учащимися, развивающий эффект обучения.

Практика показывает, что, благодаря мультимедийному сопровождению занятий, учитель экономит до 30% учебного времени, нежели при работе у классной доски. Он не должен думать о том, что ему не хватит места на доске, не стоит беспокоиться о том, какого качества мел, понятно ли все написанное. Экономя время, учитель может увеличить плотность урока, обогатить его новым содержанием.

Снимается и другая проблема. Когда учитель отворачивается к доске, он невольно теряет контакт с классом. В режиме мультимедийного сопровождения учитель имеет возможность постоянно «держат руку на пульсе», видеть реакцию учеников, вовремя реагировать на изменяющуюся ситуацию. Время и энергия, потраченные на подготовку и проведение презентаций и флипчартов, окупаются в виде достигнутых результатов. Приведенные примеры не являются исчерпывающими — здесь все зависит от творчества преподавателя и его умения использовать современные возможности информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе.

Модернизация современного образования и создание в учебной деятельности условий для самореализации учащихся возможно благодаря интерактивным методам обучения. В условиях использования интерактивных методов обучения учебная деятельность приобретает такую характеристику, как взаимодействие участников образовательного процесса. Интерактивная учебная деятельность, как активное, продуктивное, рефлексивное взаимодействие субъекта образовательного процесса с образовательной средой, является одним из решающих факторов самореализации личности.

Приоритетными для современной начальной школы становятся формирование умения применять знания для разрешения типовых и новых учебных и практических ситуаций, развитие интереса к изучаемым предметам и формирование личностных качеств.

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ИННОВАЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ. АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПО ВОСПИТАНИЮ И УКРЕПЛЕНИЮ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА У МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

**Улжаева Д.А.,
преподаватель академического лицея при ТГЮУ,
Хасанова Д.Х.,
студентка академического лицея**

Известно, что для предотвращения любой болезни нужно, прежде всего, в организме человека создать иммунитет против этой болезни. Мы также должны привить в сердцах наших детей здоровое отношение к Родине-матери, к нашей богатой истории, к священной религии наших предков, если нужно, укрепить их иммунитет.

И.Каримов

Сегодняшняя молодёжь, выступая на мировой арене как здравомыслящий контингент, разрабатывает новейшие постулаты дальнейшей деятельности по искоренению глобальных разрушительных идеологий, грозящих превратиться в вулканическую лаву, которая уничтожит дотолее установившийся порядок в мире. Тем не менее, большинство молодых людей, находясь вне Родины, оказываются мишенями и способствуют террору, нависшему над страной, не говоря о планете, где там и тут взрываются ядерные оружия, проливается масса крови невинных жертв, где идут кошмарные катаклизмы за обретение господства ввиду эгоцентрических убеждений.

Идеология необходима каждому обществу. Без идеологии человек, общество, государство теряют ориентиры на своём пути. И если где-то возникает идеологический вакуум, то там, естественно, будет править другая, чуждая идеология. Как отмечал первый Президент И.А. Каримов, так же, как не может быть вакуума – пустоты в природе и в жизни, нельзя допустить возникновения пустоты в сфере идеологии. Это особенно важно в настоящее время, когда во всех областях человеческой деятельности, в том числе информационной, происходит процесс глобализации, стремительное проникновение любой информации, не признающей практически никаких границ. Поэтому сегодня идеологические полигоны обладают большей силой, чем ядерные.⁷

Всем хорошо известно из географии, что мир по территориальному признаку разделен на различные регионы и континенты. Эти территории имеют чёткие границы. Однако человечество к концу XX в. столкнулось с проблемами, не знающими границ. К их числу относятся такие проблемы, как региональные конфликты, религиозно-этнические, возникшие на основе агрессивного национализма и шовинизма, духовный кризис, наркомания, терроризм и др.

К тому же целый ряд проблем возникает в связи с процессами глобализации, ускорения потока информации. Самое плохое то, что возникают различные силы, пытающиеся расширить сферу своего влияния различными идеологическими средствами, завоевать душу и сознание людей, заставлять таким образом целые народы и государства следовать за ними. Основной принцип, определяющий идеологическую картину мира заключается именно в этом.

Термин «полигон» происходит от греческого слова, которое означает «многогранность». Обычно под полигоном мы подразумеваем специфическое поле, где испытывается оружие и техника, ведется подготовка войск, проводятся военные тренировки и занятия.

---

⁷ Независимый Узбекистан/ - Т.: «Шарк», 2007. – 113 с

Из опыта истории также известно, что в целях захвата чужих территорий или защиты своей непрерывно совершенствовались виды военных вооружений. Все они направлялись на уничтожение живой силы и материальных средств реального или предполагаемого врага. Сейчас идеологическим полигоном стало мировоззрение всего человечества и каждого народа. Ибо народ, у которого завоеваны душа и сознание, будет побежден врагом. Понятие «идеологический полигон» впервые употреблено И.Каримовым в ответах на вопросы главного редактора журнала «Тафаккур».

Вооруженное нападение на страну или нанесение ей экономического ущерба можно легко увидеть и почувствовать. Однако идеологическое влияние не так просто узреть и почувствовать. Его влияние происходит через радио, телевидение, газеты и журналы, Интернет, вообще через все средства массовой информации. Оно преследует людей везде – дома и на улице, на месте работы.

Распространяемые из идеологических полигонов, на первый взгляд, безвредные фильмы, художественные произведения, игрушки, предметы повседневного обихода и т.п. влияют на чувства людей, направлены на овладение их душой и сознанием. Например, в поставляемых из-за рубежа под ширмой «религиозной литературы» некоторым книгам религии придается политический статус; сообщаются неверные сведения о джихаде. Вследствие содержащихся там измышлений, молодежь, не знающая истинного смысла религии, верящая распространителям таких измышлений, может вступать на неверный путь. Или фильмы, пропагандирующие бесстыдство, варварство и насилие, также являются носителями вредных воздействий, распространяемых из идеологических полигонов.

В идеологической картине современного мира видна борьба двух противоборствующих сил. Первая из них является передовой идеологией, обеспечивающая стремление народов к прогрессу; а вторая является вредной и разрушающей идеологией, пытающейся воспрепятствовать народам, идущим по пути прогресса.

Передовые страны, создающие основы свободной и благополучной жизни, стремящиеся к еще большему продвижению вперед, развивают свои идеологии на базе общечеловеческих ценностей и демократических принципов. Ибо такая идеология дает возможность человеку свободно проявлять свои дарования. Например, вся сила и мощь нашей Родины, ее созидательный талант направлены на дальнейшее процветание страны, на укрепление мира и спокойствия, на создание фундамента благосостоятельной жизни для людей, проживающих на этой священной земле. Вместе с этим, такие вредные идеологии, как агрессивный национализм, шовинизм, неофашизм, расизм и религиозный экстремизм приспособляются к современному прогрессу, выступают в новых формах.

Для противостояния таким опасностям, например, как ваххабизм и национализм, предполагается формирование в сердцах нашего народа, прежде всего молодого поколения, идеологического иммунитета. Под иммунитетом (от латинского слова «освободиться», «избавляться») понимается система защиты, которая способна поддерживать стабильность общественной и государственной систем, охраняя их от внешних отрицательных влияний и идеологических влияний, «инфекций» из враждебных «полигонов».

Понятие «идеологический иммунитет» впервые было употреблено И.Каримовым. Идеологический иммунитет на основе национальной идеи требует, прежде всего формирования самостоятельного убеждения и мировоззрения у каждого соотечественника. Они должны опираться на высокие идеи, выдвинутые первым Президентом И. Каримовым и отражающие все лучшее из истории менталитета узбекского народа, на знания и представления о целях и результатах проводимых в нашей стране реформ, национальных и общечеловеческих ценностях, достижениях современной цивилизации.

Люди, лишенные достаточного иммунитета, не смогут иметь также здорового убеждения и мировоззрения. Такие люди не могут отличить добро от зла, достойное от недостойного. Им чужды интересы народа и Родины. Человек с идеологическим иммунитетом предостерегает себя от плохих дел, от всего сердца будет выступать против зла и несправедливости, будет выражать свой протест. Следовательно, ненависть к злу, любовь и приверженность к добродетели являются основными признаками здорового иммунитета. Главными особенностями здорового иммунитета являются навыки борьбы: с идеей – только идеей, с мыслью – только мыслью, с невежеством – только просвещением. Эти принципы обоснованы нашим первым Президентом.

Важным элементом иммунитета нации и порой личности является бдительность, то есть жизнь с постоянной осведомленностью о мире, о происходящих вокруг изменениях. Народ, превративший свое состояние бдительности в правило, в закон своей жизни способен своевременно

решать насущные проблемы, может давать достойный отпор любым идейным атакам агрессивных сил.

Развитие национальной духовности отдельного индивида, отражающее цельное единство сложившихся нравственных, религиозных, научных, художественных, философских, идеологических взглядов и проявление их на протяжении всей жизнедеятельности нации как определенной социально-этнической общности – вот главная прерогатива внутрисемейных отношений. Для предотвращения отрицательных последствий идеологических влияний молодому поколению прежде всего следует воспитываться совершенными, имеющими свои независимые мысли.

С целью профилактики описанных выше факторов и уничтожения их в начальной стадии, советуем ввести ряд концепций:

а) создавать в семье благоприятные условия морально-духовного совершенствования личности;

б) стимулировать у учащихся школ, колледжей, лицеев, вузов выработку идеологического иммунитета;

в) ежемесячно проводить в махаллях собрания-диспуты для молодежи с целью воспитания населения в духе определенных идей.

Желаемое стремление к борьбе с мыслью только мыслью, с идеей – только идеей, с невежеством – только просвещением свидетельствует о формировании в душе человека здорового убеждения, в его сознании – здорового мировоззрения, о формировании у него способности к самозащите в нынешних условиях, используя фактор бдительности.

Таким образом, идеологический иммунитет является жизненной необходимостью. Он имеет важное значение в защите нашего народа от тлетворного влияния чуждых и вредных идей, в воспитании молодого поколения страны нравственно, духовно и физически здоровыми и совершенными, в реализации намеченных благородных целей.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИНГ РОЛИ

**А.Бойматова, М.Джумабаева,
Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги
ХТХҚТУМОХМ ўқитувчилари**

Ҳозирги тараққиётимизнинг талаблари асосида таълим стандартлари такомиллаштирилиб, дастурлар модернизация қилиниб, таълим муассасаларига етказиб берилмоқда ва бу жараён педагог ўқитувчиларни ўз ишига нисбатан янада масъулиятли бўлишга ундайди.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларида кўпроқ шахсга йўналтирилган таълим жараёнини ташкил этиш, шунингдек, уларнинг мустақил таълим олишлари учун шарт-шароитлар яратиш, уларнинг бошланғич тушунчаларни ўрганиш асосида тушунчаларнинг илмийлиги, янгилиги ва ишончлилигини таҳлил қилиш, энг янги ва ишончли ахборотлар билан таъминлаш, ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларида ахборотлар алмашинувига алоҳида эътибор қаратиш ўзига хос аҳамият касб этади.

Таълим муассасаларида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларини ташкил этишда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш зарур:

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёни ўқитувчилар фаоллиги ва мустақил таълим олиш фаолиятига боғлиқлигига;

– таълим муассасасида ўқитувчи шахсининг ривожланишига турли даражада таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг аҳамиятлигига;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнлари компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигига;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларида қайта алоқанинг ўзига хос аҳамияти ва зарурияти;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларининг процессуал томонига, яъни тўғри ва тесқари жараёнларнинг мавжудлигига;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларида уларда таълим олишга бўлган қизиқиш, яъни ўқув мотивларини шакллантиришнинг заруриятига;

– ўқитувчиларда ижобий ўқув мотивларини шакллантиришнинг самарадорлиги, ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларининг натижавийлигини ифодалашига;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнлари самарадорлигининг мотивлаштиришга боғлиқлигига;

– ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларида ахборотларнинг янгилиги ва ишончлилигига.

Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларини ташкил этишда алоҳида эътибор қаратилиши зарур бўлган омиллардан бири ўқитувчилар фаоллигини таъминлаш ва мустақил фаолиятини ташкил қилиш бўлиб, мазкур жараёнлар самарадорлиги нафақат уларнинг малакасини оширишни ташкил этишга, балки мустақил таълимни йўлга қўйиш, ўқитувчиларда ўзини ўзи тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, рефлексив таълимий муҳитни ҳамда ўзаро таъсир жараёнини ташкил этишга боғлиқ бўлади.

Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларини уларнинг мустақил олган тушунчалари асосида ташкил этиш ва мазкур жараёнда уларни ижодий фикрлашга ундаш асосида фаоллигини таъминлаш, шунингдек, уларда рефлексив қобилиятларни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнлари самарадорлигини таъминлашда ўқитувчиларнинг ўз устида мустақил ишлаши ва мустақил ўрганиши учун мажбурий таълимий муҳитни шакллантириш, уларнинг тушунчалари даражасини ҳамда ўзини-ўзи ривожлантиришга мойиллигини ўрганиш, таҳлил қилиш асосида мустақил таълим олишга уларда кизиқишларни шакллантириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнлари компонентларидан бири ҳисобланган тарбиявий муносабатлар жараёнига эътибор қаратадиган бўлсак, "инсон-инсон" муносабатлари шаклида, биринчи навбатда, таълим муассасаси раҳбарларининг ўқитувчилар билан "раҳбар-ўқитувчи", ўқитувчиларнинг ўз ўқувчилари билан "ўқитувчи-ўқувчи", ўқитувчиларнинг ўз касбдошлари билан "ўқитувчи-ўқитувчи" муносабатларини, яъни мазкур жараёнда ўзаро бевосита таъсир мавжудлигини кўрамиз.

Бу бевосита таъсир, мулоқот жараёнида ёки мулоқотсиз масофадан туриб ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Мулоқот жараёнида раҳбарлар ва ўқитувчиларнинг самимий ва диққат билан ўз суҳбатдошига қараб туриши ва уни тинглай билиши, суҳбатдошига ўз фикрини тўла ва тўғри ифодалаши ҳамда самимий суҳбатлашиши учун имкон яратиш билан бир қаторда, ўқитувчиларнинг ўз раҳбарлари билан бемалол суҳбатлашишлари, ўз фикрларини ва таклифларини раҳбарларга билдиришлари, янгиликлар яратиш борасида ҳам раҳбарларга суяниш мумкинлигига ишонч ҳосил қилишларида, шунингдек, ўқитувчилар ўртасидаги муносабатларда ҳам ўзининг ижобий самарасини беради.

Ихтиёрий раҳбар ўз ходимларининг барчаси билан ҳам доимий жонли мулоқотда бўлавермаслиги аниқ. Шунга қарамадан, барча ўқитувчилар, шу қатори, ўқувчилар ҳам раҳбарлар билан доимий, бевосита ўзаро таъсирда бўлиши тарбиявий муносабатларда намоён бўлади. Бундай бевосита таъсир масофадан туриб, мулоқотсиз тарбиявий жараёнда вужудга келади ва ундан раҳбар ҳам, ўқитувчилар ҳамда ўқувчилар ҳам бир хилда таъсирланишлари мумкин. Яъни, ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг ташқи кўриниши, кийиниши, ютуқлари, фан ва спорт йўналишлари бўйича турли мусобақалардаги ғалабалари раҳбарнинг кайфиятига ва унинг рейтингига қандай таъсир кўрсатса, раҳбарнинг ташқи кўриниши, кийиниши, билими, жамоадаги мавқеи, ўзи каби таълим муассасалари раҳбарлари ўртасидаги обрўси, фан-техника, спорт ва санъатга бўлган кизиқиши ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг фаолияти ҳамда ўзаро муносабатларига шундай таъсир кўрсатади.

Мулоқот жараёнини ва мулоқотсиз ўзаро таъсир жараёнларини тўғри ташкил этиш билан бир қаторда, таълим муассасаси раҳбарлари ўқитувчиларнинг фаолиятини тўғри баҳолай билишлари ҳам зарур ҳисобланади. Таълим муассасаси раҳбари томонидан ёш ўқитувчи фаолиятининг эътироф этилиши, турли тадбирларда илғор тажрибага эга бўлган ўқитувчилар қатори, фаол ёш ўқитувчиларни ҳам мукофотлаб, рағбатлантириб бориши ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда ўзига хос аҳамият касб этади.

Ўқитувчи шахсига таъсир кўрсатувчи тарбиявий муносабатларнинг асосий шаклларида бири бўлган инсон-инсон муносабатлари шаклида ўқитувчининг ўз касбдошлари билан "ўқитувчи-ўқитувчи", ёш ўқитувчиларнинг тажрибали устоз ўқитувчилар билан "устоз-шогирд"

муносабатларида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожланишига таъсир кўрсатувчи бевосита таъсир жараёни мавжуд.

Мазкур бевосита таъсир жараёнининг мавжудлигини таълим муассасаларида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнларини ташкил этишда ўқитувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнини ҳамда устоз-шогирд муносабатларини мувофиқлаштириш заруриятини белгилайди. Чунки бу бевосита таъсир мулоқот жараёнида ёки масофадан туриб ҳам вужудга келиши мумкинлиги ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда ўзига хос аҳамият касб этади.

Бевосита таъсир вужудга келувчи мулоқот жараёнида ихтиёрий иштирокчининг, яъни суҳбат жараёнидаги ўқитувчи ёки устоз ўқитувчининг фикри, ғояси, суҳбат мавзуси йўналишидаги тушунчалари, унинг сўзлаш динамикаси, нутки ҳамда унинг юзидаги табассум, самимийлик ва жўшқинлик, ўз суҳбатдошига қараб туриши ва уни тинглай билиши, суҳбатдоши учун ҳам ўз фикрларини билдириши ва самимий суҳбатлашиши учун имкониятлар яратиши мазкур жараён иштирокчиларида суҳбатлашилаётган мавзуга нисбатан қизиқиш шакллантириши билан бир қаторда, уларда муҳим аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Ўқитувчилар ва устоз ўқитувчилар маълум бир белгиланган муносабатда бўлсалар-да, ўқитувчилар ва устоз ўқитувчиларнинг ўз функционал вазифалари бўлиб, мазкур функционал вазифаларни, яъни ўқиш ва ўқитиш, ўргатиш ва ўрганиш каби функционал вазифаларни амалга ошириш жараёнида доимий жонли мулоқотда бўлавермайди, шунга қарамасдан, барча ўқитувчилар ўртасида ҳамда устоз ўқитувчилар билан ўқитувчилар ўртасида ҳам ўзаро таъсир мавжудлиги тарбиявий муносабатларда намоён бўлади.

МАКТАБ ФИЗИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ

**Маматкулова К.А.,
А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТМОЙ
таянч докторанти**

Ушбу мақолада ўқувчиларда илмий дунёқараш ва фалсафий мулоҳаза юритиш қобилиятларини ривожлантириш, амалий ижодкорликни, табиатда содир бўладиган физик жараёнларнинг моҳиятини тушунириб бера олишга, кундалик уй шароитида физика фанидан олган билимларидан қандай фойдаланиш керак эканлиги тўғрисида фикр юритилган.

Дунё миқёсида таълим барқарор тараққиётни таъминловчи асосий омил сифатида эътироф этилиб, ЮНЕСКО томонидан 2030 йилгача белгиланган халқаро таълим концепциясида «бутун ҳаёт давомида сифатли таълим олишга имконият яратиш»⁸ долзарб вазифа сифатида белгиланди. Бугунги кунда мактабларда таълим сифати унда фаолият олиб бораётган ўқитувчиларнинг қандай билимга эгаллиги яъни, касбий компетент кадр эканлигига боғлиқдир. Шу боис, ўқитувчи билим олишнинг ягона манбаи бўлиб қолиши керак эмас, балки ўқувчи мустақил ишлаш жараёнининг ташкилотчиси, маслаҳатчиси, ўқув жараёнининг фаол иштирокчиси бўлиши лозим. Бугунги кунда жаҳон мактабларида юқори малакали ўқитувчиларга эга бўлиш, таълим соҳасидаги ўзгариш ва таълим сифатини ошириш учун асосий омил ҳисобланади. Шунини инобатга олиб, кўпчилик давлатлар мактаб ўқитувчиларининг касбий компетентлигини аниқлашага ҳаракат қилмоқдалар. Сабаби, бугунги замонавий мактаб ўқитувчиси ҳар бир ўқувчининг шахс эканлигини ҳисобга олиб ижобий муҳитни яратиши, уларнинг билим олишга бўлган эҳтиёжларини аниқлаши, ундан ташқари ўқувчиларни аналитик, ижодий ва танқидий фикрлашга ўргатиши керак деб ҳисоблашмоқда. Сабаби, ҳозирги шиддат билан ривожланиб бораётган ахборот коммуникацион технологиялари даврида ёш авлодни билим олишдан кўра бошқа нарсаларга қизиқтира оладиган маълумотлар кўпроқдир. Биргина ахборот коммуникацион технологияларидан ҳали тўла фойдаланишни ўрганмаган бошланғич синф ўқувчилари мисолига эътибор қаратадиган бўлсак, уларни барча фанларга қизиқишига ҳамда ушбу фанларни яхши ўзлаштиришига амин бўламиз. Аммо бошланғич синфдаги ана шу қизиқувчан ўқувчиларда юқори синфларга ўтгани сари, умумтаълим фанларига бўлган қизиқиш нисбатан камайиб боради. Бизнингча, бунинг объектив ва

⁸ Inncheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).

субъектив сабаблари мавжуд. Ушбу ҳолатнинг объектив сабабларига ташқи муҳит (глобаллашув, АКТнинг ривожланиши ва тенгдошлар) таъсирини киритадиган бўлсак, субъектив сабабларга бевосита юқори синфларни ўқитадиган фан ўқитувчиларининг таъсирини киритиш мумкин.

Албатта, тан олиб айтиш лозимки, бошланғич синфларга нисбатан юқори синфларда дарс берадиган ўқитувчилар бошланғич синфдаги ўқитувчилар сингари самарали таъсирга эга эмас, бизнингча. Буни айнан физика фани мисолида таҳлил қиладиган бўлсак, бир неча йиллик кузатишларим юқори синф ўқувчилари мактабда физика фанини ўқиган бўлса ҳам, содда типдаги масалани ечиш улар учун жуда мураккаб ҳисобланиб, ўша масалани ечишга уларда истак ҳам йўқлигини сезиш мумкин. Бунинг сабаби сўраб ўрганилганда, аксарият ўқувчилар физика фанига бошлаб қизиққанлиги, кейинчалик умуман қизиқишлари йўқолиб кетганлиги ва юқори синфларда физика дарслари оддий маъруза кўринишида олиб борилганлигини айтиб ўтишади. Ҳақиқатдан ҳам, бугунги кунда агар мактабда физика дарслари:

- кўпроқ амалий тарзда ўтказилса;

- ўқувчиларга масала ечиш қонун қоидалари тўлақонли очиб берилса;

- ўқувчилар ўртасида жуда кўп қизиқарли тадбирлар ўтказилиб борилса мактаб ўқувчиларининг ҳам ушбу фанга бўлган қизиқишлари ортади. Аслида, мактабнинг олтинчи синфидан физика фанини ўқитиш бошланса, унда дастлаб оддий тушунча ва катталиклар ёритилади. Кейинчалик босқичма-босқич мураккаб масалаларни ечишга ўтилади. Демак, физика фани ўқитувчиси ўқувчиларга дарс ўтишни оддийдан мураккабга қараб яъни, дастлаб бир формуладан бошқа бир формулани қандай келтириб чиқариш қоидаларини ўргатиши, назарияни доимо амалиёт билан боғлаши, ўз ўрнида мавзунинг мақсадли, мавзунинг имкониятидан келиб чиқиб, ўқув жараёнида тажрибалардан, педагогик технологияларга асосланган интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда ташкиллаштириши талаб этилади. Ундан ташқари физика фани ўқитувчиси ўқувчиларда амалий ижодкорликни, табиатда содир бўладиган физик жараёнларнинг моҳиятини тушунтириб бера олишга, кундалик уй шароитида физика фанидан олган билимларидан қандай фойдаланиш керак эканлигини ҳам ўргатиб бориши, бунинг учун албатта, физика фани ўқитувчисида дарсдан ташқари ишлар режаси бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Физика фани ўқитувчисининг дарсдан ташқари ишлар режасига қуйидагиларни киритиш ҳам мумкин:

ўқувчиларнинг ижодий қобилиятлари қай даража эканлигини аниқлаштирувчи тест топшириқларини ишлаб чиқиш ва уни ўтказиш

йил давомида ўтказиладиган физика фанига оид тадбирлар режасини тузиш ва уни режа асосида синфлар ўртасида ўзаро беллашув тарзида мунтазам ўтказиб бориш

ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмасини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган фан тўғаракларини ташкил этиш ва ўқувчиларни мустақил ишлашга кўпроқ жалб этиш.

Масалан, ўқувчиларни физика фанига қизиқтириш учун қуйидаги тадбирларни синфлараро беллашувлар тарзида ўтказиб бориш мумкин: “Ёш физиклар беллашуви”, “Физика турмушда ва табиатда”, “Фазогирлар куни”.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳозирда таълим жараёнида кўпроқ ўқувчиларни фаоллаштириш, амалиётга асосланган дарс машғулотларини ташкил этишда, бундан буён таълим жараёнининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи, яъни унинг субъекти бу ўқитувчи эмас, аксинча, ўқувчи бўлиши лозимлигига асосланилмоқда. Бу дегани, эндиликда замонавий физика фани ўқитувчиси билимни ўқувчига тайёр ҳолда тақдим этмасдан, зарур билимни ўқувчининг ўзига излаб топтириш учун ҳаракат қилиши дарс жараёнини аввал амалиёт сўнгра назария тамойилига асосан ташкил этиши лозим бўлмоқда. Айнан шундай замонавий дарсларни ташкил эта олган физика фани ўқитувчисини эса, давр талабларини ангалаган, касбий компетентлиги юқори педагог дейиш мумкин.

ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Рахмонова Б.,
АДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси,
Қодирова Д.,
Балиқчи туман 8-умумтаълим мактаби ўқитувчиси.

Мустақил Ўзбекистонимиз баркамол авлодни тарбиялаш борасида ҳозирги кундаги глобал ўзгаришлар, фан-техника ва ахборот-коммуникация технологияларининг кун сайин ривожланиб бориши XXI аср ўқитувчисидан педагогик маҳоратни, ўткир иродани, ўз фанини чуқур билишни ва юксак тафаккурни, сиёсий саводхонликни, фикрлаш доираси кенг ва мулоҳазали бўлишни талаб қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Устоз ва мураббийлар” куни байрами муносабати билан ўтказилган тантанали йиғилишида ўқитувчиларга берган юксак баҳоси, қатъий ишончи юртимизда хизмат қилаётган барча ўқитувчиларни руҳлантирди ва олдига баркамол авлодни тарбиялаш, уларга чуқур билим беришда улкан вазифалар белгилаб берди.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ғояларини амалиётга татбиқ этиш мамлакатимиз таълим тизимида олиб борилаётган ислохотлар муваффақиятини таъминлаш таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган ўқитувчи ва тарбиячиларнинг маънавий қиёфаси ҳамда касбий маҳоратларига кўп жиҳатдан боғлиқ. Айниқса, ёш авлодни маънавиятли ва инсонпарвар қилиб тарбияламоқ учун замонавий педагогик технологияларни чуқур эгаллаганлиги, ўз устида мустақил ишлаши, китобхонлик даражасини ўстириши, фанга доир билимларни эгаллаши, ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланишни билиши педагогик технологиянинг муҳим омилдир.

Педагогик техника – педагогик маҳоратнинг таркибий қисми сифатида ўқитувчининг нутқ малакаларини, яъни ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш ва ўқувчиларни билим олишга жалб этишдан иборатдир.

Буюк Хитой файласуфи Конфуций: “Маънавий камол топмаган инсон ўзгалар камолини таъминлай олмайди”, – деган эди. Шу маънода, замонавий ўқитувчининг касбий компетентлигининг маънавий камолоти билан чамбарчас боғлиқдир.

Ҳозирги кундаги ўқитувчида куйидаги хусусиятлар намоён бўлиши:

- Таълим-тарбия жараёнида энг самарали шакл, метод ва воситалардан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи;

- Жамият ижтимоий ҳаётида бўлаётган ўзгаришларни чуқур англаб етиши;

- Илм-фан, техника ва технология янгиликлари, ютуқларидан хабардор бўлиши;

- Ўз мутахасислиги бўйича чуқур, пухта билимга эга бўлиши, ўз устида тинимсиз ишлаши;

- Таълим – тарбия жараёнида энг самарали шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи;

- Юксак даражадаги педагогик маҳоратга, коммуникатив лаёқатга эга бўлиши, педагогик техника (нутқ, юз, кўл-оёқ ҳаракатлари) қонуниятларини чуқур ўзлаштириб олишга эришиши керак бўлади.

Дарҳақиқат, инсон нутқ орқалигина ўзининг компетентлигини намоён қила олади ва ўқувчининг қалбига йўл торпади.

Ўқитувчи ўзининг порлоқ келажагини барпо этувчи, дунёга машхур мутафаккир ва олимларнинг давомчиси бўлган ёш авлод таълим-тарбияси учун жавобгар шахсдир. Шундай экан, ўқитувчининг мазкур талабларга мос келувчи унинг ўқувчилар, ҳам касблар ҳамда ота-оналар ўртасидаги обрў-эътибори ҳозирги замон талабига мос бўлиши шарт.

Педагогик маҳоратига эга бўлиш ўқитувчи учун таълим-тарбия самарадорлигини таъминловчи замин бўлибгина қолмасдан, айтилиши вақтда унинг жамиятдаги обрў-эътиборини оширади, ўқувчиларга нисбатан ҳурмат юзага келади.

Касбий маҳоратни ошириш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиш ўқитувчи фаолиятида йўл қўйилган ёки йўл қўйилаётган хатолардан холи бўлиш, ўқувчилар ва ҳамкасблар билан муносабатда ютуқларга эришиш имкониятини яратади.

Ўз даврида Абу Наср Фаробий, Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний, Абу Райхон Беруний ва бошқалар ўқитувчилик касби, унинг машаққатлари, шунингдек, ўқитувчи шахсида акс этиши зарур бўлган сифатлар хусусида қимматли маълумотларни ўз асарларида баён

килишган. Бинобарин, педагогик жараённинг моҳиятини англамаган, болага нисбатан чуқур хурматда бўлмаган ўқитувчи таълим-тарбия самарадорлиги ва инсон камолотини таъминловчи фикрга ҳам эга бўлмайди.

Юксак педагогик маҳоратга эга бўлган ўқитувчи болани тушуна олиши унга нисбатан инсонпарвар муносабатда бўлиши, ҳар қандай педагогик вазиятни тўғри баҳолаши, юзага келиши эҳтимоли бўлган зиддиятларни ўз вақтида бартарф этиши, педагогик фаолиятда ҳамиша илғорлиги, жамият тараққиёти ҳамда педагогик жараёнда ўқувчилар онгига сингдириладиган эзгу ғояларни ҳаёт билан боғлай олиши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти таъкидлаганидек, “Мамлакатимиз бундан кейинги тараққиётга таълим тизимини янгиласдан, уни ривожлантирмасдан, яъни мустақил жамиятнинг янги талабларига ва янги ўқувчиларига тўла жавоб берадиган янги фуқарони шакллантирмасдан туриб эришиб бўлмайди”.

Келгусида ўқитувчи – педагогик ихтисослигини танлаган ҳар бир мутахассис талабаларни ўқитаётгани ва тарбиялаётгани учун жавобгарликни ўз зиммасига олади. У ўзининг касбий тайёргарлигига жавоб бериши билан компетенциянинг барча шакллари эгаллаган бўлиши шарт. Ўқитувчи ва тарбиячи даражаси ҳуқуқига эга бўлиш учун жуда кўп изланиши, буюк мутафаккирларнинг қолдирган бебаҳо, маънавий-маърифий, ахлоқий бойлигидан тўла тўқис хабардор бўлиши ҳамда ундаги тамойилларга амал қилиши лозимдир. Муаллимлик касбининг кадр-қиммати, фақат турли-туман фанлардан билим берувчи ва моҳир тарбиячи бўлгани учун эмас, аввало, умумий ишга қўшаётган ҳиссасининг салмоғи ва сифати билан ҳам белгиланади.

Ўқитувчи ўзининг шахсий компетентлигини ривожлантириб бориши учун ҳар бир дарсда интерфаол методлар билан компетенциянинг турли шакллари ўқувчиларда намоён қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйиши керак. Масалан Ўлмас Умарбековнинг “Қиёмат қарз” асарини ФСМУ – интерфаол методида ўргатилганда, ўқитувчининг ўзида, ўқувчиларда ҳам компетенциянинг барча шакллари намоён бўлади. Чунки бу методда ўқувчиларни ўрганилган мавзу юзасидан ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очик ҳолда баҳслашишга, шу билан бирга, таҳлил этишга, баҳолашга ҳамда баҳслашиш маданиятига ўргатади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, XXI аср замонавий ўқитувчи олдига илгари дуч келмаган тарбиявий вазифаларни, талабларни қўймоқда. Бу талабларни бажариш учун янги замон фарзандларини тарбиялашда янги замон билим ва технологияларини қўллашни доимий равишда ўрганишимиз, унга ижодий ёндашишимиз, ўз устимизда янада кўпроқ ишлашимиз, ривожланиб бораётган мустақил юртимиз равнақи билан баробар кадам ташлаш бурчимиздир.

ТАБИЙ ФАНЛАР ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИ ВА КАСБИЙ ЛАЁҚАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

**Уматов А.М.,
АДУ зоология кафедраси доценти,
Куйчиева М.А.,
АДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси**

Кейинги йилларда таълим соҳасидаги ислохотлар туфайли, кенг қамровли янгиланиш жараёнлари амалга ошаётган ҳозирги босқичда табиий ва аниқ фанларни ўқитилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бошланғич таълимдан сўнг, ўқувчиларни у ёки бу фанга йўналтириш табиий ва аниқ фанлар ўқитувчилари зиммасига юкланиб, бу ўз навбатида, табиий ва аниқ фанлар ўқитувчилари олдига катта вазифалар ва маъсулият юклайди.

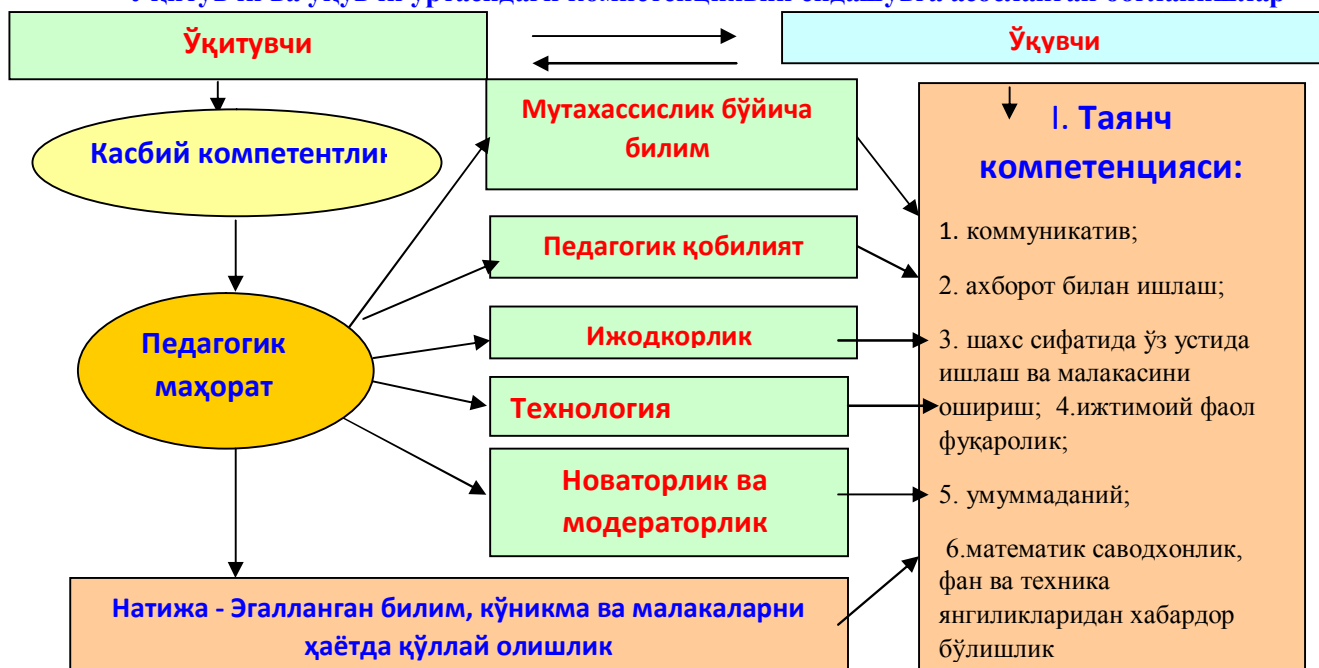
Таълим-тарбия жараёнида дарснинг қандай бўлишлиги, унинг мазмунини бойитиш ва янги технологияларни қўллаш олишлик кўп ҳолатларда ўқитувчи компетентлиги ва ижодкорлигига боғлиқ бўлади. Ўқувчиларнинг фанларга бўлган қизиқишларини оширишда, айниқса, уларнинг зарурий билимларни пухта эгаллашида, ўқитувчининг компетенциявий ёндашуви асосий ҳисобланади. Қачонки, ўқитувчи ўз соҳасига компетент ёндошсагина, ўқувчиларда дастлаб таянч, кейин эса, фанларга оид компетенциялар шаклланиб боради. Бундай таълим технологияси ўқувчиларнинг эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини ўз шахсий ҳаётида амалий қўллаш олишлигини таъминлайди.

Компетенциявий ёндашув, ўз навбатида, ўқитишнинг янги интерфаол шакл ва услубларини эгаллашни ҳамда амалиётда қўллашни тақозо этмоқда (1,2,3).

Таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг таянч, жумладан коммуникатив; ахборот билан ишлаш; шахс сифатида ўз устида ишлаш ва малакасини ошириш; ижтимоий фаол фуқаролик, умуммаданий компетенцияларни; математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлишлик компетенцияларини таркиб топтиришда коммуникатив-турли зиддиятли ҳолатларда оғир босиқлик билан ўзини тута билишлик, бошқараолишлик; ахборотлар тизимидан тўғри фойдаланишлик шахс сифатида ўзини устида ишлаш, ҳалоллик, тўғрилик; ижтимоий жиҳатдан фаол бўлишлик, бўлаётган воқеа, ҳодисаларга муносабат билдириш; умуммаданий меросни ўрганиш, таҳлил қилиш; фан ва техника ютуқларидан хабардор бўлишлик каби хусусиятлар билан бирга ўқувчи характерида тўғри шаклланиши муҳим ҳисобланади. Табиий ва аниқ фанларга оид мавзуларни ўқитишда имкон қадар дарсни тестларга, ҳаётий масалаларга, айниқса, ақлий фикрлашга боғланиши ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантириш имконини беради

Табиий фанларни ўқитишда қуйи синфларда таянч компетенцияларни шаклланишига, илмийлик ва кетма-кетликка эътибор қаратилса, фанга оид компетенциявий тушунчалар асосан юқори синфларда берилади. Биология фанларида эса, тирик организмлар устида кузатишлар ва тажрибалар ўткази олишлик, мураккаб ҳулоса чиқариш каби хусусиятларга асосланиб, соғлом турмуш тарзи ва экологик компетенция шакллантирилади. Бунда стандарт ва ностандарт ўқув топшириқлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Табиий фанлар бўйича компетент билимларни беришда ўқитувчидан касбий билим, методик ёндашув ва ижодкорлик, янги технологияларни қўллаб, замонавий фикр юритишлик, ўз педагогик фаолиятига баҳо бериш, педагогик маҳорати ва касбий малакасини доимо ошириб боришлик талаб этилади. Ўқитувчи фаолиятида касбий компетенция ва педагогик маҳорат асосий ролни ўйнаб, унинг таркибига мутахассислик бўйича билим, педагогик қобилият, технологияни қўллаш олишлик, ижодкорлик (креативлик), новаторлик-модераторлик, стандарт ва ностандарт ўқув топшириқлардан фойдаланишлик каби ўқитувчи учун зарур бўлган хусусиятлар киради. Бунда, албатта, танланган методни хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги компетенциявий ёндашувга асосланган боғланишлар

Ушбу схемадан кўришиб турибдики, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги компетентлик юқоридаги ўзаро муносабатларга боғлиқ бўлиб, уни шакллантиришда ўқитувчи асосий ролни ўйнайди.

Компетенциявий ёндашув нуқтаи назаридан караганда, таълим жараёнини мохияти-ўқувчиларнинг келажакда турли ҳаётий вазиятлар ва фаолият соҳаларида дуч келадиган муаммоларни уз тажрибаси асосида мустақил ечиш лаекатини ривожлантиришдан иборатдир.

Таълим-тарбия ишида самарадордикка, сифат кўрсаткич олинган билим кўникма ва малакаларни ҳаётда қўллай олишликка эришиш бирдан амалга ошмайди. Бунинг учун аввало, таълимнинг мазмунини тушуниш ва такомиллаштириб бориш, янги Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини таълим жараёнига тадбиҳ этиб, унинг сифат кўрсаткичларини ошириш, ўқитувчининг касбий нуфузини ошириш зарур.

КОМПЕТЕНЦИЯ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ СОҲАСИГА КИРИБ КЕЛИШ БОСҚИЧЛАРИ

Хуррамов Б., Қаршиев Ж.,
ТерДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчилари

Ўзбекистон Республикасида таълимнинг барча босқичларида чет тилини ўқитишнинг асосий мақсади ўрганувчиларнинг кўп маданиятли дунёда кундалик, илмий ва касбга оид соҳаларда фаолият олиб бориши учун чет тилида коммуникатив компетенциясини шакллантиришдан иборат.

Таълимда компетенциявий ёндашувнинг вужудга келиши тарихига оид маълумотлар.

Таълимда компетенциявий ёндашувнинг вужудга келиши тарихига оид материалларни анализ қилинса, унинг ривожланиш тарихини шартли равишда тўртта даврга бўлиш мумкин.

Биринчи босқич (1960—1970 йиллар). Бу даврда илк бор “компетенция” ва “компетентлик” сўзлари илмий адабиётларга кириб кела бошлади. Шу даврдан бошлаб тил ўрганиш назарияси йўналишида тил компетенцияси турларига тегишли тадқиқотлар бошланиб Д.Хаймс томонидан, “коммуникатив компетентлик” тушунчаси киритилади.

Иккинчи босқич (1970—1990 йиллар). Бу даврда тил ўрганиш(айниқса ўз она тилиси бўлмаган) назарияси ва амалиётида, бошқаришда касбий маҳорат, раҳбарлик қилишда, менежментда, мулоқот қилишни ўрганишда компетенция/компетентлик категориялари ишлатила бошланди; “ижтимоий компетенция/компетентлик” тушунчаларининг мазмуни ишлаб чиқила бошланди. Бу давр шуниси билан характерлики компетентликнинг турли кўринишларида “тайёр бўлмоқ”, “лаёқат” категорияларининг тақдим этилиши, шунингдек, “жавобгарлик”, “ишонч билан” каби психологик сифатларни қайд қилиниши эътиборни жалб қилади.

Ж.Равеннинг 1984 йилда чоп этилган “Замонавий жамиятда компетентлик” номли асарида компетентликка кенг таъриф берилади. Бу шундай ҳодисаки, “у жуда кўп миқдордаги компонентлардан ташкил топган бўлиб, улардан кўпчилиги бир-бирига нисбатан мустақилдир..., айрим компоненталар кўпроқ когнитив соҳага тегишлидир, бошқалари эмоционал соҳага тегишли. Бу компоненталар ўз-ўзини самарали бошқаришда бир-бирини тўлдириши мумкин”, - дейди.

XXI аср учун таълим бўйича халқаро комиссияда Жак Делорнинг “Таълим: яширин хазина” номли маърузасида “таълим таянадиган тўртта устунни таърифлаб беради: – бу билишни ўрганиш, бажаришни ўрганиш, биргаликда яшашни ўрганиш, яшашни ўрганиш”. Бу билан глобаль компетентликнинг асосий мазмунини очиб беради. Жак Делорф фикрига кўра, бажаришни ўрганиш дейилганда, нафақат касбий малакага эга бўлиш, балки кенг маънода компетент бўлиш назарда тутиладики, гуруҳларда ишлай олиш ва иш пайтида юзага келадиган жуда кўп мураккаб вазиятлардан муваффақиятли чиқиб кета олсин.

1996 йилнинг 27-30 март кунлари Берн шаҳрида Европа Кенгаши дастури бўйича ўтказилган симпозиумда, таълимни ислоҳ қилиш учун энг муҳим нарса таянч компетенцияларни белгилаб олиш керак эканлиги, бу эса, ўз навбатида таълим оловчиларнинг муваффақиятли равишда ишлай олишлари ва сўнгра олий таълим эгаллашлари учун зарурлиги ҳақида масала кўйилади. В. Хутмаҳернинг умумлаштирувчи маърузасида компетенция кўникма, компетентлик, қобилият, маҳорат каби тушунчалар билан бир қаторда ишлатилса-да, унинг мазмуни ҳали тўла очиб берилмаганлигини таъкидлаб ўтади. Маърузачининг фикрича, “компетенция” “биламанки, нима...”, дан кўра “биламанки, қандай...” тушунчасига яқинроқдир.

Компетенцияларни ишлаб чикувчи асосий мутахассислардан бири Г.Халаж уларни таърифлашни, Европа олдига қўйилган чақирикларга (демократик очик жамиятни сақлаш, мультимаданият, меҳнат бозорига қўйилган янги талаблар, ташкилотларни комплекс ривожлантириш, иқтисодий ўзгаришлар ва ҳ.к.) жавоб сифатида қарайди.

В.Хутмакер Европа кенгаши томонидан қабул қилинган “Европа ёшлари эга бўлиши керак бўлган” бешта таянч компетенцияларнинг таърифларини келтиради.

Бу компетенциялар қуйидагилардан иборат:

– ижтимоий ва сиёсий компетенциялар: жамоада қарор қабул қилишда қатнашиш ва у ҳақда жавобгарликни ҳис этиш. Зўравонлик ишлатмасдан можароларни ҳал этиш;

– демократик институтлар ишини яхшилаш ва қўллаб-қувватлаш;

– кўп маданиятли жамият ҳаёти билан боғланган компетенциялар. Расизм ва ксенофобия кўринишларини назорат қилиш, нотолерантлик муҳитининг ривожланмаслиги учун, таълим орқали ёшларга маданиятлараро компетенцияларни, яъни бошқаларни ҳурмат қилиш, бошқа маданиятга, тилга ва динга эга бўлган инсонлар билан биргаликда яшай олиш каби зарурий хислатларни сингдириши керак;

– оғзаки ва ёзма мулоқотга киришиш билан боғлиқ компетенциялар. Бундай компетенцияларга эга бўлмаган инсонлар ижтимоий жиҳатдан изоляцияланиб қолиш хавфида дучор бўладилар. Бу контекстда коммуникацияга киришиш учун ўз она тилидан ташқари яна бошқа тилни билиши муҳим аҳамиятга эгадир;

– жамиятни ахборотлаштириш билан боғлиқ компетенциялар. Оммавий ахборот воситалари ва рекламалар орқали тарқатилаётган ахборотларга нисбатан танқидий муносабатда бўлиш, унинг кучли ва кучсиз томонларини ажрата билиш учун бундай технологияларни билиш;

– касбий ва ижтимоий ҳаёт контекстига кўра бутун ҳаёти давомида узлуксиз равишда ўқиб ўрганиб бориш.

Шуни айтиш жоизки, “компетентлик” тушунчаси билан биргаликда, унинг синоними сифатида “малакалар базаси” ишлатилган ҳоллар ҳам мавжуд. Т. Оскарсон томонидан мана шундай малакалар базасининг рўйхати тузилган бўлиб уни компетентликлар сифатида тушунтириш мумкин. Б.Оскарссон фикрига кўра, улар кенг камровли, махсус касбий хислатларига қўшимча равишда ривожланадилар. Бундай таянч компетенциялар, шунингдек, ўз ичига жамоада самарали ишлаш, режалаштириш, муаммоларни ечиш, ижод қилиш, пешқадам бўлиш, тадбиркорлик, ташкилотчилик ва коммуникатив кўникмаларни олади. Б.Оскарсонга асосланиб 1998 йилда С.Шо яна қуйидагиларни киритади: “асосий малакалар”, масалан, саводхонлик, ҳисоб-китоб олиб бора олиш; “ҳаётий кўникмалар”, масалан, ўз-ўзини бошқариш, бошқа инсонлар билан муносабат; “таянч малакалар”, масалан, коммуникативлик, муаммоларни ечиш; “ижтимоий ва фуқаролик малакалари”, масалан, ижтимоий фаоллик, қадриятлар; “банд бўлиш учун малакалар”, масалан, ахборотни ишловдан ўтказиш; “тадбиркорлик малакалари”, масалан, ишбилармонлик имкониятлари; “бошқариш малакалари”, масалан, маслаҳат бериш, аналитик мушоҳада қилиш; “кенг малакалар”, масалан, анализ қилиш, режалаштириш, назорат. Бундан ташқари, компетентлик малакалар базаси билан муносабатда бўлиб қолмасдан, таянч квалификациялар билан боғлангандир. Бунда муҳими, малакалар базасини компетент равишда аниқлашдан иборат. “Бу ижтимоий ҳаётдаги, ишдагигижа кўп вазиятларда ва турли шаклларда намоён бўладиган шахсий ва шахслараро сифатлар, қобилиятлар, билимлар ва кўникмалардир”.

Учинчи босқич 90-йиллардан бошланади. Бу даврда компетентликни илмий категория сифатида таълимда нисбатан қўллаш бўйича тадқиқот ишлари бажарилди. А.К.Маркованинг (1993-1996 й.) ишларида меҳнат психологияси контекстида касбий компетентлик махсус предмет сифатида ҳар томонлама қаралади. Бу даврда шунингдек, ўқитувчи компетентлигигатегишли бўлган ишлар Л.М.Митина, Л.А.Петровской, Н.В.Кузьмина, Л.П.Алексеева, Н.С.Шаблигина ва бошқалар томонидан бажарилади.

Мазкур ёндашув ривожланишининг учинчи босқичининг яна бир жиҳати шундаки ЮНЕСКО материаллари ва ҳужжатларида таълимдан кутиладиган натижа сифатида бир қанча компетенциялар ажратиб олина бошланди.

Тўртинчи босқич компетенциявий ёндашувни касбий таълим, умумтаълим фанлари стандартлари мазмунига киритишбилан боғлангандир.

2006 йил 18 декабрда Европа парламенти ва Кенгаши узлуксиз таълим учун қуйидаги таянч компетенцияларни тавсия қилди:

1. ўз она тилида мулоқот қила олиш;
2. чет тилида мулоқот қила олиш;

3. математик компетентлик ҳамда фан ва техника соҳасидаги асосий компетенциялар;
4. рақамли компетентлик;
5. ўқишни ўрганиш;
6. ижтимоий ва фуқаролик компетенцияси;
7. тадбиркорлик ва ташаббускорлик туйғуси;
8. маданиятдан хабардор бўлиш ва уни ифодалаш.

Нидерландияда ўқувчиларда қуйидаги компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган таълим тизими яратилган:

- келажакка интилиш кўникмаларини ривожлантиришни мўлжал қиладиган стратегик компетенция;

- ўрганилаётган ўқув фани хусусиятига доир бўлган билим ва малакалар билан боғлиқ предмет компетенциялари; мазмуни жихатидан бошқариш малакаларидан иборат бўлган методик компетенция;

- асосий таркиби ҳамкорлик малакалари, танқидни қабул қилиш, қайта алоқа ўрнатиш; ахлоқий-маданий компетенция бўлган ижтимоий-компетенция.

Улар ўз ичига касбий муносабатлар, мотивация, натижага эришиш учун тайёр бўлиш ва ўқув малакалари, рефлексияни ривожлантиришни белгилайдиган ўқув компетенцияларни олади.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШИШДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ РОЛИ

Орифова С.,

НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Таълим сифатини таъминлаш - педагогнинг касбий тайёргарлик даражаси билан бирга унинг белгиланган сифат мезонларига жавоб беришида кўринади. Ушбу вазифа бир қатор қонунчилик ва меъёрий ҳужжатларда, хусусан, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологияларнинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш мисолида аниқ мақсадларга йўналтирилган кўрсатма ва тамойиллар кўринишида ўз аксини топган.

Ҳозирги даврда таълим самарадорлигини ошириш, мутахассисларнинг касбий компетентлик даражасини ривожлантириш, педагог кадрларни инновацион фаолиятга йўналтириш, таълим муассасаларидаги ўқув жараёнига инновацион таълим ва ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ этиш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш ва мақсадли йўналтириш олий таълим тизимини модернизациялашдаги долзарб вазифалар сифатида белгиланди.

Инновацион жараёнларнинг кечиши: Бу, ўз навбатида, ўқув машғулотларини ташкил этишнинг самарали шакллари сифатида маъруза (муаммоли маъруза, маъруза-семинар, виртуал-технологик маъруза, визуал маъруза, бинар маъруза, кириш маърузаси, маъруза-конференция, ахборотли маъруза, маъруза баҳс-мунозара, шарҳловчи маъруза, on-Line маъруза) тренинг, видеотренинг, вебинарлар, интернет конференциялар, инновацион ўқитиш методлари сифатида эса муаммоли методлар, интерфаол методлар, амалий ўйинлар, ўқув лойиҳалари, портфолиолар, график органайзерлар, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш заруратини юзага чиқаради.

Таълим муассасаларидаги ўқув жараёнига инновацияларни татбиқ этишдаги яна бир муҳим компонент - ўқитувчи, унинг касбий компетентлиги ва инновацион фаоллиги ҳисобланади.

Компетентлик (лат. competens) – фаолият талабларига мос келиш, яроқлилик, лаёқатлилик. Мутахассиснинг **касбий компетентлиги** – унинг касбий тайёргарлиги ва касбий етукликлигини баҳоловчи меъёр.

Касбий компетентлик тушунчасига нисбатан илмий доирада турли муносабатлар илгари сурилади. У меҳнат субъектига нисбатан аниқ фаолият талаблари ёки айнан, субъектнинг аниқ фаолиятнинг ўзига хос жихатларига нисбатан муносабатини тавсифловчи хусусият сифатида қўлланилади. Масалан, тадқиқотчи олим Э.Ф.Зеер касбий компетентликнинг функционал тараққиётини тадқиқ қилиш касбий камолотга эришиш чоғида компетентликнинг турли кўринишлари интеграциялашиб боришини ва уларнинг касбий муҳим шахс сифатлари билан

алоқаси кучайиб боришини кўрсатди. Хусусан, касбий компетентликнинг асосий даражаларига касбий тайёргарлик ва тажриба, ўзини ўзи англаш, ўз кучига ишониш, ўзга инсонлар томонидан кўрсатилган камчиликларни тўғри қабул қилиш ва шу каби бошқа касбий камолотни белгилаб берувчи шахс хусусиятларини киритади. Юқорида қайд этилган фикрлар таҳлили педагогнинг касбий компетентлигини шахсий, ижтимоий, креатив, методик компетентлик каби қатор ўзига хос хусусиятлар мажмуаси сифатида тўлиқ изоҳланишига имкон беради.

Педагогларни қайта тайёрлаш ва уларни малака ошириш марказида кўп йиллик тажрибамдан ва кузатишларимдан келиб чиқиб, ўқитувчилар орасида ўқитувчи учун зарур бўлган асосий сифатлардан: муомила маданияти, нутқий қобилият, сабрлилик, ташаббускорлик каби хусусиятларнинг етишмаслигини сезаман. Ўқув машғулотида педагоглардаги ана шундай сифатларни ривожлантириш мақсадида психологик тренинг машқларидан фойдаланиш жуда яхши натижалар бермоқда. Қуйида ана шундай машқлардан намуналар берамиз.

Педагоглар учун ўтказиладиган машғулотлар

1. Паст баҳо машқи.

Мақсад: Ўқувчиларга руҳий таъсир кўрсатиш кўникмасини ривожлантириш

Ўтказиш қоидаси: Ўқитувчилар ўқувчиларга паст баҳо қўйиши керак. Буни навбат билан ҳар бир ўқитувчи айтиб чиқади. Ҳар бир ўқитувчининг овоз оҳанги ўқувчига қандай таъсир қилишини барча қатн ашчилар билан бирга таҳлил қилинади.

2. Эмоция.

Мақсад: Ўқитувчиларни бошқаларни руҳий ҳолатларини ҳис қилишга ўргатиш.

Ўтказиш қоидаси: Ўқитувчилар икки кишидан шерикларга ажратилади ва ҳар бир жуфтлик бир-бирига қараб навбат билан юзларини турли хил эмоционал ҳолатга соладилар. Улар бир-бирларини ҳозирги ҳолатини топишлари керак.

3. Болалик билан сўзлашув.

Мақсад: Болаларнинг ҳис туйғуларини тушунишга ўргатиш.

Ўтказиш қоидаси: Қатнашчиларга шундай дейилади: Тасаввур қилинг, сиз болалигингиздаги уйдасиз. Ич-ичингиздан муҳим учрашувга тайёрланыпсиз. Хонангиздан аста ҳовлига чиқинг, ташқарида бир болага рўбарў келдингиз, бу ўзингизни болалигингиз. Унга саволлар беринг ва жавоб олишга уриниб кўринг.

4. Менинг қийин ўқувчим.

Мақсад: Кам тажрибали ўқитувчиларга ёрдам бериш.

Ўтказиш қоидаси: Ўқитувчилар ўзларининг энг қийин ўқувчилари, уларнинг ташқи кўриниши, дарсларда ўзини тутиши, у билан қийин вазиятлар вужудга келгани ҳақида гапирадилар. Фикрлар биргаликда муҳокама қилинади.

5. Оҳанг машқи

Мақсад: Ўқувчиларни рағбатлантириш бўйича тажриба ошириш

Ўтказиш қоидаси: Ўқитувчилар навбат билан ўқувчиларга мақтаб (комплимент) гапирадиган гапларни турли хил кўринишда гапирадилар.

КИМЁВИЙ ЭКСПЕРИМЕНТНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ЎҚИТУВЧИ КАСБИЙ МАҲОРАТИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Саримова Д.С.,

ТВЧДШИ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Кимёвий экспериментни тўлиқ йўлга қўйиш ва кўзланган натижаларга эришиш учун экспериментнинг моддий таъминоти билан бир қаторда, изланишга, фикрлашга ҳамда назарий билимларни амалиётга татбиқ этишга ўргатувчи, замон талабига жавоб берадиган услубий тавсиялар ҳам жуда муҳимдир. Бу тавсиялар илмийликни ҳамда замонавийликни йўқотмаган ҳолда, талаба ва ўқувчилар ишнинг асл моҳиятини англаб етишлари учун тушунарли, содда кўринишда берилиши керак. Кимё таълимининг ўзига хос жиҳатларидан бири кимёвий эксперимент бўлгани учун ҳам методик жиҳатдан анча мукамал ўрганилган ва ишлаб чиқилган. Кимё фанига доир амалий машғулотларда бўшлиқ ҳосил бўлмаслиги учун экспериментнинг илмий моҳиятини йўқотмаган ҳолда, уларнинг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш ёки реактивларни бошқаси билан алмаштириш, имкони бўлган моддаларни лаборатория шароитида ҳосил қилиш, ҳеч

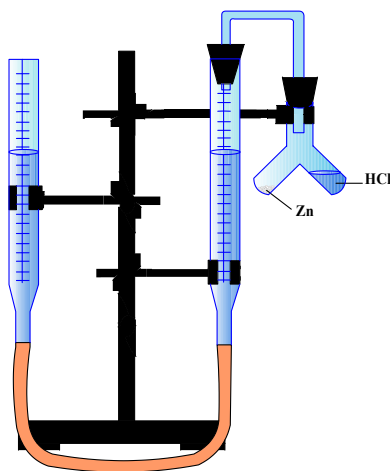
бўлмаганда видеолавлар ва электрон дастурлардан фойдаланиб эксперимент билан танишишга доир услубий тавсияларнинг мавжуд бўлиши жуда муҳимдир.

Кимё экспериментининг техникаси ва методикаси доимий равишда такомиллашиб бориши туфайли мураккаб асбоб-ускуналар ўрнини содда, ўнғай қурилмалар эгаллайди. Илғор ва тажрибали кимё ўқитувчилари амалдаги, маълум экспериментларни бажаришнинг янги усул ҳамда ёндашувларини тавсия эта борадилар, бунинг натижасида ушбу тажрибаларни бажариш кўпчиликнинг кундалик ишига айланиб қолади. Бироқ баъзан кимёвий экспериментни ташкил этишга асбоб ва реактивларнинг етишмаслиги сезиларли таъсир кўрсатади. Бундай шароитда тажрибали, изланувчан кимё ўқитувчилари мавжуд имкониятлардан фойдаланиб экспериментни ташкил эта билиши, мавжуд асбоб ҳамда реактивлар иштирокида кўзланган мақсадга эриша олиши керак.

Экспериментнинг бир неча вариантларини мавжуд бўлиши мукамал билимга эга бўлиш билан бирга, экспериментни реактивлар таъминотидан келиб чиққан ҳолда танлаб бажариш имконини ҳам беради. Шу билан бирга, лаборатория шароитида бажариш ноқулай, соғлиқ учун зарарли бўлган кимёвий жараёнлар ҳақида тушунчага эга бўлиниб, уларни бажариб кўришга бўлган уринишларнинг ҳам олди олинади.

Кимё фанини ўқитишда «Эквивалентлик қонуни» мавзусини мустаҳкамлаш учун масалалар ечиш билан кифояланади. Ваҳоланки, бу мавзуга доир ўқувчиларни ривожлантириш хусусиятига эга бўлган, соддалаштирилган амалий машғулотларни ташкил этиш мумкин. Бу мавзуга доир кўникма ва малакаларни ривожлантиришга ёрдам берувчи «Металлнинг эквивалентини аниқлаш» амалий машғулотнинг ташкил этилиш мақсадга мувофиқ. Кўпчилик методик адабиётларда бу ишни бажариш учун металлларга кислота таъсир эттирилганда ажралиб чиққан водороднинг ҳажмидан фойдаланиб, металлнинг эквивалентини аниқлаш тавсия этилади. Ажралиб чиққан водород ҳажмини бюреткалар ёрдамида ўлчаб олиниб, унинг массасини Менделеев-Клапейрон тенгламаси ёрдамида аниқланади.

Металл эквивалентини аниқлашда қўлланиладиган қурилма.

Сўнгра эквивалентлар қонунига кўра металл эквиваленти ҳисобланади.

Бу жараён ишни бир оз мураккаблаштириб, ишни жуда аниқликда бажаришни ҳамда вақтни ҳам кўп талаб қилади. Ўлчов ишларини ҳам жуда оз миқдордаги моддаларда олиб боришга тўғри келади. Эквиваленти аниқланаётган металлдан 0,03-0,05 грамм ўлчаб олиш керак. Акс ҳолда, ажралиб чиқадиган газ бюреткага сиғмай сувнинг сатҳи бюретка шкалаларидан пастга тушиб кетади ва газ ҳажмини ўлчаб бўлмайди. Бундан ташқари ишни бажариш учун Оствальт пробиркаси, бюреткалар керак бўлади. Ўлчов ишларидаги озгина хатолик ёки эътиборсизлик натижасида ҳам кўзланган натижага эришиб бўлмайди. Бюреткадаги сув юзасига йиғилган водород сиқилган ҳолатда туради (босими хона босимидан катта бўлади, ҳисоблашларда барометр ёрдамида аниқланган хона атмосферасининг босимидан фойдаланилади). Шунинг учун иккинчи бюреткани пастга аста-секин туширилади, бу ҳол газ йиғилган бюреткадаги сув сатҳи ўзгармай қолгунча давом эттирилади (ташқаридаги босим билан тенглаштирилади). Бу жараён эътиборсиз қолдирилса, тўғри натижа олиб бўлмайди. Кўпинча, бу амалий машғулот учун магний кукунларидан фойдаланилади. Лекин узоқ вақтдан бери сақланаётган магний кукунларининг маълум қисми оксидланиб қолган бўлиши мумкин (кузатишлар натижасига кўра кўпчилик

лабораторияларда янги келтирилгани йўқ). Бунинг натижасида нисбий хатолик катталашиб кетади. Магний метали ўрнига рух ёки алюминий кукунларидан, хлорид кислота эритмаси ўрнига ишқор эритмасидан фойдаланиш ҳам мумкин (шунда водородга қўшилиб чиқадиган водород хлориддан қутилиш мумкин). Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, бундай йўл билан кислоталардан водородни сиқиб чиқаролмайдиган металлларнинг эквивалентини аниқлашнинг имкони йўқ (масалан, миснинг эквивалентини).

Амалий машғулотнинг юқорида санаб ўтилган камчиликлардан ҳоли бўлган муқобил вариантини бажариш мақсадга мувофиқ. Металллар ҳавода қиздирилганда унга бириккан кислороднинг массасидан фойдаланиб металл эквивалентини аниқлаш бирмунча ишни содалаштиради. Бу экспериментни ўрта мактаб ўқувчилари ҳам ҳеч қийинчиликсиз бажариши мумкин.

Мис кукуни тарозидида ўлчаб олинади – m_1 (г) (мис жисми эволаб кукун ҳосил қилиш мумкин). Очиқ идишда кукун тўла қорайгунча аралаштириб қиздирилади. Совитиб сўнгра яна тарозидида тортилади – m_2 (г).

$$m_3 (O_2) \text{ металлга бириккан кислороднинг массаси} = m_2 - m_1 \text{ (г)}$$

Эквивалентлар қонунига кўра ($Э_{Cu}/Э_{O_2} = m_{Cu}/m_{O_2}$) қуйидаги формула билан миснинг эквиваленти аниқланади (2.2):

$$Э_{Cu} = \frac{8 \cdot m_{Cu}}{m_{O_2}} \quad (2.2)$$

Бундай йўл билан ҳавода қиздирилганда қаттиқ оксид ҳосил қиладиган оддий моддаларни (кислород эквивалентидан фойдаланиб), парчаланиб қаттиқ қолдиқ ва газ модда ҳосил қиладиган мураккаб моддаларнинг (ажралиб чиқадиган газнинг эквивалентидан фойдаланиб) эквивалентини ҳам аниқлаш мумкин.

Юқорида берилган маълумотлар асосида «Металлларнинг эквивалентини аниқлаш» мавзусидаги амалий машғулотни илғор педагогик технологиялар асосида ташкил этиш мумкин. Ўқитувчи мавзунини кўргазмани равишда тушунтирганидан сўнг, ўқувчилар 3-4 кишидан иборат экспериментал гуруҳларга бўлинади. Ўқитувчи томонидан олдиндан тайёрлаб қўйилган рақамланган қоғозларда, магний, рух, алюминий, темир (мис ҳам қўшиш мумкин) кукунлари берилди. Қайси гуруҳга қайси металл берилганлиги ўқитувчининг дафтарида ёзиб қўйилган бўлиб, бошқа ҳеч кимга маълум бўлмайди. Гуруҳлар алоҳида-алоҳида тадқиқот олиб бориб, натижалар асосида металлларни аниқлашга ҳаракат қиладди. Барча жараёнлар ўқитувчи томонидан назорат қилиниб, керакли ўринларда йўналиш берилди. Иш якунлангач барча гуруҳлар олган натижалар таҳлил қилиниб, йўл қўйилган хато ва камчиликлар кўрсатилади. Амалий машғулотни бу усулда ташкил этиш ўқувчиларда кўникмалар билан бирга, мустақил фикрлаш, ижодкорлик хусусиятларини ҳамда машғулотга бўлган қизиқишни кескин оширади.

Кимё ўқитиш жараёнининг сифат ва самарадорлиги кимёвий экспериментнинг тегишли даражада ташкил этилишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Кимёвий эксперимент – моддалар ва улар иштирокида содир бўладиган кимёвий реакциялар ҳақида билим бериш манбаи бўлиши билан бир қаторда ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш, уларнинг ўқув предметига турғун қизиқишини тарбиялаш, илмий дунёқарашни шакллантириш ҳамда кимёвий билимлардан амалда фойдаланиш тўғрисидаги тасавурларни кучайтиришнинг муҳим омилдир. Кимё ўқитишнинг асосини формула ва тенгламалардан иборат кимёвий тил эмас, балки кимёвий эксперимент ташкил этишини унутмаслик лозим.

ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

**Исматов А.,
НамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси**

Шахс камолоти учун муҳим бўлган маънавий ва ахлоқий покланиш, ақлий ва илмий ривожланиш, ижодий қобилият сингари етук фазилатлар ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Ҳаммасининг заминидида ёш авлодга оилада, таълим муассасаларида, таълим тизимининг бошқа тармоқларида бериладиган тизимли таълим-тарбия асосий омил бўлади. Айниқса, интеллектуал дунёқараш,

илмий салоҳият, мустақил ва ижодий фикрлаш хусусиятлари ҳар бир ўқувчи-ёшларда ривожлантириш учун мустақил фикрлаш ҳамда ижодий фаолиятга йўналтирилганлик фазилатлари муҳимдир.

Ўқувчи-ёшларда креативлик-ижодий тафаккур ва фикрлаш сифатларини шакллантириш хусусиятларини илмий-назарий таҳлил қилган ҳолда ўрганиш ушбу жараёнларни самарали ташкил этилишида асос бўлиб хизмат қилади.

Хорижий олимлардан М.В.Кларин, Е.П.Торренс, Дж.Б.Гильфорд ва бошқаларнинг ишлари ўқитишнинг инновацион моделларини, ижодкорлик фаолияти долзарблигини ошириш масалаларини тадқиқ қилиш борасида муҳим аҳамият касб этади. Илмий тадқиқотлар таҳлили ижодкорликнинг ривожлантиш тенденцияларини ўрганиш ҳамда самарали механизмларини тадқиқ этишда қуйидаги ёндашувлар мавжудлигини тақоза этади. Е.П.Торренс фикрича, креативлик: муаммога ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанликни ифодалайди.

Педагог олим Ш.С.Шарипов ишларида ижодкорликни тадқиқ қилишда креативликни қуйидаги йўналишларини ажратиб кўрсатади: 1. маҳсулот сифатида; 2. жараён сифатида; 3. қобилият сифатида; 4. шахснинг умумий характер хислати сифатида ўрганилиши тадқиқ этилган бўлиб, муаллиф, шунингдек мактаб ўқувчиларини аниқ натижага эришишга қаратилган, кўп қиррали ижодий фаолиятга жалб қилиш мақсадини ҳам амалга оширишга интилган.

Таҳлилларга асосланган ҳолда айтиш мумкинки, креативлик хусусияти, унинг илмий-назарий асослари, ўқувчиларда креативликни шакллантиришда мотивациянинг аҳамияти ва интерактив методлар ёрдамида ижодий тафаккурни ривожлантириш хусусиятларини баён қилиш керак. Бошқа ҳар қандай сифат (фазилат) каби креативлик ҳам бирданга шаклланмайди. Креатив қобилият муайян босқичларда изчил шакллантирилиб ва ривожлантирилиб борилади. Креативлик қобилияти ўқувчилар фаолиятида тез-тез кўзга ташланса-да, бироқ бу ҳолда тўқувчиларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди, яъни ўқувчиларни креатив қобилиятларини шакллантириб, ривожлантириб борилмаса, ижодкорлик қобилиятлари сустлашиб, кескин равишда пасайиб боради. Ўқувчиларда дастлабки креативлик кўникмалари сезилиши билан уларни тўғри йўналтирган ҳолда ижодкорлигини ривожлантириш босқичларини ишлаб чиқиш ҳамда ўқувчини қизиқтириб, мотивациясини уйғотиб, рағбатлантирган ҳолда келгуси фаолиятларига тайёрлаш керак. Бунда ўқувчиларда креативликни ривожлантиришда қуйидаги шартларга эътибор қаратиш зарур:

1) улар томонидан кўп саволлар берилишини рағбатлантириш ва бу одатни қўллаб-қувватлаш;

2) ўқувчиларнинг мустақил фикрлашларини ёки мустақил бажарган амалий ишларини рағбатлантириш ва уларда жавобгарликни кучайтириш;

3) ўқувчилар томонидан мустақил фаолиятнинг ташкил этилиши учун имкон яратиш;

4) ўқувчиларнинг қизиқишларига эътибор қаратиш;

5) ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилиятларини ёки қизиқишларини таҳлил қилиш;

6) ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилиятини аниқлаган ҳолда, янада янги креатив ғоялар ҳақида маълумотлар бериш;

7) ўқувчиларни креатив қобилиятларини шакллантириш мақсадида, синфда ва синфдан ташқари ўқув машғулотларини ташкил этиш ва ҳ.к.

Ўқувчиларда ижодий тафаккур – креативликни улар учун қулай ва қизиқарли бўлган йўналишларда намоён этиб тарбиялаш умумий ўрта таълим муассасаларининг муҳим вазифаларидан биридир. Мисол учун технология фани йўналишларида кўпгина ҳолларда, ўқувчиларнинг ноанъанавий, янги (ностандарт) ёндашилган, ўқитувчи ёрдамида ёки мустақил ҳолатда тайёрлаган амалий ишини кўрган инсон бундан фақат ўта қобилиятли ёки истеъдодли одамгина бажара олиши мумкинлиги ҳақида ўйлайди. Ҳолбуки, одамларни ҳайратга солувчи бундай ишларни ҳамма ҳам бажара олиши мумкин. Ўқувчиларда лаёқат, истеъдод, креативлик ҳар қанча ҳайратомуз бўлмасин, таълим-тарбиядан ташқаридаги фаолиятда камол топа олмайди. Креативликни ривожлантиришнинг энг самарали йўлларида бири барча ўқувчиларни мактабгача таълим муассасалариданок (ёшлигидан) турли ижодкорликка йўналтирадиган ўйин усуллари (турли хил креатив машғулотлар) билан жалб этиш, машғулотларни ижодий тарзда ташкил қилиш, турли хил ноанъанавий дарс усулларида кенг фойдаланишдир.

Умумий ўрта таълим муассасаларида илғор, тажрибали, ижодкор ўқитувчилар замонавий дарс талабларига мос келадиган синов, семинар, конференция, мусобақа, тест, театрлашган дарс

каби ноанъанавий дарс турларидан ўз ўрнида фойдаланиб келмоқда. Машғулотларни бундай ноанъанавий усулларда ўтказиш ўқувчиларнинг ижодкорлигини, изланувчанлигини ва мустақил фикрлай олиш қобилиятларини шакллантиришга сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Бу соҳада олиб борилаётган ишлар, фанларга оид назарий дарсларда ва амалий машғулотларда ўқувчиларнинг ўқишга, мазкур фанга бўлган қизиқишларини ошириш, машғулотлар жараёнида юқори самарадорликка эришишга ёрдам беради. Демак, янги инновацион педагогик технологияни назарий ва амалий машғулотларда қўллашнинг асосий моҳияти ҳам шундаки, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги ва узвий равишда фаоллик кўрсатишидадир. Чунки агар дарсда ўқитувчи бош фигура бўлиб қолса, ўқувчилар маъсулияти ва жавобгарлик ҳисси сусаяди. Демак, улар мустақил фикр юритиш, мушоҳада қилиш, хулоса чиқаришдан йироқда бўлади.

Янги инновацион педагогик технологияни ўқув жараёнида қўллаш ўқитувчидан ўқувчиларда ташаббускорлик ва мустақилликни, билимларни пухта ўзлаштиришни зарур малака ва кўникмаларни, уларни кузатувчанлик, тафаккур ва мантиқий нутқни, хотира ва ижодий тасаввурни тарбиялашга имкон беради.

Келажак ёш авлодни мустақил фаолият юрита олиш компетентлигини шакллантириш барча гуманитар, ижтимоий-иқтисодий, табиий-илмий ва математик билимлар, педагогик–психологик ҳамда умумқасбий ва маҳсул тайёргарлик мазмунини ишлаб чиқиш, касбга йўналтириш, унинг вазифалари ва ҳал этадиган таълим-тарбиявий масалалари, муносабатлари усуллари борасида тўла тасаввурга эга бўлиш имконини яратади. Ўрганилаётган ҳодисанинг ҳар томонлама назарий-методик ва тажриба-амалий жиҳатдан ўрганилиши, келажак ёш авлодни фаолият юрита олиш компетентлигини шакллантириш даражасини тизимли аниқлашда юзага келган илмий ёндашувни тасаввур этишга имкон беради.

Таълим олувчиларда ижодийлик, ижодий тафаккур – креативликни, ижодий қобилият ва иқтидорни ривожлантириш учун таълим жараёнида турли хил усуллар, ривожлантирувчи технологиялар ёрдамида улар, аввало, кенг тафаккурни, иродавий хусусиятларни, ўзига нисбатан ишонч туйғусини, фаоллик ва фаолиятни, меҳнат қилиш кўникмаларини, мақсад сари интилиш хусусиятларини таркиб топтириш лозим. Ана шунда таълим-тарбия мақсадларига тўла маънода эришиш мумкин. Ўқувчилар бу мақсадлар йўлида ўз устиларида тинмай изланишлари, ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этишлари, ўз ички табиий имкониятларини фаол ишга солган ҳолда ижодий қобилият ва иқтидорларини амалда кенг намоён қилишлари керак бўлади.

Ушбу ҳолатларни янада яхшилаш ёки ижобий ҳал қилиш учун ўқувчиларнинг таълим олишини, мустақил фаолиятини креатив компетентлик даражаларини изчил тизимга келтириш мақсадга мувофиқдир.

TAYANCH KOMPETENSIYLAR – ZAMONAVIY TA'LIM NATIJASINING YANGI NAMUNASI

**Akbarova S.,
Andijon viloyati Baliqchi tuman
35-maktab o'qituvchisi**

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti (keyingi o'rinlarda davlat ta'lim standarti deb ataladi) ning maqsad va vazifalarini, asosiy prinsiplarini, tarkibiy qismlarini, davlat ta'lim standartlarini joriy etish hamda davlat ta'lim standartlari talablariga rioya etilishini nazorat qilish tartibini belgilaydi.

Kompetensiya quyidagi komponentlar o'zaro ta'sirining integral natijasi sanaladi:

motivatsiyami, faoliyatning shu turiga chuqur qiziqish, manfaatdorlik, muayyan vazifani hal qilish uchun shaxsiy mazmunning mavjudligida o'z ifodasini topadi;

maqsadli, shaxsiy mazmunlar bilan nisbatlanadigan shaxsiy maqsadlarni belgilash malakasi; faoliyatdan kutilgan natijaga erishishni ta'minlaydigan shaxsiy reja va loyihalarni tuzish, muayyan xatti-harakatlar, xulq-atvorni ongli konstruksiyalash bilan bog'liq;

yo'nalganlik, faoliyatning tashqi (faoliyatning umumiy asosini anglash, real obyektlar doirasini bilish, ularga doir bilim, malaka va ko'nikmalar) hamda ichki sharoitlarini (mavjud fanga oid va fanlararo bilim, malaka va ko'nikmalar, subyektiv tajriba, faoliyat usullari, psixologik xususiyatlar va sh.k.): o'quvchining o'z shaxsining kuchli va zaif tomonlari ustida ishlashini hisobga olishni nazarda tutadi;

funksional, bilim, malaka va ko'nikmalar, faoliyat usullari va axborot savodxonligidan o'zining mumkin bo'lgan xatti-harakat variantlari, qaror qabul qilish, o'zaro hamkorlikning yangi shakllarini qo'llash va sh.k. da baza sifatida qo'llash qobiliyatini nazarda tutadi;

nazorat, faoliyat jarayoni va natijalarining aniq "o'lchagich"lari (mezonlari) mavjudligini, faoliyatning to'g'ri usullarini mustahkamlash, belgilangan va qabul qilingan maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni takomillashtirishni ko'zda tutadi;

baholash, o'z-o'zini tahlil, o'z nuqtayi nazarini, muayyan bilimini, o'zining faoliyati zarurligi yoki kerak emasligini o'zidek va baholash kabilarga qodirlik bilan bog'liq. Bu komponentlar o'quvchining umumiy kompetensiyasi strukturasi o'zaro uzviy bog'liq. Shu sababli har bir komponent boshqalarining rivojiga ta'sir ko'rsatishi tabiiy. Insonning tegishli kompetensiyani egallaganligi kompetentlik termini bilan ataladi. Kompetensiya ta'limiy tayyorgarlikning avvaldan berilgan normasi bo'lsa, kompetentlik ma'lum sohada shaxsning sifatli, sermahsul faoliyati uchun zarur bo'lgan sifatidir. Kompetentlikning pedagogik hodisa sifatidagi asosiy xususiyati shundan iboratki, kompetentlik – spetsifik bilim va malakalar emas, balki mavhum umumfan fikrlash yoki mantiqiy operatsiyalari (garchi u fanga oid bilim va malakalarga asoslanadi), istalgan yoshdagi, istalgan kasbdagi inson uchun zarur muayyan hayotiy malaka va ko'nikmalar. Qator mamlakatlar ta'lim tizimi tahlili ko'rsatadiki, ta'lim mazmunini yangilash, uni dunyo ta'lim makoniga integratsiyalash ehtiyojlariga muvofiqlashtirish yo'llaridan biri o'quv dasturlarini kompetent yondashuvga yo'naltirish sanaladi. Kompetent yo'naltirilgan ta'lim bilan bog'liq muammolar YUNESKO, YUNISEF, BMTRD, Yevropa Kengashi, Yevropada hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OBSE) kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan o'rganiladi. Yevropaning ko'plab davlatlarida o'quv dasturlariga ta'lim oluvchilar zarur kompetensiyalarga erishishi uchun asos tayyorlashga qaratilgan o'zgartirishlar kiritilgan. Ko'pchilik olimlar hozirda eng muhim, tayanch kompetensiyalarning cheklangan to'plamini belgilash zaruratini ta'kidlamoqda. Yevropa Kengashining "Yevropa uchun asosiy kompetensiyalar" mavzusidagi Simpoziumida asosiy kompetensiyalarning taxminiy ro'yxati belgilandi. Bu kompetensiyalar: o'rganish, izlash, o'ylash, hamkorlik qilish, ishga kirishish, moslashish (adaptatsiya qilish). Biroq kompetensiyaning kelishilgan (muvofiqlashtirilgan) ta'rifi va asosiy kompetensiyalarning ro'yxati hali mavjud emas, zero, kompetensiyalar – eng avvalo, jamiyatning o'z fuqarolari tayyorgarligiga buyurtmasidir, ularning ro'yxati ma'lum mamlakat yo' mintaqa sotsiumining muvofiqlashtirilgan nuqtayi nazari (pozitsiyasi) bilan belgilanadi. Rasman kompetensiya tushunchasi Yevropa Kengashining ta'limni yangilash sohasiga aloqador tavsiyalari bilan kiritilgan. Bu tushunchada diqqat shunga qaratiladiki, istalgan tajriba va bilimlar emas, balki samarali faoliyat uchun talab qilinadiganlari zarur. Umumtomonidan e'tirof qilingan kompetensiya turlariga quyidagilar kiradi: umumiy (universal, fan usti) – mehnat predmeti va obyektiga nisbatan kam bog'langan va ko'chiriladigan kompetensiyalar; ish joyi talablariga muvofiq kasbiy faoliyatni sermahsul amalga oshirish imkonini beradigan qobiliyatlar sifatida tushuniladigan kasbiy kompetensiyalar [2]. Xorijiy manbalarga (TUNING loyihasi) muvofiq: predmet sohasiga aloqador (yoki predmetli-ixtisoslashtirilgan), ta'limning o'ziga xos sohasi bilan bog'liq va unga aloqador kompetensiyalar; universal, barcha darajalar uchun umumiy bo'la oladigan va muayyan ijtimoiy guruhlar uchun muhim sanaladigan kompetensiyalar (instrumental (IK), shaxslararo (SHK) va tizimli kompetensiyalar (UFK)) farqlanadi [2]. Ukrainalik olimlar o'quvchilarning yettita tayanch kompetensiyasini belgilashadi. E'tiborli tomoni, olimlarning fikricha, mustaqil o'qiy oladigan bola kelgusida mustaqil va ijodiy ishlay va yashay oladi.

O'qish (bilim olish) kompetensiyasi.

Umummadaniy kompetensiya (shaxs va jamiyat madaniyatini barcha jihatlarida oshirishni nazarda tutadi).

Fuqarolik kompetensiyasi.

Tadbirkorlik kompetensiyasi.

Ijtimoiy kompetensiya.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq kompetensiyalar.

Sog'liqni saqlash kompetensiyasi.

O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Respublika ta'lim markazi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazining yetakchi mutaxassislar bilan o'zaro hamkorlikda tuzilgan mazkur loyihalarda umumta'lim fanlarini o'qitish jarayoni yaxlit uch bosqichga ajratilgan va quyidagi kompetensiyalar ta'lim jarayonida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan asosiy tayanch kompetensiyalar sifatida belgilab berilgan:

Kommunikativ kompetensiya;

Axborot bilan ishlash kompetensiya;

Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiya;

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiya;
Umummadaniy kompetensiya.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan bu tayanch kompetensiyalar har bir fan doirasida predmetga oid kompetensiyalarni shakllantirish bilan parallel ravishda olib borilishi va takomillashtirilishi maqsadga muvofiq. Shunga ko'ra, 2016 - yilda mukammal loyihalashtirilgan O'zbekiston Respublikasi uzluksiz majburiy ta'lim tizimining Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida o'quvchilarda shakllantiriladigan va rivojlantiriladigan metapredmetli, ya'ni tayanch kompetensiyalarning umumiy tasnifi hamda har bir fan mohiyatidan o'sib chiqadigan maxsus tasniflari alohida-alohida ko'rsatib berilgan.

INNOVATSION TA'LIMDAN O'QUV JARAYONIDA FOYDALANISHNING AYRIM JIHATLARI

**Ne'matova S., Shamsiyeva M.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOXM o'qituvchilari.**

O'zbekiston innovatsion rivojlanish turining hozirgi zamon modeliga o'tish uchun hamma zarur sharoitlarga ega. Bu mamlakatimiz jahondagi iqtisodiyoti va sanoati rivojlangan davlatlar qatoriga kirib borishining zarur sharti va mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Islom Karimov

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish masalasi ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib [izmat qilmoqda. Buning sabablaridan biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishini, shakllanishini, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsiy figuraga aylanadi.

Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishlari orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

– o'quvchining dars davomida befarq bo'lmasligi, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish:

– o'quvchilarning o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlanishini:

– o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi:

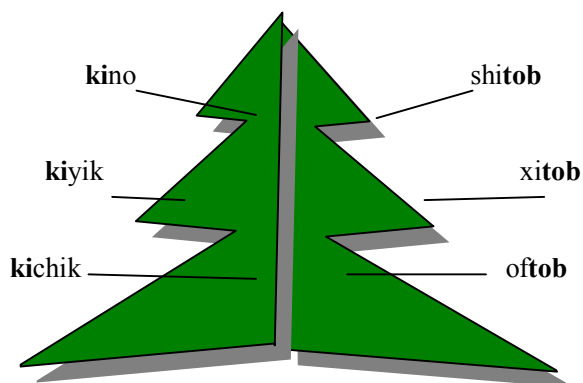
– pedagog va o'quvchining doimiy ravishda hamkorlikda faoliyatining tashkillanishi.

Quyida ana shunday interfaol usullarga to'xtalib o'tamiz.

«So'z daraxti chizish» metodi. O'quvchilarning imlo savojxonligi va so'z boyligini oshirish va nutqini o'stirish, mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirish maqsadida tavsiya etiladi. Yozma ishlar tahlili o'tkazishda qo'llansa ham ijobiy natija beradi. Sababi o'quvchi o'zi xato qilgan so'zning daraxtini chizib-bu so'z necha bo'g'indan iboratligi, bo'g'inlardan yangi so'zlar hosil bo'lishini yodda saqlaydi va kelgusida ana shu so'zni bexato yozishni o'rganadi.

Masalan: Kitob so'zining daraxtini chizib ko'rsatsak:

Kitob

Kitob so'zining daraxtini chizishda so'zning aslini daraxt tanasi deb olsak, uning bo'g'larini daraxt shoxlari. Bo'g'lardan hosil qilingan so'zlarni o'ning barglari deb olinadi. Bunda, o'quvchilarni so'z boyligi ham oshadi, mantiqiy fikrlash doiralari kengayadi.

«**Muzyorar**» metodi dars o'tilayotgan guruhda o'quvchilar befarqligining oldini olishga va dars jarayonida hosil bo'lgan charchoqni yoki o'quvchilarga ruhiy bosim (ta'sir) bo'lishining oldini olishga mo'ljallangan ma'lum bir xildagi faol (aktiv) faoliyat turlaridir. Demak, ular sinf (guruh)da yuzaga kelgan «muzlash»ning oldini olish va agarda bunday muzlash hosil bo'lgan bo'lsa, uni «yorib yoki eritib yuborish» uchun ishlatilishi mumkin.

Masalan, «Muzyorar» metodini quyidagicha tashkil etish mumkin:

1. Guruhdagi o'quvchilarga doira shaklida turish so'raladi va ularning bir-birlariga kichkina va yumshoq koptokchani (yoki buyumni) ularning nomlarini aytgan holda otilishi tashkil qilinadi. O'quvchilar bir-birlarining nomlarini yaxshi bilib olganlaridan so'ng, otish tezligini birmuncha oshirish ham mumkin bo'ladi.

2. Guruhdagi o'quvchilarga o'zlarning familiyalarini yoki ismlarini alifbo bo'yicha tartiblab chiqishni topshirish va bir joylarda tug'ilganlarni aniqlash ularning o'zaro tanishishlariga turtki bo'ladi.

3. Barchaning nomini kichkina karton qismlariga yozgan holda ularni bir savatchaga solish va har bir o'quvchi uni savatchadan tasodifiy ravishda tanlab olganidan so'ng, o'sha nomli o'quvchini topishi ham tanishish jarayonini ancha tezlashtiradi.

«**Sinkveyn**» usuli. Guruhlarga bittadan so'z beriladi. O'quvchilar bu so'zlarni mavzu sifatida olib, unga so'z turkumlari qo'shib, undan so'z birikmalari va gup tuzadilar. Masalan,

1-guruh

O'zbekiston

Mavzu: O'zbekiston

Ot: bog', yurt.

Sifat: so'lim, go'zal.

Fe'l: hisoblanadi.

Gap: O'zbekiston so'lim va go'zal bog'lar yurti hisoblanadi.

2-guruh:

Vatan

Mavzu: Vatan.

Ot. O'zbekiston

Olmosh: Men

Fe'l: hisoblanadi

Gap: Mening Vatanim O'zbekiston hisoblanadi.

Topshiriqni tez va to'g'ri bajargan guruh rag'batlantiriladi.

Shunday qilib interfaol metodlar materiallarni, yangi bilimlarni egallash, o'tilganlarni mustahkamlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, umumiy malakani shakllantirish, mantiqiy, tanqidiy, mustaqil fikr va tafakkurini oshirish kabi bir qator vazifalarni yechishda foydalaniladi. Bu metodlarni o'tkazish jarayonida o'quvchilar o'rtasida o'zaro musobaqalashish, bahs-munozara yuritish ruhiyatining bo'lishini ta'minlashi zarur. Bu esa o'quvchida muammolarni qo'ya bilish, uni yechish, hal qila olish, mustaqil fikrlash, mantiqiylik, obyektivlikka nisbatan qiziqishni shakllantiradi, muammoni yechishda o'zini tuta bilish ko'nikmalarini ham shakllantiradi va hosil qiladi.

O'QUVCHI-YOSHLARDA FIKRNI BAYON ETISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

**Xalilova M.,
Navoiy shahar 16-DIUM o'qituvchisi**

Har tomonlama bir xil shakllangan insonlar bo'lmaganidek, bolalar ham har xil va har biri munosabat va e'tiborni talab etadi. Bilamizki, har bir bola o'ziga xos psixologiyaga, tushunish darajasi, qiziqish, kirishimlilik darajasi, iqtidori va xotira, ya'ni eslab qolish va fikrni bayon eta olish qobiliyatiga ega. Bir sinfda bir xil ta'lim olayotgan bolalarning har biri har xil o'zlashtirish darajasiga erishadi. Ayni vaqtda, ularning o'z ona tillarida so'zlay olish, muloqotga kirisha olish darajasi ham farq qiladi. O'z ona tilimizda fikrimizni erkin va to'g'ri ifodalay olishimiz jamiyat orasida o'z nufuzimiz va o'rnimizni egallashda naqadar muhim ekanligini ta'kidlashimiz lozim.

O'z ona tilida ravon so'zlay oladigan, fikrni erkin ifoda eta olish ko'nikma va malakasi rivojlangan bolaning jamiyat orasida o'z o'rnini topa olish imkoniyati tabiatan tortinchoq, so'zga no'noq, fikrini erkin ifodalay olmaydigan bolaga nisbatan kengroq ekanligi hammamizga ma'lum.

Bolaning o'z ona tilida fikr va tushunchalarini erkin so'zlay olish ko'nikmasining mo'tadil darajada rivojlanmasligiga obyektiv va subyektiv omillar mavjud.

Bola o'rganishni qachon boshlaydi? U ilk savol berishni boshlagan paytdan o'rganishni boshlaydi. O'sha paytdan boshlab, bolada atrof-olam va borliq haqidagi ilk savollar tug'iladi va savollarga javobni ota-onadan kutadi. Shu davrda bolaning har bir savoliga javob berish, unga e'tiborli bo'lish, u bilan muloqotdan qochmaslik va aksincha, unga qayta savollar bilan murojaat qilish bilan ota-ona uning kirishimlilik xislatini oshirib, tortinchoqlik vaziyatlariga tushib qolish, bilmaganlarini so'rashdan uyalish xislatlaridan xalos bo'la olish ko'nikmasini shakllantiradi. Oilada bolaga kuchli e'tibor qaratilishi va ota-ona va bola o'rtasida muntazam do'stona muloqot bo'lishi shart. Bu muloqot bola yoshining o'zgarishi bilan mustahkamlanib borishi, keyinchalik bu muloqotlar suhbatlar va o'zaro kengashlar darajasigacha yetkazib borilishi oiladagi muhitning samimiy shakllanishiga ham zamin yaratadi.

Bolada adabiyot va kitobga mehr va qiziqishni shakllantirishga bo'lgan e'tiborning sustligi ham mavjud. Bu jarayonga e'tiborni oshirish yo'lida ustoz va ota-onalar parallel ishtirok etishlari maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda bolalarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishning va kitobga bo'lgan mehrning sustlashib ketayotganligi borasida ko'p gapirilmoqda. Bolalarimiz badiiy adabiyot bilan qay darajada tanish? Bolaga faqat, kitob o'qi, qabilidagi talab bilan emas, bu masalaga qandaydir ijodkorroq yondashuv o'quvchilarning savodxonlik darajasi, erkin muloqotga kirishish va fikrlarini erkin ifoda etish darajasining, qolaversa ona tilidan bilimi yaxshilanishi va mustahkamlanishi borasida ijobiy natijalarga olib keladi. Fikrimcha, boshlang'ich sinflardan boshlab maktablarda "Uyda o'qish" darslarini o'quv rejasiga kiritish borasida o'ylab ko'rish maqsadga muvofiqdir. Bolaning o'qigan kitobi, hikoya va yoki ertagi mazmuni bilan qiziqish, o'qiganlarini gapirib berishni so'rash, bu borada savollar berish, umuman suhbat qurish, savol-javob va muhokama jarayonini tashkil etish uning muloqotga kirishish darajasini oshiradi, dunyoqarashini shakllantiradi va rivojlantiradi, so'z boyligini kengaytirib, undagi so'zlashuv uchun mavzular rang-barangligiga erishish, ya'ni suhbat uchun mavzu topa bilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ba'zan, hatto o'z ona tilimizda nimadan so'z boshlashni, nima haqida gapirishni bilmay qolgan vaziyatlarimiz ko'p bo'ladi, bunday holatning ayrim bolalarda doimiy xislatga aylanib qolishi uning indamas, sirli, o'ta tortinchoq, fikrini erkin bayon etolmaydigan bo'lib qolishiga olib keladi.

Yana bir omil maktablarda o'tilayotgan ona tili va adabiyot darslarining ilmiy, amaliy, didaktik va uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi va ustozlar tomonidan berilayotgan bilimning tushunarli, yaxlit, sodda, hayotga bog'langanlik darajasi va qiziqarli ekanligidadir. Mavzuni o'quvchi ongiga yetkazib berishning eng sodda, ravon, tushunarli va jonli usullarini topish, darslarni yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish o'quvchini nafaqat fanga qiziqtirish, balki ularning fan yuzasidan egallayotgan bilimlarining mustahkam bo'lishini ta'minlaydi va o'z bilimiga ishongan bolaning mustaqil shaxs sifatida kamoliga zamin hozirlaydi. Jaimyatda o'z o'rnini topgan, erkin fikrlovchi, bilimdon, hech kimdan kam bo'lmagan kelajagimiz bo'lmish yoshlarni shakllantirishga qaratilgan maqsadlarimiz arzimmas deb qaraladigan shunday oddiy muloqotlar, ota – ona va o'qituvchi e'tibori, o'qituvchi va bola o'rtasidagi munosabat va ustozning tinimsiz mehnati va ijodi asosida shakllanadi.

O'QUVCHI-TALABALARNING LINGVISTIK TAHLIL KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

**Suvanova M.H.,
NavDPI huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Fan sirlarini o'rganishda ma'ruzalar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarning ham roli katta. Xususan, tilshunoslik fanining ilmiy-nazariy asoslarini, qonun-qoidalarini amaliy mushohadasiz o'rganish qiyin. Amaliy mashg'ulotlar saviyasini oshirish, xilma-xilligini ta'minlash, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchi-talabalarning ijodiy faolligiga erishish, nazariy bilimlarini chuqur va izchil o'zlashtirishning muhim omillaridandir.

Lingvistik tahlil o'zbek tilshunosligining nazariy bilimlarini tizimli o'rganishning eng maqbul usullaridan biridir. Tahlil jarayonida til haqiqatlari haqidagi nazariy ma'lumotlar, grammatikaning qonun-qoidalari aniq misollarda amaliyotga tatbiq qilinadi. Tahlil etuvchi har bir til dalillarining nazariy asoslarini puxta egallashga intiladi.

O'zbek tilshunosligida amaliy mashg'ulotlardan biri bo'lgan lingvistik tahlil metodikasi nazariy va amaliy jihatdan mustaqillikdan keyin ishlab chiqilmagan. Tilshunoslikning ma'lum sohalarini bo'yicha tahlil o'tkazish qoidalari va tartibi belgilanmagan. Holbuki, oliy o'quv yurtlari, umumta'lim maktablari,

kasb-hunar kollej va litseylarining o'quv-o'qituv tajribasida o'quvchi hamda talabalar bilimni yanada oshirish uchun lingvistik tahlil mashg'ulotlariga va bu xil mashg'ulotlarni o'tkazish yo'l-yo'riqlari bayon qilingan qo'llanmaga ehtiyoj katta.

Til hodisalari lingvistik tahlil asosida amaliy o'rganiladi. Lingvistik tahlil – olingan nazariy bilimlar asosida til haqidagi har bir fanning talabiga ko'ra aniq bir til yoki nutq birligini (so'z yoki gapni) parchalab o'rganishdir. O'quvchi va bo'lajak o'qituvchilarning til hodisalarini tez va to'g'ri ajrata olish malakasini egallashlarida nazariy bilimlar bilan bir qatorda lingvistik tahlil ham muhim rol o'ynaydi. Lingvistik tahlil – o'quvchi-talabalar bilimining ko'zgusi. Bilim – turli qoidalar va atamalarni o'zlashtirishdan iborat. Biroq undan amalda foydalana olmasa, u faqat yodaki qoida va atamalardan iborat bo'lib qoladi, xolos. Kishining ma'lumoti, madaniyati uning faoliyatida ko'ringanidek, haqiqiy bilim amaliyotda qo'llanilishi bilan belgilanadi. Agar o'quvchi yoki talaba tilshunoslikdan nazariy dars o'tilgandan so'ng shu darsda berilgan bilimni ma'lum bir matnni parchalab o'rganishda mustaqil qo'llay olsa, bunday bilim haqiqiy lingvistik bilim sanaladi. Ularning olgan bilimining haqiqiyliigi, mustahkamligi tahlil jarayonida ko'rinadi. Lingvistik tahlil talaba va o'quvchida bilimni amalda ishlata bilish malakasini hosil qiladi. Lingvistik tahlil orqali talaba va o'quvchilar berilgan nazariy bilimning – lingvistik qoidalari mohiyatiga ongli, amaliy tushunib yetadilar. Talaba lingvistik tahlil jarayonida, tilning aniq bir hodisasiga bog'liq holda, nazariy darslarda olingan bilim, qoidalar ustida mustaqil mushohada qiladi, o'z ongida ularni qayta ishlab chiqadi. Bu esa mazkur hodisalar mazmunini ochuvchi fikrlarning o'quvchi-talaba xotirasida nisbatan uzoq saqlanib qolishini ta'minlaydi. Faqat tahlil orqaligina ayrim murakkab til hodisalarining mohiyatini yaxshiroq anglash mumkin.

Lingvistik tahlil o'quvchi-talabalarga mustahkam bilim berish yo'lidagi metodik usullardan biridir. Tilshunoslikning har bir tarmog'i o'qitilayotganda o'qituvchi lingvistik tahlildan, albatta, foydalanishi lozim. Lingvistik tahlil uy vazifasi sifatida ham berilishi mumkin. Ammo buning uchun o'quvchi-talabalarda til dalillarini tahlil qila olish malakasi bo'lmog'i lozim. Morfologiya va sintaksis bilan bir qatorda fonetika, leksikologiya, orfoepiya, orfografiya, so'zning morfologik xususiyati, so'z yasalishi kabi sohalar o'tilayotganda shularga aloqador lingvistik hodisalar yuzasidan tahlil uyushtiriladi.

O'quvchi-talabalar bilan olib boriladigan lingvistik tahlilni amaliy jihatdan ikki turga ajratish mumkin:

1. Og'zaki lingvistik tahlil.
2. Yozma lingvistik tahlil.

Tahlildagi bu ikki usulning ham o'z afzalliklari bor. **Og'zaki tahlil** kam vaqt talab qiladi o'quvchi-talabalarining lingvistikadan olgan bilimni qisqa muddat ichida aniqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, tahlil qilayotgan o'quvchi-talabalarga, agar u xatolarga yo'l qo'ysa, o'z vaqtida yordamlashish imkoniyati ham bo'ladi. Tahlilning bu usulidan dars jarayonida ko'proq foydalaniladi.

Yozma lingvistik tahlilning ham o'ziga xos ijobiy tomonlari bor. Yozma tahlil qilayotgan o'quvchi-talabalar bemalol fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Hatto, u nazariy manbalardan ham foydalanishi mumkin. Yozma lingvistik tahlil ko'proq uy vazifasi qilib beriladi.

Lingvistik tahlil til hodisalarini qamrash chegarasiga qarab to'liq va to'liqsiz tahlil deb ham ajratiladi. Matnni to'liq lingvistik tahlil qilish ko'p vaqt talab qiluvchi murakkab ishdur. Matnni til haqidagi fanning hamma tarmoqlari bo'yicha tekshirish, tom ma'noda, to'liq lingvistik tahlil hisoblanadi. Dars jarayonida bunday tahlildan foydalanib bo'lmaydi. Umuman, bunday tahlilga ehtiyoj ham sezilmaydi. To'liq lingvistik tahlildan fakultativ kurslarda, tilni chuqur o'rganuvchi to'garaklarda foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Biz "to'liq lingvistik tahlil" tushunchasini ma'lum bir tarmoq, bo'lim yoki turkumga nisbatan ishlatdik: **to'liq morfologik tahlil, to'liq sintaktik tahlil** kabi.

Lingvistikaning biror tarmog'i yuzasidan o'tkaziladigan to'liq tahlil shu predmet uchun berilgan soatlarning oxirgi qismida yoki tilshunoslikning boshqa tarmoqlari o'rganilayotganda o'tkaziladi. Masalan, to'liq fonetik tahlil fonetikadan berilgan hamma mavzular o'rganilib bo'lingach yoki orfografiyadan bo'ladigan darslar orasida o'tkazilgani ma'qul. To'liq tahlildan yozma ish sifatida foydalanilsa ham bo'ladi.

To'liqsiz yoki tematik tahlil ma'lum bir tarmoqning ayrim mavzulari yuzasidan o'tkaziladi. Masalan, "Ot haqida ma'lumot", "Atoqli va turdosh otlar", mavzulari o'tilgandan keyin to'liqsiz tahlil o'tkaziladi. Bunda diqqat uch masalaga qaratiladi: ot, atoqli ot, turdosh ot. Bundan keyingi tahlil darslarida e'tibor qaratiladigan masalalar soni oshib boraveradi, ya'ni ot, otning ma'no turlari (atoqli, turdosh, aniq, mavhum, yakka, jamlovchi otlar), otlarda son, egalik, kelishik kategoriyalari kabi. To'liqsiz tahlilni ma'lum bir kichik mavzuning o'zigagina bog'lab o'tkazishning didaktik nuqtayi nazardan ahamiyati kam. Oldin o'tilgan, shu mavzuga aloqasi bor materillarni ham tahlil talabiga kiritish kerak. Masalan, kelishiklar yuzasidan bo'ladigan tahlil darsida faqat kelishik qo'shimchalari va ularning

ma'nosiga e'tibor berish shu mavzuni unga (kelishiklarga) aloqador oldingi soatlarda o'tilgan mavzulardan uzib qo'yadi. Ot turkumi bo'yicha kelishik kategoriyasiga qadar o'tilgan manbalarni o'rganishni ham tahlil talabiga kiritish o'rinlidir. Bunga oldin kelishik qo'shimchalari va ularning ma'nosi, so'ng o'tning ma'no turlari hamda boshqa kategoriyalari tahlil etiladi. To'liqsiz tahlildan har bir amaliy mashg'ulot darsida foydalanib, vazifalar soni oshib borilaversa, o'quvchi-talabanning bilimi qat'iy lashib, kengayib, mustahkamlanib boradi.

Ma'lumki, til materiallari tahlili ilmiy va uslubiy adabiyotlarda "Grammatik tahlil" nomi bilan yuritilib kelinmoqda. Biroq bu atamani qo'llashda va tushunishda bir xillik ko'rinmaydi. Maktabda tahlil muammosini keng o'rgangan uslubchi olim A.V.Tekuchev o'zining "Grammatik tahlil metodikasi" (1952), "Maktabda grammatik tahlil" (1963) asarlarida "grammatik tahlil" atamasi ostida fonetik, morfologik, etimologik, sintaktik va grammatik uslubiyat yuzasidan bo'ladigan tahlillarni tushunadi. Muallif etimologik tahlilga morfologik tahlilning bir turi sifatida yondashadi. N.N.Staxovskiy, G.P.Domashenkina, T.B.Ivanovlar ham A.V.Tekuchev izidan boradi. Lekin ular uslubiy tahlilni grammatik tahlil tarkibiga kiritmaydilar.⁹ R.I.Lixtman va O.Ya.Prik grammatik tahlil deganda faqat morfologik va sintaktik tahlilni tushunadilar. Biz ham grammatik tahlil deyilganda, morfologik va sintaktik tahlilni tushunishni to'g'ri deb bilamiz. Grammatika morfologiya va sintaksisdan iborat ekan, grammatik tahlil ham shu tarmoqlarni o'z ichiga olishi kerak. Garchi fonetikasiz grammatika bo'lmasa-da, u grammatikaning tarkibiy qismi emas. Etimologik, uslubiy tahlillar haqida ham shu xilda gapirish mumkin. Demak, tahlilning morfologik va sintaktik turlaridan boshqa turlarini ham o'z ichiga olgan ishni, ravshanki, "grammatik tahlil" deb atab bo'lmaydi. Shunday ekan, uni qanday nom bilan atash kerak, T.Qudratov hamda T.Nafasovlarning fikrlaridan kelib chiqib, bunday ishni til haqidagi fanning umumiy nomiga moslab, "lingvistik tahlil" deb yuritishni lozim topdik. Bunday nomlashda, nazarimda, hech qanday qarama-qarshiliklar sezilmaydi. Aksincha, "grammatik tahlil" atamasiga qaraganda u umumlashtiruvchi xususiyatga ega va tilshunoslik fani tarmoqlarining hammasini o'zida mujassamlashtiradi.

Dars turi sifatida lingvistik tahlil ma'lum didaktik va metodik talablarga javob berishi lozim. Lingvistik tahlil til haqidagi fanning har bir tarmog'i uchun tuzilgan muammo talabiga to'la mos bo'lishi kerak. Uning oldida ham til haqidagi fanlarni o'qitish oldiga qo'yiladigan metodologik va uslubiy talablar qo'yiladi.

Lingvistik tahlil oldiga qo'yiladigan qat'iy talablar quyidagilar:

1. ilmiylik qonuniyati;
2. ma'lum jadval asosida ish ko'rish qonuniyati;
3. bir tur tahlilni boshqa bir tur tahlil bilan almashtirib yubormaslik qonuniyati;
4. tahlilni doimiy o'tkazib borish qonuniyati.

Tahlilda ilmiylikka amal qilish qonuniyati juda muhim bo'lib, til hodisalariga jiddiy munosabatda bo'lishdan kelib chiqadi. Ilmiylik – til hodisalarining tabiatini to'g'ri ko'rsatish, qanday mavjud bo'lsa, shunday ta'riflash demakdir. Har bir til hodisasiga aniq yondashish, uning boshqa hodisalarga munosabatini, uzoq yoki yaqinligini; ayrim yoki umumiylikni ko'rsatish til dalillariga ongli munosabatda bo'lishni talab etadi. Til dalillarini tarixiylik nuqtayi nazaridan yoritish ham ilmiylik talabidir.

Ikkinchi qonuniyat belgilangan tahlil jadvali bo'yicha o'quvchi-talabanning mustaqil harakat qilishini talab qiladi. Xuddi shu qonuniyat orqali o'quvchi-talabanning nazariy bilimlarni qay darajada egallaganligi kuzatiladi. Ma'lum jadval asosida erkin tahlil eta bilish malakasini hosil qilish jiddiy ahamiyatga ega. Tahlil jadvali yaxshi o'ylangan, tarmoq, fan yoki ayrim bo'limlarning asosiy xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi, sodda, tushunarli bo'lmog'i kerak. Jadval qismlarini o'ta murakkablashtirib yuborish tahlilning ma'nosi va qonuniyatlarini tushunishni qiyinlashtiradi.

Har bir tahlil turning maqsadi va chegarasi qat'iy bo'lmog'i zarur. Bu o'quvchi-talabaga bir xil tahlil bilan boshqa xilini ham aralashtirmaslik ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Lingvistik tahlilni doimiy o'tkazib borish qonuniyati ham zamonaviy pedagogikaning didaktik talablaridan kelib chiqadi. Doimiy o'tkazilmaydigan tahlil orqali til fanidan o'quvchi-talabalarni chuqur bilimli qilib bo'lmaganidek, olingan bilimlarni ham yaxshi aniqlash mumkin emas.

Lingvistik tahlil uchun misol tanlashda quyidagi tartibga amal qilish talab etiladi:

- a) alohida til birligi tanlanadi: tovush, so'z, so'z birikmasi, gap va hokazo;
- b) ma'lum matn tanlanib, shu matn ichidan til birligi yoki til birliklari olinadi; so'z, uning fonetik yoki morfologik jihati o'rganiladi, so'z birikmasi yoki gap bo'lagining sintaktik xususiyatlari o'rganiladi;
- c) ma'lum matn tanlanib, u yaxlitligicha o'rganiladi.

⁹Стаховский Н.Н. О грамматическом разборе по русскому языку, -Львов, 1962.

TEXNOLOGIYA FANI DARSLARIDA O`QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI OSHIRISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING AHAMIYATI

**Kadirova N.M.,
NavDPI huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi**

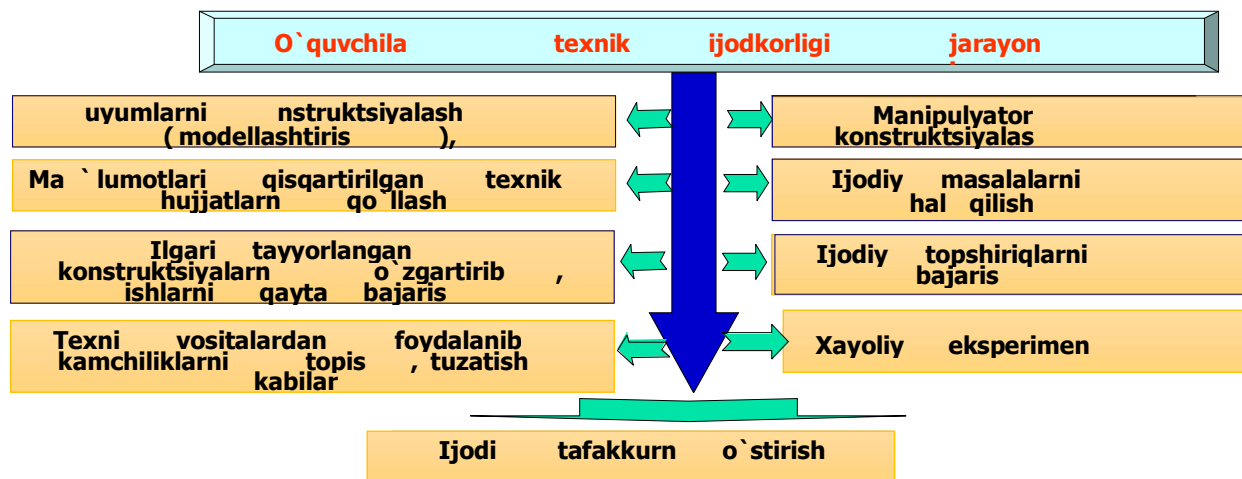
Bugungi kunda mamlakatda erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan bir davrda, har bir sohada keskin burilishlar ro'y bermoqda. Bunga misol qilib oladigan bo'lsak, o'quvchi-yoshlarni kasb-hunar egallashlari, to'g'ri va ongli kasb tanlashlari uchun e'tibor kuchaytirildi va keng imkoniyatlar yaratildi.

Mamlakatimizning birinchi Prezidenti I. A. Karimov o'quvchilarimizga ilk yoshdanoq kasb – hunar o'rgatish, mustahkam bilim berishimiz naqadar zarur ekanligini “Biz o'z iste'dodli, fidoyi o'quvchilarimizga bilim va kasb cho'qqilarini zabt etishlari uchun qanot berishimiz kerak” - degan purma'no fikrlarida juda ko'p ta'kidlab o'tganlar.

Hozirgi davrda eng katta muammolardan biri yosh avlodning kasb haqida tushunchasi yaqqol emasligi va kasbni yuzaki tomondan qarab baho berishidir. Bizning vazifamiz ana shu muammoni hal etish uchun rejali chora-tadbirlarni ishlab chiqib o'quvchilarning moyilligiga qarab kasbga yo'naltirishimiz lozim. Bunda kasb tanlash mashg'ulotlarida boshqa fanlar aloqadorligi juda katta ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillardagi kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarga texnologiya fani darslarida bilimlar yetarlicha berilmayapti. Sababi faqatgina nazariy ma'lumotlar bilangina cheklanib qolinmoqda. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda texnologiya fani va kasb tanlash fanlari o'qituvchilarigina emas, balki maktabning barcha pedagog jamoasi ham mas'uldirlar. Shunday ekan, kasb tanlash mashg'ulotlarida o'quv rejada berilgan mavzuga bog'liq bo'lgan fan o'qituvchilari bilan hamkorlikda darslarni tashkil etilsa, darslar yanada qiziqarli o'tadi, o'quvchilar shu soha bo'yicha yetarlicha tushunchaga ega bo'lishadi va ularda ijodiy tafakkur rivojlanadi. O'quvchilarda badiiy ijodiy tafakkurni rivojlanishi bevosita adabiyot, musiqa, tasviriy san'at va ijtimoiy fanlarga bog'liq bo'lsa, texnik ijodiy tafakkurni rivojlanishi esa aniq va tabiiy fanlarga bog'liq bo'ladi. Jumladan, o'quvchilarning texnik ijodkorligiga pedagogik rahbarlik asosida ular oldiga asta - sekin murakkablashib boradigan vazifalarni qo'yish, o'quvchilarga bu vazifalarni hal qilishning ratsional usullarini, texnik qurilmalar tayyorlashni o'rgatish yotadi. Buning uchun o'quvchilardan matematika, kimyo, fizika va chizmachilik fanlari bo'yicha yetarlicha bilimga ega bo'lishlari talab etiladi. Kasb tanlash mashg'ulotlarida o'quvchilarni ijodkorligini rivojlantirish uchun ularni boshqa fanlardan olgan bilimlariga va bilish faolligiga bog'liq bo'lgan metodlarni tanlash tavsiya etiladi.

Ijodiy topshiriqni bajarishdagi har bir bosqichning natijaliligiga o'quvchilarda fikrlash, boshqa fanlardan olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash, mehnat ko'nikma va malakalarini rivojlanishi bilan uzviy bogliqdir. O'quvchilarda fikrlashni rivojlantirish vositasi mehnat faoliyati jarayonida beriladigan ijodiy topshiriq sistemasi bo'lib, ular ma'lum izchillikda soddaroq vazifalardan asta - sekin murakkabroq masalalarga o'tish tartibida beriladi.

Ayniqsa, o'quvchilarning texnik – ijodiy tafakkurini rivojlantirishda ijodkorlikning mohiyati kattadir. Buyumlarni konstruksiyalash, modellashtirish, texnologik hujjatlar bilan ishlash, texnika vositalaridan foydalanish jarayonlarida ijodiy yondashuvchanlik talab etiladi. O'quvchilardagi texnik ijodkorlikning mohiyatini quyidagi jarayonlar orqali izohlashimiz mumkin.

O'quvchilarda texnik ijodiy tafakkur bilan birga, badiiy ijodiy tafakkurni ham rivojlantirish lozimdir. Sababi texnik ijodiy tafakkur bolani aqlan rivojlantirsa, badiiy ijodiy tafakkur uni ruhan rivojlantiradi, estetik didini oshiradi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni aqliy sog'lom rivojlanishida aniq fanlar (matematika, fizika, informatika va h.k) ga, ruhan sog'lom rivojlanishida ijtimoiy-gumanitar, filologiya yo'nalishidagi fanlar (tarix, iqtisod, adabiyot, huquq, ona tili, chet tili va h.k) ga va jismonan sog'lom bo'lishida amaliy fanlar (mehnat, jismoniy tarbiya, tasviriy san'at, musiqa va h.k) ga tayangan holda ta'lim olib boriladi. Texnologiya va kasb tanlash fani o'qituvchilariga o'quvchilardagi mana shu barcha xususiyatlarni hisobga olgan holda texnologiya fani mashg'ulotlarini fanlararo bog'liqlikda tashkil etish tavsiya etiladi.

Texnologiya fani mashg'ulotlarida o'quvchilar turli xil materiallarga ishlov berishadi, bunda mashg'ulotlarni tabiiy fanlar (kimyo, biologiya, geografiya, botanika va h.k)ga bog'lab o'tilsa maqsadga muvofiqdir. Turli xil materiallardan ko'p hunarmandchilik buyumlari tayyorlash, ko'ylaklar tikish va kashta gullari bilan bezash, taomlar pishirish uchun sabzavotlar tayyorlashni bilish o'quvchilarni ijodkorlikka undashda qulay deb o'ylayman. Bundan tashqari, turli materiallar bilan ishlash o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini uyg'otadi, fantaziyasini va tasavvurlarini o'stiradi. Turli materiallar bilan ishlash ta'lim – tarbiyani hayot bilan bog'lashning eng muhim vositalaridan biridir va kasb ta'limini amalga oshirishda, o'quvchilarning har tomonlama o'sishiga, ularni ijodkorlikka o'rgatishda yordam beradi. Shuningdek, turli materiallar bilan ishlash o'quvchilarning bilimlarini aniqlashtirishga yordam beradi, tarbiyaviy jihatdan muhim bo'lgan solishtirishda keng imkoniyatlar yaratadi, dars va darsdan tashqari mustaqil ishlarni tashkil etishga sharoit yaratadi, tabiatga nisbatan muhabbat uyg'otadi.

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni kasb faoliyatiga tayyorlashda predmetlar chizmasini chizishda tasvirlarni yetarli darajada tanlash masalasiga alohida e'tibor berish kerak. Ma'lumki, san'atdagi ishlab chiqarish sharoitidagi tayyorlangan buyumlar ularning chizmalari bo'yicha nazorat qilinadi. Detalning xomashyo holatidan uning tayyor mahsulot darajasiga qadar bosib o'tgan yo'lida chizma detallar yonma – yon beriladi. Ammo kuzatishlar maktablarda bu soha chetlab o'tilyotganini ko'rsatmoqda. Bu kamchiliklarning xatto o'qitish amaliyotiga bag'ishlangan metodik tavsiyalarda ham ko'rish mumkin. Jumladan, amaliy mashg'ulotlarni bajarishda va buyumlarni loyihalashda o'quvchilar qiynchilikka uchramoqdalar. Bu muammoni hal etish uchun o'qituvchilar mashg'ulotlarni tizimli ishlab chiqishi, amaliy mashg'ulotlarda texnologik hujjatlardan, texnologik xaritalardan va chizmalardan o'rinli foydalanishi lozim. Bu o'quvchilarni texnologik hujjatlar bilan ishlash, chizmalarni o'qish bo'yicha bilim, ko'nikmalarini rivojlantiradi va ijodkorlikka yo'naltiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlashda va jamiyatda o'z o'rinlarini topishlarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etish muhimdir. Bunda asosiy poydevor umumiy o'rta ta'lim maktablari hisoblanib, kasb tanlash mashg'ulotlarini tashkil etishda fanlararo bog'lanishga e'tibor qaratish lozimdir. Bu o'z o'rnida o'quvchilarda umumiy kompetensiyalarni shakllanishiga va ijodiy tafakkurni rivojlanishiga xizmat qiladi.

TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENTLIK TUSHUNCHASI VA "VENN" DIAGRAMMASI METODINING MAZMUNAN UZVIYLIGI

**Ismoilova G., Madazimova M.,
Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani
33-maktabning o'qituvchilari**

Ta'lim - tarbiya ongni, ayni vaqtda, ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin, ta'lim tizimini o'zgartirmasdan turib ongni o'zgartirib bo'lmaydi. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib esa ko'zlagan oliy maqsad – ozod va obod jamiyatni barpo etib bo'lmaydi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy va individual xususiyatlari rivojlantiriladi. Demak, bu vazifa darslarni yanada samarali tashkil etishni talab qiladi. Darslarni samaradorligini oshirish bu - ta'lim jarayonida ilgari surilayotgan kompetentlik, kompetensiya tushunchalarini va innovatsion texnologiyalarni o'tilayotgan mavzuning mazmuniga mosligini ta'minlagan holda dars jarayoniga tatbiq etishdir.

Shu o'rinda kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga izoh berib o'tamiz;

Kompetensiyalar – tashkilot miqyosida qabul qilingan standart xulq-atvor, tashkilot miqyosida qabul qilingan standartlarga muvofiq ish ko'ra olish qobiliyati.

Kompetentlik (bilimdonlik)

- 1) u yoki bu savolning javobidan xabardorlik;
- 2) ishda kerakli natijalarni qo'lga kiritish yuzasidan zarur qarorlarni qabul qila olish qobiliyati.

Inglizcha **“competence”** tushunchasining lug'aviy ma'nosi aynan “qobiliyat”ni ifodalasa-da, biroq mazmunan faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalana olish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish mazmunini yoritishga xizmat qiladi

1- sinfning O'qish kitobidagi mavzularni “Xulosalash”, “Bo'lishi mumkin emas”, “Klaster”, “Venn” diagrammasi strategiyasi texnologiyalaridan unumli foydalanish orqali fanga oid va tayanch kompetensiya elementlarini o'tilayotgan mavzularning mazmuniga mos holda foydalanib boshlang'ich ta'limdagi muammolarning bir qismini bartaraf etishimiz mumkin. Endigina savodi chiqqan kichik yoshdagi o'quvchilarning 40-30% o'tilayotgan matn mazmunini to'laligicha idrok qilib o'qiy olmaydi. O'qituvchilarning o'zi ham bu muammoga yetarlicha e'tibor bermaydi. Ular o'quvchilarning tez va to'g'ri o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'proq e'tiborlarini qaratadilar. Natijada, bola matn mazmunini umuman tushunmaydi, o'qigan so'zlarining ma'nosini, mavzuning mazmunini tushunib ulgurmay keyingi mavzuga o'tiladi. Natijada ongli o'qish malakalari shakllanmaydi. Bunday o'quvchilarda keyinchalik qayta hikoya qilish ko'nikmasi rivojlanmaydi. Quyida biz foydalanadigan texnologiya natijasida bu muammolar to'laligicha o'z yechimini topadi.

“Venn” diagrammasi strategiyasi o'quvchilarni mavzuga nisbatan tahliliy yonloshuv, ayrim qismlar negizida mavzularning umumiy mohiyatini o'zlashtirish ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiradi. 1-sinf “O'qish” kitobidagi “Buyuk munajjim” va “Shoh va shoir” matnlarini tahlil qilamiz. Dastlab matnlar mazmuni bo'yicha suhbat uyushtiriladi. So'ngra ikkala matn bir-biriga qiyoslanib, taqqoslanadi.

“Buyuk munajjim” matnining xususiy jihatlari:

1. Mirzo Ulug'bek 15 yoshida taxtga o'tirgan;
2. Samarqandda shohlik qilgan;
3. Astronomiya fanining rivojiga buyuk hissa qo'shgan;
4. Rasadxona qurdirgan.

“Shoh va shoir” matnining xususiy jihatlari:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur Andijonda tug'ilgan va 11 yoshida taxtga o'tirgan;
2. Hindistonda shohlik qilgan;
3. Musiqa, adabiyot, harbiy sohaga oid kitoblar yozgan;
4. “Boburnoma” asarining muallifi.

Ikkala matn uchun umumiy bo'lgan jihatlar:

1. Ikkala olim ham Temuriylar naslidan bo'lgan;
2. Olim va shoh bo'lganlar;
3. Qisqa umr ko'rganlar;
4. Ikkala shohning o'limida ham farzandlarining ishtiroki mavjud (dalillar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, sabab, oqibat, maqsad, vositalarni farqlaydilar).

Bu strategiya yordamida o'quvchilar matnlar mazmunini angelaydi, tahlil qiladi, bir-biriga qiyoslaydi, umumiy va hususiy tamonlarini farqlaydilar. Qiyoslash va farqlash, taqsimlash, umumlashtirish, mavhumlashtirish, aniqlashtirishga oid topshiriqlar boshqa matnlarni tahlil qilish mobaynida ham muntazam berib boriladi.

Yuqoridagi metod yordamida o'quvchilarda quyidagi fanga oid va tayanch kompetensiya elementlari shakllantiriladi: badiiy asarni tahlil qilish kompetensiyasi: o'rganilgan asarning nomi, mazmuni va qahramohlarini ajrata oladi; asar mazmuniga doir savol va topshiriqlarga javob bera oladi.

Tayanch kompetensiya elementlari: turli axborot manbalaridan o'ziga kerakli ma'lumotlarni topa oladi.

Demak, “Ven” strategiyasi metodi yordamida 1- sinfdan boshlab oquvchilarga fanga oid va tayanch kompetensiya elementlarini tushuntirib borsam bo'ladi. Ta'limda kompetentlik va kompetensiya, innovatsion texnologiyalar bir-birini to'ldirib, rivojlantirib ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

ABOUT INNOVATIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH AT SCHOOLS

**Kushakova N.O.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM
o'qituvchisi**

At the end of the XX century in Uzbekistan there was a «revolution» in the methods of teaching English. Previously, all without the rest were given priorities grammar, almost mechanical mastery of vo-

cabulary, reading, and literary translation. Now in order to achieve high social status requires a lot of diligence, perseverance and daily work. Unexpectedly foreign language teachers at the center of public attention: the legions of experts in various fields of science, culture, business, technology, and all other areas of human activity demanded the immediate teaching of foreign languages as an instrument of production. They are not interested in theory or history of language — foreign languages, especially English — they need only functional for use in different spheres of society as a means of communicating with real people from other countries. Progress and fundamental changes of language learning methods, undoubtedly related to the innovations in the field of personality psychology and group. Who felt a noticeable change in the minds of people and the development of new ways of thinking: there is proclaimed the need for self-actualization and self-realization. The psychological factor of learning foreign languages promoted to leading positions. The authenticity of the communication, the weighted requirements and claims, mutual benefit, respect for the freedom of others — this is a set of unwritten rules build constructive relations in the system «teacher-pupil» It really is the oldest and most traditional method, on a fundamental technique seriously rely language universities. Translator is never confident in their knowledge of a foreign language, he understands the unpredictability arising speech situations. Catching up on classical technique, the students not only to operate a wide variety of lexical formations, but also learn to see the world through the eyes of «native speaker» — a language carrier. In this regard, there are transformed several classic approach to the study of a foreign language, but the immutable principles of the «classics» of language techniques are preserved. Sometimes they are used extensively in schools and other educational areas. Classic course is aimed at students of all ages and most often involves the study of language «from zero». The teacher's tasks include the traditional, but important aspects of pronunciation performances, forming a grammatical base, elimination of psychological and linguistic barriers to communication. «Classic» has not changed the goals, but the methods, due to the new approach, already others. At the heart of the classical approach there is the understanding of language as a real and proper means of communication, which means that all components of language — spoken and written language, listening, etc. for developing students systematically and harmoniously. Classical method partly makes language an end in itself, but it cannot be considered a disadvantage. This integrated approach is aimed in the first place, the fact to develop the students' ability to understand and create it. The technique involves exercises with Uzbek teachers, but such an order (though not quite «fashionable») cannot be considered a minus: a teacher who is not a native speaker, has the ability to analyze and compare two linguistic systems, to compare the structure, communicate better, to explain the rules of grammar, to prevent possible errors. Universal enthusiasm for foreign specialists — a temporary phenomenon, because the Western world has appreciated bilingualism a priority (possession of two languages). The most valuable in the world today are the teachers, the ability to think in the context of the two cultures and to convey to students the appropriate range of knowledge. Linguo-sociocultural method is one of the most serious and comprehensive methods for the study of a foreign language — involving an appeal to such a component, as a social and cultural environment. Proponents of this method are strongly believed that language loses life when teachers and students aim to acquire a «lifeless» lexical and grammatical forms. Someone remarked that «personality — is the product of culture». Language — too. And it convincingly confirms our language mistakes. Learning English is grammatically correct to use the expression of The Queen and Her relatives, but the Briton could hardly understand what is meant by The Royal Family; or, for example, a phrase, a hero — spokesman of the ideas of the author has been translated sentence «The hero is the loudspeaker of the author» («the speaker of the author») and ideally wanted to use «mouthpiece». Such oddities are quite common. Referring to the finer matter: for example, if our compatriot, surfactants know the language, the difference between the expressions “Don't you want to go?” and “Would you like to go?” not very large, then for the British, it is fundamental, because first he did not accept as the best tone. Habitual for our business communication “What issues are you interested in?” often translated as «What problems are you interested in?», not taking into account that in the English word «problems» is steadily negative connotation. That's right, this question will be heard: «What issues are you interested in. Most of the methods initially allow such «mistakes», writing off them to «unawareness of the country». But at the present stage, when interest in certain cultures and nations constantly increasing, similar errors have unforgivable. Linguo-sociocultural method takes into account the simple fact that 52 % of the errors committed under the influence of the native language, and 44 % lie within studied. Before watching over the correctness of speech; now, in addition, it seeks to improve its meaningfulness. What is important here is the meaning of transmitted information that is the communicative level, because in any case, the ultimate goal of communication — be understood. Linguo-sociocultural method involves two aspects of communication — linguistic and cross-cultural. Our lexicon added a new word bicultural — people easily orient themselves in national

characteristics, history, culture and customs of the two countries, civilizations. For the student of language high school is not so much a high level of reading, writing, translation (although this is not excluded). Scientists of classics in particular Ozhegov understood language as «an instrument of communication, exchange of ideas and mutual understanding of people in society». Dahl considered to the language easier — as «the combination of all the words of the people and the faithful of their combination, to transmit their thoughts» (2, p.34). Today, the language is «not only vocabulary, but also the way a person to express themselves». It is used for «purposes of communication and is able to express the totality of human knowledge and ideas about the world». In the West, the language is understood as a «communication system», which consists of some fragments and a set of rules that are used for the purpose of communication. A very important difference between the western linguistic thinking — understanding of the language, not only in connection with the definition of the state, but also with a certain part of the country, the area, etc. In this approach, a language goes hand in hand with the culture of the country, the region, that is, the ideas, the customs of a certain group of people, society. Sometimes the culture of society itself is understood, civilization. We believe that the definition of supporters of linguo-sociocultural method does not exaggerate the strength and importance of language in the modern world. In their view, the language — «a powerful social instrument forming the human flow in the ethnic group that forms the nation through the storage and transmission of culture, traditions and social consciousness of the verbal complex. Their language becomes a « sign of belonging to a certain of its carriers to the society». Linguo-sociocultural method combines linguistic structure (grammar, vocabulary, etc.) with extra linguistic factors. Then, at the intersection of philosophy on a national scale and the language, that is a kind of thought process (let's not forget that the person belongs to the same country, which thinks in the language), is born the rich world of language, of which he wrote the linguist Wilhelm von Humboldt «through language diversity offers a wealth of the world for us and the diversity of what we know it»...linguo-sociocultural technique is based on the following axiom: «socio-cultural structures underlie linguistic structures». We know the world by thinking in a particular cultural field, and use language to express their experiences, opinions, emotions and perception.

INNOVATIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH TO ADULTS

**Rustamova Z.T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Xamidova M.,
Samarqand shahar 21-maktab**

Most of innovative methods are looking forward to acquiring such a level in knowing language when he / she has certain basic skills of a foreign language and will possess all the qualities necessary for self-perfection of knowledge in it. Some of them need foreign languages to be able to communicate in everyday life, the other – to be effective in profession and adjoining spheres of activities. So, the results of their learning a foreign language are to be factually learned knowledge and competencies, personal development, self-dependence and creative search, an ability to continue learning the language on a higher level. To realize this task it is necessary to organize educational process in such a way so that it assists in effective realization of people's aims in learning foreign languages.

The abilities are considered as a complex structural formation which includes sensitive, intellectual, willing, creative, emotional qualities of a personality, helping him / her in achieving his / her goal in learning foreign languages. The abilities are interrelated with experience acquirement in the sphere of person's activity.

The skills are suggested to develop person's readiness to perform fluent communication in English and creative acts while solving different tasks: on the level of reading, writing, listening, speaking; on the level of confident use of the received knowledge in practical activity or work.

The formation of knowledge, abilities and skills of students in learning foreign languages are to be considered the main indicator of competencies development (general and specific ones). Teaching foreign languages to adults. Speaking about teaching adults we must say that it can be a very rewarding and enriching experience. In terms of the teaching of English to adults, the right methods to adopt should be multipurpose-oriented, mainly concerned with the characteristics of adults. In others words, with a fully developed mental power, the adults' own modes of thinking, memory capacity, imitation ability, strengths and weaknesses, etc., and above all, how to make the best of them are the starting basic skills of a foreign language and will possess all the qualities necessary for self-perfection of knowledge in it. Some of them

need foreign languages to be able to communicate in everyday life, the other – to be effective in profession and adjoining spheres of activities. So, the results of their learning a foreign language are to be factually learned knowledge and competencies, personal development, self-dependence and creative search, an ability to continue learning the language on a higher level. To realize this task it is necessary to organize educational process in such a way so that it assists in effective realization of people's aims in learning foreign languages.

Today, the concept of «innovation» is interpreted broadly. In the world economic literature repeatedly emphasizes the connection between the ideas of potential scientific and technological advances and their reality in new products and technologies. Innovative methods and technologies of teaching today are gaining increasing recognition and new opportunities associated with the establishment of interpersonal interaction through external dialogue in the process of assimilation of educational material, as well as contribute to the implementation of the principle of continuity of knowledge transfer, formation of competencies, personal qualities and meta-professional ones. As for teaching adults it should be effective first of all. Part of being a successful adult educator involves understanding how adults learn best. Adults have special needs and requirements as learners. That's why the methodologists point out some of the common learning characteristics of adult language and literacy learners. So, there are so many different innovative methods of teaching adults which together with the traditional ones help us to instruct adults while learning foreign languages and organize the work in class. To conclude, the major concern is aiming at how to achieve the best result or a relatively better one in a given context. Innovative Methods in Teaching English to Adults method of electronic self-directed education are comparatively found suitable for adult beginners while method of pedagogic studio work and the method of interdisciplinary projecting are advisable suggest for those at intermediate and advanced level. Guided composition should be practised, combining two or three, even four skills together.

USTAXONA AMALIYOTI MASHG'ULOTLARIDA ILG'OR PEDAGOGOIK TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH – SAMARADORLIK OMILI

**Radjabova R.,
Samarqand pedagogika kolleji amaliyot
bo'yicha direktor o'rinbosari,
Avvalova N., Yangiboyeva G.,
Samarqand pedagogika kolleji o'qituvchilari**

Hozirgi davr yoshlari dunyoqarashi keng, erkin fikrlovchi, to'g'ri baho bera oluvchi, o'tkir zehqli, yuksak intellektual salohiyatga ega bo'lishlari uchun davlatimiz tomonidan barcha shart- sharoitlar yaratilmoqda. Zamonaviy maktablar qurilishi, o'quv xonalarining zamonaviy jihozlar bilan bezatilishi, barcha turdagi darslik, o'quv qo'llanmalarining chop etilishi – bularning barchasi yoshlar uchun yetarli emas, maktabga, o'quv darsgohiga zamonaviy pedagog o'qituvchi - shaxs kirib kelgandagina jonlanadi, haqiqiy hurmatga, do'stlikka asoslangan o'qituvchi- o'quvchi hamkorligi yuzaga keladi.

Ta'lim-tarbiya tizimida innovatsion terminlar, yangi pedagogik texnologiyalar, noan'naviy usullar haqida ko'plab gapirilmoqda, ularni tashkil etish yo'llari ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda, bunda hamkorlikdagi ta'limning yo'lga qo'yilishi va uning samaradorlogi ham e'tiborga olinmoqda.

Ta'lim-tizimidagi sifat o'zgarishlarini hamkorlikdagi ta'limsiz tasavvur etish qiyin. Har tomonlama intellektual salohiyatga ega o'quvchi yoshlar taqdiri oila-mahalla, oila-o'qituvchi, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligida hal qilinadi. To'g'ri, o'qituvchi - o'quvchi hamkorligisiz darsni tashkil etib bo'lmaydi. Ammo, mustabid tuzum davrida bir qolipdagi, asosan, o'qituvchi faolligiga asoslangan an'anaviy darslarga ko'p e'tibor berilgan. Mashg'ulotlarda noan'anaviy usullarning kengroq qo'llanishi o'quvchilarning faol ishtirokchiga aylantiradi, ularni erkin fikrlashga undaydi, dunyoqarashini kengaytiradi.

Ustaxona amaliyoti mashg'ulotlarining o'quvchilarni estetik ruhda tarbiyalashda, go'zallikni his etish qobiliyatini shakllantirishda o'ziga xos o'rni bor. Shuni e'tirof etish joizki, Respubliamizda ushbu predmet bo'yicha darsliklar, o'quv qo'llanmalar, mustaqillikdan keyingina chop etildi, shuningdek, mustaqillikdan so'ng yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'lim innovatsiyalarini to'plash, ulardagi ijodiy faoliyat uchun eng samaradorligini tajriba - sinovdan o'tkazish va o'quv jarayoniga tadbiq etish yo'lga qo'yilmoqda.

Ma'lumki, pleer emeliyotini o'qitishning o'ziga xos yo'nalishi, xususiyatlari bor, shuning uchun o'qituvchi va o'quvchi ijodiy hamkorligi uchun eng maqbul noan'anaviy dars usullarini tanlab olish va

hayotga tatbiq etish lozim. Noan'anaviy mashg'ulot topshiriqlarini predmetning o'ziga xos xususiyati, mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda ishlab chiqqan ma'qul. Ana shunday o'yin-topshiriqlardan tasviriy san'at faniga xos "Mozaika", "Intellektual ring", "Tayanch iboralar", "Ranglar olamiga sayohat", "Musavvirilar" kabilarni misol keltirish mumkin.

Odatda, noan'anaviy mashg'ulotlar kichik guruhlarini tashkil etishdan boshlanadi, o'quvchilar kichik guruhlarda ishlaydigan birinchi mashg'ulot hal qiluvchi asosiy mashg'ulot hisoblanadi. Shuning uchun, ilk mashg'ulotlarda qator shartlarga rioya qilish juda muhim. Avvalo, guruhlariga bo'linish ham tasviriy san'atga xos va noan'anaviy bo'lgani ma'qul. Masalan, o'quvchilar sonidan kelib chiqqan holda 4 xil rang yoki gullar tasviri chizilgan kartochkalar o'quvchilarga yopiq usulda bittadan tarqatiladi. Bir xil ranglar yoki gullar tasviriga ega o'quvchilar 4 guruhni tashkil etadi. Guruhlarga nom qo'yish ham tasviriy san'atga xos bo'lishi lozim ("Kamalak", "Nafosat", "Yosh musavvir", "San'at" va h.k.). Tasviriy san'at mashg'ulotlariga xos noan'anaviy dars usullaridan biri "Mozaika" o'yin-topshirig'idir.

O'quvchilar mozaika, vitraj kabi tasviriy san'at turlarini yaxshi bilishadi. Mashg'ulotlar jarayonida shunga o'xshash tasvirlarni rangli qog'oz, mato parchalari va tashlandiq tabiiy materiallardan yasashga ham to'g'ri keladi. "Mozaika" topshirig'ida o'quvchilar mayda bo'laklanib, konvertlarga solingan, biror tasviriy san'at asarlaridan keltirilgan namunalarni tezlik bilan yig'ib kerakli tasvirni hosil qilishlari kerak bo'ladi. Bunda tasviriy san'at mashg'ulotlarida olingan bilim-ko'nikmalar asqotadi. Ushbu musobaqada guruhning barcha a'zolari birday ishtirok etadilar. Diqqat bilan fikrlash, boshqalar fikriga quloq tutish muvaffaqiyat garovidir. Vazifa hamma ishtirokchilarga bir vaqtda tarqatiladi va o'quvchilar o'qituvchi ishorasi bilan bir vaqtda topshiriqni bajarishga kirishadilar. Qaysi guruh shartni birinchi bo'lib bajarsa, o'qituvchi (trener)ga xabar beradi va yutuqlar albatta baholanadi.

Biz yuqorida ustaxona amaliyoti mashg'ulotlarida qo'llash mumkin bo'lgan noan'anaviy dars usullari haqida to'xtalib o'tdik. Shuningdek, "Mozaika", "Intellektual ring", "Tayanch iboralar", "Aqliy hujum", "Arilar uyasi" kabi o'nlab noan'anaviy dars usullarini misol keltirish mumkin. Buning natijasida o'qituvchi-o'quvchi hamkorligi biz kutgan samarani beradi, ya'ni pedagogik texnologiyalarning pedagogik mahorat bilan o'rgatilishi yangi yosh avlodning komil inson bo'lib voyaga yetishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi va o'quvchilarga quyidagi muhim sifatlar namoyon bo'ladi:

- o'quvchi yoki talaba erkin fikrlashni o'rganadi;
- tasviriy san'at faniga ixlosi, ishtiyoqi ortadi;
- yashirin iqtidori namoyon bo'ladi, ijodkorligi ortadi;
- so'z boyligi oshadi, savol-javob berish madaniyati shakllanadi;
- o'zini va boshqalarni nazorat qiladi;
- xotirasi mustahkamlanadi;
- vazifalarni to'g'ri anglab yetadi va bajaradi;
- yangilikni tez ilg'aydi, komil inson sifatida rivojlanadi va h.k.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga kengroq joriy etishda o'zaro ijodiy munosabatlar shakllanadi, rivojlanadi, o'qituvchi o'quvchilar bilan, o'quvchi o'quvchilar bilan do'stona munosabat orqali ishonch, birdamlik yuzaga keladi.

"Har bir odam, go'yoki, alifbodagi harfga o'xshaydi, so'z yasash uchun o'zaro birikish kerak", deb yozgan edi O.Mandelshtam. U qanchalik haq ekanini davrning o'zi ko'rsatib turibdi.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМДА ТАРБИЯЧИНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИ

Сотимбоева Ю.,

НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Тарбиячи ёш авлодимизни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тайёрлашдек муҳим, фахрли иш билан бирга, масъулиятли вазифани бажаради. Тарбиячининг сиёсий етуқлиги болаларни тарбиялаш сифати учун халқ ҳамда жамият олдига ўз масъулиятини англашга, таълим-тарбия вазифаларига ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларини ўсишига ёрдам беради. Демак, тарбиячи аввало, билимли бўлиши, ўзи яшаб турган улкан ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг қонуниятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва мактабгача тарбия педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши ва болаларнинг ёш хусусиятларини билиши керак.

Демак, бола шахсини шакллантиришда тарбиячи алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, ҳар бир боланинг шахс сифатида шаклланишида жавобгар эканлигини тақозо этади. Шунга кўра тар-

биячи болаларга кундалик ҳаётда, ўйинларда, машғулотларда, биргаликдаги меҳнат фаолиятида, улар билан бўладиган муомалада, мулоқотда ибрат, намуна бўлиши, болани ҳар томонлама диққат билан ўрганиши, унинг шахсий хусусиятларини, қобилиятларини билиши, педогогик назоратини намоён қилиши, болаларнинг хулқ-атвори иш натижаларини ҳаққоний баҳолаши ва уларга ўз вақтида ёрдам кўрсата олиши ҳамда оилавий аҳволи билан қизиқиши зарур ҳисобланади. Демак, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ғояларни амалиётга татбиқ этиш республика таълим тизимида олиб бораётган тарбиячи - мураббийларнинг маънавий қиёфаси ҳамда касбий маҳоратларига ҳам боғлиқдир. Болани тарбиялаш ниҳоятда қийин ва мураккаб жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етуқ кишилари жалб этилгандир. Хусусан, қадимги Греция ва Рим тарихидан яхши биламизки, миллоддан аввалги даврларда ҳам ёш авлод тарбияси ўзининг маънавий қиёфаси ва ақлий қобилияти билан жамият аъзолари ўртасида юксак ҳурмат - эҳтиромга сазовор бўлган кишилар, яъни донишмандлар зиммасига ишониб топширилгандир. Ушбу ҳолат ёш авлод тарбияси унинг ташкил этилиши мазмунини фақат шахс камолотини эмас, балки жамият тараққиётини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади. Замоनावий мураббий ўзининг мутахассислиги бўйича чуқур пухта билимга эга бўлиш, ўз устида тинимсиз ишлаши керак. Тарбиячи мактабгача тарбия педагогикаси ва психология, физиология фанларининг асосларини билиш, таълим-тарбия жараёнида болаларнинг ёши ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этиши керак. Бундан ташқари тарбиячи ўз компетентлигини ошириши, таълим-тарбия жараёнида самарали шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлиши керак.

“Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига психологик изланишлар натижасида кириб келган. Шу сабабли компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, қутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эғалик”ни англатади.

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олинишидир. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эғалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

Махсус компетентлик–касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади.

Педагогларнинг ўз устиларида изчил, самарали ишлашларида фаолиятга лойиҳали ёндаша олишлари қўл келади. Уларнинг лойиҳали ёндашув асосидақуйидаги моделни шакллантира олишлари мақсадга мувофиқдир. Педагогнинг касбий компетентликка эга бўлишида ўзини таҳлил қила олиши ҳам аҳамиятли саналади. Ўзини ўзи таҳлил қилиш педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилишидир. Ўзини ўзи таҳлил қилиш орқали педагог ўзини ўзи объектив баҳолаш имкониятига эга бўлади. Зеро, педагогларнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлишида уларнинг ўз-ўзини баҳолаш малакаларига эғалиги ҳам муҳимдир. Ўзини ўзи баҳолаш (ЎЎБ) – шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши. Ўзини ўзи баҳолаш субъект учун шахсий имкониятларини ҳисоб-китоб қилиш, ўзига объектив баҳо бериш, ўзидан қониқишни таъминлайди. Ўз-ўзини баҳолаш шахснинг қобилиятини ўз кучи билан юзага чиқишига ёрдамлашиши зарур. Ўз-ўзини баҳолаш қийин, лекин шахсни бунга бевосита тайёрлаш мумкин.

МАТЕМАТИКАДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВГА АСОСЛАНГАН ДТСНИНГ БАЖАРИЛИШИДА УЗВИЙЛИК ВА УЗЛУКСИЗЛИК МУАММОСИ

**Бердиева О., пед.фан номзоди,
Сатторов С.,
ТерДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ
ўқитувчилари**

Маълумки, математика фанининг тарихи инсоният тарихига, яъни ҳисоб-китобнинг пайдо бўлишига бориб тақалади. Математика фани ҳозирги кунгача қандай мураккаб йўлни босиб ўтган

бўлса, математик билимларнинг изчил, кетма-кетликда узвий равишда жойлаштириш ва уни ўқувчиларга етказиб бериш ҳам шундай машаққатли йўлни босиб ўтади. Ҳар қандай фанда кетма-кетлик сақланмаса, яъни олинган билимлар дастлабки билимларни тўлдирмаса, мазмунан бойитилмаса, ўзаро узвий боғлиқ бўлмаса, у ўқувчида муайян бир тушунча ҳосил қилмайди ва бундай ўқитишнинг самараси бўлмайди. Фандаги кашфиётлар кетма-кетлиги худди шу биз излаётган изчиллик, алоқадорлик, узвийлик асосида яратилиши зарур бўлган дастур, режага пойдевор бўлади.

Умумтаълим мактабларида ўқитиладиган фанлар орасидаги узвийлик ва узлуксизлик таълим сифати ҳамда мазмунини оширишда муҳим омил ҳисобланади.

Узлуксиз таълим тизими жамиятнинг маънавий ва интеллектуал потенциалини кенгайтиради. Давлатнинг ижтимоий ва илмий-техник тараққиётини такомиллаштириш омили сифатида ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Ҳар бир инсон учун ахборот технологияларининг тез алмашиши (ўзгариши) жараёнида ўз касбий тайёргарлигини, маҳоратини кучайтиради.

Узлуксиз таълим – чуқур, ҳар тарафлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли-туман шакл, усул, восита, услуб ва йўналишларининг мукамал уйғунлигидан иборатдир. Унинг турли компонентлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян усул ва услубларнинг таълим шароитига оқилона татбиқ этилиши узлуксиз таълим сифатини таъминлайди.

Шунингдек, узлуксиз таълим тизими узвийлик ва узлуксизлик тамойилига асосланган бўлиб, таълим турлари, босқичлари ўртасидаги алоқадорликни таъминлашни назарда тутаяди.

Шундай экан, таълимда узвийликни таъминлаш муаммоси ҳеч қачон ўз долзарблини йўқотмайди.

Айниқса, бу муаммонинг ечими умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунарс таълими босқичларида муҳим аҳамият касб этади.

Узвийлик – бирор нарсанинг ажралмас қисми, у билан чамбарчас боғланган, **узлуксизлик** сўзи эса бирин-кетин, кетма-кет, тинимсиз, мунтазам равишда, изчил равишда деб талқин қилинади.

Ўқув дастурлари ҳамда дарсликларда узвийлик ва узлуксизликнинг таъминланиши ўқувчиларнинг мавзуларни осон, тез ва сифатли ўзлаштиришларига кўмак беради. Бу ҳол улардаги билим, кўникма ва малакаларнинг тадрижий такомиллашиб боришига ҳизмат қилади. Жумладан, “фанларнинг шоҳи” математикада ҳам мавзуларнинг бир-бирига чамбарчас боғлиқлиги ҳамда кетма-кетлиги, шунингдек унинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги муҳим аҳамиятга эга.

Математика фанидан ўқув дастурлари ва дарсликларни ишлаб чиқиш тарихи эса илк ҳисоб-китоб илми бўлган арифметика фанининг вужудга келиш тарихи билан боғлиқдир. Масалан, сонлар кашф этилгандан сўнг, арифметик амаллар пайдо бўлган. Демак, ҳозирги кундаги ўнли санок системаси кашф этилиши билан арифметика фани ривожлана бошлаган. Арифметика фани ривожини Пифагор (эрамиздан аввалги 570-500 й.)нинг математик ғояларига, “геометриянинг асосчиси” Евклид (эрамиздан аввалги 365-300 й.) нинг “Негизлари” асарига бориб тақалади. Масалан, 5-синф ўқувчиларига натурал сонлар устидаги амаллар ўргатилиб, каср сонлар устидаги амаллар ўргатилмаса, узвийлик бузилади. Агар каср сонлар устидаги амаллар аввал ўтилиб, сўнг натурал сонлар устидаги амаллар ўргатилса ҳам узлуксизликка тўсиқ қўяди. Бирор математик фан (масалан, алгебра ёки геометрия)да кўп йиллар давомида мавзуларнинг узвийлиги ва узлуксизлиги (кетма-кетлиги) маълум бир гуруҳдаги педагог-мутахассислар учун мақбул тизимга тушган. Ушбу яхлитликни математикада бир мавзунинг иккинчиси билан чамбарчас (узвий) боғлангани ва мавзулар кетма-кетлиги (узлуксизлиги)нинг қатъийлиги билан изохлаш мумкин.

Ўқув ва методик мажмуаларни яратишда оддийдан мураккабга, маълумдан номаълумгача бўлган йўлни босиб ўтиш, узвийлик тамойилига асосланган математика таълимини бир бутун тизим шаклида қайта куриш зарурияти туғилади.

Таълимдаги узвийлик нима? У математика фанидан яратилган ўқув дастурларида қандай таъминланган?

Таълимда узвийлик икки хил маънода қўлланилади. Биринчидан, таълим турлари (бўғинлари) ўртасидаги узвийлик. Бунда таълимнинг кейинги тури мазмуни аввалгисидан нафақат давом эттиради, балки қисман такрорланиб, мазмун жиҳатдан узвий боғланган ҳолда унинг кейинги таълим турларини бойитиши керак. Иккинчидан, ўқув фанлари ўртасидаги узвийлик. Бу, одатда, фанлараро ёки предметлараро боғланиш дейилади.

Ўқув фанлари ўртасидаги узвийлик деганда маълум бир ўқув фанининг қонун-қоидаларини (формулаларни) иккинчи бир ўқув фанига татбиқ этиш ёрдамида ўрнатилган алоқадорликни тушунамиз.

Ваҳоланки, ҳар бир таълим босқичига таълим мазмунини танлашда ушбу таълим муассасасида ўқийдиган ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ҳисобга олинади ва унга мос материаллар юқорида таъриф берилган ички узвийликка, яъни мавзулараро, боблараро ва таълим турлари ўртасидаги узвийликка асосланади. Ҳар бир фаннинг ўқув дастури биринчи навбатда, шу узвийликка таянган ҳолда яратилади, сўнг эса иккинчи узвийлик тури, яъни фанлараро алоқадорликка мурожат қилинади.

Содда геометрик тушунчаларнинг ўрганилиши ҳам синфлар кесимида ўқувчининг ёшига, синфига мос ҳолда ўрганилиши назарда тутилган. Бошланғич синфда ҳам мисол ва масалаларнинг берилиши, таълим тизимида мавзулар, фанлар ва синфлар кесимидаги ўзаро боғлиқлик, мантиқий уйғунлик ва узлуксизликни таъминланиши таълимнинг мустақкам пойдеворининг бунёд этилганидан далолат беради.

Мамлакатимизнинг дунё ҳамжамиятига интеграциялашуви, фан-техника ва технологияларнинг ривожланиши ёш авлоднинг ўзгарувчан дунёда рақобатбардош бўлиши - ёшларимиздан фанларни мукамал эгаллашни тақозо этади. Бу эса мамлакатимиз таълим тизимида математикани ўқитишнинг халқаро стандартларни жорий этиш орқали таъминланади.

Замонавий фан ва техника тараққиёти умумтаълим мактабларида математика фанини ўқитишга янгича ёндашувни, ўқувчиларнинг бу фанидан ўзлаштириши лозим бўлган билим ва кўникмаларининг мазмуни ва даражасига юқори талабларни қўймоқда. Бугунги кунга келиб, ўқув ахборотлари ҳажмининг ҳаддан ташқари кўпайиб кетганлиги ўқувчиларга нафақат билим бериш, балки уларни ўқиш ва ўрганишга ўргатишни талаб қилапти. Жадаллик билан ўзгариб ва ривожланиб бораётган ахборотлашган жамиятда фаолият кўрсатиш ва яшаш ўқувчилардан нафақат шунчаки тайёр билимларни ўзлаштиришни, балки турфа кўринишдаги маълумотларни мустақил излаб топиш ва қайта ишлашни ҳамда улардан турли ҳаётий вазиятларда самарали фойдаланишни тақозо этмоқда. Шунингдек, охириги пайтларда мактабда математика фани бўйича ўқувчилар ўзлаштириши нисбатан паст бўлиб келмоқда. Буни қайсидир маънода математика фани мазмунининг бир мунча назарий, илмий, мантиқий ва аксиоматик тузулишга эга эканлиги, математика фани мазмунининг ҳаётий масалаларга камроқ боғланган ҳолда ўқитилиши ҳамда математика фанини ўқитиш методикасининг такомиллашмагани билан ҳам изоҳлаш мумкин. Шулардан келиб чиқиб, математика фанини ўқитишга ҳам замонавий талаблар қўйилмоқда ва уни компетенциявий ёндашув асосида қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Компетенциявий ёндашув нуқтаи назаридан қаралганда, таълим жараёни моҳияти - ўқувчиларнинг келажакда турли ҳаётий вазиятлар ва фаолият соҳаларида дуч келадиган муаммоларни ўз тажрибалари асосида мустақил ечиш лаёқатларини (қобилиятларини) ривожлантиришдан иборат. Бу эса, ўз навбатида, ўқувчиларга нафақат билим, кўникма ва малакаларни бериш, балки уларни ҳаётий ҳаётининг қўллай олиш лаёқатларини

(компетенцияларларни) шакллантиришни кўзда тутади. Шу нуқтаи назардан, компетенциявий ёндашувни жорий этиш умумий ўрта таълим тизими олдида турган шу куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

Компетенциявий ёндашувнинг асосий мақсади мактаб битирувчисининг ижтимоий ҳаётга мослашишига ёрдам беришдан иборат.

Замон талабига мувофиқ ҳолда ҳар бир фан ўқитувчиси ўзининг мутахассислигини, чуқур ўзлаштирган, педагогик-психологик ҳамда методик билим, кўникма ва малакаларни пухта эгаллаган, таълим-тарбия жараёни самарадорлигини оширадиган замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан хабардор ва уларни таълим жараёнида қўллай олиш малакасига эга бўлиши лозим.

Ҳар бир дарс ўқитувчидан ўзига хос ижодий ёндашувни талаб қилади. Айни пайтда, ўқитувчи ҳар бир дарснинг муаллифи ҳисобланади. Чунки ўқитувчи ушбу дарсни тайёрлашда илғор ўқитувчилар тажрибасига таянади, услубий қўлланмаларни ўрганади ва ҳоказо.

Математика дарсида ўқув тарбия жараёнининг барча элементлари ўзаро уйғунликда бўлади. Булар мақсад ва мазмун, воситалар, методлар, таълимни ташкил қилиш шакллари билан узвий боғлиқ.

Ноанъанавий таълимда 4 та компонент уйғунликда амалга оширилади. Булар мақсад, мазмун, фаолият, натижа. Демак, ҳозирги замон математикаси дарсининг асосий белгилари куйидагилардан иборат:

- дарсинг дастур талабларига мослиги;
- ҳар бир дарс мақсадларининг аниқ режалаштирилиши;
- ўқув материалларининг синфда таксим қилиб ўзлаштирилишини таъминлаши ва
- режалаштирилган таълим натижаларига эришиш;
- ўқувчиларни синфда толиқтирмасдан фаол ишлашларини таъминлаш;
- ўқувчиларнинг фанга ва билимларни эгаллаш жараёнига бўлган қизиқишига эътибор қаратиш ва ҳоказо.

Ўқувчиларнинг математик саводхонлиги ҳолати, танланган мазмун соҳасининг материалларига эга бўлишдан ташқари, "математик компетентлик"нинг ривожланиш даражаси билан ҳам тавсифланади. Ўқувчиларнинг математик компетентлиги "математика бўйича билим, кўникма, тажрибаси ва қобилиятлари мажмуи" сифатида баҳоланиб, математикадан фойдаланишни талаб қилувчи турли муаммоларни муваффақиятли ҳал этиш имконини беради.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ФИЗИКА ФАНИГА ҚИЗИҚИШНИ ОРТТИРИШДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ТАЪЛИМНИНГ АҲАМИЯТИ

**Жуманиёзова Т., Қурбаниязов Р.,
УрДУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОХМ ўқитувчилари**

Маълумки, педагогик энг мураккаб касблардан бири ҳисобланади. Ҳақиқий педагогда педагогик қобилият ва лаёқат бўлиши зарур. Юқори суръатлар билан ривожланаётган фан, техника, технологиялар шароитида, “ахборот асри” деб ном олган XXI асрда педагог шахсига нисбатан қўйиладиган талаблар янада кучаймоқда.

Таълимнинг бугунги вазифаси ўқувчиларни кун сайин ошиб бораётган ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатиш, узлуксиз ўрганиш учун маъқул муҳит, шарт –шароит яратишдан иборат. Демакки, ўқитувчининг ўзи ҳам доимий равишда ўз устида ишлаши, педагогик маҳоратни узлуксиз ошириб бориши, жаҳон ва миллий педагогик мероси, илм-фан ютуқларидан ижодий фойдаланган ҳолда таълим жараёнини такомиллаштириб бориши лозим.

Узлуксиз таълимнинг асл мақсади инсоннинг интеллектуал имкониятини шакллантириш ва бойитишдангина иборат бўлмасдан, узлуксиз таълим ўқитиш ва тарбиянинг узвий бирлиги сифатида шахсни шакллантириш жараёнининг муҳим таркибий қисмидир.

Узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир бўғини шахснинг ривожланиши, умумий, сиёсий ва касбий таълими, мустақил таълим ва касбга йўналтирилиши муаммоларини махсус восита ҳамда усуллар ила одам ёши ва унинг психофизиологик хусусиятлари, олдинги тайёргарлик даражаси, ижтимоий аҳволи, хоҳиши ва манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ечади.

Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларга илмий билимлар, ишбилармонлик асослари, меҳнат ва илк касб кўникмаларини сингдириш, шунингдек, уларнинг шахсий ижодий қобилиятлари ва ахлоқий фазилатларини таъминлашга эътибор қаратилади. Унинг биринчи босқичида – дастлаб поғонада умумтаълим мактабида ёш бола шахсининг шаклланиши бориши, қобилиятлари, мулоқот ва ҳамкорлик тажрибасининг ривожланиши бориши, кўникма ва ўқиш хоҳишининг шаклланиши таъминланади. Бошланғич таълимда ўқувчи ўқиш ва ёзишга, ҳисобга ўрганадилар; тафаккур, шахсий гигиена ва соғлом турмуш тарзи асосларини эгаллайдилар. Болаларда табиат, жамият, инсон ва унинг фаолияти ҳақида дастлабки тасаввурлар шаклланиши бошлайди.

Бошланғич синф ўқувчиси асосан кўз олдида яққол намоён бўлиб турган нарсалар тўғрисида фикр юритади. Шунинг учун, синф хонасида, мактаб атрофидаги экин майдонларида болаларни фикрлашга, ўйлашга, изланиб топишга ундайдиган дидактик материаллар бўлиши яхши самара беради. Жонли ва жонсиз табиат неъматлари: гуллар, ўсимликлар, мевали ва манзарали дарахтлар, кум, тош ва сувларнинг бўлиши ўқувчи қизиқишини янада оширади. Ўқувчида “Атрофдаги олам”, “Табиатунослик” каби фанларни ўқитиш замирида табиат ва ундаги ҳодисалар, ўзгаришлар, йил фасллари, кеча ва кундузнинг бўлиши, ер ва унинг атрофида ойнинг ҳаракати каби билимларни ўрганиши ётади.

6-синф ўқув режасига киритилган физика фани, табиат ҳақидаги фандир. Бола боғчаданок табиат билан ошна бўлиб машғулотлар олиб боришга ўрганган. Қуёшнинг чиқиши, булутнинг ҳосил бўлиши, қор ва ёмғир ёғишини кузатган. Бошланғич синфга келиб дарс мавзуларида унинг илмий асосларини тушунишга ҳаракат қилади. Жумладан, йил фасллари ҳақидаги мавзуларни ўрганишда ер ҳамиша ҳаракатда эканлиги, у бевосита қуёш атрофида айланишидан фасллар келиб

чиқишини ўқувчи тасаввурига электрон дарсликлар, мультимедиялар орқали қизиқарли қилиб етказиб бериш ўқувчида фанларга қизиқишини орттиради.

Физика табиатда бораётган жараёнларнинг қонуниятларини ўрганиш, ундан унумлироқ фойдаланиш имконини беради ва ёш авлоднинг камол топишда ўқув фани сифатида кенг имкониятларга эга. Шарқ алломаси Ибн Сино таърифлаганидек, “физика табиат ҳақидаги фандир”. У ўқувчиларнинг илмий дунёқарашини, мустақил ижодий ва мантиқий фикрлай олиш қобилиятини, ақлий ривожланишини, ўз ўзини англаш салоҳиятини шакллантиради ва ўстиради. Шунинг билан бирга, уларда миллий ва умуминсоний қадриятларни таркиб топтириш ҳамда ижтимоий ҳаётлари ва таълим олишлари учун зарур билимларни беради. Физика дарслари ўқувчиларни ўйлашга, мушоҳада юритишга, назарий билимларни амалиётга тадбиқ қилиш кўникмаларини шакллантиришга, шу фанни турмушга кенгрок боғлаб боришга, ижодкорлик қобилиятини ўстиришга ва фанни техникада саноатда, қишлоқ хўжалигида қўлланилишини билиб олиши да, синфдан ташқари ишларни ташкил қилишда, ҳар хил тадбирлар ўтказишда муҳим аҳамият касб этади. Интерфаол методлар асосида ўқувчиларда барча компетенцияларни шакллантириш мумкин. Мисол тариқасида “Синквейн” методини кўрамыз.

Бу метод - мавзуга оид бирор бир тушунчани беш қатордан иборат қофиясиз шеър орқали тасвирлаш бўлиб, биринчи қатор мавзуга оид битта жисм, атаманинг номидан иборат бўлади. Иккинчи қатор, икки сўздан иборат бўлиб, унда биринчи қатордаги жисм ёки атаманинг сифати ифодаланиши лозим. Учинчи қатор учта сўздан иборат бўлиб, унда биринчи қатордаги сўз билан боғлиқ ҳаракат акс этиши лозим. Тўртинчи қаторда мавзуга муносабатни билдирувчи 4 сўзли мисра хосил қилинади. Бешинчи қаторда бешта сўз ёки сўзни изоҳловчи таъриф берилади. Мазкур методдан мавзунини мустаҳкамлаш босқичида фойдаланиш мумкин.

ФСМУ - технологиясининг қўлланилиши.

Ф - фикрингизни баён этинг;

С - фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг;

М - кўрсатган сабабингизни асословчи мисол келтиринг;

У - фикрингизни умумлаштиринг.

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинари якунида (талаба ёки ўқувчи)ларнинг ўқув машғулотлари ҳамда ўтилган мавзу ва бўлимлардаги баъзи мавзулар, муаммоларга нисбатан фикрларини билиш мақсадида ёки ўқув режаси асосида бирор-бир бўлим ўрганилгач қўлланилиши мумкин. Чунки бу технология ўқувчиларнинг ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан бир қаторда, ўқувчи томонидан ўқув жараёнида эгалланган билимларини таҳлил этишга ва эгалланганлик даражасини аниқлашга, баҳолашга ҳамда ўқувчиларни баҳслашиш маданиятига ўргатиб шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси шаклланади. Бу технологиядан физика дарсларида фойдаланиш ҳам катта самара беради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, интерфаол методлар ўқувчиларни ўз тасаввурлари, мустақил фикр юритишлари, изланишлари ва ижодларидан самарали фойдаланишга ва таянч компетенцияларни шакллантиришга ундайди. Бундай методлардан фойдаланиб ўтилган дарсни мустаҳкамлаш, янги билим бериш, аралаш дарс турларида фойдаланилса муаммо, вазият, топшириқ ва вазифаларнинг ечимини топишга ёрдам беради. Шундай экан бошланғич синфлардан бошлаб ўқитиладиган барча фанларга табиат ҳақидаги фанларнинг асоси сингдириб бормоғи лозим.

UMUMIY O`RTA TA`LIM MAKTABLARI O`QITUVCHILARINI KASBIY AXBOROT MAYDONINI LOYIHALASH KOMPITENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Karshiyeva D. SamDU huzuridagi XTXMOHM o`qituvchisi

“Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi” va “Ta`lim to`g`risida” gi Qonunda ta`lim mazmunini yangi shakl va ko`rinishlarini joriy etish, o`quvchi faoliyatini rivojlantirishga, bolaning saxsiy fikrini kamol toptirishga xizmat qiladigan, ijodkorlikka yo`naltiruvchi natijali ta`limni tashkil etishga qaratilgan faoliyatni amalga oshirishga erishish muhim vazifa ekanligi uqtirilgan.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning “Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta`limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish

chora-tadbirlari to'grisida"gi qaroriga muvofiq, ta'lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, ta'limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish xamda pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatiga qaralayotgan ta'lim texnologiyalarni ayniqsa, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etishdan, multimediya resurslaridan oqilona foydalanishdan, buning mevasi bo'lgan o'quvchi bilish qobiliyatini o'stirishdan iborat. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarning afzallik tomoni shundaki, o'quvchini mustaqil fikrlashga, dunyoqarashini kengaytirishga, tinglashga va mushohada etishga, intilish va izlanishga, tafakkurni rivojlantirishga, o'z ustida mustaqil ishlashga o'rgatadi. O'qituvchi va o'quvchi birgalikda faoliyat yuritadi. O'qituvchi boshqaruvchi sifatida o'quvchiga turli yo'nalishlarni ko'rsatadi. O'quvchi dars jarayonida faol harakat qilib, o'zi mustaqil fikr yuritadi. Darsda malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish dars samaradorligini oshiradi.

Ta'limning barcha bosqichlarida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ayniqsa, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali va oqilona foydalanish va yuqori samaradorlikka erishishga alohida ahamiyat berish darkor. Jahon talablariga mos keluvchi raqobatbardosh, malakali kadrlar tayyorlashga, kelajak avlodni yuksak ma'naviyatga, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlarga to'g'ri munosabatda bo'lishga, milliy qadriyatlarimizning mohiyatini chuqur anglab yetadigan barkamol shaxslarni tarbiyalash yo'lida faoliyat olib boruvchi o'qituvchi ijodkorlik, izlanuvchanlik, fidoiylilik naminalarini ko'rsatishi lozim. Shuningdek o'qituvchida ham mahorat va san'at bo'lishi kerakki, u o'quvchilarni o'ziga jalb eta olishi, darsini qiziqarli qilib o'tishi va o'quvchiga bilim va tarbiya bera olishi kerak.

Hozirgi kundagi asosiy vazifalarimizdan biri o'quvchilarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallab turgan turli tipdagi malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish, mustaqil o'rgatish, mustaqil ravishda fanga oid zaruriy axborotlarni izlab topish, tahlil qilish natijasida zaruriy bilimlarni oshirishga oid materiallarni ajrata olish, ko'zda tutilmagan noaniq, ya'ni muammoli vaziyatlar vujudga kelganda ish beradigan malakalarga alohida ahamiyat berish hamda egallagan bilimlarni kundalik turmushi jarayonida qo'llay oladigan xususiyatlarni egallashni tarbiyalashdan iboratdir.

O'quvchilarda bu xususiyatlarni tarbiyalashda, barcha fanlarga oid bilim, ko'nikma va malakalarning dars jarayonida singdirish bilan birgalikda ularda kompetensiyalarni ham shakllantirilishi lozim.

Kompetensiya –muayyan fan bo'yicha o'quvchi egallagan nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni echishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir.

Inson qaysi kasb sohibi bo'lishidan qat'iy nazar o'z ishiga, mashg'ulotiga qunt bilan, mehr bilan yondashsa, uning sir asrorini mukammal egallaydi, shu bilan birga o'z-o'zini anglaydi, shu sohada kamol topadi. O'qituvchi ham bolalarni sevsa, tarbiyalasa, o'zi ham ulg'ayadi, donishmandlik kasb etib boradi. O'qituvchi kelajak farzandini tarbiyalab bilim beradi. Zero kelajak yoshlar qo'lida, ular bizning ertangi kunimiz. Ularda kompetensiyalarni shakllantirilishi, dars davomida o'quvchining faqat tinglovchi yoki eshitganini takrorlavchi "to'ti"ga emas, balki chuqur mushohada yurituvchi, mustaqil fikrini bayon etuvchi, boshqalar bilan o'zaro hamkorlikda ishlovchi, o'zgalar fikrini hurmat qiluvchi, keng dunyoqarashli shaxsga aylantitishda multimediyali resurslarning o'rni beqiyosdir. Multimediyali elektron resurslaridan foydalanib dars o'tish o'quvchilarda har tamonlama ilmiy-nazariy bilimlarni mustaqil egallash, bilim va ko'nikma, malakalarini shakllantirish va shu asosida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashlarini tarkib toptirish hamda faolligini oshirish, erkin fikr yurita olishga o'rgatish, ijodiy qobiliyalarini aniqlash va ro'yobga chiqarish, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini shakllantirish va nihoyat kafolatlangan yakuniy natijaga erishishini ta'minlaydi. Interfaol usullarda o'qituvchi o'quvchining mustaqil va mukammal bilim olishi uchun muhit yaratmog'i, fan asoslarini egallashga yo'naltirmog'i, qiziqish, mehr uyg'otish bilan shug'ullanadi. Yangi pedagogik texnologiya dars o'tish usullari va shakllarini o'zgartirib, ularni xilma-xil qilib, o'quvchini o'quv jarayonining faol qatnashchisiga aylantiradi. O'qitishning innovation, nostandart (interfaol) shakllari kompyuterli o'yinlar, intrenetdan foydalanish, elektron darsliklar bilan turli usullarda yangi mavzuga ko'proq e'tibor qaratish, o'qitishni suhbat, o'yin, musobaqa, sahna ko'rinishli, musiqali, savol-javob, aqliy hujm, mushoira sayyohat, intervyu, tijorat, bahs-munozara kabi usullarda dars o'tishni talab qiladi. Darsning borish

jarayonida ta'limiy metodlar va usullar almashina boradi. Noan'anaviy darsda o'quvchi shaxsi birinchi o'rinda turadi. O'qituvchi o'quvchi bilan yakkama-yakka, interfaol usulida harakat qiladi.

Interfaol darslarni tashkil etishda o'qituvchining notiqlik san'ati, chiroyli so'zlash mahorati o'quvchining diqqatini jalb etadi. O'qituvchi – o'quvchi ruhini, psixologiyasini yaxshi bilishi har bir o'quvchi bilan individual ishlashni, unga nima topshiriq berishni yaxshi bilishi kerak. O'qituvchidan dars o'tishda ta'lim va tarbiyaning uygunligiga, fanlararo bog'liklik, davr yangiliklari, fan yangiliklaridan boxabar bo'lmoqlik, pedagogik ko'nikma va yuksak saviya, ijodkorlik talab etiladi.

Shuning ushuncha o'qituvchilik nihoyatda mas'uliyatli va sharaflilik kasb deb ulug'lanadi. "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktab bo'lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o'qituvchilik va murabbiylikdir. O'qituvchi ming-minglab murg'ak qalblarga ezgulik yog'dusini baxsh etadigan, o'z o'quvchilariga haqiqatan ham hayot maktabini beradigan mo'tabar zotdir", - deydi I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" asarida.

Darhaqiqat, mustaqil O'zbekistonimizning porloq istiqboli barcha fuqarolarning, shuningdek, umumxalq, umummilliy faoliyatiga aylandi, **"Betakrorimsan, yagonasan, ona vatanim – go'zal O'zbekistonim"** g'oyasini har bir dars va tarbiya bog'iniga singdirish muhim omillardan biriga aylandi.

Prezidentimiz I.A. Karimovning quyidagi so'zi ta'limning umumiy maqsadini belgilashda asosiy o'lchov bo'la oladi: "Biz komil inson tarbiyasini davlat siyosatining ystuvor sohasi deb e'lon qilganmiz. Komil inson deganda biz, avvalo, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunamiz".

МИЛЛИЙ ҒОЯ ТУРКУМИГА КИРУВЧИ ФАНЛАРДАН ЎҚУВЧИЛАРДА ТАЯНЧ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

**Акиева Х., Назарова М.,
ТерДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчилари.**

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида "ёшлар ва аҳоли ўртасида мамлакатимизнинг бой тарихини, унинг бетакрор маданияти ва миллий қадриятларини кенг тарғиб қилиш, жаҳон илм-фани ва адабиёти ютуқларини етказиш учун зарур муҳит ва шарт-шароит яратиш" – бугуннинг долзарб вазифаси сифатида белгилаб қўйилди. Бунда, айниқса, буюк мутафаккир аجدодларимиз меросидан самарали фойдаланиш ғоят муҳим аҳамият касб этади.

Юртимиз тинчлиги, озодлиги, ободлиги ва келажаги бугунги ёшларимизнинг етук маънавий-ғоявий руҳдаги тарбиясига боғлиқ. Мана шундай тарбиянинг асосий омилларидан бири тарих фани дарсларида ўқувчиларнинг миллий ўзлигини англаш туйғусини шакллантиришдир. Ўқувчи, ёшларимиз тарихни чуқур ўрганишлари лозим. Тарих хотираси халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш, миллий ўзликни англаш, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутади.

Миллий турмуш тарзи тўғрисидаги билимларни тарғиб этиш асосида эса ўқувчиларда миллий урф-одатлар – меҳмондўстлик, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат кўрсатиш, бева-бечорага ёрдам бериш, қувончли ва қайғули кунларда кўпчилик қариндош-уруғ, қўни-қўшни, ёру-биродарлар билан бирга бўлиш, оила, сулола шаънини улуғлаш, маросимлар ва уларнинг ўтказилиши билан боғлиқ тадбирлар, анъана ҳамда байрамлар – Наврўз байрами, далага уруғ қадаш, гул байрами, лола сайли, ҳосил тўйи, Меҳржон байрами, қовун сайли ҳамда умуминсоний қадриятларни асраш, тинчликни ҳимоя қилиш, уруш ва ҳар қандай зўравонликка қарши курашиш, Ватанга муҳаббат, юртга садоқат кўрсатиш қарор топади.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ҳам мана шундай мақсадларни кўзлаган ҳолда, таълим олувчиларда эгалланган билим, кўникма ва малакаларни ўз шахсий, касбий ва ижтимоий фаолиятларида амалий қўллай олиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган. Унга кўра, таълим тизимининг битирувчиси таълимнинг маълум босқичини битирганидан сўнг муайян компетенцияларга эга бўлиши белгилаб берилди. Жумладан: Коммуникатив, Ахборот билан ишлаш, Шахс сифатида ўзини-ўзи ривожлантириш, Ижтимоий

фаол фуқаролик, Умуммаданий, Математик саводхонлик, фан техника янгиликларидан хабардор бўлиш компетенцияларидир.

Ҳар бир компетенция ўзига хос махсус вазифаларга эга бўлиб, улар муайян кўникма ва малакаларни шакллантиришга ёрдам беради. Энг муҳими, ушбу компетенция элементлари шаклланган таълим олувчиларда баркамол авлодда мужассам бўлиши лозим бўлган - мустақил фикрлаш, ижтимоий мослашувчанлик, ўзаро мулоқотда муомала маданиятига амал қилиш, жамоавий ҳамкорликда ишлаш олиш, ўз-ўзини баҳолаш, вазиятни тушуниб танқидий тафаккур қилиш ва ундан хулоса чиқариш, керакли ахборотни излаб топиш, саралаш ҳамда уларни қайта ишлаб, янги билимларни яратиш каби муҳим кўникмалар шакллантирилади.

Умумий ўрта ва ўрта таълим муассасаларида «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» туркумига кирувчи фанларни ўқитишнинг мақсади:

– ўқувчиларни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш, ўқувчилар қалби ва онгига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ғоясининг моҳиятини сингдириш, уларнинг маънавий дунёсини бойитиш ва мафкуравий иммунитетини, таянч ва фанга оид компетенцияларни шакллантиришдан иборат.

«Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» туркумига кирувчи фанларни ўқитишнинг вазифаси:

– ўқувчиларни миллий ва умуминсоний кадриятларни ҳурмат қилишга ўргатиш, уларда фаол фуқаролик нуқтаи назарини, миллий ғурур, бағрикенглик ва соғлом эътиқодни шакллантиришдан иборатдир.

Юқоридаги таянч компетенциялар “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” туркумига кирувчи фанларга оид бўлган қуйидаги хусусий компетенциялар асосида шаклланади:

1. Маънавий-ахлоқий маданиятлик компетенцияси.
2. Мафкуравий иммунитетга эга бўлиш компетенцияси.

Фанга оид мазкур хусусий компетенциялар А1, А2, В1 даражаларида мураккаблик босқичига кўра турлича бандлардан иборат бўлиб, баркамол авлодни тарбиялашда ўзига хос ўринга эга. Мазкур компетенция элементлари шаклланганда таълим олувчиларда Оила, Ватан, жамият олдидаги бурч ва масъулиятни англаш, миллий ва умуминсоний кадриятларни қадрлаш ва уларга амал қилиш, маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлиш, Ватан равнақи йўлида жисмоний ва интеллектуал имкониятларини сафарбар эта олиш, шунингдек, ён-атрофида бўлаётган воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик ҳиссини туйиш, турли кўринишдаги ёт ғоя ва мафкураларни фарқлай олиш, энг муҳими, медиамаданият ва медиасаводхонликка эга бўлиш каби инсоний малакалар кузатилади.

Ўзбекистонда ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо қилинаётган ҳозирги даврда фаол фуқаролик позициясига эга бўлган инсонларни тарбиялашда компетенциявий ёндашувга асосланган бундай таълим-тарбия тизимининг ўрни катта. Сабаби, бундай таълим тизимининг истеъмолчилари маънавий таҳдидларни англайди, баҳолайди ва муносабат билдира олади, ўз тенгдошларига медиамаданият ва медиахафсизликни тарғиб қила олади, ташкилий ишларда фаоллик кўрсата олади, энг асосийси, фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш тамойилини англайди ва амалда намоён эта олади.

Баркамол шахс сифатида доимий равишда ўз-ўзини ривожлантириш, жисмоний, маънавий, руҳий ва интеллектуал камолотга интилиш, ўқиб-ўрганганлари ва ҳаёт тажрибасидан фойдаланган ҳолда кундалик турмушда учрайдиган муаммоларни ҳал эта олиш, ёрдамга муҳтожларга саховатли бўлиш, ҳар қандай ғоявий, мафкуравий ва информацион хуружларга қарши ўзида мавжуд мафкуравий иммунитет билан қарши тура олиш, ўзининг фуқаролик бурч ва ҳуқуқларини билиш ва бажариш каби вазифаларга онгли равишда кириша олади.

XXI аср - “Ахборот ва интеллект асри” деб эътироф этилар экан, албатта, бундай ахборотлашган жамиятда “инсонлар ахборот билан ишлаш маданияти”ни ва ақлий меҳнат билан шуғулланиш кўникмаларини тўлиқ ўзлаштирган бўлиши талаб этилади. Ахборот билан мақсадга мувофиқ тарзда ишлаш, уларни ўзлаштириш мақсадида қайта ишлаш, компьютерли ахборот технологияси, замонавий техник воситалар ва усулларни қўллаш – ахборот билан ишлаш маданиятини талаб этади.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ўқувчиларда мустақиллик тафаккури ва фаол фуқаролик позициясига эга бўлиш, ташаббускорлик, медиаресурслар ва ахборот-коммуникация технологияларидан ўз фаолиятида оқилона фойдалана олиш, онгли равишда касб-хунар танлаш, соғлом рақобат ҳамда умуммаданий кўникмаларни шакллантириб, таълимни янги сифат босқичига олиб чиқади.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВНИ ТАТБИҚ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Усмоналиева Р.,
ТерДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси.

Ҳар бир инсоннинг ҳаётда ўз ўрнини топиши, фаровонлигини оширишнинг омили бўлган компетентликни шакллантириш ғоят муҳим ахрамиятга эга. Президент Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида таъкидлаганидек, «Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз».¹⁰

Бугунги кунда фан-техника тараққиёти жадаллик билан ривожланиб бораётган бир вақтда таълим муассасаларида таълим-тарбия сифатини оширишга асос бўлган талабларни, ўқитишнинг замонавий усул ва воситаларини амалиётга жорий этиш муҳим ўрин тутди. Шунингдек, дарслар жараёнида ҳамкорлик таълим технологиялари орқали ўқувчиларнинг мустақил ишлаш ва олинган билимларни ҳаётга татбиқ эта олиш фаолиятини ривожлантириш, ўқувчида компетентликни шакллантиришга кўмак беради.

Таълимда компетенциявий ёндашув ўқувчиларнинг шахсий касбий ва ижтимоий ҳаётларида учрайдиган вазиятларда эгаллаган турли типдаги малакаларни самарали равишда қўллашга ўргатиш тушунилади. Яъни, компетентлик – ўқувчининг ўзлаштирган билими, ўқув кўникмалари ва малакаларини кундалик ҳаётга фаолиятида дуч келадиган амалий ва назарий масалаларни ечишда фойдаланишга тайёр эканлиги (қобилиятга эга эканлиги) ни кўрсатишдир.

Ҳозирги кунда таълимга компетенция, компетентлилик, компетенциявий ёндашув тушунчалари кириб келди ва тез оммалашмоқда. Компетенция, компетентлилик замонавий тадқиқотлар асосий йўналишларининг марказий муаммосига айланиб улгурди, дейиш мумкин. XXI аср бозор муносабатлари шахсда конкрет билимларнигина шакллантиришга эмас, балки ходимларнинг компетенциясини, шахсий профессионал, социал-психологик ва мулоқот хислатларини ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Компетенция имконият табиатига эга бўлганлиги сабабли унинг тўла намоён бўлиши учун зарур шарт-шароит талаб қилинади. Компетенциянинг юзага чиқиши (компетентлиликка айланиши) ташқи омилларга ҳам боғлиқ. Ҳар бир шахс компетенцияси айрича, компетентлилик эса турли вазият, ҳар хил шароитда ўзига хос тарзда намоён бўлади. Компетенция тушунчаси билим, мақсад, шахсий хислатлар, лаёқат (кўникма, малака, тажриба), ирода каби унсурларни ўз ичига олиб, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган жараён ҳисобланади.

Компетенциянинг турлари ҳам мавжуд бўлиб, қуйидаги мисолда кўришимиз мумкин: бир неча ҳунар эгаси бўлган шахсда ҳар бир ҳунарга хос компетенция шаклланади, бир кишида профессионал компетенция ҳам, социал-психологик компетенция ҳам мавжуд бўлади. Профессионал компетенция шахснинг муайян бир соҳада фаолият юритишига потенциал тайёргарлик даражаси бўлса, социал-психологик компетенция шахснинг ҳаётда ўз ўрнини топиши, жамият ҳамда унинг аъзолари билан уйғунлик касб этишга тайёргарлик даражасини ифодалайди. Ҳар бир компетенцияда юқоридаги билим, мақсад, кадрият, шахсий хислат, лаёқат ва ирода унсурлари яхлит ҳолда намоён бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ўқувчилар умумий ўрта таълим мактабларида белгиланган билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари замирида қуйидаги лаёқат (компетентлилик) га эга бўлишлари лозим:

Мазмун ва мақсадга йўналтирилган компетенция - ўқувчиларнинг қизиқишлари ва уларнинг дунёқарашларини ўзида мужассам этиши, уларнинг атроф-муҳит билан боғлиқ ҳолда жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан ўз муносабатини билдира олиши ва мустақил қарор қабул қила олиши. Бу компетенция ўқувчини ўз олдига қўйган мақсад вазифаларига эришиш траекториясини белгилаб, ўқув жараёни ва бошқа фаолиятда ўзини англаш механизминини шакллантиради. Ўқувчининг жамиятда ўз ўрнини топа олиши ушбу механизм билан боғлиқ бўлади.

Умуммаданий – компетенция - ўқувчининг юксак тайёргарлилик даражаси, малакаси, маданий ва маънавий-ахлоқий савияси, умуминсоний ва миллий кадриятларни ўзининг фаолиятида

¹⁰ Шавкат Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови //«Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь сони.

акс эттириши, анъана ва кадриятларга асосланган ҳаёт фаолияти. Ўқувчининг жамиятда ўрнатилган одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиши, масалан, ўзининг бўш вақтини фойдали равишда ташкил эта олиши, (музейларга бориши, уй ишларига қарашиши, китоб мутолаа қилиш, бошқаларнинг кадр-қимматни эътироф этиш ва уни ҳурмат қилиш ва х.к.).

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, ҳозирги кунда фанни замонавий ёндашув ва инновациялар асосида, илғор педагогик технологияларни қўллаб, дарсни қизиқарли ва мазмунли, ўқувчиларни фаоллаштириб, қизиқишини оширишга хизмат қиладиган усуллар асосида ташкил қилиш керак. Бунинг учун эса ўқитувчи тинимсиз ўз устида ишлаши, изланиши, татбиқ этиши, касбий компетентликка эга бўлиши, бир сўз билан айтганда, маҳоратли замонавий ўқитувчи бўлмоғи керак. Зеро, ўқитувчи ёшлар таълим-тарбиясида масъулдир.

ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТЛАРИ ТАЛАБЛАРИ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРДА КОМПЕТЕНТЛИЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Бердиева Х.,

ТерДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ кафедра мудири

Ҳозирги кунда мамлакатимизни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг янги даври – миллий тараққиётимиз кейинги мантиқий босқичи давом этмоқда. Янги ДТСнинг мақсади – умумий ўрта таълим тизимини мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган ҳолда ташкил этиш, маънавий баркамол ва интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат.

Бугунги кунда илм-фан, техника, технология ва ишлаб чиқариш соҳаларининг тез суратларда жадаллик билан ривожланиб бораётганлиги таълим муассасаларида таълим-тарбия сифатини оширишга асос бўлган талабларни қайта кўриб чиқиб, ўқитишнинг замонавий усул ва воситаларини амалиётга жорий этишни талаб этмоқда. Тезлик ва ўта шиддат билан ўзгариб бораётган дунёда глобаллашув жараёнларининг ижобий томонлари билан бир қаторда, унинг салбий оқибатлари ҳам ҳаётимизга кириб келмоқда. Бундай хатарлардан ҳаётимизни асраш, маънавий бўшлиққа йўл қўймаслик учун, авваламбор, эзгу инсоний ғоялар ва юксак маҳорат билан яратилган асарлар орқали, бугун жаҳон майдонида юз бераётган кескин ақл-заковат ва истеъдод мусобақасида беллашувга қодир бўладиган ёшларни тарбиялашни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

Шу ўринда айтишимиз мумкинки, технология фани бўйича ўқувчилар умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларида белгиланган билим кўникма ва малакаларни эгаллашлари натижасида назарий билимларни намоен қилиш, ахборотларни мустақил равишда излаш, амалда билиши ҳамда қўллай олиши керак.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ўқувчилар технология фанидан белиланган билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари замирида қуйидаги лаёқат (компетентлилик) га эга бўлишлари лозим.

1. Мазмун ва мақсадга йўналтилган компетенция - ўқувчиларнинг қизиқишлари ва уларнинг дунёқарашларини ўзида мужассам этган, уларнинг атроф муҳит билан боғлиқ ҳолда жамиятда ўз ўрнини топиши учун хатти-ҳаракатларини амалга ошириш ва мустақил қарор қабул қила олиши. Бу компетенция ўқувчини ўз олдига қўйган мақсад вазибаларига эришиш траекториясини белгилаб, ўқув жараёни ва бошқа фаолиятда ўзини англаш механизмининг шакллантиради. Ўқувчининг жамиятда ўз ўрнини топа олиши ушбу механизм билан боғлиқ бўлади.

2. Умуммаданий – компетенция - ўқувчининг юксак тайёргарлилик даражаси, малакаси, маданий ва маънавий-ахлоқий савияси, умуминсоний ва миллий кадриятларни ўзининг фаолиятида акс эттириши, анъана ва кадриятларга асосланган ҳаёт фаолияти. Ўқувчининг жамиятда ўрнатилган одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиши. Масалан, ўзининг бўш вақтини фойдали равишда ташкил эта олиши (музейларга бориши, уй ишларига қарашиши, китоб мутолаа қилиши, бошқаларни кадр-қимматни эътироф этиш ва уни ҳурмат қилиш ва х.к.).

Жисмоний, маънавий ва маърифий ўз-ўзини ривожлантириш, ўзининг ҳис- туйғуларини бошқара олишга йўналтиради. Шахсий тушуниш ва ўрганиш эҳтиёжларини қузатиб бориш; мос келувчи манбаларни аниқлаш; билим олишни бир жабадан бошқасига кўчириб ўта олиш.

3. Ўқув-таълимий – компетенция – ўқувчининг таълим жараёнида олган билимларини амалиётга татбиқ эта олиши.

Куйидаги элементларни ўзи ичига олган ўзини ўзи англашидаги билимлар йиғиндиси. Жумладан; мантикий, методологик, қиёслаш олиш, идрок қилиш, татбиқ этиш, тажриба ўтказиш, анализ-синтез қилиш, ўз-ўзини баҳолаш фаолияти. Мазкур компетентлилик доирасида ўқувчида фактларни асосийларидан ажрата олиш ва хулоса чиқариш малакаси шаклланади.

4. Ахборотлашган компетенция интернет, ОАВ ва бошқа тармоқлардан зарур бўлган ахборотларни излаб топиш, маълумотлар базасини яратиш, мустақил тўплаш олиш, уларни таҳлил этиш, баҳолаш, ахборотни қайта ишлаш ва уларни узатиш, асосийларни танлаб олиш, фойдаланиш.

5. Коммуникатив компетенция - ўқувчиларда гуруҳларда ва жамоаларда ижодий ишлаш олиш, ҳамкорлик қилиш, масъулиятни шакллантиради.

Ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакалари ва компетентлилик даражаларини шакллантириш бўйича технология фани таълими мақсадларини ва баҳолаш мезонларини аниқроқ ва яққолроқ белгилувчи куйидаги тамойилларни таянч тушунчалар сифатида белгиланди:

Билиш, ўрганиш - ўрганилган материални билиб олиш, қайта айтиб бера олиш.

Тушуниш, идрок қилиш - ўрганилган материални хотирада сақлаб қолиш, моҳиятини идрок этиш ва тушунганликни намоиш қилиш, бир даврдан бошқа даврга кўчира олиш. Олган билимларини амалиёт билан боғлай олади. У ёки бу ҳолатга танқидий баҳо бера олади. Мунозараларда иштирок эта олади. Ўзининг фикри ва қарашларини технология таълимида олган билимлари асосида ҳимоя қила олади. Воқеа ва ҳодисаларга баҳо бера олади.

Қўлай олиш - ўрганилган умумий тушунча, атамаларни, муаммоли вазиятларга, мисол орқали татбиқ эта олиш ҳамда самарали қўлай олиш; жамоада ишлаш олиш ва етакчилик қобилиятларини намоён этиш; турли хил роллар ва масъулиятларни қабул қила олиш; бошқалар билан биргаликда самарали меҳнат қила олиш;

Анализ (таҳлил) ва синтез, филтёр қилиш - берилган муаммони ҳал қилиш учун зарур маълумотларни турли хил манбалардан тўплаш, тартибга солиш, таҳлил қилиш; ўрганилган бир бутун материални майда бўлақларга, таркибий қисмларга ажрата олиш ва улар орасида муносабатларни ўрнатиш ва таҳлил қила олиш; аниқланган хусусий натижаларни умумлаштириб, асосийларини ажратиш, хулоса чиқара олиш. Танқидий фикрлаш ва тизимли фикрлаш - масалани англашда ва мураккаб қарорлар қабул қилишда пухта далиллар келтиришдан фойдаланиш; тизимлар воқеалар ва ҳодисалар, вазиятлар ўртасидаги узвий боғлиқликни англаш.

Баҳолаш ва хулоса чиқариш - муаммоли вазиятни маълум ички ёки ташқи мезонлар асосида баҳолаш ва таққослаш, сабаб ва оқибатларини ўрганиш, натижаларни таҳлил қилиш асосида танқидий фикрлаш, хулоса чиқариш.

Етакчи компетенциялар ҳар бир фаннинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Агар мактаб битирувчиси муайян фандан олган билим, кўникма ва малакаларини ўз ҳаётида қўлай олса, уни ўша йўналишда етарли компетенцияга эга дейиш мумкин.

Бугунги ўзгартиришлардан мақсад мамлакатимизда яратилган узлуксиз мажбурий таълим тизимига ягона ва мукамал давлат таълим стандартларини татбиқ этиш, ўқувчи-ёшларга чуқур билим беришдан ташқари, амалда самарали фойдалана олиш лаёқатини ҳам шакллантиришдан иборат. Албатта, бу, шубҳасиз, ҳар томонлама баркамол шахсларни вояга етказиш вазифасини амалга оширишга, шунингдек, “Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт” куриш ғоясини амалга оширишга хизмат қилади. Баркамол авлод, комил инсон тарбияси йўлида хизмат қилиш шарафли ва масъулиятли вазифамиздир.

ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ ИННОВАЦИОН МЕТОДЛАРИ

**Норбеков Д.,
ЖДПИ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси**

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Демократик жамиятда ёшлар, умуман, ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган қилиб тарбияланади. Агар ёшлар эркин фикрлашни

ўрганмаса, олинган таълим самараси паст бўлиши муқаррар. Албатта, билим ўз йўлига. Мустақил фикрлаш ҳам катта бойликдир»¹¹.

Маърузалар ва амалий машғулотларнинг касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришдаги дидактик имкониятларига эга эканлиги барчага маълум. Маъруза ва амалий машғулотларнинг кўпроқ педагогик онгининг назарий даражасини ривожлантиришга йўналтирилганлиги аксарият ҳолларда, кўпинча, талабаларнинг билимлари оғзаки хусусиятга эга бўлишига олиб келади. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришда мустақил иш жараёнини ташкил қилиш муҳим ўрин тутаяди.

Талабанинг мустақил иши унинг аудиторияда ва ундан ташқарида ўқитувчи раҳбарлигида ёки ўқитувчи иштирокисиз амалга ошириладиган мустақил иш мажмуини англатади. Мустақил иш қандай шароитларда амалга оширилади:

1. Бевосита аудиторияда – маъруза, амалий машғулот, семинар ёки лаборатория ишлари бўйича вазифалар бериш жараёнида;

2. Ўқитувчи билан дарс жадвалидан ташқари пайтлардаги бевосита мулоқот чоғида маслаҳатлар беришда, ижодий мулоқотлар, яқка топшириқ бажаришда ва бошқалар.

3. Ахборот-ресурс марказида, уйда, талабалар уйларида, кафедраларда талаба томонидан ўқув ёки ижодий топшириқларни бажариш жараёнида.

Мустақил иш бўйича тест саволлари, топшириқлар ва машқлар устида ишлаш асосан мустақил бажарилади. Бу иш натижалари эса аудиторияда (амалий ва лаборатория) машғулотларида ўқитувчи раҳбарлигида таҳлил қилинади ва баҳоланади.

Интерактив методлар – бу жамоа бўлиб фикрлаш. Ўзаро ҳаракат қилмоқ деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

– ўқувчи-талабанинг дарс давомида бефарқ бўлмаслиги, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиши;

– талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминланиши;

– талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириш;

– педагог ва ўқувчи-талабанинг ҳаммиша ҳамкорликдаги фаолиятларини такомиллаштириш.

Мустақил иш технологияси ва мустақил иш сабаблари бир-бири билан боғлиқдир: аниқ натижага эриша олишига ишонмаслик талабани мустақил ишлашдан ҳар қандай бошқа сабаблардан кўра кўпроқ кўнглини совутади. Мустақил иш технологиясини яратиш бир неча алоҳида муаммоларни ҳал этишни кўзда тутаяди. Улар орасида мунтазам ишнинг мақсадини қўйиш муаммоси алоҳида ажралиб туради. Агарда таълим олиш умумий ривожланишни таъминлашга хизмат қилса, мустақил ишнинг мақсади эса касбий шаклланиш ёки касбий малакасини ривожлантириш, ўстириш ҳисобланади.

Агар талабага кутилмаганда юқори даражадаги мустақилликни намоён этган ҳолда топшириқларни бажариш талаб этилса, у ҳолда талаба топшириқларни бажара олмаслиги мумкин, натижада, ўз кучига бўлган ишончни йўқотади. Бундай ҳолат содир бўлмаслиги учун дастлаб топшириқларни шу тариқа бериш керакки, натижада субъект топшириқнинг бирор қисминигина мустақил бажарсин, сўнгра ўқитувчи билан биргаликда натижаларнинг тўғрилигини таҳлил қилиб чиқсин.

Топшириқларни бажариш жараёнида талабаларда сабабий – ташкилий (ўқув фаолиятини мустақил ташкил этишнинг қадриятли йўналишлари, билим, малака ва кўникмалари), мазмунли – процессуал (ўқув фаолиятининг моҳиятини билиш ва бу фаолият муваффақиятли бўлишини белгилловчи шахсий сифатларни ривожлантириш) ва текшириш-баҳолаш (мустақил ишда зарур саналган шахс сифатларни ўзи баҳолаш) каби кўникмаларнинг шаклланиши мустақил иш жараёнида мажмуавий равишда шаклланиб боради.

11Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.

Мустақил ўқишни таҳлил қилиш (бу мустақил билим олиш эмас) юқорида кўрсатилган таркибий қисмларнинг талаба томонидан тартибсиз, турлича ўзлаштирилишини кўрсатади. Улардан баъзилари (масалан, текшириш-баҳолаш) таълим муассасаларида деярли шакллантирилмайди.

Мустақил ишларга тайёргарликнинг ташкилий асослари педагогик-психологик, техник-технологик тушунчалар ҳисобланади. Педагогик-психологик ва техник-технологий тушунча (категория)лар сабабий ва текшириш-баҳолаш таркибий қисмларининг ривожланишига фаол таъсир кўрсатадилар. Демак, мустақил ишга тайёрлаш жараёнида талабаларда назарий (тушунчали) фикрлаш қобилиятини ривожлантириш зарур.

Бундай тайёргарликни амалга ошириш бу барча муҳим боғлиқликлар билан тушунчалар кўринишида акс эттирилган педагогик ва техник-технологик ишга ўргатиб бориш, яъни маълум интеллектуал ҳаракатни амалга ошириш демакдир.

TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MUTAFAKKIRLARIMIZ MEROSIDAN FOYDALANISH

Pardayev Z.

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

“Ta’lim to’g’risida” gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” da shaxs kamoloti asosiy masala sifatida e’tirof etilgan. Mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A.Karimov: “Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohotlarimizning provard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma’naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta’lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg’onish g’oyasini ro’yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo’lib qoladi”, degan edilar.

Bunday yuksak ezgu-maqsadlarning ro’yobga chiqishida umumta’lim maktablarida olib borilayotgan pedagogik jarayonlarning ahamiyati katta. Maktab jamiyatning ijtimoiy institutlaridan biri. Maktab jamiyatning buguni emas, balki kelajakka yo’naltirilgan rivojini belgilaydi. Maktabning maqsadi ta’lim va tarbiyadir.

O’quvchilar maktabda ta’lim – tarbiya olish jarayonini tashkil etish yuz yilliklar davomida qo’llanilib, butun dunyoda u ta’limning eng samarali usuli sifatida e’tirof etilgan. Uni to’g’ri tashkil etish qator ijobiy natijalar bilan ajralib turadi. Shuni ham ta’kidlash joizki, ta’lim jarayonida “o’quvchi shaxsini” ham inobatga olish, u bilan hisoblashish, imkoniyatlaridan kelib chiqib, mashg’ulotlar tashkil etish ham ta’lim samaradorligini oshirishning muhim jihatlari sanaladi.

Uyg’onish davrining bir qator mutafakkirlari ta’lim-tarbiyada o’quvchilarning shaxsiy imkoniyatlari, muhit, sharoitni hisobga olish muhim deb sanab, uni muvaffaqiyat garovi, ta’lim-tarbiyada samaradorlikka erishish, maqsadga yetishning muhim omillari deb bilishgan.

Jumladan, Beruniy o’qitish vositasi va usullari haqida fikr yuritar ekan, “Bizning maqsadimiz o’quvchini toliqtirib qo’ymaslikdir, hadeb bir narsani o’qiyverish zerikarli bo’ladi va toqatni toq qiladi. Agar o’quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o’tib tursa, u xuddi turli-tuman bog’-rog’larda sayr qilgandek bo’ladi, bir bog’dan o’tar-o’tmas, boshqa bog’ boshlanadi. Kishi ularning hammasini ko’rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa kishiga rohat bag’ishlaydi”, - deydi.

Sharqda “Shayxur rays” (“Olimlar raisi”) unvoni bilan mashhur bo’lgan al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ali ibn Sinoning “Tadbir ulmanozil” asarida bayon etilgan o’qitish usullari hozirgi davr talim tamoyillariga mos kelishi ham nazariy, ham amaliy jihatdan qimmatlidir: “Bola baquvvat bo’lib, so’zlashuv nutqini yaxshi tushuna boshlangandan so’ng u savod o’rganishga qobil bo’ladi, shundan so’ng savodga o’rgata borish mumkin. Avvalambor, axloqiy va aqliy tarbiya usullarini yaxshi egallagan irodali, dono, g’amxo’r va dinga ishongan o’qituvchi va tarbiyachi tanlash kerak bo’ladi. U sog’lom, tozalikni sevuvchi, sofdil va odamlarga yaxshi munosabatda bo’la oladigan tarbiyachi bo’lishi kerak”.

Ibn Sino o’quvchiga bilim berishda o’qituvchining pedagogik mahorati va mas’uliyatli burchi masalasiga alohida to’xtalib, o’qituvchi bolalarga bilim berishga kirishishdan avval, ularning xulq-atvorini o’rganishi va bilimlarini tekshirib ko’rishi, qiziqishini, nimaga qodir ekanligini aniqlashi, so’ngra unga hunar yoki ilm turini egallashni tavsiya etishi kerakligi haqida fikr yuritar ekan, o’qituvchiga shunday yo’l-yo’riqlar beradi:

– bolalar bilan muomalada bosiq jiddiy bo’lishi, berilayotgan bilimning o’quvchilar qanday o’zlashtirib

olayotganiga e'tibor berishi;

- ta'limda turli o'qitish usullari va shakllaridan foydalanishi;
- o'quvchining xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- fanga qiziqitira olishi;
- berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;
- bilimlarni o'quvchilarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berishi;
- har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishishi zarur".

Ibn Sino maktabda bolalarni alohida-alohida o'qitishdan ko'ra jamoa, sinf tartibida o'qitishni afzal deb biladi va bu uslubning ustunligi quyidagilardan iboratligini ta'kidlaydi: "O'quvchilar o'qish va tarbiya davomida ilmga chanqoqlik sezadilar. O'z bilimlari bilan g'ururlanadilar, bir-birlarining bilimlariga havas qiladilar. G'urur va o'ziga e'tibor tarbiyalanuvchilarni bir-birlaridan orqada qolmaslikka undaydi.

O'quvchilar birga bo'lganda, doim bir-birlari bilan gaplashadilar va bu bilan o'z xotiralari va nutqlarini rivojlantiradilar".

Umuman, ibn Sinoning ta'lim texnologiyasida o'qitish jarayonida qaysi uslublardan foydalanilmasin – og'zaki, ifodali, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko'rinishlardagi suhbatmi, tajribalarni, baribir, o'quvchida haqiqiy bilim hosil qilish, mustaqil, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish, olgan bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan.

Shu o'rinda quyidagilarni ta'kidlamoqchimiz: bilim olish, ilmi bo'lish tinimsiz mehnatni (Beshikdan qabrgacha ilm izla) talab etar ekan. Ta'limda mehnatga tayyorlashning uchta asosiy vazifasiga e'tibor berish lozim, ya'ni:

- mehnatga jismoniy tayyorlash;
- mehnatga ruhiy tayyorlash;
- mehnatga axloqiy tayyorlash.

Xulosa o'rnida, ta'lim-tarbiyaning sifat va samaradorligini oshirishda pedagogik jarayon "o'quvchi shaxsi"ga qaratilishiga erishish, berilayotgan ma'lumot, ko'rsatma, materiallarning o'quvchi qobiliyati, qiziqishi, yoshi, layoqati, iste'dodi kabi shaxsiy fazilatlariga mos bo'lishiga ahamiyat berish lozim.

BIOLOGIYA DARSLARIDA MATEMATIK SAVODXONLIK KOPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Ibodullayeva D.,

Tayloq tuman 3-maktab o'qituvchisi

Insoniyat jamiyatida axborot oqimining bu darajada tezlashuvi bugungi kundagidek tarixda kuzatilgani yo'q. Bu shiddatli davr biz biologlarni ham befarq qoldirmaydi. Dunyo davlatlarida fanimiz sohasida olamshumul yangiliklar bo'layotgan bir vaqtda, bizning farzandlarimiz ham o'z ilmiy salohiyatlari bilan jahon ahlini lol qoldirishlarini istab ularga jahon standartlariga mos keladigan darajada bilim berishimiz lozim. Muammoni yechimini topa biladigan, biror voqeaning sababi va oqibatlari haqida mulohaza yurita oladigan, chuqur falsafiy qarashlarga va atroflicha mantiqiy fikrlay oladigan farzandlarni tarbiyalash biz pedagoglarning burchidir.

Biologiya hayot haqidagi fan bo'lib, biologiyani o'rgangan inson o'zligini o'rganadi, o'zligini bilmay turib, yot unsurlarni o'rganish biz uchun amrimahol deb bilamiz.

Biologiyani o'rganishda turli usullardan foydalaniladi, Masalan "matematik modellashtirish" usullaridan foydalanish orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantiriramiz. Bu usul yordamida biz biologiyaning turli sohalarini chuqur o'rganib, kelajakni ko'ra olish imkoniyatiga ega bo'lishimiz mumkin. Hozirgi kunning o'zgarishlarini hisobga olib, kelajakda dunyoning ko'rinishi qandayligi, o'simliklar dunyosining holati, hayvonlar dunyosining holati haqida fikr yuritishimiz mumkin.

Biologiya darslarida tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda, ayniqsa matematik savodxonlik kompetensiyasini chuqurroq tatbiq etish, maqsadga muvofiqdir. Biologiya fanini o'qitishda matematik savodxonlikni o'rni juda beqiyos, chunki biologiya darsida masalalarni yechimini albatta matematik mushohadali va mantiqiy fikrlaydigan bolalar topa oladi. 9-sinf biologiya darsligida juda qiziqarli va hatto o'qituvchini o'ylantiradigan masalalar mavjud.

1-Masala. Fotosintez jarayonida xloroplastlarda 2160 kj energiya ATF ning energiyaga boy bog'larida jamlandi. Shuncha ATFdan qancha glyukoza sintezlash mumkin?

Ushbu masalani yechish uchun bola avvalo 3ta mavzuga, ya'ni "Fotosintez", "Energiya almashuvi ATF", "Energiya almashuvi bosqichlari", mavzulariga murojaat qiladi. So'ngra ulardagi ma'lumotlarni

takrorlab, keyin matematik salohiyatini ishga soladi. Bu oddiy masala darsda o'z-o'zidan mavzular aro bog'liqlik va fanlararo bog'liqlikni yuzaga keltiradi.

Yechimi:

1. ATFda 40 kj energiya to'planadi
2. Fotosintezda ATF sintezlanadi.
3. Bir molekula glyukoza sintezlanishi uchun 18 molekula ATF kerak.

$$2160_{kj} : 40_{kj} = 54 \text{ ATF}$$

$$1 \text{ glyukoza uchun } -18 \text{ ATF}$$

$$3 = x - 54 \text{ ATF}$$

Javob: Ushbu jarayonda sintezlangan ATF 3 molekula glyukoza uchun sarflanadi.

10 sinf biologiya darsligida berilgan laboratoriya mashg'ulotidagi masalalar ham o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshiradi.

2-Masala. DNK molekulasida jami 6000 ta nukleotid bor. Ushbu DNK dan transkripsiyalangan i-RNK molekulasidan sintezlangan oqsil molekulasining og'irligi qancha? –Ushbu masala bir nechta mavzularni bir-biriga bog'lash bilan bir qatorda o'quvchini mantiqiy fikrlashga undaydi.

Yechimi:

DNK zanjiri 2 zanjirdan iborat bo'lganligi uchun 6000 ni 2 ga bo'lamiz.

$$6000 : 2 = 3000$$

3000 ta nukleotidga ega bo'lgan i-RNK zanjiridan 1000 ta aminokislotali oqsil zanjiri sintezlanadi, chunki bitta triplet –bitta aminokislotali sintezlaydi. Agar bitta aminokislotali og'irligi 120 Da ekanligini bilsak, aminokislotali sonini 120ga ko'paytiramiz.

$$1000 \times 120 = 120000 \text{ Da}$$

Javob: Oqsilning og'irligi 120000 Da ga teng.

6-sinflarda "Urug'lanish" mavzusi yuzasidan quyidagicha masala tuzish mumkin.

3-Masala. Kungaboqar to'pgulida urug'lanishidan so'ng 100 ta pista hosil bo'ldi. Undan 60 tasida mag'iz bor, 40 tasi esa puch. Urug'lanish jarayonida nechta chang donasi va nechta spermij qatnashgan. Nega 40 ta pista urug'i puch?

Bu masala o'quvchini "Urug'lanish" mavzusini mohiyatini chuqurroq o'rganishga va qo'shaloq urug'lanish nima ekanligini o'rganishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, biologiya darsliklarida berilgan turli yo'nalishdagi masala va mashqlarni yechish, o'quvchilar ongida tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirib, ularda zukkolik, o'tkir fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

ZAMONAVIY TA'LIMDA O'QITUVCHI KOMPETENTLIGI

Jo'rayeva D.J.,

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

O'qituvchi kompetentligi – bu pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy va shaxsiy sifatlar yig'indisi hisoblanadi.

Kasbiy kompetentlikka ega o'qituvchi o'z pedagogic faoliyatini hamda pedagogic muloqotini yuqori darajada amalga oshiradigan, o'z ta'lim oluvchilarining bilimi va tarbiyasida yuqori samaradorlikka erisha oladigan o'qituvchi tushuniladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish – bu ijodiy individuallikni rivojlantirish, ta'limda innovatsiyalarga nisbatan sezuvchanlikni, doimiy o'zgarib turuvchi pedagogic muhitga moslashuvchanlikni shakllantirishdir. Jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o'qituvchining kasbiy kompetentligiga bog'liq.

Zamonaviy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar o'qituvchining mahorati va malakasini, ya'ni kasbiy kompetentligini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etadi. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi – davlat va jamiyatning shaxsning dolzarb va istiqbolli ehtiyojlariga muvofiqlik, o'z mamlakatining jamiyatga, mehnat faoliyatiga moslashuvchan, doimo o'z ustida ishlaydigan, hartomonlama rivojlangan shaxsini shakllantirish. Mustaqil fikrlovchi, o'z faoliyatini tahlil qilib boruvchi, ta'lim jarayonini modellashtirib boruvchi o'qituvchi qo'yilgan maqsadga erishishning kafolatidir. Shuning uchun ham hozirda malakali, ijodiy fikrlovchi, raqobatbardosh, zamonaviy davr talablariga javob beruvchi shaxsni tarbiyalay oladigan o'qituvchiga talab kuchaydi.

Zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda o'qituvchi kompetentligini rivojlantirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilash mumkin:

1. Uslubiy birlashma, ijodiy guruhlarda faoliyat yuritish;
2. Tadqiqotchilik faoliyati;
3. Innovatsion faoliyat, yangi pedagogic texnologiyalarni o'rganish;
4. Pedagogik konkurs va tadbirlardagi faol ishtiroki;
5. O'z pedagogik tajribasini ommalashtirib borishi;
6. AKTlaridan foydalanish va h.k.

Agarda o'qituvchi o'z kasbiy kompetentligini oshirish lozimligini anglamasa, yuqorida sanab o'tgan usullarimiz samarasiz bo'ladi. Bundan pedagogik o'sish uchun maqsad va qulay sharoit yaratish lozimligi kelib chiqadi. Shaxsiy pedagogik tajribasini tahlil qilish o'qituvchining kasbiy rivojlanishini faollashtiradi, natijada tadqiqotchilik malakalarining rivojlanishiga, keyinchalik bu malakalarning pedagogik faoliyat bilan uyg'unlashishiga olib keladi. O'qituvchining kasbiy kompetentligi o'sib borishi uchun u maktab rivojlanishida faol ishtirok etib borishi kerak.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish – bu pedagogik tajribalarni o'zlashtirib borish, individual shaxsiy pedagogik mahoratni rivojlanish, uzluksiz ravishda o'z ustida ishlash orqali pedagogik tajribani to'plab borish vazifasi sanaladi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish - davriy jarayondir, chunki pedagogik faoliyat jarayonida doimiy ravishda malakani oshirib borishni taqazo etadi.

Umuman olganda, o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni biologik jarayondir, bunga sabab shaxs o'z hayotini ijtimoiylashuvi va individuallashuvi bilan bog'liq holda tashkil etadi va bu orqali o'z-o'zini rivojlantirib boradi. Kasbiy kompetentlikning shakllanishi muhitga ham bog'liq, shuning uchun aynan muhit kasbiy rivojlanishni rag'batlantirishi kerak. Maktabda boshqaruvning demokratik tizimi o'rnatish lozim. Bu xodimlarni rag'batlantirib borish, pedagogik monitoringning (nazoratning emas) turli shakllari masalan, anketalarni to'ldirish, testlarni bajarish, suhbat o'tkazish, maktab ichida o'zaro tajriba almashish, konkurslar va o'z yutuqlarini taqdimot qilish kabi ko'rinishlarda o'tkazilishi mumkin. Yuqoridagi rag'batlantirish shakllari o'qituvchining emotsional zo'riqishini kamaytiradi, jamoada ijobiy psixologik muhitning shakllanishiga xizmat qiladi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligi haqida gapriganda o'qituvchi portfoliosini yaratish haqida ham fikr yuritish joiz. Potfolio o'qituvchining pedagogik faoliyatini aks ettiradi. Portfolio yaratish jarayonida o'qituvchi o'z faoliyatini baholaydi va o'z ustida ishlashga ehtiyojni his eta oladi. Portfolioni yaratish – o'qituvchi faoliyatini rag'batlantirishga va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'qituvchining o'z kasbiy kompetentligini rivojlantirib borishi nafaqat uning o'z pedagogik faoliyati va mahoratini tahlil qila olishi, o'z ustida muntazam ravishda ishlashiga, xuddi shunday ta'lim jarayonida ijobiy va ijodiy muhitning yaratilishiga ham bog'liq ekan. Ta'lim muassasasida mazkur muhitning yo'lga qo'yilishi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligining oshib borishiga bu esa o'z navbatida muassasa faoliyati samaradorligini ta'minlanishiga asos bo'ladi.

O'QITUVCHINING MA'NAVYI KOMPETENTLIGI

**Jo'rayeva D.J.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Komilova D.
Samarqand tumani 49-maktab o'qituvchisi**

Ta'lim sohasi – jamiyatda va jamiyatning barcha muammolarini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy institutdir. Zamonaviy ta'limda ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni boyitib, takomillashtirib borish zarur, o'quv jarayoni orqali uni insonparvarlashtirish, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishga ega bo'lgan tarbiyaviy tadbirlarni faollashtirish orqali, psixologo-pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali yuksak ma'naviy, mas'uliyatli, ijodkor, kompetentli O'zbekiston fuqarosi tarbiyalamoq lozim. Shaxsni ma'naviy-ma'rifiy jihatdan rivojlantirish hozirgi ta'limning asosiy masalasi hisoblanadi. Avvalo, o'qituvchining o'zida yuksak darajadagi ma'naviy-ma'rifiy kompetentlik bo'lmog'li shart.

Kompetentlik tushunchasining o'zini qarab chiqamiz. Ingliz tilida “layoqat, ko'nikma“ ma'nolarini anglatadi. Kompetensiya (lot. competo – erishayapman, loyiqman, munosibman) – ma'lum bir sohaga oid bilim, tajribalar.

Kompetentlilikni shakllantirishning chegara, me'yorlari yo'q, bunda shaxsiy sifatlar bilan birgalikda:

- 1) Miyaning tabiiy tuzilmasi xususiyatlari (temperament, instinkt, oddiy ehtiyojlar);
- 2) Yo'nalganlik (ehhtiyojlar tizimi, qiziqishlar va ideallar);
- 3) Tajriba (bilim, ko'nikma, malaka va odatlarning hajmi va sifati);
- 4) Qobiliyat (tajribaga bog'liq bo'lmagan intellektual, irodaviy va emotsional xususiyatlar tizimi);

Kompetentlilikning rivojlanishi inson o'zini subyekt sifatida anglashidan boshlanadi.

Ma'naviyat – insonning o'z shaxsiy potensialini ochishga qaratilgan ichki olamining boyish bilan bog'liq bo'lgan sifatlarining ko'rinishi. Ma'naviyat – mukammallik va ichki olamning muvozanatini o'zida aks etuvchi shaxs sifatida o'zini anglashining tavsifidir.

Bizning moddiy va ma'naviy farovonligimizni ta'minlovchi asosiy mezon sanaladigan ma'naviyatning yaqqol tasavvurlarini kelajak avlodga yetkazib bermoq zarurdir.

Ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish – bu o'ziga va atrofdagilarga qaratilgan xulq-atvorining ko'rinishi sifatida o'z-o'zini yaratish va o'z-o'zini rivojlantirishi hisoblanadi.

Ma'naviy-ma'rifiy kompetentlilikni rivojlantirish shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy-ma'rifiy namunaning mavjudligi (ota-ona, ustozlar timsolida), ta'lim dasturiga integratsiyalashgan umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan o'quv jarayonining tatbiq etilishi asnosida shakllanadi.

Ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish – shaxsning milliy va diniy qadriyatlar manbalarini o'zlashtirishi, an'anaviy axloqiy me'yorlar va ma'naviy ideallarning o'ziga, atrofdagilarga, davlatga va umuman dunyoga nisbatan munosabati; tashkillashtirilgan ta'lim jarayonida ta'lim vositalari orqali amalga oshiriladi. Ma'naviyatning ruhiy manbalari insonga muhabbat, hayotiy muvaffaqiyat va oliy qadriyatlar asosida yotadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim vositalari orqali ma'naviy-ma'rifiy kompetentliligini rivojlantirish maqsadida quyidagi mezonlarni ajratish mumkin:

- Ta'limning integratsiyalashtirilgan mualliflik dasturlari (bo'lajak mutaxassisning oilaviy va madaniy-diniy hamjamiyat bilan mutanosiblik, O'zbekiston tarixi va polietnik xususiyatlarini bilishi);
- Tanlash asosida maxsus kurs va fan sohalarini o'zlashtirishi (ta'lim oluvchilarda Vatanga muhabbat hissini shakllantirish, dunyo hamjamiyati bilan muloqotga kirishuvchanlikni tayyorlash);
- Oliy ta'lim muassasasida ma'naviy-ma'rifiy kompetentlilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan tarbiyaviy dasturning joriy etilishi;

Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning to'g'ri yo'lga qoyilishi o'sib kelayotgan avlodning an'anaviy madaniyatga xalqning savodxonligi va yuksak ma'naviyatning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

2-ШЎЪБА. ТАБИЙ ВА АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА АМАЛИЙ ВА ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

ЎҚУВЧИЛАРДА ГЕОГРАФИЯ ЙЎНАЛИШИДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИНГ ЎРНИ

Самъяев А.Қ.,

СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Ўзбекистоннинг миллий мустақиллиги жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётида туб ўзгаришлар содир бўлишига олиб келди. Турли жабҳаларда, шу жумладан, таълим тизимида ҳам кучли ўзгаришлар, ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда ўқитиш жараёнига таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот технологиялари кириб келди. Фанларни ўқитишда интерфаол методлардан, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, электрон манбалар, монографиялар, хорижий адабиётлар ва интернет маълумотларидан фойдаланилган ҳолда дарс ўтиш бугунги куннинг талабидир. Таълимда узоқ вақт анъанавий дарс ўтиш усулларидан фойдаланиб келинди. Бундай дарс ўтиш усули бугунги кунда самара бермай қўйди. Шунинг учун бугунги кунда таълимда анъанавий дарс ўтиш усулларида аста-секинлик билан воз кечилиб, ноанъанавий дарс ўтиш усулларига ўтилмоқда.

Бугунги кунда мактабларимизда компьютер синфлари очилмоқда. Мактабларимиз проектор, электрон доска ва ўқув жиҳозлари билан таъминланмоқда. Дарслар ўқув фильмлари, мавзуга доир тақдимотлар, турли хил интерфаол методлар ёрдамида ўтилмоқда. Булар, албатта, география фани ўқитувчиларининг ютуқлари. Шу билан бирга, камчиликларимиз ва муаммоларимиз ҳам бор.

Ҳаммамизга маълумки, 2017 йил 6 апрелда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 187-сонли қарорига мувофиқ компетенциявий ёндашувга асосланган янги ДТС қабул қилинди. Компетенциянинг асосий мақсади ўқувчилар эгаллаган назарий билимларни кундалик ҳаётда қўллай олиши ва уларни келажак ҳаётга тайёрлашдир. Ўқувчиларда география фани бўйича тўлиқ компетенциялар амалий машғулотларсиз шаклланимайди. Мактабларнинг география фани дарсликларида амалий машғулотларга жуда кам соат ажратилган. Натижада, фан ўқитувчилари ўқув режадан ташқарига чиқмайди ва ўқувчилар амалий машғулот малакасига эга бўлмайди. Ҳар бир фаннинг асосий ўқув қуроли бўлганидек, географиянинг асосий ўқув қуроли бу харитадир. Хариталар орқали бир қанча амалий машқларни бажариш мумкин. Қуйида биз харита билан боғлиқ айрим амалий машғулотлардан намуналар келтирдик:

МАСШТАБ

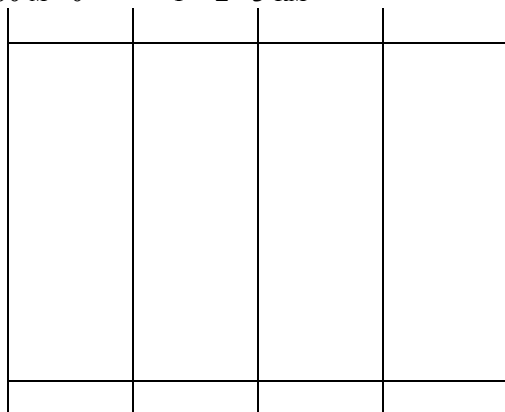
Ер сиртидаги иккита нуқта орасидаги ҳақиқий масофани планда (режада) харитада ёки глобусда қанча марта кичрайтирилиб тасвирланганлигини кўрсатувчи каср сонга - масштаб дейилади.

Масштаб уч хил бўлади: сонли масштаб, номли масштаб ва чизиқли масштаб.

1: 100 000 ..... сонли масштаб

1 см да 1км ..... номли масштаб

1000 м 0 1 2 3 км

..... чизиқли масштаб

Сонли масштаблар суръати бир ва махраж эса ҳақиқий масофадан харитадаги масофа неча марта кичрайтирилганини кўрсатувчи сондир.

Масштабда энг муҳим нарса сонли масштабни номли масштабга, номли масштабни сонли масштабга айлантиришдир.

- Агар сонли масштабда ноллар сони 5 та ва ундан ортиқ бўлса, орқадаги 5 та нол ўчирилади ва номли масштаб километрда берилади.
- Масалан: 1:1000000 сонли масштабни номли масштабга айлантирамыз:
- $1:1000000 = 1 \text{ см да } 10 \text{ км}$ бўлади.
- $1 \text{ см} = 15 \text{ км}$ номли масштабни сонли масштабга айлантирамыз, бунда номли масштаб км. да бўлгани учун номли масштабга 5 та нол қўямиз, яъни **1:1500000**.
- Агар сонли масштабда ноллар сони 5 тадан кам бўлса, орқадаги 2 та нол ўчирилади ва номли масштаб метрда берилади.
- Масалан: 1:30000 сонли масштабни номли масштабга айлантирамыз:
- $1:30000 = 1 \text{ см да } 300 \text{ метр}$ бўлади.
- $1 \text{ см} = 150 \text{ см}$ номли масштабни сонли масштабга айлантирамыз, бунда номли масштаб м. да бўлгани учун номли масштабга 2 та нол қўямиз, яъни **1:15000**.

Масштабдан фойдаланиб ечиладиган масалалар

1-масала: Масштаб 1:40 000 000 см бўлган харитада Деҳли (Ҳиндистон) ва Тошкент шаҳарлари орасидаги масофа 4 см га тенг бўлса, бу шаҳарлар орасидаги ҳақиқий масофани аниқланг.

Ечими:

- 1) Маълумки, 1:40 000 000 см ли харитада 1 см масофа 400 км тўғри келишини билдиради.
- 2) Агарда 1 см га 400 км тўғри келса 4 см га неча км масофа тўғри келади?

Пропорция тузамиз: 1 см .....400 км
4 см .....X км

3) $X = 400 \times 4 = 1600$

- 4) Демак, Ҳиндистон (Деҳли) билан Тошкент шаҳарлари орасидаги масофа 1600 км га тенг.

2-масала: Агар 400 км масофа глобусда 2 см га тенг бўлса, бу глобуснинг масштаби неча см га тенг бўлади?

Ечими: Глобусда 1 см га неча км масофа тўғри келишини аниқлаш учун:

- 1) 400 км ни 2 см га бўламиз, яъни $400 : 2 = 200$ км, глобусда 1 см = 200 км га тенг.

2) Номли масштаб км. да берилгани учун 5 та нол қўшамиз ва сонли масштабни чиқарамиз : 1:20 000 000

Жавоб: глобуснинг масштаби 1:20 000 000 га тенг.

Параллеллар – ер юзидаги меридиан чизикларга параллел ўтказилган шартли доира чизиклар. Харита, глобусларда градус тўрининг асосий таркибий қисми. Параллеллар шарк билан ғарбни кўрсатади. Параллелларда 1° ёйнинг узунлиги экватордан қутблар томон камайиб боради.

Кенглик бўйича 1° ёйнинг узунлиги

Экватордан жанубга:	Шимолий қутбдан экваторга:
$0^\circ = 111.3 \text{ км}$	$90^\circ \text{ ш.к} = 0$
$10^\circ \text{ ж.к} = 109.6 \text{ км}$	$80^\circ \text{ ш.к} = 19.4 \text{ км}$
$20^\circ \text{ ж.к} = 104.6 \text{ км}$	$70^\circ \text{ ш.к} = 38.2 \text{ км}$
$30^\circ \text{ ж.к} = 96.5 \text{ км}$	$60^\circ \text{ ш.к} = 55.8 \text{ км}$
$40^\circ \text{ ж.к} = 85.4 \text{ км}$	$50^\circ \text{ ш.к} = 71.7 \text{ км}$
$50^\circ \text{ ж.к} = 71.7 \text{ км}$	$40^\circ \text{ ш.к} = 85.4 \text{ км}$
$60^\circ \text{ ж.к} = 55.8 \text{ км}$	$30^\circ \text{ ш.к} = 96.5 \text{ км}$
$70^\circ \text{ ж.к} = 38.2 \text{ км}$	$20^\circ \text{ ш.к} = 104.6 \text{ км}$
$80^\circ \text{ ж.к} = 19.4 \text{ км}$	$10^\circ \text{ ш.к} = 109.6 \text{ км}$
$90^\circ \text{ ж.к} = 0$	$0^\circ = 111.3$
Жанубий қутб	Экватор чизиғи

Хариталарда параллеллар билан боғлиқ масалалар ечиш

1-масала: Магадан шаҳри: 60° шимолий кенглик, 150° шарқий узунликда, Норвегия пойтахти Осло шаҳри 60° шимолий кенглик, 10° шарқий узунликда жойлашган бўлса, икки шаҳар орасидаги масофани аниқланг?

Ечими: Икки шаҳар орасидаги масофа параллелларда 140° га тенг.

Яъни, $150^{\circ} - 10^{\circ} = 140^{\circ}$ га тенг.

$140 \times 55.8 \text{ км} = 7812 \text{ км}$

Демак, икки шаҳар орасидаги масофа 7812 км. га тенг.

Еслатма: 60° шимолий кенгликларда 1° ёйнинг узунлиги = 55.8 км. га тенг.

2-масала: 180° шарқий узоқликдан 50° параллел бўйлаб 0° шарқий узоқликгача келсак, бу масофа қанчага тенг? (Буюк Британия пойтахти - Лондонгача).

Ечими: Агар 50° шимолий кенгликларда параллеллимизнинг ҳар бир 1° ёйи 71.7 км. га тенг деб ҳисобласак, $180^{\circ} - 0^{\circ} = 180^{\circ}$, яъни $180^{\circ} \times 71.7 \text{ км} = 12906 \text{ км}$. Демак, 180° шарқий узоқликдан 50° шимолий кенглик бўйлаб - 0° яъни, бош меридиангача бўлган масофа 12906 км. га тенг бўлади.

Агар дарсларимиз давомида юқоридаги каби амалий машғулотлардан фойдалансак, ўқувчиларда хариталар билан ишлаш, математик саводхонлик, ахборотлар билан ишлаш компетенциялари шаклланади.

Таълим сифат-самарадорлигини ошириш, ўқувчиларда фанлар кесимида компетенциялар шаклланишида ўқитувчининг роли жуда катта. Бунинг учун ўқитувчи биринчи навбатда ижодкор бўлиши, фанни чуқур билиши, ахборот коммуникацион технологиялардан фойдалана олиши, ўз устида ишлаши ва энг муҳими ўз касбининг фидойиси бўлмоғи керак.

MALAKALI KIMYO O'QITUVCHILARI TAYYORLASHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Norqulov U.M., Norqulova L.U., Quvondiqova M., Ruziyev E.A.,
Samarqand davlat universiteti dotsentlari

Ma'lumki, o'qituvchilik faoliyati o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, insondan ma'lum bir pedagogik va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Pedagogik faoliyat, u o'qituvchining uzoq yillar davomida o'z ustida sabot bilan ishlashi orqali yuzaga keladi. Tabiiyki, o'qituvchilik bilan muvaffaqiyatli shug'ullanish uchun insonda pedagogik faoliyatdan rohatlanish tuyg'usi bo'lishi lozim. Bu esa, o'qituvchidan pedagogik bilim va tajribalardan tashqari, ma'lum ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lishini ham talab qiladi. O'qitish jarayoni o'z ichiga uchta majburiy va uzviy bog'langan elementlarni qamrab oladi: bular o'quv predmeti, o'qitish va ta'limdir. O'qitish-o'qituvchi faoliyati bo'lib, bilim mahorati va tajribani o'quvchilarga berish, bilim va mahoratini oshirish uchun mustaqil ishlashni tashkillashtirishni, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayonini boshqarishdan iborat.

O'zlashtirish – o'quvchilarning faolyati bo'lib, o'qituvchi tushuntirishi yoki boshqa usullarda olingan fan asoslarini o'rganishdan iborat. O'qish jarayonida quyidagi bosqichlar mavjud: o'quv materiallarini o'quvchilar qabul qilishi bu materiallarni anglash, xotiraga joylash, o'quv va amaliy masalalarni yechishda qo'llashdan iborat. O'quv predmeti sifatida kimyo o'qitish metodikasi oliy o'quv yurtlarida o'rta maktab o'quvchilari tayyorlashda birinchi darajali ahamiyatga egadir. Uni o'qitish jarayonida professional bilimlarga, ko'nikmalarga ega bo'lgan, kelgusida o'rta maktab o'quvchilarining bilimini samarali tarbiyaga ega bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlashni ta'minlovchi mutaxassislarni shakllantirish amalga oshiriladi. Yetuk mutaxassisni professional darajada tayyorlash quyidagi bilim, saviya va malakalarni shakllantirish orqali amalga oshiriladi:

1. Kimyoviy bilim asoslari, uning metodologiyalarini o'zlashtirish, kimyoviy o'quv eksperimental ko'nikmalarni hosil qilish. Kimyo fani vazifalarini, uning xalq xo'jaligi va tabiiy fanlar majmuidagi o'rni va ro'lini tushinish.

2. Umumta'lim maktablaridagi kimyo kursi masalalarini atroflicha va chuqur tushinishi, jamiyatning hozirgi zamon bosqichidagi kimyoviy ta'limning mazmuni va darajasini bilish, o'quv-tarbiyaviy jarayonga jamiyat rivojlanish konsepsiyasi holati va mamlakatimizdagi professional ta'lim holatlarini jalb etish.

3. Pedagogik-psixologik, siyosiy-gumanitar fanlar va oliy ta'lim hajmida kimyo kursi hajmi asoslarini bilish.

4. Kimyo o`qitish metodikasi zamonaviy rivojlanish darajasini va nazariy asoslarini o`zlashtirish.
5. Maktab o`quv dasturlari, darslik va o`quv qo`llanmalarini asoslash va tanqidiy tahlil qila olish.
6. Zamonaviy pedagogik va informatsion texnologiyalarni o`quv jarayoniga qo`llay olish.
7. Kimyo kursi materiallariga tayanib ijodiy xulosalar chiqarish, kimyoviy hodisalarni tushintirishda ilmiy metodologiyalarni qo`llash, o`quvchilar fikr doirasi rivojlanishi va tarbiyasida kimyoviy materiallardan foydalanish.
8. Jamiyat manfaatlarini hisobga olish, maktab kursi yo`nalishida kasbga yo`naltiruvchi ishlarni amalga oshirish.
9. Kimyoviy tajribalarning nazariy kimyoviy asoslarini o`zlashtirish, kimyoviy tajribalarni o`tkazish texnikalarini mukammal o`rganish.
10. Asosiy texnik va informatsion o`rgatish vositalarini o`zlashtirish, ulardan o`quv jarayonida foydalanish.
11. Sinfdan tashqari kimyo bo`yicha metodik va tashkilotchilik ishlarining mazmun va vazifalarini bilish.
12. Boshqa turdosh fanlar bilan o`zaro aloqadorlikni baholay olish.
13. Kimyo kabinet va laboratoriyasidagi ishlarini tashkil etish faolyatini o`rganish, bunda xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilish.
14. O`quvchilar, ularning ota-onalari, shuningdek jamoatchilik bilan umumpedagogik tarzda ishlay bilish.
15. Maktabda kimyo fanini o`qitishda, kimyo o`qitish metodikasi bo`yicha ilmiy-tadqiqot usullaridan keng foydalanish.

Kimyo o`qitish metodikasi kursi maktab kimyo darslarida ko`zda tutilgan asosida talabalar maktabda, professional texnik muassalarda o`qitishda nazariy va amaliy jihatdan mazmunli bilim bilan dars berish qobiliyatlarini shakllantirish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Shunday qilib, oliy o`quv yurtlarida kimyo o`qitish metodikasi kursi ma`lum malaka va yuqori saviya hosil qilish uchun xizmat qiladi.

Pedagogik oliy o`quv yurtlarida "kimyo o`qitish metodikasi" fani kimyo o`qituvchilarini professional tayyorlash imkoniyatini yaratadi. O`qituvchining ustaligi uning o`quvchilar orasidagi obro`-e`tibori uning metodikasini qay darajada o`zlashtirilganligi bilan belgilanadi. Kimyo o`qitish metodikasi fanining asosiy vazifasi bo`ljak o`qituvchini o`rta maktabda ishlash uchun kerak bo`ladigan bilim, ko`nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iboratdir.

Kimyo o`qitish metodikasi fani ma`lum bir ketma-ketlikda o`rganiladi. Dastlab o`rta maktabda kimyoni asosiy o`qitish, tayyorlash va rivojlantirish funksiyalari o`rganiladi. Keyingi bosqichda talabalarga kimyo o`qitish jarayonining tashkiliy jihatlari tanishtiriladi. Bu qismning tashkiliy qismlari o`qitish jarayonining asoslari, o`qitish jihozlari o`qitishning tashkiliy shakllari va fan bo`yicha sinfdan tashqari metodikalar hisoblanadi. Kursning maxsus bo`limi o`qitishning zamonaviy pedagogik texnologiya va kimyo o`qitishda informatsion vositalardan foydalanishga bag`ishlanadi. Yakunlovchi qismda kimyo o`qitish metodikasi sohasidagi va uning amaliy samaradorligini oshirish yo`nalishlari bo`yicha ilmiy tadqiqot ishlarining asoslari qarab chiqiladi. Bu uchala bosqichlar bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda bo`ladi. Kimyo o`qitish metodikasida asosiy ahamiyatga ega ishlar qatoriga kurs ishlari mavzulari, mustaqil ishlar ustida ishlash, shuningdek o`qituvchining yuqori saviyali kadr bo`lib yetishishida pedagogik amaliyot davrining o`rni beqiyosdir.

ЎҚУВЧИЛАРДА АМАЛИЙ КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

**Батирова Ф.,
СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОНМ ўқитувчиси,
Батирова Д.,
Ургут туман 24-мактаб ўқитувчиси**

Таълим соҳасидаги ислохотлар таълим муассасалари олдида бир қатор янги талабларни юзага келтиради. Уларнинг энг муҳимларидан бири сифатида таълим тарбия жараёни учун энг самарали ҳисобланган янгиликларни, назарий билимларни амалиётга тадбиқ этиш бўлиб ҳисобланади. Кўп сонли ўқувчилар билан суҳбат натижалари шуни кўрсатмоқдаки, уларда фанга доир билимлар бўлса-да, улар бу билимлардан ҳаётда фойдалана олмаётганликлари, уларда амалий кўникмалар етарли эмаслиги маълум бўлмоқда. Жумладан: кўпчилигимиз атиргулдан қаламчалар тайёрлаш ва

уни экиш, кузда токни кесиш, дарахтларга шакл бериш, уни амалга ошириш вақтини, мевали дарахтларни пайванд қилиш технологиясини билмаслигимиз ёки бу ишларни амалга оширганимизда ҳам ижобий натижалар камлиги сир эмас. Ачинарлиси шундаки, айрим биология ўқитувчиларининг ўзлари ҳам бундай амалий кўникмаларга эга эмаслар. Шу сабабли таълим муассаларида дарс, синфдан ва мактабдан ташқари ишлар жараёнида бунга алоҳида маъсулият билан ёндашиш ва бу масалага бугунги куннинг энг долзарб масаласи сифатида қараш лозим. Маълумки лаборатория иши ва лаборатория машғулотларининг самарадорлиги ўқитувчининг педагогик маҳорати тажрибаси ва унга боғлиқ ҳолда ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш, ҳаётий кўникмаларни ҳосил қилиш ва бошқарилишига боғлиқ бўлади. Бу жараёнда педагогик мулоқот муҳим рол ўйнайди. Педагогик мулоқот жонли ва юқори маданий савияда бўлиши машғулот самарадорлигига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. Танланган педагогик технологияларнинг ўқувчи ёши, психологияси, имкониятларига мослиги, дарс жараёнида ўқувчиларга исмлари билан мурожат этиш, ўқувчиларни фаолиятга тезроқ киритиш, ўртадаги мулоқатни яхшилаш имконини берувчи воситалардан бўлиб ҳисобланади. Бу борада босқичма-босқич амалга оширилиши керак бўлган айрим йўналишларга тўхталиб ўтиш лозим:

- ўқувчиларда, биологиядан ДТС билан меъёрланган билим кўникма ва малакаларни таркиб топширишда таълим мазмуни ўқитиш методлари ва воситаларнинг уйғунлигини таъминлаш йўллари янада ривожлантириш,

- фанларни ўқитишда назарий ва амалиёт бирлигини амалга ошириш, хусусан лаборатория иши ва машғулотларда ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини ташкил этиш ва бошқариш бўйича методик ишланмаларни тавсия этишга асосий эътиборни қаратиш, ўтказилаётган лаборатория машғулотини ўқувчиларнинг аввал ўзлаштирган билимлари билан боғлашга, ҳаётий мисоллар асосида мустаҳкамланишига, амалий хулосалар ясашга эътибор қаратилиши,

- ўқувчилар билан олиб бориладиган синфдан ташқари ишларни ташкил этишда а) мактаб тажриба ер майдончасида амалга ошириладиган тажриба ишларини хилма-хил ва қизиқарли бўлишини таъминлаш б) мактабларда иссиқхоналар ташкил этиш ва улар самарадорлигини ошириш ишларига эътиборни қаратиш шу йўналишларда амалга оширилган илғор ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш ва оммалаштириш ишларини жонлантириш.

Хулоса қилиб айтганда, таълим- тарбия жараёнини замонавий педагогик технологиялардан ўз ўрнида фойдаланиш, назарий билимларни ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, амалий кўникмалар билан мустаҳкамлаш-компетентли ёндошув асосида ташкил этиш, ўқувчиларнинг билим олишга бўлган қизиқишларини орттиради, билиш фаолиятини фаоллаштиради, таълим- тарбия жараёнининг салмоғи юқори даражада бўлишига энг муҳими ҳаётий кўникмаларни шаклланишига муҳит яратади.

BIOLOGIYA DARSLARIDA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI O'TKAZISHDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Yunusova N.A.

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

Ta'limda fanga doir yangi ma'lumotlar berish bilan bir qatorda amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarni mustaqil bajarish tayanch va fango oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Shu sababli biologiya darslarida amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish maqsadga muvofiq. Darsda o'qituvchi tomonidan tayyorlangan yo'riqnomalar, tavsiya va topshiriqli varaqalar ishlatilishi mumkin. Odatda, ularda ishning maqsadi mujassamlanadi hamda tarkibiga ishni bajarish rejasi va topshiriqlar kiritiladi. Bunday varaqalar o'quvchilarda qo'yilgan masalalarni mustaqil yechish, biologik tajribalarni qadam-baqadam amalga oshirish malakalarini rivojlantiradi.

Laboratoriya mashg'ulotlari dars samaradorligini oshirish maqsadida o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish, har biriga alohida vazifalar berish, olingan natijalarning himoyasini tashkil qilish mumkin. Laboratoriya ishlari butun sinf o'quvchilari tomonidan bitta mavzu bo'yicha bir xil asboblardan foydalanib bajariladi. Laboratoriya ishlari darsning uzviy tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Bunda o'quvchilar avval o'rgangan bilimlarini amaliyotda tekshirib ko'rish bilan birga asboblarni ishlatish, biologik jarayonlarni kuzatish amaliy ko'nikmalarini shakllantiradilar.

Biologiya chuqur o'rganiladigan sinflarda o'quvchilar laboratoriya ishlarini mustaqil ravishda bajaradilar. Laboratoriya mashg'ulotlari va amaliy ishlar vaqtida o'quvchilar o'tilgan mavzuni

takrorlaydilar, chuqurlashtirib bir tizimga soladilar. Bunda shuningdek o'quvchilar tadqiqot ishlarini ham o'tkazganliklari sababli bir nechta asboblarni kompleks ravishda ishlatishlari mumkin. Umumiy orta ta'lim maktablarida biologiya fanini o'qitishida 9-sinfda biologiya (sitologiya va genetika asoslari) fanidan 9 ta laboratoriya mashg'ulotlari o'tkaziladi. Quyida biologiya fanidan o'tkaziladigan laboratoriya mashg'ulotining bajarish tartibi va mashg'ulot natijalari bilan tanishib chiqamiz.

Mavzu: Tol, shaftoli, olma, ligustrum bargidagi o'zgaruvchanlikni variatsion qator va egri chiziq va belgining o'rtacha ko'rsatkichini statistika usulda aniqlash.

Maqsad: O'quvchilarga modifikatsion o'zgaruvchanlik qonuniyatlari haqida ma'lumot berish.

Jihozlar: 100(50) tadan tol, gilos, olcha, olma va ligustrumlarning gerbariy qilingan barglari, chizg'ich.

Ishni bajarish tartibi:

1. O'quvchilar 5 guruhga bo'linadi.
2. Bir guruhga olma, ikkinchi guruhga gilos, uchinchi guruhga olcha, to'rtinchi guruhga tol, beshinchi guruhga ligustrumning 100 tadan quritilgan barglari tarqatiladi.
3. Har bir guruh o'quvchilari o'ziga berilgan barglarni o'lchab, ularning uzunligini daftarga yozib boradi.
4. O'lchangan barglarning eng kichik va katta ko'rsatkichlari aniqlanadi va variatsion qator tuziladi.
5. Har bir variatsion qator guruhida variantlarning takrorlanishi aniqlanadi, fo'rganilayotgan o'simlik barglarining o'rtacha qiymati aniqlanadi. Buning uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$M = \frac{\sum (V \cdot R)}{n}$$

M - o'rtacha qiymat, V - variant, R – variantlarning takrorlanishi (o'lchangan barglarning umumiy soni) Z - jamlash belgisi, n – variantlarning umumiy yig'indisi (o'lchangan barglarning umumiy soni)

Ishni bajarish tartibi:

1. Barglar olinib, uzunliklari o'lchanadi.
2. Variatsion qator aniqlanadi
2. O'rtacha ko'rsatkich topiladi
3. Egri chiziq chiziladi

Variatsion qator:

Barg uzunligi	V,sm	4	4,5	6	6,5	7	7,5	8
Barglar soni	n,dona	11	15	16	20	18	10	6

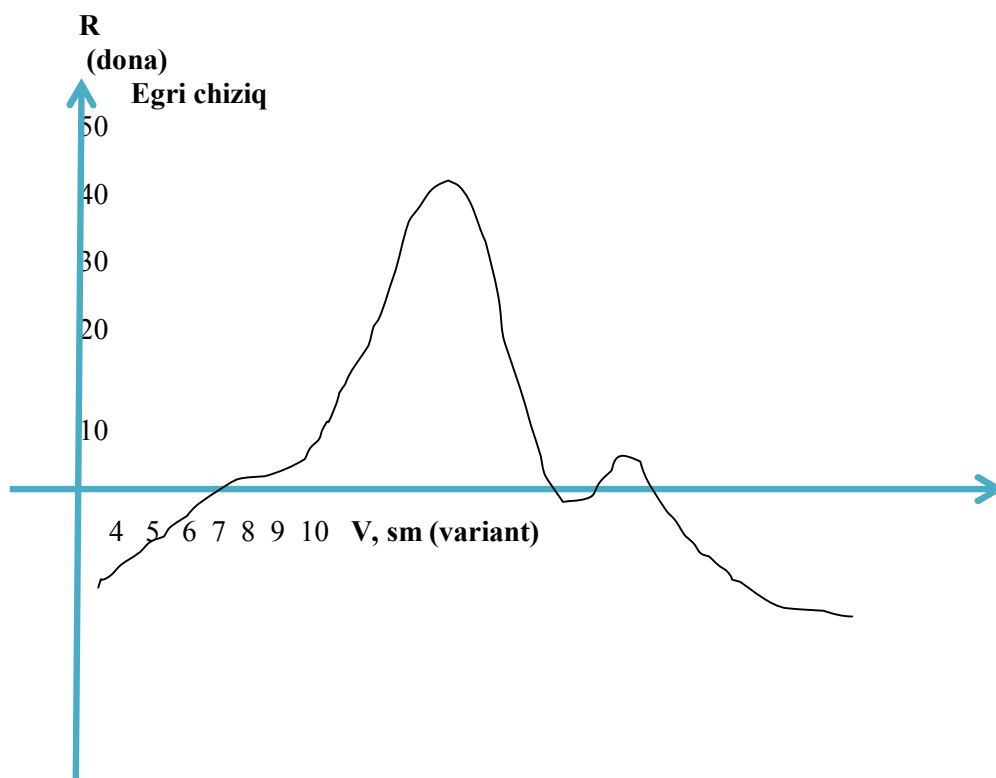
Olingan natijalar formulaga qo'yib, yechimi aniqlanib, o'rtacha ko'rsatkich topiladi

$$M = \frac{\sum (V \cdot R)}{n}$$

Bargning o'rtacha kattaligi: 6,3 sm ga teng.

$$M = \frac{\sum (V \cdot R)}{n} = \frac{(4 * 11) + (4.5 * 15) + (5 * 16) + (6 * 20) + (6.5 * 18) + (7 * 10) + (7.5 * 12) + (8 * 6)}{100}$$

Grafik chizish uchun masshtab belgilanib, reaksiya normasining egri chizig'i aniqlanadi:

Laboratoriya mashg'ulotiga xulosa: Bu laboratoriya mashg'ulotida o'simliklarda uchraydiga modifikasion o'zgaruvchanlikni kuzatildi. Bunda bir tup daraxtning turli qismlaridan terib olingan 100 (50) dona barglaridan foydalanildi. Daraxt barglarining tashqi muhit ta'sirida qanday uzunlikka ega ekanligini, barglar uzunligining o'rtacha o'lchami qancha ekanligini va shu barglar orasida eng ko'p uchraydigan barg qanday o'lchamga ega ekanligini o'rganib chiqildi. Barglarning variasion qatorini jadvalga qo'yib, o'rtacha kattaligini formula yordamida topilib, egri chizig'i grafikka qo'yib chizildi. Bu o'lchamlar orqali bitta daraxt tupidagi barglarning modifikasion o'zgaruvchanlik ta'siri natijasida turlicha o'lchamlarda bo'lishi aniqlandi. Bu laboratoriya mashg'ulotida o'quvchilarda axborot bilan ishlash, matematik savodxonlik va fanga oid umumiy kompetensiyalar yanada mustahkam shakllanib boradi.

Xulosa qilib aytganda, biologiya darslarini o'qitishda amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning nazariy bilimlarini amalda tatbiq etishga materiallarni ongli va puxta o'zlashtirishga, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishga imkon beradi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulot o'qituvchi bilan o'quvchilar faoliyatining nisbatini belgilaydi. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilar tomonidan guruhda va yakka holda ham bajarilishi mumkin. Biologiya fanidan laboratoriya mashg'ulotining o'tkazilishida o'quvchilarda guruhda bajariladigan ishlarning bajarilish usullarini o'rganish, egallagan bilim, ko'nikmalarini mustaqil hayotda qo'llashda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirib, mustahkamlab boradi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotning asosiy xususiyati egallangan bilimlarni amalda tatbiq etish hamda mustahkamlash bo'lsa, mustaqil ishlarning asosini ya'ni bilim va ko'nikmalarni egallash, yangi bilimlarni izlashda ilgari egallangan bilimlarga tayanish tashkil etadi.

INSONNING BIOSFERAGA TASIRI VA UNING OQIBATLARI

**Ismoilov K.T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
J.R.Rahmonov,
Guliston Davlat universiteti 3-bosqich talabasi**

Biosferani insonning o'zi evolyutsion yo'l bilan vujudga kelgan vaqtdagidek va biologik tur sifatida yashab bora oladigan hamda o'z sog'lig'ini ehtiyotlab, mustahkamlab, xo'jaligini yurita oladigan holda saqlab qolishga harakat qilishi kerak. Bu shartlar tabiatni qayta o'zgartirishga barham beradi.

Tabiat butun jonli mavjudotlarning rivojlanishiga imkon yaratib bergan asos va inson uchun hayot kechirish, uning moddiy, ma'naviy ehtiyojlarini qondiruvchi birlamchi manbaidir. Inson tabiatning

ajralmas bir qismi hisoblanadi, lekin u tabiatning boshqa elementlaridan o'zining aql-zakovati, ongliligi bilan ajralib turadi.

Odamning biosferadagi roli nimadan iborat? Inson dastlabki vaqtlarda biosferaning tuzilmasiga ta'sir etmasdan, ibtidoiy hayot kechirgan. Uning turli qurollar va olovdan foydalanishi, yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatishi, o'simliklarni madaniylashtirish kabilar ovqat mahsulotlarining ko'payishiga, aholi sonining ortishiga sabab bo'ladi, bu esa, albatta, insonning biosferaga bo'lgan ta'sirini kuchaytiradi.

Insonning biosferaga ta'sirini shartli ravishda quydagi yo'nalishlarga ajratish mumkin.

1. O'rmonlarni kesish, yangi yerlarni o'zlashtirish. Birinchi navbatda, suv rejimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, daryolar sayozlashadi, botqoqlanish, o't bosish, baliqlar sonining kamayishi kuzatiladi. yerosti suvlar zahirasi kamayadi, qor va yomg'ir suvlari tuproqqa singmay uning yuza qismini yuvib ketadi. Suv va shamol eroziyasi birgalikda tuproqqa yanada kuchli ta'sir etadi.

2. Ikkinchi muhim omil sug'orish ishlaridir. Sug'orish ishlari unumsiz yerlarni unumdor yerlarga aylanishiga imkon berish bilan birga, yerosti suvlari sathining ko'tarilishiga, tuproqning sho'rlanishiga, ba'zi joylarning botqoqlanishi va suv bosishiga olib keilishi mumkin. Sug'oriladigan yerlarning kengayishi -daryo suvlarining qurib qolishiga ham sababchi bo'ladi.

3. Kimyoviy o'g'itlardan foydalanish. Bu bilan hosildorlikni bir necha marta oshirish mumkin. Ammo ichimlik suvlari sifatining yomonlashuvi, nitrat va nitritlarning suvda to'planishi natijasida xavfli bo'lgan kontserogen modda - nitrozaminlar hosil bo'lmoqda. Suv havzalarida fosforli o'g'itlarning bo'lishi azot va kaliy miqdorini cheklaydi, shu bilan birga, fitoplanktonlarning ko'payib ketishiga sababchi bo'ladi. Ko'k -yashil suv o'tlarining havodagi azotni o'zlashtirishi xususiyati bo'lgani uchun tez ko'payib suvda erigan O₂ ni o'zlashtiradi. Suv yuzasida gullash hodisasi kuzatiladi va baliqlarning yalpisiga qirilib ketishini, ko'lining asta-sekin botqoqlanishiga olib keladi.

4. Insonning biosferaga ko'rsatadigan kuchli ta'sirlaridan biri o'simliklar kasalliklari, zararkunanda hasharotlar va begona o'tlarga qarshi kurashda foydalanadigan kimyoviy kurash vositasidir. Albatta, qishloq xo'jaligida gerbitsidlar, defoliantlarni qo'llash natijasida oziq mahsulotlari ishlab chiqarish ortadi. Ammo DDT (dixlordifeniltri-xloro-etan) va boshqa xlor va fosfororagnik birikmalar ko'pchilik hayvonlar, hattoki, inson sog'ligi uchun ham xavflidir. Bu zaharli moddalar biogeotsenozlarda uzoq vaqt saqlanib qoladi va to'planadi.

Insonlar bugungi kunda qishloq xo'jalik sohasida zaharli kimyoviy moddalardan foydalanishdan hali ham voz kecha olmayapti. Zararkunandalarga qarshi kurashda biologik usullardan foydalanish endigina amalda qo'llanilmoqda.

Yuqorida ta'kidlangandek, faqat inson ozuqa bilan ta'minlanishi bilan bog'liq bo'lgan ravishda biosferaga ko'rsatayotgan ta'sirining dalilidir. Yirik shaharlarning paydo bo'lishi, urbanizatsiya jarayonining kuchayishi, turarjoylar qurilishlari, sanoat korxonalarining katta maydonlarini egallashi tabiiy biogeotsenzolarning qisqarishiga olib kelmoqda.

Umuman, inson biosfera resurslaridan maksimal foydalanish uchun harakat qilmoqda. Biz shuni doimo yodda tutishimiz kerakki, tabiat qonunlarini oyoq osti qilolmaymiz, inson o'zini tabiatning tarkibiy qismi sifatida hisoblashi zarur.

KIMYO FANIDAN LABORATORIYA DARSLARINI ZAMONAVIY USULLARDA O'TKAZISH MUAMMOLARI

**Ro'ziyev E.A., Norqulov U.M., SamDU dotsentlari,
Do'stmurodov M., SamDCHTI AL o'qituvchisi,
Ruziyev J.E., SamDU kabinet mudiri**

O'quvchi va talabalarni har tomonlama barkamol, ma'rifatli, o'z kasbiga mehr-muhabbat bilan tarbiyalash, o'zi sevgan soha bo'yicha zamonaviy mutaxassislik darajasiga yetkazish, ko'nikma va malakalarini kamol toptirish juda katta pedagogik tajriba hamda sa'y-harakatni talab qiladi.

Ma'lumki, har bir davlat, xalq o'sib kelayotgan yosh avlod timsolida o'ziga xos xususiyat va fazilatlarini namoyon etadigan, shu xalqning azaliy orzu-intilishlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk kuchni ko'radi. O'zbekiston ham shunday mamlakatlar jumlasiga kiradi. Zamon talablari asosida barpo etilgan oliy ta'lim muassasalari, o'rta maxsus kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va umumta'lim maktablarida yoshlarning ilmiy, ijodiy-intellektual saviyasini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Ushbu „Tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda innovatsion yondashuvga asoslangan ta'lim" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya olimlar, professor-o'qituvchilar va ta'lim yo'nalishlari o'qituvchilari o'rtasidagi aloqalardan foydalanib, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishning zamonaviy usullaridan foydalanish imkoniyatlari to'g'risidagi umumiy fikr va xulosalarga kelishishlariga imkoniyat yaratiladi.

Respublikamiz hukumati umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar bilan ta'lim sifatini tayyorlanayotgan mutaxassis salohiyatini oshirish maqsadida oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimidagi barcha turdagi o'quv jarayonlarini ishlab chiqarish bilan integratsiyasini tashkil etish, oliy ta'lim mutaxassislari bilan aloqani kuchaytirish, sohalar bo'yicha malakali hisoblangan professor-o'qituvchilarni o'rindoshlik asosida ishga taklif qilish va doimiy ravishda ularning darslarini ochiq darslar sifatida namoyish qilish, oliy o'quv yurtlarida mavjud bo'lgan kafedralarning filiallarini tashkil qilish va ularning faolyatini doimiy nazoratga olish kabi ko'plab muammolarni hal qilishga katta e'tibor qaratmoqda. Samarqand davlat universiteti akademik litsey va kasb-hunar kollejlari universitetda mavjud bo'lgan kafedralarning filiallarini tashkil qilgan. Mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha tashkil etilgan filiallarda asosiy fanlarga oid bo'lgan laboratoriya va amaliyot darslarining bir qismi kafedralarda mavjud bo'lgan laboratoriyalarda amalga oshiriladi. Bunday amalda sinalgan usullar tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning zamonaviy asbob-uskunalaridan hamda reaktivlardan foydalanish ko'nikmalari hosil qilishida katta ahamiyat kasb etadi.

Oliy va o'rta maxsus va xalq ta'limi vazirliklarining buyrug'i bilan ko'p yillardan beri kasb-hunar kollejlari ta'lim tizimining, ta'lim jarayonida amaliyot va laboratoriya darslarining tashkil etilishi, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarga chet ellardan keltirilgan zamonaviy o'lchov vositalari, asbob-uskunalaridan o'quv jarayonida foydalanish darajasi samarasini o'rganish bo'yicha nazorat komissiyalarida ishlagan paytimizda ko'pchilik kollejlarda zamonaviy asbob-uskunalaridan o'quv jarayonida foydalanilmayotganligini, ularni ishga tushirish uchun esa mutaxassis yo'qligini bahona qilganlarini kuzatganmiz. Bunday vaziyatni nafaqat shahardan yoki markazdan uzoqda bo'lgan qishloqlardagi kasb-hunar kollejlari, balki shaharga yaqin bo'lgan kollejlarda ham ko'rish mumkin. Vaholanki, talabalar nafaqat mustaqil ish darslari, balki darsdan tashqari to'garaklari va turli amaliyot va laboratoriya darslari ham bor. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tashkil etilgan oliy o'quv yurtlari kafedralari filiallaridan ijobiy foydalanishning yana bir qulay tomoni shundan iboratki, chet ellardan keltirilgan zamonaviy asbob-uskunalarini o'quv jarayoniga ta'lim standartlariga mos, o'quv dasturlariga to'g'ri keladigan laboratoriya va amaliy ishlar, bundan tashqari, iqtidorli talabalar bilan o'tkaziladigan qo'shimcha to'garak o'quv dasturlariga mos amaliy ishlarga taalluqli o'quv-uslubiy, uslubiy qo'llanmalar hamda dars ishlanmalari bilan ta'minlashda katta yordam ko'rsatish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilariga o'tiladigan kimyo darslarida ham shunday imkoniyatlardan foydalanish mumkin.

Bizning nazarimizda sifatli dars jarayonlarini tashkil qilish avvalo o'quv yurtining rahbariga, so'ngra esa mazkur fan o'qituvchisining ishbilarmonligiga ko'p jihatdan bog'liq. Nazariy yoki amaliy laboratoriya darsiga o'rindoshlik asosida taklif etilayotgan oliy o'quv yurti professori yoki dotsenti va ishlab chiqarish korxonasi yoki xo'jalik mutaxassis xodimini yil davomida haftasiga 2-4 soat miqdorida dars o'tish uchun qatnashi qiyinchiligini hisobga olib, o'quv semestrining ma'lum oylariga 50-100 soatdan qilib dars jadvaliga kiritishning ahamiyati g'oyat katta. Bundan tashqari, shu darslarning asosiy qismi ochiq ma'ruza yoki seminar treninglar ko'rinishida tashkil qilinsa ham o'qituvchilar, ham o'quvchi-talabalar uchun foydadan holi bo'lmas edi. Chunki o'quv jarayonini tahlil qilishda ko'pincha sistemasizlik, darslarga tasodifan qatnashish, aniq bir maqsadning yo'qligi, dars jarayonini analiz qiluvchining darsni chuqur analiz qilishga uslubiy jihatdan tayyor emasligi, aniq kuzatish dasturining yo'qligi, darsda asosiy tomonlarni ajratib ko'rsata olmaslik, darsning ijobiy yoki salbiy tomonlarini to'g'ri baholab, xulosalar chiqara olmaslik, taklif etilgan mutaxassis kasbdoshiga malakali tavsiyalar va uslubiy yordam bera olmaslik kabi kamchiliklar kuzatiladi. Ayniqsa, ochiq darslar va seminar treninglarga kirishdan oldin aniq maqsadni reja asosida belgilab olish zarur. Talaba o'zlashtirilayotgan har qanday fandagi nazariy bilim amaliyot bilan mustahkamlanishi barchamizga ma'lum.

Uzoq yillik kuzatish va tajribalarimizdan ayon bo'lgan bu haqiqat keyingi yillarda mamlakatimiz ta'lim tizimida erishilgan salmoqli natijalarda ham o'z aksini topdi. Ayni paytda, barcha ta'lim turlarida darsdan tashqari mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratilayotganligini bu o'quvchilar bilimida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'layotganligiga barchamiz guvoh bo'lib turibmiz.

Oliy o'quv yurtlari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari professor-o'qituvchilari hamda ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlar mutaxassislari hamkorlikda yaratgan har qanday sifatli uslubiy va o'quv-uslubiy qo'llanmalari ochiq ma'ruza darslarining yangi informatsion texnologiyalar asosida

tayyorlangan prezentatsiyali dars ishlanmalari ham zamonga mos malakali mutaxassislar tayyorlashda juda muhim vositalar hisoblanadi.

O'QUVCHILARDA BIOLOGIYA YO'NALISHIDA KOMPETENSIYALARNING SHAKLLANISHIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNING O'RNI

Ismoilov K.T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

O'quvchilarning biologik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini faqatgina o'qitish jarayonini tubdan yaxshilab, ularni mustaqil fikrlashga, izlanishga, o'z qobiliyatlarini o'stirishga bo'lgan, faolligini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni qo'llash davrning dolzarb talabi sifatida yuzaga chiqadi.

O'quvchilarda mustaqil fikrlarni rivojlantirish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayonida mahoratli o'qituvchi o'quvchilar uchun mustaqil ta'limni shunday tashkil etish kerakki, bu jarayon davomida ularning nafaqat xotirasi takomillashtirilib qolmasdan, o'ziga berilgan muommoli topshiriqlarni mustaqil yechish qobiliyati, mustaqil fikrlash qobiliyati ham rivojlantirilmog'i lozim.

Biologiya fanida o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda mantiqiy masalalarni yechish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi kunda odam va uning salomtligi fanining moddalar almashinuvi bo'limi yuzasidan berilgan masala va mashqlarni yechishda o'quvchilarga qulay bo'lgan ishlash printsiplari, algoritmik ketma-ketlik asosidagi texnologiyalar hamda ma'lum bir qonuniyatlar asosida formulalar ishlab chiqilmaganligi sababli o'quvchilarda masala va mashqlarni yechish kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida muammolar yuzaga kelmoqda.

Shuning uchun oliygohlar kirish imtixonlarida berilayotgan "Moddalar almashinuviga doir masala va mashqlarning o'ziga xos usullar" yordamida yechishni tavsiya etamiz.

1-masala. Inson bir sutkada 1 kg ovqat, 2 litr suv iste'mol qilsa, nafas organlari orqali 25 kg havoni yutadi. 12 soatda va 2 kunda nafas organlari orqali qancha kg havoni yutadi?

Yechish: 1 sutka 24 soat ekanligini inobatga olamiz.

24 soatda----- 25kg

12 soatda ----- X $X=12*25/24$ $X=12,5$ kg

24 soatda-----25kg

48soatda ----- X $X=48*25/24$ $X=50$ kg

Javob: Inson 12 soatda 12,5 kg, 2 kunda 50 kg havoni yutadi.

2-masala. Agar odam yuragi tinch holatda 70 marta urayotgan bo'lsa, unda bir minutda qancha energiya sarf bo'ladi? Bir soatda-chi? Bir sutkada-chi?

Odam organizmining 1 minutda qancha energiya sarf qilishini yurak urushining chastotasi (puls) yordamida quyidagi formula vositasida aniqlanadi:

$$Q = 0,2 * A - 11,3$$

2

Bu yerda Q-energiya miqdori;

A - yurak qisqarishining chastotasi (puls), qolgan kattaliklar o'zgarmas sonlar.

Yechish: 1 soat 60 minut;

1 sutka 24 soat; bunda $24*60=1440$ minut bo'ladi.

$$Q = 0,2 \times 70 - 11,3 / 2 = 1,35 \text{ kJoul}$$

1 minutda -----1.35kj energiya hosil bo'lsa, 60 minutda-----Xkj

$$X = 60 \times 1,35 / 1; x = 81 \text{ kj enrgiya sarf bo'ladi bir soatda.}$$

Bir sutkada esa, $81 \times 24 = 1944$ kj energiya sarflanadi.

3-masala. Agar odamda 3600 kkal energiya ajralgan bo'lsa, uning necha miqdori-to'qima va organlar hayotiy jarayonlarga normal o'tishi va ish bajarilishi uchun (a), necha miqdori tana haroratining doimiyligini taminlash uchun (b) sarflanadi?

Yechish: Bizga ma'lumki odamda bir sutkada ajraladigan energiyaning 3/2 qismi to'qima va organlar hayotiy jarayonlarga normal o'tishi va ish bajarilishi uchun sarflansa, 3/1 qismi esa tana haroratining doimiyligini taminlash uchun sarflanadi.

Masalani yechish uchun quyidagicha tenglama tuzamiz;

$$3 \text{ ----- } 2 \text{ ----- } 1 \quad a = 3600 * 2 / 3 \quad a = 2400 \text{ kkal}$$

$$3600 - \text{-----} a - \text{-----} b \quad b = 3600 * 1 / 3 \quad b = 1200 \text{ kkal}$$

Demak, to'qima va organlar hayotiy jarayonlarining normal o'tishi va ish bajarilishi uchun 2400 kkal, tana haroratining doimiyligini taminlash uchun 1200 kkal energiya sarflanar ekan.

4-masala. Kamil bir kecha-kunduzda ovqati tarkibida 480 g uglerod, 120 g oqsil, 100 g yog' va 5-6 g tuz istemol qilishi kerak. Komilning 1 kecha-kunduzlik ovqatidan ajralgan qancha kkal energiya uning to'qima va organlar hayotiy jarayonlarining normal o'tish va ish bajarilishi uchun sarflanadi?

Yechis.: Nazariyadan ma'lumki, 1g uglevoddan 4,1 kkal energiya, 1g oqsildan 4,1 kkal energiya, 1g yog'dan 9,3 kkal energiya ajraladi. Tuzda energiya ajralmaydi.

Yuqoridagilarni inobatga olib quyidagicha tenglama tuzamiz.

$$1 \text{ g uglevod} - \text{-----} 4,1 \text{ kkal} \quad 1 \text{ g oqsil} - \text{-----} 4,1 \text{ kkal} \quad 1 \text{ g yog}' - \text{-----} 9,3 \text{ kkal}$$

$$480 \text{ g uglevod} - \text{-----} X \text{ kkal} \quad 120 \text{ g oqsil} - \text{-----} Y \text{ kkal} \quad 100 \text{ g yog}' - \text{-----} Z$$

$$X = 480 * 4,1 / 1 = 1968 \text{ kkal}; \quad Y = 120 * 4,1 / 1 = 492 \text{ kkal}; \quad Z = 100 * 9,3 / 1 = 930 \text{ kkal};$$

$$X + Y + Z = 1968 + 492 + 930 = 3390 \text{ kkal jami ajralgan energiya};$$

$$3 - \text{-----} 2 \quad x = 3390 * 2 / 3 = 2260 \text{ kkal}$$

Javob: 2260 kkal energiya to'qima va organlar hayotiy jarayonlarining normal o'tish va ish bajarilishi uchun sarflanadi

5-masala. Dehqonchilik ishlarida ko'p uchraydigan muammo bu yovvoyi o'simliklarga qarshi kurashish hisoblanadi. Agar dalada yovvoyi o'simliklarning sonini hisobga olish kerak bo'lsa, yovvoyi o'simliklar sonini aniq hisobga olishda nima qilish kerak?

Yechish: 0,25, 0,5 yoki 1 M^2 li ramkalar dalaning 10-15 eniga qo'yilib ichidagi yovvoyi o'simliklar soni sanaladi.

ГЕОГРАФИЯ ЎҚИТИШДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МАСАЛАЛАРИ

Халилова Х.Т.,

Чирчиқ педагогика институти ҳузурдаги ХТХҚТМОНМ доценти,

Каримов Ю.Т.,

СамДУ география ва экология факультети услубчиси

Мустақиллик даврида олиб борилаётган барча ислохотлар ичида энг долзарб масалалардан бири таълим ва тарбия жараёнлари ҳисобланади. Чунки, бугунги кунда ўқувчиларга билим бериб боришда улардан Ватанга садоқатли фарзандлар қилиб тарбиялаш билан биргаликда табиатга нисбатан мунособатларини ривожлантириш талаб этилади.

Экологик таълим-тарбия жараёнларини бир-биридан ажратиб бўлмайди. Улар доимо ўзаро алоқада ривожланиб боради. Бугунги мустақиллик даври ёшларни табиатга нисбатан мунособатлари дастлаб оилада, мактабгача таълим муассасаларида ва мактабларда ҳамда олий таълимда бериладиган экологик орқали шаклланади. Шунинг учун экологик таълим ва тарбиянинг вазибаларини қуйидагилардан иборат деб ҳисоблаймиз:

1. табиат ва жамият мунособатлари унинг ривожланиш қонуниятларини ўқувчиларга давр билан ҳамнафас фикр юритадиган фуқароларни шакллантириш талаби;

2. ёшларни ўзлари истиқомат қилаётган ҳудуд муҳитини унинг табиий-географик бойликларини (ерости ва ерусти заҳира манбалари назарда тутилмоқда) авайлаб асрашга хизмат қиладиган тарзда вояга етказиш;

3. ўқувчи ёшларни ўзларининг ижтимоий, маданий, диний қарашлари ва урф одатларга риоя қилишида ўзлари яшаб турган манзили, масалан, тумандаги тўқайзор, сой сувлари, адир ва тоғларнинг табиий гўзаллигини, уларнинг табиий ҳолда сақланиши инсон ҳаёти ва саломатлигидаги аҳамиятини, ёш авлодда табиатга нисбатан меҳрни ўйғотиш масалаларини узлуксиз таълим орқали олиб бориш ва х.к.

Географик ўқитишда бундай вазибаларни амалга ошириш учун экологик таълим-тарбия бериб бориш зарурдир. Унда: устоз-ўқувчи (талаба) - атрофимиздаги жонли табиат-экологик таълим, тарбия ва уларни бошқа фанлар билан биргаликда қўшиб олиб бориш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Жумладан, география дарсларида ўқитиладиган: Ер шарининг тузилиши, унинг қуруқлик ва дунё океанларига тақсимланиши, ҳаво массаларининг ҳаракатланиши, атмосфера ва унинг босими, ернинг ўз ўқи ва қуёш атрофидаги табиий ҳаракати туфайли содир бўладиган географик ҳодисаларни ўрганишга доир амалий дарслар ва лаборатория машғулотида экологик билимлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Масалан, табиий география дарсларида мактабда гидросфера, дунё океани географиясини ўрганишда дастлаб сувнинг табиатда айланма ҳаракати, яъни сувнинг катта ва кичик айланма ҳаракати тўғрисида маълумотлар берилади. Сўнгра дунё океани унинг қисмлари, океан ости рельефи, денгизлар, дарёлар, ороллар ҳақидаги фикрлар баён қилинганда сувни асраб-авайлаш, айниқса чучук сув масаласига эътибор қаратилиши лозим бўлади. Бугунги кунда дунёдаги энг глобал экологик муаммо бу кундалик ҳаётимиздаги истеъмол қилинувчи чучук сув масаласи чуқур таҳлил қилиниб ўқувчиларга етказалади. Бундан ташқари, бутун ер шарида халқ хўжалиги истеъмол молларини яратишда саноатда, қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишда уни авайлаб-асраш кераклиги ёшларга ўқтирилади. Ушбу мавзуларни ўқитишда айрим экологик билимларни ўргатиш зарур бўлади. Кишилар саломатлигини ёмонлашишида сувга бўладиган талаб ва уни экологик тоза бўлишини аҳамияти очиб берилади. Ушбу масалаларни фақат географик дарсларда эмас балки, бошқа дарсларда ҳам қўллаш юқори самарали восита ҳисобланади.

Масалан, физика фани дарсларида кишилар саломатлигини ёмонлашишида шовқиннинг ортиши ҳам салбий оқибатларга олиб келади. Шунинг учун йирик шаҳарлар ва улар атрофида шовқинга қарши курашиш, бу табиатни муҳофаза қилишнинг яъни, экологиянинг ажралмас бир қисми бўлиб ҳисобланади. Биз география ва физика курсларида лаборатория дарсларида ер шарининг сув ресурслари, унинг таркиби, табиатда ва инсон ҳаётида сувнинг аҳамияти, сув манбаларини ифлословчи манзиллар уларнинг сабаб-оқибатлари, Орол ва Оролбўйи муаммолари, ҳавонинг горизонтал ва вертикал ҳаракатланишида ўнинг ифлосланиш ҳамда уларнинг олдини олиш чора-тадбирларини экологик таълим орқали тарбия бериб бориш мақсадга мувофиқ саналади.

Ушбу масалаларда экологик вазият кескин шароитда экологик тарбия ёрдамида ўсиб келаётган ёш авлодда қуйидаги кўникма ва малакаларни шакллантириш зарур деб ҳисоблаймиз:

- ернинг табиий бойликларидан оқилона, тежамкор фойдаланиш;
- барпо этилаётган саноат корхоналари ва барча турдаги иншоотларнинг атроф
- муҳит табиатига салбий таъсирини олдиндан билиш ва унинг таъсирини камайтириш;
- миллий бойлигимиз ҳисобланган ер усти ва ер ости фойдали қазилмаларимиздан экологик билим орқали фойдаланиш.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, экологик таълим-тарбия жараёни экологик маданият, экологик маънавият тарихан инсон хулқи меъёрларини, унинг жамият ва табиатга бўлган муносабатларидаги маъсулиятини кўрсатиб бориладиган мезон бўлиб саналади.

FIZIKA DASTURIDAGI AYRIM LABORATORIYA MASHG`ULOTLARINI ZAMONAVIY JIHOZ VA VOSITALAR YORDAMIDA BAJARISH METODIKASI

**Amirullayev A.K.,
Payariq tumani 44-maktab o`qituvchisi,
Amirullayeva B.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi**

Ma'lumki, fizika ta'limining ahamiyati, uning fan-texnika taraqqiyotida, ishlab chiqarish sohalarida va kundalik hayotda tutgan o'rni bilan aniqlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni fizika faniga qiziqishlarini oshirishda, bilim samaradorligini oshirishda, davlat ta'lim standartlarini ta'lim jarayoniga to'la tadbiiq etishda, o'qitish jarayonlariga yangicha o'qitish usullarini olib kirishda, mustaqil fikrlovchi ijodkor, barkamol shaxsni tarbiyalashda fizika fan xonalarini o'quv laboratoriya jihozlari bilan jihozlanishi muhim ahamiyatga ega.

Fizika fanini o'qitishda laboratoriya mashg'ulotlari o'quvchi yoshlarning ilmiy dunyoqarashini, aqliy rivojlanishini va malakalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Vazirlar mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli qaroriga asosan Davlat ta'lim standarti kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ishlab chiqildi. Ushbu DTS asosida fizika o'quv dasturiga ham bir qancha o'zgartirishlar kiritildi. Mana shu dastur asosida 10-sinf fizika darsligidagi ayrim laborotoriya mashg'ulotlarini bajarish metodikasi bilan tanishtirib o'tamiz.

Shuning uchun ham, biz bu o'quv laboratoriya jihozlaridan unumli va to'g'ri foydalangan holda barcha laboratoriya ishlarini ma'lum tartib, qoida va ketma ketlik asosida amalga oshirish to'g'risida ba'zi tavsiyalarni sodda misollar asosida ko'rsatib berishni lozim deb topdik.

Laboratoriya ishi №1
Gorizontga qiya otilgan jism harakatini o'rganish.

Ishning maqsadi. Jismning uchish uzoqligining otilish burchagiga bog'liqligini tekshirish.

I. Kerakli jihozlar. Ballistik to'pponcha, metal sharcha, o'lchov lentasi, 2-3 oq va qora qog'oz(kopirovka).

II. Ishni bajarish tartibi.

1. Ballistik to'pponcha laboratoriya stolining chetiga o'rnatiladi.
2. Ballistik to'pponchaning qiyalik burchagini 30^0 qilib tutqichga mahkamlanadi.
3. Tutqich orqaga tortiladi va uni stvol ilgagiga kiritiladi.
4. Metall sharcha stvol ichiga joylashtiriladi.
5. Tutqichni ilgakdan chiqarib yuboriladi va sharchaning tushish joyi aniqlanadi.
6. Tajriba yuqoridagidek kamida uch marta takrorlanadi.
7. Ballistik to'pponchaning qiyalik burchagini 45^0 ga qo'yib tajriba takrorlanadi.
8. Hisoblangan kattaliklar qiymati quyidagi jadvalga yoziladi:

Hisoblashlar
 30^0 uchun

Tajriba $l_1=1,21$ m $l_2=1,26$ m $l_3=1,31$ m	$l_{oirt} = \frac{l_1+l_2+l_3}{3} = \frac{1,21+1,26+1,31}{3} = 1,26m,$ $\Delta l_1 = l_{oirt} - l_1 = 1,26 - 1,21 = 0,05m$ $\Delta l_2 = l_{oirt} - l_2 = 1,26 - 1,26 = 0$ $\Delta l_3 = l_{oirt} - l_3 = 1,26 - 1,31 = 0,05m$ $\Delta l_{oirt} = \frac{\Delta l_1+\Delta l_2+\Delta l_3}{3} = \frac{0,05+0+0,05}{3} = 0,033m,$ $\varepsilon = \frac{\Delta l_{oirt}}{l_{oirt}} \cdot 100\% = \frac{0,033}{1,26} \cdot 100\% = 2,6\%$
---	---

45^0 uchun

Tajriba $l_1=1,71$ m $l_2=1,75$ m $l_3=1,9$ m	$l_{oirt} = \frac{l_1+l_2+l_3}{3} = \frac{1,71+1,75+1,9}{3} = 1,78m,$ $\Delta l_1 = l_{oirt} - l_1 = 1,78 - 1,71 = 0,07m$ $\Delta l_2 = l_{oirt} - l_2 = 1,78 - 1,75 = 0,03m$ $\Delta l_3 = l_{oirt} - l_3 = 1,78 - 1,9 = 0,12m$ $\Delta l_{oirt} = \frac{\Delta l_1+\Delta l_2+\Delta l_3}{3} = \frac{0,07+0,03+0,12}{3} = 0,073m,$ $\varepsilon = \frac{\Delta l_{oirt}}{l_{oirt}} \cdot 100\% = \frac{0,073}{1,78} \cdot 100\% = 4,1\%$
--	--

Jadval

<i>Otilish burchagi</i>	<i>Tajriba</i>	<i>l uchish uzoqligi,(m)</i>	<i>l_{o'rt}(m)</i>	<i>Δl(m)</i>	<i>Δl_{o'rt} (m)</i>	<i>ε(%)</i>
30^0	1	1,21	1,26	0,05	0,033	2,6
	2	1,26		0		
	3	1,31		0,05		
45^0	1	1,71	1,78	0,07	0,073	4,1
	2	1,75		0,03		
	3	1,9		0,12		

Xulosa. Ushbu laboratoriya mashg'ulotini bajarishdan shunday xulosa kelib chiqadiki, biz qiyalik burchagini 45 gradusgacha oshirib borganimizda sharchaning uchish uzoqligi ham oshib borar ekan. Qiyalik burchagi 45 gradusdan oshib brogan sari aksincha sharchaning uchish uzoqligi kamayib borar ekan.

Laboratoriya ishi №2

Qiya tekislikda foydali ish koyefitsiyentini aniqlash

I. Ishning maqsadi: Qiya tekislik va undan nima maqsadda foydalanishni o'rganish. Dinamometrda jismlar vaznini o'lehash ko'nikmasini shakllantirish. Foydali va to'la ish hamda foydali ish koyefitsiyenti haqidagi bilimlarni amalda mustahkamlash.

II. Kerakli jihozlar: uzun yupqa taxta, qisqichli shtativ, yog'och brusok, yuklar to'plami, dinamometr.

III. Ishni bajarish tartibi.

1. Yupqa taxta shtativga mahkamlanadi. So'ngra qiya tekislikning uzunligi l va balandligi h o'lchanadi.

2. Dinamometr yordamida yog'och brusokning vazni P o'lchanadi.

3. Brusokni qiya tekislikka qo'yib, dinamometr yordamida qiya tekislik bo'ylab F kuch bilan yuqoriga qarab bir tekisda tortiladi.

4. $A_t = F \cdot l$ yordamida to'la, $A_f = P \cdot h$ yordamida foydali ishlar topiladi.

5. $\eta = \frac{A_f}{A_t} \cdot 100\%$ ifoda yordamida qiya tekislikning foydali ish koyefitsiyenti hisoblanadi.

6. Tajriba kamida uch marta takrorlanadi va natijalar jadvalga yoziladi.

1-tajriba h=41 sm=0,41m l=1m P=0,7N F=0,5N	Hisoblashlar $A_t = F \cdot l = 0,5N \cdot 1m = 0,5J$, $A_f = P \cdot h = 0,7N \cdot 0,41m = 0,287J$ $\eta = \frac{A_f}{A_t} \cdot 100\% = \frac{0,287J}{0,5J} \cdot 100\% = 57,4\%$
2-tajriba h=41 sm=0,41m l=1m P=1,7N F=1,2N	Hisoblashlar $A_t = F \cdot l = 1,2N \cdot 1m = 1,2J$, $A_f = P \cdot h = 1,7N \cdot 0,41m = 0,697J$ $\eta = \frac{A_f}{A_t} \cdot 100\% = \frac{0,697J}{1,2J} \cdot 100\% = 58\%$
3-tajriba h=41 sm=0,41m l=1m P=2,7N F=2N	Hisoblashlar $A_t = F \cdot l = 2N \cdot 1m = 2J$, $A_f = P \cdot h = 2,7N \cdot 0,41m = 1,11J$ $\eta = \frac{A_f}{A_t} \cdot 100\% = \frac{1,11J}{2J} \cdot 100\% = 56\%$

Jadval

№	$l, (m)$	$h, (m)$	$F, (N)$	$P, (N)$	$A_t, (J)$	$A_f, (J)$	$\eta, (\%)$
1	1	0,41	0,5	0,7	0,5	0,287	57,4
2			1,2	1,7	1,2	0,697	58
3			2	2,7	2	1,11	56

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, balanglikni o'zgartirmasdan yuklar sonini oshirib borganimizda to'la va foydali ishlar oshib boradi, lekin foydali ish ko'ffitsenti o'zgaras ekan.

Shunday qilib, biz fizikaning qolgan elektrdinamika, optika, molekulyar fizika va termodinamika bo'limlaridagi aniq bir fizik kattalikni aniqlashga doir berilgan barcha laboratoriya ishlarini xuddi shu biz bajarib ko'rsatgan usulda va ketma ketlikda amalga oshirsak ko'zlangan maqsadga erishgan bo'lar edik deb o'ylaymiz.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ВЕЛИЧИНЕ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

**Валиханова Н.А. ,
преподаватель РЦП и ПКСНО при АндГУ**

Общее понятие величины является непосредственным обобщением более конкретных понятий: длины, площади объема, массы, скорости и т.д. Каждый конкретный род величин связан с определенным способом сравнения соответствующих свойств объектов.

Потребность в измерении всякого рода величин, так же как потребность в счете предметов, возникла в практической деятельности человека на заре человеческой цивилизации. Так же как для определения численности множеств, люди сравнивали различные множества, различные однородные величины, определяя, прежде всего, какая из сравниваемых величин больше, какая меньше. Эти сравнения еще не были измерениями. В дальнейшем процедура сравнения величин была усовершенствована. Одна какая-нибудь величина принималась за эталон, а другие величины того же рода (длины, площади, объемы, массы и т.п.) сравнивались с эталоном. Когда же люди овладели знаниями о числах и их свойствах, величине эталона стали приписывать число 1 и эталон стал называться единицей измерения. Цель измерения стала более определенной - оценить, сколько единиц содержится в измеряемой величине. Результат стал выражаться числом. С проблемой восприятия величины предметов, в той или иной мере, сталкиваются все педагоги, занимающиеся теорией математического развития дошкольников.

Для правильной и полной характеристики любого предмета оценка величины имеет не меньшую значимость, чем оценка других его признаков. Умение выделить величину как свойство предмета и дать ей название необходимо не только для познания каждого предмета в отдельности, но и для понимания отношений между ними. Это оказывает существенное влияние на формирование у детей более полных знаний об окружающей действительности. Осознание величины предметов положительно влияет на умственное развитие ребенка, так как тесно связано с развитием способности отождествления, распознавания, сравнения, обобщения, подводит к пониманию величины как математического понятия и готовит к усвоению в школе соответствующего раздела математики.

Формирование у дошкольников представлений о размерах предполагает развитие умений ориентироваться в пространственных признаках предметов. Они носят достаточно конкретный характер: умение показывать, называть длину, ширину, высоту предметов, определять их размер в целом. Такое представление о величине является первоначальным и связано с созданием чувственной основы для формирования в последующем научного понятия. Определение величины возможно только на основе сравнения, так как сравнимость – основное свойство величины. Благодаря сравнению можно прийти к пониманию отношений и к новым понятиям: больше, меньше, равно, которые определяют различные качества, в том числе длину, ширину, высоту, объем и многие другие. Не всегда предметы подвергаются непосредственному сравнению. Мы часто производим мысленное сопоставление данного предмета со сложившимися у нас общими представлениями размеров известных предметов. При этом размер воспринимаемого предмета сравнивается с обобщенным образом, в котором как бы заключен опыт практического различия предметов. Величина характеризуется также изменчивостью. Например, изменение длины данного стола изменяет лишь его размер, но не меняет его содержания и качества – стол остается столом.

Третье свойство величины – относительность. Один и тот же предмет может быть определен нами как больший или меньший в зависимости от того, каким по размерам предметом он сравнивается. Сравнимость, изменчивость, относительность – эти основные свойства величины могут быть осмыслены дошкольниками в самой конкретной форме, в действиях с разнообразными предметами при выделении и сопоставлении их длины, ширины, высоты, объема. Воспринимая

предмет, дети обычно ориентируются на его объем в целом (что определяется словами большой – маленький) или на соотношения отдельных протяженностей (длины, ширины, высоты). При этом преобладающая протяженность, имеющая для определения размеров. В этом случае пользуются такими конкретными определениями величины, как высокий, низкий, длинный, толстый и т.д. измерение может быть как непосредственным и простым сопоставлением единицы измерения и измеряемого, так более или менее опосредованным. Измерение включает всея две логические операции: первая – это процесс разделения, который позволяет ребенку понять, что целое можно раздробить на части; вторая – это операция замещения, состоящая в соединении отдельных частей (представленных числом мерок). Сущность измерения состоит в количественном дроблении измеряемых объектов и установлении величиной и заранее выбранной единицей измерения, масштабом или эталоном. Деятельность измерения может быть усвоена при овладении специфическими умениями, переходящими при постоянном повторении в навык. Измерительными умениями дети могут овладеть при целенаправленном руководстве со стороны взрослых.

Само слово величина непонятно многим детям, так как они редко слышат его. Когда внимание детей обращается на размер предмета, воспитатели предпочитают пользоваться словами – «одинаковый, такой же», которые многозначны (например, одинаковый по цвету, форме, величине), поэтому их следует дополнять словом, обозначающим признак, по которому сопоставляются предметы (найди – такой же по величине: длине, ширине, высоте и т.д.). Чаще всего дети по отношению к любым предметам употребляют слова большой, маленький. Но это не означает, что в их словаре отсутствуют более конкретные определения. В отдельных случаях дети с разной степенью успешности употребляют их. Так, о шее жирафа говорят длинная, о матрешке – толстая. Довольно часто одни определения заменяются другими: вместо тонкая говорят узкая и т.п. Это связано с тем, что окружающие детей взрослые часто пользуются неточными словами для обозначения размера предметов. Общеизвестно, что в отношении целого ряда предметов правомерно говорить как о больших или маленьких, поскольку изменяется весь объем предмета (большой – маленький стул, большой – маленький мяч, большой – маленький дом и т.д.), но когда в отношении этих же предметов мы хотим подчеркнуть лишь какую-либо существенную сторону, то говорим: купи высокую елку; ребенку нужен низкий стул и т.д.

Эти допущения в использовании слов в их относительном значении являются предпосылкой неточности, которая часто вызывает заведомо неправильные выражения: большой (маленький) шнур, большая линейка (вместо длинная), большая пирамидка (вместо высокая), тонкая лента (вместо узкая) и т.д. Поэтому, когда ребенок вслед за взрослыми пользуется такими общими словесными обозначениями величины предметов, как «большой – маленький» вместо конкретных «высокий», «низкий» и т.д., он, хотя и видит отличия в величине предметов, неточно отражает это в речи. Еще К.Д. Ушинский писал, что «...у детей запас слов и форм родного языка обыкновенно не мал, но они не умеют пользоваться этим запасом, и вот этот-то навык отыскивать быстро и верно памяти требуемую слова и требуемую форму есть одно из важнейших условий развития дара слова»

Леушина А.М. считает, что не учитывается и другой весьма важный фактор в распознавании размеров – это относительный характер данного понятия. Длинный – короткий, широкий – узкий и другие параметры – понятия относительные, поэтому они могут быть осмыслены лишь на основе их сравнения, сопоставления размеров двух предметов. Чтобы познакомить детей со словом длинный или короткий, необходимо, прежде всего, раскрыть значение понятия длиннее – короче. И как показывают многие исследования (Л.А. Венгер, Е.В. Проскура, Р.Л. Березина и другие), только выбор на основе сравнения обеспечивает дифференцировку различных параметров протяженности. Этот выбор постепенно должен усложняться: выбор из двух предметов заменяется выбором из трех и более, что в конечном итоге подводит детей к пониманию последовательности в уменьшении (увеличении) того или иного параметра протяженности и пониманию относительности размеров.

QISQA KO'PAYTIRISH FORMULALARINI NATURAL SONLARNI KO'PAYTIRISHDA QO'LLASH.

*N.Aliyev - Chiroqchi tumani
29-maktab matematika fani o'qituvchisi.*

Ko'phadlarni ko'paytirish yoki tenglama va tengsizliklarni yechish jarayonida tayyor formulalardan unumli foydalanish matematikani o'rganishda alohida ahamiyatga egadir. Bu formulalar matematikada qisqa ko'paytirish formulalari nomi bilan mashhurdir:

1. $(x + y)(x + y) = (x + y)^2 = x^2 + 2xy + y^2$.
2. $(x - y)(x - y) = (x - y)^2 = x^2 - 2xy + y^2$.
3. $(x - y)(x + y) = x^2 - y^2$.
4. $(x + y)^3 = x^3 + 3x^2y + 3xy^2 + y^3$.
5. $(x - y)^3 = x^3 - 3x^2y + 3xy^2 - y^3$.
6. $(x - y)(x^2 + xy + y^2) = x^3 - y^3$.
7. $(x + y)(x^2 - xy + y^2) = x^3 + y^3$.

Bu formulalar o'quvchilarga ma'lum bo'lib ularni asosan Ko'phadlarni ko'paytirish yoki tenglama va tengsizliklarni yechish jarayonida foydalaniladi. Bundan tashqari natural sonlarni ham ko'paytirishda foydalanish mumkin. Buni quyidagi misollar orqali ko'rishimiz mumkin:

1) 83^2 ni topish talab qilingan bo'lsin. Biz unga yuqoridagi formulalardan birinchisini qo'llaymiz.

$$(x + y)(x + y) = (x + y)^2 = x^2 + 2xy + y^2.$$

$$83^2 = (80 + 3)^2 = 80^2 + 2 * 80 * 3 + 3^2 = 6400 + 480 + 9 = 6889.$$

2) 67^2 ni topish talab qilingan bo'lsin. Biz unga yuqoridagi formulalardan ikkinchisini qo'llaymiz:

$$(x - y)(x - y) = (x - y)^2 = x^2 - 2xy + y^2.$$

$$67^2 = (70 - 3)^2 = 70^2 - 2 * 70 * 3 + 3^2 = 4900 - 420 + 9 = 4489.$$

3) $37 * 43$ ni topish talab qilingan bo'lsin. Biz unga yuqoridagi formulalardan uchinchisini qo'llaymiz:

$$(x - y)(x + y) = x^2 - y^2.$$

$$37 * 43 = (40 - 3)(40 + 3) = 40^2 - 3^2 = 1600 - 9 = 1581.$$

4) 13^3 ni topish talab qilingan bo'lsin. Biz unga yuqoridagi formulalardan to'rtinchisini qo'llaymiz:

$$(x + y)^3 = x^3 + 3x^2y + 3xy^2 + y^3.$$

$$13^3 = (10 + 3)^3 = 10^3 + 3 * 10^2 * 3 + 3 * 10 * 3^2 + 3^3 = \\ = 1000 + 900 + 270 + 27 = 2197.$$

5) 8^3 ni topish talab qilingan bo'lsin. Biz unga yuqoridagi formulalardan beshinchisini qo'llaymiz:

$$(x - y)^3 = x^3 - 3x^2y + 3xy^2 - y^3.$$

$$8^3 = (10 - 2)^3 = 10^3 - 3 * 10^2 * 2 + 3 * 10 * 2^2 - 2^3 = 1000 - 600 + 120 - 8 \\ = 512.$$

Qolgan formulalardan ham yuqoridagidek foydalanishimiz mumkin. Birinchi va ikkinchi formulalardan foydalanganda etibor berishimiz kerak bo'lgan jihati sonlarni 10, 20, 30, ..., sonlariga yaqini tanlashimiz kerak. Masalan 92^2 ni topishda $(90 + 2)^2$ deb olish kerak. Buni boshqacha yani $(100 - 8)^2$ deb olsa ham xato bo'lmaydi. Lekin $(100 - 8)^2$ ni hisoblashda katta sonlar ustida amallar bajarishga to'g'ri keladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak $100 * 100$ gacha bo'lgan sonlarni o'quvchilar aqliy bilim bilan hisoblab yechimini oson topadi. O'quvchilar natural sonlarni ko'paytirishda qisqa ko'paytirish formulalaridan foydalanilsa teskorlik oshadi.

TABIY FANNI O'QITISHDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNI QO'LLASH-O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI

Arzimbetova B.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI huzuridagi XTXQTO'MO Hududiy Markazi «Aniq va tabiiy fanlar metodikasi» kafedrasida katta o'qituvchisi

Mamlakatimizda jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish uchun aniq maqsadga qaratilgan keng miqyosdagi kompleks chora- tadbirlarni amalga oshirishda, mazkur jarayonlar uchun mas'ul bo'lgan sog'liqni saqlash, ta'lim muassasalarida zamonaviy talablarga javob beradigan shart-sharoitlarni yaratish, ularni rivojlantirishga yo'naltiriladigan sog'lom bolani tarbiyalash bo'yicha ilg'or xalqaro tajribalarni keng miqyosda o'rganish va amalda joriy etish vazifadir.

2018-yilni faol tadbirkorlik innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab quvvatlash yili deb atalishi boshqa sohalar kabi ta'lim sohalarining hodimlariga ham vazifalar talab etmoqda. Shu talablarni amalga oshirishda yoshlarga zamonaviy ta'lim va tarbiya berishning murakkab vazifalarini muvaffaqiyatli hal etish o'qituvchining g'oyaviy e'tiqodi, kasb mahorati, san'ati istedodi va madaniyatiga hal qiluvchi darajada bog'liqdir. G'oyaviy e'tiqodi mustahkam, yuksak pedagogik madaniyatga ega o'qituvchi o'z bilimi va kasb mahoratini takomillashtirish, boyitish haqida tinimsiz qayg'uradi, izlanadi.

Hozirda ta'lim-tarbiya tizimida innovatsion texnologiyalarni amalda qo'llash orqali o'quv-bilim ta'lim tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish o'quvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Barcha fanlar kabi fizika fanini o'qitishda ham o'quvchining individual xususiyatlarini imkoniyatlarini hisobga olish, fizika fanini ham o'qitishda turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darslarni DTS talablariga muvofiq holatda tashkil etishning ma'qul yo'li hisoblanadi. O'qituvchi fanni o'qitish jarayonida har bir mavzu mazmunida chuqur bilim berishi uchun zamonaviy pedagogik texnologiyaning qonuniyatlaridan unumli foydalanish orqali o'quvchilarga beriladigan bilimning sifatini so'zsiz oshiradi va samarali natija berishiga olib keladi. O'qituvchining mavzuni rejalashtirishdan asosiy maqsadi mavzu mazmunini nazariy jihatdan tushunib olishga erishishdir.

Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta'lim maqsadni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Interfaol mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni dars mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlash va tayyorgarlik ko'rish zarur. Buning uchun zarur vositalarni to'g'ri tanlash, tayyorlash hamda mashg'ulot o'tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo'lishi lozim.

Interfaol metodlar bilan an'anaviy ta'lim usullari orasida o'ziga xos farqlar mavjud bo'lib, har bir o'qituvchi bu farqlarni qiyoslashi, ularning bir-biriga nisbatan avzalliklari va kamchiliklari darsni rejalashtirish, uni o'tkazish usullarini hisobga olish zarur. Bunda yangi bilimlarni berish ko'nikmalarini shakllantirish, rivojlantirish mustahkamlash, bilimlarini takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida qoida o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda muvofiq bo'lgan interfaol yoki boshqa metodlarni qo'llash mashg'ulotining qiziqarli va samarali o'tishini, shaxs shakllanishini taminlaydi.

Pedagogik texnologiyalarni amaliyatga tadbqiqi jarayonida ta'limning shakllari, metodlari, usullari hamda vositalari takomillashib boradi. Bu albatta o'qituvchilarning kasbiy pedagogik mahorati bilan bog'liq bo'lib, har doim o'quvchini izlanishga, o'z ustida izchil izlanishga va ijodkorlikka safarbar etadi. Hozirgi kunda fizika fani zamonaviy darslarni tashkil etishda quyidagi interfaol metodlardan «Aqliy hujum», «Tarmoqlar», «Insert», «BBB», «Tajriba vositasida o'qitish», «Kichik guruhlarda ishlash», «FSMU», «Debat», «Juftliklarda ishlash», «Rolli o'yinlar», «evrika», «keys» metodlaridan foydalanilmoqda. Har bir o'qituvchi yaxshi biladiki, dars ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy shaklidir shuning uchun o'qituvchi, avvalo dars o'tish va takomillashtirib borish haqida o'ylaydi, izlanadi. Ta'limda yuqori samaradorlikka erishish uchun o'qitishning noan'anaviy metodlaridan yani zamonaviy pedagogik texnologiyaning turli metodlaridan dars mavzusiga mos ravishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib bu jarayon o'qituvchining mashaqqatli mehnati bilan bosqichma-bosqich mahoratlarni egallab, uning yuksak pedagogik darajasiga ko'tarilishdir.

Yuqori ko'rsatkichga erishishni maqsad qilgan o'qituvchi, avvalo, har bir darsga ijodiy yondashishi, dars jarayonida ko'zda tutilgan barcha bosqichlarni erkin amalga oshira oladigan kasbiy mahoratga ega

bo'lishi kerak. Kasbiy mahorat esa o'qituvchi shaxsidagi, tabiiy imkoniyatlar, pedagogik-psixologik iqtidor, o'z ishiga ma'suliyat bilan qarash, o'quvchidagi o'zgarishlarni o'z vaqtida sezish, bola shaxsiga, o'quvchilar jamoasiga to'g'ri ta'sir eta olishning amaliy namoyon bo'lishidir. Hozirgi kunda bir qancha innovatsiya mavjud.

Hulosa qilib aytganda, ta'limga innovatsion texnologiyalarni joriy etish hozirda dolzarb ilmiy-metodik va amaliy pedagogik muammo hisoblanadi. Uni ijobiy hal etish yo'ldagi asosiy masalalardan biri - o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalar va ulardan amalda unumli foydalanish bo'yicha tayyorgarliklarini zamonaviy talablar darajasida muntazam oshirib borishdan iborat.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA AXBOROT - KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Halimova G.K.,

Buxoro viloyati Vobkent tumani 23-maktabi o'qituvchisi

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng ta'lim tizimiga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning ishlab chiqilib, hayotimizga tatbiq etilishi ham hukumatimiz tomonidan ta'lim-tarbiya jarayoniga nechog'liq ustuvor masala sifatida ahamiyat berib kelinayotganligining kichik bir misolidir.

O'quvchilarga ta'lim berish bilan bir qatorda ularni komil inson qilib tarbiyalash har bir ta'lim tizimi xodimlari zimmasiga juda katta mas'uliyat yuklaydi. Matematika faniga ixtisoslashtirilgan sinflarda iqtidorli o'quvchilarni o'qitish jarayonida asosan o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini, milliy g'urur va iftixor sifatlarini shakllantirish va takomillashtirish bilan bir qatorda ularning ko'nikma va malakalarini ham rivojlantirib borish lozim.

Iqtidorli o'quvchilarni o'qitish jarayonida ularni hal etilayotgan yoki yechimi izlanayotgan masalaning nafaqat yechilishi, balki uning amaldagi natijalarini taqqoslash, hozirgi zamon fani nuqtayi nazaridan tahlil qilib borishga o'rgatish lozim. Bu ularning matematika fanidan ta'lim standartlari talablarini o'zlashtirishi bilan bir qatorda, ularda taqqoslay olish, mustaqil fikr yuritish, xotira, iroda, tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash, ularning dunyoqarashini o'stirishda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati beqiyos. Chunki, inson miyasi faqatgina eshitib tushunishdan ko'ra ham ko'rib, ham eshitib tushunishda ko'proq narsani o'z xotirasiga joylay oladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan doimiy ravishda foydalanish o'quvchilarning esda saqlash qobiliyatini, xotirasi hamda nutqini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Matematika fani o'z salmog'iga ko'ra o'quvchidan ham eslab qolishni, ham mantiqiy fikrlashni talab qiladi. Matematika fanini o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bir qator qulayliklarga ega:

1. Vaqtni tejash imkonini beradi.
2. Darsni qiziqarli o'tishini ta'minlaydi.
3. Dars davomida ko'rgazmalilikka erishiladi.
4. Pedagogning dars jarayonigacha bo'lgan tayyorgarligida va hatto dars jarayonida ham ko'pgina ma'lumotlarga ega bo'lishga imkon yaratadi.
5. O'rganilgan bilimlarni mustahkamlashga, ularni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasini va malakasini shakllantirishga ko'maklashadi.
6. Nazorat – sinov darslari hamda amaliy darslarni tashkillashtirishda qulayliklar beradi.
7. O'quvchilarning faraz qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ayniqsa, matematikaning bir bo'limi hisoblanmish geometriya fanining o'zlashtirilishida o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham yaqin ko'makchi bo'la oladi. Chunki geometrik masalalarni yechishda masalaning to'g'ri javobiga erishish uchun uning to'g'ri tushunilishi va mazmuniga ko'ra chizilgan to'g'ri chizmasi muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Agar o'quvchiga masalaning shartiga mos chizmani tasavvur qila olishi uchun multimedia vositalaridan foydalanilsa, uning nima haqda borayotgani harakatdagi chizmalar asosida namoyish qilinsa, o'quvchiga masala shartini tushunib olishiga yanada ko'maklashiladi.

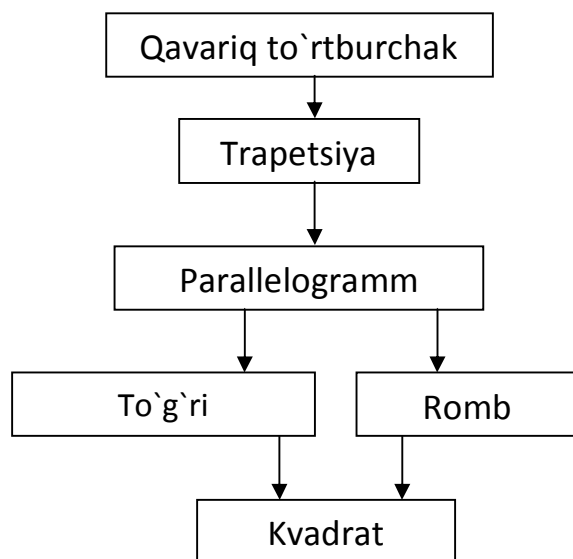
Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng miqyosdagi islohotlar, yaratib berilayotgan shart-sharoitlar barchamizga jahon talablari darajasida puxta bilim egallashimiz, o'z ustimizda ko'proq ishlashimiz va o'quvchilarga puxta bilim berishimiz uchun asosiy poydevor bo'lib

xizmat qilmoqda. Ammo axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, ayniqsa, Internet aloqa tarmog'idan o'z o'rnida maqsadli foydalana olmaslik o'quvchi yoshlarimiz ongiga yot unsurlarning ta'sir ko'rsatishiga sababchi bo'lmoqda. Shuning uchun biz, pedagoglar har bir dars jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalaridan samarali foydalanib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirishimiz, o'quvchi yoshlar ongiga Vatanga muhabbat, muqaddas tuproqqa sodiqlik, dorulamon kunlarga shukronalik sifatlarini singdirib borishimiz zarur.

Bu borada o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini, fikrlash doirasini boyitish maqsadga muvofiq. Bu borada 8-sinf "Geometriya" o'quv dasturining "To'rtburchaklar" bobi yuzasidan fikr yuritishni lozim topdik.

Buyuk matematik bobokalonimiz – Muhammad Muso al-Xorazmiyning algebraik risolasining geometriyaga doir qismi "O'lchashlar haqida" deb ataladi. Xuddi mana shu risolada allomamiz to'rtburchaklarning besh xilini qaraydi – kvadratlar, to'g'ri to'rtburchaklar, romblar, parallelogrammlar va "hamma tomonlari" o'zaro teng bo'lmagan to'rtburchaklar yoki romboidlar (ya'ni trapetsiyalar). Biz o'quv dasturi doirasida xuddi mana shu to'rtburchaklarning ta'rifi, xossalari va yuzalarini topish formulalarini ko'rib chiqamiz. Bob yakunida "To'rtburchaklar kalssifikatsiyasi" deb nomlangan quyidagi sxemani al-Xorazmiy kalssifikatsiyasi bilan solishtirib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilar hamkorligida muhokama qilish maqsadga muvofiq bo'ladi:

Biz sxemani izohlash maqsadida yuqoridagi shakllarning ta'riflarini qarab chiqamiz:

1. Trapetsiya. Ikkita qarama-qarshi tomonlarigina parallel bo'lgan to'rtburchak trapetsiya deyiladi.
2. Parallelogramm. Qarama-qarshi tomonlari parallel bo'lgan to'rtburchak parallelogramm deyiladi.
3. To'g'ri to'rtburchak. Hamma burchaklar to'g'ri burchakdan iborat parallelogramm to'g'ri to'rtburchak deyiladi.
4. Romb. Hamma tomonlari teng parallelogramm romb deyiladi.
5. Kvadrat. Kvadratning parallelogramma, to'g'ri to'rtburchak yoki romb yordamida uch xil ta'rifini keltirish mumkin:

- a) hamma tomonlari va hamma burchaklari teng bo'lgan parallelogramma kvadrat deyiladi.
- b) hamma tomoni teng bo'lgan to'g'ri to'rtburchak kvadrat deyiladi;
- c) hamma burchagi teng (to'g'ri burchak) bo'lgan romb kvadrat deyiladi.

Shuningdek, bu shakllarning xossalari hamda yuzalarini hisoblash formulalarini ham ko'rib chiqib ulardagi o'zaro bog'liqlikni kuzatish mumkin. Yana shuni aytib o'tish mumkinki, ixtiyoriy to'rtburchakning yuzini hisoblash uchun Xorazmiy uni birorta diagonal yordamida uchburchaklarga ajratadi. Albatta bunda tomon va ikkita diagonal ma'lum bo'lishi kerak. Bu xossa esa hozirgi zamon fanidagi ixtiyoriy ko'pburchakning yuzini topish uchun uni diagonalari bo'yicha uchburchak yoki to'rtburchaklarga ajratish lozimligi to'g'risidagi xossaga to'g'ri keladi.

Bundan tashqari, yuqoridagiga o'xshash ma'lumotlar yana bir buyuk allomamiz G'iyosiddin Koshiyning "Arifmetika kaliti" deb nomlangan asarining II va III boblarida ham uchraydi. Shu va shu kabi asarlarda keltirilgan ma'lumotlar hamda masala va topshiriqlardan iqtidorli o'quvchilar uchun dasturdan tashqari qo'shimcha ma'lumot va yuksak milliy g'urur "vositasi" sifatida foydalanish maqsadga muvofiq

bo'ladi. Bu kabi buyuk bobokalonlarimiz va ulardan bizgacha meros bo'lib kelayotgan boy ma'naviy – ilmiy merosimiz juda katta xazina.

Shunday ekan, ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish va ularni fanning qadimgi manbalari bilan bog'lash o'quvchi yoshlar uchun ham qiziqarli, ham tushunarli bo'ladi. Buning uchun har bir dars jarayonini tizimli olib borish, o'quvchilarni buyuk ajdodlarning munosib vorislari ekanliklarini his qilib turishlari uchun shart -sharoit va zamin yaratib borish lozim.

ОЧИҚ ЗАНЖИРЛИ ТЎЙИНМАГАН УГЛЕВОДОРОДЛАР МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

**Йўлчиев Ш.Х.,
ф-м.ф.н., АДУ доценти,
А.С.Хожикулов,
АДУ ўқитувчиси**

Бугунги кунда таълим-тарбия жараёнида педагогик инновацияларни кенг кўламда қўллаш, уларни дарс жараёнида тадбиқ қилиш жаҳон илмий тараққиётининг глобал тенденциясига айланиб улгурди. Педагогик инновациялар кўламини тобора ортиб бориши, мамлакатда модернизация жараёни тез суръатлар билан ривожланаётган айни даврда таълим соҳасига янгиликларни тизимли равишда киритишга алоҳида эътиборни талаб қилади. Мамлакат илмий тараққиётида муҳим ўрин тутган кимё фанлари тизимидаги таълим жараёнларида интерфаол таълим услублари ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш ўқувчиларнинг “Кимё” фанларидан билим олишларини изчиллигини таъминлаш, уларда амалий кўникма ва малакаларни шакиллантириш ҳамда талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолашда кўплаб қулайликлар яратади. Ўқитишнинг илғор педагогик технологияларининг аҳамиятли томонларидан бири дарсларни фақатгина бир томонлама яъни монолог шаклида эмас балки, диолог тарзда олиб бориш ва бунда дарс мавзуси ҳамда моҳиятини очишда ўқувчиларнинг юқори даражада иштирокини таъминлашга эришиш билан баҳоланади.

Хусусан, органик кимёда “Очиқ занжирли тўйинмаган углеводородлар” мавзусини ўқитишда ҳам ана шундай интерфаол методлардан бири бўлган “Пинборд” методидан фойдаланиш дарс самарадорлигини юқори даражада оширишга имконият беради.

Пинборд - ўқитиш методининг моҳияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув суҳбати амалий усул билан боғланиб кетади. Унинг афзаллиги ривожлантирувчи ва тарбияловчилигидадир. Бу усулда ўқувчиларда мулоқот юритиш ва мунозара олиб бориш маданияти шаклланади, ўз фикрини фақат оғзаки эмас, балки ёзма равишда ҳам баён этиш маҳорати, мантикий ва изчил фикр юритиш кўникмаси ривожланади.

Усулнинг қўлланилиши: Ушбу усул асосан умумлаштирувчи дарсларда, лаборатория ўтказилиб бўлгач, ёки мустаҳкамловчи семинар ва амалий машғулотларда қўлланилади. Бунинг учун талабаларни олдиндан уч гуруҳга бўлиб, 1-гуруҳ иштирокчиларига фақат учала синф очик занжирли тўйинмаган углеводородларга мансуб бўлган органик бирикмалар рўйхатини, 2-гуруҳга алкен, алкин ва алкадиенларни тривиал, рационал ва систематик номларини. 3-гуруҳга эса учала очик занжирли тўйинмаган углеводородларни олиниши ва кимёвий хоссаларини ифодалашда ишлатиладиган реагентлар рўйхатини кичик карточкаларга ёзиб келиши тайинланади. Талабалар мазкур топшириқларни тайёрлаб келган ҳолда, ўқитувчи старт бериши биланок, ҳар қайси гуруҳлардан бир нафардан иштирокчи навбат билан ўзлари тайёрлаб келган карточкаларни магнит доскага маҳкамлайдилар.

1-жадвал

Очиқ занжирли тўйинмаган углеводородлар	Гуруҳи	Гуруҳ сифат реакцияси учун реагент
C_2H_4	Алкен	$KMnO_4$ эритмаси
C_2H_2	Алкин	Ag, Cu, Hg ва Na бирикмалари
C_3H_4	Алкадиен	Br_2 ли сув
C_3H_6	Алкен	$KMnO_4$ эритмаси
C_4H_6	Алкин	Ag, Cu, Hg ва Na бирикмалари
C_4H_8	Алкен	$KMnO_4$ эритмаси
C_5H_8	Алкадиен	Br_2 ли сув
C_5H_{10}	Алкен	$KMnO_4$ эритмаси

Ана шундай қизиқарли интерфаол усуллардан яна бири “Тоифалаш жадвали” ҳисобланади. Бу усулда дарс жараёнида қуйидагича фойдаланиш мумкин. Ўқитувчи талабаларга учала тўйинмаган очиқ занжирли углеводород гуруҳларини рўйхатини алоҳида карточкаларда аралаш ҳолда тақдим этади, ҳар бир гуруҳ углеводородларни зудлик билан тегишли карточкаларга жойлаб уни тоифаларга ажратиш керак бўлади:

2-жадвал

1-гуруҳ алкенлар	2-гуруҳ алкинлар	3-гуруҳ алкадиенлар

$C_2H_4, C_2H_2, C_3H_4, C_3H_6, C_4H_8, C_4H_6, C_5H_{10}, C_5H_8, C_6H_{12}, C_6H_{10}, C_7H_{14}, C_7H_{12}, C_8H_{16}, C_8H_{14}, C_7H_{12}, C_9H_{18}, C_9H_{16}$

Бундай методлар мавзунини тизимли равишда ўрганиш ва мустаҳкамлашда бир қатор афзалликларга эга. Энг муҳими қисқа вақт ичида ўқувчига талабаларнинг билим салоҳиятини аниқлаш, назорат қилиш ва баҳолашга ёрдам беради.

Биз “Очиқ занжирли тўйинмаган углеводородлар” мавзуси бўйича Андижон давлат университетининг дарс режаси асосида интерфаол усуллардан бири бўлган “Пинборд” методидан фойдаланган ҳолда дарс ташкил қилдик. Бунда Андижон давлат университетининг кимё таълим йўналишидан синов тариқасида иккита 201-202-гуруҳлар танлаб олинди. 1-гуруҳга дарс оддий анъанавий усулда ўтилди. 2-гуруҳга эса ноанъанавий интерфаол методлар қўлланилганда, дарс кескин баҳс мунозаралар билан ўтди ва талабаларнинг деярли барчаси дарсда фаол иштирок етдилар. Олинган натижалар математик таҳлил қилинганда ўзлаштириш кўрсаткичи қуйидагини ташкил қилди:

3-жадвал

Гуруҳ	Ўқувчилар сони	86-100 “5”	%	71-85 “4”	%	55-70 “3”	%	Ўртача балл %
Назорат гуруҳи	30	6	20	10	33,3	14	46,7	74,7
Эксперимент гуруҳи	30	12	40	16	53,3	2	6,7	86,7

Экспериментлар таҳлили шуни кўрсатадики, фойдаланилган интерфаол усуллар орқали талабаларнинг билим олиш кўрсаткичи одатий дарс ўтилган гуруҳдан кўра тажриба гуруҳида 12% га ортди. Демак, турли интерфаол методларни дарс жараёнида тадбиқ қилиш орқали талабаларни кимё фанига оид билим кўникмаларини ва қизиқишларини янада оширишга эришиш мумкин бўлади.

ИХТИЁРИЙ МАЙДОН УСТИДА АНИҚЛАНГАН МАТРИЦАЛАР АССОЦИАТИВ АЛГЕБРАЛАРИДА АНИҚЛАНГАН ЛОКАЛ ДИФФЕРЕНЦИАЛЛАШЛАР ТАВСИФИ

Арзиқулов Ф.Н., профессор,
Каримқулов С., ўқитувчи,
АДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ

Берилган мақола ихтиёрий майдон устида аниқланган кососимметрик матрицалар Ли алгебрасида аниқланган локаль дифференциаллашлар тавсифига бағишланган. Локаль дифференциаллаш куйидагича таърифланади: айтايлик $A \square$ ихтиёрий майдон устида ассоциатив алгебра, $D: A \rightarrow A \square$ чизиқли акслантириш бўлсин. Агар ихтиёрий $a, b \in A$ элементлар учун $D(ab) = D(a)b + aD(b)$ шарт бажарилса D акслантириш дифференциаллаш деб аталади. Агар D дифференциаллаш ҳар қандай $x \in A$ учун $D_a(x) = ax$ шарт орқали аниқланган бўлса, у ҳолда D ички дифференциаллаш деб аталади ва D_a каби белгиланади. Албатта чизиқли бўлмаган $\nabla: A \rightarrow A$ акслантиришда ихтиёрий $x \in A$ элемент учун шундай $D_x: A \rightarrow A$ акслантириш топилсаки $\nabla(x) = D_x(x)$ шарт бажарилса, у ҳолда ∇ акслантириш локаль ички дифференциаллаш деб аталади.

Р.Кадисон [1] илмий мақолада локаль дифференциаллаш концепциясини юқорида келтирилгандек киритган. Ушбу [1] мақолада муаллиф фон Нейман алгебрасини унинг қўшма Банах модулига акслантирувчи ихтиёрий узлуксиз локаль дифференциаллаш дифференциаллаш бўлишини исботлаган. Б.Жонсон [2] C^* -алгебрани унинг Банах бимодулига акслантирувчи ихтиёрий локаль дифференциаллаш дифференциаллаш бўлишини исботлаб, юқоридаги Кадисон натижасини умумлаштирди. Ушбу олинган натижалар асосида бир қатор муаллифлар ўзларининг илмий ишларида оператор алгебраларида аниқланган локаль дифференциаллашларни ўргандилар.

Берилган мақолада ихтиёрий майдон устида аниқланган матрицалар ассоциатив алгебраларида аниқланган локаль дифференциаллашлар ўрганилган. Бунинг учун ушбу локаль дифференциаллашларни ўрганишга алгебраик ёндашув ишлаб чиқилди. Бунда мақолада берилган илмий тадқиқот тўлиқ алгебраик бўлиб, [3] илмий мақолада ишлаб чиқилган тадқиқот усулига ўхшашдир. Берилган мақоланинг асосий натижаси куйидагидан иборат: ихтиёрий майдон устида аниқланган матрицалар алгебрасидаги ихтиёрий локаль ички дифференциаллаш ички дифференциаллаш бўлади. Куйида асосий натижани олиш учун керак бўлган бир қатор леммаларни, ҳамда асосий натижани ўз ичига олувчи теоремани келтирамиз.

Айтايлик $A \square$ бирон-бир майдон устида аниқланган ассоциатив алгебра, $M_n(A) \square A$ устида куйидаги кўринишдаги n ўлчовли квадрат матрицалар алгебраси бўлсин

$$\begin{pmatrix} a^{1,1} & a^{1,2} & \dots & a^{1,n} \\ a^{2,1} & a^{2,2} & \dots & a^{2,n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a^{n,1} & a^{n,2} & \dots & a^{n,n} \end{pmatrix}, a^{i,j} \in A, i, j = 1, 2, \dots, n.$$

Бундан ташқари, айтايлик $\{e_{i,j}\}_{i,j=1}^n \square M_n(A)$ алгебрадаги матрицали бирлик элементлар системаси, яъни $e_{i,j} \square$ бу шундай матрицаки $a^{ij} = 1$ ва $a^{kl} = 0$ агар $(i,j) \neq (k,l)$ бўлса, бу ерда $I \square A$ алгебранинг бирлик элемент, $0 \square A$ алгебранинг нол элементи ва $a \in M_n(A)$ матрицани $a = \sum_{k,l=1}^n a^{k,l} e_{k,l}$ кўринишда ёзиш мумкин, бунда $a^{k,l} \in A, k, l = 1, 2, \dots, n$, ёки $a = \sum_{k,l=1}^n a_{k,l} e_{k,l}$ бу ерда $a_{k,l} = e_{k,k} a e_{l,b}, k, l = 1, 2, \dots, n$.

Мақоланинг асосий теоремасини исботлаш учун аввал бир нечта ёрдамчи леммани исботлаймиз. Берилган мақолада, айтايлик $\mathfrak{R} \square$ ихтиёрий майдон, $M_n(\mathfrak{R}) \square \mathfrak{R}$ майдон устида $n \times n$ ўлчовли матрицалар алгебраси бўлсин, $n > 1$. Айтايлик $\nabla: M_n(\mathfrak{R}) \rightarrow M_n(\mathfrak{R})$ акслантириш локаль ички дифференциаллаш бўлсин. У ҳолда куйидаги леммалар ўринлидир.

Лемма 1. $\mathfrak{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathfrak{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{i,j}) = D_a(\mu e_{i,j})$$

ва шундай $b \in M_n(\mathfrak{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{j,i}) = D_b(\lambda e_{j,i}), \nabla(\mu e_{j,i}) = D_b(\mu e_{j,i})$$

шартлар ўринли бўлади.

Юқоридаги леммага ўхшаш куйидаги леммага эга бўламиз.

Лемма 2. $\mathfrak{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathfrak{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{j,i}) = D_a(\mu e_{j,i})$$

ва шундай $b \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{j,j}) = D_b(\lambda e_{j,j}), \nabla(\mu e_{i,i}) = D_b(\mu e_{i,i})$$

шартлар ўринли бўлади.

Лемма 3. $\mathcal{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{j,i}) = D_a(\mu e_{j,i})$$

шартлар ўринли бўлади.

Лемма 4. $\mathcal{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ, ν элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{i,j}) = D_a(\mu e_{i,j}), \nabla(\nu e_{j,i}) = D_a(\nu e_{j,i})$$

шартлар ўринли бўлади.

Юқоридаги леммага ўхшаш куйидаги леммага эга бўламиз.

Лемма 5. $\mathcal{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ, ν элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,j}) = D_a(\lambda e_{i,j}), \nabla(\mu e_{j,i}) = D_a(\mu e_{j,i}), \nabla(\nu e_{j,j}) = D_a(\nu e_{j,j})$$

шартлар ўринли бўлади.

Лемма 6. $\mathcal{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ, ν, ρ элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{i,j}) = D_a(\mu e_{i,j}), \nabla(\nu e_{j,i}) = D_a(\nu e_{j,i}), \\ \nabla(\rho e_{j,j}) = D_a(\rho e_{j,j})$$

шартлар ўринли бўлади.

Лемма 7. $\mathcal{R}$ майдоннинг ихтиёрий λ, μ элементлари ва ҳар бир i, j ҳар хил индекслар жуфтлиги учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(\lambda e_{i,i}) = D_a(\lambda e_{i,i}), \nabla(\mu e_{i,i}) = D_a(\mu e_{i,i})$$

шартлар ўринли бўлади.

Юқоридаги леммалар ёрдамида куйидаги лемма исботланади.

Лемма 8. $(i,j) \neq (k,l)$ шартни қаноатлантирувчи ихтиёрий i, j, k, l индекслар учун шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики

$$\nabla(e_{i,j}) = D_a(e_{i,j}), \nabla(e_{k,l}) = D_a(e_{k,l})$$

шартлар ўринли бўлади.

Лемма 9. Шундай $a \in M_n(\mathcal{R})$ элемент топиладики ихтиёрий i, j индекслар учун

$$\nabla(e_{i,j}) = D_a(e_{i,j})$$

шарт ўринли бўлади.

Юқорида келтирилган леммалар ёрдамида куйидаги асосий теорема исботланди.

Теорема 10. Айтайлик $\mathcal{R} \square$ ихтиёрий майдон, $M_n(\mathcal{R}) \square \mathcal{R}$ майдон устида $n \times n$ ўлчовли матрицалар алгебраси бўлсин, $n > 1$. У ҳолда $M_n(\mathcal{R})$ алгебрада аниқланган ихтиёрий локал ички дифференциаллаш ички дифференциаллаш бўлади.

МАТЕМАТИКА О'QITISHDA О'QUVCHILARDA KOMPETENSIYA SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI

Umarova M.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

Matematika va uning o'ziga xos tafakkur obrazi bugungi kunda mamlakatimizning har bir fuqarosi umumiy madaniyatining zaruriy elementi bo'lib qolmoqda. Har bir ishchi, injener va olim o'zining bilimi, qobiliyati va mahoratini doimo takomillashtirib borishi lozim. Bugungi kun va kelajakni o'ylagan holda zamonaviy maktablarda ham buni nazarda tutish kerak. Maktablar hamma bilimlar bilan ta'minlashi mumkin emas, u bilimlarni egallash va ularni amalda ijodiy qo'llay olishga yo'naltirish vazifasini bajaradi.

Kompetentsiya - fan bo'yicha egallagan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishidir.

Shu nuqtai nazarda matematika o'qitish jarayonida o'quvchilarda matematik bilimlarni amalda qo'llay olish, mantiqiy fikrlash, o'quv-o'rganish, matematik savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish, ilmiy bilish metodlari bilan tanishtirish lozim. Matematika o'qitishda kompetensiyalarni

shakllantirish quyidagi elementlar asosida amalga oshiriladi: bilimlar aniq bir maqsadga qaratilganini kuzatish, taqqoslash va umumlashtirish, gipotezalarni qo'yish va ularning to'g'riligini sodda usullar yordamida tekshirish.

Insonlar qandaydir harakatni anglashi uchun, avvalo, uning predmeti va maqsadi nimadan iboratligini bilishi lozim. Shuning uchun kompetensiyalarni shakllantirish haqida gapirganimizda, biz faoliyatning predmetini tashkil etish uchun qanday darajada shakllantirishni amalga oshirish va aniq maqsadni belgilab olishimiz lozim.

Kompetensiyalarning yuqoridagi tarkibiy qismlarini shakllantirishda quyidagi faktlarni hisobga olish lozim:

- alohida amallarni bajarish orqali kompetensiyalarni shakllantirish;
- kompetensiyalar tuzilishini ochish;
- har xil o'quv materiallaridan foydalanib, kompetensiyalarni shakllantirish;
- bilishga oid masalalarni yechish orqali kompetensiyaning tarkibiy qismlarini shakllantirish.

Bularni ehtiborga olib, matematikadan kompetensiya shakllantirishda masalalarni ikki turga ajratish mumkin:

- kompetensiya tarkibini ochadigan masalalar;
- tadqiqiy faoliyat elementlarini shakllantiradigan masalalar.

O'qitish samaradorligini oshirishda asosiy kerakli masalalardan biri bu o'quvchilarning bilishga oid tadqiqiy faolligini oshirish hisoblanadi. Tadqiqiy faoliyat elementlarini shakllantirish jarayonida ta'limning jiddiy tomonlaridan biri hisoblangan o'quvchilarning o'rganish motivlari shakllanadi.

Hozirgi kunda o'quvchilarning matematik qobiliyatlarini tobora o'stira borish birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lmoqda. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, matematik qobiliyatni rivojlantirish, o'quvchilarda kompetensiya shakllantirish bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi zamon psixologiyasida kompetensiyalarni shakllantirish asosida qobiliyatlarni rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Matematik qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi umuman shaxsning rivojlanish muammosidir.

Qiziqish, mayl hosil bo'lishi, qobiliyat, tadqiq qilish va mexnatsevarlik o'z birligida yengilmas kuchdir. Agar bu sifatlar inson shaxsida uyg'unlik bilan taraqqiy qiladigan bo'lsa, uning rivojlanishini to'xtata oladigan hech qanday kuch mavjud bo'lmaydi, albatta. Masalan, Betxoven tamomila shafqatsizlik davrida o'zining muzika asarlarini yaratgan. Mashhur matematik, akademik L.S.Pontryagin ikkala ko'zi ojiz bo'lib qolganligiga qaramasdan ko'rgazmali tasavvurlar katta rol o'ynaydigan joyda matematika sohasida ilmiy kashfiyotlar qilgan. Matematik faoliyat nuqtai nazaridan qaralganda mantiqiy tafakkur muammosi bilan matematik qobiliyatlar muammosi bir-biriga juda yaqin. Binobarin, tafakkurning evristik usullarini o'qitish bilan bir qatorda o'quvchilarni aslida o'z mulohazalarining to'g'ri, mukammal, izchil tuzilishi ma'nosida mantiqiy tafakkurni ham o'rgatish zarur.

Matematik qobiliyatlar va ularni rivojlantirish muammosi bo'yicha psixologik va pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida quyidagilarga alohida rioya qilish lozim:

1. Maktab matematika ta'limi jarayonida o'quvchilarning matematik qobiliyati deganda, o'quv materiallarini ijodiy o'zlashtirish, original masalalarni tadqiqiy ko'nikmalar asosida mustaqil yechishni va shu asosda o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishni tushunish lozim.

2. Matematik qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi ta'lim va tarbiyaning bir qancha vazifalarini o'z ichiga oladigan majmual muammo deb bilish kerak, ulardan eng muhimlari quyidagilar: mantiqiy tafakkurning rivojlanishi, idrok qilishni taraqqiy ettirish, bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish.

Qayd qilib o'tganimizdek, kompetensiya elementlarini shakllantirishning asosiy vositasi masalalar tizimi hisoblanadi. SHu bilan birga bunday holatda harakatning asosiy qismlari quyidagicha ajraladi:

- boshqaruvchi (masala tahlili va yechimni qidirish);
- ijro etuvchi (yechimni amalga oshiruvchi reja);
- nazorat qiluvchi (yechimni tekshirish va tahlil qilish).

O'quvchi dars jarayonidagi masalani mustaqil yecha olmaganida u to'g'ridan-to'g'ri yordamchi masalani ham yecha olmasligini tushunishi kerak. O'quvchilar bilan ko'rib chiqilgan har xil yordamchi masalalar ularni kuzatuvchan bo'lishga undaydi hamda masala yechish orqali o'rnatilgan matematik bilim va faktlarni puxta egallashlariga imkon yaratadi. Ayrim masalalarni yechishda o'qituvchi masala yechimlarini qidirish yo'llariga ehtibor berishi, boshqa bir masalalarni yechishda esa olingan natijani o'rganishga diqqatini jalb qilishi lozim.

Masalalarni qayta ifodalashda masala elementlari yangi sifat darajasida qatnashishi uning yechimlarini topishda katta imkoniyatlar ochadi. Har bir masalani qayta ifodalash uni yechishda muhim

o'rin tutadi, ya'ni biron-bir masalaning har xil ko'rinishda ifodalanishi uni yechayotgan o'quvchi uchun katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida o'quvchilarda kompetentsiyalarni shakllantirishni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

- yangi bilimlarni idrok etishga tayyorlash;
- o'qitish jarayonida ko'rgazmali qurollardan foydalanish;
- o'quvchilarni kitob bilan ishlashga yo'naltirish.

ИҚТИСОДИЙ БИЛИМ АСОСЛАРИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

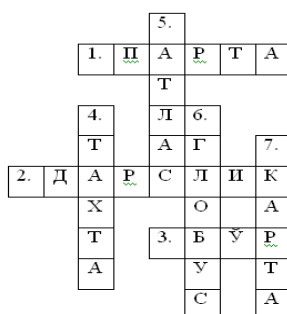
**Ибрагимова Н.Ю., соц.ф.н.,
Ажиниёз номидаги НДПИ хузуридаги
ҚРХТХҚТВУМОҲМ доценти**

Глобаллашув жараёнида ўқувчиларнинг ҳар тарафлама билимли, саводли ва ақлли бўлиши умумтаълим мактабларида берилётган билимлар даражасига боғлиқдир. «Иқтисодий билим асослари» фанини ўқитишда кўргазмалилик методидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. «Иқтисодий билим асослари» фанини ўқитиш жараёнида қўлланиладиган кўргазмалилик воситалари: ўқитувчининг дарсга тайёргарлигини намойиш қилиши, интерфаол доскалардан самарали фойдаланиши, кўргазмали слайдлар, бозор муносабатлари акс эттирилган видеофильмлар, дарс давомида ўқувчиларнинг амалий машғулот қилиши учун дидактик ва тарқатма материаллардан иборат бўлади.

– Ноанъанавий дарслар таълим тизимига киритилган инновациялар бўлиб, унда ўқувчилар маънавияти, билими, интеллектуаллиги ва ҳаётий фаолиятни бошқара олишга йўналтирилган. Инновацион технология методларини тўғри фойдалана билиш дарс самарадорлиги ва сифатига эришишга ёрдам берилади. Бугунги кунда ҳеч бир ўқитувчи ўз касби, фани ва дарсларига маъсулиятсиз ёндашмаса керак. Шундай экан, ҳар бир ўқитувчи ўз дарслари жараёнида ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланмаса ҳам, интерактив методлар ёки педагогик технологиялардан тўлиқ фойдалана олади. Ўзбекистон Республикасида таълим тизимига киритилган интерактив методлардан 100 хили мавжуд бўлса, бугунги ўқитувчилар ўз изланиши, яратувчанлиги орқали янги янги усуллардан фойдалана олиб дарслар самарадорлигига эришиб, Давлат таълими стандартининг бош мақсади интеллектуал ривожланган маънавий шахсни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

– Иқтисодий билим асослари фанида кроссвордлардан фойдаланиш ҳам ўқитувчининг ўқувчиларга фан бўйича чуқур билим олишига ёрдам берадиган ва дарсга қизиқтирувчи усулидир. Эътиборингизга иқтисодий билим асослари фанида кроссвордлардан фойдаланиш ҳақида тавсияларимизни ҳавола қиламиз. Масалан 8 синф иқтисодий билим асослари фанида «**Мулк ва хусусийлаштириш**» мавзусида:

1. Ўқувчининг иш столи.
2. Фанни ўқиб ўрганишга қаратилган китоб.
3. Ёзиш учун мўлжалланган юмшоқ, оппоқ оҳақ.
4. Ёзиш учун мўлжалланган вертикаль, силлиқ восита.
5. Географик карталар йиғиндиси.
6. Ернинг шар кўриниши.
7. Ернинг чизмаси.

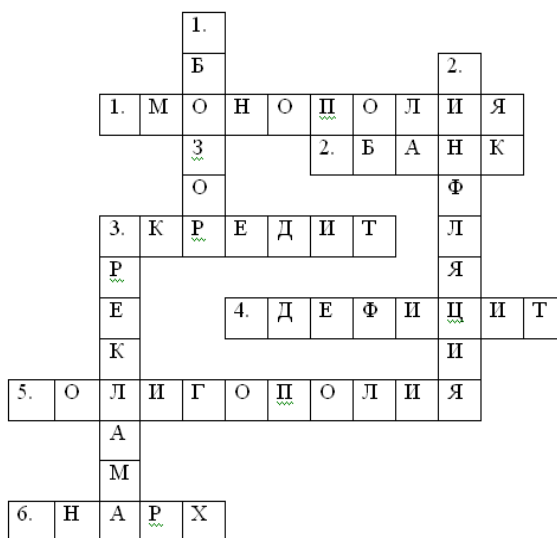
«Монопол ва монополлашган бозор» мавзусига оид:

Бўйига:

1. Товар – пул – товар алмашиш ўрни.
2. Мамлакатнинг ўртача нарх-навонинг мутассил ошиб бориш жараёни
3. Товарнинг бозорга кириш ва сўниши жараёнида амалга ошириладиган ҳодиса.

Энига:

1. Бозорда бир сотувчининг ҳукмронлиги
2. Омонат сақловчи идора.
3. Банк томонидан мижозга берилган қарз пул.
4. Бюджет тақчиллиги, ҳаражатларнинг ортиб кетиши натижасида юзага келадиган вазият.
5. Бир неча йирик корхона ва фирмаларнинг монополиясидан иборат бўлган бозор.
6. Пулда ўлчанадиган ҳарид.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, иқтисодий билим асослари фанидан кроссвордларни мавзуга кириш ёки мустаҳкамлаш бўлимларида фойдалансак, ўқувчилар ўзида бор билимларни ишга солиб, кўникмалар ҳосил қилади. Шунингдек, ўқувчилар ахборот коммуникацион технологияларининг кучли тараққий этиши даврида замонавий инсонлар қиёфаси иқтисодий билимларга тўла эга бўлиши, кундаликли турмушда иқтисодий қарорлар қабул қила олиши, иқтисодий муаммоларни еча олиши имконига эга бўлади.

МАКТАБДА МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА КОМБИНАТОРИКА ELEMENTLARI

Umirzoqov N.,
ADU huzuridagi XTXQTMOHM dotsenti,
Axmedova Z., o'qituvchi.

Комбинаторика – математиканинг қизиқarli bo'limi bo'lib, ihtiyoriy to'plamlar elementlarining turli kombinatsiyalarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Kombinatorikani o'quvchilarga o'rgatishni, nazariya mazmunini ochib beruvchi juda sodda masalalarni berishdan boshlash mumkin. Masalan, shunday masalani: Alijon, Botir va Davron skameykada o'tirishmoqchi. Ular necha hil usulda joylashishlari mumkin?. Bolalarning bosh harflarini olib, ularning joylashish kombinatsiyalarini yozaylik: ABD, ADB, BAD, BDA, DAB, DBA. Jami 6 ta.

Комбинаториканинг асосида иккита асосий қоида турди. Бу қoidalarni o'quvchilar yahshi tushunib olishlari va masalalarga tadbiq etishlari zarur. Ular *qo'shish qoidasi* va *ko'paytirish qoidasidir*. Shunday masalalar borki yuqoridagi masaladagidek kombinatsiyalarni qoidalarsiz sanab bo'lmaydi. Qo'shish qoidasi va ko'paytirish qoidalarni ham sodda masalalar orqali kiritish mumkin. Masalan, do'konda 10 hil pechenye va 15 hil qand bor. A) bir hil shirinlikni necha usulda tanlab harid qilish mumkin?. B) bir hil pechenye va bir hil qandni necha usulda tanlab harid qilish mumkin?. Ravshanki, bir hil shirinlikni **$10 + 15 = 25$** usulda tanlash mumkin. Agar bir hil pechenye va bir hil qand harid qilish kerak bo'lsa, u holda shunday muloxaza yuritimiz: har bir turdagi pechenyega 15 turdagi qand mos keladi, pechenye esa

10 hil, demak, “pechenye + qand” ko‘rinishdagi juftlikdan jami $10 \times 15 = 150$ hilini xosil qilish mumkin. Bunday misollardan keyin qo‘shish qoidasini qat’iy ifodalash mumkin: agar A obektni m ta usulda, B obektni esa n usulda tanlash mumkin bo‘lsa, shu bilan birga bu tanlashlar bir-biriga bog‘liq bo‘lmasa, u holda A yoki B obektni $m + n$ usulda tanlash mumkin. Va ko‘paytirish qoidasini qat’iy ifodalanadi: agar A obektni m ta usuldan tanlash mumkin bo‘lsa va bu tanlashlarning har biridan keyin B obektni n usulda tanlash mumkin bo‘lsa, u holda tartiblangan (A, B) juftliklarni $m \times n$ usulda tanlash mumkin. Ta’kidlash joizki bu ikki qoidani obektlar soni ikkitadan ortiq bo‘lgan holatlar uchun umumlashtirish mumkin.

Ko‘paytirish va qo‘shish qoidalariga misollar.

1. Faqat juft raqamlardan nechta uch honali son tuzish mumkin?
2. Birinchi va ohirgi raqamlari bir hil bo‘lgan uch honali sonlar nechta?
3. Birinchi va ikkinchi raqamlari almashganda 90 ga kamayadigan uch honali sonlar nechta?
4. Chorakda algebradan beshta mavzu o‘tildi. Nazorat ishi beshta masaladan iborat bo‘lib, har bir mavzudan bittadan masala olinadi. Har bir mavzu bo‘yicha avvaldan 10 ta masala tuzilgan va ulardan biri nazorat variantiga olinadi. O‘quvchi har bir mavzudan tuzilgan masalalarning 8 tasini yecha oladi. O‘quvchi to‘rtta masalasini yecha oladigan variantlardan nechta tuzish mumkin?
5. Do‘konda markasiz konvertning 6 hili va markaning 4 hili bor. Xat yuborish uchun konvertni marka bilan necha usulda tanlab olish mumkin?
6. Shaxmat doskasida gorizontal ham vertikal ham joylashmagan bitta oq va bitta qora kvadratni necha usulda ko‘rsatish mumkin?
7. Beshta talabadan ikkitasini necha usulda tanlab olish mumkin?
8. Fermada 20 ta mol va 24 ta qo‘y bor. Bitta mol va bitta qo‘yni nechta usulda tanlab olish mumkin? Agar shunday tanlash bajarilgan bo‘lsa, yana bir marta nechta usulda tanlab olish mumkin?
9. 0 dan 999999 gacha sonlar orasida ketma-ket turgan raqamlari bir hil bo‘lmagan nechta son bor.
10. Savatda 12 ta olma va 10 ta nok bor. Ali savatdan yo olma yo nok oladi. Undan keyin Vali olma ham nok ham oladi. Qaysi holda Valining tanlash imkoniyatlari ko‘proq bo‘ladi: Ali olma olganidami yoki nok olganidami?

O‘quvchilar qo‘shish va ko‘paytirish qoidalarini masalalar yechishga qo‘llashni yaxshi o‘zlashtirib olganlaridan keyin, kombinatorikaning asosiy formulalarini (o‘rinlashtirishlar va bir nechtasini tanlashlar soni) keltirish mumkin.

Dastlab takrorsiz o‘rinlashtirishlarni tushuntiriladi. Ko‘rgazmalilik uchun turli rangdagi sharchalar (og‘irlik, olchov) to‘plami haqida gap ketyapti deb xisoblaymiz. Bu to‘plamdan tayin miqdordagi sharchalarni tanlab olishimiz kerak. Bunda tanlangan sharchalarni tanlanish tartibi boyicha safga tizamiz, o‘rnini almashtirish mumkin emas. Bunday jamlanma *takrorsiz o‘rinlashtirish* deb ataladi. Bunday jamlanmalar sonini aniqlashimiz kerak. Shu yerda n ta elementdan k tasini takrorsiz o‘rinlashtirishlar soni formulasini keltirish mumkin:

$$A_n^k = \frac{n!}{(n-k)!}$$

Masalan, 1, 2, 3 va 4 raqamlardan turli raqamli nechta ikki honali son tuzish mumkin? Keltirilgan formulaga ko‘ra bunday uch honali sonlardan $A_4^2 = \frac{4!}{2!} = 12$ ta tuzish mumkin.

Agar bizdan to‘plamning barcha elementlarini tanlash talab etilgan bo‘lsa, u holda $k = n$ bo‘lib $A_n^n = \frac{n!}{0!} = n!$. Bunday jamlanma takrorsiz o‘rinlashtirish deb ataladi va alohida belgilanadi: $P_n = n!$. Bu formulaga ko‘ra 10 ta kitobni javonga necha usulda terish mumkinligini xisoblaylik. Javob $10!$ usulda.

Takrorsiz o‘rinlashtirishlarga oid masalalar

1. Turli o‘lchamli 6 juft tufli bor. O‘ng va chap oyoq o‘lchamlari ikki hil bo‘lgan bir juft tufli necha usulda tanlash mumkin.
2. Tanlovda 10 ta o‘quvchi qatnashyapti. Agar uchta hakamdan kamida ikkitasi ishtirokchini nomini aytsa bu o‘quvchi g‘olib bo‘ladi. Necha xolatda g‘olib aniqlanadi.
3. 10 hil tilda yozilgan asarlarni shu tillardan biriga to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilish uchun necha hil lug‘at kerak?
4. Yotoqxonada 3ta o‘quvchi istiqomat qiladi. Ularda 4 ta piyola, 5 ta tarelka va 6 ta choyqoshiq bor (barcha piyolalar, tarelkalar va qoshiqlar turlicha). Dasturxon tuzashda har bir o‘quvchiga bitta piyola bitta tarelka va bitta qoshiq qo‘yiladi. Bu ishini necha variantda bajarish mumkin?

5. Faqat 1, 2, 3, 4, 5 raqamlar yordamida nechta besh honali son xosil qilish mumkin? Faqat 0, 2, 4, 6, 8 raqamlar yordamidachi?

6. Faqat 1, 2, 3, 4, 5 raqamlar yordamida, bitta raqamni ikki marta va undan ortiq ishlatmasdan nechta besh honali son xosil qilish mumkin?

7. Sinfda 24 ta o'quvchi bor. Ulardan uchta faol talabani, ya'ni sardor, yetakchi va tozalikka ma'sul o'quvchini tanlab olish kerak. Bu ishni necha usulda bajarish mumkin?

8. 3694 sonning raqamlaridan nechta to'rt xonali juft va nechta toq son tuzish mumkin? Bunda har bir raqam faqat bir marta ishlatiladi.

9. 5 ta o'quvchi skameykaga necha usulda o'tirishi mumkin?

10. Oilada ota, ona va o'g'il yashaydi. Ularning uyiga boshqa oila ota, ona va qiz mexmonga kelishdi. Uyda doiraviy stol, atrofida 6 ta stul bor. Odamlar stullarga shunday o'trishiinki bolalar yonma yon joylashmasin. Bunday joylashuvlar sonini aniqlang.

Kombinatorika masalalarini yechishda o'quvchilarga o'z-o'ziga quyidagicha uchta muxim savolni berishni o'rgatish kerak: "Tanlanmaning tartibi muhimmi?", "Elementlar takrorlanadimi", "Agar masaladagi tanlanmalar bir nechta bo'lsa, ular bir hil emasmi?".

МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА АХБОРОТ -КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ

**Мустафаева Р., ф.-м.ф.н.,
НДПИ хузуридаги ХТХҚТМОҚМ доценти,
Мустапаева Г.С.,
№32 мактаб математика ўқитувчиси**

Инсон фаолиятининг барча соҳаларига янги ахборот воситаларининг тадбиқ қилиниши билан тавсифланадиган замонавий жамиятни ахборотлаштириш масаласи, ўрта таълим мактаб ўқитувчилари олдида замонавий жамият одамлари тарбиялаш учун янги вазибалар қўяди.

Ўрта умумий билим берадиган мактабларда дарс пайтида компьютердан ва ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш – бу билим беришни такомиллаштириш ва ўқувчиларнинг билим сифатини яхшилаш усулларидан бири бўлади.

Ҳозирги пайтда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш доираси мактабларда ҳар турли кўринишда бўлади. Янги ахборот технологияларидан оптимал фойдаланиш ўқувчиларда фанга бўлган қизиқишларини орттиради, эгаллаган билимларини мустаҳкамлашга, компьютер маданиятини шакллантиришга ёрдам беради. Масалан, ўқувчиларни математика фанига қизиқтириш учун дарсни ташкиллаштиришнинг самарали усулларини танлаб олиш масаласи бу ерда оптимал бўлади. Математика бўйича дарсларни шундай ташкиллаштириш керакки, бунда ўқувчи ва ўқитувчи бирга дарсни «яратиши» керак, сабаби ўқитиш фақат билим бериш эмас, у ўқувчи ва ўқитувчи орасидаги натижалар ўзаро фаолиятнинг мураккаб жараёни бўлади.

Ҳозирги пайтда бизнинг кундаликли ҳаётимизга ахборот-коммуникация технологияларининг кириб келишида, ўқувчиларнинг ижодий укубини ривожлантиришга йўналтирилган таълимда, янги технологиялардан фойдаланиш зарур бўлади.

Математика дарсларида компьютерлар жуда катта хизматлар бажаради, сабаби улар математикани етарлича соддалаштиришга имкон беради.

Ўқув фаолиятининг ихтиёрий босқичида ахборот технологиялари доимий турда дарсга янгилик киритади, уларни бири-бирига ўхшаш қилмайди ҳам ўқувчиларнинг дарсга бўлган қизиқишининг ортишига ёрдам беради. Бунда ўргатувчи ўқув топширмалари сони кўпайиб, ўқув фаолияти оптимал тезлигига етади, ўқитишга дифференциал қатнаш яшаш асон амалга ошади ҳам дарс давомида ўқувчиларда қизиқиш, фаоллик пайдо бўлади.

Компьютер ёрдамида ўқувчиларнинг билимини, кўнликларини текширишда тестдан фойдаланишга бўлади. Ананъавий усуллар билан таккослаганда компьютер ёрдамида олиб борилган назоратлар ўқувчиларнинг билимини тез аниқлашга ёрдам беради.

Ҳозирги давр мактабларида ўқитувчи компьютернинг барча имкониятларидан фойдаланиб, ижодий фаолиятига ва билим олишга қатнаштиради ва таълим бериш жараёнини юқорида кўтаради. Компьютер математик тушунчаларни кўрсатмалар тасвирлашнинг воситасига айланади.

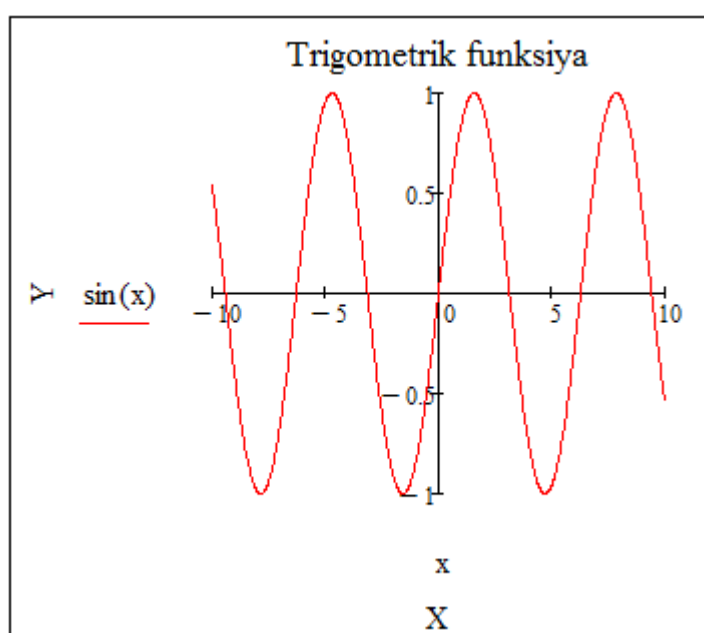
Математикани ўрганишда баъзи бир ҳисоблашларни бажариш ва графикларни ясаш зарурати пайдо бўлади. Кўп меҳнат талаб қиладиган, етарлича мураккаб масалаларни ечишда, катта ҳажмдаги ҳисоблашлар бажарилади ва бунда кетган хатоларни топиш доимо мумкин эмас

Шу сабабдан математика дарсларида математик масалаларнинг ечимини оддий математик формулалар ва белгилар ёрдамида тасвирлайдиган, математикага йўналтирилган қўлай интерфейсга эга Mathcad математик системасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

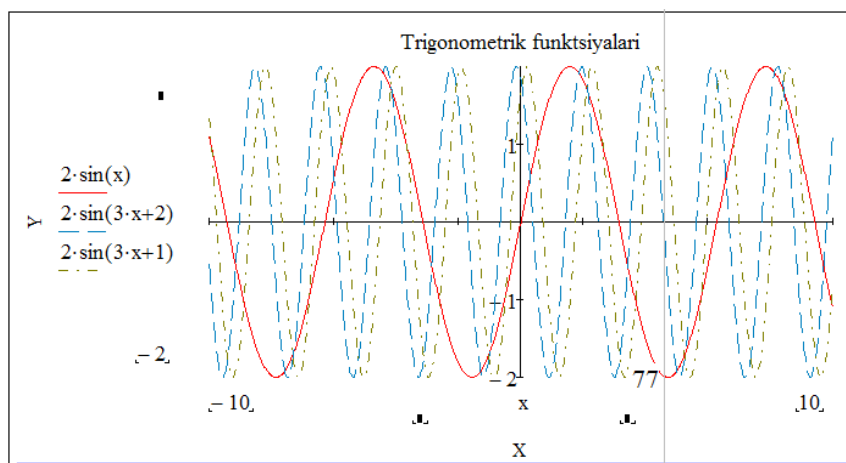
Mathcad пакети ҳар турли математик ҳисоблашларни бажариш учун мўлжалланган бўлиб, у фойдаланувчига сон, формула, текст ва графика билан ишлаш учун тайёр усканаларни таклиф қилади. Графикларни ясаш, интегралларни ҳисоблаш ва ҳ.к амалларни бажариш, фақат ҳужжатдаги мос ўринларга ёзиш орқали бажарилади. Mathcad программаси ўқувчиларнинг ўйга топширмаларининг бажарилишининг тўғрилигини текширишда, ҳар қандай дидактик материалларни тайёрлашда ёрдам беради.

Энди мактаб курси математикасининг функциянинг графикларни ясашда Mathcad пакетининг қўлланилишига мисоллар келтирамиз. Бу программанинг тили етарлича оддий ва табиий математик тилга яқин. Шу сабабдан, дарсга тайёргарлик кўришда ва мавзунини тушунтиришда ўқитувчиларнинг ишини етарлича енгиллаштиради.

Мисол. $y = \sin x$ функциянинг графикини ясанг.

Энди бу мисолни мураккаблаштирамиз: Бир координатлар системасида қуйидаги функцияларнинг графикини ясанг. $y = 2\sin x$, $y = 2\sin(3x + 2)$, $y = 2\sin 3x + 1$

MathCad программаси бу амалларни тез бажаради ва ҳар бир функция графигини алоҳида ранг билан чизади. Агар бу графикларни ўқувчиларнинг ўзи ясаганда, уларнинг анча кўп вақти сарф бўлар эди.

Демак, таълим беришни ривожлантиришнинг замонавий босқичи, ўқув жараёнига компьютер технологияларини кенг тадбиқ этиш билан тавсифланади. Компьютерда ахборотни тасвирлашнинг кенг имкониятлари, таълим беришнинг мазмунини ўзгартиришга ва чексиз бойитишга мумкинчилик беради. Ихтиёрий топширикни, кўникмани компьютер ёрдамида бажариш, дарснинг интенсивлигини кўтаришга имконият беради, ўқитишга дифференциал ёндашиш учун фойдаланиладиган маълумотларни ўрганишга ёрдам беради.

АҚЛИ ЗАИФ ЎҚУВЧИЛАРДА ЭЛЕМЕНТАР МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ.

**Маликова Х. И.,
А.Авлоний номидаги ХТТРХҚТМОИ
катта ўқитувчиси.**

Ақлий нуқсонли болани ривожлантиришни эрта рағбатлантириш, таълим воситалари билан ҳаётга қайтариш унинг ҳаётининг биринчи хафталаридан бошланиши лозимлиги тан олинган.

Бундай ишнинг самарадорлиги муаммога замонавий ёндошувнинг асосини ташкил қиладиган бир қатор шароитлар билан таъминланади:

1. Болалар ривожланишидаги нуқсонларни эрта аниқлаш ва эрта коррекция қилишга туғруқхонадан бошлаб комплекс ёндашув зарур. Бу ерда ҳавф картаси юритилади, сўнг бу карта боланинг яшаш жойидаги поликлиникага юборилади, мутахассислар томонидан комплекс кузатув ташкил этилади. Ривожланиш ташхиси-бир маратта ташхис қўйишдангина иборат эмас, балки ёш бўйича ривожланишнинг ҳар бир босқичида назорат қилиш ва жорий мониторинг олиб бориш ҳамдир.

2. Болалардаги ривожланишнинг эрта коррекциясига ота-оналарни жалб қилиш ва ота-оналарни ўқитиш. Ота-оналар педагоглар каби гўдакнинг ривожланишида муҳим ўрин тутадилар. Она ва риқожланишида бузилиш бўлган гўдакнинг ўзаро муносабати унинг хиссий-коммуникатив ўсишини белгилаб беради. Ота-оналар томонидан уларнинг боласи ўқиши мумкин эканлигини англаш жуда муҳим бўлиб, бола ўзи қодир бўлган суръатларда илгарилаб бориши учун зарур шароитлар яратиш уларга боғлиқдир.

3. Ижобий муносабат ва боланинг имкониятларига ишониш. Агар ташхис қўйилиши билан тезда машғулотларни мунтазам ва тўғри йўлга қўйса, ўқиши қийин болаларда, моҳиятан, одатдаги болалар эга бўлган маҳоратларининг кўпини шакллантириш мумкин. Бундай ёндашув ҳозирги босқичда махсус таълимни инсонийлаштиришнинг энг муҳим томонларидан бири ҳисобланади.

4. Соғлом тенгдошлар муҳитига эртароқ қўшилиш. Бироқ ақлий нуқсонли болаларга нисбатан бундай туб вазифага эҳтиёт бўлиб ёндашиш лозим. Соғлом болалар гуруҳига тушар экан, бундай бола кўпинча ёлғизланиб қолади: бошқа болалар билан у ўйнай олмайди, тарбиячи эса у билан ёлғиз шуғулланиш учун бошқа болаларни ташлаб қўя олмайди. Бунинг устига оммавий болалар боғчаларидаги тарбиячиларнинг кўпида бундай болаларнинг хусусиятлари ҳақида билимлар деярли йўқ. Бундан ташқари, ривожланишда нуқсонли бор болага нисбатан бошқа болаларда муносабат турлича бўлади. Бунинг натижасида боланинг хиссий-коммуникатив ривожланишига зарар етказилиши мумкин. Айни пайтда асосий мақсад-боланинг мулоқот доирасини кенгайтириш, унинг ижтимоийлашувидан воз кечмаслик керак.

Бунинг учун ақли заиф болаларда математик тасаввурларини шакллантириш мазмуни ва вазифаларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Саноқни эгаллаганлик даражасини текшириш

а) Предметларни тўғри тартибда санаш.

Педагог ортида биттадан олтигача ўйинчоқ турган экранни олади, кейин болага топширикни кўрсатиш ишораси- биринчидан охириги ўйинчоққача ўз сўзларини кузатиб бажаришни таклиф қилади: “Столда неча ўйинчоқ борлигини санаб бер”.

Топширикни бажариш натижасида, бола катталарнинг унга қаратилган нутқини тушуниши, тўғри тартибда нечагача санаши, сони қатордаги тегишли предмет билан беҳато нисбатлаши;

санокнинг қайси усулларида: кўриб нисбатлаш, тактил идрок асосида фойдаланиши; саналганда предметни тегишли сон билан нисбатлай олиши қайд этилади.

б). Тескари тартибда санаш

Педагог болага орқага қараб санашни 6-5 марта таклиф қилади. Бола топшириқ мазмунини тушунмаса, ўқитувчи намуна беради: у тескари санашни бошлайди, кетма – кет жойлашган иккита сонни тескари тартибда айтади, бола давом эттиради.

в). Боланинг санок натижасини тушунишини аниқлаш (саналган предметларнинг умумий миқдори охирига айтилган сон била ифодаланишини тушиниш).

Дефектолог кўғирчоқ номидан санаб, унинг кўли билан хар бир предметни кўрсатади, санокни тўртгача етказиб, кўғирчоқ кўли билан барча предметларни кўрсатади ва “Жами бешта...” деб айтади.

Боланинг вазифаси хатони топиш ва тўғирлаш.

Баҳолаш мезони

3 балл – вазифани тўғри бажарди.

2 балл- вазифани хатолар билан бажарди.

1 балл- вазифани текширувчи ёрдамида қисман бажарди.

0 балл- берилган вазифани бажара олмади.

*Материалда санок операциялари (қўйиши, айириши) асосида кўпликлар
гуруҳларини таққослаш*

1. Педагог болага квадратлар чизилган карточкани беради, айланалар алоҳида турибди. Топшириқ: “Хар бир квадратга биттадан айлана кўйиб чиқ, квадрат ва айланалар сони бир хилми, текшириб кўр”.

2. Педагог болага қоғоз, қаламлар бериб, икки-учта олма солинган вазани кўяди. Топшириқ: “Вазада нечта олма борлигини сана, кейин ўшанча олма чиз”.

3. Педагог болага кўзикоринлар чизилган карточкани беради, барглар тасвирини кўйиб чиқади ва “Паст каторга юқоридагисида чизилган кўзикоринлардан битта кўп барг кўй” деб топшириқ беради. Кейин “Пастки каторга юқоридаги кўзикоринлардан битта кам барг кўй” дейилади.

Баҳолаш мезони

3 балл – вазифани тўғри бажарди.

2 балл- вазифани хатолар билан бажарди.

1 балл- вазифани текширувчи ёрдамида қисман бажарди.

0 балл- берилган вазифани бажара олмади.

Геометрик тасаввурларни эгаллаганлик даражасини ўрганиш.

1. Педагог болага турли шаклда қирқмаси бўлган қути (“почта қутиси”) ни таклиф қилади ва фигураларни шу қирқимга жойлаш - “қутига солиш” ни сўрайди. Бола топшириқни бажаришда қийналса, педагог тиркишни ва фигура томонларидан бирини қандай текширишни кўрсатиб беради. Намуна бир марта берилади, кейин бола топшириқни мустақил бажаради.

2. Педагог болани олдига силлиқ фигураларни кўяди ва доира, квадрат ва шу кабиларни кўрсатишни сўрайди.

3. Педагог бола олдига геометрик жисмларни кўйиб чиқади ва шар, куб, учбурчак ва шу кабиларни кўрсатишни сўрайди.

Баҳолаш мезони

3 балл - вазифани тўғри бажаради.

2 балл - вазифани хатолар билан бажаради.

1 балл - вазифани текширувчи ёрдамида қисман бажаради.

0 балл - берилган вазифани бажара олмади.

Ақли заиф боланинг математик тасаввурларини ривожлантириш меъёрида кўпроқ у таълим олаётган педагогик шароитнинг сифатига боғлиқ. Ақли заиф болаларда тасаввур, фикрлаш нисбатан компенсатор функцияни бажаради. Бунда аниқланганки, тасаввурнинг ривожланиш даражаси бузилиши нуқсоннинг оғирлик даражаси коррекцияга боғлиқ. Математик тасаввурларни шакллантириш учун ривожланган билиш фаоллиги, қизиқиш, фаолият ва ўз-ўзини назорат қилишнинг ихтиёрилиги зарур. Шу билан бирга мактабгача ёшидаги ақли заиф болаларни ўқитиш жараёни ва жумладан математик тасаввурларини шакллантириш жараёни ўзига хосликларга эгадир.

HTML TO CHM DASTURI YORDAMIDA ELEKTRON DARS LIK TAYYORLASH

Nurmatov I.I.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

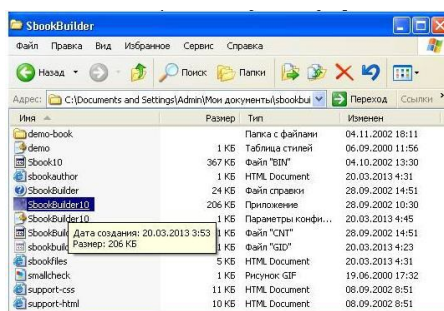
HTML tili imkoniyatlaridan foydalanib ham elektron dars ishlanmalari tayyorlash mumkin. Bu sohaning hozirda imkoniyatlari kengaygan. HTML sahifalari tayyorlovchi va ularga bezak berish imkonini beruvchi maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Bunday dasturlarga misol sifatida Microsoft FrontPage, Dreamweaver dasturlarini keltirish mumkin. Bu dasturiy vositalar yordamida osonlik bilan elektron darsliklar tayyorlash va tahrirlash imkoniyatlari mavjud. Lekin bularda ma'lumotlar .html yoki .htm kengaytmali ko'rinishda saqlanadi va elektron darslik yoki elektron dars ishlanmalari tarkibidagi ma'lumotlar ko'p bo'ladigan bo'lsa uni ma'lumot tashuvchi qurilma (fleshka) larga ko'chirish yoki ko'chirib olish ko'p vaqt talab etadi. Bu esa doim ham hammaga yoqavermaydi.

Ana shu holatlardan chiqish uchun maxsus dasturiy vositalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular yordamida mavjud HTML tilida tayyorlangan elektron darsliklarni osonlik bilan **exe** yoki **chm** kengaytmali fayllar holatiga keltirish mumkin. Bunday elektron darsliklar foydalanishga qulayligi va yuqoridagi kamchiliklardan holiligi bilan oddiy HTML ma'lumotlar to'plamidan iborat bo'lgan elektron darsliklardan afzal hisoblanadi. Bu elektron darslikning afzalligi uning hajmini oddiy HTML hujjatlari papkasidan iborat elektron dars ishlanmalari hajmidan kichikligidir. Bunday elektron darsliklarni ko'chirish yoki ko'chirib olish oson va qisqa vaqt talab etadi. Butun bir-biriga bog'langan HTML ma'lumotlar bitta **exe** yoki **chm** fayli holatiga keltiriladi.

Bunday elektron darslik ishlanmalari tayyorlovchi dasturlar orasida **SbookBuilder** va **htm2chm** dasturlari o'ziga xos mavqega ega. Quyida anashu dasturlar imkoniyalari bilan tanishib chiqamiz.

Hozirda vaqtda bir necha xil elektron darslik tayyorlash imkonini beruvchi dasturlar mavjud. Oddiy HTML ko'rinishida elektron darslikni biror bir matn muharrida ham tayyorlash mumkin (misol uchun, HTML sahifalarni Notepad matn muharrida tayyorlash uchun HTML kodlarini matn muharriga yozib saqlashda **.htm** yoki **.html** kengaytma berish kifoya) yoki maxsus HTML ma'lumotlar tayyorlashga mo'ljallangan Microsoft FrontPage, Dreamweaver kabi dasturlari yordamida ham tayyorlash mumkin. Lekin **.chm** yoki **.exe** kengaytmali fayllar o'zining yaxlitligi va oson nusxasini ko'chirib olinishi bilan oddiy HTML sahifalar to'plamidan iborat elektron darsliklardan afzal hisoblanadi.

Ushbu dastur bepul tarqatiluvchi dasturlardan biri bo'lib osonlik bilan elektron darsliklar tayyorlashga juda qulaydir. Ushbu dasturni global tarmoqning ushbu <http://jansfreeware.com> manzilidan ko'chirib olish mumkin. Dastur hech qanday o'rnatilishni talab qilmaydi. Ushbu dastur mavjud HTML sahifalarini **exe** fayl ko'rinishidagi elektron darslik holatiga keltiradi. Ya'ni bu dasturda avvaldan tayyorlab olingan bir-biriga bog'liq HTML sahifalar ko'rinishidagi ma'lumotlarni yaxlit bir **exe** fayl ko'rinishiga keltiradi. Uni ishga tushirish uchun **SbookBuilder.exe** fayli ustida sichqoncha chap tugmasini ikki marta bosamiz va natijada

Ushbu dastur bilan ishlash oynasi ochiladi.

Bu dastur juda sodda tuzilmaga ega. Uning quyidagi boshqarish maydonlari mavjud:

1) **Select folder** – bu maydonda HTML ma'lumotlari joylashgan papka tanlanadi. Quyidagi rasmlarda Qo'llanma nomli papka tanlangan uni tarkibidagi ma'lumotlar Files bo'limida ko'rsatilgan.

2) **Select homepage** – maydon yordamida bosh sahifa tanlanadi. Bosh sahifa (*Masalan, qo'llanma papkasi*) shunday bo'lishi kerakki boshqa sahifalar u bilan bog'langan bo'lish lozim.

3) **Enter title** – bu maydonda elektron darslikka sarlavha yoziladi

4) **Enter password** – agar ma'limotimizni boshqalardan himoyalamoqchi bo'lsak bu maydonda elektron darslikka parol qo'yish orqali muammodan qutulamiz.

5) **Select icon** – bu maydon yordamida darslik ikonkasini tanlashimiz mumkin. Buning uchun .ico kengaytmali rasm fayl bo'lishi kerak.

6) **Allow printing** – bu maydon yordamida darslikning faol turgan qismini printerda chop qilish mumkin.

7) **Show toolbar** – bu bo'lim imkoniyati yordamida **SbookBuilder** dasturining maxsus uskunalar paneli tayyorlanayotgan elektron darslikda joylashish yoki joylashtirmaslikni sozlash mumkin.

8) **Create ebook** – bu maydonda tayyorlangan darslik qaysi joyga va qaysi nom bilan saqlanishligi ko'rsatilib Сохранить tugmasi bosiladi natijada avtomatik tarzda ko'rsatilgan nomdagi .exe kengaytmali darsligimiz tayyor bo'ladi.

Quyidagi rasmda saqlangan va umumiy papkaning necha foiz siqilgandagi o'lchami (49 %) ko'rsatilgan.

Ko'pincha elektron darsliklar **chm** yoki **help** fayl kengaytmali ko'rinishida tayyorlanadi. **Chm** kengaytmali elektron darslik tayyorlash jarayonini ko'rib chiqamiz.

Chm fayl tayyorlovchi turli dasturlar mavjud, shular ichida **htm2chm** dasturi bepulligi va elektron darsliklar tayyorlashga qulayligi bilan ahamiyatlidir.

HTML to Chm dasturi asosan 5 ta qismdan iborat.

Bular:

1) **Создать (Compiler);**

2) **Страницы (Pages);**

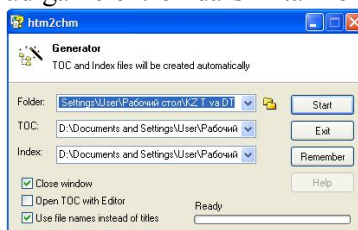
3) **Содержание (Generator);**

4) **Редактор (Idetor);**

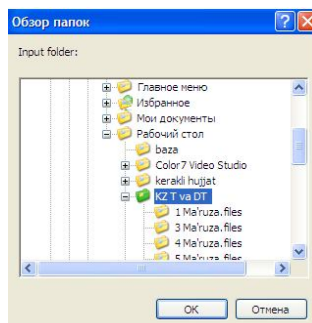
5) **Извлечь (Decompiler);**

Endi ushbu qismlar bilan tanishib chiqsak.

Содержание bo'limida hosil qilinadigan elektron darslik tarkibi sozlanadi.

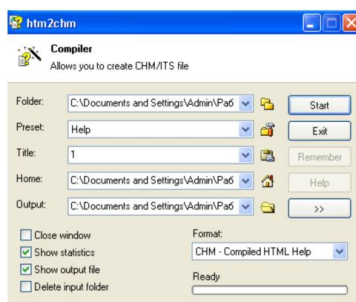

Bu qismda ma'lumotlar joylashgan papka ko'rsatiladi va shu joyga .hnc kengaytmali hosil qilinadigan **chm** fayl tarkibi yozilgan fayl **Пуск** tugmasini bosish bilan yaratiladi. Aynan shu fayl **chm** fayl tayyorlash uchun muhim hisoblanadi.

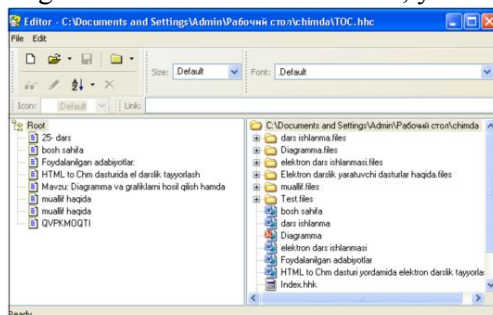

Создать bo'limida elektron dars ishlanmasi hosil qilinadi.

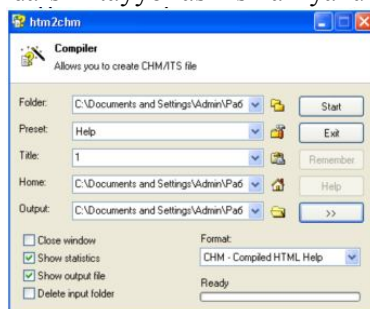
Пуск tugmasi bosilgandan so'ng avtomatik ravishda tahrirlash, ya'ni **Редактор** oynasi ochiladi

Bu qismda elektron darslikning tarkibi tahrirlanadi. Редактор bo'limi ikki oynadan iborat. O'ng oynada mavjud HTML sahifalar va chap qismda **chm** fayl tarkibini ko'rish mumkin. Bu qismda uskunalar paneli yordamida fayllarni taxrir qilish imkonoyati mavjud. Bularga fayllarni qayta nomlash, o'chirish va alfavit tartibi bo'yicha joylashtirni misol qilish mumkin.

Kerakli **chm** fayl tarkibini tahrirlab bo'lganimizdan so'ng, **Сохранить** tugmasini bosamiz va dasturning bu qismidan chiqamiz.

Создать bolimida asosiy elektron darslik tayyorlash ishlari yakunlanadi.

Bu qismda quyidagi asosiy maydonlar mavjuddir.

Папка maydoni. Bu maydonda ma'lumotlar va tayyorlab olingan **.hnc** kengaytmali fayl joylashgan papka ko'rsatiladi.

Название maydoni. Bu maydonda elektron darslikka nom beriladi.

Главная maydoni. Elektron darslikning bosh sahifasi ushbu maydonda tanlanadi.

Выход maydonida elektron darslik kompyuterning qaysi qismiga saqlanishligi ko'rsatiladi.

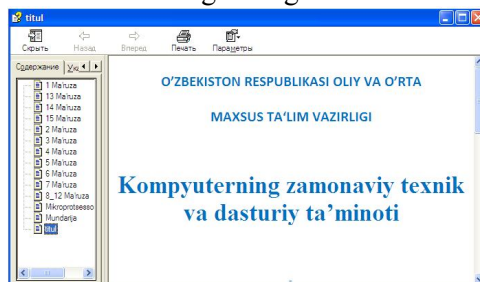
Папка maydonida kerakli papka ko'rsatilgandan so'ng avtomatik ravishda bosh sahifani tanlash oynasi ochiladi. Bosh sahifa tanlanib **OK** tugmasi bosiladi.

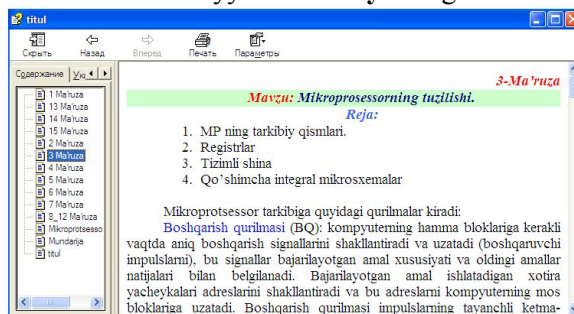
Elektron darslik tayyorlashda ushbu bo'limning **Язык** maydoniga ahamiyat qaratmoq lozim. Agar ma'lumotlar **kiril** yozuvida bo'lsa albatta Russian tanlanishi, **lotin** yozuvida bo'lsa English tanlanishi maqsadga muvofiq, yo'qsa ma'lumotlar tarkibi shrifti tushunib bo'lmaydigan yozivlarga o'zgarib qoladi.

Quyidagi rasmda chap tarafdagi ma'lumotlar ro'yxati shriftlari lotin yozuvida **Язык** maydonida esa English tanlangan. Shu sababli shriftlar normal holatga bo'lgan.

Chm fayl ko'rinishidagi elektron darslik tayyorlashni **Пык** tugmasini bosish bilan yakunlanadi.

Axborot asrida insoniyat tarixida sanoat va fan olamida olamshumul yutuqlar qo'lga kiritildi. Dunyoda axborot eng qimmat narsaga aylandi. Kompyuter ixtiro qilinishi insonlar bajaradigan yumushlarni yengillashishiga olib keldi. Fan, ta'lim sohalarida o'qitish o'rganishning zamonaviy vositalari joriy qilindi. Anashu vositalarni biri va deyarli eng ko'p qo'llaniladigani bu elektron darsliklardir. Shular qatorida elektron dars ishlanmalarini ham yaratish va undan ta'lim samaradorligini oshirishda foydalanish mumkin.

Hozirda deyarli barcha sohaga barcha sohaning elektron qo'llanmalari mavjud. Lekin hammasini ham foydali deya olmaymiz. Ma'lumot undan insonlar foydalangandagina foydali bo'lishi mumkin. Shunday ekan elektron darsliklar tayyorlashda ham anashu jihatga e'tibor qaratish zarur bo'ladi. Elektron darsliklar iqtisodiy tejamkorlikka olib keladi. Buning uchun tayyorlangan ma'lumotlar foydalanuvchiga kerakli bo'lishligi ahamiyatlidir. Dunyoda axborot ko'payib ketganidan keraklilarini tanlab olish muammo bo'lib bormoqda. Ana shu holatlardan qochish maqsadida ko'plab nufuzli muassasalar o'zlarining elektron darsliklarini va dars ishlanmalarini imkon qadar asosiy o'qituvchi va o'quvchi o'zlashtirishi muhim bo'lgan ma'lumotlar bilan boyitmoqda.

Axborotlarni elektron usulda almashish iqtisodiy tejamkor va o'zlashtirishga qulay ekanligini, ayniqsa elektron ishlanmalar o'quvchilarga informatika fanini o'qitish jarayonida eng qulay ma'lumotlar to'plami bo'lishi mumkinligini tushunib yetishga katta yordam beradi.

GEOGRAFIYANI URGATISHDA MUNOZARALI DARSLAR

Muminov M.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM kafedrasini mudiri,
Ashurova N.,
Samarqand shahar 14-maktab o'qituvchisi

Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati ta'lim mazmuni va shaklini takomillashtirishga qaratilgan. Fan texnika taraqqiyoti, jamiyatimizning demokratlashuvi, axborot informatsiyani oshib borishi kabi omillar o'quvchilarni shaxsiy xususiyatlariga, jumladan, idrok eta olish tasavvur va tafakkurlash akliy qobiliyatining rivojlanishiga olib keldi. O'quvchi atrof muxitni bilishga bo'lgan ehtiyoji avvalgi yillarga nisbatan keskin oshganligi xech kimga sir emas. Zamonaviy ta'lim oldida turgan eng muxim vazifa o'quvchi shaxsning ilm olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan. Zamonaviy darsga qo'yiladigan talab asosan jamiyatimizning ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Jamiyatning rivoji hayotning barcha jabhalariga shu jumladan ta'lim mazmuniga, darsni tashkil qilishga ta'sir qilmokda. Demak, o'quvchilarga bilim berishni maqsad qilib qo'ygan an'anaviy darslarni mazmuni xamda shaklini o'zgartirish zarurati paydo bo'ldi. Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, ta'lim sifati

samaradorligini oshirish o`rta maxsus va kasb ta`lim muassasalari oldidagi eng muhim vazifalardan biri bo`lib kelmoqda. Bu ta`lim muassasalarida ta`lim jarayoniga tizimli yondashish, yangi pedagogik amaliyotida ma`ruza, seminar, muammoli moduli va ta`limli o`rin kabi sinf darslari bilan birga munozara darslar ham muammoli darslardan ham foydalanish muhim ahamiyatni kasb etmoqda. Munozarali darslarning mazmuni va mohiyatiga ko`ra ikkiga ajratiladi:

1. ilmiy munozara darslari;
2. erkin fikrlash darslari.

Ilmiy munozara darslari dasturida muayyan bir mazmuni o`rganishga bag`ishlanadi va bu dars oldida quyidagi vazifalar turadi:

1. o`qituvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish orqali fanga qiziqishlarini oshirib, bilimlarini kengaytirish;

2. o`quvchilarni avval o`zlashtirgan bilim, ko`nikma va malakalarini kiritilmagan yangi vaziyatlarda qo`llash orqali yangi bilimlarini egallashiga ergishish;

3. o`quvchilar bilimidagi mavhum tushunchalarni aniqlab ularga barxam berish, bilim olishga bo`lgan intilishlarini rivojlantirish;

4. o`quvchilarning nutq madaniyatini o`stirish, o`z fikrlarini mantiqli bayon etish, ularni dalillash ko`nikmalarini hosil qilish.

Ilmiy munozarali darslar “Geografik resurslarni baholash”, “Yirik korxonalarni joylashtirishda ekologik-geografik ekspertiza” mavzularida o`tkaziladi. Ilmiy munozarali darslarning tuzulishi quyidagicha bo`ladi:

1. o`qituvchining kirish so`zi. Dars mavzusi, maqsadi, vazifalari, ilmiy munozara

o`tkaziladigan muammolar darsda o`quvchilar guruhi bajaradigan topshiriqlar;

2. o`quvchilar faoliyatini munozarali va muammoli vazifalarni bajarish va hal etishga yo`naltirish;

3. o`quvchilar guruhi o`rtasida o`quv baxsi va munozarani tashkil qilish.

4. o`quv baxsi va munozarani yakunlash. O`qituvchi dars davomida baxs va munozara

keltirib chiqargan muammoni asosiy g`oya va tushunchalarini ta`kidlab yechimini topadi va xulosa chiqaradi;

5. o`quv baxsi munozalarida faol ishtirok etgan o`quvchilar rag`batlantiriladi va reyting tizimi bo`yicha baholanadi;

6. uyga vazifani tushuntiriladi.

7. darsni yakunlash. Biz quyidagi “Insoniyatning dunyoviy muammolari” mavzusidagi

ekologik muammolarga bag`ishlangan ilmiy munozara darsiga to`xtalamiz. O`qituvchi darsni kirish suzi bilan boshlab, o`quvchilari beshta guruhlariga ajratadi va geografiya xonasiga o`quvchilarni doira shaklida joylashtiradi.

O`qituvchi masalalar yozilgan qogozni guruhlariga tarqatadi va masalalarni o`rtaga tashlaydi.

1-masala. Ma`lumki, 1960 yildan so`ng orol dengizi Sirdaryo va Amudaryo suvining sug`orishga sarflanishi tufayli sathi pasaya boshlandi. Hidrologlarni hisoblashlaricha yiliga uning satxi 40 smdan pasaymoqda. Eng chuqur joy 65 m, o`rtacha chuqurligi 14 m, hozirgi qolgan qismida chuqurlik 30 m bo`lsin. Agar orolni saqlab qolish uchun amaliy choralar ko`rilmasa, u necha yildan so`ng qurib qoladi. (javobi 45 yildan sung).

2-masala. BMT mu`lumotlariga ko`ra sayyoramiz tropik o`rmonlarining maydoni 400 mln gektar, ma`lumki bu o`rmonlar qirqish va yondirish tufayli yiliga yetti ming gektarga kamaytirilmoqda. Bu miqdor shunday kamayaversa necha yildan so`ng tropik o`rmonlar yo`qoladi (javobi 57 yildan sung)

3-masala. 1 mln aholi yashaydigan shahar aholisi uchun bir necha kunduzda 0,5 mln m/kub suv ishlatilsa kancha toza suv kerak buladi? Suv havzaga qo`shib tozalashda 20 barobar ko`p toza suv quyiladi (javobi 3650 mln m/kub suv kerak yoki 3,6 km suv kerak).

4-masala. 1 t neft 6 km maydonidagi suv yuzasini ifodalaydi. Agar 5000 t neft tashuvchi tanker holatga uchrasa neftdan bir kancha masofadagi maydon zararlanadi (javob 30 000 km)

5-masala. Aytaylik 50 m enlikda yo`l qurilmoqda shu yulning uzunligi 650 km yo`l qurilishi tufayli qancha qishloq xo`jaligida foydalaniladigan maydon kattik material bilan qoplandi? (javobi 1kmda 5 gektar 100 km da 600 gektar 650 km da 3250 gektar).

O`qituvchi har bir masala hususida o`qituvchilar guruhining yozma va og`zaki javoblarini eshitib, o`quv baxsi va munozara paydo bo`lishiga e`tibor beradi.

BIOLOGIYA TA'LIMI JARAYONIDA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Niyozov Q.A.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM katta o'qituvchisi.

O'quv-laboratoriya mashg'ulotlari – yangi mavzuni o'rganish, kuzatish, tabiiy ob'ektlardan keng foydalanish usulini dars jarayonida tatbiq etishni ko'zda tutadi. Ya'ni, laboratoriya mashg'ulotlari aniq bilimlarni to'plash, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish maqsadida o'tkaziladi.

Laboratoriya mashg'ulotlarida o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish, har bir guruh uchun alohida vazifalar berish, ish jarayonida olingan natijalarni himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish asosida ta'lim samaradorligini oshirishga erishiladi. Bu jarayon o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini va faolligini o'stiradi, dars jarayonida olgan nazariy bilimlarini yanada mustahkamlaydi.

Genetika fanining murakkab bo'limlaridan biri bo'lgan irsiyatning molekulyar asoslari bo'yicha masala va mashqlarni bajarishda o'quvchilar qiyinchiliklarga uchraydilar. Ya'ni irsiyatning molekulyar asoslari bo'limi yuzasidan berilgan masala va mashqlarni yechishda o'quvchilarga qulay bo'lgan ishlash printsiplari, algoritmik ketma-ketlik asosidagi texnologiyalar hamda ma'lum bir qonuniyatlar asosida formulalar ishlab chiqilmaganligi sababli o'quvchilarda masala va mashqlarni yechish kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida muammolar yuzaga kelmoqda. Xozirgi ta'lim - tarbiya jarayoni o'quvchilar kompetentligini shakllantirishda pedagogik, psixologik va texnologik yondashuvga asoslanib ish olib borishni taqazo etmoqda.

Quyida biologiya fanidan 10-sinflarda "Umumbiologik qonuniyatlarga doir masala va mashqlar yechish" mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotida berilgan DNK va RNKning tuzilishiga doir bo'yicha masala va mashqlarni o'ziga xos usullar yordamida yechishni tavsiya etamiz.

DNK va RNKning tuzilishiga doir masala va mashqlar yechish.

1-masala. DNK molekulasini 6000 nukleotiddan iborat. Shu DNK molekulasining uzunligini aniqlang.

Ushbu masalani yechish uchun quyidagicha bosqichlarni amalga oshirish zarur.

Birinchi bosqich: bizga ma'lum ma'lumotlarni aniqlab olish.

Bular, DNK da 6000 ta nukleotid mavjudligi, DNK qo'sh spiralligi, spiralning bir marta to'liq aylanishi 3,4 nm hamda shu masofada 20 ta nukleotid borligi va qo'shni nukleotidlar orasidagi masofa 0,34 nm ga teng ekanligi.

Ikkinchi bosqich:

Yuqoridagi masalani matematik modelga asoslangan holda yechishni taklif etamiz.

Berilgan:	Yechilishi:
N - 6000	1) 20 ta nukleotid — 3,4 nm
6000 ta nukleotid — x	
L - ?	$x = \frac{6000 \cdot 3,4 \text{ nm}}{20} = 1020$
	2) $L = \frac{N \cdot l}{20} = \frac{6000 \cdot 3,4 \text{ nm}}{20} = 1020 \text{ nm}$

Javob: DNK molekulasining uzunligi 1020 nm ga teng.

Eslatma: $L = \frac{N \cdot l}{20}$ formulada, L-fragmentning umumiy uzunligi, N-nukleotidlar soni, l- qo'shni nukleotidlar orasidagi masofa, 20 - raqami o'zgarmas bo'lib u spiralning bir marta to'liq aylanishi 3,4 nm hamda shu masofada 20 ta nukleotid borligini belgilaydi.

2-masala. DNK molekulasini 3000 nukleotiddan iborat, shundan 650 tasini sitozinli nukleotidlar tashkil etadi. Shu DNK molekulasining uzunligini va boshqa nukleotidlar sonini aniqlang.

Ushbu masalani yechish uchun quyidagicha bosqichlarni amalga oshirish zarur.

Birinchi bosqich: bizga ma'lum ma'lumotlarni aniqlab olish.

Bular, DNK da 3000 ta nukleotid mavjudligi, shundan 650 tasini sitozinli nukleotidlar tashkil etganligi, DNK qo'sh spiralligi, spiralning bir marta to'liq aylanishi 3,4 nm hamda shu masofada 20 ta nukleotid borligi va qo'shni nukleotidlar orasidagi masofa 0,34 nm ga teng ekanligi, Chargaff qoidasi.

Ikkinchi bosqich:

Yuqoridagi masalani matematik modelga asoslangan holda yechishni taklif etamiz.

Berilgan: Yechilishi:

N -3000 ta 1) 20 ta nukleotid — 3,4 nm

L-? 3000 ta nukleotid — x

$$G, A, T-? \quad x = \frac{3000 \cdot 3,4 \text{ nm}}{20} = 510 \text{ nm}$$

2) Chargaff qoidasi ko'ra adeninlar soni timinlar soniga, guaninlar soni sitozinlar soniga teng: A=T,

G=C

1) $650(C) + 650(G) = 1300$

2) $\Sigma 3000 - 1300(C,G) = 1700(A,T)$

3) $1700 : 2 = 850$ demak, 850(A)ta , 850(T)ta

Javob: Berilgan DNK molekulasining uzunligi 510 nm, C - 650, A-850, T-850.

3-masala. Bir zanjirda GTCATGGATAGTCCTAAT nukleotidlar ketma-ketligi bo'lgan DNK molekulasidagi vodorod bog'lar sonini aniqlang.

Dastlab, DNKning 2-spirali nukleotidlarini aniqlaymiz.

1) GTCATGGATAGTCCTAAT

CAGTACCTATCAGGATTA

2) A va T o'rtasida 2 ta vodorod bog'i bor, G va C o'rtasida 3 ta vodorod bog'i bor.

3) Yuqoridagilarni asoslanib, A va T juftligi 11 ta ekanligi, G va C juftligi 7 ta ekanligi ma'lum bo'ldi.

4) $11 \times 2 = 22$ ta bog'

$7 \times 3 = 21$ ta bog'

$22 + 21 = 43$ ta bog'

Javob: ushbu fragmentda 43 ta vodorod bog'i mavjud.

4-masala. Tekshirishlar natijasida i-RNK tarkibida 34% guanin, 18% uratsil, 28% sitozin, 20% adenin borligi aniqlandi. Mazkur i-RNK uchun matritsa bo'lgan DNK tarkibidagi nukleotidlarning foizlarini aniqlang.

1) Chargaff qoidasi ko'ra adeninlar soni timinlar soniga, guaninlar soni sitozinlar soniga teng:

A=T, G=C

2) Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib quyidagi jadvalni hosil qilamiz.

RNK		DNK	
		1- spiral	2-spiral
G – 34 %		C – 34%	G – 34 %
U – 18 %		A – 18%	T – 18 %
C – 28 %		G – 28%	G – 28 %
A – 20 %		T – 20%	G – 20 %

3) $C=34+28=62 : 2=31\%$ $A=18+20=38 : 2=19\%$

$G=28+34=62 : 2=31\%$ $T=20+18=38 : 2=19\%$ tashkil etadi

Javob: C=31%, A=19%, G=31%, T=19%

5-masala. DNK molekulasining uzunligi 850 nm ga teng. DNK molekulasidagi nukleotidlar sonini aniqlang.

Ushbu masalani yechish uchun quyidagicha bosqichlarni amalga oshirish zarur.

Birinchi bosqich: bizga ma'lum ma'lumotlarni aniqlab olish.

Bular, DNK da 850 ta nukleotid mavjudligi, DNK qo'sh spiralligi, spiralling bir marta to'liq aylanishi 3,4 nm hamda shu masofada 20 ta nukleotid borligi va qo'shni nukleotidlar orasidagi masofa 0,34 nm ga teng ekanligi.

Ikkinchi bosqich:

Yuqoridagi masalani matematik modelga asoslangan holda yechishni taklif etamiz.

Berilgan: Yechilishi:

L – 850 nm 1) 20 ta nukleotid — 3,4 nm

l -0,34 nm x — 850 nm

$$N - ? \quad x = \frac{850 \text{ nm} \cdot 20}{3,4} = 5000 \text{ ta nukleotid}$$

$$2) N = \frac{l \cdot 20}{l} = \frac{850 \text{ nm} \cdot 20}{3,4 \text{ nm}} = 5000 \text{ ta nukleotid}$$

Javob: DNK molekulasida 5000 ta nukleotid mavjud.

Yuqoridagi masala yechish usullarining muaffaqiyati o'quvchilar masala va mashqlarni yechish jarayonida nafaqat ma'lum bir izchillik, tegishli formulalar va printsiplar orqali berilgan masala va

mashqlarni yechishi, qolaversa ushbu yo‘nalishdagi masala va mashqlarni yechishdagi kompetentsiya instrumentiga ega bo‘lishlariga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, irsiyatning molekulyar asoslari bo‘yicha masala va mashqlar yechishning o‘ziga xos usullari o‘quvchilarda ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda hamda fanga oid kompetensiyalarni egallanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, o‘quvchilar ma‘lum qonuniyatlar va algoritmik izchillik orqali masala va mashqlarni mazmun-mohiyatini to‘liq idrok etadilar. Bundan tashqari, biologiya fanining matematika, fizika va kimyo fanlari bilan integratsiyasi amalga oshiriladi.

KIMYO TARIXINI O‘QITISHDA RIVOJLANTIRUVCHI INTERFAOL TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Xolmirzayeva Z.Y.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM katta o‘qituvchisi,

Nosirova R.,

Namangan viloyat Chortoq tumani 14-maktab o‘qituvchisi

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning ta‘limning boshlang‘ich bo‘g‘ini maktabgacha ta‘lim muassalarini tubdan isloh qilish uchun bildirgan fikrlari ta‘limning o‘rta, oily, undan keyingi bo‘g‘inlariga ham innovatsiyalar olib kirdi. Shundan kelib chiqib yoshlarimizning mukammal bilimli, yetuk inson bo‘lishiga e‘tibor qaratilgani va shu maqsadda, rivojlangan davlatlar ta‘lim tizimi o‘rganilib, milliy mentalitetimizga mos andozalardan foydalanishga, o‘z ta‘lim tizimimizga bosqichma - bosqich o‘zgartirish kiritishga mo‘ljallangan dasturlar ishlab chiqilmoqda. Bundan ko‘zlangan maqsadlardan biri o‘quvchi yoshlarimizning zamonaviy bilim olishlarida milliylikni uyg‘unlashtirishga, o‘zligini anlash, tarbiya va ta‘lim olishi bilan bir qatorda ajdodlar merosini o‘rganish, fanlarning rivojlanish bosqichlarini o‘rganish kabilarga ham ahamiyat qatilmog‘da. Barcha xalqlarning ham o‘zidan yetishib chiqqan, ilm – fan rivojiga hissa qo‘shgan allomalari, mutafakkirlari va olimlari mavjud. Jumladan, o‘zbek allomalari va olimlarining ham ilm – fan, texnika rivojiga qo‘shgan hissasi bebaxodir. O‘zbek olimlari turli sohalarda salmoqli izlanishlarni olib borib, xalqaro maydonda yurtimiz nufuzini yanada oshirib kelishmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularni hayotga tadbiq etish va komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish malakali mutaxasis va pedagoglarning faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir. Ilm – fan, talim – tarbiya rivojiga hissa qo‘shgan o‘zbek olimlarimizning ilmiy faoliyati bilan o‘quvchilarni darslar, to‘garaklar, fan kechalarida tanishtirib borish o‘quvchilarning fanlarni o‘rganishga qiziqtirish bilan bir qatorda ularda milliy g‘urur, faxrlanish tuyg‘ularini shakllanishida ko‘maklashadi. Darslar samaradorligini oshirishda rivojlantiruvchi interfaol metodlardan foydalanish muhimdir. Jumladan boshlang‘ich, o‘rta va oily ta‘limda kimyo fanini o‘qitishda buyuk allomalarimiz, kimyogar olimlarimizning fanga oid izlanishlari, fan rivojiga qo‘shgan hissalariga oid tushunchalar berib boriladi.

Masalan, 7-sinf kimyo darsining birinchi mavzusida jahonga tanilgan buyuk ajdodlarimiz Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo ar-Roziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino VIII—X asrlardayoq o‘zlarining ilmiy asarlarida kimyoviy moddalardan turmush ehtiyojlarida va turli xil xastaliklarni davolashda foydalanish yo‘llari haqida dastlabki qimmatli ma‘lumotlarni keltirganliklari va Abu Ali ibn Sino dorivor moddalarni ma‘lum tarkibda bo‘lishini ta‘riflash orqali tarkibning doimiylik qonuniga, ularni sodda va murakkab dorilarga toifalash orqali atom-molekulyar ta‘limotning dastlabki tushunchalarini shakllanishiga asos solganligi yurtimizda kimyoviy bilimlar bilan shug‘ullanish tarixi chuqur ildizlarga ega ekanligidan dalolat berashini keltirilgan.

Jobir ibn Xayyomning kimyoga simob, oltingugurt va bir qancha moddalarning xossalari, laboratoriya jihozlari va ulardan foydalanish usullari haqida tadqiqotlar amalga oshirganligini “Men kimman” interfaol metodi asosida tushunchalar berib ketish yosh avlodda fanning asosiy negizi o‘zimizning vatandoshlarimiz tomonidan yaratilgani, o‘z zaminimizda paydo bo‘lgani o‘quvchilar dunyoqarashida fahrlanish tuyg‘usini shakllantiradi va kimyo fanini chuqur o‘rganishga yordam beradi. 8-sinfda oltingugurt mavzusida qiziqarli ma‘limot sifatida oltingugurt xossalari birinchi marta o‘rgangan olim Jobir ibn Xayyom ekanini “Blits so‘rov” interfaol metodi asosida o‘qitish o‘quvchilarda o‘zimizning olim va allomalarimizning ilmiy izlanishlariga e‘tibor berishni shakllantiradi. 9- sinfda yonaki guruh metallari va simob mavzusida simobning xossalari birinchi o‘rgangan olim o‘z ajdodlarimizdan ekanini

bilish ham o'quvchilarda ajdodlar merosini qadrlash, izlanuvchan ajdodlarga munosib davomchi bo'lish hissini uyg'otishda ahamiyatlidir. Allomaning laboratoriya jihozlari va laboratoriya usullarini o'rganish bo'yicha qilgan izlanishlarini oliy ta'limda kengroq o'rganish maqsadga muvofiq deb o'ylayman.

O'quvchilarning iqtidorsizi bo'lmaydi, shunchaki shaxsning qaysidir yo'nalishdagi qiziqish, ixtirochilik qobiliyati va iqtidorini rivojlantiruvchi interfaol ta'lim texnologiyalari yoki qandaydir turki, sabab bilan uyg'otish mumkinligini butun dunyo pisixologlari to'liq organib izohlab bo'lishgan. Shu misollarga tayanib, demak har bir allomamiz va olimlarimizning ilmiy izlanishlari va fanga qo'shgan hissalani ta'lim oluvchilarga to'laligicha yetkazish ularda milliy g'urur va milliy dunyoqorashni shakllantiradi deb hisoblashimizga sabab bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki kimyo faniga xissa qo'shgan olimlarning ilmiy izlanishlarini o'rganishning ahamiyati shundaki, oliy talim, orta maxsus va umumiy o'rta ta'lim tizimida ta'lim- tarbiya olayotgan yoshlarning qobilyatini ochib berish, ilm – fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada kuchaytirishdan iborat.

O'QUVCHILARNING MATEMATIKADAN BILIMLARINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH TA'LIM SAMARADORLIGINI TA'MINLASH OMILI SIFATIDA

Nabiyev F.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

Nazorat – baholash jarayonining kamida o'zaro bog'liq 2-ta jihatdan iborat, nazorat jarayoni va baholash jarayoni. Ta'kidlash lozimki, bu jarayonlar o'zida tuzatishni ham qamrab oladi. Matematika o'qituvchisi o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholash bilan birgalikda o'quvchidagi mavjud xato va kamchiliklarini tuzatish bo'yicha ham ma'lum ishlarini amalga oshiradi. Metodik adabiyotlarda tekshirish - baholash jarayonining quyidagi funksiyalari ajratib ko'rsatilgan:

1. ta'lim oluvchining o'qish faoliyatining maqsadili rejalashtirishni va uni amalga oshirish davomida ma'lum tuzatishlar kiritib berishni;

2. o'quvchilarda o'z faoliyatlarini takomillashtirishga istak va xohish uyg'otish;

o'quvchilarda o'quv materialini o'zlashtirishga istak va xohish uyg'otish;

3. o'quvchilarning o'zaro va o'z-o'zini nazorat qilishga o'rgatish va shu orqali ularda ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqatni shakllantirish va rivojlantirish.

Tekshirish va baholash faoliyati ko'p qirrali bo'lib, u o'z tarkibida turli xil elementlarini saqlaydi. Metodik adabiyotlarda quyidagi elementlar ajratib ko'rsatilgan:

a) maqsad;

b) tekshirish, baholash va korrektsiyalash ob'ekti;

v) ob'ekt taqqoslanadigan etalon;

g) tekshirish natijalari; baholash me'yorlari;

d) baho;

j) korrektsiyalash natijalari va vositalari.

Tekshirishning maqsadlari haqida gapiriladigan bo'lsa, u holda ta'kidlash lozimki, uning asosiy maqsadi o'quvchilar bilimining sifatini aniqlash va o'quv tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishdan iborat. Matematika o'qitish metodikasiga doir adabiyotlarda matematika o'qitish jarayonining tekshirishning quyidagi funksiyalari ajratib ko'rsatilgan:

- boshqaruvchanlik, baholovchi, o'rgatuvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi funksiyalar;

Afsuski, amaliyotda matematika o'qitish jarayonida o'quvchilar bilimini nazorat qilishning yuqorida sanalgan barcha funksiyalari amalga oshirilmaydi. O'qituvchilar asosan, o'quvchilar bilimini tekshirish va baholashgina bilan cheklanadi. Matematikadan o'quvchilar bilimini nazorat qilishning aniq mazmuni birinchidan, matematika o'qitishning umumiy maqsadlari orqali va ikkinchidan o'quvchilarning matematik tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablar tizimi bilan aniqlanadi. Nazoratni quyidagi talablar asosida shakllantirish mumkin:

1) nazorat mazmuni quyidagi didaktik vazifalar bilan aniqlanadi, ya'ni:

a) o'rganilayotgan asosiy tushuncha va teoremlarning mazmun, mohiyatiga mos topshiriqlarni va savollarni qamrab olishi kerak;

b) asosiy tushunchalar, teoremlar tekshirilishi lozim;

v) nazorat uchun tanlangan savollar va topshiriqlar ma'lum diagnostikani amalga oshirishga xizmat qilishi zarur;

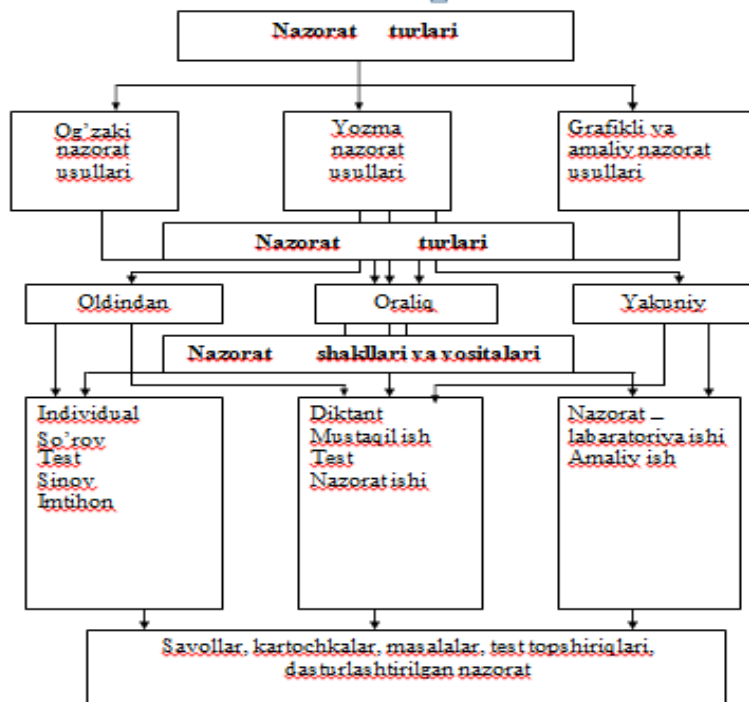
2) nazorat mazmuni o'quvchining umumiy va maxsus rivojlanish dinamikasini tekshirish kerak, ya'ni o'quvchining taqqoslash, muhim elementlarni aniqlay olish ko'nikmalarini hamda, o'quvchilar tafakkurining ko'lamini va tanqidiyligini aniqlash lozim.

Ilmiy metodik adabiyotlarda nazorat turlarini aniqlashda turlicha yondashuvlarni ko'rish mumkin. Nazoratni tashkil qilish usullari quyidagi turlarga ajraladi:

- masalalarni mustaqil yechish;
- modullar bo'yicha nazorat ishlari;
- uyga berilgan nazorat ishlari kabilar.

O'quv jarayonidagi nazoratning o'rniga qarab: oraliq nazorat, yakuniy nazorat, nazoratning bajarayotgan vazifasiga ko'ra: oldindan nazorat, oraliq nazorat, yakuniy nazorat bor.

Mavjud adabiyotlarni o'rganish asosida nazorat metodlari shakllari va ko'rinishlarini quyidagi rasm asosida amalga oshirish mumkin.

TESTLASH O'QUVCHILARNING MATEMATIKADAN BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI NAZORAT QILISH METODI SIFATIDA

**Nabiyev F.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Bu bandda testga ta'riflar beriladi, testning imkoniyatlari, funksiyalari, test tuzishning nazariy asoslari hamda testlarning boshqa nazorat shakllaridan farqi, afzalliklari haqida fikrlarni keltiramiz.

Testlash – pedagogik tashxislash usuli bo'lib uning yordamida o'quv jarayonining o'quv rejasi orqali aniqlanadigan kutilayotgan natijalar, maksimal ob'ektiv ishonchli o'lchanadi.

Testlarning muhim belgilari va funksiyalari psixologik- pedagogik soha bo'yicha nashr etilgan lug'atlarda o'z ifodasini topgan.

Test – (inglizcha – sinash) biron-bir faoliyatni bajarish uchun ma'lum darajadagi bilimni egallashga qaratilgan topshiriqlar. Test to'g'ri bajarilganligini o'lchash va baholash maqsadida har bir testga ekspert metodi yordamida etalon ishlab chiqiladi.

Test – inglizchadan olingan bo'lib, u sinov tekshirish, tadqiqot ma'nolarini bildirib "sinalayotgan shaxsning psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlarini, shuningdek, intellektual rivoji, qobiliyat va malakasini tekshirishda qo'llaniladigan standart mashqlar" demakdir. Pedagogik, uslubiy, adabiyotlardni tahlil qilish natijasida didaktik testlar quyidagi 2 guruhga ajratiladi:

1. Nazariy bilimlarni nazorat qiluvchi, malaka va qobiliyatlarni tekshiruvchi o'zlashtirish testlari;
2. Real, o'quv imkoniyatlari bo'yicha (Yu.Babanskiy) diaknostika testlari hamda umumiy va maxsus (masalan, mikro yoki makro iqtisodiyot fani va boshqa fanlar bo'yicha) o'qitish testlari.

Test deganda, aniq vazifani takomillashganlik darajasini aniqlashda sifat va sifat o'lehamlarini belgilash imkonini beradigan, faollikning biron shaklini, biron aniq topshiriq shakldagi sinov quroli tushuniladi.

Testlar metodi – testlar iloji boricha bir xillikka keltirilgan shaxs intellektual salohiyatini yoki uning muayyan bir sohasi (yo'nalish)ni tezkorlik bilan sinash usulidir.

Nazariy asoslangan va empirik jihatdan tahlil qilingan testlar va tadqiqotchi uchun ilmiy yuksak amaliy jihatidan ahamiyat kasb etadi.

Testlarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- nazorat uchun kam vaqt sarqlanadi;
- nazariy va amaliy bilimlar darajasini ob'yektiv sharoitida aniqlash imkonini beradi;
- ko'p sonli talabalar bilan bir vaqtning o'zida nazorat olib borish mumkin;
- bilim natijalari o'qituvchi tomonidan tezkorlik bilan tekshiriladi;
- barcha talabalarga bir xil qiyinlikdagi savollar berib, bir xil sinov o'tkaziladi.

FIZIKADAN VIRTUAL LABORATORIYA ISHLARINI O'TKAZISH SULLARI

**Nurmatova M.,
FDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Xozirgi kunda dunyoda barcha soxalarda axborotlar o'sib, ularni taxlil kilish jarayoni tobora murakkablashib bormokda. Axborot texnologiyalaridan ta'lim tizimida, ayniqsa fizika fanini o'kitishda foydalanish - darsliklarning elektron versiyalari, elektron darsliklar, elektron plakatlar, xodisa va jarayonlarning virtual modellari, test dasturlari va laboratoriyalarning virtual stendlarini yaratish, masalalar yechish va xokazo bosqichlardan iborat bo'lib, yoshlarning fizika faniga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, xodisa va qonuniyatlarni chuqurroq anglab yetishlarida, masofoviy va mustaqil ta'lim olishlarida muxim axamiyatga egadir. Bular orasida fizika ta'limini asosiy muammolaridan biri laboratoriyalarning virtual stendlarini yaratish shu kunning dolzarb muammolaridan biridir.

Ta'lim tizimida mult'imediali elektron o'quv adabiyotlar, ma'ruzalar, virtual laboratoriya ishlari, xar hil animatsion dasturlar va yana boshqa ishlarni yaratishda kerak bo'ladigan maxsus dasturlar mavjud.

Bu dasturlar juda ko'p bulib, misol uchun: animatsion roliklar yaratish uchun Macromedia Flash MX dasturidan foydalaniladi. Mult'imediali taqdimot ma'ruzalarini yartishda hammamizga ma'lum bo'lgan Power Point va Macromedia Authorware dasturidan foydalaniladi. Elektron o'quv adabiyotlarni yaratish davomida keng foydalaniladigan tahrirlovchi dasturlar xam mavjud bo'lib ularga misol uchun, Adobe Photoshop dasturi orqali rasmlarni tahrirlash, sifatini oshirish uchun foydalaniladi. Shuningdek, CorelDraw dasturi orqali har xil grafiklarni yaratish mumkin. Tovush va videolarni tahrirlash uchun esa mos ravishda SoundForge va Adobe Premier dasturlaridan keng foydalaniladi. Shuningdek ta'lim tizimida tayyor ishlab chiqilgan mult'imediali elektron o'quv qo'llanmalar mavjud. Fizikon kompaniyasining ta'lim tizimida yaratgan maxsulotlari quyidagilar:

Fizika fanidan:

Otkritaya Fizika 2.6. CHast' I, Otkritaya Fizika 2.6. CHast' II, Podgotovka k YeGE. Fizika,

Virtual'niy praktikum po fizike dlya srednix uchebnix zavedeniy. CHast' 1, Virtual'niy praktikum po fizike dlya srednix uchebnix zavedeniy. CHast' 2, Fizika v kartinkax 6.2 ,

Molekulyarnaya fizika na komp'yutere, Volnovaya optika na komp'yutere.

Ta'lim tizimida, yuqorida keltirilgan Fizikon kompaniyasining dasturlarida tayyor modellar mavjud bo'lib, bunda foydalanuvchi boshlang'ich parametrlarni kiritib bir necha turkum ishlarni (laboratoriya ishlarini, masalalarni tahlil qilishda, taqdimot ma'ruzalarida animatsiyalaridan foydalanishda) keng foydalanishi mumkin. Bu turdagi dasurlardan tashqari yana boshqa turdagi dasturlar paketlari ham mavjud bo'lib, ular orqali foydalanuvchi ma'lum bir fizik jarayonlarni o'zi modellashtirishi mumkin bo'ladi. Aynan fizika fanini o'qitishda talabalarda fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun bunday dastur paketlari muhim pedogagik qurol hisoblanadi.

Fizik jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini beradigan dasturlarga:

MatCad, MatLab, Maple, Matemateka sistemalari, Srocodile Physics, Electronics Workbench, Interactive Physics va boshqa dastur paketlarini misol keltirish mumkin.

Bugungi kunda o'qitishning an'anaviy ko'rinishidan farq qiladigan zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash yuqori samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratadi. Fizika fanini o'qitish borasida o'quvchilar ongida nazariyalarga oid modelning tasavvurlarini shakllantirish, hodisalar va jarayonlar bilan tanishtirishning samarali metodlarini ishlab chiqish muhimdir.

Fizik jarayonlarni komp'yuterda modellashtirish uchun informatsion texnologiyada fizik bilimlardan keng foydalaniladi. Komp'yuter darslari an'anaviy darslarga qaraganda yengillik tug'diradi. Shuningdek, modellashtirishning o'ziga xos muhim tomonlari shundaki, unda turli xil fizik qurilma va asboblarni tayyorlash shart emas, hodisalarni jonli va tabiiy ko'rinishda tasvirlash, tajribani oz fursat ichida istalgan marta takrorlash, kuzatish qiyin bo'lgan va umuman kuzatilishi mumkin bo'lmagan jarayonlarni ham namoyish eta olish imkoniyatiga ega. O'qituvchiga komp'yuter monitorida, shuningdek, mul'timedia proektori yordamida ko'pgina fizik effektlarni namoyish etishni hamda yangi no'anaviy o'qitish turini takomillashtirish imkonini beradi. Bugungi kunga kelib informatsion texnologiyalardan foydalanish ko'zga ko'rinmas, tez yoki sekin o'tuvchi jarayonlarning, murakkab hodisalarning fizik mexanizmlarini animatsiya qilish imkonini yaratadi. Bu animatsion modelni mul'timedia-proektori tizimidan foydalanib imitatsiya qilish mumkin.

Fizika darsini rejalashtirishda komp'yuter o'quv dasturidan to'g'ri foydalanish kerak, chunki komp'yuterlarni har qanday darsda qo'llash mumkin. Shuning uchun uni rejalashtirish va ijobiy natijaga erishishda komp'yuterdan qachon va qanday foydalanishni bilish zarur. Komp'yuter dasturini qo'llash bilan komp'yuterda o'tilgan darslar oddiy darsdan ko'ra yaxshiroq samara beradi. Bu esa o'quv rejasini o'z vaqtida bajarilishini ta'minlaydi.

INTERACTIVE PHYSICS DASTUR PAKETINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA UNDAN FOYDALANISHNING USLUBLARI

**Nurmatova M.,
FDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Interactive Physics - inglizcha so'zdan olingan bo'lib, o'zbekcha interfaol, jonli fizika degan ma'nolarni anglatadi. Bu dastur fizika o'qituvchilari va komp'yuter dasturchilarining hamkorlikda mehnatlari mahsulidir. Interactive Physics dasturidagi harakat instrumentlaridan foydalanish mumkin va talabalarning o'zlari mustaqil ravishda muhandis yoki ilmiy mutaxassislar kabi fizikaviy jarayonlarni modellashtirish imkoniyatiga egadirlar.

Dastur MSC.Software kompaniyasi (AQSH) tomonidan yaratilgan, tizimga qo'yiladigan talablar: Windows XP/ Vista/7, Pentium protsessori, operativ hotira 12 MB, qattiq diskda kamida 80 MB bo'sh joy bo'lishi talab qilinadi. Dastur faqatgina Windows operatsion tizimidan tashqari MacOS da ishlaydigan versiyalari ham mavjud.

Bu dastur davlat ta'lim standartlariga va o'quv muassasalarida qo'llanilayotgan adabiyotlarga mos kelganligi bilan muhim pedagogik qurol hisoblanadi.

Ma'lumki, ba'zi bir jarayonlar yoki fizikaviy modelning tasnifi chizma plakatlarda to'liq o'z aksini topmaydi. Buning ustiga jarayonning o'zgarishini ko'rish imkoniyati umuman mavjud emas. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, Interactive Physics dasturiga o'xshash dasturlar fizikani o'qitishdagina emas, umuman ta'lim tizimida noyob dasturiy mahsulot hisoblanadi. Misol uchun "Fizikon" kompaniyasining "Открытая физика" va "Физика в картинках" elektron darsliklarida mavjud bo'lgan modellar pedagogik nuqtai nazarda funktsionalligi, interaktivligi jihatdan alohida ajralib turadi. Ammo u yerda keltirilgan tayyor modellardagi fizik kattaliklarni o'zgartirishi mumkin, lekin qo'shimcha boshqa fizik kattalikni kiritish mumkin emas. Interactive Physics dasturida yaratilgan modelda esa o'quvchi fizik jarayonga bevosita «aralashib» turishi, uning parametrlarini o'zgartirib, yangi parametrlarni kiritishi, amal qilayotgan qonuniyatga qanday ta'sir qilayotgani to'g'risida xulosalar chiqarishi, talaba o'zini loyiha konstruktori sifatida qarashi, bilim olish va uni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dastur fizikaviy jarayonlarni jonli ko'rinishda tasvirlash imkoniyatini berib, unda tezlanish, ko'chish, kuch va tezlik vektorlarining yo'nalishlarini, tezlikning, tezlanishning, kuchning va boshqa kattaliklarning vaqt bo'yicha o'zgarish grafigini tasvirlash mumkin. IP dasturidan virtual laboratoriya ishlarida, eksperimental masalalarda foydalanish mumkin.

Interactive Physics dasturi orqali fizika fanini o'qitishda yangi turkum mashg'ulotlarni kiritish mumkin. Misol uchun:

– virtual laboratoriya ishlari;

- namoyish eksperimentlari;
- tadqiqot eksperimentlari;
- masala tuzish;
- masalani tahlil qilish va x,k.

O'quvchilarning fizikadan masala yechish va laboratoriya mashg'ulotlarida shug'ullanishlari fizika kursini o'qitish jarayonining eng muhim va samarali qismini tashkil qiladi. SHu sababli ham, masala yechish va laboratoriya mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilish, uni rivojlantirishga oid masalalarni ishlab chiqish fizika ta'limida juda katta ahamiyatga ega.

Fizikani o'qitishda komp'yuter texnologiyalaridan foydalanish bir qator afzalliklarga egadir. Masalan, ma'ruzadan olingan bilimlar komp'yuter texnologiyalari asosida masala yechish, laboratoriya mashg'ulotlari, fizik jarayonlarni modellashtirish mashg'ulotlari bilan qo'shilsa oson o'zlashtirilishidan tashqari o'rganilayotgan hodisalarning fizik ma'nosini ongli idrok etishga yordam beradi.

O'quvchilar ushbu holda ma'ruza bilan masala va laboratoriya mashg'ulotlari masalalari yechimini o'zaro bog'lab nazorat qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Ma'lumki, ko'pgina fizikaviy masalalarni yechishda o'quvchi masaladan kelib chiqqan holatda fizika qonuniyatlarining matematik formulasini yozadi va hosil bo'lgan tenglamalar sistemasidan masala shartida so'ralayotgan fizik kattalikni keltirib chiqaradi, kerak bo'lsa, tahlil qiladi. Mana shu bilan masala yechish jarayoni tugaydi. Lekin o'quvchi shu ishlagan masalasini tajribada tekshirib ko'rish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

Haqiqatdan ham, biror bir jismning boshqa sayyorada (kuchli yoki kuchsiz maydonda masalan, gravitatsion maydonda) harakatini kuzatish yoki havoning qarshilik kuchini e'tiborga olgan holda gorizontga burchak ostida otilgan jismning harakat traektoriyasini, ma'lum bir vaqtdan keyin vaziyati qanday bo'lishini tasavvur etishimiz qiyin bo'ladi. Shu sababli, hozirgi vaqtda komp'yuter texnologiyalarining o'quv jarayoniga keng kirib kelganligini e'tiborga olib, fizika fanining an'anaviy o'qitish mexanizimiga qo'shimcha element kiritish ya'ni modernizatsiyalash vaqti keldi.

Bu o'quvchilarga o'rganilayotgan muammoning mohiyatini chuqur his qilishni va fizik jarayonning mohiyatini chuqur tushunishga yordam beradi. Bunday mashg'ulotlarni tashkillashtirish uchun ta'lim tizimida ma'lum bir ma'noda inqilobiy o'zgarishga olib kelgan Interactive Physics dasturdan foydalangan holda tashkillashtirishni tavsiya qilamiz.

DARS JARAYONIDA O'QUVCHILARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY USULLARDAN FOYDALANISH

Jumaboyev A.T.,

NamDU huzuridagi XTXQTUMOXM o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-sonli "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartining maqsadi - umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining asosiy printsiplaridan biri o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch hamda fanlarga oid kompetentsiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi ko'rsatib berilgan.

So'nggi yillarda pedagogika faniga, ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, yangi-yangi pedagogik-psixologik tushunchalar, interfaol metodlarni ta'lim beruvchi tomonidan o'zlashtirilib va qo'llanib borilishi, ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy o'qituvchi dars jarayonida «aktyor» emas, aksincha «rejissyor» bo'lishi kerakligini anglashi lozim. U o'z o'quvchi-talabalarini fanga ijodkorlik nuqtai nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirishi va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak bo'ladi.

Interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Dars mobaynida ma'lum nazariy bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda

ayrim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish, ma'naviy sifatlarni shakllantirish, o'quvchi bilimni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak mahorat va tezkorlik talab qiladi.

Bu borada o'qituvchi darslarda foydalanishi mumkin bo'lgan ayrim pedagogik vositalar: ta'kidlovchi savollar bunda o'quvchining bergan savoliga qarab, uning fikrlash darajasini aniqlash mumkin. O'qituvchi alternativ, o'quvchini faollikka chorlovchi savollar orqali sinfda ijodkorlik, izlanuvchanlik, qiyoslash, o'xshashlik va farqini topish singari xususiyatlarni rivojlantiruvchi muhitni yaratadi.

Savollar berish bilan birgalikda o'quvchilarda, fikrlashga majbur qiluvchi savollar tuzish qobiliyatini ham shakllantirib boradi. Interfaol metod va usullarni sanab o'tamiz: aqliy hujum, klasterlar, mustaqil xat, Venn diagrammasi, harakatli ma'ruza, o'zaro ta'lim, muallifga savollar, «bilaman, bilishni istayman, bilib oldim» (BBB), insert, bahs-munozara, sinkveyn, qadriyatlar tizimi, debat, hamkorlikda izlanish, argumentlangan esse va boshqalar.

Bu usullar asosan basqichlarga ajratilgan dars jarayonida qo'llaniladi (chaqiruv, anglash, fikrlash) va har birida o'qituvchi o'quvchilarga tegishli topshiriqlar beradi. Bu metodlar va usullar o'quvchida kommunikativ qobiliyatning o'sishiga, o'quvchilar orasida hissiy aloqa o'rnatilishiga, muammoli vaziyatlar yechimiga, guruhda ishlashni, o'zgalarning fikrini tinglay olishni va o'z fikrini mustaqil bayon etishni o'rgatibgina qolmasdan, unda o'ziga ishonch, ularning ilm o'rganishga chanqoqligi, mustaqil fikrlashi va ilmiy-ijodiy izlanishlari, yangiliklar va kashfiyotlarga nisbatan cheksiz qiziqishi va ta'lim mazmuniga talabchanligi, o'qituvchining o'z ustida ishlashga, malakasini oshirib borishiga va ongini yanada rivojlantirishiga, ta'lim tizimidagi barcha yangiliklardan boxabar bo'lib borishi keraligiga asosiy motiv bo'lib xizmat qiladi.

Dars jarayonida ta'lim samaradorligini oshirishda quyidagi zamonaviy interfaol metodni taklif qilamiz.

Metodni o'tkazish tartibi:

1. O'qituvchi o'quvchilarni 4 yoki 5 ta kichik guruhlariga ajratadi.
2. O'qituvchi barcha guruhga o'tilgan mavzu bo'yicha tarqatma material beradi.
3. Xar bir guruhga quyidagi tartibdagi topshiriqlar beriladi.
  - 1) Berilgan mavzu bo'yicha boshqotirma tuzish.
  - 2) Berilgan mavzu bo'yicha test savollarini tuzish.
  - 3) Berilgan mavzu bo'yicha tezkor savol-javob tuzish

Kichuk guruhlariga topshiriqni bajarish uchun 10 minut vaqt beriladi.

4. Xar bir guruh berilgan topshiriqni belgilangan vaqt davomida bararadilar.
5. Topshiriq bajarilgandan so'ng guruhlar tuzgan topshiriqlarini soat setrelkasi yo'nalishida boshqa guruxga topshiriqni bajarish uchun beradi.
6. Guruhlar boshqa guruh tomonidan berilgan topshiriqni bajaradilar va navbat bilan javoblarini aytib beradilar.

Metodni bajarish bo'yicha qo'yilgan talablar:

- tanlangan mavzular bo'yicha resurs va tarqatma materiallarni oldindan tayorganligi.
- sinf o'quvchilarini kichik guruhlariga ajratishda turli metodlardan foydalanish.
- o'qituvchi gurhlar tomonidan topshiriqlarni bajarilishi nazorat qiladi va berilgan javoblar asosida guruhni baxolab boradi.

Berilgan barcha topshiriqni har bir guruh bir marotabadan bajarishini ta'minlash lozim.

Xulosa qilib shuni takidlash mumkinki, interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Dars mobaynida ma'lum nazariy bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda ayrim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish, ma'naviy sifatlarni shakllantirish, o'quvchi bilimni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak mahorat va tezkorlik talab qiladi.

МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА ЎҚИТИШНИНГ ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИКЛАРИ

**Ахмедова Д.Н.
Бухоро шаҳри 12-мактаб ўқитувчиси**

Мамлакатимизда ёш авлод таълим-тарбиясига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ёшларнинг замонавий билим олиши, юксак маънавиятли бўлиб улғайиши учун зарур шароит яратиш

борасидаги ишлар изчил давом эттирилмоқда. "Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала – бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким – ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айтиш пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан", дея алоҳида таъкидлаган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев.

Бундан келиб чиқадики ҳозирги даврда янгиланаётган таълим тизимида яқиний натижа, бевосита таълим-тарбия жараёнини амалга оширадиган ўқитувчи меҳнатининг қандай ташкил этилишига бориб тақалаверади. Таълим зиммасига қўйилаётган улкан вазифалар эса таълим беришга муносабатни, ёндошувни ўзгартиришни тақозо этмоқда. Шу муносабат ва ёндошувни ўзида мужассам этиши лозим бўлган янги педагогик технология хусусида бир қанча мақсадлар эълон қилинди. Шу сабабли ҳам биринчи навбатда умумтаълим мактабларида таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи - ижодий фаолият тажрибасини киритиш ғояси кун тартибига қўйилди.

Янги педагогик технологияларни лойиҳалаш ва улардан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш маълум қонуниятларга асосланади. Бу асослар педагогик технология (педагогик тизим)нинг ўзига хос жиҳатларини ифода этади ва методикадан фарқли томонларини кўрсатиб беради. Бошқача айтганда, уларни педагогик тизим принциплари, деб аташ мумкин.

Кўпина асосий услубий инновациялар бугун ўқитишнинг интерфаол усулларини қўллаш билан боғлиқдир. Интерфаол сўзи бизга инглиз тилидан сўздан кириб келган. „Интерфаол“– бу ўзаро, актив –ҳаракат қилиш демакдир. Интерфаол ўзаро ҳаракат қилиш ёки нима билан (масалан, компьютер билан) ёки ким билан (одам билан) суҳбат, диалог (мулоқат) режимида бўлишни билдиради.

Демак **интерфаол ўқитиш** - бу ҳаммадан аввал диалогли ўқитишдир, уни боришида педагог ва ўқувчининг ўзаро ҳамкорлиги амалга оширилади.

Ўқитишнинг интерфаол усуллари ўқувчиларнинг ғоятда катта таълим салоҳиятини фаоллаштириш ва фойдаланишга, ўқув жараёнига ижодийлик элементларини киритиш ва ижодий фаолият юритувчи тизимларга хос бўлган хусусиятларидан фойдаланишга имкон беради.

Куйида интерактив методларнинг баъзиларига тўхталиб ўтамиз:

«**Ахборот узатиш**». Бирор мавзу бўйича ҳар бир ўқувчи ўз билганини айтади (бунда 1-ўқувчи бошлайди, 2-3-4 давом этади).

М: Тўртбурчак мавзусида – **Текисликда кўпбурчакни қайси турларини биламиз**

Биринчи ўқувчи - учбурчак

Иккинчи ўқувчи - учбурчак ва тўртбурчак

Учинчи ўқувчи - учбурчак, тўртбурчак, паралелограм ... ва ҳ.к.

Кейин хулоса ясалади ёки саволни тригонометрик функциялардан қайсиларини биласиз деб ҳам қўйиш мумкин.

«**Ақлий хужум**». Ўз номидан маълумки, ўқувчилар ақлига хужум қилиниб, улардан ахборот тўпланади.

Масалан: «**Тригонометрик функциялардан қайсиларини биласиз?**» мавзусида ҳар бир ўқувчи ўзи билганини ёзади. Кейин икковлашиб ёзади (10 дақиқа) ва охирида икки гуруҳ ёзганларини жамлайди ва ёзув тахтасига ёзади ёки сардор ўқиб беради. Қолганлар эса ўзларида бўлмагани ёзиб олади.

«**Таянч сигналлар**». Дарснинг таянч сигналлар усули кўп вақтлардан бери ишлатилиб келинаётган усул бўлиб, бунда мавзу бўйича таянч сигналлар ёзиб қўйилади, ўқувчилар эса шулардан фойдаланиб саволларга жавоб топади ва мавзунини тўлиқ ўрганиб олади. Математика дарсида энг оддий мисол, формула ва жадвал схемалар бўлиб, улардан фойдаланиб ҳоҳлаган саволга жавоб бериш мумкин ёки ўқитувчи томонидан саволни топиш учун таянч сигналлар тузиб чиқилиши мумкин.

«**Қўлланмалар билан ишлаш**» усулида дарслик, қўлланмалар берилиб, мавзу эълон қилинади ва ўқувчилар маълум вақтда мавзунини мустақил ўрганиб олишади ҳамда жавоб беришади. Бунда «Ақлий хужум» усулидагидек индивидуал, диалог, кичик гуруҳ, жамоа бўлиб ишлашади.

«Кубик». Ҳар томонлама фикрлаш, тасаввур қилиш, тафаккур қилиш, кўрсатиш, фаолликни оширишга қулай бўлганлиги билан ҳам ажралиб турувчи усул. Бу усулдан фойдаланишни 2 хил усулда қўллаш мумкин:

1-усул. Қоғоздан кубик ясаб олти томонига саволлар ёзиб қўйилади, ташланган кубик томонга тушса, ўша саволга жавоб беради. Бу усулни ўтказишдан олдин барча саволлар ватман қоғозга ёзиб қўйилади. Бир нечта кубик (2-3 та) ишлатиш ҳам мумкин.

2-усул. Қоғоздан кубик ясаб томонларига: Буни графигини чизинг! Буни таққосланг! Буни ўзаро боғланг! Буни таҳлил килинг! Буни қўлланг! Бунинг оддий ва мураккаб томонларини далиллар билан исботланг! саволлари ёзиб қўйилади. Мавзу эълон қилинади ва ҳар бир ўқувчи саволларга жавоб ёзади.

Масалан: Квадрат тенгламани ечинг: деб ёзиб олтита бир хил қийинликдаги тенглама ёзилади. Мавзу матни олдиндан тайёрлаб қўйилади.

«Кўчма бозор». Номидан маълумки билимлар сотиладиган жой бўлиб, харидор ва сотувчидан иборат мулоқот, кўчма эса бир нечта давлатлар қатнашиб ўз билимларини намоиш этадиган ярмаркадир. Олувчилар ҳам, сотувчилар ҳам фаол бўлмасалар бозорлари касод бўлади.

«Ролли ўйинлар». Ролли ўйинлар усули дарснинг барча типларида қўлланилиши мумкин. Математикада касбга йўллаш мақсадида ўқувчиларни уч гуруҳга бўлиб «Иқтисодчи», «Агроном», «Бухгалтер» касблари ҳақида баҳс юритиб, математика фанини шу касблардаги аҳамияти ҳақида фикрларини олиш мумкин. Касбни химоя қилиш ёки спектакль, сахна кўриниши шаклида олиб бориш мумкин.

«Алломалар йиғини». Масалан математика дарсларида математик олимлардан Ахмад ал-Фарғоний, Пифагор, Декарт, Нюътон каби олимлар ролини ўқувчилар ўйнаб донишмандларининг фанга қўшган хиссаларини билиб олиши мумкин.

«Ўзинг учун қулай жой танла» усули. Ушбу усул синфда ўтказиладиган мавзулар юзасидан муаммоли саволларни муҳокама қилишда ва уларнинг ечимини баҳс-мунозара орқали топишда яқиндан ёрдам берадиган усулдир. Бунинг учун бир-бирини инкор этадиган, аммо мавзуси бир хил бўлган осма плакатлар қўйилиб, бирига «қарши эмасман», «розиман», иккинчисига эса «қаршиман», «норозиман» деган сўзлар ёзиб қўйилади. Ўқувчилар ўзи танлаган плакат ёнига бориб ўтиради ва баҳс-мунозарар бошланади. Масалан: чизиқли тенгламалар системасини ечишни Крамер усули ва ўрнига қўйиш усули. Қайси усул афзал деган савол билан чиқилади.

Хулоса қилиб айтганда, математика дарслари самарадорлигини оширишнинг асосий омиллари ўқитувчининг янги талаблар асосида ўз устида узлуксиз ишлаши, инновация ва новаторлик фаолиятини олиб бориш кўникмаларини эгаллаши, педагогик технологияларни ўзлаштириши ва ўқув жараёнига татбиқ этиб дарснинг сифат самарадорлигини оширишдан иборатдир.

LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARINI BAJARISH ORQALI O‘QUVCHILARDA BIOLOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

M.M.Xolboyeva,

JDPI huzuridagi XTXQTMOHM,

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida olib borilayotgan o‘quv jarayonlarining eng asosiy maqsadi yosh avlodga fan sirlarini puxta o‘rgatish, ya’ni ularni kasbga yo‘naltirish va qiziqtirishni amalga oshirish o‘qituvchilar oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ta’lim sohasida respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi hozirgi ilmiy-texnika taraqqiyoti davrida va erkin demokratik jamiyatga moslashgan, ijtimoiy munosabatlarga kirisha oladigan, faol, ma’naviy yetuk va har tomonlama bilimdon komil insonni tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun ta’lim- tarbiya jarayonida hozirgi zamon talablariga mos keluvchi yangi mashg‘ulotlardan foydalanish lozim. Umumta’lim maktablarida tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilar uchun belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlarida amaliy ish va laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarish muhim ahamiyatga ega. Biologiya tabiiy fanlarning bir tarmog‘i bo‘lib, insoniyatni borliq, jonli tabiat bilan tanishtiradi. O‘quvchilarni tabiatni sevishi, tabiiy borliqni tushunib

yetish, tabiatdan o‘rinli foydalanib, uni e‘zozlashga, tabiiy boyliklarni muhofaza qilishga o‘rgatadigan fanlardan biri biologiyadir.

Biologiya fanidan umumta‘lim maktablarida DTS talablari asosida 35 ta laboratoriya va 3 ta amaliy mashg‘ulotlari o‘tkaziladi. Laboratoriya mashg‘uloti – butun sinf o‘quvchilar tomonidan bitta mavzu bo‘yicha bir xil xil asboblardan foydalanib bajariladi. Laboratoriya mashg‘uloti darsning uzviy tarkibiy qismi bo‘lib hisoblanadi. Bunda o‘quvchilarda avval o‘rgangan bilimlarini amaliyotda tekshirib ko‘rish bilan birga asboblarni ishlatish, biologik jarayonlarni kuzatish kabi amaliy ko‘nikmalar ham shakllantiriladi.

Amaliy mashg‘ulot – bu o‘quvchilar egallagan bilimlarga asoslangan holda muayyan malaka-ko‘nikmalarni talab etuvchi topshiriqdir. Amaliy mashg‘ulot yakka tartibda yoki bir guruh o‘quvchilar bilan birga bajarilishi mumkin.

Umumiy o‘rta maktablarida o‘tkaziladigan laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarini bajarishda biologiya fani o‘qituvchilari bir qator quyidagi qiyinchilik va muammolarga duch kelishmoqdaki, bu muammolarning yechimini topish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi:

- laboratoriya asbob- uskuna va jihozlarining to‘laqonli yetishmasligi;
- ayrim darsliklarda laboratoriya mashg‘ulotlarining bajarilish tartiblari berilmaganligi;
- aniqlagich kitoblarining yetishmasligi (ayrim maktablarda umuman aniqlagichlar yo‘q);
- ba‘zi hollarda sinf o‘quvchilari sonining haddan tashqari ko‘pligi ham laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazishda ko‘pgina qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Laboratoriya mashg‘uloti va amaliy mashg‘ulotlarining asosiy maqsadi — o‘quvchilarni faol ta‘lim olish jarayoniga jalb qilish, ularda bilish, izlanish kabi ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga yordam berish, olingan nazariy bilimlarni amaliyotda mustahkamlash, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari biologiya fani bo‘yicha o‘quv materiallarini puxta o‘zlashtirishga o‘rgatishdan iboratdir.

Ta‘lim muassasalarida biologiya fanidan dars jarayonida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish va laboratoriya jihozlaridan to‘g‘ri foydalanishida o‘qituvchining innovatsion faoliyati asosida zamonaviy o‘qitish metodikasini yaratish natijasida o‘quv jarayoniga qo‘yilgan talablarni to‘liq amalga oshirish, ta‘lim jarayonida o‘quvchi faolligini oshirib ta‘limdan ko‘zlangan natijaga erishishni osonlashtiradi, shuningdek, barkamol shaxsni shakllantirish uchun asosiy omil sanalgan pedagogik jarayonni takomillashtirish, uni yanada jadallashtirish va axborot texnologiyalaridan foydalanib zamonaviy dars ishlanmalarini tayyorlashni talab etadi. Aynan bu izlanish va tadqiqotlar bugungi kunda dolzarb muammolardan biri bo‘lib, ta‘lim muassasalarida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish va mashg‘ulotlarni o‘tkazish orqali ta‘limning sifat va samaradorligini oshirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonlarni amalga oshirilishi o‘quvchilarning biologik xususiy kompetensiyalarini ham rivojlantirib boradi.

Yuqoridagi muammolarning yechimini topish uchun umumta‘lim maktablarida virtual laboratoriya mashg‘ulotlaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir. Maktab o‘quvchilari uchun soddalashtirilgan aniqlagich kitoblari nashr etilishi zaruriyati ham tug‘ilgan. Nashr etilayotgan darsliklarda DTS asosida berilgan laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarining bajarilish tartiblari ham berilsa, nur ustiga a‘lo nur bo‘lard. Bu o‘quvchilarda nafaqat biologiya fanidan egallashi zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni, balki, ularda biologik kompetensiyalarni ham shakllantirish imkonini beradi.

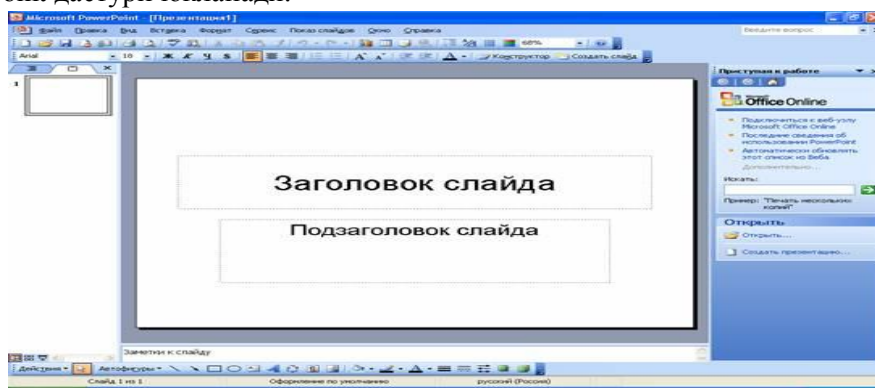
БИОЛОГИЯ ДАРСЛАРИДА POWER POINT ТАҚДИМОТЛАР ЯРАТИШ

**Шаропова М.У.,
Андижон вилояти Булоқбоши туманидаги
11-санатория мактаб-интернати ўқитувчиси**

Microsoft Power Point ёки Macromedia Flash сингари дастурий таъминот пакетларидаги мультимедия тақдимот(презентация)ларидан фойдаланган ҳолда ўқув машғулотларини ўтказиш меъёрига айланди. Тақдимот(Презентация)лар тайёрлашда энг эффектив ва универсал воситалардан бири - бу Microsoft Office иловасидаги - Power Point дастуридир. У график ахборотлар, слайдлар, овоз, видео клиплар, анимациялардан фойдаланиб, сифатли презентациялар яратиш имконини беради.

Microsoft Power Point дастури 1987 йилдан бошлаб пайдо бўлган бўлса ҳам, ammo презентацион график ишларида етакчи урин тутуди. Бу дастурнинг кейинги версияларида эса шу дастурга янги кушимча фикрлар ва тақдимот(презентация)ларни қўллашнинг янги усуллари ишлаб

чикилди. Microsoft Power Point дан фойдаланаётган хар бир фойдаланувчи ҳоҳ у янги иш бошловчи бўлса, ҳоҳ тажрибали бўлишидан қатъий назар, ушбу дастурга киритилган янги усулларни юқори даражада баҳолайди. Microsoft PowerPoint – тақдимотларни тайёрлаш ва презентацияларни ҳосил қилиш учун мўлжалланган бўлиб, унда яратилган презентацияларда оддий анимациялар ҳосил қилиш мумкин. Презентация – маъруза, бизнес режа ва ҳоказолар бўлиши мумкин. Ҳар бир презентация бир неча слайддан ташкил топган бўлиши мумкин. Power Point дастури Microsoft фирмасининг презентациялар (тақдимот қилиш, яъни таништириш) билан ишлаш учун энг қулай бўлган дастурий воситалардан биридир. Бу дастур орқали барча кўргазмали қуролларни яратиш ва баъзи жойларда эса маълумотлар базаси сифатида ҳам қўллаш мумкин. Айрим ҳолларда бу дастурдан мультимедиа воситаларини бошқариш ва уларни қўллаб, намоиш этувчи қурилмаларга юбориш вазифаларини ҳам бажариш мумкин. Дастурдаги асосий тушунчалар бу - слайд ва презентация тушунчаларидир. Презентация (тақдимот) - яратилаётган слайдлар туркуми ва уни намоиш этиш учун бериладиган файл номи. Тақдим этиш ахборот технологиясининг самарадорлиги кўп жиҳатдан тақдим этувчи шахсга, унинг умумий маданияти, нутқ маданияти ва х.к.ларга боғлиқ эканлигини ҳам унутмаслик лозим. Power Point дастурини ишга тушуриш учун “Пуск” - “Все программы” - “Microsoft Office” - “Microsoft office Power Point”. Натижада Power Point дастури юкланади.

Агар эътибор берадиган бўлсак Power Point дастурининг интерфейси ҳам MS Word дастури билан деярли бир хил. Фақат ишчи варағи слайдлар яратиш учун мосланган. Power Point дастурининг ҳам стандарт ускуналар панелидаги ускуналарнинг ҳаммаси MS Word дастуринг

стандарт ускуналар панелидаги каби бир хил ва бир хил амални бажаради. Power Point дастуридан фойдаланиб биологиядан дарс тақдимотларин тайёрлаш ва улардан машғулот жараёнида самарали фойдаланиш юзасидан амалий машғулотлар ўтказиш самара беради. Расмда кўрсатилган тақдимот.

OVQAT XAZM QILISH SISTEMASI

- OVQAT XAZM QILISH SISTEMASIGA OID RASM TANLANADI

SLAYDNI ANIMATSIYALASH

- Slaydni turi xarakatlarga keltirish uchun rasmdagi xarakat amalga oshiriladi. Pokaz slaydov nastroyka animatsii

SLAYDGA FON BERISH

- Panelning format fon

SLAYDNI ANIMATSIYALASH

- Slaydni turi xarakatlarga keltirish uchun rasmdagi xarakat amalga oshiriladi. Pokaz slaydov nastroyka animatsii. Dobavit effekt vxod xar-xil xarakatlar ichidan Sobrani tanlanadi

ҚИЗИҚАРЛИ МАТЕМАТИКА – МАТЕМАТИК МАДАНИЯТНИНГ ИФОДАСИ

Сулаймонов Х.,
Андижон вилояти Избоскан тумани
7-умумтаълим мактаби ўқитувчиси

Бугунги кунда ҳам мамлакатимизда фан-таълим изчил ривожланмоқда. Президентимиз раҳнамолигида ёшларнинг замонавий билим олиши, истеъдод ва салоҳиятини юзага чиқариши, жамиятда ўз ўрнини топиши учун барча шароит яратилмоқда. Хорижий тилларни пухта эгаллаган ёшларимиз дунёнинг нуфузли таълим муассасаларида таҳсил олмақда. Мамлакатимизда бир қатор хорижий олий ўқув юртлирининг филиаллари фаолият юритмоқда.

Шу боис янги давр ўқитувчисидан ҳозирги замон талаблари даражасида ўқувчиларга чуқур билим бериш учун барча имкониятларни солиш, замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш талаб этилади. Бугун жаҳон андозаларига мос қурилган таълим муассасалари ўқув-лаборатория жиҳозлари, мультимедиа ва кўрғазмалар воситалардан тортиб то ўқув дастурлари ҳамда янги авлод дарсликларигача тўлиқ таъминланаётгани умумтаълим мактаблари педагогларининг таълим сифатини ошириш борасидаги интилишларида катта аҳамият касб этмоқда. Аммо, аниқ ва табиий фанларни ўқитиш самарадорлигини яхшилашда яратилган шарт-шароит билан бирга ўқитувчининг касбий салоҳияти ва маҳорати, тажрибаси талаб даражасида бўлмаса, ижобий натижага эришиш қийинлигини ҳаёт кўрсатяпти.

Аниқ ва табиий фанларни ўқитишнинг замонавий методологиясига оид муаммоларга ечим топиш мақсадида ўқитишнинг илғор услублари ва технологиялари, таълим сифати ва мазмунини таъминлаш омилларига эътибор қаратиш ёш мутахассисларнинг касбий маҳорати ва малакасини ошириш умумтаълим мактабларида ўқув-лаборатория ва АКТдан самарали фойдаланиш, ўқувчиларга берилаётган таълим сифатини оширишда ўрта-махсус ва олий ўқув юртли билан ҳамкорликни кучайтириш бугунги куннинг долзарб муаммоларидандир.

Барчамизга маълумки, математика фани инсоннинг ақлини ўстиради, унинг диққатини ривожлантиради, кўзланган (ривожлантирилган) мақсадга эришиш учун ўзида қатъият ва иродани тарбиялайди, ўзидаги алгоритмик тарздаги тартиб-интизомлиликни таъминлайди ва энг муҳими унинг тафаккури кенгайди. Шу тўғрисида математик маданият — умуминсоний маданиятнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Математика оламни, дунёни билишнинг асоси бўлиб, теварак-атрофимиздаги воқеа ва ҳодисаларнинг ўзига хос қонуниятларини очиб беришда аҳамияти жуда катта бўлиб, ваҳоланки математик билимларсиз ишлаб чиқариш ва фаннинг ривожланишини тасавур қилиб бўлмади.

Жамиятнинг, ахборот муҳитининг ва меҳнат бозоридаги ҳолатнинг жадал ривожланиши натижасида репродуктив таълим тизими давр талабига жавоб бермай қолди. Бу эса математикани ўқитишнинг янгича ёндашувларини ишлаб чиқилишини талаб қилмоқда. Фақат билим олишга йўналтирилган таълим ўтган замонда қолмоқда.

Ҳозирги кунда умумтаълим мактабларида математика фанини ўқитиш қониқарли даражада бўлганлигига қарамадан, уни назарийлаштирган ҳолда ўқитишга ёндашиш, формализм, ўқувчининг кундалик ҳаётида математик билимларни татбиқ эта олиш салоҳиятини шакллантириш ва ривожлантиришга эришиш, ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш салоҳиятини намоён қилиш ва фаоллаштиришга салбий таъсир этади.

Математика инсондан юксак ақл-заковат, кенг тафаккур ва зехн талаб этади. Уни тўла ўрганишга айрим ўқувчиларда қунт, баъзан тўғри услуб етишмайди. Шу боис мактабларда “Қизиқарли математика” ўқув-амалий фестивалиларини ташкил этиш ўқувчиларининг мазкур фанга қизиқишини янада ошириш, математикани қизиқарли тарзда ўрганиш ва ўргатиш услубларини намоёни этиш имконини беради. Бунда ўқувчиларни математик фокуслар ва математик қизиқарли фактлар ёрдамида бу фанга ижобий интилишини шакллантириш мумкин. Бунда қуйидаги математик фокуслардан фойдаланиш мумкин:

Математик экстрасенс.

Бирор кишидан 99 гача бўлган сонни ўйлашини сўранг. Кейин эса ундан қуйидаги амалларни бажаришини илтимос қилинг:

1. Ўйланган сонни 2 га кўпайтириш.
2. Чиққан сонга 12 ни кўшиш.
3. Йиғиндини 2 га бўлиш.
4. Чиққан сондан ўйланган сонни айириш.

Натижа эса, албатта, 6 сони чиқади. Сиз бемалол “Натижа 6 чикдими?” деб сўрашингиз мумкин.

Сонни 25 га кўпайтиришнинг осон йўли.

Бу усулни мактабда ўргатишмайди. У исталган сонни 25 га осон кўпайтириш имконини беради. Масалан, 44 ни 25 га кўпайтирмоқчисиз. Бунинг учун кўпайтириладиган сонга иккита ноль қўшамиз ва уни 4га бўламиз.

$44 \times 25 = 1100$. 44га иккита ноль қўшамиз, 4 га бўламиз: $4400 \div 4 = 1100$ ёки $16 \times 25 = 400$. $1600 \div 4 = 400$.

5 билан тугайдиган соннинг квадратини чиқариш.

Бунда иккита қоидани ёдда тутиш лозим:

— Дастлаб биринчи сонга ундан кейин келадиган сонни кўпайтирамиз.

— Ҳосил бўлган йиғиндидан кейин 25 сонини кўямиз.

Масалан, 85 нинг квадратини чиқариш учун бундай қиламиз: $8 \times 9 = 72$. Унга 25 ни кўямиз: 7225 . $85 \times 85 = 7225$. Ёки 25 нинг квадратини чиқариш учун: $2 \times 3 = 6$. 625 . Ишонмасангиз, калькуляторда текшириб кўришингиз мумкин.

АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ НОВОЙ МОДЕЛИ, ПОСТРОЕННАЯ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ахмедова Ш.Б.,

Старший преподаватель РЦППКРНО при АГУ

Узбекистан имеет свое приоритетное место на мировом уровне во всех сферах развития страны, соглашаются меморандумы по обмену опытом работы педагогов всех дисциплин образования с зарубежными странами. Создаются приоритетные программы для обучения школьников общеобразовательных школ, студентов и магистров высшего учебного заведения, докторантов в докторантуре.

Ярким примером служат Проект Указа Президента Республики Узбекистан Шавката Мирмоновича Мирзиёева «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». Цель стратегии, рассчитанной на 2017–2021 годы, — коренное повышение эффективности проводимых реформ, создание условий для обеспечения всестороннего и ускоренного развития государства и общества, реализация приоритетных направлений по модернизации страны и либерализация всех сфер жизни. Как отмечается в документе, всесторонний анализ пройденного Узбекистаном этапа независимого развития, а также изменяющаяся конъюнктура мировой экономики в условиях глобализации требуют выработки и реализации «кардинально новых идей и принципов дальнейшего устойчивого и опережающего развития страны».

Стратегии и модернизации образования подчеркивается необходимость изменения методов и технологий обучения на всех ступенях, повышения приоритета предметов, которые из них формируют практические навыки анализа информации, самообучения, стимулируют самостоятельную работу, формируют опыт ответственного выбора и ответственной деятельности. Возникла необходимость в новой модели обучения, построенной на основе современных информационных технологий, реализующей принципы личностно ориентированного образования. Использование информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе является актуальной проблемой современного образования, а также одной из главных задач современного общего образования является формирование информационной компетентности: владение информационными технологиями, понимание их применения, слабых и сильных сторон, способность критически оценивать информацию, распространяемую различными средствами и рекламой. Таким образом, включение новых технологий в образовательный процесс стало актуальным и социально обусловленной необходимостью.

Информационные технологии, рассматриваемые как один из компонентов целостной системы обучения, не только облегчают доступ к информации, открывают возможности вариативности учебной деятельности, ее индивидуализации и дифференциации, но и позволяют по-новому организовать взаимодействие всех субъектов обучения новой модели, построить образовательную систему, в которой обучающий был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности. Информационно-коммуникационные технологии приводит к интенсификации всех

уровней учебно-воспитательного процесса, обеспечивая: повышение эффективности и качества процесса обучения за счёт реализации средств информационно-коммуникационных технологий; обеспечение побудительных мотивов, обуславливающих активизацию познавательной деятельности; углубление межпредметных связей за счёт использования современных средств обработки информации, в том числе и аудиовизуальной, при решении задач из различных предметных областей.

Использование Информационно-коммуникационные технологии в образовании радикально меняет существенную систему обучения. Организация учебного процесса становится индивидуализированной, позволяет ориентировать его на каждого обучаемого. В процессе применения информационно-коммуникационных технологий происходит развитие личности обучаемого, подготовка учащихся к свободной и комфортной жизни в условиях информационного общества, в том числе: развитие наглядно-образного, наглядно-действенного, теоретического, интуитивного, творческого видов мышления; эстетическое воспитание молодёжи за счёт использования возможностей компьютерной графики, технологии мультимедиа; развитие коммуникативных способностей; формирование умений принимать оптимальное решение или предлагать варианты решений в сложной ситуации; формирование информационной культуры, умений осуществлять обработку информации - использование интегрированных пакетов, различных сред проектирования гипертекстов, Интернет. Актуальность данной темы связана с тем, что компьютеры все активнее вторгаются в гуманитарные и естественные области образования, их умелое применение вызывает стойкий интерес у обучающихся к предмету, помогает им учиться с увлечением, добиваться высоких результатов в учебной деятельности.

Сегодня необходимо, чтобы каждый учитель по любой школьной дисциплине мог подготовить и провести урок с использованием информационных и коммуникационных технологий, так как теперь учителю представилась возможность сделать урок более ярким и увлекательным. Используя новые программы, при проведении уроков как точных так и естественных наук, MS OFFICE и программу IISPRING можно облегчить труд учителя и восприятие учеников. Визуальное восприятие даёт возможность развить зрительную память и озвучивание даёт возможность усвоить слухое восприятие учеников, студентов, магистров и всех желающих участвующих на курсах обучения.

Учитель, оставаясь центральной фигурой учебного процесса, выполняет управляющие воздействия по отношению к учащимся, отбирает учебные задачи, фрагментарное, выборочное использование дополнительного материала, аудио-видеонаглядности из электронных хрестоматий, энциклопедий, музеев, контролирующих и других дополнительных материалов предметного учебно-методического комплекта, использование тренинговых программ для закрепления материала - имитация действительности. Человек в этой имитации, называемой виртуальной реальностью, становится как бы частью среды, субъектом действия. В таких имитациях компьютер обращается к эмоциональной сфере личности субъекта.

Компьютер включает творческое воображение человека, использование диагностических и контролирующих материалов, имеющихся на электронном носителе или разработанных учителем, выполнение домашних самостоятельных и творческих заданий учащимися с последующей демонстрацией их на уроках или внеклассной работе, использование компьютера для вычислений, построения графиков, использование программ, имитирующих опыты и лабораторные работы, использование игровых и занимательных программ для закрепления материала, мотивации, психологической разрядки. Работа по этим технологиям не только сохраняет структуру общеобразовательного цикла, полностью соответствует требованиям обязательного минимума содержания образования, но и способствует повышению познавательного интереса к предмету, содействует росту успеваемости учащихся по предмету, позволяет учащимся проявить себя в новой роли, формирует навыки самостоятельной продуктивной деятельности, способствует созданию ситуации успеха для каждого ученика. Мы живем в информационном обществе, в котором тот, кто владеет информацией, владеет миром.

АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДОШУВ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Зайнитдинова М.А.

п.ф.н., доцент,

ТВ ХТХҚТМОҲМ кафедраси мудири

Бугунги тез ўзгарувчан иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ҳаёт ўқувчи ёшлар дунёкарашини шакллантиришда янги педагогик интерфаол методлардан кенг фойдаланишни тақозо қилади. Анъанавий машғулотлар олиб бориш аста секин ўз ўрнини интенсив ва интерфаол методларга, ноанъанавий дарс ўтиш шаклларига бўшатиб бермоқда.

Таълим - тарбия жараёнида замонавий педагогик технологияларни куллаш, аввало, педагогик муносабатларни инсонпарварлаштиришни талаб этади. Чунки уни амалга оширмай туриб қулланган ҳар қандай технология қутилган самарани бермайди. Таълим-тарбия жараёнининг доимий равишда оптималлашиб бориши дарс бериш жараёнида қўлланилаётган янги ва такомиллашиб бораётган аниқ фанларнинг мазмунини янада такомиллаштирадиган педагогик технологияларнинг турли йўналиш ва мақсадларда қўлланилаётганлигига боғлиқдир.

Ҳозирги кунда ишлаб чиқариш технологиялари тезлик билан ривожланаётган бир даврда аниқ фанларни ўқитиш, таълим соҳаси ва бошқа ишлаб чиқариш муассасалари каби илмий ривожланмоқда. Замонавий ёндошувларга асосланган янги педагогик технологиялар, инфорацион маълумотларни қўллаган ҳолда аниқ фанларни фаол ва чуқурлаштириб ўқитишни малакали мутахассислар фаолият юритадиган рақобатбардош, илмли, билимли кишиларни Ватан равнақи учун тайёрлаб берадиган соҳа сифатида ривожлантириш энг долзарб масалалардан биридир.

Ҳар бир педагогик технологиянинг асосий мақсади пировард натижага эришиш йулларини бандма-банд аниқлаш ва унга сўзсиз эришишдан иборат.

Педагогик технологияга кўплаб таърифлар берилган. Жумладан, қуйида улардан айримларини келтирамиз: Педагогик технология - аввалдан режалаштирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир. (М.В.Монахов). Педагогик технология - ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичларидан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир (М.В.Кларин). Ўзбекистонлик педагог олим Б.Л.Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: Педагогик технология - таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий - муҳандислик онг ифодасидир. У педагогик жараённи техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир.

Япон педагог олими Т.Сакомото таърифи: “Педагогик технология - бу мажмули фикр юритиш усулини педагогикага сингдириш, бошқача қилиб айтганда, педагогик жараённи муайян бир мажмуга келтиришдир”. Педагогик технологиянинг моҳияти дидактик мақсад, талаб этилган ўзлаштириш даражасига эришишдан иборат бўлиб, уни татбиқ этишни ҳисобга олган ҳолда таълим жараёнини илгаридан лойиҳалаштиришда намоён бўлади. (У. Нишоналиев.) Педагогик технология — бу уқитувчи (тарбиячи)нинг уқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга муайян шароит ва кетма-кетликда таъсир курсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган сифатларни шакллантириш жараёнидир. (Н.Сайдахмедов.)

Педагогик технологияни ҳар томонлама пухта уйланган педагогик лойиҳалаштириш, таълим жараёнини ташкил қилиш ва албатта ўқувчи ва педагог учун эркин, қулай шарт-шароит яратиш орқали ҳамжихатликда ишлаб чиқилган модел десак бўлади. Аммо замонавий ёндошув технологияси ҳақида гап кетганда, бугунги яратилаётган ишлаб чиқаришда қўлланилаётган ҳар бир соҳани ривожлантирувчи техникаларни ишлаб чиқариш учун аниқ фанларни мукамал ва пухта ўзлаштириш “етти ўлчаб бир кесиш” деган мақолга амал қилиш билан бирга бугунги ёшларни замонавий таълим олишларини ҳар томонлама муҳокама қилиш зарур.

Ҳозирги замон таълим методлари таснифи ҳақида фикр билдирадиган бўлсак, дунё салоҳиятига эга бўлган мамлакатлар таълими соҳасида қўлланилаётган методларни ўрганиш ва таҳлил этиш натижасида замонавий ёндошув усулларини бир неча гуруҳларга ажратиш мумкин.

I. Фанга оид ўқув ахборотларни ўзлаштириш, тушуниб етиш, билимларни мустаҳкамлашга хизмат қиладиган перцептив (ўзлаштириш) жараёнини маъруза, ҳикоя, тушунтириш, намойиш, иллюстрация, видеоусул.

II. Аниқ фанларга оид ўқув ахборотларини ўзлаштириш, сингдириш, мустаҳкамлашга хизмат қиладиган репродуктив (фаолиятни ташкил этиш), ўқитувчининг бевосита бошчилигида ўқувчиларни ишга солиш усуллари: - китоб билан ишлаш, лаборатория ишлари, машқлар.

Ш. Таълимга муҳокама ва ривожлантирувчи характер берувчи, ўқувчиларнинг маҳсулдор фаолиятини таъминлашга хизмат киладиган усуллар: дебат; - давра суҳбати; -бахс; -мияга ақлий хужум; -ишбилармонлик, ёш ролли уйинлар; -пинборд, муносабат.

Замонавий ёндошувни амалга оширишда ҳар бир дарсга қўйилган дидактик талабларни аниқ белгилаб олиш лозим:

1. Дарснинг таълимий - тарбиявий мақсадини аниқ белгилаш.
2. Дарсда барча ўқувчиларнинг фаол иштирокини таъминлаш.
3. Ўқув материалнинг ўқувчилар томонидан содда тарзда қабул қилишга, хаёт билан чамбарчас боғлашга эришиш.
4. Дарс мавзусини кизиқарли, илмий фактлар билан бойитиш.
5. Дарс мавзусининг моҳиятини ўқувчиларнинг ўзи мустақил фикрлаб ўзлаштиришига эришиш.
6. Мавзу мазмунига мос таълим воситаларини танлаш ва улардан кўпроқ ўқувчиларнинг фойдаланишига эришиш.
7. Ўқувчиларни фанга оид билим манбалари билан мустақил ишлашга ўргатиб бориш.
8. Ўқувчиларни дарс мазмунига мос равишда миллий истиқлол мафкураси, ўз тарихи, тили, урф-одатлари ҳамда бой маданиятимиз билан фахрланишга ўргатиш.
9. Дарс мавзусини бошқа ўқув фанлари билан боғлиқлигини таъминлаш ва уларда яхлит илмий дунёкарашни шакллантириш.
10. Дарс мавзусини ўлкашунослик тамойилига асосланиб дунё микёсидаги воқеа ходисалар билан уйғунлаштириш.

Бугунги кунга келиб замонавий педагогик технологияларнинг турлари кўп бўлиб, улар бир-биридан, юқорида айтилгандек, айрим алоҳида йуналиш ва мақсадларга асосий эътибор қаратилгани билан фарқланади. Ҳозирги замонавий педагогик технология жараёнларини ўрганишнинг соддалаштирилган тартибини қуйидагича тушуниш мумкин:

Тушунтириш — ахборотнинг маъно-мазмунини, ундан фойдаланиш тартибини турли восита ва усулларни қўллаб, тушунтирувчининг ўзи тушунган даражада бошқаларга етказиш фаолиятдан иборат жараён.

Тушуниш — ахборотнинг маъно-мазмунини идрок қилиш, ундан кўрсатилган тартибда мустақил фойдалана олиш.

Ўргатиш — ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатувчининг ўзи ўрганган даражада бошқаларнинг такрорлай олишини турли восита ва усулларни қўллаб амалга ошириш фаолиятдан иборат жараён.

Ўрганиш — ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни кўрсатилган тартибда мустақил бажариш кўникмаларини эгаллаш.

Ўзлаштириш — тушуниш, ўрганиш орқали ахборотнинг маъно-мазмунини, ундан фойдаланиш ёки ҳаракатларни бажариш тартиби тўғрисида билим ва кўникмалар ҳосил қилиш.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий ёндошув технологиясида назарий билимларни пухта эгаллаб амалиётда қўллаш олиш, улардан тегишли мақсадларда фойдаланиш имкониятига эга бўлиш, уларни ижодий таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш, хулосалар чиқариш асосида такомиллаштириш фаолиятини амалга ошириш имкониятига эга бўлишга эришишдир.

ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ ВА МАТЕМАТИКА ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

М.А. Зайнитдинова, п.ф.н., доцент,
Тошкент вилояти ЧДПИ ҳузуридаги
ХТХҚТМОХМ кафедраси мудири,
Л.Б.Сиддиқов, катта ўқитувчи

”Ёшларимиз ҳақли равишда Ватанимизнинг келажаги учун жавобгарликни зиммасига олишига қодир бўлган, бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал этувчи кучига айланиб бораётгани барчамизга гурур ва ифтихор бағишлайди.
Ш.М.Мирзиёев

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги Ф-4947-сонли Фармони билан “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг қабул қилиниши таълим тизими олдида ҳам улкан вазифаларни қўйди. Буни биз Ижтимоий соҳани ривожлантириш йўналишининг тўртинчи бўлими “Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш”да белгилаб берилган вазифаларида кўрамиз. *Мазкур бўлимда юқори талаб бўлган фанлар сирасига математика таълими ва уни чуқурлаштириб ўқитиш масаласи ҳам киритилган.*

Мазкур масалаларни жорий этилиши мақсадида, шунингдек, «Таълим [../.../pages/getpage.aspx](#) тўғрисида»ги ва «Кадрлар [../.../pages/getpage.aspx](#) тайёрлаш [../.../pages/getpage.aspx](#) миллий [../.../pages/getpage.aspx](#) дастури [../.../pages/getpage.aspx](#) тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ, умумтаълим фанларини ўқитишнинг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, замонавий методологиясини яратиш, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишни ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли қарори тасдиқланди.

Бу қарор билан **умумий ўрта таълим муассасаларида математика фанини ўқитишнинг асосий мақсади:**

- ўқувчиларда кундалик фаолиятда қўллаш, фанларни ўрганиш ва таълим олишни давом эттириш учун зарур бўлган математик билим ва кўникмалар тизимини шакллантириш ва ривожлантириш;

- жадал таракқий этаётган жамиятда муваффақиятли фаолият юрита оладиган, аниқ ва равшан, танқидий ҳамда мантиқий фикрлай оладиган шахсни шакллантириш;

- миллий, маънавий ва маданий меросни кадрлаш, табиий-моддий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва асраб-авайлаш, математик маданиятни умумбашарий маданиятнинг таркибий қисми сифатида тарбиялашдан иборат.

Математика таълимининг мақсадларини амалга оширишда математика фанига оид компетенциялар – **математика мазмунига оид умумий компетенциялар ва когнитив (шахснинг мустақил ижодий фикрлаши) компетенциялар** ҳам яратилди.

Когнитив компетенция (шахснинг мустақил ижодий фикрлаши)

- Масалаларечилишда, назарий тасдиқларни асослашда исботлашнинг соддакетма-кетлигини туза олади, мулоҳазаларнинг мантиқий тўғрилигини баҳолай олади;

- ўрганилган математик тушунчалар, фактлар, алгоритмлар, маълумотлар манбаларини ва зарур ҳолларда ҳисоблаш воситаларини қўллай олади;

- ўрганилаётган математик вазиятда билишнинг асосий усуллари (масалан, классификация, анализ, синтез, аналогия, умумлаштириш) фойдалана олади;

- масала ечимига ижодий ёндаша олади, ечимга яқинлашиш даражасини ва олинган натижани баҳолай олади ҳамда зарур ҳолларда ўз фаолиятини тўғрилай олади;

- мустақил равишда ўз билимларини оширади, янги ғояларни яратади ва қабул қила олади.

Бизга маълумки, **PISA ва TIMSS қисий халқаро тадқиқотлар натижаларига кўра** 1995 йилдан бошлаб сингапурлик ўқувчилар математикадан ўтказилаётган турли халқаро олимпиадалар ғолиби бўлиб келишмоқда. Шунингдек, АҚШ, Япония, Исроил, Россия ва Корея давлатларида ҳам бу ёндашувни асос қилиб олиб, сингапур математикаси услубиётини математика фанини ўқитишда жорий этиб келишмоқда. Бу йўналишда ҳам бизда илк қадамлар ташланди. Лекин, шу ерда

таъкидлаб ўтиш жоизки бизда қайси фан бўлишидан қатъий назар мактабларда фундаментал назарий билимлар ўқувчилар томонидан чуқур эгалланган ва ривожланган мамлакатлар томонидан ҳам эътироф этиб келинган.

Сингапур математикасининг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– *Таълим жараёнининг моҳияти катта ҳажмдаги ўқув материални ўрганишга эмас, балки киритилаётган математик атама ва фактларни тушуниш чуқурлигига эътибор берилади.*

– *Таълим жараёни муайян амалий тажрибадан бошланади ва абстракт тушунчаларга томон борилади.*

– *Жуда катта эътибор (modeldrawing) моделлаштиришга қаратилади.* Бу билан берилган масала шартни кўргазмани қилиб визуаллаштирилади. Масала моделлаштирилади ва берилганлардан қулай равишда фойдаланиш ташкил қилинади ва босқичма-босқич масалани ечишга киришилади.

– *Ҳамкорликда ўрганиш ва ўзаро мулоқотга катта эътибор берилади.* Масалаларни ечишда ўқувчиларга математик тушунчаларни ва масалалар бўйича ўз фикрларини билдириши, уларни биргаликда муҳокама қилиш ва бошқалар фикрини ҳам тинглаш имконияти яратилади. Натижада ўқувчилар тушунчани яхшироқ ўзлаштиришади, математика тилидан тўғри фойдаланишга ўрганишади, баъзи ҳолларда у ёки бу масаланинг бир неча ечими бўлиши мумкинлигини тушуниб етишади.

– *Ҳар бир мавзу чуқурроқ ўрганилади.* Ўқувчилар олдин ўрганилган мавзуга уни такрорлаш учун эмас, балки, чуқурроқ ўрганиш мақсадида қайта-қайта мурожаат қилишади. Яъни, мавзуга уни жиддийроқ даражада чуқурроқ ўрганиш учун яна қайтилади.

– *Ўқувчиларни эслаб қолишга эмас, масала ечиш (problemsolving)га ўргатилади.*

Айнан математика фани амалий характер касб этганлиги боис дарсларни юқорида санаб ўтилган жиҳатлар асосида ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш орқали ташкил этиш, бизнингча, мақсадга мувофиқ.

Тадқиқотчилик кўникмаси ўзлаштириш даражасининг энг юқори чўққиси ҳисобланади. Чунки, **тадқиқотчилик кўникмасини эгаллаш** ўқувчиларнинг ҳамкорликда ишлаш, ўзаро дўстона муносабатни шакллантириш, мавзунини чуқурроқ ўзлаштириш, ечимни излашнинг мақбул йўллари ва усулларини излаб топиш, математик атама ва тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини англаб етиш, атроф-борлик ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг барчаси математик қонуниятлар асосида шаклланиши ва ривожланишини, бундан борлик ва ундаги мавжудлик ҳаёт арифметикаси эканлигини, математик қонуниятлар, арифметик ва геометрик прогрессиялар асосида бунёд этилишини англаб олиш имкониятига эга бўлиш малакаси дир.

Математика дарсларида тадқиқотчилик кўникмасини шакллантириш, яъни. тадқиқот усулини қўллаш жараёнида ўқувчилар олган билимлари асосида ҳали ўрганилмаган кичик бир масала устида яқка ёки биргаллашиб изланиш олиб боришади, масала ечимига доир келтирилган тахминни излаб топилган далиллар асосида тўғри ёки нотўғрилигини текширишади ва исботлашади, яъни:

– янги мавзу баёнини тўғридан-тўғри амалга оширмай, амалий мазмун касб этадиган, ўқувчиларни кичик тадқиқотлар олиб боришга йўналтирадиган масалаларни қўйиш;

– аввалдан уни ўрганиш, тадқиқ қилиш учун маълумотларни ўқувчилар билан тўплаш;

– муаммо ёки масаланинг ечишга оид турли тахминлар қилиш, кичик хулосаларни юзага келтириш;

– ҳар бир башорат ки хулосанинг қанчалик тўғрилигини тўпланган маълумотлар асосида таҳлил қилиш ва исботлаш;

– юзага келган муаммолар ва уларнинг еимларига оид хулосалар чиқариш;

– тақдимот қилиш ва якуий хулосалар, ечимларга келиш.

Тақдимотлар асосида ўқувчиларга янги мавзунинг мазмун-моҳиятини етказиш, мустаҳкамлаш ва асосий хулосаларни келтириб чиқариш. Айнан шундай мазмунда ўқувчиларга янги мавзунини ўзлаштириш ёки мустаҳкамлаш учун вазифалар топшириш ҳам мақсадга мувофиқ.

Бу жараёнда ўқувчиларга:

• янги мавзуга оид бирор натижа ёки қонуниятни аниқлашга оид амалий топшириқлар бериш;

• муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш асосида янги билимларни ўзлаштириш сари йўналтириш;

• шакллантирилмаган саволлар, ортиқча маълумотлар билан;

• ўзининг амалий кузатувлари асосида мустақил умумлаштириш;

• олинган натижаларни қўллаш чегараларини ва даражаларини аниқлаш;

- ходисанинг намоён бўлиш механизмини аниқлаш;
- «бир лаҳзада» топиш каби топшириқларни бериш мақсадга мувофиқ.

Математика дарсларида ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга оид топшириқлар бериш уларнинг иқтидорини аниқлаш ва ривожлантиришга, математика таълимини чуқурлаштириб ўқитиш имкониятларини яратишга замин хозирлайди, туман(шаҳар)ларда ихтисослаштирилган мактаблар, чуқурлаштирилган синфларнинг кўпроқ очилишига имкон беради.

Юқорида келтирилган фикр ва тавсиялардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, замонавий ўқитувчи нафақат ўз фанининг мазмун-моҳиятини чуқур ва мукамал билиши, балки, фанининг ўқувчилар томонидан чуқур ўзлаштирилиши ва уларда ўқув компетенцияларини шакллантириш учун инновацияларни ва уларни таълим жараёнида қўллаш усул ва техникаларини мукамал ўзлаштириш маҳоратга эга бўлган бўлишини ҳам талаб этади.

Хулоса қилиб айтганда, математика дарсларида ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш уларда нафақат математика таълими сифатини ортишига, уларнингнинг жаҳон ареналарида муваффақиятли иштирок этишларига, балки, бошқа фанларнинг ҳам Давлат таълим стандарти талаблари даражасида ўзлаштирилишига замин яратади.

МОДУЛЛИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛЛИК КўНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙўЛЛАРИ

Жумаева З.Т.,

Хоразм вилояти Қўшқўпир тумани 13-мактаб ўқитувчиси

Ўқувчилар ижтимоий аҳамиятга эга бўлган кадриятлар, меъёрлар, хулқ-атвор маданиятини эгаллашлари, ўз ҳаёт йўлларини танлашлари ва унга амал қилишлари, ташқи оламни ўзлаштиришлари, ўз ички дунёларини билишлари ва ривожлантира олишлари, муваффақиятли ўқишлари, билимларни ўзлаштиришлари, ўқув кўникмалари ва малакаларини эгаллай олишлари, мустақил ижод қилишлари ва яратувчилик тажрибасига эга бўлишлари учун ўқитувчилар томонидан изчил тарзда педагогик қўллаб-қувватланишлари талаб қилинади.

Ижод соҳасида ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш масаласи назарий жиҳатдан етарлича асосланмаган муаммолардан ҳисобланади. Агар таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлашнинг айрим методикалари маълум бўлиб, улар назарий жиҳатдан асосланган бўлса, ўқувчиларнинг ижодий лаёқатларини қўллаб-қувватлаш масаласи тўғрақ раҳбарлари, синф раҳбарлари ва фан ўқитувчилари томонидан мунтазам қўллаб-қувватланиши лозим.

Ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш нафақат тарбиявий жараёнлар балки ўқув жараёнида ўқувчиларнинг лаёқатларини рўёбга чиқариш учун ниҳоятда зарур ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, ўқувчиларнинг ижодий яратувчилик лаёқатларини педагогик қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш алоҳида долзарблик касб этмоқда.

Бизнингча, ўқувчиларнинг ижодий фаолиятлари ва ташаббусларини педагогик қўллаб-қувватлашнинг моҳияти – уларнинг бетакрор лаёқат, иқтидор эгаси эканликларини кўрсатиш, вужудга келган салбий ҳолатларни ижодий фаолиятга айланттиришдан иборат. Ўқувчиларга ўзларининг ижодий фаолиятлари маҳсулини таҳлил қилиш, салбий оқибатларни бартараф этиш йўлларини излашга уларни ундаш фан ўқитувчиларининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини педагогик қўллаб-қувватлашда улардан муваффақиятсизликка учрашдан қўрқиш ҳиссини бартараф этишни талаб қилади. Шу йўл билан уларни муваффақият қозонишга ундаш, бунинг учун уларга самарали усуллар ва йўлларни кўрсатиш лозим. Шу тариқа, ўқитувчилар босқичма-босқич ўқувчиларда ўз фаолиятларини мустақил таҳлил қилиш, ўз ҳаракатларини лойиҳалаштириш, ижод маҳсулига эстетик дид билан ёндашиш кўникмасини таркиб топтиришлари керак.

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини педагогик қўллаб-қувватлаш шахсга йўналтирилган педагогик усуллар тизими бўлиб, уларга ўзларининг ижодий лаёқатлари ва имкониятларини рўёбга чиқаришларига қўмаклашади, ўз ҳаёт йўлларини кашф қилишлари, бадий вазифаларни ечишларига шароит яратади. Педагогик қўллаб-қувватлаш ўқувчиларни эркин, мустақил, табиий ривожланишларини умумий тарзда қабул қилинган ахлоқий-маданий меъёрлар асосида амалга ошириш имконини беради. Бундай педагогик қўллаб-қувватлашнинг мақсади – ўқувчиларни ўз ижодий фаолиятларини мустақил амалга оширишга ундашдан иборат. Ўқувчиларнинг мустақил,

ижодий фаолият кўрсатишларига кўмаклашиш уларнинг ўз мавқеларини аниқлашлари ва амалда татбиқ этишлари учун шароит яратиш, ижодий фаолиятларини педагогик қўллаб-қувватлашга йўналтирилган топшириқларни тақдим этишни англатади. Бунинг учун ўқитувчилар муайян характердаги куйидаги педагогик-психологик вазифаларни бажаришлари керак:

- ўз ижодий фаолияти натижаларини рўёбга чиқаришнинг қиммати, мақсади, унинг истиқболлари, ўзининг бетакрорлигини англашида ўқувчиларга кўмаклашиш;
- ўқувчиларнинг моддий борлиққа нисбатан таҳлилий, танқидий, конструктив муносабатини ижодий, яратувчилик мақсадларига йўналтириш;
- ўқувчиларда назарий таҳлил кўникмаларини шакллантириш ва мунтазам ривожлантириш;
- ўқувчиларнинг ўз ижодий фаолиятларига нисбатан ҳиссий ва конструктив муносабатларини тартибга солиш;
- ўқувчиларни турли-туман ижодий фаолиятга жалб этиш учун қулай педагогик шароитларни вужудга келтириш;
- ўқувчиларнинг ижодий жиҳатдан ўз фаолиятларини амлга оширишлари ва ўзликларини намоён қилишлари учун ёрдам кўрсатиш;
- ўқувчиларнинг мустақил ривожланишларига салбий таъсир кўрсатадиган тўсиқларни бартараф этишларига кўмаклашиш;
- ўқувчиларнинг шахсий муаммоларини ижодий фикрлаш мазмунига кўчиришларига замин ҳозирлаш кабилар.

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини педагогик қўллаб-қувватлашнинг натижалари – уларнинг ўзига хосликлари ва ижодий сифатларини чуқурлаштиришда намоён бўлади. Ижод жараёнида ўқувчиларнинг ўзликларини намоён қилишлари ўсиб келаётган шахснинг бошқалардан фарқли жиҳатларини англаш кўникмасининг ривожланганлигида намоён бўлади. Ўзининг кучли ва кучсиз жиҳатларини мустақил ижодий фаолиятда, ҳаёт йўлини танлашда намоён қила олади.

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини педагогик қўллаб-қувватлаш мазмунига куйидагиларни киритиш мумкин:

- ўқувчиларни ҳаётнинг ўзаро мувофиқ келадиган манзарасини яратиш ва бу жараёнда ўзини кўра билишига кўмаклашиш;
- аниқ ижодий вазифаларни танлаш ва моддий борлиқда ўзини ўзгартириш;
- ижод ёрдамида ўзининг моддий борлиққа нисбатан муносабатини ифодалаш;
- атрофдагилар билан уйғун муносабатни қарор топтириш;
- шахсий аҳамиятга эга бўлган фикрлар ва кадриятларни таркиб топтиришга кўмаклашиш.

Педагогик қўллаб-қувватлаш орқали ечилиши назарда тутилган муаммоларда ўқувчи ҳаётини фаолиятининг турли жиҳатлари билан боғлиқ ҳолда вужудга келган саволлар намоён бўлади. Жумладан, уларнинг саломатликлари, ўқишлари, мулоқотлари, ижодий фаолиятлари ва ижтимоий ҳаётлари билан боғлиқ масалалар. Ҳар бир йўналишда педагогик қўллаб-қувватлаш ўзига хос афзалликларга эга. Ижод жараёнида шериклик ҳам камдан-кам ҳолда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам, алоҳида таъкидлаш жоизки, педагогик қўллаб-қувватлашнинг асосий шакли сифатида устоз-шоғирд муносабатлари намоён бўлади.

O'RTACHA QIYMATLAR VA ULAR ORASIDAGI MUNOSABATLARNI O'RGANISHDA O'QUVCHILAR MATEMATIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Mardonov E.M. SamDU
Xayitmurodov Sh.S. SamDU huzuridagi
XTXQTMOHM o'qituvchisi

1. O'rtacha qiymatlar. $a = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ musbat sonlar ketma-ketligi uchun

o'rtacha arifmetik qiymat $A(a) = A_n = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}$,

o'rtacha geometrik qiymat $G(a) = G_n = \sqrt[n]{a_1 a_2 \dots a_n}$,

o'rtacha kvadratik qiymat $K(a) = K_n = \sqrt{\frac{a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2}{n}}$ va

o'rtacha garmonik qiymat $N(a) = N_n = \frac{n}{a_1^{-1} + a_2^{-1} + \dots + a_n^{-1}}$ larni aniqlaymiz.

2. O'rtacha arifmetik va o'rtacha geometrik qiymatlar haqida Koshi tengsizligi va uning turli isbotlari.

Teorema. $A_n \geq G_n$ va $A_n = G_n$ tenglik faqat va faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ tenglik bo'lganda o'rinli.
1-Isboti. $x \geq 1$ da $e^{x-1} \geq x$ ekanligi ma'lum, $e^{x-1} = x$ tenglik esa faqat $x = 1$ da bajariladi. Bundan:

$$1 = e^0 = \exp\left(\sum_{i=1}^n \frac{a_i}{A(a)} - 1\right) = \prod_{i=1}^n \exp\left(\frac{a_i}{A(a)} - 1\right) \geq \prod_{i=1}^n \frac{a_i}{A(a)} = \left(\frac{G(a)}{A(a)}\right)^n.$$

Demak, $A_n \geq G_n$ va tenglik esa faqat $\frac{a_i}{A(a)} = 1$, $i = 1, 2, \dots, n$ bulganda bajariladi. Bundan esa $a_1 = a_2 = \dots = a_n = A_n$ ekanligi kelib chiqadi.

$A_n \geq G_n$ ekanligini isbotlaymiz: $n = 2$ da $\sqrt{a_1 a_2} \leq \frac{a_1 + a_2}{2}$. Bu tengsizlik

Ixtiyoriy musbat a_1 va a_2 sonlar uchun o'rinli bo'lgan $(\sqrt{a_1} + \sqrt{a_2}) \geq 0$ tengsizlikdan oson hosil qilinadi. Berilgan tengsizlikni ixtiyoriy p ta natural sonlar uchun to'g'ri deb, $p + 1$ ta natural sonlar uchun to'g'riligini isbotlaymiz. Bu sonlar $a_1, a_2, \dots, a_n, a_{n+1}$ bo'lsin. a_{n+1} ularning orasida eng kattasi bo'lsin.

Shuning uchun $a_{n+1} \geq \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}$.

Quyidagicha belgilash kiritamiz:

$$A_n = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n}, \quad A_{n+1} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n + a_{n+1}}{n+1} = \frac{nA_n + a_{n+1}}{n+1}.$$

$a_{n+1} \geq A_n$ bo'lgani uchun $a_{n+1} = A_n + \alpha$ deb yozish mumkin, bu yerda $\alpha \geq 0$. U holda $A_{n+1} = A_n + \frac{\alpha}{n+1}$. Bu tenglikni ikkala qismini $(p + 1)$ - darajaga ko'tarib, quyidagini topamiz:

$$\begin{aligned} (A_{n+1})^{n+1} &= \left(A_n + \frac{\alpha}{n+1}\right)^{n+1} = (A_n)^{n+1} + C_{n+1}^1 (A_n)^n \frac{\alpha}{n+1} + \dots \geq \\ &\geq (A_n)^{n+1} + (A_n)^n \alpha = (A_n)^n (A_n + \alpha) = (A_n)^n A_{n+1}. \end{aligned}$$

Farazga ko'ra, $(A_n)^n \geq a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_n$. Buni e'tiborga olib, $(A_{n+1})^{n+1} \geq A_n^n a_{n+1} \geq a_1 a_2 \dots a_n a_{n+1}$.

Bundan $A_{n+1} \geq \sqrt[n+1]{a_1 \dots a_n a_{n+1}}$. Tenglik $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ bo'lganda o'rinli bo'ladi.

2-isbot. Teoremaning isboti quyidagi tasdiqqa asoslangan: Agar nomanfiy

$b_1, b_2, \dots, b_n$ sonlar $b_1 \cdot b_2 \cdot \dots \cdot b_n = 1$ tenglikni qanoatlantirsa, u holda $b_1 + b_2 + \dots + b_n \geq n$.

Bu tasdiqni masalani matematik induksiya usulida isbotlaymiz. $n = 1$ da masala ravshan. $n = k$ da $b_1 \cdot b_2 \cdot \dots \cdot b_k = 1$ tenglikni qanoatlantiruvchi ixtiyoriy $b_1, b_2, \dots, b_k$ - nomanfiy sonlar uchun $b_1 + b_2 + \dots + b_k \geq k$ tengsizlik o'rinli bo'lsin. $n = k + 1$ da $b_1 \cdot b_2 \cdot \dots \cdot b_{k+1} = 1$ tenglikni qanoatlantiruvchi ixtiyoriy $b_1, b_2, \dots, b_{k+1}$ - nomanfiy sonlar uchun $b_1 \cdot b_2 \cdot \dots \cdot b_k \cdot b_{k+1} \geq 1$ tengsizlikni qanoatlantirishini ko'rsatamiz.

Umumiylikka zarar yetkazmasdan $b_k \leq 1 \leq b_{k+1}$ deb hisoblaymiz. Unda $b_1 \cdot b_2 \cdot \dots \cdot b_{k-1} \cdot b_k \cdot b_{k+1} = 1$ bo'lgani uchun induksiya faraziga ko'ra $b_1 + b_2 + \dots + b_{k-1} + b_k \cdot b_{k+1} \geq k$ bo'ladi. Endi $b_k + b_{k+1} \geq b_k \cdot b_{k+1} - 1$ ekanligini isbotlash yetarli. Bu $(1 + b_k) \cdot (b_{k+1} - 1) \geq 0$ tengsizlikka teng kuchli $b_k \leq 1 \leq b_{k+1}$ bo'lgani uchun oxirgi tengsizlik o'rinli ekanligi ravshan.

1-misol. $x, y > 0$ bo'lsa, $x^2 + y^2 + 1 \geq xy + x + y$ tengsizlikni isbotlang.

Yechilishi:

$$x^2 + y^2 + 1 \geq xy + x + y \Rightarrow \frac{x^2}{2} + \frac{x^2}{2} + \frac{y^2}{2} + \frac{y^2}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = x^2 + y^2 + 1$$

$$\begin{cases} \frac{x^2}{2} + \frac{y^2}{2} \geq xy \\ \frac{y^2}{2} + \frac{1}{2} \geq y, \\ \frac{x^2}{2} + \frac{1}{2} \geq x \end{cases} \Rightarrow x^2 + y^2 + 1 \geq xy + x + y.$$

2-misol. $x > 0$ bo'lsa, $2^{\sqrt[3]{x}} + 2^{\sqrt{x}} \geq 2 * 2^{\sqrt[3]{x}}$ tengsizlikni isbotlang.

Yechilishi. $2^{\sqrt[3]{x}} + 2^{\sqrt{x}} \geq 2 * 2^{x^{\frac{1}{3} + \frac{1}{4}}} = 2 * 2^{x^{\frac{7}{12}}} = 2 * 2^{\sqrt[12]{x^7}}$

Misollar:

1. Agar $x, y > 0$ bo'lsa, $x^4 + y^4 + 8 \geq 8xy$ ni isbotlang.

2. $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5 > 0$ bo'lsa quyidagini isbotlang:

$$x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 + x_4^2 + x_5^2 \geq x_1(x_2 + x_3 + x_4 + x_5).$$

3. $x, y, z > 0$ bo'lsa, $x^2 + y^2 + z^2 \geq xy + yz + xz$ ni isbotlang.

4. $a, b, c > 0$ bo'lsa, $\frac{a}{b} + \frac{b}{c} + \frac{c}{a} \geq 3$ ni isbotlang.

5. $a, b, c > 0$ bo'lsa, $(a + 1)(b + 1)(c + a)(b + c) \geq 16abc$ ni isbotlang.

2.O'rta geometrik va o'rta harmonik qiymatlar orasidagi tengsizlik.

Teorema. $G(a) \geq H(a)$ ekanligini, jumladan, $H(a) = G(a)$ tenglik faqat va

faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ shart bajarilsa to'g'riligini isbotlang.

Isboti. Koshi tengsizligidan foydalanib (1-masalaga qarang)

$$(H(a))^{-1} = \frac{a_1^{-1} + a_2^{-1} + \dots + a_n^{-1}}{n} \geq \frac{1}{\sqrt[n]{a_1^{-1} a_2^{-1} \dots a_n^{-1}}} = (G(a))^{-1}$$

tenglikka ega bo'lamiz. Jumladan, $H(a) = G(a)$ tenglik faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ da bajariladi.

1-misol. Agar $a, b, c > 0$ bo'lsa, $\frac{\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c}}{3} \leq \frac{a+b+c}{3}$ tengsizlikni

isbotlang.

$$\text{Yechilishi: } 9 \leq (a+b+c) \left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} \right), \quad a+b+c \geq 3 \sqrt[3]{abc}$$

$$\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} \geq 3 \frac{1}{\sqrt[3]{abc}} \Rightarrow (a+b+c) \left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} \right) \geq \frac{9 \sqrt[3]{abc}}{\sqrt[3]{abc}} = 9.$$

2-misol. Agar $a, b, c > 0$, $ab^2c^3 = 1$ bo'lsa, $\frac{1}{a} + \frac{2}{b} + \frac{3}{c} \geq 6$ ni isbotlang.

$$\text{Yechilishi: } \frac{1}{a} + \frac{2}{b} + \frac{3}{c} = \frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} + \frac{1}{c} + \frac{1}{c} \geq 6 \frac{1}{\sqrt[6]{ab^2c^3}} = 6.$$

3. O'rta arifmetik va o'rta kvadratik qiymatlar orasidagi tengsizlik.

Teorema. $K(a) \geq A(a)$ tengsizlik o'rinli ekanligini, jumladan,

$K(a) = A(a)$ tenglik faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ holdagina o'rinli bo'lishini isbotlang.

Isboti: Koshi tengsizligidan foydalanib (1-masalaga qarang) $2a_i a_j \leq a_i^2 + a_j^2$ $1 \leq i < j \leq n$ tengsizlikni hosil qilamiz. Demak,

$$(a_1 + a_2 + \dots + a_n)^2 = a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2 + 2 \sum_{1 \leq i < j \leq n} a_i a_j \leq a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2 + \sum_{1 \leq i < j \leq n} (a_i^2 + a_j^2) = n(a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2).$$

Eslatib o'tamiz, $K(a) = A(a)$ tenglik faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ o'rinli bo'ladi.

1-misol. $H(a) \geq \min\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ va $\max\{a_1, a_2, \dots, a_n\} \geq K(a)$ tengsizliklarni isbotlang.

Yechimi: Umumiylikni chegaralamagan holda

$$\min\{a_1, a_2, \dots, a_n\} = a_1, \quad \max\{a_1, a_2, \dots, a_n\} = a_n$$

deb hisoblash mumkin. U holda

$$H(a) = \frac{a_1^{-1} + a_2^{-1} + \dots + a_n^{-1}}{n} \geq \frac{a_1^{-1} + a_1^{-1} + \dots + a_1^{-1}}{n} = a_1.$$

$$K(a) = \sqrt{\frac{a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2}{n}} \leq \sqrt{\frac{a_n^2 + a_n^2 + \dots + a_n^2}{n}} = a_n.$$

Izoh. Yuqoridagi misollardan

$\max\{a_1, a_2, \dots, a_n\} \geq K(a) \geq A(a) \geq G(a) \geq H(a) \geq \min\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ ekanligi kelib chiqadi.

Misollar

1. Agar $a, b, c > 0$ va $a+b+c=1$ bo'lsa, u holda quyidagi tengsizlikni isbotlang:

$$\sqrt{a + (b-c)^2} + \sqrt{b + (a-c)^2} + \sqrt{c + (a-b)^2} \geq \sqrt{3}.$$

4. Agar $x, y, z > 0$ va $x+y+z=3$ bo'lsa, u holda quyidagi tengsizlikni isbotlang:

$$\sqrt{x} + \sqrt{y} + \sqrt{z} \geq xy + xz + yz.$$

SINF DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA BA'ZI KLASSIK TENGSIZLIK LARNI O'RGANISH

Ostonov K., Mamadiyorov J. SamDU

1. Koshi tengsizligi. Teorema. $a_1, a_2, \dots, a_n, p_1, p_2, \dots, p_n$ – musbat sonlar bo'lsin.

$$a_1^{p_1} a_2^{p_2} \dots a_n^{p_n} \leq \left(\frac{a_1^{p_1} + a_2^{p_2} + \dots + a_n^{p_n}}{p_1 + p_2 + \dots + p_n} \right)^{p_1 + p_2 + \dots + p_n} \quad (1)$$

Ekanligini isbotlang, tenglik esa faqat $a_1 = a_2 = \dots = a_n$ da bajariladi.

Isboti: $s = \left(\frac{a_1^{p_1} + a_2^{p_2} + \dots + a_n^{p_n}}{p_1 + p_2 + \dots + p_n} \right)$ belgilash kiritamiz. $e^{x-1} \geq x$ ($x \geq 1$) tengsizlikka ko'ra $s \cdot e^{(a_i-1)/s} \geq a_i$,

$i=1, 2, \dots, n$. Bu tengsizliklarni barchasini ko'paytirib chiqamiz:

$$a_1^{p_1} a_2^{p_2} \dots a_n^{p_n} \leq s^{p_1 + p_2 + \dots + p_n} \exp\left(\frac{a_1^{p_1} + a_2^{p_2} + \dots + a_n^{p_n}}{s} - p_1 - p_2 - \dots - p_n \right) = s^{p_1 + p_2 + \dots + p_n}.$$

Tenglik faqat $s = a_1 = a_2 = \dots = a_n$ da bajarilishi esa 1-masaladagidek isbotlanadi.

Misol. Quyidagi tengsizlikni isbotlang: $(\frac{a^8+4b^4+3c^6}{8})^8 \geq a^8 b^{16} c^{18}$.

Yechilishi: Koshi tengsizligining umumiy holiga ko'ra p ning o'rnida 3 kelyapti.

1) $x \in \mathbb{R}$; $p, q \in \mathbb{Q}$ bo'lsa, $\sin^p x \cdot \cos^q x \leq \frac{p^{\frac{p}{p+q}} q^{\frac{q}{p+q}}}{(p+q)^{\frac{p}{p+q}}}$ ni isbotlang.

2) $(\frac{3a^8+4b^4+3c^6}{12})^{12} \geq a^6 b^{12} c^{20}$ ni isbotlang.

3) $a, b, c > 0$ bo'lsa, $\frac{a^2}{b^2} + \frac{b^2}{c^2} + \frac{c^2}{a^2} + 4(\frac{ab+bc+ac}{a^2+b^2+c^2})^2 \geq 7$.

4) $a, b, c > 0$ bo'lsa, $\sqrt{\frac{a}{b} + \frac{b}{c} + \frac{c}{a}} + \sqrt{\frac{ab+bc+ac}{a^2+b^2+c^2}} \geq \sqrt{3} + 1$.

5) $a, b, c > 0$ bo'lsa, $\sqrt{\frac{a+b}{c} + \frac{b+c}{a} + \frac{a+c}{b}} + 2\sqrt{\frac{ab+bc+ac}{a^2+b^2+c^2}} \geq \sqrt{6} + 2$ ni isbotlang.

2. Umumlashgan Yung tengsizligi.

Teorema. $a_1 a_2 \dots a_n \leq \frac{a_1^{r_1}}{r_1} + \frac{a_2^{r_2}}{r_2} + \dots + \frac{a_n^{r_n}}{r_n}$

Tengsizlik o'rinli, bu yerda $a_1, a_2, \dots, a_n, r_1, r_2, \dots, r_n$ lar musbat sonlar, jumladan,

$$\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \dots + \frac{1}{r_n} = 1.$$

Isboti: 5-masaladagi (1) tenglikda a_i ni $a_i^{r_i}$ ga, r_i ni esa $\frac{1}{r_i}$ ($i=1, 2, \dots, n$) ga almashtirib

$a_1 a_2 \dots a_n \leq \frac{a_1^{r_1}}{r_1} + \frac{a_2^{r_2}}{r_2} + \dots + \frac{a_n^{r_n}}{r_n}$ ni olamiz.

Izoh. $n=2$ holida esa Yung klassik tengsizligiga ega bo'lamiz:

$$\frac{1}{p} a^p + \frac{1}{q} b^q \geq ab \quad (a \geq 0, b \geq 0)$$

Bu yerda p, q sonlar $\frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1$ tenglikni qanoatlantiruvchi musbat sonlar.

1-misol. Agar $a, b, c > 0$ va $ab + bc + ac = abc$ bo'lsa, $abc \leq \frac{a^b}{b} + \frac{b^c}{c} + \frac{c^a}{a}$

Yechilishi: Shartga ko'ra $ab + bc + ac = abc \Rightarrow \frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} = 1$

$abc \leq \frac{a^b}{b} + \frac{b^c}{c} + \frac{c^a}{a}$ tengsizlik Yung tengsizligining xususiy holidan kelib chiqadi.

2-misol. Agar $a, b, c > 0$ bo'lsa, $18a^2 + 12b^3 + 6c^6 \geq 36abc$ ni isbotlang.

Yechilishi: $18a^2 + 12b^3 + 6c^6 \geq 36abc$ tengsizlikni ikkala tomonini 36 ga

bo'lamiz $\frac{a^2}{2} + \frac{b^3}{3} + \frac{c^6}{6} \geq abc$; $\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \dots + \frac{1}{r_n} = 1$ bo'lsa, Yung tengsizligi o'rinli.

$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{6} = 1 \Rightarrow \frac{a^2}{2} + \frac{b^3}{3} + \frac{c^6}{6} \geq abc$ tengsizlik o'rinli.

1) Agar $x, y, z \geq 0$ va $x + y + z = 2$ bo'lsa,

$\sqrt{x^3 y + y^3 z + z^3 x} + \sqrt{xy^3 + yz^3 + zx^3} \leq 2$ ni isbotlang.

2) Agar $a, b, c \geq 0$ va $a^2+b^2+c^2=3$ bo'lsa,

$(2-ab)(2-bc)(2-ac) \geq 1$ ni isbotlang.

3) Agar $a, b, c \geq 0$ va $a+b+c=2$ bo'lsa,

$$\sqrt{a^2b+b^2c+c^2a} + \sqrt{ab^2+bc^2+ca^2} \leq 3$$

niisbotlang.

4) Agar $a, b, c \geq 0$ va $a+b+c=1$ bo'lsa, $\sqrt{a+(b-c)^2} + \sqrt{b+(c-a)^2} + \sqrt{c+(a-b)^2} \geq \sqrt{3}$

niisbotlang.

5) Agar $a, b, c \geq 0$ bo'lsa, $\frac{a+b}{c} + \frac{b+c}{a} + \frac{a+c}{b} \geq 4(\frac{a}{b+c} + \frac{b}{a+c} + \frac{c}{a+b})$ ni isbotlang.

3. G'yl'der tengsizligi.

Teorema. $\frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1$ shartni qanoatlantiruvchi barcha musbat p, q sonlar va $a_j,$

$b_j, j = 1, \dots, n$ sonlar uchun

$$\left| \sum_{i=1}^n a_i b_i \right| \leq \left(\sum_{i=1}^n |a_i|^p \right)^{\frac{1}{p}} \left(\sum_{i=1}^n |b_i|^q \right)^{\frac{1}{q}}$$

tengsizlik har doim to'g'ri.

Isboti. $(\sum_{i=1}^n |a_i|^p)^{\frac{1}{p}} \neq 0, (\sum_{i=1}^n |b_i|^q)^{\frac{1}{q}} \neq 0$ deb faraz qilamiz (aks holda (4) tengsizlik bajarilishi ravshan). Yung tengsizligini qo'llab

$$\left| \sum_{i=1}^n \frac{a_i}{(\sum_{k=1}^n |a_k|^p)^{\frac{1}{p}}} \frac{b_i}{(\sum_{k=1}^n |b_k|^q)^{\frac{1}{q}}} \right| \leq \left| \sum_{i=1}^n \frac{|a_i|}{(\sum_{k=1}^n |a_k|^p)^{\frac{1}{p}}} \frac{|b_i|}{(\sum_{k=1}^n |b_k|^q)^{\frac{1}{q}}} \right| \leq \left| \sum_{i=1}^n \frac{|a_i|^p}{p(\sum_{k=1}^n |a_k|^p)} \frac{|b_i|^q}{q(\sum_{k=1}^n |b_k|^q)} \right| = \frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1$$

Ga ega bo'lamiz. Bu yerdan (4) tengsizlik kelib chiqadi.

Izoh. G'yl'der tengsizligining $p=q=2$ dagi

$$\left| \sum_{i=1}^n a_i b_i \right| \leq \sqrt{\sum_{i=1}^n a_i^2} \sqrt{\sum_{i=1}^n b_i^2}$$

Koshi-Bunyakovskiy-Shvarts tengsizligi deb ataluvchi bir muhim hususiy holini aytib o'tamiz.

4. Minkovskiy tengsizligi. Ixtiyoriy musbat $a_j, b_j (j = 1, \dots, n)$ sonlar va natural p son uchun

$$\left(\sum (a_k + b_k)^p \right)^{\frac{1}{p}} \leq \left(\sum a_k^p \right)^{\frac{1}{p}} + \left(\sum b_k^p \right)^{\frac{1}{p}}$$

Tengsizlikni isbotlang.

Yechilishi. $(a_k + b_k)^p = a_k(a_k + b_k)^{p-1} + b_k(a_k + b_k)^{p-1}$ tengsizlikni

qo'shib,

$$\sum (a_k + b_k)^p = \sum a_k(a_k + b_k)^{p-1} + \sum b_k(a_k + b_k)^{p-1}$$

Ni olamiz. (4) tengsizlikka ko'ra

$$\sum a_k(a_k + b_k)^{p-1} \leq \left(\sum a_k^p \right)^{\frac{1}{p}} \left(\sum (a_k + b_k)^{q(p-1)} \right)^{\frac{1}{q}},$$

$$\sum b_k(a_k + b_k)^{p-1} \leq \left(\sum b_k^p \right)^{\frac{1}{p}} \left(\sum (a_k + b_k)^{q(p-1)} \right)^{\frac{1}{q}}$$

Larga ega bo'lamiz, bu yerdan $q(p-1) = p$ tenglik yordamida (6) tengsizlik kelib chiqadi.

1) $(a_1 b_1 + a_2 b_2) \leq (a_1^2 + a_2^2)^{\frac{1}{2}} (b_1^2 + b_2^2)^{\frac{1}{2}}$ G'ol'der tengsizligining

$p=q=2$ holiga ko'ra o'rinli.

2) $(a_1 b_1 + a_2 b_2 + a_3 b_3) \leq \left(a_1^{\frac{p}{3}} + a_2^{\frac{p}{3}} + a_3^{\frac{p}{3}} \right)^{\frac{3}{p}} \left(b_1^{\frac{p}{3}} + b_2^{\frac{p}{3}} + b_3^{\frac{p}{3}} \right)^{\frac{3}{p}}$ G'ol'der

tengsizligining $n=3, p=\frac{5}{3}, q=\frac{5}{2}$ holiga ko'ra o'rinli.

3) Agar $a, b, c \geq 0$ va $a^3 + b^3 + c^3 = 3$ bo'lsa, $a^4 b^4 + b^4 c^4 + c^4 a^4 \leq 3$ ni isbotlang.

4) Agar $a, b, c \geq 0$ bo'lsa, $a^2 + b^2 + c^2 + 2abc + 1 \geq 2(ab + bc + ac)$ isbotlang.

5) Agar $a, b, c \geq 0$ va $abc = 1$ bo'lsa, $\frac{a+b+c}{3} \geq \sqrt[3]{\frac{a^2+b^2+c^2}{3}}$ ni

isbotlang.

ФУНКЦИЯ ТУШУНЧАСИНИ ЎРГАНИШДА KEYS STADI УСУЛИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Жўраев М.У. Пастарғом тумани 41 - мактаб

Маълумки фан ва техниканинг тезкор ривожланаётган ҳозирги даврда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш заруриятини келтириб чиқарди. Бу борада «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди ва республикада таълим – тарбия жараёнини илғор педагогик технологиялар асосида тубдан ўзгартириш вазифаси қўйилди. Бу вазифа босқичма-босқич бажарилмоқда. Таълим тизимида жорий этилаётган педагогик технологиялар фан сифатида юзага келди ва унинг асосий мақсади қисқа вақт сарфлаб кўпроқ билимларни бериш йўллари кўрсатишдан иборат. Бунда эгаланадиган билимлар чуқур ва мукамал бўлишига эътибор қаратилади.

Олимларимиз чет эл тажрибаларини ўрганиб уларнинг яхши жиҳатларини эгаллаб узлуксиз таълим тизимига тадбиқ этиш уларни ривожлантириш орқали янги педагогик ва ахборот технологияларни ишлаб чиқмоқда ва фойдаланиш йўллари кўрсатмоқдалар.

Ҳозирги кунда педагогик технологияларнинг кўплаб усуллари ишлаб чиқарилди. Уларнинг янги авлодлари «case study» усули, лойиҳалар усули, ҳамкорликда ўқитиш, «амалий ўйин» интерфаол таълим усули, Interaktev usullardan таълим-тарбия жараёнида фойдаланилмоқда. Албатта, бу усуллар ҳозирги вақтда ўқитишнинг замонавий усуллари ҳисобланиб уларни қўллаш таълим жараёнида юқори натижаларга олиб келади. Бундай усулларнинг таълим жараёнига қўлланилиши Президентимизнинг 2012 йил 28 майдаги «Малакали кадрлар тайёрлаш ҳамда ўрта махсус касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорига жавоб тариқасида қаралиши мумкин. Лекин бу борада ҳали кўп ишлар қилишга тўғри келади. Чунки, таълим тизимининг ҳамма босқичда ҳар бир дарс жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларни қўллаш учун биринчидан фан дастурларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш, ўқув режаларини унга мос равишда ишлаб чиқиш зарурлиги кўриниб қолди. Иккинчидан, дарслик, ўқув услубий қўлланмаларнинг янгича авлодини тайёрлаш ва бу ишни бошланғич синфлардан бошлаб амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Педагогик ва ахборот технологияларини фаннинг хусусиятига қараб қўлланиш фойдадан холи эмас. Масалан, математиканинг жуда кўп мавзуларида ахборот технологияларидан фойдаланиш ортиқча вақт сарфи ва материални тушуниб етмасликка олиб келиши мумкин. Лекин шундай мавзулар ҳам борки бунда ахборот технологияларидан фойдаланиш катта самара беради. Шунинг учун қаерда ва қачон педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш кераклигини

билиш керак. Чунки, анъанавий усулларда мавзунни ёритиш ҳам катта самара бериши мумкин. Математика фанини ўқитишда keys stadi усули кўпроқ самара бериш мумкин. Бу усул жаҳон тажрибасида ўзининг ижобий натижасини намоён этган ноанъанавий ўқитишнинг энг самарали ва такомиллашган кўриниши бўлиб, бу усул назарий билимларнинг амалий вазифаларни бажаришга қўллаш имконини берадиган воситадир. Бу усул талаба (ўқувчи) ларга мустақил фикрлаш, тинглай олиш, тушуна олиш, таҳлил қила олиш, ўзини баҳолаш, далиллар билан тушунтириш, муаммонинг назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилган ҳолда оқилона ечимини топа олиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу борада ахборот технологияларининг хизматидан ҳам кенг фойдаланиш мумкин (тақдимоглар намоёиш этиш).

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки «keys» методи фақат таълим бериш билан чегараланмасдан у тадқиқот методикаси ҳамдир. Бунда ўқув, таълим ва тадқиқот мазмуни бирлашади. Шунинг учун ҳам бу усул турли таълим усуллари билан етарлича осон бирлашади. Бу усул ўқитувчининг касбий билим, ўқув, маҳорат ва фидоийлик фазилатларини оширишнинг реал воситаси, ўргатишда эса ўқув, таълим ва тадқиқот мазмунини бирлаштиради.

«Keys stadi» усулини дарс жараёнида қўллаш учун талабалар (ўқувчилар) дастур бўйича тайёрланган маърузалар матни билан ёки унинг электрон варианты билан (ўз шахсий компьютерлари ёрдамида) таъминланган бўлиши керак. Кеуларда тайёргарлик кўриш ва уларни ишлаш методикаси кўп вақт талаб этади. Топшириқлар осон бажарилмайди. Бизнинг фикримизча ўрганиладиган мавзу таълим олувчиларга бир неча кун олдин берилиши керак. Улар яхши тайёрланиб, мавзунини ўрганиб келишлари керак (бундай ҳолда мавзунини маъруза қилиб беришга ҳожат қолмайди). Дарс жараёнида «Keys» билан ишлаш технологияси куйидаги босқичларни ўз ичига олади.

1. Таълим олувчиларнинг «Keys» материаллари билан (мавзу ва keys stadiлар) якка тартибда мустақил ишлашлари

2. Кичик гуруҳларнинг асосий муоммо ва унинг ечимларини келишиш борасидаги иши

3. Умумий мунозарада (ўқув гуруҳи доирасида) кичик гуруҳларнинг натижаларини намоёиш этиш ва экспертизадан ўтказиш.

«keys stadi» усулини «Фнкция тушунчаси ва унинг хоссалари» мавзусини ўрганиш жараёнида куйидагича қўллаш мумкин.

Маълумки функция тушунчаси бошланғич синфларда ошкормас ҳолда номоён бўлади. Бу масалалар ечиш ва ифодаларнинг қийматларини топиш билан боғлиқ бўлган вазиятларда кўрилади. Функция тушунчаси умумтаълим мактаблар математик курсида коллеж ва академик лицейларнинг математика курсларида ва ниҳоят олий мактабларнинг «Олий математика» ва «Математик анализ» курсларида босқичма-босқич ривожлантирилиб, кенгайтирилиб ўрганилади. Ҳозирги кунда функциялар назарияси юксак даражада ўрганилган ва фан ватехника тараққиётида муҳим аҳамиятга эга.

Дарсни бошлашдан олдин гуруҳ о'қувчилари учта гуруҳга бўлинади ва ҳар бир гуруҳга сардор тайинланади. Куйидаги «keys stadi» лар экранга компьютер ёки эпидаскоп орқали чиқариб кўйилади. Улар мавзуга оид муоммолари вазиятлар туғдирувчи саволлар қо'йлади.

Shuningdek funksiya tushchasini klasterga yoyish Insert jadvalini tuldirish

krossvort yechish , B . Bh . B jadvallarini tuldirib o'z qiziqishlarini orttiradi.

Endi ekranda qo'ydagicha savollar beriladi.

1. Функция таърифидаги x ва y тўпламлар қандай сонлар тўпламидан иборат бўлиши мумкин?

2. Таърифдаги ҳар бир x сонга битта y сонининг мос қўйувчи коида ва қонун ифодаланиши мумкинлигига мисоллар келтиринг

3. Таърифда айтилган битта $x \in X$ сонга ҳеч қандай $y \in Y$ сон мос келмаслиги ҳам мумкинми? Бундай ҳолда функция ҳақида нима дейиш мумкин?

4. Функция таърифида айтилган $x \in X$ сонга бир нечта, ҳатто чексиз кўп $y \in Y$ лар мос қўйилган бўлса, бундай мослик функция бўла оладими? Нега?

5. Функция таърифида айтилган $x \in X$ лар чексиз кўп бўлиб, уларга ягона $y \in Y$ мос келтирилган бўлса, бундай мослик функция бўла оладими?

6. xOy координата системасида бирор эгри чизик берилган бўлиб, Oy ўқига параллел бўлган тўғри чизик бу чизикни бир нечта нуқталарда кесиб ўтса бу чизик бирон бир функциянинг графиги бўла оладими?

7. Функциянинг аниқланиш соҳасини топишда қандай жиҳатларга эътибор қаратиш керак?

8. Функциянинг қийматлар тўплами чегараланган (чегараланмаган) бўлса, бу функция ҳақида нима дейиш мумкин.

9. Жуфт, тоқ ва даврий функцияларнинг графиклари қандай хусусиятга эга?

10. Очик (ёпик) ораликда аниқланган монотон функция чегараланган ёки чегараланмаганлиги ҳақида нима дейиш мумкин?
11. Асосий элементар ва элементар функциялар қандай фарқланади?
12. Аналитик ифодага эга бўлмаган функция мавжудми?
13. Айлана қандай функциянинг графигини ифодалайди?
14. $y = 1 + x^2$ функциянинг энг кичик қиймати нимага тенг?
15. $y = x^2$, $x \in \mathbb{R}$ функция учун тескари функция мавжудми?
16. Бошланғич синфларда ошқормас ҳолда учрайдиган функционал боғланишлар қандай ўзгарувчилар орасида ўрнатилади? Мисоллар келтиринг.
17. Функция икки ва ундан ортиқ аналитик ифодалар билан берилиши мумкинми?

«Keys stadilar» гуруҳларда муҳокама қилинди ва гуруҳ сардорлари натижаларни эълон қилади. Жавобларга қараб ўқитувчи таълим олувчиларнинг билимини баҳолайди. Бунда қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин.

1. Устоз-шогирд-бахс
2. Устоз-шогирд-мунозара
3. Устоз-шогирд-гипотетик
4. Талаба-талаба, ўқувчи-ўқувчи. Адова тёки кооперация
5. Талаба-талаба «Роль ўйнаш»
6. Устоз-аудитория

Бундан ташқари таълим олувчиларнинг билимини аниқлашда

«Чархпалак», «Ақлий ҳужум» ва бошқа усулларни ҳам қўллаш мумкин. Бу мавзунини ўрганишда элементар функциялар ва уларнинг хоссаларига оид альбом тайёрлаб келишни талаб қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСДА МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВОСИТАЛАРИ

Ишонкулов А., Оқназаров Т.
СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчилари,
Ф.Тўғизбоев
СамДЧТИ академик лицей ўқитувчиси

Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим жараёнида фойдаланишга мўлжалланган кўплаб электрон ўқув материаллари яратилганки, унга электрон дарслик, электрон ўқув қўлланма, ўргатувчи дастур воситалари маълум самарадорликни таъминлайди.

Кейинги йилларда математика фанини ўқитишда компьютерлардан фойдаланиш бир неча асосий йўналишларда олиб борилади. Буларга компьютер ёрдамида билимни баҳолаш, турли ўргатувчи дастурларни ишлаб чиқиш ва ривожлантириш, билишга оид математикавий ўйинларни ишлаб чиқиш ва бошқалар киради.

Математика фанини дастурий воситалардан фойдаланиб ўқитишда энг муҳим қуйидаги уч турдан фойдаланилмоқда:

- тушунтирувчи-намойиш этувчи таълим (у анъанавий ёки ахборот берувчи таълим ҳам деб аталади);
- муаммоли ўқитиш;
- дастурлаштирилган таълим ёки компьютерли ўқитиш.

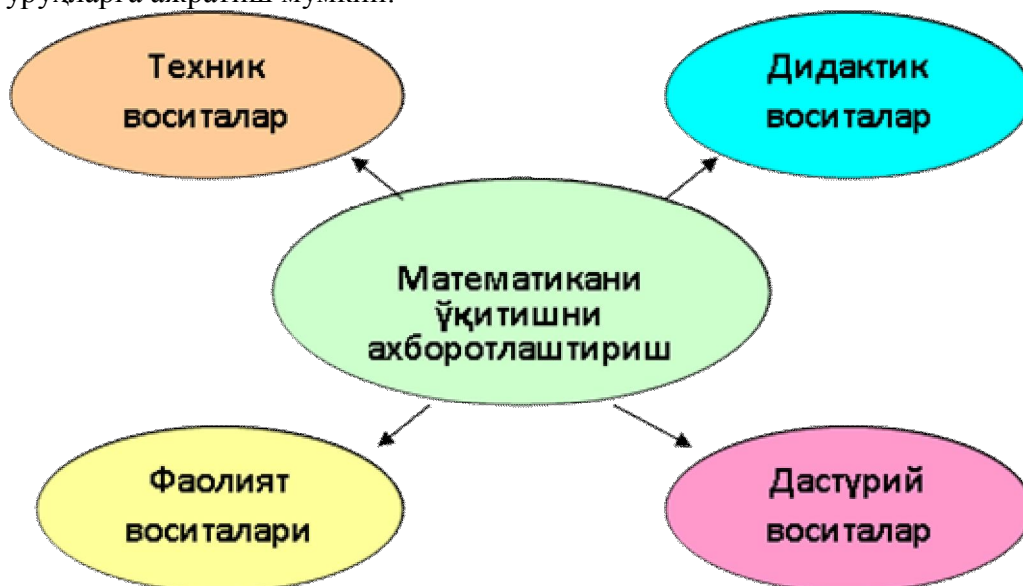
Тушунтирувчи-намойиш этувчи таълим тури вақтни тежаш, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг кучларини асраш, қийин билимларни тушунишни осонлаштириш, таълим жараёнини анча самарали бошқаришни таъминлайди.

Дастурий таълим амаллар кетма-кетлиги тизимини ифодаловчи бўлиб, ўқувчининг билим эгаллаши йўлида ҳар бир қадамни назорат қилишга имкон берадиган ва шунинг асосида ўз вақтида ёрдам кўрсатиш, қийинчиликларини олдини олиш, қизиқишини йўқотмаслик ва салбий оқибатларнинг олдини олишга имкон берувчи ўқув жараёнининг технологиясини яратишга йўналтиради.

Дастурий таълимнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- ўқув материалининг алоҳида қисмларга ажратилиши;
- ўқув жараёнининг билимларни ўзлаштириш бўйича билимлар порсиялари ва фикрлаш амалларидан иборат бўлган кетма-кет қадамлардан иборат бўлиши;
- ҳар бир қадамнинг назорат билан яқунланиши ;
- назорат топшириқларини тўғри бажарганида ўқувчининг янги материалларни олиши ва навбатдаги қадамни бажариши;

Математика фанини ўқитишда ахборот таълим воситаларидан фойдаланишни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

Математика фанини ўқитишда қуйидаги дастурий воситаларнинг ўрни ва самарадорлиги анча юқори ҳисобланди.

Юқорида келтирилган ахборот технологияларининг асосий воситаларидан математика фанини ўқитиш жараёнида фойдаланиш орқали қуйидагиларга эришиш муҳим масала ҳисобланади:

- ўқувчиларнинг ҳар тарафлама ақлий фикрлаш ва тасаввурлаш малакаларини ривожлантириш, уларни замонавий ахборотлашган жамиятда мустақил фикрлаш ва ишлашга тайёрлаш, яъни ҳар қандай мураккаб жараёнларни амалга оширишда мустақил қарорлар қабул қилиш, ўзининг фикрини ва мулоҳазасини баён қилишга ўргатиш, тиришқоқ ҳамда изланувчанлик фаолиятини шакллантириш;

- барча таълим тизимларида ўқитиш жараёнларини тезлаштириш ҳамда уларнинг самарадорлигини ошириш учун янги ахборот ва педагогик технологияларни яратиш ва жалб этиш;

- ахборот-телекоммуникацион технологияларининг барча имкониятларини ҳамда дастурий воситаларини таълим соҳасига жорий этиш орқали унинг мукаммалиги, унумдорлиги, сифати ва самарадорлигини ошириш;

- ахборот-телекоммуникацион технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг мустақил ишлашини ташкил этиш ҳамда шу орқали уларни мустақил фикрлаш ва тасаввур қилиш фаолиятини кенгайтириш ва фаоллаштириш;

- ахборот-телекоммуникацион технологиялар ёрдамида фанлараро алоқаларни чуқурлаштириш, шу билан бирга замонавий технологияларни барча соҳаларга татбиқ этиш;

Математика ўқитишда компьютерларни қулайлигини яна бир йўналиши айрим ўқув ҳолатларини моделлаштиришдир. Моделлаштирилган дастурлардан фойдаланишнинг мақсади, ўқитишнинг бошқа усуллари қўлланганда тасаввур қилиш, кўз олдида келтирилиши қийин бўлган материалларни тушунарли бўлишини таъминлашдан иборат. Моделлаштириш ёрдамида ўқувчиларга маълумотларни график режимда компьютер мультимедиаси кўринишида тақдим қилиш мумкин. Шу боисдан улар математикани чуқур ўрганиш ва ўқув жараёнида сезиларли даражада мустақиллик намоён этишга мойил бўладилар.

Умуман айтганда математика дарсларини дастурий воситалар орқали ташкил этиш қуйидаги самараларни беради: ўқувчиларда билиш эҳтиёжини шакллантиради; ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиради; ўқувчиларда фанни ўрганишга қизиқишни оширади; компьютер билан ишлашни ўрганишга бўлган иштиёқни оширади; компьютерлардан фойдаланиш билан боғлиқ дунёни илмий билишнинг ҳозирги замон методлари билан таништиради; таълимда ўқувчининг индивидуаллик даражасини оширади; ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилиятини ривожлантиради; материаллар мазмунининг хилма-хиллигини таъминлайди; таълимда фойдаланиладиган ўқув материаллари доирасини кенгайтиради; таълимда кўргазмалиликни кучайтиради; ўқувчиларнинг ўз-ўзини назорат қилиши, яъни баҳолаш жараёнининг омилларини кенгайтиради.

3-ШЎБА. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИЛФОР ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИДАГИ МУАММОЛАР

Аббасов С.Б., г.ф.д., СамДУ профессори

Ўзбекистон Республикасининг 27-йиллик мустақиллик даврида барча соҳаларда тубдан ислохотлар олиб борилди. Ушбу ислохотлар негизда асосан таълим ва тарбия масалалари энг устувор вазифа бўлиб саналмоқда. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида, аниқроғи, 1997 йилда “Таълим туғрисидаги қонун” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди. Ушбу дастурни амалга оширишда Республикамизда академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари барпо қилиниб, унинг пойдевори яратилди. Лекин, олиб борилган ислохотлар қарийб 20 йил давомида ўзининг самарасини бермагач, бугунги кунга келиб янгидан таълим жараёнида қайта ислохотлар олиб борилмоқда.

Жумладан, бугунги кунда Республикамизда мактабгача таълим муассасаларини мувофиқлаштирувчи унинг Вазирлиги янгидан ташкил қилинди. Бундан ташқари, академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ислохотлар ўтказилиб, уларда кескин ўзгаришлар қилинди. Қайтадан умумтаълим мактабларида 10-11-синфлар ташкил қилиниб, халқ таълими Вазирлигида ҳам кескин равишда ислохотлар олиб борилмоқда. Шу билан бир қаторда, мактаблар учун янги давр дарсликларини яратиш борасида барча ўқув соатлари учун Давлат таълим стандартлари (ДТС) малака талаблари, ўқув режалари, дарслик ва ўқув қўлланмаларининг асоси яратилмоқда. Мана шу юқорида қайд қилинган ислохотлар ичида барча таълим муассасаларида, яъни болалар боғчасидан тортиб то олий таълимнинг сўнгги босқичларида ўқитиладиган география фани олдида ҳам муҳим ислохотларни олиб бориш кераклигини даврнинг ўз келтириб чиқармоқда. Шунинг учун география таълимини барча таълим муассасаларида тубдан янгилаш даври етиб келди.

Ушбу масалани таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидагилар келиб чиқади. Умумий мажбурий таълим 9 йилдан 11 йилга ўзгартирилган бўлишига қарамай ҳозирда юқори синф ўқувчиларига географиядан дарслик ёки ўқув қўлланма яратилган эмас. Албатта, юқори синф ўқувчилари учун бугун география таълимига оид дарслик яратиш шарт. Чунки мактаб ўқувчилари ўзлари юқори синфларда жаҳон ижтимоий-иқтисодий географияси, амалий география каби фанларни ўрганиб бўлганларидан сўнгги мантиқан уларни давомчиси ҳисобланадиган мутлақо янги фан дарслиги яратилган эмас. Яратиладиган дарсликда албатта Ўзбекистоннинг бугунги кундаги ижтимоий - иқтисодий аҳволи, жаҳон миқёсидаги халқаро алоқалари, унинг географик хусусияти, қўшни давлатлар билан олиб борилаётган халқаро алоқалари ҳамда унинг ижобий натижаларини кўрсата билиш лозим бўлади. Ушбу масалаларни умумтаълим мактабларининг битирувчилари, яъни 11-синф ўқувчилари билиши шарт ҳисобланади. Ундан ташқари, ушбу битирувчиларга Марказий Осиё географиясини табиий географик хусусиятлари билан бир қаторда иқтисодий алоқаларимиз тўғрисида, қўшни давлатлар ҳисобланмиш Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Афғонистон давлатлари географиясини албатта билишлари шарт саналади. Шундагина бизнинг умумтаълим мактаблари битирувчилари умумий ҳолда Ўрта Осиё географияси тўғрисида умумий маълумотларга эга бўлади. Бундан ташқари умумтаълим мактабларидаги география дарслари соатларининг кескин камайиши ҳам ёш авлодни табиатга бўлган меҳр-мухаббатини ривожлантириши етарли эмас. Чунки ўқитиладиган Ўзбекистон табиий географияси ёки Ўзбекистон иқтисодий географиясининг дарс соатлари максимал даражада қисқариб кетди. Шунинг учун ушбу дарс соатларини қайтадан кўпайтириш лозим бўлади. Умумтаълим мактабларида ўқитиладиган “Материклар ва океанлар табиий географияси” фанининг дарс соатлари кам миқдорда ажратилган. Ушбу фанни чуқур ўрганиш учун унинг соатлари миқдорини ошириш лозим бўлади. Шунда ўқувчи ёшларимиз дунё океани ва материклар тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўладилар. Умуман, география дарсларини умумтаълим мактабларида уларнинг ҳафталик ўқитиладиган дарс соатларини кескин равишда ошириш лозим бўлади. Ўқувчиларда ушбу дарс соатларини кўпайиши ўз самарасини бериши аниқ.

Олий таълимда ўқитиладиган география фанларининг ҳам дарслик, ўқув қўлланма ва картографик материаллар билан таъминланиши ҳам бугунги кун бугунги кун талабига жавоб бермайди. Республикамиздаги барча институт ва университетларда географлар тайёрланади. Уларни ўқитишда фойдаланадиган ўқув жихозлари, лобаратория хоналарни жихозларни бугунги давр талабига жавоб беради деб бўлмайди.

Ҳозирги кунда малака ошириш ва қайта тайёрлаш муассасаларида география таълими бўйича ҳам маълум даражада ишлар олиб борилмоқда. Малака ошириш уч йилда бир мартаба бир ой муддатда амалга оширилмоқда. Малака оширишга қатнашаётган тингловчилар учун тузилган режани қайта ишлаб чиқиш ва етарли адабиётлар билан таъминлаш вақти етиб келди.

TA'LIM JARAYONINI INTEGRATSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

**Usmanov B.I., i.f.n., dotsent,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM kafedra mudiri,
Qodirov T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Respublikamizda mustaqillikka erishgan dastlabki kunlardan boshlab mamlakatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'lim tizimini isloh qilish belgilab olingan edi. Ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar yurtimizda ushbu sohaning izchillik bilan rivojlantirilishini va takomillashuvini amaliy hayotda ko'rsatib bermoqda.

Ta'lim jarayonini integratsiyalash nazariyasi bilan bir qator didaktik olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Jumladan N.N.Skatkin, I.Ya.Lerner, Yu.K.Babanskiylarning tekshiruvlarida ta'lim uslublariga taalluqli ikkilamchi tur belgilarining ta'rifi beriladi. Ular uslub-ifoda, mazmun va ta'lim usuli ekanligini isbotlab berishgan.

Gegel falsafadagi uslubni mazmun harakatining shakli sifatida ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida turli xil mantiqiy tizimlar orqali o'qituvchi va u bilan birgalikda o'quvchilar o'z bilim, qobiliyat va ko'nikmalarini deduksiya, induksiya, sintez, umumlashtirish, aniqlashtirish, taqqoslash shaklida ifodalaydilar.

Barcha mantiqiy jarayonlar uslubning mazmun bilan uzviy bog'langan ichki tomonini tashkil qiladi. O'quv jarayonida foydalanilayotgan usul, uslub va shakllar turli tumanligi bilan ajralib turadi [1].

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangi o'quv rejaları va dasturlariga o'tish davrida jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalarni uyg'unlashtirish, atrof-muhitga jiddiy munosabatni o'rnatish va shakllantirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Atrof-muhitga jiddiy munosabatlarning poydevori boshlang'ich sinflarda o'rgatiladi. Shuning uchun iqtisodiy ta'limning natijasi maktab ta'limining birinchi bosqichiga bog'liq. Yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining bilish faoliyatlari cheklanganligi haqida ilgari tushunchalarni ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu boshlang'ich iqtisodiy ta'limning barcha tarkibiy qismlarini o'zgartirish va yangilashga asos yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan va dars talablariga mos keladigan, maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy masalasidir.

XIX-XX asrlar oralig'ida pedagogikada kichik maktab o'quvchilarining tabiiy muhit bilan tanishtirishning integratsiyalangan kursini yaratish fikri paydo bo'lgan. Bu fikr A.Ya.Gerd, D.N.Kaygorodov, A.P.Pavlov nomlari bilan bog'liq bo'lib, ular boshlang'ich maktabga atrofdagi jonli va jonsiz dunyo haqidagi bo'linmagan kursni kirgizishni talab qilishdi.

Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya, fanlararo aloqalarning ayrim jihatlari mashhur pedagoglarning (Ya.Komenskiy, D.Lokk, I.Gerbert, M.Pestalossi, K.Ushinskiy va boshqalar), didaktiklarning (I.D.Zverev, M.A.Danilov, V.N.Maksimova, S.P.Baranova, N.M.Katkina va boshqalar) psixolog olimlarning (E.N.Kabanova, N.F.Talizina, Yu.A.Samarina, G.I.Vergeles), metodist olimlarning (M.R.Lvov, V.G.Goreskiy, N.N.Svetlovskaya, Yu.M. Kolyagin, G.N.Pristupova) ishlarida ko'rib chiqilgan.

Bir qator ishlar boshlang'ich ta'limdagi fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarga bag'ishlangan. Bu muammolar o'quv fanlarini integratsiyalashga o'tishning yaqin rivojlanish zonasidir.

Boshlang'ich maktab fanlarining integratsion aloqalari ham ishlab chiqilgan, qarama-qarshi ifodalangan. Bu aloqalarning mohiyati haqida olimlar orasida qarama-qarshiliklar ko'p.

Integratsiya atama va uslubiy nuqtayi nazardan hodisa sifatida nima ekanligani ko'rib chiqaylik.

«Integratsiya» so'zi lotincha integratio-tiklash, to'ldirish, «integer» butun so'zidan kelib chiqqan [1].

Integratsiya bo'yicha biz ikkita tushunchaga egamiz:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Differensiasiya - fransuzcha (differentiofon lotincha differentia - farq, har xillik, ya'ni butunni bo'laklarga bo'lish, ajratish. Ta'lim mazmunini integratsiyalash – dunyo tendensiyasi (g'oya, fikr, intilish). Integrativ yondoshishi turli darajadagi tizimli aloqalarning obyektiv yaxlitligini aks ettiradi. (tabiat – jamiyat – inson). Integratsiya ilgari bo'lingan qismlarni bir butunga birlashtirish bilan bog'liq. U tizim elementlarining yaxlitlik va uyushqoqlik darajasining oshishiga olib keladi.

Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog'liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarning ishlashi va o'rganish obyektining yaxlitligi tartibga solinadi. Bu umumiy qoidalarni qanday qilib maktab ta'limida qo'llash mumkin? Zamonaviy didaktik va metodikada ta'kidlanishicha, o'quvchilarni o'qitish, rivojlanishi va tarbiyasining muvoffaqiyatlari ularning dunyoning birligi xaqida tushunchaning shakllanganligi, o'z faoliyatlarini umumiy tabiat qonunlari asosida yo'lga solish zaruriyatini tushinishlari, tabiatshunoslik kursida predmentlararo va predmetlar ichidagi aloqalarni yecha olishlari bilan bog'liq. Ta'limdagi integratsiya o'quv predmetlari mazmunini konstruksiyalashga tizimli yondoshish orqali ko'rib chiqiladi.

Integratsiyaning turli darajalari ajratiladi: boshlang'ich, tabiat haqidagi elementlar bilimlarni birlashtiradi; oraliq - predmetlar bo'limlarini bo'lish integratsiyasi; yakuniy - tabiatshunoslikni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan ta'limning oxirgi bosqichi integratsiyasi. Shu bilan birga, tabiiy-ilmiy ta'limni to'liqroq va kengroq integratsiyalash imkoniyati ham inkor etilmaydi. Maktab ta'limini integratsiyalash jarayonining psixologik asosi sifatida psixolog Yu.A.Samarinning assosiativ tafakkur to'g'risidagi fikrlari olinishi mumkin. Bu fikrlarning mazmuni shundaki, har qanday bilim bu o'xshatish, bilimlar tizimi esa o'xshatishlar tizimidir. Yu.A.Samarin o'xshatishlarning quyidagi turlarini ajratadi:

lokal (mahalliy, ma'lum bir joy, narsa bilan chegaralangan), biror tizimga tegishli bo'lgan, tizim ichidagi, tizimlar orasidagi va aqliy faoliyat darajalarini o'xshatishlarining mos keladigan darajasiga birlashtirish xususiyatiga qarab tasniflaydi).

Tabiat yoki predmet haqidagi eng oddiy bilimlarni hosil qiluvchi bog'liqlikning eng soddasi ma'lum bir joy yoki tushuncha bilan chegaralangan lokal tasavvurdir. Bu bog'liqlik boshqa bilimlardan nisbatan ajralgan, shuning uchun eng oddiy aqliy faoliyatni ta'minlaydi. Bu kichik maktab yoshiga xos. Biror bir tizimga tegishli bo'lgan tasavvurlar eng soddaga tizimli tasavvurlardir. Ular biror bir mavzu, predmet yoki hodisani o'rganishi asosida hosil bo'ladi. Biror bir predmetni bilish yangi fakt va tushunchalarning tanlanishi ularni bir bilimlar bilan taqqoslanishi orqali amalga oshiriladi.

Bunda o'quvchilarning tahlil qilish va umumlashtirish faoliyatlari vujudga keladi. Tizim ichidagi tasavvurlar o'quvchilarning butun bir fanlar tizimining bilishini ta'minlaydi. (fizikaviy, kimyoviy, biologik, bilimlar tizimi) o'rganilayotgan fan doirasida bilimlardan keng foydalanish kuzatiladi. Tizim ichidagi tasavvurlar, vaqt, muhit, son bog'lanishlarni aks ettiradi. Predmetlararo tasavvurlar aqliy faoliyatining eng yuqori pog'onasi hisoblanadi. Ular bilimlarning turli tizimlarini birlashtiradi, hodisa yoki jarayonning xilma-xilligini bilishiga imkoniyat beradi. Shu bilimlar asosida umumiy tushunchalar kelib chiqadi. Tizimlararo tasavvurlarning shakllanishi, ularni bilimlardan foydalanishga, ularni bir-biriga bo'ysundirishga, bilimlar chegarasida bo'shliqlarni aniqlashga imkon beradi

Bayon qilingan psixologik dalillar boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta maktab ta'limini integratsiyalashning asosiy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

S.P.Baranov, L.R.Bolotin, V.A.Slasteninning «Pedagogika» kitobida darslarda qo'llaniladigan fanlararo bog'lanish ko'rsatiladi, lekin integratsiyalashgan ta'lim muammolari aks etmagan.

«Boshlang'ich ta'lim» jurnalarida maktab ta'limini integratsiyalash muammosiga katta ahamiyat beriladi. L.N.Baxareva o'zining «Boshlang'ich maktab o'quv mashg'ulotlarini o'lkashunoslik asosida integratsiyalash» maqolasida integratsiya-differensiasiya jarayonlari bilan birgalikda amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish va bog'lash jarayoni bo'lib, yangi, butun, yaxlit bo'limlar yaratishga yordam beruvchi, fanlararo aloqalarni amalga oshiruvchi yuqori ko'rinishdir.

O'quv predmetlari orasida integratsiya predmetlar tizimini inkor etmaydi, integratsiya tizimini takomillashtirishning, kamchiliklari bartaraf etishning yo'li bo'lib predmetlar orasidagi aloqalar va bog'liqliklarni chuqurlashtirishga qaratilgan bunday yondoshuv – differensiasiya va integratsiya orasidagi munosabatlarni tushunishga tayanadi.

Pedagogikaning maqsadi bir xil maqsad vazifalarga ega bo'lgan turli fanlarning element va qismlarini bir butunga birlashtirishga yo'naltirilgan integratsiyani amalga oshirishda o'qituvchilarga yordam berishdir. Ko'p yillik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, keyinchalik esa bitiruvchilar u yoki bu fanlarni o'rganib shu bilim ko'nikmalarni boshqa fanlarni o'rganishda qo'llashga qiynalyaptilar, ularga mustaqil fikrlash, olingan bilimlarni o'xshash yoki yangi vaziyatlarga ko'chira bilish ko'nikmalari yetishmayapti. Bularning hammasi boshlang'ich sinflardagi turli fanlar bo'yicha mashg'ulotlarning o'zaro kelishmovchiligi tufayli sodir bo'layapti. Bu holatda integratsiya bir

predmet bo'yicha bilimlarni ikkinchisiga ko'chirish va faoliyatining almashinishi emas balki zamonaviy fanlar integratsiyasi yo'nalishlarini aks ettiruvchi yangi dedaktiv ekvivalent (mos bo'lgan, o'xshash, keng keladigan narsa) larni yaratish jarayonidir. Psixolog Ye.N.Kabanova-Millerning aytishicha «O'qituvchiga hali uchramagan vazifa asosida bilim ko'nikma va qobiliyatlarni mustaqil ko'chirilishi aqliy rivojlanishning muhim ko'rsatkichidir» L.P.Elanko o'zining «Boshlang'ich sinflarda ta'limni integratsiyalash tajribasi» ishida maktab ta'limini integratsiyalashning muhimligiga e'tiborini qaratadi [1].

Integratsiya darsini samarali qilish vositasi, predmetlar aloqalarini yangi pog'onalariga ko'tarish shakli bo'lib hisoblanadi. Integratsiya o'qituvchilarning turli fanlar bo'yicha kuzatishlari va xulosalarini tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbaidir. Ular faoliyatning turli shakllarining almashib turishi orqali o'quvchilarning charchashi va asabiylashishini oldini oladi.

UZLUKSIZ TA'LIMDA MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

**Haydarov Sh.M., fil.f.n.,
JDPI huzuridagi XTXQTMOHM dotsenti**

Ta'limning yangilanayotgan tizimida o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan dars, seminarlarda yangi bilimlarni o'quvchining o'zi mustaqil ravishda egallashi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu asosga qurilgan mustaqil ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. O'quvchining yangi bilim va faoliyat usullarini o'zlashtirishini ta'minlash.
2. O'quvchilarning bilim olishdagi mustaqilligi va ijodiy qobiliyatlarini o'stirish.
3. Ta'limning ilmiyligi darajasini oshirish.
4. O'quvchilarning bilim olishdagi mustaqilligi va tafakkurini mustaqil, ijodiy yo'nalishga chiqarish.
5. Bolada hissiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish, uning ko'nglida odam va olam sirlarini bilishga ichki ishtiyoqni shakllantirish.

O'qituvchining sinfga olib kiradigan ma'lumotlari ikki qismdan: biri o'quvchilar tayyor bilim sifatida qabul qiladigan, ikkinchisi ular o'zlari mehnat qilib o'zlashtiradigan qismlardan iborat bo'lmog'i kerak. Ta'limning dastlabki bosqichlarida birinchisi ikkinchisiga nisbatan ko'proq bo'lishi maqsadga muvofiq.

Bilimlarni ikkiga ajratishda quyidagi me'yorlarga asoslanish mumkin: a) o'quvchilar mustaqil ravishda o'zlashtirishlari lozim bo'lgan bilimlar ularning real imkoniyatlarini inobatga olgan holdagi murakkablikda va o'zlashtiriluvchan bo'lishi; b) berilajak materialning yechimi dasturda belgilangan vaqt oralig'ida amalga oshishi; c) ijodiy yo'l bilan o'zlashtirilgan bilimlarning mustahkamligi va o'zlashtirilganlik darajasi reproduktiv yo'l bilan o'zlashtirilgan bilimlardan baland bo'lishi kerak.

Mustaqil ta'limda ba'zan muammo qo'yish qiyin kechadi, uni topish juda ko'p izlanishni, mehnatni talab qiladi. Bunday holatlarda o'quvchilar o'zlarini har xil tutishlari mumkin. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda o'quvchilarning intellektual xususiyatlari, o'z xatti-harakatini qo'yilgan maqsad sari yo'naltira olish, aqliy faoliyatini ongli ravishda boshqarish bilan bog'liq individual sifatlari yuzaga chiqadi.

“Shaxsning intellektual xususiyatlari o'z farazini ilgari surish va uni nazorat qilishda ko'zga tashlanadi. Bunday holatlarda tafakkurning ko'p qirraliligi (bir vaqtning o'zida bir nechta aqliy operatsiyani amalga oshira olishi) yorqin namoyon bo'ladi. Ya'ni farazlarini har xil rejalar hamda turli nuqtai nazarlar asosida ilgari surish imkoniyatlari ko'rinadi. Bundan tashqari, shaxsning hayotiy tajribasi, shaxsi va tafakkuri mustaqilligining qay darajada rivojlanganligi, tashabbuskorligi ham namoyon bo'ladi.

Inson tafakkurining asosiy vazifasi olamni yangi bilim va faoliyatlar bilan ta'minlashdir. Olamni anglash - o'z hayoti mobaynida o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari uning tafakkuri mahsuli sanaladi” (1).

Mustaqil ishlarni bajarishda muammoni hal etish faqat o'quvchining yakka holda emas, balki ularning birgalikdagi faol aqliy ishiga aylanishi, bola shaxsining individual xususiyatlarini maksimal darajada inobatga olinishini nazarda tutadi. Faqat shunday sharoitdagina o'quvchida mustaqil ish olib borishga qiziqish paydo bo'ladi deb o'ylaymiz.

Ta'limda xususiy metodika degan tushuncha bor. Bu metodika o'rtacha o'quvchiga mo'ljallangan. Har bir o'quvchi bilan alohida ishlay olish o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq. Buning uchun quyidagilarga e'tibor qaratish zarur :

- u yoki bu o'quv topshiriqlari bir bola uchun qiyin, ikkinchisi uchun oson;

- har bir o‘quvchi dars jarayonida o‘zining kuchi darajasidagi masalani hal qilish bilan shug‘ullanishi;
- har bir o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolish;
- o‘qituvchi dars mavzusida nafaqat o‘quv-biluv muammosini ko‘rishi, balki qanday yo‘llar bilan bu muammo mazkur sinfdagi o‘quvchilarning barchasi tomonidan yechilishi mumkinligini oldindan ko‘ra olish;

- o‘quvchilarning har biri bilan alohida, qo‘shimcha va turli metod hamda usullar bilan shug‘ullanishni talab qiladigan ruhiy xususiyatlarni nazardan qochirilmaligi;
- o‘quvchilar fikrlash faoliyatidagi individual xususiyatlarni, farqlarni bilish lozim.

Mustaqil ishlardagi muammoni yechmoqchi bo‘lgan o‘quvchi avval unda nimalar yetishmayotganini aniqlashi va u faktlarni qanday topish kerakligini belgilab olishi kerak. Shunday ekan, muammoda yechim to‘liq shakllantirilmaydi. O‘qituvchining vazifasi ma‘lum muammoli vaziyatni tashkil etish ekan, buning uchun u, avvalo, o‘quvchiga muammo nimadan iborat ekanini to‘g‘ri anglatishi, bolada shu muammoni hal etishga xohish uyg‘otishi kerak.

“Mustaqil ishlarni bajarishda muammoli masalalarni yechish jarayoni o‘quvchi va o‘qituvchining birgalikdagi faoliyatini taqozo etadi”(2). O‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarga masalani hal etish metodlarini o‘rgatish, ularni bilim olishga yo‘naltirish, masalani mustaqil yechishiga, bunga ijodiy yondashishiga ruh berib turishdan iborat. O‘quvchi muammoga shunchaki o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan o‘quv materialini deb qaramasligi kerak. Uning uchun muammo qiziqarli va ahamiyatli bo‘lgan, har xil qarashlarni solishtirish, tahlillangan haqiqat asosida o‘z nuqtai nazari bo‘lishini talab qiladigan, uni yechish bo‘yicha rejalar tuzishni taqozo etadigan, to‘g‘ri hal etish uchun yetishmaydigan bilimlarni o‘zlashtirishga undaydigan zarur masala bo‘lishi kerak. Mustaqil ishda javob topishga qiziqib qolgan o‘quvchi maqsad sari o‘zi yo‘l qidiradi. Bunday holat birdaniga, bir dars davomida shakllantirilmaydi. Unga asta-sekinlik bilan, ba’zida yillar osha erishiladi.

Mustaqil ta’limdagi asosiy masalalardan biri bevosita undagi muammoning yechilishidan iborat. Bu jarayonni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Muammo, uning tahlili va asoslovini ilgari surish.
2. Masalaning yechimini qidirish va uni hal etish.
3. Yechish yo‘llarining to‘g‘riligini tekshirish va olingan natijani baholash.

Har bir bosqich ma‘lum umumiy jihatlar, o‘quvchining muammoni yechish yo‘llarini qidirishi va topishidan iborat evristik faoliyat bilan xarakterlanadi.

Mustaqil ta’lim o‘quvchilarning ijodkorligi rivojlanishiga ham ko‘maklashadi. Ijodkorlik alohida bir narsa emas va u inson faoliyatining har qanday jabhasida namoyon bo‘lishi mumkin. Har qanday ruhan sog‘lom odam ijodga qodir. Bu degani har bir o‘quvchi o‘zining o‘quv faoliyatida ma‘lum darajada ijodkorlik qirralarini namoyish etishi mumkin.

“Ijodkorlik intellektual qobiliyat bilan bitta narsa emas. Katta intellektual imkoniyatlar hamisha ham ijodkorlikning baland rivojiga mos kelavermaydi. Ijodiy qobiliyatlarni tarbiyalash va rivojlantirish, ijodga o‘rgatish mumkin”(3). Ijodiy jarayonda bilishning barcha jihatlari: eslab qolish, ma‘lumot olish, taqqoslash, tahlillash, umumlashtirish kabi fikriy operatsiyalar ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi.

Mustaqil ta’limda o‘qituvchining asosiy vazifasi o‘quvchida o‘quv materialiga, uni o‘zlashtirib olishiga qiziqishni uyg‘otish. Buning uchun o‘qituvchi, bir tomondan, o‘quvchining e’tiborini o‘quv materialini o‘zlashtirishga imkon beradigan vaziyat yaratishi zarur. Ikkinchi tomondan, o‘quvchining diqqatini uning shaxsi uchun xarakterli bo‘lgan ko‘nikmaga qaratishi kerak. “O‘quv materialining o‘quvchini o‘ziga tortish darajasini mavjud didaktik usullar yordamida ham oshirish mumkin. Unga materialning o‘zlashtiriluvchanligi, aniq va tushunarli bayoni, ko‘rgazmali asosda taqdim etilishi, ahamiyatli jihatlarning ajratilishi kabilar kiradi. O‘qituvchi o‘quvchini dars jarayonidagi muammoni, vazifani o‘zining shaxsiy ishida qabul qilishiga yo‘naltirishi, o‘quvchi esa buni o‘zining bilish faoliyatidagi eng muhim vazifa deb qabul qilishi kerak.”(4).

Mustaqil ta’limda har bir yangi topshiriq o‘quvchi aqliy fikrlashdan foydalanib hal etishi lozim bo‘lgan masala sifatida taqdim etiladi. U olam va odamning mantig‘idan kelib chiqmog‘i; o‘rganiladigan ob’jektning o‘zigagina xos bo‘lgan qarama- qarshiliklarga bog‘liq ma‘lum qiyinchilikni aks ettirgan bo‘lishi; qismlarga bo‘lish, o‘quvchilarni uning yechimi uchun zarur bo‘lgan bilimlarga yo‘naltirishi; ularni faol izlanishga undaydigan hamda o‘quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi lozim.

O‘quvchilarning ishini tashkil qilishda darsning boshida uning asosiy bosqichlarini tavsiflash, ularning har biriga qancha vaqt kerak bo‘lishini bildirish, har ishning muhim jihatlarni ajratish va topshiriqning qiyinchiligi sabablarini asoslash lozim.

Maktab hayoti davrida bolalar faoliyatida mustaqillikning to'liq yo'qola borishi haqidagi tashvishli holat bitiruvchi o'quvchilar oliy maktabga kirayotganlaridagina o'zini namoyon qiladi. Afsuski, bu paytda boshlang'ich va o'rta maktabda yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatishga ancha kech qolingan bo'ladi. Maktab o'quvchilarida bilim olishga bo'lgan qiziqishning asta-sekinlik bilan yo'qolib borayotganligini ta'kidlash bilan birga o'qituvchilar faoliyatini yaxshilashga e'tibor qaratilishi kerak.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ СРЕДНИХ ШКОЛ

**Душанова Г.А.,
к. б. н., доцент СамГУ,
Юнусова Н.А.,
преподаватель РЦППКРНО при САМГУ**

На сегодняшний день система образования становится личностно-ориентированным, предусматривает обращение к сфере личных интересов и потребностей ученика. Приоритетной задачей образования становится развитие личности учащихся, воспитания у них умений анализировать и принимать ответственные решения. Только в этом случае современное образование становится качественным. В этой сфере, биологическое образование должно соответствовать требованиям личных интересов общества, развиваться в свете современных тенденций XXI века, развития биологических и экологических наук.

Известно, что повышения качества образования зависит от совершенствования современных образовательных технологий, которые являются одним из основных ресурсов образования.

Образовательные технологии включают систему деятельности педагога и учащихся в образовательном процессе, которые состоят из педагогических принципов и взаимосвязи цель – содержание – методы, направленную на достижение образовательного результата. В средних школах в деятельности педагога по использованию современных образовательных технологий в образовательном процессе используются направления, связанные по созданию и совершенствованию условий для эффективной образовательной деятельности, по изучению и апробации современных образовательных технологий, по разработке и апробации авторских образовательных технологий, внедрению и распространению эффективных образовательных технологий, по разработке и внедрению системы оценки эффективности, используемых образовательных технологий.

Использование современных структурно-логических технологий является одним из важнейших ресурсов повышения качества урока, как базовой единицы деятельности учителя. Современные структурно-логические технологии основываются на системном подходе и принципах “от простого к сложному”, “от теоретического к практическому”.

В качестве основной структурно-логической технологии системный подход является эффективной технологией развивающего обучения. Системный подход к обучению позволяет развить у учащихся системное мышление, навыки логического познания, стимулировать деятельностную активность учащихся. Кроме того, системный подход обеспечивает преемственность и логическую последовательность учебного материала.

В соответствии с технологией системного подхода любой изучаемый биологический объект рассматривается через понятие “системы”. При этом каждая система имеет свою структуру, которая не сводится к сумме частей, а состоит из взаимосвязанных элементов. Понятие “биологическая система” – основа биологического образования, которая дает возможность обеспечить преемственность и логическую последовательность учебного материала на всех ступенях обучения. Уже при изучении биологии в среднем звене частные понятия могут быть сконцентрированы вокруг общих биологических закономерностей, отражающих суть жизни в целом.

Особенность системного подхода в школьном курсе биологии состоит в том, что материал 6-11-х классов рассматривается как единый образовательный курс, что накладывает определенные требования и на содержание учебного материала, и его методическое сопровождение.

Учащимся среднего звена я объясняю понятие “система”. Система (греч. – составленное из частей, соединенное) – совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях между собой и образующих определенную целостность, единство. Затем учащиеся знакомятся с классификацией систем. Они выделяют живые и неживые системы, естественные (природные) и искусственные (созданные человеком). Элемент системы – это часть или структурная единица, из множества, которых построен изучаемый объект и которая выполняет в данной системе определенную функ-

цию. При этом каждый элемент системы является подсистемой. Биологическая система любого уровня организации – это целое, состоящее из взаимосвязанных частей.

Далее учащиеся знакомятся с отличительными особенностями живых систем. Для биологических систем, в отличие от всех прочих, характерны следующие свойства живого: метаболизм, репродукция, наследственность, изменчивость, рост и развитие, раздражимость, дискретность, саморегуляция.

Развитие системного мышления учащихся – процесс постепенный. В полной мере системный подход реализуется в старших классах в курсе общей биологии, т.к. наиболее эффективно применим при изучении понятия “Уровни организации жизни”. Главный итог подобного подхода к обучению: опора на предыдущие знания, работа над системой общих понятий ведет не только к усвоению знаний, но и к развитию системно-логического мышления, и, следовательно, к более высоким результатам в обучении.

Работу над системой общебиологических понятий необходимо планировать на весь курс биологии с 6-го по 11-й класс. При этом важно выделить ведущие, основные биологические понятия. Не все биологические понятия, предусмотренные программой, несут общеразвивающую нагрузку, не все используются в дальнейших темах. Необходимо выделять те из них, которые работают на систему биологических понятий.

Сами по себе информационные технологии в образовании являются предметом изучения информатики. Для других предметов информационные технологии служат современным и эффективным инструментом для повышения качества образовательного процесса.

Другими словами, при изучении биологии роль информатизации состоит в повышении качества образования через интеграцию информационных и педагогических технологий. Информационными технологиями в практике обучения называют все технологии, предполагающие использование специальных технических информационных средств. При этом в процессе преподавания биологии в школе используются следующие формы работы:

- лекции с мультимедийным сопровождением;
- создание учениками мультимедийных презентаций по темам и разделам учебных курсов;
- организация исследования на уроках и внеурочной деятельности, проведение экспериментов, демонстрация отчетов учащихся об исследовании;
- тренинги навыков с использованием компьютеров;
- контроль обученности средствами интерактивного тестирования.

В современных образовательных условиях значительно возросла роль тренинговых технологий как системы деятельности, способствующей отработке учебных навыков.

Тренинговые технологии в отличие от привычного повторения подразумевают целенаправленные, систематические действия по отработке одного или нескольких видов учебной деятельности. На уроках биологии бывает необходимо тренинговое занятие по обучению шестиклассников навыку настройки светового микроскопа. На таком занятии учащиеся настраивают микроскоп не с целью изучения микропрепаратов, а с целью доведения навыков настройки до автоматизма, что позволяет существенно экономить время проведения лабораторных работ в дальнейшем.

Игровые образовательные технологии в школе включают в себя любое взаимодействие педагога и учащихся через реализацию определенного сюжета. Основная особенность игры как образовательной технологии заключается в том, что в образовательной игре дидактическая цель трансформируется в игровую задачу. Основным преимуществом игровых технологий является возможность применения предметных знаний в практической деятельности посредством создания соответствующей сюжетной ситуации. Игровые технологии весьма сложны в реализации и эффективны только при условии грамотной реализации.

Игровые технологии эффективны не только на первой и второй ступенях обучения, но также показывают высокие результаты в старших классах. На уроках биологии чаще используются игровые технологии не как самостоятельную форму работы, а в качестве элемента более обширной технологии. Например, на этапе закрепления материала учащимся предлагается выполнить имитационное упражнение, позволяющее закрепить полученные знания и навыки в непринужденной творческой обстановке. В частности, учащиеся 9-го класса имитируют процесс биосинтеза белка у доски, исполняя роли субъединиц рибосомы, транспортных РНК, информационной РНК. Такое “представление” помогает лучше представить все этапы сложного процесса матричного синтеза. Также учащиеся с большим интересом изучают биографию выдающегося ученого, если вместо

рассказа о нем в третьем лице, предстоит отвечать на вопросы “интервью”, в котором учащийся предстает перед классом в образе данного ученого и отвечает на вопросы в первом лице.

Диалоговые технологии в лицее связаны с созданием современной коммуникативной среды, расширением пространства сотрудничества учащихся и педагогов. Создание в рамках образовательного пространства ситуаций, в которых учащиеся могут применить и актуализировать предметные знания, обсудить интересующие их вопросы, встретить единомышленников или непосредственно обратиться к авторитетному деятелю создают условия для существенного роста мотивации к изучению учебных предметов у школьников. Практически неограниченные возможности для расширения коммуникативного пространства дает Internet. Учащиеся с интересом участвуют в дистанционных конкурсах, тематических форумах, вступают в профильные сообщества. В практике наиболее ощутимый эффект роста мотивации к изучению предмета у учащихся наблюдается после неформальной встречи школьников с успешным профессионалом, добившимся успеха в области, смежной биологическому образованию.

O'QUVCHINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHDA TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANISH

Eshquvatov J.B.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM metodisti

Sinfdan tashqari o`qish mashg`ulotlarini to`g`ri uyushtirishni “Adabiyot dasturi” oxirida sinfdan tashqari o`qish uchun berilgan asarlar ro`yxati bilan tanishib chiqishdan boshlash lozim. Bu ro`yxatdagi asarlarni ikki guruhga ajratish mumkin:

1. Yozuvchilarning dasturga kiritilmagan asarlari.
2. Yozuvchilarning dasturga kiritilgan asarlari.
3. Sinfdan o`tiladigan asarlarga aloqasi bo`lmasa ham, o`quvchilarning bilim saviyalarini oshirishga xizmat qiladigan asarlar.

Har bir o`quv yili boshida sinfdan tashqari o`qish uchun taqdim qilinadigan asarlar ro`yxati tuzib chiqilgandan keyin bu kitoblarni qayerdan olish kerakligi haqida maslahat beriladi. Shu maqsadda maktab kutubxonasi dastur bo`yicha katalog bo`yicha ko`rib chiqiladi. Agar bu asarlar maktab kutubxonasida bo`lmasa, tuman, shahar kutubxonalaridan olish topshiriladi. Har bir asarni qancha muddatda o`qib chiqilishi ko`rsatiladi. Asarlarning qaysi birini avval, qaysilarini keyin o`qish tushuntiriladi. O`quvchilar bunday asarlarni o`qib chiqqanlaridan keyin o`qish yo`llari aytib o`tiladi. O`quvchilar bunday asarlarni o`qib chiqqanlaridan keyin o`qituvchi suhbat uyushtiradi, o`quvchilarga so`zlatadi, uni o`zi yakunlaydi.

Sinfdan tashqari o`qishni uyushtirishning ikkinchi yo`li, “Adabiyot yangiliklari” degan plakat tuzish va bu plakatda kundalik adabiyot yangiliklarini aks ettirib borishdir. Plakatda ko`rsatilgan asarlarning qisqacha annotatsiyasini berib borish lozim. Annotatsiyada asar muallifi, nashr qilingan vaqti, nomi, hajmi, mavzu va g`oyasi ko`rsatilishi kerak

Sinfdan tashqari o`qishga rahbarlik qilishning yana bir turi o`quv yilida bir yoki ikki marta o`quvchilarning sinfdan tashqari o`qishlari yuzasidan ko`rik-tanlov o`tkazishdir. Bu ko`rik-tanlovda o`quvchilar o`qigan asarlari yuzasidan o`z fikrlarini bildirishadi.

Sinfdan tashqari ishlarining ikkinchi turi adabiy to`garaklardir. To`garaklar uch turli bo`ladi:

1. Adabiy-ijodiy to`garak.
2. Drama to`garagi.
3. Ifodali o`qish va badiiy hikoya qilish to`garagi.

Adabiy-ijodiy to`garaklarda o`tkaziladigan mashg`ulotlar ikki xil xarakterga egadir.

Mashg`ulotning bir xili sinfdan olingan bilimlarni mustahkamlash va to`ldirishga, ikkinchi turi esa o`quvchilarning mustaqil ravishda olib boradigan ijodiy ishlarini o`zgartirishga qaratilgan bo`ladi.

Biror o`quvchi she`r yoki hikoya yozib kelgan bo`lsa, uning nuqsonlarini ko`rsatish, ba`zilarini biror o`quvchiga taqriz qildirish, so`ng muhokama qilish, ijodkor o`quvchining shu faoliyatining yuksalib borishiga yordam beradi. Bu to`garak aozolari 10-15 kishidan iborat bo`lishi mumkin. Uning mashg`ulotlari har oy belgilangan kunda o`tkazilishi kerak

*Drama to`garagi* o`quvchilarning dramatik asarlarga bo`lgan qiziqishlarini taminlaydigan vositadir.

Har bir to`garakka, shuningdek, drama to`garagiga ham shu sohaga qiziquvchilar to`planadilar. Drama to`garagida ham sinf va sinfdan tashqari o`qiladigan materiallar asosida mashg`ulot o`tkaziladi.

Bu to`garak dramatik asarlarni sahnaga qo`yish ishi bilan shug`ullanadi. To`garak mashg`ulotining muhim bosqichlaridan biri asarni sahnaga qo`yishga tayyorlanish davridir. Bu davrda o`quvchilar asarning

maqsadi, badiiy xususiyati va uni o`qish texnikasi bilan tanishadilar. Bu tayyorlanish spektakllar qo`yish, monologlar o`qib berish bilan yakunlanadi.

Drama to`garagi mashg`ulotlarining yana bir turi adabiy montajdir. Adabiy montajlarda tanlangan mavzuni yoritish uchun turli asarlardan kerakli epizodlar, she`riy parchalar kiritiladi.

Ifodali o`qish va badiiy hikoya qilish to`garagida lirik she`rlarni ifodali o`qishga o`rgatiladi. Sinfda ifodali o`qilgan asarni to`garakda qayta o`qib emas, sinfda o`qilgan she`riy asarga yaqin bo`lgan boshqa she`rlarni o`qish tavsiya etiladi. Bu to`garakning o`quvchilarni qiziqtiradigan vositasi radio va magnitofondir.

O`qish texnikasi bilan tanishmoq uchun radiolardagi o`qish va badiiy nutq namunalari bilan tanishtiriladi. To`garak mashg`ulotlarida asarning xarakteriga qarab yakka, kollektiv yoki rollarga bo`lib o`qishni o`rganadilar.

To`garak ishlarining yakuniy qismi adabiy kechadir. Adabiy kecha to`garaklarning ko`rigi bo`lib xizmat qiladi. Uning asosini ma`ruza tashkil qiladi. Ma`ruzani o`quvchi tayyorlaydi. Adabiy kecha biror shoir yoki yozuvchining ijodiga bag`ishlab o`tkaziladi. Uni o`zkazish ikki bosqichdan iborat bo`ladi:

1-bosqich tayyorgarlik davri.

2-bosqich kechani o`tkazish davri.

Buning uchun tayyorgarlikni bir oy oldin boshlash, to`garak a`zolarining har biriga aloxida ish topshirish, ularning tayyorgarliklarini nazorat qilib borish, nihoyat, hamma ishlar tayyor bo`lgach, (joy hozirlash, uni jihozlash, devoriy gazetaning yangi sonini chiqarish, yod olingan parchalarni ko`rikdan o`zkazish, ijrochilarga yo`l-yo`riq ko`rsatish, e`lon chiqarish, ota-onalardan vakillar taklif qilish, maktab radiosini tayyor qilish) adabiy kecha o`tkaziladi.

Sinfdan tashqari olib boriladigan adabiy mashg`ulotlarning yana bir turi *kitobxonlar konferensiyasidir*. Bunday konferensiya biror ijodkorning ijodiy faoliyatiga yoki biror asariga bag`ishlab o`tkaziladi.

Konferensiya ham oldindan ko`rilgan tayyorgarlik asosida, o`quvchi-faollar yoki to`garak ishtirokchilari tomonidan o`tkaziladi. Bunday kechada bir yoki ikkita ma`ruza, uning asarlari hususida so`zlanishi, she`rlaridan ifodali o`qilishi lozim. Konferensiyani tayyorlash va o`zkazishda adabiyot o`qituvchilari, kutubxona mudiri, direktor o`rinbosari ishtirok etadi.

Agar ko`rgazma o`tkazish joiz bo`lsa, ma`lum bir yozuvchining tug`ilish sanasiga atab tayyorlash, tayyorgarlikni bir necha hafta oldindan boshlash yaxshi natija beradi.

Yozuvchining hayotiga oid bo`lgan eksponatlar quyidagilardan iborat bo`ladi:

Yozuvchining portreti, uning oila a`zolari, hayotining ayrim lavhalarini ko`rsatadigan illyustraciya, yozuvchining tarjimai holiga yoki sayohatiga oid karta, yozuvchining ijtimoiy faoliyati, avtograflar, yozuvchining o`zi ishlagan rasmlar, ijod etgan asarlaridan namunalari, rassomlarning yozuvchi asarlariga ishlagan rasmlari, o`quvchilar ishlagan rasmlar, asar yuzasidan ishlangan ko`rinishlar, sinxronik jadval, turli davrlardagi turli sinf vakillarining yozuvchiga bergan baholari, yozuvchining ijodi va u yashagan zamondagi rasm san`ati, yozuvchi asarlari teatr va kinoda, yozuvchi asarlari musiqada yozuvchining da`vatlari, aforizmlari, tanqidiy adabiyot namunalari, bizning davrimizda yozuvchi ijodiga berilgan baholar, poetik tilining tahlil namunalari, asarlarining yaratilish tarixi, maktabdan tashqari ishlarga turli ekskursiyalar va uchrashuvlar kiradi, ekskursiya maktab ma`muriyati bilan kelishilgan holda yozuvchining uy muzeyiga adabiyot yoki o`lkashunoslik muzeyiga uyushtiriladi. Buning uchun ham oldindan tayyorlarlik ko`rish, ishning aniq rejasini tuzish, vaqtini belgilash zarur. Ekskursiya ham o`tilgan darsni mustahkamlashga qaratiladi.

Ekskursiya biror teatrga yoki kinoga olib borish tarzida o`tkazilishi ham mumkin. Lekin teatrdagi qo`yilayotgan spektakl o`quvchilarning darsda olgan bilimlarining uzviy qismi yoki davomi bo`lsa, darsda o`rgatilgan material ko`rsatilayotgan bo`lsa juda foydali bo`ladi.

Ammo har bir bajarilgan ish (ekskursiya, teatr, kino, vistavka, uchrashuv) tarbiyaviy ahamiyatga ega bo`lishi shart.

Bundan tashqari imkon qadar yozuvchi yoki shoir bilan (u hayot bo`lsa) uchrashuvlar o`tkazish o`quvchilarni juda mamnun etadi. Chunki, qishloq o`quvchilari yozuvchi suratinigina ko`rib ulg`aygan bo`lib, uning o`zini ko`rishi, so`zini eshitishi unda katta taassurot qoldiradi. Shuningdek, yozuvchining qadamjoylarini ziyorat qilish ham maktabdan tashqari ish turiga kiradi.

O`quvchilarda mustaqil fikrni shakllantirishda ko`p jihatdan ta`lim metodlaridan foydalanishiga bog`liq. Shu bois o`qituvchi avvalo ta`lim metodlarini puxta bilishi va ulardan o`z o`rnida va oqilona foydalanilsa o`quvchilarda mustaqil fikrni shakllantirishdek pedagogik vazifa bajarilgan bo`ladi.

ИНТЕРФАОЛ ЎҚИТИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК ПРИНЦИПЛАРИ

Бўронов И.К.,

ЖизДПИ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Интерфаол ўқитиш жараёни анъанавий (доска ёнидаги) ўқитишдан фарқли ўлароқ бир қанча методологик қирралар устунлигига эга. Бу авваламбор, иштирокчиларнинг ўйин қоидаларини ишлаб чиқувчи муаллим ва бир-бири билан фаол, эмоционал тусдаги муносабатларига асосланади.

Ўқитувчининг интерфаол ўқитиш жараёнида ишининг самараси бир қанча шартларга боғлиқ:

Биринчи - ўқувчи имкониятларининг берилган технологик (ўйин, тренинг, машқ) мақсад ва вазифаларига мутаносиблиги. Дарс машғулоти учун танланган технологиянинг мақсадига қараб муаллим у ёки бу вазифани бажаради. Масалан, ташкилотчи-сардор, коммуникатор ёки келишмовчиликларни бартараф қилувчи, тўғри йўналиш, йўл-йўриқ кўрсатувчи, яъни фасилитаторлик қилиши мумкин.

Иккинчи - гуруҳ иштирокидаги ўзаро муносабатларни ҳал этишдаги муаллимнинг профессионал тажрибаси. Бунинг учун у диалог ҳамда мультитолог, яъни туркумлашган диалог санъатини эгалаган бўлиши зарур. Диалог кўринишидаги мулоқот психологияда аҳамиятли ҳисобланади, чунки анъанавий "субъект-объект" муносабатига зид равишда "субъект-субъект" муносабатларини ифодалайди.

Диалог доимо ҳар хил фикрлар ва уларнинг кўринишларини, шунингдек, барча интерфаол ўзаро алоқа қатнашчиларининг қўйилган муаммони биргаликда муҳокама қилишини ва ечимини топишни назарда тутаяди. Қатнашчиларнинг фаоллиги ўқувчиларнинг шахсиятига эмас, балки ўзаро мулоқотга, қўйилган вазифага йўналтирилади. Диалогдагина қатнашчилар қўйилган масалага турли нуқтаи назарлар орқали ёндашиш билан бир-бирини ўзаро бойитишади. Муаллим ва ўқувчиларнинг муносабатларидаги тенг ҳуқуқлилиқ, акс алоқанинг амалга оширилиши, қатта ёшдаги ўқувчилар интилишларини рўёбга чиқариб, муаммонинг ягона изоҳини талаб этадиган умумий коммуникатив ва маъно майдонини яратади.

Интерфаол ўқитиш самарасининг учинчи шarti – муаллимнинг шахсий йўналиши билан боғлиқ. Баъзан янги интерфаол технологияни иштиёқ билан ўзлаштира олган муаллим кейинчалик, биринчи синовдан сўнг, ундан воз кечиши мумкин. Одатда, бу ҳолат муаллим ўзининг профессионал ва шахсий обрўсини дискретитация қилиш билан боғлиқ бўлган ҳадиксирашга алоқадордир.

Бу ҳадиксираш типик қийинчиликлар туфайли келиб чиққан бўлиб, шахсият ва ўқув шароитида содир бўладиган муносабатлар стереотиплари билан боғлиқ бўлади ва ўзаро алоқа ўйини қатнашчиларининг авторитар, зўрма-зўраки шаблонларга, монитор услубига, лекцион ва монологик мулоқот жанрига қайтиши кўринишида намоён бўлади. Бундай қийинчиликларни бартараф этиш учун муаллимнинг шахсан ўзи ўйин қоидаларини ишлаб чиқувчи муаллимлар ва шахсий ўсиш: пешқадамлилиқ, шахслараро муносабатлар, рақобат ва бошқа кўринишдаги тренингларда қатнашиши лозим.

Малака ошириш ва қайта тайёрлаш амалиётида қуйидаги ўқув натижаларининг рўйхати кенг тарқалган. Буларни ўқув мақсади сифатида белгилаш мумкин: танишиш (диссоверй); фаннинг маълум соҳасига тегишли асосий тушунчалар ва вазифалар билан танишиш ҳамда асосий мазмунни ўзлаштириш (литерасй): асосий тушунчалар ва вазифаларни таърифлаб беришга лаёқатлилиқ; уддаламоқ (фитерасй): асосий тушунчалар ва вазифаларни фаннинг маълум соҳасига самарали татбиқ этиш; тўлиқ эгаллаш-моҳирлик (мастерй): фаннинг маълум соҳасига тегишли асосий тушунчалар ва вазифаларини самарали қўллаш ҳамда ўзгаларга бу масалада ёрдам бериш. Юқорида санаб ўтилган ўқув мақсадлари турли-туман интерфаол технологияларда кенг қўлланилади.

Интерфаол машғулотлар ўтказиш жараёнида муаллим тингловчиларнинг интеллектуал услублари, маънавий-ахлоқий ривожланиши ва ҳарактер-хусусиятларининг савияси ҳақида маълумот олади. Бу унга керак бўлганда тингловчиларни психологик-педагогик коррекциялаш ва уларга психологик ёрдам беришни амалга оширишига имконият туғдиради.

Шундай қилиб, тингловчилар интерфаол технологиялар ёрдамида раҳбар ва мутахассислар реал профессионал фаолиятига мансуб бўлган социал - психологик ва типик бошқарув муаммолари ечимларини топишга жалб қилинадилар. Малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш курслари қатнашчилари, турли бошқарув ва интеллектуал ролларни (менеджер, методист ёки актив

томошабин ва ҳ.к) ўйнаб, уларни ўзлаштиради. Бу қатнашчилар турли вазиятларда уларнинг хатти-харакатларининг ҳаққоний ва мақсадга мувофиқлиги билан танишадилар.

Ўйин, тренинг ёки вазият таҳлили пайтида берилган ролларга мувофиқ бошқарув қарорлари қабул қилинади. Турли ролларнинг мақсадлари бир-бирига тўғри келмаслиги натижасида ўйин қатнашчилари кўпинча конфликт вазиятда қарор қабул қилишга мажбур бўладилар ва натижада конфликт ҳолатлар ҳамда вазиятларни ўрганадилар.

Ўйин машғулоти тингловчиларни команда аъзолари ўртасида юзага келадиган ҳолатларга ва уларнинг эмоционал реакциясига нисбатан сезгирлигини оширади. Ўйин орқали ўқитиш жараёнида тингловчиларда ўзини англаш ва бошқаларга ёқиш эҳтиёжи ривожланади.

Ҳар бир ўйин иштирокчиси интерфаол жараёнда жамоавий фаолият механизмининг қандай ишлашини кўриш имкониятига эга бўлади. Бундан ташқари ўйин машғулоти иштирокчилар ўртасида соғлом рақобатчиликни келтириб чиқаради. Бу эса уларнинг рақобатга бўлган бардошини, ўзига бўлган ишончини оширади ҳамда ўзини қадрлашни ўргатади.

Интерфаол машғулоти максимал даражада ўқув жараёнини индивидуаллаштиради. Бу эса ҳар бир иштирокчига ақлий ва ижодий салоҳиятини намоён қилишга имконият беради.

Юқорида айтилганидан маълумки, интерфаол технологиялар татбиқ қилинган машғулотида маълумотни ўзлаштириш анъанавий ўқитишга қараганда анча самаралидир. Бу ерда бир пайтнинг ўзида профессионал фикрлаш кўламининг кенгайиши, ўқувчилар ижодий интеллектининг ривожланиши, одамлар билан ишлаш маҳоратининг эгалланиши ҳамда социал тажрибани орттириш содир бўлади.

БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА МУЛЬТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА КўНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Юсупова И.,

ГулДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ катта ўқитувчиси

Ҳозирги даврда ҳаётимизда кўп ишлатиладиган сўзлардан бири “Ахборот” дир. Бу сўз телекўрсатувларда ҳам, радио эшитиришларда ҳам, газета ва журнал саҳифаларида ҳам, муассаса ва ташкилотларда ҳам тез-тез эшитилиб туради. “Ахборот” атамаси лотинча “Information” сўзидан олинган бўлиб, хабар, маълумот кўрсатгичларнинг мажмуасини билдиради. Ахборот - аниқ ва амалда ишлатиладиган хабардир. Профессор А.А.Абдуқодировнинг таъкидлашича: “Ахборотнинг ўзини, бирор объект, атроф муҳитнинг маълум бўлаги ёки маълум жараёни ҳақидаги аниқсизлик даражасини камайтирадиган белгилар, параметрлар, тафсилотлар, йўриқларнинг мажмуаси дейиш мумкин”. Ахборот тушунчаси фалсафий категориялар сирасига кирилади. Шунинг учун, у маълумот тушунчасидан қандайдир даражада фарқ қилади. Қуйида XIX аср бошларидан фан ва техниканинг ютуқлари асосида телеграф, телефон ва радиони кашф этилиши шаҳарлараро ахборотлар алмашилишига кенг йўл очиб берди. Ҳозирги пайтда у ёки бу соҳа бўйича ахборотларни тўплаш, ишлов бериш ва узатишнинг катта имкониятлари туғилди. Шу билан бирга ахборотларни узатишда темир йўл ва ҳаво йўли транспортларидан фойдаланиб келинди.

Телекоммуникация воситаларига телеграф, телефон, факс, радио, сунъий йўлдошлар ва бошқа воситаларлар кирилади. Ўтган асрнинг охирида мультимедиа технологиясининг яратилиши ва уни ахборот технологияларига татбиқ этилиши, замонавий мультимедиа технологиясини яратилишига олиб келди. Мультимедиа технологияси. Дастлаб маълум бир соҳадаги технологик жараён мазмунини кўриб чиқайлик. Технологик жараён деганда, бирон хом ашё, материал ёки ахборотни маълум бир асбоб-ускуна, восита, қурилмалардан фойдаланиб, уларга ишлов бериш, хоссаларини ўзгартириш ва қайта ишлаш натижасида янги сифатли маҳсулот олиш жараёни тушунилади. Мультимедиа технологиясини кўриб чиқишдан олдин таққослаш мақсадида мева қуритиш технологиясини қараб ўтаемиз. Одатда, мева қуритиш технологиясининг жараёни қуйидагича кечади:

1. мевалар танланиб терилади (бошланғич ашё);
2. қуритиш олдида технологик ишлов берилади (саралаш, тозалаш, махсус эритмада ишлов бериш);
3. қуритиш қурилмасига жойлаб қуритилади;
4. қуритилган маҳсулот истеъмолчиларга жўнатилади.

Худди шунингдек, мультимедиа технологиясида ҳам маълум бир технологик жараён амалга оширилади. Бу жараёнлар қуйидагилардан иборат:

1. дастлабки яқка тартибдаги ахборотлар (маълумотлар) танланади;
2. улар битта “пакетга” жамланади ва компьютерда технологик ишлов берилади;
3. янги мультимедиа ахборотлар мажмуаси ҳосил қилинади;
4. сақланади;
5. фойдаланувчиларга тақдим этилади.

Педагогик технологияларнинг бошқа услублардан фарқи, уларнинг тарбияланувчиларда ўрганилаётган материалга нисбатан қизиқиш орттириш ва мотивацияларининг кўтарилиши ҳисобига самаралироқ таълим беришни таъминлашидан иборат.

Мультимедиа технологиясининг қўлланиш соҳалари ҳозирги даврда мультимедиа технологиясидан кўп соҳаларда, жумладан, молия, иқтисодиёт, фан, таълим, маданият, ижтимоий соҳалар, маиший соҳалар, ташвиқот, компьютер ўйинлари фойдаланилмоқда. Шунингдек, фирмаларда тақдимот ва маҳсулотларни ташвиқот қилишда фойдаланилади. Айниқса, банкларнинг операцион залларида, кўرғазма ва ярмарка залларида, автосалон, саёҳат бюроси, аэропорт ва темир йўл вокзалларининг залларида ташвиқот ахборотлари кенг қўламда маълумот беради. Шунингдек, ишлаб чиқаришда, муассасаларда, хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида, архивлаштиришда, музейларда кенг қўлланилади.

Мультимедиа компютер технологиясидан таълим соҳасида янги педагогик технология сифатида фойдаланиш мумкин. Ушбу технология қуйидаги афзалликларга эга: дарс ва машғулотларнинг самарадорлиги ва бериладиган материаллар ҳажмини оширади, ўрганилган материаллар тарбияланувчиларнинг хотираларида узоқ вақт сақланади. Ҳозирги даврда, мультимедиа технологиясидан олий ўқув юртлири, касб-хунар коллежлари ва академик лицейлар, умумий ўрта-таълим мактабларида фойдаланиб келинмоқда. Шу билан бирга, узлуксиз таълим тизимининг биринчи тури бўлган МТМларда ҳам мультимедиа технологиясидан фойдаланишнинг кенг имкониятлари мавжуд. Жумладан, МТМ тарбияланувчиларига ҳарфларни ўргатишда элементар математик тушунчалар билан таништиришда, ижобий ва салбий экологик таъсирларни баён қилишда, таълимий ва ривожлантирувчи компютерли ўйинларни амалга оширишда фойдаланилади. Мультимедиа ва масофали таълим. Масофали таълим ўқитишнинг замонавий шаклларида бири сифатида таълим тизимининг барча соҳаларида ўз ўрнини топмоқда. Жумладан, интернет тармоғидаги ўқув материалларидан кенг фойдаланилмоқда. Интернетдан олинган материалларнинг аксарияти мультимедиа тақдимот шаклида яратилган. Масалан, МТМлар учун “Кимнинг уйи қаерда?”, “Уй яшаш” тақдимотлари ва турли хил компютер ўйинлари шулар жумласидандир. Шундай қилиб, МТМ тарбиячилари мультимедиа тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлганларида, ундан МТМларнинг таълим-тарбия жараёнига фойдаланишлари осон кечади.

ШАҲСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА КРЕАТИВ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПОТЕНЦИАЛЛАРИ

**Сулайманова Д.Н.,
СамДУ ўқитувчиси,
Д.Т.Қурбонова,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси**

Жамиятнинг ҳар томонлама равнақ топиши, тараққий этиши таълимнинг ривожланишига ва мазмунан такомиллашиб боришига боғлиқ. Таълим соҳасидаги энг катта потенциал куч бу шахсдир. Бизга маълумки, ҳар бир фан каби замонавий педагогиканинг мақсади мустақил фикрлайдиган ва фаолият юритадиган, жамият ҳаётида фаол иштирок этадиган шахсни тарбиялашдан иборат. Маълумки, ҳозирги кунга келиб, инсоннинг интеллектуал даражаси унинг қай даражада кўп билимларни эгаллаганлиги, хотирасида маълумот ва далилларни қанчалик кўп сақлаб қолганлигига эмас, балки танқидий, таҳлилий, ижодий таҳлил орқали зарур билимларни ажрата олиши, ахборотларни мулоҳазадан ўтказиб, мустақил ечимга кела олиши билан белгиланади.

Албатта, таълим жараёнида бўлажак мутахассисда креатив (ижодий) тафаккурни шакллантириш бугунги кундаги таълим олдига қўйилган асосий вазифалардан бири десак

муболаға бўлмайди. Зеро, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар талабаларнинг атрофдагилар билан муомала қилишга, мавжуд вазифаларни тўғри баҳолашга, мустақил, танқидий, ижодий фикрлашга имкон берадиган ўқув вазиятларини ташкил этиш заруриятини кўймоқда. Бу эса таълим жараёнида бўлгуси мутахассисларнинг шу жумладан, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг индивидуал имкониятларига қараб, уларнинг билиш фаоллигини ошириш, танқидий, ижодий тафаккурини шакллантириш орқали келгуси педагогик фаолиятга тайёрлашнинг назарий-амалий асосларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Айнан шахсга йўналтирилган таълимда нафақат талаба шахсининг интеллектуал даражасини кучайтиришга, балки улардаги креатив (ижодий) тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш назарда тутилган. Шахснинг маънавияти юксалиши билан унинг фикрлаши ва тафаккури ҳам ривожланиб, шаклланиб боради. Зеро, тафаккур инсоннинг шундай ақлий фаолиятидирки, бу фаолият воқеликни энг аниқ (тўғри), тўлиқ, чуқур ва умумлаштириб ақс эттиришига (билишга), инсоннинг янада оқилона амалий фаолият билан шуғулланишига имкон беради. Креативлик индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёргарликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти маъносини ифодалайди. Креатив тафаккур эса тафаккурнинг ижод жараёнини ташкил этиш ва ижод натижалари (маҳсуллари)ни башоратлашни ифодалувчи тушунча саналади.

Креатив фикрлаш ўқитувчи фаолиятида яққол кўриниб туриши лозим. Шу маънода ўқитувчининг ижодкорлиги касбий фаолиятига ижодий (креатив) ёндашувида ақс этади. Креативлик педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи хусусиятидир. Ўқитувчининг креативлиги фаолиятининг куйидаги ҳолатларида намоён бўлиши зарур:

1) ўқитувчилар томонидан ўқув фанларини паст ўзлаштираётган ва уларни ўрганишга зерикарли деб ҳисоблаётган талабалар эътиборларини фан асосларини ўзлаштиришга жалб этиш;

2) ўқитувчиларга талабаларда креатив фикрлаш ва ижодий фаолият натижаларини рағбатлантиришга хизмат қиладиган стратегия ва воситаларни тавсия этиш орқали аудиторияда улардан самарали фойдаланишлари учун имконият яратиш.

Ўқитувчининг креативлик сифатларга эга бўлмаслиги сабабли талабалар қизиқарли ва ажойиб ғояларга эга бўлсаларда, бироқ уларни ифодалашда сусткашликка йўл кўядилар. Натижада таълим жараёнида қўлланилаётган методлар талабаларда эркин, мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилмаслиги билан белгиланади.

Ўқитувчида креативлик сифатлари ўз-ўзидан ривожланмайди. Шунга кўра тадқиқотларда шахс (жумладан, педагог)ларда креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари ёритилган. Патти Дрепеау томонидан шахс (педагог)ларда креативлик сифатлари муваффақиятли ривожлантиришнинг тўртта йўли кўрсатилган:

1-йўл: креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш;

2-йўл: амалий креатив ҳаракат кўникмаларини ривожлантириш;

3-йўл: креатив фаолият жараёнларни ташкил этиш;

4-йўл: креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиш.

Муаллиф томонидан тавсия қилинган ушбу стратегия талабаларда креативликни ривожлантиришда ўқитувчилар учун қўл келиши ҳамда талабаларда ўқув фанларини ўрганишга бўлган қизиқиш, интилишни ривожлантириши шубҳасиз [1, 6-6].

Шахсга йўналтирилган таълим талаба шахсидаги мустақиллик, ташаббускорлик, ижодийликни ҳис этиш каби сифатларни тарбиялайди. [2, 86-87 б]. Ушбу технологиянинг диққат марказида турли ҳаётий вазиятларда онгли танлашга қобилиятли, янги тажрибаларни идрок этишга тайёр, ўз имкониятларни ўзи амалга оширишга иштиёқманд ноёб инсон туради. Бундай шахснинг муваффақияти анъанавий технологиядаги билим ва ижтимоий меъёрларни тарбияланувчиларга формал узатишдан фарқли равишда, эркин фикрли шахсни шакллантириш эканлигини билдиради.

Бундан ташқари ушбу технологияларнинг ўзига хослиги шундаки, улар шахс ривожланишини қандайдир буюртма асосида шакллантиришга эмас, аксинча унинг (шахснинг) табиий қобилиятлари асосида шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

Таълим мазмуни ўзида бола шахси шаклланиши ва ривожланишидан келиб чиқувчи муҳитни ақс эттиради. Унинг инсонпарварлик хусусияти инсонга, инсонпарвар меъёрларга ва идеалларга эътибор қаратилганлигидир.

Шахсга йўналтирилган технология ҳар бир талабанин индивидуал ўзига хослиги билан боғлиқликда таълим ва тарбиянинг метод ва воситаларини излаб топишга ҳаракат қилади.

Технология анънавий технологиядаги болага авторитар, мустақиллигини эътироф этмаган ҳолда қарашга қарама-қарши қўйилади. Севиш, ғамхўрлик, ҳамкорлик асосида шахс ижодийлиги ва ўзини-ўзи ривожлантириши учун шароит яратади. Зотан ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидаги асосий тамойиллар ҳосидир:

- *инсонпарварлик*, яъни инсонга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш, зўрлашдан тўла воз кечиш;
- *ҳамкорлик*, яъни педагог ва ўқувчилар муносабатидаги демократизм, тенглик, шериклик;
- *эркин тарбиялаш*, яъни шахсга унинг ҳаёт фаолиятини кенг ёки тор доирасида танлаб олиш эркинлиги ва мустақилликни бериш, натижаларни ташқи таъсирдан эмас, ички ҳиссиётлардан келтириб чиқариш. Шахсга йўналтирилган технологияларнинг коммуникатив асоси-педагогик жараёнда ўқувчига инсоний-шахсий ёндашув ҳисобланади.

Юқорида айтилганидек, шахсга йўналтирилган таълим технологияларида педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект ҳисобланади; ҳар бир талаба қобилият эгаси, кўпчилиги эса истейдод эгаси саналади; юқори этик кадриятлар (сахийлик, муҳаббат, меҳнатсеварлик, виждон ва бошқалар) шахснинг устувор хислатлари сифатида тан олинади. Талабаларда креатив тафаккурни шакллантиришда шахсга йўналтирилган таълим технологияларининг айрим хусусиятлари қуйидаги жадвалда келтирилган.

Замонавий шароитда таълим жараёнининг барча имкониятларига кўра шахсни ривожлантириш, ижтимоийлаштириш ва унда мустақил, танқидий, ижодий фикрлаш қобилиятини тарбиялашга йўналтириш талаб қилинмоқда. Ўзида ана шу имкониятларни намоён эта олган таълим шахсга йўналтирилган таълимдир. Зеро шахсга йўналтирилган таълим-талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инobatга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган таълимдир. Бу таълим ўқитиш муҳитининг талаба имкониятига мослаштирилишини назарда тутати. Шахсга йўналтирилган таълимнинг ўзига хос жиҳати таълим олувчи шахсини тан олиш, уни ҳар томонлама ривожлантириш учун қулай, зарур муҳитни яратишдан иборат.

Шахсга йўналтирилган таълим талабани таълим тизимига педагог сифатида ҳар бир талабанинг ҳурмати ва ишончини қозона олиши мослаштиришини эмас, аксинча, унинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда ҳар томонлама ривожланиши, шахс сифатида камолга етиши учун зарур шарт-шароитларни яратишни назарда тутди. Бу турдаги таълим талабаларни ўз-ўзини ривожлантиришга, мустақил билим олишга ўзининг ички имконияти, қобилиятларини тўла намоён эта олиш, энг асосийси, креатив тафаккурларининг шаклланиши учун зарур шароитни вужудга келтиради.

“YOSH DASTURCHI” TO’GARAGI VA UNI TASHKIL ETISH YO’LLARI

Jo’rayev U.,

Guliston davlat universiteti katta o’qituvchisi,

Tashtemirova N.N.,

GulDU huzuridagi XTXQTMOHM katta o’qituvchisi

Informatika bo’yicha sinfdan tashqari tadbirlar o’tkazish uslubiyati hozirgi davrdagi o’qitish samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Zero, informatikani o’qitishda sinfdan tashqari tadbirlarning o’ziga xos xususiyatlari va ularning fan taraqqiyotiga hamda o’qitish usullarining takomillashishiga o’z ta’sirini ko’rsatmay qolmaydi.

Fan rivoji va uni o’qitish metodikasi uzviy bog’liqligini ko’ra bilish yangi pedagogik texnologiyalarini yaratish uchun mustahkam zamin yaratadi. Shu sababdan sinfdan tashqari tadbirlarning mazmuni va ularni o’tkazish uslubiyati, informatika bo’yicha sinfdan tashqari tadbirlar, to’garaklar, haftaliklar, konkurs va olimpiadalar, olimpiadalarga o’quvchilarni tayyorlash metodikasi, devoriy gazeta, bo’sh o’zlashtiruvchi o’quvchilar bilan mashg’ulotlar o’tkazish, fan bo’yicha kechalarni uyushtirish, informatika tarixiga oid ma’lumotlarni berish, fakultativ mashg’ulotlarni o’tkazish uslubiyatini qo’llash uchun zarur bilimlar va ma’lumotlar berishni talab etadi.

To’garak mashg’ulotlar uchun tavsiya etilayotgan yo’nalishlarni belgilash jarayonida amaldagi maktab dasturini to’laqonli bajarish, ayrim qiyin o’zlashtirilayotgan mavzularni kengaytirib o’qitishga alohida e’tibor qaratildi.

Quyida “Yosh dasturchi” to’garak mashg’uloti uchun mashqlardan namunalar keltiramiz:

Ishning maqsadi: O’quvchilarga izlash va saralash algoritmlariga doir dastur tuzishni o’rgatish.

Bu mavzu bo’yicha to’garak mashg’ulotini o’tish uchun zamonaviy kompyuter va uning qo’shimcha qurilmalaridan foydalaniladi. Quyida izlash va saralash algoritmlari to’g’risida qisqacha nazariy ma’lumotlar hamda dastur tuzish namunalari keltirilgan.

Sonli to’plamlarning eng katta va eng kichik elementlarini aniqlash algoritmlari. Sonli to’plamlarning eng katta (eng kichik) elementlarini topish uchun ularning boshlang’ich elementi boshqa hamma elementlari bilan navbatma-navbat taqqoslanadi. Agar boshlang’ich elementi taqqoslanayotgan elementdan kichik (katta) bo’lsa, u holda boshlang’ich element tashlab yuboriladi va katta (kichik) element sifatida taqqoslanayotgan element olinadi. Agar boshlang’ich element taqqoslanayotgan elementdan katta (kichik) bo’lsa, u holda katta (kichik) element sifatida to’plamning boshlang’ich elementining o’zi saqlanadi.

Sonli to’plamning eng katta elementini topish jarayoni matematik formula orqali quyidagicha ifodalanadi:

$$y_{\max} = \begin{cases} y_i, & \text{agar } y_i > y_{\max}; \\ y_{\max}, & \text{agar } y_i \leq y_{\max}. \end{cases}$$

Xuddi shunday eng kichik elementni topish quyidagicha ifodalanadi:

$$y_{\min} = \begin{cases} y_i, & \text{agar } y_i < y_{\min}; \\ y_{\min}, & \text{agar } y_i \geq y_{\min}. \end{cases}$$

1-misol. $X(x_1, x_2, \dots, x_{100})$ massivning eng kichik elementi va uning tartib nomerini topish dasturini tuzing.

X massivning elementlari kompyuter xotirasiga kiritiladi. Massivning eng kichik elementi sifatida uning birinchi elementini olish maqsadga muvofiq. Buning uchun sikldan oldin $XMIN:=X[1]$ va $IMIN:=1$ ta'minlash operatorlari yoziladi. Bu erda $IMIN$ orqali massivning eng kichik elementi tartib nomeri belgilangan. Agar $x_i < XMIN$ shart bajarilsa, $XMIN:=X[i]$ va $IMIN:=i$ ta'minlash operatorlari bajariladi.

Massivning eng kichik elementi va uning tartib nomerini topish dasturi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

```
Program MINM(input, output);
var xmin:real; i, imin:integer;
x:array[1..100] of real;
begin for i:=1 to 100 do read(x[i]);
xmin:=x[1]; imin:=1;
for i:=2 to 100 do if x[i]<xmin then
begin xmin:=x[i]; imin:=i; end;
write(xmin, imin);
end.
```

Massivning eng katta elementini topish dasturi ham xuddi shu tartibda tuziladi.

2-misol. $X(x_1, x_2, \dots, x_{100})$ massivning elementlarini kamayib borish tartibida joylashtirish dasturi tuzilsin.

Massivning eng katta elementini topish usulidan foydalanamiz. Ichki siklda massivning eng katta elementi topilishi kerak. Buning uchun tsikldan oldin eng katta element sifatida massivning birinchi elementi olinadi va sikl ichida eng katta element va uning tartib nomeri topiladi. Sikl tugagandan keyin eng katta element birinchi element o'rniga va aksincha, birinchi element eng katta element o'rniga yoziladi. Keyin esa ikkinchi elementdan boshlab qolgan elementlar ichidan eng kattasi va tartib nomeri topiladi. Topilgan eng katta element ikkinchi o'ringa, ikkinchi element eng katta element o'rniga yoziladi. Bu jarayon x ning 1 dan $n-1$ gacha bo'lgan qiymatlari uchun takrorlanadi, chunki oxirida bitta element qoladi va uning eng kattasini topish ma'noga ega bo'lmay qoladi.

Dastur quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

```
Program SORT(input, output);
Var xmax:real;
k, k1, i, kmax:integer;
x:array[1..100] of real;
begin for i:=1 to 100 do read(x[i]);
for k:=1 to 99 do begin
xmax:=x[k]; kmax:=k;
k1:=k+1; for i:=k1 to 100 do
if x[i]>xmax then begin
xmax:=x[i]; kmax:=i; end;
x[kmax]:=x[k]; x[k]:=xmax; end;
for i:=1 to 100 do write(x[i]); end.
```

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA O'YINLAR TEXNOLOGIYASI

**Nigmatova M.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Bugungi kunda ta'lim tizimiga, jumladan maktabgacha ta'lim tizimiga ham yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar kirib kelmoqda. Bu texnologiyalarning mazmun mohiyatini, asosiy tamoyillarini, qonuniyatlarini, ulardan samarali foydalanish yo'llarini amaliyotchi tarbiyachi va o'qituvchilarga yetkazib berish pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biridir. Ta'lim texnologiyasi tushunchasi ta'lim maqsadiga erishish quroli, ya'ni oldindan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida bosqichma- bosqich amaliyotga joriy etish va shu maqsadga erishishning metod, usul va vositalari tizimini, ta'lim jarayonini boshqarishni ifodalaydi.

Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi bola shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat. O'yin texnologiyasi ham o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

Pedagogik ijrochilik o'yinlarini bola uch yoshdan boshlab o'zlashtira boshlaydi. Shu yoshga kelib bola odamlar o'rtasidagi munosabatlar bilan tanisha boshlaydi, hodisalarning ichki va tashqi tomonlarini ajrata boshlaydi, o'zida ichki kechinmalarni seza boshlaydi. Ularga munosabat bildiradi. Maktabgacha yoshda bolalar o'yin faoliyatini o'zlashtira borib ijtimoiy qadri va ijtimoiy baholanuvchi faoliyatga tayyorlana boshlaydilar. Maktabgacha ta'lim tizimida qo'llaniladigan pedagogik o'yinlarning quyidagi turlari mavjud:

1. Bolalar kayfiyatini ko'taruvchi.
2. Hamkorlikka chorlovchi.
3. Bolalarni o'zligini namoyon etishga chorlovchi.
4. Bolalarda o'ziga ishonch hissini shakllantiruvchi, jismoniy va intellektual muammolarni yo'qotishga qaratilgan.
5. Maktabgacha bolalar xatti-harakatidagi cheklanishlarni tavsiflovchi.
6. Bolalar shaxsi strukturasi ijobiy korreksiyalar beruvchi.
7. Millatlararo bag'rikenglikni shakllantiruvchi.
8. Bolalarda ijtimoiy, jamoaviy munosabatlarni shakllantiruvchi o'yinlar.

Maktabgacha ta'limda rivojlantiruvchi pedagogik o'yinlarni o'quv tarbiya jarayonida qo'llash quyidagi o'ziga xos xarakterga ega bo'ladi. Birinchidan, rivojlantiruvchi pedagogik o'yinlar maxsus topshiriqlar majmuasidan iborat bo'ladi. Ikkinchidan, o'yin faoliyatidagi topshiriqlar rangli kublar, g'ishtchalar, kvadratlar, plastilin, karton qog'ozlar, konstruktor-mexanik majmualarida turli rasm va jimjimador predmetlar vositasida amalga oshiriladi. Uchinchidan, topshiriqlar mustaqil bajarilishini ta'minlash maqsadida ularni osondan qiyinga tomon, aniq vaqt oralig'ida sifatli bajarilishini ta'minlash darkor. Maktabgacha ta'lim muassasalarida interfaol o'yinlardan foydalanish ijobiy natijalarga olib keladi. Bu o'yinlar jarayonida bola passiv ob'ektdan faol sub'ektga aylanadi. Tarbiyachining asosiy vazifasi esa o'yinni tashkil etish, bolalar ijodiga sharoit yaratishdan iborat.

Interfaol o'yinlar jarayonida bola mustaqil fikrini to'g'ri bayon etishga, boshqalarni tinglashga o'rganadi, boshqacha qilib aytganda interfaol o'yinlar orqali kelajakda har bir bola uchun zarur bo'lgan ijobiy sifatlar shakllantiriladi. Interfaol o'yinlarni samarali o'tkazish uchun quyidagi qoidalarga e'tibor berish lozim:

1. Mashg'ulot oldidan bolalar o'yin qoidalari va mazmunini qay darajada tushunganliklarini aniqlash.
2. Bolalarning yosh xususiyatlari va bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini hisobga olish.
3. Har bir bolaning qobiliyati va psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish.
4. O'yin jarayonida bolalarga qiziq bo'lgan materiallardan foydalanish.
5. Diqqat va e'tiborni jalb etadigan uslublarni izlab topish.
6. Bolalarga rollarni to'g'ri taqsimlash.
7. O'yindan qanday maqsadda foydalanish mumkinligini bilish.
8. O'yinning asosiy bosqichlari haqida tasavvurga ega bo'lish va natijalarini tahlil qilish.

Pedagogik nuqtayi nazardan to'g'ri tashkil etilgan o'yin bolaning axloqiy, irodaviy xususiyatlarini shakllantirish bilan birga unda bilim olishga, atrofdagi olam sirlarini ochishga qiziqish uyg'otadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin texnologiyalaridan keng foydalanish kerak. O'yinlar texnologiyasi tushunchasi pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismidir. O'yin texnologiyasi an'anaviy ta'limdagi o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi nazariy asoslardan foydalanish maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, o'yinlar voqelikni bola tomonidan faol ravishda o'rganib, bilib olish vositasi ekan. Bola o'ynab turib dunyoni biladi.

ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ

Хамроева Ф.А.,
Тошкент давлат техника университети
таянч докторанти

Фан-техника инқилоби таълим тизимига замонавий ахборот технологияларини кириб келишига сабаб бўлди. Бу ўз навбатида таълим тизимининг сифатини, кўрғазмалилигини ҳамда комплекслигини ортишига олиб келмоқда. Бугунги кунни компьютер техникасисиз тасаввур этиш қийин. Таълим тизимида компьютерлардан фойдаланиб электрон ўқув қўлланмалар яратишнинг афзаллик томонлари ҳақида жуда кўплаб фикрлар билдириш мумкин. Электрон ўқув қўлланмалар бугунги кун география дарсининг самарадорлигини оширишда, унинг кўрғазмалилигини, комплекслигини, қолаверса дарснинг айрим қисмларини талаба ўз кўз ўнгида гавдалантиришда жуда катта услубий-дидактик аҳамиятга эга. Электрон ўқув қўлланмалардан фойдаланишнинг асосий мақсади ўқув предмети материалларини қисқа вақт ичида талабаларга тўлиқ ва аниқ етказиб бериш, талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ҳамда уларда фанга бўлган қизиқишни орттиришдан иборатдир. География таълимида электрон ўқув қўлланмалар асосида ҳар томонлама ривожланган ёшларни тайёрлашни кўзда тутуди. Географиядан бериладиган билимлар таълим ва тарбия билан бирга қўшиб олиб борилади. Бугунги кунда география фани бўйича тайёрланган электрон ўқув қўлланмалар сони кўпчиликти ташкил этмайди, мавжуд электрон қўлланмалардан фойдаланишда эса алоҳида меъзонларга асосланган услублар томонидан мукамал ишлаб чиқилмаган. Демак, бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири медиатеχνологиялардан фойдаланган ҳолда электрон ўқув қўлланмаларни тайёрлашдир.

Электрон ўқув қўлланмага қўйиладиган талабларни асосан икки гуруҳга ажратиш мумкин:

Дидактик талаблар:

- илмийлик, ўзлаштиришнинг енгиллиги, муаммони қўйиш ва ҳар томонлама асосли тарзда билим олишлик;
- ўқиш жарёнида талабанинг фаол ва онгли иштироки;
- билим олишнинг тизимли ва босқичма-босқич амалга оширилиши;
- билимни мустаҳкам ўзлаштирилишининг таъмин этилиши;
- ўрганувчи учун ўқиш мустақил ҳолда бўлишлигини таъминланиши;
- ўқитишнинг интерактивлиги;
- ўқитишнинг уйғунлигини таъминлаш;
- ўқув материалларни тақдим этишга тизимли ёндошиш.

Психологик талаблар:

Электрон ўқув қўлланмаларнинг самарадорлигига эришиш компьютер билан ўзаро мулоқотнинг психологик томонларини ҳисобга олиш асосида амалга оширилиб, уларга:

– электрон ўқув қўлланмалардаги ўқув материални тақдим этиш англаш (когнитив) жараёнининг вербал – мантиқий, сенсор – перцептив (ҳис қилиш, сезиш) ва ифодаланиш даражасига мос келиши керак. Шунингдек, англаш билан боғлиқ психологик жараёнларга ахборотни қабул қилиш (асосан, кўриш ҳамда эшитиш, ҳис қилиш) эътибор қилиш (унинг турғунлиги, жамланиши, бир нарсдан иккинчисига ўтиши, тақсимланиш ва эътибор даражаси), фикрлаш (назарий тушунча, амалий кўрғазмали ва амалий - ҳаракатли), тасаввур қилиш, хотира ва бошқалар;

– электрон ўқув қўлланма ундан фойдаланувчи учун қулай, фанни ўзлаштиришга ижодий ёндашиш ва сихат-саломатлиги учун мақбул меҳнат шароитларини яратиш каби асосий талаблар киради.

Электрон ўқув қўлланма ўрганувчига ўқув-машқ амалларини такрорий бажариш ва назорат қилишнинг турли хил имкониятларини яратиши лозим. Электрон ўқув қўлланма ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол электрон мулоқотни ташкил этиш тадбирларига асосан қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ўрганувчини ўқиш фаолиятини шакллантириш;
- ўрганувчи ўқиш фаолиятини назорат қилиш;
- танланган жавобларнинг маъқуллигини текшириш;
- амалий машғулот шаклида ўқитиш жараёнини шакллантириш;
- математик ҳисоб-китобларнинг тўғрилигини текшириш;

- график маълумотларнинг киритилишини назорат қилиш;
- чекланмаган шаклда аналитик ифода киритилишини назорат қилиш.

Электрон ўқув қўлланмалар талабаларнинг илмий дунёқарашини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Талабалар томонидан билимлар: ўқув материални сезги органлари орқали қабул қилиш, тасаввур қилиш, абстракт фикр юритиш, ўрганилган маълумотларни ёдда сақлаш, билимларни таниш одатий ва янги қутилмаган вазиятларда қўллаш босқичлари ёрдамида ўзлаштирилади. Маъруза анъанавий, табиий ва тасвирий воситалардан фойдаланилганда талабалар томонидан билимларни ўзлаштиришнинг тасаввур қилиш, абстракт фикр юритиш босқичларини амалга ошириш имкони бўлмайди. Электрон қўлланмалардан ўрин олган ўқув материаллари, видеотасвирлар ва ўқув фильмлари мазкур босқичларни тўлиқ амалга ошириш орқали илмий дунёқарашни ривожлантириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, талабалар медиатеكنولوجيا асосида тайёрланган электрон ўқув қўлланмалар ёрдамида ўрганмоқчи бўлган мавзунинг мазмуни, мавзуга оид барча янгиликлар, фикрлар билан, агар амалий машғулотлар бўлса ундаги амалий топшириқлар, мавзуга оид тестлар, диаграммалар, жадваллар ва уларнинг керакли жиҳатлари билан танишиш имконига эга бўладилар. Назарий маълумотларни олишда эса, интернет космик фотосуратлар ёрдамида тасвирга олинган кўплаб табиий ҳодисаларнинг фотосуратларини кузатиш ва уларни илмий таҳлил қилиш имкониятлари бўлади.

ИНФОРМАЦИОННО – КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ – ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ

**Якубжанова М.К., преподаватель РЦППКРНО при СамГУ
Тошпулатова Д.С. преподаватель Тайлякского района школа №4**

Закон «Об образовании» и «Национальная программа по подготовке кадров», определяющие главной ценностью образовательной сферы личность, связывают качественные изменения в организации учебно - воспитательного процесса именно с направленностью на максимальное развитие творческих способностей, интеллектуальных возможностей, овладение информационно–коммуникационными технологиями, а также на формирование нравственных качеств личности.

Поэтому главная цель учителя новой формации – вывести личность обучаемого в режим развития, пробудить потребность познания, создать творческую атмосферу в учебном процессе. Сегодня все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в средней школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Так, например, основной целью обучения русского языка как иностранного является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению языком.

Применяя на уроках русского языка современные информационные технологии можно добиться дифференциации и индивидуализации обучения, а также возможности развития познавательной творческой активности учащихся, повысить интерес к занятиям.

Так, например, на уроках русского языка и литературы с помощью Интернет можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи школьников; пополнять словарный запас учащихся; формировать у школьников устойчивую мотивацию к изучению русского языка.

Информационные технологии несут огромный дидактический потенциал. Ученик становится не просто субъектом педагогического процесса, но и исследователем, умеющим самостоятельно и творчески, в меру своих способностей, выявить и решить широкий круг задач гуманитарного и научного общения с окружающим миром, сделать заключения и дать необходимые пояснения.

Пришел тот день, когда каждый учитель, овладев умением пользоваться информацией, осмысливать ее, манипулировать ею, хранить, передавать на далекие расстояния, систематизировать ее те или иные системы, сможет пользоваться информацией мощных предметных сетевых банков данных и учить этому школьников.

В перспективе информационно – коммуникационные технологии позволят решить многие существующие в настоящее время информационные проблемы школы. Компьютеры помогут учителю создать принципиально новые условия работы в учебном классе, информационно открытом всему миру, а также изменить способ мышления сегодняшних школьников так, чтобы они соответ-

ствовали потребностям завтрашнего дня, сделать процесс обучения творческим, исследовательским. Уроки русского языка можно классифицировать по нескольким направлениям:

- уроки развития речи;
- объяснение нового материала;
- уроки закрепления.

Так, например, на уроках в 5 – 9 классах, используя текстовый редактор Microsoft Word, можно творить и без какой – либо специальной написанной программы. Во – первых, этот редактор позволяет писать, ученик видит плоды своего труда сразу. Во – вторых, компьютер подчеркивает орфографические, речевые и пунктуационные ошибки. Это подталкивает ученика на их поиск и исправление, в результате, работая с предложением, учащийся видит и анализирует собственный труд.

В старших 8-9 классах можно использовать программы «Блокнот», «Power Point» для работы с рефератом, докладом, проектом.

В программах заложена последовательность работы, подборка материала, составление плана, использование цитат, сносок, написание вступления и заключения, составление основной части. Каждый конкретный урок или этап обучения требует своего типа программных средств.

Так, на уроке усвоения нового материала нужна демонстрационная программа, которая позволит в доступной наглядной форме донести до учащихся теоретические сведения.

На уроках закрепления хорошо использовать программы – тренажёры для запоминания теоретических знаний, развития необходимых навыков, на контрольном уроке компьютер может тщательно проверить изученный материал.

Кроме тех основных типов программ могут быть и другие: обобщающие, игровые. Однако самой удобной, на мой взгляд, формой учебных программ является комбинированная.

Комбинированная программа должна состоять из:

- 1) учебника, который содержит теоретические сведения и наглядно их демонстрирует на примерах;
- 2) тренажера, который содержит упражнения на развитие умений и навыков, предусмотренных при изучении данной темы;
- 3) контролёра – сборника упражнений, аналогичных данным в тренажёре, в программе должен быть и словарь – справочник.

До начала урока учащихся можно разделить на две группы: одна работает с компьютером, другая – на месте, по желанию, у кого лучше получится.

На доске тема урока: «Имя прилагательное как часть речи». На экране мониторов изображение подноса, выбранного из диска «Шедевры русской живописи». Оборудование: жостовский или другой поднос. Устная работа:

- Что у вас на мониторах? (жостовский поднос)
- Для чего он служит?
- Каков общий вид подноса, попробуйте описать его. Материал, форма, цвет.

(Описание жостовской росписи: композиция букета, цветы, бутоны, трава, орнамент.)

Подбираем словосочетания и записываем в тетрадях наиболее удачные.

Форма подноса: круглая, овальная, с фестончатыми краями, прямоугольная, гитарообразная, стреловидная.

- На какие вопросы отвечают эти слова? (какой ? какая ? какие ?)

Композиция собранности: букет собранный, букет в раскидку. Крупные и мелкие декоративные цветы: розы, мак, георгин, пион, астра, ромашка, васильки, анютины глазки, бутоны, трава, выюны.

Задания: подобрать прилагательное – признак предмета. Цвет традиционный, чёрный фон, чёрнолаковый с красной росписью; красный, пурпурный, лиловый, жёлтый, золотистый, зелёный, изумрудный, тёмно – зелёный коричневый, синий, голубой, бирюзовый; интенсивные, сочные и выразительные цвета.

Сообщаем, что слова, которые пишутся через дефис, сложные прилагательные. Найдите слова незнакомые (интенсивные – насыщенные).

Словарная работа (записываем в тетрадях).

Что могут обозначать прилагательные? (цвет, качество, состояние).

Для примера возьмём урок в 6 классе с узбекским языком обучения. Басня И.А.Крылова «Стрекоза и Муравей».

После объяснения темы урока учащиеся смотрят на экран монитора, появляется изображение памятника писателя. Написан небольшой текст, который озвучен: «Иван Андреевич Крылов – известный русский писатель – баснописец (писал басни – поучительные стихи). Он написал больше ста басен. Героями этих произведений являются животные – звери и птицы, редко люди, но в животных мы узнаём людей, их поступки. Этот памятник стоит в Летнем саду в Санкт–Петербурге (Россия)». После этого прослушивается текст басни, проводится словарная работа. Чтобы научить ребят читать басню по ролям, нужно научиться быстро находить слова Стрекозы и Муравья. Для этого в тексте выделяем их другим шрифтом. После этого разыгрывается басня по ролям.

Что можно сделать на уроках литературы, когда приходится работать с большим по объёму текстом? Учитель заранее отбирает нужные фрагменты для обсуждения. Очень полезны и нужны на уроках тесты с заданиями по литературе.

С помощью компьютера ученик может проверить свои знания, проверить ошибки, перепроверя себя несколько раз, все–таки добивается правильного ответа. При этом он делает это быстро. Экономят время и учитель, и ученик.

Таким образом, учителю предоставляется возможность более эффективно решать целый ряд дидактических задач в формировании и развитии коммуникативной культуры школьников.

СИСТЕМА РАБОТЫ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ В УРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

**Раимкулова И.А.,
преподаватель РЦППКРНО при САМГУ
Даминова З.Ш.,
преподаватель школы №11 г. Каттакургана**

Решая вопрос об организационных формах работы с одаренными учащимися, следует признать нецелесообразным выделение таких учащихся в особые группы для обучения по всем предметам. Учитывая отсутствие конкретных методик выявления одарённых детей и невозможность создания особых условий для их развития, мы видим выход в смешанном обучении “обычных” и одарённых детей в обычном классе. Одаренные учащиеся должны обучаться в классах вместе с другими школьниками. Это позволит создать условия для дальнейшей социальной адаптации одаренных детей и одновременно для выявления скрытой до определенного времени одаренности других учащихся. Однако при этом не исключается возможность создания групп одаренных учащихся для выполнения ими различного рода проектной деятельности, творческих заданий или групп учащихся, работающих по особым методикам, дающим возможность углубиться в учебную тему или откорректировать в случае необходимости погрешности в усвоении материала отдельных учебных дисциплин.

По мнению психологов, главным показателем всесторонне развитой личности является не сама по себе сумма знаний, а знания в союзе с творческими способностями. Таких детей (творческих, одаренных) с каждым годом всё меньше и меньше, поэтому мы, учителя гуманитарного цикла, стараемся брать за основу технологию личностно-ориентированного обучения, используя на уроках русского языка, литературы, задания разноуровневые и поискового характера, направленные на развитие мышления, памяти, внимания, воображения, познавательной сферы, речевых способностей, а также на развитие личностных качеств: ответственности, самостоятельности, нравственности.

Задача учителя – сформировать и углубить способности ученика. Опираясь на идею всеобщей генетической одаренности детей, педагог должен обеспечить поле деятельности для самопроявления и самовыражения учащегося. Для этого надо научиться работать нестандартно, заниматься разработкой авторских программ, уроков, находить индивидуальный подход к способностям каждого ученика. Наша школа уделяет особое внимание детям. В работе с учащимися используем различные формы организации учебной работы. Преобладающие формы работы на уроке: групповые, коллективные. Методы обучения - проблемные. Позиция ученика: активность, наличие мотива к самосовершенствованию, наличие интереса к деятельности.

Характер и стиль взаимодействия учителя и учеников предполагает демократичность, открытость, диалогичность. Учитель выполняет функцию не только носителя информации, но и организатора сотрудничества, консультанта, управляющего поисковой работой учащихся.

Как организовать такой учебный процесс?

а) создать в пространстве деятельности ученика значимую для него познавательную проблемную ситуацию;

б) вычленить противоречия в исследуемом объекте и довести их до осознания ученика; он должен осознать эти противоречия как проблему;

в) сформулировать задачу творческого типа, вытекающую из этой проблемы.

Практически это реализуется через групповые дискуссии, мозговые штурмы, ролевые игры, творческие проекты, развивающие способности детей.

Например:

На первом уроке русского языка в 5 классе проводим лингвистическую конференцию на тему: “Что такое язык? Из чего он состоит?”. Дети получают задание: назвать языковые единицы. Какие разделы языкознания изучают эти языковые единицы? Идет индивидуальная работа, потом обсуждение в группах, выступления и совместное составление таблицы языковых единиц и разделов.

В конце учебного года проведём заключительный урок “Слово в гостях у 5 родственников”, на котором рассмотрим слово с точки зрения всех разделов лингвистики, т. е. произведём все виды разборов.

При изучении лексики спросим у детей: как проникли к нам иностранные слова? Что появилось раньше: многозначность или переносное значение слова? Для детей 10 лет это вполне проблемная задача. Чтобы понять лексическое значение слова, составим предложение, например, со словом вуз. Антонимы изучим на примере пословиц, синонимы найдём в собственной речи. При изучении грамматических тем всегда наблюдаем над языковыми фактами, сравниваем, что формирует наблюдательность, логическое мышление.

Учебные задания усложняем постепенно. Очень важно давать детям возможность самостоятельного поиска. Если ученик проявляет интерес – значит, готов к самостоятельной поисковой деятельности. На уроках привлекаем материал других предметов (дай названия столиц, рек и т. п.). Вопросы нужно ставить в обобщённой форме: что нового об имени существительном вы узнали сегодня на уроке? Какой предстаёт русская природа в стихотворениях поэтов XIX века? Обязателен поиск, обсуждение лучшего варианта выполнения задания. При этом ребёнок оценивается по отношению к самому себе, обязательно учится оценивать себя. Нужно учить оценивать результаты своей работы с помощью содержательных критериев и таким образом развивать навык отстаивания своих идей. Очень важный психологический момент: на уроке нельзя торопить детей и подсказывать решение. Решить проблемную задачу ученик должен сам. Если ошибся, не акцентировать внимание на неудаче, иначе ломается мотивация и, как следствие, формируется отвращение к учёбе.

Знания не даются в готовом виде. Широко используем блоки, составление схем, составление слов, предложений по схемам, творческое письмо, задания с изменением грамматики (например, запись текста с изменением времени глагола), несколько заданий одновременно, что стимулирует мышление.

Учитывая разную степень усвоения знаний, можно создать дифференцированные группы. Тогда “обычные” дети будут учиться образцовым ответам, решениям.

Применение разноуровневого обучения позволит каждому ребёнку впитать необходимый и посильный объём информации.

Примеры разноуровневых заданий:

По русскому языку

Безударные гласные в корне, проверяемые ударением:

б...лезнь, в...зять, д...лекий, зв...нок, к...нфета, к...лоть, л...вить, м...лок, ор...бетъ, п...тно, г...ристый, р...мень, м...лоток, схв...тить, отд...вать, ст...кан, ст...рый, т...желый, л...сной. (20 слов.)

* Задание 1-го уровня

- Вставьте пропущенные буквы, выделяя часть слова с пропуском.
- Подберите к выделенному одной линией слову 4—5 однокоренных.

** Задание 2-го уровня

• Выберите слова с безударной гласной в корне, проверяемой ударением, и напишите их вместе с проверяемыми словами.

- Подберите к выделенным 2 линиями словам по 4—5 однокоренных слова.

*** Задание 3-го уровня

- Сначала выпишите слова с безударной гласной в корне слова, проверяемой ударением, подчеркните вставленную букву, выделите корень гласной в корне, не проверяемой ударением. Поставьте ударение.

- Над первыми 5 словами укажите сокращенно название частей речи.

Рассмотренные выше методы и приёмы обучения нацеливают деятельность каждого учителя на поддержку познавательного интереса своих учеников, формирование потребности и способности личности к саморазвитию, создание максимальных условий к перерастанию потенциальной одарённости в развившуюся.

РОЛЬ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

**Мисиров М.Х.,
преподаватель школы №2 Джамбайского района Самаркандской области**

Одно из важнейших условий модернизации современного образования состоит в том, чтобы раскрыть способности каждого ученика, воспитать порядочного, любящего Родину человека, воспринимающего красоту окружающего мира, понимающего процессы, протекающие в природе и обществе. Различные способы освоения мира – наука, искусство и философия дают возможность многомерного видения, именно поэтому на современном этапе определяющей тенденцией познавательного процесса является интеграция.

Интеграция вошла в педагогику в начале 1980-х гг. Принятие педагогами этого термина было подготовлено развитием интегративных процессов в образовании на протяжении предшествующих десятилетий, которые привели к глубокому взаимопроникновению наук друг в друга. Особенно, проникновением математики, физики и информатики в другие отрасли знания, что было обусловлено научно – техническим прогрессом, развитием компьютерной техники.

Интеграция – это глубокое взаимопроникновение, слияние, насколько это возможно, в одном учебном материале обобщенных знаний в той или иной области.

Результат интеграции – новая реальность, в которой каждый из компонентов сохраняет свои существенные качества. Интеграция исключает уничтожение, подчинение, растворение одного в другом.

Интегрированные уроки дают ученику достаточно широкое и яркое представление о мире, в котором он живёт, о взаимосвязи явлений и предметов, о взаимопомощи, о существовании многообразного мира материальной и художественной культуры.

Основной акцент приходится не столько на усвоение определённых знаний, сколько на развитие образного мышления. Интегрированные уроки также предполагают обязательное развитие творческой активности учащихся. Это позволяет использовать содержание всех учебных предметов, привлекать сведения из различных областей науки, культуры, искусства, обращаясь к явлениям и событиям окружающей жизни.

Потребность в возникновении интегрированных уроков объясняется целым рядом причин. Во-первых, мир, окружающий детей, познаётся ими в своём многообразии и единстве, а зачастую предметы школьного цикла, направленные на изучение отдельных явлений этого единства, не дают представления о целом явлении, дробя его на разрозненные фрагменты.

Во-вторых, интегрированные уроки развивают потенциал самих учащихся, побуждают к активному познанию окружающей действительности, к осмыслению и нахождению причинно-следственных связей. К развитию логики, мышления, коммуникативных способностей.

В-третьих, форма проведения интегрированных уроков нестандартна, интересна. Использование различных видов работы в течение урока поддерживает внимание учеников на высоком уровне, что позволяет говорить о достаточной эффективности уроков. Интегрированные уроки раскрывают значительные педагогические возможности. Такие уроки снимают утомляемость, перенапряжение учащихся за счет переключения на разнообразные виды деятельности, резко повышают познавательный интерес, служат развитию у школьников воображения, внимания, мышления, речи и памяти.

В-четвёртых, интеграция в современном обществе объясняет необходимость интеграции в образовании. Современному обществу необходимы высококлассные, хорошо подготовленные специалисты.

В-пятых, интеграция даёт возможность для самореализации, самовыражения, творчества учителя, способствует раскрытию способностей.

Преимущества интегрированных уроков заключаются в том, что они:

- способствуют повышению мотивации учения, формированию познавательного интереса учащихся, целостной научной картины мира и рассмотрению явления с нескольких сторон;
- в большей степени, чем обычные уроки, способствуют развитию речи, формированию умения учащихся сравнивать, обобщать, делать выводы, интенсификации учебно-воспитательного процесса, снимают перенапряжение перегрузку;
- не только углубляют представление о предмете, расширяют кругозор, но и способствуют формированию разносторонне развитой, гармонически и интеллектуально развитой личности;
- интеграция является источником нахождения новых связей между фактами, которые подтверждают или углубляют определённые выводы наблюдения учащихся в различных предметах.

Структура интегрированных уроков отличается: четкостью, компактностью, сжатостью, логической взаимообусловленностью учебного материала на каждом этапе урока, большой информативной ёмкостью материала.

В форме интегрированных уроков целесообразно проводить *обобщающие уроки*, на которых раскрываются проблемы, наиболее важные для двух или нескольких предметов. Интегрированные уроки являются важнейшей частью системы меж предметных связей. Материал таких уроков показывает единство процессов, происходящих в окружающем нас мире, позволяет учащимся видеть взаимозависимость различных наук.

Интеграция русского языка и литературы с несмежными дисциплинами вызывает особый интерес. Приведу пример интеграции русского языка и информатики, используя игровые методы обучения:

Опознай пословицу.

Перед вами программистские версии известных русских пословиц и поговорок. Попробуйте вспомнить, как звучат они в оригинале.

- Компьютер – лучший друг.

(Книга - лучший друг.)

- Скажи мне, какой у тебя компьютер, и я скажу, кто ты.

(Скажи мне, какой у тебя друг, и я скажу, кто ты.)

- Без компьютера жить, только небо коптить.

(Без труда жить, только небо коптить.)

- На дисплей неча пенять, коли видеокарта крива.

(На зеркало неча пенять, коли рожа крива.)

- Без винчестера – полсироты, а без материнской платы – и вся сирота.

(Без отца - полсироты, а без матери - и вся сирота.)

- Компьютер без программы – что фонарь без свечи.

(Голова без ума - что фонарь без свечи.)

- Не смейся над старыми компьютерами, и твой будет стар.

(Не смейся над старыми, и сам будешь стар.)

- Компьютер памятью не испортишь.

(Кашу маслом не испортишь.)

- Компьютер на столе не для одних только игр.

(Голова на плечах не для одной только шапки.)

- По ноутбуку встречают, по уму провожают.

(По одежке встречают, по уму провожают.)

- На IBM PC «яблоки» не растут.

(На сосне яблоки не растут.)

- Дарёному компьютеру в системный блок не заглядывают.

(Дарёному коню в зубы не смотрят.)

- Мал микропроцессор (или ноутбук), да дорог.

(Мал золотник, да дорог.)

- Семь раз подумай – один раз апгрейдируй.

(Семь раз подумай - один раз скажи.)

Конечно, интегрированный урок не самоцель, и он не может проводится часто, мы должны помнить о том, что это нестандартные подходы в обучении. Он всегда должен оставаться для учеников загадкой, неожиданностью, только при этом условии мы можем говорить о его успешности.

“ФИКРЛАШ ХАРИТАЛАРИ” ВА УЛАРДАНДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ФЙДАЛАНИШ ҲАҚИДА

Арзиқулов А.У., СамДУ доценти

Ривожланган хорижий мамлакатларда 80-йиллардан бошлаб “Интеллект карта” (Mind map) деб аталувчи воситалардан фойдаланиб таълим жараёнлари ташкил этилиб келинмоқда. Рус тилидаги илмий-методик адабиётларда “Интеллект-карта” атамаси ўрнига “Қарта разума”, “Карта памяти”, “Ментальные карты”, “Ассоциативные карты”, “Схема мышления” каби сўз бирикмалари ҳам фойдаланиб келинмоқда. Аввало, бу атаманинг қандай маънода ишлатилаётганлиги ва унинг моҳиятини очиб беришга ҳаракат қиламиз.

“Интеллект - карта” – бу умумий тизимли фикрлаш жараёнининг схемалар, махсус белгилар (ёйлар, кесмалар ва таянч белгилар) ёрдамидаги ифодасидир. Бу методдан фойдаланишни англиялик психолог Тони Бьюзен 1970 йилда таклиф этган. Таълим жараёнида “Интеллект карта” лардан фойдаланишдан асосий мақсад - қабул қилинган ахборотларни эсда сақлаб қолиш ва системалаштиришдан иборатдир. Бу методни ўрганиш ва назарий жиҳатдан тадқиқ этиш бўйича Россиялик олимлардан Е.А.Бершадская ва М.Е.Бершадскийларни кўрсатиш мумкин. Бу техниканинг асосида “радиантное мышление” (лот: radians – “испускающий луч”, марказдан чиқувчи нурлар) принципи ётади. Фикрлаш жараёни марказий объектдан атрофга қараб йўналган (узоклашадиган) нурларнинг тарқалиши каби тасаввур этилади. Нурлар вазифасини ёйлар, дарахт шохчалари, бўғинлари ҳам бажариши мумкин. Тана, бўғин ва шохчаларга таянч (калит) сўзлар (иборлар), махсус белгилар, расмлар ёзилади. Ассоциатив боғланишлар орқали харита доимо кенгайиб ва тўлдирилиб борилади.

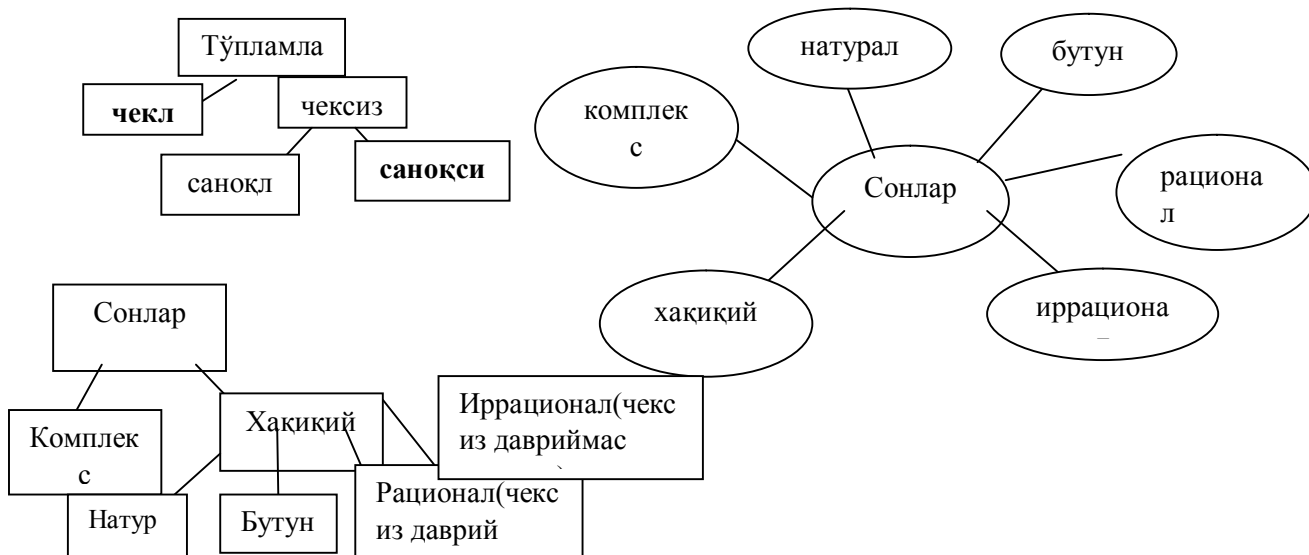
Ўзбек тилида “Интеллект карта” атамасини “Фикрлаш харитаси”, “Ақл харитаси”, “Фикрлаш дарахти”, “Тафаккур дарахти”, “Шода”, “Тармоқланиб тарқалиш” каби сўз бирикмаларига эквивалент деб қабул қилиш мумкин. Таълим жараёнида “Фикрлаш харитаси”ни тузишдан мақсад ўзлаштирилган ахборотларни, эсда сақлаш, тартиблаштириш, таққослаш, синфлаштириш, табақалаштириш, таркибий қисмларга ажратиш, тасаввур (намоён) қилиш (визуаллаштириш) ва мумкин бўлган барча имкониятларни ўрганиб чиқиб қарорлар қабул қилишдан иборат. Тушунчанинг мазмуни ва ҳажмини ўзлаштириб фарқлашда ҳам “Фикрлаш харита”ларининг ўрни катта.

Таълим жараёнида “Фикрлаш харитаси” дан қандай тушуниш керак?

Муайян ўқув фани ёки унинг бўлими, боби, параграфи (банди) мазмунини қисқа вақтда етарли даражада ўзлаштириш ва хотирада сақлаш мақсадида тушунчалар, тасдиқлар ва қонуниятлар, алгоритмларни ҳажми ва мазмуни бўйича таркибий қисмларга ажратиб, синфлаштириш, табақалаштиришларни махсус белгилар ва таянч иборалар, қисқартма отлар ва турли ранглардан фойдаланиб тузилган тасвир (схема) га “Фикрлаш харитаси” деб тасаввур этиш мумкин.

Кластер (шода) тузиш билан “Фикрлаш харитаси” ни тузишнинг нима фарқи бор? Кластерлар “Фикрлаш харита”ларининг хусусий кўринишларидир.

Энг содда “Фикрлаш харита”ларига мисоллар келтирамиз.

Функцияларни аниқланиш ва қийматлар сохалари (тўпламлари) бўйича турларга ажратиш:

	1	2	4	5	6	3
$D(f)$	Чекли	Санокли	Саноксиз	Саноксиз	Саноксиз	Санокли
$E(f)$	Чекли	Санокли	Чекли	Санокли	Саноксиз	Чекли

Мисоллар: $f_1(n) = \begin{cases} 1, & n = 3 \\ 2, & n = 2 \\ 3, & n = 1 \end{cases}$ $D(f_1) = \{1,2,3\}$
 $E(f_1) = \{1,2,3\}$

$f_2(n) = x_n = n^2; \quad D(f_2) = N, \quad E(f_2) = \{1,3,9, \dots, n^2, \dots\}$

$f_3(n) = \begin{cases} -1, & n = 2k \\ 1, & n = 2k - 1 \end{cases} \quad D(f_3) = N, \quad E(f_3) = \{-1; 1\}$

$f_4(x) = \begin{cases} 0, & x \in I \\ 1, & x \in Q \end{cases} \quad D(f_4) = R, \quad E(f_4) = \{0; 1\}$

$f_5(x) = \{[x], \quad D(f_5) = R, \quad E(f_5) = Z$

$f_6(x) = \sin x, \quad D(f_6) = R, \quad E(f_6) = [-1; 1]$

Дунё аҳолисининг 95% идан кўпроғи фикрлаш, ақлий турғунлик, мотивация, ғоялар генерацияси, қарор қабул қилиш ва режалаштириш каби фаолиятларида жиддий қийинчиликларга дуч келадилар. Бундай муаммоларни ҳал қилишда “Фикрлаш харита”ларини тузиш яхши натижалар беради.

БИОЛОГИЯ ФАНИНИНГ БОШҚА ФАНЛАР БИЛАН ИНТЕГРАТИВ БОҒЛИКЛИГИ

Халилова С.,
 СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОНМ ўқитувчиси,
 Мамарасулова С.,
 Қўшработ туман 34-мактаб ўқитувчиси

Бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг барчаси халқимизга муносиб турмуш тарзини шакллантириш, илм-фанни ривожлантириш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Бу борада мухтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев “Мамлакатимизда юқори салоҳиятга эга, жаҳон миқёсида эътироф этилган олимлар кўп. Улар ўз мактабларини

яратши, шогирдлар тарбиялаши лозим. Ёш авлодни салоҳиятли кадрлар этиб тарбиялашдаги биринчи босқич - мактаб таълимини тубдан такомиллаштириш, илмий кадрлар ва юксак малакали мутахассислар тайёрлаш жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш зарур. Бу йўлда ҳеч нарсани аямаймиз,” деб таъкидлаган эди.

Яъни, соғлом авлодни тарбиялаш вазифаси эса, биринчи навбатда, оилада, узлуксиз таълим тизимининг илк бўғинлари мактабгача ва мактаб таълимидан бошланади. Шунга кўра, болаларни жисмонан ва руҳан соғломлаштириш, боланинг ҳаракат соҳасини ривожлантириш, чакқон, кучли, жасур бўлишдек ҳаётий эҳтиёжлар асосида ҳаракатга бўлган кизиқишини кучайтиришнинг самарали воситаларини излаб топишда биология фанининг бошқа фанлар билан интегратив боғлиқлигини шакллантириш ва ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Интеграциялашган таълим бериш жараёнида ўқувчиларда таянч компетенциялардан коммуникатив, ахборот билан ишлаш, ўзини-ўзи ривожлантириш ва математик саводхонлик компетенциялари шаклланиб боради.

Биология фанининг кимё фани билан боғлиқлиги. Барча тирик организмлар кимёвий моддалар оксиллар, углеводлар, липидлар ва нуклеин кислоталардан ташкил топган. Кимёвий моддаларнинг синтезланиши ва функцияси ҳақида маълумот бериш диққатга сазовордир. Масалан, фотосинтез натижасида глюкоза ҳосил бўлса энергия алмашунувида қанча глюкоза сарфланади?

ФОТОСИНТЕЗ.

АТФ синтези

1080 гр глюкоза парчаланганда нечта молекула сув ҳосил булади.

180 г - 6CO_2

1080 - x булса, x = 36 H_2O ҳосил булади.

Бунда ўқувчиларда коммуникатив ва математик саводхонлик компетенциялари шаклланади.

Биология фанининг физика фани билан боғлиқлиги. Тирик организмларда физик жараёнлар ҳам содир бўлиб туради, бу эса биологиянинг физика фани билан интегратив боғлиқлигини ифодалайди.

Масалан, одам организмидаги физик омиллар овқатнинг тишлар ёрдамида майдаланиши, овқатнинг перистальтик ва маятниксимон ҳаракатланиши, нафас олишида газлар алмашинувининг диффузия йўли билан содир бўлиш жараёнини кўрсатиш мумкин.

Бунда ўқувчиларда коммуникатив ва ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциялари шаклланади.

Биология фанининг география фани билан боғлиқлиги. Ўсимликлар ўрганаётганимизда уларнинг жойлашиши ва келиб чиқиш марказлари ҳақида маълумот берамиз.

Ўзбекистонда ўсадиган маданий ўсимликларнинг ватани бошқа материк ва давлатлар эканлиги ҳақида маълумот берилади. Масалан, Виргин арчасининг ватани Шимолий Америка, ер ёнгоқнинг ватани Бразилия, ошқовоқ, ловия, маккажўхори, ғўза, қалампирларнинг келиб чиқиш маркази Марказий Америка, арпанинг келиб чиқиш маркази Ефиопия, бугдой, сули, сабзининг келиб чиқиш маркази Жанубий-Ғарбий Осиё, картошка, помидор, тамакиларнинг келиб чиқиш маркази Жанубий Америка эканлиги ҳақида маълумот берилганда ўқувчилар диққатини жалб қила оламиз.

Бунда ўқувчиларда ахборот билан ишлаш компетенциялари янада шаклланиб боради.

Юқоридаги фикрлардан шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, барча фанларнинг интегратив боғлиқлигини ҳамма даврларда таъминлаган ҳолда фанлар тараққиёти юксак даражада бўлган. Фанларнинг ўзаро боғлиқликда ривожланиши эса ўқувчи ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини янада оширишга хизмат қилади. Шу билан бирга интеграциялашган таълим ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ТЕНОЛОГИЯЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ

Тагаев Г.Х.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси.
Оқилова И.,
Тайлоқ тумани 4-мактаб ўқитувчиси.

Бугунги кунда жамиятнинг турли жабҳаларида туб ўзгаришлар юз бермоқда. Давр талабларига мос равишда таълим тизимида жадал ислохотлар амалга оширилиб, таълимнинг сифати ва самарадорлигини тубдан ўзгартириш босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Таълим жараёнида илғор педагогик технологиялардан фойдаланиб бориш дўстона муносабатдаги ўқув мухитини яратишга омил бўлади.

Муаммоли таълим – бу мантикий фикрлаш операцияси (тахлил, умумлаштириш) ва ўқувчиларнинг изланишли фаолияти қонуниятларини (муаммоли вазият, билишга қизиқиш, эҳтиёж) ҳисобга олиб тузилган таълим ва ўқитишнинг илгари маълум бўлган усулларини қўллаш қоидаларининг янги тизимидир. Шунинг учун ҳам муаммоли таълим кўпроқ ўқувчи фикрлаш қобилиятининг ривожланишини, унинг умумий ривожланиш ва эътиқодининг шаклланишини таъминлайди. Дидактиканинг барча ютуқларини истисно қилмай, балки улардан фойдаланган ҳолда муаммоли таълим илмий билим ва тушунчаларни, дунёқарашни шакллантириш, шахс ва унинг интеллектуал фаоллигини ҳар томонлама ривожлантириш воситаси сифатида ривожлантирувчи таълим бўлиб қолади.

Муаммоли таълим назарияси ўқувчи интеллектуал кучининг ривожлантирувчи таълимни ташкил қилишнинг психологик–педагогик йўллари ва усулларини тушунтиради.

Муаммоли вазиятларнинг роли ва аҳамиятини аниқлаш ўқувчи фаол фикрлаш фаолиятининг психологик-педагогик қонуниятларини изчил равишда ҳисобга олиш асосида ўқув жараёнини қайта қуриш ғоясига олиб келди. Янги педагогик фактларни назарий жиҳатдан мулоҳаза қилиб кўриш асосида муаммоли таълимнинг асосий ғояси аниқланади: муаммоли таълимда билимнинг деярли катта қисми ўқувчиларга тайёр ҳолда берилмайди, балки ўқувчилар томонидан муаммоли вазият шароитларида мустақил билиш фаолияти жараёнида эгаллаб олинади.

Муаммоли ўқитиш асосида америкалик психолог, файласуф ва педагог Ж.Дьюи ғоялари ётади. У 1894 йилда Чикаго шаҳрида ўқитиш асосини ўқув режаси эмас, балки ўйинлар ва меҳнат фаолияти ташкил этган тажриба мактабини ташкил қилган. Ўқиш, ҳисоблаш, ёзиш бўйича машғулотлар болаларнинг физиологик балоғатига қараб, ўз-ўзидан пайдо бўлган эҳтиёжларига мувофиқ ўтказилган.

Муаммоли ўқитиш самарадорлигининг тўртта бош шарти мавжуд:

- муаммо мазмунига қараб етарли қизиқиш уйғотишни таъминлаш;
- муаммо ечимидаги ҳар бир босқичда пайдо бўладиган ишларни бажара олиш мумкинлигини таъминлаш (маълум ва номаълумлар нисбатининг мақбуллиги);
- муаммо ечимида олинadиган ахборотнинг ўқувчилар учун муҳимлиги;
- педагог ва ўқувчи орасидаги муносабат хайрихоҳлик руҳида кечиши, яъни ўқувчилар томонидан билдирилган барча фикр ва фаразлар эътибор ва рағбатсиз қолмаслиги зарур.

Муаммоли ўқитишнинг бош психологик-педагогик мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- талабанинг фикрлаш доирасини ва қобилиятларини ўстириш, ижодий кўникмаларини ривожлантириш;
- муаммони мустақил ечишда ва фаол изланиш даврида олинган билим ва кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштирилиши, бунинг натижасида ушбу билим ва кўникмалар ноанъанавий ўқитишдагидан кўра анча мустақкам бўлади;
- ностандарт муаммоларни кўра олувчи, кўя олувчи ва еча олувчи ўқувчининг фаол ижодий шахсини тарбиялаш;
- касбий муаммоли фикрлашни ривожлантириш - ҳар бир аниқ фаолиятда ўзининг хусусиятларига эга.

Ҳар қандай ўқув материали ҳам муаммоли баён этишга мос келавермайди. Ўқувчиларга фан тарихини ўргатишда муаммоли вазиятларни яратиш осон. Фаразлар, ечимлар фандаги янги маълумотлар такрорий босқичидаги анъанавий тасаввурларнинг инқирози, муаммога янгича ёндашувларни излаш ва ҳоказолар муаммоли баён этиш учун мос келувчи мавзулар ҳисобланади. Кашфиётлар тарихи орқали изланиш мантиқини эгаллаш - муаммоли фикрлашни шакллантиришнинг

асосий истиқболли йўллардан биридир. Ўқитишнинг ноанъанавий усулидан муаммолига ўтиш муваффақияти қуйидаги икки омил билан белгиланадиган «муаммолик даражаси»га боғлиқ бўлади:

– муаммонинг мураккаблик даражаси – мазкур муаммо доирасида таълим олувчи учун маълум ва номаълумлар нисбатига кўра аниқланади;

– муаммо ечимида таълим олувчи ижодий иштирокининг ҳам жамоавий, ҳам шахсий ҳиссалари ҳисобга олинади.

Хулоса қилиб айтганда, муаммоли таълим ва муаммоли вазият ўқитиш тизимида фаол, ўқувчиларни фаол фикрлашга йўналтирувчи метод сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Муаммоли таълим деганда муаммолилик принципларининг уйғунлашувини ҳисобга олган ҳолда тузилган ҳозирги замон ўқитиш жараёнини тушиниш мақсадга мувофиқдир.

О'QUVCHILAR KOMPETENTLILIGINI OSHIRISHDA HAMKORLIKDA O'RGANISH TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

**Bekmatova U.,
GulDU huzuridagi XTXQTMOHM
katta o'qituvchisi.**

Pedagogik hamkorlik ta'lim jarayoni subyektlari rivojlanishining tadrjiiy yo'lini namoyon qiladi. Mutaxassislar hamkorlikning turli jihatlariga ko'ra, uning tasnifini yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Jumladan, ular tomonidan hamkorlikning kognitiv modulini ham taqdim qilingan. Bu modul shaxsning amaliy faoliyati bilan bog'liq ijodiy hamkorlikni ifodalaydi.

Bugungi kunda hamkorlik nazariyasi boshqa metodologik paradigmalar orasida muhim o'rin egallamoqda. Hamkorlik nazariyasi pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini boyitadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning hamkorlikka asoslangan ijodiy faoliyatini tashkil etish uchun axborotli va pedagogik texnologiya mahsulotlarini tayyorlash va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Fanda yangi yo'nalishlarning vujudga kelishi I.Prigojin va I.Stengerslarning ta'biricha, o'z faoliyatini tashkil etish tamoyilini pedagogikaga ham tatbiq qilishga olib keldi. Uning yordamida kichik guruhlardagi o'quvchilarning hamkorlikka asoslangan harakatlarini izohlash imkoniyati vujudga kelmoqda. Hamkorlikka asoslangan metodlarning ishonchiligi uni pedagogikada keng qo'llash imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda pedagogika fanida yangicha o'qituvchi – o'quvchilar hamkorligi, do'stona munosabatlarga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish zaruriyati paydo bo'lmoqda. Bunday o'quv vaziyati pedagogik hamkorlik jarayoni deb nomlanmoqda. Pedagogik hamkorlik bilan bog'liq bo'lgan masalalar V.A.Arshinov, Yu.A.Danilov, B.B.Kadamsev, S.P.Kapisa, E.N.Knyazeva, S.P.Kurdyumov, A.Yu.Loskutov, J.G'.Yo'ldoshev, R.G.Safarova, N.Dilovalarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Hamkorlikka asoslangan dars hamkorlik muhitini yaratadi va guruhdagi o'quvchilar passiv tinglovchi emas, balki mulohazalar ishtirokchisi, o'zining fikrini qisqa, lo'nda va aniq bayon etuvchi guruh a'zosiga aylanadi. Guruhlardagi ochiqlik o'zaro hurmat va yordam o'quvchilarni o'ziga jalb etadi. Pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati oldindan belgilangan maqsadga o'qituvchi va o'quvchining hamkorligida tizimli yondashuv asosida erishishini kafolatlovchi ta'lim jarayoniga tatbiq etishdan iborat. Bunda o'qituvchining mahorati alohida o'rin tutadi. Hamkorlikdagi ta'limning 5 ta asosiy elementi mavjud:

1. o'zaro ijodiy bog'liqlik;
2. shaxsiy mas'uliyat;
3. yuzma-yuz munosabatlar;
4. ijtimoiy malaka;
5. baholash.

Hamkorlikdagi ta'lim o'quvchilarning bir-birini tushunishlari, savol-javoblarda ishtiroklari, ularning og'zaki nutqi, mulohaza ko'nikmalarini hosil qiladi. Shuningdek, nutq, so'zlashuv, savol va javob berish madaniyatini shakllantiradi hamda rivojlantiradi. Bunday ta'lim turi o'quvchilarga faollikni darslarda qiziquvchanlikni va izlanuvchanlikni tarbiyalaydi. Bu o'z navbatida o'qituvchini darsga puxta tayyorlanib kelishni talab etadi.

Hamkorlik ta'limida quyidagi prinsiplarga amal qilinishi shart:

1. o'zaro ijodiy munosabat shakllanadi va rivojlanadi;
2. har bir kishi o'zi uchun va guruhning boshqa a'zolari uchun javobgarlik hissini kuchaytiradi;
3. guruhlarda aynan o'quvchilar emas, balki aralash guruhlar shakllanadi;

4. shakllangan guruhlarda ishonch, javobgarlik, jipslilik rag'batlantiriladi;
5. guruhda doimiy bir o'quvchi emas, balki har bir guruh a'zosi rahbarlik rolini bajaradi;
6. muloqot ko'nikmalari shakllanadi, qo'llaniladi va rag'batlantiriladi;
7. o'qituvchi doimiy ravishda guruh ishini kuzatib boradi, baholaydi va zarurat bo'lganda ularning ishiga aralashadi.

Innovatsion texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etishda o'qituvchi o'z darsida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi usullardan foydalanib shunday shart-sharoitlarni tarkib toptirish lozimki, natijasida o'quvchi uchun dastlab neytral bo'lgan obyekt kutilmaganda subyektiv xususiyat kasb etsin. O'quv materiali mazmuni avval o'qituvchi tomonidan ijodiy qayta ishlanadi va o'quvchini qiziqtiradigan, uning shaxsiy tajribasiga mos keladigan, uni fikrlashiga undaydigan jihlatlar belgilanadi.

Hamkorlikdagi darslarda texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarga qulayliklar yaratadi. Pedagogik texnologiya asosida yaratilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish-istaklarini qo'zg'atish asosida maqsadga erishish bu motivatsiya bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi o'zaro ichki yaqinlashuvdir. Motivatsiya o'quvchining ichki-imkoniyatlarini ishga solish, u yoki bu bilimga undash va qiziqishlarini uyg'otish demakdir. Bunda asosan o'quvchining faolligi oshib boradi va uni quyidagi omillar ta'minlaydi:

- o'quv materialini ongli ravishda o'zlashtirib olishga tayyorligi;
- mustaqil faoliyat yuritishga tayyorligi;
- faoliyatini tushunib amalga oshirishi;
- o'zining shaxsiy darajasini oshirishga moyilligi.

O'quv jarayonining samarali kechishida o'quvchining mustaqil faoliyat yuritishi dars samaradorligini tashkil etadi. O'z fikrlarini himoya qilish, munozara muhokamada faol ishtirok etish, o'rtoqlari javoblariga tanqidiy qaray olish, qoloq, o'zlashtirishi qiyin, bo'sh o'zlashtiruvchilarga yordam berish, o'ziga ijodiy faoliyat nazoratidan topshiriqlarni tanlay olish, o'z qiziqishlari asosida mustaqil mashq, masalalar yechish darsda o'quvchi faolligini oshiradi.

– Hamkorlikda o'tiladigan (interfaol) darslarida “Charxpalak”, “KBI”, “Munosabat”, “Muammoli vaziyat” kabi bir qancha texnologiyalardan foydalanish mumkin.

– Ushbu mashg'ulot bahs-munozara uslubiga asoslangan bo'lib, o'zining aniq o'tkazilish vaqti va tartibiga egadir. O'qituvchi dastlab yoki o'quvchilarni mashg'ulot o'tkazish tartib-qoidalari bilan tanishtiriladi va ularni kichik guruhlariga ajratadi. Misol tariqasida “Shaxs va madaniy axloq” mavzusidagi mashg'ulotni o'tkazish tartibini ko'rib chiqamiz. Mashg'ulotning boshida o'quvchilar muhokama qilishlari uchun bir necha savollar oladilar.

Masalan:

- Madaniyat nima?
- Axloqiy madaniyat nima?
- Shaxs sifati ko'rinishida axloq-odobning o'rni qanday?
- Qanday qilib madaniyatli bo'lish mumkin?
- Milliy madaniyat deganda nimani tushunasiz?
- Qanday insonlarni madaniyatli deb hisoblaysiz?

Kichik guruh qatnashchilari o'z xohishlari bo'yicha bittadan savol tanlab oladilar va so'zga chiqishga tayyorlanadilar. Ular o'zlari tanlagan savol yuzasidan o'z tushunchalari, mavzuga bo'lgan yondashuvlari, munosabatlari hamda ushbu savollarga javoblarini berishda o'zlarining egallagan holatlari qanchalik to'g'ri ekanligiga chiqishlari orqali o'quvchilarni ishtirok etishga harakat qiladilar. O'qituvchi ko'rsatmasiga binoan, boshqa kichik guruh qatnashchilari aytilgan fikr va so'zga chiqqan o'quvchiarni egallagan holatlariga qarshi fikrlar aytiladi, ya'ni so'zga chiqqan kichik guruh tanlagan yo'lni rad etadilar va shu orqali ularni bahs-munozara, tortishuvga undaydilar.

Bahs-munozara yakunida har bir so'zga chiqqan kichik guruh boshqa kichik guruh a'zolarini o'zlarining tortishuvdagi fikrlarini, tanlagan holatlari, dalil va isbotlari qanchalik to'g'ri ekanligiga ularni ishtirok etishlari va o'z tomonlariga og'dira olishlari, iloji bo'lsa ularni o'z guruhlariga qo'sha olishlari kerak.

Mashg'ulotning oxirgi bosqichiga o'qituvchi yakun yasaydi va bahs-munozara bo'yicha o'z fikrlarini bildiradi.

Yuqoridagi bahs-munozarani o'tkazish mavzulari odob-axloq, madaniyat yo'nalishida (masalan, "Mening hayotda tutgan o'rnim", "Odob-axloqi, madaniyatli bo'lishim uchun nima qilishim kerak?" va sh.k.) bo'lgani maqsadga muvofiq, chunki bu mavzular yoshlarni ko'proq qiziqtiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin, ta'lim samaradorligi, avvalo o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlikda ishlay olishiga bog'liq. Ta'lim jarayonida tashkil etilgan sermazmun pedagogik munosabatlar psixologik va ijodiy muhit yaratishga zamin yaratadi.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI IMKONIYATLARIDAN TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI ROLI

**Tashtemirova N.N.,
GulDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Jurayev U.S.,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi**

Insonni har tomonlama tarbiyalash va ta'lim berish insoniyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat va madaniyatini qanday qilib yosh avlodlarga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini izlaganlar.

Noan'anaviy ta'lim-o'quvchilarni kasbga qiziqtiruvchi bilim doiralarini kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi kabi didaktik funksiyalarni bajaradi.

Tajribalarda ta'kidlaganidek, agar mashg'ulot odatdagi tinglab o'tirishga asoslangan usulda o'tkazilganda talabalar axborotning ko'pi bilan 20 % ni o'zlashtirgan bo'lsa, ilg'or pedagogik usullardan foydalanilganda esa, bu ko'rsatkich 80-90% gacha oshganligi tasdiqlangan.

Noan'anaviy ta'limning samaradorligi yana shundan iboratki, uning qatnashchilari yaxlit tizimli bilimga ega bo'ladi va mustaqil ijodiy fikrlash qobilyatlari rivojlanishi negizida bo'lajak kasbiy faoliyatga oid boshlang'ich ko'nikmalar shakllantirilib o'quv-tarbiyaviy jarayonini amaliyot bilan bevosita bog'lab olib borishni ta'minlaydi. Shuning uchun ham, u rivojlantiruvchi o'qitishning yuqori samarali usullaridan biri bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan kundan boshlab xalqimizning tub manfaatlaridan kelib chiqib, demokratik taraqqiyot yo'lini izchillik bilan amalga oshirishda strategik vazifani belgilab oldi. Yosh mustaqil davlatlarning havfsiz va barqaror taraqqiy etishi yo'lida jahon miqyosida paydo bo'lgan yangi salbiy ta'sirlarga qarshi ichki immunitetni shakllantirish va mustahkamlash tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'lim tizimiga yangi pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini olib kirish bugungi kunning muhim masalalari sirasiga kiradi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali bir qancha qulayliklar yaratiladi. Shu narsani e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, ayni paytda, axborot olish ko'lami har qachongidan ham kengroq bo'lib, yetarli darajada ko'payib bormoqda. Demak, yurtimizda fan-texnika rivojlangani sayin, axborot olish imkoniyati ham oshib boradi. O'quvchilarga talab doirasida ma'lumotlarni yetkazib berishda, fan-texnika yutuqlaridan unumli foydalanish zarur. O'sib, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tayyorlashda, yangi axborot texnologiyalaridan o'z vaqtida va unumli foydalanishning istiqbolli tomonlari ko'zga tashlanmoqda. Sir emaski, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan. Ammo ta'lim jarayonida ba'zi holatlar ham ko'zga tashlanadiki, masalan, an'anaviy dars tizimidan voz kechmaslik, pedagogik texnologiyalardan foydalanmaslik, darslarni ijodkorlik bilan uyushtirmaslik kabi. Oqibatda, o'quvchilar darsning subyektiga emas, balki, sust obyektiga aylanib qolmoqda.

Tajribalar shuni tasdiqlamoqdaki, an'anaviy dars tizimidan voz kechmaslik oqibatida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, dunyoqarashning boyib borishi, mavzularni to'liq idrok etish imkoniyati cheklanib qolmoqda.

Ta'limning barcha bo'g'inlarida olib borilayotgan tub islohotlar, asosan, yuqori malakali, zamon talablariga javob bera oladigan raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan talabni, ehtiyojni qondirishga qaratilgan.

Bugungi kunda umumta'lim maktab o'qituvchilari o'z faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan bemalol, o'zgal yordamisiz foydalana olishlari lozim.

Jumladan, umumta'lim maktab o'qituvchilari ham pedagogik texnologiyalardan o'z faoliyatlarida malakali mutaxassis sifatida foydalana olishlari uchun ma'lum bir ma'noda, shu yo'nalish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

Shuningdek, umumta'lim maktab o'qituvchilarida zamon, pedagogik texnologiya yordamida milliy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy pedagogik texnologiyadan yangi axborot texnologiyalari bir qancha afzalliklarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Bular xususan: o'quvchilarni faollashtiradi, ijodiy yondashtiradi, vaqtni tejaydi, sezishni orttiradi, mustaqil fikrlashga undaydi, idrok qilish ko'lamini oshirib, kengaytirib boradi.

Aynan shunday zamonaviy axborot texnologiyalardan unumli foydalanish orqali o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan qiziqish hamda ularni e'zozlash xususiyatlari rivoj topadi. AKT bilan ishlash jarayonida ma'naviyatimizga yot "ommaviy madaniyat"ga xos bo'lgan axborotlarga qarshi kurashish uchun yoshlarda ma'naviy immunitetni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Buning uchun umumta'lim maktab o'qituvchilari:

o'quvchilarda AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda milliy qadriyatlarga sodiqlik fazilatlarini shakllantirishi;

milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etuvchi sayt materiallaridan ta'lim jarayonida unumli foydalana olishlari;

AKT dan foydalangan holda dars ishlanmalarini va dars taqdimotlarini tayyorlashlarini bilishlari;

milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etishda yangi AKT loyihalarini tayyorlash.

Bu, o'z navbatida, ta'lim samaradorligining oshishiga olib keladi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot texnologiyalari imkoniyatlarini tatbiq etish ijobiy natija beradi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, milliy-ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish o'quvchilarning har tomonlama erkin fikrlashiga, ijodiy yondashuviga, dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga sharoit yaratadi.

BIOLOGIYA DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

**Rahmonov J.,
Guliston Davlat universiteti
III-bosqich talabasi**

Respublikamizda zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish, ta'lim tizimini takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish hozirgi kunning talabiga aylandi. Sababi har bir sohani o'rganish, izlanish va tajriba orttirish uchun axborot kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish kerak bo'ladi. Shuning uchun maktab yoshidan boshlab ma'lum bir kasbni egasi bo'lgunga qadar yangi AKT texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kundagi barkamol avlodni tarbiyalashda ma'suliyatli vazifani ado etish uchun bugungi kunning o'qituvchisi har doimgidan-da ko'proq ishlashi, o'qishi, izlanishiga to'g'ri keladi. Chunki texnika asrining farzandlari bo'lmish bugungi yoshlar e'tiborini oddiy, bir xil qolipdagi darslar bilan jalb qilib bo'lmaydi. Bilim, ko'nikma, malakalarni zamonaviy o'quvchi ongiga singdirish uchun darslarda turli xil pedagogik texnologiyalar va axborot kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish ko'proq samara berayotganligi mutaxassislar tomonidan tasdiqlanmoqda.

Biologiya tirik mavjudodlarning atrof-muhit bilan o'zaro aloqalarini o'rganuvchi ilmiy tadqiqot fani hisoblanadi. U rangli tasvirlarga va diagrammalarga boy fandır. Bir o'lchamli tasvirlarga ega darslik yordamida mavzularni o'rganishda o'simliklarni, hayvonlarni barcha organlar qismlarini va ularning funksiyalarini tushunish qiyin. Masalan, gulning tuzilishi, urug'larning unib chiqish jarayonini, odam tanasi va hayvon tanasini tuzilishi, ularning harakatlanishlari, ularning bajaradigan vazifasini kitobdan o'qish orqali tushunish qiyin. Bu jarayonlarni va ularning faoliyati aks ettirilgan virtual laboratoriyalardan, o'quv filmlar, ko'rgazmali tasvirlardan foydalanilsa, tasavvurlar yanada yorqinroq bo'ladi. Bu taqdimotlar o'quvchining xotirasida ancha vaqtgacha saqlanib qoladi va biologiyaga qiziqmaydigan bolalar ham fanga qiziqqa boshlaydilar. Bugungi kunda o'qituvchilar biologiya fanini yanada samarali o'qitish uchun darslarda proyektorlar va AKT dan foydalanib jonli o'quv sinflarini tashkil etishsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Hozir biologiya fanidan sinflar kesimida virtual laboratoriyalar, elektron darsliklar va o'quv filmlari yaratilgan. Videoroliklar, slaydlar, animatsiyalar mavjudki, o'quvchi eshitish ma'lumotidan ko'ra, ko'rgan ma'lumotini tezroq eslab qoladi. Elektron darsliklardan, virtual laboratoriyalardan mustaqil ta'lim olishda

va o'quv materiallarini har tomonlama samarali o'zlashtirishda qo'llash mumkin. Elektron darslik va o'quv filmlarida fanning o'quv materiallari o'quvchiga jonli tabiatda berilgan o'simlik va hayvonot dunyosi haqida ma'lumotlar berish haqida tushunchalar beradi. Virtual laboratoriyalar esa laboratoriya mashg'ulotlari o'tkazish imkoniyati bo'lmagan sharoitda ko'rsatiladigan eng qulay elektron manbalardan biri hisoblanadi. Masalan, 8-sinf "Odam va uning salomatligi" fanidan o'tkaziladigan 3-laboratoriya mashg'uloti "Qonning shaklli elementlarini o'rganish" nomli mashg'ulotni virtual laboratoriya orqali kompyuterda ko'rsatsak, o'quvchilar ongida biz bergan ma'lumotlardan ham ko'proq tushuncha va fikrlar paydo bo'ladi. Bundan tashqari biologiya darslarida CCD kamerali mikroskop bo'lib, bu ham kompyuterga bog'langan holda tayyorlangan preparatlarni kompyuter monitoring, ya'ni ekranida bir necha marta kattalashtirib ko'rsatiladi va uni kompyuterga yuklash, saqlash va qayta namoyish etiladi. CCD kamerali mikroskop orqali ko'rilgan preparatni o'quvchi kompyuteriga uzatish va xotirada saqlashni o'rganadi.

INTERNET - global tarmoq bo'lib, bu tarmoq orqali biologiya fani o'qituvchilari turli mavzularda internetdan olingan manbalardan foydalanib, darslarda qo'llash, sinfdan tashqari ishlar uchun qo'shimcha slaydlar, qiziqarli ma'lumotlar, dars ishlanmalari, taqdimotlar yaratishi mumkin. Internet orqali Ziyonet.uz, Kitob.uz, Multimediya.uz, Qiziqarli.uz saytlaridan foydalanib, biologiya fanidan kerakli qo'shimcha ma'lumotlar, elektron taqdimotlar, o'quv filmlari va elektron darsliklarni kompyuter tarmog'iga yuklab, dars jarayonida mavzularni o'quvchilarga mazmunli, tasvirli tarzda yetkazish mumkin.

Biologiya darslarida yoshlarga bilim berishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanib mavzular tushuntirib borilsa, o'quvchilar ongida shu fanga va AKT vositalariga qiziqish yanada takomillashib, rivojlanib boradi. Chunki biz bugungi texnika asrida sog'lom, axloqli, mehnatsevar, pok, bilimdon insonlarni tarbiyalab o'stira olganimizdagina kelajagimiz porloq bo'ladi.

ONA TILI FANINING O'QITILISHIDA FANLARARO BOG'LANISH

**Rustamova D.G'.,
Toyloq tuman 5-maktab o'qituvchisi**

"Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning faolligini oshirish davrning eng muhim talablaridandir"

Sh.M.Mirziyoyev

Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ona tilining o'rni beqiyosdir. Bu, albatta, isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili-bu millatning ruhidir" deya ta'kidlaganlar. Shunday ekan, ko'p tilli ta'lim sharoitidagi maktablarda ona tili fanini o'qitish, shunchaki o'qitish emas, balki o'quvchilarga o'z tillariga bo'lgan hurmatni shakllantirish, uning boy tarixiy ildizlarini o'rgatish, tilning grammatik qurilish va uning nazariyasi haqidagi ma'lumotlarni berish hamda boshqa tillarni o'rganishda ona tili asos bo'lib xizmat qilishi ko'nikmasini shakllantirish, umuman olganda ona tili fanini o'qitishda sifatli ta'lim jarayonini tashkil etish bugungi kunning muhim masalalaridan biridir.

Bugungi kunda o'quvchilarni har tomonlama mukammal bilim olishlari, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi inobatga olinib, davlat ta'lim standartlarining yangi tahriri ishlab chiqildi. Davlat ta'lim standartining maqsadi-umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarni ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Shunisi e'tiborliki, bugungi kunda har bir fanni, jumladan, ona tili fanini o'qitishda ham o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish, ya'ni ularni egallagan bilimlaridan kundalik hayotda duch kelinadigan amaliy hamda nazariy masalalarni yechishda, shuningdek, tanish yoki notanish vaziyatlarda foydalanishga tayyorlash muhim vazifalardandir.

Ko'p tilli maktablarda o'quvchilarga ona tili fanidan mukammal bilim beraman degan o'qituvchi o'z fanini boshqa fanlar bilan bog'liqlikda unga kompetensiyaviy yondashgan holda tashkil etishi va dars

jarayonida pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanishi zarurdir. Fan sifatida ona tili o'qitish metodikasining o'z predmeti, vazifasi, nazariy va ilmiy sohasi bo'lib, bir qator fanlar o'rtasida uning ma'lum o'rnini bor. Bu fan o'zining boy tarixiy ildizlariga ega bo'lib, yillar davomida rivojlanib, taraqqiy etib bormoqda. U o'z maqsad va vazifasini mana shu yo'lda falsafa, tilshunoslik siklidagi fanlar, didaktika, ruhshunoslik va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy fanlar bilan uzviy bog'liqlikda amalga oshiradi. Demak, maktabda ona tili o'quv fanidan dars beradiga yetuk mutaxassis bo'lish uchun, avvalo, o'qituvchini o'zi shu fanlarning bilimdoni o'z fani tarixiy ildizlarini mukammal biladigan bo'lishi kerak.

Ona tili ijtimoiy fanlar guruhiga kirganligi sabab bunday fanlarning asosini tashkil etadigan falsafa bilan chambarchas bog'liq. Bu fanning falsafa bilan aloqadorligi ona tilining maqsad va vazifalarini tushunishingizga bu fanning ta'lim mazmunining to'g'ri belgilashingizga, o'qitishning eng samarali usul va vositalarini tanlashingizga yordamlashadi. O'quvchiga "Til va nutq" mavzusini tushuntirish, til hodisalarini o'quvchi ongida voqeylanishi, til va tafakkurning aloqadorligi, tafakku bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi.

Ma'lumki, falsafada har bir umumiy tushuncha yakka va juz'iy tushunchalar yig'indisidan tashkil topadi degan tushuncha mavjud. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchi faoliyatini tashkil etishda ham mana shu qoidaga asoslanamiz. Muayyan bo'laklarga ajratilgan til hodisalarini kuzatish ularning birini ikkinchisi bilan taqqoslash orqali o'quvchi muayyan ta'rif, qoida va xulosalarga keladi. O'quvchi tomonidan ijodiy fikrlash orqali egallangan bilim, ko'nikma va malaka o'zining amaliy ahamiyatini beradi. Ona tili fanini o'qitishda bola psixologiyasi ham muhim o'rin tutadi. Demak, bu hol ta'lim tashkil etish, o'qitish bola ruhiyatiga chambarchas bog'liqdir. O'rganilayotgan til hodisalarini qiyoslash, ularni o'xshash va farqli tomonlarga qarab guruhlash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish, shaxsning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, xotira, tafakkur, xayol kabi individual-ruhiy xususiyatlarga tayanadi. Shu sababdan o'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy psixik xususiyatlarini bilishi va unga tayanib ish ko'rishi lozim.

Hozirgi zamon psixologiyasi bilim olishda ehtiyojni zarurat deb biladi. Bu ta'limni ona tili mashg'ulotlarida ham kasb etadi. O'quvchi bu fanni o'rganish jarayonida so'zdan foydalanishga har xil nutqiy vaziyatlarda uni qutqaruvchi til ekanligini payqab yetmasa, uni o'rganishga qiziqmaydi, zarurat ham sezmaydi. Biz ular ongida mana shunday vaziyatlarni paydo qilib ularni til o'rganishga da'vat etishimiz lozim. Shu borada L.N. Tolstoyning fikrlarini keltirish o'rinlidir. "Har bir insonning o'z qalb notasi mavjud. Qalbining sadosini eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan va uning sozlanishiga yordam bera olgan kishilarning hayotda qadri balanddir". Mana shunday kishilar sirasiga mashaqqatli ammo sharaflilik kasb egalari-ustoz murabbiylarning kirishi tabiiy holdir. Har bir o'qituvchi mahorat va fidoiylilik bilan ta'lim jarayoniga yondashsa, zamonaviy talab asosida bilim bersa, har bir o'quvchi qalbiga kirib borsa, shakshubhasiz jamiyatda yanada qadri baland insonga aylanadi. Bunday muhitni yaratishda bizga Govard Garner asos solgan intellect ko'pligi nazariyasi yordam beradi. Intellekt ko'pligi nazariyasi har bir odam turli darajada ifodalangan kamida 8ta tipdagi intellektga ega ekanligini ochib berdi.

Bundan shuni xulosa qilishimiz kerakki, o'quvchilarda intellekt darajasi turli xil bo'lib, o'quvchilarda ona tili darslarida boshqa fanlar bilan bog'liqlik yo'lga qo'yilsa, undagi kuchli rivojlangan intellektga ta'sir etib, bu fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Mana shunday darajaga erishsak, sinfda qoloq o'zlashtiradigan, fanga e'tiborsiz, qiziqmaydigan o'quvchi qolmaydi. Bu hol prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek "O'qituvchidan fidoiylilikni talab qiladi". Masalan, "So'z turkumlari mavzusi o'tilganda mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari, undov, taqlid, modal so'zlarni, ularning bir-biridan farqlari va ular tarkibiga kiruvchi so'z turkumlarini qaysidir o'quvchi o'qib tushunishi, qaysidir o'quvchi tinglab tushunishi, qaysidir o'quvchi o'z tushunchasini chizmalarda aks ettirishi, qaysidir o'quvchi mavzu haqidagi tushunchalarini rasmda aks ettirishi mumkin. Bu holatda o'qituvchi o'quvchilarning intellekt darajalarini inobatga olgan holda to'g'ri tushunishi va to'g'ri baholashi zarur. Baholash borasida o'quvchilar o'zlashtirgan materiallarni bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish darajalariga asoslanib baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada bizga Amerikalik mashhur psixolog va pedagog Benjamin Blum tomonidan asos solingan, zamonaviy ta'lim olamida yetarli darajada keng tarqalgan savol va topshiriqlar tizimi-bilish faoliyati darajalariga asoslangan o'quv maqsadlar taksonomiyasi yordam beradi. O'quv maqsadlar taksonomiyasi (Blum taksonomiyasi deb ham yuritiladi) –o'quvchilar o'zlashtirishining ma'lum bir darajasidan darak beruvchi konkret harakatdir. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, vaziyatlarni baholash ko'nikmalari shakllanib, ular mana shu asosida munosib baholanib, rag'batlantirilsa, ona tiliga bo'lgan qiziqishi yanada rivojlanib boradi.

Mustaqil va yordamchi so'z turkumlarini "T" chizmasi asosida quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin.

Mustaqil soʻz turkumlari

Yordamchi soʻz turkumlari

Atash maʼnoga ega

Atash maʼnoga ega emas

Mustaqil qoʻllanila oladi

Mustaqil qoʻllanila olmaydi

Gap boʻlagi vazifasida keladi

Gap boʻlagi vazifasida kelmaydi

Yuqoridagilarga amal qilgan oʻqituvchi esa koʻp tilli taʼlim sharoitida oʻquvchini ona tilini oʻrganishga boʻlgan talabni toʻgʻri anglashiga, qiziqishi va ehtiyoji ingliz va rus tillariga boʻlgani kabi ortishiga hamda sifatli taʼlim jarayonini tashkil etishga erishadi.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЕ

**Бердикулова Х.Р.,
преподаватель школы №81
Пайарыкского района Самаркандской области**

Каждый ребёнок имеет свои индивидуальные особенности, возникновение которых связано с тем, что каждый человек проходит свой особый путь развития, приобретая на нём различные типологические особенности высшей нервной деятельности, которые влияют на своеобразие ощущений, восприятия, мышления, памяти, воображения, особенности интересов, склонностей, способностей, темперамента, характера личности.

Индивидуальные особенности влияют на развитие личности. Ими в значительной мере обусловлено формирование всех качеств.

Принцип дифференциации обучения – положение, согласно которому педагогический процесс строится как дифференцированный. Одним из основных видов дифференциации (разделения) является индивидуальное обучение.¹²

Технология дифференцированного обучения представляет собой совокупность организационных решений, средств и методов дифференцированного обучения, охватывающих определённую часть учебного процесса.

Разработка системы воздействия на каждого ученика с учётом индивидуальных возрастных особенностей – вот задача, стоящая перед учителем по реализации индивидуального подхода в практической деятельности. Основным исходным элементом в этой системе должно быть изучение ученика.

Таким образом, для изучения познавательных интересов наиболее распространёнными методами являются наблюдение, беседа, сочинения и анкеты. Для изучения интересов используется и диагноз знаний. При этом исходят из факта, что ученик, интересующийся какой-либо областью знаний, обладает здесь относительно большими знаниями. Так, например, диагноз предварительных знаний можно использовать и в целях изучения интересов учащихся.

Усвоение как организованная познавательная деятельность ученика включает деятельность восприятия, памяти, мышления и воображения.

Выделяют четыре основных звена процесса усвоения:

- 1) непосредственное восприятие, наблюдение (получение информации)
- 2) осмысление материала, мыслительная его обработка (переработка полученной информации)
- 3) запоминание и сохранение материала (хранение полученной и обработанной информации)
- 4) применение знаний на практике (применение информации).

Среди учащихся встречаются и такие дети, которые быстро запоминают учебный материал, но также быстро забывают выученное. Таких детей надо, прежде всего, воспитывать установку на длительное запоминание, привычку самостоятельно повторять пройденное через определенное время, их нужно постоянно проверять и контролировать. При усвоении нового материала таким

¹²Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении. - М, 2000.

учащимся надо давать индивидуальные задания – повторять то, что из прошлых знаний связано с новым материалом.

Наиболее трудный случай – медленное запоминание и быстрое забывание учебного материала. Такие дети тратят много времени и сил на заучивание материала, воспроизводят его неточно и быстро забывают. Слабая продуктивность их памяти объясняется различными причинами. Как правило, плохое запоминание наблюдается у школьников, которые часто пропускают занятия, не систематически выполняют учебные задания, не владеют приемами запоминания. Этим детям надо регулярно помогать, терпеливо учить их приемам рационального заучивания.

Обучаясь в школе, учащиеся приобретают разнообразные умения и навыки путем упражнения и тренировок.

Упражнение, как необходимое условие формирования и закрепления навыков должно удовлетворять следующим условиям:

- 1) следует точно знать цель упражнения, каких результатов надо добиться;
- 2) необходимо следить за точностью выполнения упражнения, чтобы не закреплять ошибки, если они возникают, следить за результатами упражнений, сравнивать свои действия с эталоном, осознавать, какие успехи уже достигнуты и на каких недостатках следует фиксировать внимание, чтобы их устранить;
- 3) упражнения не должны быть случайным набором однотипных действий, в основе их должна лежать определенная система, необходимо планировать правильную последовательность их, постоянно усложнять;
- 4) упражнения не должны прерываться на длительное время, так как в этих случаях навык образуется медленно;
- 5) упражнения должны быть дифференцированы так как слабому ученику требуется помощь при выполнении некоторых упражнений, хотя сильный выполняет его без затруднений.

Дифференциация применяется в различных звеньях процесса обучения. К.Д.Ушинский говорит: "Прежде, чем воспитать ученика во всех отношениях, нужно знать его во всех отношениях". Зная учеников, учитель уверенно выбирает форму сообщения домашнего задания. В хорошо подготовленном классе и для сильных учеников это может быть простое сообщение параграфа и номера задачи, как это обычно и делается в школе. Но для средних, и особенно слабых учеников, этого явно недостаточно. Помочь учащимся в подготовке к домашней работе можно разными способами:

- указать на аналогии;
- объяснить на примерах,
- разобрать трудные стороны заданий.
- разъяснить содержание работы,
- дать алгоритм,
- сообщить методы выполнения заданий,

Перед каждым творчески работающим учителем возникает множество проблем, над разрешением которых он порой трудится всю свою педагогическую жизнь. Ключевые из них:

- как обеспечить успешность в обучении каждого учащегося;
- как сохранить и укрепить здоровье ребенка при организации его учебной деятельности;
- каким образом обеспечить не механическое усвоение суммы знаний, а, прежде всего, приобретение каждым учеником социального опыта.

Такая трактовка дифференцированного подхода на индивидуальном (субъектном) уровне вызвана следующими соображениями.

Во-первых, нет ни одного ребенка, похожего на другого. У каждого свой индивидуальный набор способностей, темперамента, характера, воли, мотивации, опыта и т.д. Они развиваются, изменяются, поддаются коррекции. Значит, индивидуальные особенности ученика невозможно учесть в полном объеме при организации учебной деятельности.

Во-вторых, дети являются не только, да и не столько объектом педагогического воздействия, сколько субъектом собственной деятельности.

Поэтому, говоря о развитии ребенка, мы прежде всего должны иметь в виду его саморазвитие.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ ПЕРСПЕКТИВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Современный учитель-профессионал не только сам становится исследователем, но и организует исследовательскую деятельность школьников. Она помогает обеспечить активную познавательную деятельность учеников, вовлекает в поиск решения сложных, проблемных вопросов, актуализируя знания, вырабатывая навыки анализа, умение абстрагировать, делать выводы, обобщать. Подготавливая, организуя, проводя исследовательскую деятельность учеников на уроках литературы, педагог стимулирует творческую активность, эмоциональное восприятие, вовлекает их в научную работу, обучает самостоятельному поиску нестандартных решений возникших проблем.

Поэтому в современной школе приёмам организации исследовательской деятельности учащихся должно уделяться особое внимание.

Работа учителя в этом направлении не должна носить стихийный, бессистемный характер. Только продуманная, логически выстроенная система занятий, организующая исследовательскую деятельность учащихся, даст ожидаемые результаты. Ученик, вооружённый научными методами познания, сумеет обнаружить проблему и не только понять и изучить её, но и самостоятельно предложить нестандартное, креативное, оригинальное решение. Именно такой выпускник сегодня востребован обществом, именно он становится конкурентоспособным.

Система занятий ИД (исследовательской деятельностью) представляет собой трёхуровневую систему, состоящую из трёх этапов, каждый из которых является качественно новым уровнем ИД. Движение учащихся от уровня к уровню происходит после прохождения программы каждого этапа.

Продвижение учащихся от этапа к этапу ИД связано с освоением основных уровневых функций И.Д.

При организации занятий И.Д. на первом уровне ведущую роль играет образовательная функция исследовательской деятельности учащихся и учителя, цель которой - приращение образованности всех участников обучения (учащихся и учителя). Занятия на этом уровне представляют собой подготовительный этап исследовательской деятельности.

Подготовительный этап ИДУ (исследовательской деятельности учащихся) начинается уже в среднем звене, в 5-м классе. В течение года проводятся следующие мероприятия:

- знакомство с понятием «НОТ»;
- преобразование его в «НОУТ» (научная организация учебного труда);
- расширение и углубление понятия «Алгоритм»;
- введение понятия об алгоритмизации обучения;
- углубление и уточнение представления о плане (простой, сложный, цитатный, вопросный и т. д.).

В 6-м классе проводим экспресс-повторение подготовительного этапа, углубление и расширение базовой платформы исследования:

- обучение составлению конспектов различных видов (цитатный конспект, пересказ-анализ статьи, смешанный конспект);
- формирование умения работать со справочной, критической, научной литературой.

Следующий, 2-ой уровень, И.Д. строится на работе по выполнению методологической функции.

Он реализуется в 7-8-ых классах, когда мы переходим к осуществлению следующей функции И.Д., которую исследователи называют методологической или мировоззренческой.

Это такая организация обучения, при которой учащиеся проводят исследования с целью приобретения опыта исследовательской деятельности. На этом этапе И.Д.У. (исследовательской деятельности учащихся), который можно обозначить как практический, ученики обогащают свой понятийный аппарат научными терминами: исследование, метод исследования, его виды, объект, предмет, цель, задачи, средства исследования, гипотеза и др.

Таким образом, оба этапа ИДУ: подготовительный и практический - реализуются в среднем звене обучения и служат для достижения цели: овладеть общенаучными умениями и навыками (ведение и фиксирование хода и результатов наблюдения или эксперимента; осуществление умственных действий; изучение специальной литературы; организация И.Д.). Следует отметить, что и образовательная, и методологическая функции И.Д. отслеживаются и в старшем звене

обучения, но работа по пониманию их специфики, умению воплотить их в своей деятельности проводится в средних классах на подготовительном и практическом этапах И.Д.У.

В старшем звене обучения организация И.Д. проводится на третьем, самом сложном уровне, так как реализуется самая сложная функция И.Д.- управленческая, т. е. умение управлять исследовательской деятельностью, следовательно, происходит продвижение на автономный этап И.Д.У.

Наиболее полное воплощение 3-го уровня проявляется в 9-м классе. Ученики САМИ

- выбирают и формулируют тему;
- определяют зоны исследования;
- проводят целеполагание;
- планируют и реализуют методы исследования;
- описывают ход работы;
- делают выводы;
- вырабатывают рекомендации.

При организации учебной деятельности школьников учитель должен иметь в виду, что у него большой выбор методов и приёмов организации исследования. Он может давать домашние задания исследовательского характера, планировать исследования как фрагменты уроков, проводить уроки-исследования, организовывать систему занятий по исследованию определённой темы (проблемы) с текущими консультациями, промежуточным контролем и конечным результатом - защитой реферата или проекта по изученной проблеме.

Исследование как один из приёмов организации опережающего задания может быть использовано на разных этапах изучения литературного произведения, определённой темы. Например, при работе над романом И. С. Тургенева «Отцы и дети», готовясь к уроку «Любовь в жизни героев романа», можно дать опережающее задание: текстуально исследовать проблему «Роль любви в жизни

- Базарова;
- Павла Петровича;
- Николая Петровича;
- Аркадия;
- Одинцовой».

Результаты исследований, которые проводятся группами учащихся, реализуются в ходе урока.

Заканчивая изучение романа, целесообразно провести с ребятами обобщающее занятие «Базаров - лицо трагическое». К уроку дать опережающее задание (по группам): текстуально исследовать следующие проблемы:

- «Дружба в жизни Базарова»;
- «Отношение Базарова к родителям».

Группе сильных учащихся предлагается изучить статьи Писарева, Антоновича о романе «Отцы и дети» и, пользуясь методом стилистического эксперимента, определить авторское решение названных проблем.

Как видим, подобные исследовательские задания не только становятся определённой программой работы над темой на уроке, но и позволяют осуществить индивидуальный подход к учащимся, организовать работу над разноуровневыми заданиями в группах.

Примером применения исследования как опережающего задания перед изучением всего блока тем по творчеству писателя может быть следующее: изучить биографию Джека Лондона и решить проблему, поставленную темой урока: «Д.Лондон. Жизнь - подвиг (Что нужно поставить в конце предложения; точку, восклицательный или вопросительный знак?)».

При подготовке к ответу на уроке ученикам рекомендовано рассказать о ходе своего исследования, используя схему описания эксперимента («Если..., то..., так как...») Расшифровывается эта схема следующим образом: «Если (предполагаемая деятельность) я буду делать то..., то..., то как конечный результат, получу то... то..., так как... (объясняется, почему это получилось)».

Очевидно, что при такой форме организации исследования в виде мини- эксперимента, помимо всего прочего, школьники приобретают навыки проведения научной работы. А это, в свою очередь, позволит ученикам успешнее включиться в вузовскую систему обучения.

Исследовательская деятельность учащихся может быть организована как урок-исследование.

Уроки-исследования, в зависимости от целей, поставленных учителем при изучении темы, могут быть различных видов.

В своей работе по организации И.Д.У. я классифицирую их следующим образом:

- урок теоретического исследования;
- урок практического исследования;
- урок творческого исследования;
- урок проектного исследования.

Урок теоретического исследования предполагает изучение критической литературы, мемуаров, статистических данных, справочной литературы.

Аналитическое исследование на уроке проходит такие этапы:

1. Формулирование проблемы (задачи исследования).
2. Отбор научной информации для решения исследуемой проблемы.
3. Решение проблемы:
  - выдвижение гипотезы;
  - составление плана работы;
  - письменный отчет о выполнении плана;
  - выводы о подтверждении или опровержении гипотезы.
4. Результаты исследования.

Изучение литературы (как и других учебных предметов) через организацию исследовательской деятельности помогает учащимся получить универсальное образование. Следует заметить, что универсальность - это не энциклопедичность. Универсальное образование, в современном понимании, вооружает учеников навыками самообразования, формирует потребность саморазвития.

Исследовательская деятельность – одно из перспективных направлений в методике преподавания любого предмета. Она может использоваться как метод (частично-поисковый, метод проблемного обучения) и как самостоятельная деятельность.

БИНАРНЫЙ УРОК КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ

Юнусова Д.Р.,
преподаватель школы №4
Тайлякского района Самаркандской области

Известно, что язык – это навык, поэтому ему нельзя научить, ему нужно научиться. Я согласна с этим утверждением и считаю, что изучение языка – это тяжелая работа, отнимающая много времени и сил, а работа учителя русского языка и литературы похожа на работу тренера, который должен тренироваться, но сделать это так, будто он сам этого хочет, то есть я должна сохранить интерес ребенка к изучению русского языка и литературы и развивать его, периодически создавать ситуации успеха, хвалить за достигнутое и ставить новые цели.

Как это сделать? Я думаю, что работа по учебнику в одной и той же последовательности на каждом уроке становится монотонной и неинтересной, поэтому я провожу нетрадиционные уроки и внеклассные мероприятия, цель которых – повысить мотивацию изучения русского языка и литературы. Одним из видов таких нетрадиционных уроков являются бинарные уроки.

Бинарные уроки называются так потому, что, во-первых, они объединяют в пределах одного (или лучше двух) уроков несколько предметов школьного цикла. Например, урок литературы и музыки, литературы и изобразительного искусства, русского языка и иностранного языка. Во-вторых, в подготовке (а желательнее и в проведении) таких уроков принимают участие преподаватели разных специальностей: русского языка и литературы, музыки и рисования.

С моей точки зрения, бинарные уроки позволяют принцип преподавания «искусствоведческих» дисциплин привести в соответствие с природой художественного творчества.

В нашей школе интегрированные уроки проводятся давно. Накоплен определенный опыт в проведении уроков такого типа. И я хочу поделиться с вами своими наработками.

Итак, я обратилась к бинарным урокам, потому что увидела в них один из резервов повышения мотивации усвоения русского языка и литературы.

Прежде всего с какими трудностями я столкнулась?

Во-первых, в действующих программах по русскому языку и литературе даны лишь указания общего характера и не показаны возможности использования конкретных данных других наук.

Во-вторых, отсутствуют скоординированные программы по русскому языку и другим предметам и, вероятнее всего, это невозможно сделать, так как программы по предметам претерпевают постоянные изменения.

В-третьих, не до конца разработана технология проведения бинарных уроков. Конечно, психологическая и методическая совместимость учителей играет не последнюю роль в подготовке и проведении бинарного урока.

В какой последовательности идет подготовка к проведению бинарных уроков?

Прежде всего, я анализирую тот фактический материал, который может служить темой урока. Далее смотрю, в какой степени этот материал может служить предметом заинтересованного общения, при этом учитываются объем и уровень знаний учащихся.

Следующим шагом является поиск наиболее рациональной формы, обеспечивающей создание и реализацию потребности в общении. Это могут быть:

- урок-театр;
- урок-экскурсия;
- урок-пресс-конференция;
- урок-концерт;
- урок-путешествие;
- урок-исследование;
- урок-литературный салон;
- урок-суд и другие.

Важным этапом подготовки бинарного урока я считаю совместное, тщательное планирование. Цель бинарного урока – создать условия мотивированного практического применения знаний, умений и навыков, дать детям возможность увидеть результаты своего труда и получить от него радость и удовлетворение.

Совместно с учителями-предметниками можно разработать и провести следующие бинарные уроки:

1. «Ты, как душа у народа красива» (описание декоративной игрушки) – урок развития речи и технологии .

2. «Бородинское сражение» (по историческим материалам и стихотворению М.Ю.Лермонтова «Бородино», роману Л.Н. Толстого «Война и мир» - урок литературы и истории).

3. «Историческая эпоха и история создания романа А.С.Пушкина «Капитанская дочка» - урок литературы, истории, музыки, ИЗО.

4. «Тема весны в искусстве» - урок литературы, ИЗО и музыки.

Бинарные уроки требуют большой подготовки, как учителей, так и учащихся, поэтому их невозможно проводить часто. Но такой урок, проведенный не ради внешнего эффекта, а для систематизации знаний, формирования убеждений в связности предметов и целостности мира, является важным этапом в формировании мировоззрения ребенка, развитии его мышления.

Как одна из форм проекта, бинарные уроки:

- служат средством повышения мотивации изучения русского языка и литературы, т.к. создают условия для практического применения знаний;
- развивают у учащихся навыки самообразования, т.к. большую часть подготовки к уроку учащиеся осуществляют самостоятельно и во внеурочное время;
- развивают аналитические способности и изобретательность;
- формируют конвергентное мышление;
- обладают огромным воспитательным потенциалом;
- на бинарных уроках происходит перенос умения в новые области, не изучавшиеся ранее, что помогает учащимся принимать решения в творческих ситуациях.

Я буду продолжать работу по разработке бинарных уроков и считаю, что бинарные уроки – одна из форм решения задач, поставленных Концепцией содержания образования в современной школе.

KIMYO FANLARINI O'QITISHDA YANGI QO'SHIMCHA ADABIYOTLARNING O'RNI

Ruziyev E.A., SamDU dotsenti,

**Turg'unov D.E., SamDU AL kafedra mudiri,
Ismatullayeva M., Jahongirova S., SamDCHTI o'qituvchilari**

O'zbekiston Respublikasi hukumatining qaror va farmoyishlarida ta'limning ilg'or texnologiyalarini, zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalarini yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash masalasi muhimligi ko'rsatib o'tilgan. Bugungi kundagi o'qituvchi-kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalari, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisidir. Zamonaviy o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonining tashkil etilishi jarayonida dars mazmunidagi asosiy ma'lumotlar va o'quv materiali shunday taqdim etilishi kerakki, u o'quvchining idrok etish qobiliyatini yengillashtirsin.

Umumta'lim maktablaridan farq qilib akademik litseylarda kimyo fani chuqurlashtirilgan tarzda, qo'shimcha darslik va qo'llanmalardan foydalangan holda, kasb-hunar kollejlarda esa mutaxassislik mazmunidan kelib chiqib amaliyotga bog'langan holda o'qitishni taqozo etadi.

Bugungi kunda kimyo chuqurlashtirilib o'qitiladigan akademik litseylarda va umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida kimyodan tavsiya etilgan darsliklar va ularda rejalashtirilgan masalalar, misollar va testlar bugungi kun o'quvchisi uchun yetarli bo'lmay qoldi. Shuning uchun shu tizimda ishlaydigan tajribali o'qituvchi-professorlar tomonidan chop etilayotgan turli mavzular va masalalar keltirilgan yangi tartibdagi qo'llanmalar chop qilish muhim bo'lib qoldi.

Samarqand davlat universiteti kimyo fakulteti analitik kimyo kafedrasida professor, o'qituvchilari SamDU va SamDCHTI akademik litseylarida kafedra filialini tashkil etib, akademik litseylarining kimyo fani o'qituvchilari bilan hamkorlikda "Kimyodan murakkablashtirilgan masalalar va ularning yechimlari" nomli hajmi 6,5 bosma taboqdan iborat uslubiy qo'llanmani SamDU o'quv-uslubiy kengashining qarori bilan uslubiy qo'llanma sifatida nashrga tavsiya etilgan qo'llanmani chop ettirdilar.

Ushbu uslubiy qo'llanmada kimyoning D.I.Mendeleyevning davriy tizimi, yadro reaksiyalari, kvant sonlar, gaz qonunlari, kimyoviy reaksiya tezligi, kimyoviy muvozanat, turli konsentratsiyali eritmalar tayyorlash, eruvchanlik, galvanik elementlar, elektrolitik dissotsialanish nazariyasi, elektroliz qonunlari, metallar va organik kimyoga tegishli bo'lgan mavzularga oid murakkablashtirilgan masalalar va ularning yechimlari berilgan. Har bir bobga tegishli mustaqil yechish uchun masalalar va testlar ham keltirilgan.

Maktablarning yuqori sinflari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun mo'ljallangan ushbu qo'llanma shu yo'nalishdagi ta'lim tizimi uchun mo'ljallangan ta'lim standartlari va namunaviy rejalariga mos keladi. Uslubiy qo'llanmaga kiritilgan asosiy mavzulardagi masalalarni tanlashda Samarqand davlat universiteti akademik litseyi va Samarqand davlat universiteti kimyo fakulteti analitik kimyo kafedrasining jamoalari ham katta yordam ko'rsatdilar.

Akademik litsey, kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktablari bitiruvchi sinf o'quvchilarining kimyodan bilimlarini kuchaytirish, shu yo'nalishda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda davlat ta'lim standartlari va ta'lim dargohlarining o'quv rejalarida tasdiqlangan va rejalashtirilgan darsliklardan tashqari tavsiya qilinalayotgan shu yo'nalishdagi ma'lum maqsad asosidagi yozilgan darsliklar, o'quv qo'llanmalari va internet ma'lumotlarining ham o'rni beqiyosdir.

Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko'tarishda asosiy maqsad yoshlarimizni zamonaviy bilim va kasbga ega bo'lishini va jamiyatimiz hayotida munosib o'rin egallashini ta'minlash kabi maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- o'quvchi yoshlarni maktabdan akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tayyorlashning turli shakl va uslublaridan foydalanish va ularning qobiliyatlarini aniqlash;

- uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlari hamda amalda qo'llanilayotgan darsliklar va uslubiy ishlanmalarni takomillashtirish, mazmungan umumlashtirish bilan ta'lim uzluksizligini ta'minlash;

- barcha bosqichlardagi ta'lim muassasalarida sog'lom ijodiy muhitni yaratish, ta'lim jarayonida ilg'or innovatsion, pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etish orqali o'qitish sifatini yuqori ko'tarish, o'quvchi-yoshlarning tafakkuri, mustaqil fikrlay olish qobiliyatlarini rivojlantirish;

- uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlari uchun zarur bo'lgan darslik, o'quv qo'llanmalar va uslubiy qo'llanmalarning mazmunini yaxshilash hamda elektron variantlarini yaratish va ulardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish;

- asosiy darslarda tashqari ta'limning shakllari mazmunini yangilash va o'quvchi-talabalarning kimyoga qiziqishlari asosida to'garaklar tashkil etish;

- akademik litsey, umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlarning oliy ta'lim dargohlari bilan hamkorlik ishlarini yuqori saviyada tashkil etish;

- oliy ta'lim dargohlaridan birlashtirilgan professor, o'qituvchilardan foydalanib, yangi yo'nalishdagi to'garaklarni tashkil etish va ular faoliyatini samarali tashkil etish;
- akademik litsey, umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari olimpiadachilar guruhlarini iqtidorli o'quvchi-talabalar safidan tanlab olish bo'yicha maqsadli faoliyatni yo'lga qo'yish;
- olimpiadachilar guruhlarida maxsus dastur asosida o'qitilayotgan iqtidorli o'quvchi-talabalar uchun kimyodan maxsus tayyorlangan murakkablashtirilgan masalalar va ularning yechimlaridan iborat qilib tayyorlangan qo'llanmalarni chop ettirishni tashkil etish.

Ushbu "Tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda innovatsion yondashuvga asoslangan ta'lim" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyada ma'ruza qilinishi rejalashtirilgan ushbu maqolada ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda rejalashtirilgan ishlarni amalga oshirishda yuqorida keltirilgan vazifalarni bajarish bo'yicha qo'shimcha tavsiyalar ham beriladi.

ANIQ FANLARNI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN VA NOAN'ANAVIY USULLARDAN FOYDALANISH

**Maxmudov I., Umarov Sh.,
SamDU akademik litseyi o'qituvchilari**

Kelajak uchun har tomonlama yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlashning mohiyati, zamonaviy fan va texnikaning rivojlanish talablariga mos barkamol avlodni tarbiyalash masalalari izchillik bilan tashkil etilib, bu boradagi dolzarb masalalar va ularni amalga oshirish chora tadbirlari milliy dasturda belgilab berilgan.

Shu ma'noda trigonometrik funksiyalarni o'rganishni klassik bo'lmagan (noan'anaviy) usulini misol tariqasida keltirishni lozim topdik.

Algebraik tenglama va funksiyalarni yaxshi o'rgangan o'quvchilar ham trigonometrik funksiyalarni o'rganishda ba'zi bir qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Muammoning asosiy sabablaridan biri, mualliflarning fikricha adabiyotlarning yo'qligida yoki bo'lsa ham juda kamligidadir.

Karrali trigonometrik funksiyalarni oddiy trigonometrik funksiyalarga aylantirishda ikki burchak yig'indisining sinusi va kosinuslaridan foydalanadi. Bu an'anaviy usul o'quvchilardan ko'proq vaqt talab qiladi.

Hozirgi fan va texnika taraqqiyoti o'quvchilardan muammolarni tez va o'ta to'g'ri bajarishni talab qiladi. Masalan, $\cos 3x$ karrali funksiyani oddiy trigonometrik funksiya ko'rinishida keltiraylik.

$\cos 3x = \cos(x+2x) = \cos x \cos 2x - \sin x \sin 2x$ va ba'zi almashtirishlardan so'ng ifodaga tengligi kelib chiqadi. Bu klassik usul bilan ayniyatni isbotlashda o'quvchilar vaqtni yutqazish bilan birga soddalashtirish jarayonida xatolikka yo'l qo'yishi ham mumkin.

Biz taklif qilgan noan'anaviy usul vaqtni tejash bilan birgalikda algebraik ayniyat bilan trigonometrik funksiyaning uzviy bog'liqligini asoslaydi.

O'quvchiga osonroq tushuntirish uchun Paskal uchburchagidan foydalanamiz.

Misol tariqasida $(a + b)^n$ darajasini ko'phad ko'rinishga keltiraylik. Bu hadlarni $a = \cos x$, $b = \sin x$ bilan almashtirsak va $n = 2$, $n = 3$, $n = 4$ bo'lganda Paskal uchburchagi

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2 \quad (a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3 \quad (a+b)^4 = a^4 + 4a^3b + 6a^2b^2 + 4ab^3 + b^4$$

O'quvchi $\cos nx$ va $\sin nx$ formulalarni oddiy trigonometrik funksiya almashtirishning bu usulini quyidagi sxemada ko'rish mumkin:

$$\begin{array}{l} \cos 2x = 1 \cos^2 x - 1 \sin^2 x \\ + \\ \sin 2x = 2 \cos x \sin x \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \cos 3x = 1 \cos^3 x - 3 \cos x \sin^2 x \\ + \\ \sin 3x = 3 \cos^2 x \sin x + 1 \sin^3 x \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \cos 4x = 1 \cos^4 x - 6 \cos^2 x \sin^2 x - 1 \sin^4 x \\ + \\ \sin 4x = 4 \cos^3 x \sin x + 4 \cos x \sin^3 x \end{array}$$

Bu ma'lumotdan kelib chiqib quyidagi formulalarni taklif qilamiz;

$$\cos nx = a_1 \cos^n x - a_3 \cos^3 x - 2x \sin^2 x + \dots$$

$$\sin nx = a_2 \cos^{n-1} x \sin x - a_4 \cos^{n-3} x \sin^3 x + \dots$$

Bu usul yordamida qiyinroq bo'lgan $\operatorname{tg} nx$ funksiyasini ham oddiy funksiya ko'rinishiga keltirishimiz mumkin:

$$\text{Xususiyl holda } \operatorname{tg} 2x = \frac{2 \operatorname{tg} x}{1 - \operatorname{tg}^2 x}; \operatorname{tg} 3x = \frac{3 \operatorname{tg} x - \operatorname{tg}^3 x}{1 - 3 \operatorname{tg}^2 x}; \operatorname{tg} 4x = \frac{4 \operatorname{tg} x - 4 \operatorname{tg}^3 x}{1 - 6 \operatorname{tg}^2 x + \operatorname{tg}^4 x} \text{ va h.k.}$$

Shunday qilib, karrali trigonometrik funksiyalarni oddiy trigonometrik funksiya aylantirishning noan'anaviy usuli an'anaviy usulga qaraganda bir qancha qulayliklarga ega. Shulardan biri vaqtni tejash bilan birga o'quvchilarda sxemalar bilan ishlash mahoratini shakllantiradi. Shuningdek, trigonometrik funksiyalarni algebraik ayniyatlar bilan uzviy bog'liqligini ta'minlaydi. Bir vaqtda karrali trigonometrik funksiyalarni ayni $\cos nx$, $\sin nx$ larni oddiy trigonometrik funksiyalarga o'tkazish mumkin.

TRIGONOMETRIK TENGSIZLIK LARNI YECHISHDA INTERVALLAR USULINI QO'LLASH

**Aliqulov Yu., Jabborov A.,
SamDU akademik litseyi o'qituvchilari**

Algebraik tengsizliklar va tenglamalar sistemasini intervallar usuli yordamida yechishni yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilar uchun trigonometrik tengsizliklar va tengsizliklar sistemasini bu usul yordamida yechishni o'zlashtirish qiyin bo'lmaydi. Intervallar usuli yordamida trigonometrik tengsizliklarni yechish yechimni tez va to'g'ri bajarishni ta'minlaydi. Masalan,

$$(A \cos mx + B)(C \operatorname{tg} nx + D)(L \operatorname{tg} x + M) < 0$$

$$\frac{(A \cos mx + B)(C \operatorname{tg} nx + D)}{(L \sin kx + M)} > 0 \text{ yoki } \begin{cases} (A \cos mx + B)(C \operatorname{tg} nx + D) \\ L \sin kx + M \\ \operatorname{ctg} kx \end{cases} > 0$$

kabi ko'rinishdagi trigonometrik tengsizliklar va tengsizliklar sistemasini yechishda tengsizliklarni yechishning intervallar usulini qo'llaymiz. Buning uchun $[0; 2\pi]$ oraliqqa tegishli tengsizliklarni ishora almashinuvchi nuqtalarini birlik aylanada tasvirlab kerakli yechimlar olish mumkin. Misol sifatida tengsizlikni qaraymiz. $[0; 2\pi]$ oraliqqa tegishli ishora almashinuvchi nuqtalar quyidagilar:

$$\text{bundan } \frac{\pi}{6}, \frac{5\pi}{6}, \frac{7\pi}{6}, \frac{11\pi}{6};$$

dan $\frac{\pi}{4}, \frac{3\pi}{4};$

$$\operatorname{tg} x = 1, \quad x = \frac{\pi}{4} + \pi n, \quad x \neq \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad \text{dan esa} \quad \frac{\pi}{4}, \frac{5\pi}{4}, \frac{\pi}{2}, \frac{3\pi}{2}$$

Bu nuqtalardan

I-chorakka $\left[0; \frac{\pi}{2}\right]$ tegishlilari $x_1 = \frac{\pi}{6}, x_2 = x_3 = \frac{\pi}{4}, x_4 \neq \frac{\pi}{2}$

II-chorak $\left[\frac{\pi}{2}; \pi\right]$ da $x_5 = \frac{3\pi}{4}, x_6 = \frac{5\pi}{6};$

III-chorak $\left(\pi; \frac{3\pi}{2}\right)$ da $x_7 = \frac{7\pi}{6}, x_8 = \frac{5\pi}{4}, x_9 \neq \frac{3\pi}{2};$

IV-chorak $\left(\frac{3\pi}{2}; 2\pi\right)$ da $x_{10} = \frac{11\pi}{6}$ nuqtalarni birlik

aylanada tasvirlaymiz

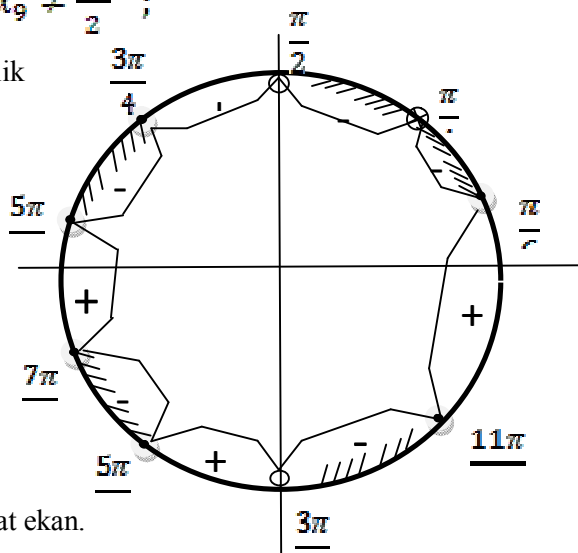
$x=0$ bo'lgan oraliqda tengsizlik ishorasini aniqlaymiz va keyingi oraliqlardagi ishoralar juft ildizlardan tashqari ishoralarini almashtiramiz.

Rasmdan ko'rinadiki,

Yechim

$$\left[\frac{\pi}{6} + 2\pi m; \frac{\pi}{2} + 2\pi m\right) \cup \left[\frac{3\pi}{4} + 2\pi m; \frac{5\pi}{6} + 2\pi m\right] \cup$$

$$\left[\frac{7\pi}{6} + 2\pi m; \frac{5\pi}{4} + 2\pi m\right] \cup \left(\frac{3\pi}{2} + 2\pi m; \frac{11\pi}{6} + 2\pi m\right] \text{ dan iborat ekan.}$$

Ikkita tengsizliklar sistemasida esa aylananing ichki qismida birinchi tengsizlik yechimlari, tashqi qismida ikkinchi tengsizlik yechimlari tasvirlansa, umumiy yechimni topish qiyin bo'lmaydi. Intervallarning ishoralari xuddi algebraik tengsizliklardagi qoidalar kabi tanlanadi.

IKKI XONALI SONLARNI AYRIM SONLARGA KO'PAYTIRISHNING NOAN'ANAVIY USULLARI

Ximmatov E., Parmonova D.,
SamDU akademik litseyi o'qituvchilari

Bugungi kunda ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilishi natijasida ta'lim sifati oshdi, yuqori darajada bilimga ega yoshlar soni ko'paydi. Buning zamirida o'quvchilarga bilim berishning an'anaviy usullaridan voz kechib, noan'anaviy usullar, axborot texnologiyalari, turli pedagogik texnologiyalar asosida darslarni tashkil etish yotadi. Noan'anaviy usullardan foydalanib, biz quyida keltirib o'tgan masalalar orqali ikki xonali sonlarni ayrim sonlarga ko'paytirish yo'llarini ko'rsatamiz. Sonlar ustida amallar bajirishda o'quvchilar natijalarni tez va qulay usullar bilan chiqarishga qiziqishlari tabiiy. Bu o'quvchilarda fanga qiziqish bilan birga, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Shunday masalalarni keltiramiz:

1-masala. Ixtiyoriy ikki xonali sonni 9 ga ko'paytirish masalasini qaraymiz.

Yechish. Ikki xonali sonni 9 ga ko'paytirish uchun berilgan sondan o'nliklar raqamini bitta ortig'i bilan ayirib, natija yoniga birliklar raqamining 10 gacha to'ldiruvchini yozish kerak.

$$\begin{aligned} \text{Isbot: } \overline{ab} \cdot 9 &= (10a + b)(10 - 1) = 100a + 10b - 10a - b = \\ &= 100a + 10b - 10a - b = (10a - a + b) \cdot 10 + 10 - 10 - b = \\ &= (10a - a - 1 + b) \cdot 10 + (10 - b) = [\overline{ab} - (a + 1)] \cdot 10 + (10 - b). \end{aligned}$$

Misol: $83 \cdot 9 = (83 - 9) \cdot 10 + (10 - 3) = 740 + 7 = 747$

$47 \cdot 9 = (47 - 5) \cdot 10 + (10 - 7) = 420 + 3 = 423$

2-masala. Bizga ikki xonali sonni 99 ga ko'paytirish masalasi berilgan bo'lsin.

Yechish. Berilgan ikki xonali sonni 99 ga ko'paytirish uchun, berilgan sonni bir birlik kamaytirib, natijani yoniga shu sonning 100 gacha bo'lgan to'ldiruvchisini yozish kerak.

$$\begin{aligned} \text{Isbot: } \overline{ab} \cdot 99 &= (10a + b) \cdot 99 = (10a + b)(100 - 1) = \\ &= 1000a + 100b - 10a - b = 1000a + 100b + 100 - 100 - 10a - b = \\ &= (1000a + 100b - 100 + 100 - 10a - b) = \\ &= (10a + b - 1) \cdot 100 + (100 - (10a + b)) = (\overline{ab} - 1) \cdot 100 + (100 - \overline{ab}) \end{aligned}$$

$$\text{Misol: } 83 \cdot 99 = (83 - 1) \cdot 100 + (100 - 83) = 8200 + 17 = 8217$$

$$67 \cdot 99 = (67 - 1) \cdot 100 + (100 - 67) = 6600 + 33 = 6633$$

3-masala. Bizga raqamlari yig'indisi 10 dan kichik bo'lgan ikki xonali sonlarni 11 ga ko'paytirish masalasi qo'yilgan bo'lsin.

Yechish. Raqamlari yig'indisi 10 dan kichik bo'lgan ikki xonali sonlarni 11 ga ko'paytirish uchun, berilgan sonning raqamlari o'rtasiga shu sonni raqamlar yig'indisini yozish kerak.

Isbot: Bizda $a + b < 10$ shart berilgan, u holda

$$\begin{aligned} \overline{ab} \cdot 11 &= (10a + b) \cdot 11 = (10a + b)(10 + 1) = \\ &= 100 \cdot a + 10b + 10 \cdot a + b = 100 \cdot a + (a + b) \cdot 10 + b \end{aligned}$$

Misollar: bu misollarda tasdiq bo'yicha birdan javobni yozamiz. $72 \cdot 11 = 792$;
 $81 \cdot 11 = 891$; $62 \cdot 11 = 682$.

4-masala. Bizga raqamlar yig'indisi 10 ga teng yoki 10 dan katta bo'lgan ikki xonali sonlarni 11 ga ko'paytirish masalasi berilgan bo'lsin.

Yechish. Raqamlar yig'indisi 10 ga teng yoki 10 dan katta bo'lgan ikki xonali sonlarni 11 ga ko'paytirish uchun bir birlik orttirilgan o'nliklar raqami bilan birliklar raqami o'rtasiga sonning raqamlar yig'indisining 10 dan ortiqchasini yozish kerak.

Isbot: masala shartiga ko'ra, $a+b > 10$

$$\begin{aligned} \overline{ab} \cdot 11 &= (10a + b) \cdot 11 = (10a + b)(10+1) = 100a + 10b + 10a + b = \\ &= 100 \cdot a + (a+b) \cdot 10 + b \end{aligned}$$

Misollar: $68 \cdot 11 = 748$ $95 \cdot 11 = 1045$ $79 \cdot 11 = 869$

5-masala. Oxirgi raqamlari 1 ga teng bo'lgan ikki xonali ikki sonni ko'paytirish masalasi berilgan bo'lsin.

Yechish. Oxirgi raqamlari 1 ga teng bo'lgan ikki xonali ikki sonni ko'paytirish uchun o'nliklar raqamlarini ko'paytirib, natija yoniga o'nliklar raqamlari yig'indisi bilan birni yozish kerak. Agar o'nliklar raqamlari yig'indisi 10 dan oshsa, o'nlikning bir raqamini ko'paymaning oxirgi raqamiga qo'shib, birlik raqamini yoniga yozish kerak.

Isbot: ikki xonali ikki sonni $\overline{a1}$ va $\overline{c1}$ ko'rinishda tasvirlaymiz, u holda

$$(10a+1) \cdot (10c+1) = 100 \cdot a \cdot c + 10 \cdot c + 10 \cdot a + 1 = 100 \cdot a \cdot c + (a+c) \cdot 10 + 1$$

Misollar: $(40+1) \cdot (50+1) = 2000 + 90 + 1 = 2091$, $41 \cdot 51 = 2091$; $81 \cdot 71 = 5751$

Xulosa qilib aytganda, har qanday matematik amallarni, yoki qoidalarni noan'anaviy usullarda olib borish nafaqat o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularning mashg'ulotlarni puxta o'zlashtirishlariga ham olib keladi.

ТАЪЛИМ ТАРАҚҚИЁТИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Эшназарова Ф., Яхяева С.,
СамДУ ҳузуридаги
ХТХҚТМОХМ ўқитувчилари

Мустақил Республикамиз ҳаётининг барча жабҳалари каби таълим тизимиغا ҳам эътибор кундан-кунга ошиб бормоқда. Таълимни жамият ижтимоий-иктисодий, илмий-маърифий

ривожланишига хизмат қилдириш бу соҳада туб ислоҳотларни амалга оширишни тақозо этади. Бу ислоҳотлар, асосан, педагогик технологияларни таълим-тарбия жараёнига дадил жорий этиш, таълим мазмуни ва уни бошқарувини такомиллаштириш асосида юқори самарадорликка эришишдан иборат.

Илғор педагогик технологияни таълимда жорий этиш самарадорлиги кўрсаткичи ўқитувчининг тинмай ўз устида ишлаши, ўзининг назарий билимлари ва касбий маҳоратини ошириб бориши, илмий, услубий манбалар ва педагогик тажрибаларни дидактик жиҳатдан мунтазам таҳлил этиб бориши талаб этилади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан ўзаро мулоқоти унинг ўқувчида шаклланган мустаҳкам ишончи орқалигина самимий бўлиб, ўқувчилар табиат қонуниятлари, ходиса-воқеалари, жамият қонунлари, ижтимоий ҳаёт муносабатларини тушуниб етадилар.

Жамиятимиздаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар, бугунги кунда ўқитувчи учун доимий ёрдам ва кўмакни талаб этади. Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланиш суръатларининг кундан-кунга жадаллашиб бораётган бир пайтда:

- ўқувчиларнинг ташқи маълумотлардан хабардорлик даражаси юқори томон силжиб бормоқда;

- оммавий ахборот воситалари ва замонавий технологиялардан ўқувчиларнинг олган маълумотлари доираси кундан-кунга кенгайиб бормоқда.

- ўқувчилар ўзларининг қизиқтираётган айрим масалалар бўйича ўқитувчидан қониқарли жавоб ололмаётдилар.

- ўз фарзандларини келажакда баркамол инсон бўлиб вояга етишларини орзиқиб кутаётган ота-оналар мактабдан, педагогик жамоадан, қолаверса ҳар бир фан ўқитувчисидан замонавий педагогик технологиялар асосида болаларига жаҳон таълими андозалари, давлат таълим стандартларига жавоб берувчи таълим-тарбия беришни талаб этмоқдалар.

- ижтимоий заруратдан келиб чиққан ҳолда таълимни бошқарув органлари томонидан таълим-тарбияни замонавий, илғор педагогик технологиялар асосида ташкил этиш бўйича қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган ва уларни бажарилишини таъминлаш ўқитувчидан чуқур билим ва катта маҳорат талаб этади.

Юқорида баён этилган муаммоларни инобатга олиб, ўқитувчига амалий ёрдам кўрсатиш йўл-йўриқларини излаб топиш бошқарув органлари ходимлари, малака ошириш тизими профессор – ўқитувчилари, илмий тадқиқот муассасалари ходимларининг ҳамжиҳатликдаги фаолиятларига боғлиқ.

Ўқитувчи фаолияти билан боғлиқ мавжуд муаммоларни ҳал этишда қўйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

1. Фан ўқитувчилари учун ажратилган кунлардан самарали фойдаланиш, яъни услубий бирлашмалар ва услубий шўъбаларда фақат маърузалар эшитиш билан кифояланмасдан, машғулотларни “Аутомониторинг” услубида ташкил этиш;

2. Мактабнинг ўқув йили режасини тузишда таълим-тарбияни янги технология асосида ташкил этиш масаласи долзарблигини таъминлаш;

3. Мактаб ўқитувчилар хонасини жиҳозлашда педагогик технологиялар шакл ва услублари ҳақида тўлиқ маълумотларни ёритиш;

4. Илғор педагогик технологияни ўз фаолиятларида тадбиқ этаётган ўқитувчиларни доимий рағбатлантириб бориш ва уларнинг иш услубларини ёритувчи махсус кўргазма-бурчак ташкил этиш;

5. Мактаб кутубхонаси ва ўқитувчилар хонасини илғор педагогик технологияга бағишланган ўқув адабиётлари, методик қўлланмалар билан мунтазам бойитиб бориш;

6. Ўзаро тажриба алмашиш ва хабардорликни таъминлаш мақсадида дарсдан бўш ўқитувчиларни бошқа ўқитувчилар дарсларига қатнашишларини таъминлаш (назорат учун эмас);

7. Таълимда педагогик технологияни татбиқ этиш мақсадида ўқитувчи ва ўқувчилар учун иложи борича зарурий шароитларни яратиш масаласини мактаб маъмурияти доимий ҳал этиб бериши лозим;

Ҳозирги замонавий педагогик технология деганда жамиятнинг ижтимоий буюртмаси асосида таълим-тарбиянинг шакл, услубларини қулайлаштириш, техник воситалар ва инсон салоҳияти имкониятлари ёрдамида ўқитиш ва билим беришни ташкил этиш ҳамда самарадорликни кафолатлаш тизими тушунилади. Бу эса ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорлик фаолиятидаги мақсад, мазмун, шакл, услуб, восита ва технологияга боғлиқ. Энг аввало таълим–тарбияда мақсадга эришиш ва натижанинг кафолатланиши – таълим тизимидаги машғулотлар шаклини тўғри

танлашга боғлиқ. “Синф–дарс” шаклидаги машғулотларда кўпроқ самара берувчи педагогик технологиялар асосан таълим жараёнини такомиллаштириш ва уни ўқувчи шахсига йўналтиришдан иборат бўлиши лозим.

Шунингдек ўқувчилар фаоллигини ошириш, айниқса, уларнинг ўқув топшириқларини бажаришга доимий тайёргарликларини таъминлаш, ҳозиржавоблик ва мустақил фикрловчи шахс даражасига етказувчи услублар ҳам ижобий натижалар беради. Педагогик технология асосида машғулотлар ўтказиш энг аввало мақсадни аниқ қўйиш ва муоммоли вазиятни тўғри яратишдир. Чунки, инсон фақатгина муоммоли вазиятга тушгандагина жиддий фикрлай бошлайди. Бу эса ўз навбатида ҳар бир ўқувчини маълум ходиса, воқеаларга нисбатан таққослаш, таҳлил ва синтез қилиш, умумлаштириш амалларини бажаради. Бугун таълим – тарбия жараёнида ўқувчида мустақил, кенг, чуқур, пухта, мукамал, тез, танқидий, ижобий, теран фикрлай олиш қобилияти шакллана бошланади.

Натижада, айниқса юқори синф ўқувчилар фикрида қатъийлик, атрофдагилар фикрларига муносабат, мураккаброқ топшириқларни бажаришга мойиллик, ўз–ўзига баҳо бериш, ҳозиржавоблик, ҳаракатчанлик ва интилувчанлик хислатлари намоён бўла бошлайди. Ўқувчиларда бундай фикрлаш қобилиятини шакллантириш кўп жиҳатдан ўзаро мулоқот ва ҳамкорликка асосланган “Интерфаол” услублардан кўпроқ ва самарали фойдаланиш, муаммоли ва ҳаётий вазиятларни аниқ, очиқ – ойдин ўқувчилар учун тушунарли тилда қўйилишига боғлиқ. Шу билан бирга машғулот самарадорлигини мавжуд шароит ва имкониятлар доирасида визуал (кўргазмали), техника, ахборот – аудио воситалари, ўқув асбоб – ускуналари, кўргазмали куроллар ва бошқа воситалар билан таъминланиши ҳам катта аҳамиятга эга.

Давр талаблари асосида таълимни ташкил этиш-мажмуавий мураккаб тизим бўлиб, унда таълим мақсадлари асосида кўзланган кўникма ва малака ўқувчилар томонидан назарий билимларни ўзлаштириш, уларда муайян маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга йўналтирилган педагогик фаолият элементларини маълум тартибга солиш кўринишида намоён бўлади.

Педагогик технологияни амалда қўллаш, энг аввало, имконият ва кўзланган мақсадга боғлиқ. Масалан, ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ва ижодий мустақиллигини ошириш учун энг қулайи – “Муаммоли таълим” услубидир. Худди шунингдек, ўқувчи шахсини ва уни қобилиятларини ривожлантиришга “Ривожлантирувчи таълим” услуги орқали эришилади. Таълим мазмунини ўқувчи шахсининг индивидуал эҳтиёжлари ва унинг билимдонлиги даражасига мувофиқлаштириш мақсадида “Модулли таълим” қўл келади. “Дифференциал таълим” эса ўқувчилар лаёқати, қизиқиши ва қобилиятларини аниқлаш ҳамда таълим самарадорлигига эришиш имкониятини беради. Ўқувчиларни фаоллигини ўстиришда “Фаол мажмуавий ўқитиш” услубидан фойдаланилади. Бу борада бир қатор ривожланган хорижий мамлакатларда етарли тажрибалар тўпланган.

Шуни таъкидлаш лозимки, Республикамизда ҳам кейинги йилларда таълим тизимига замонавий педагогик технологияни жорий этиш бўйича маълум ишлар амалга оширилмоқда. Аммо, жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланиши суръатлари ҳамда фан техника тараққиёти даражаси таълимни технологиялаштириш суръатларини жадаллаштириш йўлидаги мавжуд муаммоларни тезкорлик билан ҳал этишни тақозо этмоқда.

ТАЪЛИМ - ТАРБИЯ ЖАРАЁНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ АҲАМИЯТИ

**Салахова З.Н.,
Тайлоқ туман халқ таълим бўлими мудир**

Бугунги кунда умумтаълим мактаб ўқитувчиларининг педагогик маҳорати ва касбий маданиятини юқори сифат даражасига кўтариш асосий мақсад ва вазифалардан бири ҳисобланади. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад – озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди”.

Таълим-тарбия тизимининг бугунги кундаги асосий вазифаси ўсиб келаётган ёшларни ватанпарвар, замонавий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштирган ҳамда жамиятда ўз муносиб ўрнини эгаллашга қодир бўлган - комилликка интиладиган баркамол авлодни вояга етказишдир.

Халқимизнинг шундай эзгу мақсадларини рўёбга чиқариш йўлида мустақиллик йилларида Юртбошимиз раҳнамолигида таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини замон талаблари даражасига кўтариш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Миллий мафкура вазифалари тарбиявий жараёнда махсус ташкил этилган маънавий-маърифий ишлар орқали амалга оширилади. Тарбиявий жараён таълим муассасаларида ўзига хос маъно касб этади. Илғор миллий, маънавий-ахлоқий кадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар таълим муассасаларида тарбиявий жараённи ташкил қилиш асосига қўйилиши керак.

Бугунги кунда илм-фан, техника ва ишлаб-чиқариш соҳаларининг тез суръатларда жадаллик билан ривожланиши таълим тизими ходимларидан таълим-тарбия сифатини мазмун жиҳатдан янги босқичга кўтаришни талаб этиб, ҳар бир тизим ходими, айниқса тойлоқ тумани халқ таълими бўлими тасарруфидаги умумтаълим мактаб ўқитувчилар зиммасига янада юксак масъулият ва вазифаларни юклайди.

Модомики шундай экан, “Бугунги кун педагоги қандай бўлиши керак ?”-деган саволга: “Бугунги кун педагоги замонавий технологиялар асосидаги услуб ва воситаларни қўллаш жараёнида ўз касбий фаолиятини замонавийлаштира олиши ҳамда ўз шахсий педагогикасини ишлаб чиқиши керак !”- деб жавоб бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

“Педагогик технология” сўз бирлиги – бу инглизча “*an educational technology*”

таълим технологияси” иборасининг аниқ бўлмаган таржимасидир. Педагогик технология тушунчаси охирги пайтларда ўқитиш назариясида янада кенгрок қўлланилмоқда.

Технология – бу бир ишда, маҳоратда, санъатда қўлланиладиган услублар тўпламидир. “Педагогик технология” - ўқитувчининг моҳирлиги, усталиги тўғрисидаги илм, деган маънони билдиради. Педагогик технология ўқув жараёни (яъни ўқитувчининг ўқувчининг фаолияти билан), унинг таркиби, воситалари, усуллари ва шакллари билан энг кўп даражада боғланган.

Таълим - тарбия жараёнида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланганда:

- ўқувчи ўқитилмайди – уни мустақил мутолаа қилишига ўргатилади;
- ўқувчига билимлар тайёр ҳолда берилмайди, унга билимларни манбалардан мустақил ола билишига, фикрлай олиши, мустақил позицияда тура олишига ўргатилади;
- барча ўқувчиларни ўз қобилиятлари эҳтиёжлари даражасида, албатта, ўзлаштириб олишлари кафолатланади.

Бугунги кунда ахборот технологиялари жамиятимиз ривожланишига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ахборот технологиялари инсоният тараққиётининг турли босқичларида ҳам мавжуд бўлиб, ҳозирги замон ахборотлашган жамиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ахборот технологиялари барча мавжуд технологиялар, хусусан, янги технологиялар орасида етакчи ўрин эгалламоқда.

Ахборот технологияси ва техник воситалар самарасини белгиладиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий педагогик технологияларнинг асосий белгиларидан биридир.

Ана шулардан “Кластер”, “Инсерт” технологиялари бўлиб, қуйида “Инсерт” технологиясига мисол келтирилган:

1. Замонавий педагогик технологияни қандай тушунаси?
2. Ахборот коммуникатив технологиядан ўз дарсларингизда қанчалик даражада фойдалана оласиз?
3. Ахборот хавфсизлигига қандай эътибор қаратасиз?
4. АКТни ҳозирги кунда фойдасидан кўра зарари кўпроқ деб биласизми?

Топширик: Юқорида берилган саволларни «Инсерт» техникасини қўллаган ҳолда ўрганиб чиқинг ва ҳар бир маълумот тўғрисида керакли белгиларни қўйиб чиқинг.

Матнда белгилаш тизими

- * (✓) - мен биламан деганни тасдиқловчи белги;
- * (+) – янги ахборот белгиси;
- * (–) – менинг билганларимга, зид белгиси;
- * (?) – мени ўйлантириб қўйди. Бу бўйича менга қўшимча ахборот керак белгиси.

Бунда сўровномада белгиланган вазифадан эҳтиёжни қондирувчи омиллар тўғрисида ишлашга ўрганиш, билмаганлари устида ишлаш кўникмалари шаклланади.

Хулоса қилганда, “Давлат таълим стандарти”да ўқувчиларнинг билишлари зарур бўлган мажбурий билимлар ҳажми аниқ кўрсатилган. Уларни ўқувчиларга етказиш, ўқувчиларни фақат пухта билим олибгина қолмай, балки мустақил равишда ўқиб олиш ва ижодий изланишга

йўналтириш, улардаги қобилиятни ривожлантира бориш кўникмаларини эгаллашлари учун ўқитувчилар янги педагогик технология асосида педагогиканинг турли шакл ва усулларидан фойдалана олишлари зарур бўлади.

ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ

**Бердиқулова Х.М.,
Тайлоқ туман 4-умумтаълим
мактаб физика фани ўқитувчиси**

Мамлакатимизда фан ва таълим-тарбияни ривожлантиришнинг муҳим шарти замонавий иқтисодиёт, фан, маданият, техника, технология ривожига асосида педагогик кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимига эришишдир. Бу борада олий таълимнинг бугунги асосий вазифаларидан бири талабаларни кун сайин мураккаблашиб бораётган ахборот - таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиб бериш зарур.

Педагогик олий таълимнинг самарадорлигини ошириш ва талабаларнинг ўз ихтисосликлари бўйича билимларни тўла эгаллашларига эришиш долзарб муаммолардан биридир. Бунинг учун педагогика-психология йўналишида таълим олаётган бўлажак ўқитувчиларни инновацион педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ҳамда билимларини бойитиб бориш лозим.

Талабалар ўз мутахассисликлари бўйича эгаллаган билимлари қаторида педагогик ва психологик билимларни ҳамда технологик ёндашув асосидаги ўқитиш услубиётларини ҳам эгаллаган бўлишлари зарур. Ана шуларни эътиборга олган ҳолда, уларнинг инновацион педагогика соҳасидаги билимларини оширишда қуйидаги масалалар муҳим деб белгиланади:

- ўқитиш жараёнининг самарадорлигини таъминловчи педагогик малакаларни шакллантириш;
- ўқитувчи фаолиятининг методологик асоси сифатида педагогик билимлар тизимини эгаллаш;
- ўқитувчиларнинг касбий фаолиятлари давомида фойдаланиладиган услубий тизимига хос бўлган педагогик технологияларни ўзлаштириш.

“Таълим тўғрисидаги қонун” ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури да белгиланган вазифаларни амалга ошириш, узлуксиз таълим тизимининг тузилмаси ва мазмунини замонавий фан ютуқлари ва педагогик тажрибага таянган ҳолда олиб боришни назарда тутди. Бунинг учун, аввало, олий таълим тизими муассасаларида таълим жараёнини илғор, илмий-услубий жиҳатдан асосланган янги замонавий услубий қўлланмалар билан таъминлаш лозим. Бизга маълумки, талабаларга таълим-тарбия беришнинг мақсади, вазифалари, мазмуни, таълимда фан-техниканинг илғор технология ютуқларидан унумли фойдаланиш, уларни дарс жараёнига сингдириш бугунги олий таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги даврда олий таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилётганининг асосий сабабини биз, қуйидагилар билан изоҳлаб ўтаемиз:

Биринчидан, инновацион технологияларда шахсни ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш ва бўлажак педагог мутахассисларни тайёрлаш имконияти кенг.

Иккинчидан, инновацион технологиялар олий педагогик таълимдаги ўқув-тарбия жараёнига тизимли ёндашувни чуқур жорий этиш имкониятини беради.

Учинчидан, ушбу технология профессор ўқитувчиларни таълим-тарбия жараёнининг мақсадларидан бошлаб, ташхис тизимини тузиш ва бу жараён кечишини назорат қилишгача бўлган технологик занжирни олдиндан лойиҳалаштириб олишга ундайди.

Тўртинчидан, инновацион технология замонавий таълим воситалари ва ахборот усулларини ўқув жараёнида қўллашга асосланганлиги сабабли, улардан самарали фойдаланиш “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талабларини амалга оширишни таъминлайди.

Ўқув-тарбия жараёнида инновацион технологияларнинг ўқув жараёнига кенг жорий этилиши ўқитувчининг бу жараёнда асосий ташкилотчи ёки маслаҳатчи сифатида фаолият юритишини

талаб қилади. Бу эса талабадан ўқув материалларини ўзлаштиришда кўпроқ мустақил фикрлашни, ижодий ёндашувни ва иродавий сифатларни талаб этади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга. Булар:

- талабани дарс давомида бефарқ бўлмасликка ундаш, мустақил фикрлаш, ижод қилиш ва изланишга жалб этииш;
- талабаларнинг дарс жараёнида ўрганилинаётган фанга бўлган қизиқишларини доимийлигини таъминлаш;
- талабаларнинг ўқитилаётган фанга бўлган эътиборларини мустақил равишда ҳар бир мавзуни ўрганишга ижодий ёндошган ҳолда кучайтириш;
- педагог ва талабаларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини мунтазам равишда ташкил этишлари билан характерлидир.

Ўқитувчи ва талабанинг дарс жараёнида мақсаддан натижага эришишида қандай педагогик технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган бўлиб, бунда талабаларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб, фойдаланиладиган педагогик технология танланади.

Юқоридаги фикрлардан англанадики, педагогик мақсаднинг амалга ошиши ва қафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорликдаги фаолияти, улар кўйган мақсад, танлаган мазмун, услуб, шакл, воситага, яъни провард натижада педагогик технологияга боғлиқ.

ТА'ЛИМ ISTIQBOLIDA AXBOROT VA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

**Soliyev O.,
FarDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Butun jahon miqyosidagi axborot tarmog'i har qanday sohada axborotning hajmi va tezligidan qat'iy nazar, uni istagan miqdorda qabul qilish uchun taqdim eta oladi. Multimediya va Internet texnologiyalarining paydo bo'lishi axborot texnologiyalarining umumiy ta'lim maktablari ta'lim va tarbiya, muloqot jarayonlarida samarali vosita sifatida foydalanishga keng yo'l ochib berdi. Axborot texnologiyalarining barkamol shaxsni rivojlantirish, uning mustaqil kasb tanlashi va kasbiy jihatdan o'z-o'zini shakllantirish, kasbiy mahoratini o'stirishda tutayotgan o'rnini va ta'siri ortib borayotganligini inkor etib bo'lmaydi. Umumiy ta'lim maktablaridagi ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari vositasida o'qituvchi va o'quvchilar oldida quyidagi imkoniyatlar ochiladi, xususan:

Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'lim sohasida, o'quv faoliyatida va o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta'limni amalga oshirish jarayonida hayot bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. O'qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'lash imkoniyati paydo bo'ladi. Axborot texnologiyalarini qo'llashda o'quvchi shaxsining butun imkoniyatlarini amalga oshirishga: kompyuter vositalari orqali bolaning bilishga oid, axloqiy, ijodiy, muloqot qilish va estetikaviy imkoniyatlarini, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga intilish lozim. Kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quvchi shaxsini rivojlantirishning to'laqonli vositasiga aylantirish uchun o'qituvchining o'zi axborot texnologiyalari sohasida bilimdon (salohiyatli) bo'lishi kerak. Axborot texnologiyalarining asbob-uskuna va dasturiy vositalarining juda jadallik bilan rivojlanib borishi, masalan, yangi avlod kompyuterlarining, yangi dasturlarining chiqishi, turli ta'limiy vazifalarni hal etish qulay texnikaviy imkoniyatlar ochib beradi. Biroq ilmiy izlanishlar o'quv maqsadida foydalaniladigan axborot tizimlari o'z didaktik sifatlariga ko'ra hali ham qoniqarsiz darajada ekanligini ko'rsatadi. Buning sababi shundaki, axborot texnologiyalarini o'qitish maqsadlarida foydalanishning metodik (pedagogik) vositalari axborotlashtirishning texnikaviy vositalari rivojlanishidan ancha orqada qolib ketyapti. Kompyuterning imkoniyatlari juda katta, biroq pedagogik maqsadlarda u yetarli darajada foydalanilmayapti. O'qitish maqsadidagi axborot uni loyihalashtirish bosqichida kiritiladi. Xususan, axborot — avtomatlashtirilgan o'qitish tizimlarining ma'lumotlar bazasini yaratishda, elektron darsliklarni tuzish uchun o'quv materialini tayyorlashda, modellashtiruvchi turdagi kompyuter tizimlari bilan o'quv ishlarining ssenariylarini, masalalar va mashqlar, test topshiriqlari tuzishda kiritiladi. Axborot texnologiyalari bir yo'la bir necha fan sohalariga informatika, matematika, kibernetika, psixologiya, pedagogika kabi fanlarga oid ma'lumotlarni birlashtiradi. Biroq bu uyg'unlikda psixologik-pedagogik asos yetakchi o'rin tutadi. Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va o'qitish jarayoniga joriy qilish muhim o'rin egallaydi. Yangi axborot texnologiyalari o'quv jarayoni va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun katta ahamiyatga ega. Odatdagi ta'limiy texnologiyalardan farqli ravishda, axborot texnologiyalarida mehnat

predmeti va uning natijasi sifatida axborot, mehnat quroli bo'lib esa axborotlashtirishning texnikaviy vositalari xizmat qiladi. Kompyuter vositalari o'quv-tarbiya jarayonining turli bosqichlarida:

- o'quvchilarga o'quv materiallarini taqdim etish bosqichida;
- kompyuter bilan interfaol o'zaro birgalashib, harakat qilish jarayonida o'quv materialini o'zlashtirishda;
- o'zlashtirilgan bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni takrorlash va mustahkamlashda;
- o'qitishda erishilgan natijalarni oraliq va yakuniy nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish bosqichida;
- o'quv materialini qismlarga bo'lish, uni klassifikatsiyalash va tizimlashtirishni takomillashtirish orqali o'qitish jarayoniga va uning natijalariga tuzatishlar kiritish bosqichida foydalanilishi mumkin.

Oqilona tuzilgan kompyuterli o'qitish dasturlari axborotni o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishining psixologik va pedagogik qoidalari e'tiborga olingan taqdirda o'qitishni individuallashtirish va differensiyalashtirishga, bolalarning qiziqishlari va o'qishdagi mustaqil faoliyatini rag'batlantirishga imkon beradi. Maktab pedagogik jarayonida kompyuter o'qituvchi, ishchi qurol, o'qitish obyekti, hamkorlik qiluvchi jamoa, bo'sh vaqt (o'yin) muhiti xizmatlarini bajarishi mumkin (G. K. Selefko). Kompyuter o'qituvchi sifatida — o'qituvchini va kitobni qisman yoki to'liq o'rnini bosadigan o'quv axboroti manbai; multimediya va telekommunikatsiya imkoniyatlari bilan tamoman yangi sifat darajasidagi ko'rgazmali vosita; individual va axborot muhiti; trenajyor; o'quvchilar bilimni tashhislash va nazorat qilishning vositasi vazifalarini bajaradi. Ishchi qurol sifatida kompyuter — matnlarni tayyorlash va ularni saqlash matn redaktori; grafikaviy redaktor va katta imkoniyatlarga ega hisoblash mashinasi vazifalarini bajaradi. O'qitish obyekti sifatidagi xizmatini kompyuter-dasturlashtirish; dasturli mahsulotlarni tayyorlash; har turli axborot muhitlarini qo'llash moboynda bajaradi. Hamkorlik qiluvchi jamoa — keng auditoriya bilan muloqot qilish, Internetda bog'lanish orqali vujudga keltiriladi. Bo'sh vaqt (o'yin) muhiti o'yin dasturlari, tarmoq bo'yicha kompyuterli o'yinlar, kompyuterli video yordamida tashkil qilinadi. Axborot muhiti zamonaviy darajadagi axborot bazalari, gipermatn va multimediya, imitatsion o'qitish, elektron kommunikatsiyalar, ekspert tizimlarini kiritadi. Hozirgi kunda kompyuter o'qitishning qudratli vositasiga aylangan. Kompyuterli texnologiyada o'qituvchinning ishi, V.K.Selefko ta'kidlaganidek, quyidagilardan iborat:

- a) butun sinf o'quv predmeti darajasida o'quv jarayonini tashkillashtirish (o'quv jarayoni grafigi, sirtqi tashhis, yakuniy nazorat);
- b) sinf ichida o'quvchilarni faollashtirish va ularning ishini muvofiqilashtirish, ish o'rinlarini joylashtirish, yo'riqnoma berish, sinf ichkarisidagi tarmoqni boshqarish kabilar;
- v) o'quvchilarni individual kuzatish, individual yordam ko'rsatish, bolalar bilan individual «insoniy» munosabat. Kompyuter yordamida individual o'qitishning ko'rish va eshitish obrazlarini foydalanuvchi mukammal variantiga erishiladi;
- g) axborot muhiti tarkibiy qismlarini tayyorlash, ularning ma'lum bir o'quv fani mazmuni bilan bog'liqligidan iborat.

Xususan, multimediya texnologiyalaridan foydalanib interfaol darslarni o'tkazish yaxshi samara beradi. Odatdagi darsda o'qituvchi dars mavzusi mazmunini bayon qiladi, o'quvchilar esa tinglab, ko'rib, eslab qoladilar, kerakli yozuvlarni daftarlariga yozadilar. Ular har qanday ma'lumotni tayyor holda qabul qiladilar. Aksincha, interfaollik o'quvchilarga o'qitish jarayoniga faol kirishishga imkon beradi. Bolalar shunchaki tinglamaydilar. Ular savollar berib, o'z fikrlarini bildiradilar, o'quv materialining tushunarsiz qismlarini batafsilroq anglab olishga intiladilar, baxslashadilar, o'zlari to'g'risida xulosalarga va yechimlarga keladilar. Interfaollikda har ikki tomon: o'qituvchi ham, o'quvchilar ham faollik ko'rsatadi, birgalashib, hamkorlikda darsda qo'yilgan maqsadlarga erishadilar. Biron bir o'quvchi darsdagi asosiy ishdan chekkada qolmaydi. Hamma o'qiydi, hamma bir — birini o'qitadi. Interfaol dars o'qituvchi boshchiligi bilan amalga oshiriladigan an'anaviy o'qitish usullarining va yakka tartibdagi kompyuterli o'qitishning yaxshi tomonlarini birlashtiradi. Kompyuter o'qituvchining faol yordamchisiga aylanadi. Kompyuter slaydlarini foydalanish evaziga interfaol darslar bilishga taqdim etiladigan axborot mazmuni bilan birga, ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Dars mavzusini bayon qilishda o'qituvchi illyustratsiya sifatida slaydlardagi axborotni kerak joylarda taqdim etib boradi. Rasmlar, grafiklar, jadvallar, diagrammalar, formulalar ovoz jo'rligida, multiplikatsiya elementlari hamkorligida taqdim etilib, o'qituvchining izohlari bilan beriladi. Xulosa qilib aytganda, multimediyaviy texnologiya asosidagi interfaol darslar tayyorgarlik darajasi har xil bo'lgan bolalarning dars materialini yaxshi o'zlashtirilishiga, olgan bilimlarini yanada kengaytirishga bo'lgan istaklarining paydo bo'lishiga turtki bo'ladi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI AQLIY TARBIYALASHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

**Xolboyeva G., SamDU o'qituvchisi
Rustamova P., SamDU 3-bosqich talabasi**

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundankunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilganda pedagoglar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Pedagog bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida pedagog asosiy figuraga aylanadi.

Bugungi kunda ta'lim muassalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishiga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchidan: pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Ikkinchidan: pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan: pedagogik texnologiya pedagogni ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchidan: pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa tinglovchilardan ko'p mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi.

Har qanday pedagogik texnologiyalarning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy jihatdan kelib chiqqan holda tinglovchini kim o'qitayotganligi va pedagog kimni o'qitayotganiga bog'liq. Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar bolalarning muhim hayotiy yutuq va muammolarga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini oshirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammoarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarga aylanadi.

Shuning uchun ham ta'lim muassalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish usublari-interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanilishiga oid bilimlar, tajriba talaba yoki o'quvchilarning bilimli va yetuk malakaga egaligini ta'minlaydi.

Tarbiyachining bu jarayon tashkilotchisi, rahbari, ijodkor sifatidagi faoliyati asosini uning bilimi va mahoratini, texnik vositalardan foydalanib, bolaning qiziqish va intiluvchanligiga ta'sir ko'rsatish, bolani eng ko'p darajada faollashtirishga xizmat qiluvchi usullarni qullab, kafolatlangan samaralarga erishish qobiliyati tashkil etadi.

Innovatsion texnologiyalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida – o'yin, mashg'ulot, sayr davomida qo'llash yaxshi samara beradi.

Biz hozir innovatsion texnologiyalarni o'yin va mashg'ulot davomida qo'llash usulini ko'rib chiqamiz.

Ma'lumki o'yin faoliyati bolalar hayotining mazmunini tashkil etish bilan birga, ularni atrofni, qolaversa, barcha yaqinlarini tanishga yordam beradi, kelgusi o'quv faoliyatiga ruhan, aqlan tayyorlab boradi. Ayni paytda o'yin bola uchun ermak, quvonch manbai hamdir. Bolaning diqqati, xotirasi, ijodiy tafakkuri va tasavvurini hamda dunyoqarashini shakllantirishga, o'stirishga xizmat qiladigan vositadir. Bu jihatlar bolaning bundan keyingi hayotida muhim o'rin tutadi.

Bola bilan o'ynar ekanmiz, biz ham o'z oldimizga maqsad qo'yib borishimiz kerak. O'yin davomida albatta biz ularning xohishi, istagi bo'yicha harakat qilishimiz, bizning shu paytdagi asosiy ishimiz bolaning aytganlarini bajarib, uni xushnud qilish, vaqtini chog'lash va shu asosda muayyan ko'zlagan niyatimizni amalga oshirib, bolani ma'lum maqsadga yo'naltirishdir. Masalan, biz bola idrokini

rivojlantirishni o'z oldimizga vazifa qilib qo'yishimiz mumkin. Idrokni o'stirishga qaratilgan o'yinlar bolada narsalarning rangi, shakli, kattaligiga ko'ra tahlil qilish malakasini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bu o'yinlar orqali bolalarda mantiqiy fikrlashni, diqqatni jamlashni, sezgini, bir narsani tezda idrok etishni, umumlashtirishni, chaqqonlikni rivojlantirish mumkin. Ta'lim tizimi, shaxsni shakllantirish uchun, davlat talablari asosida o'qituvchilar, tarbiyachilar shaxsini har tomonlama mukammal bo'lishini talab qiladi. Yangilanayotgan maktabgacha ta'limga davlat va jamiyat tomonidan qo'yiladigan talab ta'lim sohalari bo'yicha o'zaro muvofiqlik va mutanosiblik to'la taminlanishi lozim. Shu jihatdan maktabgacha ta'lim davlat talablarini belgilashda shuni hisobga olish kerakki, ta'lim jarayonning tarkibini, xuddi shu tarkibiy qismlarning mazmunini ham modernezatsiyalash, yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ELEMENTLARINI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI

Saidova O.,

Samarqand shahar 49-maktab o'qituvchisi

Boshlang'ich sinf darslarida o'qitishning yangi zamonaviy metodlaridan foydalanish jamiyatimiz hayotida yuz bergan ijobiy o'zgarishlar ta'limning maqsadi, mazmuni va vazifalarini ham qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Buning natijasida o'quvchi dars jarayonida faol ishtirokchiga aylandi, uning fikrlash doirasi kengaydi, undan ijodkorlik, tashabbuskorlik talab etila boshlandi. "Ta'lim to'grisida"gi Qonunda ham, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" da ham o'quvchining mustaqil fikrlashi va ijodkorligiga alohida e'tibor berilgan.

Dars jarayonida o'qituvchi emas, o'quvchi faol bo'lishi, savol topshiriqlar va bahs-munozaralarda ko'proq ishtirok etib bilimni oshirishi o'quvchining mustaqil fikrlashida muhim rol o'ynaydi. Darslarda mustaqil mutolaa, malaka va ko'nikmalar hosil qilish, o'quvchining zehni o'stirish, atrof olamga nisbatan mehr va e'tiborni, fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda zamonaviy dars o'tish usullaridan foydalanish zamon talablaridan biridir.

Bizning bosh maqsadimiz bo'lgan "O'zbek modeli"ni amalga oshirishda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy, ma'rifiy yo'nalishlardagi islohotlarni amalga oshirishda demokratik, fuqarolik, jamiyatimizning tarkibiy qismlarini tashkil etuvchi erkin shaxs tarbiyasi, uning mustaqil tafakkurini uzluksiz ta'limning dastlabki bosqichlaridan shakllantirib borish fuqarolik jamiyatining asosiy talablaridan biridir. Aynan, o'quv faoliyati orqali o'quvchilarning ta'lim mazmunini egallashi darajasi asosida, ya'ni respublikamizda qabul qilingan DTS doirasida shaxs dunyoqarashi, tafakkuri shakllanadi, ijtimoiy tuzumga ongli munosabati tarkib topadi. Demak, ta'lim mazmunini chuqur o'zlashtirishni mustaqil tafakkurini shakllantiruvchi omil deb qaraymiz. Ushbu nuqtayi nazardan o'quv faoliyatini yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etish nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshirish bo'lib qolmay, balki ijtimoiy zarurat talabidan kelib chiqqan holda demokratik, fuqarolik jamiyatining faol ishtirokchisini shakllantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Demak, ta'lim jarayoni asosida bola shaxsining erkin tafakkurini shakllantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlash har bir pedagogning diqqat e'tiborida bo'lishi lozim.

Ma'lumki, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ham ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilish, ularni har tomonlama o'zlashtirish zarurligi ko'p karra takrorlanadi. Umuman olganda bu iboraning leksikologiyamizga kirib kelganiga ko'p fursat bo'lgani yo'q. Pedagogik jarayonda muayyan mavzu, fan asoslaridan o'quvchilarga ko'nikma darajasida tez va qulay bilim berish ham ta'lim texnologiyasini muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunda o'qituvchi mahorati ham muhim rol o'ynaydi. R.Choriyev fikricha, o'qituvchi mahoratiga to'rt yo'l bilan erishiladi:

Birinchidan, ijodkorlik, izlanish, o'z faoliyatini tahlil qilish, qiyoslash, yo'l qo'ygan uslubiy kamchiliklarni tanqidiy baholab, ularni bartaraf etish, o'z ish faoliyatini yanada takomillashtirishda tinimsiz ishlash, pirovard natijada o'z faoliyatining mukammal, o'ziga xos shakl va uslubini belgilab olish orqali;

Ikkinchidan, ilg'or hamkasblari ish tajribalarini qunt bilan o'rganish, o'z sharoiti va imkoniyatidan kelib chiqib, ularni amaliyotga tadbiiq etish va takomillashtirib borish orqali;

Uchinchidan, xorijiy pedagogik tajribalarni ijodiy o'rganish orqali;

To'rtinchidan, respublikamizda va xorijiy mamlakatlarda chop etilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodik yangiliklarni uzluksiz tarzda kuzatib borish orqali.

Ta'lim mazmunidagi uzluksizlikni ta'minlash ta'limning maqsad, metod, vosita, shakl va uning jarayonlari kabi tarkibiy qismlari orasidagi uzviylikka bog'liq. Chunki, ta'limda har bir fanni o'rganish maqsadi (nima uchun o'qitish kerak?)dan kelib chiquvchi o'quv dasturi va DTS talablariga mos o'quv mazmuni tanlanadi. Ta'lim mazmunini (nimani o'qitish kerak?) o'zlashtirish uchun esa qulay bo'lgan metodlar tanlanadi. Tanlangan metodlar (kimni va qanday o'qitish kerak?) yordamida mazmun egallanadi. So'ngra ta'lim uchun tayyorlangan vositalar (ko'rgazmali va texnik vositalar) va ta'lim jarayoni, unga yetarli darajada mos uning mashg'ulot shakli tanlanadi. Fan va texnikaning, jumladan, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarining rivojlanishi ta'lim mazmuni va uning metodlariga yangi talablarni qo'yaveradi, ya'ni bu rivojlanish muammolarni keltirib chiqaradi. Ta'lim mazmuniga, jamiyat talabiga javob bermay tez-tez eskirib qoladigan holatlar ham ko'p uchraydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'lim texnologiyasida o'quv-tarbiya jarayonini metodik ta'minlashga katta imkoniyatlar bor. Pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilarning metodik mahoratini oshirish masalasining bir tomoni xolos. Keng ma'noda esa o'quv-tarbiya jarayonining yaxlit tarzda, mazmunli amalga oshirish texnikasi, uning pirovard natijalari samaradorligini belgilovchi omil, o'qituvchi, kadrlarni mahoratga, samarali mehnat qilishga yetaklovchi yo'ldir

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

**Sanayeva R.,
Samarqand shahar 49-maktab o'qituvchisi**

Har bir davlat va jamiyat taraqqiyoti hamda uning istiqboli shu davlat, shu mamlakatda yashovchi fuqarolarning aqliy saviyasi bilan belgilanadi.

Bu borada jamiyatimiz psixologiya fani zimmasiga murakkab nazariy va amaliy vazifalarni yuklamoqda. Shuning uchun psixologik nazariyani jadal rivojlantirish, pedagoglarning psixologik ishlarga e'tiborli bo'lish va yoshlarni barcha hayot faoliyatidagi psixik jarayonlarni o'rganish, hamda ularni boshqarish hozirgi zamon talabidir.

Bizga ma'lumki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchini mavzuni yaxshi o'zlashtirishga, mustaqil o'qishga, darsda ularning faolligini oshirishga xizmat qiluvchi jarayondir. Ta'limda interfaol usullardan hamda didaktik o'yinlardan foydalanish yaxshi samara bermoqda. Mavzularni turli xil metodlardan foydalangan holda tashkil qilish o'quvchilarda tirishqoqlik, izlanuvchanlik kabi xislatlarni rivojlantirmoqda.

Ma'lumki, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlarni tadbiiq etishga qiziqish keng tus olib bormoqda. Boisi shundaki, bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantiradi.

Innovatsiya tushunchasi tadqiqotlarda "yangilik yaratish" tushunchasi sifatida ko'rib chiqiladi, innovatsion jarayon tushunchasi esa yangilik yaratish va ularni o'zlashtirish hamda ta'lim muassasasi amaliyotida samarali qo'llash jarayoni sifatida ifodalanadi. Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Interfaol mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni dars mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlash va tayyorgarlik ko'rish zarur. Interfaol mashg'ulotda ishtirok etish uchun o'quvchilarning tayyorgarliklariga o'ziga xos talablar qo'yiladi, bular mashg'ulotda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o'zlashtirganlik, muloqotga tayyorlik, o'zaro hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko'nikmalari va boshqalardan iborat.

Mashg'ulotlarda vaqtdan unumli foydalanish zarur hisoblanadi. Buning uchun kerakli vositalarni to'g'ri tanlash, tayyorlash hamda mashg'ulot o'tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo'lishi lozim.

Interfaol metodlar bilan an'anaviy ta'lim usullari orasida o'ziga xos farqlar mavjud bo'lib, har bir o'qituvchi bu farqlarni qiyoslashi, ularning bir-biriga nisbatan afzalliklari va kamchiliklarini darsni rejalashtirish va uni o'tkazish usullarini hisobga olish zarur. Bunda yangi bilimlarni berish, ko'nikmalarni shakllantirish, rivojlantirish, mustahkamlash, bilimlarni takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida hamda o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda muvofiq bo'lgan interfaol yoki boshqa metodlarni to'g'ri tanlash nazarda tutiladi. Ta'lim-tarbiyada maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish, ham o'qituvchi, ham o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo'ygan maqsad, tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga, ya'ni texnologiyaga bog'liq.

O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'qituvchi o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh характери, sharoitiga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun kompyuter bilan ishlash lozimdir, balki film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular o'qituvchi va o'quvchilarga bog'liq. SHu bilan bir qatorda o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchitalabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda, o'quvchitalabani ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

To'g'ri tanlangan metodlarni qo'llash mashg'ulotning qiziqarli va samarali o'tishini, shaxs shakllanishini ta'minlaydi.

Interfaol mashg'ulotlarning usullari ko'p bo'lib, bular hammasi ham shaxs shakllanishiga bir xilda ta'sir ko'rsatmaydi, demak, o'qituvchi o'quvchi shaxsida har bir psixik jarayonlarni va xususiyatlarni shakllantirish uchun interfaol metodlarni to'g'ri tanlay olish lozim.

Interfaol usullarda muammoli, hayotiy vaziyatlardan foydalanish juda yaxshi natijalar beradi. Bahsli, muammoli vaziyat - insonning faoliyati davridagi fikrlash natijasiga bog'liq bo'lib qoladigan murakkab holatga yoki sharoitga tushib qolishidir. Bunday holatda u hodisa yoki jarayonni qanday izohlashni bilmaydi. Bahsli, muammoli vaziyatlar o'quvchilarning aqliy kuchini zo'riqtiradi, vaziyatni oydinlashtirish uchun yo'llar qidira boshlaydi. Qiyinchiliklar bilan to'qnashadi. Odam muammo bilan yuzma-yuz (to'qnash) kelgandagina fikrlay boshlaydi. O'zida mavjud bilimlar bilan fikrlab amallar bajara boshlaydi, saviyasiga mos darajadagi xulosalarga kela boshlaydi

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning asosiy shakllanish va rivojlanish davri ta'lim sohasiga bog'liq holda kechar ekan. Demak, ta'lim-tarbiya sohasida ularni psixologik jihatdan shakllantiruvchi omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

ANDROGOGIKANING FANLARNI O'QITISHDAGI AHAMIYATI

**Xoliqov Y.O.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Pardaboyev Z.,
Payariq tuman 47-maktab o'qituvchisi**

Bugungi kunga kelib har bir sohada islohatlar amalga oshirilib borilayotganini ko'rishimiz mumkin. Xususan ta'lim sohasida ham keng qamrovli islohatlar amalga oshirilib ta'lim sohasi tubdan isloh qilinishiga erishildi. Bunda ko'rinib turibdiki, yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor va dolzarb vazifasi darajasiga ko'tarildi.

Davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan ushbu imkoniyatlarda biz pedagoglar dars jarayolarini zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va darslarni samaradorligini oshirish uchun bor bilim va tajribalarimizni ishga solishimiz zarur. Hozirgi kunda dars jarayonlarining sifat samaradorligini oshirishni muhim omili innovatsion, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishdir.

Androgogika-pedagogika fanining alohida yo'nalishi bo'lib, katta yoshdagilarni o'qitish nazariy, amaliy muammolarini o'rganadi.

Kattalar ta'limining tub maqsadi iqtisodiy, ijtimoiy va shaxsiy hayotda faol, samarali, mas'uliyatli ishtirok etuvchi shaxsni shakllantirishdan iborat.

Kattalar ta'limi - nazariya va amaliyotga asoslangan, tan olingan barcha yondashuvlar hamda jamiyatda mavjud bo'lgan rasmiy va uzluksiz, norasmiy va qo'shimcha ta'lim turlarini qamrab oladi.

Katta yoshdagilarni o'qitishning maqsadi va vazifalari:

- pedagogik vazifalarning muvaffaqiyatli yechimini topishga kerakli bo'lgan bilimlarni berish;
- o'z faoliyatini samarali boshqarishga kerakli bo'lgan ko'nikma, malakalarni shakllantirish;
- tinglovchilarga bor tajribalarini tizimga solish va tahlil qila olishlariga yordam berish;
- tinglovchilarga o'z faoliyatlarini yana bir qayta tushunib yetishlariga imkoniyat yaratish;
- tinglovchilarda belgilangan maqsadni samarali natijaga olib kelish malakasini rivojlantirish. ¹

¹ Ишмухамедов Р, Юлдошев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.: Нихол. 2013. Б.216.

Ijtimoiy – gumanitar, siyosiy fanlar va ularning vakillari zimmasida katta vazifa turibdi. Bu - O'zbekiston kelajagini mustahkam, ishonchli mafkuraviy himoyasini taminlamodir.³

Fanlar o'quv modulini o'qitishda pedagog xodimlarning faoliyatini interfaol usullar asosida tashkil etish muayyan imkoniyatlarga ega. Bunday usullarga «aqliy hujum», «anjirli arra», «tanqidiy fikrlash», «munozara» kabilarni kiritish mumkin. Ular yordamida mustaqil fikrlashga, tadrijiylikka, o'z mavqeini mustahkamlashga va o'zgaralar fikrini hurmatlashga o'rgatish mumkin. Atrofimizda ro'y berayotgan voqealarning Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi masalalari bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi.

Har bir tinglovchi, fuqaroda millat, milliy g'oya, milliy mafkura haqida o'ziga yarasha bilimlar bor. Hamma milliy mafkurani bir xil tushunada deb o'ylasak, xato qilamiz. Shu sababli har bir auditoriyada ma'ruza boshida tinglovchilar bilan yengil savol-javoblar o'tkazib (ularning bilim darajasi past bo'lsa, bundan ranjmay), auditoriyaning o'rtacha saviyasini aniqlash lozim. Keyin asta-sekin ularni o'zingiz ko'tarmoqchi bo'lgan darajasiga olib chiqish tez kechadi.

Androgogika – kattalarni yoshini hisobga olgan holda o'qitish jarayonida uchta funksiyani bajaradi:

1. Adaptatsiya – tinglovchilarni talim tizimidagi o'zgarishlar, yangiliklar, pedagogik yondoshuvlarga moslashtirish, ko'niktirish.

2. Kompensatsiya – pedagogik texnologiyalar, interaktiv talim va interaktiv metodlar bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarini yangi fikr, amaliy mashqlar, treninglar orqali to'ldirish, boyitish.

3. Rivojlantiruvchi – o'quv jarayoni tashkil etish metodikasi va texnikasi, pedagogik faoliyat va mahorati bo'yicha tajribalarini rivojlantirish.

Katta yoshdagi tinglovchilar bilan ishlaydigan trener-o'qituvchilar o'quv materiali mazmuni, guruh liderlari, tashkilotchilari va guruhdagi amaliyotchilarning tajribalariga, bilim, ko'nikma, malakalariga tayanib ish tutishlari o'quv mashg'ulotining samaradorligini oshirishga imkoniyat yaratadi.

Katta yoshdagilar bilan ishlash qanday bo'lishi kerak? Maqsadli, asosli, yorqin, dinamik, zavqli, qiziqarli, birlashtiruvchi, foydali, faol, ijodiy, quvnoq, zakovatli bo'lishi kerak.¹

Bugungi kunda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasida ijtimoiy gumanitar fanlarining o'rni va ahamiyati dolzarb masalaga aylangan. Ta'lim tizimida ijtimoiy gumanitar fanlarni yanada takomillashtirishga katta ahamiyat kasb etadi. Chunki insonni dunyoqarashini o'zgartiradigan fanlar qatorida turishini alohida ta'kidlab o'tishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi yuksak texnik taraqqiyot davri va globallashtirish jarayonida pedagog kadrlar oldiga ham yangi-yangi talablar qo'yimoqda. Shu maqsadda pedagog kadrlarga bugungi kun talablari, pedagogik uslublardan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda elektron talim resurslari va multimedia taqdimotlaridan foydalanish ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

**Жайнарова Г.,
Самарқанд шаҳар 19-мактаб ўқитувчиси**

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий усулларидан фойдаланила бошланди. Умумий ўрта таълимга қўйилаётган замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда умумий ўрта таълим муассасалари фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, умумий ўрта таълимнинг ўрта махсус, касб-ҳунар таълими билан узвий алоқадорлигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта таълим тўғрисидаги низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2017-йил 15 мартдаги 140-сонли қарори қабул қилинган.

³ Қуроноф М. Биз англаётган ҳақиқат. Т.: Маънавият. 2008. Б. 45.

¹ Ишмухамедов Р, Юлдошев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.: Нихол. 2013. Б.216-217.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги М187-сонли “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Давлат таълим стандартларига мувофиқ ҳар бир шахснинг таълим ва тарбия олишдаги конституциявий ҳуқуқини рўёбга чиқариш умумий ўрта таълимнинг мақсади ҳисобланади.

Умумий ўрта таълим ўқувчиларга билимларнинг зарур ҳажмини беради, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йўналтиришга ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради.

Умумий ўрта таълимнинг қуйидаги вазифалари мавжуд:

- ўқувчилар томонидан мунтазам билимлар олинишини таъминлаш, уларда билим олиш эҳтиёжини ривожлантириш, базавий ўқув, илмий ва умуммаданий билимларни шакллантириш

- ўқувчиларда миллий ҳамда умумбашарий қадриятларни уйғунлаштириш асосида юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялаш, ўз Ватанига ва халқига содиқ фуқарони шакллантириш;

- таълимнинг узлуксизлигини ва изчиллигини, умумтаълим муассасалари ўқув дастурларининг ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқув дастурлари билан узвий боғлиқлигини таъминлаш;

- таълим-тарбия жараёнига ўқитишнинг замонавий ва инновацион педагогик услубларини ҳамда ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш орқали таълим сифатини ошириш;

- ўқувчиларнинг индивидуал ижобий хусусиятларини аниқлаш, қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш, уларнинг юксак даражада таълим-тарбия олишлари, ижодий имкониятларини шакллантириш ва ривожлантириш учун шарт-шароит яратиб бериш;

- меҳнат қилиш ва мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, ўқувчиларни касбга йўналтириш, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини онгли равишда танлаш ва касбий таълим дастурларини ўзлаштиришда кўмаклашиш.

Жумладан «Меҳнат таълими» фани ўқув режада «Технология» фани деб ўзгартирилди ҳамда бугунги кун талабларидан келиб чиқиб кўп тармоқли йўналишларга асосланган ҳолда қайта ишланди.

Давлат таълим стандартида технология ўқув фанининг мақсад ва вазифалари қуйидагича белгилаб берилди:

1. Технология ўқув фанини ўқитишнинг асосий мақсади:

- ўқувчиларда техник-технологик ҳамда технологик жараён давомида бажариладиган операциялар юзасидан олган билим, кўникма ва малакаларини мустақил амалий фаолиятида қўллаш, касб-хунар танлаш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияларини шакллантиришдан иборат.

2. Технология ўқув фанини ўқитишнинг асосий вазифалари:

- материаллар ва уларнинг хоссалари, хусусиятлари ҳамда техник объект ва технологик жараёнларга оид маълумотларни ўрганиш;

- техник объект ҳамда технологик жараёнларда махсус ва умуммеҳнат операцияларини билиш;

- технологик жараёнларни бошқара олиш ҳамда махсус ва умуммеҳнат операцияларини амалиётда қўллаш олиш;

- техник ва креатив фикрлашни, интеллектуал қобилиятларини шакллантириш;

- технологик жараён ва тайёрланган маҳсулотларни бажариш кетма-кетлиги ҳамда маҳсулот сифатини таҳлил қилиш;

- буюм ва жараёнларни бажаришга оид хулосалар чиқариш ҳамда меҳнат операцияларини, маҳсулот сифатини баҳолаш;

- онгли равишда касб танлашга тайёрлаш ишларини амалга оширишда таянч ва технология фанига оид компетенцияларни шакллантириш ҳамда ривожлантиришдан иборат.

Ҳар бир малакали кадр ДТС қарорларига асосланган ҳолда дарс бериши зарур. Ўсиб келаётган ёш авлодга таълим тарбия бериш билан биргаликда уларнинг онгини, дунёқарашини ва тафаккурини ўстириб бориши келажакда ёшларимиздан етук малакали кадрларни тайёрлашни олдимизга мақсад қилиб кўйишимиз керак.

Юқоридаги қарорлар асосида тўғри таълим беришни ўз олдига мақсад қилиб кўйиши, таълим сифат самарадорлигини янада ривожлантириб бориш керак. Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2018-йилда шиор қилиб мақсадимиз “самарали таълим бериш” дея бежиз айтмаган. Бу

борада мамлакатмизнинг вилоят, туман, шаҳар, чекка-чекка қишлоқ жойлардаги таълим муассасаларида билим беришни тубдан янгилаш ва дарс бериш янгича ахборот технологиялар асосида таълим беришни такрор ва такрор таъкидлади. Шу мақсадда мактабларда 1-9 синфгача технология фани фан сифатида ўтиб келинмоқда. Технология фани, ҳаётимизнинг бир бўлагига айланиб қолган десак муболаға бўлмайди. Меҳнат фани технология деб номланиши бежиз эмас, чунки ҳаётимизда ҳамма ишлатиладиган маиший асбоб усқуналаримиз электро техникадан иборатдир.

Умумтаълим мактабларида ҳеч бир фанларда технология фани сингари ҳаётимизда учрайдиган муҳим омиллар очиб берилмаган, чунки технология фанидаги ҳамма мавзулар ҳаётга боғланиб ўтилади. Шу жумладан, ўқувчилар янги кашфиётларни амалга ошириш учун электроника ва электротехника сирларини чуқур билишлари зарур ва улардан тўғри фойдалана олиши дарс жараёнида олган билимларини ҳаётда тўғри қўллай олишлари зарур. Шу мақсадда технология фани умумтаълим мактабларида чуқур ўргатилиб бу фанга янада эътиборимизни қаратишимиз лозим. Келажакда юртимизни истиқболини янада ривожлантириб таълим олаётган ёш авлодларимизни меҳнатсевар, ватанпарвар, халол, виждонли, тиришқоқ ва тежамкор бўлиб етишишлари учун албатта технология фанини роли беқиёсдир.

Шу нуқтаи назардан ўсиб бораётган ёш авлодларимизга технология фанини чуқур ўргатиб боришимиз, замонавий технологиялардан фойдаланиб янги мавзуларни ёритиб беришимиз зарур деб биламан.

KIMYO FANINI O'QITISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

**Xolboyeva R.A.,
Jomboy tumani 8-maktab o'qituvchisi**

Bugungi kun talabi yosh avlodga beriladigan ta'lim tarbiya ijodiy kuchlarni rivojlantirishga, fan-texnika taraqqiyotining yangiliklari talablariga javob berishi zarurligini taqozo etmoqda.

Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida ta'lim tizimi oldida ulkan vazifalar turibdi. Mamlakatimizda o'qituvchilarga katta mas'uliyat yuklangan. Vatanimiz ravnaqi uchun ularning fidokorona va xayrli mehnatlari samarasiga bog'liq. Bugungi kun o'qituvchisi har tomonlama yetuk, o'z kasbining ustasi, zamon bilan hamqadam ish uslubiga ega, ilg'or o'qitish metodlaridan xabardor, o'z ustida doimo ishlab, bilim va malakalarini mustahkamlab boruvchi shaxs bo'lishi lozim.

Shu bois bugun bo'lajak o'qituvchilarga faqatgina tayyor elektron qo'llanmalardan foydalanishni o'rgatish bilan cheklanmay, balki ularning yangi ko'rinishlarini yaratish usullari, yo'llari va vositalarini o'rgatish ham muhim talablardan hisoblanadi.

So'ngi yillarda 7-9 sinf o'quvchilari uchun maktab ta'lim tizimida multimedia markazi hamda bir qator tadqiqotchilar va ishlab chiqarish firmalari tomonidan tayyorlangan turli xil elektron qo'llanmalar, elektron darsliklar, o'quv filmlari, virtual laboratoriyalar va multimedia mahsulotlari mavjud. Shunga qaramasdan o'quv jarayonidagi elektron qo'llanmalardan foydalanish samaradorligi ko'p hollarda qoniqarli darajada emas. Elektron qo'llanmalarni yaratishga tizimli va kompleks yondashuvigina ularni ta'lim muhitida qo'llashning yangi sifat bosqichiga o'tishini ta'minlaydi. Bu esa elektron qo'llanmalar va ularni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha zarur manbalar yetarli emasligini bildiradi.

Ta'limda informatsion hamda pedagogik texnologiyalarni qo'llaganda talaba eshitish, ko'rish, ko'rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kimyo fanini o'qitishda kompyuterdan o'qitish vositasi sifatida foydalanishning pedagogik maqsadga muvofiqligini asoslashda namoyon bo'ladi, ya'ni:

– Maktab o'quvchilarini turli interfaol o'yinlar orqali o'z-o'zini nazorat va test usuli yordamida baholash uchun maxsus elektron dars ishlanma yaratish;

– Kimyoning anorganik va organik kimyo bo'limlari yuzasidan interfaol o'yinlarni qo'llash orqali dars samaradorligini oshirish;

– Elektron vositalar yordamida o'qitishni faollashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Kimyoni o'qitish samaradorligini oshirishda kompyuter vositalaridan foydalanishga bag'ishlangan ishlar juda kam, bor manbalarda ham axborot texnologiyalarining o'quv jarayonidagi imkoniyatlari yetarlicha ochib berilmagan. Bor manbalarda ham o'quv tarbiyaviy jarayondagi imkoniyatlar yetarlicha to'liq ochib berilmagan.

Maktablarning kompyuterda o'rgatuvchi dasturlar, qo'llanmalarga, kompyuterdan foydalanib o'qitishga bo'lgan ehtiyoj bu mavzuning naqadar dolzarb ekanligini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yuqori samarali multimedial o'qitish vositasi va davlat ta'lim standartiga muvofiq ta'lim muassasalarining o'quv adabiyotlari va qo'llanmalarning kompyuter elektron versiyalarini yaratish dasturi haqida"gi qaroriga binoan har bir ta'lim sohasida elektron o'quv qo'llanmalar yaratish zaruriyati tug'ildi.

Elektron o'quv qo'llanma o'zaro gipermurojaatlar bilan bog'langan ma'lumot bazasi, vazifalari va nazorat blokida o'qitish jarayonini interfaolligi bilan birga shu o'quv qo'llanma bo'limlari orasidagi intellektual- mantiqiy aloqalar bo'lishi kerak.

Kimyo fani sohasida kompyuterdan foydalanish — mavzular bayoni tasvirlardagi animatsion harakatlar, tabiatdagi ko'z bilan ko'rish imkoni bo'lmagan kimyoviy jarayonlarni o'ziga xos tarzda namoyish etish juda katta amaliy ahamiyatga ega ekanligi ko'plab tadqiqotchi olimlar tomonidan isbotlab berilgan. O'quv mashg'uloti davomidagi faol faoliyat asosan talaba va o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi. Buning uchun ular orasidagi o'zaro bog'liqlik, ko'p hollarda dars jarayonida qo'llaniladigan metodik qo'llanmalar vositasida tashkil etiladi. Ayniqsa, kimyo faniga endigina qadam qo'yayotgan o'quvchilarga didaktik o'yinlarni o'zida mujassam etgan noan'anaviy mashg'ulotlar, texnik vositalar bilan tashkil etilgan dars jarayonining o'ziyoq "ajoyib" tuyuladi. Darslarda o'quv texnik vositalardan foydalanish ayni paytda darslarni samarali, faol tarzda tashkil etishda, o'quvchining diqqat e'tiborini jalb etish kabi kutilgan natijalarni bermoqda.

Barkamol avlodni tarbiyalashda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida kimyo darslarini o'qitishda elektron darsliklar yaratish, ularni maktablarning ta'lim tizimiga qo'llash o'quvchilarni pedagogik mahoratini sakllantirishda yordam beradi.

Anorganik va organik kimyo kursini o'qitish jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirishi qiyin bo'lgan, ko'rgazmalilikni, o'qituvchidan ko'p mehnat va vaqt talab qiladigan mavzularni har tomonlama samarali o'zlashtirishga asoslangan elektron variantini yaratish, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlarini yo'lga qo'yishni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadlardan kelib chiqib, biz tavsiya etayotgan interfaol va didaktik o'yinlar 7-9 sinf o'quvchilari uchun o'quv fanining ma'lum bir mavzularini maqbul o'rganish uchun yaratildi.

1-rasm. Interfaol o'yinlarning tarkibiy qismlari.

Bunda "Moddalar saltanati", "So'z ichida so'z", "Xarid qilish", "Seningcha mening ismim...", "Xatosini tut", "Bilimdonlar oynasi", "Mo'jizalar mamlakati" va h.k.kabi multimedial interfaol va didaktik o'yinlardan foydalanib o'qitish metodikasini taklif etmoqdamiz. Xususan, "Elementlar davriy jadvali" mavzusini taqdimotlar yordamida o'rganishda o'yinlar joylashtirilgan tugmani bosish orqali bajariladi. 2-rasmda slayddagi o'yinlarga tugmani yo'naltirib ko'rsatganda o'yinning shartlari haqida ma'lumotlar ko'rsatilgan.

2-rasm. Metallar mavzusini o'qitishda o'yin haqida ma'lumotlar hosil qilish animatsiyasidan lavha.

Shu kabi barcha mavzular animatsion tarzda namoyish etish bilan birga, o'qituvchi tomonidan tushuntirib boriladi. Darsni mustahkamlash uchun multimediali "O'zgarishlar zanjiri" sahifasida mavzular quyidagi ko'rinishda berilgan (3-rasm). Ushbu o'yinlarda bajarish tartibi qadamma-qadam animatsiya ko'rinishida berilgan. O'quvchilar bilimlarini tekshirib ko'rishi uchun nazorat savollari va test savollari ham keltirilgan.

3-rasm. "O'zgarishlar zanjiri" animatsiyasidan lavha.

Kimyoni o'qitishda zamonaviy usullardan xususan, kompyuter vositalaridan foydalanish o'quvchilarni dastlabki mavzularni o'qitishdayoq fanga qiziqishlarini oshirishda, bilim berish va bilimlarni mustahkamlashga zamin yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, kimyo kursining boshlang'ich kursini maktab dasturi diorasida o'qitishda agar:

- Kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan o'qitish metodikasi yaratilsa;
- Kompyuterdan foydalanilgan holda o'qitish jarayonini an'anaviy o'qitish metodlari bilan uyg'unlashtirib olib borilsa;
- Ushbu bo'limlarni o'rgatishda elektron vositalaridan foydalanish metodikasi ishlab chiqilsa, talimda samaradorlik sezilarli darajada ortadi.

Mavzuning amaliy ahamiyati shundan iboratki, kimyo fanidan darslarning samaradorligini oshirish bo'yicha elektron va multimedia vositalarini mashg'ulotlarda qo'llash yordamida yuqori samarasorlikka erishish.

ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Жураева З.,
СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОҲМ
ўқитувчиси

Ўқувчиларнинг умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим жараёнида билим савияси, таълимнинг сифат ва самарадорлигини оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш йўллари ва самарали усуллари кенг тарқалган бўлиб, уларни уч мингдан ортиқ турлари мавжуд. Ҳар бир мутахассис педагог инновацион технологиялардан фойдаланиб дарснинг сифат-самарадорлигини янада оширишни ўзига мақсад қилмоғи зарур.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерактив методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерактив методлар-бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

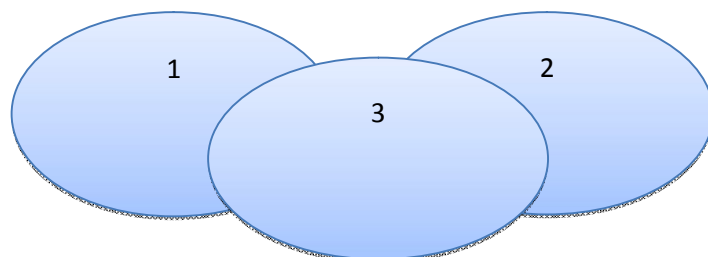
- ўқувчинидарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиши;
- ўқувчини ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- ўқувчининг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар-бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириши;
- педагог ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолиятини ҳамisha ташкилланиши.

Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар, илмий тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган техник воситалар, компьютер, масофали ўқиш ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг энг асосий негизи бу ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танланган технологияларга боғлиқ, яъни ўқитиш жараёнида мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, анашу ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараён дир. Ана шундай методлардан бир “Венн диаграммаси” стратегияси методи қуйида кўрсатилган.

Стратегия ўқувчиларда мавзуга нисбатан тахлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

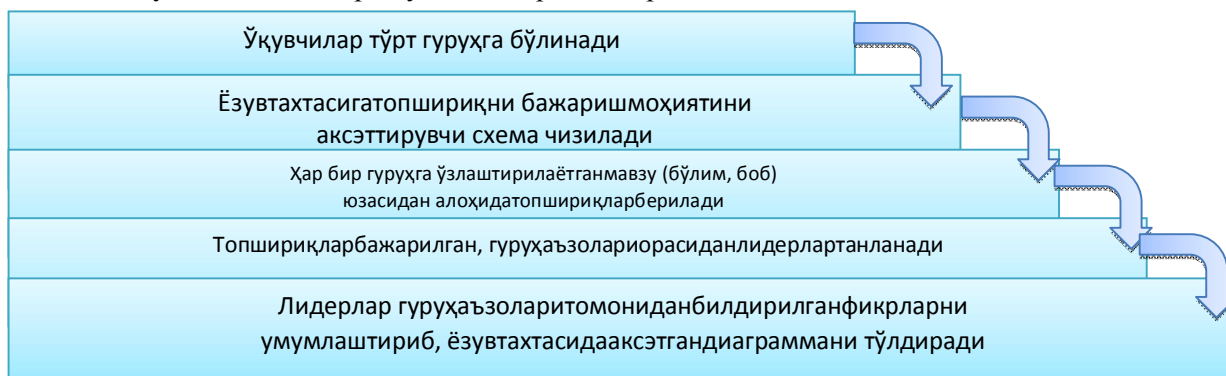
Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

Стратегия ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин

назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир. Уни қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

Стратегияни қўллаш жараёнида ҳар бир гуруҳ муайян мавзуга оид топшириқларни бажаради. Ўқувчиларнинг эътиборига қуйидаги жадвални такдим этиш мумкин:

Гуруҳлар	Диаграмманинг тартиб рақами	Топшириқлар мазмуни
1- гуруҳ	1 -диаграмма	
	2 -диаграмма	
	3 -диаграмма	
2- гуруҳ	1 -диаграмма	
	2 -диаграмма	
	3 -диаграмма	

“Венн диаграммаси” стратегияси методини қўллашдан мақсад, ушбу метод қўлланганда ўқувчи мавзуга таҳлилий ёндоша олади яъний ўқувчилар ўқув жараёнида мунтазам равишда интерфаол усуллардан фойдаланиб турсалар, мавзудан ташқари бирон бир масалада ўз фикрини мустақил равишда билдира оладиган даражада шаклланиб боради.Шунингчун барча ўқитувчилардан интерфаол методлардан фойдаланиб дарсларни ташкиллаштириш талаб қилинмоқда. Методларнинг турлари жуда кўп бўлиб, улардан педагог ходим дарс жараёнларида кенгрок фойдаланилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA UNI TASHKIL ETISH USULLARI.

Amirullayeva B.A.,
Kamolova U.A.,

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchilari

Hozirgi paytda dars jarayonini samaradorligini oshirish bo'yicha bir qator dars turlari ishlab chiqilgan: muammoli ta'lim, amaliy o'yinlar, dasturli dars, krassvordli dars h.k. ammo ularning barchasi ta'lim muassasalarida keng qo'llanilayapdi deb bo'lmaydi.

Buning asosiy sababi shundaki bunday mashg'ulotlarning har biriga tayyorlanishning o'zi butun pedagogik tadqiqot bo'lib, u o'qituvchidan yuksak malakani, ijodiy yondoshuvni va ancha ko'p vaqtni talab qiladi. Har bir mashg'ulotning mazmuni va uni yetkazish jarayoni o'ziga xos bo'lib, uni ko'paytirishning, tadbiq qilishning imkoni yo'q. Shuning uchun pedagogika tarixida ijod etilgan dars usullari: muammoli dars, dasturli dars, tayanch iboralar va h.k. pedagogik texnologiya darajasiga ko'tarila olmadi. Pedagogika tarixida asosan uch xil dars usuli qo'llanilib kelinmoqda.

1) An'anaviy tushuntirish-ko'rgazmali ta'lim usuli. Bu usulda o'quv axboroti asosan o'qituvchi tomonidan bayon qilinadi, o'quvchilar esa mazkur bilimlarni xotirasida saqlash va mustahkamlash bilan chegaralanib qoladilar. Bu usulda bilim deganda o'quvchi xotirasida saqlanadigan axborot tushuniladi. Biroq bilimlar xotirada uzoq saqlanmaydi, zarur paytda o'quvchilar uni qiyinchilik bilan eslashadi yoki umuman eslasha olmaydi. Bu usulni yana bir kamchiligi o'quvchilar bilimga tayyormi yo'qmi bundan qat'iy nazar axborot berilaveradi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida tezkor teskari aloqa mavjud emas.

Ta'limning tushuntirish-ko'rgazmali usuli takomillashtirilib borilmoqda, ammo uning imkoniyatlari cheklanganligi sababli zamon talabiga javob bera olmay qoldi.

2) Qidiruv-tadqiqot ta'lim usuli. Bu usulda o'quvchilar aktivligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish kabi xislatlarni shakllantirish ko'zda tutiladi. Tadqiqiy-qidiruv usulida o'qituvchi bilan o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatlari tushuniladi. O'qituvchi o'quv jarayonida demokratik rag'batlantiruvchi faoliyati asosida o'quvchilarning shaxsiy tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi., hamkorlikni amalga oshiradi. Ammo bu usulni keng ko'lamda qo'llashning imkoniyati yo'q.

3) Pedagogik texnologiya. Bu usul an'anaviy pedagogikaning tajribasidan, yutuqlaridan foydalangan holda ta'lim jarayonini zamon talabiga mos holda ishlab chiqishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki unda rejalashtirilgan o'quv mashg'ulotlariga erishish uchun kafolatlangan o'quv jarayoni loyihalanaadi. O'quv jarayonini loyihalash yuqori malakali mutaxassislar tomonidan bajariladi. Ushbu texnologik xarita asosida o'qituvchi ixtiyoriy masalani ham kafolatlangan ta'lim jarayonini amalga oshiradi.

Yangi pedagogik texnologiya bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil etishda an'anaviy dars turlari saqlanib qolinadi. Ularning eng asosiylari muammoli va dasturli darslar hisoblanadi.

Fizika darsini muammoli tarzda olib borish o'quvchilar aktivligini oshiradi va ularni darsga ongli ravishda ishtirok etishga undaydi. Muammoli dars o'qituvchi tomonidan muammoli vaziyatni vujudga keltirishdan boshlanadi. Muammoli vaziyat tajribalar va demonstratsiyalar o'tkazish, laboratoriya ishlarini bajarish, masalalar yechish orqali amalga oshiriladi va o'quvchilar ishtirokida muammo oydinlashtirilib boriladi. Muhokama etiladigan muammo o'quvchilar bilimiga mos bo'lmog'i, unga erishish o'quvchilarda qiziqish uyg'otmog'i lozim. Muammoli darsni quyidagi yo'llar bilan amalga oshirish mumkin:

- o'qituvchi o'zi muammoni qo'yib, o'zi masalani yechimini ko'rsatib beradi;
- o'qituvchi muammoli vaziyatni yuzaga keltirib o'quvchilar ishtirokida muammoni hal etadi;
- muammo faqat o'quvchilar tomonidan (laboratoriya ishlari, masala yechish, kuzatish, tajriba orqali) yechiladi;
- o'quvchilarga muammoni qo'yishni va uni yechimini topishni taklif etish.

Misollar:

Arximed qonuniga doir. Muammo: Nima uchun temir parchasini suvga tashlasak cho'kadi? Ammo temirdan yasalgan ulkan kemalar dengizda suzib yuradi? Ushbu muammoni hal etish uchun o'qituvchi Arximed kuchi tabiatini tushuntirishdan boshlaydi. Jismlarning suvda suzish sharti, ya'ni Arximed kuchini og'irlik kuchidan katta bo'lishligi orqali izohlanadi.

Aylanma harakatga doir. Tuxumning po'chog'ini sindirmay turib u pishgan yoki pishmaganligini qanday aniqlash mumkin? Mexanikani qonunlaridan xabardor bo'lsangiz, bu, arzimagan topishmoqni osonlik bilan topish mumkin. Hamma gap shundaki, pishgan va xom tuxumlarning aylanishi turlicha bo'ladi. Bunday bo'lishining sababi shundaki, pishgan tuxum yaxlit jism kabi aylanadi; pishirilmagan tuxumning ichidagi suyuqlik esa o'zining inertsiyasi tufayli aylanma harakatga to'sqinlik qiladi, suyuqlik tuxum po'chog'ining aylanishini sekinlashtiradi, u tormoz vazifasini bajaradi.

Elektromagnit induksiya hodisasini va unga tegishli Lens qoidasini tushuntirishda ham quyidagi tajriba orqali muammoli vaziyatni yuzaga keltirish mumkin. Ikkita bir xil o'lchamdagi temir xalqalar olinib ularning biri butun holida, ikkinchisidan esa kichikroq tirqish ochiladi. Ularni ip orqali osmaga osib, navbatma-navbat magnit tayoqchasini yaqinlashtiramiz. Halqalarning biri ya'ni tirqish ochilmagani magnit tayoqchasi bilan o'zaro ta'sirlashadi. Ikkinchisi esa ta'sirlashmaydi. Tajriba tafsiloti o'quvchilarga tushuntiriladi va Faradey tomonidan ochilgan elektromagnit induksiya hodisasi tushuntiriladi.

Muammoli vaziyatni so'z orqali (hikoya, suhbat), tajriba orqali, chizmalar, grafiklar hamda fotosuratlarini namoyish etish orqali ham amalga oshirish mumkin.

ONA TILI TA'LIMI JARAYONIDA QO'LLANADIGAN DIDAKTIK O'YINLAR

**Nabiyev R.H.,
JDPI huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Ta'lim jarayoni, uni rivojlantirish va o'zgartirish o'qituvchi va sinf o'quvchilarining o'zaro ochiq muloqoti va ishonchi muhitida samarali bo'ladi. Dars davomida didaktik o'yinlardan foydalanilsa,

o'quvchilarning ona tili darslariga bo'lgan qiziqishlari ortadi hamda ularning nutqiy ko'nikmalari rivojlantiriladi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan o'yinlar qisqa vaqtga mo'ljallangan bo'lib, bular orqali o'quvchilar guruh bo'lib mashq qilishga odatlantiriladi. O'yinlar vositasida kichik guruhlar faolligi ortadi, ta'lim ishtirokchilarning diqqati ishga (ta'lim jarayoniga) to'liq jalb etiladi.

O'yinlar vositasida o'quvchilarga yangi bilimlar berish, ko'nikma hosil qilish, kichik guruhlar a'zolarining ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish mumkin. O'yinlarni maqsadiga ko'ra etti to'rga ajratish mumkin.

1. Guruh bo'lib ishlash uchun sog'lom muhit tashkil etishga qaratilgan o'yinlar.
2. Umumiy qiziqishlarni aniqlashga qaratilgan o'yinlar.
3. Guruhlarning birligini qo'llab-quvvatlovchi o'yinlar.
4. O'zaro bog'lovchi o'yinlar.
5. Rag'batlantiruvchi o'yinlar.
6. Ijodkorlikka da'vat etuvchi o'yinlar.
7. Yakunlovchi o'yinlar.

Dunyoga boshqacha ko'z bilan qarash ta'limda innovasion metodlarni qo'llashga yordam beradi.

Katta mavzularni o'rganishni yakunlash, egallagan bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Ta'lim jarayonida qo'llanilgan har bir o'yin yakunida o'qituvchining sharhiga vaqt ajratiladi. Bunda u yoki bu o'yin guruh a'zolari tomonidan qanday g'oyalar tug'dirganini sharhlashga e'tibor beriladi.

Quyida ona tili darslarida qo'llanishi mumkin bo'lgan ayrim o'yinlar xususida so'z yuritimiz.

«So'zdan-so'z» o'yini.

Bu o'yin ta'lim jarayonida bir necha yillardan beri qo'llanib kelmoqda. Bu o'yinda bir so'zdan bir necha so'zlar keltirib chiqarish talab qilinadi. Bu o'yin turi o'quvchilarni fikrlashga, izlanishga undaydi, ularda topqirlik qobiliyatini yuzaga chiqaradi. Biz bu o'yinni aynan takrorlamoqchi emasmiz, balki uni ma'lum bir mavzuga bog'liq holda o'tkazish yo'llari xususida fikr yuritmoqchimiz. Berilgan so'z tarkibidagi harflarning turli kombinasiyasidan foydalanib, bir necha so'zlar hosil qilish mumkin. Demak, bu o'yinni ma'lum bir mavzu bilan bog'liq xolda o'tkazsa ham bo'ladi. «So'zdan-so'z» o'yinidan tilning barcha sathlarini o'qitishda foydalanish mumkin.

Leksikologiya bo'limida shakldosh, zid ma'noli so'zlar mavzularini o'rganishda bu o'yindan foydalanish mumkin. Buning uchun o'qituvchi shakldosh yoki zid ma'noli so'zlarni keltirib chiqarish mumkin bo'lgan so'zlarni tanlay bilishi va shunday keyin uii o'quvchilar e'tiboriga xavola qilishi lozim.

Omonim (shakldosh) so'zlar mavzusi o'rganilgach, o'quvchilarga quyidagi so'zlarni berish va ulardan shakldosh so'zlarni keltirib chiqarish vazifasi topshiriladi.

Mustaqill, ishtirokida, sayozliklardai.

Mustaqil so'zidan qil (qilmoq fe'li, sochning qili), til (tilmoq fe'li, tana a'zosi nomi), ishtirokida so'zidan tor (cholg'u asbobi, sifat turkumiga xos so'z), kir (kirmoq fe'li, sifat turkumiga xos so'z), ot (ism, hayvon nomi, otmoq fe'li), osh (taom nomi, oshmoq fe'li) shakldosh so'zlari keltirib chiqariladi.

Zid ma'noli so'zlar mavzusida bu o'yindan qisman foydalanish mumkin.

Mavzu yuzasidan mashqlar ishlanib, kerakli tushunchalar berilgandan so'ng o'quvchilarga *qarag'ayzorlar, ko'z munchoq* so'zlarini berib, antonim so'zlari keltirib chiqarish topshiriladi.

Qarag'ayzorlar so'zidan oq-qora, ko'z, munchoq so'zidan och-ko'k so'zlarini hosil qilish mumkin.

Bu o'yindan morfologiya bo'limida ham keng foydalanish mumkin.

Ot so'z turkumida berilgan so'zlardan atoqli otlar hosil qilish topshirig'i beriladi.

Bilimdonlarga so'zidan quyidagicha otlar hosil qilish mumkin:

1. Atoqli otlar: Nodir, Rim, Ali, Dilbar, Lola, Nil, Narimon.
2. Turdosh otlar:
  - a) qavm-qarindoshlik otlari: aka, ona, bola.
  - b) mahsulot nomlari: don, limon, in, bino, bol;
  - v) mavhum otlar: darmon, ilm, imon.

Qolgan so'z turkumlarida ham o'yinni shu tarzda o'tkazish mumkin.

Sintaksis bo'limiga xos bilimlarni mustahkamlashda ham o'yindan foydalanish imkoniyati bor. Faqat bu bo'limda «So'zdan-gap» tarzida o'tkaziladi. 5-sinfda «Sodda yig'iq gap», «Sodda yoyiq gap» mavzulari o'rganilganda, shu o'yindan foydalanish mumkin. Buning uchun o'quvchilarga *bilimdonlarimizga* so'zi beriladi va undan sodda gaplar keltirib chiqarish topshiriladi. O'quvchilar quyidagicha sodda yig'iq gap va sodda yoyik gaplar tuzishp mumkip: Nodir oldi. Ona bo'ldi. Ona Rimga

bordi. Bolalar Lolani izladi va hokazo. Umuman olganda. “So’zdan-so’z” o’yini kiziqarli o’yinlardan bo’lib, undan qay darajada foydalanish o’qituvchining mahoratiga bog’liq.

“Oq terakmi, ko’k terak” o’yini.

Bu o’yin bolalar sevib o’ynaydigan o’yinlardan bo’lib, uni ta’lim jarayonida ham qo’llash mumkin. Mazkur o’yin bolalarni tez fikrlashga, topqirlikka o’rgatadi. O’yindan leksikologiya, morfologiya bo’limlariga oid mavzularni o’rgatishda foydalanish mumkin. Omonim so’zlar mavzusi o’rganilgach, mavzuni mustahkamlash uchun shu o’yin o’tkaziladi. O’yin quyidagicha tartibda o’tkaziladi:

Sinf ikki guruhga bo’linadi. O’qituvchi oldindan omonim (shakldosh) so’zlar yozilgan karton qog’ozlarini, ularning ma’nosi yozilgan karton qog’ozlarini, shuningdek, boshqa so’zlar yozilgan qog’ozlarni ham tayyorlab qo’yadi. O’yin qoidalari tushuntirilgach, o’yin boshlanadi.

1-guruhga omonim so’zlar yozilgan qog’ozlar (o’t, ot) beriladi, 2-guruhga esa shu so’zlarning ma’nosi va ayrim boshqa so’zlar yozilgan qog’ozlar beriladi. 1 guruh 1-raqamdagi o’t so’zi yozilgan karton qog’ozini ko’taradi va 2-guruhga qarab «Oq terakmi ko’k terak?» -deydi. 2-guruh esa o’t so’zining ma’nolari yozilgan va ularga aralash holda berilgan so’zlarni (o’t-olov, o’t-maysa, o’t-harakat, o’t-quyosh, o’t-tong, o’t-gul) ko’tarib «Bizdan sizga kim kerak?» -deb javob berishadi. 1-guruh a’zolari bu so’zlar ichidan o’t-olov, o’t-maysa, o’t-harakat so’zlarini ajrata bilishlari va ularni ushlab to’rgan bolalarning nomlarini aytishlari kerak. Masalan, «Sizdan bizga Alijon, Mastura, G’ulomjonlar kerak», -deydi.

Agar o’t so’zining ma’nolarini to’g’ri topishsa, o’sha so’zni ushlab to’rgan bolalar 1-guruh tomonga o’tadilar. Ular xatolikka yo’l qo’yishsa, so’zlarni tanlagan bolalar 2-guruh tomonga o’tadilar. Agar omonimik so’zning ma’nosini qisman topishsa, ball to’liq berilmaydi. Shu bilan o’yinning 1-bosqichi yakullanadi. 2-bosqichda 2-guruh o’quvchilariga yoz, tuz omonim so’zlari yozilgan qog’ozlar beriladi. O’yin yuqoridagi tartibda o’tkaziladi. O’yin tugagach, har ikki guruh to’plagan ballar aytilib, g’olib guruh aniqlanadi va rag’batlantiriladi.

«Oq terakmi, ko’k terak?» o’yinidan antonim so’zlar, uyadosh so’zlar, ibora mavzularini o’rgatishda ham foydalanish mumkin. Morfologiya bo’limida fe’l, ot, sifat, son, olmoshlarning ma’noviy guruhlarini yuzasidan o’tkaziladigan mustahkamlash dnrslarida ham bu o’yin yaxshi samara beradi.

ФИЗИКА ФАНИНИ ФАНЛАРАРО (БИОЛОГИЯ-ТИББИЁТ-ИНФОРМАТИКА) БОҒЛАНИШИ

**Қодиров М.,
АДУ ХТХҚТМОҲМ катта ўқитувчиси,
Мамасодиқова С.,
АДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси**

Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматларига имкониятларни ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ, юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва шулар асосида мамлакатимизда компетенциявий ёндашувга асосланган янги давлат таълим стандартларини жорий этилди. Бунга кўра таълим босқичларинг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш ва таълимнинг замонавий методологиясини яратиш ҳамда улар асосида педагог такомиллаштиришни такозо этади.

Хозирда ўқув жараёнига татбиқ этилаётган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ҳамда УЎТМ учун яратилган Давлат таълим стандартларини иккинчи боқичи амалда қўлланилаётган бир вақтда Давлат талаблари асосида ўқувчиларни билиши зарур бўлган минимал мажбурий билимлар хажми аниқ кўрсатилган. Бу билимларни ўқувчиларга етказиш ўқитувчиларнинг ғоявий этикоди, касб маҳоратига боғлиқдир. Шу боисдан ҳам педагоглар диққатини жалб қилган масалалардан бири педагогик технология хисобланмоқда.

Педагогик технология-бу шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ақлий ривожланиш қонунларини ўз ичига олган холда пироворд натижани кафолатлай оладиган педагогик тадбирлар йиғиндиси. Бунинг учун педагогик назарий ва амалий муаммоларни бир-бирига уйғунлаштирилиши зарур чунки иккинчи томондан педагогик технология-бу амалиётга жорий этиш мумкин бўлган педагогик тизим лойиҳасидир.

Бунда амалиёт технология асосини ташкил этиб, таълим мақсадини ривожлантиришда ва амалга оширишда эътиборга олинган асосий қисм хисобланади, чунки амалиёт ҳам жараён бўлиб, бунда мунозарали масалалар, назарий муаммолар хал қилинади. Табиат ва жамият қонунлари тўғрисидаги билимлар амалиёт жараёнида текширилади.

Ўқувчиларни ўқитиш жараёнидаги амалиёт-бу ўқитувчининг синфда мавзу бўйича ўқув элементларини тушунтириш мақсадида бажарилган ишлари йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг ушбу босқичида тугалланган қисмини ташкил этади.

Агар ўқув фанини хар бир мавзуси алоҳида босқич ҳисобланса, шу мавзу бўйича ўқув элементларининг хар бири алоҳида амалиёт деб қаралиши мумкин.

Амалиётлар бир қатор усуллардан иборат бўлиб уларнинг хар бири ҳаракатларга бўлинади. Бошқача қилиб айтганда бирор-бир ўқув мавзусини тушунтириш учун ўқитувчи самарали таълим, методларидан фойдаланиш давомида у ёки бу алгоритмик ҳаракатни мақсадга мос равишда аниқ бажаради. Умуман технология самарадорлиги, инсоннинг кўп қиррали томонлари унда қанчалик тўлиқ намайён бўлиши, психологик касбий жихатлари, келажакда ривожланиши қандай ҳисобга олиниши каби масалаларни ўз ичига олади.

Демак педагогик технология доимо таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларини хар бири учун ижодий фаолиятини талаб этишдан ташқари ўқитувчи фаолиятини технологияланувчанлик меъзонлар даражасини аниқлайди.

Бу мезонларни тўла қонли амалга ошириш хар-бир ўқитувчидан фаолликни талаб қилади.

Натижада охир-оқибат таълим тарбиянинг мақсади янгиланиб, унга мос ҳолда мазмуннинг янгиланиши ҳам табиийдир. Бунда ўқувчи ҳам ўқитувчи ҳам таълим жараёнига биргаликда маъсул бўлиши керак. Бундай ҳолатда ўқитувчи ўқувчиларга янги билимларни етказувчи манбаага айланади, кенг маънода қараганда таълим тизимидаги хар қандай ўзгариш-бу педагогик инновациядир.

Хар-бир фаннинг ўз хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, ўтилиши керак бўлган мавзуларни лойihalаштирилиб, инновацион усуллардан фойдаланиб дарс ўтишда шахс эҳтиёжларини назарда тутган ҳолда олиб борилиши керак.

Бунинг учун ўқитувчида жуда катта ахборот тўплами бўлиб, уни таҳлил қилиб амалиётга қўллаши зарур. Бунда қуйидаги мақсадлар амалга оширилади:

- табиий-илмий билимларнинг бирлиги асосида табиат ҳақида ягона қарашни шакллантириш;

- билимларни системалаштиришни ташкил қилиш;

- ўқувчиларда ходисалар, тушунчалар, назариялар орасида хар томонлама боғланиш борлигини ўрната олиш кўникмасини шакллантириш, бу боғланишлар билимларни чуқурлаштиришга ёрдам берувчи сабаб эканлигини тушунтиришни таъминлаш;

- физикани ўрганиш физикадан олинган олдинги билимларигагина таяниб қолмасдан, шу билан бирга ижтимоий ва табиий фанлардан олинган билимларига ҳам таянади.

Масалан механика, тебраниш ва тўлқинларни ўрганиш математика фанидан, электролизни ўрганиш учун, химия фанидан табиатдаги конвекция ер магнитизми ходисалари билан танишиш, география фанидан ва хоказо.

Инновацион усуллардан фанлараро боғланиш ўқувчиларда физикадан олган билимларини маълум соҳага қўллаш орқали шу олган билимларини тўла тушуниб етишга олиб келади. Бунга мисол қилиб, физикада реал сукликларни эластик трубаларда ҳаракати ва бажарган ишни яъни Бернулли тенгламасини инсон организмдаги юрак қон томир системасида юракнинг бажарган иши ва қувватини аниқлашдаги тадбиғини кўриб чиқамиз.

Юрак бажарадиган иш босим кучларини енгил ва қонга кинетик энергия бериш учун сарфланади.

Чап қоринчанинг бир марта қисқаришида бажариладиган ишни ҳисоблайлик. Қоннинг зарб ҳажми V_3 цилиндри кўринишида ифодалаймиз. Юрак бу ҳажмни кўндаланг кесими юзи S бўлган аорта бўйлаб ўртача p босим остида l масофага сиқиб чиқаради деб ҳисоблаш мумкин.

Бунда бажарилган иш $A_1 = F \cdot l = p \cdot S \cdot l = pV_3$

Бу ҳажмдаги қонга кинетик энергия бериш учун

$$A_2 = \frac{mv^2}{2} = \frac{\rho V_3 v^2}{2}$$

иш бажарилган, бу ерда p -қоннинг зичлиги; v – қоннинг аортадаги тезлиги. Шундай қилиб, чап қоринчанинг бир марта қисқаришида бажарилган иш

$$A_r = A_1 + A_2 = pV_3 + \frac{\rho V_3 v^2}{2}$$

Ўнг қоринчанинг бажарган иши “чап қоринча” бажарган ишнинг 0,2 қисмига тенг деб қабул қилиниши туфайли, юракнинг бир марта қисқаришида бажарган тўла иши $A = A_1 + 0,2A_{\text{ўнг}} = 1,2(pV_3 v^2 / 2)$.

формула организмнинг ҳам тинчликдаги, ҳам актив ҳолатлари учун ўз кучини сақлайди. Бу ҳолатлар қон ҳаракати тезлигининг турлича қийматлари билангина фарқ қилади.

формулага $p = 13$ кПа, $V_3 = 60$ мл = $6 \cdot 10^{-5}$ м³, $\rho = 1,05 \cdot 10^3$ кг/м³, $v = 0,5$ м/с катталикларни қўйиб, тинч ҳолатда юракнинг бир марта қисқаришида бажарган ишни топамиз: $A=1$ ж.

Юрак 1 с да ўртача бир марта қисқаради деб ҳисоблаб, бир сутка давомида юракнинг иши бир неча марта ортиши мумкин.

Агар систола давомийлиги $t = 0,3$ с экани ҳисобга олинса, юракнинг бир марта қисқаришидаги қуввати $\langle W \rangle = A_1 / t = 3,3$ Вт.

Юракда операция қилиш давомида уни вақтинча қон айланиш системасидан ажратишга тўғри келади, бунда махсус сунъий қон айланиш аппаратидан фойдаланилади. Мазмунан, бу аппарат сунъий юрак (насос системаси) билан сунъий ўпка (оксигенератор-қонни кислород билан бойитилишини таъминловчи система) бирикмасидан иборат.

Бажарилган ишдан сўнг физикадаги қувват катталиги орқали юракнинг қисқариш вақтини билган ҳолда ўртача юрак қувватини аниқлаш мумкин.

Агар ўқувчиларга P, v, V, ρ катталикларни ўзгармас деб 1 минутда юрак уришини санаб, бир марта уришда неча секундлигини топиб хар ўқувчига юрак фаолиятини қуввати топилишини ўргатилса ўқувчилар мустақил равишда юрак қувватини топишга ҳаракат қилади ҳам шу тенглама ечимини топади.

Бунда ўқувчиларда:

- математик ҳисоблашга қизиқиш пайдо бўлади;
- физик жараёни маълум бир соҳага қўллаш орқали шу жараёни тўла тушунади;
- математик ифода, физик жараёни биология фанига қўллаш орқали касб танлашда тўғри йўл тутишга имкон яралади;

Агар шу тенглама ечимини информатика ўқитувчиларига ҳам ҳисоблаш машиналарида дастур орқали киритиб топишса, ўқувчиларда физика, математика, биология ҳамда информатика фанларини бир-бирига алоқадорлиги бир фанни тўла ўзлаштириш учун бошқа фанларни ҳам Давлат таълим стандартларида берилган мажбурий таълим минимумларини ўрганиш шарт эканлигига тўла ишонч ҳосил бўлади.

Куйида бажарилган иш ҳамда қувват тенгламаларини ҳисоблаш учун дастур намунаси берилди.

```
Program
a, n, p, v: real;
begin
readln(p, v);
a := (p + (p * SQR(v) / 2) * v);
n := a / t;
Writeln('A = ', a);
Writeln('N = ', n);
End.
```

Демак шу мисол орқали физикадан реал сувоқликларни эластик трубаларда ҳаракатида бажарган иш тенграмаси тадбиғи тўла ўқувчиларга берилди бунда албатта фан ўқитувчилари ҳамфикр бўлишлари керак.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАРБИЯЧИЛАРИНИНГ УЗЛУКСИЗ МАЛАКА ОШИРИШ ЖАРАЁНИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ

**Мирзатова Г.,
НамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ катта ўқитувчиси**

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш узлуксиз таълим тизими тузилмаси ва мазмунини замонавий фан ютуқлари ва илғор тажрибаларга таянган ҳолда туб ислохотларни кўзда тутди. Мамлакатимизда узлуксиз таълимнинг барча бўғинида ушбу вазифани амалга ошириш учун қатор вазифалар амалга ошириб келинмоқда. Айниқса, таълим тизимининг барча

шаклдаги муассасаларида таълим жараёнини илғор, илмий-услубий жихатдан асосланган янги ва замонавий услубиёт билан таъминлаш юзасидан олиб борилаётган чора-тадбирлар таълим жараёнида сифат ва самарадорликка эришиш имкониятини оширишга хизмат қилмоқда. Ўсиб келаётган ёш авлодни ўқитиш, тарбиялаш жараёнининг мақсади, вазифалари, мазмуни ва услубий талабларига кўра фан, техника ҳамда илғор технология ютуқларидан самарали фойдаланиш бугунги таълим тизимининг муаммоларидан бири ҳисобланади.

Узлуксиз таълимнинг бошланғич бўғини сифатида мактабгача таълимнинг сифат ва самарадорлигини ошириш ҳозирги кунда миллий педагогиканинг долзарб масаласига айланган бўлиб, бу борада қатор салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2707-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишлари, 2017 йил 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3261-сонли Қарори, 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198-сонли Фармони

ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3305-сонли Қарори қабул қилиниши мактабгача таълим соҳасидаги ислохотларнинг мазмун-моҳиятини очиб берди.

Мактабгача таълим муассасаси вазифаларидан бири сифатли таълим билан таъминлаш ва малакали кадрларни замонавий таълим дастурлари асосида ўқитиш, малакасини узлуксиз равишда оширишдан иборатдир.

Мактабгача таълим муассасаси шу давр ёшидаги боланинг таълим олиши учун шароит яратади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ижтимоий ва биологик эҳтиёжларини қондириш, уларда шахс сифатларини шакллантириш, уларнинг билим олишга бўлган эҳтиёжлари ва қобилиятларини ривожлантириш орқали мактаб таълимига тайёрлаш мактабгача таълим педагоги фаолияти маъсулиятини оширади.

Замонавий мактабгача таълим муассасаси тарбиячиси ўз фаолиятини қуйидаги икки жихатга асосланган ҳолда ташкил этишни англаши лозим. Яъни унинг фаолияти: болага нима учун таълим берилади?, болага қандай қилиб сифатли таълим бериш лозим? каби саволларнинг ечимига ҳамда таълим-тарбия хусусиятлари эътиборга олинган билимларга асосланган бўлиши лозим. Бунинг учун тарбиячи ўз малакасини мунтазам орттириб бориши, ўз устида ишлаши, касбий маҳоратини ошириши лозим.

Тарбиячилар малакасини ошириш деганда, энг аввало, уларнинг касбий билимларини янгилаш ва замонавийлаштиришни, тажриба ҳамда кўникмаларини бойитишни, қолаверса, инсоний фазилатларини мустаҳкамлашни тушунмоқ керак. Зеро, ҳозир кечаги билимлар, кўникма ва малакалар ижтимоий-сиёсий вазиятнинг ўзгариши билан эскириб қолмоқда. Шунинг учун ҳам ҳар бир мутахассис тинмай ўз устида ишлаши, билими ва маҳоратини ошириб туриши даркор. Бу ишда малака ошириш жараёнининг ўрни алоҳидадир.

Мактабгача таълим жараёнида самарадорликка эришишнинг муҳим шартларидан бири-тарбиячиларнинг узлуксиз малака ошириш жараёнини тизимли ташкил этиш ва йўналтириш экан, бу жараённинг натижаларини таҳлил қилиш ва башоратлаш мақсадида муайян мезон талаблари ишлаб чиқилди. Узлуксиз малака ошириш жараёнида мактабгача таълим тарбиячилари:

- ўз касбий тафаккурини янги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, гуманитар билимлар билан бойитиши;
- ўзида таълим самарадорлигини таъминлайдиган педагогик малакаларни ривожлантириши;
- ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланиш бўйича маҳоратини ошириши;
- ўқитиш технологияларини эгаллаши ва ўз касбий фаолиятларига мослаштириш кўникма ва малакаларини ривожлантириши лозим.

Мактабгача таълим муассасалари тарбиячиларига узлуксиз малака ошириш жараёнида интерфаол усуллардан фойдаланишга ўргатиш учун дастлаб уларни шу йўналишдаги назарий билимлар билан қуроллантириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун қуйида “Инновацион технологиялар” тушунчасининг моҳиятини амалий очиб берувчи мазмун ёритилади.

Ҳозирги кунда инновацион технологиялар асосида таълим жараёнида самарадорликка эришиш имкониятининг кенглиги боис, унга қизиқишлар ва интилишлар кучайиб бормоқда.

Инновация (инглизча innovation)-янгилик киритиш, янгилик маъносини англатади. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда таълим олувчи ва берувчи фаолиятига ўзгартиришлар, янгиликлар киритиш демакдир.

Инновацион технологиялар жараёни марказида бола шахси туради. Болани баркамол инсон сифатида тарбиялаш жараёнини самарали амалга оширишда интерфаол усуллардан кенг фойдаланиш яхши самара беради. Чунки мазкур жараёнда тарбиячи бола фаолиятини йўналтирувчиси, маслахатчиси, ташкилотчиси, бошқарувчиси бўлиб ҳаракатланиши, болаларда кўпроқ мустақилликни, ижодкорликни ва иродавий сифатларни шакллантиради.

Интерфаол сўзининг луғавий маъноси “inter”- бу ўзаро, “act”- ҳаракат қилмоқ, яъни ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландир суҳбат, мулоқотда бўлиш тартибини англатади. Бошқача қилиб айтганда, ўқитишнинг интерфаол усуллари билиш ва мулоқот фаолиятини ташкил этишнинг махсус шаклидир. Яъни таълим жараёнида болаларнинг ўзаро мулоқоти, таъсирининг мақсадли ташкил этиш шароитидир.

Интерфаол таълим муҳитининг муҳим шарти шуки, унда таълим олувчи (бола) ва таълим берувчи (тарбиячи)лар ўртасидаги биргаликдаги, ўзаро ҳамкор фаолият устиворлик қилади. Бутун педагогик жараён иштирокчиларнинг ҳамкорлиги ва ўзаро ҳамфикрлиги ҳамда фаоллигига асосланади.

Ушбу ўзаро таъсир ҳаракатлари натижасида бола:

- таълим жараёнида бефарқ бўлмасликка, маъсулиятли бўлишга, мустақил фикрлаш ва ҳаракатланишга, ижод қилишга ҳамда изланишга йўналтирилади;
- таълим мазмунини ўзлаштиришга қизиқади;
- самарали мулоқот кўникмаларига эга бўлади;
- ўз фаолиятини самарали режалаштириш ва ташкил этишга ўрганади;
- атрофдагилар ҳаракати ва мурожаатини тушунишга ҳамда уларга муносабат билдиришга мослашади;
- ўз фикрини гуруҳдошлари олдида ҳимоя қилишга ва ўзгаларни эшитишга ўрганади.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ВА АХБАРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Абидов С.,

ГулДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Инсон ҳаётида, унинг улғайиши ва шахс сифатида шаклланиб боришида мусиқий тарбиянинг роли бениҳоят катта бўлиб, у инсон туғилгандан, яъни, гўдаклик даврида айтиладиган она алласидан то умрининг охиригача кунларигача инсон билан ёнма-ён, шодлигу-хурсандчилик, қайғу-ғам, осойишта дамларини ҳам инсон мусиқа билан баҳам кўради, у билан дардлашади, сирлашади.

Мусиқани севувчи инсоннинг кўнгли эзгуликка мойил бўлади, яъни у жаҳолатга қарши самарали восита, ўткир қуролдир. У бор ердан жаҳолат қочади. У миллат танламайди, лекин миллий руҳ уйғотади.

Жамиятимизнинг тараққиётини юксалтиришнинг иқтисодий ва сиёсий омиллари сингари ўта зарур бўлган яна бир муҳим асоси борки, у сиз мустақилликни мустаҳкамлаш, инсон шахсини, унинг юксак маънавий фазилатларини камол топтириш, миллий истиқлол мафқурасини шакллантириш, ёш авлодни бой маданий меросимиз ҳамда тарихий қадриятларимизга ҳурмат-эътибор, мустақил Ватанимизга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш талаблари олдимизга муҳим вазифалар қуймоқда деб таъкидлаган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов.

Мусиқа маданияти таълимнинг мазмун-моҳияти ёш авлодни миллий мусиқий меросимизга ворислик қила оладиган, мумтоз мусиқани идрок эта оладиган шахс даражасида вояга этказишни назарда тутаяди.

Бугунги кунда дарсларимиз замонавий педагогик технологиялар воситасида ташкил этилмоқда. Бу дарслар мазмунини бойитишга хизмат қилиши, аммо мусиқа маданиятининг асосий фаолият турлари бажарилишида сифат ва самарадорликнинг камайишига олиб келмаслиги зарур. Жойларда ўқитувчилар педагогик технологиялардан нотўғри (бир мавзу учун икки ва ундан ортиқ технология элементлари) фойдаланиши оқибатида, яъни асосий эътиборни “технология”ларга қаратиб, асосий мусиқа маданияти фанига хос бўлган жамоа бўлиб қуйлаш, мусиқа тинглаш, мусиқа саводи устида ишлаш билан камроқ шуғулланмоқдалар.

Музыка маданияти машғулотларининг ўзи барча фаолият турлари билан яхлит бир технологияни ташкил этади. Шунинг учун дарсларнинг тўғри ташкил этилиши ўқувчиларда фанга қизиқишни оширади. Жамоа бўлиб куйлаш эса ўзаро ҳамжиҳатлик, бир-бирини тинглаш кўникмаси шаклланишига ёрдам беради.

Дарс сифати ва самарадорлигини оширишда янги инноватсион технологиялар билан «касад» усулида маҳорат дарслари (“мастер класс”) ни ташкил этиш яхши самара беради. Бунда музыка маданиятининг тинглаш, жамоа бўлиб куйлаш, музыка саводи ва ижодкорлиги йўналиши бўйича тайёрланиб, улар оддийдан мураккабга асосида дарслар ташкил этишда ёрдам беради. Қуйида мазкур маҳорат дарсларида ўрганиладиган фаолият турларини келтирамиз.

Музыка тинглаш. Маълумки, музыка ҳаёт ва давр аксидир. Болалар оилада радио, телевидение ва бошқа воситалар ёрдамида музыка билан доимо ошно бўладилар. Ҳафта давомида тинглайдиган музыка кўлами бир соатлик дарсдан бир неча баробар кўпдир. Аммо улар тинглайдиган музыка кўпинча болалар ёшига мос бўлмайди ва бадиий-ғоявий жиҳатдан ҳар доим ҳам талаб даражасида идрок этилмайди.

Музыка тинглаш бадиий таълимнинг муҳим воситаларидан бири бўлиб, дарснинг барча фаолият турларини бажариш жараёнида амалга оширилади. Тинглаш орқали болаларда ҳаётни, борликни англаш ва билиш қобилияти ривожланади. Бунда музыка тили ифода воситалари, жанр ва шакллари ўрганиш мусиқани бадиий-ғоявий жиҳатдан тўғри идрок этишга ва бадиий эстетик завқланишга имкон беради. Бу дарснинг барча фаолиятларида, айниқса, музыка тинглаш, жамоа бўлиб куйлаш ва нота ёрдамида куйлаш жараёнида амалга оширилади.

Тинглаш қоидалари. Синфда тинчликни таминлаб, мусиқани диққат-эътибор билан тинглашга ўргатиб бориш ўқувчиларда онглилик ва фаолликни ривожлантиради ва музыка маданиятини шакллантиради.

Ҳар бир музыка асарида маълум воқелик, ҳис-туйғу ва мазмун бўлиши ҳақида ўқувчиларга ҳаётий мисолларга таянган ҳолда тушунча бериб борилади. Бу эса секин-астаа музикаий таассуротлар ва тинглаш тажрибаларини ривожлантиради.

Музыка маданияти дарсларида тингланадиган асар музикаий тузилиши, бадиий-ғоявий мазмунига кўра ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига ва ўқув дастурига мос бўлиши, 1-1,5 дақиқадан ошмаслиги лозим.

Тинглаш жараёнини қуйидаги тартибда амалга ошириш мумкин:

1. Асар тинглашга болалар диққатини жамлаш ва асар ҳақида ўқитувчининг кириш сўзи.
2. Ўқитувчи ижросида ёки MP3 ёзувида асарни тинглаш.
3. Асарни суҳбат йўли билан музикаий ва бадиий-ғоявий жиҳатдан таҳлил қилиш.
4. Асарни бир бутунликда қайта тинглаш ва асар ҳақида ўқувчилар таассуроти билан ўртоқлашиш (лозим бўлса, 3 маротаба тинглаш).

Тингланадиган асарлардан парчалар куйлаш (машқ-қўшиқлар), чапак ва чолғу асбобларида уларга ритмик жўр бўлиш, музикага мос ҳаракатлар бажариш жараёнида асарлардан олинган билим ва малакалар такомиллашади ва мустаҳкамланади. Мустақил фикр юрита бошлаган, ақлан ва жисмонан ривожланаётган 5–7-синф ўқувчиларининг музикаий ва эстетик диди етарлича шаклланган бўлади. Шунинг учун бу ёшдаги ўқувчилар замонавий музикага ва жаҳон музика маданиятининг кўзга кўринган созанда ва хонандалари ижроларини тинглашга ҳаракат қиладилар. 7-синф ўқувчиларини музика тинглаш жараёнида диққатни жамлашга, куйни англаш, идрок этишга, чолғуларни ва музикаий жанрларни бир-биридан фарқлашга ўргатиш тавсия этилади. Асарларни тинглашдан олдин унинг образли ифодасига диққатни жалб этиб, ўқувчиларда мантикий образли фикрлаш қобилиятини ривожлантириш лозим. Умумтаълим мактабларининг музика дарсларида музика маданиятининг пойдевори шаклланади. Халқ чолғулари билан танишиш, халқ куйларидан намуналар тинглаш билан бирга тўғри нафас олиш, овозни йўналтириш, жамоа бўлиб куйлаш малакалари шаклланади. Мазкур мақсадларни амалга оширишда дарсларда музика тинглаш, жамоа бўлиб куйлаш, музика саводи, музика ижодкорлиги ва болалар чолғу асбобларида куйга ритмик жўр бўлиш каби музикаий фаолият турлари амалга оширилади.

Музыка саводи. Дарснинг мустақил фаолият тарзида эмас, балки бутун дарс давомида, айниқса, жамоа бўлиб куйлаш, музика ижодкорлиги, музика тинглаш каби фаолият турларида ҳам бир бутун қилиб олиб борилиши мақсадга мувофиқдир. Музыка саводи ўқувчиларнинг асарни онгли идрок этиши ва музикаий билими ривожланишига ёрдам беради. Бундан ташқари музика маданияти фани ўқитувчилари компьютер ахбарот технологияси нота муҳаррири Sibelius 4 нинг имконияларидан фойдаланиб дарс ўтсалар мақсадга мувофиқ бўлар эди чунки нота муҳаррири Sibelius 4 нинг имкониялари жуда кенгдир.

Динамик партиялар. Агар дастурнинг олдинги версияларида чолғулар партияларини партитурадан чиқариб олиш талаб қилинган бўлса, эндиликда эса партитурада партиялар энг бошидан бошлаб яратилади ва партитура билан параллел равишда тахрир қилинади;

«Ишчи варақларини яратиш» (Ўзбекча дастурда – ён дафтарча – «блокнот»), ўз ичига 1700 таёв мусикий андозаларни, мусикий мисолларни ва бошқа педагогик материалларни олади, улар эса ўз навбатида мусикий таълим даргоҳлари педагогларига катта ёрдам бериши мумкин.

Партитурага овозли видео клип яратиш имконини берувчи видеороликларни киритиш;

Microsoft Wordga (расм сифатида) нота парчаларини киритиш;

12 янги плагинлар (кўшимча модуллар);

Кўшимча нота шрифтлари (агар Sibeliusнинг олдинги версияларида нота чизишнинг стандарт «Opus», кўлёзма «Inkpen» вариантлари mavjud бўлган бўлса, энди уларга ўзига хос шрифт «Helsinki» ҳам кўшилди);

Лига ва боғловчи нурларнинг анча аниқ кўриниши;

Интернетда машхур нота муҳаррири Sibelius 4 бўйича ўқув қўлланма дастур билан биргаликда ҳавола қилинган мусиқа маданияти фани ўқитувчилари ушбу дастурни ўз компютерларига ўрнатиб қўлланмадан фойдаланиб дарс ўтсалар илғор педагогик ахборот технологияси бўлар эди.

TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT-KUTUBXONA XODIMINING INNOVATSIYON FAOLIYATINI TASHKIL ETISH.

Shamsiyeva M., Ne'matova S.

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchilari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi 4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish, jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy, hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularni ijtimoiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Jamiyatni axborotlashtirish jarayonining dinamikligi, axborotlashtirish jarayonlarining global xarakteri, axborot texnologiyalarining taraqqiy etishi – ushbu barcha omillar shaxsning alohida madaniyati – axborot olish madaniyatini shakllantirish zarurligini shartlab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 2017 yil 13 sentyabrdagi qarorini keng jamoatchilik vakillari, ziyolilar, shoir va yozuvchilar, soha mutaxassislari hamda yoshlarimiz katta mamnuniyat bilan kutib oldilar. Unda belgilangan vazifalar – farzandlarimizning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning ta'lim –tarbiyasini sifat jihatidan yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Davlatimiz rahbarining qarorida axborot-resurs va axborot-kutubxona markazlarining moddiy-texnika bazasi yangilanib, zamonaviy elektron kutubxonalar tizimlari faoliyat ko'rsatayotganligini, ushbu muhim soha rivoji bilan bog'liq aholi, xususan, yoshlar o'rtasida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishda bir qator muammolar mavjudligini qayd etib o'tilgan.

Fan, ta'lim, madaniyat rivoji va har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishining asosiy shartlaridan biri - turli sohalar bo'yicha kerakli axborotlarni hech bir to'siqsiz, tezkorlik bilan ega bo'lishga bog'liqdir. Bu maqsadga erishish uchun ommaviy kutubxonalar faoliyatiga yangi axborot texnologiyalarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa asosiy kutubxona jarayonlari: axborotlarni yig'ish, ishlov berish, saqlash, qidirish va iste'molchilarga yetkazib berish jarayonlariga zamonaviy telekommunikatsiya kanallari yordamida elektron texnologiyalarni qo'llash samarali natijalar berishi mumkin.

XX asr oxirlaridagi «axborot revolyutsiyasi» kutubxonalar faoliyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sir natijasida kutubxonalar borgan sari zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta'minlangan holda axborot resurslari markazlariga aylanib bormoqda. Kutubxonalarda xizmat ko'rsatish turlari kengaydi: Internet tarmog'idan foydalanish, axborot-analitik materiallar to'plab berish, kutubxona

kataloglarining elektron ko'rinishi va to'liq matnli hujjatlarga ega ma'lumotlar bazasi shular jumlasidandir.

Ta'lim tizimida axborot kutubxona xizmati ko'rsatishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'z axborot resurslarini yaratish va jahon ilmiy-ta'lim axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini berish yo'li bilan axborot-kutubxona xizmatida innovatsiyalarni kirib kelishini ta'minladi. «Yangilik» tushunchasi ARMning kutubxonachilik ishidagi yangi yoki tanish, lekin modernizatsiyalashgan, uni takomillashtirishga yordam beradigan shakl va metodlarni o'z ichiga oladi. Axborot-resurs markazlarida ilg'or ish tajribalari, xodimlarning ratsionalizatorlik takliflari, ilmiy tadqiqotlar tavsiyalari, yangi axborot texnologiyalari, elektron multimediali resurslar, aloqaning kompyuter tarmoqlari yangiliklar manbai bo'la oladi.

Axborot-kutubxona xodimi mutaxassislarini o'z faoliyatida o'quvchilarga axborot texnologiyalardan foydalangan holda muntazam va mustaqil ravishda ta'lim olishiga ko'maklashishi, universal axborot resurslari, milliy xorijiy nashrlar (bosma, audiovizual, elektron va boshqa) fondlari orqali xizmat ko'rsatish, yig'ma elektron katalog yordamida axborot resurslarni birlashtiruvchi elektron kutubxonalar va ma'lumot bazalari orqali ta'lim dasturlarini bajarishda pedagoglarga xizmat ko'rsatish ishlarini amalga oshiradilar.

ARMda axborot texnologiyalardan foydalangan holda o'z faoliyatiga quyidagi innovatsion ish shakllarini qo'shish mumkin:

- Internet-kanikullar;
- Internet yangi resurslar obrazlari;
- elektron ko'rgazmalar, slayd-lekitsyalar;
- kompyuter taqdimotlar;
- yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish bo'yicha (foydalanuvchilar uchun) master-klass;;
- disklar premerasi; multimedia ko'rsatuvlar;
- konkurslar: elektron kutubxona-bibliografik mahsulotlarni yaratish bo'yicha master-klass; medialektoriy; multimedia-insholar va boshqalar bo'yicha.

Axborot-kutubxona massalarida innovatsiyalar o'quvchilarga axborot bilan ishlashni o'rganib olish, bir-biri bilan samarali hamkorlik qilishda ko'maklashadi. Kutubxonachi ishida interfaol metodlardan izchil foydalanish o'quvchilarda kitobga va umuman mutolaa qilishga barqaror qiziqishni shakllantirish imkonini beradi. Shu tariqa ARMLar, kutubxonalar ish samaradorligini oshirish, ilg'or yutuqlarni butun tarmoqqa yoyish imkonini beradigan uzluksiz innovatsion jarayon amalga oshiriladi.

O'QUVCHILAR AXBOROT OLISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSYALAR

**Shamsiyeva M., Orifova S.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchilari**

Uzluksiz ta'lim jarayonida sifat va samaradorlikka erishish maqsadida o'quvchilarga zamonaviy usul va uslublar asosida bilim berishga yo'naltirilgan islohotlar yuksak samara bermoqda. Bu o'zgarishlar darajasi, samarasi albatta yosh avlod bilim saviyasining nechog'lik darajada yetuk ekanligiga bog'lik. Shu tufayli yoshlarimizning axborot olishga, bilim olishga bo'lgan ehtiyojlari, qiziqish va talablari, intilishlari kengayib bormoqda. Endilikda ularni faqatgina mamlakatimiz kutubxonalarida mavjud bilimlar emas, balki jahon axborot olamidagi ma'lumotlar xam qiziqitira boshladi. Ularning dunyo axborot olamiga kirib borishi, jahon axborot resurslaridan foydalanishlari uchun keng imkoniyat yaratib berish uchun endilikda zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish, ular yordamida axborot olamiga kirib borish zarurati tug'ildi.

Kutubxona-axborot madaniyatini tarbiyalash va foydalanuvchilarni axborot izlashning zamonaviy usullariga o'rgatish o'z ichiga o'qish madaniyatini tarbiyalashni ham, shuningdek, foydalanuvchilarning qo'shimcha bilim, ko'nikma, malakalarning butun kompleksini egallashlarini ko'zda tutadi.

Axborot savodxonligini egallagan o'quvchilar deyarli mustaqil o'qiy olishlari lozim. Ular quyidagilarga qodir bo'lishlari kerak:

- o'z axborot ehtiyojlarini anglash;
- muammolarni hal etishda o'z qobiliyatlariga ishonchni namoyish etish va o'z ehtiyojlariga qaysi axborot mos kelishini bilish;
- axborot izlashda va uzatishda texnika bilan ishlay olish;

- ko'p ma'noli yechimlarga ega hamda yechimga ega bo'lmagan vaziyatlarda ishonch bilan harakat qila olish;
- axborotdan ma'no chiqara olish;
- sifatli mahsulot yarata olish;
- mustaqil bilim olish;
- ishchi guruh tarkibida muvaffaqiyatli harakat qilish;
- axborot va axborot texnikasidan mas'uliyat bilan va axloqiy me'yorlarga rioya qilgan holda foydalanish;

Zamonaviy kutubxonachining o'rni va roli o'z-o'zidan uning izlanuvchanligida, o'zini va o'zligini tanishda, barcha mahoratlarini ishga solib «jarayon»ni amalga oshirishdadir. Kutubxonachi tarbiya texnologiyasining loyihalovchisi ekanini anglab olmog'i va shu yo'nalishda boshqalarni ergashtirmog'i lozim.

Kitobxonga bo'lgan ishonchning yuqoriligi, muloqot madaniyatining yetuk darajada bo'lishi, o'quvchining majburlashdan voz kechish va aksincha, ularni rag'batlantirishning ustunligi tufayli axborot olish madaniyatini oshirishdan ko'zlangan niyatga erishish maqsadida o'quvchi faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etishning samarali yo'llarini izlash zarur. Buning uchun axborot-kutubxona tizimi xodimlari bilim va pedagogik mahoratlarni takomillashtirib, kitobxon bilan ishlashning yangi metodlari, vosita va yo'llarini izlashni uzluksiz olib borishlari talab etiladi.

Axborot olish madaniyatini shakllantirishda tadbirlar uchun tanlangan mavzu qiziqarli, o'quvchilar yodida qoladigan, mantiqiy fikrlashga undaydigan, ularni bilimini oshirishga xizmat qiladigan bo'lishi lozim.

Bugungi kunda fan-texnika va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti tufayli axborot hajmining doimiy ravishda o'sib borishi, bosma nashrlar bilan birga elektron nashrlarning kutubxona fondiga kirib kelishi, kutubxonachidan zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish va amaliyotda qo'llay bilish malakalarini talab qiladi. Kutubxonachi o'z faoliyati davomida Internet ma'lumotlari, slaydlar namoyishi orqali kitoblarni targ'ib etishi, jahon axborot olami bilan bog'laydi va kitobxonlar uchun axborot olish, muloqat qilish va o'qish imkoniyatlarini yaratadi.

Kutubxonada Kompyuter burchagi tashkil etish orqali kompyuter dasturlari fondi, CD va DVD resurslar, elektron kataloglar, axborot banklari va Internet resurslar bo'lishini ta'minlanadi. Ular yordamida kutubxonada konsultatsiya va darslar tashkil etish, e'lon va ko'rgazmali materiallar yaratish, uslubiy qo'llanmalar, slaydshou va reklama uchun roliklar tayyorlash mumkin. Shuningdek, kutubxonada informatika o'qituvchisi bilan hamkorlikda kompyuter klubi tashkil qilish orqali o'qituvchi va o'quvchilarga fanlar va turli mavzularni o'rganish bo'yicha axborot resurslaridan foydalanishga ko'maklashishi lozim bo'ladi.

Xulosa shuki, axborot olish savodxonligini egallagan o'quvchida turli manbalardan axborotni birlashtirish, xulosalar, natijalar chiqara olish, ma'noni ifodalay olish, yangi axborotni ilgarigi bilimi bilan bog'lay olish malakalari shakllanadi.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Муродалиева Ш.,

**Андижон ихтисослаштирилган олимпия
захиралари мактаб-интернати ўқитувчиси**

Бугунги кунда таълим жараёнини тубдан ислоҳ қилиш орқали ёшларга билим беришда замонавий педагогик технологиялардан унумли фойдаланишга ва ҳар қандай ҳолатда ҳам рақобатбардош кадрлар яратишга эришилмоқда. Айниқса, ёш авлод тарбияси ҳақида долзарб мавзу сифатида сўз юритилар экан, аввало, шиддат билан одимлаётган технологиялар асрини компьютер техникасисиз тасаввур қилиш қийин, айнан бу техниканинг жуда катта афзалликлари бор. Компьютер техникасининг афзалликларидан бири бу таълим жараёнида ундан тўғри ва самарали фойдаланилса, ўқувчи тасаввурини кенгайтирувчи маълумот ва манбалар билан ўқувчи онгини бойитади.

Ҳозирги давр ўқитувчи ва ўқувчи олдига катта талаблар қўймоқда, бу талабларнинг энг асосийси - дарснинг самарадорлиги, унинг сифатлилиги, ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларига, мактабларда турли хил ўқув машғулотлари, уларни ташкил қилиниши ва у орқали ўқувчиларни

турли билим ва кўникмаларини эгаллаб олишидир. Таълим жараёнида компьютер техникасининг афзалликлари сифатида куйидагиларни айтиб ўтсак бўлади:

1. Етказилиши лозим бўлган билим кўникмани экран орқали намойиш полигонларини кенгайтишига ёрдам беради;
2. Дарс жараёнида таълим бериш ва билим олишни тезлаштиради;
3. Дарс жараёнининг ўзидаёқ дунёнинг хоҳлаган бир қисми ҳақида тўғридан-тўғри маълумот олиш ва етказиш имконияти мавжуд;
4. Глобаллашув жараёни ва унда рўй бераётган жараёнлар ва уларнинг оқибатлари ҳақида маълумот беради;
5. Таълим олувчининг мустақил фикрлаш ва ижодий қобиятларини ривожлантиришга йўналтирилган;
6. Ўқитувчи таълим жараёнида маслаҳатчи сифатида қатнашади;
7. Ўқитиш жараёнидаги ахборот воситалари ва ресурслари фаол интеграцияси таъминланади;
8. Ўқитиш мотивациясини оширади;
9. Таълимнинг интегративлиги ва натижавийлигини оширади;
10. Таълим олувчининг мустақил ишлаш ва излаш малакаларини шакллантиради.

Бугунги кунда таълим жараёнини тўғри ва самарали ташкил этишда техник воситаларнинг, жумладан компьютернинг ўрни бекиёс. Ушбу техниканинг энг катта ютуқларидан бири сифатида айтиб ўтишимиз лозимки, дарсда мамлакатимизда ва дунёда рўй бераётган янгиликлар, жумладан, таълим тизими ва спорт янгиликларини тўғридан-тўғри фойдаланилса бўлади, шу мавзуга доир интернет маълумотлари, слайдлар, диафильмлар ва видеофильмлар ҳам дарсни янада қизиқарли ўтишига ёрдам беради, бунинг учун эса ўқитувчи шахсига кўп талаблар қўйилади, у ўз устида ишлаши ва ҳар бир дарсга “мен бугун дарс жараёнига қандай янгилик билан кириб дарсни қизиқарли ташкил қиламан” яъни анъанавийликдан қочиш ва ноанъанавийликка интилиш билан тайёргарлик кўриши лозим. Шунини таъкидлаш жоизки, муваффақиятли таълим тизими юксак малакали ва педагогик маҳоратга эга илғор ўқитувчилардан бошланади. Ахборот технологиялари асосида ўқитиш технологиясида ўқитувчи таълим жараёнида марказий фигура ҳисобланади. Компьютер ўқитувчи ўрнини боса олмайди, фақат унга қўшимча дидактик восита бўлиб хизмат қилади.

Дарс жараёнида ахборот технологияларини қўллашдан асосий мақсад таълим олувчиларнинг ахборот билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, уларнинг интеллектуал қобиятларини ривожлантириш, оптимал ечимларини мустақил излаш, топиш, тадқиқотчилик фаолиятларини кучайтиришдан иборат. Замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиб дарс машғулотлари ташкил этилса, ўқувчиларда ахборот билан ишлаш маҳорати, ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиш кўникмалари, мустақил ишлаш қобилияти каби компетенциялари шакллантирилади. Ахборот технологияларини ўқув жараёнининг барча босқичларида қўлланилиши мумкин: янги мавзуни тушунтириш (киришда), мустаҳкамлаш, такрорлаш, БKM назорат қилиш пайтида. Бунда у, таълим олувчи учун турли функцияларни бажаради: ўргатувчи, ишчи инструментини, ўқитиш объектини, ҳамкорлик қилувчи жамоани, дам олиш (ўйин муҳитини).

Таълим жараёнига ахборот технологияларини қўллаш ўқитиш даврини кучайтиради. Таълим олувчиларни фаоллаштиради, секин ўзлаштирувчи ўқувчиларнинг қўшимча шуғулланишлари учун имконият яратади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мамлакатимизда таълим жараёнига юқори даражада эътибор қаратилаётган экан, Ватанимиз келажаги, равнақи халқимизнинг бой маънавий меросини ёш авлод онгига етказиб беришдек маъсулиятли вазифа биз педагогларнинг зиммасига юклатилган экан, аввало, буни оқлай олишимиз ва бунга жон-жаҳдимиз билан киришмоғимиз лозим.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ОЎЗАКИ НУТҚИНИ ЎСТИРИШ

**Рашидова У.,
СамДУ ўқитувчиси**

Маълумки, ҳар бир шахсни жамиятимиз учун тўлақонли, фаол баркамол шахс сифатида шакллантириш самарадорлигини янада оширишда педагоглар, тарбиячилар ва ота-оналар масъулиятли ва билимли бўлиши жуда муҳимдир. Бугунги кунда улғайиб келаётган ёш авлодни

тарбиялаш йўлидаги муҳим изланишлар ва қатор ислохотлар педагог кадрлар олдига ўз устида ишлаш вазифасини кўяди.

Ёш авлодни тарбиялашдаги асосий эътибор мактабгача таълим ёшдаги болаларга қаратилгани бежиз эмас. Болани ҳар томонлама тарбиялаш йўлида мактабгача тарбия муассасаларининг ходимлари ва ота-она ҳамкорлиги баркамол авлод тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳамкорлик ўсиб келаётган болалар нутқини равон қилиб ўсиши ва ривожланиши учун ижобий таъсир қилади.

Жамият аъзолари ўртасидаги мулоқот маданияти кишилар ўртасидаги тинчлик ва осойишталикнинг энг муҳим тамал тоши эканлиги аввалдан маълум. Зеро, барча маънавий, ахлоқий фазилатларнинг пойдевори, тушунчалари, кўникмалари болаликдан таркиб топтирилсагина бу пойдевор барқарор бўлади. Маънавий-ахлоқий фазилатлар таркибида нутқ, мулоқот, муносабат маданияти алоҳида ўрин тутади. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда нутқий муносабатга киришиш малакасини ҳосил қилишда педагог ва оила аъзоларининг эркин, аниқ ва равон нутқи болалар нутқи ва тафаккурини ривожлантиришнинг биринчи даражали шартларидан ҳисобланади.

Фарзанд дунёга келар экан, ҳар бир ота-она уни нафақат парвариш қилиш, балки бола тилини равон қилиб ўстириш, маънан соғлом, кенг дунёқарашга эга, ўзи ва бошқалар билан танишиб, атрофда бўлаётган воқеаларга муносабат билдира оладиган шахс қилиб тарбиялашни хоҳлашади. Мактабгача ёшдаги болаларда теварак-атрофни кузатиш ва ундаги воқеа-ҳодисаларни англаш воситасида нутқни ривожлантириш, биринчидан, тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги нутқий муносабатга боғлиқ. Чунки бола энди тили чиқиб атроф-муҳитни англай бошлагач, мактабгача таълим муассасасига қатнай бошлайди. Кундалик вақти тарбиячиси билан бирга кечадиган бола нутқини ўстиришда тарбиячиси билан қиладиган мулоқоти катта аҳамиятга эга. Болани ота-онасидан саломлашиб қабул қилиб олувчи тарбиячининг унинг хайрлашиб кузатиб қўйишигача бўлган жараёни бола онгини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ўзбек миллий менталитетига хос бўлган “Ассалому алайкум” деб саломлашиш одобидан бошланган кун мақсадга мувофиқдир.

Боланинг нутқини равон ривожланишида болалар ўртасидаги сўзлашув ҳам муҳим роль ўйнайди. Тарбиячи кундалик машғулотлар жараёнида болаларнинг бир-бирига сўзлашув, савол-жавоблар бўйича муносабатларни шундай ташкил этиши керакки, натижада боланинг кундалик оладиган билими ошиб бориши керак.

Тарбиячининг болалар билан тез-тез турли жойларга саёҳатлар уюштириши ҳам бола нутқини ўсишида яхши натижа беради. Чунки болага нотаниш бўлган объектлар ҳақида билим олиш қизиқарли. Саёҳатдан қайтгач, болалар билан олган таассуротлари ҳақида суҳбатлар ўтказиш яхши натижа беради. Бола саёҳатдан олган таассуротларни нафақат сўзлаб бериши, балки уларни қоғизга расм қилиб тушириши ҳам муҳим. Ўзи чизган расмни ота-онасига олиб борган бола яна саёҳат тўғрисида уларга сўзлаб бериш жараёнида сўз бойлигини ошириб боради.

Демак, тарбиячининг бола нутқини ўстиришда эътибор қаратиши муҳим бўлган омиллар:

1. Болаларнинг ўзаро нутқий фаолиятга киришишлари;
2. Болалар ўртасидаги ўйин фаолиятларидаги муносабат;
3. Саёҳат уюштириш орқали болаларнинг сўз бойлигини ошириш;
4. Болаларнинг ёш хусусиятлари эътиборга олинган ҳолда уларга берилган топшириқлар орқали нутқини ўстириш;
5. Халқ оғзаки ижодига доир тез айтиш, топишмоқ ва турли тўртликларни ёдлатиш.
6. Эртак ва масаллар айтиб бериш орқали қайта сўзлатиш ва б.

Тарбиячилар ва ота-оналар бола нутқини равон қилиб ўстиришда янада эътиборли бўлишлиги нутқни равон ўсишида болада нутқ, мулоқот маданиятини шакллантиришига ёрдам беради.

Тарбиячи ва ота-она болалар нутқининг ривожлантириш билан шуғулланар экан, боғча ёшидаги болалар баъзи ҳолларда ўз нутқ аппаратларини тўла идора эта олмасликларини унутмаслик керак. Бундан ташқари боғча ёшидаги болаларда мураккаб нутқ товушларини бир-биридан фарқ қилиш қобилияти хали тўла такомиллашмаган бўлади. Шунинг учун боғча ёшидаги баъзи болалар айрим нутқ товушларини бузиб талаффуз этадилар. Тарбиячи буни ота-онага ҳам тушунтириши керак. Чунки, одатда айрим ота-оналарга ўз болаларини ортиқ даражада эркалаб, улар билан болаларча, яъни болага ўхшаб тилини чучуклантириб гаплашадилар. Агар болалар талаффузидаги нуқсон мактабга боргунларича тўғриланмаса, бу нарса болалар нутқининг умумий ўсишига таъсир қилмасдан қолмайди.

Шундай қилиб, асосий алоқа воситаси бўлган нутқ бола психикасининг таракқиётида бениҳоя катта роль ўйнайди. Боғчада ва оилада тўғри йўлга қўйилган таълим – тарбия ва хусусан, боғчада она тилидан ўтказиладиган махсус машғулотлар туфайли бола нутқини нормал ўстириш мумкин. Бола боғча ёшининг охириги босқичига келганда оғзаки нутқнинг ҳамма турларидан эркин фойдалана оладиган бўлади. Бола нутқининг бундай кейинги таракқиёти мактабда ўқиш жараёнида амалга оширилади.

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ КАСБИЙ МАҲОРАТИНИ ОРТТИРИШ

**Утемуратов Б.,
НДПИ ҳузурдаги ХТХҚТУМОҲМ ўқитувчиси,
Бакеева Б.,
Нукус шаҳар 23-сонли мактаб ўқитувчиси**

Бошланғич синф ўқувчилари фаолиятида ахборот-коммуникацион технологияларни таркиб топтириш, замонавий технологияларнинг моҳияти борасида маълумотларга қанчалик эгаллиги, назарий билимларини амалиётда қўллай олиш лайоқатининг шаклланганлигини аниқлаш зарур. Ахборот-коммуникацион технологиялар таълим жараёнини ҳар томонлама мукамал лойиҳалаштириш, аниқ мақсадлар қўйиш ва уларга қафолатланган ҳолда эришиш, режалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини беради. Ёш авлодга таълим-тарбия беришда уларни касбга йўналтириш, жисмонан ва маънан соғлом бўлишдан иборат. Таълимнинг мазмуни ва воситаларига янгича талаблар қўйилмоқда. Бу таълим жараёнининг таркибий қисмларини янгича ташкил этишни талаб қилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 21 мартдаги “Замонавий ахборот-коммуникацион технологияларини жорий этиш ва янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1730-сонли, 2013 йил 27 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Миллий ахборот-коммуникацион тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1989-сонли қарорлари, Ҳукуматнинг тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари ва Вазирлар Маҳкамасининг Ахборот тизимлари ва телекоммуникациялар масалалари Комплексининг 2014 йил 9 январдаги 21-сонли мажлис қарори ижросини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган. Халқ таълими тизимида ахборот-коммуникацион технологиялари, интернет ва мультимедиа ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш орқали таълим-тарбия жараёни сифати оширилиб келинмоқда. Халқ таълими вазирлиги томонидан халқ таълими тизимидаги таълим муассасалари педагог кадрларининг ахборот-коммуникация технологиялари, интернет ва мультимедиа ресурсларидан самарали фойдаланиши бўйича мунтазам ўқув машғулотлари ташкил этилиб келинмоқда.

Бу малака ошириш курсларида асосан дарсда замонавий ахборот-коммуникацион технологияларидан самарали фойдаланишни талаб этиб, унда:

- ходимларнинг ахборот-коммуникацион технологиялари ҳақида умумий тушунчага эга бўлиши ва компьютер техникасидан фойдаланиш бўйича амалий кўникмаларини шакллантиришни;
- мавжуд кўникмаларини мустаҳкамлаш ҳамда малакаларини ривожлантиришни;
- таълим-тарбия жараёнида интернет ва мультимедиа ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишишни талаб этади.

Ҳозирги вақтда зарур бўлган замонавий талаб бу умумтаълим мактаблари бошланғич синф ўқитувчиларининг Word, Excel, Power Point дастурларида дарс ишланмалар, дидактик материаллар яратиши, ҳар ойда маълумотлар базасини йиғиб бориши, ўқитувчиларнинг дарс жараёнида компьютер техникаларидан фойдаланиб дарс олиб боришини такомиллаштиришини йўлга қўйиш катта аҳамиятга эга.

Дарс олиб боришда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиш самарали натижа беради. Шунки, дарс жараёнида ўқувчиларга маълумотларни йирик ўлчамда тасвирлаб кўрсатиш ва тушунтириш, вақтдан ютиш, қисқа вақт ичида кўпирок билимлар бериш имконияти мавжуд. Бунда бизга компьютер техникалари катта ёрдам беради. Компьютер техникасига кўшимча проектор ва экранлардан фойдаланиш мумкин. Улар маълумотларни йирик ўлчамда

тасвирлаш учун ишлатиладиган қурилмалардир. Маълумотларнинг тасвирий ўлчами экранда йирик ҳолатда акс этирилади. Ушбу қурилмалар компьютер билан биргаликда фойдаланишга мўлжалланган бўлиб презентация ва видеороликларни намойиш қилиш учун ишлатилади.

Видеопроектор - компьютер ва шунга ўхшаш намойиш воситаларининг алоҳида қўшимча монитори ҳисобланиб, тасвирларни йирик ҳажмда тасвирлаш учун мўлжалланган.

Экран - видеопроектор орқали ёритилаётган материалларни ўзида тасвирловчи элемент.

Бу қўшимча қурилмалар бошланғич синф ўқувчилари учун теран билим беришда асосий восита вазифасини бажаради. Ўқитувчиларнинг дарсга тайёргарлик даражасини ҳам кўтаради.

Бошланғич синф ўқувчиларининг дарсга қизиқишин янада кўтариш мақсадида компьютерда мультимедиа (аудио, видео) маълумотларини намойиш этиш ҳам мумкин. Компьютер ҳозирги кунда ҳисоблашларни бажарибгина қолмай, балки мусиқа ва видео маълумотларни ҳам қайта ишлаш ва намойиш қилиш имкониятига эга.

Бошланғич синф ўқитувчилари дарс жараёнида ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиши учун дастлаб уларнинг ўзлари ушбу воситаларда ишлай олишлари керак. Айниқса интернет тармоғида ишлаш, фанга оид маълумотлар базасидан фойдаланиш малакасига эга бўлиши зарур.

Интернет хизматлари ва улардан фойдаланиш имкониятлари кенг тарқалган. Интернетдан тақдим этилувчи функционал имкониятлар қуйидагилар:

- веб-ҳужжатларни ўқиш;
- электрон почта;
- файлларни узатиш ва қабул қилиш;
- мулоқотда бўлиш;
- тармоқда ҳужжатларни сақлаш ва улар билан ишлаш.

Интернет тармоғида маълумотлар билан ишлаш вақтида “Upload” (юклаш қўйиш) ва “Download” (юклаб олиш) тушунчаларига жуда кўп дуч келинади. Ушбу терминларга қўйидаги тушунчаларни келтириш мумкин:

Upload - маълумотларни (файлларни) компьютердан тармоқдаги ёки интернетдаги бошқа компьютерга ёки серверга юклаб қўйиш.

Download - маълумотларни (одатда файлни) тармоқдаги ёки интернетдаги бошқа компьютерлар ва серверлардан ўз компьютерига юклаб олиш.

Ҳозирги кунда сайтларнинг ҳар қил шакллари мавжуд бўлиб компьютер, планшет ва мобиль телефон браузерлари учун яратилган. Ҳар кимда мобиль телефон кўришимиз мумкин ва улар осонгина интернетга кира оладилар. Мобил алоқада фақатгина сўзлашув ва SMS хабарларини юбориш хизматлари эмас, балки мобил интернет, электрон почта, ахборот алмашиш ва файллар алмашиш имконияти мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан бошланғич синф ўқувчилари учун илғор педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни амалиётга жорий этиш бўйича “Ўқиш”, “Саводга ўргатиш дарслари”, “Она тили”, “Математика”, “Атрофимиздаги олам”, “Русский язык”, “Чтение” фанлари бўйича методик қўлланма ва мультимедиали иловалар ишлаб чиқилди. Ушбу методик қўлланма ва мультимедиали иловалардан самарали фойдаланиш бўйича туман ва шаҳардаги бошланғич синф методистлари ва малака ошириш курс тингловчилари иштирокида институтда семинар-кенгашлар ташкил этилмоқда. Шунингдек, малака ошириш курслари ўқув-мавзу режасининг мутахассислик бўлимида ахборот –коммуникация технологияларини таълим жараёнига тадбиқ этишга қаратилган. Ушбу дарсларда тингловчиларга мультимедиали дарслардан фойдаланишни такомиллаштириш мақсадида амалий машғулотлар олиб борилмоқда.

Демак, бошланғич синф ўқитувчилари бугунги куни замонавий ахборот-коммуникацион технологияларида ишлашни мажбурий билиши шарт. Техник воситалардан фойдаланиш орқали дарс олиб боришнинг самарадорлигини орттириш билан бирга, интернет ва бошқа алоҳа воситалари билан маълумотлар алмашиш кўнликмаларига эга бўлиши керак. Бу албатта ўқитувчи ва ўқувчиларнинг билим даражасининг ортиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

MODERN INFOCOMMUNICATION AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

**Tuychiev A.,
head of department for international cooperation,
innovation and research of RCFRPDEPE under NamSU**

Today, informatization as a technical and technological base for the formation of the information society is a national strategic resource that determines not only the general level of social and cultural development of a state, but also its place in the global process of world development.

“Informatization is the construction of the information society, strengthening the role of reliable, comprehensive and advanced knowledge in all areas of human activity. Computerization is one of the main parts of a wider process of informatization of society. Along with the full development of communication systems, it serves as the technical basis for the informatization of society.”

The implementation of these requirements is based on the differentiation of the content of educational process and its concentration around the priority areas of science and professional activity. At present, the basis of the priority directions of science is the content of innovative education, which is developed on the basis of modern information and communication technologies.

In solving this problem, an important role is played by information technologies, which include the technology of receiving, transmitting, processing, storing information and using it to ensure human activity.

The ambition to integration of information and pedagogical technologies in the process of informatization of the educational space dictates the need to enter the unified global educational space. For free orientation in information flows, a modern person should be able to receive, process and use information in his activities.

We should note that the definition of the role of information and communication technologies is formed as a means of obtaining knowledge. However, we must not forget that universal education is a necessary factor for the sustainable development of the individual. The introduction of new technologies into education is intended for creation of learning situations and environments derived from epistemology and psychology, which meets the requirements of progressive teaching methods and takes into account the individual characteristics and cognitive inclinations of students.

The main purpose of applying the information and communication tools in education should become the development of personality. In our opinion, it is necessary to create equal conditions for access to these technological resources and provide opportunity to develop the abilities of students and teachers. New information-learning environments and new methodologies must be created and introduced to allow multifunctional interaction with new technologies. In other words, we must focus our attention on the individual, that is, create a basis for the realization of its capabilities, especially for the new generation.

Essential point for the formation of the scientific worldview of schoolchildren has disclosure of the role of info communication and pedagogical technologies in the development of society, changing the nature and content of the work, the prerequisites and conditions for the transition of society to the post-industrial, information phase of its development.

We must stress that the pedagogical system is always technological. Manufacturability (технологичность) is the internal quality of the system, which determines its capabilities and is subject to very strict organizational logic.

“The manufacturability of teaching means creates a completely different culture of the educational process. The dignity of the technique lies on the personal influence of the teacher and the ability to organize activities of a creative nature. The technology allows increasing significantly the efficiency of education, but according to the specified parameters, it gives way to the methodology.”

We should note that the use of information-communication technologies in educational activities includes a number of stages: adaptation, acquisition of skills to incorporate knowledge from study materials on the printed basis, their creative processing. The formation of psychological personal-motivational, intellectual, operational readiness to use new information and communication technologies contributes to the development of the most significant properties of thinking: generalization, awareness, flexibility, sustainability and independence.

The next factor in the development of IT is the creation of unified information communication network. There is nothing complicated in using the Internet, but as a phenomenon, it is very complex due to the intricacies of the connections, then appear, then disappear.

The Internet has a great influence on the quality of educational resources, and on the possibility of flexible use of these resources in the educational process. Therefore, the creation of a unified information educational environment and the formation of educational information resources become a necessary condition and consequence of new changes.

In our opinion, in the process of informatization of society and education, certain traditions are gradually appearing, stereotypes of informational behavior, priority sources of information and methods of information exchange are being formed, value and motivational attitudes are being actualized.

Thus, the current level of information culture is shaping up. Information culture is considered as the component in the structure of the culture of personality. The formation and maintenance of information culture continues throughout life and is based on historically and personally active value and cognitive attitudes.

O'QUVCHILARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISHDA ONA TILI VA BADIY ASARNING ROLI, SHUNINGDEK, AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

**Ahmedova G.,
Jizzax viloyati Zomin tumani
34-umumta'lim maktabi o'qituvchisi**

Adabiyot so'z san'atidir. O'quvchilarning so'z boyligini oshiruvchi vosita bu til qonunlarini yaxshi bilish va badiiy asarni mutoala qilishdir. Bu o'z navbatida o'tilajak ona tili darslari samaradorligini oshirishda ham ko'maklashadi. Nutqimiz ikki ko'rinishga ega og'zaki va yozma nutq. Bular mohiyatiga ko'ra o'zaro uzviy bog'liqdir.

Og'zaki nutqda so'zlar, tovushlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshituv organlari orqali qabul qilinadi.

Yozma nutq esa yozuv orqali xosil bo'lib, ko'rish organi orqali qabul qilinadi. Shunga ko'ra o'quvchilar og'zaki nutqni o'stirish uchun avvalo ular nutqidagi kamchiliklarning sabablarini aniqlamoq kerak. Masalan, bola yashayotgan oila, mahalliy shevada so'zlashish, "baqa ke", "bu yoqqa kel", "aqqa bor", "u yoqqa bor" va hokazo. Muallimning o'zi adabiy tilda so'zlashishi va so'z boyligiga ega bo'lishi lozim. Holbuki, ona tili va adabiyot o'qituvchilarining og'zaki nutqida kamchiliklar bisyor. Bu holat o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqidagi kamchiliklariga yaxshigina sabab bo'la oladi.

Tilimizning lug'at boyligi boy va xilma-xildir. So'zlarning tovushlar tarkibi, tuzulishi va ma'nolariga ko'ra imlosi ham rang-barang. Unlilar imlosi va undoshlar imlosi so'z, o'zak va negizlar imlosi shuningdek, bo'g'inlarning tuzulishi va bog'in ko'chirish qoidalari qo'shma tarkibli juft va takroriy so'zlar imlosi, bosh harflar imlosi, ism-familiyalar, taxalluslar imlosi. Bularga oid qoidalarni bilib olish uchun ona tili qoidalaridan tashqari bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olib, badiiy asar o'qishni tashkil qilish zarur. Bu o'z navbatida ona tili darslarida o'quvchilar nutqida yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatish va ularni tugatish ustida ish olib borish darkor.

O'quvchilar nutqini o'stirishdagi muhim omillardan biri guruh bo'lib, axborot texnologiyalaridan foydalangan holda badiiy asarni tinglash. Badiiy so'z ustalari hamda yetuk diktorning magnet lentasiga yozilgan so'zlarini tinglashdir. So'ngra yirik badiiy asarlarni o'qishga kirishilgan ma'qul. Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar" asarini ravish, "O'g'ri", "Bemor" hikoyalarini holat ravishi, Erkin Vohidovning "Hozirgi yoshlar" she'rini uyushiq bo'laklar, G'afur G'ulomning "Shum bola" asarini ot, fe'l, "Yodgor" povestini sifat, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanini son mavzusi bilan bog'liq holda sinfdan tashqari soatlarda o'qiladi. O'quvchilar maxsus daftarlariga gaplarni yozib, topshiriqlarini bajarib kelishadi.

Badiiy asar o'qishni tashkil qilishda quyidagilarga amal qilinadi.

1. Tavsiya qilingan asarlar.
2. Yuqori va quyi sinflarda o'qiladigan asarlarning asli.
3. O'quvchilarning qiziqish va ishtiyoqini hisobga olib, ularning hohlagan asarlarini o'qish uchun imkon berish.

Sir emaski, o'quvchilarning badiiy asar o'qishlari hozirgi davr talablariga javob bermaydi. Bu esa yuqori sinflarda yozilayotgan insholar tilini qashshoqlasha borishiga, g'aliz jumalarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Mustaqil o'qilgan asarlar yuzasidan suhbat uchun o'qituvchi imkon topishi zarur.

Erkin mavzudagi insholar; adabiy insholar; adabiy-ijodiy insholar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda va ularni to'la qonli nazorat qilish omilidir. Bu orqali o'qituvchi o'quvchini ona tili qonunlarini qay darajada o'zlashtirgani, asarni mustaqil qay darajada o'rganganligi va mustaqil o'z

ustida ishlashini baholay oladi. Shunday ekan o'quvchining matn yaratishi va ijodiy ishlariga har bir o'qituvchi astoyidil e'tiborini qaratmog'i lozim.

“Men sevgan asar”, “Men sevgan qahramon”, “Men sevgan zamondosh qahramon”, “Mening oilam”, “Mening qishlog'im”, “Mening yurtim”, “Men orzu qilgan kasb”, “Onajonim tabiat”, “Onajonim mehribonim” kabi erkin mavzularidagi insholar o'quvchilarning mustaqil o'z ustilarida ishlashlariga yo'naltiradi. Bunday topshiriqlar uzluksiz o'quvchilardan talab qilinsa, ayni muddaodir.

Ommaviy, ekranda ko'rgan yoki eshitgan asarini so'zlab bera olishni o'quvchidan talab qilmoq kerak. So'zlash orqali o'sha davr ruhini ochib berish, vaqtlar, yillar, davrlar o'tib, adabiy tilimiz mukammalashib, boyib, rivojlanib borganiga diqqatni qaratmoq kerak.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda muammoli savollarning o'rni beqiyos. Masalan, Abdulla Qodiriy “Mehrobdan chayon” romanini nima uchun shunday nomladi. Anvar va Ra'no deb atasa bo'lmasmidi? Bu savolga bolalar o'z nuqtai nazaridan kelib chiqib, javob beradilar. Mehrob – masjid imomining diniy tadbirlarini boshqaradigan o'rni, minbari ekanligini, u yerdan turib, qavmlarga qarata ezgu gaplar aytilishini, ammo mulla Abdurahmon kabi pastkash zotlar hatto mehrobdan turib ham shumlik va pastkashlik qilganliklari, uning qabih ishlari mehrobdan chiqqan chayon bo'lib, pok niyatli namozhonlarga pinhoni nayza sanchishlarini qoralaydi. Yozuvchi ana shu mantiqdan kelib chiqib, bu asarni shunday nomlaganini aytadilar. O'qituvchi o'quvchilar javobini to'ldirib, yozuvchining maqsadi va g'oyasi kitobxon diqqatini xonlik zamonlarida zulm va zo'ravonlikga, hiyla-nayrangga asoslanganligiga, davlat boshqaruvida mulla Abdurahmonlarning ish uslubi hukmron bo'lganligiga, o'tmishning ana shu chirkin tomonlarini yorqin yoritib berish ekanligiga qaratadi. Anvar va Ra'nolarning muhabbati zulmat ichra charaqlagan nur kabi namoyon bo'ladi.

Asardagi qaysi obraz Sizga ko'proq yoqadi? Bu savolni o'quvchi mustaqil fikr va mushohadalari asosida talqin etadi.

Asardagi Solih Mahdum va mulla Abdurahmonlarning o'xshash tomonlarini ayta olasizmi?

Romanda xalqimiz o'tmishining qaysi davri tasvirlangan?

Unda mehnatkash xalq hayoti qanday tasvirlangan?

Bu masala qaysi obrazlarda ochilgan?

Bunday aniq savollarga o'quvchi to'la, ravon, og'zaki va yozma javob bera olishlari zarur. Bunda ona tili va adabiyot o'qituvchisining mahorati va talabchanligi, e'tibori va rag'batlantirishi asosiy rol o'ynaydi.

TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARINING AHAMIYATI

Jumayev S.,

Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Bugungi kun o'qituvchisiga barkamol avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazishdek mas'uliyatli vazifa yuklangan bo'lib, ta'lim mazmunini takomillashtirishga qaratilgan vazifalarni belgilab olish, zamon bilan hamnafas bo'lib, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini joriy etgan holda o'quvchilarda o'z faniga qiziqish uyg'otishlari, hurmat-ehtirom tuyg'ularini shakllantirib borishlari talab etiladi.

Qadimdan inson savodini chiqarishda avlodlarimiz qaysi bir jamiyatda yashashidan qat'i nazar vaqtlar o'tishi bilan ta'lim jarayonini sifat jihatdan o'zgartirishga va rivojlantirishga harakat qilganligining guvohi bo'lib kelmoqdamiz. Mamlakatimizda yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim tizimiga ham jadallik bilan kirib borayotganligi, ta'lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko'tarish uchun xizmat qilayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Ta'limda axborot texnologiyalari barkamollik asosi ekan, ta'lim tizimidagi xodimlarning zimmasiga ta'lim mazmunini sifat jihatdan rivojlantirish borasidagi dolzarb vazifalar turibdi. Bu esa, zamon shiddat bilan rivojlanayotgan davrda, o'qituvchilar bilan birga ta'lim muassasalari rahbarlari zimmasiga kechiktirilmasdan bajariladigan vazifalarni yuklaydi. O'quvchilarga beriladigan bilim esa fundamental asosga ega bo'lib, har qanday axborotlarni tahlil qila oladigan, mantiqiy to'g'ri xulosa chiqaradigan kuchga ega bo'lishi lozim. O'quvchilar ana shunday intellektual bilim olishda zamonaviy texnik vositalardan oqilona foydalanish, ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga olib kelishi shubhasiz. Ayniqsa, ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, ya'ni dars mashg'ulotlari jarayonida texnologiya, axborot, kompyuter, multimediya, internet va shunga o'xshash axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish o'zining samarasini bermoqda. Shu o'rinda yuqoridagi texnik vositalar o'quvchining o'zlashtirish darajasini oshirish,

berilayotgan bilimlarni tushunish darajasini, xotirada saqlash va uni qo'llashni yuksaltirish imkoniyatlarini ham bermoqda.

Elektron taqdimot – darsda slaydlardan ko'rgazmali material sifatida foydalanish o'qituvchi uchun keng imkoniyat yaratadi. O'quv materialining elektron taqdimotida animatsiyalar asosida o'tilayotgan materialning berilishi mavzuni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini yengillashtiradi va ko'rgazmalilikni oshiradi. Namoyish slaydlarini o'quvchilarga tarqatma material sifatida ham berish mumkin. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlaridan shaxsga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda samarali foydalanish kerak.

Yuqoridagi fikrlarimizni ingliz tili fanida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qanday ijobiy natija va samara berishi misolida dalillaymiz. Darslarda axborot kommunikatsiyalaridan foydalanish quyidagi natijalarni beradi:

- o'qituvchilarning fikri yoki darsning mohiyati bir zumda monitorda paydo bo'ladi;
- bir vaqtning o'zida hamma jarayonni ko'rish, o'qish va eshitish mumkin;
- o'z-o'zini o'qitish, baho berish, kuzatish, kichik tadqiqot o'tkazish mumkin;
- eshitib, ko'rib, his qilib olingan bilimning uzoq muddatli va samarali bo'lishini ta'minlash mumkin;
- o'qituvchining mustaqil ishlashi, yangiliklar yaratishiga, kasbiy mahoratini rivojlantirishga va vaqtni tejashga erishishi;
- ta'lim jarayonida berilayotgan ma'lumotlarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyatining mavjudligi;
- ta'lim jarayonida bilim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoniyatiga erishish va shuning hisobiga ko'proq bilimga ega bo'lish;
- olingan bilimlar samaradorligini yuqori darajadali, yoshlar xotirasida uzoq muddat saqlanishi va uni amaliyotga qo'llash imkoniyatining mavjudligi va hokazo.

Zamonaviy ta'lim tizimining xususiyatlaridan biri bilimlarni saralash, jamg'arish, tizimlashtirish va uzatish jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi.

Insonning axborotni qayta ishlash bo'yicha imkoniyatlarini kuchaytiruvchi zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirish - axborotlashtirish sanoatini jadal rivojlantirishni talab etuvchi eng muhim vazifa hisoblanadi. Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish axborotlar sifati, uning aniqligi, obyektivligi, tezkorligini va buning natijasi sifatida esa boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish imkoniyati oshirishini ta'minlaydi. Demak, ta'lim olayotgan talaba yoki o'quvchi uchun bir qator imkoniyatlar yaratiladi.

Ta'lim sohasiga axborot texnologiyalarini joriy etish, asosan, quyidagi yangi imkoniyatlarni beradi: zaruriy o'quv va ilmiy axborotni izlash vaqtining qisqarishi va ulardan foydalanish imkoniyati; yangi o'quv va uslubiy adabiyotlarni ishlab chiqishga o'qituvchilar vaqtining qisqarishi hisobiga yangilash jarayonining jadallashuvi; ta'lim oluvchilarda individual mustaqil ishlash uchun qo'shimcha vaqt paydo bo'lishi; ta'lim jarayonining sifatini oshirish vazifalarini hal qilish imkoniyatini beradi. Chunonchi, yangi axborot texnologiyalari ta'limning har bir bosqichida uning sifatini kuzatib borish, ta'limning sifatiga innovatsion texnologiyalar ta'sirini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Ta'limda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish eng dolzarb talablardan biri ekan bugungi kun o'qituvchisidan, avvalo, kompyuter savodxonligi, matbuot va internet xabarlaridan voqif bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi zamon bilan hamnafas bo'lishi talab etiladi. Aks holda bugungi kunning qiziquvchan va aqlli o'quvchisi kompyuter savodxonligi bo'yicha o'qituvchi-pedagoglardan ilgari ketishi mumkin.

ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРДА ИНТЕРНЕТДАН ФЙДАЛАНИШ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

**Ўсарова Р.,
Навий вилоят Кармана туман 16-мактаб ўқитувчиси**

Асримизнинг концептуал воқелиги - глобаллашув, юқори суръатларда ахборот алмашинуви, фан-техника тараққийети, маънавий-ахлоқий кадриятларни қайта кўриб чиқишга интилиш, сиёсий ва экологик хатарлар – буларнинг барчаси инсон, жамият ҳамда таълим олдиға янги вазибаларни қўйди, хусусан, таълим-тарбия методологиясини қайта кўриб чиқишни, таълим парадигмасини ўзгартиришни, янгича эстетик дунёқарашни шакллантиришни тақозо этди.

Ахборот мавзуси инсоният тараққиётининг барча босқичларида муҳим аҳамият касб этиб, бугунги серқирра ва интенсив ҳаётимиз, глобаллашув жараёнларида эса ахборот янада долзарб масала бўлиб, эндиликда ахборотга эгалик, замонавий тизимларининг шаклланганлиги мамлакатнинг демократик ривожини сифатловчи омилга айланди. Ўтказилаётган тизимли ислохотлар, яратилган мукамал қонунчилик база, алоқа ва телекоммуникация соҳасида олиб борилган технологик модернизация ишлари туфайли мамлакатимизда замонавий ахборот соҳаси барпо этилиб, фуқароларимизни, хусусан, ёшларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинлиги рўёбга чиқишида зарур технологик шароитлар ва ҳуқуқий кафолатлар яратилмоқда. Шу билан бирга ўтказилган тизимли ислохотлар, яратилган мукамал қонунчилик база, алоқа ва телекоммуникация соҳасида олиб борилган технологик модернизация ишлари туфайли мамлакатимизда замонавий ахборот соҳаси барпо этилди.

Бугун инсоният тафаккурида технологик ёндашув яққол кўзга ташланмоқда. Буларнинг барчаси таълим-тарбияда устувор этиб гуманистик ғояларни ҳимоя этиш, эзгулик, инсонпарварликка таяниб яшаш, социал интеллект, экологик маданият, ўз хатти-ҳаракати ва қарорлари учун жавобгарлик ҳиссини шакллантириш вазифасини қўйди. Жамият ривожининг ҳозирги босқичида ижодий, ностандарт фикрлайдиган, фан ва ишлаб чиқаришда янги усулларни топа оладиган профессионал мутахассисларга эҳтиёж тобора ортмоқда. Муаммонинг ечими шахсий имкониятларни муттасил ривожлантириш, демократик жамиятда яшаш кўникмаларини эгаллаш, узлуксиз таълим олиш масаласига бориб тақалади. “Lifelong learning”, яъни “умр давомида таълим олиш” концепциясининг пайдо бўлгани бежиз эмас.

Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамланган фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқи «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонунда ҳар кимнинг ахборотни эркин излаши, олиши, текшириши, тарқатиши, фойдаланиши ва сақлаши белгиланиб, фуқаролар жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеига қараб ахборот олиш ҳуқуқи чекланишига йўл қўйилмаслиги, шунингдек, ахборотни муҳофаза қилиш ҳамда шахс, жамият ва давлатнинг ахборот борасидаги ҳавфсизлигини таъминлашга оид нормалар мустаҳкамланди ҳамда халқаро ахборот тармоқлари ва Интернет жаҳон ахборот тармоғидан эркин фойдаланиш учун шароит яратиш, ҳар кимнинг ахборотни эркин олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш белгилаб қўйилди.

Интернет бир неча ўн йил ичида глобал тармоққа айланиб, наинки ахборотлашган жамиятни юзага келтирди, балки жаҳонда глобаллашув жараёнининг тезлашишида ҳам муҳим омил бўлди. Интернет ахборот олиш, алмашиш ва узатишнинг енг самарали, қулай воситасидир. Унинг мулти-медия (тасвир, овоз, матн) хизмати ва бошқа қатор қулайликлари инсониятни виртуал оламга тез-корлик билан жалб қилмоқда.

Бугун Интернет тармоғи имкониятларини, унинг фойдали жиҳатларини ҳеч ким инкор этолмайди. Лекин, ундан фойдаланиш маданиятини шакллантириш ва ўқувчиларни унга ўргатиш зарур.

Бугунги ахборот глобаллашуви жараёнида ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси ва таълими самарадорлигини ошириш борасида қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Ахборот асри даврида ёшларга ёпирилиб келаётган ахборотлардан фойдалана олишлари, хусусан, носоғлом ахборотлардан ҳимоялана олишлари, коммуникация воситаларидан тўғри фойдалана билишлари учун билим ва тажриба керак бўлади. Айнан, мана шунинг учун ҳамд ўсиб келаётган ёш авлоднинг медиа саводхонлиги ва Интернетдан фойдаланиш маданиятини юксалтириш, Интернетнинг миллий сегментини ривожлантириш муҳим масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунда ўқувчиларнинг Интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш, бевосита таълим муассасаларининг моддий-техника ва замонавий ахборот технологиялари базасини мустаҳкамлаш, юқори сифатли ўқув адабиётлар, дарсликлар, электрон ўқув қўлланмалар ва маъруза матнларини яратиш, электрон кутубхоналар ташкил этиш билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун ҳам ёшларга замонавий билимлар сари кенг йул очиш, таълим тизимини такомиллаштиришда янги ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Ана шунга асосан бугунги куннинг ёшлари фаолияти, қобилияти ва қизиқиши доиралари қандай бўлишидан қатъий назар, ахборот технологиялари бўйича кенг қўламдаги билимларга, замонавий ҳисоблаш техникаси, телекоммуникация тизимлари, техника воситалари ва улардан фойдаланиш борасида етарли малакаларга эга бўлишлари, ҳамда, янги ахборот технологиялари асосларини эртанги куни, ривожини тўғрисидаги билимларни ўзида мужассамлаштирган бўлиши керак.

Интернет тармоғидан фойдаланиш маданияти ўқувчиларни янги ахборот - коммуникацион технологияларни ўрганиш ва улар ёрдамида ҳар томонлама билимини ошириш, жамият учун етуқ инсонлар қилиб тарбиялаш ҳамда уларнинг онгига миллий ғоя ва мафкура асосларини сингдириш имкониятини яратади. Бунинг асосий сабаби ҳар бир соҳани ўрганиш, изланиш ва тажриба орттириш учун турли усул ва янги замонавий технологиялардан фойдаланиш зарур бўлади.

Интернетдан фойдаланиш маданияти ўқувчиларнинг кайфияти, кизиқишлари, ҳаёт тарзи, дунёқараши, тафаккури, ақлий ва касбий кўникмаларини намоён қилади. Шу билан бирга, Интернет технологиялари воситалари ёрдамида тажриба алмашиш, ўқиш, бутун дунёда рўй бераётган воқеа ва ҳодисалардан, янгиликлар хабардор бўлиш, лозим бўлиб қолган уларга нисбатан ўз дунёқараши ва фикрини баён этиш имкониятига эга бўладилар.

Электрон почталардан фойдаланиш ёшлар учун ташки муҳит билан алоқани кенгайтиради, республикамиз вилоятлари ва хорижий давлатларда яшаётган, ўқиётган ҳамда ижод қилаётган тендошлари билан дўстлашиш, бевосита мулоқот қилиш ҳамда ўзларининг кизиқишлари, мақсадлари юзасидан фикр алмашиш имконини беради. Бу эса уларни билим доираси ва тасаввурини кенгайтириш учун хизмат қилади.

Интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш жараёнида ўқувчиларда миллий ғоя ва унинг мазмун-моҳияти бўйича билимларни ривожлантириш, уларда буюқ ажодларимизнинг миллий ғоя тўғрисидаги қарашлари, бой маънавий мерослари ва миллий урф-одат ҳамда кадрларимизни ўрганиш бўйича кўникмаларни шакллантириш лозим бўлади. Бинобарин, ўқувчиларимизнинг руҳий-маънавий оламини зарарли унсурлардан ҳимоя қилиш орқали тараққиёт пойдевори яратилади. Маънавий баркамоллик эса жамият тараққиётининг муҳим омилдир.

Шундай экан, ёшларга соғлом ахборот муҳитини яратиш, уларнинг маънавий олами дахлсизлигини асраш учун Интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш асосий вазифамиздан биридир.

ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

**Xushmurodova M.,
Navoiy viloyat Navoiy shahar 16-DIUM o'qituvchisi**

Mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishgan dastlabki yillaridanoq ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, jumladan, yosh avlodga fan, texnika yangiliklariga tayangan holda chuqur va har tomonlama puxta bilim berish, davlatimiz ichki siyosatini ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralib kelinmoqda. Zero, dunyoning barcha rivojlangan davlatlari qatori, rivojlanish davrini o'z boshidan kechirayotgan respublikamizda ham ta'lim tizimi samaradorligini oshirish tobora birlamchi strategik vazifalar qatoriga qo'shilmoqda.

Respublika ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollari yaratish maqsadida amalga oshirilayotgan tub islohotlar natijasida mamlakatimiz ta'lim tizimi uning yangi negizlarini tashkil qilayotgan va jahon miqyosida tan olinayotgan bir qator yangi tamoyillar, texnologiyalar va usullar bilan boyitilmoqda.

O'quvchilarning fundamental bilimlarni egallaganlik darajasini oshirish bu bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish malakalarini sifat jihatidan o'stirishga yo'naltirilgan vositalar sifatida yangi pedagogik texnologiyalar tatbiq etilmoqda.

Ta'lim jarayonida turli xil pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni qo'llanilishi dars-mashg'ulotlarning samaradorligini oshiruvchi omillardan hisoblanadi. Ta'lim mazmuni, shakli va usullarini takomillashtirish, ularning uzviyligini ta'minlash, o'qitishning noan'anaviy usullari, zamonaviy axborot va ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, didaktik materiallar va texnik vositalarni qo'llash, fanlararo bog'lanishlarni hisobga olish bularning barchasi o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgandir.

Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan juda katta mas'uliyat talab qiladi. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik texnologiyalarini qo'llay olish mahoratiga asoslanadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi

ehtiyojiga mos tushishi kerak. Bunday usullarda tashkil etilgan darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'lib hisoblanadi.

O'quvmateriallarinio'zlashtirishgabo'lganqiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'atish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega bo'lib bu o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkinfikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. O'z ishiga ixlos bilan qaragan o'qituvchida chinakam ehtiros bo'ladi. Ma'lumki, har bir dars mavzusini o'rganishda o'ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to'g'ri keladi. O'qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma-ketligini mo'ljallash kerak bo'ladi. Bunda o'qituvchi predmetning o'ziga xos tomonlarini, o'quv jarayonini va sharoitini, o'quvchilarning ehtiyojini va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiyalarni tanlashi lozim. Darsning oldindan loyihasi, ya'ni texnologik xaritasi tuziladi. Texnologik xarita tuzish uchun o'qituvchi darsning har bir bosqichida amalga oshiriladigan ishlar, ularda o'qituvchining pedagogik va o'quvchilarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etish, boshqarish va faollashtirish yo'llari, teskari aloqani amalga oshirish, ularga ajratilgan vaqtni aniq belgilash lozim. Texnologik xaritada albatta tashkiliy qism, yangi mavzuning motivatsiyasi, o'quvchilar bilimni tekshirish, yangi mavzuni o'rganish va uni mustahkamlash, erishilgan natijalarni tahlil qilish va yakun yasash kabi bosqichlari bo'ladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchining dars davomida bajaradigan ishlari bosqichma-bosqich qayd etiladi. Dars texnologik xaritasining mukammal tuzilishi, maqsad va vazifalarini amalga oshirish, samaradorlikka erishish va bosqichlar o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash, vaqtda namunali foydalanish imkonini beradi.

Bugungi kunda interfaol usullarning juda ko'plab shakllari yaratilgan bo'lib, ulardan amalda samarali foydalanib kelinmoqda. Klaster, Aqliy hujum, Bumerang, Charxpalak, 6x6x6, zanjir, zig-zag, debat va shu kabi bir qator interfaol usulning shakllari majud bo'lib, ular ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish uchun respublikamiz o'rta maktablari, litsey va kollejlari hamda oliy ta'limdan iborat uzluksiz ta'lim tizimiga keng tatbiq etilmoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalariga asoslangan ta'limning interfaol strategiyalari - ta'lim jarayonining yengillashuvini, aniqlashuvini, o'qitishning erkin va majburiyatsizligi hamda eng asosiysi o'quvchi-talabalar uchun o'ta qiziqarliligini va samaradorligini ta'minlaydi.

Didaktik o'yin jiddiy o'qish bilan juda yaxshi kirishadi. Darsda didaktik o'yin boshlash va o'yin jarayonida o'qitishni qiziqarli va zavqli qilish, bolalarni kayfiyatini xushchaqchaq bo'lishini, o'quv materiallarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarni bardosh bilan yengillashtiradi. Turli-tuman o'yin harakatlarida, shu yoki boshqa aqlli masalalarni yechishda, bolalarni o'quv faniga qiziqishini orttirishga yordam beradi. Darsning turli bosqichlarida har xil interfaol usullardan foydalansa bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, An'anaviy tarzdagi o'qituvchining faolligi va barcha materialni tushuntirishga harakat qilishi bilan bog'liq bo'lgan darslarning o'rniga o'quvchining faolligini oshirish bilan bog'liq bo'lgan noan'anaviy darslarni amalga oshirish hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Endilikda o'qitish jarayonida o'quvchilarni zeriktirib qo'ymaydigan, fikrlashga, mustaqil ishlashga yo'naltiradigan har xil metodlar va o'qitish vositalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, o'quvchi an'anaviy o'qitish jarayonida obyekt hisoblansa, bugun u subyektga aylanmoqda. Ta'limning "obyekt-subyekt" tizimi o'z o'rnini "subyekt-subyekt" tizimiga bo'shatib bermoqda. Milliy ta'lim modelining o'ziga xos jihati va yangiligi ham shundan iborat. Innovatsion texnologiyalardan foydalanib, o'tilgan darsda o'quvchilar o'z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega bo'ladilar, o'z g'alar fikrini hurmat qilishni o'rganadilar. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

НАЗАРИЙ ДАРСЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ

Ғафурова Ф.,

Навий вилоят Қизилтепа туман 5-мактаб ўқитувчиси

Таълимнинг асосий мақсади, болаларга билим беришига эмас, балки билим олиш йўллари ўргатиш, уларни таълим жараёнининг фаол иштирокчисига айлантириш демакдир. Янгича ижтимоий, иқтисодий шароитда фаннинг ўқитиш мазмунини такомиллаштириш, дарсларни жаҳон андозаларига мос равишда ташкил қилиш талаба фаоллигини оширадиган муҳим омиллардан ҳисобланади. Ёшлар назарий дарсларда вазиятга қараб фойдаланиш малакасига эга бўлишлари, ўз фикрини аниқ ифодалашга, зарур бўлган сўз ва гап шакллари, ибора ва тасвирий ифодаларни танлай ва қўлай билишлари давр талабидир. Бунинг учун ўқитувчи ўз ихтисослигини пухта билиши, илғор педагогик технология ҳамда замонавий ўқув-техник воситалардан яхши хабардор бўлиши лозим. Шундагина таълим самараси ҳам, ўқитиш даражаси ҳам юқори бўлади.

Назарий дарс берувчи ўқитувчи ҳақиқий ижодкор бўлиши, таълим жараёнида ўқувчининг мавзуни тинглаш, англаш, эркин ва мустақил фикрлаш, қиёслаш, фарқлаш, алоҳидалиқларга ажратиш ва тасниф қилишга йўналтирилган фаолиятини рағбатлантириш, ўз фикри, ғояларини ўзгаларга етказа билиш кўникма ва малакаларнинг шаклланишини назорат қилиши, бошқариши даркор. Шунингдек, у ёшларнинг ахлоқий-маънавий тарбияси билан шуғулланиш, уларга шарқона мулоқот одоби, миллий анъаналаримизга ҳурмат, она Ватанга муҳаббат туйғуси каби зарурий хислатларни сингдира билиш лозим.

Ўқув машғулотларини янги замонавий шакл ва усулларда ташкил қилиш, ўқувчиларни дарс жараёнида мақсадли бошқара олиш, айти кунда ўқитувчилик фаолиятининг бош мезони деб қаралмоқда.

Анъанавий йўналишдаги дарс дидактик мақсадга кўра: янги билимларни ўзлаштириш, ўрганилган билимларни амалий татбиқ этиш орқали мустаҳкамлаш, ўқувчи билимини назорат қилиш ва баҳолаш, уларни бир тизимга келтириш каби турларга эга эканлиги педагогика фанидан яхши маълум. Аммо башариятнинг иқтисодий-ижтимоий раванқ, илм-фан соҳаларидаги янги-янги ютуқлар таълимнинг асосий воситаси бўлган дарс (машғулот) ва унинг турларини кўпайишига, такомиллашувига олиб келди.

Эндиликда дарсларнинг янги типлари ва шакллари ҳақида илмий-методик ишлар мавжуд.

Таълим методлари сон-саноксиз ва уларнинг ҳар бири ўзи қўлланилаётган вазият учун бетақрор аҳамиятга эгадир.

Жисмоний тарбия фанининг назарий дарсларини ташкил этишда ўқитувчи мавзунинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлари ҳамда педагогик технологияларнинг дидактик функцияларини ҳисобга олган ҳолда қайси технологиялардан фойдаланишини илмий-методик асосда танлагандагина кўзланган мақсадга ва самарадорликка эришади.

Дидактикада ишлаб чиқилган ҳар қандай технология ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш ва таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади, лекин қуйидаги технологияларда мазкур масала асосий ғояни эгаллайди:

1. Дидактик ўйин технологиялари.
2. Муаммоли таълим технологиялари.
3. Модулли таълим технологиялари.
4. Ҳамкорликда ўқитиш технологиялари.
5. Лойиҳалаш технологиялари.

Ўқувчиларнинг билимини фаоллаштириш ва таълим самарадорлигини оширишга имкон берадиган технологиялар ўзига хос хусусиятларига эга бўлиши билан биргаликда, таълим жараёнида таълим берувчи, ривожлантирувчи, тарбияловчи, ижодий фаолиятга йўлловчи, коммуникатив, мантиқий фикрлаш, ақлий фаолият усулларини шакллантириш, ўз фаолиятини таҳлил қилиш, касбга йўллаш, мўлжални тўғри олишга ўргатиш, ҳамкорликни вужудга келтириш каби функцияларни бажаради.

Хулоса қилиб айтганда, назарий дарсларни замонавий технологиялар асосида ўқитиш миллий таълим жараёнини янги босқичга кўтаради, ўқувчилар билимларни мустақил ўзлаштириб, уларни кўникма ва малакалар ҳолига келтиришни тезлаштиради.

Энг муҳими, замонавий таълим технологиялари ўқувчиларнинг маънавияти шаклланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатадики, бу миллат ёшлари шахсиятининг баркамоллигига хизмат қилади.

MASOFAVIY O`QITISH TEXNOLOGIYASI

Oqilova K.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi,
Mo`minov M.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM kafedra midiri

Yangi axborot kommunikatsion texnologiyalari xayotimizga jadal kirib kelishi va uning juda tez sur`atlar bilan rivojlanib borishi axborot almashuvi jarayoni taxlil qilib ko`rishni va bunday texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanib, ushbu jarayonning samaradorligini oshirish yo`llarini qidirib topish dolzarb masala bo`lib qoldi. Axborot almashuvi jarayoni ta`limda ham yaqqol ko`zga tashlanmoqda. Axborot almashuvi mamlakatimizdagi hozirgi ta`lim tizimi asosan ta`limning “sinf-dars” shaklini nazarda tutib yaratilgan. Pedagogika nazariyasi va amaliyotdagi, shuningdek pedagogik psixologiyadagi aksariyat tadqiqotlar ham ta`limning aynan shu shaklini nazarda tutib bajarilmoqda. Xozirgi kunga kelib ko`plab rasman joriy qilingan va bu yunalishda ma`lum tajriba to`plagan bo`lib, o`qitishni bu shakli orqali minglab “o`quvchilar” ta`lim olishmoqda. O`qitishning masofaviy shaklini umumiy o`rta ta`limdan boshlab Akademik litsey, Oliy va o`rta maxsus ta`lim, kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish ta`limgacha qullash mumkin. Masofadan o`qitishga kelsak, u an`anaviy o`qitishdan birmuncha farqlidir.

O`qituvchi va o`quvchining o`z ustida uziga qulay bo`lgan vaqtda va mos bo`lgan jadallikda shug`ullanish imkoniyatiga ekanligi;

Materialni o`zlashtirish uchun vaqtning chegaralanmaganligi; o`qishda ko`p sondagi o`qituvchilarning juda keng axborot bazalaridan foydalanish imkoniyatiga ega ekanligi;

An`anaviy qayta tayyorlash va malaka oshirish uchun qilinayotgan sarf-xarajatlarning keskin kiskarishi;

O`qish jarayonida axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining eng yangi yutuqlaridan foydalanish va bu orqali jahon axborot makoniga kirish va uni bilish imkoniga ega bulish imkoniyati; Ta`lim xizmati bozoridagi jahon yutuqlarini eksport va import imkoniyatlarining mavjudligi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Yangi axborot texnologiyalardan foydalanib masofadan o`qitishni, xususan masofadan qayta tayyorlash va malaka oshirishning yana bir muhim xususiyati shundaki u o`qituvchining intellektual, ijodiy potentsialini, uning analitik va mustakil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Hozirgi kunda Respublikamizda ham masofali o`qish uslubiy ko`rsatmalaridan o`qitishda foydalanishmoqda va yaxshi natijalarga erishilmoqda. Elektron kutubxonalar, elektron darsliklar, on-layn testlar, on-layn darsliklar yaratilmoqda. Multimedia darslik o`zida ko`pgina ma`lumotlarni mujassamlash bilan birga, bu ma`lumotlarni ekranda namoyish imkoniyatini beradi. Multimedia darslik voqea va ma`lumotlarni hayotiyashtiradi. Bu matn, videotasvir, mul`tiplikatsiya, ovoz va musiqa yordamida amalga oshiriladi. Multimedia muloqotning tamomila qulay vositasiga aylanadi. Kompyuterdagi ma`lumotning tamomila qulay vositasiga aylanadi. Kompyuterdagi ma`lumotni o`qish, ko`rish, eshitish va yozish imkonini beradi. Masofadan o`qitishda virtual kutubxonalar, sputnik orqali videokonferentsiyalar, darslar, internet yordamida muloqot va axborot olish imkoniyatlari mavjud. O`quvchining fanni o`zlashtirish tezligi va sifati keskin yaxshilanadi. O`qish jarayonida o`quvchi darsliklardan, elektron kutubxona, elektron darsliklardan, video konferentsiyalardan foydalaniladi. Bunda o`qish individual shaklda olib boriladi va o`qituvchi o`quvchining qobiliyati va hususiyatlarini hisobga olgan holda o`qitadi. Bu o`quvchida fanga bo`lgan qiziqishini uyg`otadi va uni o`qitishdagi aktivligi rivojlanib boradi.

TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI VA UNING TUTGAN O'RNI.

Mamasodiqova S.,
ADU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi

“Ta`lim to`g`risidagi”gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi O`zbekiston Respublikasida ta`lim tizimini kengmiqyosida isloh qilishning boshlanishi bo`ladi. Ta`lim tizimini dunyo standartlari darajasiga yetkazish ushbu islohotning muhim vazifalardan biridir. Jahonda zamonaviy ta`limning xarakterli tomoni shundakita`limni axborotlashtirish va axboriy jamiyatning extiyojini hisobga olgan holda kadrlarni tayyorlash hisoblanadi. Bu O`zbekiston Respublikasi ta`limida ham ro`y bermoqda, axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati “axborot resurslari, axborot

texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan.”

Hozirgi kunda umumiy o'rtta ta'limning biror o'quv fanini to'liq ravishda yoki uning qaysi qismini AKTdan foydalanib o'tsa qanday samara berishini, yoki AKTni qo'llashning bilish jarayoniga ta'sir qilish omillari va mexanizmini, uning psixologik xususiyatlarini va shuningdek boshqa ko'plab jihatlarini kompleks tadqiq qilish dalzarb bo'lib bormoqda. Bu esa o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish mexanizimini takomillashtirishga olib bormoqda.

Ta'lim jarayonida barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish dars jarayonlarni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tamonlama zamon talablariga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shu boisdan bugungi kunda dars jarayonida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonaviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedogog kardlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarimni oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish inkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natija berish mumkin.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarini, shu jumladan multimediyali o'quv qurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchilarning interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarni ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi.

Ta'lim tizimida foydalaniladigan barcha multimediali o'quv kurslari amali tajribadan o'tgan bo'lishlari bilan bir qatorda o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlariga ham ega bo'lishlari kerak, shu jumladan kompyuter texnologiyalaridan yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan pedogogik dasturiy vositalardan foydalanishlari kerak.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalari qatoriga kompyuter, skaner, videoko'z, videokamera, LCD proyektor, interaktiv elektron doska, faks, modem, telefon, elektron pochta, multimedia vositalari, Internet va internet tarmoqlari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, suniy intellekt tizimlarini kiritish mumkin. Axborot texnologiyasi vositalari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshirishda o'zlashtiriladi.

Pedogogik dasturiy vositalar ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shartlaridan biri bo'lib zamonaviy texnologiyalarining o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturi maxsulot, texnik va metodik ta'minot, ko'shimcha yordamchi vositalar kiradi. Pedagogik dasturiy vositalarni qo'llash asosida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda o'quvchilarning funksional imkoniyatlarini hisobga olishlari shart. Pedagoglarning pedogogik dasturiy vositalar asosida imkon qadar ko'proq ma'lumotlarni yoritishga intilishi o'quvchini ortiqcha toliqtirishga olib kelishi mumkin. O'z navbatida ma'lumotlarni uzatish tezligini oshirish esa ma'lumotlarni o'zlashtirish sifatining pasayishiga, xatoliklar sonining ortib borishiga, o'quvchining o'zini his qilishi va sog'ligiga salbiy ta'sir qiladi. Pedagogik dasturiy vositalar o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishi, tarbiyalanganligi va intellektual rivojlanganligi, ishchanlik ko'rsatqichlari, motivatsion barqarorlik darajalari bilan belgilanadi, shu bilan bir qatorda o'qituvchi bilan bog'liq bo'lib, o'qitish konsepsiyalari, pedogogik texnologiyalar va ta'lim vositalaridan ratsional foydalanish ko'rsatqichlar, o'qituvchining, o'qituvchining mexnat faoliyatiga nisbatan barqaror mativatsiyasi, ish qobilyati bilan belgilanadi. Axborot texnologiyalari vositalarining markazida turuvchisi kompyuterdir. Hozirgi kunda kompyuterlar ta'lim tizimida asosan to'rt yo'nalishda: o'rganish obyekti sifatida, o'qitishning texnik vositalari sifatida, ta'limni boshqarishda, ilmiy-pedagogik izlanishlarda foydalanilmoqda. O'quv jarayonida kompyuterlar asosan quyidagicha foydalanilmoqda: *passiv qo'llash* kompyuterda oddiy xisoblagich kabi, *faol muloqot*– kompyuterda o'quvchiga yo'l-yo'riq berish va imtihon olishda, *interfaol muloqot* – kompyuter sun'iy intellekt sifatida, yani o'quvchi bilan muloqot qilishda foydalaniladi. Ta'limda zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etilishi: fan sohalarini axborotlashtirishni, o'quv faoliyatini intellektuallashtirish, integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish, ta'lim tizimini infratuzilmasi va uni boshqarish rejimlarini takomillashtirishga olib keladi.

Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish: masofaviy o'quv kurslarini va elektron yaratuvchi jamoaga pedagoglar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxasislarining tegishli mutaxasislarning birlashuvini, pedagoglar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishini, ta'lim jarayonini tashkil qilishni takomillashtirish va pedogogik faoliyatning samaradorligini monitoring etishni taqozo etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim

jarayonlariga joriy etilishi, o'rganilayotgan hodisa jarayonlarni modellashtirish orqali fan sohasini chuqur o'zlashtirishga, o'quv faoliyatining xilma-xil tashkil etilishi hisobiga tinglovchining mustaqil faoliyati sohasining kengayishiga interaktiv muloqot inkoniyatlarining joriy etilishi asosida o'quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirishga, sun'iy intellekt tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali tinglovchining o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasini egallashiga, axborot jamiyati a'zosi sifatida unda axborot jamiyati azosi sifati unda axborot madaniyatini shakllanishiga, o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish, o'quvchilarda fan asoslariga qiziqishni va faollikni oshirishga olib kelishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHGA ASOSLANGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN BIOLOGIYA TA'LIMI JARAYONIDA SAMARALI FOYDALANISH

Niyozov Q.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarning joriy etilayotgani ta'lim muassasalarida ta'lim sifatining oshishiga sabab bo'lmoqda. Ma'lumki, har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini shakllantiruvchi tamoyillarga asoslanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonining faol sub'ektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari shundan iboratki, ma'lum mavzu bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartining maqsadi - umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat¹³.

Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan hayotiy kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim.

Bugungi kunda biologiya fanini o'qitishda o'quvchilarda nafaqat fanga oid bilim, ko'nikma, malakalar, ya'ni xususiy kompetensiyalarni shakllantirish, balki hayotiy ko'nikmalarini ham shakllantirish va rivojlantirish muhim masala bo'lib qolmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda umumta'lim fanlariga oid xususiy va hayotiy ko'nikmalarni ya'ni kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy va axborot texnologiyalarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan, ta'lim-tarbiya berishda o'qitishning qanday shaklda tashkil etilishidan qat'iy nazar, biz - pedagoglar imkon qadar zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini mos tarzda tanlay olishimiz hamda samarali foydalanishimiz lozim.

Quyida biologiya fanini o'qitishda "Har kim – har kimga o'rgatadi" texnologiyasini tatbiq etish orqali o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar berib o'tamiz.

"Har kim – har kimga o'rgatadi" texnologiyasi o'quvchilarga o'rgatuvchiga aylanish, ma'lum bilimlarni o'zlashtirgach, o'rtoqlari bilan baham ko'rish imkonini beruvchi o'qitish uslubidir. Bu metodning maqsadi o'quvchilarga o'qitish jarayonida zarur bo'lgan axborot maksimumini berish, ayni paytda o'quvchida axborot olish va berishga qiziqish uyg'otishdir. Shuningdek axborot hajmini olgan o'quvchi ma'lum vaqt davomida uni iloji boricha ko'proq o'rtoqlariga yetkazadi.

Qo'llanilishi:

- o'quvchilarda axborot olish va berishga qiziqish uyg'otish uchun;
- axborotni diqqat bilan eshitish va eslab qolish uchun;
- sherigining axborotini tinglab, boshqa sherik axtarish uchun

Afzalligi:

- o'z fikrini lo'nda bayon etishi;
- tinglash va eslab qolish darajasini rivojlantirishi;
- fanga yoki mavzuga bo'lgan qiziqishini uyg'otishi.

---

¹³ Umumiy o'rta ta'limning DAVLAT TA'LIM STANDARTI. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son Qarorining 1-ilovasi.

Texnologiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bo'lib, bir mavzuni chuqur o'zlashtirishga qaratilgan.

Biologiya fanining murakkab bo'limlaridan hisoblangan genetikadan masalalar yechish ko'nikmasini rivojlantirish jarayonida ushbu texnologiyadan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berib o'tamiz.

Dastlab o'quvchilar kichik guruhlarga bo'linadilar. Hamma guruh a'zolariga bir xil masala yozilgan tarqatma tarqatiladi va masalani yechish shartlari tushuntiriladi.

1-Tarqatma

Masala: G'o'za barg plastinkasining serbar belgisi (B) kambar belgisi (b) ustidan qisman dominantlik qiladi va F_1 duragaylarda barg plastinkasi oraliq holda rivojlanadi. F_1 duragaylar o'z-o'zi bilan chatishtirilsa, F_2 qanday hodisa ro'y beradi?

1-qadam: Masalani tushunib, yechib o'qituvchiga taqdim etgan o'quvchilar o'qituvining "assistent" lariga ya'ni "kichik o'qituchi" larga aylanadilar.

2-qadam: Masalani yechishga qiynalayotgan o'quvchilarga o'qituvchi va assistentlar individual holda tushuntirish ishlarini olib boradilar va birgalikda masalani yechadilar.

3-qadam: O'quvchilarga tarqatma № 2 tarqatiladi.

2 - Tarqatma

Masala: G'o'za turida tolaning malla rangi (A) oq rang (a) ustidan chala dominantlik qiladi va F_1 duragay o'simligining tolasini novvot rang bo'ladi. F_1 duragayini retsessiv belgiga ega bo'lgan forma bilan qaytadan chatishtirilsa, hilma-xillik F_2 qanday bo'ladi?

1-qadam: Ikkinchi tarqatmadagi masalani yechish jarayonida "assistent" lar soni yana ko'payadi.

2-qadam: Assistentlar va o'qituvchi ikkinchi masalani yechishga qiynalayotgan o'quvchilar bilan yana individual tushuntirish ishlarini olib boradilar.

3-qadam: O'quvchilarga tarqatma № 3 tarqatiladi.

3-Tarqatma

Masala: G'o'zaning och antotsian rangli o'simliklari o'zaro chatishtirilishidan 680 ta o'simlik olindi. Shundan 340 tasi och antotsian rangli. Qolgan o'simliklarning qanchasi yashil rangli bo'ladi.

1-qadam: Uchinchi tarqatmadagi masalani yechish jarayonida "assistentlar" soni yana ko'payadi.

2-qadam: Assistentlar va o'qituvchi uchinchi masalani yechishga qiynalayotgan o'quvchilar bilan yana individual tushuntirish ishlarini olib boradilar.

3-qadam: Bu harakat darsning oxirigacha davom ettirilishi mumkin. Natijada barcha o'quvchilar mavzuni to'liq tushunib, o'zlashtiradilar.

Dars jarayonida "Har kim – har kimga o'rgatadi" texnologiyasini qo'llash orqali:

- ta'lim jarayoniga barcha o'quvchilarni qamrab olinadi;
- mavzu yuzasidan ko'nikma va malakalar shakllantirishga erishiladi;
- mavzuni o'z tengdoshlari yordamida o'zlashtirilishiga imkoniyat yaratadi;
- assistentlar masala yechish yo'llarini tengdoshiga tushuntirish jarayonida egallagan bilim, ko'nikma va malakalari yanada mustahkamlanadi;
- masalalar yechish ancha murakkab bo'lsada, do'stona, o'zaro yordam muhitida osonroq o'zlashtiriladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda "Har kim – har kimga o'rgatadi" texnologiyasidan foydalanilsa, amaliy natijalarga erishish imkoniyati va ta'lim samaradorligi ortadi. Kelajakda o'quvchilar egallagan ko'nikmalariga tayanib, hayotda uchraydigan ziddiyatli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal eta oladilar.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ

Юлдашев Ж. - ЖДПИ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Мустақилликка эришгандан сўнг республикамизда ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини шакллантириш ва уларни мукамал ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялашга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Ёшларнинг саводхонлиги ва интеллектуал салоҳиятини шакллантириш бевосита таълим муассаларининг моддий-техника ва замонавий ахборот технологиялари базасини мустаҳкамлаш, юқори сифатли ўқув адабиётлар, дарсликлар, электрон ўқув қўлланмалар ва маъруза матнларини яратиш, электрон кутубхоналар ташкил этиш билан чамбарчас боғлиқдир.

Шунинг учун ҳам ёшларга замонавий билимлар сари кенг йул очиш, таълим тизимини такомиллаштиришда янги ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш бугунги куннинг асосий вазифаларидан бирига айланмоқда. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврга келиб эса республикамизда ахборот-телекоммуникацион технологияларини кенг қўллаш орқали жамиятни ахборотлаштириш жараёнини жадаллаштириш мақсадида бир қатор амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқилмоқда.

Бугунги кунда аксарият ёшларимиз ўз олдига эзгу мақсад қўйиб яшамоқда. Улар билимга чанқоқлиги, ўқиш, изланиш ва жамоат ишларида фаоллиги, илмий ва ижодий салоҳияти билан бир қаторда замонавий ахборот технологияларининг сўнги ютуқларини ўзлаштиришга бўлган интилиши билан ҳам ажралиб туради. Уларнинг эҳтиёжини талаб даражасида амалга оширишда ахборот-коммуникацион технологияларининг ўрни бекиёсдир.

Мутахассислар маълумотига кўра, мамлакатимиз ахборот бозорининг асосий истеъмолчилари бўлган бундай ёшлар ўзларини қизиқтирган саволларга жавобни асосан Интернетдаги электрон манбалар ва вебсайтлардан қидирмоқда. Табиийки, бу эҳтиёж уларни Интернет томон етакламоқда. Интернет тармоғига уланиш ва ундан унумли фойдаланиш ахборот коммуникатив технологияларини амалда қўллашдан иборатдир.

Замонавий ахборот технологиялари воситалари ёшларни келажакдаги ўзларини қизиқиш соҳасига, касбига ва турли хил фаолиятига тайёрлашга кўмак беради. Бундан ташқари ахборот коммуникацион технологиялари ёшларни билим олиш, тил ўрганиш, интеллектуал саводхонлиги ва салоҳиятини шакллантиришда, яъни билим олишнинг замонавий усуллари ва технологияларидан фойдаланишга, билим ва малакаларини оширишда янги ёндашувларни қўллашга, янги ғояларни рўёбга чиқариш ва янги кўникмаларни ривожлантиришга имконият яратади.

Таълим жараёнида ёшларни интеллектуал салоҳиятини оширишда мультимедиа технологиялари воситалари алоҳида ўрин тутаяди, яъни мультимедиа воситалари ёрдамида ёшларга билим бериш ва ўқитиш икки баробар самарали бўлмоқда. Таъриба шу нарсани кўрсатадики, таълим жараёнида эшитиш воситалари орқали берилган маълумотларнинг тўртдан бир қисми хотирада қоладиган бўлса, ёшларга берилган маълумотларни видео, яъни тақдимот дастурлари орқали амалга оширсак, ахборотни хотирада сақланиб қолиши ва тасаввур қилиш имконияти 35-70 фоизгача ошади. Шунингдек, ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини оширишга қаратилган маълумотлар аудио, видео ва графика кўринишида мужассамлаштирилган ҳолатда берилса, материалларни хотирада сақлаб қолиш 70-95 фоизга ошиши кузатилмоқда.

Ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини оширишда мультимедиа воситаларидан фойдаланиш куйидаги афзалликларни беради:

- таълим жараёнида берилган маълумотларни чуқурроқ ва мукамалроқ ўзлаштириш имкониятининг мавжудлиги;
- таълим олишнинг янги соҳалари билан қизиқиш, унга интилиш иштиёқини янада ошиши;
- таълим жараёнида билим олиш вақтининг қисқариши натижасида вақтни тежаш имкониятига эришиш ва шунинг ҳисобига кўпроқ билимга эга бўлиш;
- олинган билимлар самарадорлигини юқори даражаллиги, ёшлар хотирасида узок муддат сақланиши ва уни амалиётда қўллаш имкониятини мавжудлиги;

Ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, уларнинг бандлигини таъминлаш, ахлоқий ва ақлий кўникмаларини оширишда бутун жаҳон Интернет тармоғидан керакли маълумотларни танлаш ва улардан мақсадли равишда фойдаланиш муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Ёшларимизни билимга чанқоқлиги, ўқиш, изланиш ва жамоат ишларида фаоллиги, илмий ва ижодий салоҳиятини оширишга бўлган интилиши уларни халқаро Интернет тармоғидан фойдаланиш эҳтиёжини яратмоқда, чунки Интернет тармоғидан ёшларни қизиқтирган барча соҳалари бўйича керакли маълумотларни, мавзуларни, тестларни, рефератларни ва ҳар хил материалларни топиб олиш имкониятини яратади, яъни ёшларимизнинг интернет билан янада мустақам алоқа қилиш, ўз веб-саҳифаларини яратиш ва бойитиб бориш, янгиликлардан бохабар бўлиш ва уларни ёритиш, мунтазам равишда ўз устида мустақил ишлаш, таълим ва бошқа соҳаларга тегишли лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва унда қатнашиш, турли анжуман ва форумларда иштирок этиш имкониятларини кенгайиб боришига олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда электрон почталардан фойдаланиш эса ёшларни ташқи муҳит билан алоқасини кенгайтиради, республикамиз вилоятлари ва хорижий давлатларда яшаётган, ўқиётган ҳамда ижод қилаётган тенгдошлари билан дўстлашиш, бе-восита мулоқот қилиш ҳамда ўзларининг қизиқишлари, мақсадлари юзасидан фикр алмашиш имконини беради. Бу эса уларни билим доираси, тасаввурини ва интеллектуал салоҳиятини ошириш учун хизмат қилади.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА АХБОРОТ-ТЕХНОЛОГИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ

Ахмеджанов Н.
ЖДПИ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Бугунги кунда барча соҳалар каби ўқув жараёнини ҳам компьютер ва ахборот технологияларисиз тасаввур этиш қийин. Бу эса компьютер ва ахборот технологияларининг имкониятларидан фойдаланиш барча масалаларнинг ечимини ҳал қилади, яъни ахборотларни узатиш ва қайта ишлаш - бу билим, малака ва кўникмаларни тўлиқ шакллантиришни кафолатлайди дегани эмас, чунки буларнинг барчаси фақатгина ўқитишнинг самарали кўшимча воситаларидан бири бўлиб ҳисобланади холос.

Ана шунинг учун ҳам замонавий ахборот-технологиялардан таълим тизимида фойдаланиш куйидаги йўналишларда амалга оширилади:

– ахборот-коммуникацион технологиялар ўрганиш объекти сифатида, яъни талабалар билим олиш жараёнида янги ахборот технологиялар, шу жумладан компьютер, мультимедия, масофадан ўқитиш, Интернет технологиялари ва уларнинг таркибий қисмлари ҳамда фойдаланиш соҳалари бўйича умумий тушунча ва малакаларга эга бўладилар;

– ахборот-коммуникацион технологиялар ўқитиш воситаси сифатида, яъни замонавий ахборот ва педагогик технологиялар асосида талабаларга билим берилади, яъни умумтаълим ҳамда мутахассислик фанларини ўқитишда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланилади. Маъруза, амалий ва лаборатория машғулотлари компьютерларнинг замонавий дастурий воситалари асосида ташкил этилади, шу билан бирга фанлараро интеграция амалга оширилади;

– таълим жараёнини бошқариш воситаси сифатида, яъни таълим муассасасининг ўқув, маънавий-маърифий ва илмий-таъқиқот ишлари фаолияти самарадорлигини оширишда ахборот-коммуникацион технологиялар асосида ахборотлаштириш, таҳлил ва башорат қилиш тизимини яратиш ҳамда уни амалиётга жалб этиш;

Инсониятнинг ахборот олишга бўлган эҳтиёжи кун сайин ортмоқда, шу билан бирга улар учун ахборотларнинг қандай усулда ва қай йўсинда олиш муҳим аҳамиятга эга. Бу маълумотларни қайта ишлаш ва таҳрирлаш имкониятларини билиш ва уларни узатиш учун нималарга эътибор беришимиз керак деган савол туғилади ва бунда албатта бизларга компьютер техникаси ва унинг воситаларисиз буни амалга ошириш мушкуллигини ҳозирда ҳар бир инсон тушуниб етса керак деб ўйлаймиз. Бундан ташқари маълумотларни китобдан, турли манбаалардан ва ҳозирда жуда муҳим аҳамият касб этаётган Интернет тармоғидан олишимиз мумкин.

Бизга малумки, ахборот технологиялари ҳар доим таълим жараёнларини ажралмас қисми бўлиб келган. Шу билан бирга малакали мутахассисларни тайёрлаш жараёнининг ўзи ҳам ахборот жараёни ҳисобланади. Замонавий компьютер технологиялари пайдо бўлгандан кейингина ахборот ва телекоммуникация технологияларининг ўқиш жараёнидаги роли ва ўрни сезиларли даражада ўзгарди.

Таълим тизимида ахборот коммуникацион технологияларидан куйидаги мақсадларда фойдаланиш мумкин. Биринчидан, ҳар бир таълим олувчи жамиятни ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш шароитида керакли билим ва малакаларга эга бўлмоғи лозим. Бунда ахборот жамиятни ва иқтисодиётни тараққий этишида, унинг ривожланишида энг муҳим асослардан бири ҳисобланади, яъни улар таълим олиш жараёнида табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари тўғрисида, рўй бераётган ўзгаришлар, иқтисодий тараққиёт ва фан -техника янгиликлари тўғрисида тўлиқ ахборотга эга бўлиши ва иш фаолияти давомида уни амалий татбиқ этиши лозим бўлади

Иккинчидан, таълим жараёнида компьютер ва ахборот технологияларидан фойдаланишда асосан ўқиш самарадорлигини кескин ошириш, ўқув -тарбиявий жараёнини замон талаби даража-сида ташкиллаштириш вазифасини амалга ошириши лозим. Бу вазифани бажариш таълим олувчиларни қанча билим ва малакаларга эга бўлганлиги билан эмас, балки ўқув жараёни қандай ташкил этилганлиги, ўқув услубий ва замонавий техник воситалар билан қандай таъминланганлиги билан ўлчаниши керак бўлади.

Таълим жараёнида ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланган учун маълум бир шарт-шароитлар, яъни ахборот ресурслари компьютер, видеопроектор, мультимедия воситалари, принтер, сканер ҳамда замонавий дастурий воситалар мавжуд бўлиши лозим.

Бугунги кунда таълим жараёни самарадорлигини оширишда компьютер ва ахборот технологиялари воситаларининг асосий таркибий қисми: ўқув дастурлари, мультимедия технологиялари, масофадан ўқитишнинг ўқув услубий таъминоти, виртуал лаборатория, электрон дарслик (ЭД), электрон ўқув кутубхонаси, халқаро интернет тизимлари ва бошқалар муҳим аҳамиятга ва ўринга эга бўлади .

Ўқув жараёнининг самарадорлиги ва мукамаллиги ахборотларни билим олувчига қандай тарзда берилишига, улар томонидан қандай қабул қилинишига ва уларни амалиётга қандай татбиқ қилинишига боғлиқ бўлади. Мультимедия технологиялари ўрганилаётган педагогик ва иктисодий жараёнлар тўғрисидаги ҳар бир ахборотни таълим олувчиларга ҳаракатли, овозли ва видеולי кўринишларда баён қилиб беради. Бу эса катта ҳажмдаги ахборотни бериш учун кетадиган вақтни тежаш билан бирга , уларни янги ахборотларни қабул қилиш ва улардан амалий фойдаланиш даражасини оширади.

Хулоса қилиб айтганда, таълим жараёнида компьютер ва ахборот технологияларидан мукамал фойдаланиш учун асосий эътибор энг аввало ўқитувчига ва талабага зарур бўлган шароитни яратишга, компьютерларни ўқув жараёнларида самарали қўллашига, яъни мультимедияли электрон ўқув ва услубий қўлланмалардан кенг миқёсида фойдаланишга қаратилиши лозим.

TEACHING SPEAKING AND THE USE OF AUDIO VISUAL AIDS IN IT

**Хамдамов О.,
Namangan viloyat XTXQTMOHM o'qituvchisi**

These days much attention is paid to learn foreign languages at schools. According to the decree of our first president, foreign languages are supposed to be taught from the first grade, this requires special techniques and teaching skills of the teacher and their role is very important. In order to create a strong positive motivation of students, to learn the language and to achieve the most optimal level of learning, teacher should use modern methods of teaching which are enriched with audio visual aids. Using audio visual aids involves high motivation of students to study a foreign language that enables variety forms of learning. The process of learning a foreign language becomes fun and easy. There are different types of audio visual aids such as: pictures; posters, television, video, flashcards, models, maps, puppets, toys real authentic objects, internet, email and many others. I'd like to talk about the use of pictures.

“A picture is worth a thousand words”.

Process of teaching has three mains components. The components are teachers, students and instructional material. A good teacher should have a great deal of knowledge in using teaching aids when they are teaching, teachers also had better know any kind of teaching aids or media in order that their activity are more effective.

Pictures are common thing in our daily life, they can be found everywhere. Teachers may also draw pictures and bring them into a classroom or ask learners to draw some pictures related to the topic and ask them to describe the picture. Pictures help learners to predict, deduce, infer information, analyse today's world so that it can be brought into today's classroom. Another beneficial reason for using pictures is authenticity. Supardjo and Andayani believe that in the teaching and learning process the picture can be used as learning media. They emphasize that pictures as the media provide many benefits and give real impression to the students which can be media for comprehension of learning topic besides it can stimulate speaking activity [1]. I quite agree with this statement because instead of talking too much it is better to show a picture. For example if you ask anybody not to think of a black dog, they have already thought of a dog. As there is such a proverb “Seeing is believing” or it is better to see once rather than watch a hundred times”. Russel N. Campbell and William E. Rutherford believe that using pictures improves students problem solving skills by guessing the situation using the picture [2]. Sandra Vida gives an excellent activity using pictures named “Borrowed Identity” which is aimed to develop students' speaking [3] and to this activity I'd like to add some other activities such as:

Naming: the teacher may ask different questions related to the picture such as “What is this?” “Is it a...” and pupils answer them.

Describing: Students answer the questions given by the teacher or by the students according to the picture described.

Role plays: The students will be given a situation picture such as (at the airport or in a book store) and the students should make a role play according to the picture but the key words should be presented by the teacher beforehand.

Identification: different questions are asked by students “What is in the box? Is it an animal? Is it a dog?” or is it eatable? Is it tasty? Is it brown or can it go? Can it speak? Does it bark? And others.

Picture stories: the pictures should be mixed and the students should guess and put them in order make up a story according to the picture.

Memory games: The teacher places a selection of pictures or objects and students have a few minutes to memorize them and tell as many of the names as they can remember.

Story circle: a picture will be shown to the students and according to the picture one student begins a tale and stops after a few sentences, the next student picks up the story thread and continues it then stops. Next student adds to it and so on until the tale comes to a resolution. When selecting a picture, some points should be kept in mind. The coloured pictures are more effective than black and white ones and can be used for many purpose, the picture should tell the learner something familiar to connect it with real life. They should be related to learners' previous experiences, they can be associated with places, objects, persons, events or animals of which they are familiar. By exploring this concept I have learnt a lot and I recommend other teachers to use pictures more often in their classes.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

**Xudayberdiev B.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Mustaqillik yillarida o'z mustaqil fikriga ega, har jihatdan yetuk jahon standartlariga mos keladigan barkamol avlodni voyaga yetkazish maqsadida O'zbekiston Respublikasi tal'm tizimida o'ziga xos pedagogik texnologiyalar maktabi yaratildi. Hozirgi kunda tal'im tizimida hal etilishi zarur muammolardan biri sobiq sho'rolar davridan qolgan mafkuraviy qarashlardan voz kechib, ta'lim tizimida uzviylikni taminlash, zamonaviy bilim va dunyoqarashga ega o'quvchilarni tayyorlash, tal'im sifatini oshirish masalasidir. Chunki, jamiyat, yurtimiz kelajagi ko'p jihatdan o'quvchilarimizning ilmiy, axloqiy va ma'naviy saviyasiga bog'liq.

Har bir davlatining bugun va kelajagi mamlakat ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan boshlanadi. Zero, millatning istiqboli shu zaminda ulg'ayib kelyotgan o'gil-qizlarning kamoli bilan chambarchas bog'liq.

Aslida, yurtimizda ta'lim tizimi islohatiga ustivor vazifa sifatida qaralishining zamirida ham ayni farzandlarimizning kelajagiga qayg'urish orqali Vatanning ertangi taraqqiyotini ko'rish istagi mujassam.

Ana shu maqsadda yoshlarimizga zamonaviy bilimlar berishimiz, yangiliklar bilan qurollantirishimiz, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirmog'imiz zarur.

Bu borada ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsiyalarni tatbiq etish, sifat va mazmunga samaradorlikka erishish yangi dastur va standartlarni o'zlashtirish, o'quvchini erkin fikr yuritishga, o'z shaxsiy pozitsiyani qat'iy himoya qilishga o'rgatishga zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati katta.

Hozirgi kunda pedagogik texnologiya va zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari ta'lim tizimining sifat va samaradorligini oshirish asosiy vositalaridan biri bo'lib ta'lim sifatini keskin oshishida, nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyatni axborotlashtirishda, respublika iqtisodiyotining rivojlanishida va jahon axborot muhitida respublikamiz o'zining munosib o'rniga ega bo'lishida muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda hukumatimiz va Prezidentimiz sa'yi harakatlari bilan yosh ayldodning barkamolligiga, kelajagiga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarni qo'llab-quyyatlash, intellektual salohiyatini oshirish, qobiliyatini yuzaga chiqarish, ularni hayotga ya kasb-hunarga tayyorlash borasida ta'lim muassasasida ta'limning noan'anaviy turlaridan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib samarali ishlar tashkil etilmoqdaki, bu o'z-o'zidan ularning barkamol shaxs bo'lib etishishlarida muhim ro'l o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyaning ta'lim tizimidagi afzalligi ta'lim jarayonini bir butunlikda ko'rib, ta'lim maqsadi unung mazmuni, bilim berish usuli, yositalari ta'lim bosqichlarini loyihalab, uni nazorat qilish va natijalarini baholash kabi qismlarni uzviy bog'lashdan iboratdir.

Zamonaviy pedagogik texnologik tizim sifatida o'quvchilarni bilish faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish va amalga oshirishni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarda shakilllashtirish uchun ma'lum bir shart-sharoitlar bo'lishi lozim. Jumladan, axborot resurslari bo'lishi kerak, shaxsiy kompyuter, proyektor, multimediya vositalari raqamli fotoapparat, videokamera, printer, elektron adabiyotlar va boshqalar.

Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'limni rivojlantiruvchi tamoyillariga asoslanadi va o'quvchi shaxsini tarbiyalashga yo'naltiradi. Pedagogik texnologiyaning markaziy qismida o'qituvchi va o'quvchi turadi. Ular o'rtasida o'zaro hamkorlik, o'zaro muloqot, ularning bir-biriga ko'rsatgan aks ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bera olishi zarur. Buning uchun o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan talablar, ta'limni tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, o'quvchining aqliy va jismoniy jihatdan rivojlanishiga xizmat qiluvchi usullarning ular bilan hamkorlik qilish, uni o'qish va o'rgatishga yo'naltirish, o'quvchi faoliyatini to'g'ri tashkil etish, ular bilan muloqotga kirishish pedagogik faoliyatni tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va kelishmovchiliklarni birgalikda bartarab etish, auditoriyada ishchanlik muhitini yaratish, o'quvchi faoliyatini aniq va to'g'ri baholashga imkon beruvchi metodlar bilan qurollangan bo'lishi kerak.

Darslarda qanday zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish shu darsda qaysi bilim, ko'nikma va malakalar o'zlashtirishini nazarda tutadi. Bu jarayonda o'quvchining faolligi va qiziquvchanligini ta'minlab borish kerak. Aks holda ko'zlangan natija samarasiz yakunlanishi mumkin.

Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan darslar o'quvchilar egallagan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqishlariga qaratiladi.

Hozirgi davrda mahoratli va malakali pedagog bo'lish uchun, albatta, kompyuter va axborot texnologiyalari sohasi bo'yicha bilimlarni yaxshiroq egallash zarur. Xulosa o'rniga shuni aytish kerakki, davlat va jamiyat talablarini chuqur anglab etgan har qaysi o'qituvchi, yangilikka va islohatlarga doimo tayyor turishi, unda faol ishtirok etish tashabbuskorlik ko'rsatish, ta'lim tizimida yuqori samoradorlikka erishish uchun avvalo, o'z ustida tinimsiz ishlashi, kasbiy mahoratini oshirib borishi, zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalardan xabardor bo'lishlari lozim.

DARS JARAYONLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH TIZIMINI YARATISH

**To'layeva M.,
Buxoro shahri 12-maktabi o'qituvchisi**

"Farzandlarimizni sog'lom va barkamol qilib voyaga yetkazish, bu maqsadga erishish, hech shubhasiz, davlatimizning e'tibor markazida turishi, olib borilayotgan siyosatimizning ustivor yo'nalishi bo'lib qolishi shart".

I.A.Karimov

Mustaqillik yillarida o'z mustaqil fikriga ega. har jihatdan yetuk jahon standartlariga mos keladigan barkamol avlodni voyaga yetkazish maqsadida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida o'ziga xos pedagogik texnologiyalar maktabi yaratildi. Hozirgi kunda ta'lim tizimida hal etilishi zarur muammolardan biri sobiq sho'rolar davridan qolgan mafkuraviy qarashlardan voz kechib, ta'lim tizimida uzviylik va uzviylikni taminlash, zamonaviy bilim va dunyoqarashga ega o'quvchilarni tayyorlash, ta'lim sifatini oshirish masalasidir. Chunki, jamiyat, yurtimiz kelajagi ko'p jihatdan o'quvchilarimizning ilmiy, axloqiy va ma'naviy saviyasiga bog'liq.

Har bir davlatining bugun va kelajagi mamlakat ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Zero, millatning istiqboli shu zaminda ulgayib kelyotgan o'g'il-qizlarning kamoli bilan chambarchas bog'liq.

Aslida, yurtimizda ta'lim tizimi islohatiga ustivor vazifa sifatida qaralishining zamirida ham ayni farzandlarimizning kelajagiga qayg'urish orqali Vatanning ertangi taraqqiyotini ko'rish istagi mujassam.

Ana shu maqsadda yoshlarimizga zamonaviy bilimlar berishimiz, yangiliklar bilan qurollantirishimiz, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirmog'imiz zarur.

Bu borada ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsiyalarni tatbiq etish, sifat va mazmunga samaradorlikka erishish yangi dastur va standartlarni o'zlashtirish, o'quvchini erkin fikr yuritishga, o'z shaxsiy pozitsiyani qat'iy himoya qilishga o'rgatishga zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati katta.

Hozirgi kunda zamonaviy axborot va o'sib o'rniga ega bo'lishida muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda hukumatimiz va Prezidentimiz sa'yi harakatlari bilan yosh ayldodning barkamolligiga, kelajagiga

qaratilgan islohotlar amalga oshirilmogda. Yoshlarni qo'llab-quvvatlash, intellektual salohiyatini oshirish, qobiliyanini yuzaga chiqarish, ularni hayotga kasb-hunarga tayyorlash borasida ta'lim muassasasida ta'limning noan'anaviy turlaridan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib samarali ishlar tashkil etilmoqdaki, bu o'z-o'zidan ularning barkamol shaxs bo'lib etishishlarida muhim rol o'naydi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyaning ta'lim tizimidagi afzalligi ta'lim jarayonini bir butunlikda ko'rib, ta'lim maqsadi unung mazmuni, bilim berish usuli, yositalari ta'lim bosqichlarini loyihalab, uni nazorat qilish va natijalarini baholash kabi qismlarni uzviy bog'lashdan iboratdir.

Zamonaviy pedagogik texnologik tizim sifatida o'quvchilarni bilish faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish va amalga oshirishni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarda shakllashtirish uchun ma'lum bir shart-sharoitlar bo'lishi lozim. Jumladan, axborot resurslari bo'lishi kerak, shaxsiy kompyuter, proektor, multimediya vositalari raqamli fotoapparat, videokamera, printir, elektron adabiyotlar va boshqalar.

Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'limni rivojlantiruvchi tamoyillariga asoslanadi va o'quvchi shaxsini tarbiyalashga yo'naltiradi. Pedagogik texnologiyaning markaziy qismida o'qituvchi va o'quvchi turadi. Ular o'rtasida o'zaro hamkorlik, o'zaro muloqot, ularning bir-biriga ko'rsatgan aks ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bera olishi zarur. Buning uchun o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan talablar, ta'limni tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, o'quvchining aqliy va jismoniy jihatdan rivojlanishiga xizmat qiluvchi usullarning ular bilan hamkorlik qilish, uni o'qish va o'rgatishga yo'naltirish, o'quvchi faoliyatini to'g'ri tashkil etish, ular bilan muloqotga kirishish pedagogik faoliyatni tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va kelishmovchiliklarni birgalikda bartarab etish, auditoriyada ishchanlik muhitini yaratish, o'quvchi faoliyatini aniq va to'g'ri baholashga imkon beruvchi metodlar bilan qurollangan bo'lishi kerak.

Shaxsga uning butun umri davomida kerak bo'ladigan bilimlarni birdaniga berish mumkin emas, chunki shunday tez rivojlanayotgan shiddatli zamonda bu bilimlar tez fursatda o'zgarib, boyib yangilab bormoqda. Bunday tarzda jamiyat taraqqiyotida orqada qolib ketmaslik uchun o'qituvchilarimiz mustaqil bilim olishga e'tibor qaratib o'zlarida bunday ko'nikma va malakalarga ega bo'lish zarurlari tug'iladi. Xuddi shu maqsadda o'quvchilarda ham shunday ko'nikma va malakalarni shakllantirib borishlari ushun shart-sharoitlar yaratib berishlari kerak. Bunday sharoitda olingan bilimlarni amaliyotda qo'llab borishga erishish kerak bo'ladi, chunki amaliyotga tadbiiq etilmagan bilimlar tez orada unutilib ketilishi mumkin.

Darslarda qanday zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish shu darsda qaysi bilim, ko'nikma va malakalar o'zlashtirishini nazarda tutadi. Bu jarayonda o'quvchining faolligi va qiziquvchanligini ta'minlab borish kerak. Aks holda ko'zlangan natija samarasiz yakunlanishi mumkin.

Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan darslar o'quvchilar egallagan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqishlariga qaratiladi.

Hozirgi davrda mahoratli va malakali pedagog bo'lish uchun, albatta, kompyuter va axborot texnologiyalari sohasi bo'yicha bilimlarni yaxshiroq egallash zarur. Pedagoglarning ish faoliyati ko'proq axborotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish bilan bog'liq bo'lganligi uchun ushbu axborotlardan samarali foydalana olish bilim va malakasini egallash zarurati paydo bo'ladi. Har bir pedagog jamiyatni ta'lim tizimi sohasini axborotlashtirish jarayonida yetuk mutaxassis sifatida kun sayin oshib borayotgan axborot oqimida bemalol yo'l topa olishi uchun u kompyuter, axborot-komunikatsion va boshqa zamonaviy texnologiyalar yordamida tegishli axborotni ola bilishi, qayta ishlay olishi va undan samarali foydalana olishi kerak bo'ladi. Bu o'z vaqtida ta'lim tizimi sifat va samaradorligini oshirishni ta'minlaydi.

Xulosa o'rniga shuni aytish kerakki, davlat va jamiyat talablarini chuqur anglab etgan har qaysi o'qituvchi, yangilikka va islohatlarga doimo tayyor turishi, unda faol ishtirok etish tashabbuskorlik ko'rsatish, ta'lim tizimida yuqori samaradorlikka erishish uchun avvalo, o'z ustida tinimsiz ishlashi, kasbiy mahoratini oshirib borishi, zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalardan xabardor bo'lishlari lozim.

INFORMATSION TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARNING TA'LIMDAGI TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

**Xayriyev F.,
BuxDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Elektron o'quv adabiyotlari – zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma'lumotlarni jamlash, tasvirlash, yangilash, saqlash, bilimlarni interaktiv usulda taqdim etish va nazorat qilish imkoniyatiga ega

bo'lgan manba hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim tizimida fan va texnologiyalarning rivojlangani sari mazmuni tez o'zgaruvchan, chuqurlashtirilib o'qitiladigan umumkasbiy va maxsus fanlar bo'yicha asosan oz adadli elektron o'quv adabiyotlarini tayyorlash o'qitish jarayonida yaxshi samara beradi.

Elektron o'quv adabiyotlari bilim oluvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirishga va qo'shimcha ma'lumotlar bilan ta'minlashga yo'naltirilgan bo'ladi. Ta'limni isloh qilish shunday elektron o'quv adabiyotlarini yaratishni talab qiladiki, ularning mavjud bo'lishi ta'lim oluvchilar va o'qituvchilar uchun, ta'lim muassasi va uy sharoitida bir xil bo'lgan kompyuterli muhitni ta'minlashni taqoza etadi.

Elektron o'quv adabiyotlari bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina tushunchalarning keng ma'nodagi izohli talqini kompyuter va axborot texnologiyalari rivojlanib borishi bilan yanada kengayib borayotgan bilimlar bilan to'ldirilib borilmoqda. Shuning uchun elektron o'quv adabiyotlari yaratish bilan bog'liq bo'lgan asosiy tushunchalarni oydinlashtirib va aniqlashtirib o'tishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Tajribaviy-amaliy avtomatlashtirilgan tizim – bevosita fizik ob'yektlar va yoki matematik modellar yordamida tajriba ishlari, va eksperimental izlanishlar o'tkazishni ta'minlaydigan texnik va dasturli vositalar majmuasi.

Uzoqlashtirilgan kompyuter dasturi – avtomatlashtirilgan tajribaviy- amaliy harakatlanish tizimi bo'lib, unda jismoniy obyekt bilan ish obyektini joylashgan o'rindan katta masofada uzoqlashtirilgan kompyuter bilan amalga oshiriladi.

Elektron xrestomatiya – elektron axborotli o'quv nashrining muhim turi bo'lib, o'zida gipermediya obyektlarning tashkillashtirilgan jarayonini namoyon qiladi. Xrestomatiya mazmunida qo'llanma, mualliflar, nomlanishlar, jumlar va boshqalar bo'yicha izlash mexanizmlari mavjud.

Elektron kutubxona – o'quvchi hamda pedagoglar uchun hujjatlashtirish va xavfsizlikning xususiy tizimi bilan ta'minlangan, to'liq matnli elektron axborotni resurslar, telekommunikatsiya vositalari asosida jamlash va yetkazish imkoniyatini ta'minlovchi dasturli majmuadir.

Elektron nashr – grafikli, matnli, raqamli, nutqli, musiqali, video-foto va boshqa axborot obyektlar jamlanmasi. Bitta elektron nashrda axborotli manbalar, axborotga ishlov berish, boshqarish tuzilmasi ajratilgan bo'lishi mumkin. Elektron nashr istalgan elektron tashuvchida bajarilishi mumkin, shuningdek, elektron kompyuter tarmog'ida chop etilish mumkin.

Elektron tajriba – real obyektlar, mahsulotlar va mavjudotlar ko'rgazma modellarini yaratish va izlanish imkonini beruvchi elektron muhit.

Elektron uslubiy qo'llanma – pedagogik tajribani umumlashtirish va uzatish hamda ta'lim faoliyatining yangi modellarini shakllantirish va tarqatish shakli. Elektron uslubiy qo'llanmada pedagogik tajriba mashg'ulotlarning raqamlashtirilgan video lavhalar, elektron yoki unga o'girilgan shaklda yaratilgan o'quvchilar ishlarini darslar bo'yicha rejalashtirilgan shaklida ko'rsatiladi. Elektron uslubiy qo'llanma qog'ozli komponentni o'z ichiga olishi mumkin.

Elektron lug'at – an'anaviy "qog'ozli" lug'atga mos keluvchi elektron axborot manbai. Kompyuter versiyada so'z yoki so'zlar guruhiga maxsus ajratilgan ko'rsatma bilan istalgan dasturdan chaqarilishi mumkin. An'anaviy lug'atlardan farqli ravishda elektron lug'at matn va grafikaviy tasvirlar bilan bir qatorda video va animatsion lavhalar, tovush, musiqa va boshqalar bilan birga media-obyektlarning butun spektrlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Elektron nazoratdan o'tkazish (testlashtirish) – EO'N ning komponenti bo'lib, an'anaviy kompyutersiz testlashtirishning analogidir. Elektron testlashtirish holatida kompyuter test va uning natijalarini ko'rsatib beradi, bu bilan bog'liq bo'lgan algoritmlarni joriy qiladi. (Masalan, bajarilgan yoki o'tkazib yuborilgan topshiriqlarga qaytish imkoniyatining borligi yoki yo'qligi, bitta testga vaqtning chegaralanganligi va hokazo).

Elektron o'quv qo'llanmasi – darslikni qisman yoki to'liq almashtira oladigan yoki to'ldiradigan rasmiy tasdiqlangan elektron o'quv nashri.

Elektron tashuvchi – raqamlashtirilgan axborotni saqlash vositasi. Eng ko'p tarqalganlari magnitli (magnit tasma, magnitli disk va boshqalar) va optik (CD-ROM, DVD, CD-R, CD-I) elektron tashuvchilardir.

Bilimlar, ko'nikmalar va mahoratlarni pedagogik testli nazorat qilish tizimi – test nazoratida harakatga keltirilgan pedagogik, uslubiy, texnikaviy, tashkiliy resurslar birligi.

Masofali o'qitish – o'quv yurtidan uzoq masofadagi jismoniy shaxsga o'qituvchilarning doimiy maslahat olish bilan ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydigan zamonaviy pedagogik, kompyuterli va telekommunikatsion texnologiyalar, uslublar va vositalar majmuasi. O'qitishning masofali shakli o'quv jarayonini joriy qilishga vaqtinchalik va hududiy talablarni reglamentlashtirmaydi.

Elektron darslik (ED) – kompyuter texnologiyasiga asoslangan o'quv uslubini qo'llashga, mustaqil ta'lim olishga hamda fanga oid o'quv materiallar, ilmiy ma'lumotlarning har tomonlama samarador o'zlashtirilishiga mo'ljallangan bo'lib:

- o'quv va ilmiy materiallar faqat verbal (matn) shaklda;
- o'quv materiallar verbal (matn) va ikki o'lchamli grafik shaklda;
- multimedia (multimedia – ko'p axborotli muhit) qo'llanmalar, ya'ni ma'lumot uch o'lchamli grafik ko'rinishida, ovozi, video, animatsiya va qisman verbal (matn) shaklda;
- taktil (his qiluvchi, seziluvchan) xususiyatga ega, ta'lim oluvchini kompyuter ekrani olamida o'zining stereo nusxalari tasvirlangan real olamga kirib borishi va undagi obyektlarga nisbatan tasavvurini yaratadigan shaklda ifodalanadi.

Elektron darslik universal dasturiy ta'minot bo'lib, u muayyan kasbiy faoliyatning o'qish turlari yoki axborot turlarini qayta ishlashni avtomatlashtirishga imkon beradi.

Elektron darslik quyidagi xossalarga ega bo'lishi kerak:

- o'quv mashg'ulotlarini yuqori sifatli darajasida o'tkazilishni ta'minlash;
- bilimlarning o'zini hosil qilish va baholash imkoniyatlarini yaratish;
- ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni o'zaro yaqinlashtirish;
- axborotli-ta'lim resurslari rivojlanishining garmonik tasnifiga ega bo'lish;
- matnli va boshqa axborotli materiallar yangilangan (gipermatnlar) va illyustratsiyalangan (multimediya vositalari, rasmlar, jadvallar, diagrammalar va boshqalar);
- elektron darslik ta'lim jarayoniga odatdagi darslikdan o'zgacha, inson miyasi imkoniyatlarini, xususan, eshitish va emotsional xotirasini jalb qilib, shuningdek kompyuter samaradorligidan foydalanib tushunishni, mavjud tushunchalar va misollarni eslab qolishni maksimal darajada yengillashtirishi kerak.

Elektron darsliklarning quyidagi turlari mavjud:

I. Elektron darsliklarni foydalanish bo'yicha 2 turga ajratish mumkin:

- Jamoaviy foydalanishga mo'ljallangan elektron darsliklari kompyuterning katta tizimli resurslarini talab qilmasligi kerak, chunki ular ko'pincha serverlarda o'rnatiladi va ularga kompyuter tarmog'i orqali yaqinlashish imkoni beriladi;
- Individual foydalanishdagi elektron darsliklari o'quv materialini ta'lim oluvchi ishtirokida yoki ishtirokisiz o'rganish uchun mo'ljallangan.

Elektron darsliklarning ikkala turidan ham ma'ruza mashg'ulotlarida foydalanish mumkin. O'quv materiallarini yetkazib berish bo'yicha bunday turdagi elektron darsliklar bir bo'lim yoki modul o'quv materialini o'zlashtirib turib, navbatdagi bo'limga yoki modulga o'tishga yo'l qo'ymaydi.

II. Elektron darsliklarni o'quv axborotlari va materiallarining yangilanishi bo'yicha quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- Uzluksiz yangilanishli elektron darsliklar, asosan, elektron o'quv bazalarida (portallar, veb-saytlar va boshqalar) yoki elektron kutubxonalarda joylashtiriladi;
- Davriy yangilanishdagi elektron darsliklar, asosan, turli xildagi axborotning elektron tashuvchilarini tasvirlaydi (disketlar, CD-disklar va boshqalar).
- Elektron darslik quyidagi kategoriyalarga ega bo'lishi kerak, elektron darsliklarning kategoriyalar bo'yicha sinflanishi quyidagi talablar majmuasiga asoslangan:
  - pedagogik talablar (didaktik va uslubiy talablar kiradi);
  - psixologik talablar;
  - texnikaviy talablar.

Elektron darsliklarning kategoriyalari “*” (yulduzcha) bilan belgilanadi. Yulduzchalar soni elektron darslikning sifati va murakkabligi darajasining oshishi bilan mos ravishda ko'payadi. Elektron darsliklar to'rtta kategoriya bo'yicha sinflanadi. Oliy kategoriyadagi elektron darsliklar to'rtta yulduzcha bilan “****”, past kategoriyadagi elektron darsliklar bitta yulduzcha bilan “*” belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida information texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim jarayoni yanada yangi bosqichlarga ko'tariladi.

ИЛҒОР ИННОВАЦИОН ҒОЯЛАР ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ КАШФ ЭТИШ .

**Нуриллаева Г.,
Ғиждувон педагогика коллежи ўқитувчиси**

Мамлакатимизда инновацион ғоялар ва уларни қўллаб қувватлаш каби масалалар Давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Жумладан 2018 йилни “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб қувватлаш йили” деб эълон қилиниши ва Давлат Дастурининг қабул қилинишида инновацион ғоялар ва уларни рағбатлантирилишига кенг имкониятлар эшиги очиб берилди.

Тарихнинг ҳар бир даврини ўрганиш мобайнида шундай хулосага келиш мумкинки, замонга мос равишда ҳар бир даврда ўзига хос янги ғояларга, кашфиётларга давлатлар тараққиёти учун доимо эҳтиёж сезилган, лекин бунинг учун имкониятлар ҳар доим ҳам бўлавермаган. Бунинг оқибати эса мамлакатлар тараққиётига етарлича таъсир кўрсатган. Шу боис ҳам тарих бу мавзуда хулоса қилиб ўйланишга ва керакли мулоҳазалар юритишга яхшигина устозлик қила олиши табиийдир.

Замоннинг зайли билан бугунги даврга келиб минг шукрлар бўлсинки, илғор инновацион ғоялар ва технологияларни кашф этиш ва уни оммалаштириш ҳар бир тизимнинг устувор вазифаларидан бирига айланди.

Жумладан, Юртбошимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264-сон фармони, 2017 йил 1 ноябрдаги “Илмий-тадқиқот муассасаларининг инфратузилмасини янада мустаҳкамлаш ва инновацион фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3365-сон қарорининг эълон қилиниши, инновацион ғоялар ва кашфиётларга имкониятларнинг янги даврини бошлаб берди.

Луғавий жиҳатдан “инновация” (“innovation”) тушунчаси инглиз тилидан таржима қилинганда “янгилик киритиш” деган маънони англатади.

Инновацияларнинг ҳар қандай янгиликдан фарқи шундаки, у бошқариш ва назорат қилишга имкон берадиган ўзгарувчан механизмга эга бўлиши зарур. П.Подласийнинг фикрига кўра, таълим инновациялари педагогик тизимнинг тамомила ўзгариши, ўқув жараёнининг ўзгариши, педагогик назариянинг ўзгариши, ўқитувчи фаолиятининг ўзгариши, ўқувчи (талаба) фаолиятининг янгиланиши, педагогик технологиянинг ўзгариши, таълим мазмунининг янгиланиши, ўқитиш шакли, метод ва воситаларининг ўзгариши, таълим тизими бошқарувнинг ўзгариши, натижаларнинг ўзгаришларга сабаб бўлади. Демак ҳар қандай катта-кичик инновациялар кўплаб жараёнларни янгиланишига сабаб бўла олади.

Ҳозирда барча соҳалар каби таълим тизимида ҳам инновацион ғоялар ва кашфиётлар зарурати кун сайин ошиб бормоқда. Шу жумладан замонавий инновацион ғоялар ва технологиялардан фойдаланиб дарс ўтиш бир неча имкониятлар эшигини очиш билан бирга кўплаб ютуқларга ҳам сабаб бўлмоқда. Зеро, замонавий таълимнинг асосий мақсади фақат билим бериш эмас, балки ўқувчи ёшларда мавжуд иқтидор ва қобилиятларни шакллантиришдан иборатдир.

ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ.

**Рустамова Ш.,
Ғиждувон педагогика коллежи ўқитувчиси**

«Таълим тўғрисида»ги қонун ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг қабул қилиниши Ўзбекистон Республикасида таълим тизимини кенг миқёсда ислоҳ қилишнинг бошланиши бўлди. Таълим тизимини дунё стандартлари даражасига етказиш ушбу ислоҳотнинг муҳим вазифаларидан биридир. Жаҳонда замонавий таълимнинг характерли томони шундаки таълимни ахборотлаштириш ва ахборий жамиятнинг эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда кадрларни тайёрлаш ҳисобланади. Бу Ўзбекистон Республикаси таълимида ҳам рўй бермоқда, ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати «ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва ахборот тизимларини ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришнинг замонавий жаҳон тамойилларини ҳисобга олган ҳолда миллий ахборот тизимини яратишга қаратилган».

Республикамизда ўқитиш технологияларини замонавийлаштиришни жадаллаштириш ривожланган иқтисодий мамлакатларга қараганда янада долзарб аҳамиятга эга. Чунки ҳозирги кунда миллий таълим тизимининг салоҳияти иқтисодий ривожланишнинг янада юқори поғонасига кўтарилишга амалий имконият таъминловчи асосий ижтимоий ресурс сифатида гавдаланади.

Ҳозирги кунда ҳар бир мутахассисдан ахборот технологиялари ва коммуникацияларини билиш ва уни амалиётга қўллаш олиш талаб қилинмоқда. Шу соҳанинг етакчи олимлари таъбири билан айтганда, “Ахборот технологияси- машинасозлик қишлоқ хўжалиги, тиббиёт, қурилиш, савдо-сотиқ, саноат, халқ-хўжалигининг ҳамма тармоқларида ижтимоий-иқтисодий йўналишларда, мустақилликни мустаҳкамлашнинг мададкори бўлиб хизмат қилиши керак”.

Шу ўринда ахборот технологияларни таълим жараёнига тадбиқ этишнинг афзалликларига шундайки, таълим жараёнида компьютерлар ва ахборот коммуникация воситаларининг қўлланилиши, ўқувчиларнинг улар билан бемалол ишлаш олишлари педагогик жараёндаги энг муҳим камчиликлардан ҳисобланган субъективизмни чеклайди.

Шунинг билан биргаликда таълим жараёнига ахборот технологияларини жорий этилиши ўқитувчи (педагог) вазифасининг ўзгаришига сабаб бўлади, яъни педагог таълим-тарбия беришдан кўра кўпроқ тадқиқотчи, ташкилотчи, маслаҳатчи ва дастурловчига айлана боради. Демак, педагогнинг тайёргарлик даражасини биринчи ўринда ҳал қилиниши ҳамда ўқитувчининг ахборотлар билан ишлаши у фаолият кўрсатаётган таълим муассасасининг ахборотлар тизими билан қай даражада таъминланишига ҳам боғлиқдир.

Умумий ҳулоса сифатида таъкидлаш жоизки, ўқитиш самарадорлигининг муҳим шarti ўқитишнинг шакллари қулайлаштириш ҳамда таълим-тарбия мазмунини чуқурлаштиришдир. Зеро бугунги куннинг ўткир талаби ҳар тамонлама етук, мустақил фикрлай оладиган ҳамда ўз мақсадлари сари дадил қадам боса оладиган баркамол авлодни тарбиялашдан иборатдир.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН Фойдаланиш.

**Темирова А.,
Ғиждувон педагогика коллежи ўқитувчиси**

Таълим тизимига янги педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини олиб кириш бугунги куннинг муҳим масалалари сирасига киради. Таълим-тарбия жараёнига ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш орқали бир қанча қулайликлар яратилади. Демакки, юртимизда фан-техника ривожлангани сайин ахборот олиш имконияти ошиб бормоқда. Тарбияланувчиларга талаб доирасида маълумотларни етказиб беришда, фан-техника ютуқларидан унумли фойдаланиш зарур. Ўсиб, улгайиб келаётган ёш авлодни баркамол қилиб тарбиялашда янги педагогик технологиялардан ўз вақтида ва унумли фойдаланишнинг истиқболли тамонлари намоён бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги №3160-сонли қарориди таъкидланганидек, - “Бугунги кунда дунёда глобаллашув жараёнлари кучайиб, тинчлик ва барқарорликка қарши янги таҳдид ва хатарлар тобора кўпайиб бормоқда. Бундай мураккаб ва таҳликали вазият соҳада амалга оширилган ишларни танқидий баҳолаб, унинг фаолиятини замон талаблари асосида такомиллаштиришни тақозо этмоқда”.

Президентимизнинг ҳалқаро тинчликни таъминлаш соҳасидаги фаолиятини таъкидлаб ўтишимиз жоиз: “Биз ташаббус тариқасида Афғонистонда таълимни қўллаб-қувватлаш бўйича махсус халқаро фонд ташкил этишни таклиф қиламиз. Бундан кўзланадиган асосий мақсад – мамлакатда талаб катта бўлган соҳалар бўйича миллий кадрлар тайёрлаш, истеъдодли талабалар ва ёш олимлар учун стипендия ва грантлар ажратиш борасида афғон томонига кўмаклашишдан иборат. Бизнинг қатъий ишончимизга кўра, жамиятда таълимнинг нуфузини ошириш ва ёшларнинг камолотга интилишини рағбатлантириш – бу барқарор ва изчил тараққиётга эришиш кафолатидир. Буларнинг барчаси, ҳеч шубҳасиз, униб-ўсиб келаётган ёш авлодни зўровонлик ва радикализм мафқурасидан ҳимоя қилишда ёрдам беради.”.

Ўқув жараёнида тингловчилардан ахборот билан ишлаш таянч компетенциялар ривожлантириш долзарб аҳамиятга эга.

2018 йил 22 январда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “«Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили» давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5308 фармонининг қабул қилиниши инновацион ғояларни яратиш соҳасидаги изланишларга янада кенг йўл очиб берилди.

Хулоса қилиб айтганда, машғулотларда АКТдан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш, турли матнларни тинглаш, ўзаро суҳбат ўрнатиш, томошалар уюштириш ҳам мумкин. Машғулотларда бир вақтнинг ўзида барча тингловчиларни диққатини ўзига тортиш ва машғулотлар мазмунини тушунтиришда АКТдан фойдаланишнинг аҳамияти катта. Чунки, АКТ ёрдамида ўқувчига ҳам аудиал, ҳам визуал, таъсир этиш билан бир қаторда уларни эркин, ижодий фикрлаш ва яқка ёки ҳамкорликда ишлаш кўникмаларини шакллантириш имкониятлари жуда кенг.

ПРОЕКТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

**Якубова Ф., Кадырова М., Хужамуратов Э.,
преподаватели Самаркандского педагогического колледжа**

Проектирование – самостоятельный вид деятельности, отличающийся от познавательной деятельности. Проектная деятельность связана с такими понятиями, как «конструирование», «моделирование. Основная цель проектного метода это развитие свободной творческой личности ребёнка, которое определяется и задачами исследовательской деятельности учащихся.

Работая тем или иным проектом, ученики выполняют следующие виды деятельности.

1. Создание слайдов с текстовым изображением. Ученики, используя словари, энциклопедии, представленные на дисках могут создавать слайды по разделам на уроках русского языка.

2. Создание слайдов с графическим изображением. Ученики в этом процессе создают обобщающие таблицы, схемы.

3. Использование информации, заимствованной из сети Интернет, позволяет осуществлять проблемное обучение посредством поиска информации в сети Интернет для подготовки домашнего задания, для написания реферата.

Для решения этой задачи необходимо использовать на информационно компьютерной технологии, так как огромные возможности ИКТ (систематизация, красочность, занимательность, мобильность предлагаемой информации), безусловно, повышается интерес учащихся к уроку и к предмету, а значит, повышается и качество усвоения знаний.

Компьютер может выполнять функции информационной системы, банка данных, автоматизированного справочника.

Компьютерная грамотность учеников предполагает аналогичную грамотность всех учителей-предметников. Вот почему так возможно учителям начинать знакомиться с дидактическими возможностями компьютера, областями наиболее эффективного его применения, с теми изменениями в своей деятельности и деятельности учащихся на уроке, которые связаны с применением компьютера.

В самом деле, компьютер совмещает в себе, причем на качественно более высоком уровне, возможности разнообразных средств наглядности, материалов с печатной основой, технических средств контроля и оценки результатов учебной деятельности.

Компьютеры могут быть с успехом использованы на всех стадиях учебного занятия: они оказывают значительное влияние на контрольно-оценочные функции урока, придают ему игровой характер, способствуют активизации учебно-познавательной деятельности учащихся. Компьютеры позволяют добиться качественно более высокого уровня наглядности предлагаемого материала, значительно расширяют возможности включения разнообразных упражнений в процесс обучения, активизируют все виды памяти (что немаловажно, так как не все дети воспринимают информацию одновременно зрительными и слуховыми образами), а непрерывная обратная связь оживляет учебный процесс, способствует повышению его динамизма, что в конечном счете, ведет к достижению едва ли не главной цели собственно процессуальной стороны обучения – формированию положительного отношения учащихся к изучаемому материалу, интереса к нему, удовлетворения результатами каждого локального этапа в обучении.

Использование ИКТ в процессе обучения в корне изменит характер и содержание многих традиционных видов учебной работы на уроках русского языка и литературы. Вот, например, как

будет проводиться диктант в классе, оборудованном персональным ИКТ и лингафонной аппаратурой. Текст диктанта воспроизводится ИКТ через наушники лингафона. Учащиеся пишут его не в обычных тетрадях, а с помощью специального устройства ввода информации (напоминающего клавиатуру пишущей машинки) «отпечатывают» текст на дисплее. При этом компьютер обеспечивает индивидуальный режим как диктовки, так и контроля за ошибками учащихся: ни одному ученику не надо будет переспрашивать электронного наставника, так как темп диктовки выбирается им с учетом индивидуальных возможностей каждого ученика в отдельности (скорости письма, особенностей памяти и т.п.).

Компьютер обеспечит и проведение индивидуальной работы над ошибками. В обычных условиях все учащиеся на следующем за диктантом уроке работают над типичными ошибками, допущенными в диктанте. Учитель не всегда имеет возможность после выполнения диктанта или другой письменной работы произвести тщательный анализ индивидуальных ошибок учащихся, сделать полную их выборку, вести строгой учет допускаемых ошибок на протяжении всего учебного года.

Все свои реплики ученики произносит устно (не мешая при этом товарищам, так как работает с телефонно-микрофонной гарнитурой), а также вводит их в компьютер с помощью соответствующих клавиш. Таким образом, осуществляется комплексная работа по формированию правописных навыков и развитию умений в таких наиболее продуктивных видах речевой деятельности. Правильно составленная речевая модель просьбы вызывает ответную реакцию: прямо на глазах ученика на экране дисплея он выполняет требуемое действие. Компьютер также анализирует качество выполненной работы, выдает на дисплей количество заработанных учеником очков и оценочный комментарий.

Систематическое использование компьютера на уроке приводит к целому ряду последствий:

- повышению уровня использования наглядности на уроке;
- повышению производительности урока;
- происходит актуализацию познавательных интересов учащихся;
- преподаватель, создающий или использующий информационные технологии, вынужден обращать огромное внимание на логику подачи учебного материала, что положительным образом сказывается на уровне знаний учащихся;
- изменяется отношение учеников к компьютерам, как к дорогой, увлекательной игрушке. Ученики начинают воспринимать его в качестве универсального инструмента для работы в любой области человеческой деятельности.

Применение ИКТ на уроках эффективно, так как это повышает мотивацию учащихся к изучению предмета, развивает внимательность. Уроки получаются более интересными и насыщенными, проходят хорошо на уровне.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

**Tolipova T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o‘qituvchisi**

Maktab ta‘limining poydevori hisoblanmish boshlang‘ich sinflarda, bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan davrda o‘qituvchining zamonaviy texnologiyalarni ta‘lim jarayoniga o‘z o‘rnida tatbiq eta olishi, ilg‘or pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi uning mahoratiga bog‘liqdir. O‘qituvchi darsga pedagogik va axborot texnologiyalariga asoslangan jarayon(dars jarayonini loyihalashtirish, ta‘lim shakli, usuli va vositalarini maqsadli qo‘llash, o‘quvchining faolligini rag‘batlantirish, xolis baholash, rejalashtirilgan va kafolatgan natijaga erishish kabilar) ni amalga oshirsa, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi to‘siq yo‘qoladi, o‘quvchilarning ijodkorligi ortib boraveradi.

Boshlang‘ich ta‘limda kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quv jarayonlarini samarali tashkil etish bugungi kunda ta‘lim sifatini oshirishdagi asosiy vazifalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Bugun boshlang‘ich ta‘limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni qo‘llashga nisbatan qiziqish ortgan. Boshlang‘ich ta‘limda axborot texnologiyalaridan quyidagi yo‘nalishlarda foydalanish mumkin:

1. Dars taqdimotini tayyorlash.
2. Internet resurslari bilan ishlash.

3. Tayyor o'rgatuvchi dasturlardan foydalanish.

Boshlang'ich ta'limda multimedia taqdimotini tayyorlash o'quv materialini tayyorlashning samarali shakllaridan biri hisoblanadi. Taqdimot o'quvchiga darsga yuqori samaradorlikka erishishga sinfning tayyorgarlik holati va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'quv materialini mustaqil saralash imkonini beradi. Bu jarayonda o'qituvchi: o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etadi; yangi materialni jadallik bilan yetkaza biladi; axborotlar tezligi va hajmini animatsiyalar ko'magida boshqara oladi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'limda interfaol metodlarni qo'llash ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Dars mobaynida ma'lum nazariy bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda ayrim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish, ma'naviy sifatlarni shakllantirish, o'quvchi bilimini nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak mahorat va tezkorlik talab qiladi. Bu borada o'qituvchi darslarda foydalanishi mumkin bo'lgan ayrim pedagogik vositalar: ta'kidlovchi savollar, bunda o'quvchining bergan savoliga qarab, uning fikrlash darajasini aniqlash mumkin.

«O'z guruhingni top» mashqi.

O'quvchilarga rangli buklangan qog'ozlar tarqatiladi. Ularga hayvon va parrandalar nomi yozilgan bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarga qog'ozda rasmi berilgan hayvon yoki parranda qanday tovush chiqarsa, ular ham shunday tovush chiqarib o'z guruhini topishlarini tushuntiradi. Masalan: 1. Mushuk (miyov-miyov). 2. Kuchuk (vov-vov). 3. Xo'roz (qu-qu-qu). 4. Sigir (mo'-mo').

Guruhga bo'linib olganlaridan so'ng, guruhga tegishli hayvon yoki parrandalar haqida bilganlarini so'zlab beradilar.

“Darvoza” o'yini.

Bunda ramziy ma'noda 2 ta darvoza "yasaladi" (devorga yozish yoki biror belgi chizish mumkin). O'quvchilar ikki guruhga bo'linadi. Stol ustiga "fil", "tanaffus", "futbol" kabi "f" tovushi ishtirok etgan so'zlar yozilgan kartochkalar to'nkarilib qo'yiladi. Ikki guruh ikki darvozadan o'tadi. O'quvchilar darvozadan o'tayotganda kartochkalardan birini olib, undagi so'zni ovoz chiqarib o'qib o'tadi. Noto'g'ri o'qigan o'quvchiga qaytadan o'qitiriladi. Qaysi guruhdagi o'quvchilar so'zlarni to'g'ri birinchi bo'lib o'qib, darvozadan o'tib bo'lsa, g'olib sanaladi. Bu o'yin o'quvchilarda to'g'ri va tez o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi, shu fanga qiziqishini orttiradi. Bu o'yin 1-sinflarda tayyorlov davri o'qish darslarida tashkil etiladi.

“Aql charxi” o'yini

Bu o'yinda ikki yoki uchta o'quvchilardan iborat guruhchalar ishtirok etadi. Birinchi o'quvchi mavzuga doir termin (so'z)lardan birini aytadi. Ikkinchi o'quvchi birinchi o'quvchi aytgan termin (so'z)ni qaytaradi va bitta termin (so'z) qo'shib aytadi. Yana birinchi o'quvchiga navbat keladi, u ham avvalgi uchta terminni qaytaradi va o'zi bitta termin qo'shib aytadi. Qaysi o'quvchi adashib ketsa yoki aytilgan terminlardan qaytarib aytsa, o'yindan chiqadi. Shu tariqa o'quvchilar guruhi davom etadi. Bu o'yinni tashkil etishda maqsad aniq bo'lishi va o'quvchilarning qaysi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga e'tibor qaratilishi muhim.

Masalan, topishmoqlarga tegishli so'zlarni ayting:

1. Sog' tanda.
2. Sog' tanda – sog' lom aql.
3. Sog' tanda – sog' lom aql, ozodlik.
4. Sog' tanda – sog' lom aql, ozodlik – obodlik.
5. Sog' tanda – sog' lom aql, ozodlik – obodlik. Yurtim.
6. Sog' tanda – sog' lom aql, ozodlik – obodlik. Yurtim deb yuzga kirdim.

O'yin shu tariqa davom etadi. Bir kichik guruhdan keyin yana yangi guruh o'yinni davom ettiradi. Bu o'yin 1-4-sinflar o'qish darslarida tashkil etiladi.

Bu metodlar va usullar o'quvchida kommunikativ qobiliyatning o'sishiga, o'quvchilar orasida hissiy aloqa o'rnatilishiga, muammoli vaziyatlar yechimiga, guruhda ishlashni, o'zgalarning fikrini tinglay olishni va o'z fikrini mustaqil bayon etishni o'rgatibgina qolmasdan, unda o'ziga ishonch, bilimiga tayana olish, shu fanga qiziqishlarining kuchayishiga, keng fikrlashga olib keladi.

O'qituvchi o'quv muhitini hamkorlik asosida tashkil etishi innovatsion texnologiyalarning bir qismidir. Bu o'quvchilarning shu fan ustida yanada ishlashiga yordam beradi. O'quvchilar yakka holda emas, balki juftlikda ishlashi ta'lim jarayoniga qiziqish va kichik guruhlar o'rtasida raqobatni keltirib chiqaradi. O'quvchida guruhda ishlash ko'nikmalarini tarbiyalaydi. O'qituvchi esa dars samaradorligiga erishadi.

КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ДАРСЛАРДА ЛОЙИХА МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Расулова М.,
ЎзПФТИ мустақил тадқиқотчиси

Ҳозирги кунда шахсга йўналтирилган таълим асосида ташкил этилган дарсларда лойиҳа методидан фойдаланиш долзабр ҳисобланади. Инглиз тилини ўқитишда лойиҳа методи ўқувчиларга ҳаётий вазиятлар ҳақида гапириб беришга имкон беради, бу эса инглиз тилини ўрганишга ва эгаллаган билимларини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Масалан, 5-синфда "My school life" мавзуси берилган. Мавзу ўқувчиларга жуда яқин ва таниш. Ўқувчиларга мактаб ҳаёти ҳақида гапириб бериш ва Power Point дастури ёрдамида тақдимот кўринишида тақдим этилади.

Лойиҳа билан ишлашнинг бошланғич босқичида дарс жараёни кириш ва мавзу муҳокама қилинади, шу билан бирга болалар оддий гапларни тузишни ўрганиши учун таянч лексика ва грамматика берилади.

Лойиҳанинг амалий босқичи ўрганилган материални тақдим этиш билан амалга ошади. Лойиҳа фаолиятининг асосий хусусиятларидан бири бу дарс мақсадларига - натижанинг кўргазмали тақдими (расм, аппликация ёки иншо) ёрдамида эришилади. Ўқувчилар фаолиятининг якуний натижаси конкурс асосида лойиҳаларни ҳимоя қилиш билан тақдим этилиши мумкин.

Лойиҳани тайёрлашдан олдин бир қанча вазифаларни амалга ошириш талаб этилади. Бу 5-синфлар учун янги фаолият тури ҳисобланади. у қуйидаги босқичлардан иборат:

1.1. Лойиҳани муҳокама қилиш, ўзи ўқийётган мактаб ва синф ҳақида гапириб бериш, расмлар орқали кўрсатиш асосида тақлиф этилган мавзунинг муҳокама қилишни ўз ичига олади.

2. Лойиҳа иши режасини ишлаб чиқиш. 2 та лойиҳани амалга ошириш учун болалар билан биргаликда 2 та режа ишлаб чиқилди.

Режа.

1. Мактаб ҳақида тақдимот ўтказиш (номи, жойлашган жойи, мактаб атрофи ва мактаб ҳудудида жойлашган бинолар ҳақида гапириб бериш)

2. Синф ҳақида тақдимот ўтказиш (синф раҳбари - исми, кичик тавсифнома), синф хонасини тавсифлаш, синфни тавсифлаш - нечта ўғил бола, қиз бола, ёши нечада, ўғил ва қиз болалар учун мактаб формасини тавсифлаш, ўз синфи учун дарс жадвалини таърифлаб бериш.

3. Турли саволномалар бўйича саволнома ўтказиш.

Биринчи гуруҳ ўқувчилари ўтказган тадқиқот:

- мактабдаги энг яхши кўрган фанлари;

- мактабни нима учун яхши кўрамиз/ёмон кўрамиз.

Иккинчи гуруҳ ўқувчилари ўтказган тадқиқот:

- мактабдаги энг яхши кўрган фанлари;

- учта фан бўйича (жисмоний тарбия, математика, инглиз тили) ўқувчилар ўзлаштиришини таққослаш.

3. Лойиҳа иши вазифалари ва бандларини лойиҳани бажаришда иштирок этувчиларга тақсимлаш.

Лойиҳанинг техник ишлари - расмга олиш, фотоматериалларни танлаш, компьютерда материални танлашда дарсларни паст ўзлаштирувчи ўқувчилар фаол иштирок этдилар. Дарсларни ўрта даражада ўзлаштирувчи ўқувчилар лойиҳани бажаришда энгил вазифаларни амалга оширдилар. Масалан, ўқитувчини, синфни, дарс жадвалини ва ҳк. тавсифлаш учун мактаб дарслигида таянч маълумот сифатида хизмат қиладиган маълумотлар мавжуд. Яхши ўзлаштирувчи ўқувчилар саволнома ўтказиш, олинган натижаларни таҳлил қилиш, хулосаларни тақдим қилиш, жадваллар ва схемалар тузиш кабиларни ўз ичига олувчи лойиҳанинг тадқиқот қисмини бажардилар.

4. Ишнинг ҳар бир қисмини бажариш учун вақтинчалик жадвал тузиш. Ишнинг асосий босқичлари ўша пайти тақсимлаб берилган. Маълумотларни тўплашга бир ҳафта ажратилади, слайдлар учун маълумотларни ажратишга, саволнома ўтказишга ва саволнома натижаларини қайд қилишга 2 ҳафта, компьютерда тақдимот тайёрлашга ва уни тақдим этишга 1 ҳафта ажратилади.

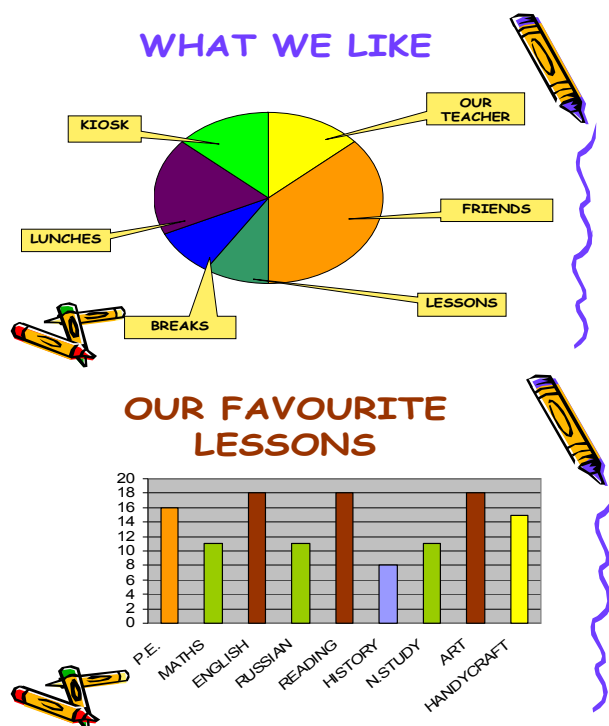
Лойиҳани бажаришга ажратилган вақт давомида ўқувчилар ўз фаолиятларини нима ва қачон бажарганликларини ёки қачон бажариш ниятида эканликларини қайд этиб бориш учун "кундалик" тутадилар. "Кундалик" деворий газета сифатида тақдим этилади, унда лойиҳа иши

бўйича қайдлар инглиз тилида киритилади, бу эса лексик ва грамматик материалнинг қўлланилишини таъминлайди.

Лойихани бажариш

II.1. Лойихани бажариш жараёни.

1. Лойиха бажарилишида иштирок этувчи ўқувчилардан ўзларида мавжуд мавзуга оид материаллардан фойдаланишлари сўралади.
2. Видео ва фото-материалларни тўплаш.
3. Фото-материалларни таърифлаб бориш учун ёзма монологик фикр-мулоҳазаларни йиғиш.
4. Синфдошлар орасида кичик сўровномаларни ўтказиш.
5. Сўровномалар натижалари асосида оддий диаграммалар тузиш.
6. Қисқа хулосаларни қайд қилиш.

II.2. Power Point дастури асосида тақдимот тайёрлаш.

Бу босқични ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда улар томонидан тўпланган ва танланган материаллардан фойдаланган ҳолда ўтказилади.

III. Лойихани ҳимоя қилиш.

Бу босқич ностандарт дарс кўринишида ўтказилади.

Дарснинг вазифалари:

1. Таълимий.

а) оғзаки нутқда ўрганилган лексикани қўллашни ривожлантириш;

б) грамматик малакаларни шакллантириш;

в) оддий тадқиқотларни ўтказиш малакаларини шакллантириш.

2. Ривожлантирувчи.

а) тинглашни ривожлантириш;

б) диалогик нутқ малакаларини ривожлантириш;

в) ўқувчиларнинг индивидуал ижодий қобилиятларини ривожлантириш.

3. Таълимий.

а) ижтимоий малака ва кўникмаларини тарбиялаш;

б) содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни объектив баҳолашни тарбиялаш;

в) ўқувчиларнинг мактабга нисбатан ҳурматини тарбиялаш;

г) ўз имкониятларини баҳолашни ҳамда ўзини-ўзи назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш.

Зарур жиҳозлар:

- компьютер ва проектор.

Дарснинг бориши:

1. Лойиха тақдимоти – биргаликда тайёрланган слайдлар тақдимоти.
2. Лойиха муҳокамаси, берилган саволларга жавоблар.
3. Яқунлаш.

Лойихани бажаришга қўйилган барча мақсад ва вазифаларга эришилади. Лойиха методини биз самарали, мослашувчан таълим методларидан бири деб ҳисоблаймиз. Ўз иш тажрибамдан келиб чиқиб таъкидлашим мумкин, лойиха методи инглиз тили дарсларида ҳамда мактабдан ташқари ишларни олиб боришда самарали натижани беради. Инглиз тили дарсларида лойиха методининг қўлланилиши ўқувчиларнинг эгаллаган лексик материалларни оғзаки нутқда фаол фойдаланишларига имкон беради.

RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMDA MUALLIFLIK TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI

**Sotimboyeva Yu.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Bugungi zamonaviy ta'limning asosini tashkil etayotgan rivojlantiruvchi ta'limda shaxs o'qitishning diqqat markazida bo'lib, shunga binoan, ta'lim maqsadi, mazmuni va shakllari o'quvchiga, uning shaxsiga qaratilganligi bilan o'zgacha mazmun kasb etadi. Bu ta'limning maqsadi mazmunida shaxsning qiziqishlari va ehtiyojlari asosiy ko'rsatkichlar sifatida qabul qilinib, ushbu jihatlar bo'lajak mutaxassis shaxsida kasbiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish bilan birga, o'quv topshiriqlari, ularni tahlil etish va yechish borasidagi zaruriy ko'nikma hisoblangan ijodiy tafakkur operatsiyalarini rivojlantirish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Rivojlantiruvchi ta'limning asosiy tamoyillaridan biri o'qitishda ko'proq axborot shaklidan ilmiy izlanish, o'quvchilarning mustaqil ishlari, imkoniyatlaridan keng foydalanish asosida o'qitishning faol metod va shakllariga o'tishni, boshqacha qilib aytganda, "qayta takrorlash"dan "tushunish, fikrlash"ga o'tishni ko'zda tutadi. Bu o'zgarishlarni:

- mavjud ta'lim mazmunini modernizatsiyalash;
- uning tashkiliy shakllariga nisbatan texnologik yondashuvni shakllantirish;
- ta'lim oluvchi shaxsining individualligi, o'ziga xosligi va ehtiyojlari doirasidan kelib chiqib o'qitishni tashkil etishga xizmat qiluvchi yangicha ta'lim shakllari tizimini yaratish tamoyillari tashkil etadi.

An'anaviy ta'limda shaxs pedagogik jarayon vositalaridan biri sifatida qabul qilinib, uning faoliyatida bajaruvchilik, ijrochilik xususiyatlari ustunlik qilgan bo'lsa, rivojlantiruvchi ta'lim esa, o'z maqsadi va mohiyatiga ko'ra, an'anaviy o'qitishdan farq qilib:

- ta'lim oluvchi shaxsining tabiiy imkoniyatlarini namoyon qilishi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishni;
- ta'lim jarayonida shaxsni erta rivojlanishiga asos bo'luvchi uning individual imkoniyatlariga e'tibor qaratishni taklif qiladi. Bunda o'quvchi o'zini o'quv faoliyatining subyekti sifatida his qilishi, o'z ustida ishlashi, o'z-o'zini rivojlantirishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, ushbu rivojlantiruvchi ta'limda mualliflik texnologiyalarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi ya'ni bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda ta'lim olib borish bugungi kundagi ta'limning innovatsion shaklini yaratadi.

Sh.Amonashvilining inson-shaxs texnologiyasi: ushbu texnologiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat: bolaning shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda olijanob insonning shakllanishi, rivojlanishi va tarbiyalanishiga imkon tug'dirmoq; bolaning qalbi va yuragini ulug'lamoq; boladagi bilishga bo'lgan kuchlarni rivojlantirish va shakllantirish; keng va chuqur bilim hamda malaka olish uchun sharoit tug'dirmoq; ideal tarbiya – bu o'z-o'zini tarbiyalamoq. Hamda Sh.Amonashvili ushbu texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi metodika va metodik usullardan foydalandi: insonparvarlik; shaxsiy yondashuv; muloqot mahorati; oila pedagogikasining qo'shimcha imkoniyati; o'quv faoliyati.

V.Shatalovning maqsad-mo'ljalli texnologiyasi: bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish; har qanday individual xususiyatlarga ega bo'lgan barcha bolalarni o'qitish; o'qitishni tezlashtirish. Ushbu texnologiyasining tamoyillari: sxema-konspekt ko'rinishida rasmiylashtiriladi va ko'p marta takrorlash, majburiy bosqichma-bosqich nazorat, qiyinchilikning yuqori darajasi, katta bloklarda o'rganish, faoliyatning dinamik qolipi, xatti-harakatning tayanchi, mo'ljaldagi asosini qo'llash; shaxsni ko'zda tutish

asosida yondashuv; insonparvarlik; zo'rlab o'qitmaslik; o'quv vaziyatlarining konfliktsizligi, har bir o'quvchining muvaffaqiyatlaridan boxabarlik, tuzatish yoki yo'lga solish, o'sish, yutuqlarga istiqbolni olish; o'qitish va tarbiyani bog'lash.

S.Lisenkova texnologiyasi: tayanch sxemalar izohidan foydalangan holda istiqbolli o'qitishni boshqarish; ushbu texnologiya asosida quyidagilar yotadi: shaxsiy yondashuv; o'zlashtirish; sinfdagi fayz-xayrixohlik, o'zaro yordam; xatolaridan ogoh qilish; o'quv materialining ketma-ketligi va izchilligi; vazifaning har bir talabasiga qulayligi va ularga alohida-alohida bo'lib berilishi; asta-sekin to'liq mustaqillikka o'tish; bilag'on talaba vositasida bilmaydigan talabalarni o'qitish.

G.Selevko texnologiyasi: o'qitishni tabaqalashtirish o'quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida izohlanadi, o'zida bilim darajasi bir xil bo'lgan, u yoki bu jihatdan o'quv jarayonida umumiy sifatlarga ega bo'lgan talabalar guruhi bilan o'qituvchi ishlaydi; o'qitishni tabaqalashtirish o'quv jarayonidagi ta'lim oluvchilarning turli guruhlarini ixtisoslashtirilishini ta'minlaydigan umumiy didaktikaning bir qismi sifatida ham belgilanadi.

N.Guzik texnologiyasi: o'qitish tizimining qurama texnologiyasi, bu texnologiyada uchta tabaqalashtirishning turli darajadagi qiyinchilikda:

– “S”- dasturi tayanch standart sifatida qayd qilinadi, uni bajarish orqali ta'lim oluvchilar fan bo'yicha o'quv materialini, uni qayta tiklay olish darajasida o'zlashtiradilar; “S” dasturi vazifalarini nisbatan qiyin dasturga o'tmasdan oldin har bir o'quvchi bajara olishi lozim;

– - “V”- dasturi mavzuni qo'llash bilan bog'liq masalalarni yechish uchun zarur bo'lgan o'quv va aqliy faoliyatining umumiy va o'ziga xos usullari bilan birga egallashni ta'minlaydi, ushbu dasturga kiritiladigan qo'shimcha ma'lumotlar birinchi bosqich materiallarini kengaytiradi, asosiy bilimlarni isbotlaydi, namoyish etadi va oydinlashtiradi, tushunchalarning amal qilish va qo'llanishini ko'rsatib turadi;

– “A”- dasturi o'quvchilarning bilimlarini to'la anglash, ijodiy qo'llash darajasiga ko'taradi, bu dasturda ijodiy qo'llash istiqbolli tobora takomillashib boruvchi ma'lumotlar, chuqurlashtiriladigan materiallar, uning mantiqiy asoslanganligi joylashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

UMUMTA'LIM FANLARINI O'QITISHDA FANLARARO INTEGRATSIYADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

**Babadjanov A., Jumaniyozova T.,
UrDU huzuridagi XTXQTUMOXM o'qituvchilari**

Mustaqil Respublikamizda tarbiya mazmuni, shakli tubdan o'zgardi, tarbiyaviy ishlar aniq maqsad tomon yo'naltirildi, bu jarayonda sub'ektlarning o'zaro samarali hamkorlikda bo'lishlari uchun uzviylikda bo'lgan tarbiya shakli, vosita va usullari ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etilmoqda. O'quvchilarni ma'naviy-ahloqiy jihatdan barkamol shaxs qilib yetishtirishda milliy madaniy, ma'naviy, ilg'or milliy an'ana, urf-odat va umumbashariy qadriyatlar asos bo'ldi.

Integratsiya – bu, ayrim, bo'lak, qismlarning birlashib, bir butun bo'lishidir. Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalashda asosiy masala vazifalarning o'zaro birligini ta'minlashda avvalo, maqsad, metod, shakl, vositalar va kuzatilgan natijalarni belgilab olishdir.

Hozirgi davrda o'quv fanlarini integratsiyalash mazmunini, rivojlanish tarixini, fanlarni integratsiyalashning shakli usul va vositalarini aniqlash, uning kelajak istiqbolini belgilash – asosiy vazifa bo'lib turibdi.

Ma'lumki, “Fan” so'zi lotincha “bilim” demakdir. Shu ma'noda fan o'tmishda ham, hozirda ham, bir tizimga solingan bilimlar birligi deb tushuniladi.

Fan – ma'naviy madaniyatning muhim bir bo'lagi, insoniyatning eng yuqori shakli, ma'qul metodlar vositasida erishilgan, aniq bayon qilingan, haqiqiylik ijtimoiy soha tajribasida isbotlangan bilimlar tizimi hisoblanadi. Demak, integratsiya, bu – ayrim bo'laklarning qo'shib bir butun bo'lishidir.

O'quv fanlarini integratsiyalash, bu – turli o'quv fanlarini sun'iy ravishda bir- biri bilan birlashtirish degan (fanlarini) gap emas. Ularni o'zaro uyg'unlik, uzviylikda o'rganish, fanlar o'rtasidagi umumiy o'xshashlikni, har biriga xos xususiyatini va har birini hayotga tatbiq etish usullarini puxta, aniq bilib olgan taqdirdagina samarali bo'ladi. Shundagina o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash shakllanadi, ular

mehnat jarayonida ijtimoiy hayot, tabiatda sodir bo'layotgan voqea va hodisalar o'rtasidagi uyg'unlik, uzviylikni chuqur anglab oladilar.

“Ta’lim to’g’risida”gi qonunda ham, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ham o’quv fanlarini uzviylikda, izchillikda o’rganish aniq ifodalangan.

Ta’limni integratsiyalashtirish o’quvchilarda jo’shqinlik, fanlarni o’rganishga qiziqish hissini kuchaytiradi, o’quv fanlari bo’yicha bilim darajasini oshiradi, ularning aqliy faoliyatini rivojlantiradi, o’quv materiallarinig o’zaro tabiiy ravishda uzviylikda bo’lishini ta’minlaydi.

Darsda o’quvchilarda ongli qiziqish faoliyati, mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi, ularda o’quv faniga nisbatan shaxsiy munosabatda bo’lish, ijodkorlik hissi shakllanadi. Integratsiyalashtirilgan darsda ta’lim tarbiya uzviyligi ham bir butun holda amalga oshadi. O’quv fanlarni uzviylikda o’rganish o’quvchilar bilimini mustahkamlashning muhim omillaridan biri sifatida o’quv tarbiya jarayonining ham uyg’unlikda bo’lishini taqozo etadi.

Akademik I.P.Pavlov ta’kidlaganidek, ta’lim – aloqa, fikr, tafakkur va bilimlardan iborat. Fanlar o’rtasidagi o’zaro uzviylik tabiat va jamiyat voqealari o’rtasidagi mavjud uzviylikning obyektiv inikosidir. Binobarin, o’zaro uzviylik tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalarga xos umumiy va muhim xususiyat sanaladi. Har bir narsa, voqeaning mohiyatini bilish uning boshqa narsa va hodisalar bilan bo’lgan munosabatini bilishga bog’liq.

Insoniyatning olamni bilish doirasida ikki tendensiyani ajratib ko’rsatish mumkin: biri borliqning, dunyoning yaxlit, butun manzarasini ifodalash bo’lsa, ikkinchisi materiyaning turli ko’rinishlarini xususiy holda, chuqurlashtirilib o’rganishdan iborat.

Ta’limda integratsiyani amalga oshirishda uning nazariy asoslarini o’rganib, ishlab chiqarishgina yetarli bo’lmay, shuningdek tashkiliy pedagogik shart-sharoitlari kompleksi ta’minlangandagina o’z samarasini beradi. O’zbekistonda bu sohada olib borilayotgan ishlar tahlili natijasi sifatida quyidagi ayrim yo’nalishlarni ajratib ko’rsatish maqsadga muvofiqdir:

– ta’lim mazmunini integratsiyalash, xususan integrativ darsliklar yaratish (R. Safarova, F. Musaev U. Musaev, A. Bahromov va boshqalarning ilmiy ishlari)

jumladan kasb-hunar kollejaridagi maxsus fanlar mazmuni bilan umumiy o’rta ta’lim fanlari mazmunini integratsiyalash (Yu.Mahmudov, O.Abduquddusov)

“Integratsiya” atamasining turli talqinlari mavjud bo’lib, ularning asosida umumiy bir g’oya yotadi. “Integratsiya” so’zi matematika bag’rida XVII asrda vujudga kelgan matematik analizning asosiy tushunchalaridan biri – integral tushunchasi sifatida vujudga keldi. Integral hisobining ijodkorlaridan biri I.Nyuton, G.B.Leybnis egri chiziqli trapetsiya yuzasini shartli ravishda asosi dx va balandligi y bo’lgan cheksiz ko’p ensiz qirqimlar yig’indisi shaklida tasvirlash mumkinligini tasvirladi, uni belgilovchi matematik simvol ($\int$) – lotincha summa yig’indi so’zining bosh harfini bildiradi. Keyinchalik bu so’z siyosat va fanda keng ma’noda asl mohiyatini saqlagan holda ishlatila boshlandi.

Integratsiyaning komponentlari, ya’ni tarkibiy elementlari mavjud bo’lib, ularning o’zaro aloqasi, ta’siri natijasida muayyayn integratsiya vujudga kelishi haqida gapirish joizdir. Ilmiy integratsiyaning komponentlari bilim va uning tarkibiy qismlaridan iborat bo’lib, quyida uning bir necha holatini keltiramiz:

– ichki tarkibiy integratsiya: tushuncha tushunchalar bilan, tamoyillar tamoyillar bilan uyg’unlashgan holda, bilimlar bilimlar bilan birikkan tarzda, ko’nikmalar ko’nikmalar bilan yagona tizimga birlashgan holda;

– tuzumlar orasidagi integratsiya: bilimlar bilan, bilimlar va ijodiy faoliyat tajribasi asosida;

– tashqi integratsiya: mazmunning elementlari muayyan shakllar bilan, uslublar, vositalar bilan uyg’unlikda amalga oshiriladi.

Darhaqiqat, matematikalashtirish bilimlarni sintez qiladigan qadimgi metodlardan biri. Matematik tushunchalarning umumiyliги asosida ilmiy mulohaza, qonun va prinsiplarning umumiyliги ta’minlanadi.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

**Абдуев Ш., Аминов И.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчилари**

Таълимда алоҳида усуллардан фойдаланишда ўқитиш технологияларига юкори сифатни таъминловчи тизимли ва комплекс ёндошиш катта аҳамият касб этмоқда. Шуниси кувонарлики,

кейинги даврларда кишлоқ жойларида истиқомат қилувчи аҳоли фойдаланиши учун ҳам кўплаб internet тармоқлари ва шу жумладан, бошқа маълумотларни узатиш воситаларидан фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратилмоқда. Бу бора таълим муассасалари ўртасидаги мулоқотлар олиб бориладиган тадбирлар ва видеоконференциялар ката роль ўйнайди.

Талабалар чуқур билим оширишлари учун янги ахборот технологияларидан фойдаланиш янада кенг имкониятлар яратади. Бу барча мутахассислар билимлар ва малакаларини кенгайтиришда ҳам муҳим ўрин тутаяди.

Юқоридаги вазифаларни самарали амалга оширишда асосий эътибор биринчи навбатда, таълим сифатига қаратилиши зарур, бунга мультимедияли технологияларни қўллаш, ўқитувчи ва ўқувчининг интерфаол ўзаро алоқаларини таъминлаш, ўқув курслари ва ўқув дарсликларини ишлаб чиқишда юқори малакали кадрларни жалб этиш керак бўлади.

Ҳозирги кунда ўқув жараёнида ўқитиш технологияларидан масофадан ўқитиш тизимидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосий вазифаси қўйидалардан иборат:

1. Таълим жараёнида фанлардан билим олишда талабаларни ўқиш ва тасаввурлаш фаолиятини ривожлантиришга мўлжалланган масофадан ўқитиш тизимида дастурий воситалардан фойдаланишнинг ҳолати ва истиқболларини таҳлил қилиш.

2. Масофадан ўқитиш тизимида дастурий воситаларга қўйиладиган илмий ва услубий талабларини ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлигини асослаш.

3. Талабаларни ўқиш ва тасаввурлаш фаолиятини ривожлантириш моделини масофадан ўқитиш тизимининг дастурий ва педагогик имкониятлари ёрдамида асослаш.

4. Ўқув жараёнида ахборотларни тасвирлаш ва ифодаланишнинг асосий кўриниши масофадан ўқитиш тизимида дастурий воситаларнинг асосий тузилиши, таркибий қисмлари ва дидактик элементларини кўрсатиб бериш.

Масофадан ўқитиш – бу ўқитишнинг прогрессив методлари ва технологиялари бўлиб, янги ўқув методологиясига ва телекоммуникацияга асосланган бўлиб, ўқитишнинг барча формалари сифатли узлуксизлиги ва самарадорлигини ошириш учун хизмат қилади.

Масофадан ўқитиш – ўқитувчи томонидан билимларни узатиш жараёни, масофадан ўқитиш – ўқувчиларни билим олиш жараёни. Шундай қилиб, масофадан ўқитиш – масофадан ўқитиш жараёнини амалга ошириладиган ва ҳуқуқий, ўқув – услубий, дастурий техник ва кадрлар таъминоти каби ўзаро бир-бири билан боғлиқ элементларни ўз ичи оладиган тизим бўлиб, унда ўқувчилар мустақил ўқиш, ўрганиш ва ўзларига қулай вақтни танлаш имкониятига эга бўлиб, у ўқув жараёнини идиңфикациялаш ва индивидуаллаштириш имконини беради.

Масофадан ўқитиш тизими учун керакли ўқув материаллар қабул қилиш, Internet тармоқларидан асосан синхрон (on-line) ва синхрон (off-line) кўринишларида амалга оширилади. Лекин ҳозирги кунда масофадан ўқитиш тизимида маълумотларни олишнинг бошқа кўринишлари ҳам пайдо бўлмоқда. Бунга ахборот ва компьютер технологияларининг техник ва дастурий жиҳатдан ривожланаётганлиги, ҳамда Internet тармоғига уланишнинг арзонлиги ва ундан фойдаланишнинг оддийлиги асосий сабаб бўлмоқда.

Ахборот ва компьютер технологиялари асосида масофадан ўқитиш тизими самарадорлигини ошириш қуйидаги шарт-шароитларга ва омилларга боғлиқ бўлади:

- замонавий ахборот ва компьютер технологиялари базасини мавжудлиги ва етарлилиги;
- Internet тармоғида ишлашнинг узлуксизлиги;
- масофадан билим олаётган ўқувчиларнинг билим олиш иштиёқининг ва
- ўзлаштириш даражасининг юқорилиги;
- масофадан ўқитиш тизимида билимли, малакали ва тажрибали ўқитувчиларнинг жалб
- этилиши;
- масофадан ўқитиш тизимининг керакли ва сифатли ўқув материаллари, электрон
- дарсликлар ва ўқува курслари билан таъминланганлиги ва уларнинг етарлилиги;
- масофадан ўқитиш тизимида машғулотларни тизимли тарзда олиб бориш.

Ахборот технологиялари асосида масофадан ўқитиш тизимининг самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан яратилаётган ва қўлланилаётган педагогик дастурий воситалар – ўқув дастурлари, электрон қўлланмалар, автоматлаштирилган ўқитиш курслари ва ҳоказолар мазмунига ва сифатига боғлиқ бўлади.

Масофадан ўқитиш тизимида дастурий воситалар маълум бир фан соҳасини ёки предметни ўрганиш учун мўлжалланган бўлиб, ўқитиш жараёнида ёки талабаларни мустақил билим олишида кўпроқ фойдаланилади. Масофадан ўқитиш тизимида назарий, амалий ва назорат машғулотларини

ташқиллаштириш ўқув дастурларининг ўрнига қараб фойдаланиш ҳам ўқув жараёни самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Ахборот технологиялари асосида масофадан ўқитиш тизими традицион ўқитиш тизими билан уйғунлашган ҳолда амалга оширилади. Бунинг учун масофадан ўқитиш тизимида интерфаол Интернет технологиялар: чат, муаммоли мунозаралар, телеконференциялар, ўқитувчи ва талабаларни мулоқот қилиш учун эълонлар ойнаси, талабаларни билимини назорат қилиш ва баҳолаш, турли хил тренажёрлар қўлланилади.

Бундан ташқари талабалар мустақил билим олишида, ўтилган мавзуларни такрорлашда, ҳамда олган билимлари асосида назоратлар топширишда ўрганувчи, ахборот – маълумотли, назорат қилиш дастурларининг қўлланилиши ахборот технологиялари асосида масофадан ўқитиш самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Шунинг учун ҳам ана шу функцияларнинг ҳаммасини ўзида мужассамлаштирилган электрон дарсликларни яратиш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Таълим жараёнининг самарадорлиги ахборотларни талабаларга қандай тарзда, қандай технологиялар асосида берилишига ва уларни қандай қабул қилишга боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан компьютер технологиялари: мультимедиа технологиялари, масофадан ўқитиш тизими, электрон қўлланмалар, Internet тармоқлари ва ҳоказолар орқали фанларни ўрганиш жараёнини ташқиллаштириш албатта ижобий натижа беради деб умид қилиш мумкин.

Талабаларга турли фанлардан билим берувчи ўқитувчи ва мутахассис кадрлар ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланишлари учун, аввал уларнинг бу соҳадаги билим даражаларини ошириш лозим. Бу ишда эса таълим муассасаларининг барча бўлимларини техник жиҳатдан таъминлаш, internet дан фойдаланиш имкониятларини тўла яратиб бериш орқалигини самарали натижага эришиш мумкин. Internetни масофали таълимни амалиётга татбиқ этиш анъанавий ҳамда масофали таълим муҳитни яратади, бу эса ўз ўрнида анъанавий таълим тизимини сифатини оширади, чунки у умумий таълим тизимида ўзининг рақобатбардошлигини таъминлашга интилади ва таълимнинг умумий даражасини оширади.

ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

Зулунов Қ.,

АндУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ катта ўқитувчиси

Таълим ислохотларининг замонавий босқичи жамиятда юз бераётган янгиланишларнинг тезкорлиги, таълим муассаларига қўйилаётган янги, янада юкори талабларга тезроқ мослашиш билан боғлиқ долзарб вазифаларни илгари сурмоқда.

Маълумки, ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол усуллар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол усуллардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол усуллар – бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим-тарбия самарадорлигини оширишда мазмунини таркибий қисми ҳисобланади.

Бу усулларнинг ўзига хослиги ўқувчи фақат (ўқитувчи ва ўқувчиларни) биргаликда фаолият кўрсатиш орқали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар қиради:

- ўқувчининг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;
- ўқувчиларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- ўқувчининг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириш;
- педагог ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамиша ҳамкорликдаги фаолиятини ташқилланиши;
- олган билимларини амалиётга татбиқ эта олишлари;
- кундалик ҳаётда қўлловчи технологиялардан хабардор бўлишлари;

– муаммоларни ҳал этиш ва янги фикрлар яратишда технологиялардан фойдалана олишлари талаб этилади.

Таянч компетенциялар (коммуникатив компетенция, ахборот билан ишлаш компетенцияси, шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси, ижтимоий фаол фукаролик компетенцияси, умуммаданий компетенция ва математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор булиш ҳамда фойдаланиш компетенциялари) тажриба-синовдан утказилди.

Коммуникатив компетенция - жамиятда узаро мулоқотга киришиш учун она тили ва бирорта хорижий тилни мукамал узлаштириш ҳамда мулоқотда самарали фойдалана олиш; уз фикрини оғзаки ва ёзма тарзда аниқ ва тушунарли баён қила олиш;

Ахборот билан ишлаш компетенцияси - мавжуд ахборот манбаларидан (интернет, телевизор, радио (аудио-видео ёзув), телефон, компьютер, электрон почта ва бошқ.) фойдалана олиш; ...

Шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш компетенцияси - ҳаёт давомида уқиб - урганиш, билим, тажрибани мустақил равишда мунтазам ошириб бориш; ...

Ижтимоий фаол фукаролик компетенцияси - узининг фукаролик бурч ва ҳуқуқларини билиши, унга риоя қилиш; ...

Умуммаданий компетенция - Ватанга садоқатли, инсонларга меҳр - оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий кадриятларга эътиқодли булиш; ..

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор булиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси - аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий, оилавий, касбий ва иқтисодий режаларини туза олиш; ...

Бу усуллардан фойдаланиш натижасида қуйидагича ютуқларга эришиш мумкин:

- ўқувчиларнинг мавзу мазмунини яхши ўзлаштиришига олиб келади
- ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида қайта алоқанинг ўз вақтида таъминланиши;
- ўтилган янги мавзу материалнинг яхши эслаб қоллиниши;
- ўқувчининг ўз-ўзини баҳолашининг ўсиб бориши;
- ўқувчиларда фақат мавзу мазмунини ўзлаштириши эмас, балки танқидий ва мантиқий фикрлаши ҳам ривожлантирилади.

Умумий ўрта таълим мактабларидаги ижтимоий фанларни ташкил этишда демократик таъмоийилларни таркиб топтириш мақсадида, нималарни ўргатиш зарурлиги давлат таълим стандартларида белгилаб қўйилган талаблар бўйича, масалан, 7-8-синфларда Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари дарсларини ўтишда “Ғоя ва мафкура: тушунчалари” мавзусини ўтишда қуйидаги усуллардан фойдаланишни тавсия этамиз.

“Муаммоли вазият усули”.

Машғулот лойиҳасига кўра ғоя, мафкура, миллий ғоя, миллий мафкурамининг бош ва асосий ғояларига изоҳ беришни ўқувчиларнинг ўзларидан сўраб кўрамиз. Улар жавоб беришда қийналиб қолган ҳолларида ёрдамлашилади. Бундай усул ўқувчиларни сергакликка, фаолликка чорлайди. Ўқувчиларни мустақил фикрлай олиш кўникма ва малакаларини шакллантиради, компетентлигини ривожлантиришга эришилади.

“Мусобақа усули”.

Белгиланган муддатда бунёдкор ғояларни санаб, ёзишларини топширилади. Бунда барча ўқувчи қатнашганлиги бу усулнинг афзаллигидир. Энг кўп ёзган ўқувчини аниқлаб, 3-4 нафаридан ёзганларни ўқиб беришларини сўралади. Дўстлик, тинчлик, биродарлик, бунёдкорлик, ҳамдўстлик ва бошқа бунёдкор ғоялар ўқилганида бошқа ўқувчилар керакли атамаларни ёзиб оладилар.

“Изланиш усули”.

“Қайси давлатни буюк давлатчилик гегемонизмини (ёки шовинизми)да айблаш мумкин?” деган саволга барча ўқувчи жавоб излайди. Чор Россиясининг Ўрта Осиёни босиб олиш сиёсати, собиқ Совет давлатининг “Парчалаб ташлаб, ҳуқумронлик қил” шиори остида Ўрта Осиё Республикаларига ҳуқумронлик қилиши тўғрисидаги жавобларни тайёрлайдилар. Ўқувчилар билан ўтказиладиган дарс жараёнларида педагогиканинг ўзига хос хусусиятларига риоя қилиш, мулоқотда 50x50 схемасини қўллаш, яъни ўқитувчи билан биргаликда ўқувчиларнинг ўзларини сўзлатиш, кўргазмалиликнинг турли усул ва воситаларидан фойдаланиш талаб этилади. Зеро, халқимизнинг буюк давлатни барпо этиш йўлида кўз ўнгимизда амалга ошираётган бунёдкорлик ишлари таъсирли усуллар орқали намоён бўлади.

“SWOT усули”.

SWOT усули таҳлил қилиш методи бўлиб, ушбу метод энг қулай ва турли мақсадларда қўлланиладиган самарали педагогик методлардан бири ҳисобланади. Интерфаол дарс шакларини амалда қўллаш машқларида ўқувчи ўзаро ҳамкор, ҳамдўст, ҳамижодкор, ҳамштирокчи, ҳамбошқарувчи буладилар. Усулларни бажариш ўзлаштиришни мустақамлайдиган ўқув жараёни ҳисобланиб, ҳар бир йўналиш бўйича ўзига хос мазмунда бўлади.

Хулоса қилиб, биз таълим тизимига педагогик технологияларни жорий этадиган бўлсак, педагогик технологиянинг асосида шахс туради, шунинг учун уни фақат таълимга эмас, бевосита таълим-тарбия самарадорлигини оширишда қўллаш ҳам муҳимдир. Педагогик технология деганда биз – ўқувчини мустақил ўқишга, билим олишга, фикрлашга ўргатишни кафолатлайдиган жараёни шакллантиришимиз зарур. Педагогик инновацион технология ўқув жараёнинг шундай лойиҳасини у бир киши ёки бирор ижодий гуруҳ томонидан ишлаб чиқилади, ундан барча ўқитувчилар фойдалана оладилар. Ўқувчи ўқитилмайди уни мустақил мутоала қилишга ўргатилади. Ўқувчига билимлар тайёр ҳолда берилмайди, унга билимларни манбаалардан мустақил фойдалана олишга, мустақил фикрлай олишга ўргатилади.

ЁШЛАРДА МАФКУРАВЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА АХБОРОТ ХУРУЖЛАРИГА ҚАРШИ КУРАШ ЗАРУРИЯТИ

Мирзаев Н.,

Андижон вилояти Избоскан тумани 12-умумтаълим мактаби ўқитувчиси

Интернет туфайли миллий ахборот маконлари интеграциялашиб глобал ахборот макони барпо бўлгани боис ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш борасидаги фаолиятимиз мисли кўрилмаган даражада афзаллашди.

Эндиликда ҳар қандай давлатнинг куч-қудрати ва салоҳияти унинг нечоғли ахборот ресурсларига эғалиги, хусусан, ахборот коммуникация технологиялари қай даражада ривожланиб жамиятнинг барча жабҳаларига нечоғли тадбиқ этилганлиги демократик давлатнинг устивор параметрларидан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Ахборот глобаллашуви ҳозирги замон таракқиётининг энг муҳим бўлагига айланган. Ахборот глобаллашуви жараёнлари терроризм таҳдидини кучайтираётганлиги, миллий ўзликка таъсири, дунёни бир хиллаштириш каби салбий томонлари борлиги ҳам ҳаммамизга маълум.

Ахборот хуружи – муайян кучлар томонидан кишилар онги ва қалбига ёт ғояларни сингдириш мақсадида уларнинг ҳиссиётлари, эътиқоди ва туйғуларига таъсир этишнинг мафкуравий омилларидан, турмуш тарзи ва менталитетидаги ўзгаришларни амалга ошириш учун моддий, иқтисодий, маънавий таъсир ўтказишнинг ноанъанавий ва ноҳолис муносабатларидан фойдаланиш асосида сиёсий мақсад ва муддаоларни амалга ошириш мажмуасини англатади.

Бугун биз мамлакатимиз раҳбариятининг изчил сиёсати натижасида ўз олдимизга эзгу мақсадлар қўйиб, тинч-осойишта ҳаёт кечирмоқдамиз. Бунинг қадрига етишимиз, тинчлигимизни асраш албатта ахборот хуружларига муносиб жавоб бериш, бузғунчи ғояларга қарши туриш, маънавий жиҳатдан етук баркамол авлодни тарбиялаш ишига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур.

Хитойда инсоний адолатли жамият ҳақидаги дастлабки изланишлар мутафаккир Конфуций томонидан амалга оширилди. Жамиятда ҳамма нарса мустақам ва барқарор бўлиши учун ижтимоий тартиботларни амалга оширишга қобил бўлган ахлокий намуна бўла оладиган, ўз ҳуқуқлари ва бурчларини англаган, сиёсийлашган ва маънавиятли инсон образини яратишга интилди.

Ахборот глобаллашуви жараёнида Интернет тизими орқали халқимиз учун мутлақо бегона мафкура ва дунёқарашни аввало беғубор ёшларимизнинг қалби ва онги-шуурига сингдиришга қаратилгани билан айниқса хатарлидир. Бундай ҳолатларга қарши ёшларимизда ўзига хос «ахборот иммунитетини» шакллантириш, ахборотни «оқ-қорасидан» ажратишга ўргатиш барчамизда катта масъулят юклайди, албатта.

Бугун ёшларимиз фойдаланиши зарур бўлган фойдали сайтларга мисол қилиб қуйидагиларни тавсия қиламиз: Uzedu.uz, uza.uz, ZiyoNet.uz, Kitob.uz, Lex.uz, Norma.uz.

Маълумки, айна кунда Интернетнинг UZ доменидаги сайтлар сони 5000 дан ошди. Улар орасида таълимга оид портал ва сайтлар ҳам бир нечтани ташкил этади. Лекин, улар таълимнинг маълум бир жабҳасинигина камраб олади. Фаолият доираси ҳам чекланган. Юқоридаги ҳолатлар сабаб, ёшлар ўртасида хорижий ахборот интернет-сайтлари оммалашшига имконият яратмоқда.

Интернет тармоғида агрессив (тажовузкор) контент мавжудлиги ахлоқсиз, экстремистик, тажовузкор, ноҳолис сайтлар эса ёшлар маънавиятига жиддий хавф ҳисобланади. 2017 йил 8 сентябрь “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Ушбу қонун болаларни турли зарарли ахборотлардан ҳимоя қилиш учун ишлаб чиқарилган. “Болалар соғлиғига зарар етказувчи ахборот—болалар ўртасида тарқатилиши ушбу Қонунга мувофиқ тақиқланган ёки чекланган ахборот маҳсулоти”¹⁴. “Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси "вируси" тарқалишининг олдини олишдир. Бунинг учун ёш авлодни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, унинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Шу муносабат билан Ўзбекистон глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланиб бораётган бугунги шароитда ёшларга оид сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга қаратилган умумлаштирилган халқаро ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни таклиф этади”¹⁵. Бу таклиф бугунги кунда бутун дунё ёшларини бирлаштириб, ёшлар ўртасида илмий, маънавий-маърифий конференция, семинар ва давра суҳбатларини ташкил этиш орқали мустахкамланиб борилади.

Хулоса қилиб, шуни айтишимиз мумкин бўладики, бугун биз юксак технологиялар замида яшаётганимиз билан фахрлансақда, ушбу технологиялар айрим ёвуз кучлар томонидан номақсад ишлатилиши оқибатида ахборот хуружлари кучаётганини эътироф этишимиз лозим. Ёшлар жамият аъзоси сифатида, у доимо турли гуруҳ ва жамоаларнинг вакили сифатида уларнинг таъсири остида бўлади. Яъни, ҳар бир ёшларнинг феъл-атворида қизиқувчанлиги туфайли мафқуравий таъсирлар ўз аксини топади. Бугунги кунда ёшларга катта эътибор берилмоқда. Ватан энг аввало оstonодан бошланади. Ёшларимизни шу азиз диёрда униб, ўсиб баркамол вояга етишига ота-боболаримизнинг ҳиссалари бекиёсдир.

Жамиятимиз фуқароларини вайронкорлик ва бузғунчилик мазмунидаги ахборот оқимидан ҳимоялашимиз, айниқса ёшларимизни маънавий оламининг дахлсизлигини асрашимиз йўлида давлат органлари, жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг барча институтлари, ота-оналар, педагогларни ва мутахассисларни узлуксиз ва тизимли ҳамкорликка чақиради, албатта.

DARSLARNI O'TILISHIDA INNOVATSION YONDASHUV (ONA TILI VA ADABIYOT FANI MISOLIDA)

Uralov A.,

GulDU huzuridagi XTXQTMOHM katta o'qituvchisi

Darslarni tashkil etish jarayonida turli usullarni qo'llash va u bilan yangi natijalarga ko'tarilish mumkin. Innovatsion yondashgan holda darslarni tashkil etish kunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda. Shu sababli ham ona tili va adabiyot darslarida o'quvchi va o'qituvchilarni o'zaro bog'laydigan asosiy vosita o'quv topshiriqlaridir. Ona tili va adabiyot mashg'ulotlarida qo'llaniladigan o'quv topshiriqlarining muayyan qismini o'yin topshiriqlari va usullari tashkil etadi. Til xodisalarini o'rganishda, shoir va yozuvchilarning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlarni, darslikda berilgan asar yoki she'r mazmunini o'rganishda o'yin vaziyatini yaratish yoki o'yin darslarini tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'limiy o'yinlar yoki usullarning eng muhim hususiyatlaridan biri shundaki, u o'quvchidan tezkorlik, sezgirlik va topqirlikni talab etadi.

Ona tili darslarida ko'proq “guruhlarda ishlash” usulidan foydalanish mumkin. Guruhlarga bo'linib ishlash jarayoni orqali ayrim o'quvchilardagi sustkashlikni bartaraf etishga erishish mumkin. Bunda sinfdagi faol o'quvchilar o'z guruhlarining yutqazmasligi uchun sust o'zlashtiruvchi o'quvchilarga o'z-o'zidan yordam beradigan bo'lishadi. Bu narsa o'quvchilarning ona tili faniga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi va har bir guruh a'zosi o'z jamoasi uchun astoydil faoliyat olib boradigan bo'ladi.

¹⁴Ўзбекистон Республикасининг қонуни “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни. 2017 йил 8 сентябрь. 4-моддаси.

¹⁵Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқи. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 20 сентябрь.

Adabiyot darslarida o'quvchilardan o'tilgan mavzuni so'rashda quyidagilarni amalga oshirish mumkin. Masalan: biror yozuvchining hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotni so'rash uchun uch nafar o'quvchi doskaga chiqariladi va ulardan yozuvchi xaqida beshta ma'lumot berishlari so'raladi. Har bir o'quvchi o'zidan oldingi fikr aytgan o'quvchining ma'lumotni takrorlamasligi kerak. Agar mavzu xajmi kattaroq bo'lsa, keyingi chiqadigan 3 nafar o'quvchi ham oldingi o'quvchilarning ma'lumotlarini takrorlamasligi ta'kidlanadi. Bu usul o'quvchilarning berilgan mavzuni to'liq va oxiriga qadar o'zlashtirishlarini ta'minlanadi. Qolgan o'quvchilar esa har bir javob berayotgan o'quvchini diqqat bilan tinglashga harakat qiladilar. Demak, bu usul o'quvchilarning diqqatini bir joyga jamlash uchun xam yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalar sirasida hamkorlikda ta'lim olish, bilim, ko'nikma va malakalar ustidagi ishlarni oldindan loyihalash, ta'limning o'yinli shakllariga ustuvor ahamiyat berish, testli ta'lim va nazoratni tatbiq etish va boshqalar alohida o'rin tutadi.

Istiqloq yillarida ona tilidan o'quvchilarga yangi bilimlar berish, o'tilganlarni takrorlash ishlari grammatizmdan (gramatika uchun qolipdan) xoli tarzda, ya'ni innovatsiyalar, noan'anaviy, interfaol usullar, yangi pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalarni qo'llash tarzida amalga oshirila boshlandi. Chunonchi, keyingi davrda o'zlashtirish natajalariga baho berishda testlarga katta ahamiyat berilmoqda. Yangi DTSda testlar ikki turga darajalangan holda ajratib ko'rsatiladi: 1) dastlab talab etilayotgan me'yorlarning o'zlashtirilishida topish, aniqlash, ko'rsatish tipidagi testlardan foydalanish; 2) navbatdagi bosqichlarda bir-biridan farqlash tipidagi testlarni qo'llash maslahat beriladi. Ayrim mualliflar sathlararo bog'lanashli test texnologiyasidan foydalanish afzal ekanligi ta'kidlanmoqda. (Sh.Akramov, L.Akramova. Til va adabiyot ta'limi, 2017,1-son 7-9-betlar).

Testlarga bo'lgan bunday e'tiborning ortib borayotganligi ularning ham ta'lim berish, xam nazorat qilish funktsiyasi nazarda tutilishi tufaylidir.

Biz 8-sinfda morfologiyaga doir materiallarni takrorlash shartli ravishda qatlamlarga bo'lib, testlarni shular asosida tuzib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Qatlamlar quyidagi til xodisalariga ko'ra ajartilishi mumkin:

- 1) so'z turkumlari va ularning farqli belgilari;
- 2) so'z turkumlarining ma'noviy guruhlari. Ko'makchilar, bog'lovchilar, yuklamalarning to'liq ro'yxatlari;
- 3) morfologik shakllar: otlarda ko'plik, egalik qo'shimchalari; kelishiklar, kelishik qo'shimchalari; sifat va ravishlarda daraja; fe'llarda zamon, shaxs-son, mayl, nisbat qo'shimchalari; sifatdosh, xarakat nomi, ravishdosh; fe'l shakllari;
- 4) so'z turkumlarining yasalishi, tuzilishiga ko'ra turlari;
- 5) so'z shakllarining uslubiy qo'llanish jihatlari.

Umuman takrorlash masalalari, hususan, 5-sinfda "Sintaksis va punktuatsiya" bo'limini, 8-sinfda sodda gap sintaksisini o'rganish jarayonida morfologiyani qayta xotirlash, ya'ni takrorlash muammolari ona tili o'qituvchilari duch keladigan katta qiyinchiliklar sirasini ifoda etadi. Ayniqsa, takrorlash shakllari, vositalari, metod va usullarining yangi pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalari, innovatsiyalar nuqtai nazaridan ishlab chiqilishi metodik zaruriyat sanaladi. Shuningdek, an'anaviy va noan'anaviy usullarning, testlardan foydalanishning imkoniyatlarini aniqlash yana xam muhimdir.

Ona tili darslarini yangi pedagogik texnologiya darajasida tashkil etish o'quvchilarda yuqori samara bilan BKMLarni shakllantirish, ularning nutq madaniyatini o'stirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z ustida ishlash odatlarini taraqqiy ettirishdan tashqari, ular bilan aloqa o'rnatish, ya'ni ta'lim olganlik sifatini to'g'ri nazorat qilib borishni xam o'z ichiga oladi.

Ona tili o'qitish maqsadlarining o'zgarishi, almashinishi bilanoq muqarrar ravishda metodik tizimlarning almashinuvchi sodir bo'ladi. Metodik tizim ikki blok ko'rinishida taqdim etilishi mumkin didaktik vazifalar bloki (o'quvchilar-maqsadlar-mazmun) va ta'lim texnologiyasi bloki (metodik jarayonlar-o'quvchilar-axborot texnologiyasi-tashkiliy shakllar).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xar bir darsda bir hillik, bayonchilikdan voz kechib, munozara, ongli fikrlatish usullaridan foydalanish kerak. Darslarga innovatsiyalarni olib kirish maqsadga muvofiq bo'ladi

BOSHLANG'ICH SINIF "O'QISH" DARSLARIDA ERTAK MATNINI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Qoraboyev H.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi
Omonova O.,
Oqdaryo tuman 23-maktab o'qituvchisi

Xalq og'zaki ijodi – insoniyatga tengdosh eng qadimiy san'at. O'zbek xalqi ming yillar davomida yaratgan milliy xazinamizning nodir merosi bo'lgan og'zaki badiiy ijodi hamisha inson kamoloti, yurt farovonligi, jamiyat yetukligi borasida ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qiladi. Yillar to'zonidan omon-esson o'tib, avlod-ajdodlardan meros qolgan folklor janrlari ijtimoiy-siyosiy, ta'limiy-tarbiyaviy sohalarda maktab, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda yo'l boshlovchi vazifasini o'taydi. Xalqning turmush tajribalari, kundalik kuzatishlari natijasida yuzaga kelib, o'z isbotini topgan maqollar, naqlarni hayot maktabi darsligi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xalq og'zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qo'shilib ketadi.

Ertakning o'tkir, maroqli sujeti, voqea rivojidagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik kuchining yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so'z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta'sirchanligi, ifoda vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarliligidir. Ertakda qatnashuvchilar ko'pincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo'lgan yovuz, baxil, ochko'z kishilar timsoli bo'ladi.

Ertakning pedagogik qiymati shundaki, o'quvchilar unda to'g'rilik, halollik g'alaba qilganidan, kambag'al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik ro'yobga chiqqanidan va yomonlik, vovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo'lishini istaydilar. Masalan, „Halollik“ ertagida (12.30) asosiy fikr kambag'allarga yordam ko'rsatish, o'z mehnati bilan hayot kechirish bo'lib, bu hatto butun xalq istagi ekanligi g'oyasi ilgari surilgan bo'lsa, „Hiylagarning jazosi“ ertagida esa (8.57) soddadilning to'g'riligi hiylagarning makri ustidan g'olib kelishi, xiyonat jazosiz qolmasligi g'oyasi ilgari surilgan. Har ikki ertak ham to'g'riso'zlikning g'alabasi bilan yakunlanadi. Bunday g'alaba maishiy ertaklardan tashqari, sehrlil ertaklarda ham ifodalangan.

Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. „Bo'ruining tabib bo'lgani haqida ertak“ (A.Obidjon) (8.70), „Ko'zacha bilan tulki“ (8.51) kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi.

Ertak matni ustida ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari ertak mazmuniga oid savollar tuzib, javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya qilinmaydi.

Maktab tajribasidan ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilar ertakdagi hayvonlar gapirmasligini, tulki va turna bir-birining mehmoniga bormasligini yaxshi biladilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi qabul qiladilar. Ertakni o'qib tahlil qilganda, barcha ishlar matnning mazmunini yaxshi idrok etishga, sujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlarini to'g'ri tasavvur etishga yo'naltiriladi. Bunda tanlab o'qish va qayta hikoyalashning ahamiyati katta.

Masalan, „Odobli bo'lish osonmi?“ (A. Obidjon) (8.113) ertagining mazmunini o'zlashtirish uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

1. Sichqonchani onasi bilan qilgan suhbatini o'qing. Sichqonchani „Odobli bo'lish uchun nimalar qilish kerak?“ degan savolga onasi qanday javob qaytarganligini so'zlab bering.
2. Sichqonchani mushuk bilan uchrashgan holati aks ettirilgan o'rinni topib o'qing. Nima uchun „Shum Baroq“ ko'zidagi yovuzlik birdaniga so'nadi?
3. Echi nima uchun Sichqonchani „Kam bo'lma“ deb duo qiladi? Shu o'rinni topib o'qing.

Ertakni tahlil qilishning oxirgi bosqichida „Ertakning sizga juda yoqqan joyini topib o'qing“, „Nima uchun aynan shu joyi yoqqanini ayting“, „Hayotingizda ertakdagi voqealarga o'xshash voqealar bo'lganmi?“ kabi savol-topshiriqlar yordamida o'quvchilarning ertak xulosasini tushunishlariga erishiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlar haqidagi ertaklardan tashqari, „Davlat“ (4-s.49-b), „Ilm afzal“ (4-s.44-b), „Hiylagarning jazosi“ (4-s.57-b), „Hunarsiz kishi o'limga yaqin“ (4-s.61-b) kabi maishiy

ertaklarni ham o'qiydilar. Bunday ertaklarda xalq o'z hayotini hikoya qiladi, shu sababli o'quvchilar ertakni o'qigach, o'tmishdagi xalq hayotini, o'y-fikrlari va orzu-istaklarini bilib oladilar.

Bunday ertaklarni tahlil qilish badiiy hikoya tarzida uyushtiriladi. Bolalar o'qituvchi rahbarligida ertakda qatnashuvchilarning xulq-atvori, ayrim hatti-harakatlarini baholaydilar, ularning bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini aytadilar va Shular asosida ayrim obrazlar haqida xulosalar chiqaradilar, ertak rejasini tuzadilar, ertakni rollarga bo'lib o'qiydilar.

„*Davlat*“ ertagi oddiy turmushga tegishli hodisalarni tasvirlovchi ertakdir. Ertakni o'qishga tayyorlash uchun ota-bobolarimiz atrofimizdagi tabiatni, borliqni qanday tasavvur etishlari haqida suhbat o'tkaziladi. Bunday suhbat ertakdagi badiiy obrazlarni, ularning o'zaro munosabatlarini, xulq-atvorlari, xarakterlarini to'g'ri tushunishga yordam beradi. „*Davlat*“ ertagi matni ustida ishlash jarayonida o'quvchilar „*Dehqonning xonadoni qanday hayot kechirar ekan?*“, „*Nima uchun Davlat dehqonning xonadonidan ketishni istamaydi?*“ kabi savollarga javob topish orqali ertak qahramonlarini baholaydilar, ahil va inoq bo'lib, halol mehnat qilish lozim degan xulosaga keladilar.

Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina etnas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi.

O'quvchilarni 1-sinfdayoq ertak tilidan erkin foydalanishga o'rgatish uchun ertak bilan birinchi tanishtirishda uni o'qituvchi aytib berishi mumkin.

O'quvchi ertak mazmunini o'zlashtirib olgandan so'ng, uning tili ustida ishlashga alohida ahamiyat qaratilishi zarur. Ertak mazmunini qayta hikoyalashda, qahramonlarga tavsif berishda o'quvchilarning o'z nutqida til vositalaridan o'rinli foydalanish talab qilinadi. Til vositalaridan foydalanish uchun talab va vaziyat, ehtiyoj yaratish zarur.

Ertak tilida shunday so'z va iboralar borki, ular bolaga o'zgacha ta'sir ko'rsatadi. Masalan, „*Yo'lbars, Tulki va Bo'ri*“ ertagida „*Tog' echkisi siz ulug'imizniki bo'lsin*“, „*Quyvon siz podshohimizning ertalabki nonushtangiz bo'lsin*“, „*Kiyik kechqurungi taomingiz, qo'y kunduzgi xo'ragingiz bo'lsin*“ kabi gaplar tarkibidagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarga o'quvchilar diqqati qaratilib, ertakni so'zlab berayotganda ulardan nutqda foydalanishlariga erishish zarur.

Ertaklarda keltirilgan maqollar ustida ishlash, ularda ilgari surilayotgan g'oyalarni bolalar ongiga yetkazish, yod oldirish yo'li bilan bog'lanishli nutqni o'stirish, nutqning ta'sirchanligini oshirish lozim. Masalan, „*Rostgo'y bola*“ ertagida bola o'z rostgo'yligi bilan podshoga ma'qul bo'lganligi hikoya qilingan. Bu ertakning yangi pedagogik texnologiya asosida o'tish namunasini quyida keltiramiz:

BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQ OG'ZAKI IJODI ASOSIDA AXLOQIY JIHATDAN TARBİYALASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI.

Omonova O.,

Oqdaryo tuman 23-maktab o'qituvchisi

Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida ham xalq og'zaki ijodidan namunalar berilgan.

Ma'lum bo'ladiki, madaniyat, san'at, til xalqning xalq sifatida ravnaq topishining bosh omili ekan. Xalq ijodi esa madaniyat, san'at, tilning asosini tashkil etuvchi tarkibiy qismdir. Shuning uchun ham 1997-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi“da „Ma'naviy-axloqiy tarbiya va ma'rifiy ishlar“ alohida e'tirof etilishi bejiz emas. Unda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy madaniy-tarixiy an'analariga, urf-odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilishi ta'kidlanadi.

Qadimdan ota-bobolarimiz o'z orzu-umidlarini turmush haqiqatlari bilan uyg'unlashtirgan holda go'zal mo'jizakor manzaraga, sodda va o'ta teran mazmunga ega ertaklarni yaratganlar. Hayot haqiqati va kishilarning ruhi, psixologiyasini o'zida aks ettirgan ertaklarning badiiy kuchi hanuzgacha kattalar va kichiklar uchun ham birday qiziqarli, jozibali xalq kitobi sifatida ta'sir etib kelmoqda.

Ertaklar – yaxshilikka yetaklar, deb xalqimiz bejizga aytishmagan. Ertaklar o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashda ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi, tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb qilib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi, shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi.

Umumlashtirilgan holda ertakka xos quyidagicha ta'rif e'tirof etilgan: "Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi."

Darhaqiqat, ertaklar bolalarga mo'ljallangan ijod turi bo'lib, ularni tuzilishi jihatidan bolalarning yosh xususiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

- kichik yoshdagi bolalar ertaklari (2 yoshdan 6 yoshgacha);
- o'rta yoshdagi bolalar ertaklari (7 yoshdan 11 yoshgacha);
- o'smir yoshdagi bolalar ertaklari (12 yoshdan 16 yoshgacha).

1- sinf darsligidagi ertaklarning voqeasi juda sodda, ishtirok etuvchi ertak qahramonlari va personajlarining ham soni 3-4 nafardan oshmaydi. Ularning ham aksariyati bolalarga tanish uy hayvonlari, parrandalari, qushlar yoki o'rmon hayvonlari, Shuningdek, oila a'zolariga o'xshagan nomlari tanish (otana, bobo-buvi, tog'a va shu kabi) kishilardan iborat. Bunday ertaklar xususan, bolalarni ovutish, fikrini biror narsaga jalb qilish, biror foydali odatga o'rgatish, ularga notanish hayvonlarning o'zini, xarakterini tanishtirish maqsadida aytiladi. Masalan, "Qarg'avoy", "Ur, to'qmoq", "Oltin tarvuz" kabi ertaklarda go'dakning olamdagi mavjudotni ongli ravishda anglab borishiga yordam beradi. Chunki bola atrof-muhit bilan tanisha boshlashi mobaynida dastlab hayvonlarga juda qiziqib, sinchkov nazar tashlaydi, ko'rgan hayvonlari parrandalarni ushlab ko'rishga intiladi. Sababi, bolaning aksariyat o'yinchoqlari hayvonlar shaklidan iborat. Bu yoshdagi bolalarga ertak voqeasi tovush tembriga ko'ra ohang yordamida, ko'z, qo'l, gavda harakatlari orqali hikoya qilinadi.

Shuningdek, ertak aytuvchi bolalarning diqqatini bir joyga to'plash, qiziqtirish va tinglashga tayyorlash uchun ertak oldi deb atalmish an'anaviy qolip jumalardan foydalanishi zarur. An'anaviy qoliplardan biri bu boshlamadir. Boshlanma ertakning dastlabki qismini ta'riflaydi. Ertaklarda an'anaviy boshlama voqeaning qay vaqt bo'lib o'tganini bildirmaydi, noaniq, umumiy tarzda ifodalaydi. Ertak aytuvchi kichik va o'rta yoshdagi bolalarga mo'ljallangan har qanday ertaklarni tinglovchi diqqatini tezda o'ziga jalb qilishi uchun "Bir bor ekan, bir yo'q ekan, och ekan, to'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qarg'a qaqimchi ekan, chumchuq chaqimchi ekan, g'oz karnaychi ekan, o'rdak surnaychi ekan, tovuq qoq etdi, bilmadim qaqa ketdi" – tarzida an'anaviy boshlama qolipdan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi asosida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashda axborot va pedagogic texnologiyalardan foydalanish samarali natijani ta'minlaydi. Masalan, "Ertaklar yaxshilikka yetaklar" bo'limi uchun maxsus multimedia mavjud darslarda ana shunday texnologiyalarni qo'llash darsning maqsadini amalga oshiradi.

Xalq maqollari - boyligimiz. Ota-bobolarimizning siz bilan bizga qoldirgan xazinalaridan biridir. Ulardan kerak o'rinlarda foydalanishni odat qilishimiz kerak. Shunda ular butun umrimiz davomida hamrohimiz bo'ladi. Har bir gapirgan gapning salmog'i oshadi. Sermazmun, ta'sirchan, keskir bo'ladi.

Topishmoqlar kishining tasavvuri va tafakkurini o'stiradi, ayniqsa, bolalarni topag'on bo'lishga, hozirjavoblikka o'rgatadi. Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari, jumladan, doston va ertaklar ichida ham uchraydi. Ular doston va ertaklar mazmunini boyitib, ularning qiziqarliligini, o'qishliligini ta'minlaydi. Xalq og'zaki ijodidagi doston yoki ertak qahramonlari bir-birlarining aqli va farosatini topishmoqlar orqali sinaydilar. Bu hodisa ko'proq ertaklarda uchraydi.

Topishmoqlar mavzu jihatdan rang-barang bo'lib, ular olam va odam bilan bog'liq barcha narsa va hodisalarni qamrab oladi.

Maqol va topishmoqlar, o'zlarining o'xshash va farqli jihatlaridan qat'i nazar, inson tarbiyasiga xizmat qiladi, uni ziyraklik va zukkolikka undaydi.

Yoshligimizda o'ynagan quvlashmahoq, bekinmahoq va boshqa o'yinlarda kimdir xizmatda qolishi kerak bo'lgan. Guruh ikkiga bo'linganda, xolislik talab qilingan. Shuningdek, sanashni o'rganayotganda sanamalarga murojaat qilganmiz.

Sanamalar va tez aytishlar bola nutqining sofligiga, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga yordam bersa, qo'shiqlarda xalqning orzu-umidlari, zavq-shavqi, quvonch va iztiroblari mujassamlashgan.

Xalq o'gzaki ijodining barcha janrlarini o'qitishda va ular asosida o'quvchilarni ahloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalardan foydalanish quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- o'quv jarayoning jonli o'tishini ta'minlaydi;
- o'quvchilar faolligini yanada oshiradi;
- darslarning ko'rgazmaliligi ta'minlanadi;
- o'quvchilar bevosita ta'lim jarayonining ishtirokchisiga aylanadi;
- dars audio-vizual tarzda tashkil etiladi;
- o'quvchilarning mavzular bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarni egalshi osonlashadi;

- o'quvchilarda mavzuga oid tayanch va xususiy kompetensiyalar shakllandi;
- o'qituvchi oz kuch sarflab ko'p natijaga erishadi.

O'QUV JARAYONIDA ILG'OR TAJRIBALAR HAMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Pardayev Z.,

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,

Homidov Z.,

Tayloq tuman 5-maktab oqituvchisi

Har bir mamlakatning kelajagi porloq, iqtisodiy-siyosiy salohiyati, ilmiy-texnik taraqqiyoti barqaror, jahon hamjamiyatida o'zining mustahkam o'rniga ega bo'lishi uchun, unga hozirdanoq tamal toshi (poydevor) qurilishi lozim. Ana shunday buyuk maqsadnini ijobiy hal qilish va amalga oshirishda o'qituvchilar, ya'ni ziyolilar qatlami zimmasiga ulkan vazifalar, qator mas'uliyatlar yuklatiladi. Zero, o'qituvchilar, tarbiyachilar jamoasi kelajakda el-yurt, mamlakat ravnaqi uchun faoliyat olib boruvchi mutaxassislarni yetishtirib beruvchi ustoz-murabbiylar sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.Karimov: «Bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi taqdiri – bularning barchasi, avvalombor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz»¹⁶, – deb ta'kidlaganlarida naqadar haq ekanliklarining guvohi bo'lib turibmiz.

Mamlakatimiz rivojlanishining muhim sharti zamonaviy iqtisodiyot, fan, madaniyat, texnika, texnologiya rivoji asosida kadrlar tayyorlash tizimining takomillashgan mexanizmini amal qilishiga erishish, o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va olib borishda innovasion ta'lim texnologiyalardan samarali foydalanishdan iboratdir. Bu esa pedagogik texnologiyaning ta'limiy samaradorlikni oshirish yo'llarini tahlil qilish, qo'llanilayotgan usullarni baholash orqali ta'lim jarayoni tamoyillarini aniqlash va eng maqbul yo'llarini ishlab chiqishni, ya'ni innovatsiya qilishni talab etadi.

O'tmishda ota-bobolarimiz tarbiyada nasihat, tushuntirish, maqtash, rag'batlantirish, na'muna ko'rsatish, tanbeh berish, taqiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqitish kabi usullardan foydalanganlar. Jamoa a'zolari bu usullarni qo'llashda, axloq qoidalariga suyangan holda, qilgan ishi, xatti-harakatining to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida bolada ishonch hosil qilishga harakat qilganlar, unga axloqlilik va axloqsizlik, odillik va adolatsizlik, yaxshilik va yomonlikning ma'nosini tushuntirganlar. Bu tartib tarbiyada asosiy qoida hisoblangan hamda tushuntirishda bolalarning yoshi hisobga olingan. Ushbu tadbirning maqsadi, mohiyatida innovatsiya yotganligini ko'rish qiyin emas.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi, o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi bilan amalga oshiriladi.

Kuzatishlarimizdan shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'qituvchining dars, mashg'ulot olib borish usullaridagi bir xillik o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini susaytiradi. Buning oldini olish uchun darslarni zamon talablariga javob beradigan mashg'ulot tarzida tashkil etish, o'qitishning noan'anaviy usullaridan keng foydalanishga e'tibor berish lozim.

Ta'limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan, pedagogik va axborot texnologiyalar usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o'qituvchilar kerak. Mashg'ulot samaradorligini oshirishning yana boshqa jihati, o'qituvchining notiqligiga diqqatlaringizni jalb etmoqchiman, birinchi navbatda, o'quvchilarga yetkazilayotgan har bir ma'lumot so'z orqali ifoda etilishini, so'zning naqadar kuchli qurol, vosita ekanligini ta'kidlab o'tish lozim. Har qanday so'z ishonch bilan yangrasa, u kishilarni o'ziga rom eta oladi va uning qabul bo'lish darajasi yuqori bo'ladi. Ikkinchidan, notiq kishi shunday mahoratga ega bo'ladiki, u o'z so'zamolligi bilan kishilar qalbiga kirib boradi, ularni boshqaradi, o'z izmiga sola oladi, shunday ekan, o'qituvchilar ham pedagogik faoliyatlari doirasida, o'quvchilarda bilimga chanqoqlikni oshirish, mashg'ulotlari samaradorligini ta'minlash, o'quvchilarning o'z ustida tinimsiz ishlashlariga so'zning

¹⁶ Karimov. I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.

qudratli ta'siri orqali erishishlari mumkin.

O'qituvchi mashg'ulotlarda mavzuni bayon etayotgan vaqtda ma'lumotlarni shunday aniq, o'quvchilarni psixofiziologik va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda to'la ishonch bilan ayta olsinki, bunga ich-ichidan o'zi ham ishonsin. Ana shunda o'quvchilar ham unga, uning fikrlariga qo'shiladi. O'qituvchining ularni porloq kelajak sari yetaklayotganligiga ishonch hosil qiladi, unga ergashadi.

So'zlar o'ziga yuklatilgan ma'no va maqsadga ko'ra: 1. Shirin so'z. 2. Zahar so'z. 3. Sharob so'zga bo'linar ekan¹⁷. O'qituvchining notiqlik mahorati ila ishonch bilan aytilgan har qanday "Shirin so'z" o'quvchilar qalbiga yo'l topa oladi, ularning kelajakda yirik davlat va fan arbobi, raqobatbardosh mutaxassis kadr bo'lib yetishishini kafolatlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'qituvchi o'quvchilarga ta'lim berishda innovatsion texnologiyalar bilan birga notiqlik san'atidan ham unumli foydalanib, barcha davrlarda pedagoglar uchun muhim hisoblangan "nimani gapirish"ni, "kimga gapirish"ni, "qachon gapirish"ni bilishi, bugungi kun ta'limi mazmuniga xos bo'lgan "hamkorlik" qila olishi muhim bo'lib, bu faoliyat kadrlar tayyorlash, yetishtirib berish va mamlakatimiz kelajagi uchun katta ahamiyatga ega.

МОДУЛЛИ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШЛАРИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ИНТЕРФАОЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Салиева П.А.,

Қорақалпоғистон Республикаси ХТХҚТМОҚМ катта ўқитувчиси

Модулли ўқитиш технологияси доирасида ўқувчиларни мантиқий фикрлаш ва ижодий фаолликка ундашда "Пинбоард" методи ҳам самарали натижа бериб, уларни тизимли ва мантиқий фикр ифодалашга ўргатади. Пинбоард методи - инглизча "pin" – "мустаҳкамлаш", "board" – доска деган маънони билдиради. Бу ўқитиш методининг модулли ўқитиш жараёнида ўқувчиларни мантиқий фикрлаш ва ижодий фаолликка ундашдаги аҳамияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув суҳбати амалий усуллар билан боғланади. Унинг афзаллик жиҳати, ўқувчига таълим бериш, уни ривожлантириш ва тарбиялашни қулайлаштиришдан иборатдир. Бу метод ёрдамида ўқувчиларда мулоқот ва мунозарага киришиш, ўз фикрларини оғзаки ва ёзма тарзда баён этиш, изчил фикрлаш кўникмаси шаклланади.

Биз куйида ушбу методни қўллаш натижасида вужудга келган педагогик ваҳият ҳақидаги ёндашувларни баён этишга ҳаракат қилдик. Модулли ўқитиш жараёнида ўқувчиларни мантиқий фикрлашга ўргатиш асосида ижодий фаоллигини таъминлашга хизмат қиладиган бир қатор методлар мавжуд. Улар сирасига "Синквейн" стратегиясини киритиш мумкин.

Синквейн- французча "беш қатор" маъносини ифодаловчи дидактик метод ҳисобланади. Синквейн - маълумотларни умумлаштиришга ёрдам берадиган қофиясиз шеър бўлиб, унда ўрганилаётган ҳодиса ҳақидаги маълумотлар йиғилган ҳолда, ўқувчилар нутқида турли шаклларда ифодаланади.

Синквейн тузишда мураккаб фикр, сезги ва ҳиссиётларни бир неча сўзлар билан ифодалаш кўникмасига эга бўлиш зарур ҳисобланади. Синквейн тузиш жараёни мавзунини яхшироқ англашга ёрдам беради ва ўқувчиларда мантиқий фикрлаш асосида ижодий фаолликнинг шаклланишига асос бўлади.

Синквейн тузишда куйидаги талабларга амал қилиш лозим:

1 - қатор: Мавзу биргина от сўз туркумига оид сўз билан ифодаланиши.

1- қатор: Мавзу сифат сўз туркумига оид икки сўздан иборат бўлиши.

2- қатор: Мавзу доирасидаги хатти-ҳаракат учта сўз орқали ифодаланиши, улар феъл ёки равишдош бўлиши.

3- қатор: Мавзуга нисбатан муносабатни англатувчи ва тўртта сўздан иборат бўлган яхлит фикр ифодаловчи гап шаклида берилиши.

4- қатор: Мавзунини такрорлайдиган, биргина синоним сўздан иборат бўлиши талаб этилади.

Синквейнлар мураккаб ахборотларни умумлаштирувчи, ўқувчиларнинг фикрларини баҳоловчи ва фикр ифодаловчи восита сифатида муҳим дидактик аҳамиятга эга.

---

¹⁷ Таълим ва таҳсил. (Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш, таълим ва илм-фаннинг олзарб масалалари). "Малака ошириш ва қайта тайёрлаш тингловчиларининг нотиклик маҳоратини ўрганиш йўллари". ЎЗМУ Н.Бекмирзаев. – Т.: "Янги аср авлоди", 2011. – 24-25 бетлар.

Синквейн методи орқали ўқувчилар билими фаоллашади, уларнинг дарсга қизиқиши ортади ва ўрганилаётган мавзуга ижодий назар ташлаб, мантиқий фикрлашга ҳаракат қила бошлайдилар.

Модулли ўқитиш жараёнида ўқувчиларда мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш мақсадида “Кластер” усулидан ҳам фойдаланиш тавсия этилади. Бу усул ёрдамида ўқувчиларда айни бир ҳодиса устида ранг-баранг фикрлаш кўникмаси шаклланади.

“Кластер” сўзи “ғужм”, “боғлам” маъносини англатади. Кластерларга ажратиш орқали ўқувчиларда мантиқий фикрлаш ва ижодкорлик майлларини ҳосил қилиш, ўзлаштирилган билимларни амалда қўллаш ва рефлексия босқичларидаги фикрлашни рағбатлантириш учун тавсия қилиш лозим. У асосан янги фикрларни ҳосил қилиш, ўзлаштирилган билимларни амалда қўллашга кўмаклашувчи стратегияси сифатида муайян мавзу бўйича янги фикр юритишга ундайди.

Ўқув жараёнида янги мавзу тушунтирилгунга қадар кластер тузилади. Кластерни тузишда қуйидаги изчилликка амал қилиш талаб этилади:

1. Катта варағ қоғознинг ўртаси ёки синф доскаси, ёзиш учун фойдаланиш мумкин бўлган сатҳга таянч сўз ёкибора ёзилади.

2. Мавзуга тегишли бўлган ўзаро алоқадор сўзлар ва иборалар ёзилади.

3. Ҳосил бўлган фикрларни ёзганда уларорасидаги алоқадорликни белгилаш.

4. Фикрларни мумкин қадар давом эттириш.

5. Баён қилинган фикрларни ўз мазмун-моҳиятига кўра таснифлаш.

6. Ёзилган барча сўзлар ва иборалар ўртасидаги алоқалар, узвий боғланишлар ўқитувчи томонидан назорат қилиниб, белгилаб борилади.

Кластер тузишда гуруҳдаги барча ўқувчиларнинг иштирок этиши, уларда мантиқий фикрлаш ва ижодий фаолликни шакллантириш учун муҳимдир. Шу билан бир қаторда, модулли ўқитиш жараёнида ўқув материалнинг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилганлигини ангганишига имкон берадиган инсерт стратегиясидан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки ўқувчилар тақдим этилган матнни охиригача ўқиб, унда қандай фикр баён қилинганлигини тўлиқ эслаб қололмастиклари мумкин. Инсерт усули ўқувчиларни матн устида ишлашга ўргатиш учун муҳимдир.

Амалдаги фаолиятлари натижасида вужудга келадиган муаммоларни ҳал этишга мўлжалланган ҳамда мавжуд ўқув ахборот материалига таянишга асосланган “Кубиклар” методи ўқувчиларни мантиқий фикрлаш асосида ижодий фаолликка ундовчи самарали метод бўлиб ҳисобланади.

Кубиклар – истиқболга асосланиб мавзунини кўриб чиқишга ёрдам берадиган ўқитиш усулидир. Бунда ранг-баранг фикрлашга ёрдам берадиган ҳар хил йўл-йўриқлар кўрсатилган кубик ишлатилади.

Томонларининг ҳажми ўртача 15-20 см бўлган қутичага қоғоз ёпиштириб, ранг-баранг кубик яшаш мумкин. Бу ўқувчиларда алоҳида қизиқиш уйғотади. Кубикнинг ҳар бир томонига қуйидаги олти та йўл-йўриқ ёзилади: буни тасвирланг, буни таққосланг, ўзаро боғланишни кўрсатинг, буни таҳлил қилинг, буни қўлланг, далиллар ёрдамида яхши ва ёмон томонларини кўрсатинг каби.

Модулли ўқитиш жараёнида юқорида баён қилинган усуллар билан бир қаторда, фаол ўқитиш методлари сирасига кирувчи “Ишбилармонлик” характеридаги ўйин технологияларидан ҳам самарали фойдаланилади. Мазкур ўйин технологиялари модулли ўқитиш жараёнида ўқувчиларда мантиқий фикрлаш ва ижодий фаолликни шакллантиришда муҳим педагогик қимматга эга. “Ишбилармонлик” ўйинлари ўқувчиларда мантиқий фикрлаш ва ижодий фаоллик кўникмаларини ўйин воситасида шакллантиришга хизмат қилади. Бунда компьютер техникасидан ҳам самарали фойдаланиш мумкин. Компьютерли “Ишбилармонлик” ўйинлари ҳам ўз моҳияти бўйича муайян фаолият учун мойиллик ҳосил қиладиган, унда ақлий операцияларнинг иштироки ва ҳиссий кўриниши жиҳатидан муаммоли вазиятларни таҳлил қилишга мўлжаллангандир.

Мазкур технологияларнинг барчаси таълим жараёни самардорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этиб, ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашларини таъминлайди.

INGILIZ TILINI O'RGANISHDA "CHARXPALAK" TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

**Eshmurodova L.E.,
Tayloq tuman 5-maktab o'qituvchisi**

Pedagogik texnologiya R.Ishmuxammedov, A.Abduqodirov, A.Pardaevlarning fikricha,-aniq ketma-ketlikdagi yaxlit jarayon bo'lib, u o'quvchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda bir masadga yo'naltirilgan, oldindan puxta loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Ta'kidlash joizki, pedagogik texnologiya tushunchasi bilan metod, metodika tushunchasi bir-biri bilan farqlanadi. Pedagogik texnologiya- ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan samarali ta'lim-tarbiya muolajalarini amalga oshirish, pedagog va o'rganuvchilarning o'zaro muloqatini o'ziga xos tashkil etish jarayoni bo'lsa, metod, jumladan, interfaol ta'lim usullari ham ta'lim tarbiya jarayonini namalga oshirish yo'llari, vositalari, usullari yig'indisidir. Pedagogik texnologiya jarayonida bunday usullardan bir nechta qo'llanilishi mumkin. Odatda, ayrim o'qituvchilar pedagogik texnologiya tushunchasini o'yin iborasi bilan atashadi. Bu iboralarni ishlatishda muayyan aniqlik bo'lishi zarur. Ta'lim-tarbiya jarayonida foydalaniladigan turli o'yinlar interfaol usullar turkumiga taalluqlidir. Biz ushbu maqolamizda ingliz tilini o'qitishda "Charxpalak" texnologiyasidan foydalanish xususida to'xtalamiz. Ushbu texnologiya o'quvchilarni o'rnatilgan muloqat mavzularni yodga olish, mantiqan fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zini-o'zi baholash, yakka va guruh bo'lib ishlash, boshqalar fikriga hurmat bilan qarash, ko'p fikrlar ichidan keraklisini tanlab olishga o'rgatish, berilgan savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berish, hamda qisqa vaqt ichida barcha o'quvchi o'quvchilarning egallagan bilimlarini tekshirish va baholashga qaratilgan. Mashg'ulotda o'quvchilarga o'rganilgan mavzu bo'yicha bittadan topshiriqlar yozilgan qog'ozlar tarqatiladi.

- o'quvchilarni guruhlariga ajratish;
- o'quvchilarni mashg'ulotni o'tkazishga qo'yilgan talablar va qoidalar bilan tanishtirish;
- tarqatma materiallarni tarqatish;
- guruh a'zolari tomonidan tarqatma materiallardagi vazifalarni bajaradilar;
- tarqatma materialning o'ng burchagiga guruhlar biror belgini tanlab yozadi;
- -vazifa bajarilgach, tarqatma materiallar boshqa guruhlariga "Charxpalak aylanmasi" yo'nalishida almashtiriladi;
- almashtirilgan topshiriq yana har bir guruh a'zolari tomonidan o'rganiladi va lozim bo'lsa, o'zgartirishlar kiritiladi;
- jamoalar tomonidan o'rganilgan va o'zgartirishlar kiritilgan topshiriq varaqalari yana yuqoridagi tartibda guruhlar aro (ushbu jarayon guruhlar soniga qarab davom ettiriladi);
- topshiriqlarni oxirgi almashinuvdan so'ng har bir guruh a'zosi o'zlari ilk bor to'ldirilgan topshiriqlarni (guruh qo'ygan belgilar asosida) tanib oladilar;
- har bir guruh o'zi belgilagan javoblarini boshqa guruh, a'zolarining tuzatishlari bilan taqqoslaydilar va xatolarni tahlil qiladilar;
- o'qituvchi tarqatma materialda yangi vazifalarni o'qiydi va jamoa bilan birgalikda to'g'ri javoblarni belgilaydi;
- har bir o'quvchi to'g'ri javob bilan belgilangan javoblar farqlarini aniqlaydilar, erkli ballni to'playdilar va o'z-o'zini baholaydilar;
- o'quvchi to'g'ri javob bilan belgilangan javoblar farqlarini aniqlaydilar, kerakli ballni to'playdilar va o'z-o'zini baholaydilar;
- o'quvchi o'z baholari yoki ballarini belgilab olishgach, o'qituvchi topshiriq bajarilgan qog'ozlarni yig'ib oladi va baho (ballar) ni jurnaliga ko'chirib qo'yadi;

Namuna tariqasida ingliz tilida grammatik materialni mustahkamlashga mo'ljallangan topshiriqni keltiramiz:

№		Present +	Present +	Present +	Present +
		simple	cont.	Perfekt.	Perfekt. + cont.
	He (to write) books since he was a young man				

	He already (to write) eight books				
	What you (to do) here singe morning.				
	He (to run) for ten minutes without any rest				
	It is difficult for me to speak about this opera as I (not to hear it)				
	Wake up! You (to sleep) for ten hours already.				
	Now they (to cook) dinner together.				
	Every day I (to wind) up my watch at 10 o'clock in the evening.				
	What you (to do)?-I (to read)				

Bu texnologiyadan kommunikativ topshiriqni yoki loyihani guruh bo'lib ishlashda muloqat materialini mustahkamlashda, muhokama qilishda, yoki o'rganilgan gramatik materialni mustahkamlash, hamda bilimlarini yozma va og'zaki ravishda tekshirish va baholash maqsadida foydalanish mumkin.

ТЕХНОЛОГИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА – НА СОВРЕМЕННОМ УРОКЕ

Юсупова Л.В.,
преподаватель школы №13 г. Самарканда

Однако то, что ребёнок сегодня умеет делать в сотрудничестве, завтра он сумеет сделать самостоятельно.

Л. В. Занков

Технология сотрудничества представляет собой современную образовательную технологию лично-ориентированного типа.

Поскольку технология сотрудничества носит общепедагогический характер, она может применяться очень широко:

- во-первых, на всех образовательных ступенях – от дошкольного образования до повышения квалификации учителей;
- во-вторых, на уроках по самым разным предметам, начиная с русского языка и математики и заканчивая такими практико-ориентированными предметами, как физкультура, информатика, технология, изобразительное искусство;
- в-третьих, на школьных мероприятиях, где изучается какой-либо новый материал – на уроках, классных часах, педагогических советах и даже родительских собраниях.
- Уходит в прошлое практика, когда учитель работает фронтально с целым классом. Чаще организуются индивидуальные и групповые формы работы на уроке. Ценность технологии в том, что она помогает решать очень важные задачи на современном уроке:
  - заставляет учащегося ставить цели и находить способы её достижения;
  - намного прочнее удерживают внимание ученика и его включенность в работу;
  - приучают детей обращать внимание не только на свои знания и умения, но и контролировать усвоение знаний и качество работы товарища;
  - помогает каждому ребенка высказаться, предварительно выслушав и проанализировав ответы других. То есть у детей постепенно формируются нормы сотрудничества, культуры общения, что позволит в дальнейшем строить отношения с другими людьми;
  - реализует воспитательные задачи: воспитание дружбы, ответственности, инициативности, толерантности к другим.

Практика показывает, что вместе учиться не только легче и интереснее, но и значительно эффективнее. Причем важно, что эта эффективность касается не только академических успехов учеников, их интеллектуального развития, но и нравственного. Помочь другу, вместе решить лю-

бые проблемы, разделить радость успеха или горечь неудачи – так же естественно, как смеяться, петь, радоваться жизни.

Главная идея обучения в сотрудничестве – учиться вместе, а не просто что-то выполнять вместе!

Руководители групп и их состав подбираются по принципу объединения школьников разного уровня знаний, информированности по данному предмету, совместимости учащихся, что позволяет взаимно дополнять и обогащать друг друга.

Чем отличается обычное групповое обучение от обучения в малых группах по технологии сотрудничества? Данная технология обучения отличается нестандартностью построения познавательного процесса. Сотрудничество, сотворчество ученика и учителя – обязательная основа этой работы, в процессе которой формируются коммуникативные компетенции.

Таким образом, использование технологии сотрудничества на уроках помогает учителю развить в детях самостоятельность, ответственность, умение адаптироваться к сложившейся ситуации, умение работать со словарями и другой справочной литературой. Самое главное – самостоятельно добывать знания, самореализоваться и социализироваться в современном мире.

В своей работе я использую формы обучения, направленные на активизацию совместной деятельности учителя и учащихся: уроки-путешествия, уроки-мастерские, уроки-смотрики знаний и т.д. Главное содержание мотивации в школьном возрасте — научиться сотрудничать с другим человеком. На таких уроках самостоятельная групповая учебная деятельность позволяет сделать урок интересным, т. к. в процессе этой работы происходит активизация различных форм обучения. Урок должен быть напряжённым, трудным, целенаправленным и одновременно приносящим удовлетворение. Совместная деятельность учителя и ученика воспитывает любовь к упорному труду, приносящему результаты.

Основной составляющей урока является мыслительная деятельность, которую организовать труднее, чем просто сообщить новые знания.

Русский язык связан со всеми школьными дисциплинами, «поскольку язык является необходимым средством выражения», поэтому он отражает все стороны действительности и без овладения языком невозможна никакая мыслительная деятельность.

Одно из эффективных средств мотивации учащихся — музыкальные произведения. Я использую их как эмоциональный стимул к работе, самостоятельный источник впечатлений.

Звучание музыкальной пьесы должно занимать не более трёх минут: основное время на уроке отводится объяснению или повторению теоретического материала, написанию миниатюры, составлению предложений и выполнению грамматического задания.

Слушая музыкальное произведение, ученик или проникается «созвучным» настроением, или «видит» в воображении подсказанные музыкой картины и потом описывает их.

Подготовить и провести урок, который предполагает творческую активность ученика и учителя, на котором каждый учащийся чувствует себя комфортно, имеет возможность высказывать своё мнение по изучаемой проблеме, проявить собственные возможности, интересы, самостоятельность, избирательность в способах работы, ощущать атмосферу сотрудничества, почувствовать и пережить успех, — мечта любого учителя. К таким урокам я шла в течение многих лет работы в школе. Немаловажную роль в овладении методикой подготовки и проведения таких уроков сыграло изучение и использование на практике всех особенностей и богатых возможностей личностно-ориентированного подхода к обучению и воспитанию, что стало возможным в результате работы над темой самообразования: «Использование технологий, методов и приёмов личностно-ориентированного подхода в обучении на уроках русского языка».

В центре внимания личностно-ориентированных технологий — уникальная целостная личность, которая стремится к максимальной реализации своих возможностей, открыта для восприятия нового опыта, способна на осознанный и ответственный выбор в разнообразных жизненных ситуациях. Технологии личностной ориентации пытаются найти методы и средства обучения и воспитания, соответствующие индивидуальным особенностям каждого ребёнка: берут на вооружение методы психодиагностики, изменяют отношения и организацию деятельности детей, применяют разнообразные и мощные средства обучения, перестраивают содержание образования. Личностно-ориентированные технологии противопоставляют авторитарному подходу к ребёнку — атмосферу любви, заботы, сотрудничества, создают условия для творчества и самоактуализации личности.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Джалилова А.Х.,
общеобразовательная школа №5 Тайлякского района
Самаркандской области

Современному человеку на сегодняшний день для успешной самореализации необходимы три узловых компонента: креативность, овладение информационными технологиями и коммуникативными навыками. Особое внимание следует уделить последнему компоненту, то есть коммуникативная компетенция стоит на первом месте перед языковой, лингвистической и культуроведческой. Под коммуникативной компетенцией подразумевается «овладение всеми видами речевой деятельности и основами культуры устной и письменной речи, базовыми умениями и навыками использования языка в жизненно важных для данного возраста сферах и ситуациях общения». Следует помнить о том, что различные сферы и ситуации общения должны соответствовать опыту, интересам и психологическим особенностям учащихся школы. Одним из требований к уровню подготовки учащихся по русскому языку является «удовлетворение коммуникативных потребностей в учебных, бытовых, социально-культурных ситуациях общения». Аналогичные мысли нашли своё отражение и в программах по литературе: здесь важнейшим общеучебным умением является «владение монологической и диалогической речью, умение перефразировать мысль, выбор и использование выразительных средств языка и знаковых систем (текст, таблица, схема, аудиовизуальный ряд и др.) в соответствии с коммуникативной задачей».

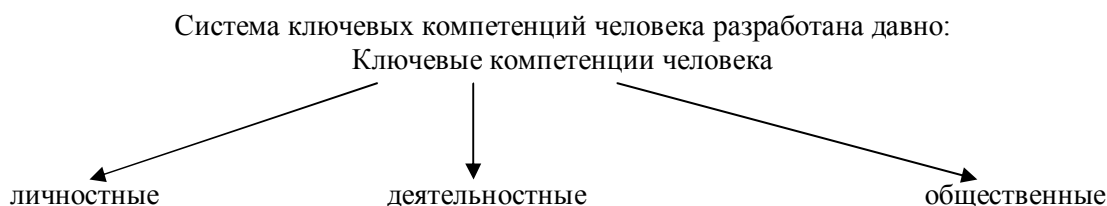
Предполагается, что учителя в коммуникативном обучении играют несколько ролей, основными из которых являются две. Первая заключается в содействии процессу речевого общения между всеми учащимися класса, а также обеспечении разнообразия видов деятельности и предъявляемых обучаемым текстов. Согласно второй роли, учитель должен действовать как независимый участник в группе, где происходит процесс обучения. Последняя роль непосредственно связана с целями первой роли. Эти главные роли, в свою очередь, подразумевают систему второстепенных ролей для учителя, во-первых как человека, способного организовывать учебный процесс таким образом, чтобы содействовать максимальной мобилизации возможностей, и, во-вторых, как человека, контролирующего внутри классные действия и процедуры. Дополнительную третью роль, трактуют как роль исследователя и человека, сохранившего любознательность, где необходимо иметь соответствующие знания и возможности, а также опыт. Учитель в коммуникативном обучении несет ответственность за определение потребностей обучаемых и поиск путей удовлетворения последних.

Важным является и умение учителя обеспечить выполнение видов деятельности, основанных на знании методов и способности формирования чувства уверенности у обучаемых. Эти виды деятельности должны обеспечить мотивацию и непременно быть интересными для определённой возрастной группы. Важно постоянно помнить о положительном воздействии успешного результата на мотивацию.

Современная школа заявила о себе как о школе культуро- и личностно-ориентированной. В соответствии с этим она призвана поддержать вступление ребенка в миры культуры, при этом сберегая и развивая маленького человека как индивидуально - неповторимую личность, предоставляя ему возможность реализовать свои социальные (не противоречащие интересам других личностей) притязания.

Альтернативой традиционной модели образования, безусловно, является личностно-ориентированное. Ученые пришли к выводу, что компетенция – это такое качество личности, которое существует и развивается в двуединстве: в личности и в социуме. Следовательно, развивая компетентность, мы развиваем личные качества субъекта и качества, связывающие его с социумом, с жизнью. В современной научной литературе существует несколько определений понятий «компетентность» и «компетенция».

Выявив общие подходы и закономерности, можно сделать вывод, что если компетентность – это обладание знаниями, то компетенция – это эффективные действия личности в конкретной ситуации, и способность человека реализовать свои замыслы в условиях информационного и коммуникативного пространства (это, второе, определение компетенции вошло в концепцию профильного образования). Мне близко и более конкретное определение Эльконина: «Компетенция – это мера включенности человека в деятельность».

Не надо забывать, что компетенция – личное качество человека, склонное к развитию. Именно это создает современному учителю обширное поле деятельности. Учитель литературы и русского языка, безусловно, ключевая фигура в современном лично-ориентированном образовании, в формировании общественных компетенций человека: компетенции социального взаимодействия и компетенции общения, т.е. коммуникативной.

Развивать коммуникативную, рефлексивную, личностную культуру школьника, где каждый ребёнок обучается способам работы, получает навыки принятия самостоятельных решений творческих задач, позволяют уроки нетрадиционные, нестандартные. Нетрадиционный урок – это импровизированное учебное занятие, имеющее нетрадиционную структуру. Он основан на совместной деятельности учителя и учащихся, совместном поиске, апробировании новых форм работы, что в конечном итоге влияет на активизацию познавательной активности учащихся на уроках, повышение эффективности преподавания, формирование коммуникативной культуры школьника. Необязательно весь урок должен стать нетрадиционным, возможно вкрапление в него отдельных элементов, которые направлены на активизацию обучения.

Что дает применение таких уроков в учебном и воспитательном процессе? Как показывает практика, помимо привития интереса к предмету, активизации деятельности учащихся, нетрадиционные формы обучения предполагают развитие умений и навыков самостоятельной работы, поиска интересной информации к уроку и форм ее представления, презентации, а также использование коллективных форм работы, в процессе которых отрабатываются (или формируются) коммуникативные навыки.

СУЩНОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Шадьбаева Г.Н., преподаватель РЦППКРНО при Сам ГУ
Гафарова Ф.Ж. преподаватель школы №6 г. Самарканда

Высшим компонентом личности преподавателя является профессиональная компетентность. Под профессиональной компетентностью принято понимать интегральную характеристику деловых и личностных качеств специалистов, отражающую уровень знаний, умений и навыков, опыта, достаточных для осуществления определенного рода деятельности, которая связана с принятием решений.

Профессиональную компетентность преподавателя следует рассматривать как многофакторное явление, как культурологическую составляющую профессионализма, как целостное компетентностное образование, включающее в себя систему теоретических знаний учителя и способов их применения в конкретных педагогических ситуациях, ценностные ориентации педагога, а также интегративные показатели его культуры (речь, стиль общения, отношение к себе и своей деятельности и др.). Компетентность может быть объективно наблюдаема, с определённой точностью измеряема, целенаправленно сформирована.

Основными компонентами профессиональной компетентности являются:

1. социально-правовая компетентность – знания и умения в области взаимодействия с общественными институтами и людьми, а также владение приемами профессионального общения и поведения;
2. персональная компетентность – способность к постоянному профессиональному росту и повышению квалификации, а также реализации себя в профессиональном труде;
3. специальная компетентность – подготовленность к самостоятельному выполнению конкретных видов деятельности, умение решать типовые профессиональные задачи и оценивать результаты своего труда, способность самостоятельно приобретать новые знания и умения по специальности;

4. аутокомпетентность – адекватное представление о своих социально-профессиональных характеристиках и владение технологиями преодоления профессиональных деструкции;

5. экстремальная компетентность – способность действовать во внезапно усложнившихся условиях, при авариях, нарушениях технологических процессов.

Рассматривать профессиональную компетентность преподавателя имеет смысл, как многофакторное явление, как культурологическую составляющую профессионализма, как целостное компетентностное образование, включающее в себя систему теоретических знаний учителя и способов их применения в конкретных педагогических ситуациях, ценностные ориентации педагога, а также интегративные показатели его культуры (речь, стиль общения, отношение к себе и своей деятельности и др.).

Представить компетентность педагога можно как совокупность ее компонентов: готовность к проявлению компетентности (т.е. мотивационный аспект), где готовность рассматривается как мобилизация субъектных сил; владение знанием содержания компетентности (т.е. когнитивный аспект); опыт проявления компетентности в разнообразных стандартных и не стандартных ситуациях (т.е. операционально-технологический аспект); отношение к содержанию компетентности и объекту ее приложения (ценностно-смысловой аспект, выступающий и как мотивационный); эмоционально-волевая регуляция процесса и результата проявления компетентности

При этом компетентность всегда лично окрашена качествами конкретного человека, то есть, компетентность – это некая личностная характеристика, уже состоявшееся личностное качество и минимальный опыт по отношению к деятельности в заданной сфере.

Компетентность является следствием обучения, поскольку относится к личности, и формируется в процессе выполнения определенного комплекса действий.

Если профессиональную педагогическую деятельность рассматривать как решение определенных задач, то такой подход предполагает развитие следующих ключевых компетенций: распознавание практических проблем; их формулировка; перевод проблемы в форму задачи; соотношение с контекстом полученной системы знаний; анализ и оценка результата.

Педагогическая профессия является одновременно преобразующей и управляющей. А для того, чтобы управлять процессом развития личности, нужно быть компетентным. Понятие профессиональной компетенции педагога выражает единство его теоретической и практической готовности целостной структуре личности и характеризует его профессионализм.

Содержание профессиональной компетенции педагога той или иной специальности определяется квалификационной характеристикой. Она представляет собой нормативную модель компетенции педагога, отображая научно обоснованный состав профессиональных знаний, умений, навыков.

Квалификационная характеристика - это, по существу, свод обобщенных требований к педагогу на уровне его теоретического и практического опыта.

Условно отделяя профессиональную компетентность от других личностных преобразований, мы имеем в виду, что усвоение знаний - не самоцель, а необходимое условие для выработки «знаний в действии», т.е. умений и навыков - главного критерия профессиональной готовности.

Понимание сущности педагогических умений позволяет понять их внутреннюю структуру, т.е. взаимообусловленную связь действий (компонентов умений) как относительно самостоятельно частных умений. Например, умение «провести беседу» может быть разложено на частные умения: определить тему, наиболее адекватно отражающую интересы и потребности студентов в то же время учитывающую ведущие воспитательные задачи, стоящие перед группой; отобрать содержанием, выбрать формы, методы средства воспитания с учетом возраста воспитанников и конкретных условий, составить план. Точно так же можно разложить умение «составить план».

Вне зависимости от уровня обобщенности педагогической задачи законченный смысл ее решения сводится к триаде «Мыслить - Действовать- Мыслить». В результате профессиональной компетенции педагога может быть представлена как единство его теоретической и практической готовности. Педагогические умения объединены в четыре группы:

- умение ставить педагогические задачи;
- умение программировать способы педагогических взаимодействий;
- умение выполнять педагогические действия;
- умение изучать процесс и результаты решения педагогической задачи.

Таким образом, содержание профессиональной компетентности многопланово, а ее структура представляется в виде совокупности различных компонентов, которые можно объединить в три блока:

- научно - теоретический блок (или когнитивный, информационно-знаний), характеризующий круг знаний, необходимых для реализации данной компетентности;
- операционально-деятельностный блок (или деятельностный, операционально-технологический, предметно-практический), описывающий уровень владения субъектом алгоритмами, способами, умениями, опытом реализации деятельностных компонентов компетентности;
- личностно - психологический блок, отражающий интеллектуальные, мотивационные, ценностно-смысловые и эмоционально-волевые структуры психики субъекта профессиональной деятельности, которые они выступают в качестве предпосылок индивидуальной успешной деятельности и развиваются в ходе ее осуществления.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ ДАРСЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Махмудова Д.Б.

Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ таянч докторанти.

Республикамызда юз бераётган барча соҳалардаги ўзгаришлар катори таълим соҳасида ҳам жадал ривожланиш кузатилмоқда. Таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга ривожланган мамлакатларнинг илғор технологияларини жорий қилиш, миллий кадрларимизни сингдирган ҳолда таълимни ташкил этишга қаратилган. Бу жараёни пухта ва самарали амалга ошириш ишлари бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бунга мисол қилиб бир қанча фармонлар, қонун, қарор, низомлар ва ДТСдаги ўзгаришларни олишимиз мумкин. Буларнинг барчаси таълим сифатини ошириш, замон талабларига жавоб берадиган тизимни ташкил қилишга ёрдам беради. Тизимда кун сари янги эҳтиёжлар юзага келмоқда. Бу эҳтиёжларга мисол қилиб таълим сифатини оширишда нафақат янги таълим стандартларини ишлаб чиқиш, балки ўқитиш методикасини ўзгартиришни ҳам талаб қилади.

Замонавий таълимнинг глобаллашуви, соҳа мутахассисларидан, инновацион технологияларнинг жорий этилаётгани сабаб, кенг қўламли ахборотлар оқими таълим мазмунини мунтазам янгилаб, такомиллаштириб боришни талаб қилади. Бу жараёни ташкил этишда методистнинг, хусусан, улар орқали амалга ошириладиган методик хизмат кўрсатиш тизимининг ўзига хос ўрни бор. Таълим-тарбия жараёнининг самарадорлиги кўп жиҳатдан методик хизмат кўрсатиш тизимининг изчил ҳамда самарали йўлга қўйилишига боғлиқ.

Таълимда асосий мақсад комил инсон ва етук малакали рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш.

Бунда таълим-тарбия жараёни педагоглари олдида куйидаги вазифалар туради.

Таълим жараёнида дарс машғулотлари ўқитишнинг интерфаол усулларида фойдаланиб ташкил этилса, ўқувчиларнинг машғулот давомида мустақил фикрлаш қобилиятлари ривожланади, фаоллиги ошади, ижодий тафаккури кучаяди, муаммоларни ечимини энг мақбуллигини танлаш фаолияти мустаҳкамланади, айниқса илм олишга бўлган интилиш янада ошади.

Ўқитувчилар дарс ва машғулот жараёнида интерфаол методларни машғулот мақсадига мувофиқ танлашлари зарур.

Интерфаол машғулот турлари кўп бўлиб, уларни дарс мавзусининг хусусиятлари ҳамда кўзда тутилган мақсадларга мувофиқ танланади ва тегишлича тайёргарлик кўрилади. Интерфаол машғулотда иштирок этиш учун ўқувчиларнинг тайёрликларига ўзига хос талаблар қўйилади, булар машғулотда фаол иштирок этиш учун зарур билимларни ўзлаштирганлик, мулоқотга тайёрлик, ўзаро ҳамкорликда ишлаш, мустақил фикрлаш, ўз фикрини эркин баён қилиш ва химоя қила олиш кўникмалари ва бошқалардан иборат.

Машғулотда вақтдан унумли фойдаланиш зарур. Бунинг учун зарур воситаларни тўғри танлаш, тайёрлаш ҳамда машғулот ўтказувчилар ва уларнинг вазифалари аниқ белгиланган бўлиши лозим. Интерфаол методлар билан анъанавий таълим усуллари орасида ўзига хос фарқлар мавжуд бўлиб, ҳар бир ўқитувчи бу фарқларни қиёслаши, уларнинг бир-бирига нисбатан афзалликлари ва камчиликларини дарсни режалаштириш ва уни ўтказиш усуллари танлашда ҳисобга олиши зарур.

Бунда янги билимларни бериш, кўникмаларни шакллантириш, ривожлантириш, мустаҳкамлаш, амалда қўллаш, билимларни такрорлаш машғулотларида ҳамда ўқув фанининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир мавзу бўйича машғулот учун энг мақсадга мувофиқ бўлган интерфаол ёки бошқа методларни тўғри танлаш назарда тутилади.

Тўғри танланган методларни қўллаш машғулотнинг қизиқарли ва самарали бўлишини таъминлайди.

Интерфаол методлар конструктивизм назарияси билан боғлиқ бўлиб, бу методлардан амалда фойдаланишда конструктивизмнинг қуйидаги асосий хулосаларини ҳисобга олиш лозим:

Ўқувчи ўзи ўрганиши керак, акс ҳолда унга ҳеч ким ҳеч нарсани ўргата олмайди. Ўқитувчи ўқувчиларга билимларни «кашф қилишга» ёрдам берадиган жараёни ташкил қилади.

Таълим жараёнида амалга ошириладиган интерфаол машғулот турларидан айрим ноанъанавий дарс шакллари келтирамиз:

Шўнғиш дарси - маълум билимларни эгаллаш учун энг қулай муҳитда бўлиш ёки шундай муҳит яратиш орқали мавзунини фаол ўрганиш машқларидан иборат.

Мусобақа дарси - ўқувчиларнинг ўзаро мусобақалашувини ташкил этиш орқали билимларни мустаҳкамлаш машқлари.

Ижод дарси - ўқувчиларнинг мустақил ижод этишларини ташкил қилиш дарси.

Семинар дарси - янги дарс мавзусига доир саволлар бўйича ўқувчиларга олдиндан берилган топшириқларни бажариш натижалари тўғрисида маълумотларни тинглаш орқали синфдаги барча ўқувчилар дарсни ўзлаштиришларини ва билимларини мустаҳкамлашни таъминлаш дарси.

Экскурсия дарси - бу дарсларда ўқувчиларни турли объектлар: музей, зиёратгоҳ, корхона, устaxonа, табиат объектлари, илмий муассаса, коллеж, лицей ва бошқаларга олиб бориш ва таништириш орқали уларнинг билимларини ҳаёт билан боғлаш ва касбга йўналтириш ишларини амалга ошириб бориш таъминланади. Жуда узоқдаги ва бориш қийин бўлган объектларга, улар тўғрисида филмлар, турли кўргазмалар ва бошқа материаллар мавжуд бўлган ҳолларда, уларни ўқувчиларга намоиш этиб, тушунтириш орқали видеоекскурсиялар ташкил этиш ҳам мумкин.

Таълим- тарбия жараёнида ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш, уларнинг шахсий сифатларини билиш ва таҳлил қилишга яқка тартибда ёндашишда ҳозирги ёш психопедагогиканинг қоидалари ва талабларидан келиб чиқилади. Бунда ўқувчиларнинг бир- бирларига нисбатан тайёргарликлари, фанларни турлича ўзлаштиришлари ва қизиқишлари билан фарқланишини ҳисобга олиш асосий масалалардан ҳисобланади. Шунга кўра ўқитувчиларнинг ҳам бир- биридан ўқитиш услуби, ўқув-тарбия жараёнини режалаштириш бўйича фарқланишини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир ўқитувчининг маълум вақт давомида оптимал натижага, яъни ўқувчиларнинг кўзда тутилган даражада ўзлаштиришларига эришиш юзасидан индивидуал ёндашувлари мавжуд.

Ўқувчиларнинг шахсий сифатларини ҳисобга олиш асосида шу сифатларни ижобийлаштириш ва ривожлантириш мақсадларига эришиш учун дарсда ўқувчиларга мустақил вазифалар бериш, уларнинг мустақил хулосалар чиқаришларини, бир- бирларидан ўрганишларини ташкил қилиш, уларнинг ўқишлари учун қулай муҳит яратишга алоҳида эътибор бериш талаб қилинади.

Ишлаш учун жойни тайёрлашга жиддий қараш керак. Бу аввалига бекорчи кўрингандек оддий масала эмас. Синфни шундай тайёрлаш керакки, бунда қатнашчилар кичик ёки катта гуруҳларда ишлаш учун ўтиришларига осон бўлиши керак.

Бошқа сўз билан айтганда ўқувчиларга жисмонан қулай шароит яратилиши керак. Машғулотда кимдир гуруҳга тескари ўтириб қолиб бошқаларга бошини ёнбошга буриб қараб ўтириши яхши эмас. Шунинг учун столни шундай қўйиш керакки, талаба ўзига қулай вазиятда кичик гуруҳ билан осон муносабатда бўлиши учун керак. Ижодий иш учун материаллар олдиндан тайёрланган бўлса, бу яхши.

Жараён ва вақтга жиддий қараш керак. Бу ҳақда бошидан келишиб олиб ва уни бузмаслик лозим. Масалан, ҳамма ўқувчилар ҳар бир ўз нуктаи назарга эга бўлиши, сўз эркинлиги, бошқаларни қадрини ҳурмат қилиши, сабрли бўлиб қарор қабул қилиши керак.

Гуруҳларга бўлинишига жиддий эътибор беринг. Аввалига, уни ўзи хоҳишига кўра, кейин турли хил усуллардан тарқатмалардан фойдаланиб, тасодифан танлаш принциpidан фойдаланиш мумкин.

Ҳамма ўқувчилар бир вақтни ўзида у ёки бу даражада ишга жалб қилинган бўлишини таъминлаш зарур.

Уларнинг психологик тайёргарлигига кўмаклашиш муҳим. Гап шундаки, машғулотга келганларнинг ҳаммаси психологик тайёр бўлмаслиги мумкин. Бунга маълум даражада хулқининг анъанавийлиги таъсир кўрсатади. Бу борада машқ қилишлар, ақлий ва жисмоний энергайзерлардан фойдаланиш, ўқувчиларнинг ишда фаол иштироклари учун доимий рағбатлантиришлар, ўқувчининг ўзини намоён этиш учун имконият яратиш фойдали бўлади.

Интерактив методлардан фойдаланганда гуруҳда ўқувчилар сони кўп бўлмаслиги керак. Иштирокчилар сони ва ўқитиш сифати бир-бирига тўғридан-тўғри боғлиқ бўлади. Агарда машғулотда қатнашчилар сони 30-35 тадан ошмаса, иш самарали бўлиши мумкин. Асосан 4-6 кишидан иборат, кичик гуруҳларда самарали иш олиб бориш мумкин. Ахир, ҳаммани тинглаш, ҳар бир кичик гуруҳга муаммони презентация қилишга имкон бериш, ҳамма ўқувчиларни фаоллаштириш ва бир вақтни ўзида баҳолаш муҳим.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИКТ

Охунбаев М.И., Тошиев А.,
преподаватели РЦППКРНО при ЧГПИ

«Первейшая задача образовательной политики на современном этапе — достижение современного качества образования, его соответствия актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства».

XXI век — век высоких компьютерных технологий. Современный ребёнок живёт в мире электронной культуры. Меняется и роль учителя в информационной культуре — он должен стать координатором информационного потока. Следовательно, учителю необходимо владеть современными методиками и новыми образовательными технологиями, чтобы общаться на одном языке с ребёнком.

Таким образом, возникает необходимость организации процесса обучения с использованием современных информационно-коммуникативных технологий (ИКТ).

Информатизация начальной школы играет важную роль для достижения современного качества образования и формирования информационной культуры ребёнка XXI века. Отсюда следуют цели использования ИКТ:

- повысить мотивацию обучения
- повысить эффективность процесса обучения;
- способствовать активизации познавательной сферы обучающихся;
- совершенствовать методики проведения уроков;
- своевременно отслеживать результаты обучения и воспитания;
- планировать и систематизировать свою работу;
- использовать, как средство самообразования;
- качественно и быстро подготовить урок (мероприятие).

Информатизация начального образования проходит по следующим направлениям:

использование ИКТ в качестве дидактического средства обучения (создание дидактических пособий, разработка и применение готовых компьютерных программ по различным предметам, использование в своей работе ЦОР, использование Интернет-ресурсов, и т. д.);

введение учебного курса «Информатика» как учебного предмета для младших школьников; проведение урока с использованием ИТ (применение ИТ на отдельных этапах урока, использование ИТ для закрепления и контроля знаний, организация групповой и индивидуальной работы, внеклассной работы и работы с родителями);

осуществление проектной деятельности младших школьников с использованием ИКТ.

Спектр использования возможностей ИКТ в образовательном процессе достаточно широк. Однако, работая с детьми младшего школьного возраста, мы должны помнить заповедь «НЕ НАВРЕДИ!».

«В 1999 году в Британии опубликованы результаты научных исследований английских психологов. Их выводы достаточно категоричны: до десяти лет ребенку у компьютера делать нечего! Пристрастие детей до 9—10 лет пусть даже к развивающим и обучающим играм может замедлить их развитие, подавить интерес к обычным детским играм и контактам со сверстниками, не способствует повышению концентрации внимания и развитию воображения. Английские ученые советуют воспитывать детей, ориентируясь на традиционные методы. До 10—11 лет для ребенка гораздо полезнее, как для психического, так и для физического здоровья, читать вместе с родителями книги, рисовать и играть на воздухе в подвижные игры».

ИТК должно выполнять определенную образовательную функцию, помочь ребёнку разобратся в потоке информации, воспринять её, запомнить, а не в коем случае не подорвать здоровье.

ИТК должны выступать как вспомогательный элемент учебного процесса, а не основной. Учитывая психологические особенности младшего школьника, работа с использованием ИКТ должна быть чётко продумана и дозирована. Планируя урок (работу) в начальной школе, учитель должен тщательно продумать цель, место и способ использования ИКТ.

Какие же возможности ИТК помогут учителю начальных классов создать комфортные условия на уроке и достичь высокого уровня усвоения материала. *Выделим основные:*

создание и подготовка дидактических материалов (варианты заданий, таблицы, памятки, схемы, чертежи, демонстрационные таблицы и т. д.);

создание презентаций на определённую тему по учебному материалу;

использование готовых программных продуктов;

поиск и использование Интернет-ресурсов при подготовке урока, внеклассного мероприятия, самообразования;

создание мониторингов по отслеживанию результатов обучения и воспитания;

создание тестовых работ;

обобщение методического опыта в электронном виде.

Для развития познавательной активности ребёнка на уроке, развития произвольного внимания и успешного усвоения материала, уроки должны быть интересным и разнообразными. Добиться разнообразия на уроках помогает возможность использования ИКТ в учебном процессе.

В заключении можно отметить что использование компьютерных технологий в процессе обучения влияет на рост профессиональной компетентности учителя, это способствует значительному повышению качества образования, что ведёт к решению главной задачи образовательной политики.

ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

**Охунбаев М.И., Тошиев А.,
преподаватели РЦППКРНО при ЧГПИ**

Для понимания роли информационных технологий в образовании необходимо разобраться с сутью этого понятия.

«Информационные технологии – это совокупность знаний о способах и средствах работы с информационными ресурсами, и способ сбора, обработки и передачи информации для получения новых сведений об изучаемом объекте» .

Информационная технология – это педагогическая технология, использующая специальные способы, программные и технические средства (кино, аудио – и видео средства, компьютеры) для работы с информацией.

Компьютерные технологии – это вспомогательные средства в процессе обучения, так как передача информации – это не передача знаний.

В зарубежной практике принята следующая классификация компьютерных технологий обучения:

- Компьютерное программное обучение – обеспечивает реализацию механизма с помощью соответствующих компьютерных программ;
- Изучение с помощью компьютера – самостоятельная работа по изучению нового материала с помощью различных средств, в том числе и компьютера;
- Изучение на базе компьютера – использование программных средств, обеспечивающих эффективную самостоятельную работу обучаемых;
- Обучение на базе компьютера – всевозможные формы передачи знаний обучаемым.
- Оценивание с помощью компьютера – передача знаний, при наличии специальной системы оценки качества усвоения знаний;
- Компьютерные коммуникации – программные средства информационных технологий обучения и образовательных технологий выстраиваются в качестве под систем.

Основным потенциалом современных компьютеров являются, во-первых, огромные возможности глобальной сети Internet, во-вторых, прикладное программное обеспечение, входящее в пакет Microsoft Office.

Свойства Internet:

1. Источник различного рода информации (знаний), способствующий расширению информационного поля. Он дает возможность для самообразования и приобретения новой информации.

2. Возможность быстро и качественно обмениваться информацией между коллегами с помощью электронной почты.

Функции прикладных программ Microsoft Office:

1. Microsoft Word – это программа, предназначенная для печатания и редактирования любого текста. Что дает Word? Во-первых, изготовление раздаточного материала (контрольные, самостоятельные работы, тесты и т.д.); т.е. личное задание повышает восприятие и понимание задания учащимися; во-вторых, это возможность качественно заниматься оформлением творческих работ (отчеты, проекты, рефераты и т.д.).

2. Microsoft Excel – это программа является лучшим помощником учителям образовательной области «Математика», а также тем, кто представляет информацию в виде таблиц.

3. Microsoft Access – программа, предназначенная для формирования баз данных.

4. Microsoft Publisher – программа, предназначенная для изготовления почетных грамот, визиток, приглашений, календарей и т.д.

5. Paint – программа для рисования.

6. Microsoft PowerPoint – программа презентаций.

Таким образом, применение новых информационных технологий в образовании имеет два основных аспекта: компьютер как предмет изучения и компьютер как средство обучения. Эти аспекты тесно взаимосвязаны в процессе обучения, т.к. любое общение с компьютером предполагает и то и другое.

Применение компьютерных технологий оправдано тогда, когда они эффективны, т.е. позволяют: при одних и тех же затратах субъектов образовательного процесса получать более высокий образовательный результат, или получать тот же результат при меньших затратах субъектов образовательного процесса.

Информационная культура учащихся начальных классов является неотъемлемая часть результата образования

Информация – это знания. Человек может делать с информацией следующее: хранить, обрабатывать и передавать. Это основные информационные процессы.

Под *информационной культурой* понимается умение целенаправленно работать с информацией (поиск, отбор, создание и тиражирование) и использовать ее для получения, обработки и передачи средствами информатизации и информационных технологий.

В начального образования, выпускники начальной ступени должны владеть следующими компетенциями:

- Готовность к постоянной работе над собой для овладения культурой учебной и трудовой деятельности.

- Проявление интереса к познанию окружающего мира, природных, социокультурных особенностей региона.

- Умение концентрировать волю и терпение при преодолении трудностей, возникающих в учебной деятельности и во взаимоотношении с разными людьми.

- Сознательное и безопасное использование основных технических средств в быту.

Таким образом информационная культура учащихся начальных классов – это неотъемлемая часть результата их образования.

В заключении можно отметить, что использование компьютерных технологий в процессе обучения влияет на рост профессиональной компетентности учителя, это способствует значительному повышению качества образования, что ведёт к решению главной задачи образовательной политики.

ТАЪЛИМ БЕРИШ СИФАТИНИ ОШИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ- НИНГ АҲАМИЯТИ

Содиқова Г.Ш.,

Тошкент вилояти Чирчиқ педагогика университети
хузуридаги ХТХҚТМОХМ катта ўқитувчиси

Янги технологиялар кун сайин ривожланиб, ахборотлаштириш жараёни тез суръатлар билан ўсиб бораётган ҳозирги даврда таълим соҳасида ахборот ресурсларини ташкил этиш ва таълимда фойдаланишга мамлакатимизда ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Замонавий таълим тизими замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимларидан фойдаланишга асосланади. Таълимда ахборот технологияларидан фойдаланиш кўплаб муаммоларни ҳал этиб, таълим бериш сифатини оширади, ўқув материални ўрганиш ва ўзлаштиришни тезлаштиради. Замонавий ахборот технологияларини барча ўқув фанларига татбиқ этиш лозим ва бу ҳолат ўқитувчиларнинг маълум бир касбий тайёргарлигини, ахборот технологияларининг имконияти билан танишганлигини, ушбу имкониятлардан ўзининг илмий ва амалий фаолиятида фойдалана олишини талаб қилади. Ушбу ҳолат жуда долзарб ва педагогик жиҳатдан аҳамиятли ҳисобланади, чунки ўқувчилар ўқув машғулотлари жараёнида, илмий тадқиқотларни ўтказишда замонавий ахборот технологияларининг имкониятлари ва устуликларини ўзларида синаб кўришади.

Замонавий шароитда таълим тизимини модернизациялашнинг устувор йўналишлари қуйидагилар саналади:

- электрон ахборот-таълим ресурсларини яратиш;
- ўқитишнинг мавжуд ва янги технологик шакллари ўзаро мувофиқлаштириш;
- ўқув фанлари асосларининг ўқувчилар томонидан мустақил ўзлаштирилиши учун қулай педагогик ва технологик шарт-шароитларни вужудга келтириш.

Ҳозирги кунда инновациялар таълим жараёнидаги муносабатларни уйғунлаштириши, унинг натижаларини жамият ва инсоннинг индивидуал эҳтиёжлари талабларига мос келувчи ҳолатга келтириши, ижтимоий фойдали ва муваффақиятли шахсни шаклланиши муаммоларини ҳал этиши лозим.

Ўқув жараёнида компьютерлар асосан қуйидагича фойдаланилмоқда:

- пассив қўллаш – компьютер оддий ҳисоблагич каби;
- фаол мулоқат – компьютер ўқувчига йўл;
- йўриқ бериш ва имтиҳон олишда;
- интерфаол мулоқат – компьютер сунъий интеллект сифатида, яъни ўқувчи билан мулоқот қилишда.

Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш айниқса, аниқ ва табиий фанларни ўқитишда сезиларли даражада самарадорликка эришиш мумкин. Физика ва кимё фанларини ўқитишда вертуал лабораторияларни қўллаш ўқувчиларда мавзунини эслаб қолиш ва тасавур қилиш жараёнини тезлаштиради. Педагогик дастурий воситалар нафақат мавзунини ўргатишда, балки мавзунини мустаҳкамлаш, такрорлаш ва баҳолашда ҳам кенг фойдаланиш мумкин.

Педагогик дастурий воситалар – компьютер технологиялари ёрдамида ўқув жараёнини қисман ёки тўлиқ автоматлаштириш учун мўлжалланган дидактик восита ҳисобланади. Улар таълим жараёнини самарадорлигини оширишнинг истиқболли шакллари билан бири ҳисобланиб, замонавий технологияларнинг ўқитиш воситаси сифатида ишлатилади. Педагогик дастурий воситалар таркибига: ўқув фани бўйича аниқ дидактик мақсадларга эришишга йўналтирилган дастурий маҳсулот (дастурлар мажмуаси), техник ва методик таъминот, қўшимча ёрдамчи воситалар қиради. Педагогик дастурий воситаларни қуйидагиларга ажратиш мумкин:

- ўргатувчи дастурлар – ўқувчиларнинг билим даражаси ва қизиқишларидан келиб чиқиб янги билимларни ўзлаштиришга йўналтиради;
- тест дастурлари -эгалланган билим, малака ва кўникмаларни текшириш ёки баҳолаш мақсадларида қўлланилади;
- машқ қилдиргичлар - аввал ўзлаштирилган ўқув материални такрорлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилади;
- ўқитувчи иштирокидаги вертуал ўқув муҳитини шакллантирувчи дастурлар.

Дарс машғулотларида педагогик дастурий воситаларни қўллаш учун ўқитувчининг компьютер саводхонлиги етарли даражада бўлиши зарур. Ҳар бир ўқитувчи, қайси фандан дарс беришидан, ёшидан қатъий назар ахборот технологиялари бўйича билимга эга бўлиши керак. Бу

замонавий ўқитувчига қўйиладиган асосий талаблардан биридир. Педагог ўз дарсларига дастурий воситалар яратиши учун ишлаш қийин бўлмаган дастурлар яратилган. Бу дастурларнинг интерфейси фойдаланувчи ишлашига қулай қилиб ишлаб чиқарилган. Электрон дарслик, интерфаол тест, анимацион ва овозли мультимедиа ишланмаларини яратиш учун дастурчи бўлиш шарт эмас. Ўқитувчилар ўқув фанларидан электрон дарс ишланмаларини тайёрлашда ишлатиш мумкин бўлган кичик ҳажмдаги, дастурлашни талаб этмайдиган махсус дастурлардан амалда фойдаланиши мумкин ва бу дастурларга Ispring, CrazyTalk, UnFreez PaintNET дастурларини киритиш мумкин. Ушбу дастурларни халқ таълими вазирлигининг ахборот-таълим порталидан (eduportal.uz) юклаб олишлари мумкин.

Таълимда замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини кенг жорий этилиши фан соҳаларини ахборотлаштиришни, ўқув фаолиятини интеллектуаллаштиришни, интеграция жараёнларини чуқурлаштиришни, таълим тизими инфратузилмаси ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга олиб келади.

ОБУЧЕНИЕ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Шарипова М.Х.,
преподаватель школы №18 г. Самарканда

Роль и место методов сотрудничества на уроках русского языка в процессе обучения можно рассматривать в различных аспектах:

- групповая работа как одна из форм эффективного усвоения знаний;
- групповая работа как средство улучшения межличностных отношений;
- групповая работа как один из способов активизации процесса обучения.

Разумеется, поиск наиболее совершенных методов усвоения знаний всегда был в центре внимания педагогов, но если методы обучения способны параллельно решать проблемы школьников межличностного характера, помогают им раскрываться во всей своей индивидуальности, вовлекают учащихся в активный познавательный процесс, то считаю целесообразным применять и совершенствовать эти методы в обучении.

Передовые изменения в структуре и содержании образования, поставили перед каждым педагогом объективную задачу активного освоения и внедрения новых образовательных технологий, так как традиционные методы оказались не способны удовлетворить растущие потребности современного общества.

Кроме того, технологии личностной ориентации пытаются найти методы и средства обучения и воспитания, соответствующие индивидуальным особенностям каждого ребенка: берут на вооружение методы психодиагностики, изменяют отношения и организацию деятельности детей, применяют разнообразные и мощные средства обучения, перестраивают содержание образования.

Таким образом, личностно-ориентированная направленность противопоставляет авторитарному, обезличенному и обездушенному подходу к ребенку традиционной технологии - атмосферу любви, заботы, сотрудничества, создает условия для творчества и самоактуализации личности.

В педагогике сотрудничества выделяют несколько направлений. Мне ближе всего идеи гуманно-личностного подхода:

- новый взгляд на личность как цель воспитания, личностную направленность учебно-воспитательно процесса (*ребенок – полноценная человеческая личность, каждый ребенок обладает способностями, приоритетные качества личности – любовь, доброта, совесть, гражданственность и т.п.*);
- гуманизация педагогических отношений (*педагогическая любовь к детям, оптимистическую веру в ребенка, терпимость к их недостаткам, приоритет положительного стимулирования*);
- демократизация педагогических отношений (*соблюдение Конвенции о правах ребенка*);
- отказ от прямого принуждения (*требовать без принуждения, замена принуждения желанием, ставка на самостоятельность и самодеятельность, применение косвенных требований через коллектив*);
- новую трактовку индивидуального подхода (*отказ от ориентировки на среднего*

ученика, поиск лучших качеств личности, применение психолого-педагогической диагностики; коррекция);

- формирование положительной Я-концепции (*Я нравлюсь, Я способен, Я значу*).

Итак, считаю, что только при таком подходе к образовательному процессу можно решить настоящие проблемы современной школы: осуществить переход к всеобщему полному образованию, а главное – воспитать гармоничную, целостную, независимую и свободную, высоконравственную личность.

Методы обучения в сотрудничестве, применяемые на уроках русского языка Командно-игровая деятельность

Она отличается от вышеописанного метода лишь тем, что здесь вместо индивидуального тестирования в качестве проверки усвоения материала предлагаются соревновательные турниры между командами. В остальном работа строится аналогично.

Игра «Ручеек»

(в 6 классе после изучения темы «Правописание *не*- с существительными)

Ход игры

1. Группы получают конверты с разрезным дидактическим материалом

(не)ряха	(не)успех	(не)урожай
(не)друг	(не)взгода	(не)удача
(не)приязнь	(не)везение	(не)вежда
(не)вежа	(не)вежда	(не)достаток

2. Решение осуществляется по «вертушке» (без комментариев):

- Первый ученик достает из конверта карточку и определяет, употребляется ли существительное без *не*.

Нет записывает на доске правильный ответ.

Да передает карточку следующему и т. д. по «вертушке».

- Второй ученик достает карточку с заданием, принимает соответствующее решение и т. д. Так каждый проходит все этапы работы над орфограммой.

3. Определяется команда-победитель, т. е. та, которая первой справится с заданием и не допустит ошибок.

Таким образом, за небольшой отрезок времени (5-7 мин.) проводится проверка сформированности орфографического навыка у всех учащихся, отрабатывается умение быстро решать поставленные задачи, а так как победа команды зависит от каждого ее члена, то это способствует развитию таких важных качеств, как ответственность и взаимопомощь.

«Учимся вместе»

Этот метод отличается от предыдущего лишь тем, что здесь каждая группа получает одно задание, являющееся подзаданием какой-либо большой темы, над которой работает весь класс. В результате совместной работы отдельных групп и всех групп в целом достигается усвоение всего материала. Основные принципы – награды всей команде, индивидуальный подход, равные возможности – работают и здесь. Чаще всего этот метод я использую на этапе обобщения и систематизации изученного.

Например, в 7 классе после изучения темы «Правописание *не* с наречиями» предлагается группам следующее:

1. Составить схемы таблицы по темам: «Правописание *не* с существительными», «Правописание *не* с прилагательными», «Правописание *не* с наречиями», «Правописание *не* с причастиями», «Правописание *не* деепричастиями и глаголами».

2. Представить по очереди свои таблицы.

3. Выявить общие закономерности написания и на их основании составить (коллективно) таблицу «Правописание *не* с различными частями речи».

Об эффективности применения рассмотренных здесь методов, прежде всего, свидетельствует рост качества знаний по предмету, формирование положительной Я-концепции учащихся, положительная динамика роста отношения к окружающим и процессу обучения. Но кроме этого, хочется выделить следующие моменты работы в сотрудничестве:

- становление активной позиции в учебной деятельности, т. е. сама организация урока способствует включенности всех без исключения учеников в работу, не дает возможности «отсидеться»;

- освоение учебного материала каждым учеником (групповая работа дает возможность каждому не только проговаривать изучаемый материал, задавать вопросы, но и подвергает пооперационному контролю со стороны товарищей);
- возникновение устойчивого интереса к процессу обучения (удовлетворенность результатом деятельности порождает удовлетворенность самим процессом);
- формирование собственного мнения, которое они учатся аргументировать;
- развитие коммуникативных умений в процессе общения, чувства товарищества, *личностной рефлексии*;

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИ ТИНГЛАВЧИЛАРИ КАСБИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛИ ВА ПРОФЕССИОГРАММАСИ

Тоджибаева Комила Собит кизи – Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети “Педагогика ва психология” кафедраси ўқитувчиси

Маълумки мутахассисларнинг касбий сифатларини шаклланишига ёрдам берувчи муҳим педагогик шарт-шароитлар сирасида қуйидагиларни киритиш мумкин [1]:

1. Моддий-техник шарт-шароитлар (ўқув бинолари, ўқув аудиториялари, ўқув устахоналари, амалий-лабораториялари жихозлари), ахборот технологиялари (радио, телевидение, компьютер, нусха кўчириш қурилмалари, лаборатория асбоб-ускуналари, магнитофонлар (аудио, видео), тренажёрлар, кинопроекторлар, диапроекторлар, техник воситалар мажмуининг мавжудлиги ва ҳоказолар).

2. Ўқув-методик меърий ҳужжатлар (давлат таълим стандарти, намунавий ўқув режалари, ишчи ўқув режалари, намунавий ўқув дастурлари, ишчи дастурлари, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, методик тавсияномалар, қўшимча маҳсус адабиётлар, кўрсатмали воситалар, дарс ишланмалари, лойиҳалар ва бошқалар).

3. Илмий педагогик ходимлар салоҳияти (ўқитувчилар, малакали ўқув усталари, раҳбар ва техник ходимлар).

4. Ижтимоий ҳамда ўқув-технологик муҳит (ўқитувчи ҳамда ўқувчилар, раҳбарлар ҳамда ўқувчилар, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзаро муносабатлари мазмуни, йўналиши, мақсадлар бирлиги ва бошқалар).

5. Ташкилий ҳамда ўқув-амалий фаолиятнинг изчил, узлуксиз ҳамда тизимли йўлга қўйилганлиги.

XXI асрда малака ошириш тизими тараққиётнинг муҳим босқичи бўлиб, инновацион технологияларнинг кенг қулоқ ёйиши ва глобал ахборотлаштириш жараёнларининг вужудга келиши баробарида амалга оширилиши янада қулайлашади ва бу жараёнда инсонпарварлик принципига асосланган билимларнинг мужассамлашуви амалга оширилади. Таълимни ривожлантиришнинг муҳим муаммоларидан бири – малака ошириш тизимини интеллектуал жиҳатдан таъминлашдир.

Таълим муассасалари ходимларининг узлуксиз билим олишлари моҳиятини аниқловчи асосий ҳолат – уларнинг касбий шаклланишига бўлган эҳтиёжларидир. «Шаклланиш» - фалсафий категория бўлиб, у бир мавжуд ҳолатдан иккинчисига ўтишни ифодалайди. Барча мавжуд ҳолатлар шаклланган вазият сифатида, унинг юзага келганлиги эса шаклланганлиги сифатида қаралади [2].

Малака ошириш тизими тинглавчилари касбий сифатларини шакллантиришда етакчи ўрин тутувчи асосий сифатларнинг моҳиятига тўхталиб ўтамиз:

Мотивацион сифатлар инсоннинг бутун ҳаёти давомида шаклланиб, ривожланиб борувчи ўз касбига бўлган эҳтиёжлари, мотивлари ва мақсадларни қамраб олади. Мотивацион хислатларнинг салмоқли қисмини рағбатлантирувчи ғоялар ташкил этади. У инсон ҳаётининг муайян босқичида шаклланади ва яшайдиган жой билан боғлиқ бўлади.

Таълим олиш мотивацияси тингловчинини билим олиш ва унга онгли ёндашиш, билиш усуллари эгаллаш, фаол бўлишга ундовчи мақсадлар тизими, эҳтиёжлар ва мотивларни қамраб олади.

Интеллектуал сифатлар куйидагилар билан тавсифланади:

- фикрлаш турлари (ижодий, назарий ва амалий билиш кабилар);
- фикрлаш методи (образли ва кўргазмали фикрлаш, фикрнинг асосланганлиги);
- интеллектуал сифатлар (зеҳнлилик, мослашувчанлик, танқидий фикрлаш, ақлий (фикрий)

харакат қила олиш ва ҳоказолар);

– билиш жараёнлари (диққат, тасаввур, хотира, идрок), фикрлаш жараёнлари (тахлил, синтез, тизимлаштириш, расмийлаштириш, аниқлаштириш, талқин қилиш ва бошқалар), билиш кўникмалари (масалани кўя олиш, уни таҳлил қилиб муаммони шакллантириш, фаразни олға суриш, уни асослаш, хулосалар чиқариш, билимларни кўллаш олиш ва ҳоказолар);

– билимларни ўзлаштириш кўникмалари (асосий билимни ажратиб олиш, режалаштириш, мақсадни белгилаш, бир маромда ўқиш ва ёза олиш, асосий ўринларни қайд этиш (конспектлаштириш) ва бошқалар);

– фанлардан ташқари ўзлаштирилган билим ва кўникмалар (ахлоқ ва умуминсоний кадриятлар тўғрисидаги тасаввурлари, ҳаётий қарашлари ва ҳоказолар);

– фанлар борасидаги гуманитар, ижтимоий-иқтисодий, математик, табиий-илмий, умумкасбий ва махсус билим, кўникма ва малакаларининг яхлит тизимини эгаллаганлик.

Иродавий сифатлар мақсаднинг онгли равишда белгиланаши билан тавсифланади. Иродали инсонга мақсадга интилувчанлик, ички ва ташқи тўсиқларни, жисмоний ва ақлий зўриқишларни енга олишлик, ўзини тута билишлик ва ташаббускорлик хислатлари хосдир.

Ҳиссий сифатлар нафақат ҳиссиётлар балки ўз-ўзини баҳолаш сифатлари билан ҳам тавсифланади. Шу сабабли педагогик мақсадларни белгилашда ҳиссий сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришга эътибор бериш жуда муҳим аҳамият касб этади, яъни:

– ўз ҳиссиётларини бошқаришнинг зарурий малакаларини шакллантиришни эътиборга олиш;

– ўзининг аниқ ҳислари (қаҳр, ғазаб, безовталиқ, аразлаш, ҳасад, ҳамдардлик, уялиш, мағрурлик, кўркиш, кўнгилчанлик, муҳаббат ва бошқалар)ни бошқаришга ўргатиш;

– ўз ҳиссий ҳолатларини ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни тушунишга ўргатиш[3].

Амалий кўникмалар ўзида психологик, педагогик, методик ва техник-технологик қобилиятлар, амаллар, шахснинг фаолият ва мулоқотнинг турли соҳаларидаги кўникмаларини мужассамлаштиради.

Сўнги вақтларда касбий ривожланиш, касбий фаолит ёки шахсни шакллантириш муаммоларига бағишланган турли психологик-педагогик тадқиқотларда мазкур жараённи ташкил этишнинг хилма-хил моделларини учратамиз (Р.М.Куличенко – мутахассис сифатида педагог шахси модели, С.Нишонова – баркамол шахс модели, Е.Ю.Максимова – талабаларда зарурий сифатларни шакллантириш модели, Н.Муслимов – касб таълими ўқитувчини тайёрлашнинг масалали-фаолиятли модели, Н.Эгамбердиева – маданий-инсонпарварлик ёндашуви асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштиришнинг назарий модели, С.Мадиярова – замонавий педагог шахси модели ва бошқалар).

Мутахассис модели – бу ишлаб чиқариш соҳасида юзага келадиган муаммоли вазиятларни муваффақиятли ҳал этилишини таъминловчи, маълум сифатларни таърифловчи ҳамда касб эгасининг мустақил билим олиши ва ўзини ривожлантиришини акс эттирувчи андоза ҳисобланади.

Ушбу моделни яратишда касбий фаолиятнинг маълум тури учун мувофиқ келадиган шахсий сифатлар тўплами тартибга солинади. Мутахассис моделининг турларидан бири профессиограмма ҳисобланади. Унинг мазмунида куйидаги ҳолатлар акс этади: турли лавозим ва турли иш жойлари учун хос бўлган касбий фаолият турлари, вазифа ва мажбуриятлар, шахсий сифатлар, билим ва кўникмалар. Бундай моделлар кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, уларни аттестациядан ўтказиш, шунингдек, мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш дастурларини тузишда муҳим аҳамият касб этади.

Профессиограмма сўзи латинча “Professio”–мутахассислик ва “gramma”–ёзув сўзларидан олинган бўлиб, муайян касбнинг хусусиятларини ёритиш, касбий меҳнатнинг ўзига хос томонларини ва ходимдан талаб этилаётган сифатларни очиқ берадиган ҳужжатдир.

Профессиограммалар икки турга бўлинади: профессиокарталар ва тўлиқ профессиограммалар.

Профессиограмма меҳнат фаолиятининг ишлаб чиқариш-техник, ижтимоий-иқтисодий шароитларини тавсифлаш, касб эгасига қўйилаётган психофизиологик талабларни ўз ичига олади.

Профессиограмма муайян касбнинг, мутахассисликнинг психологик, ишлаб чиқариш, техникавий, тиббий, гигиеник, тарихий, технологик, ҳуқуқий, психофизиологик, ижтимоий-психологик ва бошқа хусусиятларини ёритади. Унда ушбу касбнинг функциялари ва инсоннинг маълум психофизиологик сифатлари ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган шароитлар сабабли ушбу касбни эгаллашдаги (ўзлаштиришдаги) қийинчиликлар кўрсатилади. Профессиограмма ўз ичига психограмmani олади, бу ҳужжат психологик ўлчанадиган сифатлар терминларида айтилган идеал ёки типик касб эгасини тавсифлайдиган ҳужжатдир.

Психологик профессиограмма касбий фаолиятни психологик таҳлил қилиш натижасида шакллантирилади.

Профессиограмма касбий фаолиятни ўрганиш учун комплекс услубларни ўз ичига олади:

– эмпирик маълумотларни йиғиш - ҳужжатни ўрганиш услуби, кузатув, сўров, фаолият маҳсулини ўрганиш, биографик ва меҳнат услублари, эксперимент-тажриба услуби;

– маълумотларни таҳлил қилиш услублари: эксперт баҳолаш услуби, эмпирик маълумотларни сифатли таҳлили услуби, статик таҳлил услуби;

– психологик талқин (интерпретация) услуби –тузилмавий-тизимли таҳлил ва функционал-тузилмали таҳлил.

Касбий танлаш мақсадида тузиладиган профессиограмма, бир томондан, ушбу касбдаги ўртача ходимга қўйилаётган зарурий қобилиятларни ўз ичига олса, иккинчи томондан юқори даражада касбий маҳоратга эришиш имкониятларини аниқлашга хоҳиш-истаклар тарзидаги сифатларни ўз ичига олади. Лекин, шу вақтнинг ўзида ўртача ходимлар сифати ўрганилаётганлигини инкор этиб, профессиограмма талабларини кескин пасайтириш ёки олий тоифадаги ходимлар маълумотидан келиб чиқиб, профессиограмма талабларини кучайтириш мумкин эмас.

4-ШҶЪБА. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИНИНГ АҲАМИЯТИ

ТАЪЛИМДА СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИК ДАВР ТАЛАБИ

Усмонов С., Давронов П.

Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган баркамол авлодни тарбиялаш, қалби ҳар қандай коррупциядан холи, элим деб, юртим деб ёниб яшайдиган сифатли кадрларни тайёрлаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти эканлиги барчамизга аён. Шу нуқтаи назардан, Президентнинг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли ҳамда 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сонли қарорларида ўқитувчи ва мураббийларнинг ижтимоий мавқеи, кадр-қиммати, нуфузини ошириш, уларнинг моддий-маънавий ва ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, таълим соҳасидан коррупцияни олиб ташлашга алоҳида эътибор қаратилишида чуқур маъно бор.

Фикримизча, ҳар бир инсон, мутахассис, жумладан, ўқитувчи ёки мураббий маҳалласида, эл орасида, оиласида, ўзи фаолият кўрсатаётган жамоасида катта ҳурматга, маълум мавқега, юқори нуфузга эга бўлиши учун энг аввало юқори даражадаги компетенцияга эришиш йўлида ҳар томонлама ўйлаб, тинимсиз, фидокорона меҳнат қилмоғи даркор.

Мусулмон оламининг муаллими Имом Бухорий “Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмағай”, - деб ўғит берган бўлса, маърифатпарвар юртдошимиз Абдулла Авлоний “Тарбия биз учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидир,”- деб барчамизни огоҳликка чақирган.

Жаҳонда халқи энг кўп ўқийдиган мамлакат, энг ривожланган ва келажаги порлоқ мамлакат ҳисобланади. Афсуски, кузатишларимиз педагоглар ва ўқувчилар орасида китоб ўқиш даражаси етарли эмаслигини кўрсатмоқда. Нофилологик олий ўқув юртлари талабаларига “Сиз сентябрь-декабрь ойлари оралиғида қандай китоб, журнал ёки газета ўқидингиз?”, - деган савол билан мурожаат этдик. Берилган ёзма жавобларнинг таҳлили натижаларига кўра қўйилган саволга ҳар 30 ўқувчидан ижобий жавоб берганлар сони бештадан ошмади.

Шунга ҳам эътибор қаратиш керакки, талабалар китоб ўқимасликларининг асосий сабабаларидан бири сифатида жараёндаги коррупцион ҳолатларни кўрсатишган. Китоб ўқимайдиган талабадан сифатли кадр тайёрлаб бўладими? Бизнинг фикримизча олий таълимдаги коррупциядан буткул қутулиш, талабаларнинг оммавий тарзда китоб ўқишларига, ўз устида мустақил ишлашларига эришиш ва шу асосда мамлакатимизнинг мутахассисларга бўлган эҳтиёжини ортиғи билан таъминлаш учун олий таълим вазирлиги тасарруфида алоҳида марказ ташкил этилиб, фанлар бўйича якуний назоратларнинг барчасини онлайн ва офлайн шаклда баҳолашга ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади. Якуний назоратдан қайта-қайта қоникарсиз баҳо олган талабаларни сафдан чиқариш шарт эмас. Улар ўқитилаётган фанлар бўйича талаб этиладиган ўзлаштириш даражасига эришмагунча, қатор йиллар шартнома пулларини тўлаб ўқийверсинлар.

Ҳамкасбларимиздан “Дарсимни бир амаллаб чиқдим”, - деган гапни эшитиб тураемиз. Шундай ишлаш билан сифатли кадр тайёрлаб бўладими? Эътироф этайлик, бугунги кунда ўзимиз ишлаётган таълим масканида касбини шарафлаб фидокорона меҳнат қилаётган ўқитувчилар кўпми ёки дарсини амаллаб чиқиб, касбига хиёнат қилаётган ўқитувчилар кўпми? Малака оширишга келаётган Самарқанд вилоят мактаблари ўқитувчилари бу нисбатнинг 70 га 30 нисбат атрофида эканлигини айтишмоқда. Бу кўрсаткич аҳволнинг нақадар ачинарли эканлигини кўрсатмоқда.

Бу ҳолат биз, педагоглар ҳам таълимда сифатга эришиш учун дарсларни амаллаб чиқишга йўналтирилган ҳимоя воситаларимиздан воз кечиб, касбимизга содиқлик билан кафолатланган билим беришга ўтишимиз кераклигини ифодалайди.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ёзилишича кафолат сўзи – кафиллик, таъминлаш, кафил бўлувчи шахс маъноларини англатади. Демак ўқувчилар билимининг сифатига биз профессор-ўқитувчилар кафилмиз.

Ўқувчиларнинг кафолатланган билим даражасини икки босқичга ажратиш мумкин:

1) қуйи босқич: мавзунинг дарсда берилган асосий маълумотларини ҳар бир ўқувчи ўзининг реал ўқув имкониятлари доирасида амалиётга қўллай олиши;

2) юқори босқич: мавзунинг дарсда берилган асосий маълумотларини ҳар бир ўқувчи ўзининг реал ўқув имкониятлари доирасида оғзаки айтиб ёки формулаларни ёзиб бера олиши ва уларни ўзгарувчан шароитларда амалиётга қўллай билиши.

Дарсларда ўргатилаётган билимларнинг асл моҳиятини, уларнинг келажак ҳаётларида асқотишини англаган ҳолда, уларни оғзаки тўғри айтиб бера оладиган, ўзгарувчан шароитларда амалиётга қўллай оладиган ўқувчиларнинг билими бир умрга кафолатланган бўлади.

Ўқувчининг билимларни эгаллашининг икки ривожланиш соҳаси мавжуд:

1) ўқувчининг ўқув-илмий топшириқларни ташқи ёрдамсиз ўзи мустақил равишда бажара оладиган соҳаси, унинг актуал ривожланиш соҳаси дейилади;

2) ўқувчининг ўқув-илмий топшириқларни атрофидаги (ўқитувчиси, ота-онаси, синфдоши ёки курсдоши ва ҳоказо)ларнинг озгина кўмаги ёки китоб, журнал, интернет кабилардан фойдаланиб мустақил бажариш соҳаси, унинг энг яқин ривожланиш соҳаси дейилади.

Дарслар ҳар бир ўқувчининг актуал ривожланиш соҳасини эмас, балки энг яқин ривожланиш соҳасини эътиборга олган ҳолда ташкил этилмоғи даркор. Бундай ўқитиш ривожлантирувчи таълим усули бўлиб, ўқувчининг бугунги энг яқин ривожланиш соҳасини, маълум муддатдан сўнг унинг актуал ривожланиш соҳасига айлантириб боради.

“Дарсини амаллаб чиқаётган” ўқитувчиларнинг ҳимоя воситалари жуда кўп: дарсларга техник, кўргазмалар ўқув воситалар, тарқатма материалларни номига олиб кириш; ўқувчиларга режалаштирилган дарс мавзусини ўргатиш ўрнига, дарсдан ташқари суҳбатлар уюштириш; мавзунинг ўқувчилар билан биргаликда муҳокама қилиш орқали уларни фаоллаштириш ўрнига, тарқатма материалларни дафтарларига кўчириб олишларини ташкил этиш; намойиш воситаларидан фойдаланиб экранга чиқарилган ўқув материалларини ўқувчиларнинг кўчириб олишларини ташкил этиш; ўқувчиларни бошқара олмаганлиги ва ўргатилиши режалаштирилган мавзунинг яхши билмаганлиги учун дарснинг бошидан охирига қадар бошини қўлдан олиб ёки китобдан кўтармасдан ёздириш; ўзининг билимдонлигини, дарс ўтиш маҳоратини намойиш этиб, ўқувчиларнинг берилаётган ахборотларни қандай даражада ўзлаштираётганликлари билан иши бўлмаслик; дарс ўтиш ўрнига ўқувчиларни ўз ҳолича компьютерлар билан банд қилиб қўйиш; синф ёки гуруҳдаги яхши ўқийдиган бир нечта ўқувчиларни доскада ишлатиш билан дарсни яқинлаш ва ҳоказолар.

Таълимда сифатга эришиш учун, аввало ҳар бир ўқитувчининг касбига содиқлик билан фидокорона меҳнат қилиш механизмини яратиш зарур. Бунга фақатгина ўқитувчиларнинг ижтимоий ҳимоясини ва маошларини ошириш йўли билан эришиб бўлмайди.

Таълимнинг анъанавий “синф-дарс” тизимини ишлаб чиққан атоқли чех педагоги Ян Амос Коменский ўзининг “Буюк дидактика” асарида барча ўғил ва киз болаларга ҳеч қандай чеклавларсиз умумий таълим беришни асослаб, инсоннинг ўсиш йилларини тўрт даврга бўлади: гўдаклик, болалик, ўсмирлик, етуклик. Ҳар бир давр олти йилни ўз ичига олиб, бу даврларнинг мактабларини: гўдаклик даври учун - оналар мактаби, болалик даври учун -бошланғич мактаб, ўсмирлик даври учун - лотин мактаби ёки гимназия, етуклик даври учун – академия, деб атаган. Академия, яъни олий таълимга фақат ақли ўткир, қобилияти кучли, меҳнатсевар, виждонли ёшларни саралаб қабул қилиб, уларга таълим-тарбия бериб чиқаришни тавсия этган. Шунда кенг маълумотли ва донишмандликни пухта эгаллаб олган кадрларга муҳтожлик бўлмаслигини таъкидлаган.

Бугунги кунда таълимнинг кимни ўқитамиз, қаерда ўқитамиз, нимани ўқитамиз, қандай ўқитамиз масалалари ҳал этилган. Чунки, мазмуни ДТС да белгиланиб, ўқув режаларга киритилган фанларни, таълим муассасаларида, анъанавий ва ноанъанавий педагогик усуллардан биргаликда фойдаланиб, ўқувчиларни ўқитамиз.

Бироқ таълимнинг сифатидаги камчиликларда оила мактабни, ўқитиш асосий вазифаси бўлган мактаб оилани, олий мактаб эса ўзидан қуйи бўғиндаги барча таълим муассасаларини айблайди. Бир-биримизни айблаш билан мурод ҳосил бўлмайди. Бунинг учун халқимизни китоб ўқишга йўналтириш орқали оилаларнинг маданиятини янада юксалтириш, ўқитувчиларнинг дарсларни касбига садоқат билан ишлаш механизмини яратиш лозим. Ўқитувчиларнинг бундай ишлашлари учун аввало таълим маскани раҳбари ҳар қандай коррупциядан холи ва талабчан бўлиши керак.

Кўп йиллик тажрибаларимиз ва илғор профессор-ўқитувчиларнинг дарсларига кириб кузатишларимиз суғ ўзлаштирувчи ҳар қандай ўқувчини ўзининг энг яқин ривожланиш соҳаси

даражасида ўқитиш мумкинлиги исботлади. Бунинг учун ўқитувчи ўқув йили давомида ўқувчиларга ҳурмат ва талабчанлик билан дарсларини замонавий услубда олиб бориши керак. Шундай ҳолда, ўқитувчи ўзининг дарс ўтиш услубини яратади, уни йилдан-йилга сайқаллаштириб боради ва ўқувчиларини кафолатланган билим билан қуроллантириб касбий мақсадига эришади, мамлакат ўзига керакли сифатли кадрларига эга бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, сифатли кадр тайёрлашга эришиш учун таълим муассасаларининг моддий-техник баъзасини янада ривожлантириш, уларни авайлаб-асраш, оқилона ва унумли фойдаланиш, таълим тизимидаги ҳар қандай таниш-билишчилик ва коррупцияни йўқотиш, олий таълим муассасаларига ақли ўткир, қобилияти кучли, меҳнатсевар, виждонли ёшларни кўпроқ қабул қилиш, ўқувчиларга ўқитиладиган барча ўқув фанларининг якуний назоратларини онлайн шаклда қабул қилишга ўтиш, профессор-ўқитувчиларнинг дарсларга илғор педагогик технологияларни қўлаб, фидокорона меҳнат қилишлари асосида, ўқувчиларни кафолатланган билим билан таъминлаш миҳанизмини яратиш зарур.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH TIZIMINING O'RNI

**Abdumannotov A., п.ф.н., dotsent,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM kafedra mudiri,
Abdumannotova N.,
markaz o'qituvchisi**

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'lim va tarbiya tizimini rivojlantirish haqida fikr yuritib, "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz", - deb ta'kidlagan edi.

Bu bejiz emas. Chunki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning natijasi ko'p jihatdan ta'lim- tarbiyaga kelib taqaladi. Boshqacha aytganda, ta'lim-tarbiyaning yuqori pog'onaga ko'tarilishi islohotlarning pedagogik kafolatini ta'minlaydi.

Ammo bu borada amalga oshirilayotgan ishlar davr talablaridan orqada qolayotganligi rost. Ayniqsa, keyingi yillarda ta'lim sifatining pasayib ketayotganligi achinarli hol.

Davlatimiz rahbarining 2018-yil 5-sentabrida qabul qulgan PF-5538 sonli "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmonida, "Ta'lim sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning bilim darajasini va pedagogik maxhoratini oshirish masalalarida umumta'lim muassasalari faoliyatidagi ochiqlik va shaffoflik darajasining yetarli darajada emasligi, o'quv-tarbiya jarayoni ustidan samarali jamoatchilik nazoratining mavjud emasligi" ta'limning sifat va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligi aniq ko'rsatib berildi.

Ta'lim sifatini oshirishning bir qator omillari mavjud. Shulardan biri kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimidir. "Ta'lim tog'risida"gi Qonunning 16- moddasida "Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash kasb bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirish hamda yangilashni ta'minlaydi", - deb ta'kidlangan.

Shuningdek, kadrlar tayyorlash milliy dasturida "Pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlashni ko'zlovchi tizim vujudga keltiriladi. Pedagog kadrlarni ildam qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, raqobatbardosh darajada ularning kasb sifatini qo'llab-quvvatlash ta'minlanadi", - deyiladi.

Muhtaram Prezidentimizning "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida ham kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi faoliyatini yaxshilash maqsadida "Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha hududiy markazlar tuzilmasida metodik xizmat bo'limlari", - tashkil etilishi, "Pedagog kadrlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish" nazarda tutilganligi bevosita ta'lim sifatini yaxshilash uchun qo'yilgan dadil qadamlardan biridir. Haqiqatan ham qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslariga kelgan tinglovchilardan olingan test, yozma ish natijalari kishini qanoatlantirmaydi.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda boshqa omillar qatori pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilar zimmasiga ham mas'uliyat yuklaydi. To'g'risini aytganda birinchidan, ushbu tizimda faoliyat ko'rsatayotgan barcha professor-o'qituvchilarning shaxsiy, kasbiy, umummadaniy, maxsus kompetentlik darajalarini yetarli deb

bo'lmaydi. Pedagoglarning o'z ustida ishlashi, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanishlari, pedagogika, psixologiya, o'qitish metodikalari sohasidagi so'nggi yangiliklardan barcha o'qituvchilarni yetarli darajada xabardor deb bo'lmaydi.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlarida amalda foydalanilayotgan o'quv reja va dasturlarni qaytadan ko'rib chiqish, bunda asosiy e'tiborni o'quv-metodik ishlarga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Uchunchidan, hududiy markazlarning o'quv moddiy bazasini mustahkamlash, ularning so'nggi nashr etilgan o'quv-metodik adabiyotlar, kompyuterlarning yangi markalari, yuqori tezlikda ishlaydigan internet tarmoqlariga ulanishi kabi muammolarni bartaraf etish;

To'rtinchidan, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yaxshilash uchun ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish kerak;

Beshinchidan, hududiy markazlarning professor- o'qituvchilari bilan viloyat, shahar, tuman, xalq ta'limi bo'limi mutasaddilarining hamda o'qituvchi murabbiylarining joylarda ta'lim- tarbiya muammolariga oid ochiq muloqotlarni o'tkazib turish, to'planib qolgan muammolarni hamkorlikda bartaraf etish, shubhasiz, ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini davr talablariga ko'tarish uchun sohaga oid ilmiy- tadqiqot ishlariga e'tiborni qaratish, ushbu tizim bo'yicha himoya qilingan ilmiy tadqiqot ishlarida bildirilgan taklif va tavsiyalarni amaliyotda qo'llashning vaqti yetdi.

Tajriba va kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimiga oid tajribali professor-o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan o'quv, uslubiy qo'llanmalarga va tavsiyalarga ehtiyoj mavjud.

Ta'limning sifati o'qituvchining bilimi va mahoratiga bog'liq. Shu bois, hududiy markazlarda faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilarning kreativligini oshirish va yuqorida bildirilgan taklif va tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi davlatimiz rahbari tomonidan qo'yilgan vazifalarning amalda bajarilishini ta'minlaydi.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ТАЪЛИМИ СИФАТИНИ АНИҚЛОВЧИ ОМИЛЛАР, ТУШУНЧА ВА АТАМАЛАР

**Рафиев Х.Т.,
СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ профессори**

Жисмоний тарбия жисмоний маданият соҳасининг таркибига кирувчи муҳим бўлимлардан бири сифатида умумтаълим мактабларининг ўқув режасида барча фанлар қаторидан ўрин олган фандир.

Жисмоний тарбияни фан сифатида ўқитилиши ўқувчиларнинг нафақат соғлигини мустаҳкамлаш, балки уни асраб авайлаш, у ҳақда қайғуришга ўргатиш, бадантарбия ва спорт билан тегишли жойларда ҳамда ҳаётий зарур деб билган ҳолда мустақил шугулланишга одатлантириш. Шу билан бир қаторда спортга, ватанга бўлган меҳрни уйғотиш, садоқатни тарбиялаш ва шакллантиришга оид илмий-назарий, услубий билимлар, амалий-ташқилий тажриба, кўникма, малакалар ва б. лар ҳақида, таълимий-тарбиявий вазифаларни амалга оширишни назарда тутати. Ўзбекистон Республикаси президентининг 2018 йил 20 сентябрда Ўзбекистоннинг жисмоний тарбия ва спорт соҳаси раҳбарлари билан ўтказилган йиғилишда айнан шулар ва мамлакатда спортни, бадантарбиянинг ривожини таъминлаш ҳақида кўрсатмаларни берди.

Ана шу кўрсатмалар бугун бутун мамлакат бўйлаб, оммавий жисмоний тарбия ва спортни халқ ҳаракатига айланттиришга тurtки бўлди.

Бу борада барча ташкилотлар, таълим муассасалари, “Нуроний”, “Маҳалла” жамғармалари жисмоний тарбия ва спортни жисмоний маданият даражасига етказиши муҳим мақсадлардан биридир. Айнан мана шу мақсадни бажаришда халқимизнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасига оид бўлган махсус илмий, назарий, услубий билим ҳамда амалий, ташқилий тажрибаларга эга бўлишларини амалга оширишда, айниқса, ҳозирги кундаги умумтаълим мактабларида берилётган жисмоний тарбия таълимининг сифат самарадорлигини янада ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Шуни эътироф этиш керак-ки, эндиги таълим тизимининг умумтаълим мактаби босқичида жисмоний тарбия (жисмоний маданият) дарслари 1 синфдан бошлаб 11 синфгача ўқитилади. Анашу 11 йиллик жисмоний тарбия дарсларида бериладиган таълим сифатини аниқловчи омиллар асосида амалга ошириш ва уларни таҳлил қилиб мониторингини олиб бориш жуда муҳим.

Жисмоний тарбия бўйича таълим сифати деганда жисмоний тарбия бўйича ДТС дастурлари томонидан жисмоний тарбияни ўқитишга қўйилган талабларининг ўқитувчи томонидан таълим жараёнларини замонавий технологиялар асосида ташкил этиб, уни ўқувчилар томонидан тўлиқ ўзлаштирилганлик даражаси тушунилади. Бу ягона таъриф эмас албатта. Масалан, Т.С.Усмоновжаев ҳаракатли ўйинлар билан боғласа, Ш.Хонкелдиев жисмоний сифатларга боғлайди, бошқа ҳолатлар ҳам мавжуд.

Жисмоний тарбия таълим сифатини аниқловчи омиллар нималардан иборат бўлиши мумкин? Албатта, биринчи навбатта, жисмоний тарбия фани бўйича ишлаб чиқилаётган ДТС дастурларининг мазмуни умумтаълим мактабида жисмоний тарбияни ўқитишнинг мақсади ва вазифаларининг мазмунига мослиги.

2. Мамлакатда жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиш механизмини, яъни қонунлар, норматив ҳужжатларнинг замонавий ва келажакда кўзланган жисмоний тарбия ва спортни ривожланиши даражасига мос бўлиши.

3. Халқимизнинг соғлиги, жисмоний ривожланганлиги ва жисмоний тайёргарлигининг даражаси.

4. Халқимизнинг жисмоний маданиятининг шаклланганлигининг миллий ва умуминсоний маданиятнинг даражасига мослиги;

5. Мамлакатда жисмоний тарбия ва спортнинг жаҳон андозасига мос ҳолда ривожланганлик даражаси;

6. “Ўзбекистон аҳолисининг саломатлигини ҳамда жисмоний тайёргарлигини белгилаб берувчи “Алпомиш” ва “Барчиной” тестларининг аҳолининг ҳаётий зарур, ҳамда ҳар тўрт йилда ўтказиладиган Олимп ўйинларининг ўсаётган натижалари ва ундан келиб чиқадиган талаблари даражасига мос равишда мувофиқ (коррекция) ланиши;

7. Жисмоний тарбия ДТС дастурларининг мактаб ўқувчилари орасида тарқалган баъзи касалликларни олдини олишга ва уларни даволашга мўлжалланган жисмоний тарбия воситалари ҳамда жараёнларини инobatга олинганлиги;

8. Умумтаълим мактаблари ўқувчилари саломатлигининг умумий кўрсаткичлари.

9. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг жисмоний ривожи ва тайёргарликларининг кўрсаткичлари ва уларнинг ўсиш даражаси;

10. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг “Умид ниҳоллари” спорт ўйинларида кўрсатаётган натижалари.

11. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг жисмоний тарбиянинг назарий билимлар ҳамда спорт соҳасининг ОАВ да берилаётган янги маълумотлардан хабардорлиги.

12. Ўқувчиларнинг ўз хонадонларида жисмоний тарбия, бадан тарбия ва спорт билан мустақил шуғулланишлари учун ўзларига шарт шароитларни яратишларининг ҳолати ва ҳ.к.

Жисмоний тарбия таълимининг сифатини баҳолашда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

1. педагогик таҳлил қилиш;

2. дарсни хронометраж қилиш;

3. дарсада юрак қисқаришини ўлчаш ва ҳ.к лар.

Жисмоний тарбияда таълими сифатини аниқлашда жисмоний маданият соҳасининг аксарият тушунча ва атамалари иштирок этади.

Жисмоний маданият таълими сифатини аниқловчи тушунчалар деганда, таълим жараёнларининг алоҳида жараёнларини аниқлаб берувчи бирикмалари тушунилади. Бундай тушунчаларга “Жисмоний маданият таълими”, “Жисмоний тарбия билимлари”, “Ўқувчининг жисмоний ривожи”, “Ўқувчининг жисмоний тайёргарлиги”, “Жисмоний тарбия ДТС”, “ДТС мазмуни”, “Жисмоний ривож даражаси”, “Жисмоний тайёргарлик даражаси”, “Жисмоний маданиятнинг шаклланганлик даражаси”, “Миллий ва умуминсоний маданият”, “Жаҳон андозаси”, “Алпомиш” ва “Барчиной” тестлари, “Саломатлик тестлари”, “Жисмоний тайёргарлик тестлари”, “Ҳаётий зарур талаблар”, “Олимп ўйинлари кўрсаткичлари”, “Касалликнинг олдини олиш”, “Даволовчи жисмоний маданият”, “Умид ниҳоллари”, “Ўқувчиларнинг саломатликларининг кўрсаткичлари”, “Ўқувчиларнинг спорт натижалари”, “Ўқувчининг тушунчаларни тушуниш даражаси”, “Ўқувчининг ўзлаштириш даражаси”, “Ўқувчи билимини баҳолаш”, “Ўқувчиларнинг ўзлаштириш баҳолари”.

Илмий тадқиқотларнинг натижасига кўра, юқорида кўрсатилган жисмоний тарбия таълими сифатини белгилаб берувчи тушунчалар, жисмоний маданиятнинг ривожига қараб кенгайиб бераверади. Шунинг ҳам эътирофи этиш керакки, жисмоний тарбия таълимини белгилаб берувчи тушунчаларни ўқитувчилар томонидан билдирилиши, уларни тўғри қўллаш ва тушунтириб бериш

хам, жисмоний тарбия таълимнинг сифат самарадорлигини янада оширишга имконият яратади. Масалан: “Ўқувчининг саломатлиги” – бу тушунча, биринчидан, ўқувчининг соғлом бўлиши, касаллик аломатларининг йўқлиги, дарсда бериладиган жисмоний юктамаларни тўлиқ ва сифатли бажара олиши, завқли ҳаёт кечириши, дори-дармон ва шифокорга мухтож бўлмаслиги, умуман олганда, соғлом турмуш тарзининг шаклланиши ва ҳ.к. ларга эга бўлишни аниқлаб беради.

Жисмоний тарбияда таълим сифатини аниқловчи атамалар деганда – ўқувчи томонидан дарс жараёнида ўргатилган жисмоний ҳаракат – амалларининг кўникма ва малакаларининг шаклланиши, ҳамда жисмоний сифатларнинг ривожланишида қўлланиладиган жисмоний ҳаракат воситалари, уларда эришилган натижаларининг даражасини аниқловчи номлари тушунилади.

Илмий таҳлиларга кўра, жисмоний тарбияда таълим сифатини аниқловчи атамаларга: юриш, спортча юриш, югуриш, қиска масофаларга югуриш, сакраш, узунликка югуриб келиб сакраш, жойда туриб сакраш, “ҳатлаб ўтиш” усулида баландликка сакраш, тўсинда тортилиш, гимнастика оти устидан сакраб ўтиш, теннис тўпини улоқтириш, 60 м ни 9.5 сонияда югуриб ўтиш, 140 см дан сакраб ўтиш, узунликка 4 м 55 см га сакраш, тўсинда 10 марта тортилиш ва ҳ.к. Бажариш сифати метр, сантиметр, марта, сония килограмм ёрдамида аниқлик билан ўлчанади.

Жисмоний тарбияда таълим сифатини аниқловчи тушунча ва атамалар барча таълим жараёнларида қанчалик аниқлик билан тўғри қўллansa, ўқувчилар уларни шунчалик тўғри тушуниб, тўғри бажаради. Агарда ногўғри қўллansa унда тескари ҳолат вужудга келади. Тушунча ва атамалар ёрдамида дарслар мазмунли, тушунарли ва оддий педагогик жараёнларда амалга оширилади. Шунинг учун ҳам жисмоний тарбия дарсларида тушунча ва атамаларни ҳар бир ўқитувчи уни яхши билган ҳолда, тўғри ишлатиши жуда муҳим. Бугунги кунда жисмоний тарбия ва спортга оид 14.000 га яқин тушунчалар мавжуд. Шулардан 4,5 мингтаси умумтаълим мактабларидаги жисмоний тарбия ва спорт жараёнларида қўлланилади. Ўқувчиларнинг жисмоний маданиятга оид тушунча ва атамаларини яхши ўрганиб олиши, уларнинг жисмоний маданият соҳасига оид илмий назарий, амалий, услубий, йўриқчилик ва ташкилий билимларни кўникма ва малакаларини шакллантириб мустаҳкамлайди. Бу вазифани ҳал этиш жисмоний маданият таълимнинг асосий мақсадларидан биридир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жисмоний тарбияда таълим сифатини аниқловчи омиллар, тушунча ва атамалар дарс мазмунини бойитишга, дарс жараёнини ўқитувчи-ўқувчи ўртасидаги педагогик жараёнларни оддий ва тушунарли амалга ошириб, дарс самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

BOLALAR NUTQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MUTOLAANING O'RNI

**Yuldosheva S.A.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM dotsenti**

Jamiyatimizning bugungi global rivojlanish davrida yosh avlodning ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Bolalarning ko'p qirrali bilim olishi, har taraflama intellektual jihatdan o'sishi, mustaqil va teran fikrlay oladigan bo'lib yetishishlari uchun hukumatimiz tomonidan qator qaror va loyihalar ishlab chiqilib, hayotga joriy etilib kelinmoqda. Jumladan, Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan Davlat talablari hamda maktabgacha ta'lim muassasasining “Ilk qadam” Davlat o'quv dasturining qabul qilinishi, umumiy o'rta ta'limning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standarti hamda umumiy o'rta ta'limning o'zbek tili va adabiyoti fani bo'yicha malaka talablarining belgilanishi e'tiborga molikdir.

Ma'lumki, bolalarning nutqi, muloqot qilish ko'nikma, malakalari ilk va maktabgacha yoshidayoq oila va maktabgacha ta'lim muassasalari muhitida shakllantiriladi. Ota-onaning, tarbiyachilarning ta'siri va ko'magi vositasida bolalar nutqni tinglash, tushunish, tog'ri talaffuz qilish hamda grammatik jihatdan gapni to'g'ri tuzish, badiiy adabiyot asarlariga qiziqish va ravon nutqda qayta hikoya qilish malakalariga ega bo'lib boradilar. Maktab yoshi davrida ham ustozlarning sabog'i orqali xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishi, mehri orttiriladi. Dastlab ta'lim o'quv rejasida tavsiya etilgan manbalarga tayanilib badiiy adabiyotning namunalari bilan tanishtirilib, bolalarning dunyoqarashi va tasavvurlari shakllantirilsa, keyinchalik ularning qiziqishlari va talab-ehtiyojlariga muvofiq asarlarga murojaat etiladi. Bu jarayonda bolalar murg'ak qalbi bilan ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik haqidagi xilma-xil tushunchalarni anglab, talqin qilishga, ularga ongli va jonli munosabat

bildirishga harakat qiladilar. Buning asosida bolalarning ogʻzaki nutqi bilan birga ulardagi axloqiy-maʼnaviy fazilatlar majmui shakllanishi va rivojlanishiga imkon yaratiladi.

Yosh xususiyati hamda tafakkurning oʻsishi bilan bolalar turli mavzuviy adabiy manbalarga mustaqil ravishda murojaat etadilar. Bunda bolalar nafaqat milliy adabiyotning, balki jahon adabiyotining eng sara namunalarini ham oʻqish va tahlil qilish imkoniyatiga ham ega boʻladilar. Mutolaa asnosida asarlarda ochiq hayotiy munosabatlarning aks ettirilishiga eʼtibor qaratadilar va shaxsiy nuqtayi nazarini ifodalash koʻnikmasini mustaqil holda rivojlantiradilar. Bu tabiiy jarayon oʻz-ozidan bolalarning ogʻzaki hamda yozma nutqlarining rivojida muhim omil vazifasini oʻtaydi.

Taʼlim davrida ham, taʼlimdan tashqari vaqtda ham mutolaa bilan shugʻullangan bolalar turli davr va mamlakatlarda, turlicha dunyoqarash va eʼtiqodlarni aks ettirgan badiiy asarlarning eng yuksak namunalari bilan oddiydan murakkabga tomon tamoyiliga asosan tanishib boradilar. Shular asosida ularda olam va insonlar tabiatining rang-barangligi, ularning takrorlanmasligi, ayni paytda olamning, butun bashariyatning bir butunligi haqidagi tasavvur va qarashlari shakllanib, kengayib, mustahkamlanib boradi. Eng muhimi, bolalar olam va odamga tegishli boʻlgan barcha hodisalarga emotsional (hissiy) munosabat bildiradi oladigan darajaga koʻtariladilar hamda qarashlar, dunyoqarashlar, nuqtayi nazarlar xilma-xilligini kuzatish imkoniga ega boʻladi.

Bolalarning bilimi va tafakkuri kengayishi bilan ular mushohada yuritadigan, bahs-munozaraga kirishganda oʻz farazlari va gʻoyalari ilgari sura oladigan shaxs sifatida ulgʻayib boradilar. Tafakkuri keng insonning nutqiy madaniyati ham oʻz-oʻzidan teng holatda rivojlanib boradi. Har jihatdan kompetentli (muloqotga kirishuvchan, shaxs sifatida oʻz-oʻzini rivojlantiradigan, milliy va umummadaniy kompetensiyalarga ega) shaxs boʻlib yetishishiga zamin yaratiladi.

Bugungi zamon talabi ham shunday shaxslarni tarbiyalashni taqozo qilmoqda. Yurtboshimizning tashabbusi bilan yosh avlodning kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish, ularning intellektual salohiyati va maʼnaviy saviyasini yuksaltirish maqsadida oʻtkazilayotgan “Yosh kitobxon” respublika tanlovi aynan shunday yoshlarni kashf qilishga va ulgʻaytirishga qaratilganidir.

ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ МУТАХАССИСЛАРИНИ МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

**Қосимов Ф.Ж.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОНМ ўқитувчиси**

Инсоннинг жисмонан, қалбан ва руҳан саломатлиги жамият тараққиётининг асосий негизини белгилаб беради. Биз иқтисодий ривожланган, бошқалардан кам бўлмаган қудратли давлат, демократик жамият қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз. Бу эзгу ниятлар ҳар жиҳатдан барқамол авлодни рўёбга чиқара олади. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7-февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонида 2017-2021-йилларда мамлакатимиз тараққиётини янада ривожлантиришга доир устувор йўналишлари белгилаб берилди. 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришининг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ишлаб чиқилди.

Шунга асосан, ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган аҳоли бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириб бориш, ижтимоий ҳимояси ва соғлиғини сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, арзон уй-жойлар барпо этиш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш бўйича мақсадли дастурларни амалга ошириш, таълим, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат ва спорт соҳаларини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш бўйича жисмоний тарбия ва спорт ҳақида Президентимизнинг кўплаб фармон ва қарорлари қабул қилинган.

Бунда олий таълим муассасаларининг фаолиятларини янги йўналишларга буриш кадрлар тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш ва касбий амалий малакаларини давр талаблари асосида қайта қуриш ишлари муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг таълим-тарбия соҳасида олиб бораётган ислохотлари барча соҳалардаги каби жисмоний тарбия ва спорт соҳасида касб танлаш ва уни эгаллаш ҳамда самарали меҳнат қилиш тушунчаларини олий ўқув юртларида талабалик йилларида том маънода шаклланади. Касбга муносабат тушунчаси кейинчалик ҳам мутахассиснинг фаолияти

самарадорлигини белгилаб берувчи жиддий психологик омиллар ҳисобланади, етук жисмоний тарбия мутахассис ходимларни тайёрлаш, уларни иш фаолиятларини давр талаблари асосида ташкил қилиш масалаларини энг муҳим муаммолардан бирига айлантирди.

Маълумки, жисмоний тарбия ва спорт соҳаси бўйича ихтисосли ходимларнинг иш фаолияти жисмоний тарбия мутахассислари, спорт турлари бўйича мураббийлар, ишлаб чиқариш корхоналарида услубчи-ташкilotчи ва болалар боғчаларида услубчи-ўқитувчиларга бўлинади.

Жисмоний тарбия мутахассислари деганда, асосан жисмоний тарбия ўқитувчилари, шу соҳа бўйича илмий муассасалари, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари ҳамда педагогик олий ўқув юртлари жисмоний тарбия факультетининг мутахассис ходимлари тушунилади. Уларнинг иш фаолиятлари дарс бериш, илмий тадқиқотлар ўтказиш, ўқув услубий қўлланмалар тайёрлаш ва ҳоказолардан иборатдир. Бундай мутахассис ходимлар асосан, Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия университети ва республика олий ўқув юртларидаги жисмоний тарбия факультетларида тайёрланади. Ўрта маълумотли мутахассисларни тайёрлаш эса педагогика билим юртлари ва Олимпия ўринбосарлари билим юртларида амалга оширилади.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган жисмоний тарбия дарслари, спорт турлари бўйича машғулотлар, турли хил жисмоний тарбия ва спорт тадбирлари бўлажак мутахассисларнинг жисмоний барқарорлигини тарбиялашга қаратилди.

Жисмоний тарбия мутахассиси ўқув-спорт машғулотлари жараёнининг тузилишида жисмоний тарбия ва спорт ҳақидаги фанларга таяниши учун, шу фанлар асосларини яхши ўзлаштириган бўлиши лозим. Жисмоний тарбия мутахассис ўз фанини билишидан ташқари, педагогик, психология, анатомия, физиология, гигиена ва тиббиёт-инсонни билиш соҳасига тааллуқли ҳамма фанларга оид барча билимлар тизимига эга бўлиши лозим.

Бундан ташқари, жисмоний тарбия мутахассисларида куйидагилар шаклланган бўлиши керак:

- тарбиянинг таркибий қисми сифатида жисмоний тарбиянинг умумий ва аниқ мақсадларини аниқлаш;

- жисмоний тарбия машғулотларининг мақсад ва вазифаларини аниқлаши;

- таълим-тарбиянинг ҳозирги замон усулларини танлаши ва қўллаши;

- жисмоний тарбия ва спортнинг турли воситаларидан фойдаланиши;

- жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчиларнинг ёш-жинсий морфофункционал ва индивидуал психологик хусусиятларни, уларнинг жисмоний тайёргарлик даражасини, саломатлигини, шунингдек, социал-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда машғулотларнинг хилма-хил шакллари танлай олиши жисмоний тарбия ва спортнинг миллий турларидан, маданий анъаналардан фойдаланиши;

- таълим олувчиларга шахсий гигиенага риоя қилиш. Ўз организмни мустаҳкамлаш ва унинг ҳолатини назорат қилиш малакалари ҳосил қилиш учун усул ва воситалар жамламасини қўллаши;

- врач назорати ва педагогик назорат усулларини, машғулотдаги хавфсизликни таъминловчи усулларни биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш усулини эгаллаган бўлиши;

- ўқувчи-ёшларни машғулотларга тайёрланиш ва уни ўтказишда ўз-ўзига хизмат кўрсатиш малакаларини таркиб топтириш усулларидан фойдаланиши;

- ҳар куни турли шакллардаги жисмоний тарбия ва спорт машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишга ёрдам беришга қадар бўлган жисмоний тарбия активини тайёрлаши;

- илғор педагогик тажрибани таҳлил қилиш, умумлаштириш ва ижодий фойдаланиш, психологик-педагогик билимлар ва касбий тайёргарлик даражасини доимо ошириб бориши лозим;

- илғор таълим-тарбия жараёнида технологиялар ва жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланиш ва жисмоний тарбия дарсларга қўллаш;

- жисмоний тарбия фанини ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар.

Жисмоний тарбия мутахассисларидан юксак уюшқоқлик ва ташаббускорлик, ўз фаолиятини мазмуни ва шакллари узлуксиз такомиллаштириб боришга интилиш талаб этилади.

Буларнинг асосий сабабларини куйидаги тамойиллар асосида ифодалаш мумкин:

1. Барча тур ва тоифадаги муассасаларнинг кўпайиши, ўқувчи ва талаба-ёшларнинг сон жиҳатдан тобора ортиши.

2. Болалар спортига бўлган эътибор ва талабларнинг кучайиши ҳамда янгидан янги спорт турларининг қўшилиши.

3. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида турли хил спорт тадбирлари ва мусобақа турларнинг кўпайиши ва уларни ташкил қилишга эҳтиёжнинг вужудга келиши.

4. Ҳозирги кунларда барпо этилаётган спорт иншоатлари, соғломлаштириш марказларида тренажёр хизматларини ўргатишда мутахассисларга бўлган талаб ва эҳтиёжлар.

5. Аҳоли истиқомат жойларида оммавий соғломлаштириш ва маданий тадбирларни ташкил қилишда мутахассисларга бўлган талаб ва эҳтиёжлар.

6. Ишлаб чиқариш корхоналари ва турли муассасаларда соғломлаштириш ва меҳнат унумдорлигини оширишда жисмоний тарбия мутахассисларининг ўрни ҳамда уларга бўлган талаб ва эҳтиёжларнинг ошиб бориши.

7. Мактабгача болалар тарбия муассасаларида жисмоний тарбия ўқитувчи, педагог ва тарбиячиларга бўлган эҳтиёжлар.

Хулоса қилиб айтганда, охириги йиллар давомида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида мутахассис кадрлар тайёрлаш фаолиятлари юқори даражада амалга оширилмоқда.

MALAKA OSHIRISH MARKAZLARIDA TINGLOVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

**Rabbanayeva D.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Abduraximova N.,
Qo'shrabot tumani 22-maktab o'qituvchisi**

Malaka oshirish tizimidagi samaradorlik – kursda o'qigan tinglovchining olgan yangiliklarini amaliyotda qay darajada tatbiq eta olishi bilan o'lchanadi. Tinglovchilar kursni tugatib borishgach, o'qish davomida o'rgangan innovatsion metodlarini o'z faoliyatlarida qo'llashi uchun, avvalo, ana shu metodlar to'g'risida ham nazariy, ham amaliy ma'lumotga ega bo'lishi, ya'ni kasbiy kompetentligini oshirgan bo'lishi kerak.

Kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat subyektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, subyektning aniq faoliyatning o'ziga xos jihatlari nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo'llaniladi. Masalan, tadqiqotchi olim E.F. Zeer kasbiy kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog'ida kompetentlikning turli ko'rinishlari integratsiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatlari bilan aloqasi kuchayib borishini ta'kidlaydi. Xususan, kasbiy kompetentlikning asosiy darajalariga kasbiy tayyorgarlik va tajriba, o'zini o'zi anglash, o'z kuchiga ishonish, o'z mutaxassisligini puxta bilish va shu kabi boshqa kasbiy kamolotni belgilab beruvchi shaxs xususiyatlarini kiritadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarning tahlili pedagogning kasbiy kompetentligini shaxsiy, ijtimoiy, kreativ, metodik kompetentlik kabi qator o'ziga xos xususiyatlar majmuasi sifatida to'liq izohlanishiga imkon beradi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirib borish har bir pedagogning eng dolzarb vazifasidir. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirib, boyitib borishni bir nechta usullari mavjud. Masalan: o'z ustida mustaqil ishlash, ilg'or tajribalarni o'rganish, oynoma va ro'znomalarda berib borilayotgan yangiliklarni o'rganish va hokozo. Malaka oshirish markazlari esa har bir pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va boyitishning eng katta va eng samarali zaxirasidir. Chunki markazlarda tinglovchilar ustozlar nazoratida bo'lishidi.

Ushbu maqolada malaka oshirish markazlarida tashkil etilayotgan mashg'ulotlar jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan tinglovchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yordam beradigan innovatsion metodlarni tavsiya etamiz.

Shaxsiy varaqa

Har bir ishtirokchi yonida o'tirgan sherigidan oldindan tuzilgan tayanch so'zlar ro'yxati yoki so'rovnoma savollariga asosanib, intervyu oladi. Intervyu davomida olingan axborot yozma qayd etiladi. Javob varaqlari yoki so'rovnoma blankalari so'ralayotganlarning portreti yoki familiyasini anglatuvchi ramz bilan to'ldirilishi mumkin. Bunday "Shaxsiy varaqa" yordamida har bir ishtirokchi boshqalarga o'z sherigini tanishtiradi. Keyin "Shaxsiy varaqalar" ko'rinadigan joyga ilib qo'yiladi.

"Hech kim bilmaydi" metodi

Ishtirokchilar davra bo'lib turadilar. Boshlovchi koptokni biror ishtirokchiga otadi va masalan shunday deydi: "Mening qizim 9-sinfda o'qishini hech kim bilmaydi". Koptok tekkan har bir ishtirokchi o'zi haqida biror xabar aytadi va davradan chiqadi. Shu tariqa har bir ishtirokchiga koptok bir marta tegadi.

"Matematika va til" metodi

Ishtirokchilar guruhlariga bo'linishadi. Guruhlarga bo'lingach:

1 – bosqich.

Har bir guruhga harflarning alifbo tartibida tutgan o‘rni asosida sonlar bilan misol tuzib tayyorlangan kartochkalar beriladi.

Masalan: $8+18+19+8+16+11+14+11 = ?$

Alifbo tartibi bo‘yicha: $i+s+t+i+q+l+o+l = \text{istiqlol}$

2 - bosqich

Kartochkadagi sonlar ishtirokida har bir o‘quvchi yoki guruh birgalikda qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish amallarini qo‘llab misollar tuzadilar.

3 - bosqich

Guruhlar kartochkalarni almashadilar. Tuzilgan misollarni guruh a‘zolari yechadilar, misollar ishtirokida tayyorlangan so‘zlarni o‘qib beradilar. Masalan: $11+14+11=?$ (lol), $8+18=?$ (is). Shart tez va to‘g‘ri bajarilganiga ko‘ra har bir o‘quvchi va guruh baholanadi.

4 - bosqich

Guruhlar misollar tartibida tuzilgan so‘z ma‘nolarini izohlab, gaplar tuzadilar. Shart bajarilishiga qarab baholanadi. O‘yin yakunida faol ishtirok etgan o‘quvchi va guruh baholari umumlashtirilib yakunlanadi.

“To‘g‘ri va tez” metodi

O‘quvchilar ikki guruhga bo‘linadilar.

1- bosqich

O‘qituvchi har bir o‘quvchi uchun oldindan tayyorlab qo‘ygan so‘zlarni navbat bilan doskaga iladi. Ya‘ni ikki guruh uchun oldin bittadan so‘z iladi (masalan: kuylamoq, o‘ynamoq), har ikkala guruh a‘zolari o‘z guruhi uchun qo‘yilgan so‘zni tez va to‘g‘ri tarjima qilishlari kerak. Shu tariqa barcha guruh a‘zolari tugaguncha so‘zlar navbat bilan ilinib tarjima qilinadi. Guruh a‘zolari shartni to‘g‘ri va tez bajarganiga qarab baholanib boradi.

2-bosqich

Tarjima qilingan so‘zlar yozilgan kartochkalar guruhlariga almashtirilib beriladi va shu so‘zlar ishtirokida har bir guruh a‘zosi 3 tadan gap tuzish sharti beriladi. Shartni tez va to‘g‘ri bajarganiga qarab guruh a‘zolari baholanadi. A‘zolarining bahosi umumlashtirilib guruhning yakuniy bali belgilanadi.

Innovatsion metodlar nafaqat o‘quvchi yoki talabalarda katta yoshli ishtirokchilarda ham tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o‘lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash kabi boshqa faoliyat turlarini rivojlantiradi.

ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ЎҚИТУВЧИНИНГ РОЛИ

**Хидоятова Д., фалсафа доктори (PhD),
ТДПУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОХМ доценти в.б.**

Интерфаол таълим жараёнида ўқитувчининг роли кескин тарзда ўзгариб туради ва ўқитувчи – машғулотни ишлаб чиқувчи (интерфаол ўйинлар технологи), ташкилотчи, маслаҳатчи (консультант), фасилитатор, коммуникатор, психолог сифатида иш олиб боради.

Ўқитувчи – интерфаол машғулот учун ўйинларни ишлаб чиқувчи - яъни интерфаол ўйин технологи. Маълумки, педагогик амалиётда раҳбар ва мутахассисларни ўқитишда тайёр ишлаб чиқилган ўйинлардан ҳамма вақт ҳам фойдаланиб бўлмайди.

Бунинг сабаблари жуда кўп:

– назарий маълумотлар ва амалий масалаларга тегишли адабиётларнинг йўқлиги, одатга кўра кўп адабиётларда назарий масалаларга оид ёки назариясини билмаса, тушуниш қийин бўлган расмлар тўпламидан иборат ёки қайсидир бир технология тасвирланади;

– кўпчилик муаллифлар амалий ишлаб чиқаришда ўзларининг блок –структуралари ёки тасвирлаган ўйин сахналарини тақдим этадилар, аммо янги иш бошлаган ўқитувчилар фойдаланишлари учун қулай бўлишини ўзларига мақсад қилиб қўймайдилар;

– яхши тасвирланган ўйинлар одатда кичик ададда (тиражда) босиб чиқарилади ва кенг оммага мўлжалланмайди;

– айрим бир синф ўқувчилари учун мўлжалланмаганлиги ҳамда синфдаги айрим ногирон ўқувчилар учун мос эмаслиги;

– синф хонасининг ўйин шартига мос эмаслиги.

Юқорида таъкидланганларга кўра, кучи, вақтини, шароитни ва ўхшабини қидиргандан кўра, ўқитувчига ўзи кўзлаган ва кутган натижани берувчи шахсий ўйин технологиясини ишлаб чиқиш осонроқ. Технология танлови, ўқитувчининг ўқувчиларга етказиши керак бўлган материалга яъни мавзуга ва у қўйган мақсадга боғлиқ бўлиши керак. Ишлаб чиқа оладиган, ташкил қила оладиган ва ҳар қандай интерфаол технологиялар асосидаги машғулотларни ўткази оладиган ўқитувчини ўйин технологи деб аташ мумкин.

Ўқитувчи – консультант (маслаҳатчи). Тингловчилар, уларни нимага “тортишаётганларини” тушуниб етишлари учун, ўқитувчи ўйиннинг маъноси ва мақсадинигина эмас, балки унинг қонун-қоидаларини тушунтириши, роллар бўйича кўрсатмалар бериши, босқич (қадам)ларнинг тартиби ва кетма-кетлигини тасвирлаб бериши керак. Бунда, қандай жалб қилишга, шунингдек, унинг меъёрига, берилаётган ахборотнинг сонига, унинг кетма-кетлигига аҳамият бериш зарур.

Ўйин бошланишидан олдин белгиланган вазифа ва бошқарув амалга оширилади ва ўқитувчи “ўйин” босқичларида фаол ва суст ўқувчиларни ажратиб олади ва шу ахборотга кўра, уларга роль тақсимлайди. Тажриба шуни кўрсатдики, ўйиндаги ролларни кўрсатиш имконини бериш учун, билими суст ўқувчиларга фаол бўлган ролларни бериш натижалари юқори бўлади.

Маслаҳатчининг асосий вазифаларидан бири - бу тингловчининг ўз амалий фаолиятида олган билимларини мустаҳкамлаш ва кўникмаларини қўллашда маслаҳатлар билан ёрдам бериш. Ўқитувчи-маслаҳатчи қуйидаги тамойилларга амал қилиши керак:

– саволи ёки муаммоси бўлган қатнашчига эътибор бериш учун вақт ажратиши ва жой топиши;

– имкон бўлганда ўрнида ҳар доим ўқувчини мақташи;

– қатнашчининг “оғрикли нуқталарини”, эҳтиёжини аниқлаш ёки аксинча, билим ва кўникмаларидан самарали фойдаланиши керак;

– иштирокчида, инструктаж вақтида қийинчилик ҳосил бўлганлигига гувоҳлик новербал берувчи, ишончсизлик, ўзини йўқотиб қўйиш ва бошқа сигналларни кузатиши;

– ўқитишнинг альтернатив усулини қўллашга тайёр бўлиши керак.

Ўқитувчи – интерфаол ўйин ташкилотчиси. Бу функция ўйиннинг барча босқичларида ўзини намоён қилади: ўйингача, ўйин вақтида ва ўйиндан кейин. Ўқитувчи ташкилотчи ролида бўлар экан, ўйиннинг барча босқичларида: мақсад қўйишда, қарор қабул қилишда, режалаштиришда, ўйин жараёнини ташкил қилишда ва унинг йўли ва натижасини назорат қилишда, зарур бўлганда, ўйин мазмунини ўзгартиришда иштирок этади.

Ўйин жараёни ўқитувчидан фаолиятнинг турли кўринишларини: ўйин гуруҳи фаолиятини мувофиқлаштириш ишларини, гуруҳлараро баҳс ва мунозараларни, бошқариш, ёрдам кўрсатиш ва эмоционал мадад беришни, иш мазмунини таҳлил қилишни, бажарилаётган ишнинг қоида ва меъёрларини назорат қилишни талаб қилади.

Бундан ташқари ташкилотчи ўйин ўтказадиган ва дам оладиган хоналар: ўйин ўтказиш учун анжомлар, “ўйин майдонида” керакли миқдордаги иш ўринлари бўлишини таъминлаш бўйича ҳам шуғулланиши керак.

Ҳамма белгиланган ишларни амалга ошириб бўлгандан сўнг, аввалги ҳолатига қайтиши, яъни, тингловчиларнинг ўйиндан қониққанлик ва натижалардан олинган таассуротлар даражасини белгилаш мақсадида анкета сўровнома тарқатиши керак.

Ўқитувчининг ташкилотчилик ролини тавсифлаган ҳолда, ўқув машғулотларини, айниқса, ишбилармонлик ўйинларини бошқариш ўқитувчи фаолиятида бошқа ўтказиладиган машғулотлардан тубдан фарқ қилишини айтиб ўтиш жоиз.

Бошқарувчи (ташкилотчи), ишбилармонлик, инновацияли, апробацион-қидирув ўйинларида нафақат режалаштирилаётган ўйин фаолиятининг мазмуни ва ўтказиш шакли билан бирга ўйинни олиб боришни билиши, ўйин тартибини назорат қилиши, кутилмаган ҳолат ва адашишларни тезда сезиши ва муаммоли ҳолатларни бошқариши, ўйин давомида тузатишлар киритиши керак. Шу билан бирга, ўйиндаги барча ролларни ва сахнани яхши билиши, яъни ёддан олиб бориши керак.

Бу барча жараёнларни бошқариш ўқитувчидан ташкилотчилик қобилиятини, фаоллик ва топқирликни, қатъийлик, ҳаракат тезлиги, коммуникативлик ва кишиларга ўз таъсирини ўткази олишни талаб қилади.

Ўқитувчи - коммуникатор. Ўқитувчининг таълим-тарбия жараёнидаги коммуникативлик (лотинча “communico” - “барчани алоқага боғламоқ, мулоқот”) маъноларини билдиради) вазифаларига таълим олувчилар билан мулоқот фаолияти киради. Бунда ўқитувчи таълим

олувчилар билан алоқа ўрнатибгина қолмай, балки ўз фикрини мазмунли бера олиши ва бошқаларни тинглай олиши, ўзаро боғланган саволлар бера олиши ва таълим олувчиларнинг саволларига саводли жавоб бера олиши, ўзаро индивидуал алоқалар ўрната олиши, мунозара олиб бора олиши, иш муносабатларининг барча жанрларини эгаллаган бўлиши, фақат турли интерфаол технологиялар учун эмас, балки турли даражадаги ўқувчилар учун ҳам саҳналар ишлаб чиқа олиши, интерфаол фаолият учун қулай ва ижодий муҳит ҳосил қилувчи, коммуникатив хатти-харакатларни ташкил қила билиши керак.

Ўқитувчи машғулот мақсадига мувофиқ равишда гуруҳ ичидаги ва гуруҳлараро мулоқотни, балки ҳар бир қатнашчи ўз фикрини айта олишини, фаоллигини бошқаради, айтилган фикрларни шарҳлайди, натижалайди ва якунлайди.

Қуйида ўқувчиларнинг эркин коммуникациясини таъминловчи ва баҳс-мунозараларини бошқаришнинг асосий бир нечта қоидаларини келтирамиз:

Умумий мунозара вақтида “сен”, “биз”, “одамлар” сўзини эмас, балки “мен” олмошини ишлатинг. Масалан: “Бу гуруҳдаги одамлар бир оз асабийлашган” эмас “мен бир оз асабийлашганман” деб айтиш керак.

Бошқа киши ҳақида учинчи шахсда эмас, биринчи шахсда, тўғридан –тўғри ўзига мурожаат қилиш керак. Масалан, “Менимча, Алишер бундай демоқчи эди” ни ўрнига, “Алишер, менимча сен будай... демоқчи эдинг” деб алмаштириш керак.

Гуруҳда содир бўлаётган ҳодисалар ҳақида турли назариялар тузишдан сақланинг.

Айни пайтдаги давр доирасида қолишга ҳаракат қилинг: фақат ҳозир ўйлаётган ва ҳис қилаётган нарсангиз ҳақида муҳокама қилинг: шу ерда ва ҳозир.

Ўқитувчи – фасилитатор. Фасилитатор – (инглиз тилидан олинган бўлиб “facilitate”– енгиллаштирмақ, енгиллатмоқ маъноларини англатади) бу интерфаол жараёни назорат қилувчи, унинг қонун-қоидаларига риоя қилинишини таъминловчи, бу билан эса барча қатнашчиларни машғулот жараёнига диққатларини жалб қилишга ҳамда унинг мазмун ва моҳиятини ўзлаштириб боришга ўргатувчи мутахассис педагогдир.

Ўқувчиларга машғулотларда ўзларини (жисмонан ва маънан) қулай ҳис қиладиган муҳит яратиш жуда муҳим, бу уларнинг ўқиш ва ривожланишларига катта ёрдам беради.

Ишончлилик муҳитини ҳосил қилиш қуйидаги кўпгина омиллар билан боғлиқ бўлиши мумкин:

– “жараён майдони”, яъни қулай атроф – муҳит (ҳаво, ёруғлик, мебель, видеотехника, флипчартлар ва ҳоказо);

– ўқитувчининг ишончлиги ва ёқимлилиги орқали биринчи таассуротларни ҳосил қилувчи тақдимоти;

– гуруҳ билан ташкилий ишлар ҳақида: иш тартиби, танаффуслар ва ўйиннинг асосий босқичлари муҳокамаси;

– “ихтиёрийлик” тамойилини қабул қилиш: агар ким гуруҳда ишлашни хоҳламаса, мажбурлаш ва ўзини оқлашга мажбур қилиш керак эмас;

– - гуруҳда бор бўлган билим ва амалий тажрибани кўрсата билиш;

– “жалб этувчи”, “асабийлашишни йўқотувчи”, “қизиқтирувчи” машқ ва тренингларни ташкил этиш;

– натижалар тўғрисида ҳиссиёт, таассуротлар ҳақида гапирмасдан ва танқид қилмасдан “ҳамма ҳаммага” асосида муҳокама ўтказиш.

Иш ўйинлари натижаларини муҳокама қилганда, кўпроқ унинг фаолияти натижасига, қабул қилинган қарор, ишлаб чиқилган дастур ва лойиҳалар таҳлилига, коммуникатив машқларда ўзаро таъсир жараёнига аҳамият бериш керак. Рефлексли таҳлил, ўзи ва шеригининг хатти-харакати ҳақида фикр юритиш етарлича вақт талаб қилувчи, ўйлаш жараёнидир. Тингловчилар фақат ўйлабгина қолмай, балки мустақил равишда якуний фикр ва қарорларга келишлари ҳам мумкин.

Ўқитувчи – фасилитатор гуруҳни ҳамкорликка ўргатган ҳолда, командаладаги ҳар бир қатнашчининг фаоллигини оширишга ёрдам беради ва қуйидаги вазифаларни бажариши керак:

– очик саволлар бериши;

– гуруҳдан келувчи турли сигналларга ўринли жавоб қайтариши;

– гуруҳ аъзолари ўртасида келиб чиққан чалқаш, муаммоли суҳбатга аниқлик киритиши;

– гуруҳнинг хулоса қилишига ёрдам бериши;

– зарур ахборот беришга тайёр бўлиши;

– гуруҳли қарор қабул қилишга имкон бериши.

Ўқитувчи - фасилитатор, масалан бундай саволлар беради: “Сиз нимани сездингиз?”, “Ким машқ, топшириқ ва ҳоказоларни бажариш вақтидаги ўзининг ҳолатлари ҳақида гапирмоқчи?” ёки “Сизнингча яна нима содир бўлди?” ва ҳар бир ўйин охирида “вазиятдан чиқариш”ни амалга оширади.

Ўқитувчи – психолог. Психолог (юнонча “psyche”-қалб, “log”- ўрганувчи) яъни, инсонлар қалбига йўл толувчи маъносини билдиради. Интерфаол ўйинларни ўтказиш учун ўқитувчига шахсларо ва ишбилармонлик мулоқотида “инсоний омил” билан боғлиқ бўлган қимматли йўл-йўриқлар керак бўлади. Тингловчиларга инсонийлик ва эътиборни, муомалада илиқлик ва очикликни намоён қилган ҳолда, айниқса коммуникатив компетентлик билан боғлиқ янги билимларни ўргатишда ўқитувчи, яна ҳам яхши шарт-шароитларни яратади. Дилкаш одамнинг кишилар билан чиқишиши, “совук”, индифферент одамга (лот. Indiferens- эътиборсиз, бепарво) нисбатан осонроқ.

Интерфаол ўзаро таъсир ҳақида гап кетганда, “мулоқотдаги илиқлик” тушунчаси қуйидагилардан ташкил топган:

- коммуникативлик бўйича шерикларнинг тенг ҳуқуқлилиги;
- айбловнинг йўқлиги;
- “ҳимояланиш позициясининг” йўқлиги;
- яқинлик ва ишонч;
- самимийлик.

Ўқитувчи билан таълим олувчи ўртасидаги муносабатнинг илиқлиги - бу ҳам услуб, ҳам фикрлашнинг хусусияти, ҳам касбий маҳорат. Интерфаол машғулот ўтказётган ўқитувчи ҳар бир қатнашчига нисбатан эътибор ва илиқликни намоён қилишга мажбур. Бу унинг хис-туйғуларида, педагогик одобида ва ўзини тута билишида, шунингдек, ҳамма вақт бошқа одамлар билан муносабатда ўзини тутишида ва ўзини барча ҳатти-ҳаракатларини назорат қилишида намоён бўлади.

Бошқа одамларни вужуди билан тушунишга қодирлик, бошқа одамни “ич-ичидан хис қилиш”, бошқа одамнинг кўзи билан оламни қабул қилиш ва унинг хис-туйғуларини таҳлил қила билиш қобилияти, бошқа одамнинг дунёқарашини қабул қилишга ва унинг кўзи билан дунёни кўришга қодирлик билан боғлиқ. Айниқса, суҳбатдошни тинглаш вақтида, унга нисбатан қизиқиш ҳосил бўлганда, барча замонавий психологик ёрдамга муҳтожларга ёрдам кўрсатилганда яққол намоён бўлади.

Бундан ташқари ўқитувчи, сўзсиз, барча таълим олувчиларга бир хил муносабатда бўлиши керак. Айнан шу тавсифга кўра ҳар бир одамнинг қиймати ва унинг шахсий хусусиятлари намоён бўлади. Хатто “дағал” одамларга нисбатан самимий ва очик бўлиш жуда қийин ва бу ўқитувчидан фақат ўз-ўзини англашнинг ривожланишини эмас, балки ўз шахсий муаммоларини ҳал қилиши асосида ўзини тузатишини талаб қилади.

Психологик мадад бериш, бошқаларнинг тажрибаларига ҳурмат билан қараш, тингловчиларнинг қабул қилувчи қарор ва ҳаракатларига дўстона муносабат - буларнинг барчаси ўқишга қизиқиш ва уюшган ҳолда ривожланишга олиб келади.

Шундай қилиб, ўқитувчи - ўйин технологи, бир вақтнинг ўзида барча кўринишда саводли ва малакали, компетентли бўлиши лозим. Албатта, муайян амалий фаолиятда бу вазифаларни бир нечта ташкилотчи бажариши мумкин. Бундай тажриба ташкилий-фаолиятли ва инновацион ўйинларда тарқалган. Бундай ҳар томонлама ривожланган ўқитувчини, раҳбар ва мутахассисларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга топиш жуда қийин, чунки уларнинг кўпчилигида айтиб ўтилган хислатларнинг баъзиларигина ривожланган, лекин ўқитувчи ушбу айтилган хислатларни ривожлантиришга интилиши зарур, чунки интерфаол ўқитишнинг муваффақияти ўқитувчининг моҳирлиги билан бевосита боғлиқ.

Интерфаол таълим жараёнида ўқитувчининг роли кескин ўзгариб туради, у жараёни ташкил этади ва бошқаради, вазифаларни олдиндан тайёрлайди, саволларни тузади ва гуруҳларга таълимий муаммоларни яратади, жараён давомида турли маслаҳатлар беради, вақтни ва тартибни назорат қилади. Бунда жараён натижасида тингловчилар машғулот мавзуси бўйича биргаликда бир тўхтамага келишлари орқали уларнинг мавзунинг ўзлаштиришлари таъминланади.

МАСОФАВИЙ МАЛАКА ОШИРИШ КУРСИНИНГ ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТИНИ ЯРАТИШ БЎЙИЧА ТАШКИЛИЙ МАСАЛАЛАР

**Элдашева Г.В., п.ф.н,
Низомий номидаги ТДПУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ доценти.**

Ҳозирги кунда умумий ўрта таълим муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш шакли ва мазмунини такомиллаштириш, уларнинг касбий-педагогик компетенцияларини ривожлантириш долзарб муаммолардан ҳисобланади. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931 сонли қарори мазкур муаммонинг бугунги кун устувор масалаларидан бири эканлигининг яққол далилидир.

Ушбу қарорда ўқитувчиларининг малакасини ошириш тартибини тубдан қайта кўриб чиқиш, масофавий таълимдан самарали фойдаланиш вазифалари белгилаб берилди.

Малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида масофавий таълимни ташкил этишдаги ташкилий масалалардан энг муҳими - курснинг ўқув-услубий таъминотини яратишдир. Масофавий таълим орқали малака оширишнинг ўқув-услубий таъминотини яратиш бир неча мутахассисдан иборат ишчи гуруҳининг вазифаси ҳисобланади. Масофавий таълим орқали малака ошириш курсини лойиҳалаштириш, ишлаб чиқиш, етказиш ва таълим жараёнини олиб бориш турли мутахассисларнинг вазифаларидир.

Ишчи гуруҳ таркиби курснинг тавсифига, фойдаланиладиган технологияга, режалаштирилган муддатга ва молиялаштириш хажмига боғлиқ равишда белгиланади. Курсни ишлаб чиқиш гуруҳини 2 тоифага, яъни мазмун бўйича мутахассислар ва технология бўйича мутахассисларга ажратишимиз мумкин. Мазмун бўйича мутахассисларга курсда ўрганилаётган фан (модул) бўйича ўқитувчилар, методист ва муҳаррир киради. Гуруҳ раҳбарини “менежер” деб ҳам юритиш мумкин ва у ташкилий вазифалар билан шуғулланади. Менежернинг курсда берилаётган фан бўйича мутахассис бўлиши шарт эмас, лекин ушбу йўналиш бўйича асосий маълумотларга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Мазмун бўйича мутахассислар гуруҳига бир неча ўқитувчиларни жалб этиш мумкин. Чунки халқаро тажрибалар шуни кўрсатадики, икки ёки ундан ортиқ кишидан иборат бўлган муаллифлар гуруҳи яқка тартибда ишлайдиган муаллифларга кўра сифатлироқ курс материални яратади. Методист эса материалларни қай тартибда ёзилишини, интерфаоллик элементларини қандай қўллаш мумкинлигини маслаҳат беради. Муҳаррир материалларни орфографик ва грамматик жиҳатдан ўрганиб чиқиб, керакли жойларга тузатишлар киритади.

Лойиҳалаштирилаётган масофавий малака ошириш курсида қўлланиладиган технологияга қараб, керакли технология бўйича мутахассислар жалб этилади. Технология бўйича мутахассисларга оператор, графика бўйича дизайнер, аудиомуҳандис, видеомуҳандис, дастурловчи ва Web-дизайнер киради. Оператор белгиланган матнни компьютерга киритади. Графика бўйича дизайнернинг вазифаси ўта масъулиятли ҳисобланади. Чунки масофавий малака ошириш курси материалларида кўргазмалилик даражаси муҳим аҳамият касб этади. Графика бўйича дизайнер матн, расмлар, чизмалар ва диаграммаларни керакли форматга келтириб, материалларни ўрганувчининг ўзига жалб этувчи ҳолатга келтиради.

Ўқув-услубий таъминотда аудио ва видеоматериаллар бўлиши лойиҳалаштирилса, у ҳолда аудиомуҳандис ва видеомуҳандис гуруҳга жалб этилади. Аудиомуҳандис овоз ёзиш, унга ишлов бериш билан шуғулланса, видеомуҳандис видеолавҳаларни ёзиш, уларни қайта ишлаш ва монтаж ишлари билан шуғулланади. Материалларни электрон қўлланма ҳолатига келтириш дастурловчи ва Web-дизайнернинг вазифасига киради. Дастурловчи ва Web-дизайнер аудиомуҳандис ва видеомуҳандис тайёрлаган материалларни электрон қўлланмага киритиш, матнда гипермуружаатлардан фойдаланиш, тест дастурлари ва бошқа дастурларни қўллаган ҳолда, ўрганувчининг ўзлаштиришини енгиллаштириш ва кўргазмалиликни юқори даражага олиб чиқиш билан шуғулланади.

Курсни ишлаб чиқувчилар гуруҳига масофавий малака оширишнинг ўқув-услубий таъминотини белгиланган талабларга риоя этган ҳолда, мазмунли ва сифатли яратиш масъулияти юклатилади. Чунки, яратилган ўқув-услубий таъминотнинг сифати - масофавий малака ошириш курсларининг самарадорлигига таъсир кўрсатадиган асосий омиллардан бири ҳисобланади.

УЗЛУКСИЗ МЕТОДИК ХИЗМАТ МАСАЛАЛАРИ ХАЛ ЭТИШДА МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ

Эргашева Г.,
ФарДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Ўзбекистонда олиб борилаётган таълим-тарбия тизими ёшларнинг интеллектуал онгини ривожлантириб, ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган. Бугунги ёшлар эртанги куннинг яратувчиси бўлиб, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ислохотларнинг фаол иштирокчисидир. Бунга эса таълим даргоҳларида пойдевор қўйилади. Таълим муассасаларида берилаётган таълим сифати эса таълим берувчиларнинг педагог сифатида ҳар томонлама етуклигига, билим савияси-ю, касбий тайёргарлигига ҳар жиҳатдан боғлиқлигини барчамиз эътироф этмоқдамиз. Бу ўринда ўқитувчини ҳар томонлама етукликка тайёрловчи, ўқитувчининг педагогик маҳоратини оширишда узлуксиз методик хизмат ташкил этиш ҳамда билимлар билан қуроллантирувчи таълим даргоҳи - малака ошириш марказларининг ўрни бекиёсдир.

Малака оширишга келган ўқитувчиларнинг маҳорати ва ижодкорлигини оширишга эришиш таълим мазмунининг сифат ва самарадорлигини таъминлайди. Энг муҳими - таълим олувчиларнинг дунёқараши ва тажрибаларига таянган ҳолда ўзга тажрибаларни таҳлил қилиш, ўрганиш имкониятини яратиш, тингловчиларнинг эҳтиёжлари асосида ҳамкорликда белгиланган мақсадларга эришишга ёрдам берадиган самарали метод ва воситаларни қўллаш зарур. Таълим олишга келган педагог унинг касбий етуклигини таъминловчи, узлуксиз методик маҳоратини оширувчи назарий ва амалий билимлар билан ҳар томонлама қуроллантирилади. Педагогнинг ихтисослик бўйича, миллий ғоя ва маънавият асослари, таълимда янги ахборот технологияларини қўллаш ва долзарб мавзулар бўйича олган билимлари мониторинг таҳлили орқали назорат қилиб борилади. Бу эса ўз самарасини бермоқда. Таълимда узлуксиз методик хизматни тўғри юритиш орқали тингловчиларнинг билимларидаги бўшлиқлар аниқланиб, уларни тўлдириш орқали таълим самарадорлигига эришиш мумкин. Бу тест саволлари, анкеталар тўлдириш, сўровномалар, очик машғулотлар таҳлилини ўтказиш орқали амалга оширилади.

Айтиш мумкинки, таълимда узлуксиз методик хизмат масалаларга онгли муносабатда бўлиш билан бир қаторда унинг самарасини юқори бўлишига йўналтиради. Шунингдек, умумтаълим муассасаларида хизмат кўрсатиш турларини кўпайтириш, таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги ислохотларни жаҳон тажрибаларини ўрганган ҳолда амалга оширишни таъминлайди. Ҳозирги кунда таълим соҳасида ҳам ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини оширишда узлуксиз методик хизмат масалалари янада муҳим эканлигини давр тақозо этиб турибди. Сўнгги йилларда узлуксиз таълимни янги сифат босқичига кўтариш ва унинг самарадорлигини ошириш, бунда инновацион технологиялардан фойдаланиш масаласининг назарий тадқиқига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мазкур йўналишда бир қатор илмий изланишлар амалга оширилди. Улардаги асосий ғоя ва натижалар барча турдаги таълим муассасалари фаолиятининг сифат ва самарадорлигини оширишга қаратилган ишларни олиб боришда пойдевор бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, узлуксиз таълим тизими учун яратилган ҳар бир дарслик, ўқув қўлланма ёки мультимедиали дарстурларни соҳаларга жойлаштиришдан олдин ушбу соҳа мутахассислари маслаҳатларига таяниш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, таълим соҳасида узлуксиз методик хизматни тўғри олиб бориш соғлом ва баркамол авлод тарбиясини таъминлай, таълим йўналишида олиб борилаётган ишларнинг сифат-самарадорлигини оширади.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Каримова Г.,

Низомий номидаги ТДПУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ катта ўқитувчиси

Шаумарова З.А.,

Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти
таянч докторанти

Бугунги кунда замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳоратни ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади.

Таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Бундай бўлишининг сабабаларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўрганилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганишларига, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахнинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади. Шунинг учун таълим муассасаларида замонавий ўқитиш методлари, интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир.¹⁸

Таълим методлар бир қанча асосий гуруҳлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири, ўз навбатида, кичик гуруҳлар ва уларга қиравчи алоҳида методларга бўлинади. Ўқув – билув фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш жараёнининг ўзи эса, ахборот узатиш, қабул қилиш, англаш ва ўқув ахборотларини эса сақлашни ҳамда олинадиган билим ва кўникмаларни амалиётда қўллай олишни назарда тутишни ҳисобга олсак, биринчи гуруҳ методларига сўз орқали ахборотни узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш методлари оғзаки методлар: ҳикоя, маъруза, суҳбат ва бошқалар; иккинчи гуруҳ методларига ўқув ахборотларини кўргазмали узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш методлари – кўргазмали методлар: тасвирий, намойиш қилиш ва бошқалар; учинчи гуруҳ методларига ўқув ахборотини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериш (амалий методлар, машқлар, лаборатория тажрибалари, меҳнат ҳаракатлари ва бошқалар) қиради.

Демак, амалиётда кенг қўлланилиб келинаётган таълим методларини қуйидаги кўринишда ифодалаш мумкин:

Ўқув материални оғзаки баён қилиш методи, баён қилинаётган маълумотларнинг тўғридан тўғри таълим берувчининг жонли нутқи орқали идрок қилиниши билан тавсифланади ва ана шу хусусиятига кўра, таълимнинг бошқа методларидан фарқ қилади.

Таълимнинг кўргазмалilik методидан амалий фаолиятда фойдаланишда намойиш этиш, тасвирлаш ва экскурсия методи билан иш кўришда таълим оловчиларни турли мавзуларда тасвирий материаллар билан ишлашга жалб этиш муҳим дидактик аҳамиятга эга.

Амалий машғулотлар методи, асосан, ўзлаштирилган илмий билимларни мустаҳкамлаш ва уни амалда қўллай олиш, тегишли кўникма ва малакаларга эга бўлишни таъминлашга хизмат қилади. Одатда машқ қилдириш деганда, илмий билим ва маълум бир иш-ҳаракатни ўзлаштириш ёки такомиллаштириш мақсадида режали равишда ташкил этилган такрорлаш тушинилади.

Машқ қилдириш методи, ўқув предметларининг мазмуни ва тавсифига қараб турлича олиб борилиши мумкин. Таълим оловчиларнинг ўзлаштирган кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш ва уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда машқ қилдириш қуйидаги талабларга амал қилиши лозим:

- топшириқнинг мақсади таълим оловчиларга аниқ ва равшан тушунтирилган бўлиши, мазмуни ва уни ишлаш йўллари эса пухта ўқитрилган бўлиши лозим.
- таълим оловчилар диққати тақдим этилаётган машққа жалб қилиниши, жамоанинг ва ҳар бир таълим оловчининг интилиш ва қизиқишлари ҳисобга олиниши лозим.

¹⁸ Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. /Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалификации педагогических кадров. М.: Издательский центр “Академия”, 2000.

– топшириқ режалаштирилган (лойихаланган) тизим асосида ва уларни бажаришдаги жараёнларнинг изчиллигига асосланган бўлиши лозим.

– маълум қоида юзасидан ўзлаштирилган кўникма ва малакалар шу қоидага оид бошқа мазмундаги топшириқларни бажаришда ҳам осонлик билан қўлланилиши лозим.

– топшириқ берилишида таълим олувчиларни фаоллаштирилган ижодий фаолиятга йўналтирилишини ҳам эътиборга олиши лозим.

– бериладиган топшириқ (машқ ва шу кабилар)ни таълим олувчиларнинг белгиланган вақти ичида, албатта, бажара олишлигини эътиборга олиш керак ва бунда таълим олувчиларнинг интеллектуал салоҳиятига (умумий ва айрим ҳолларда хусусий интеллектуал салоҳиятига) эътибор қаратилиши машқ қилиш жараёнининг оптимал вариантларини қафолатлаш имкониятини беради.

Таълим методларининг бу турида таълим олувчиларга бериладиган ёзма ижодий машқлар ва топшириқлар муҳим ўрин эгаллайди. Шунингдек, таълим олувчиларга бериладиган машқ – топшириқлар ичида мустақил маърузалар тайёрлаш ва график ишларни бажариш таълим олувчиларнинг мазкур соҳадаги онгли ижодий муносабатини янада юксалтиришга дидактик асос бўлади.

Таълим жараёнида ва уни олиб боришнинг самарадорлигини оширишда таълим шакли, тури, метод ва воситаларининг алоҳида аҳамиятлари бор. Бу борада таълимда кўргазмалилик методини амалиётга жорий этишда таълим воситаларининг ўрни ва роли беқиёс бўлиб, таълимда кўргазмалилик методининг қуйидаги турларидан фойдаланилади: намоиш этиш, тасвирлаш ва экскурсия. Бундаги намоиш этиш ва экскурсия методлари таълим олувчиларнинг ўқув материалларини аниқ образлар орқали бевосита идрок қилишларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув материалларининг оғзаки баён қилиш методининг асосий турларидан бири – бу дарслик ва китоб билан ишлаш туридир. Бунда ўқув адабиётлари билан ишлаш мураккаб психологик жараёндр. У таълим жараёнида таълим берувчи томонидан баён қилинган билимларни ўқув материалларини китоб матнидан кўриб, онгли идрок қилиш фаолиятини ривожлантиришни ҳам назарда тутати.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА, КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНИШИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ РОЛИ

Азизова Қ.,

АндУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОҲМ ўқитувчиси,

Воҳидова Д.,

Андижон вилояти Балиқчи тумани 43-мактаб ўқитувчиси

Педагогик касби ҳақида гап борар экан, у бир вақтнинг ўзида шахснинг ҳам ўзгартирувчи, ҳам бошқарувчи хусусияти билан алоҳида аҳамиятга эга. Шахснинг ривожланиш жараёнини бошқариб туриш учун ҳар бир педагогдан касбий компетентлик талаб қилинади. Шунинг учун педагогик касбий компетентлик тушунчаси, шахснинг яхлит тузилишида унинг назарий ва амалий тайёргарлиги бирлигини ва унинг омилкорлигини ифодалайди. Ҳар бир мутахассислик соҳасида фаолият юргизаётган педагог касбий компетентлигининг мазмуни унинг малакавий сифатига баҳо бериш орқали аниқланади. Ундаги касбий компетентлик билим ва кўникмаларнинг илмий асосланган таркибини акс эттириб, ўзидаги педагогик меъёрий моделини намоиш этади.

Малакавий сифат - бу ўқитувчига қўйилган умумлаштирилган талаблар бўлиб, унинг амалий ва назарий тажрибаси бош омил саналади. Психологик-педагогик билимлар педагогик фаолиятнинг мазмунан ва операционал тузилишининг бирлигида акс этиб, бўлажак педагогнинг психологик-педагогик тайёргарлиги, педагогик методология асосларининг етарли даражада ўзлаштирилганлиги асосидаги билимларга эга бўлишни талаб қилади, шунингдек, тарбия ва таълимнинг мақсадлари ва моҳиятини, шахснинг ижтимоийлашиш ва ривожланиш қонуниятларини, болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик давридаги анатомик-физиологик ривожланишининг қонунларини билиши лозим. Шунинг учун бўлажак педагогнинг психологик-педагогик тайёргарлиги унинг дастлабки фаолияти даврдан педагогик касбининг назарияси ва методологиясини моделлаштириш ва педагогик инсонпарварликка йўналтирилган фикрлаш асосларини татбиқ этади. Психологик-педагогик ва махсус билимлар зарур, аммо касбий фаолият

учун улар етарли шарт эмасдир. Уларнинг барчаси, хусусан, назарий-амалий ва методик билимлар, педагогик кўникмаларнинг омили сифатида хизмат килади, холос.

Педагогик маҳоратлар - ташқи ёки ички кўринишда педагогик ҳаракатларнинг кенг амалга оширилиши, баркамол шахс ривожланиши вазифаларини ечиш учун йўналтирилган ва унга мувофиқ шаклланган билимларга асосланади. Биринчидан, у бўлажак педагогларнинг амалий тайёргарлигини шаклланишида назарий билимлар ролини аниқлайди ҳамда бўлажак педагогнинг назарий ва амалий тайёргарлигининг бирлигини таъминлайди. Иккинчидан, педагогик тафаккур ва педагогик фаолиятни бирликда шаклланишига йўналтирилган тизим сифатида намоён бўлади. Учинчидан, педагогик маҳоратларнинг кўп томонлама характерга эгаллигини (репродуктивликдан бошлаб, ижодийликкача) ва уларни алоҳида ҳаракатларини автоматлаштириш йўли билан мукамаллаштириш имкониятини талаб этади. Ҳозиргача педагогик деонтологияда педагогик маҳоратларнинг таснифлашида бир нечта ёндашувлар шаклланган бўлиб уларни учта катта гуруҳга ажратиш мумкин: педагогик функциялар бўйича (Н.В.Кузьмина, А.И.Шербаков, О.А.Абдулина ва бошқалар); турли педагогик вазифаларни кўйиш ва ечиш бўйича (И.Т.Огородников, Л.Ф.Спирин ва бошқалар); педагогик жараёни бошқариш босқичлари бўйича (В.А.Слатёнин, Л.И.Мишенко ва бошқалар).

Педагогик маҳоратлар таркибини асослашга турли ёндашувларнинг асосий моҳияти кўпроқ умумий маҳоратдан хусусий маҳоратгача бўлган педагогнинг касбий компетентлик моделини тузишни мантиқан уктириб ўтади. Бунда кўпроқ умумий маҳоратлардан педагогик фикрлаш ва ҳаракат қилиш маҳоратлари назарда тутилади, улар фактлар ва ҳодисаларни назарий таҳлил қилиш маҳоратлари билан узвий боғлиқдир. Ушбу маҳоратларни бирлаштирадиган нарса, улар асосида аниқликдан мавҳумликкача ўтиш жараёни ётади, ушбу жараён интуитив, эмпирик ва назарий босқичлардан иборат. Тажрибалар шуни кўрсатадики, педагогик фикрлаш ва ҳаракат қилиш маҳоратларини ишлаб чиқишга йўналтирилган, педагогик фактлар ва ҳодисаларни таҳлил қилиш бўйича мақсадга мувофиқ танланган машқлар тизими, албатта, педагогик фаолиятнинг мувафақиятини таъминлаб берувчи, "универсал" асосий маҳоратни таъминловчи омилдир.

Педагогик маҳоратларни қуйидаги тўртта гуруҳга ажратиш мумкин:

1. объектив ижтимоий жараён мазмунини тарбия ва таълимнинг аниқ вазифаларига ўтказиш билан боғлиқ, педагогик муаммоларни танлай олиш маҳорати: янги билимларни фаол ўрганиб олишга тайёргарлик даражасини аниқлаш мақсадида жамоа ва шахсни ўрганиб олиш, педагогик таъсирларга қаршилик кўрсатиш ва шу асосида жамоа ва алоҳида шахсни шакллантиришни лойиҳалаштириш;

2. таълим, тарбия ва ривожлантирувчи масалалар мажмуини ажратиш, уларнинг устивор вазифаларини аниқлаш ва белгилаш. Ўзаро педагогик фаолият усулларини дастурлаш маҳорати мантиқан тугалланган педагогик тизимини тузиш ва ҳаракатлантириш имкониятини беради;

3. таълим-тарбия ва ривожлантирувчи вазифаларни комплекс режалаштириши;

4. таълим жараёни ориентровкаси, унинг шакллари, усуллари ва ташкил этиш воситаларини оптимал танлаш.

Педагогик фаолиятни амалга ошириш маҳорати таълим ва тарбия омиллари ва компонентлари ўртасида ўзаро боғлиқликни ажратиш ва ўрнатилишини тахмин қилади ва уларни ҳаракатга келтириш; таълим жараёнини амалга ошириш учун зарур шароитларни яратиш (моддий, маънавий, психологик, ташкилий кабилар); ўқувчини педагогик жараёнда объектдан субъектга айлантирувчи фаолиятини ривожлантириш; ҳамкорлик фаолиятини ривожлантириш ва ташкил этиш.

Педагогик фаолият вазифасини ҳал этиш жараёни ва натижаларини ўрганиш маҳоратлари; ўз-ўзини таҳлил қилиш ва педагог ҳаракатларини ва педагогик жараён боришини таҳлил қилиш; устивор ва бўйсинувчи педагогик вазифаларнинг янги комплексини аниқлаш. Ўқитувчининг педагогик маҳорати ва компетентлигининг ўзаро алоқадорлиги нимада? А.С.Макаренконинг фикрича, педагогик маҳорат туғма хусусиятлар ва фазилатлар билан белгиланмаслигини, балки педагогик маҳорат касбий компетентлик орқали намоён бўлишини кўрсатиб берган.. Шундай қилиб, бўлажак педагог турли фаолият усуллари, санъат турлари, ҳар хил тиллар, умуминсоний маданият билан ҳамоҳанг бўлиши ҳамда фаолиятини шу асосда шакллантирмоғи зарур.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA PEDAGOGIK QARASHLAR

Suvanova M.X.,

Navoiy DPI huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

Sharq mutafakkirlarining pedagogik fikrlari jahon pedagogikasi tarixiga qo'shilgan ulkan hissadir. Ularning boy merosi pedagoglarning axloqiy qiyofasi va kasbiy yetukligini takomillashtirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan qarashlar inson, uni tarbiyalash, insonparvarlik g'oyalarining mazmunini boyitish bilan birga barcha davrlar uchun birdek ahamiyatga ega ma'naviy-axloqiy Konsepsiyaning shakllanishini ta'minlaydi.

Abu Nasr Forobiy g'arb-u sharqda Aristoteldan keyin Muallimi soniy (ikkinchi muallim) deb tan olingan buyuk olimdir. U qomusiy olim bo'lib juda ko'plab sohalarga doir asarlar yozgan. Shuning bilan birgalikda ta'lim-tarbiya sohasiga ham o'zining asarlarida alohida ahamiyat bergan. Forobiy yoshlarni o'qitishning metodlari tasnifini ishlab chiqqan. Ularni nazariy va amaliy metodlarga ajratgan. Shu tariqa o'qitishning hayot, hamda kundalik faoliyati bilan bog'liqlik g'oyalarini olg'a surgan. Mutafakkir o'qitishning induktiv, deduktiv, amaliy metodlariga alohida ahamiyat bergan. Barcha metodlarni o'quvchining hayotiy tajribasiga, mantiqiy tafakkuriga tayangan holda birlashtirgan. O'quv jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqishda deduktiv metodni ustun qo'yadi. O'quvchilarga materialni tushuntirishda nimalarga alohida ahamiyat berish haqida eng muhim narsalarni fanga ishonchli bilimlar beradigan va shubhalantirmaydigan dalillar bilan yoritish va boshqalar ilmi bo'yicha o'qituvchilar uchun qimmatli bo'lgan tavsiyalarni bayon qilgan.

Forobiy matematika fani misollari asosida o'qitishning ilmiylik, ko'rsatmalilik, tushunarliklik va izchillik prinsiplarini ishlab chiqqan. Bilish jarayonining va fandagi bilim shakllarining mohiyatini yoritdi. Olim bilish jarayonini tashkil etish masalalari bo'yicha ancha tavsiyalarni ishlab chiqqan. Uning fikricha o'quvchilarga turli bilimlar berish bilan birga o'zlari mustaqil holda bilim olish yo'llarini ko'rsatish, ularni bilimlarning zarurligiga ishonitirish kerak. Forobiy bolaning fe'l-atvoriga qarab tarbiya jarayonida "qattiq" va "yumshoq" usullardan foydalanish kerak deb uqtiradi.

Agar bola o'qish va o'rganishga moyil bo'lsa yumshoq usul.

Tarbiyalanuvchi o'zboshimcha, itoatsiz va yalqov bo'lsa qattiq usul qo'llanish lozim degan.

Mutafakkir ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega ekanligini uqtiradi.

Abu Nasr Forobiy o'qituvchi quyidagi xislatlarga ega bo'lishi kerak degan:

– sezgi organlari mukammal, kuchli xotira, kuzatuvchanlik, notiqlik san'atiga ega va bilimga muhabbatli;

– ovqat, spirtli ichimliklar va ortiqcha ko'ngilxushlikdan tiyilishi, boylikka o'ch bo'lmasligi lozim.

Mutafakkir yana ta'lim-tarbiya, shakl va uslublari tasnifini bergan:

1. Ta'limning nazariy va amaliy yo'nalganligi.
2. Bilimning ilmiyligi va amaliy ahamiyatga egaligi.
3. Ta'limning tizimlilik, mantiqiyiligi va ketma-ketligi.
4. Hayot bilan bog'liqligi.
5. Tushunarlilik.
6. Kuzatish va tajriba asosida bo'lishi.
7. Isbotli tortishuvli, ritorik va mulohaza yuritishi.
8. Induktiv va deduktiv usuli.
9. Mashqlarni bajarish va takrorlash kabilar.

Qomusiy ilm sohibi Abu Rayhon Beruniy o'zining "O'tmish yodgorliklari", "Hindiston", "Geodeziya", "Minerologiya", "At Tafxiy", "Xorazmlik buyuk zotlar", "Saydana", "Ma'sud Qonuni" kabi asarlarida va arab tilidan turk tiliga tarjima qilgan qator dostonlarida insonlar tarbiyasiga alohida e'tibor bergan.

Sharq mutafakkirlarining, shuningdek, ulardan biri bo'lgan Abu Rayhon Beruniyning ham pedagogik qarashlari jahon pedagogikasi rivojiga qo'shilgan ulkan hissadir. Ularning boy merosi o'qituvchilarning ma'naviy, axloqiy qiyofasi va kasbiy yetukligini takomillashtirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. O'rta asr sharoitida inson, uni tarbiyalash, shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi omillar, insonparvarlik g'oyalarini mazmunan boyitish bilan birga barcha davrlarda birdek ahamiyatga ega ma'naviy va axloqiy konsepsiyaning shakllanishini ta'minladi. Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy o'zining barcha asarlarining birinchi bobini falsafaga ya'ni insonlarning axloq-odobiga bag'ishlagan. Mutafakkir yoshlarni ilm-ma'rifatga chorlaydi. "Ilm dargohiga kirar ekansan qalbing kishining qalbini ko'r qilib qo'yuvchi illatlardan, odamni yo'ldan ozdiruvchi holatlardan, qotib qolgan urf-

odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko'zlikdan, mansabparastlikdan ozod bo'lmog'i lozim", degan. Yoshlar uchun kasb-hunarning suv bilan havodek zarurligini, ularning kelajagi shu bilan bog'liq ekanligini ta'kidlagan.

Buning uchun yoshlarni qunt bilan ishlashga, sabr-toqatli, irodali bo'lishga, ayni chog'da mehnatkash bo'lishga chaqirdi. Abu Rayhon Beruniy o'quvchiga bilim berish uni xat-savodli qilish haqida gapirar ekan, qog'ozning paydo bo'lishi, yozuv va uning vujudga kelishi, turli yozuv belgilari, o'quv qurollari haqida alohida to'xtaladi. Mutafakkir ta'lim-tarbiyaga o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, mashg'ulotlar davomida o'quvchilarning zerikib qolmasligi uchun ta'lim olishning turli yo'llari, shakl va metodlarini ko'rsatib beradi. Abu Rayhon Beruniy yozadi: "Bizning maqsadimiz o'quvchini toliqtirib qo'ymaslikdir. Hadeb bir nasani o'qiy berish zerikarli bo'ladi. Agar o'quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o'tib tursa, u xuddi turli-tuman bog'larda sayr qilgandek bo'ladi, bir bog'dan o'tar-o'tmas boshqa bir bog' boshlanadi. Kishi ularning hammasini ko'rgisi keladi. Har bir yangi narsa kishiga rohat bag'ishlaydi deb behuda aytilmaydi". Abu Rayhon Beruniy bilim berish yo'llarini ko'rsatib bergan. Birinchidan: bilimlar turli mavzulardan iborat bo'lishi, o'quvchini zeriktirmasligi, uning xotirasiga malol kelmasligi kerak. Shunday ekan, o'quvchilarni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda o'qituvchi eng ma'qul va qulay uslubni tanlashi muhim ahamiyat kasb etadi.

ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ЎРНИ

Мустафоев М.,

БухДУ ҳузуридаги ХТХҚТУМОҲМ профессори, тарих фанлари доктори

Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг янги bosқичида халқ таълими тизимини ислоҳ қилиш бўйича муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси ва раҳнамолигида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Айниқса, кейинги икки йил ичида бу борада амалга оширилаётган туб ислохотлар халқ таълими ходимларининг юксак эътирофига сазовор бўлмоқда ва тизимни тубдан янгилашга асос бўлмоқда.

"2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси"нинг ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган долзарб вазифалари қаторида фан ва таълимни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган долзарб вазифаларни тўла-тўқис амалга ошириш учун, шунингдек, юксак билимга эга мустақил фикрлайдиган, ўз билими ва интеллектуал салоҳияти соҳасида жаҳон рақобатига бардош бера оладиган баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказишда халқ таълими ходимлари ва умумий ўрта таълим мактаблари ўқитувчиларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги "Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги Фармони бу борадаги муҳим аҳамият касб этади. Фармонда қисқа фурсатларда ўқув режа ва дастурларни оптималлаштириш, ўқитишнинг инновацион педагогик технологияларидан унумли фойдаланиш билан биргаликда "...умумтаълим мактабларининг раҳбар ва педагогик ходимлари малакасини ошириш тартиби ва тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш" кўрсатилган.¹⁹

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 сентябрдаги "Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3289-сонли ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 28 декабрдаги "Педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ги 1026-сонли Қарорларининг ижросини таъминлаш мақсадида малака ошириш тизимини тубдан ислоҳ қилиш талаб этилмоқда. Малака ошириш тизимида туб ислохотлар ўтказишда умумий ўрта таълим мактаблари эҳтиёжларини тизимли ўрганиш, ўқитувчиларнинг малака оширишдан кейинги фаолиятини мунтазам мониторинг қилиш, ўқувчиларнинг ўзлаштириши қийин бўлган мавзуларни аниқлаб ўқув режа ва дастурларга ўзгартириш киритган ҳолда ўқитиш зарурлигини тақозо қилмоқда.

¹⁹ "Маърифат", 2018 йил 6 сентябрь

Умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган дарсликларни яратган муаллифларнинг хизматларини тўла эътироф этган ҳолда дарсликларни яратиш жараёнига малака ошириш тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчиларни ҳам жалб этиш лозим. Шундагина тарих дарсликларидаги каби тарихий воқеа-ҳодисалар бўлиб ўтган вақтини кўрсатишдаги ҳар хилликлар баргараф этилиши, фанлараро боғланиш узвийлигига эришилган бўлур эди. Негаки, малака ошириш тизимида фаолият кўрсатадиган профессор-ўқитувчилар умумий ўрта таълим мактаблари ўқитувчилари билан кўпроқ мулоқотда бўладилар ва уларнинг дарсликлардаги камчиликлар ҳақидаги фикрларини эшитадилар ҳамда масаланинг ечимини топишда тезкорликни истайдилар.

Малака ошириш марказларида ишлайдиган профессор-ўқитувчиларни ҳам олий таълим тизимига тадбиқ этилаётганидек, жамоатчилик кенгаши аъзолари иштирокидаги кузатув дарслари натижалари асосида ишга қабул қилишни йўлга қўйилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Кузатув дарсларига “Ўзбекистон Республикаси халқ ўқитувчилари”, “Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийлари”, “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими аълочиси” нишони совриндорлари, “Йилнинг энг яхши ўқитувчиси” кўрик танлови ғолиблари ва иштирокчилари, олимлар, тажрибали амалиётчилар таклиф этилиши ва уларнинг берган хулосалари инobatга олиниши малака ошириш тизимида таълим сифати ва самарадорлигини оширишнинг яна бир дадил қадами бўлади.

Малака оширишга келган кунда эмас, балки ўқитувчи малака оширишга келишидан олдин унинг малака ошириш талаб ва эҳтиёжлари ўрганилиб бориш ҳамда шу асосда ўқув режа ва дастурларга қисман ўзгартиришлар киритиб бориш амалиёти йўлга қўйилса, бундан малака оширишга келган ўқитувчиларга кўпроқ фойда тегади. Ривожланган хорижий мамлакатларда азалдан қўлланиб келаётган бу тажриба ўзини тўла-тўқис оқлагани бунинг ёрқин исботидир.

Ўқитувчиларнинг малака оширишдан кейинги фаолияти мониторингини тизимли ўтказишни йўлга қўйиш, малака ошириш жараёнида ўрганганларини амалиётда қўллай олиш малакаларини мунтазам ўрганиб, тингловчиларнинг бу борадаги фикр-мулоҳазалари ва таклиф – тавсияларини эшитиб бориш, оммавий нашрларда чиқишлар уюштиришни йўлга қўйиш таълим сифати ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2018 йил 17 июль куни “Умумий ўрта таълим тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш” масалаларига бағишлаб ўтказилган йиғилишда халқ таълими ходимлари олдидан турган бир қатор вазифаларни белгилаб берган эди. Унда умумий ўрта таълим тизими инсон ресурсларини ривожлантиришнинг пойдевори эканлиги алоҳида таъкидланди. Мактаблар ёшларда билим, дунёқараш ва маънавият асосларини шакллантирувчи асосий маскан эканлигига яна бир бора урғу берилди.

Маълумки, тарих халқ маънавиятининг асосидир. Шу ўринда ўзлигини англаш эса ўз тарихини ўрганишдан бошланади. Шулар асосида малака ошириш тизимида маънавият масалаларини ва тарихимизни мукамал ўргатмоқ бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Буюк тарихда ҳеч нарса исиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларда намoён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир. Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан-авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир”²⁰ Бу устувор вазифани амалга оширишда малака ошириш тизими профессор-ўқитувчилари биринчи навбатда ташаббускор бўлишлари талаб этилади. Улар мактабларда ўқиётган ёш авлодга таълим-тарбия берувчи ўқитувчиларни тарих ва маънавият асослари билан чинакамига қуроллантириб боришлари керак. Бу, шубҳасиз баркамол авлод тарбияси билан шуғулланадиган ўқитувчиларнинг малакасини ошириш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарор ва Фармонлари, Олий Мажлис қабул қилган янги Қонунлар, “Ўзбекистон тарихи”ни айниқса, Ўзбекистоннинг энг янги тарихини, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш тажрибасининг мазмун-моҳиятини, маънавият асослари ҳамда унинг концептуал масалаларини янада кенгрок ўргатишни талаб қилади. Тўғри, олий маълумотли ўқитувчи бу масалаларни мустақил ўрганиши, ОАВдан билиб олиши ҳам мумкин. Аммо шу соҳа мутахассиси бўлган олимлардан кенгайтирилган маълумотларни олсалар ва ўз амалий фаолиятларида фойдалансалар, мақсадга мувофиқ бўлур эди. Ҳозирги амалдаги ўқув режа ва дастурларда бу масалаларни ўрганишга бор-йўғи 4 соат ажратилган, холос. Бизнинг фикримизча, бу долзарб масалаларнинг назарий ва амалий аҳамиятини ёш авлоднинг билимли, кенг дунёқарашини ва

²⁰ Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 2017. , 29-бет.

юксак маънавиятини шакллантиришга имконият яратиш мақсадида ажратилган соатларни энг камида 24 соатга қадар ошириш зарур деб ҳисоблаймиз.

Шу пайтгача юртимиз олий таълим тизимида бир ёки икки соатлик муайян мавзуга бағишланган онлайн маърузалар кўп эшитилган. Бироқ малака ошириш тизимидаги профессор-ўқитувчиларимиз учун муайян курсни ўзлаштиришга йўналтирилган ва тўлиқ бир модулни қамраб олган хорижлик олимларнинг масофавий курсини эшитмаганмиз. Фикримизча, бу масалани ҳал этишнинг ҳам вақти келди. “Таълимда технологиядан фойдаланишнинг инновацион услублари” мавзусида онлайн дарслар ташкил этилса, мақсадга мувофиқдир. Ана шундай курслар давомида хорижий тажрибаларни пухта ўрганиб, малака ошириш тизимида ишловчи профессор-ўқитувчилар ҳам лойиҳалар тайёрлашни ўргансалар яхши самара беради. Негаки, шу йил Тошкент давлат Шарқшунослик институти профессор-ўқитувчилари учун АҚШнинг етакчи университетларидан бири Индиана университети билан “Нose OF Wisdom Training” маҳорат дарслари ўтказилгани профессор-ўқитувчиларнинг эътирофига сазовор бўлди.

Малака ошириш тизимини янада такомиллаштириш жараёнида ОТМ лари билан ҳамкорликда янада кучайтириш зарур. Бу борада 2018 йил 29 мартда Олий ва ўрта махсус таълим вазирларининг “Тошкент шаҳридаги олий таълим муассасалари ва умумтаълим мактаблари ўртасидаги ҳамкорликни янада мустақамлаш тўғрисида”ги қўшма қарори асосида Тошкент шаҳридаги умумий ўрта таълим мактаблари олий таълим муассасаларига бириктирилди. Фикримизча, бу тажрибани янада кенгроқ ёйиш ҳамда малака ошириш институти, марказларини ҳам бу ишга жалб этиш ўринлидир. Малака ошириш институт ва марказларидаги мавжуд кафедраларнинг бу борадаги масъулиятини янада ошириш керак бўлади.

Шу йўл билан мактабларга амалий ва услубий ёрдам кўрсатиш ҳамда ўзаро ҳамкорлик бўйича намунавий меморандум, олий таълим муассасалари, малака ошириш институти ва марказлари билан умумтаълим мактаблари ўртасидаги ҳамкорлик бўйича намунавий режа-жадвал тузилиб, унинг бажарилишини мунтазам назорат қилиш талаб этилади.

Фикримизча, малака ошириш тизимида фаолият кўрсатувчи профессор-ўқитувчилар фақат ўқув машғулоти билан чекланиб қолмасдан, ўқув жараёнидан бўш вақтларида умумий ўрта таълим мактабларига боришлари, уларни қийнаётган муаммоларни ўрганишлари, илмий ва услубий ёрдам кўрсатишлари зарур.

Малака ошириш тизимида фаолият кўрсатаётган кафедраларда ҳар бир профессор-ўқитувчи учун ҳафтада бир кун “Мактаблар кун” деб белгиланиб, ҳар ҳафта бошқа-бошқа тумандаги мактабларда бўлиб мавжуд муаммоларни ўрганиб, уларнинг ечимини топишга кўмаклашса, малака ошириш тизимида таълим сифати ва самарадорлигини оширишга муносиб ҳисса қўшилган бўлади. Малака ошириш институтлари ва марказлар кафедралари ҳар бир фан йўналишида ташкил этилган таянч мактабларда “Маҳорат дарслари”ни мунтазам ўтиб борсалар, бу ҳам умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг малака ва маҳоратини оширишга ёрдам беради.

Маълумки, футболда скаутлар деб аталадиган мутахассислар бор. Улар иқтидор эгаларини излаб топади. Аввало таълим тизимига ҳам шу тажрибани жорий этиб, илм скаутлари мутахассисларини мактабларга юбориб туриш керак. Уларга иқтидорли ёшларни излаб топиш ва камолотга етказишда малака ошириш тизими профессор-ўқитувчилари кўмаклашиши лозим. Шунинг учун ҳам хориж тажрибасидан келиб чиқиб, бизга ҳам илм скаутлари керак.

Малака ошириш тизимига хорижий тажрибани, илғор инновацион таълим-тарбия соҳасидаги ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасини қўлламасдан туриб, таълим сифати ва самарадорлигини ошириб бўлмайди.

Малака ошириш тизимига хорижий тажрибани ёйиш мақсадида:

- хорижий таълим муассасалари билан мунтазам ҳамкорликни йўлга қўйиш;
- малака ошириш тизими профессор-ўқитувчиларини хорижий мамлакатларга малака ошириш курсларига, стажировкаларга юбориб туриш;
- хорижий мамлакат олимларини маъруза ўқишга кўпроқ жалб этиш;
- малака ошириш тизими профессор-ўқитувчиларини хорижий давлатларда ўтказиладиган, хорижий давлатларнинг профессор-ўқитувчиларини эса бизда ўтказиладиган илмий -амалий конференцияларда кўпроқ иштирок қилишларини таъминлаш зарур деб ҳисоблаймиз.

Мамлакатимизда малака ошириш тизимида илғор инновацияларни жорий этган профессор-ўқитувчилар ишини ОАВда кенг ёритиш, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириш ҳам малака ошириш тизимида таълим сифати ва самарадорлигини оширишга кўмак беради.

Сохада таълим сифати ва самарадорлигини оширишда малака ошириш институтлари ва марказларининг ўзаро ҳамкорлигини мунтазам йўлга қўйиш, уларда амалга оширилган илғор инновациялар билан бир-бирларини хабардор қилиб туриш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз Президенти муҳтарам Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон таълим тизимидаги мавжуд муаммолар ва уларнинг ечими ҳақида тўхталиб: “Замонавий ўқув режа ва услубларини жорий этиш талаб даражасида эмас”лиги, ёшларга махсус фанлар, мамлакатимиз ва жаҳон цивилизацияси тарихини, хорижий тилларни ва замонавий компьютер дастурларини чуқур ўрганиш вазифалари ҳали сифатли ва тўлиқ ҳолда ечилгани йўқ” лиги ҳақида фикр юритар эканлар, “...педагоглар ва профессор-ўқитувчилар таркибининг профессионал даражаси, уларнинг махсус билимлари”²¹ ни оширишга алоҳида тўхталиб ўтдилар.

Президентимиз кўрсатмасини бажариб малака ошириш тизимида таълим сифати ва самарадорлигини оширишда ҳам давлат талаблари асосида ўқув режа ва дастурларни янада такомиллаштиришимиз, таълим-тарбия соҳасида илғор хорижий тажриба ва инновацияларни кенг жорий эшитишимиз лозим.

Юқорида келтирилган назарий-амалий хулосалар, билдирилган таклифлар ва тавсияларни малака ошириш тизимига татбиқ қилиш таълим сифати ва самарадорлигини янада оширишга амалий ёрдам бўлади, деб ҳисоблаймиз.

О`QUVCHILARNING FANLARGA QIZIQISHLARINI TO`G`RI TASHKIL ETISHDA O`QITUVCHINING KASBIY VA SHAXSIY SIFATLARI

**Qo`chqarov M.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi,
Orifjonova D., NamDU talabasi**

Kichik maktab yoshidagi bola o`qituvchisi bilan mustahkam emotsional bog`liq bo`ladi. Ushbu jihat o`qituvchining oldiga qator mas`uliyatlar qo`yadi. Kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning muhim xususiyatlaridan yana biri ulardagi o`qituvchiga ishonch hissi bo`lib, bunda o`qituvchining o`quvchiga ta`sir ko`rsatish imkoniyati juda kattadir. O`qituvchi fikri kichik maktab o`quvchisi uchun muhim va qat`iydir. Bola o`qituvchini aql sohibi, ziyrak, sezgir, mehribon inson deb biladi. Kichik maktab o`quvchilari uning mavqeini so`zsiz tan oladilar. Ular barcha masalalar yuzasidan o`qituvchiga murojaat qilishadi. O`qituvchining obro`si oldida ota-onalar, oilaning boshqa a`zolari, qarindosh-urug`larining nufuzi keskin kamayadi. Shu sababli bolalar o`qituvchining har bir so`zini qonun sifatida qabul qiladilar. Demak, kichik maktab yoshidagi o`quvchilar rivojida yetakchi bo`lgan o`quv faoliyatida o`qituvchi shaxsi va o`quvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda katta.

Ta`limning mazmuni o`quvchining bilimlarni egallashga qiziqishi, o`z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog`liqdir. Bu his o`qituvchining rag`batlantirishi bilan amalga oshiriladi va o`quvchida samaraliroq ishlash istagini shakllantiradi. Bolada paydo bo`lgan faxrlanish, o`z kuchiga ishonish hislari bilimlarni o`zlashtirish va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O`qituvchining muomala va munosabat uslubi o`quvchining xatti-harakatiga ta`sir ko`rsatadi. Bola uchun o`qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanib, bu holat uning nafaqat sinfdagi, balki, umuman, tengdoshlari bilan bo`ladigan munosabatiga, bu munosabat esa, o`z-o`zidan, oilasidagi munosabatlariga ta`sir ko`rsatadi. Shuningdek, bu munosabatlar uning o`quv faoliyati muvaffaqiyatini ham belgilab beradi. Tarbiyalash mahorati o`qitish va tarbiyalash jarayonining bog`liqligi, uning uyg`un rivojlangan shaxsni shakllantirishga, ularda yuksak madaniy va ma`naviy saviyani qaror toptirishga, pedagogning yuksak shaxsiy sifatlariga, uning vatanparvarlik, obro` va burchni his etishiga, keng gumanitar va gumanistik tayyorligiga, shuningdek, o`quvchilar o`rtasida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning amaliy ko`nikmalariga asoslanadi.

Pedagogning o`quv-tarbiyaviy jarayondagi gumanitar omilni belgilaydigan shaxsiy sifatlariga quyidagilar kiradi: talabchanlik, haqqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmuomalalik. Ushbu sifatlar o`qituvchining ta`lim oluvchilar uchun ahamiyatini belgilashi kerak. Shaxsiy sifatlar o`qitish va tarbiyalash mahoratiga ta`sir ko`rsatadi.

---

²¹ Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. Т., “Ўзбекистон” 2017, 283-284-бетлар.

Ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati psixologik-pedagogik jihatdan o'qitish va tarbiyalash mahorati bilan uzviy bog'liqdir. Pedagog ta'lim oluvchilarning bilimlari va mahoratlarini xolisona baholash prinsiplari, metodlari va mexanizmlarini bilishi, standartlashtirilgan testlarni ishlab chiqish, ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishini nazorat qilishning turli shakllarini samarali qo'llash mahoratiga ega bo'lishi kerak.

Yuqoridagilarga qo'shimcha qilib shuni qayd etish lozimki, o'quvchilarni, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qishga, fanlarni o'rganishga qiziqtirishda o'qituvchining kasbini sevishi, o'z fanini mukammal bilishi, samimiy va jonkuyarligi, shu bilan birga, bolalarga hurmati va cheksiz muhabbati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biz o'qituvchining jozibasi, shirinso'zligi va mehribonligi, ayrim hollarda o'ziga xos latofati tufayli bolalarning o'zi anglamagan holda shu o'qituvchi o'qitadigan predmetni yoqtirib qolishlari, shu fanni ishtiyoq bilan o'rganishga kirishishlarining ko'p marta guvohi bo'lganmiz.

O'z kasbiga munosabat haqida buyuk mutafakkir, qomusiy olim Abu Rayhon al-Beruniy shunday degan: "Ilm dargohiga kirarkansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko'rmas qilib qo'yuvchi holatlardan, chunonchi qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, hirsiyot quli bo'lishdan, o'z hokimligi uchun kurashdan ozod bo'lmog'i darkor".²²

O'qituvchi haqida rus yozuvchisi L.Tolstoy ham ajoyib fikr bildirgan: "Agar o'qituvchi faqat o'z kasbini sevsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchi faqat o'quvchilarni ularning otasi yoki onasi kabi sevsa, u barcha kitoblarni o'qib chiqqan, lekin na kasbini, na bolalarni sevmaydigan o'qituvchidan yaxshiroqdir. Agar o'qituvchi o'zida kasbiga va o'quvchilarga muhabbatni mujassam etsa, bu mukammal o'qituvchidir".²³

Yusuf Hoji Qoshg'ariy: "A'zolar kasalligini davolashdan oldin odamlarning ruhiyatini davolashni zarur deb topdim. Bunga men o'qituvchilik bilan erishaman, chunki a'zolar kasalligi bilan yuzlarcha, minglarcha odamlar halok bo'lsalar, nodonlik, bilimsizlik tufayli yuz minglarcha odamlar halok bo'ladilar", - deya uqtirgan.

Demak, o'qituvchi kasbiy sifatlar bilan bir qatorda shaxsiy sifatleri ham har jihatdan yetuk bo'lishi lozim. O'quvchilarning fanlarga qiziqishini tizimli tashkil etish, ular faoliyatini maqsadli yo'naltirish va yaratilgan ma'lum tizim asosida ishlashni tashkil etish o'qituvchi vazifasiga yuklanadi. Fan asoslarini o'qitishga yo'naltirilgan jarayonini noan'anaviy shakllarda tashkil etish, ta'lim jarayonini mukammal andoza asosida loyihalashga erishish, mazkur loyihalardan oqilona foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi, ta'lim oluvchilar tomonidan nazariy bilimlarning yaxlit, puxta, chuqur o'zlashtirilishi ularda amaliy ko'nikmalarning hosil bo'lishining kafolati bo'la oladi. Darhaqiqat, bugun ta'lim jarayonida amalga tatbiq etilgan va yangidan joriy etilayotgan pedagogik texnologiyalarning oldida turgan vazifa yagona - ya'ni ta'lim sifatida yuqori natijalarga erishish hisoblanadi. Shunday ekan, o'quv jarayonlarida o'quvchilarni fanlarga qiziqishini to'g'ri tashkil etishda fanlarni integratsiyalashni tashkil etishga yetarli darajada e'tibor qaratishimiz lozim. Bunda o'quvchi va o'qituvchi uchun ham fanlarni o'rganish, tahlil etish va undagi nazariy bilimlarni hayotiy ko'nikmalarga aylantirish uchun samarali shart-sharoit yaratiladi.

TARBIYA – MUHIM, YAXLIT PEDAGOGIK JARAYON

**Qo'chqarov M., Oripov X.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchilari**

Sharq allomalari ilmiy meroslarida ham komil inson tarbiyasi doimo munozarali mavzu bo'lib kelgan. Jumladan, mashhur alloma Aziziddin Nasafiy o'zining "Komil inson" nomli kitobida shunday yozadi: *"Bilgilki, komil inson quyidagi to'rt fazilatga mukammal shaklda ega bo'lgan insondir. Ularning birinchisi yaxshi so'z, ikkinchisi ezgu faoliyat, uchinchisi go'zal axloq, to'rtinchisi ilm"*. Ushbu mukammal shakllarga ega bo'lgan inson buyuk davlatimiz poydevorini, farovon hayot asoslarini qura oladi. Komil insonni tarbiyalash va voyaga yetkazish jarayoni-pedagogik faoliyatning uzluksiz jarayoni bo'lib, pedagogik texnologiyaning so'nggi namunalari doirasida amalga oshiriladigan hamda tarbiyalanuvchilarning ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan tashkiliy faoliyatdan iborat. Bu faoliyatda bo'lajak o'qituvchi tarbiyaviy jarayonning quyidagi asosiy xususiyatlarini bilishi kerak:

²² M.Usmonov. Komillik o'g'itlari. - T.: Moliya, 2003, 22-b.

²³ Tafakkur gulshani. – T.: Moliya, 2003-yil.

- tarbiyaning yaxlitligi;
- tarbiyaning tizimliliği;
- tarbiyaning davriyligi;
- tarbiyaning texnologiyaviyligi.

Tarbiyaning yaxlitligi deganda tarbiyalash va o'qitish jarayonlarining, shuningdek, o'quvchilarni jamiyat talablari asosida kamolotga yetkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas birligi tushuniladi. Tarbiyalash va o'qitish, garchi ilm-fan ularni farqlasa-da, bir-biriga bog'liq va ko'p umumiylikka ega. Tarbiyaning mazmunida me'yorlar, qoidalar, qadriyatlar, ma'naviy boyliklar ustunlik qiladi. O'qitish, asosan, aql-idrokka ta'sir ko'rsatadi, tarbiyalash esa, birinchi navbatda, shaxsning doimiy iste'mol sohasiga aylangan. Ikkala jarayon shaxsning ongi va xulq-atvoriga birday ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratadi. Qanchalik yaqin bo'lishiga qaramay, bu o'ziga xos jarayonlar bo'lib, ilm-fan ularni tarbiya nazariyasida va didaktikada alohida ko'rib chiqadi. Bunda o'qituvchi tomonidan zamonaviy shart-sharoitlarga asoslangan holda uslubiy tamoyil va ayniqsa, dolzarb hisoblangan butun pedagogik jarayonning yaxlitligi ta'minlanadi.

Tarbiyaning tizimliliği tarbiyaviy jarayonda umumiylikni tashkil etadi, chunki tarbiyaviy jarayonlar bir nechta tizimlarning turli xususiyatlaridan iborat. Aytish mumkinki, tarbiyaviy jarayonlar — bu tarbiyaviy tizim holatlarining ketma-ket almashinuvidir. Tarbiyaviy jarayonni tizimli ravishda ko'rib chiqish, tizim va jarayonning tuzilmaviy xususiyatlarini shuningdek, ular o'rtasidagi funksional aloqalarning ajratib ko'rsatilishini ifodalaydi. O'qituvchi uchun har bir tarbiyaviy uslubning o'ziga xos xususiyatini, mohiyatini, buning boshqasiga ta'siri natijasida o'zgarishini anglab yetishi muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonda tarbiyaning davriylik tuzilishi — bu tarbiya texnologiyalarining asosiy xususiyatlariga muvofiq bo'lgan, uning tarkibiy qismlari yig'indisidir. O'qituvchi buning natijasida tarbiyaning davriylik tuzilmasini belgilab olishi mumkin:

1. maqsadni belgilash - tarbiyalashdan kelib chiqadigan maqsadlarni ma'lum bir muddatli jarayonlarga bo'lib chiqishi.

2. mazmuni tanlash - tarbiyalash mazmunini jamiyat talablari darajasida mustaqil ishlab chiqishi.

3. demokratik faoliyatli - tarbiyaviy jarayon ishtirokchilarini tarbiyalashda va o'zaro munosabatda erkin fikrlilik va umuminsoniylik me'yorlariga rioya qilish qonuniyatlari.

4. baholash - tarbiyalash jarayonida erishilgan natijalar samaradorligining o'qituvchi tomonidan baholanib borishi va doimiy tahlil qilinishi.

Pedagogik faoliyat ham o'qituvchi tomonidan tarbiyaviy jarayonning tuzilmasiga muvofiq quriladi: faoliyatning maqsadlari, mazmuni, usullari va turlari ishlab chiqiladi va natijalari tahlil qilinadi. Tarbiyalash maqsadlarini aniqlash pedagogik aniqlashni (diagnostika) — tarbiyaviy jarayon holati, birinchi navbatda, o'quvchilarning tarbiya ko'rganliklarini, shuningdek, jarayonning boshqa shartlarini o'rganishni talab etadi.

Tarbiyaviy jarayon bosqichlarining o'zaro munosabatida tarbiyaviy jarayonlarning ketma-ketligi uning davriyligini va qaytarilib turishini belgilaydi. Shaxs rivojlanishida tarbiyaviy maqsadlar o'qituvchi tomonidan uning yoshiga qarab belgilanadi va rejalashtiriladi. Tarbiyaviy jarayonning davriyligi shaxsning yosh xususiyatlarini hisobga oladi. Bunda asosiy e'tibor quyidagi faoliyatga qaratilishi kerak:

– shaxsning muayyan bir yoshiga xos bo'lgan anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlarning chuqur o'rganilishi;

– davriylik tizimi asosida tarbiyaviy ish faoliyatining tashkil etilishi;

– muayyan bir yoshga xos bo'lgan tarbiyalanganlikning doimo aniqlanib (diagnostika), loyihalashtirilib borilishi;

– ijobiy natijalar beradigan tarbiyaviy o'zaro ta'sirning o'qituvchi tomonidan turli shakl va metodlari darajalarining oldindan belgilab amalga oshirilishi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi ta'lim muassasalarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish va unga erishishga sharoit yaratadi, nazariy asoslangan uzluksiz davom etadigan tarbiyalash jarayonining shakllari, metodlari, usullari va vositalarini o'qituvchi to'g'ri tanlab natijalarga erishishini ta'minlaydi. U ilmiy modellashtirish (loyihalashtirish) asosida amalga oshiriladi, modellashtirishda tarbiyaviy maqsadlar bir xil ma'noda beriladi hamda o'qituvchi tomonidan insonning shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini rivojlantirishning muayyan bosqichlarini obyektiv ravishda o'lchash va baholash imkoniyatlarini yaratadi.

Tarbiyaning texnologiyaviyligi har qanday pedagogik tizimda — ilmiy muammolar bilan o'zaro munosabatda bo'lgan tushunchadir. Biroq, agar ilmiy muammo tarbiyalanuvchiga bilim berish, ilmiy tafakkurini oshirish hamda ko'nikma va malakalarini shakllantirish kabi maqsadlarni ifodalaydigan bo'lsa, u holda tarbiya texnologiyasi o'qituvchiga o'quvchilarni tarbiyalash yo'l-yo'riqlari va ularga erishish vositalarni to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi.

Tarbiya texnologiyasida o'qituvchi tomonidan belgilanadigan maqsadlar turli darajada bo'lishi va bosqichma-bosqich bir-biriga bo'ysunishi, ketma-ket bajarilishi mumkin. Biroq tarbiyaviy maqsadning asosiy mohiyati — davlat maqsadlari, ijtimoiy buyurtmalardan kelib chiqishi lozim. Aytish mumkinki, asosiy daraja - mamlakatda inson va uning fuqarolari qadr-qimmatini to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarni aks ettiradigan maqsadlardir. Ular mutaxassislar tomonidan ishlab chiqiladi, hukumat tomonidan qabul qilinadi, qonunlar va boshqa hujjatlarda qayd etiladi. Keyingi daraja - ta'lim dasturlari va standartlarida aks etadigan maqsadlar, ya'ni davlat ta'lim standartlari, maxsus ta'lim tizimlarining va ta'lim bosqichlarining maqsadlari. Eng quyi daraja — muayyan yoshdagi kishilarni tarbiyalashda maqsadning birligi.

Shaxsni shakllantirish, boshqarish tarbiyaviy faoliyat natijasida yuksak ma'naviy va axloqiy xislatlarga ega bo'lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tasodifiy harakatlar orqali emas, balki, oldindan belgilangan va puxta o'ylab tuzilgan tarbiyaviy maqsadlar asosida olib boriladi. Tarbiyaviy texnologiyada uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚИТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ-ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ПОЙДЕВОРИДИР

Бакиров О.,

ЖДПИ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Мустақиллик йиллари таълим соҳасида туб бурилиш ва ислохотлар янгиланиш ва ўзгаришлар, бунёдкорлик ва тараққиёт, модернизация қилиш ва либераллашув даври бўлди. Узлуксиз таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш тадбирлари - бу таълим тизимини демократик ва инсонпарварлик йўналишларида қайта қуриш билан ҳам боғлиқ. Таълим шахснинг яшаш фаолияти, шаклланиши ва ривожланишида зарур бўлган асосий омилдир. Ҳозирги давр талабаси дунёқараши кенг, эркин фикрловчи, воқеликка тўғри баҳо бера олувчи, ўткир зеҳнли, мустақкам иродали, бир сўз билан айтганда, юксак интеллуқтуал кучга эга бўлиши керак. Шунинг учун таълим тизимига янги инновацияларни жорий этиш лозим.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунида “Ўқитишнинг илғор шакллари ва янги технологияларини, таълимнинг техник ва ахборот воситаларини ўқув жараёнига жорий этиш”¹ асосий масалалардан бири эканлиги таъкидланади.

Бизнингча, ўқитиш жараёнида ўқувчиларга шахс сифатида қараш керак. Чунки, турли педагогик технологиялар ҳамда замонавий интерфаол методларнинг қўлланилиши уларни мустақил, эркин фикрлашга, изланишга, ҳар бир масалага ижодий ёндошиш, масъулиятни сезиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, таҳлил қилиш, илмий адабиётлардан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга, фанга, педагогга ва касбга бўлган қизиқишларини кучайтиради.

“Адабий таълимни ташкил этиш, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари томонидан адабиёт фани асосларини ўзлаштиришда самарадорликка эришиш, шунингдек, уларда бадиий тафаккурни шакллантиришда янги педагогик технологияларнинг муҳим ўрин тутиши амалиётда ўз исботини топмоқда”¹.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов “Мамлакатни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш тараққиётимизнинг муҳим омилдир” маърузасида: “Ҳозирги кескин рақобат шароитида инновацион технологиялар ва илм-фанни янада ривожлантириш иқтидорли ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, ўз ижоди ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришлари учун уларга зарур шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамиятга эга” деган эди.

Ушбу мақсадни бажаришда талаба ёшларни эркин, мустақил фикрлашга ўргатиш таълимнинг муҳим вазифаларидан бир ҳисобланади. Талаба эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррар. Талабаларни мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантириш учун эса ҳар бир педагог асосий эътиборни қуйидагиларга қаратиш лозим:

1. ўқитиш жараёнида талабалар билан ҳамкорлик қила билиш;

¹ “Таълим тўғрисида” ги қонун // Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори Т.: 1997.-Б.27.

¹ Эгамбердиева Ф. Чўлпон ижодини янги педагогик технология асосида ўрганиш. “Тил ва адабиёт таълими” журнали. 2005, 3-сон, 15- бет.

2. дарсда ва дарсдан ташқари вақтларда талабалар фаоллигини ошириш;
3. талабаларнинг оғзаки нутқини ўстириш;
4. дарсларда талабалар қизиқишини ўстириш.

Давр талаби билан бугунги кунда узлуксиз таълим тизимига замонавий ахборот технологиялари дадил кириб келмоқда. Мактаб, академик лицей ва касб-хунар коллежларининг дарс ва дарсдан ташқари ишлар жараёнида ўзбек адабиётини кенгроқ ўрганиш имконини берадиганда ахборот технологияларидан, шу жумладан, электрон дарсликлардан фойдаланиш йўлга қўйилмоқда. Бугина эмас, электрон вариантдаги бадий асарлар ҳам китобхонларга ҳавола қилинмоқда.

Бу ўқувчи ва талабаларнинг ўз устида ишлашлари, қўшимча манбалардан фойдаланишлари: вақтли матбуот, интернет маълумотлари, бадий ва илмий адабиётлар билим, кўникма ва малакаларини оширишга ёрдам беради. Дарс ва дарсдан ташқари таълим жараёнида ўқувчи-талабаларнинг қўшимча манбалардан фойдаланишларига ўргатиш мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, комил инсон этиб тарбиялашда, педагогик технологиялар асосида ташкил этилган дарслар ўқувчилар билимларининг яхлит ўзлаштирилишига ёрдам беради. Талаба тафаккурини ўстиради, мустақил ижодий фикрлашга ўргатади. Бинобарин, таълим тизимида ўқитиш самарадорлигини ошириш демократик жамият пойдеворидир.

EFFICACY OF ROLE PLAYING IN TEACHING ENGLISH

**Хамдамов О.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

The reason why I chose this article is that role plays are essential in classroom usage because while role playing learners put their language into practice and can experience, try the language in different situations on the condition that the material should be authentic, from real life. Suitable role plays to the learners' level and on such condition give very good results. For example in the future if a learner comes across in a situation like he practiced in class he will easily put up with the situation because of the previous experience.

Learners can learn the language easily by observing, watching and practicing. So I think role play activities are more effective to teach the language.

The use of videos of teaching not only allows scope to practice observation, but also provides an opportunity to extend participants' knowledge about range of activities, techniques and processes currently used in languages teaching.

So I think role play activities are especially effective to teach a foreign language while students are acting role plays the teacher may record them afterwards, the teacher will listen to the recorder in order to find out the weak sides of the students and according to that the teacher can develop new activities for improving that weakness. We can teach the learners by giving them key words and situation for example "In a restaurant", by giving problematic situation such as, one student has a headache, he wants to make an appointment with Dr. Smith. Two students have to play a role "a doctor and a patient".

Adrian Doff described lots of role play activities.

Activity 1: One student images he or she is a farmer. Other students ask him or her questions about his or her daily routine.

Activity 2: A group of student image they are friends planning a holiday together. They try to decide where to go and what to do.

Activity 3: One student has lost a bag. He or she at the police station is reporting it to the police. The other student is the police officer and asks for details [1].

I think Role Play is a way of bringing situation from real life into the classroom. When we do role play, we ask students to imagine. They may imagine; they may pretend to a different person. In Role Play, students improvise. Role Plays should consist of short scenes, which can be realistic, as in acting out a shopping situation or pure fantasy as in pretending to interview on TV.

Friederike Klipper pointed out that Role Plays are quite demanding foreign language situations in that the players have to use the foreign language correctly and improve students' oral performance generally [2]. The author also described *several role activities which will be useful for us. For example, "Telephoning", "TV interview", "Talk show", "Interview for a job, Making a radio programme"*.

In addition to this Angi Malderez and Caroline Bodoczky gave their following opinions.

Although the teacher role requires the most acting, which some people find difficult, it is nonetheless very important that participants experience what is like to be on the receiving end of mentoring and thereby develop the ability of empathize to consider their interventions from the point of view of possible impact on their mentee [3].

They described six stages on the Role Play.

Stage 1. All participants. Familiarisation with lesson plan.

Stage 2. All participants. Video-viewing and making.

Stage 3. Role-Play preparation.

Stage 4. Role-Play.

Stage 5. Discussion.

Stage 6. All participants. The whole group discussion of insights.

1. Participants familiarize themselves with the videoed lesson objectives and plan and lesson observation schedule if used

2. They watch the video and make notes.

3. Participants, in three role –play preparation groups study their role cards and carry out any specific tasks in preparation for the particular role play.

4. In groups of three, “Mentor” and one “Teacher” role –play a post lesson discussion with the Observer sitting slightly to one side, taking notes as instructed in there sheet.

5. The Observer in each group, acting as time keeper, indicates when the role-play should stop, and chairs the post-role-play discussion according to the post-role-play sheet.

6. Whole group report back of learning from each role-play group.

According to these descriptions teachers learn how to use role play activities in ESL classes and student learn the language effectively by playing roles, watching videos, movies, cartoons and making notes. While playing role or watching cartoons, movies and videos they try to be creative. By doing such kind of activities the learners can develop their communicative skills.

In conclusion I can say that students can easily learn the language by acting out different characters from fairy-tales, movies and etc. The English say, “Practice makes perfect”.

STRATEGIES FOR DEVELOPING SPEAKING SKILLS

Otaxanova D.M.,

NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi

In everyday communication, spoken exchanges take place because there is some sort of information gap between the participants. Communicative output activities involve a similar real information gap. In order to complete the task, students must reduce or eliminate the information gap. In these activities, language is a tool, not an end in itself.

In a balanced activities approach, the teacher uses a variety of activities from these different categories of input and output. Learners at all proficiency levels, including beginners, benefit from this variety; it is more motivating, and it is also more likely to result in effective language learning.

Students often think that the ability to speak a language is the product of language learning, but speaking is also a crucial part of the language learning process. Effective instructors teach students speaking strategies -- using minimal responses, recognizing scripts, and using language to talk about language -- that they can use to help themselves expand their knowledge of the language and their confidence in using it. These instructors help students learn to speak so that the students can use speaking to le Language learners who lack confidence in their ability to participate successfully in oral interaction often listen in silence while others do the talking. One way to encourage such learners to begin to participate is to help them build up a stock of minimal responses that they can use in different types of exchanges. Such responses can be especially useful for beginners.

Minimal responses are predictable, often idiomatic phrases that conversation participants use to indicate understanding, agreement, doubt, and other responses to what another speaker is saying. Having a stock of such responses enables a learner to focus on what the other participant is saying, without having to simultaneously plan a response.

Some communication situations are associated with a predictable set of spoken exchanges -- a script. Greetings, apologies, compliments, invitations, and other functions that are influenced by social and cultural norms often follow patterns or scripts. So do the transactional exchanges involved in activities

such as obtaining information and making a purchase. In these scripts, the relationship between a speaker's turn and the one that follows it can often be anticipated.

Instructors can help students develop speaking ability by making them aware of the scripts for different situations so that they can predict what they will hear and what they will need to say in response. Through interactive activities, instructors can give students practice in managing and varying the language that different scripts contain. Language learners are often too embarrassed or shy to say anything when they do not understand another speaker or when they realize that a conversation partner has not understood them. Instructors can help students overcome this reticence by assuring them that misunderstanding and the need for clarification can occur in any type of interaction, whatever the participants' language skill levels. Instructors can also give students strategies and phrases to use for clarification and comprehension check.

By encouraging students to use clarification phrases in class when misunderstanding occurs and by responding positively when they do, instructors can create an authentic practice environment within the classroom itself. As they develop control of various clarification strategies, students will gain confidence in their ability to manage the various communication situations that they may encounter outside the classroom. Traditional classroom speaking practice often takes the form of drills in which one person asks a question and another gives an answer. The question and the answer are structured and predictable, and often there is only one correct, predetermined answer. The purpose of asking and answering the question is to demonstrate the ability to ask and answer the question.

In contrast, the purpose of real communication is to accomplish a task, such as conveying a telephone message, obtaining information, or expressing an opinion. In real communication, participants must manage uncertainty about what the other person will say. Authentic communication involves an information gap; each participant has information that the other does not have. In addition, to achieve their purpose, participants may have to clarify their meaning or ask for confirmation of their own understanding.

To create classroom speaking activities that will develop communicative competence, instructors need to incorporate a purpose and an information gap and allow for multiple forms of expression. However, quantity alone will not necessarily produce competent speakers. Instructors need to combine structured output activities, which allow for error correction and increased accuracy, with communicative output activities that give students opportunities to practice language use more freely. Communicative output activities allow students to practice using all of the language they know in situations that resemble real settings. In these activities, students must work together to develop a plan, resolve a problem, or complete a task.

KASBIY TARBIYANI AMALGA OSHIRISH JARAYONIDA SHAXSNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLARNI HISOBGA OLISH

**Meliyev X.N.,
NamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Inson shaxs sifatida shakllanishiga qadar turli hayotiy jarayonlar davomida rivojlanib boradi. Bu jarayonlar uning bolalik hayotining asosiy qismi o'tadigan maktab davri uchun ham tegishli hisoblanadi. O'quvchilar maktabning 7-9 sinflarida tahsil olayotgan davrlarida kamil inson sifatida shakllanish uchun yaqqol sharoitlar ko'zga tashlana boshlaydi. Bu sharoitlar ularning shaxs sifatida rivojlanishlarini ta'minlovchi omil hisoblanadi.

Rivojlanish deganda shaxsning ham jismoniy, ham aqliy va ma'naviy kamol topish jarayonini tushuniladi. O'quvchi shaxs sifatida rivojlanishi har tomonlama kamol topishining samarali bo'lishiga erishish maqsadida pedagogika fani rivojlanishining qonuniyatlarini, unga ta'sir etuvchi omillarni shuningdek, shaxs kamolotida ta'lim va tarbiya hamda faoliyatning ta'siri, ahamiyatini aniqlangan va tahlil qilingan. Inson bolasi dunyoga kelishi bilan shaxs deb e'tirof etilmaydi, balki uning shakllanishi avvalo hayot sharoitlariga bog'liqdir. Shaxs hayot davomida murakkab rivojlanish jarayonini boshdan kechiradi, natijada shaxsga aylanadi. Shu sababli shaxsni ma'lum ijtimoiy tuzumning mahsuli deb tushunishimiz lozim.

Kasb-hunarga yo'naltirish nuqtai-nazaridan ham shaxs turli rivojlanish bosqichlaridan o'tib boradi. Ular dastlab o'z fikrlarini turli tashqi ta'sirlar orqali shakllantirishadi. Mazkur bosqich ulardagi rivojlanishning ikkinchi omili (keyinroq izoh beriladi)ga to'g'ri keladi.

Bu tizim o'quvchi shaxsining kasb-hunarga bo'lgan munosablari shakllanishi jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Har bir jamiyatda shaxsning shakllanishi, kamol topishi muammolariga to'g'ri yondoshish

uchun shaxsning tabiatini, tuzilishini, uning xulq-atvorini va unga ta'sir etadigan sabab va vositalarni bilish zarur. Bu omil shaxsning kasb-hunarga bo'lgan qiziqishlarini diagnostika qilishda muhim sanaladi.

Shuning uchun ham o'quvchilar tomonidan jamiyat hayotiga oid tekstlarni o'qib o'rganilishi, audio-matnlarni tinglab tushunilishi kabi mashqlarning bajarilishi tili o'rganilayotgan mamlakat yoshlarining kasb-hunar haqidagi fikrlari bilan o'zlarinikini solishtirish imkonini beradi. Mazkur holat ularning kasb-hunarga bo'lgan munosabatlarini ijobiy tomonga o'zgartiruvchi omillardan bir sifatida ko'zga tashlanadi.

Shaxsning rivojlanish jarayoni quyida keltirilgan uch asosiy omillar ta'sirida sodir bo'lishi mumkin:

1. Irsiyat, ya'ni biologik omil. Mazkur omil o'z-o'zidan ta'sir etuvchi kuchga ega. Shaxs tomonidan o'ta-onadagi xususiyatlarning qabul qilinishi ularning u yoki bu kasbda muvaffaqiyatli bo'lishlarini ta'minlaydi. Masalan, otaning baland bo'yli – harbiy kasblarni, ovozining kuchliligi – hofizlik, teatr sohasiga oid kasblarda muhim hisoblanadi. Ma'lumki, shaxs, inson tirik organizmdir, shu sababli uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga, yoshlar anatomiyasi va fiziologiyasining maxsus qonunlariga bo'ysunadi. Shaxsning, ayniqsa, bolaning jismoniy rivojlanishi, sog'lig'pi biologik omilga bog'liqdir. Biologiyaning asosiy tushunchasi bo'lgan irsiyatning, ya'ni bolaning nasl-nasabining roliga olimlarimiz alohida e'tibor bermoqdalar. Har bir bola insonlarga xos tug'ma hususiyatlar bilan dunyoga keladi. Shunday ekan, odam bolasi tug'ilgandan so'ng unda shaxs bo'lib shakllanish, yetuk inson bo'lib voyaga yetishi imkoniyati mavjud bo'ladi. Bola o'zining avlod-ajdodlaridan ko'pincha biologik belgilarni meros sifatida qabul qilib oladi, hatto ayrim kasalliklar ham nasldan-naslga o'tadi. Biologik omillar shaxsning jismoniy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, sog'lom o'ta-onadan sog'lom farzand dunyoga kelishini unutmashimiz lozim.

2. Muhit – o'quvchilarning kasb-hunarga bo'lgan intilishlari o'z yaqinlari va tengdoshlarining kasb-hunarga bo'lgan munosabatlari asosida shakllanadi. Mazkur omilga ko'ra, o'quvchilar o'qish va tinglab tushunish matnlari orqali horijdagi tengdoshlarining ham kasb-hunarga bo'lgan intilishlarini o'rganadilar. Mazkur ma'lumotlar o'quvchilarning kasb-hunarga bo'lgan intilishlarining rivojlanishida muhim motivatsiya hisoblanadi. Muhit-bu shaxsga ta'sir etuvchi tashqi voqea va hodisalar yig'indisidir. Bular: tabiiy muhit (geografik, ekologik) ijtimoiy muhit (shaxs yashayotgan jamiyat) va boshqalar kiradi. Bular orasida ijtimoiy muhitning, ya'ni shaxs yashayotgan jamiyatning inson kamoloti uchun belgilangan imkoniyatlari muhimdir. Shaxs rivojlanishiga erishish har bir jamiyatda amalga oshirilayotgan tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi. Faqat tarbiya orqali insondagi rivojlanish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish mumkin. Tarbiya jarayonida aniq maqsad va reja asosida shaxsga ta'sir etiladi. Buning natijasida muhitdagi voqealarning to'g'ri ijobiy ta'sirini amalga oshirish imkoni tug'iladi. Muhit bera olmagan narsalar tarbiya orqali hosil qilinadi, hatto tarbiya tufayli shaxsda tug'ma kamchiliklarni ham o'zgartirib shaxsni kamolga yetkazish mumkin. Bundan tashqari tarbiya muhitning salbiy ta'siri tufayli tarbiyasi izdan chiqqanlarni ham qayta tarbiyalaydi. Rivojlanish shaxs faoliyatidan tashqarida bo'lmaydi. Shu sababli odam faoliyati uning rivojlanishi uchun asos bo'ladi.

3. ta'lim va tarbiya, shaxs faoliyati – o'quvchilarning kasb-hunarga bo'lgan munosabatlari maktabda olgan bilimlari va tarbiyaviy tadbirlar jarayonida berilgan g'oyalar ta'sirida rivojlanishi. O'quvchi va talabalarining rivojlanishida o'quv jarayonlarining ahamiyati va ta'siri beqiyos kattadir. Bilimlarni o'zlashtirish ularning tafakkurini o'stiradi, ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy vositasi bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda shuni ta'kidlash mumkinki, o'quvchilarning kasb-hunar haqidagi iliq taassurotlarini shakllantirish va kasb-hunarni egallashga bo'lgan motivlarini yuzaga keltirishda ularning kelib chiqishlari, ularni o'rab turgan ijtimoiy muhit, qolaversa ta'lim-tarbiya natijasida shakllanayotgan xususiyatlarini hisobga olinishi muhim tarbiyaviy omil sifatida ko'zga tashlanadi.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА МУЛОҚОТ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ

**Мелиев Ҳ.Н.,
НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси**

Бугунги кунда хорижий тилларни ўқитишнинг мазмунини белгилаш ва уни самарали етказиш масаласида бир қатор ишлар амалга оширилди. Мутахассилар чет тили ўқитиш мазмуни асосан учта қисмга бўлган ҳолда эътироф этиладилар. Булар нутқ мавзулари, нутқ малакалари ва тил материаллини ташкил этади. Чет тилларни ўргатишга бўлган турлича ёндашувларга кўра таълим мазмунининг мазкур элементлари турлича белгиланиши мумкин. Немис тили ўқитиш методикаси бўйича салмоқли тадқиқотлар олиб борган мутахассислар С.Сайдалиев, Г.Нойнерлар томонидан берилган тавсифларда унинг таркибига чет тили ўрганаётган ўқувчиларнинг она тилисига ёт бўлган тил ҳодисаларини киритишни ҳам таъкидлаб ўтилади.

Ҳар қандай ёндашув тарафдори бўлишига қарамасдан мутахассислар томонидан нутқ малакаларини ўргатиш рад этилмаган. Масалан, грамматика ўқитилишига турлича қарашлар мавжуд. Тил ўргатишнинг мулоқотга асосланган ёндашуви тарафдорлари фикрига кўра тил ўргатишда грамматик билимлар асосий эътиборга олинishi шарт эмас.

Нутқ малакалари тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзишни ўз ичига олади. У ўз навбатида икки қисмга: рецептив ва продуктив турларга бўлинади.

Тинглаб тушуниш ва ўқиш жараёнида инсон томонидан маълумотларни қабул қилиш билан боғлиқ жараён ҳисобланиб, мазкур қобилиятни ривожлантириш учун ўқувчилар томонидан уларнинг билим даражалари учун тайёрланган ва реал ҳаётдан олинган материаллар тинглаб тушунилиши ва ўқилиши талаб этилади. Мазкур материалларнинг мазмуни ўқувчилар ҳаётига боғланиши уларнинг ўзлаштирилига бўлган мотивларни ошишига олиб келади. Мазкур малакалардан тинглаб тушуниш бирламчи деб қаралади ва шунинг учун кўп мутахассислар томонидан тил ўргатишни мазкур кўникмани шакллантиришдан бошлаш тавсия этилади. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида чоп этилаётган умумтаълим мактаблари ҳорижий тил дарсликларидан берилган аксарият топширқларнинг биринчиси тинглаб тушунишга доир.

Гапириш ва ёзиш жараёнида маълумотлар бериш талаб этилади. Шу сабабли бу малакаларни ўзлаштирилишида ўқувчилардан актив лексикага эга бўлишлари талаб этилади.

Тил ўргатиш бўйича умумий европа асосий тавсияларига кўра нутқ малакаларининг барча турларига қўйилган талаблар белгилаб берилган. Ушбу ибора чет тилида нутқ фаолияти турларини қай даражада ўзлаштирилганлигини кўрсатиб турувчи асосий мезонга айланиб бормоқда. Шундан келиб чиқиб нутқ малакаларини эгаллашга қўйиладиган талаблар турли ёшдаги мактаб ўқувчилари учун фарқли кўрсаткичда бўлиши табиий ҳолдир. Масалан: 7-синф ўқувчилари учун кўпроқ касб-хунар ҳақидаги ахборотлар ўқишни ўргатишга доир мавзулар орқали тақдим этилиши мумкин. Уларга қўйиладиган талаблар эса тинглаб тушунишни ҳам ўз ичига олади.

8-синф ўқувчиларига бериладиган касб-хунар ҳақидаги ахборотлар ўқиш ва гапириш мавзулари орқали тақдим этилади. Бу жараёнда касб-хунар мавзуси юзасидан тинглаб тушуниш ва ёзиш талаблари ҳам қўйилиши мумкин.

9-синф ўқувчиларига нисбатан кенгроқ талаб қўйилади. Улардан касб-хунарга оид мавзулар доирасида танлаб олинган тил материаллини ўқиш, ёзиш, тинглаб тушуниш, нутқ вазиятларида қўллаш, ўқитувчи ёки техник воситалар ёрдамида эшиттирилган матнни тушуна олиш ва унинг мазмунини сўзлаб бериш талаб этилади. Мазкур босқичда продуктив нутқ кўникмалари асосий ўринни эгаллайди.

Ушбу талаблар бажарилиши сабаб категорияси сифатида намоён бўлса, ўқувчиларнинг телевидение ва матбуот орқали берилаётган касб-хунар ҳақидаги маълумотлар билан мустақил равишда танишиши ва шунга мос равишда фаолият юритиши оқибат бўлиши мумкин. Касб-хунар ҳақидаги янги сўзлар ўзлаштирилиши, уларни қўллаш қоидалари, грамматик, фонетик қирралари билан танишиш бирламчи малака кўринишидан кўникма, сўнг малака кўринишига кўтарилиб боради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, чет тили ўқитиш, айниқса бу жараёнда мулоқотга ўргатиш машқлари билан бирга касб-хунар ҳақидаги маълумотлар берилиши ўқувчилар томонидан жамиятда мавжуд бўлган касб-хунарлар ҳақидаги маълумотлар бериб борилиши муҳим ҳисобланади.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА АХБОРОТ КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ СИФАТ ЎЗГАРИШ ОМИЛИДИР

**Хайриев Ф.Н.,
БухДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси**

Давлатимизда нафақат ижтимоий ва иқтисодий соҳаларимизни юксалишида, қолаверса фан ва таълим муассасаларида турли соҳаларга оид зарур ахборотларни тезкорлик билан етказишда ахборот коммуникация технологияларининг ўрни ва аҳамияти каттадир.

Мамлакатимизда таълим тизими ривожланиши мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ ҳукуратимиз эътиборидан четда қолмади. 2002 йил 30 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот коммуникация технологияларни жорий этиш тўғрисидаги” 3080–сонли Фармони қабул қилинди[1]. Ушбу Фармонга биноан ахборотлаштиришнинг миллий тизими шакллантирилди, иқтисодиёт ва

жамият ҳаётининг барча соҳаларида замонавий ахборот технологияларини, компьютер техникаси ва телекоммуникация воситалари оммавий равишда жорий этилди ҳамда улардан фойдаланиш, фуқароларнинг ахборотга ортиб бораётган талаб эҳтиёжларини янада тўлароқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига кириш ҳамда жаҳон ахборот ресурсларидан баҳраманд бўлишни кенгайтириш учун ҳам қулай шарт-шароитлар яратилди.

2006 йил 3 августдаги Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Вазирлигининг “2006–2007” ўқув йили “Ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш педагог кадрлар салоҳиятини ошириш ўқув йили” деб номлаш тўғрисидаги 6/5 – ХБ сонли буйруғи асосида кўплаб ишлар амалга оширилди[2].

Ҳаммаизга маълумки таълим муассасаларига доимий равишда минглаб ўқувчилар, талабалар, тингловчилар ўзларига керакли бўлган ахборотларни оладилар. Дарс жараёнида ахборотларни етказиш ва сингдириш йўллари кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Бу таълимотларни фақат устозлар орқали олиш мумкин. Шунинг учун ҳар бир устоз замонавий ахборот технологияларидан хабардор бўлиши шарт. Ана шундай устозларнинг малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида дарс жараёнида ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш ишларини йўлга қўйиш, уларнинг компьютер саводхонлигини оширишга кенг эътибор қаратилмоқда. Бугунги кунда педагог кадрларни таълим технологияларидан фойдаланиши дарснинг мазмунли ташкил этилишига ҳамда тингловчилар ўзлаштиришнинг сифат ва самарадорлигини оширишга олиб келади.

Таълим тизимидаг ислохотлар малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Таълим жараёнининг сифат ва самарадорлигини оширишда айрим хусусиятларини кўриб чиқиш лозим бўлади:

- малака ошириш тизимида фан ва технологияларнинг ривожланиши, бозор муносабатларининг такомиллашуви муносабати билан ўқув режалари ва ўқув дастурларни замон талаблари даражасида янгилаб бориш;

- педагог кадрларни ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда масофавий ўқитишни кенг жорий қилиш, янги ўқув методик таъминотини яратиш, бошқаришнинг ахборот тизимини яратиш ва амалда бажарилишини таъминлаш орқали таълим сифатини ошириш;

- курс тингловчиларини қобилияти ва билимига кўра гуруҳларга ажратиб ўқитишда ахборот технологияларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш.

Ана шу йўналишлар бўйича тизимли ишларни йўлга қўйган ҳолда амалда синаб кўрилса, таълим сифати ва самарадорлигини оширишда яхши натижаларга эришиш мумкин. Ундан ташқари компьютер технологиялардан фойдаланиб таълимнинг самарадорлигини оширишнинг асосий воситалари сифатида ўқув ва амалий дастурлар, мультимедиа технологиялари, электрон ўқув адабиётлари, масофадан ўқитиш тизимлари, интернет тармоғи ҳамда амалий дастурлар пакетидан фойдаланиши мақсадга лойиқдир.

Малака ошириш тизимида педагогларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнида бой ва мазмунли маъруза матнларидан фойдаланиш, амалий лобаротория ва семинар машғулотларини замонавий ўқув дастурларидан фойдаланиб мустақил билим олиш ва такрорлаш, назорат қилиш, олган билимларини ва ўқув жараёнини мустаҳкамлашда муҳим асос яратади.

Педагогларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнида электрон қўлланмалардан фойдаланиш билан ўқитувчиларни ягона электрон католог тизим орқали уларнинг иш фаолиятини енгиллаштириш билан биргаликда таълим тизимининг сифат ва самарадорлигини оширишга кўмак бўлади.

Шундай қилиб педагог кадрларни малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнида таълим сифати ва самарадорлигини оширишда барча имкониятларни ишга солиб, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш баркамол авлодни равнақида ва турмушнинг яхшиланишида муҳим рол ўйнайди.

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ОНГИНИ ЎСТИРИШДА ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЎРНИ

Нуриллаева Г.,
Гиждувон педагогика коллежи ўқитувчиси

Хозирги кунда юртимизда халқ фаровонлигини ривожлантириш, келажакка етук салоҳиятли кадрлар тайёрлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони, 2017 йил 26 сентябрдаги "Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3289-сонли Қарори, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги "Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида"ги 187-сонли Қарорида белгиланган устивор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда, замонавий талаблар асосида технология фани ўқитувчилари малакасини ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда уларнинг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни талаб этади.

Маълумки, ўзбек халқи жуда бой маънавий меросга эга. Ўқувчиларга бу ҳақида мисоллар турли усуллар орқали тушунтириш маънавий меросимизнинг бугунги кундаги аҳамиятини ёритиб бериш ўқитувчининг галдаги вазифаси ҳисобланади.

Ёшларда соғлом эътиқод, юксак дунёқарашнинг шаклланиши, маънавий меросга садоқатли бўлиш учун маълум муҳит зарур. Шу жумладан, ҳар бир педагогнинг олдида ўқувчиларни маънавий меросимизга садоқат руҳида тарбиялашга қаратилган қатор вазифалар туради:

– илғор замонавий педагогик технологиялар орқали интерфаол таълим турларини қўллаш орқали маънавий меросимиз ҳақида электрон дарсликлар тайёрлаш;

– бадиий адабиётга қизиқтириш, ўқувчиларни китобхонлик даражасини кучайтириш учун "Блиц сўров", "Инсерт" усулларини қўллашни ўргатиш, яъни "Инсерт" методи ўзи нима? Инсерт - бу матн билан ишлаганда фаолликни қўллаб-қувватлаш учун кучли воситадир;

– ота-оналар маънавий тарбиясини бобо ва момолар ўғитларини қўллаш, ҳамкорлик педагогикасидан фойдаланиш;

– урф-одатлар, маросимлар, байрамлар, муҳим саналарга бағишланган маънавий – маърифий саналарга бағишланган тадбирларни ташкил қилиш;

– "Авесто", "Қуръон" каби китобларда зикр этилган ғояларни Имом Бухорий, Мусо Хоразмий, Имом Мотурудий, Абу Райҳон Беруний, Имом Ғазолий, Абу Али Ибн Сино, Абу Наср Форобий, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва бошқа кўплаб буюк мутафаккирларимиздан қолган маънавий меросимизда акс этган башарият тарихида ўчмас из қолдирган дунёвий ғоялар билан чамбарчас боғлиқ эканлигини сингдириб бориш;

– минг йиллар ўтса-да, Ватан озодлиги, эл бахт – саодати, илму урфон ривожини йўлида жон фидо қилган Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Широқ ва Тўмарис, Амир Темур, Жалолоддин Мангуберди, Бобур Мирзо каби мард, улуғ аждодларимиз матонатини аниқ мисоллар, видео роликлар, слайдлар, кўргазмалар билан дарсларда, тадбирларда сингдириш, намойиш қилиш;

– миллий хунармандчилик, зардўзлик, каштачилик, архитектура, қўл меҳнати намуналари, кўргазмаларини ташкил қилиш.

Дарҳақиқат, бугуннинг ёшларини маънавий меросимизга садоқат руҳида тарбиялашдан шарафли ишда маъсул ҳар бир педагог "Ўтмишсиз - келажак йўқ" эканлигини, бизнинг бугунги кунги ҳаётимизда рўй бераётган ислохотлар бунёдкорлик ишлари, таълимда инновация, таълим самарадорлиги учун қилинаётган сай ҳаракатлар, эришилаётган ютуқларимиз, чет элларга дoston бўлган ёшларимизнинг доврўғи келажак учун замин ҳисобланганини ҳис этиши шарт.

INTERFAOL MASHG'ULOT SAMARADORLIGI OMILLARI

**Qo'ldosheva Z.
G'ijduvon pedagogika kolleji o'qituvchisi**

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Bu masalada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. Uni "Blum taksonomiyasi" deb nomlanadi. (Taksonomiya - borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi). Unga ko'ra tafakkurning rivojlanishi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, umumlashtirish, baholash darajalarida bo'ladi. Bular quyidagi belgilar hamda har bir darajaga muvofiq fe'llar namunalari bilan ham ifodalanadi. Interfaol mashg'ulotning ushbu jadvalda ko'rsatilgan ayrim jihatlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv rejadagi fanlarni o'qitishda qaysi mavzular bo'yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot turlaridan foydalanish ko'zda tutiladi.

2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.

3. Interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy–metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ҲАМКОРЛИК ПЕДАГОГИКАСИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

**Ширинова Н.,
Гиждуvon педагогика коллежи ўқитувчиси**

Бугунги ўзгаришлар даврида жамиятимиз ҳаётида мураккаб, лекин давр тақозо қилган туб ижтимоий-иқтисодий ислохотлар амалга оширилмоқда. Жамиятда, иқтисодиётда, умуман, ҳаётимизнинг барча жабҳаларидаги бундай оламшумул ўзгаришларнинг амалга оширилиши ўзимизнинг ҳам ўзгаришимизни, яъни ўзлигимизни англашни талаб қилади. Бу масала олдимизга қўйилган вазифаларнинг энг мураккаби десак, адашмаймиз.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да қайд этилишча, таълим олувчиларга шарт-шароит яратишда жамоатчилик бошқарувини ривожлантиришга, шунингдек, мустақил давлатимиз принципларига садоқатли ҳамда жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшишга қодир шахсни шакллантириш мақсадида таълим муассасалари, ота-оналар, маҳалла фуқаролар йиғинлари каби кўплаб жамоат ташкилотлари билан ўзаро пухта ҳамкорлик қилишга алоҳида эътибор берилган.

Ҳамкорлик педагогикаси концепциясининг энг асосий мақсади – ҳар бир боланинг ҳаётда ўз ўрнини топиб, ўз бахти учун замин яратишига, эл-юрт олдидаги масъулиятини сеза оладиган, ватанпарвар бўлишга қаратилган.

Таълим-тарбия жараёнининг сифати, энг аввало, қуйидаги бир қатор муҳим омилларга боғлиқ:

– ўқувчиларнинг замонавий талаблар асосида яратилган шароитлардан самарали фойдаланиб, илғор педагогик ҳамда ахборот- коммуникация технологиялари асосида дарсларни ташкил этиши;

- ўқувчиларда зарур билимлар ва ҳаётий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган ҳамда бола шахсини ривожлантиришга йўналтирилган таълим ёндашувини самарали жорий этилиши;
- таълим-тарбия жараёнини ҳамкорлик педагогикаси асосида ташкил этилиши;
- ўқитувчининг педагогик эҳтиёжига асосланган методик хизматнинг самарали йўлга қўйилганлиги;
- ўқувчилар томонидан давлат таълим стандартларида белгиланган билим, кўникма ва малакаларнинг ўзлаштириш динамикасини тизимли кузатиш, ўқувчилар билимидаги бўшлиқлар ва уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ҳамда бартараф этишга доир чора-тадбирларни самарали амалга ошириш ва ҳ.к.

Ҳамкорлик педагогикасининг кенг маънодаги моҳияти – бу таълим соҳасидан манфаатдор, ушбу соҳага қизиқиши бўлган томонларнинг талаб ва эҳтиёжлари ўртасидаги муносабати (баланси) излаш, амалиётга тезкор жорий этиш жараёнидир. Шунингдек, мазкур ҳамкорлик таълим соҳасидан манфаатдор, ушбу соҳага қизиқиши бўлган иштирокчилар томонидан ишлаб чиқилган маълум маънодаги стандартлар, моделлар асосида таъминланади.

Ҳамкорлик педагогикаси асосида таълим-тарбия сифатини бошқариш – бу таълимни бошқариш муассасалари, маҳаллий давлат бошқарув органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари, ҳуқуқ-тартибот идоралари, жамоат ташкилотлари ва оилалар манфаатларини мувофиқлаштириб, таълим сифатини амалдаги қонунчилик, давлат таълим стандартлари ва халқаро стандартлар асосида таъминлашдир.

STUDENTS' ORAL PRESENTATION PROBLEMS AND TEACHER'S ROLE IN THEIR SOLUTIONS

**Pardayeva A.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

The first president of the Republic of Uzbekistan Islam Abduganievich Karimov speaking about the future of Uzbekistan underlined, that “Harmonious generation is the future guarantee of prosperity”.

It is our task, to prepare and teach professionally competent and energetic personnel, real patriots to see them in the world depository of science and culture. In this plan the national program about training personnel was worked out on the formation of new generation of specialist. “With the high common and professionally culture, creative and social activity, with the ability to orientate in the social and political life independently, capable to raise and solve the problems to the perspective²⁴”.

The present article deals with the importance of oral presentation of learners and its challenges , as well as teacher's role in their solutions.

Oral presentation is not an essay task. For most of students, moreover, EFL are not able to speak with English language with a fluent manner. According to Baker “speaking to group is notoriously stressful activity” so, the delivery of oral presentation can face some problems that is particularly for all EFL.

Speech anxiety is a normal and natural reaction that everyone can have it, when speak in public. According to the Book of lists, 51 percent of adults rate fear of public speaking a head of the fear of death”. We can observe speech anxiety in the voice of the presenter. Teacher can easily deal with anxiety by tell their student that anxiety is a normal behavior in order to help them encourage to do their oral presentation without any fear. In addition, if the teacher makes an open decision about speech anxiety students fill that they are not alone (King 2002, p. 404- 405).

Some EFL presenters have problem with memorizing information with English so they try to get it by heart. By this way, the audience will feel bored when they have to listen to what the speaker said it is look like that they are reading their information “word for- word” from what The memorizing. Moreover if students do not use communication English in their oral presentation and they reading from their memorizing what writing before with a complex sentences, the audience will lose their attention According to King “ teacher should constantly remind students of the importance of using communicative English in their presentations and keeping the audience in mind when they prepare.”

One can say that, students' problems with oral presentations should take in consideration. Find a solution of this problem is the rule of both teachers and student.

²⁴ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: Toshkent 1997, 35- bet

Many students do not find oral presentation an enjoyable activity. They are afraid when teacher ask them to prepare an oral presentation. According to Cheung, “Many students feel highly nervous about undertaking class presentation.”

Moreover, students have a fear from give an oral presentation because they have not experience. In addition, some of them do not have a confidence in their abilities. When students were been asked about what is effective presentation, they been related it to a clear speech, correct language and when the audience get the main idea. Therefore, it is important to teach student how to make an oral presentation because most of them have not clear ideas about how to do it.

Oral presentations are become more important part of language teaching, especially in Universities. English learners need to be aware with this technique because, it is been considered as an opportunity to improve their English. In the past teachers had been focused on give the learner grammatical rules, vocabulary...etc the communicative approach aim is to teach students how organize the main idea about a given topic in a logical coherent and also its aim to develop the students ability to produce in English with the correct way

Thus, the main purpose of teaching students oral presentation is to help them rejecting the fear of making pronunciation or grammatical error.

The teacher’s role is not an easy one because oral presentation is challenging job for teachers like in lesson planning. According to King “teacher move from the traditional role of teacher as an authority expert to the new role of facilitator of learning” In addition, teachers need to prepare their students for this work to develop their interaction skill. According to King, “teachers...still play a key role in the background, as a facilitator, research guides, ultimate references, and source of encouragement.” The teacher’s role in oral presentation is an a guide, organizer consultant resource person, and supporter this role involve also organizing into groups, preparing details, more information about the topic, helping them to learn how to use visual aids in their presentation and finally evaluation the students performance.

The first evaluation of an oral presentation is on the speaker itself. The teacher needs to evaluate the performance of these students by looking for their pronunciation, then teacher move to the kind of information that is included in the presentation.

However, in this practice the true evaluation is the speakers’ ability to answer the questions, which the audience has been asked.

In conclusion then, it seems there are different purposes which might motivate students to take an English oral presentation class. While these purposes might well include the obvious, learning how to present, they may also include more language oriented purposes. Many students who have spent years studying English may simply wish to keep up their conversational skills and see a presenting course as another way to do this. Teachers need to be aware of this possibility and be more careful when selecting course books. Teachers should try to be positive in their evaluation and avoid criticism of students’ practice that improves by time. In addition, students need to learn how to do it by experience.

TECHNOLOGY IN TEACHING SPEAKING SKILL

**Kutbiddinova Sh.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o’qituvchisi**

Of all four key language skills, speaking is deemed to be the most important in learning a second or foreign language. As stated by Ur, speaking included all other skills of knowing that language. Speaking is "the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal symbols, in a variety of contexts". Speaking is a crucial part of second language learning and teaching, it's an art of communications and one of 4 productive skills, that must mastered in learning foreign language. Good speaking skills are the act of generating words that can be understood by listeners. According to Brown and Yule, speaking is the skill that the students will be judged upon most in real-life situations. It is an important part of everyday interaction and most often the first impression of a person is based on his/her ability to speak fluently and comprehensively. So, teachers have a responsibility to prepare the students as much as possible to be able to speak in English in the real world outside the classroom. Despite its importance, for many years, teaching speaking has been undervalued and English language teachers have continued to teach speaking just as a repetition of drills or memorization of dialogues. However, today's world requires that the goal of teaching speaking should improve students' communicative skills, because,

only in that way, students can express themselves and learn how to follow the social and cultural rules appropriate in each communicative circumstance.

In the preliminary stage, teachers used tape recorders as a technological device to instruct the students, which later evolved as communication laboratory. The integration of technology into language teaching which was started in the early 1960s and 1970s, assisted teachers to teach second language learners how to speak in the best way possible. Everyday teachers are getting access to some new technologies, which join hand with English teaching. As the conventional teaching method such as the chalk and talk method seems to be outdated, the modern technologies can be used as a supplement to the classroom teaching method to have a lively atmosphere in the classroom. It is the need of the hour to integrate modern technologies to upgrade the level of English teaching. The modern technologies relax the mind of the students to get into the subject with full involvement rather than a difficult task to do. New technologies in language learning by multiple intelligence and mixed abilities replace with old methods of teaching.

Speaking is a crucial part of second language learning and teaching.

The mastery of speaking skills in English is a priority for many second language or foreign language learners. Our learners often evaluate their success in language learning as well as the effectiveness of their English course on the basis of how much they feel they have improved in their spoken language proficiency. Oral skills have hardly been neglected in today's EFL/ESL courses.

Teaching speaking is to teach our learners to:

1. Produce the English speech sounds and sound patterns.
2. Use word and sentence stress, intonation patterns and the rhythm of the second language.
3. Select appropriate words and sentences according to the proper social setting audience, situation and subject matter.
4. Organize their thoughts in a meaningful and logical sequence.
5. Use language as a means of expressing values and judgments.
6. Use the language quickly and confidently with few unnatural pauses, which is called as fluency.

There are some categories that can be used as the role of learners in developing speaking skills in the classroom:

1. Intensive - It goes one step beyond imitative to include any speaking performances that are designed to practice some phonological or grammatical aspects of language.
2. Responsive - It consists of short replies to teacher-or student-initiated questions or comments.
3. Transactional (dialogue) - Transactional language, carried out for the purposes of conveying or exchanging specific information, is an extended form of responsive language.
4. Interpersonal (dialogue) - It carried out more the purpose of maintaining social relationships than for the transmission of a fact and information. These conversations are little trickier for learners because they can involve some or all of the following factors - a casual register, colloquial language, emotionally charged language, slang and sarcasm.
5. Extensive (monolog) - Here the register is more formal and deliberative.

Technology can stimulate the playfulness of learners and immerse them in a variety of scenarios. Technology gives learners a chance to engage in self-directed actions, opportunities for self-paced interactions, privacy, and a safe environment in which errors get corrected and specific feedback is given. Feedback by a machine offers additional value by its ability to track mistakes and link the student immediately to exercises that focus on specific errors. Studies are emerging that show the importance of qualitative feedback in software. When links are provided to locate explanations, additional help, and reference, the value of technology is further augmented.

Using technology in learning a second language has become a real necessity nowadays. This paper has reviewed briefly how technology can be utilized in developing the speaking skill of the learners. Different methods for using technology in improving speaking skill were discussed thoroughly. As a result, the following concluding remarks and recommendations can be recorded:

1. As technology has developed the incorporation of this medium into the instruction process become necessary.
2. The computer is being viewed more as an integral part of the learning activity, and as a means by which skills are transferred to learners.
3. Theory and practice in second language learning can be matched together by the use of modern technology.
4. Modern technical ways should be followed for effective learning and teaching of the speaking skill.

5. English language teachers should encourage their students to use technology in developing their speaking skill.

6. Educational institutions should modernize their technical instruction capabilities by using new equipments and laboratories for supporting the teaching process.

7. Modern technological tools are much more interesting and provide fun and enjoyable learning, motivating the students, and help them to enhance their language learning in a fruitful way, moreover, these tools help students learn at their own pace and promote autonomy in them.

PARTICULAR APPROACHES TO TEACH GROUP OF ADULT STUDENTS

Marupov F.,

SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

With the number of non-traditional students growing, many educators have discovered that adult learners are fundamentally different than their younger counterparts in many ways. Yet, most instructors have been left to their own devices to figure out how best to reach these students who come to class with an entirely different set of challenges, demands and expectations, and generally at a much different level of maturity.

How can instructors better accommodate and encourage adult student success in a classroom setting? Here are a number of ways to create a better environment for adult learners, no matter what the subject material.

- **Treat them like the adults they are.** Adult learners are generally more sophisticated and experienced than their younger counterparts and they benefit from realistic examples of skills they can use in “real life. Adult learners will be empowered as they discover they have a great deal to teach their younger classmates, and the dynamic is mutually beneficial.

- **Be aware that their classroom skills may be “rusty”**Some adult learners have not been in a classroom for 30 years, so you may need to remind them of basic rules and etiquette, such as raising a hand if you have a question. At the same time, reassure them that, as the instructor, you will not be judgmental of their life experiences or their perspectives, and that they will be evaluated only on their mastery of the content. Be generous when it comes to formatting issues such as APA writing guidelines. Instead, focus on content. I have found adult learners to be self-conscious, even apologetic, when it comes to being in the classroom, they might even exhibit some shame because they feel decades behind their classmates. The more you can break down these walls of insecurity, the better.”

- **Consider and acknowledge the technology gap.**Students in their 50s and 60s are generally not nearly as tech savvy—or tech dependent, as some would argue—as 18 or even 30 year olds. Assess each student’s level of proficiency as it relates to class requirements and compensate. Lisack said he once spent three hours after class teaching a group of displaced workers—many of whom had never used a computer—the finer points of Microsoft Word. “The students were very grateful. I felt I’d accomplished something important to help them on their educational journey and it was very satisfying,” he said. Even if they are skilled with technology, adult learners tend to have dramatically different habits. “While younger students may be tethered to technology, adults have longer attention spans and traditional classroom approaches appeal to them. This does not mean you can lecture to them for three hours, but you can expect the older learner to concentrate on complex material without feeling ‘withdrawal’ of from a technology device.

- **Be efficient with lessons and activities.** “Move fast and don’t waste anyone’s time,” “Adult students have jobs, sometimes children and tons of responsibilities, so pack every class with information and useful activities.” Consider balancing instructional time with “lab” time, giving students an opportunity to do modeling work or homework in class to give them a better chance of accomplishing all the requirements on time. Leppert also suggests being “strictly flexible” — diligent in your expectations, yet understanding about busy lives, illness and working late. “Like any job, it’s not to be abused, but as grown-ups, we have priorities that sometimes take precedent over finishing assignments,” she said. “Build in safety nets that allow a limited number of late assignments to maintain flexibility, accountability and expectations of excellent work.”

- **Be creative:** Use the unique vibe or personality of each class to teach the lesson and choose activities that engage, and even entertain to some degree. Pair highly motivated students with those less skilled on projects to create peer encouragement and mentoring.

Finally, beyond specific tactics, investigators emphasize personal growth when working with adult students. While younger students are encouraged to do well on standardized tests and accustomed to being compared to their peers in this way, adult learners are challenging themselves. Consider making personal growth in ability and skills part of the actual grade. I compare the first speech to the last one given when I grade to determine how they are personally improving. It helps build confidence and give tangible areas for improvement. School is hard enough...we should point out the positives.

DEVELOPING WRITING SKILLS IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

**Kushakova N.O.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

The developing of the language skills has always been a very hard and an interesting task. The process of writing suggests that we can actually teach students how to write with coherence, an appropriate grammar structure and an acceptable spelling. One of the effective ways to do this is to motivate the students and make them aware of the steps involved in effective writing. Four reasons why students dislike writing are:

1. It leaves as more permanent record of proficiency than speaking; so it seems a threat for them.
2. Students feel that they lack sufficient knowledge of the language.
3. Students believe that writing must be grammatically correct.
4. They think that formal correctness must be achieved at their very first attempt.

The seven effective writing strategies are: 1) Pre-writing 2) early composing 3) planning and organizing 4) later composing 5) final composing 6) revising 7) editing

When we talk about writing is necessary to remember that there are three inseparable aspects when teaching it; Writing as a channel of a [Foreign Language](#) (FL) is the use of it alongside listening, speaking and reading in the process of learning important elements of the language; Writing as a goal of a FL learning, is the development of writing skills to fulfill such purposes as: note-taking, summarizing, narrating, reporting for various real-life situations and Writing with cohesion, is the employment of various linguistic means by which the parts of a written text are related to one another, with continuity and organization (The teaching of [English](#) as an International Language/Peter Wingard-143).

In our times, there is an increasing tendency of showing communication rather than the mere practice of linguistic forms. But we have to be careful because texts are made of sentences putting together for communicative purposes. That is, you can not make bricks without straw and you can not build houses without bricks. So, to begin writing it is important to know the function of it, for instance, Advising, Reporting, etc.

The writing activities should be geared to their needs and interests. They should be linked to the real life whenever possible.

In our present work we pretend to give useful information about the developing of writing skills and give some practical teaching ideas for this purpose contributing to improve teacher's knowledge about this topic.

Then, we would like to state what the word PRACTICAL means. According to Webster's Dictionary it means 1) capable of being put to use, 2) useful thing, 3) disposed to action, 4) opposed to speculation or abstraction, 5) qualified by practice or practical training by experience and also concerned with ethical decisions. (Webster's Dictionary)

From our point of view, a practical teaching idea has something to do with a good idea, characterized by being attractive, exciting, applicable to real life and taking into account the environment, context and most of all, the learners 'needs and interests. Thus, teachers should know how to teach writing to be effective.

As it is known, writing is considered a very complex task for teachers and mainly for students. The heart of the language lessons is the communicative activity itself, so modern courses of English as a FL contain suggestions for many practical teaching ideas such as:

- Stimulations
- Language games
- Relevant writing activities like: short notes, commercials, stories, letters, post-cards and others.

When trying to choose the right methodological approach for teaching writing, questions like those below, always arise:

A) How and when do you think grammar explanations are necessary?

B) Do you think there is no communication when grammar is not well used in writing a foreign language?

C) How can the teaching learning process be activated?

Of course, if all the power remains in the hands of the teacher, we have a traditional approach of dictation, but dictation could be otherwise. Dictation taking as a potential practical teaching activity for writing has some advantages, among them:

- Improve spelling
- Students are active during and after the exercise.
- Foster unconsciousness thinking when they hear important things.
- Copes with mixed-ability groups.
- Gives access to interesting texts
- Teachers should be facilitators and are responsible of creating the best possible conditions for learning. So, we will list some useful and practical teaching ideas for the developing of the writing skills:
  - It is very important to teach pronunciation in English of the different signs of punctuations (E.g. coma, period, brackets, quotations, semi colon, etc) in order to identify them when taking dictation.
  - Writing of sentences, paragraphs, compositions.
  - Provide Problem solving tasks. For instance: Give a suitable end to this story/ If you were in this situation what would you do, write it. Summarize the patient's medical history from their charts, etc.
  - Writing of authentic texts linked to real life situations such as: notes, telegrams, postcards, letters, commercials, summaries for research works, etc.
  - Linguistic games such as: Crosswords, Word Association, Guessing the word, etc.
  - Checking dictation by means of interchanging the student's notebooks, giving a correct model on board as a guide for corrections.
  - Exercises of different types using connectors, the use of them are indispensable for a right coherence.
  - Making Posters.

FORMATION OF LEXICAL SKILLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

**Rustamova Z.T.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi,
Raupova N.,
Samarqand tuman 37-maktab o'qituvchisi**

The state educational standards in foreign languages is provided as a target of training to master foreign language communication at least an elementary level of communicative competence in speaking, listening, writing, and advanced communicative competence in reading.

This approach to learning a foreign language necessitates rapid and at the same time very high-quality training to the operation of its linguistic resources.

The level of formation of communicative competence depends on the mastery of quality, including the lexical part of speech activity.

The vocabulary in language means the system of an essential component of speech activity: listening and speaking, reading and writing. It determines its important place in each language class, establish and improve vocabulary skills are constantly in the field of view of the teacher. Lexical units of language along with grammar, are original and essential building blocks, through which the speech activity and therefore constitute one of the main components of the training content of a foreign language. [

Often in the school can be observed the following picture: the students learned on the first year of the foreign language teaching of 150–200 words and actively use them in speech, in subsequent phases are forgotten — the vocabulary of students is not only growing, but even declining.

All this is reflected in the fact that in the monologue and dialogue speech students consume monotonous vocabulary, so it looks unnatural, devoid of lexical variation, adequate flexibility, which does not correspond to the age of pupils and the accepted norms of communication.

A number of words of a foreign language are huge. Required for mastering each word hard work or is not carried out, or covers such language, which in the future is not used in speech, and therefore forgotten.

To reach students mastering the vocabulary of a foreign language, without which it can neither expression nor the understanding of the content of speech, you need to consider working on such lexical units, which are necessary for the development of speech and have a repeatability within the secondary school subjects.

It is necessary to take into account several important points. In the first place — it is the personality of the teacher, his professional qualities. Depending on how interesting it will be planned teacher work in this direction depends on the desire to enrich their student vocabulary, the desire to speak a foreign language. The volume of the vocabulary of students, the ratio of its efficiency in the assimilation of the material is directly proportional to the creative impact of the teacher, his professional competence.

The teacher must possess the capacity for creative activity. His main goal in this context is to achieve the full development of students' lexical minimum software and durable fixing in their minds active vocabulary in the middle and older stages of learning.

САМАРҚАНД МИНИАТЮРА МАКТАБИ ВА УНИНГ ЁШЛАР ОНГИДА МАДАНИЙ-МАЪРИФИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ

Сувонова Х.,

СамДАҚИ архитектура факултети 2-босқич талабаси

Ўзбек халқининг бой маданий меросида муҳим ўзрин тутадиган миниатюра санъати ўзига хос тарихга эга. Тарих тақозосига кўра миниатюра санъати Ўзбекистон ҳудудида бошқа тасвирий санъат турлари ва жанрларига кўра бирмунча мазмунлироқ ва самаралироқ ҳисобланади.

Миниатюра санъати Темур ва темурийлар даврида кенг ривожланиб, ғарбликлар тили билан айтганда, "Шарқ Ренессанси" деб номланди. Бу бежиз эмас, албатта. Соҳибқирон А. Темур ўз мамлакатининг қудратли бўлиши учун нафақат қурол, балки, илму-фан, маърифат муҳим эканлигини англаб етганлиги боис, дунёнинг кўпгина мамлакатларидан машҳур меъмор, олимларни, илму-маърифат фидойиларини, мусаввирларни Самарқандда жамлади. Миниатюра санъати бевосита бадиий адабиёт, шеъриятга боғлиқ бўлганлиги боис, хаттотлар ва мусаввирларга бу даврда эҳтиёж ниҳоятда ортган эди. Шу сабабли, Самарқанд, Бухоро, Исфохон, Табриз, Ҳирот, Шероз каби ўнлаб миниатюра мактаблари пайдо бўлиб, уларда ўнлаб мусаввирлар ижод қилдилар. Мирак Наққош, Камолиддин Беҳзод, Маҳмуд Музаҳҳиб, Муҳаммад Нодир Самарқандий, Мир Саид Али Термизий каби дунёга машҳур мусаввирлар илмий-маърифий, бадиий асарларни қўлёзма сифатида безаб, тарих зарварақларидан муносиб жой эгалладилар.

Мовароуннаҳр мўъжаз рангтасвирининг дастлабки намуналари Рашидидиннинг "Тарих тўплами" номли асарида акс этган. Бу асар Тошкентдаги Шарқшунослик институтининг кутубхонасида сақланмоқда. Қўлёзмада бир қатор мўғул хонларининг қиёфалари тасвирланган. XV асрдаги Шарқ мутафаккирларидан Фирдавсий, Жомий, Навоий, Саъдий, Ҳофиз кабиларнинг китоблари ҳам мўъжаз рангтасвир асарлари билан безатилган. Бу асарларда рассомлар кўпинча ўша давр муҳити ва кийимлари, хон саройидаги воқеалар, жангу жадаллар ва қабул маросимларини акс эттиришган. Шундай асарлардан бир қанчаси ҳозирги кунда Истамбулдаги Тўпқопи саройи кутубхонасида сақланмоқда.

XIV аср охири XV аср бошларида Самарқандда ижод этган мусаввирлардан Хўжа Абдул-Ҳая ва Пир Аҳмад Боғишамолӣлар машҳурдирлар. Баъзи маълумотларга кўра, Мовароуннаҳр мўъжаз рангтасвирининг асосчиси сифатида Устод Гунг тилга олинади ҳамда уни машҳур Жаҳонгир Бухорийнинг устози, деб қайд қилинади.

Темур даври мўъжаз рангтасвирига доир асарлар ичида Жомийнинг "Олтин занжир" номли китобига ишланган сувратлар алоҳида ўрин тутади. Мазкур асар Санкт-Петербургдаги Салтиков-Шчедрин номли кугубхонада сақланмоқда. Унда тоғлиқ жойда ов билан боғлиқ кўплаб манзаралар акс эттирилган. Улуғбек даврида мусаввирлик қилиб машҳур бўлганлар орасида Шаҳобиддин Абдулла ва Заҳириддин Азҳарлар тилга олинади, бироқ уларнинг қандай асарлар яратганликлари ҳақида маълумотлар йўқ. Улуғбек даврида яратилган асарлардан бири Абдурахмон ас- Сўфийнинг астрономик асарига ишланган расмлар диққатга сазовордир.

Самарқандлик мусаввир Муҳаммад Мурод Самарқандий ҳам юксак қобилият соҳибларидан эди. Машҳур "Шоҳнома" рўйхатида унинг бир юз ўн беш суврати тилга олинган.

Ўзининг ноёб таланти билан Самарқандда, Ҳиндистонда, Европада ном қозонган буюк миниатюрachi расом Муҳаммад Нодир Самарқандий ҳамюртимиз Бобурийлар сулоласига хизмат қилиб, уларнинг ҳурмат-эътиборига сазовор бўлган бўлса-да, асли Самарқанд шаҳри фарзандидир. Муҳаммад Нодир Самарқандий 1570 йилда Самарқанд шаҳрида туғилган. Дастлаб Самарқанд мадрасаларида хаттотлик бўйича савод чиқарди. Маълумки, Темур ва темурийлар даврида кўплаб меъморлар, усталар, мусаввирлар дунёнинг кўпгина мамлакатларидан келиб, шу ерда ижод қилган ва яшаб қолган эдилар. Миниатюра бўйича Самарқанд мактаби мавжуд бўлиб, мадрасаларда хаттотлик, китобат санъати бўйича билимлар чуқур ўргатилар эди. Бўлажак миниатюрachi расомлар нодир қўлэмаларни Самарқанднинг машҳур қоғозларига безакли қилиб ишлар эдилар.

Муҳаммад Нодир ижодининг ўзига хос характерли томони шундан иборат-ки, у аксарият асарларини натурадан ишлаган. Унинг "Бакир Азимхон Савойи портети", "Иззатхон портрети", "Ҳалил Оллоҳ Хон портрети", "Шаҳзода Хишрав портрети", "Шоҳ Акбарнинг ўғли Дониёр портрети", "Шоир портрети", "Савдогар Маликнинг Юсуфни қудуқдан чиқариб олиши" "Юсуф ва Зулайҳо" асарига ишланган миниатюра каби асарлари Буюк Британия музейида, Париж, Санкт-Петербург ва дунёнинг бошқа музейларида сақланмоқда.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон ҳар жиҳатдан ривожланиб бораётганлиги туфайли миллий маданий қадриятларни қайта тиклаш, миллий маданият ва унинг санъатдаги инъикосини англаш жараёни кучайди. Миниатюра санъати миллий фахримиз ва ифтихоримиздир. Миниатюра санъати Ғарб тасвирий санъати ривожига ҳам ижобий таъсир кўрсатганлигини санъатшунослар эътироф этишади. Ёшларнинг маданий-маърифий дунёқарашини шакллантиришда миниатюра санъати ҳозирги кунда ҳам аҳамиятлидир.

Мустамлака йилларида унутилаётган миниатюра санъати мустақиллик туфайли янгидан кўз очди, мусаввирлар учун яратилаётган шарт-шароитлар ва давлат миқёсидаги эътибор туфайли янада гуллаб яшнамоқда.

KASB-HUNAR KOLLEJLARIDA MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH

**Yo`ldosheva D.,
Samarqand pedagogika kolleji o`qituvchisi,
Suyarova L.,
Samarqand shahridagi 71-maktab o`qituvchisi**

Bugungi kunda ta'lim tizimi samaradorligini oshirish yurtimizda yuqori malakali kadrlar tayyorlashning ishonchli kafolati sifatida o`qituvchi va murabbiylar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Mamlakatimizda yetuk mutaxassis kadrlarga bo`lgan ehtiyoj ayni paytda xalq ta'limi tizimining barcha bo`g`inlarida jiddiy ish olib borishni talab etadi.

Kasbiy bilim, ko`nikma va malakalar maqsadli tarzda o`rta maxsus kasb-hunar ta'limida boshlanadi. Ilm, fan va ishlab chiqarishning hozirgi taraqqiyoti yosh mutaxassislarda ilmiy-nazariy bilimlarning cheklanganligini, amaliy faoliyatda yuksak darajadagi malakalarning mukammal tarkib topganligini ko`rsatib turibdi.

Barcha sohalarda ish olib boruvchi mutaxassis o`z kasbining bilimdoni bo`lish bilan cheklanmasdan, ilmiy-nazariy bilimlarni amaliyotda ustalik bilan qo`llay oladigan, ijodiy fikrlaydigan, yangilikni tez o`zlashtirib oladigan, o`zi yangilik yaratadigan bunyodkor shaxs bo`lishi talab etilmoqda. Hozirgi paytda texnika va texnologiya shu darajada rivojlanib ketdiki, buni mukammal bilmagan va ishlata olmaydigan kishi nafaqat ishlab chiqarishda, hatto kundalik hayotda ham biror narsaga erishishi amri mahol. Kollejlarda bo`lajak mutaxassislar faqat dars jarayonida zarur bilim, ko`nikma va malakalarni to`la egallab olishi qiyin. Shuning uchun ham talabalarning mustaqil bilim olishiga jiddiy e`tibor berish zarur.

Mustaqil ta'lim pedagogika fan taraqqiyotining turli davrlari va bosqichlarida olimlarning diqqat e`tiborida bo`lib kelgan. Hali maktab ta'limi mukammal ilmiy asoslangan darajaga yetmagan paytlarda yetuk mutaxassislar asosan mustaqil bilim olish, tajriba va kuzatishlar o`tkazish, ilmiy-ijodiy izlanish olib borish orqali o`z mahoratlarini takomiliga yetkazganlar. Bu tajriba hozirga kunda kungacha o`zining ta`sirchanligini saqlab kelmoqda. Ta'lim mazmuni olimlar va mutaxassislar tomonidan bilim oluvchining

aqliy va ruhiy ulg'ayganiga mos qilib tanlanadi va bu davlat ta'lim standartlari, o'quv rejasi, namunaviy dasturlar va darsliklarda to'la aks ettiriladi. O'quvchi ta'lim mazmunini o'zlashtirish bilan jamiyatda o'z o'rnini topishga, ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanishga, o'zining barcha ehtiyojlarini qondirishga muvaffaq bo'ladi.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha, bolaning aqliy ulg'ayishi yoshi va hayotiy tajribalarga mos holda ortib boradi. Quyi sinflarda o'quvchining bilim olishlarida o'qituvchining ta'siri katta bo'ladi. Yuqori sinflarga o'tgan sayin o'quvchini tabiat va jamiyatdagi o'zgarishlar, ularning qonuniyatlari, turli ilm va kasb-hunar sohalari qiziqish doirasining kengayishiga ta'sir ko'rsatadi. Ayrimlariga maktab ta'limi mazmunidan javob topadi. O'quvchilar qiziqishini uyg'otgan ba'zi muammolar yechimsiz qoladi. Bolada ularning asl mohiyatini anglash, sir-asrorlarini bilish maqsadida mustaqil o'qishga ehtiyoj kuchayadi. Bir tomondan darsda o'qitiladigan materiallarni mukammal o'zlashtirish, bilishi shart bo'lgan, o'qituvchi tomondan baholanadigan, bilimlarni to'la egallash uchun mustaqil o'qish zarur bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'zining qiziqishlarini qondirish, kasb-hunar egallash, hayotda o'z o'rnini topish uchun ham mustaqil ta'lim ehtiyoji ortib boradi. Mustaqil ta'lim o'quvchidagi intellektual imkoniyatlarni to'la namoyon bo'lishi uchun imkon yaratadi. Mustaqil bilimni ikki katta guruhga ajratish mumkin:

- o'quv rejasi va dasturiga kiritilgan, ta'limning u yoki bu bosqichida egallashi shart
- bo'lgan, sinfda dars shaklida o'qitiladigan fanlarning mazmunini o'rganish;
- o'quv rejasi va dasturidan o'rin olmagan, dars jarayonida o'rganilmaydigan, o'quvchining shaxsiy qiziqishi hamda hayotiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida egallanigan bilimlar.

O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimi o'quv rejalarini tahliliga ko'ra, fan uchun ajratilgan o'quv yuklamasining to'rt dan bir qismi o'qituvchi tomondan beriladigan nazariy bilimlarga ajratilgan bo'lib, qolgan qismi amaliy, laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rishi va o'tkazilishida mustaqil o'qish, o'rganish va olgan bilimlarini amalda tadbir etish bilan band bo'ladi.

Kasb-hunar kollejlari talabalarini ixtisoslik fanlarini o'rganishda har bir mavzuni to'la o'zlashtirish maqsadida darslik va o'quv qo'llanmalardan tashqari adabiyotlardan ham foydalanishga to'g'ri keladi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarni mustaqil adabiyotlar bilan ishlashga, ARM dan unumli foydalana olishga to'g'ri yo'naltira olishi kerak. Bu esa o'z navbatida o'qituvchilardan o'z-o'zini takomillashtirish, pedagogik mahorat cho'qqilarini egallashlarini talab etadi.

YOSHLARNING INTELLEKTUAL SALOHİYATINI YUKSALTIRISHDA ILMIY-MADANIY MEROSDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

**Eshbekov D., Safarova Sh.,
Samarqand pedagogika kolleji o'qituvchilari,
Karimova M.,
Samarqand shahar 55-maktab o'qituvchisi**

Har bir xalq o'z o'tmishi, o'z tarixiga ega. Asrlar davomida kishilarning tinimsiz izlanishlari, fan taraqqiyotiga qo'shgan beqiyos hissalarini tufayli hozirgi rivojlangan jamiyatda yashayapmiz. Dunyo fani rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, dunyo hamjamiyatida tan olingan buyuk allomalar qatorida bizning avlodlarimizning nomlari ham ko'p takrorlanadi. Bu bejiz emas, albatta. Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy, Qoziizoda Rumiy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi o'nlab avlodlarimizning dunyo fani, madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan bebaho hissasi, bizga qoldirgan ma'naviy merosi biz uchun har doim dasturilamal bo'lmog'i lozim.

Ta'bir joizki, Xoja Bahovuddin Naqshband, Ahmad Yugnakiy, Imom al-Buxoriy, Yusuf Xos Hojib va boshqalarning asarlarida ham dunyoviy bilimlar bilan birga mehnat tarbiyasiga, kasb-hunar o'rganishga oid fikrlar keng yoritilgan. Masalan, buyuk alloma Alisher Navoiy "Mahub-ul-qulub" asarida muallim o'z shogirdlarini ham, o'zi ta'lim berayotgan fanini ham sevishi zarurligini uqtiradi. Navoiy o'qituvchini jamiyatning eng obro'li va hurmatga loyiq a'zosi sifatida qadrlaydi, shogirdlar o'z muallimini hurmat qilishini va e'zozlashini uqtiradi.

Mustabid tuzum davrida o'zbek xalqining asrlar davomida yaratib kelgan milliy - ma'naviy qadriyatlarini toptab kelinishi oqibatida o'zbek xalqi o'tmish avlodlari uchun muqaddas bo'lgan va ularning mehnati bilan yaratilgan ma'naviy boyliklardan bahramand bo'lish imkoniyatlaridan mahrum bo'lib keldi. O'tmishda yaratilgan ilmiy va badiiy asarlar, san'at namunalari, milliy an'analar, urf-odatlar kamsitilishi bilan birga, ularni asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish turli yo'llar bilan bo'g'ib kelindi.

Jamiyatda yashaydigan har bir fuqaroning ongu tafakkuri sog'lom bo'lar ekan, bunday yurtda yashayotgan kishilarning milliy ma'naviy qadriyatlarga, adabiyotga, san'atga, mafkuraga bo'lgan qarashlari ham ijobiy tomonga o'zgaradi. Mustaqillikdan so'ng xalqimizning milliy ma'naviy qadriyatlarga e'tibori yanada yuksaldi. Milliy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlarning yuksalishida, an'analarimizning shakllanishida o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimining ham o'ziga xos o'rni bor. Shuning uchun ham jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga mislsiz hissa qo'shgan ajdodlarimizning ma'naviy merosini yurtimiz kelajagi bo'lmish o'quvchi yoshlar ongiga singdirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Ma'lumki o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan muhim kompetensiyalardan biri-umummadaniy kompetensiyadir. Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, milliy-madaniy an'analarni bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabilar umummadaniy kompetensiyaning ko'rinishlaridir. Bu kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy omillari quyidagilar:

- o'qituvchi kasbiy intilishi, ta'sirchanligi, intellektual faolligi, maqsad sari intiluvchanligi, mehnatsevarligi, kamtarligi, oratorlik sifatiga, va pedagogik madaniyatga ega bo'lishi kerak;

- qadimiy an'analarimiz, tarixiy merosimizni asrab-avaylash va rivojlantirish, shu bilan birga, o'quvchilarimiz ongida demokratik qadriyatlarni shakllantirish, vatanparvarlik va umuminsoniy fazilatlarni singdirish, xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini asrab-avaylash hamda o'rganish maqsadida sayohatlar uyushtirish lozim.

O'rta asrlar Sharq tarixi shundan dalolat beradiki, madaniyat va ta'lim-tarbiya, tibbiyot, adabiyot, san'at va arxitektura sohalaridagi beqiyos yuksalish, ilmiy-madaniy markazlarning vujudga kelishi, yangi-yangi iste'dodlarning paydo bo'lishi – bularning barchasi birinchi navbatda iqtisodiyot, qishloq va shahar xo'jaligining ancha jadal o'sishi, hunarmandchilik va savdo sotiqning yuksak darajada rivojlanishi, yo'llar qurilishi, yangi karvon yo'llarining ochilishi va avvalambor, nisbiy barqarorlikning ta'minlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Birinchi Prezidentimiz I. Karimov 2014 yil 15-16 may kunlari Samarqand shahrida o'tkazilgan "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi ro'li va ahamiyati" mavzusida o'tkazilgan xalqaro konferensiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutqida ana shu jihatlarga e'tibor berib shunday degan edi: "Bugungi konferensiyaning maqsadi - O'rta asrlarda Sharq olamida yashab ijod etgan buyuk alloma va mutafakkirlarning ilmiy merosini chuqur muhokama qilish va anglash, uning zamonaviy sivilizatsiya tarixida tutgan o'rni va roliga baho berishdan iborat".

Bu ulug' allomalarning ilm-fan sohasiga baxshida etgan hayoti ular erishgan va bugungi kunda butun insoniyatni hayratga solib kelayotgan yutuqlari - bu hech shubhasiz, haqiqiy ma'naviy jasorat namunasidir. O'rta asrlarda yashab ijod etgan buyuk Sharq alloma va mutafakkirlarining tengsiz asarlari, ilmiy merosi faqat bir millat yoki xalqning emas, butun insoniyatning ma'naviy mulkidir. Ana shunday buyuk allomalarimizning boy ilmiy merosini, uning jahon hamjamiyatidagi ahamiyatini o'quvchilar ongiga singdirish yoshlarda g'urur – iftixor hislarini uyg'otibgina qolmay, ilm-fanga qiziqishlarina ham o'stiradi. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

Birinchidan, uch ming yillik tarixga ega bo'lgan xalqimizning ilmiy-madaniy merosi dunyo tamadduni taraqqiyotiga muhim ta'sir ko'rstganligini dalillar orqali tushuntirish:

Ikkincidan, birinchi Prezidentimiz I. Karimovning "Qayerda tinchlik bo'lsagina ilm-fan markazlari, akademiyalar, oily o'quv yurtlari paydo bo'ladi. Eng muhimi, ta'lim-tarbiya ravnaq topib, unga qiziqish, e'tibor kuchayadi", degan so'zlarining ma'nosini ochib berish:

Uchinchidan, Buyuk Ipak Yo'li, Ma'mun Akademiyasi, Bag'dod Akademiyasi, Ulug'bekning ilmiy maktabi Sharq xalqlari tarixida muhim o'rin tutganligini ko'rsatib berish:

To'rtinchidan, zaminimizdan yetishib chiqqan buyuk allomalar: Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino, Forobiy, Mahmud Qoshg'aruy, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Qozizoda Rumi, Ali Qushchi, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa mutafakkirlarning merosi jahon ahamiyatiga molik bebaho boylik ekanini tushuntirib berish:

Beshinchidan, buyuk ajdodlarimizning bebaho asarlarini jahon mulkiga aylantirishda katta hissa qo'shgan xorijlik va mahalliy sharqshunos olimlarning xismatlari haqida so'zlab berish:

Oltinchidan, buyuk ajdodlarimiz yaratgan bebaho tarixiy silsila bundan buyon ham davom etajagi, mamlakatimizda ta'lim sohasidagi islohotlarning berayotgan samarasi haqida o'quvchilarga ma'lumot berish.

Ana shu maqsadlarni amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarida o'quvchilar allomalarimiz asarlarini, ularning hayot yollarini o'rganishlari lozim. Chunki, ularning asarlarida mehr-oqibat, axloq-dob, halollik, poklil, do'stlik, ota-ona va farzandlarning haq - huquqlari kabi barcha insoniy tuyg'ular, burch va vazifalar o'z ifodasini topgan.

ОИЛА ТАРБИЯ ВА ХАЁТ МАКТАБИДИР

Турсунова Ш.Б.,
НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ методисти,
Самиджанова М.,
НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Болаларимиз - бизнинг кексалигимиз. Яхши тарбия-бизнинг бахтли кексалигимиз, ёмон тарбия- булғуси гам-аламларимиз, кўз ёшларимиз, бошқа одамлар олдидаги, бутун жамият олдидаги айбимиз демакдир.

Антон Семёнович Макаренко

Бугунги кунда оилада фарзанд тарбиясида миллий ва маънавий кадрятларнинг аҳамияти, ота-онанинг фарзанд ёшига қараб муносабатда бўлиши энг эътиборга молик масалалардан биридир. Жумладан, боланинг ўз атрофидагиларга муносабати оила аъзолари ўртасидаги муомаланинг ахлоқий жиҳатдан қанчалик юксаклигига боғлиқлиги таъкидланади. Ўзбек халқи қадимдан ўз маданияти ва маънавиятида комил инсонлар тарбиясига алоҳида эътибор берган ва бундай комиллик дарғаларини етиштириш ҳар бир замонда муҳим саналган. Шу ўринда бир савол туғилади ; - комиллик қаердан бошланади узи? Педагогик таъриф билан айтганда комил инсон тарбияси оиладан бошланади. Инсон ҳаётининг порлоқ бўлиши, ҳозирги кунда тарбияланаётган ёшларга боғлиқ. Бундай улкан вазифани амалга оширувчи маскан дебочаси ҳам оиладир. У ижтимоий жараёнларнинг бошланғич бўғини сифатида мураккаб таркибга мазмунга эга бўлиб, у ўз фаолиятларини тарбия жараёни билан бирга олиб боради.

Инсоннинг маънавий қиёфаси, айниқса, ижтимоий тарбияси оилада шаклланади. Зеро мустақиллигимиз пойдеворини мустаҳкамлайдиган, мамлакатимиздаги оламшумул аҳамиятга молик ўзгаришларни амалга оширадиган шахс ҳам оилада тарбияланади. Ҳар қандай тарбия, аввало оиладан бошланади. Ҳар бир оила ўзини-ўзи тарбиялаши лозим. Оиладан маънавий қашшоқ бўлиб чиққан фарзандларни на мактаб, на жамият тарбиялай олади. Оила мустаҳкам тинч, барқарор ва фаровон бўлсагина, унда тарбияланиб, вояга етаётган фарзанд маънавияти етук, фикри теран, соғлом ва комил инсон бўлиб етишади. Мана шундай инсонлар яшаётган жамиятда эса барқарор муҳит вужудга келади. Бу ўз навбатида, маънавий ва рухий муҳитнинг соғломлиги, ислохотлар муваффақияти учун қулай замин яратади.

Шу боис оилани мустаҳкамлаш, унинг турмуш даражасини ошириш, оила аъзоларининг соғлигини сақлаш мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий сиёсатнинг энг муҳим йўналишини ташкил этмоқда.

Оила боланинг ҳаётий билим доираси, мафкураси, маънавияти ва тажрибасини кенгайтириш имкониятига эга, чунки оила ҳаётининг ижтимоийлиги унда тарбияланаётган болаларнинг онги, дунёқараши характерига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Шунинг учун оила ишларини жамиятнинг мақсад ва интилишларидан ажратиш мумкин эмас. Бизнинг ишдаги ёки жамиятдаги фаоллигимиз оилада акс этиши лозим, фарзандларимиз фуқаролик қиёфамизни кўриши ва уни ота-оналик қиёфамиздан ажратмаслиги керак. Мамлакатимизда рўй бераётган ижобий ўзгаришлар бизнинг қалбимиз ва фикримиз орқали болаларимизга етиб келиши зарур. Бизни қувонтираётган ёки ташвишлантираётган жараёнлар фарзандларимизни ҳам қизиқтириши ва биз билан фахрланишлари лозим.

Болани тарбиялашда рўй берган таназзулни бартараф этиб тўғри йўлга қўйиш учун оилавий тарбия аввалида қандай бўлганлигини ва ҳозирги кунда нималарга амал қилаётганини таҳлил этиш жоиз. Ундан чиқадиган хулосалар, мавжуд салбий ҳолатдан холи бўлиш чоралари келажакка мўлжалланган амалий дастур — миллий истиқлол ғояси йўналишларида ўз аксини топмоғи лозим. Бунинг учун эса миллий истиқлол ғоясини халқимиз қалбига сингдиришни, аввало, оиладан, унда соғлом муҳит яратишдан, ёшларнинг маънавий дунёсини тарбиялашдан бошлаш керак. Халқимиз қадимдан тарбияни ҳеч қачон бир кишининг иши деб билмаган. “Бир болага етти маҳалла ота-она ”

деган сўз бежиз айтилмаган. Аждодлардан бизга шу меъроски, эзгулик, яхшилик, одоб ахлоқ каби барча олий сифатларни муқаддаслаштириб, ҳар бир кишига ёшлиқдан шу қоидаларга амал қилишни, бу-муқаддас бурч эканлигини уқтириб, ўргатиб, таъкидлаб келганлар.

Фарзанд тарбиялаётган ота-онанинг ўзи аввало тўғри тарбияланган бўлиши, болалари учун ибрат мактаби эканликларини унутмасликлари, оилада соғлом руҳий муҳитни ярата олиши, болани севиши, унинг шахсини хурмат қилиши, иззат нафсига тегмаслиги, ғамхўрлик ва талабчанлик билан иш олиб бориши, барча болаларга тенг ва одилона муносабатда бўлишлари, бошқаларни хурмат қилишдан олдин ўзларини хурмат қилишга ўргатишлари керак бўлади. Кейинчалик ўзини хурмат қиладиган шахс албатта бошқаларни ҳам хурмат қилади.

Ана шу руҳда тарбияланган фарзандлар келажакда албатта комил инсон бўлиб етишадилар, уларнинг комиллигидан нафақат уларнинг ўзлари, ота-оналари, яқинлари балки улар яшаётган жамият ҳам манфаатдор бўлади.

Зотан оилада берилаётган тўғри таълим - тарбия боланинг ёрқин келажаги учун қўйилаётган пойдевор бўлиб хизмат қилади. Яхши фарзандларни, аввало, яхши оила, яхши ота-оналар тарбиялайди. Инсон ҳеч қачон ёмон хулқ эгаси бўлиб туғилмайди, балки ижтимоий муҳит таъсирида узгаради. Оилада одоб-ахлоқ тушунчаларини кенг маънода англаш мумкин. Бутун мамлакат - бир оила, жамоа - бир оила. Унинг қувонч ва ташвишлари ҳам бир-бирига уйғун бўлади. Уларнинг тоғув, ғамхўр ва меҳрибон бўлишлари оиладаги катталар намунасига боғлиқ.

Фарзанд ота-онанинг, бутун оиланинг, жамиятнинг бахт-иқболи. Ота-она бола дунёга келган кундан эътиборан унинг яхши инсон бўлишини, ахлоқ-одобли, меҳр-мурувватли, олийжаноб инсон бўлиб етишишини чин дилдан истайди, ният қилади. Донишмандлар айтганидек: Ота-онанинг муқаддас бурчи фарзандни дунёга келтирганлиги билан эмас, балки яхши фарзанд тарбиялаганлиги билан белгиланади. Ота-оналик ҳуқуқи болалар манфаатига хилоф равишда амалга оширилиши мумкин эмас. Болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари қонун билан ҳимояланиб, бахтиёр ёшлиқнинг таъминланиши кўзда тутилади. Мамлакатнинг ёш фуқароси қандай бўлиб етишиши кўп жиҳатдан оилага, айниқса, онага боғлиқ.

СИНОНИМЛАРНИНГ ТАСНИФИ

**Сиддиқов Қ.,
ЖизДПИ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувиси**

Тил системасидаги лексик қатламни гуруҳларга ажратишда лексемалар, семемалар орасида парадигматик муносабатлар мавжуддир. Маълумки, ялпи система бутун бир системанинг ёки тил бирликлари таркибидаги парадигматик муносабатларни тақозо этади. Парадигматик муносабатлар гапни ўрнини боса оладиган тил бирликлари ҳисобланиб, улар ўзаро бир бирини тўлдириши мумкин: Масалан, Ich sehe einen Tisch/ Schrank/ Mann/ Baum

Лексемалар ўзига хос системага эга бўлиб, доимо бир-бири билан турли муносабатда бўладилар ва улар системани ташкил қиладилар. Ана шундай системалашган муносабатлардан бири лексемаларнинг маъно парадигмасидир. Барча тиллар луғат таркибининг маъно муносабатларига кўра парадигма турлари мавжуддир. Улар синонимлар, антонимлар, омонимлар, полисемантик сўзлар ва семантик оиладош сўзларни ўз ичига олади.

Лексик синонимлар товуш томонидан турлича бўлган, аммо бир хил ёки ўхшаш маънога эга бўлган лексемалардир. Анъанага кўра синонимлар ономасиологик, яъни маъносига қараб, маъноси бир хил ёки ўхшаш, маънодош семемалар шаклида ўрганилади. Семасиологик нуқтаи назардан қаралганда синонимлар бир маънони турли шаклларда, яъни турли тил белгилари билан ифодалайди (vgl. Krahl, Kurz, 1970, 124).

Синонимия атамаси грек тилидан олинган бўлиб, *synonymos – gleichnamig* – бир хил номлаш маъносига эга ва биринчи бор 1794 йили илмий мақолада ишлатилган. *Synonymie ist paradigmatische Beziehung von Bedeutungsgleichheit oder Bedeutungsähnlichkeit, die zwischen Synonymen besteht.* (Olschanskiy, 2005, 54.)

Синонимлар турли шаклдаги сўзлар бўлса ҳам, улар ифодалаётган тушунчалар бир хил ёки яқин бўлади, яъни бир неча сўзларнинг ўзаро маъно муносабатидан иборат бўлади.

Синонимлар бир маънони ифодаласа ҳам синонимик қатордаги сўзлар маъносида албатта тушунчавий, коннотатив ва стилистик фарқлар мавжуддир. Шунга қарамасдан баъзи - бир олимлар синоним сўзлар ҳар қандай контекстда тўла алмаштирилиши мумкин деб фикр юритадилар. Маса-

лан С.Уллманн бир маъно ва ҳиссиётни ифодаловчи «тоза синонимлар» (reine Synonyme)ни фарқлайди.

Т. Шиппан синонимларга қуйидагича таъриф беради: “Synonyme sind Wörter, die zu gleicher Zeit in ein- demselben sprachlichen System dieselbe Bedeutung haben. Sie unterscheiden sich durch konnotative Seme, sekundäre begriffliche Merkmale und stilistische Markierung, besitzen gleiche potentielle Valenz: Verehlichung – Eheschließung – Vermählung; Restaurant – Gastwirtschaft – Gasthaus – Kneipe”

Демак, ушбу тил бирликлари мунтазам бир системани ташкил этади. Улар бир хил денотатни ифодаласаларда, ушбу денотат ижтимоий, идеологик ёки эмоционал хусусиятлари томонидан ажратиб ифодаланади. Ушбу нуқтаи назардан олганда синонимларнинг бирликларни эвфемистик қўллаш натижалари билан боғлиқлиги сезилади. Масалан, sterben – entschlafen – zur Ruhe gehen; Hausmadchen – Haushilfe – Hausangestellte.

Л.Шевелёва шундай ёзади: “Synonyme sind also der Lautgestalt nach verschiedene Wörter, die in der Bedeutung mindestens ein zusammenfallendes Seme enthalten, wodurch ein zusammenfallendes Merkmal desselben Denotats abgesondert wird. In manchen Kontexten können synonymische Wörter einander ersetzen, ohne die Bedeutung des Satzes (des Textes) wesentlich zu verändern”.²⁵

Баъзи сўзлар кўп маънога эга. Ҳар бир маънонинг ўзига хос алоҳида синонимик қатори мавжуд. Масалан, Mann сўзи уч маънога эга бўлиб, учала маъно ҳам ўз иерархик структурасига эга.

Mann < männlicher Mensch > - 1

< Ehemann > - 2

< Mensch > - 3

Биринчи маъно синонимлари: «Herr» – лекин барча контекстларда ҳам уларни эркин алмаштириб бўлмайди, чунки «Herr» сўзининг ўзи ҳам бир қанча маъноларга эга.

Иккинчи маъно синонимлари: Gatte, Ehemann, Gemahl.

Учинчи маъно синонимлари: Mensch – Leute.

Тил ярусига кўра ва тилни система шаклида қараш асосида синонимларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

а) Лексик синонимлар, яъни бир хил ёки ўхшаш маънога эга бўлган лексемалар, уларни матнда алмаштириш мумкин;

б) Морфологик синонимлар (morphologische Varianten) сўзларнинг шакллари алмаштириб ишлатиш мумкин: des Bauern/ Bauers, des Brots/ Brotes.

в) Синтактик синонимлар, яъни алмаштириб ишлатилиши мумкин бўлган синтактик структуралар: Müllers Sohn/ der Sohn von Müller/ der Sohn des Müller, Futur- Präsens - Er wird morgen kommen, er kommt morgen.

Стилистика ва матн тилшунослиги фанида эса контекстуал синонимларни фарқлаш мумкин. Бу гуруҳга кирувчи синонимлар шундай сўзлар ва сўз бирикмалардирки, матн ичидаги шахсга тегишли бўлган турли лексемалардир, масалан, Goethe- der Dichter/ der Autor des „Faust“/ der Dichterst. Қисқа циркка оид матнда тематик оиладош сўзлар синоним шаклда ишлатилиши мумкин: Elefant- Rüsseltier/ Dickhäuter бу сўзларни алмаштириб ишлатиш мумкин.

Синонимларни анъанавий таснифи академик В.В.Виноградов томонидан амалга оширилган бўлиб, у синонимларни vollstndige ва unvollstndige шакллари фарқлаган. Vollständige sind selten, da die Sprache, wie oben gezeigt, nach eventueller Differenzierung von Inhalt und Form strebt. Бу гуруҳга қуйидаги шаклдаги синонимлар қиради: totale, absolute, reine, echte. Масалан, Beifall - Applaus, Medikament - Arzneimittel, beginnen - anfangen, obgleich - obschon, Sprachwissenschaft - Linguistik. Лекин охириги тилшуносликни ифодаловчи атамани алмаштириб бўлмайди, уларни қуйидаги атамалар билан ишлатиш мумкин allgemeine Sprachwissenschaft - generative, kontrastive, kognitive Linguistik.

Бундан ташқари синонимик қатор ҳам мавжудки, бунда бир маънони ифодаловчи бирликлар синонимик гуруҳ ташкил қилади. Масалан, Deutsch unterrichten – Deutsch geben – Deutsch erteilen – Deutsch bringen – Deutsch lehren; komisch – lächerlich – lachhaft – spaßhaft; humoristisch – humorvoll – kurios – passierlich – lächerlich.

Ҳерберт Гёрнер ва Гюнтер Кемпкелар томонидан 1999 йили чоп этилган “Wörterbuch. Synonyme” луғатида ҳозирги замон олмон тилида қўлланиб келинаётган синоним сўзларнинг луғатшунослик нуқтаи назаридан янгича, тўлиқ намуналари берилган.²⁶

²⁵ L.W.Scheweljowa. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Vorlesungen. M., 2004, S.107

²⁶ H. Gürner, G. Kempcke. Wörterbuch. Synonyme. München, 1999

Замонавий лингвистикада синонимлар парадигматик ва синтагматик нуктаи назардан тасниф қилинади (Умархўжаев М.Э. 2008, 34).

Парадигматик-синтагматик синонимлар (paradigmatisch-syntagmatische Synonyme, echte Synonyme). Буларга абсолют синонимлар (Auto-Kraftwagen) ҳамда семантик синонимлар (tapfer-furchtlos) киради. Бундай синонимлар тил системасида жуда озчиликни ташкил этади ва аксарият терминларга хосдир. Парадигматик синонимлар турига семантикаси кучайтирилган стилистик синонимлар, масалан, groß – riesig – kolossal, эмоционал жилоси кучайтирилган синонимлар Gesicht – Fratze – Visage кабилар мансубдир.

2. Синтагматик синонимлар (syntagmatische Synonyme) фақат баъзи контекстларда кўринади. Улар ҳақиқий синонимлар эмас. Масалан, Goethe – Dichter – Verfasser.

Синонимларнинг анъанавий таснифи қуйидагичадир (Traditionelle Klassifikation der Synonyme).

Идеографик синонимлар (ideographische Synonyme). Булар бир хил денотатив маънога эга бўлган сўз ва иборалар бўлиб, лекин маъно бўёғи, нутқда ишлатилиши билан бир-биридан фарқ қилади. Масалан, Lohn (иқтисодий термин) – Lohn der Arbeiter – Lohn der Angestellten – Honorar (Lohn der Künstler) – Sold (Lohn der Soldaten).

Стилистик синонимлар (stilistische Synonyme). Бундай синонимлар ўз стилистик жилоси, функционал услублари билан бир-биридан фарқланади. М., Gesicht-Antlitz-Fratze-Visage; sich verheiraten – sich vermehren – ein Weib heimführen – sich beweiben.

Ёки олмон тилидаги Pferd сўзининг маънолари доирасини кўриб чиқайлик.

Pferd, das: 1. (Haustier) Ross (süddt österr schweiz); Gaul (landsch, auch abwert.); Möhre, Klepper, Schinder, Schindmöhre (abwert); Rosinante (scherzh.); Hotto, Hotthü (kindersp.) қ Krippensetzer-Krippenbeiser-Arbeitspferd-Reitpferd-Rennpferd-Schimmel-Rappe-Fuchs-Falbe-Schecke-Pony. ||dicht. Ross|| umg. Kracke (landsch abwert); auch Fohlen. 2. zu Pferde sitzen - reiten; wie ein Pferd arbeiten, anstrengen, schufteten; die (jungen) Pferde scheu machen – verwirren; aufs falsche Pferde setzen – irren; jmdm. gehen die Pferde durch – Beherrschung.

3. Территориал дублетлар (лаҳжалар) (Territoriale Dubletten). Олмон тилининг қўлланилиш кўлами, географик тарқалиши тарихан анча кенг. Германия ҳамда Австрия мамлакатлари давлат тилларининг шаклланиш жараёни ҳам ўзига хослиги сабабли бу икки мамлакат ва Германия жанубидаги худудларда олмон тилининг территориал дублетлари юзага келган. Масалан, Sonnabend олмон адабий тили варианты бўлса, жанубий Германия ва Австрияда Samstag сўзи ишлатилади. Шу каби Mädchen, Apfelsine, Wange, Mütze шимолий олмон тилида – Mädels, Orange, Backe, Kappe жанубий олмон тили шеваларида ишлатилади.

БАРКАМОЛ АВЛОД ТАРБИЯСИДА УСТОЗ ВА ШОГИРД ТИЗИМИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА УНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Эгамбердиев Р.,

ЖизДПИ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси, кафедра мудири

Ўзбекистон мустақилликка эришган кундан буён ўтган яқин йигирма олти йилги ўтмишга назар ташлар эканмиз, жамият ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий соҳаларини, шу жумладан, узлуксиз таълим тизими ва кадрлар тайёрлаш соҳаларини тубдан ислоҳ қилиш жараёнига қадам қўйди ва бугунги кунда тезкор ва шуддатли одимлаб бормокда десак муболаға бўлмайд.

Президентимиз Ш.Мирзиёев ёшлар тарбиясини давлат сиёсати даражасига кўтарган бир даврда, ёшларнинг билим эгаллашлари учун яратилаётган шарт-шароитлар, сарфланаётган маблағларнинг самараси таълим муассасасида ташкил қилинадиган иш, ўқувчиларнинг билим даражаси ва миллий, умуминсоний кадрларга содиқлик, мустақилликни кадрга етадиган, Она-Ватанини севадиган, кўз қорачиғидек асраб-авайлайдиган ёшлар камол топиши билан ўлчанади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг «Юксак маънавият-енгилмас куч» асарида қуйидагиларни таъкидлаган: "... агарки дунё иморатлари ичида энг улуғи мактаб бўлса, касбларнинг энг шарафлиси устоз ва мураббийликдир". У ўз фикрини

давом эттириб: "... ўқитувчи, наинки, синф хонасига файз ва зиё олиб кирадиган, балки минг-минглаб қалбларга эзгулик ёғдусини бахш этадиган мўътабар зотдир", дейди.²⁷

Халқимиз тарихида азалдан устоз ва шогирд муносабатлари олий кадрят даражасига кўтарилган. Бунинг дастлабки тасдиғини халқимиз маънавиятининг қадимги ноёб манбаларидан бири «Авесто»да ҳам кўрамиз. «Авесто»да ёмон ўқитувчи ҳақида бундай дейилган, «Ростини айтсам, ёмон устод ҳаётни ғамгин қилади, жоҳилларни улуғ санаб буюк аёлу эркакларни Яздон неъматларига етишишдан маҳрум етади. Бундай устодлар ўз нодуруст таълими билан халқни энг яхши юмушлардан бездирадилар, нотўғри пандлар билан халқни тирикчилик йўлидан уриб, ёмон йўлга бошлайдилар... ҳаёт чироғини сўндирадилар, жоҳилларни буюк билиб, энг мўътабар аёлу эркакларни Тангри йўлидан қайтарадилар. Ўз нодонликлари билан халқни энг яхши хислатлардан юз ўгиртирадилар, жаҳон халқлари ҳаётини ёлғон гаплар билан паришон қиладилар».

Китобнинг бошқа бир ўрнида Зардуштнинг мана бу тарздаги илтижосини ҳам ўқиймиз «Нощуд, ёмон муаллим ўқувчи қалбида хирадмандликни йўкотар экан, эй Яздон, ёмон устоддан ўзинг асра».²⁸ Кўринадики, ўтмишда ҳам ажодларимиз шогирдга таълим ва тарбия беришда устозни масъулиятли бўлишга ундаган. Муҳаммад пайғамбаримизнинг (с.а.в.) «Бешиқдан қабргача илм изла», — деган ҳикматли ҳадисига амал қилган ажодларимиз илм излаб минг-минг чақирим йўлларни босиб ўтган, қаерда илм пешволари бўлса улардан илм-фаннинг сиру асрорларини ўрганганлар, «Устоз» деб улуғлаганлар. Имом Бухорий, Имом Ғаззолий, Имом ат-Термизий, Нажмиддин Кубро, Беруний, Ибн-Сино, ал-Фарғоний каби маънавиятимиз даҳолари юртма-юрт кезиб зукко устозлардан тасаввуф тариқатини, диний ва дунёвий илм-фан сирларини мукаммал ўрганганлар ва айни пайтда устозларининг номларини ҳам эллар аро машхур этганлар.

Шоҳ ва олим Мирзо Улуғбек давлат ишлари билан нечоғлик банд бўлишига қарамасдан устоз ва шогирд мактабини ташкил этиб, илм-фан равнақи йўлида давлат маблағини аямаган, устоз сифатида фалакиёт соҳасида иқтидорли шогирдлар етиштирган. Ўз навбатида унинг шогирдлари устози бошлаган кашфиётларни давом эттириб, жаҳон илм-фани равнақига муносиб ҳиссаларини қўшганлар.

Дунёдаги ҳар қандай ҳунарнинг ўз усталари ва уларнинг шогирдлари бўлгани сингари илм-фан ва таълим-тарбия бериш соҳасининг ҳам ўз устозлари, шогирдлари бўлган. Ҳозир ҳам биринчи навбатда аксарият оталар устоз вазифасини ўтаб, фарзандини шогирд сифатида кўриб, унга ўз касбини ўргатаётир. Ота касбини ўрганиш айрим халқларда ўтмишда мажбурий бўлган. Жумладан, қадимги юнонлар ота касбини эгаллай олмаган фарзандларни халойиқ олдига олиб чиқиб изза қилишган ва бу билан ёшларни муайян бир касбнинг соҳиби бўлишга ундаганлар. Тарихда аёнки, ҳар бир шогирднинг таълим — тарбия олишида ўз тарбиячиси ва устози бўлиб, устозлар шогирдини уйида яқка тартибда ўқитиб тарбиялаган, камолга етказган. Алҳосил, бундай тарбия кўрган шогирдлардан келгусида илм-фан, маданият санъат соҳаларида жаҳон илм-фани ривожига муносиб ҳисса қўшган буюк сиймолар етишиб чиққан. Шу боис ажодларимиз ҳар бир касб — ҳунарнинг устоз ва шогирдлари учун ўзига хос одоб — ахлоқ қонун — қоидаларини, маданиятларини, миллий анъаналарини яратганлар ва буларга қатъий равишда амал қилиш мажбурий одатга айланган. Шогирднинг камолига қараб устозга баҳо берилган. Бинобарин, ҳар бир ота-она ўз фарзандини шогирдликка беришда, аввало, устознинг шахсий фазилатига, сўнгра касбий маҳоратига эътиборини қаратиб: Ёмон устага берма шогирд этиб, бузар у бузук феълни ўргатиб, -деган нақлга амал қилганлар.

ЧЕТ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЛОЙИХАЛАР ТИПОЛОГИЯСИ

**Расулова М.,
ЎзПФИТИ мустақил тадқиқотчиси**

Ҳозирги кунда таълимда турли хил лойиҳалар классификацияси мавжуд. Инглиз тили ўқитиш методикаси бўйича инглиз мутахассислари Т.Блур ва М.Сент-Джон лойиҳаларни 3 та турга ажратадилар:

1. Гуруҳ бўлиб ишланадиган лойиҳа, бу лойиҳа гуруҳда ўтказиладиган тадқиқот бўлиб, ҳар бир ўқувчи танланган мавзунинг бирор бир аспектини ўрганадилар.

²⁷ И.А.Каримов «Юксак маънавият — енгилмас куч» Т.Маънавият 2008 й. 26 бет

²⁸ (Қаранг: Махмудов Н.Маърифат манзиллари-Т... «Маънавият», 1999, 24-б)

2. Кичик-тадқиқот, анкета ва интервью олишни ўз ичига олган индивидуал ижтимоий сўровномани ўтказишдан иборат.

3. Адабиётлар билан ишлаш асосида бажариладиган лойиҳа, ўқувчи ўзини қизиқтирган мавзу бўйича, мустақил иш учун мос адабиёт танлайди.

Тадқиқотчилар ушбу методни амалий машғулотлар ўтказиш учун энг самарали метод деб ҳисоблайдилар. Адабиётлар билан ишлаш малакаларини шакллантиради: диққат билан ўқишни, кутубхона каталоглари билан ишлаш.

Таълим жараёнида бажариладиган лойиҳаларни бир неча турларга таснифлаш мумкин. Лойиҳа фаолияти натижаларига кўра, лойиҳаларни технологик, тадқиқот, тармоқли ва ҳ.к турларга бўлинади. Ўқувчилар фаолияти учун мўлжалланган лойиҳалар ижодий, ролли лойиҳаларга ажратилади.

Лойиҳалар узлуксизлиги: кичик-лойиҳалар, қисқа муддатли, ҳафталик, узоқ муддатли.

Аммо, биз педагогика фанлари доктори, таълимнинг замонавий технологиялари соҳасида тадқиқотлар ўтказган машхур тадқиқотчи Е.С.Полат фикрларига эътиборимизни қаратамиз. Лойиҳа методи ўқувчиларни тадқиқот ишларига жалб қилади. Индивидуал ва жамоавий ишлашга ўргатади.

Олимнинг ишларида биз лойиҳа типологиясининг қайта ишланган вариантини кўришимиз мумкин:

1. Тадқиқот, ижодий, ролли-ўйинли.

2. Монолойиҳа (айнан бир соҳа бўйича билимлар) ёки фанлараро лойиҳа.

3. Лойиҳа иштирокчилари сони.

Е.С. Полат лойиҳаларни куйидаги турларга бўлади:

Тадқиқот. Ушбу лойиҳа тури лойиҳани бажаришдан олдин вазифалар, ҳар бир лойиҳа иштирокчиси қизиқишлари, ижтимоий аҳамиятлилик, тажриба методлари, натижаларни таҳлил қилиш методлари хусусида ўрганишни талаб этади.

Ижодий. Ижодий лойиҳалар ўқувчилар томонидан тузилган схема бўйича бажарилади. Ушбу лойиҳани ишлаб чиқишни бошлашдан олдин эришиладиган натижа биргаликда муҳокама қилинади. Бу иншо, деворий газета, видеофильм ва ҳ.к бўлиши мумкин.

Ролли-ўйинли. Ушбу лойиҳаларда ҳар бир иштирокчи лойиҳа мазмуни ва мақсадидан келиб ўзи учун роль танлаши керак. Бу бадиий асар қаҳрамонлари, эртак қаҳрамонлари ёки иштирокчилар томонидан ўйланган ҳаётий вазиятлар бўлиши мумкин. Ушбу лойиҳалар ишида эришиладиган натижалар олдиндан маслаҳатлашилади.

Амалий йўналтирилган. Бу лойиҳа мақсадлари иштирокчиларнинг ижтимоий қизиқишларига йўналтирилган бўлиши керак. Ишнинг натижаси бу газета, ҳужжат, видеофильм, аудиоёзув, спектакль, ҳаракатлар дастури, лойиҳа конунлари ва ҳ.к. бўлиши мумкин. Мазкур ишни бажарилишида муҳокама, коррективка, эришилган натижалар тақдироти ва амалиётда қўлланган усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Монолойиҳалар. Ушбу лойиҳалар мамлакатшунослик, ижтимоий мавзуга оид бўлган қийин мавзулар бўйича бажарилади. Бу лойиҳани ишлаб чиқишда аниқ мақсад ва вазифаларни белгиланиши ва бажарилиши натижасида ўқувчилар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакаларга таянилади.

Фанлараро лойиҳалар. Ушбу лойиҳалар дарсдан ташқари вақтда амалга оширилади. Бу ўзаро фанлараро лойиҳа бўлиб, барча фан ўқитувчилари фаолиятини бирлаштирувчи лойиҳа ҳисобланади. Мазкур лойиҳани бажариш жараёнида ўқитувчилардан жорий назорат ва якуний тақдимотни талаб этади.

Халқаро. Ушбу лойиҳалар мактаблараро ҳамкорликка таянади. Бундан ташқари, ўқитувчи замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда, турли мамлакат ва қитъаларда таҳсил олаётган ўқувчилар билан биргаликда халқаро лойиҳалар ишлаб чиқиш имконини беради. Мазкур лойиҳалар пайдо бўлганига кўп бўлмаган, улар телекоммуникатив лойиҳалар деб номланади.

Телекоммуникационные. Телекоммуникатив лойиҳада ўқувчининг иштироки унинг дунёқарашини, фуқаролик жамиятида ўзини англаши, ижтимоий жавобгарлик ҳиссини оширади, муаммо юзасидан ўз фикрини билдиришга ўргатади.

Лойиҳа устида ишлаш - бу биринчи навбатда, бирор бир муаммони ҳал қилиш бўйича ишлаган мустақил иши, уни ечиш йўллари, ишни режалаштириш, зарур материални танлаш ва ҳ.к. Бу фаолият жараёнида ўқувчи мақсадга эришишга интилувчанлик, қатъийлик, меҳнатсеварликка ўрганади.

Лойиҳа методи асосида ташкил этилган инглиз тили машғулотида ўқувчилар куйидагиларга эга бўладилар:

- чет тилини ўрганишда яхши натижаларга эришадилар
- - информатика дарсларида эгаллаган билимларини инглиз тили дарсларида амалий қўллаш имконига эга бўладилар

– фанлараро алоқаларнинг зарурлигини тушунадилар.

Таълимнинг анъанавий методлари билан таққослаганда лойиҳа методлари куйидаги афзалликларига эга. Асосий афзалликлари куйидагилардан иборат:

- ўқувчиларнинг инглиз тили ўрганишга бўлган қизиқишини оширади
- мактаб дастурининг турли фанлари бўйича интеграцияси
- ижодий фаолиятга имконият яратилади.

ҚАДРИЯТЛАР ВА УЛАРНИНГ МАЗМУН МОҲИАТИ

Турсунова Ш.Б.,

НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ методисти,

Самиджанова М.,

НамДУ хузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Қадриятлар тушунчаси ниҳоятда хилма-хил маънода турли соҳаларда қўлланилади Қадрият категорияси буюм ёки нарсаларнинг иқтисодий қимматини ифодаладиган тушунчадан фарк қилади. қадриятлар инсон учун бирор аҳамиятга эга бўлган воқеликнинг шакллари, нарсалар, воқеалар, жараёнлар, ҳолатлар, сифатлар, талаб ва тартиблар қадрини ифодалаш учун ишлатиладиган категориядир. Қадриятлар жамият ижтимоий - иқтисодий, маданий –маънавий тараққиётининг маҳсулидир. Шунинг учун ҳам қадриятларда замоннинг руҳи, имкониятлари, ўша замонда яшаган одамларнинг орзу - умидлари, истаклари, талаб ва эҳтиёжлари ўз ифодасини топади. Замонлар ўтиши билан қадриятларнинг мазмуни ва маъноси ўзгариб боради. Худди шунинг учун ҳам қадриятларнинг тарбиявий аҳамиятига баҳо берганда конкрет тарихий шарт – шароитларни доимо назарда тутмоқ зарур. Қадриятлар инсон бисотида турли - туман эҳтиёжларнинг ва ҳис - туйғуларнинг мавжудлигидан далолат беради, атрофида содир бўлаётган воқеаларни, ҳодисаларни турлича баҳолашлари учун замин яратади. Чунончи бировлар учун ўта қадрли, ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган, у ёки бу ҳодиса, бошқа бировлар учун қадрсиз, сарик чақалик аҳамиятсиз бўлиши мумкин. Худди шунинг учун ҳам қадриятларни оддий қилиб ижобий ёки салбий (аҳамиятсиз, аҳамияти камроқ, қадр-қиммат сезилмайдиган), абсолют ва нисбий, объектив ва субъектив қадриятларга бўлиш мумкин. Мазмунига қараб мантикий, этик, эстетик нарсалар қадриятларига бўлиниши мумкин. Шунингдек, қадриятларни ҳақиқатни, эзгуликни, гўзалликни улугловчи қадриятларга ажратиш мумкин.

Инсоннинг қадр - қиммати, шаъни, ор - номуси, миллий ғурури ,миллий қадриятлар билан бевосита боғлиқ. Миллий қадриятлар, ҳар бир миллатнинг ўзига хос хусусиятлари, хоссалари, белгилари, аломатларини ифодаловчи фалсафий тушунча бўлиб, ўша миллат босиб ўтган ижтимоий тараққиёт жараёнида шаклланган миллий маданий мерос хазинасига қўшган ҳиссасини ифодалайди. Худди шу миллий ўзига хослик, ўзига мослик, миллат маданиятида, адабиётида, санъатида, тилида, динида, тарихий хотирасида, яшаш, ишлаш ва фикрлаш тарзида, урф-одатларида, расм - русумларида, байрам-у-сайилларида ўз ифодасини топади. Миллий қадриятлар миллий маънавий маданияти фойдаси бўлиб, ҳар бир миллатнинг инсонийлик хазинасига қўшган муносиб ҳиссасининг ҳосиласидир. Миллий қадриятларнинг негизини урф-одатлар, расм-русумлар, байрам-у-сайиллар ташкил этади. Миллий қадриятлар, шубҳасиз, миллатнинг равнақи билан бевосита боғлиқ бўлади. Бошқача айтганимизда миллий қадриятлар миллатнинг ўтмиши ва бугуни билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам, миллат ўзининг қадриятларини вужудга келтириб, уларнинг янги – янги қирраларини ва жиҳатларини сайқаллаштириб, тараққиёт жараёнида такомиллаштириб туриши маъносида ўз қадриятларининг ҳақиқий эгаси, макон ва замондаги илгариланма ҳаракатдан иборат ўзгаришлар жараёнида уларни ўтмишдан келажакка томон етказиб борадиган энг асосий объектдир.

Умуминсоний демократик қадриятларнинг энг муҳими инсон ҳақ – ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳар томонлама ҳимоя қилишдир. Инсоният тарихида «Инсон ва гражданлар ҳуқуқлари декларацияси», 1948 йилнинг 10 декабрида БМТ Бош Ассамблеяси тасдиқлаган «Ин-

сон ҳуқуқларининг энг умумий декларатцияси» инсон ҳақ – ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган тарихий ҳужжатлар эди. Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришиши билан мустабид тузум шароитида оёқ ости қилинган инсон ҳақ – ҳуқуқлари ва эркинликларини тиклаш, уни ҳимоя қилишга киришди. Инсоннинг асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари Ўзбекистон Республикаси Асосий қонуни – Конституциянинг умумий қоидалари ва олти бобдан иборат иккинчи бўлимида ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди. Шунингдек, демократия, барқарорлик, ошқоралик, тинчлик, ҳамкорлик каби умуминсоний қадриятларнинг ривож топиши учун ҳам имкон яратилди.

Шарқ мутафаккирлари Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино қадриятлар ҳақида фикр–мулоҳаза юритганларида, энг аввало, инсоннинг маънавий–ахлоқий фазилатлари, хислатлари, хосиятларини, инсоннинг руҳий–маънавий камолоти учун ёрдам берадиган буюк ҳазинасини тушунганлар. Мусулмон шарқий мамлакатларида кенг тарқалган диний–фалсафий таълимот намоёндалари ҳам, қадриятлар деганда инсоннинг кадр–қиммати, унинг руҳий–маънавий етуқлигига қараб белгиланмоғи лозимлигини бот–бот тақрорлаганлар. Тасаввуф фалсафасининг буюк на–моёндалари Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Абдуҳолик Ғиждувоний, Азизиддин Насафий, Баҳоуддин Нақшбандий, Ҳожа Аҳрор Валий кабилар инсон маънавий қадриятларининг асосида поклик, ҳаё, сабр–бардош, қаноат, чидам, беозорлик, ҳокисорлик каби инсоний хислатларни қўйишган. Юқоридаги фикр–мулоҳазалардан кўришиб турибдики, қадриятлар ичида энг улуғи, энг аълоси инсондир. Худди шунинг учун ҳам инсоннинг онги ва фаолиятига боғлиқ бўлмаган, ундан ташқарида турган биронта қадрият бўлиши мумкин эмас. Шундай экан, қадриятлар ўз моҳияти, мазмунига қараб инсон ақл–заковатини, ахлоқ–одобини, меҳнатга ҳалол, виждонан муносабатини, гўзал дид ва жисмоний камолотни улуғловчи, турларга бўлинмоғи даркор.

Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлашиб бораётганлигини, мусатқиллик йилларида Ўзбекистонда вужудга келган фуқароларни тинч, тотув яшашга, барқарорликка интилишида ҳам яққол кўриш мумкин. Эндиликда тинчлик, миллатлараро тотувлик, барқарорлик Ўзбекистонда яшовчи барча халқларни, миллатларни, элатларнинг буюк ижтимоий–сиёсий қадриятига айланмоқда. Жаҳон цивилизациясининг талабларига мос тушувчи бундай қадриятларни шаклланишида ва ривожланишида, кишилар турмуш тарзида мусатҳкам ўрнашиб олишида мустақиллик йилларида мамлакатимизда амалга оширилаётган бир қатор хайрли тадбирлар туртки бермоқда.

TEACHING SPEAKING WITH INTERACTIVE METHODS

Asadova Sh.,

a teacher of English at school № 28 in Pastdargom

Speaking is the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal symbols, in a variety of contexts . Speaking is a crucial part of second language learning and teaching. Despite its importance, for many years, teaching speaking has been undervalued and English language teachers have continued to teach speaking just as a repetition of drills or memorization of dialogues. However, today's world requires that the goal of teaching speaking should improve students' communicative skills, because, only in that way, students can express themselves and learn how to follow the social and cultural rules appropriate in each communicative circumstance. In order to teach second language learners how to speak in the best way possible, some speaking activities are provided below, that can be applied to English second language and English foreign language classroom settings, together with suggestions for teachers who teach oral language.

What Is "Teaching Speaking"?

What is meant by "teaching speaking" is to teach ESL learners to:

- Produce the English speech sounds and sound patterns
- Use word and sentence stress, intonation patterns and the rhythm of the second language.
- Select appropriate words and sentences according to the proper social setting, audience, situation and subject matter.
- Organize their thoughts in a meaningful and logical sequence.
- Use language as a means of expressing values and judgments.
- Use the language quickly and confidently with few unnatural pauses, which is called as fluency.

How To Teach Speaking

Now many linguistics and English second language teachers agree on that students learn to speak in the second language by "interacting". Communicative language teaching and collaborative learning serve best for this aim. Communicative language teaching is based on real-life situations that require communication. By using this method in English second language classes, students will have the opportunity of communicating with each other in the target language. In brief, English second language teachers should create a classroom environment where students have real-life communication, authentic activities, and meaningful tasks that promote oral language. This can occur when students collaborate in groups to achieve a goal or to complete a task.

Activities To Promote Speaking

Discussions

After a content-based lesson, a discussion can be held for various reasons. The students may aim to arrive at a conclusion, share ideas about an event, or find solutions in their discussion groups. Before the discussion, it is essential that the purpose of the discussion activity is set by the teacher. In this way, the discussion points are relevant to this purpose, so that students do not spend their time chatting with each other about irrelevant things. For example, students can become involved in agree/disagree discussions. In this type of discussions, the teacher can form groups of students, preferably 4 or 5 in each group, and provide controversial sentences like "people learn best when they read vs. people learn best when they travel". Then each group works on their topic for a given time period, and presents their opinions to the class. It is essential that the speaking should be equally divided among group members. At the end, the class decides on the winning group who defended the idea in the best way. This activity fosters critical thinking and quick decision making, and students learn how to express and justify themselves in polite ways while disagreeing with the others. For efficient group discussions, it is always better not to form large groups, because quiet students may avoid contributing in large groups. The group members can be either assigned by the teacher or the students may determine it by themselves, but groups should be rearranged in every discussion activity so that students can work with various people and learn to be open to different ideas. Lastly, in class or group discussions, whatever the aim is, the students should always be encouraged to ask questions, paraphrase ideas, express support, check for clarification, and so on.

Role Play

One other way of getting students to speak is role-playing. Students pretend they are in various social contexts and have a variety of social roles. In role-play activities, the teacher gives information to the learners such as who they are and what they think or feel. Thus, the teacher can tell the student that "You are David, you go to the doctor and tell him what happened last night, and..."

Simulations

Simulations are very similar to role-plays but what makes simulations different than role plays is that they are more elaborate. In simulations, students can bring items to the class to create a realistic environment. For instance, if a student is acting as a singer, she brings a microphone to sing and so on. Role plays and simulations have many advantages. First, since they are entertaining, they motivate the students. Second, as it is suggested, they increase the self-confidence of hesitant students, because in role play and simulation activities, they will have a different role and do not have to speak for themselves, which means they do not have to take the same responsibility.

Information Gap

In this activity, students are supposed to be working in pairs. One student will have the information that other partner does not have and the partners will share their information. Information gap activities serve many purposes such as solving a problem or collecting information. Also, each partner plays an important role because the task cannot be completed if the partners do not provide the information the others need. These activities are effective because everybody has the opportunity to talk extensively in the target language.

Brainstorming

On a given topic, students can produce ideas in a limited time. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristics of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

Storytelling

Students can briefly summarize a tale or story they heard from somebody beforehand, or they may create their own stories to tell their classmates. Story telling fosters creative thinking. It also helps students express ideas in the format of beginning, development, and ending, including the characters and setting a story has to have. Students also can tell riddles or jokes. For instance, at the very beginning of each class

session, the teacher may call a few students to tell short riddles or jokes as an opening. In this way, not only will the teacher address students' speaking ability, but also get the attention of the class.

Interviews

Students can conduct interviews on selected topics with various people. It is a good idea that the teacher provides a rubric to students so that they know what type of questions they can ask or what path to follow, but students should prepare their own interview questions. Conducting interviews with people gives students a chance to practice their speaking ability not only in class but also outside and helps them becoming socialized. After interviews, each student can present his or her study to the class. Moreover, students can interview each other and "introduce" his or her partner to the class.

TA'LIM JARAYONIGA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AHAMIYATI

**Oripov J., Fayziyeva M.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchilari**

Ta'lim jarayonini tubdan isloh etish, ta'lim muassasalarini modernizatsiya qilish, ularning moddiy texnik bazasini tubdan yangilash borasidagi amaliy faoliyat yuritish ishlariga bugungi kunga kelib keng imkoniyatlarning yaratib berilishi natijasida ta'lim sohasiga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etilishiga zamin yaratdi. Hozirgi davrda ta'lim-tarbiya sohasiga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullaridan samarali foydalanish va ta'lim sohasiga joriy etish, ta'limning sifat samaradorligini oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Yoshlarning har tomonlama yetuk, bilimli, yuksak insoniy fazilatlarga ega vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalashda o'ziga yarasha katta ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligi bilan ham ta'lim-tarbiya masalasi dolzarb hisoblanib davlatimiz siyosatidagi eng muhim masalalardan biri sifatida e'tirof etib kelingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli farmonida: "Xalq ta'limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashadi", -deb ta'kidlangan²⁹.

Ta'lim tizimining yanada sifat samaradorligini oshirishning muhim jihatlaridan biri, sohaga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ta'limning innovatsion shakllarini joriy etishdir. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan imzolangan ushbu farmonda ta'lim tizimiga, ayniqsa xalq ta'limi tizimni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishda, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llash zarur ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Ta'lim-tarbiya jarayoni uning mazmuni va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib, takomillashib borishi isbot talab qilmaydigan ijtimoiy hodisadir. Bu esa ta'lim-tarbiyaning shakl va usullariga ham ta'sir etadigan jarayondir. Bugungi axborot texnologiyalari asrida ta'lim sohasiga innovatsiyalarni joriy etilishi ta'lim-tarbiya jarayonining sifat-samaradorligiga ijobiy ta'sir etadi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchi shaxsining har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda eng muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalarni amaliy joriy qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3682-son Qarorida: "Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash jarayonlariga ilmiy-amaliy tadqiqotlar natijalarini va nou-xau ishlanmalarni keng joriy etish, ushbu yo'nalishda ilmiy muassasalar va real iqtisodiyot tarmoqlari korxonalarini o'rtasida yaqin hamkorlikni o'rnatish mamlakatni jadal innovatsion rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi",³⁰-deb ta'kidlab o'tilgan.

Bugungi kunda O'zbekistonda sohalar kesimida innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalarni amaliyotga joriy qilish tizimi tezlashdi va sifat jihatdan o'zining yangi bosqichiga kirayotganligini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2018-yil 27-aprelda "Innovatsion g'oyalar, texnologiyalar

---

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli farmoni. 2018-yil 5-sentabr.

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalarni amaliy joriy qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3682-son Qarori. 2018-yil 27-aprel.

va loyihalarni amaliy joriy qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3682-son Qarorining imzolanganligidan ham ko'rishimiz mumkin.

Ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar yoki innovatsiyalarni qo'llash yoki joriy etishda, eng avvalo, barcha o'quvchilarning puxta o'zlashtirishini ta'minlashga xizmat qiladigan pedagogik texnologiyalarni tanlash zarur. Pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llash, kam vaqt sarflab, yuqori samaradorlikka erishishning muhim omili hisoblanadi. Ammo, shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, ayrim pedagogik texnologiyalar an'anaviy ta'limda bo'lgani kabi, ko'p vaqt sarflashni talab etadi yoki tez-tez qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar esa o'quvchiga qiziqarli bo'lmasligi va bu darsning sifatiga ijobiy ta'sir etmasligi mumkin. Ana shunday o'quv jarayoniga salbiy ta'sir etadigan jihatlardan uzoqroq bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, birinchida, o'quv jarayoniga kam vaqt sarflagan holda o'quvchiga sifatli ta'lim berish, samaradorlikni oshirish kabi qulayliklarni yaratish, ikkinchidan, o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishlari, o'qituvchi va o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning hamkorlikda ishlashlari uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi.

Ushbu xulosalarimizdan kelib chiqib, quyidagilarni tavsiya etamiz:

Birinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiya va interfaol usullarni o'quv jarayonida qo'llashdan, avval o'quvchilarni har bir mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan metodlar bilan ishlash qoidalarini tushuntirish;

Ikkinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiya va interfaol usullarni o'quv jarayonida qo'llashda, o'quvchilarni erkinroq qo'yish va ularni hamkorlikda ishlashga, bir-birini hurmat qilishga o'rgatish;

Uchinchidan, eng muhimi, dars jarayoniga insonparvarlik, demokratizm prinsiplari asosida yondashish;

To'rtinchidan, o'quv jarayonida, zamonaviy pedagogik texnologiya va interfaol usullardan foydalanayotgan har bir xalq ta'limi xodimidan yuksak bilim, ko'nikma va malaka talab etiladi.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚУВ КУРСЛАРИНИ ЯРАТИШ ВА ФЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

Маннобов Ж., Кодиров Т.,
СамДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчилари

Таълим соҳасидаги барча ислохотларнинг асосий мақсади маънавий жихатдан мукаммал ривожланган инсонларни тарбиялаш, таълим тизимини такомиллаштириш, дарс жараёнларини янги педагогик ва ахборот технологиялари асосида ҳар томонлама замон талабига мос равишда амалга оширишдан иборатдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда таълим - тарбия тизимида компьютер ва ахборот технологияларининг замонвий технологияларидан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Бу эса таълим жараёнида ўқувчиларга турли фанлардан билим берувчи педагог кадрларни ахборот технологияларининг замонвий воситаларидан фойдаланишлари учун, энг аввало бу соҳадаги билим ва малака даражаларини ошириш, таълим тизимини техник жихатдан таъминлаш, интернетдан фойдаланиш имкониятларини тўла яратиш бериш орқалигина самарали натижага эришиш мумкин.

Таълим тизими сифати ва самарадорлигини оширишнинг асосий усулларида бири ўқув жараёнида замонвий ахборот коммуникацион технологияларни, шу жумладан мультимедияли ўқув курсларини қўллаш, ўқитувчи ва ўқувчининг интерфаол ўзаро алоқаларини таъминлаш, мультимедияли ўқув курслари ва дарсликларини ишлаб чиқишда юқори малакали кадрларни жалб этишдан иборат бўлади.

Мультимедиа ахборотларни ҳар хил кўринишларда тасвирлаш ва динамик образларини яратиш, уни кўриш ва эшитиш органлари орқали қабул қилиш ва тасаввур этиш имкониятларини яратади.

Мультимедиа технологияларида анъанавий технологияларга қараганда ахборотлар матн кўринишда эмас, балки тасвир, овоз ва ҳаракатлар кўринишида ифодаланилиши ўқувчиларни дарсларда фаолроқ, диққатлироқ интилувчан ва қизиқувчан бўлишга ўргатади, чунки тавсия қилинадиган ҳар бир ахборот уларнинг иштироки ва ҳаракати орқали амалга оширилади.

Таълим тизимида мультимедиа технологиялари назарий, амалий, кўргазмали, маълумотли, тренажёрли ва назорат қисмларини бирлаштириш йўли билан ўқувчиларга ижобий ва самарали таъсир этувчи восита ҳисобланади.

Бундан ташқари таълим тизимида мультимедиа ўқув курсларидан фойдаланиш назарий материалларнинг намоёишларини сифатли видео ёзувлари, виртуал лаборатория ишлари ва амалиётларни, турли жараёнларнинг имитацион анимацияли моделларини яратиш имконини беради, бу учун ўқувчиларнинг ўқув синфлари, компьютер синфлари, ўқитишнинг техник воситалари хонасида, услубий хоналарда, кутубхоналарда амалий шуғулланишларини ташкиллаштириш лозим бўлади.

Таълим тизимида фойдаланиладиган барча мультимедиа ўқув курслари амалий тадбиқдан ва тажрибадан ўтган бўлиши билан бирга, ўзига хос педагогик-психологик хусусиятларга ҳам эга бўлиши керак.

Мультимедиа ўқув курсларининг педагогик-психологик хусусиятлари билим ва кўникмаларни шакллантириш учун фойдаланиладиган ўқув материалларининг тасвирланиш ҳамда ифодаланиш формасига ва кўринишига боғлиқ бўлади. Улар фақатгина мисол ва масалалар ечиш, амалий ва лаборатория машғулотларини бажариш жараёнидагина эмас, балки бутун ўқув жараёнида ўқувчиларни билим, малака ва кўникмаларини шакллантиришга қаратилиши лозим.

Таълим тизимида яратилаётган мультимедиа ўқув курсларининг асосий хусусиятларидан бири, шу мавзунинг ўрганишнинг маълум бир нозик жиҳатлари билан аниқланади, улар эса ўз навбатида катта сондаги кўргазмали материалларни талаб қилади, чунки уларнинг иштирокисиз жонли дунёнинг турли туманлигини, уни қуришни зарурлигини, биологик, химик ва физика жараёнларнинг ҳосил бўлиш механизмининг ва ривожланишининг тўлиқ намоёиш қилиб бўлмайди.

Таълим тизими учун мультимедиа ўқув курсларини яратишда шу соҳанинг асосий дидактик масалаларидан бири – ўқитишни моделлаштириш ва тасаввурлаш объектларига таъсир қилишнинг умумий методлари муҳим ўринлардан бирини эгаллайди.

Мультимедиа ўқув курслари аввалги традицион ўқув қўлланмалардан кўп жиҳатлари билан фарқ қилади. Шу жумладан, ўқув материалларини ўқувчиларга тавсия этиш мультимедиа: графика, анимация, видео, овозли ва товушли ҳаракатлар, реал воқеа ва ҳодисаларни моделлаштириш каби бошқа кўплаб элементлар орқали амалга оширилади, чунки улар натурал объектлар ва кўргазмали қуроолларнинг камчиликларини маълум бир миқдорда ёки тўлиқ қоплаш имконини беради.

Бу эса ўқувчиларни ўрганаётган мавзулар бўйича билим ва малакаларни шакллантиришда ва мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Чунки улар натурал объектлар ва кўргазмали қуроолларнинг камчиликларини маълум бир миқдорда ёки тўлиқ қоплаш имконини беради.

Мультимедиа ўқув курсларида ўқув материалларини тўлдирувчи ва унинг қабул қилиш даражасини оширувчи кўргазмали воситалари алоҳида жадваллар, график схемалар, расмлар ва бошқалардан иборат бўлган слайдлар, видеофильмлар ва бошқа шунга ўхшаш кўргазмали назарий материаллар орқали тасвирланилиши мумкин.

Мультимедиа ўқув курсларини яратишда ва улардан фойдаланиш локал компьютер ва интернет тармоғи кенг имкониятларни очиб беради. Мультимедиа ўқув курсларини бутун дунё компьютер тармоғига жойлаштирилиши, улардан ўқув жараёни фойдаланишда тўғридан-тўғри муносабат қилиш, ўқувчиларга ахборотларни топиш, излаш ва ўрганиш фаолиятини шакллантириш ва кенгайтириш имкониятларини яратади.

Хулоса қилиб айтганда, мультимедиа ўқув курсларини яратишда энг аввало турли дастурий воситалар билан яратиладиган интерфаол компонентларга асосий эътиборни қаратиш лозим.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН КРЕАТИВ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

**Аминов И.Б.,
СамДУ доценти
Тугалов Р.,**

СамДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Таълим муассасаларида фанларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг дарсга нисбатан қизиқишларини орттиришга, мустақиллиги ва фаоллигини ривожлантиришга, мантиқий

тафаккурини ўстиришга қаратилган интерфаол таълим олишларига кўмак берувчи инновацион усуллардан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, креатив технологиялар асосида мантикий фикрлаш узлуксиз таълим тизимини ривожлантиришнинг энг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Таълим тизимида ўзаро ҳамкорлик, ўз-ўзини бошқариш ишга тушмоқда, ўқитувчилар ўз ижодий фаолиятларини янги шакл ва методларни топишга таълим жараёнига илғор педагогик технологияларни олиб киришга қаратмоқдалар. Барча таълим соҳаларида ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ҳамда малакасини оширишда инновацион жараёнлар назарияси ва амалиёти ўртасидаги муносабатларда принципиал янги шакл ва усулларни жорий этишни тақозо этади. Инновацион янгиликларни сезиш, англаш, ҳар қандай ўқитувчига ҳам хос бўлавермайди. Бу ўринда энг асосийси ўқитувчининг ўзи янгиликни сезишга психологик жиҳатдан тайёр бўлиши керак. Ўқитувчининг инновацион фаолияти таълим-тарбия жараёнида пайдо бўладиган муаммоларни тезда аниқлаб олишга ундайди. Муаммоларни аниқлаш ва тезда бартараф этиш имкониятларини кидириш бу тамомила янги инновацион маданиятни шакллантиради.

Ўқувчи шахсига йўналтирилган таълим-ўқувчи шахсий имкониятларига мослаштирилган педагогик муҳитни ҳамда таълим-тарбия жараёнини ташкил этишни назарда тутати. Бу таълим технологиясида ҳар бир ўқувчини тушуниш, ҳурмат қилиш, унга ишониш катта аҳамиятга эга.

Ўқувчи-ўқитувчи ҳамда ўқувчи-ўқувчи ҳамкорлиги кўзда тутилган ижобий натижаларни беради. Бу технологияда инновацион методлардан кенг фойдаланилади.

Шахсга йўналтирилган таълимда кластер, синквейн, вен диаграммаси каби технологияларни ўқув жараёнида қўллаш билан боғлиқ масалаларни қараймиз.

Кластер – инглизча сўз бўлиб, бош, бир шингил попук маъносини англатади. Бу матнни маъноли бўлақларга ажратиш ва уларни бир бош узум шаклида жойлаштиришдир. Мазкур таълим технологияси одатда маълум бир мавзу бўйича эркин ва очик ўйлашга ёрдам берувчи стратегия бўлиб, фикрлашнинг чизиқли шаклидир. Бу усулдан фикр босқичида ҳам фойдаланиш мумкин.

Ўрганиладиган мавзу материали мазмунини кластерларга ажратиш осон:

– бир варақ қоғоз ёки досканинг ўртасига таянч тушунчаларини (асосий сўз, тушунча ёки рисола) ни ёзиб қўйиш;

– мавзу бўйича хаёлингизга келган барча таянч тушунча ва ибораларни ёза бошланг;

– таянч тушунча ва ибораларни эшлангиз билан улар орасидаги боғланишларни аниқлаш. Хатога йўл қўйиш ҳақида безовта бўлманг;

– машғулотда бажарилган вақт давомида хаёлингизга келган барча фикрингизни ёзинг.

Кластер - педагогик стратегия бўлиб, у бирон мавзунини ўрганишдан аввал ўқувчи ларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштиришда ҳамда кенгайтиришда асқотади. У шунингдек, амалий машғулотларда ўқувчиларга назарий ва амалий материалларни мустахкамлаш, чуқур ўзлаштириш, умумлаштириш ҳамда мазкур материалларнинг муҳим жиҳатларини кўз олдида келтиришга, тасаввур қилишга имкон беради. Бунда ўқитувчи мавзуга тааллуқли бўлган асосий фикр, ғоя, тушунча, маълумот ва ҳоказо саволларни мантикий кетма-кетликда ўқувчиларга ҳавола қилади ва уларнинг мазкур саволларга бир-бирини тўлдирувчи, бойитувчи фикрларни билдиришларига асосий эътиборларини қаратади, яъни педагог таълим жараёнининг кузатувчисига айланади.

Кейинги йилларда республикамиз таълим тизимига Синквейн усули тез суръатлар билан кириб бормоқда. “Синквейн” сўзи франсуз тилида “5 қатор” маъносини билдиради. У маълумотларни синтезлашга ёрдам берадиган қофияланмаган шеър бўлиб, унда ўрганилаётган тушунча тўғрисидаги ахборот йиғилган ҳолда, ўқувчи сўзи билан турли вариантларда ва турли нуктаи назар орқали ифодаланади. Мазкур инновацион таълим усули ўқувчилар фаоллигини оширади, уларнинг танкидий фикрлашини ўстиради.

Синквейн тузиш-мураккаб ғоя, сезги ва ҳиссиётларни бир нечагина сўзлар билан ифодалаш учун муҳим бўлган малакадир.

Синквейн тузиш жараёни мавзунини яхироқ англашга ёрдам беради. Қуйида уни тузиш коидаларини келтирамиз.

1-қатор: мавзу бир сўз билан ифодаланади (одатда “от” танланади).

2-қатор: мавзу иккита сифат билан ифодаланади (2 та сифат ёзилади).

3-қатор: мавзуга оид сифат билан ифодаланади (3 та феъл ёки равишдош ёзилади).

4-қатор: мавзуга нисбатан муносабатни англаувчи ва тўртта сўздан иборат бўлган фикр ёзилади (4 та сўздан иборат жумла ёзилади).

5-қатор: мавзу моҳиятини такрорлайдиган, маъноси унга яқин бўлган битта сўз ёзилади(мавзуга синоним сўз ёзилади).

Синквейнлар куйидаги ҳолларда жуда фойдали бўлади:

- муракб ахборотни синтезлаш учун восита сифатида;
- ўқувчилар тушунчаларининг йиғиндисини баҳолаш воситаси сифатида;
- ижодни тақдим этилишининг воситаси сифатида.

Кейинги йилларда таълим-тарбиянинг сифати ва самарадорлигини оширишда “Вен диаграммаси” методидан ҳам фойдаланилмоқда.

“Венн диаграммаси” талабларнинг фикрлаш қобилиятини оширади, хотирани кучайтиради ҳамда у ёки бу мавзу устида мустақил ишлашга ундайди. У икки мавзунининг умумий ва ўзига хос томонларини тез фикрлашга имкон беради. Мазкур метод ўқувчи ларни хушёрликка, сезгирликка чорлайди.

“Вен диаграммаси” турли хил ғоя, фикрлар кураши ва ҳужумини, мунозараларини келтириб чиқаради. Ўқувчи ларни мустақил фикрлаш ва фаолликка ундайди.

Интерфаол методлардан фойдаланганда асосий эътибор ўқувчиларни ҳамкорликда ишлашларига берилади. Интерфаол методлар ўқувчида эркин фикрлаш, ижодий қобилиятни шакллантиришга хизмат қилади.

Шахсга йўналтирилган ўқув вазиятлари ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш усул ва методлари билан узвий боғлиқ. Бундай ўқув машғулотларининг шакллари турлича. Улар орасидан алоҳида эътибор дарс жараёнида ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигининг тадқиқот- изланиш методлари ҳамда мулоқот шаклларига қаратилади, шунингдек, кўргазмали, тасвирий, репродуктив ва бошқа методлар ҳам қўлланилади. Бундай машғулотларнинг шакл ва усуллари бевосита шахс фаолиятига ёндашув концепцияси ва тамойилларига мос келиб, улар бола ички дунёси, тафаккури ва шахсий ҳаётининг тажрибасини максимал даражада фаоллаштиришга хизмат қилади. Бу ўринда ўқув фаолиятига рағбат уйғотиш орқали ўқувчиларни билим эгаллашга йўналтириб, бундай шакл ва усулларда ташкил этилган таълим жараёни ўқувчиларнинг шахсий билими, тажрибаси ва ҳиссиётларини ривожлантиришнинг асосий манбаларидан бири бўлиб қолади.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИ ОЛИБ БОРИШДА МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФИЙЛИК ОМИЛИНИНГ АҲАМИЯТИ

Муталлибжонов М.М.,
АнДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Маърифат ўтмиш жамиятлари ривожланиши жараёнларида инсониятнинг маънавиятли бўлишини таъминловчи, инсонни етуклик сари интилишларини шакллантирувчи, уни ўзлигини англаш хис-туйғуларига камолот касб этувчи, инсоний гуруҳлар ва бирликларни бир-бирига туташтириб турувчи қудратли кучдир. Маърифат инсоннинг ўз эркинлигини хис этиши, миллат, жамият ва ўз ватанига нисбатан мухаббат ва эзгуликка эга бўлишининг кафолатидир.

Инсон фақат маърифатли бўлиш натижасида ўз шахсий манфаатларини жамият манфаатларидан паст қўя олади. Инсон жамоа, миллат ва давлат манфаатларини ифода этиш ва қондириш учун қанчалик фаоллик кўрсата олса, шу даражада ўзининг манфаатлари ҳам қониб бориши англашнинг уйғоқлиги шахснинг маърифатлилик даражасига боғлиқдир. Ҳақиқий баркамол ва маърифатли инсонда жамиятдаги барча манфаат ва эҳтиёжларни келиштириш ва мувофиқлаштиришга интилиш, бу фаолиятни у худди ўзининг умри мазмунидек хис қилиш характери шаклланади.

Албатта, маърифатли инсонни шакллантириш табиий ҳолда, ўз-ўзидан рўй бермайди. Бунинг учун жамият, давлат, жамоатчиликнинг ўзаро ҳамкорликдаги кенг ва чуқур саъи-ҳаракатлари ва фаолиятлари талаб этилади. Фуқаролар дунёқараши, уй-фикрлашида ўтмиш авлодларнинг маънавий мероси, жамият мақсадларига уйғун келувчи илғор хорижий кадриятлар - фуқаролик жамияти ва демократияга доир билимлар мажмуи сингдирилиши, эски тоталитар жамиятга хос яшаш усуллари унсурларидан покланиш каби кенг қамровли жараёнларни фаол ташкил этиш, амалга ошириш ўтиш даврдаги жамиятнинг долзарб вазифасидир.

Шунинг учун ҳам И.А.Каримов асарида **“жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч - маърифатдир”³¹**, деб таъкидлаган. Маърифат туфайли фуқаролар сиёсий ва ҳуқуқий маданияти юксалади. Энг олий ҳокимият фақат қонунлар тимсолидагина намоён бўлади.

³¹Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Тошкент:Шарқ, 1998, 7-бет.

Конфуций жамиятда ҳамма нарса мустаҳкам ва барқарор бўлиши учун ижтимоий тартиботларни амалга оширишга қобил бўлган ахлоқий намуна бўла оладиган, ўз ҳуқуқлари ва бурчларини англаган, сиёсийлашган ва маънавийли инсон образини яратишга интилади. Бу билан у инқирозга юз тутган жамиятни ҳалокатдан сақлаб қолишга уринган эди. У «Хукмдор ҳукмдор бўлиши лозим, фуқаро-фуқаро, ота-ота, ўғил эса ўғил бўлиб қолиши лозим» тезисини илгари суради. Конфуций жамиятни аниқ ижтимоий чегараланишлар воситасида барқарорлаштириш мақсадини қўйган эди. Унинг дунёқараши сиёсий қисми марказида халқ фаровонлиги ётади. Фақат маърифатли бўлиш натижасидагина инсон ўзи қурмоқчи бўлган улкан бино - янги жамиятни тасаввур қила олади.

Миллий мустақиллик мафқурасини яратиш, уни ҳаётга татбиқ қилиш бугунги озод мамлакатимиз халқининг энг муқаддас вазифасидир. Асл мақсадларимиз акс этган ана шу мафқурагина миллий истиқлолимизни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Бу ҳақда улуғ бобомиз Абу Наср Форобийдан ўтказиб бирор нарса дейиш қийин: “Инсоний вужуддан мақсад - энг олий бахт-саодатга эришувдир, аввало, у бахт-саодатнинг нима ва нималардан иборат эканлигини билиши, унга эришувни ўзига ғоя ва энг олий мақсад қилиб олиши, бутун вужуди билан мафтун бўлиши керак. Кейин у бахт-саодатга олиб борадиган иш-амал ва воситаларнинг нималардан иборат эканлигини билиб олиши зарур. Сўнгра эса бахт-саодатга эриштирадиган ишларни шахсан бажаришга киришмоғи лозим бўлади”³². Демак, инсон ўз мақсадига етиши, бахт-саодатга эришуви учун маърифий жараёнларга киришиши лозим экан.

Конфуций жамият сиёсий тизимини барқарор ишлашини ташкил этишда, давлат бошқарувида маънавий ва ахлоқнинг ўрнини юксакликка кўтаради. У шундай деб ёзган эди: “Агар қонунлар ёрдамида бошқарилса ва тартибот жазолашлар воситасида таъминланса, одамлар жазолашлардан ўзларини олиб қочишга интилади, лекин улар ор-номусни ўзларида ҳис қилмайдилар; агарда маънавий-ахлоқий воситалар ёрдамида бошқарилса, тартибот кадриятлар ёрдамида таъминланса, одамлар ор-номусни ҳис қиладилар, ҳалол ва софдил бўладилар”³³. Албатта, қадимги Хитой жамияти билан давлат ўртасида чегара ўтказиш қийин бўлса ҳам, Конфуций таълимоти асосан инсоният учун идеал давлат ва жамиятни шакллантириш руҳияти билан суғорилган эди. Шунинг учун ҳам ҳозирга қадар фуқаролик жамиятини шакллантириш билан боғлиқ тадқиқотларда олимлар қайта-қайта Конфуций ижодий меросига мурожаат қилишлари бежиз эмас.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан БМТ Бош Ассамблеясининг “Маърифат ва диний бағрикенглик”³⁴ деб номланган махсус резолюциясини қабул қилиш таклифи ҳам давлатимизни халқаро миқёсда нуфузини янада кўтарди. Бу ҳужжатнинг асосий мақсади – барчанинг таълим олиш ҳуқуқини таъминлашга, саводсизлик ва жаҳолатга барҳам беришга кўмаклашишдан иборат. Ушбу резолюция бағрикенглик ва ўзаро ҳурматни қарор топтириш, диний эркинликни таъминлаш, эътиқод қилувчиларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш, уларнинг камситилишига йўл қўймасликка кўмаклашишга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги №3160-сонли қарорида таъкидланганидек,—“Бугунги кунда дунёда глобаллашув жараёнлари кучайиб, тинчлик ва барқарорликка қарши янги таҳдид ва хатарлар тобора кўпайиб бормоқда. Бундай мураккаб ва таҳликали вазият соҳада амалга оширилган ишларни танқидий баҳолаб, унинг фаолиятини замон талаблари асосида такомиллаштиришни тақозо этмоқда”. Шунингдек, Президентимизнинг халқаро тинчликни таъминлаш соҳасидаги фаолиятини таъкидлаб ўтишимиз жоиз “Биз ташаббус тариқасида Афғонистонда таълимни қўллаб-қувватлаш бўйича махсус халқаро фонд ташкил этишни таклиф қиламиз. Бундан кўзланадиган асосий мақсад – мамлакатда талаб катта бўлган соҳалар бўйича миллий кадрлар тайёрлаш, истеъдодли талабалар ва ёш олимлар учун стипендия ва грантлар ажратиш борасида афғон томонига кўмаклашишдан иборат. Буларнинг барчаси, ҳеч шубҳасиз, униб-ўсиб келаётган ёш авлодни зўровонлик ва радикализм мафқурасидан ҳимоя қилишда ёрдам беради.”³⁵.

³²Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. - Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, 189-бет.

³³История политических и правовых учений. Древний мир.- Москва: Наука, 1985. –С. 170.

³⁴Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқи. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 20 сентябрь.

³⁵Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида ўтказилган халқаро конференциядаги нутқи-Халқ сўзи газетаси 2018 йил 28 март, №59-60

Шарқ уйғониш даври мутафаккирларининг фикрича, покиза хулқ-атвор, гўзал ахлоқ-одоб, ҳалоллик, илохий маърифат - комил инсонлик даражасига етиш манбаидир. Комил инсонларгина миллатнинг ёрқин кўзгуси бўлиши мумкин. Фақат маънавиятли ва маърифатли инсонларгина халқ ва давлат манфаати, равнақи йўлида меҳнат қилишга қодирдирлар. Машҳур Шарқ мутафаккири Шайх Азизиддин Насафий комил инсон фазилатлари ҳақида гапириб, унинг юксак ахлоқли, ўзини англаган, дунёвий ва илохий билимларни эгаллаган маънавиятли ва маърифатли бўлиши зарурлигини айтади: “Билгилки, Комил инсон деб, шариат, тариқат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга нисбатан айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин: билгилки, комил инсон шундай инсондирким, унда қуйидаги тўрт нарса камолга еткан бўлсин: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф”³⁶.

TA`LIM SIFATINI OSHIRISHDA MAKTABGACHA VA BOSHLANG`ICH TA`LIMNING ROLI

**Baxritdinova D.,
QarDU huzuridagi XTXQTMOHM o`qituvchisi**

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida ta`lim va tarbiya tizimi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo`nalishi darajasiga ko`tarildi. Ta`lim muassasalari faoliyatini me`yorlashtiruvchi “Ta`lim to`g`risida” gi qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, shuningdek, “O`zbekiston Respublikasida davlat maktabgacha ta`lim muassasasi to`g`risida nizom”, “Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta`lim – tarbiyasiga qo`yiladigan davlat talablari” va shu kabi ko`plab hujjatlarining muvaffaqiyatli joriy etilishi natijasida O`zbekistonda noyob uzluksiz ta`lim tizimi barpo etildi. Mana shunday bir sharoitda zamonaviy, teran fikrlaydigan intellektual va madaniy – estetik qadriyatlarga o`zining mukammal bilimi bilan yondasha oladigan barkamol avlodni tarbiyalash bosh maqsadlarning biriga aylandi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga ko`ra, ta`limning poydevori qo`yiladigan dastlabki bo`g`ini maktabgacha ta`lim – bolani sog`lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta`minlaydi, unda o`qishga intilish hissini uyg`otadi, uni muntazam ta`lim olishga tayyorlaydi.

Maktabgacha ta`lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining ongida g`oyaviy bo`shliq paydo bo`lishiga yo`l qo`ymaslik, ularni vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash va Vatanimiz ravnaqiga xizmat qiladigan barkamol avlodni voyaga yekazish yo`lidagi dolzarb vazifalarni amalga oshirish, maktabgacha ta`lim muassasalarida tashkil etiladigan ta`lim – tarbiya jarayonlarining barcha jabhalarini qamrab olishi zarur bo`lib, mazkur ta`lim – tarbiya jarayonlarida o`rganilayotgan hodisa yoki voqelikka nisbatan tarbiyalanuvchilarning qiziqishini shakllantirish va rivojlantirishga ularning faolligini ta`minlash muhim ahamiyatga ega.

O`qitish jarayonining samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning muhim ahamiyatga egaligini yoddan chiqarmaslik zarur. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o`ziga hosligi shundaki, ular tarbiyachi va bolalarning o`zaro muloqoti hamda bir – birlari bilan o`tkazilgan savol – javoblari asosida amalga oshiradi. Muloqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko`rinishidirki, uning yordamida insonlar bir – biri bilan o`zaro axborot almashadi, bir – biriga ta`sir o`tkazadi, bir – birini his qiladi va bir – birini tushunadi. Innovatsion texnologiyalarni mukammal o`zlashtirish ulardan dars jarayonida samarali foydalanishni taqozo qiladi.

Tarbiyachilar bunday faoliyatga alohida tayyorgarlik ko`rishlari lozim. Bu o`z navbatida, ta`limni rivojlantirishga qaratilgan rejalarni tuzishda asosiy e`tiborni tarbiyachilarning u yoki bu asosda ijobiy faoliyat yuritishlari uchun zamin yaratish hamda tushuntirish ishlarini olib borishga qaratishlarini talab etadi. Ma`lumki maktabgacha tarbiya jarayonida ko`rgazmali harakat va ko`rgazmali, obrazli tafakkur turlari ustuvor ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta`lim muassasalarida bolalar salohiyatini rivojlantiruvchi madaniy – ma`rifiy tadbirlar hamda rivojlantiruvchi o`yinlar shular jumlasidandir, O`yin maktabgacha yoshdagi bolalarga ta`lim – tarbiya berishda kattalar tomonidan qo`llaniladigan samarali hamda ijobiy fazilatlardan biridir. Ushbu jarayon bolalarni maktabgacha ta`lim muassasalarida ta`lim olishga keng imkoniyatlar ochib beradi. O`yin nafaqat bolada shakllangan bilim va tasavvurlarni mustahkamlaydi, balki bolaning faol bilish jarayonining o`ziga xos shakli sifatida namoyon bo`ladi. Mazkur jarayonda bola tarbiyachi rahbarligida yangi bilimlarga ega bo`ladi, bu esa o`z navbatida, bolaning maktabgacha tayyorlanish

³⁶Қаранг: Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб.-Тошкент: Ёзувчи, 1996, 147-бет.

jarayoniga poydevor vazifasini bajaradi. Ayniqsa didaktik o'yin o'ynash orqali bola bevosita bilim olishga kirishadi.

Didaktik o'yinlarda bilim jarayoni o'yinlar bilan bevosita bog'langan. Didaktik o'yin – bolani aqliy jihatdan tarbiyalashning muhim vositasi hisoblanadi. Ta'lim olishga yo'naltirilgan o'yinlar bolalarda ruhiy bilish jarayonlarini, fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Didaktik o'yinlarning muhim jihati bolalarning fikrlash faolligini, mustaqilligini va nutqini rivojlantirishga qaratilgan. Bolaning nutqini o'stirishda mazkur o'yinlardan foydalanilsa samrali natija beradi. O'yin davomida bola o'zining harakatlarini sharhlaydi, berilgan topshiriqni qanday bajarganligini yoki bu muammoli vaziyatdan qanday chiqib ketganligini gapirib beradi, kattalarning savoliga javob beradi, o'z tengdoshlari bilan muloqot qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda tafakkur, nutq, muloqot hususiyatlarini shakllantirish, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini tabiiy ehtiyoj sifatida tarkib topishi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarni amalga oshirish uchun maktabgacha ta'limning va boshlang'ich ta'limning innovatsion tizimini amaliyotga kiritish zarur.

Albatta, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim tizimini rivojlantirish avvalambor, ta'lim jarayonini sifat jihatidan o'zgarishlarga olib keluvchi innovatsiyalarni rivojlantirishga bog'liq. Biz taklif etayotgan tizimda birinchi navbatda bu jamiyat ota-onalarning maktabgacha ta'limning yangi shakllari bo'yicha talablari qondiriladi.

ONA TILI TA'LIMI JARAYONIDA NOSTANDART TESTLAR YARATISH

**Toshniyozova R.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

21-asr uchun muhim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar o'quvchining tanqidiy o'qishi, ishonarli tarzda yoza olishi, mantiqiy fikrlashi va muhokama qilishi, murakkab muammolarni hal qila olishini taqozo etadi. 21-asrning ilg'or o'quvchilari, shuningdek, axborotlar bilan ishlashni bilishlari kerak. Bu esa izlanish, baho berish va yangi bilimlarni epchillik bilan qo'llay olish kompetensiyalarini nazarda tutadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida Blum taksonomiyasiga binoan o'quv maqsadlarining aniqlanishi, talabalarning o'quv maqsadlariga erishish darajasini nazorat qilish va baholashda nostandart test topshiriqlaridan foydalanish, nazoratning haqqoniyligi, keng qamrovliligini ta'minlaydi. B. Blum va uning shogirdi R.N. Gagne tomonidan bilimlarning tasnifi ishlab chiqilgan. Mazkur tasnifga ijodiy yondoshilgan holda bilim turlarining mazmun-mohiyati va ularni aniqlashda foydalaniladigan test topshiriqlarining qiyinlik darajalari belgilandi. Ta'lim-tarbiya jarayonida foydalaniladigan test topshirig'i to'rt qiyinlik darajasi asosida tuzilishi va har bir topshiriqning qiyinlik darajasi topshiriq pasportida ko'rsatilishi kerak:

– **Oson (reproduktiv)** (I)-talabalar tomonidan o'quv materiali qayta ishlanmasdan, ularning xotirlash qobiliyatini aniqlovchi, hodisa, voqeya, qonun va atamalarning mohiyatini bilishni talab qiladigan daraja;

– **O'rtacha qiyin (produktiv)** (II)-talabalardan obyektlarni tahlil qilish, sintezlash, taqqoslash, bir nechta qonun va qonuniyatlarni bir vaqtda qo'llab, umumlashtirish orqali xulosa yasashni talab qiluvchi daraja;

– **Qiyin (qisman-izlanishli)** (III)-talabalar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash, obyektlarni tahlil qilish, sintezlash, qiyosiy taqqoslash, qonun va qonuniyatlarni qo'llab, umumlashtirish orqali xulosa yasashni talab qiluvchi daraja;

– **Eng qiyin (kreativ)** (IV)-talabalar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni kutilmagan vaziyatlarda vujudga keltirilgan o'quv muammolarni hal etishda qo'llash, tahlil, sintezlash, qiyosiy taqqoslash, umumlashtirish, xulosa yasash kabi aqliy operatsiyalarni bajarishni talab qiluvchi daraja.

BILIMLARNING TURLARI

#№	Bilimlarning turlari	Mazmuni va mohiyati	Test topshirig'ining qiyinlik darajasi
11.	Nom va ismlar haqidagi bilimlar	O'quv kursi mazmunidagi buyuk shaxslarning ismlari, manba, joylar predmet va jismlarning aniq nomlari	Reproduktiv daraja
22.	Nom va ismlarning	O'quv kursi mazmunidagi buyuk shaxslarning	Reproduktiv

	mazmuni haqidagi bilimlar	ismlari, manba, joylar predmet va jismlarning aniq nomlarining ma'nosini anglash	daraja
33.	Faktik bilimlar	Faktik bilimlar o'quv kursi mazmunidagi nazariyani boyitish va to'ldirish maqsadida beriladi.	Reproduktiv daraja
44.	Ta'riflar	Ta'riflarni yodlash emas, balki uning mazmun-mohiyatini anglash, nazariy tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun zarur	Produktiv daraja
55.	Taqqoslash va qiyoslashga doir bilimlar	O'quv kursi mazmuniga binoan, obyektlarni taqqoslash, o'xshashlik va farqli tomonlarni aniqlash, umumlashtirish orqali optimal variantni tanlash	Produktiv daraja Qisman-izlanishli
66.	Bir-birini inkor etish va ziddiyatli bilimlar	O'quv kursi mazmunidagi muayyan g'oya va gipotezalarning inkor etilishi, ziddiyatlarni bartaraf etib, umumiy xulosa yasash imkonini beradi	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
77.	Assosiativ bilimlar	Muammoli vaziyatlarni hal etish orqali ijodiy fikr yuritish, ijodiy faoliyat tajribalarini egallash	Qisman-izlanishli Kreativ daraja
88.	Tasniflashga doir bilimlar	Mazkur bilimlar umumlashgan, tizimli bilimlarni egallash imkonini beradi. Tizimli bilimlar o'quv kursining asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini to'g'ri talqin qilish imkonini beradi.	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
99.	Sabab-oqibat munosabatlari haqidagi bilimlar	Talabalar tomonidan voqea va hodisalarning kelib chiqish sabablari, oqibatlari haqida fikr yuritish imkonini beradi.	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
110.	Jarayon, algoritmik bilimlar	Ko'nikma va malakalarni aniqlash imkonini beradi.	Produktiv daraja Qisman-izlanishli
111.	Texnologik bilimlar	Ishlab chiqarish, pedagogik jarayonlarni texnologiyalashtirishga oid bilimlar va algoritmlarni aniqlash imkonini beradi.	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
112.	Ehtimollikka asoslangan bilimlar	O'quv kursi mazmunidagi gipoteza va nazariyalarni isbotlash orqali ijodiy fikr yuritish, ijodiy faoliyat tajri-balarini egallash	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
113.	Abstrakt bilimlar	Ideallashtirilgan yoki muayyan darajada qabul qilingan tushunchalar va obyektlar haqidagi bilimlar	Produktiv daraja Qisman-izlanishli Kreativ daraja
114.	Metodologik bilimlar	Bilimlarni o'zlashti-rish jarayoni, faoliyatni samarali tashkil etish, atrof-muhit va ijtimoiy sharoitni o'zgartirish metodlari haqidagi bilimlar	Reproduktiv Produktiv Qisman-izlanishli Kreativ daraja

Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini, ya'ni didaktik jarayon natijalarini baholash ularning o'qimishlilik darajasi va erishgan yutuqlarini oydinlashtirish imkonini beradi. O'quvchilar o'zlashtirish darajalarining nazorat qilinishi hamda baholanishi didaktik jarayonning tarkibiy qismi sifatida ularni rivojlanish sari undaydi. Buning uchun o'qituvchilar turli qiyinlik darajasiagi didaktik materialni tayyorlash va uning vositasida baholashga ongli yondashishlari lozim. Ushbu maqsadga erishishda *Ispring* dasturi bizga yordamga keladi. Axborot kommunikatsion texnologiyalari sun'iy intellekt tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasini egallashiga; axborot jamiyati a'zosi sifatida unda axborot madaniyatining shakllanishiga, o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish, o'quvchilar fan asoslariga qiziqishni va faollikni oshirishga olib kelishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilar bilimini tekshirish shakllarining eng sodda va sifatli usuli – bu baholash testi hisoblanadi. Buning uchun *iSpring* dasturining **Тесты** qismidan **Новый тест** tanlaniladi. *iSpring* dasturi yordamida ona tili ta'limi jarayonida quyidagi turdagi nostandart test savollarni yaratish mumkin. Eslatib o'tamizki, bunda turli qiyinchilik darajasidagi nazorat savollarini bo'lishi mumkin. Savollar murakkabligiga ko'ra 1 dan 10 gacha ball bilan belgilanadi.

1. Верно/неверно. Tasdiqning to'g'riligini baholash.

Тест 1

Savol raqami Ballar 2 / Jami ball

Suratdan zid ma'noli so'zlar topish mumkinmi?

Ha

Yo'q

“Ha” yoki “yo’q” javobli tugmalarni belgilash bilan to’g’ri javob tanlanadi. Dasturning ushbu turidan reproduktiv hamda produktiv darajali testlar tayyorlash mumkin.

2. Множественный выбор (Ko'p tanlovli test). Bir nechta variantli savollar asosida produktiv, qisman izlanishli darajadagi testlar tuzish mumkin.

Тест 1

Savol raqami Ballar 6 / Jami ball

Qo'shiqdagi parchada olmoshning qaysi ma'no turlari bor?

Kishilik olmoshi

Ko'rsatish olmoshi

O'zlik olmoshi

Bo'lishsizlik olmoshi

Belgilash olmoshi

3. Ввод строки (Satrni kiritish). Maxsus maydonga savol javobini kiritish. Klavishalar yordamida to’g’ri javob yoziladi. Ushbu turda tahliliy, qisman izlanishli va produktiv testlar kiritiladi

Тест 1

Savol raqami Ballar 4 / Jami ball

Yam-yashil vohalarga,
Badiiy lavhalarga,
She'riy sarlavhalarga,
Boy ekansan, Farg'ona. She'rda qaysi bo'lak uyushganligini yozing.

Тест 1

Savol raqami Ballar 5 / Jami ball

Qo'shiqdagi undalmani toping va yozing.

4. Соответствие (Mutanosiblik). Elementlarni o’zaro molashtirish. Bunda sichqoncha yordamida o’zaro mos tomonlar birlashtiriladi. Muammoli vaziyatlarni hal etish orqali ijodiy fikr yuritish, ijodiy faoliyat tajribalarini egallaganini sinash, assotiativ bilimlarni shakllantirishda foydalanish mumkin.

Тест 1

Savol raqami Ballar 10 / Jami ball

Hol qanday so'zlar bilan ifodalangan, ularni bir-biriga moslashtiring.

Alisher mardlarcha kurashdi.	Taqlid so'z bilan
She'rni zavq bilan o'qidi.	Olmosh bilan
Olim chiroyli yozadi.	Ravish bilan
Vazifani qanday tushundingiz?	Sifat bilan
Daraxt barglari duv to'kildi.	Ot bilan
Gulni avaylab uzdi.	Ravishdosh bilan
Ko'zi ochiq ketdi.	Ibora bilan

5. Порядок (Tartiblash). Berilgan variantlarni to'g'ri ketma-ketlikda joylashtirish. Sichqoncha yordamida to'g'ri tartibga o'zgartiriladi, ya'ni so'zlar o'rnini almashtiriladi. Tahliliy, qisman izlanishli testlar tayyorlashda foydalaniladi.

Тест 1

Savol raqami Ballar 4 / Jami ball

O'zbek xalqi foydalangan yozuvlarni davrlariga qarab ketma-ket joylashtiring.

- Avesto ,o'rxun- enasoy,so'g'd,xorazm yozuvi
- Lotin yozuviga asoslangan o'zbek yozuvi
- Lotin yozuvi
- Uyg'ur yozuvi
- Eski o'zbek yozuvi
- Kirill yozuvi

Тест 1

Savol raqami Ballar 3 / Jami ball

Oldimga yiqildi bahaybat daraxt.Gap bo'laklarini oddiy tartibda joylashtiring.

- BAHAYBAT
- DARAXT
- YIQILDI
- OLDIMGA

6. Пропуски. Matn tarkibida bo'sh qolgan o'rinlar mos javoblar bilan to'ldiriladi. Kreativ darajadagi testlarni yaratishda juda qulay tur hisoblanadi.

Тест 1

Savol raqami Ballar 8 / Jami ball

Tasviriy ifodalarda nimani ifodalashiga qarab kataklarga yozing.

Aqlli mashina .Oq chashma .Ma'rifat maskani
 .Yashil boylik .Xarobalar sultoni .Vatanimiz yuragi

Тест 1

Savol raqami Ballar 4 / Jami ball

Kataklarga tushirib qoldirilgan so'zlarni yozing.

Ma'nan ruhan insonlargina va Vatanni qurishga qodirdirlar.

7. Вложенные ответы. Ochiluvchi ro'yxat tarkibidagi to'g'ri javob varianti tanlanadi. Baholovchi, kreativ yondashuvni talab qiladigan testlar yaratiladi.

Тест 1

Savol raqami Ballar 9 / Jami ball

So'z birikmalarining birikish usullariga berilgan variantlardan to'g'risini toping.

Bitishuv Javobni tanlang

Boshqaruv Javobni tanlang

Moslashuv

- ustoz o'g'iti
- qizg'in suhbat
- uy tomi
- beda o'rish

8. Банк слов. Bo'sh qolgan o'rinlar «bank slov» zahirasidagi variantlar yordamida to'ldiriladi.

Тест 1

Savol raqami Ballar 3 / Jami ball

Kataklarga yordamchi so'zlardan mosini qo'ying.

Ma'naviyati yuksak insonlar o'z davri rivojiga millat kelajagi ravnaqiga ham munosib hissa qo'shadi.

shunig uchun yoki -ki nafaqat agar hamda
 faqat nahotki balki yoxud

9. Активная область. Tasvirdagi to'g'ri maydoni belgilanadi. O'quv kursi mazmuniga binoan, obyektlarni taqqoslash, o'xshashlik va farqli tomonlarni aniqlash, umumlashtirish orqali optimal variantni tanlash imkoni beriladi.

IBKA

Тест 1

Savol raqami

Ballar 5 / Jami ball

Suratdan "Og'zi qulogida" iborasiga mos tasvirni belgilang.

Hotspots: 1 / 1

Shuningdek, ushbu dastur o'quvchilarga dars mashg'ulotlaridan so'ng o'z bilimlarini nazorat qilish, mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini rivojlantirish uchun qulay vosita hisoblanadi. Buning uchun o'qituvchi mavzular kesimidagi nostandart testlar bankini sinfxonalardagi kompyuterlarga kiritib qo'yishi lozim.

Ta'lim natijasi ta'lim oluvchining ta'limiy maqsadga erishilganlik darajasini belgilaydi. Ta'lim natijasi- bu bizning o'quvchilar nimani bilishi, tushunishi va ta'lim so'ngida nima qila olishi kerakligini istashimizning aniq va ravshan shaklidir. Ona tili ta'limi esa yuqori darajadagi savodxon, kelajakda birovning ko'magisiz mustaqil faoliyat yurita oladigan, erkin fikrli, raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashni nazarda tutadi.

ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA MODELLASHTIRISH METODIDAN FOYDALANISH

**Toshniyozova R.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

O'zbek tilini o'qitishda modellashtirish metodidan foydalanish ijobiy natijalar beradi. Modellashtirish (qoliplashtirish) ehtimolli tenglashtirish (approksimatsiya) amalining bir turidir. Bunda biror bir qiymat boshqa oddiyroq, ko'proq ma'lum bo'lgan qiymatga tenglashtirilgan holda ifodalanadi. Odatda, modellashtirish amaliga biror bir obyektни bevosita tadqiq qilish yoki uni tasavvur etish qiyinlashsa (chunki uning ayrim xususiyatlari o'ta yashirin holda mavjud bo'ladi) murojaat qilinadi. Bunday holda obyektning o'rniga uning modeli, ya'ni soddalashtirilgan ramzi o'rganiladi. Modellar bilan bilish faoliyatida foydalanish mantiqiy o'xshatish amali bo'lib, uning vositasida bir predmetning xususiyatlari, munosabatlarini bilish «ushbu predmetning boshqa predmetlar bilan o'xshashligi mavjudligini bilish bilan bog'liqdir» (Kondakov 1972: 29). Modellashtirish turli ko'rinishga ega bo'lishi mumkin: moddiy, fizik, matematik, mantiqiy va hokazo. Bu modellar tuzilishida model va asliyatning o'xshashligi, teng tomonlari inobatga olinadi. Bu o'xshashlik obyektning tashqi ko'rinishiga, moddiy tarkibiga asoslanishi mumkin, farq esa hajmda ko'rinadi. Lekin ularning o'xshashligi ichki tuzilishlar aynanligida, boshqa obyektlar bilan bo'lgan aloqalarida va boshqa mazmuniy-vazifaviy xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Tilshunoslikda modellashtirishning turli usullaridan foydalanib kelinmoqda. Model (qolip) vositasida turli shakllarning o'zaro munosabatini hamda ularning til tizimida tutgan o'rnini, bajaradigan vazifasini aniqlaymiz. Lisoniy modelni «til tizimining asosiy munosabatlari va aloqalarini namunaviy va soddalashtirilgan ko'rinishda aks ettiruvchi fikriy struktura» sifatida talqin qilishadi. Ma'lumki, til tizimi elementlarning tartiblashtirilgan to'plamidir. Ushbu elementlar o'zaro shunday bog'langanki, ularning barchasi bir-biriga qaram va har birining mavjudligi ushbu munosabatlar zanjiriga asoslanadi, bu esa lisoniy tahlilda mavhumlashtirilgan matematik modellar bilan foydalanish imkonini beradi. Bunday modellar ramziy belgilar «libosida» bo'lib, ular vositasida formal amallar bajarish mumkin bo'lsa-da, asliyatdan anchagina yiroqdirlar. Lekin ular tilning eng umumiy xususiyatlarini ilmiy - nazariy tahlil qilish imkonini yaratadilar.

O'zbek tilidagi so'z yasalishi o'zining tarixiy qonuniyatiga ega. So'z shakllar tarkibi *asos+so'z yasovchi+lug'aviy shakl yasovchi+sintaktik shakl yasovchi* qolipida bo'ladi. So'z yasalish qolipi esa *asos+so'z yasovchi* ko'rinishida bo'ladi. O'zbek tilidagi so'z yasalishini quyidagicha umumlashtirish mumkin.

Shaxs otlarining yasalishi: terim -chi (terimchi); mulk -dor (mulkdor). Narsa- buyum otlarining yasalishi: kura -k (kurak); tara -q (taroq) kabi. Sintaktik birliklar munosabatini umumta'lim maktablari daturi asosida quyidagicha modellashtirishiladi: BK (Bosh kelishik); ShO(Shaxs otlari); NO (Narsa otlari); J'K (Jo'nalish kelishigi) va b.

1.	BK E; K; A; H →	<i>Bosh kelishikdagi so'z gapda ega, kesim, aniqlovchi, hol vazifalarida keladi</i>
2.	ShO+TK = T NO+TK= T O'JO+TK= T	<i>Shaxs otlari, narsa otlari va o'rin-joy otlari bilan kelgan tushum kelishigidagi so'zlar gapda to'ldiruvchi vazifasida bo'ladi</i>
3.	O'JO+K(JK; O'PK;ChK) =H;	<i>O'rin-joy otlari bilan kelgan jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigidagi so'zlar gapda hol vazifasida keladi</i>

Adabiyot darslaridagi janrlar xususiyatini bilish asar tahlilida yozuvchi g'oyaviy maqsadidan og'ishmaslikda, muallifning pozitsiyasining belgilashda muhimdir. Masalan, novella janridagi asarlarni tahlil qilar ekanmiz, ta'limni ushbu janrning ta'rifini aniqlashtirish, anglab olishdan boshlaymiz. Ta'rif quyidagicha: **“Xarakterning muayyan vaziyatdagi holati voqeaning keskin burilish nuqtasida, dinamik sujet, kuchli dramatism, kutilmagan yechim asosida ko'rsatish - hikoya (novella) uchun eng xarakterli xususiyatdir” (T.Boyoyev).** Ta'rifni o'quvchiga osonroq anglatish uchun uning modelini taklif etish mumkin. Asardagi dinamik sujet, kuchli dramatismni hosil qiluvchi ziddiyatlar(konflikt), ularning turlari haqida ma'lumot berish muhimdir (shaxsning o'zi bilan (ichki) konflikti, shaxsning boshqa bir shaxs bilan bo'lgan konflikti hamda shaxsning jamiyat bilan konflikti). Mavjud ziddiyatli vaziyatlarda asar qahramonining o'zini namoyon qilishi, uning ma'lum harakatlari tufayli kelib chiqayotgan kutilmagan yechim novella janrining asosiy xususiyatlaridandir. Buni bilish esa o'quvchi asar tahlilida maqsad bilan vositani farqlash imkoniyatini beradi. Novellaning modelini esa quyidagicha tuzish mumkin:

Ziddiyat+ Ziddiyat + Ziddiyat kutilmagan yakun (Z Z + Z KY)

Ruboiy janrining ta'rif quyidagish beriladi: **“Odatdagi ruboiyning birinchi misrasi *tezis*, ya'ni shoir keyin isbot etishi lozim bo'lgan fikrning da'vo shaklida o'rtaga tashlashidir. Ikkinchi misra *antitezis*, avvalgisiga zid, uning aksidek jaranglaydi. Biroq, dastlab qo'yilgan tezisning isbotiga xizmat qiladi. Uchinchi misra qofiyasiz bo'lib, *moddai ruboiyya* deb ataladi. Shoir xulosa chiqarishga tayyorlanar ekan, bu guyo asosiy maqsadga, xulosaga olib keluvchi ko'prik burchini o'taydi. Nihoyat so'nggi misra, maqsadni ochiq, ravshan aytib tugatilishi *sintez*dir. Ruboiy, to'rt misraga sig'dirilgan butun bir she'riyat dunyosi, insonning g'oyat xilma-xil va juda boy fikr-hislari, “qalb dialektikasi”ning ajoyib tarjimonidir”**. Demak, ruboiyga berilgan ta'rif quyidagi kompositsion modelga ega: **T AT MR S**

Umuman olganda mavzuni modellashtirish metodi o'quvchining kundalik faoliyatda ma'lum vaziyatda qaror qabul qila olishida turli formula, modellardan, shuningdek, grafik tashkilotchilardan foydalana olishi uning matematik savodxonligini, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasini belgilaydi .

ТАЪЛИМНИНГ СИФАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ЎҚИТУВЧИНИНГ РОЛИ

Тилолов М.,

Сурхондарё вилояти, Қизилқум тумани 11-мактаби ўқитувчиси

Баркамол шахсни шакллантириш масаласи ҳозирги кунда ижтимоий зарурат сифатида мутахассислар томонидан эътироф этилаётганлиги барчага маълум. Тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан замонавий ёндашувларни қарор топтириш, ушбу жараёнини технологиялаштиришга эришиш муҳим вазифалардан бири эканлигини янада чуқурроқ англаймиз.

Тарбия жараёнини технологиялаштириш аниқ мақсадга ва ижтимоий ғояга асосланган ҳамда ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолиятнинг ташкилий-техник жиҳатдан уюштирилиши демакдир.

Таълим жараёнидан фарqli равишда, тарбия жараёнини технологиялаштиришда самара қисқа муддатда берилмайди. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, ўқувчи ва ўқитувчи ўртасида вужудга келиш эҳтимоли бўлган қарама-қаршиликлар тарбиявий жараёнини технологиялаштиришга нисбатан ижодий ва масъулиятли ёндашиш зарурлигини тақозо этади.

Умумий ўрта таълим муассасалари ўқитувчиларининг кўпчилиги тарбиявий тадбирларни ташкил этишга нисбатан “тарбиявий ишлар режасида белгиланган тадбирларни ўтказишга мажбурман” деб ёндашиб келадилар. Уларнинг асосий эътибори ўзлари раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини аввалдан тайёрланган тадбир сценарийсини ёд олиш ва унга қатъий амал қилишга мажбурлаш, шунингдек, педагогик жамоа олдида уялиб қолмаслик учун тарбиявий тадбирни уюштиришга қаратилади.

Умумий ўрта таълим мактабларида фаолият юритаётган ўқитувчининг асосий вазифаси ёшларга таълим ва тарбия беришдир. Бунда албатта, ўқитувчининг ўзи билимли, юқори салоҳиятга эга бўлиши, касбий компетентликка эга бўлиши керак. Ўқитувчининг мактабдаги фаолиятини қуйидагилар асосида аниқлаш мумкин:

– ўқитувчининг таълимга тегишли янгиликларни ўқитиш жараёнига тадбиқ қилиш, унинг Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ҳақидаги билимлари;

– ўқитувчининг техник воситалардан (компьютер саводхонлиги) фойдаланиш (ўқув дастурлари тузиш, мавжуд дастурлардан дарсида фойдаланиш) имкониятлари;

– ўзига хос ижодий ва ташкилотчилик қобилияти;

– ўқитаётган фани бўйича синфдан ташқари ўтказётган ишлари, ўқувчиларининг фан олимпиадалари, турли танловлар, мусобақа, тўғарак ва бошқаларда самарали иштирок этиши;

– иқтисодий-ҳуқуқий ва экологик таълим-тарбия йўналишида олиб бораётган ишлари;

– ота-оналар, маҳалла ҳамкорлигида олиб бораётган ишлари;

– дарс ўтишда илғор иш тажрибалардан фойдаланиш маҳорати;

– дарс ўтишда педагогик технология методларини қўллаш маҳорати;

– ахборот коммуникацион технологиялари бўйича билимларга эга бўлиши ва ҳоказолар.

– Шунингдек, фан ўқитувчилари касбий тайёргарлигини ошириб боришида қуйидаги мезонларни пухта ўзлаштиришлари талаб этилиб улар қуйидагиларни ташкил этади:

– «Таълим тўғрисида»ги қонуннинг бажарилиши;

– «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да белгиланган мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилиши;

– ўз фани бўйича Давлат таълим стандарти ва ўқув дастури мазмунини тўлиқ билиши;

– ўқувчиларга билим беришда, мавзулари орқали таянч ва хусусий компетенцияларни шакллантириб бориши;

– ўқитаётган фанига мансуб бўлган тармоқ билимлар соҳасининг тарихи ва ривожланиш истикболларини қай даражада билиши;

– ўқитаётган фанининг ўқув жараёнидаги ўрни ва роли ҳақида тасаввурга эга бўлиши;

– ўз фанининг замонавий, илмий ва амалий ютуқларини билиши;

– ўз фанининг тушунча ва таърифлари, қонуниятлари, тамойиллари, усуллари ва услубларини қўллаш;

– фани бўйича тегишли машғулотлар олиб боришда далиллаш ва инкор қилиш усулларини қўллаши;

- илгор педагогик технологиялар ва ўқув жараёнини ҳосил қилишни таъмиловчи педагогик усулларни қўллаши;
- малака ошириш учун керак касбий ахборотларни билиши ва қўллай олиши;
- фани бўйича билим бериш, малака ва кўникмаларни шакллантириш;
- фанга таълуқли турли маълумотлар (дарс, лаборатория ишлари, амалий машғулоти, семинар ва бошқалар) ни малакали ўтказиш ва услубий таъминлаши;
- ўқувчиларнинг мустақил билим олишларини ташкилий ва услубий таъминлаши;
- ўқувчиларни фаоллаштиришда интерфаол методларни қўллаб дарсни ташкил этиш ва информацион (тарқатма материал ва шу кабилар) материаллар билан услубий таъминлаши;
- медиаресурслардан ўринли ва мазмунли фойдалана олиши;
- -ўувчининг фан бўйича олган билимлари, малака ва кўникмаларини назорат қилишнинг объектив (мазмун бўйича) шаклларини ишлаб чиқиш ва қўллаш кўникмаларига эга бўлиши;
- ўқитувчидаги ижодкорликни ва илмий-методик изланишларни тасдиқлайдиган видеотасвирлар, матбуот материаллар, фанига доир кўргазмалари материаллар, мавжуд бўлган бошқа ҳужжатларига эга бўлиши, фойдалана билиши керак.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш жоизки, Таълимнинг сифат самарадорлигини оширишда ўқитувчининг ўрни ва роли катта аҳамият касб этиб, ўқувчиларнинг баркамол шахс сифатида шаклланишида ҳамда ҳаётий компетенциялари ривожланишида яхши самара беради.

МАЛАКА ОШИРИШ ТАЪЛИМИ ИШТИРОКЧИЛАРИГА ТАНҚИДИЙ ФИКРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРНИНГ ЎРНИ

**Бойбўриева С., Мусаев Х.,
ТерДУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ ўқитувчилари**

Танқидий фикр – бу қўйилган масала ёки муаммо юзасидан ўз фикрини баёнқилиш, ўзгаларнинг фикрларини танқидий қайта идрок этиш, ўз нуқтаи назарини асослаб бериш ва сақлаб қолиш имкониятига эга бўлишга асослангандир. Яна бу қоидага аниқлик киритадиган бўлсак, фикрлаш – бу ўқиш, ёзиш, сўзлаш ва эшитишга ўхшаш жараён. У фаол, мувофиқлаштирувчи шундай жараёнки, ўзида бирор ҳақиқат тўғрисидаги фикрларни камраб олади.

Танқидий (тахлилий) фикр шу билан аҳамиятлидир:

- ҳаётнинг мураккаб ўзгарувчанлик маъносини тушуниб етишга ёрдам беради;
- жамоанинг очиқ фикрини рағбатлантиради;
- алоқа, тушуниш ва ҳурматнинг икки томонламалигини англатади;
- шахснинг ривожланишига шароит яратиши ва бошқалар.

Таълим жараёнида танқидий (тахлилий) фикрлашнинг асосланиши:

1. Профессор-ўқитувчи ва малака ошириш таълими иштирокчи ўртасидаги ҳамда малака ошириш таълими иштирокчи билан малака ошириш таълими иштирокчи ўртасидаги ўзаро ҳурматни тарбиялайди.

2. Машғулот жараёнида малака ошириш таълими иштирокчининг ўз тажрибасидан фойдаланилади.

3. Маълум ўқув мазмуни малака ошириш таълими иштирокчининг талабларига мос ва аниқ тарзда фойдаланилади.

4. Муаммони ҳал қилишда ўқув материалларидан фойдаланилади.

5. Ҳар хил фикр ва қарашлар интеграциялашади.

6. Дастлабки шарт-шароитлар қабул қилинади ва текшириб кўрилади.

7. Малака ошириш таълими иштирокчиларнинг мустақил таълим олиши учун шароит яратилади ва уларнинг тайёргарлик даражасига мувофиқ методлар танланади.

Машғулотлар жараёнида фойдаланиладиган дидактик ўйинли технологиялар малака ошириш таълими иштирокчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш, дарслик ва кўшимча адабиётлар устида мустақил ишлаш, нутқ ва мулоқот маданиятини ривожлантириш, уларни онгли равишда касб-хунарга йўллаш, дидактик ўйин давомида вужудга келган қийинчиликларни бартараф этишда мўлжални тўғри олиш, ҳар хил вазиятларни таҳлил қилиб, тўғри хулоса чиқаришга замин ҳозирлайди.

Ўқув дастурлари талабларига мувофиқ муаммоли ёки мунозарали машғулотларнинг ташкил этилиши танқидий ва таҳлилий фикрларнинг ривожига муҳим аҳамиятга эга. Ўқув жараёнида мунозарали дарсларнинг икки хили: илмий мунозара дарслари ва эркин фикрлаш дарсларидан фойдаланилади.

Интерфаол методлар - ўзаро фикр алмашишга, ўзаро фикрларни тўлдиришга, гоҳ новербал, гоҳо вербал таъсир ўтказишга қаратилган ҳаракатлар мажмуасидир. Интерфаол методларни қўллашда ўзаро таъсир асосига қурилган интеллектуал ҳаракатлар шунчаки таъсир ёки туртки вазифасини бажариш билан чекланиб қолмайди ва ҳамкорлик субъектларини ижодий изланишга йўналтириш, номаълум ҳолатни очишга (кашф этишга) кўмак берувчи назарий-ақлий мулоҳазаларни яратиш функцияларини ҳам бажариши мумкин.

Таълим мазмунини ўзлаштиришда малака ошириш таълими иштирокчиларнинг билим савияси, ўзлаштириш даражаси, таълим манбаи, дидактик вазифаларга мувофиқ ва муносиб равишда куйидаги интерфаол методлар қўлланилади:

- ўқитишнинг кўргазмали методи;
- мустақил ишлар методи;
- муаммоли-эвристик моделлаштириш методи;
- илмий тадқиқот методлари;
- ўқитишнинг муаммоли-изланишли ва репродуктив методлари;
- ўқитишнинг индуктив ва дедуктив методлари;
- ўқитишнинг назорат ва ўзини ўзи назорат қилиш методлари.

Малака ошириш таълими иштирокчиларнинг топшириқни мустақил бажариш жараёнини зукколик билан бошқаради, эътибор билан кузатади, керак бўлганда жонли мулоқотга чорлайди. Тингловчилар мантиқий фикрлаш давомида уларнинг жонли мушоҳадаси, фикр доираси профессор-ўқитувчи томонидан изчиллик билан ҳисобга олинади ва таҳсил охирида фаол малака ошириш таълими иштирокчиларга қўйилган баллар ёки баҳоларни эълон қилади.

Малака ошириш таълими иштирокчиларда умумлашган психологик ва услубий билим, иқтидор ва кўникмаларни шакллантириш, ўз тажрибаларини танқидий нуқтаи назарданянада мустаҳкамлаш, реал ҳақиқий амалиётдаги шароитда синаш ва амалий компетенцияларни янги билимлар билан янада бойитиш мақсадида шу услубдан фойдаланилади.

Танқидий фикрлашни ривожлантириш осон иш эмас. Бу муайян ёш давридатуғалланган ва эсдан чиқарилган вазифа ҳам эмас. Шу билан бирга танқидий фикрлашга олиб борадиган тугалланган йўл ҳам йўқ. Аммо танқидий фикрловчиларнинг шаклланишига ёрдам берувчи муайян ўқув шароитлари тўплами мавжуд.

Танқидий фикрлаш тажрибасини эгаллаши учун малака ошириш таълими иштирокчиларга вақт ва имконият бериш зарур, яъни;

- малака ошириш таълими иштирокчиларга фикр юритиш учун имконият бериш;
- турли-туман ғоя ва фикрларни қабул қилиш;
- малака ошириш таълими иштирокчиларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш;
- ҳар бир малака ошириш таълими иштирокчининг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига унинг ўзида ишонч ҳиссини уйғотиш;
- танқидий фикрлашнинг юзага келишини қадрлаш лозим.

Шу муносабат билан малака ошириш таълими иштирокчилари:

- ўзига ишончни орттириш, ўз фикри ҳамда ғояларининг қадрини тушуниш;
- таълим жараёнида фаол иштирок этиш;
- турли фикр ва ғояларни эътибор билан тинглаш;
- ўз ҳукмларини шакллантиришга ва ундан қайтишга тайёр туриши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, малака ошириш таълими иштирокчиларнинг танқидий (таҳлилий) фикрини ривожлантириш таълимнинг ушбу тури ўқув-тарбия жараёнида камол топтирувчи ҳамда тарбияловчи принципларни амалга оширишда ва малака ошириш таълими иштирокчиларнинг ўзини ўзи бошқаришида муҳим рол ўйнайди.

MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASHNI SAMARALI SHAKLLARINI AMALIYOTGA JORIY ETISHNING TASHKILY METODIK ASOSLARI

**Norbekov D.,
JDPI huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Yurtboshimiz tashabbusi bilan qabul qilingan bir qator dasturlarda, amaldagi hujjatlarda mamlakatimizda o'sib kelayotgan avlodni aqlan, ruhan va jismonan kamol toptirish yo'lida beqiyos ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa bu sohada o'qitish sifati va samaradorligini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalar haqidagi bilimlarga ega bo'lgan kadrlar yetishtirilishiga katta e'tibor berilmoqda. Shu boisdan, ta'lim tizimining rivojlantirishiga qaratilgan vazifalarni amalga oshirish, ta'lim muassasalari, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlashning oldida turgan maqsadlarga erishish maorif sohasidagi pedagogik xodimlarning birgalikda samarali faoliyat olib borishini nazarda tutadi.

Ta'lim samaradorligini oshirish, davlat ta'lim standartlarining bajarilishini ta'minlash, ularni pedagogik jihatdan sifatli ko'rsatkichga ega bo'lishni ta'minlashda zamonaviy pedagogik texnologiya hal qiluvchi omil bo'la oladi. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning o'rinli qo'llanishi, mashg'ulotlarning qiziqarli tarzda tashkil etilishida olib kelishi bilan birga o'quv materiallarining chuqur o'zlashtirishiga keng imkoniyat yaratadi. Yangi ta'lim tizimini yasash, pedagogik jarayonlarga ta'limning zamonaviy texnologiyalarini kiritish, yoshlarni mustaqil ijodiy ishlashga, erkin fikrlashga o'rgatish hozirgi davr talabi ekan, uni ta'lim-tarbiya bilan uzviyligini ta'minlash bugungi kun vazifasidir.

Pedagogik texnologiyani o'quv jarayonida qo'llash jahon amaliyotida keng tarqalmoqda. Pedagogik texnologiya tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa nuqtai nazarlardan yondashish lozim. O'qitish jarayonini samarali va natijali bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilgan interfaol usullar va o'qitish texnologiyalarning barchasi ta'lim muassasalarida qo'llanib, ijobiy natija bermoqda.

Dars jarayoni murakkab ijodiy mashg'ulotdir. Uning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilarning faolligiga bog'liq. Ularning faollashtirishi uchun o'yin, bahs, suhbat, musobaqa, sayohat, konferensiya, davra suhbat, rolli o'yinlarni qo'llash, kitob bilan ishlash, kompyuter mashg'ulotlariga ko'proq vaqt ajratish kerak.

Bugungi davrda "O'qituvchi-ta'lim-o'quvchi" tizimida yangilik yasash uchun o'qituvchi har bir dars mashg'ulotini o'quvchini o'z ustida ishlashga, doimo izlanishga undovchi ehtiyoj darajasiga ko'tarmogi lozim.

Shu asosda, yurtimizning ilg'or pedagoglar tajribasidan misollar keltirish o'rinlidir:

Darsning 1-bosqichida muammoli kirish suhbat tashkil etilib, o'quvchilar faollashtiriladilar.

2-bosqichda darslikdagi mavzuga doir mashqlar shartiga asosan bajariladi.

3-bosqichda maqolasevarlar bahsi uyushtiriladi. Bunday yondoshuv o'quvchilarni tezkorlikka o'rgatadi. Maqollar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

4-bosqichda matn yaratish mashqi o'tkaziladi. O'quvchilarga shifokorlik, yo o'qituvchi, tikuvchilik kasblari haqidagi matn yaratish topshiriladi. Bu bosqichda kasblar haqida o'quvchilarning turlicha qarashlari aniqlanadi.

5-bosqichda test topshiriqlari ustida ish olib boriladi.

Yana bir ilg'or, samarali tajribani misol keltirmoqchimiz:

«Keys-stadi» usuli

«Keys-stadi» inglizcha so'z bulib (case-aniq vaziyat, hodisa, study-o'qitish). Bu uslub aniq vaziyat, hodisaga asoslangan o'qitish uslubi hisoblanadi.

«Keys-stadi» usuli bo'yicha ishlash quyidagicha tashkil etiladi:

1. Yakka tartibda ishlash (umumiy vaqtning 30%)

- vaziyat bilan tanishish (matn yo so'zlab berish);
- muammolarni aniqlash;
- axborotni umumlashtirish;
- axborotning tahlili.

Guruhda ishlash (umumiy vaqtning 50%)

- muammolarni, dolzarbligi bo'yicha ketma-ketligini aniqlash;
- muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish;
- har bir yechim yo'llarini ishlab chiqish;
- har bir yechimning afzal va zaif jihatlarini belgilash;
- muqobil yechimlarni baholash.

Yakka tartibda va guruhda ishlash (umumiy vaqtning 20%)

- muqobil variantlarni qo'llash imkoniyatlarini asoslash;
- hisobot va natijalar taqdimotini tayyorlash.

“Mantiqiy zanjir” usuli o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini oshiradi, og'zaki nutqini, ongli o'qish malakasini rivojlantiradi. Bu usul matn bilan ishlashda qo'l keladi. Biror bir matn qismlarga ajratiladi. O'quvchilar guruhlarda yoki yakka holda matnni qayta o'qib chiqadi (o'qituvchi oldindan matnni qismlarga ajratib, kesib qo'yadi). Bunda albatta, notanish matnning mantiqiy davomiyligiga e'tibor qaratiladi. Shuning uchun mantiqiy zanjir deyiladi. Bu usuldan she'riy asarlarni o'rganishda, uy vazifasini so'rashda ham foydalanish mumkin.

O'quv jarayonida kadrlar tayyorlash va ularni malakasini oshirishning samarali va natijali bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilgan interfaol usullar va o'qitish texnologiyalarining turlari ta'lim muassasalarida qo'llanib kelinmoqda va ijobiy natijalar bermoqda. Shuningdek, barcha pedagoglar o'z fanlarini o'qitishda eng samarali zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta bilsalar, sohadagi yangiliklarni o'rganish orqali o'z kasbiy mahoratini muntazam oshirib borsalar, ilg'or tajribalarni amalga keng joriy etishlari, ularni qo'llashlari oson kechadi.

DIATSETAT SELLULOZA (DAS) ASOSIDA GAZ-SEZGIR MATERIALLARNING BA'ZI GAZLARGA SEZGIRLIGINI TADQIQ ETISH

**Egamkulova L., Haitova M., Eshmurodova G., Tillayev S.,
SamDU o'qituvchilari**

Turli gazlar miqdorini tezkor, ishonchli, aniq hamda avtomatik aniqlash uchun, xossalari yaxshilangan, analitik tavsiflari yuqori gaz sezgir materiallar olish orqali ekologik, iqtisodiy hamda ijtimoiy masalalarni hal etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi [1].

Tadqiqotning maqsadi DAS asosida gaz sezgir materiallar olish, ularni fizik-kimyoviy usullarda tadqiq etish, ba'zi gazlarga nisbatan sezgirliги, katalitik, adsorbsion xossalari singari asosiy parametrlarini o'rganishdan iborat etib belgilangan.

Tadqiqot obyekti sifatida DAS asosidagi, turli metall oksidlari qo'shilgan materiallar tanlandi, tadqiqot predmeti esa ushbu materiallarning ba'zi gazlarga nisbatan sezgirliğini o'rganish olingan. DAS termoplastik polimer hisoblanib, muhim fizik xossasi suvga erimasligidir [2, 3].

Dastlab, TEOS hamda DAS ning eritmasini tayyorlash uchun tetraetoksisilanni qayta haydash usuli bilan tozalandi. Harorat to 170 °C ga qadar birinchi fraksiya yig'ib olindi. So'ngra DAS eritmasini tayyorlandi. 100 ml li kolbaga 38 ml sirka kislotasi quyilib, 2 gr DAS eritildi. Og'zi berkitilgan idishda bir sutkaga qoldirildi. Mexanik aralashmalardan tozalash uchun Shotta filtridan o'tkazildi. Hosil bo'lgan DAS ning 5%li eritmasi zol-gel jarayonni olib borish uchun ishlatildi. Shundan so'ng DAS/kremnezem gibridd materiallar olish uchun tajribalar olib borildi.

Diatsetilsellyuloza (DAS) kuchli qutblangan guruhning mavjudligi sababli juda qutblangan erituvchilardagina eriydi va ushbu eritmalar sovutilganda gel hosil qiladi. Tajribalarda DAS ning ushbu xossasidan foydalanib, turli erituvchilar: dimetilformamid (DMFA), dimetilsulfooksid (DMSO), konsentrlangan sulfat kislotasi erituvchilar muhitida erishi o'rganildi.

Konsentrlangan sulfat kislotasi muhitida temperatura ta'sir ettirilmasada tezda erib ketdi, lekin bu erituvchidan foydalanish olingan materiallarning elektrofizik xossalari o'zgarishiga olib keladi. Shuning uchun DMFA va DMSO erituvchilardan foydalanildi. DMSO muhitida 80°C da 15 minut davomida qizdirildi. DMFA muhitida esa 30°C da 10 minutda qizdirildi. DMSO ga nisbatan DMFA tez va oson eridi. Olingan eritmalar sovutilganda ma'lum vaqtdan so'ng gel hosil bo'ldi.

Olingan materialning elektr o'tkazuvchanligi, gazlarga nisbatan selektivligi, katalitik xossalari talab darajasida bo'lishi uchun turli ligerlovchi qo'shimchalar – asosan turli metallarning nitrat, xlorid singari tuzlari eritmaları qo'llanildi.

Olingan eritmalar qo'shilgan tuzning tabiatiga qarab qizil-qo'ng'ir, yashil- qo'ng'ir, sariq- qo'ng'ir rangda bo'ldi. Tayyorlagan eritmaları 40 minut davomida mishelka yordamida yaxshilab aralastirildi. Aralastirilgan eritmaları gelga aylanish uchun ma'lum vaqt tindirilib qo'yildi. Bunda eritmalar turli vaqt davomida gelga aylanganligini ko'rdik. Eritmalarning gelga aylanishi 1 sutkadan 1 haftagacha davom etdi.

DAS ning elektr o'tkazuvchan shaklini olish uchun termik ishlov berildi. Buning uchun oligan materiallar quritish shkafi (Memmert GmbH + Co. KG) da temperaturaning 150°C va 200°C da havo o'tkazib turgan holda 12-14 soat mobaynida termik ishlandi.

Olingan materiallarning ba'zi gazlarga nisbatan adsorbsion xossalari tekshirildi. Tarkibida $TiCl_3$ bo'lgan 1:2 va 1:10 nisbatdagi materiallarning ba'zi gazlarga nisbatan adsorbsion xossalari tekshirildi.

Olingan gibridd materiallarni tuzilishi va strukturasi IQ spektroskopiyasi usulida o'rganildi. Sintez qilingan gibridd namunalarning va ularni solishtirish uchun toza kremnezem, dastlabki sellyuloza diasetati IQ spektrlari olindi. Olingan natijalarga ko'ra, kimyoviy jarayonlar to'g'risida xulosa qilish mumkin. Tadqiqotlar O'zMU Kimyo fakulteti fizikaviy kimyo kafedrasida tadqiqotchilari bilan hamkorlikda olib borildi.

DAS va kremnezyom to'rtinchi makromolekulalari o'rtasidagi molekulararo vodород bog'lari tufayli sodir bo'ladi. OH guruhlarining sababli yuzaga keladigan tebranishlar uchun xos bo'lgan 3100-3700 cm^{-1} chiziq intensivligi e'tiborga loyiq, gibridd diasetatkremnezyomli materiallarda chiziq intensivligi va kengligi biroz ortgan bo'ladi.

DAS, DAS/TEOS asosidagi materiallar IQ-spektrlari tahlili natijasi nanodispers kremnezem va DAS makromolekularining asetat guruhlarida o'zaro ta'sirlar sodir bo'lishi haqida xulosa qilishga imkon beradi.

Materiallarning ba'zi gazlarga nisbatan adsorbsion xossalari o'rganildi. Material tarkibiga qo'shilgan metallar turiga qarab, metan, ammiak va is gazining adsorbsiyasi turlicha bo'lishligi kuzatildi.

Tajribalar natijasida bir necha metallar oksidlaridan iborat katalitik sistemalar o'rganildi, nanokompozit katalitik qatlamliligi metanni havoda kislorod bilan oksidlashdagi faolligi yuqori ekanligi aniqlandi. Olingan katalizatorlar past temperaturalarda ham yuqori faollik bilan metanni oksidlashi mumkinligi, uning g'ovakligi, sirt yuzasining yuqori ekanligi kuzatildi.

MATEMATIKA DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT - KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

**Hayitmuradov Sh., Ishonkulov A – SamDU huzuridagi
XTXQTMOHM o'qituvchilari**

Hozirgi kunda ta'lim mazmuni va sifati jamiyatning dolzarb masalalari va ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rilmogda. Ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmogda, ta'lim-tarbiya jarayonida yangi axborot texnologiyalarini joriy etish masalasi ommalashmogda. Shuning uchun ham axborot texnologiyalarining taraqqiyotimizning asosiy tarmoqlaridan biri bo'lgan ta'lim jarayonining jadal rivojlanib borishida o'rni va samaradorligi beqiyosdir. Chunki axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalari ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini oshirish jarayonida uning barcha imkoniyatlari va tashkillashtirish usullarini butunlay o'zgartirib yubordi. Shu sababli bugungi kunda barchamiz o'qitish tizimida «ilg'or pedagogik texnologiyalar» yoki «innovation texnologiyalar» atamasini ishlata boshladik.

Hozir kunda umumta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari bilan jihozlanmogda. Bu esa, o'qituvchi-pedagoglarning o'z mehnati faoliyatiga yangicha yondashuvini, dars berish jarayonida zamonaviy innovation texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurligini talab etadi. O'quv jarayonida innovation texnologiyalarning joriy etilishi, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga ularning dars jarayonidagi o'rni, vazifalari va rolini o'zgartiradi. Shu bilan birga innovation texnologiyalar ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarining zamonaviy metodlarini, usullarini va dasturiy vositalarini tatbiq etish bo'yicha yanada kengroq imkoniyatlarni yaratib bermoqda.

Umumta'lim maktablarida matematika fanini o'qitish jarayonida juda katta miqdordagi axborotlarni to'plash, o'zlashtirish, qayta ishlash, o'z o'rnida qo'llay olish va uzatish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun unda an'anaviy usullar bilan birga innovation texnologiyalardan, shu jumladan axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish zaruriyati paydo bo'ladi. Axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib o'qitish jarayonini qiziqarli olib borish, har bir talabaga individual yondashish imkonini beradi. Axborot texnologiyalari vositalari orqali o'qituvchi va o'quvchilar matematika faniga doir juda ko'p miqdordagi axborotlarni olish va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Matematika fanini o'qitish samaradorligini ta'minlash maqsadida innovation texnologiyalarni joriy qilish, darslarni yangi interfaol usul va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda o'tkazish, jumladan, multimedia, masofadan o'qitish, Internet texnologiyalaridan foydalanish, kompyuterlashtirilgan

anjumanlar o'tkazish, multimediali elektron qo'llanma va darsliklarni yaratish va ulardan darslarda bevosita foydalanish o'z samarasini beradi.

Hozirgi vaqtda o'quv jarayonining barcha jabhalarida, shu jumladan matematika fanini o'qitish jarayonida elektron o'quv adabiyotlarini qo'llash, ko'plab axborot va kommunikasion texnologiyalarining, shu jumladan dasturiy jihozlash vositalarining keng imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Dasturiy jihozlash vositalari – amaliy dasturiy jihozlar bo'lib, ular o'qitish jarayonining barcha sohalarida dasturiy tizimlarni yaratish, tayyorlash, tashkiliy materiallarni va ma'lumotlarni jamlash, grafik yoki animasiyalarni qo'shish va namoyish uchun mo'ljallangan.

Matematika fanini o'qitishda multimedia texnologiyalaridan foydalanishda darsni tashkil etishning turli uslublari va texnologiyalaridan foydalanish kerak bo'ladi. Buning uchun o'quvchilarning o'quv va kompyuter sinflarida, o'qitishning texnik vositalari xonasida, uslubiy kabinetda, kutubxonalarda amaliy shug'ullanishlarini tashkillashtirish lozim.

Matematika fanini o'qitishga mo'ljallangan multimedia darsliklari amaliy va tajribadan o'tgan bo'lishi bilan birga, o'ziga xos xususiyatlarga, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan o'quv materiallarining tasvirlanish formasiga va ko'rinishiga bog'liq bo'ladi. Ular faqatgina misol va masalalar yechish, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish jarayonidagina emas, balki butun o'quv jarayonida o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi lozim. Bunday multimedia o'quv qo'llanmalari matematik formulalar va teoremlar isboti tizimidan, mustaqil o'rganish uchun murakkab nazariy materiallardan tuzilgan bo'ladi. Dars o'tish jarayonida slaydlarda axborotlarni istalgan shaklda va ko'rinishdagi matn, grafika, jadval va diagrammalar shaklida tashkil etish va namoyish qilish mumkin bo'ladi.

Interfaol multimediali ishlanmalar turli xil axborotlarni – matn, statik va dinamik grafika, video va audio yozuvlarni integrasiyalash imkonini beradi. O'quvchini dars jarayonida faolroq va diqqatliroq bo'lishga o'rgatadi, chunki axborotlar ma'lum bir harakatli amallarga mos javoblar asosida bayon qilinadi.

Bundan tashqari MS Office dasturlari matematika darslarini tashkil etishda ko'rgazmali qurollarni yaratish, jadvalli ma'lumotlar bilan ishlash, materiallarni namoyish ko'rinishida berish, ma'lumotlar bazasini yaratish imkonini beradi. MS Excel dasturidan foydalanish dars jarayonini axborot texnologiyalari asosida amaliy misol va masalalar asosida tashkil etish uning samaradorligi oshirish, o'quvchilarni o'quv materiallarini mukammal o'zlashtirishi va egallashiga, ularning mazmuni va mohiyatini uzoq vaqt esda saqlab qolishiga, bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashiga imkon beradi.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ

Гайназарова Г.А.,

А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТМОИ таянч докторанти

Айни пайтда узлуксиз таълимнинг илк бўғини бўлган мактабгача таълим тизимида фаолият юритаётган тарбиячилар фаолиятини такомиллаштириш, малака ошириш жараёни мазмунига энг илғор, ноёб ғояларни татбиқ этиш борасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш кечиктириб бўлмайдиган масала ҳисобланади. Малака ошириш тизимида ўқитишнинг мазмуни ва усулларини янгилаш сифатли таълимга эришишга кафолат беради. Малака ошириш таълими мазмунини ўзгартириш, янгилаш тарбиячиларнинг касбий компетенциясини ошишига ёрдам беради. Аниқса тез ўзгараётган бугунги даврда тарбиячиларда мактабгача таълим жараёнига илм-фандаги янгиликларни жорий этиш, илғор тажрибаларни қўллаш эҳтиёжи ортиб бормокда.

Мактабгача таълим тизимидаги замонавий муаммолар тарбиячидан янгича касбий ва шахсий сифатга эга бўлишни, тизимли ижодий тафаккурни, ахборот, коммуникатив маданият, рақобатбардошлик, лидерлик сифатлари, ҳаётини интилиш ва ўзига бўлган юқори ишонч, ўзининг ижобий имиджини яратиш кўникмаси, ўз фаолиятини англаган ҳолда таҳлил қилиш қобилияти, ҳар қандай шароитда мустақил равишда ҳаракат қила олиш, соғлом турмуш тарзига риоя этиш, барқарор ҳиссиётга эга бўлиш кўникмасига эга бўлишни тақозо этади.

Мактабгача таълимда янгича ижодий соғлом муҳит яратиш учун таълим-тарбия мазмунини янгилаш, тарбиячиларнинг касбий фаолиятини оширишнинг асосий жиҳатларини аниқлаш, малака ошириш жараёнида уларнинг касбий-педагогик квалификациясини янгича усулларда ташкил этиш зарур.

Педагогик кадрлар сифати-мактабгача таълим тизимида энг зарур компонент ҳисобланади. Чунки, қолган барча компонентларни амалиётга татбиқ этиш таълим тизимини қандай ташкил этилганига боғлиқ.

МТМ тарбиячиларининг асосий вазифаси илғор педагогик технологиялар асосида ўсиб келаётган ёш авлодни мактаб таълимига тайёрлашда уларни замонга мос равишда фикрлашга, тафаккур қилишга ўргатишдан иборат.

Малака ошириш жараёнида бир қанча муаммоларга эътибор қаратиш лозим. Яъни улар:

- Илмий янгилик ва ахборотлар ҳажмини ўсиб бориши;
- Технология ва техника соҳасини юксалиб бориши ҳамда ривожланиши;
- Фан, ишлаб чиқариш ва таълим интеграцияси;
- Глобал муаммоларни чуқурлашиб бораётганлиги яъни иқтисодий, демографик, сиёсий ва экологик.

Педагогик қарашлар борасида таҳлиллар шуни кўрсатадики, педагогнинг нуқтаи-назари, қарашлари онг ва фаолият бирлигини таъминлайди. Олимлар педагог шахсининг қарашлари интегратив сифатлардан бири бўлиб, унинг ички ҳолати ташқи касбий фаолиятда намоён бўлишини тадқиқ қилганлар.

Тарбиячиларнинг малакасини ошириш жараёнида қуйидаги педагогик шарт-шароит яратилиши мақсадга мувофиқдир:

- *ижтимоий-ҳуқуқий;*
- *истиқболли-мақсадли;*
- *эҳтиёжли-стимулли;*
- *коммуникатив-ахборотли.*

Юқорида келтирилган педагогик шароитлар тарбиячиларда таълим олиш жараёнида эркинлик, мустақил фикрни баён этиш, педагогик фаолиятини самарали ташкил этишга бўлган эҳтиёжни қондиришни таъминлайди.

Шунингдек, малака ошириш жараёнида тарбиячиларнинг касбий маҳоратини қуйидаги асосий компонентлар орқали ривожлантирилишга эришиш мумкин.

1. Махсус ва касбига оид янги билимлар бериш.
2. Илмий билим олиш эҳтиёжини қондириш.
3. Мулоқотчанлик қобилияти, кўникма ва малакасини бойитиш.
4. Ташкилотчилик қобилияти ва бошқарув фаолияти кўникмасини шакллантириш.
5. Инсонпарварлик ва шахсий сифатларини янада кенгайтириш.

Тарбиячи доимий равишда ўзини рефлексия қилиши лозим. Ўзининг педагогик фаолиятини таҳлил қилиши сифатли таълимни ташкил этишини кафолатлайди.

Тарбиячилар малакасини оширишда турли хил ўқитиш усуллари ва шаклларида фойдаланиш мумкин: диалог шаклидаги маъруза, муаммоли маъруза, амалий машғулотлар “кичик гуруҳларда ишлаш”, семинар-интервью, ижодий семинар, семинар-пресс-конференция, ўйинли технология (ишчанлик ва ролли ўйин), муаммоли вазият методи, гуруҳли мунозара («ақлий хужум»), тренинг, илмий-амалий конференция, ўз устида ишлаш.

Кузатишлар ва тажрибаларимиз шуни кўрсатадики, тарбиячиларнинг касбий малакасини нафақат малака ошириш институтида балки, мактабгача таълим муассасасида, ўз устида ишлаш орқали, туман миқёсидаги семинар ва конференцияларда ошириш лозим.

Мактабгача таълим муассасасидаги методик ишлар тарбиячиларнинг узлуксиз таълимнинг ягона тизими бўлиб, уларнинг касбий малакаларини ошишини таъминлайди. Методик ишлар негизида мактабгача таълимда илғор тажрибалар ва ўзаро таҳлиллар асосида тарбиячиларнинг педагогик маҳорати ортади, уларда ижодий потенциал ривожланади ва кенгайди, таълим сифатига эришишдаги энг оптимал натижалар бўйича ўзаро тажриба алмашинади.

Малака оширишда ҳар бир тарбиячига шахсга-йўналтирилган стратегия ҳамда индивидуал ва дифференциал ёндашув уларнинг касбий компетентлик даражасига боғлиқ равишда амалга оширилади.

МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИНИНГ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Сабирова Н.,

УрДУ ҳузуридаги ХТХҚТМОҲМ кафедраси мудири

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришган дастлабки йиллардан бошлаб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий маънавий соҳадаги ўзгариш ва ислохотлар билан бирга ҳаётимизни ҳал қилувчи муҳим масалалар қаторида таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, унинг узлуксизлигини таъминлаш, илғор педагогик технологияларни жорий этиш ва таълим самарадорлигини ошириш учун муҳим ишлар амалга оширилмоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг ноёблигини унга шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, илм-фан, ишлаб чиқариш кабиларнинг асосий таркибий компонентлар сифатида киритилганлиги, ҳар бир компонентнинг тўлақонлиги, тутган ўрни ва роли аниқ белгиланганлигини уларнинг ўзаро таъсир механизмлари, бош мақсад — рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлаш ишига стратегик йўналтирилганлиги сингари фазилатлар таъмин этади.

Шахс кадрлар тайёрлаш тизимида истеъмолчи сифатида ҳам, умумтаълим хизматларининг яратувчиси сифатида ҳам иштирок этади. Умумтаълим хизматлари истеъмолчиси сифатида шахсга давлат таълим стандартлари томонидан сифатли таълим ва касб-ҳунар тайёргарлиги кафолатланади.

Таълим хизматларини амалга оширувчи сифатида эса шахс муносиб даражада малака эгаллагандан сўнг, билим ва тажрибаларини таълим жараёнида янги авлодга ўргатиш, моддий ишлаб чиқариш, илм-фан, маданият ва маиший хизмат соҳаларида фаолият кўрсатиш билан шуғулланади.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели илм фанни ҳам катта аҳамиятли компонент сифатида ўз ичига олади.

Бунда илм-фаннинг: табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятларига оид янги фундаментал ва амалий билимларини шакллантириш, ўрганиш, кенг ёйиш ва кадрлар тайёрлаш тизимида фойдаланиш учун энг муҳим янги илмий натижаларни марказлаштириш;

– юксак малакали илмий ва педагогик кадрлар тайёрлаш;

– кадрлар тайёрлаш жараёнининг илмий-тадқиқотлар инфраструктурасини яратиш, турли соҳалар бўйича таълим-ахборот тармоқларида фойдаланиш учун маълумотлар базаларини шакллантириш;

– мамлакат илм-фанининг умумжаҳон илм-фани билан интеграциялашуви, ҳозирги замон илм-фани ва технологияларининг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш учун халқаро илмий ютуқлар ва кадрлар алмашинувини йўлга қўйиш каби фазилатлар назарда тутилади.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг янги стратегияси илм-фаннинг мазкур тизимда тутган ўрни ва ролини тубдан қайта кўриш, унинг функция ва вазифаларини аниқ белгилаб бериш заруратини илгари сурди.

«Малака ошириш тизими умумий ҳолда қуйидагича кўринишдаги тузилишга эга: Мустақил ўқиб ўрганиш - мактаб ўқув предмети методик комиссияси - туман методик кабинети - вилоят ўқитувчилар малакасини ошириш институтлари - халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш марказий институти»³⁷. Ж.Ғ. Йўлдошев фикрича, ҳозирги замон талабларига мувофиқ малака ошириш тизими олдида қуйидаги муаммолар турибди:

1. Педагогик кадрларнинг психологик - педагогик тайёргарлик даражасини имкон қадар ошириш;

2. Педагогик кадрлар малакасини ошириш жараёнида диққат-эътиборни тингловчиларнинг педагогик-психологик жиҳатларини оширишга қаратиш;

3. Ўқитувчиларнинг маҳоратини тарбиячи сифатида такомиллаштириш ва шу кабилар.

³⁷ Юлдашев Д.Ғ. Системм повншения квалификации педагогических работников.-Т.: Шарқ, 1996. - 18 с

В.Н.Сапуновнинг фикрича³⁸ - том маънодаги ижодий изланувчи мутахассисни таркиб топишида унинг хоҳиш - истагини ҳисобга олиш муҳим омил ҳисобланади. Шунинг учун малака оширишда тингловчилардан нима мақсадни кўзлаб малака ошириш курсига келганликларини билиб олиш ва уларнинг хоҳиш-истакларига биноан таълим-тарбия ишини ташкил этиб ўтказиш юқори сифат кўрсаткичи ва самара беради деган фикрдамиз. Малака ошириш - бу узлуксиз таълимнинг шундай босқичи, у аввал олинган ўзлаштирилган касбий билим, кўникма ва малакалар устига мўлжалланган, яъни ақлий фаолиятнинг энг юқори чўққиси, сарагини саракка, пучагини пучакка ажратадиган жараёндир.

Малака ошириш педагогикаси шу билан бирга меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан ишлашни ўргата олиш, экологик ва бошқа глобал муаммоларга назарий ва амалий жиҳатлардан ёндашувда ўрнатилган кўрсатиш, раҳбарлик лаёқатига эга бўлиш ва бошқаларга ўргатиш умумий тафаккурни бойита олишни билиш ва намуна бўлиш; педагогик технологияларни, компьютер, интернетга алоқадор билимлар эгаллаш; илмий салоҳиятни такомиллаштириш ва шу асосда турли вазиятлардан маҳорат билан чиқиб кетиш; педагогик фаолиятга масъулият, фаоллик билан ёндашишгина эмас, балки унда ташаббускорлик ва ташкилотчилик ролини бажариш; билим, кўникма ва малакаларга танқидий муносабатда бўлиш ҳамда шу асосда ўзининг креатив ва когнитив қобилиятини ривожлантириш қабиларни ўргатади.

Я.Я.Юрченко шахсий тажрибаларига биноан малака ошириш жараёнида тингловчиларни фаоллаштиришда қуйидаги методик усуллардан фойдаланиш юқори самара беришини таъкидлаган³⁹:

- ўрганилаётган ўқув материалларини долзарблаштириш;
- муҳим ўқув материалга тингловчилар диққат-эътиборини тортиш;
- тингловчиларда ўз фикр - мулоҳазаларини айтиш ва унинг тўғрилигини химоя қилишга шарт-шароит яратиш;
- ўзлаштирилган материални илмий-амалий жиҳатдан баҳолашга ундаш;
- ўрганилаётган мавзу, муаммога бағишланган манбаларни мунтазам равишда кўрсатмани тарғиб этиш ва шу қабилар.

О.М. Фридманская Олмониядаги малака ошириш тизимини тадқиқ этиб, унинг ўзига хос хусусиятларини қуйидагича ёритади: Олмония малака ошириш курсларида тингловчиларнинг нисбатан кўп вақтлари мустақил ишларга, яъни семинар ва амалий машғулотларга ажратилади. Кўпчилик педагоглар ўзларининг таътил пайтларида олий ўқув юртларига жалб этилиб, бир-икки ҳафта муддат ичида махсус илмий - методик мажмуалар ва муаммоларни муҳокама этадилар, семинарларда иштирок этадилар, янги илмий тадқиқот ишларининг натижалари билан танишадилар ва лабораторияларда мустақил равишда тажриба - синов ишларини олиб борадилар⁴⁰.

Ҳар бир ўқитувчи ўзи ишлаб турган малака ошириш тизимида педагогик жамоанинг аъзосидир. Ўқитувчи дарс беришдан ташқари, малака ошириш тизимидаги оммавий ишлардан бирини бажаради, бу соҳада яхши натижаларга эришиб, бошқаларга намуна кўрсатишини ўзига мақсад қилиб олади.

Ўқитувчи маслаҳатчи, йўл - йўриқ кўрсатувчи кишидир. Илғор замонавий ўқитувчиси жамоатчидир. Ҳар бир ўқитувчи муайян педагогик жамоанинг аъзоси сифатида ҳаракат қилар экан, мактабдаги таълим ва тарбия ишларидаги барча умумжамоа ишига ўз улушини қўшмоғи лозим.

³⁸ Сапунов В.Н. О роли факультетов повышения квалификации педагогов. Вестник высшей школы, 1988, №3.-40-41 с.

³⁹ Юрченко Я.Я. О приёмах активизации познавательной деятельности, Вестник высшей школы, 1998, №3.-37-39 с.

⁴⁰ Фридманская О.М. Система повышения квалификации в Германии. Сов. Педагогика, 1984, №1.-12-13 с.

TA'LIMDA ZAMONAVIY INNOVATSION AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ULANING IMKONIYATLARI.

**Xujakulov Sh., Turapov V. SamDU huzuridagi
XTXQTMOHM MO'HM bo'limi xodimlari**

Ta'limda o'quv jarayonini tashkil etishda innovatsion texnologiyalarning roli kun sayin ortib bormoqda. Masofaviy texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta'limning imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bugungi kunda Yer kurrasining istalgan joyidan turib, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatidan foydalangan holda ta'lim olish mumkin. Zero an'anaviy ta'lim o'z mavqeini saqlab tursa ham, keyingi paytlarda masofaviy o'qitish texnologiyalari kundan-kun ommaviylashib bormoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda yangi jahon axborot-ta'lim muhitiga integrallashishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi barpo etilmoqda. Bu ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnik imkoniyatlarga javob beradigan sezilarli o'zgarishlar bilan kuzatilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim sohasiga kirib kelishi ta'lim usullari va o'qitish jarayonini yangicha yondashuv asosida tashkil etish shakllarini sifatli ravishda qulaylashtirib, o'zgartirish imkonini bermoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonining eng muhim qismidir. Elektron yoki masofaviy ta'limning yangi bosqichida nafaqat axborot texnologiyalarini qo'llash, balki elektron shakldagi ta'lim manbalarini bilan ta'minlashni ko'zda tutiladi. Elektron va masofaviy texnologiyalar — ta'limning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari qo'llangan variantlaridir.

Elektron ta'lim (E-Learning) — avval «Elektron ta'lim» atamasi kompyuter yordamida o'qitish deb tushunilgan, biroq axborot texnologiyalari rivoji bilan bu tushuncha yanada kengaytirildi. Bugungi kunda elektron ta'lim ko'pgina ta'lim texnologiyalarini qamrab olmoqda, ularni shartli ravishda, 2 xil turga, ya'ni sinxron va asinxron turlarga bo'lish mumkin.

Sinxron elektron ta'lim — masofaviy ta'lim hisoblanadi, lekin bu real vaqtda amalga oshiriladigan ta'limdir. U oddiy kunduzgi ta'limga o'xshaydi, farqi shundaki, ishtirokchilar bir-biridan uzoq masofada bo'ladi. Kundan-kunga keng tarqalib borayotgan vebinarlar mazkur ta'lim shaklining eng yorqin ko'rinishidir. Ma'ruzalarni tashkillashtirishda maxsus dasturiy ta'minotlar qo'llaniladi.

Asinxron elektron ta'lim — bu talaba barcha kerakli ma'lumotni onlayn-manbalardan yoki elektron axborot tashish vositalari (CD, DVD yoki flash-kartalar)dan olishi va materialni o'zlashtirish sur'ati va jadvalini o'zi mustaqil tashkil etishdir. Asinxron elektron ta'lim tizimiga barcha turdagi CD-kurslar va elektron o'qitish kurslari, ostkastlar vaskrinkastlar kiradi. Bugungi kunda elektron ta'lim ko'pchilik OTM larda ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolgan, u shuningdek, malaka oshirish kurslarini tashkil etishda ham o'z o'rnini topgan.

Masofaviy ta'lim texnologiyalari — masofaviy ta'lim bu E-Learningga qaraganda kengroq tushunchadir, u interfaol mustaqil ta'limning va qo'llab-quvvatlashning intensiv maslahat sintezi hisoblanadi. Shunday qilib, elektron ta'lim masofaviy ta'limning bir bo'lagi hisoblanadi. Masofaviy ta'lim asosiy o'quv materialini tinglovchilarga yetkazib berish va o'quv jarayonida o'quvchi va tinglovchi orasida interfaol ishlashni ta'minlaydi. Bunda qo'llanmalarni yetkazib berish kompyuter va Internetsiz ham amalga oshirilishi mumkin.

Masofaviy ta'limning afzalliklari: Masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishning juda ko'p ijobiy tomonlari mavjud.

Yashash joyidan turib, o'qish imkoniyati — chekka qishloqlarda yashovchilarda katta shaharlarga borib, universitetga kirib-o'qish imkoniyati har doim ham bo'lavermaydi. Masofaviy ta'lim texnologiyalari ularga o'z shahridan ketmasdan turib, o'qish imkoniyatini yaratib beradi.

O'qish va ishni birga qo'shib olib borish — tinglovchilar ishdan ajralmagan holda ta'lim olish imkoniga ega bo'ladilar, bu, ayniqsa, malaka oshirish yoki ikkinchi oliy ma'lumot oluvchilarga juda qo'l keladi.

Respublikamiz ta'lim muassasalarining barcha bo'g'inlarida takomillashgan tamoyillarga asoslangan yuqorida keltirilgan tizimlarni joriy etsak, o'ylaymanki ta'lim jarayonida olib borilayotgan islohatlarning namunali, samarali ijrosining bir bo'lagi bo'lib xizmat qiladi.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА МОДУЛДАН ФЙДАЛАНИШ

Холикова Н.,
ТВ ХТХҚТМОҲМ ўқитувчиси

Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларини олий таълим замонавий муаммолари ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, математика фанларини ўқитишнинг муаммоларини аниқлаш, таҳлил этиш ва баҳолаш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш; олий таълим тизими педагоглариининг касбий тайёргарлиги сифатини орттириш; педагогик фаолиятда ташаббускор бўлишга ўргатишдан иборат.

“Олий таълимда математика фанларини ўқитиш методикаси” модулининг вазифалари куйидагилардан ташкил топган:

- инновацион педагогик фаолиятнинг назарий асослари билан таништириш;
- математика таълимининг замонавий педагогик технологиялари назарий асослари билан таништириш;
- олий таълимда математика фанларини ўқитиш жараёнларини модернизациялаш учун заруррий касбий тайёргарликни шакллантириш;
- педагогик фаолиятни ижодий ва методик тўғри ташкил этишга тайёрликни ривожлантириш;
- мустақил ишлаш, мустақил билим олиш, ўзини тарбиялаш ва ўзининг мутахассислик даражасини доимий ошириб боришга эҳтиёжни фаоллаштириш;
- математика таълими жараёнини инсонпарварлик мезонлари асосида ташкил этиш малакасини шакллантириш.

Модул бўйича маъруза машғулотлари олий таълим муассасаларида математика фанларидан ўқув машғулотлари олиб бораётган профессорўқитувчиларнинг мавзу доирасидаги долзарб масалалар юзасидан ўзаро фикр алмашиш, мунозара, муҳокамасини ташкил этишга асосланади. Амалий машғулотлар давомида тингловчиларнинг таҳлилий, танқидий, ижодий ўрганиш ва тажриба алмашуви амалий мазмундаги топшириқларда бевосита фаол иштирок этиши орқали амалга оширилади. Маъруза, амалий машғулотлар ва мустақил таълим топшириқлари бирбири билан узвий боғланган, бир-бирини тўлдирувчи амалий ишлардан иборат бўлиб, бунда ҳар бир тингловчига ўзи ўқитаётган ўқув фани доирасидаги мавзунини танлаш, индивидуал ишлаш имконияти берилади.

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълимда математика фанларини ўқитиш инновацияларини, илғор тажрибаларни аниқлаш, уларни таҳлил этиш ва баҳолаш, мослаштириш, лойиҳалаштириш, қўллашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълимда математика фанларини ўқитиш инновацияларини, илғор тажрибаларни аниқлаш, уларни таҳлил этиш ва баҳолаш, мослаштириш, лойиҳалаштириш, қўллашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

“Ақлий ҳужум” методи - бирор муаммо бўйича таълим олувчилар томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган методдир. “Ақлий ҳужум” методининг ёзма ва оғзаки шакллари мавжуд. Оғзаки шаклида таълим берувчи томонидан берилган саволга таълим олувчиларнинг ҳар бири ўз фикрини оғзаки билдиради. Таълим олувчилар ўз жавобларини аниқ ва қисқа тарзда баён этадилар. Ёзма шаклида эса берилган саволга таълим олувчилар ўз жавобларини қоғоз карточкаларга қисқа ва барчага кўринарли тарзда ёзадилар. Жавоблар доскага (магнитлар ёрдамида) ёки «пинборд» доскасига (игналар ёрдамида) маҳкамланади. “Ақлий ҳужум” методининг ёзма шаклида жавобларни маълум белгилар бўйича гуруҳлаб чиқиш имконияти мавжуддир. Ушбу метод тўғри ва ижобий қўлланилганда шахсни эркин, ижодий ва ностандарт фикрлашга ўргатади.

“Ақлий ҳужум” методининг афзалликлари натижалар баҳоланмаслиги таълим олувчиларда турли фикр-ғояларнинг шаклланишига олиб келади, таълим олувчиларнинг барчаси иштирок этади, фикр-ғоялар визуаллаштирилиб борилади, муаммоли савол берилади фикр ва ғоялар эшитилади ва жамлаб борилади фикр ва ғоялар гуруҳланади аниқ ва тўғри жавоб танлаб олинади, таълим олувчиларнинг бошланғич билимларини текшириб кўриш имконияти мавжуд, таълим олувчиларда мавзуга қизиқиш уйғотади. “Ақлий ҳужум” методининг камчиликлари: • таълим берувчи томонидан саволни тўғри қўя олмаслик; • таълим берувчидан юқори даражада эшитиш қобилиятининг талаб этилиши.

“Лойиха” методи - бу таълим олувчиларнинг индивидуал ёки гуруҳларда белгиланган вақт давомида, белгиланган мавзу бўйича ахборот йиғиш, тадқиқот ўтказиш ва амалга ошириш ишларини олиб боришидир. Бу методда таълим олувчилар режалаштириш, қарор қабул қилиш, амалга ошириш, текшириш ва хулоса чиқариш ва натижаларни баҳолаш жараёнларида иштирок этадилар. Лойиха ишлаб чиқиш яқка тартибда ёки гуруҳий бўлиши мумкин, лекин ҳар бир лойиха ўқув гуруҳининг биргаликдаги фаолиятининг мувофиқлаштирилган натижасидир. Лойиха ўрганишга хизмат қилиши, назарий билимларни амалиётга тадбиқ этиши, таълим олувчилар томонидан мустақил режалаштириш, ташкиллаштириш ва амалга ошириш имкониятини ярата оладиган бўлиши керак.

“Лойиха” методининг босқичлари “Лойиха” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Муҳандис-педагог лойиха иши бўйича топшириқларни ишлаб чиқади. Таълим олувчилар мустақил равишда дарслик, схемалар, тарқатма материаллар асосида топшириққа оид маълумотлар йиғадилар.

2. Таълим олувчилар мустақил равишда иш режасини ишлаб чиқади. Иш режасида таълим олувчилар иш босқичларини, уларга ажратилган вақт ва технологик кетма-кетлигини, материал, асбоб-ускуналарни режалаштиришлари лозим.

3. Кичик гуруҳлар иш режаларини тақдимот қиладилар. Таълим олувчилар иш режасига асосан топшириқни бажариш бўйича қарор қабул қиладилар. Таълим олувчилар муҳандис-педагог билан биргаликда қабул қилинган қарорлар бўйича эришиладиган натижаларни муҳокама қилишади. Бунда ҳар хил қарорлар таққосланиб, энг мақбул вариант танлаб олинади. Муҳандис-педагог таълим олувчилар билан биргаликда “Баҳолаш варақаси”ни ишлаб чиқади.

4. Таълим олувчилар топшириқни иш режаси асосида мустақил равишда амалга оширадилар. Улар индивидуал ёки кичик гуруҳларда ишлашлари мумкин.

5. Таълим олувчилар иш натижаларини ўзларини текширадилар. Бундан ташқари кичик гуруҳлар бир-бирларининг иш натижаларини текширишга ҳам жалб этиладилар. Текширув натижаларини “Баҳолаш варақаси”да қайд этилади.

6. Муҳандис-педагог ва таълим олувчилар иш жараёнини ва натижаларни биргаликда якуний суҳбат давомида таҳлил қилишади. Ўқув амалиёти машғулотида эришилган кўрсаткичларни меъёрий кўрсаткичлар билан таққослайди. Агарда меъёрий кўрсаткичларга эриша олинмаган бўлса, унинг сабаблари аниқланади.

АНИҚ ВА ТАБИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА МАЪНАВИЙ ТАФАККУРНИНГ РОЛИ

**Ҳамдамова М.З., п.ф.н.,
ТВХТХҚТМОҲМ доценти,
“Антик дунё” халқаро академиясининг профессори**

Ҳозирги кунда таълим-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш келгуси тараққиётимизнинг асоси эканлигини жуда кўп таъкидланмоқда. Ҳеч кимга сир эмаски, таълим жараёнида, айниқса аниқ ва табиий фанларни ўқитишда интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари излаб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчилар бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йуналтирувчилик функциясини бажаради. Аммо шу билан бирга ўқувчиларга маънавий тафаккурни ҳам ҳар бир машғулотда сингдириб боришни унутмасликлари зарур.

Ўзбекистон катта шонли тарихга эга. Эсласак, собиқ иттифок даврида Амир Темурга «босқинчи», деб ном берган эдилар. Ваҳолапки, Амир Темурнинг хизмати Жордано Бруно, Коперник, Галилейникидан зиёд бўлса зиёд эдики, кам бўлмаган. Математика, кибернетика илмининг асосчиси ал-Хоразмий, улуғ аллома Мирзо Улуғбеклар ҳақида мактабларимизда маълумот берилса-да, Коперник, Галилей ёки дейлик Архимед, Ньютон каби бошқа давлатдаги тарихий шахслар

ихтироси ҳақида таълим бериларди. Эндиликда Ўзбекистоннинг бугуни хусусида гапирадиган бўлсак, унинг мустақиллигини жаҳон тан олмоқда.

Ўтмишда ота-боболаримиз, давлат раҳбарлари, саркардалар, амирларнинг аксарияти халқни юксак маънавиятли ва маърифатли бўлишини истаб, ўз даври шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда, бундай масъулиятли ва шарафли ишни амалга ошириш учун қўлларидан келган барча чораларни кўрганлар. Шоир ва олимлар, ислом динининг муҳтарам вакиллари ҳамиша маънавият ва маърифатнинг асосчилари ва фидойи тарғиботчилари бўлганлар. Бизгача етиб келган манбаларда эзгу ният, яхшилик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, дўстлик, одоблилик, меҳрибонлик, оддийлик, севги-муҳаббат ва камтаринлик ғоялари ҳукмрон бўлган. Бу ғоялар миллионлаб кишиларнинг қалбига етиб борган ва уларни тарбиялашга улкан ҳиссасини қўшган.

Ҳозирги даврда маънавият тушунчасининг фалсафий мазмуни туғрисида жуда кўп таърифлар берилган. Биз уларнинг баъзиларини ўқувчига ҳавола қиламиз: «Маънавият-инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир»⁴¹. «Маънавият - инсоннинг зот белгиси, унинг фаолиятининг ажралмас таркибий дисми, онги, адл-заковатининг маҳсули»⁴², «Маънавият-жамиятнинг, миллатнинг ва ёки айрим бир кишининг ички ҳаёти, руҳий кечинмалари, ақлий қобилияти, идрокини мужассамлаштирувчи тушунча»⁴³, «Маънавият- инсон ахлоқи ва одоби, билимлари, истъедоди, қобилияти, амалий малакалари, виждони, иймони, эътидоди, дунёқараши, мафкуравий қарашларининг бир-бири билан узвий боғланган, жамият тараққиётига ижобий таъсир этадиган муштарак тизимдир... Маънавият-инсоннинг ижтимоий-маданий мавжудот сифатидаги моҳиятидир, яъни инсоннинг меҳр-мурувват, адолат, туғрилик, софдиллик, виждон, ор-номус, ватанпарварлик, гўзаллик, севиш, завқланиш, ёвузликка нафрат, ирода, матонат ва шу каби кўплаб асл инсоний хислатлар ва фазилатларининг узвий бирлик, муштараклик касб этган мажмуасидир»⁴⁴. «Маънавият инсон қалбида акс этган илоҳий нур. Олий ҳақиқат нуридир. Шу сабабли инсон кунглини ҳақиқат асрорининг ганжинаси»-демишдир. Фақат инсон қалби ўзида ҳақиқат нурини акс этира олиши учун унга сайқал бермоқ зарур»⁴⁵. «Маънавият инсонни ҳайвондан фарқлаб турадиган олий қадрият»⁴⁶. Кўриб турганимиздек, маънавиятга берилган таърифлар турлича шаклда бўлса ҳам уларнинг барчаси инсон фаолиятига бориб тақалади. Инсон фаолиятининг турли томонларини баҳолайди. Инсоннинг ички ва таиқи ҳатти-ҳаракати, гўзаллиги, ҳис-туйғулари, кечинмаларини акс эттиради.

Т.Махмудов фикрича: «Маънавият-инсоннинг маълум даражадаги жисмоний, адлий, ахлоқий ва руҳий балоғати ва дунёдарашини ифодаловчи тушунчадир»⁴⁷. Ёки бошда манбаларда шундай таърифлар бор: «Маънавият- одамнинг руҳий ва ақлий оламининг мажмуидир» (Ватан туйғуси китобидан), «Инсон барча тирик мавжудотнинг гултожи, ҳаёт гули дейилганда унинг юксак маънавият эгаси эканлиги назарда тутилади. Маънавият инсонийликка олиб борадиган, инсонни инсон, миллатни миллат қиладиган ажойиб хислат ва фазилатларнинг йигиндисидир»⁴⁸. «Маънавият инсоннинг билими, тажрибаси ва меҳнат малакаси, одоб-ахлоқи, иймон ва эътиқоди, мафкуравий қарашларининг яхлит тизимидир.»⁴⁹. «Маънавий егуклик шундай бир хазинаки, уни эгаллаган одам инсоний кадр- қимматни ҳамма нарсадан устун куя олади, ўз манфаатини ўзгалар манфаати билан қўша олади, ҳаёт-мамот масалалари ҳал бўлаётган дамларда ақл-идрок доирасидан чиқмайди»⁵⁰. Менимча, **маънавият инсонларда юқори даражада такомил топган инсонпарварлик хислатларининг йигиндисидир**. Таърифлардан кўриниб турибдики, маънавият кенг қиррали сермазмун ва инсондаги нозик томонларни қамраб олган фалсафий тушунчадир. Маънавият кенг қамровли бўлганлиги туфайли тор ва кенг маънода қўлланилади. Тор маънода ишлатилганда унинг алоҳида хислати инсон кўз олдида гавдаланса, кенг маънода эса инсон маънавиятининг кенг, умумий қирралари, унга амал қилиш жараёнлари тушунилади.

⁴¹ Каримов И.А . Истиқлол ва маънавият. -Т.: «Ў з б е к и с т о н», 1994, 9-бет.

⁴² Жалолов А . Мустақиллик маъсулияти. -Т.: «Ў У к и т у в ч и», 1996, 29-бет

⁴³ Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси . -Т.: «Ў з б е к и с т о н», 1996, 111- бет.

⁴⁴ Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари . - Т.: «Университет», 1998, 34-бет.

⁴⁵ Имомназаров М . Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари . -Т.: 1996, 6-бет.

⁴⁶ Аъзамов Э. Юксак поғона. Маънавиятнинг ойдin йўли. -Т.: «Маънавият», 1996, 32-бет.

⁴⁷ Махмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. -Т .: 2001, 9-бет.

⁴⁸ Эркаев А. Эзулик сари йўналтирилган ирода. “Тафаккур”, 1997 йил, 3-сон 14-бет.

⁴⁹ Гофуров З., Тошев С. Маънавият сабоқлари. -Қарши «Н а с а ф», 1998, 11-бет.

⁵⁰ А . Эшонқулов. Маънавият тарбияси. «Мулоқот», 1997йил, 1-сон, 20-бет.

Ислом Каримов халқ маънавиятини юксалтириш деганда нимани кўзда тутганлигини ҳали мустақилликка эришмасимиздан - 1990 йили Ўзбекистон Президенти сифатидаги биринчи нутқидаёқ очик-ойдин баён этган эди.

Ҳар қандай шаклдаги тафаккур, билиш жараёни тасаввурлар, тушунчалар, категорияларнинг таркиб топишига олиб келади. Инсон тасаввур, тушунча, категориялар ёрдами билан фикр юритади, деганда, у ўз онги ёрдамида муайян ҳаётий жараён, ўзгаришларни акс эттиришда улардан фойдаланиши назарда тутилади. Демак, ҳар бир тасаввур ва тушунча айна вақтда воқелик ҳодисаларининг у ёки бу жиҳатларини акс эттиради, бинобарин, инсон улар орқали оламни билади, сўнгра уларни бошқа кишиларга етказмоқ, учун тил шаклларига киритади.

Хулоса қилиб айтганда, албатта, ҳозирги замон тараққиётини, шиддатли ўзгаришларини ва сиёсий жараёнларини ўтмиш асрларга тенглаштириб бўлмайди. Янги замоннинг ўз талаб ва эҳтиёжлари бор. Зеро, дунё ўзгарган, ундаги шахслар фаолияти ҳам унга хосдир. Бу ўзгаришлар шубҳасиз қанчалик бўлмасин, замон талабига жавоб берадиган бўлиши лозим. Демак, маънавият ва маърифат ҳам замонавий заруриятга айланиши табиийдир. Шу маънода, халқимиз орасидан етишиб чиққан буюк ўзбек фарзанди И.А.Каримов ҳам ўз даврида юқоридаги сиймолар қаторида маънавият ва маърифатни давлат сиёсати даражасига кўтарган.

Республикада таълим тизимини мустаҳкамлаш, уни замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият берилмоқда. Бунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва тарбия бериш тизими ислохотлар талаблари билан чамбарчас боғланган бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Замон талабларига жавоб бера оладиган мутахассис кадрларни тайёрлаш, Давлат талаблари асосида таълим ва унинг барча таркибий тузилмаларини такомиллаштириб бориш олдимизда турган долзарб масалалардан биридир. Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлардан асосий мақсад, юртимизда соғлом ва баркамол, билимли, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган авлодни шакллантиришдан иборат. Айнан ана шу мақсадга эришиш учун Президентимиз Ш.М.Мирзиёев раҳнамолигида янги даврда яшайдиган, янгича фикрлайдиган, янги ишлаб чиқариш, ижтимоий шароитларда фаолият кўрсатадиган, замонавий касбий маҳоратга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлашнинг инновацион модели ҳаётга тадбиқ этилмоқда.

Ҳозирги кунда олий таълим муасасаларини бошқариш соҳасида ҳар бир раҳбар ходимлар ва профессор-ўқитувчилар норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган ўз ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлигини билиши лозим.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

**Холикназаров М.Х.,
Фарғона вилояти, Риштон тумани,
Сўхобод қишлоғи 41-мактаби ўқитувчиси,
Холикназаров Р.Х.,
ТВ ЧДПИ ҳузуридаги ХТХҚТМОХМ бўлим бошлиғи**

“XXI аср ахборот технологиялари асри” деб бежиз айтилмаган. Мамлакатимизда барча соҳаларда компьютер ва ахборот технологияларининг ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шулар қаторида таълим соҳасида ҳам АКТни қўллаш натижасида кўплаб ютуқларга эришилмоқда. Узлуксиз таълим тизимининг барча таркибий қисмларида замонавий компьютер ва ахборот технологияларни эгаллашга асосланган илғор таълим тизимларини тадбиқ этишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Ўқувчи билимларни нарса ва ҳодисаларни бевосита кузатиш орқали, сезгилар воситасида билиб олади. Буни Каменский таълимнинг олтин қоидаси деб атаган. Сезгилар воситасида мукамал идрок қилинган нарсалар, ҳодисалар хотирада узоқ ва мустаҳкам сақланади. Инсон ўқув ахборотларини кўз ва қулоғи ёрдамида қабул қилади. Қулоқ 15500 та сезгир элементларга, кўз эса 126 миллион сезгир элементларга эга экан. Педагог олимларнинг таъкидлашича, агар таълим жараёни ахборот технологиялари, педагогик технологиялар билан ўқувчининг шахсий иштироки, фаоллигида кечса, ўзлаштириш сифати ва самарадорлиги 90%ни ташкил этар экан.

Мустақиллик йилларида тилга эътибор янада кучайтирилиб, таълим тарбия тизимида она тилини ёш авлодга чуқур ўргатиш, уларда тил маданиятини шакллантириш юзасидан изчил

ислохотлар амалга оширилиб келинмоқда. Бу каби эзгу саъй-ҳаракатларнинг мазмунини ошириш она тили ва адабиёти ўқитувчиларининг зиммасига улкан вазифалар юклайди.

Шу муносабат билан ҳар бир фан ўқитувчиси олдида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сонли Фармонида белгиланган таълим ва фан соҳасини ривожлантириш: педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш; умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллари, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш каби улкан вазифалар турибди.

Юқоридаги вазифаларни бажариш учун ўқитувчилардан ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллашдан ташқари замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларни (АКТ), интерфаол методларни билиш, улардан таълим-тарбия жараёнида самарали фойдалана олиш кўникмаларига эга бўлиш талаб этилмоқда.

Шунга кўра ўқитувчилар она тили ва адабиёт дарсларида замонавий педагогик технологиялардан самарали фойдаланиши, ўқитишнинг янги усули ва методларини фаол қўлай олиши зарур ва шартдир. Шу билан бирга она тили ва адабиёти дарсларини самарадорлиги ўқитувчининг ўқитиш методларини мукамал билиши, методни танлай олиши ва уларнинг ҳар бирини ўз ўрнида қўллаш олишига боғлиқ.

Шу ўринда ўқувчи ёшларни мактаб давридаёқ етарли даражада компьютер саводхонлигини оширишимиз ва ахборот технологияларидан унумли фойдаланиш юзасидан билим ва кўникмани шакллантириш зарур. Чунки, ўқувчи маъруза шаклида мавзунини эшитишдан кўра кўпроқ кўз билан кўриб, баъзи жараёнларни бевосита компьютерда бажарса, тез ўзлаштиради ҳамда уни амалга жорий этиши енгил кечади.

АКТни таълим тизимига тадбиқ этиш куннинг долзарб масалаларидан бири десак муболаға бўлмайди.

Адабиёт дарсларидаги деярли барча мавзуларни таълим берувчи ўқувчиларга турли ҳилдаги мавзуга доир мультимедиа маҳсулотларини намойиш этиш орқали тушунтириб борилса, билим олувчи янада мавзунини кенгрок тушуна олади. Айни вақтда барча фанлар кесимида интернет тармоғида жойлашган www.utube.uz таълим видеопорталида 26000 дан ортиқ турли ҳил таълимий видеороликлар жойлаштирилган. Шулардан 350 дан ортиқ адабиёт фанига доир турли ҳилдаги видеороликлар ўз ўрнини топган. Ушбу видеороликлардан ўз ўрнида самарали фойдаланиш ўтилаётган мавзунини содда ва қулай тарзда тушунтиришга олиб келади. Бундан ташқари таълим берувчи WebCamMax дастуридан оқилона фойдаланган ҳолда ўзи ҳам турли мавзуларга доир видеороликлар яратиб дарс ўтиш жараёнида фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол сифатида адабиёт фанидан турли шерлар, эртақлар, дostonлар, масалларни WebCamMax дастуридан фойдаланиб видеоролик яратиш ва дарс жараёнида фойдаланиш ўзини ижобий натижасини кўрсатади.

Хулоса сифатида АКТни ўқув жараёнига тадбиқ қилиш натижасида ўқувчиларни фанга бўлган қизиқишлари ва дарсни ўзлаштириш фоизи сезиларли даражада ортишини кўриш мумкин. Шу билан бирга таълим берувчи ўз фани устида тинимсиз меҳнат қилади ҳамда АКТдан фойдаланиш тажрибаси янада ортади.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA O'RTA OSIYOLIK OLIMLAR MEROSIDAN FOYDALANISHNING ROLI

**Shokirova N.,
SamDTI qoshidagi akademik litseyi o'qituvchisi,
Umarov S.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi**

Mustaqil O'zbekistonimizda matematika darslarini o'qitish orqali ularga faqat hisoblash, matematik tushunchalarni berish bilan chegaralanib qolmay balki, ularga o'z vatanini hurmat qilish orqali kelajakka bo'lgan qiziqishlarini orttirishdan iboratdir.

Ko'pchilikka ma'lumki, O'rta Osiyoda juda ko'p mashhur kishilar yashab o'tganlar. Ulardan talayginalari boshqa sohalar kabi matematika fanini rivojiga ulkan hissa qo'shganlardan hisoblanishadi. Biz talabalarga Ona-Vatanimizning tarixi juda qadimiy ekanligini, bundan ko'p asrlar oldin Vatanimizda fan va madaniyat katta taraqqiyotga ega bo'lganligini, ayniqsa, VII asrdan XV asrgacha O'rta Osiyo

matematiklari o'sha davr matematikasining hamma sohalarida juda ko'p yutuqlarga erishganliklarini aytib o'tishimiz maqsadga muvofiqdir. O'rta Osiyolik olimlardan Abu Nasr Farobiy (873-950), Abu Abdulloh Al-Xorazmiy (783-850), Abul Vafu (940-998), Abu Rayxon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Umar Xayyom (1049-1131), Nasriddin Tusiy (1201-1274), Saloxiddin Muso ibn Qozizoda Rumi (1360-1447), G'iyosiddin Jamshid Koshiy (1385-1457), Mirzo Ulug'bek (1394-1447), Alovuddin ibn Muhammad Ali-Qushchi (1402-1474) kabilar hozirgi zamon hisoblash tizimini kashf etdilar, manfiy va irratsional sonlar bilan ishlash yo'lini, ildiz chiqarish, qator tenglamalarni yechish metodlarini, Nyuton binomining umumiy formulasini topdilar. Mana shularni aytib o'tish foydadan xoli bo'lmaydi.

Biz dars jarayonida yoki darsdan tashqari to'garak mashg'ulotlarida shu mavzuga bog'liq bo'lgan matematik tushunchalarning paydo bo'lishi, matematik ekskursiyalarida bu olimlar ijodidan foydalanishimiz hamda gazeta va jurnallarda ularning hayoti va ijod yo'lini yoritib borishimiz juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Biz matematika o'qitish jarayonida talabalarga notanish bo'lgan matematik atamalarning qaysi tildan olinganligini va o'zbek tilidagi ma'nosini, kelib chiqish tarixini o'rgatib borsak, ularning matematika faniga bo'lgan qiziqishi ortishi bilan birgalikda lug'at boyliklari va savodxonlik darajasi ortib borishiga erishamiz. Masalan "Natural sonlar" mavzusini o'rgatishda Al-Xorazmiyning "Hind hisobi haqida qisqacha kitob" ("Fi hisob al-hind") asarida hindlarning to'qqizta raqami 1,2,3,4,5,6,7,8,9 va 0 yordamida istalgan sonni yozish mumkinligini ko'rsatganini aytib o'tish mumkin. Bu asar orqali barcha sharq va yevropa xalqlari hozirgi o'nlik pozitsion sanoq sistemasi bilan tanishdilar. Yoki "Tenglamalarni yechish" mavzusini o'tishda Al-Xorazmiyning "Al-jabr val muqobala" asariga murojaat etishimiz mumkin. Al-Xorazmiy bu asarida tenglamalarni al-jabr val muqobala usuli bilan yechish to'g'risida fikr yuritadi. "Al-jabr" so'zining ma'nosi to'ldirish, tanlash degan ma'noni anglatadi. Masalan, $x + 2 = 7$ tenglamani olamiz. Bu yerda ma'lum qo'shiluvchini tenglikni ikkinchi tomoniga qarama-qarshi ishora bilan tiklaymiz, ya'ni $x = 7 - 2$; $x = 5$. "Al-muqobala" tushunchasi $5x - 2x = 6$ ko'rinishidagi tenglamalarni yechishda ikkala tomonda bir xil jinslar bo'lsa ikkala tomondan umumiyisini tanlash, qolgan hadlarni ro'para qo'yish "Al-muqobala" deyiladi. Bu tenglamadan $3x = 6$; $x = 2$.

Bundan tashqari Al-Xorazmiy bu asarida kvadrat tenglamalarni formula bo'yicha yechish qoidasini hamda bu qoidaning geometrik isbotini ko'rsatib o'tgan, kvadrat tenglamaning ildizga ega bo'lish yoki bo'lmasligi hollarini ko'rsatib o'tgan.

"Kasr sonlarining o'nli yozuvi" mavzusini talabalarga o'rgatishda G'iyosiddin Jamshid Koshiy ijodiga murojaat etishimiz mumkin. Koshiy 1427-yilda yozgan "Arifmetika kaliti" ("Miftoxul-kitob") nomli asarida maxraji 10,100, 1000 va hokazo bo'lgan kasrlarni ya'ni o'nli kasrlarni qaraydi, ularga ta'rif beradi. "O'ndan", "yuzdan", "mingdan" va hokazo terminlarni kiritadi va matematika tarixida o'nli kasrlarni kashf etadi. O'nli kasrlar ustida arifmetik amallarni bajarishni ko'rsatib o'tadi. Yevropada esa o'nli kasrlar haqidagi asar undan bir yarim asr keyin, aniqrog'i 1585 yilda Gollandiyalik injener Simon Sivitin (1548-1620) tomonidan yozilgan.

O'rta Osiyo olimlardan yana biri Alovuddin ibn Muhammad Ali-Qushchi "Hisob risolasi", "Kitobul-Muhammadiya" asari orqali matematika tarixida birinchi bo'lib "musbat" va "manfiy" terminlarni kiritadi, har bir son musbat va manfiy bo'lishini aytib o'tadi. Ali-Qushchi asoslagan "Musbat" va "Manfiy" terminlari, ularning tadbiqu matematika tarixida katta ahamiyatga ega bo'lib, uning matematika fanini rivojlantirishga qo'shgan muhim hissasi hisoblanadi.

Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki hozirgi kunda o'quvchilarga murakkab misol va masalalarning yechish yo'llarini o'rgatishda eng avvalo ularning fundamental bilimni egallashlari, har bir mavzuning mazmun-mohiyatini chuqur tushunib olishlari uchun buyuk allomalarning yozib qoldirgan risolalaridan foydalanishni, asarlarini adabiyot sifatida ko'rsatishimiz katta ahamiyatga ega. Talabalarga dars davomida har bir mavzuning mazmun-mohiyatini yaxshi tushunib olishlari uchun uning kelib chiqishi, kim tomonidan yaratilganligi, qaysi allomaning risolasida keltirilganligi haqida ham ma'lumotlar berilsa, o'quvchining mavzuga bo'lgan qiziqishini ortishi bilan bir qatorda ularning kitob o'qishga bo'lgan xoxish va ishtiyoq paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Buyuk allomalarimizning qoldirgan oltin merosi, ilm-fan rivoji uchun qilgan beqiyos mehnatlarini qadrlash va uni yosh avlodga tushuntirib berish har birimizning vazifamizdir.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ПЕДАГОГ-ТАРБИЯЧИЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Махмудов Ю.,
Урганч шаҳар 7-мактаб ўқитувчиси

Бугунги кунда мактабгача таълим жараёнини ривожлантириш масаласига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш ва ушбу муассасаларда болаларнинг ҳар томонлама интеллектуал, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, болаларнинг мактабгача таълим билан қамраб олинишини жиддий ошириш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаш, педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш» каби йўналишлар белгиланиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан мактабгача таълим тизимини ривожлантириш бўйича алоҳида дастур ишлаб чиқиш, ушбу тизимни бошқариш инфраструктурасини такомиллаштириш вазифаси қўйилиб, илмий-методик таъминотни ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Мактабгача таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган педагог-тарбиячиларнинг педагогик фаолиятини талаб даражасида ривожлантириш ҳамда уларни замон талабига мос тарзда ўқув-методик жиҳатдан қуроллантириш бугунги куннинг асосий масалаларидан бирига айланмоқда. Бу эса педагог-тарбиячиларнинг ижодкор бўлишларини тақозо этмоқда. Педагог-тарбиячининг таълим ва тарбия жараёни самарадорлигини таъминлашга хизмат қиладиган янги ғояларни яратиши, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган лаёқатининг ривожланганлиги мактабгача таълим жараёнини инновацион технологиялар асосида бошқаришини таъминлайди.

Мактабгача таълим муассасалари педагог-тарбиячиларининг фаолияти ўзига хос хусусиятларга эга. У тарбиячи сифатида кенг қўламли вазифаларни бажаради. Айниқса, болаларнинг мактабга самарали тайёрланишлари кўп жиҳатдан тарбиячининг педагогик фаолиятига боғлиқ. Бу ўринда гуруҳдаги болаларнинг ёш хусусиятларига эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эга. Баъзи ҳолларда тарбиячиларнинг болаларга беписандлик билан қарашлари натижасида уларнинг интеллектуал қувватлари тўла рўёбга чиқмайди, ахлоқий, ижодий сифатлари етарлича намоён бўлмайди. Муваффақиятли ривожланаётган болалар эса аксарият ҳолларда мураккаб характерли болаларга айланадилар. Шунинг учун ҳам, педагог-тарбиячилар болаларнинг руҳий-физиологик хусусиятларини тўлиқ англаб етишлари керак.

Мактабгача таълим даври болаларнинг руҳий-ижтимоий ривожланишларига кўра уларни ҳар томонлама чуқурўрганишни тақозо қилади. Шу билан бир қаторда, мактабгача таълим даври бола ривожланишидаги муҳим босқич ҳисобланади.

Мактабгача таълим босқичидаги педагогик жараён нафақат элементар билимларни ўрганиш, балки болаларнинг билиш жараёнларини ривожлантиришни ҳам назарда тутати. Бу даврда болаларда диққат, хотира, тафаккур, лаёқатларнинг шаклланиши ва барқарорлашиши кузатилади.

Болаларда лаёқатларнинг шаклланиши уларда билиш эҳтиёжларининг таркиб топиши натижасида амалга ошади. Шунинг учун ҳам, педагог-тарбиячилар болаларни мулоқотга жалб этишнинг қулай шароитлари ва шакллари билишлари лозим. Шундагина улар болаларнинг билиш фаолиятларини самарали шакллантириш имкониятига эга бўладилар.

Маълумки, болаларни мактабга тайёрлаш жараёни уларнинг истиқболдаги ўқув фаолиятини самарали шакллантиришда муҳим давр ҳисобланади. Педагогларнинг муҳим вазифаларидан бири худди мана шу мактабга тайёрлаш жараёнида болаларнинг сезгирлик даражасини оширган ҳолда уларни ҳамкорликдаги фаолиятга ундашдан иборат. Мазкур босқичда амалга ошириладиган фаолият доирасини кенгайтириш орқали таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш болаларнинг ўқув имкониятларини максимал даражада рўёбга чиқариш учун қулай педагогик шароит яратилади. Чунки боланинг мактабга тайёргарлик даври ўзига хос педагогик-психологик хусусиятларга эга. Жумладан, болани мактабга тайёрлаш даври ундаги идрок қилиш, мулоқотга киришиш, бошқаларнинг эътиборини ўзига жалб қилиш, дўстлар орттириш, ҳамкорликда фаолият кўрсатиш жараёнининг жадал ривожланиши билан характерланади.

Бугунги кунда мактабгача таълим жараёнининг мазмуни тубдан янгиланмоқда. Мазкур жараёнга хорижий тажрибаларнинг янги педагогик технологиялари татбиқ этилмоқда. Шу тарика мактабгача таълим жараёнига илғор ғоялар, тажрибалар кириб келмоқда.

Педагог-тарбиячининг инновацион фаолити бу яратувчанлиги ва ижодий фаолити бўлса, креатив ёндашуви эса ижодкорлидир. Замонавий педагог-тарбиячи ўзини мутахассислиги бўйича чуқур пухта билимга эга бўлиши, ўз устида тинимсиз ишлаши керак. Бугун тарбиячиларимиз юксак даражадаги маданиятга эга бўлган шахс сифатида ҳамда ўз фаолияти нуқтаи назаридан кўп нарсаларни билишлари керак.

Давлатимиз таълими соҳасида ўртага қўяётган вазифаларни бажариш кўп жихатдан педагогларга боғлиқ. Ҳозирги кунда таълим-тарбиядан кўзда тутилаётган мақсадларга эришиш, педагогларнинг хилма-хил фаолиятини уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли, меҳнатсевар, эркин фикрли, онгли баркамол инсон қилиб ўстириш педагоглар зиммасига юклатилган.

КЕЙС ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ УСЛУБИ СИФАТИДА

**Турманов Қ. НДПИ ҳузуридаги ХТХҚТМО ҳудудий маркази
“Аниқ ва табиий фанлар методикаси” кафедраси катта ўқитувчиси**

Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустақкам назарий билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқув-тарбия жараёнида замонавий педагогик техно-логиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

Ўзбекистон таълим тизими ўзининг ривожланишни янги даражасига ўтмоқда. Эндиликда ўқитувчи ўқувчини етакламай, балки у билан ёнма-ён юради. Ўқувчи ўқув-тарбия жараёнининг марказидан жой олди. Шундан келиб чиққан ҳолда, янги ахборот ва педагогик технологияларини таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш мобайнида, диққат марказида ўқитиш эмас, балки ўқувчи шахси, унинг ўқиш ва билиш фаолиятини шахсга йўналтирилган таълим орқали амалга ошириш ётиши лозим бўлади.

Республикамизда таълим-тарбия тизимини модернизациясидаги асосий муаммо ҳам ўқитувчи ва мураббийларни замонавий билимга эга қилишдан иборат. Чунки, ёшларга замонавий таълим ва тарбия бериш учун, аввало ўқитувчи ва мураббийларнинг ўзлари ана шундай билимларга эга бўлишлари, яъни замонавий билим билан қуролланган бўлишлари лозим.

Бугунги кунда ўқитувчи ва мураббийларга қўйилаётган муҳим талаблардан бири илғор педагогик ва ахборот технологияларидан ўқув-тарбия жараёнида фойдалана олишни билишлари ва эгаллаган билимлари орқали ёшларни мустақил фикрлашга ўргатишдан иборатдир.

Ушбу муаммони ҳал этиш учун, республика таълим муассасаларида ўқитишнинг фаол услублари номини олган турли инновацион технологиялардан фойдаланилмоқда. Ўқитиш услубларини танлаш ва ундан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш асосида уларнинг таълимда бажарадиган мос компетенция ва функцияларнинг тузилиши ётади.

Шундай технологиялардан бири «Информатика ва ахборот технологиялари» курсининг алоҳида бўлимларида фойдаланиши мумкин бўлган кейс технологиясидир.

Кейсларни «Информатика ва ахборот технологиялари» курсини ҳуқуқий масалаларини, информатиканинг ижтимоий аспектларини, шахсий компьютернинг архитектурасини ва шахсий компьютер мавзуларни ўрганишда фойдаланиш, айниқса, унда мультимедиа ва видео кейсларни фойдаланиш юқори самарадорликка олиб келиши мумкин.

Кейс технологиялар аниқ масала ва муаммоларни ечишга асосланган таълим технологиялари, ўқитиш усуллари ва услублари гуруҳини ифодалайди. Улар барча ўқувчиларга, шу жумладан, ўқитувчига ҳам ўзаро мулоқот қилишга имконият беради.

Кейс технологиясининг моҳияти махсус ишлаб чиқилган ўқув-услубий материалларни махсус тўпلام(кейс)ини яратиш ва уларни ўқувчиларга узатишдан иборатдир.

Ҳар бир кейс ишлаб чиқариш вазиятлари асосида ишлаб чиқилган ўқув-услубий материалларнинг тўлиқ йиғиндисини ифодалайди. Бу вазифалар ўқувчиларда мустақил равишда ишлаб чиқариш масалаларини ечиш алгоритмларини тузиш кўникмаларини шакллантиради.

Кейс услуби ўқитувчининг фикрлаш образи сифатида чиқади. Унинг асосий парадигмаси уларга бошқача ўйлаш ва ҳаракат қилиш, ижодий салоҳиятини ривожлантиришга имкон беради. Бунга, шунингдек, ўқув жараёнини кенг демократизация ва модернизация қилиш, ўқитувчиларни

кўпгина оғир ишлардан озод қилиш, уларда илғор фикрлаш стилини, этикасини ва педагогик фаолиятнинг мотивациясини шакллантиришга ҳам ёрдам беради.

Кейс-стади услуги – фақат услубий янгилик бўлибгина қолмай, балки уни кенг тарқалиши тўғридан-тўғри таълимда замонавий вазиятни ўзгаришлари билан боғлиқ. Услуб аниқ билим ёки кўникмаларни ўзлаштиришига эмас, балки ўқувчининг умумий интеллектуал ва коммуникатив салоҳиятини ривожлантиришга ҳам йўналтирилган.

Шундай қилиб, кейс услубидан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш республика таълим тизимида жуда катта тезлик билан оммалашмоқда. Кейс услуги ўқитувчининг касбий компетентлигини оширишнинг ҳақиқий воситаси, ўқитишда эса ўқув, таълим ва тадқиқот мазмунини бирлаштириш усули бўлиши мумкин.

Кейс услуги интерфаол услублардан иборат бўлиб, уни фойдаланиш мобайнида ўқувчилар мустақил равишда ташаббус намоён қилиш, назарий билимларни ўзлаштириш ва амалий кўникмаларни эгаллаш имкониятига муяссар бўладилар. Кейс технологиясидан қўйилган масала ягона ечимга эмас, балки ҳақиқатлик даражалари бўйича бир-биридан қолишмайдиган бир неча ечими бўлган масалаларни ечишга қаратилган билим олиш дарсларида фойдаланиш анча самаралидир.

Кейс услуги нафақат педагогик услуб сифатида, балки самарали тадқиқот услуги сифатида ҳам фойдаланилади.

Информатика ва ахборот технологияларини ўқитишда кейс–услубини жорий этиш амалиётда компетентлик ёндашувни амалга оширишга имконият беради.

Хулоса қилиб айтганда, доимий равишда шундай ёндашув орқали дарслар олиб борилса, ўқувчиларда амалий масалаларни ечиш бўйича мустаҳкам кўникма ва малакалар, шунингдек дарс самарадорлиги оширилишида ката аҳамиятга эга.

HOW TO TEACH STUDENTS TO THINK LIKE SCIENTISTS WITH FLOATING AND SINKING SCIENCE ACTIVITY

**Pardayeva A.
SamDUHXTXQTUMOHM o'qituvchisi**

There are many resources available for helping students deepen their understanding of the process of science. It is important to make these aspects of science explicit to our students. In science, students by building career-related activities into your curriculum area you are helping your students to develop the understandings, skills and attributes that they need to make positive career decisions throughout their lives.

Sink or float science activity is a great way to explore how the natural physical world and science work.

Floating and sinking is a fun science concept for children to explore. Setting up a Floating and Sinking Learning Tray will invite them to play, experiment and explore how and why different objects float and sink when placed into water.

Sink or float?

PURPOSE

To make and test predictions about sinking and floating and then classify objects according to whether they sink or float.

CONTEXT

In this activity students will determine whether various objects sink or float in water. Whether an object sinks or float in a liquid depends mainly on two factors: density and buoyancy. However, at this level, students do not need to explain why objects sink or float. They are rather to be encouraged to observe that the same objects will sink or float every time, i.e., that there is consistency in the way the objects behave. This will help students devise their own ideas about physical properties and how they can be used to describe and categorize objects.

This lesson will also provide practice categorizing a variety of objects according to observable characteristics.

PLANNING AHEAD

Suggested materials for activity include: wood, metal, plastic, aluminum foil, apples, oranges, plastic bottles, toy blocks, paper, bathtub toys, plastic forks, rubber balls, soda-bottle caps, pencils, erasers, and sponges. You can experiment with any object or even fruit, vegetables which you want.

MOTIVATION

Read aloud *Who Sank the Boat?* by Pamela Allen. This book (about a cow, donkey, sheep, pig, and mouse who decide to go for a boat ride) can be used as a springboard for discussing sinking and floating.

If you don't have the book, you can brainstorm on what it means to sink or float. Ask students to describe things that they have seen sink or float. Elicit student ideas on what kinds of things they think will sink or float, for example: Can people float?

DEVELOPMENT

Discuss the results of the Float and Sink activity, and then continue with the following activity that will help students develop their ideas about the physical properties of matter. The ideas in this lesson will help lay the foundation for exploration of concepts such as density and forces in the later elementary grades. In this activity, students will have the opportunity to experiment and explore with different types of objects, and to record in some form the results of their experimentation. Set the large tub of water in the front of the class and have students gather around you. Examine one of the objects closely, asking students to note some of the things they observe about the object. Then ask students to predict whether they think it will sink or float. Place the object in the water and ask the students to describe what happens. Repeat this procedure with several items.

Next, divide the class into groups of four or five. Give each group a bucket or bowl of water, an assortment of items to test, and a [Sink or Float Activity Sheet](#).

Name _____ Date _____

Sink or Float?				
Object	Hypothesis		Results	
	sink	float	sink	float
spoon 				
penny 				
crayon 				
sponge 				
straw 				
rock 				

For each item, have students:

1. Write or draw the item in column 1. (You may want to do this for younger students before you duplicate the test sheet.)
2. Predict whether it will sink or float and record their prediction in column 2.
3. Place the item in the water and observe what happens.
4. Record their results in column 3.
5. Repeat the procedure and record the results in column 4.
6. Place the items that sank in one pile and the items that floated in another pile.

After each group has finished testing their objects discuss the results using the following questions:

- How many of your predictions were correct?
- Did your predictions get better, worse, or stay the same?
- Look at the pile of objects that sank. Describe them. Do they have anything in common with one another?
  - Look at the pile of objects that floated. Describe them. Do they have anything in common with one another?
  - Compare the results for each group. Did everybody get the same results? If any of the results were different, ask students to replicate their trial.

Building upon this exploration, children should discuss similarities and differences in the material characteristics of objects that they think affect whether they float or sink (i.e. objects made of wood will usually float; objects made of metal will usually sink). Children may come to the conclusion that heavier objects generally tend to sink in water. However, make sure that children understand that weight is not the only factor. As they continue to investigate floating and sinking, they should be building the understanding that objects float because a force equal to the weight of the water they displace buoys them up. In later

grades students can build a more complete understanding of these phenomena by measuring mass, displacing volumes, and calculating densities. Children might also want to explore questions such as these: Does it matter how deep the water is? Does it matter how much water there is? Have the students suggest different things to try and give them an opportunity to test their ideas.

ASSESSMENT

Assess the lesson by bringing in a variety of toys that can be placed in water, such as rubber balls of different weights, Frisbees, toy boats, and so on. Ask students, "Which of these toys would sink in a swimming pool and which would float?"

EXTENSIONS

For more advanced students, you can extend the ideas in this lesson by having students explore the question, "Can we change something from a sinker to a floater?" Children can try making boats from wood, polystyrene, or clay. Encourage them to experiment with different shapes or to make sails for the boats.

MADANIY MA'RIFIY QADRIYATLARGA E'TIBOR-KELAJAK POYDEVORI

B.Ashurova, Z. Haqberdiyeva, A. Shakarov
Samarqand pedagogika kolleji o'qituvchilari

Mustabid tuzum davrida o'zbek xalqining asrlar davomida yaratib kelgan milliy - ma'naviy qadriyatlari toptab kelinishi oqibatida o'zbek xalqi o'tmish ajdodlari uchun muqaddas bo'lgan va ularning mehnati bilan yaratilgan ma'haviv boyliklardan bahramand bo'lish imkoniyatlaridan mahrum bo'lib keldi. O'tmishda yaratilgan ilmiy va badiiy asarlar, san'at namunalari, milliy an'analar, urf-odatlar kamsitilishi bilan birga, ularni asrab-abaylash va kelajak avlodga etkazish turli yo'llar bilan bo'g'ib kelindi.

Jamiyatda yashaydigan har bir fuqaroning ongu tafakkuri sog'lom bo'lar ekan, bunday yurtda yashayotgan kishilarning milliy ma'naviy qadriyatlarga, adabiyotga, san'atga, mafkuraga bo'lgan qarashlari ham ijobiy tomonga o'zgaradi. Mustaqillikdan so'ng xalqimizning milliy ma'naviy qadriyatlarga e'tibori yanada yuksaldi. Milliy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlarning yuksalishida, an'alarimizning shakllanishida o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimining ham o'ziga xos o'rni bor. Shuning uchun ham jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga mislsiz hissa qo'shgan ajdodlarimizning ma'naviy merosini yurtimiz kelajagi bo'lmish o'quvchi yoshlar ongiga singdirish bugungi kunning lolzarb bazifalaridan biridir.

O'rta asrlar Sharq tarixi shundan dalolat beradiri, madaniyat va ta'lim-tarbiya, tibbiyot, adabiyot, san'at va arxitektura sohalaridagi beqiyos yuksalish, ilmiy-madaniy markazlarning vujudga kelishi, yangi-yangi iste'dodlarning paydo bo'lishi – bularning barchasi birinchi navbatda iqnisodiyot, qishloq va shahar xo'jaligining ancha jadal o'sishi, hunarmandchilik va savdo sotiqning yuksak darajada rivojlanishi, yo'llar qurilishi, yangi karvon yo'llarining ochilishi va avvalambor, nisbiy barqarorlikning ta'minlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Birinchi Prezidentimiz I. Karimov 2014 yil 15-16 may kunlari Samarqand shahrida o'tkazilgan "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojida ro'li va ahamiyati" mavzusida o'tkazilgan xalqaro konferensiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutqida ana shu jihatlarga e'tibor berib shunday degan edi: "Bugungi kohferensiyaning maqsadi- O'rta asrlarda Sharq olamida yashab ijod etgan buyuk alloma va mutafakkirlarning ilmiy merosini chuqur muhokama qilish va anglash, uning zamonaviy sivilizatsiya tarixida tutgan o'rni va rolga baho berishdan iborat".

Bu ulug' allomalarning ilm-fan sohasiga baxshida etgan hayoti ular erishgan va bugungi kunda butun insoniyatni hayratga solib kelayotgan yutuqlari - bu hech shubhasiz, haqiqiy ma'naviy jasorat namunasidir. O'rta asrlarda yashab ijod etgan buyuk Sharq alloma va mutafakkirlarining tengsiz asarlari, ilmiy merosi faqat bir millat yoki xalqning emas, butun insoniyatning ma'naviy mulkidar. Ana shunday buyuk allomalarimizning boy ilmiy merosini, uning jahon hamjamiyatidagi ahamiyatini o'quvchilar ongiga singdirish yoshlarda g'urur – iftixor hislarini uyg'otibgina qolmay, ilm-fanga qiziqishlarina ham o'stiradi. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

Birinchidan, uch ming yillik tarixga ega bo'lgan xalqimizning ilmiy-madaniy merosi dunyo tamadduni taraqqiyotiga muhim ta'sir ko'rstganligini dalillar orqali tushuntirish:

Ikkincidan, birinchi Prezidentimiz I. Karimovning "Qayerda tinchlik bo'lsagina ilm-fan markazlari, akademiyalar, oily o'quv yurtlari paydo bo'ladi. Eng muhimi, ta'lim-tarbiya ravnaq topib, unga qiziqish, e'tibor kuchayadi", degan so'zlarining ma'nosini ochib berish:

Uchinchidan, Buyuk Ipak Yo'li, Ma'mun Akademiyasi, Bag'dod Akademiyasi, Ulug'bekning ilmiy maktabi Sharq xalqlari tarixida muhim o'rin tutganligini ko'rsatib berish:

To'rtinchidan, zaminimizdan yetishib chiqqan buyuk allomalar: Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino, Forobiy, Mahmud Qoshg'aruy, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa mutafakkirlarning merosi jahon ahamiyatiga molik bebaho boylik ekanini tushuntirib berish:

Beshinchidan, buyuk ajdodlarimizning bebaho asarlarini jahon mulkiga aylantirishda katta hissa qo'shgan xorijlik va mahalliy sharqshunos olimlarning xismlari haqida so'zlab berish:

Oltinchidan, buyuk ajdodlarimiz yaratgan bebaho tarixiy silsila bundan buyon ham davom etajagi, mamlakatimizda ta'lim sohasidagi islohotlarning berayotgan samarasi haqida o'quvchilarga ma'lumot berish.

Aha shu maqsadlarni amalga oshirish uchun kollejlarda o'quvchilar allomalarimiz asarlarini, ularning hayot yollarini o'rganishlari lozim. Chunki, ularning asarlarida mehr-oqibat, axloq-odob, halollik, poklik, do'stlik, ota-ona va farzandlarning haq - huquqlari kabi barcha insoniy tuyg'ular, burch va vazifalar o'z ifodasini topgan. Kollejlarda ma'naviyat asoslari. odobnoma, adabiyot, xorijiy tillar va boshqa darslarni o'qitish jarayonida yuqorida qayd etilgan mana shu insoniy tuyg'ularni o'quvchilar ongiga singdirish o'qituvchi oldidagi amalga oshirilishi lozim bo'lgan eng muhim vazifalardan biridir.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТЛАРИДА НОАНЪАНАВИЙ УСУЛЛАР

З. Гулямова

Самарқанд шаҳар 33-мактаб ўқитувчиси

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурига мувофиқ таълим тизимида ўқув жараёни замонавий илғор педагогик ва янги ахборот технологиялари асосида ташкил этиш ҳар доим Ҳукуматимиз диққат-эътиборида турмоқда. Шу талаблардан келиб чиққан ҳолда замонавий технологиялар, жумладан машғулотларда қўлланилаётган ноанъанавий усуллар республикаимиз таълим тизимини такомиллаштириш мақсадида яратилиб, ривожланиб бормоқда. Маълумки, ноанъанавий усуллар, янги педагогик технологиялар ўқувчилар фаоллигини оширади, таълим самарадорлигига олиб келади.

Замонавий педагогик технологиялар педагогик тизим лойиҳаси сифатида фан асосида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини мақсадга мувофиқ ҳолда ташкил этиш в амалга оширишни кўзда тутди. Республикаимиз Президенти И.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясида “янги дарсликларни, замонавий педагогик ва ахборот технологияларни ўз вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни назорат остига олиш зарур”лигини таъкидлаган эдилар. Бугунги кунда олимларимиз ва илғор педагог-ўқитувчилар замонавий педагогик технологияларни ҳаётга жорий этишга астойдил киришганлар. Шуни эътироф этиш керакки, Республикаимизда тасвирий санъат предмети бўйича янги педагогик технологияларни, таълим инновацияларини тўплаш, улардан ижодий фаолият учун энг самарадорларини тажриба-синовдан ўтказиш ва ўқув жараёнига тадбиқ этишни йўлга қўядиган тизим(механизм) тўлиқ шаклланмаган. Шунинг учун ушбу предмет бўйича синов-тажрибаимизда қўлланилган айрим ноанъанавий усуллар ҳақида тўхталиб ўтмоқимиз.

Ноанъанавий машғулот топшириқларини предметнинг ўзига хос хусусияти, мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиққан маъқул. Ана шундай ўйин-топириқлардан тасвирий санъат фанига хос бўлган “Мозаика”, “Интеллектуал ринг”, “Таянч иборалар”, “Ранглар оламига саёҳат”, “Реклама”, “Интервью” кабиларни келтириш мумкин.

Одатда, ноанъанавий машғулотлар кичик гуруҳларни ташкил этишдан бошланади. Ўқувчилар кичик гуруҳларда ишлайдиган биринчи машғулот асосий машғулот ҳисобланади. Шунинг учун илк машғулотда катор муҳим шартларга риоя қилиш жуда муҳим. Аввало, гуруҳларга бўлиниш ҳам тасвирий санъатга хос ва ноанъанавийроқ бўлгани маъқул. Масалан, ўқувчилар сонидан келиб чиққан ҳолда 4 хил ранг ёки гуллар тасвири чизилган карточкалар ўқувчиларга ёпиқ усулда тарқатилади. Бир хил ранглар ёки гуллар тасвирига эга ўқувчилар 4 та гуруҳни ташкил этади. Гуруҳларга ном қўйиш ҳам тасвирий санъатга хос бўлиши керак. (“Камалак”, “Нафосат”, “Ёш мусаввир”, “Санъат” ва ҳоказо.) Энди тасвирий санъат машғулотларида муаллифлар томонидан синовдан ўтказилган айрим ноанъанавий дарс машғулотларидан намуналар келтираимиз.

“Мозаика” ўйин-топириғи

Ўқувчилар мозаика, витраж каби тасвирий санъат турларини яхши билишади. Машғулотлар жараёнида шунга ўхшаш тасвирларни рангли қоғоз, мато парчалари ва ташландик табиий материаллардан яшашга ҳам тўғри келган. “Мозаика” топшириғида ўқувчилар майда бўлакларни, конвертларга солинган, бирор тасвирий санъат асарларидан келтирилган намуналарни тезлик билан йиғиб керакли тасвирни ҳосил қилишлари керак бўлади. Бунда тасвирий санъат машғулотларида олинган билим, кўникмалар асқотади. Ушбу мусобақада гуруҳнинг барча аъзолари бирдай иштирок этадилар. Диккат билан фикрлаш, бошқалар фикрига қулоқ тутиш муваффақият гаровидир. Вазифа ҳамма иштирокчиларга бир вақтда тарқатилади ва ўқувчилар топшириқни тренер(ўқитувчи) ишораси билан бир вақтда бажаришга киришадилар. Қайси гуруҳ шартни биринчи бўлиб бажарса, тренерга хабар беради ва ютуқлар албатта баҳоланади.

“Интеллектуал ринг” ўйин – топшириғида ҳар бир гуруҳга олдиндан тайёрланган 10та саволдан иборат топшириқ конвертларга жойлаштирилади. Ҳар бир гуруҳдан биттадан ўқувчи конвертлардан бирини танлайди ва ўқитувчига беради. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳга тушган конвертни очиб саволларни ўқийди. Саволларга шу гуруҳ аъзолари бир дақиқа ичида жавоб беришлари лозим. Саволларнинг мураккаблик даражаси бир хил бўлиши ва ўқув дастурига мос келиши шарт. Саволлар тасвирий санъат, шунингдек, умумий фанлардан ҳам иборат бўлса, янада қизиқарли бўлади. Ана шундай саволлардан намуналар келтирамиз:

1. БМТ биноси қайси шаҳарда жойлашган?
2. Натюрморт нима?
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат Герби қачон қабул қилинган?
4. Камолиддин Бехзод туғилган шаҳар.
5. “Навоий” романини ким ёзган?
6. Натура нима?
7. Миср Араб Республикаси қайси қитъада?
8. “Амур Темур портрети” муаллифи ким?
9. Нурота тумани қайси вилоятда?
10. Ислими нима?

Эслатиб ўтамиз, тасвирий санъат бўйича берилган тўғри жавобларга 2 балл, умумий фанлардан берилган тўғри жавоблар учун 1 балл қўйилади. (Жами: 15 балл.)

“Таянч иборалар” мусобақа дарси.

Ушбу мусобақа машғулоти гуруҳлар юқори балл тўплаши учун яна бир имкониятдир. Ўқувчилар бу машғулотда ҳақиқий билимдонликларини намоён этадилар. Барча ўқувчилар ўтилган мавзулар бўйича тасвирий санъатга хос бўлган таянч ибораларни эслайдилар. Гуруҳ иштирокчиларидан бири зудлик билан таянч ибораларни тартиб рақами қўйиб ёзиб боради. Топшириқни бажариш учун барча гуруҳларга бир хил вақт белгиланади. (5-7 дақиқа). Топшириқлар вақт тугаши билан йиғиб олинади ва синф доскасига тартиб билан осиб қўйилади.

Топшириқ ўқитувчи томонидан барча иштирокчилар ёрдамида муҳокама этилади. Икки марта қайтарилган ёки тасвирий санъатга хос бўлмаган иборалар ўчирилади. Қайси гуруҳ таянч ибораларни кўпроқ ёзган бўлса, ғолиб ҳисобланади ва баҳоланади.

Фанларни ўқитишда янги педагогик технологиялардан кенгрок фойдаланиб дарс ўтилганда тингловчи(талаба)ларнинг фаоллиги янада ошади, чунки ушбу машғулотларда ўқитувчи талабаларни кўпроқ фикрлашга, ўйлашга, ишлашга ундайди. Натижада талабалар соҳа бўйича кўпроқ маълумотлар банкига эга бўладилар, ушбу предметга қизиқишлари кучаяди. Аслини олганда, ўқувчиларда ижодкорлик, ўз фикрини ифодалаш қобилиятларини сингдиришда тасвирий санъат фанининг ҳиссаси бекиёсдир. Адабиёт дарсларида ўқувчилар бирор ёзувчи ёки шоирнинг ижоди ва асарларини ўрганадилар, ёд оладилар, аммо улардан бирор шеър ёки ҳикоя ёзиш талаб этилмайди. Шунингдек, мусиқа дарсларида ҳам ўқувчилар бирор бастакорнинг куй басталаган кўшигини куйлайдилар, лекин улардан бирор мусиқа асарини ёзиш талаб этилмайди. Тасвирий санъат дарсларида эса ўқувчилар ўзлари мустақил асар яратиш имкониятига эга. Шундай экан, эстетик туркумдаги ушбу предметни ўқитишга ижодий ёндошиш, унинг моҳиятини, мақсадини ўқувчилар онгига тўлароқ сингдириш учун бор имкониятлардан, янги педагогик технологиялардан кўпроқ фойдаланиш шу куннинг долзарб масаласидир.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДАГИ ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Насриддинова Н., Назарова Д., Уралов Р.
Самарқанд педагогика коллежи ўқитувчилари

Санъат, жумладан тасвирий санъат кишилиқ жамиятида, инсонлар ҳаётида муҳим рол ўйнайди. Унинг тарихи жуда қадимга бориб тақалади. Ҳали фан оламида мураккаб кашфиётлар, ёзувлар пайдо бўлмасдан туриб инсонлар ғорларга, тошларга илк расмларни ўйиб тасвирлаганликлари тарихдан маълум. Бундай тасвирлар Ўзбекистон ҳудудида ҳам топилган. Узоқ йиллик кишилиқ жамияти тараққиётида санъат ҳам кенг ривожланиб, инсонлар ҳаётининг ажралмас бир қисми бўлиб қолди. Санъат аввало инсонлар томонидан яратилади ва уларнинг ўзларига битмас-туганмас завқ-шавқ беради. Ҳозирги пайтда кино, театр, мусиқа, бадиий адабиёт, опера каби ўнлаб санъат турлари қаторида тасвирий санъат ҳам жадал ривожланиб, ҳар бир халқнинг, миллатнинг маънавий оламини, маданиятини белгилаб берувчи омил сифатида фаолият кўрсатмоқда.

Тасвирий санъат келажак авлоднинг ҳар томонлама етук бўлиб вояга етишишларида муҳим тарбиявий воситадир. Шунинг учун ҳам ушбу предметга муносабатни тубдан ўзгартириш, болаларнинг тасвирий қобилиятларини ва ижодкорлигини илк боғча ёшидан оқ бошлаш долзарб вазифа сифатида ҳукуматимизнинг диққат-этиборида бўлмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “2017 – 2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2707- сонли қарори ижросини таъминлашда болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурларини тадбиқ этиш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, таълим муассасаларининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш бўйича 2017-2021 йилларга мўлжалланган дастурида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари режаси ишлаб чиқилди. Мактабгача таълимнинг вазифаси болаларни халқнинг бой миллий, маданий – тарихий меросига муҳаббат уйғотиш, маънавий ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, болаларда миллий ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш, мактабгача ёшдаги болаларда билим олиш эҳтиёжини, ўқишга интилиш мойилликларини шакллантириб, уларни мунтазам равишда таълим жараёнига тайёрлаш, болаларнинг тафаккурини ривожлантириш, ўзининг фикрини мустақил ва эркин ифодалаш малакаларини шакллантириш, болаларнинг жисмоний ва руҳий соғлигини таъминлашдан иборат.

Асосий мақсадлардан яна бири замонавий тасвирий санъат орқали болалардаги қобилият ҳамда имкониятларни аниқлаб, уларни тўғри шакллантириш ва юзага чиқаришдир. Мактабгача таълим муассасаларида ўтиладиган “тасвирий фаолият” машғулоти болаларга бериладиган эстетик тарбия масалаларини ечишда катта аҳамиятга эга. Чунки тасвирий фаолият ўз хусусиятига кўра бадиий фаолият ҳисобланади. Бадиий фаолият машғулоти болаларда гўзалликни билиш учун, борлиққа эмоционал-эстетик муносабатни ривожлантириш учун кенг имкониятларни очиб беради.

“Тасвирий фаолият” машғулоти жараёнида:

1. Бадиий дидни тарбиялаш;
2. Амалий бадиий фаолият ва малакаларни ривожлантириш;
3. Фантазия, ижодий фикрлаш ва тасаввур қилиш, идрок қилишни ривожлантириш;
4. Қўлнинг аниқ ҳаракатлари ва бармоқларнинг майда моторикасини ривожлантириш;
5. Касбий бадиий-ижодий фаолият куртакларининг намоён бўлиши учун имкон яратиш каби таълимий ва тарбиявий масалалар ҳал этиб борилади.

Мактабгача таълим муассасалари учун ишлаб чиқилган “Болажон” таянч дастурига кўра кичик гуруҳлардан бошлаб энг кўп вақт тасвирий фаолиятга ажратилган. Бунда тасвирий фаолият турлари қуйидагича режалаштирилган:

- Расм - 2 соат;
- апликация -0,5 соат;
- қуриш-ясаш-0,5 соат;
- лой иши -1соат.

Ҳафталик юклама 12 соатни ташкил этилишини ҳисобга олсак, тасвирий фаолият барча фаолиятларнинг учдан бир қисмини ташкил этади. Демак, тасвирий фаолият интегратив мазмун касб этувчи энг катта бўлим ҳисобланади ва фаолиятнинг бошқа турлари билан мантиқий ва дидактик боғлиқликда амалга оширилади. Бу омил тасвирий фаолият машғулоти мазмуни ва методикасини фаолиятнинг бошқа турларига ҳамоҳанг тарзда такомиллаштириб бориш лозимлигини англатади.

Мактабгача таълим муассасаларидаги тасвирий фаолият машғулотида болалар асосан амалий иш бажарадилар. Тасвирий фаолият машғулоти хилма-хилдир бўлиб, расм чизиш, лой иши, аппликация, куриш-ясаш каби машғулотлардан ташкил топади. Бошланғич синфларда таълим-тарбия масалаларининг муваффақиятли ҳал этилиши мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган тасвирий фаолият машғулоти билан узвий равишда олиб борилади.

Болалар гуруҳлардаги олиб бориладиган тасвирий фаолият машғулотида қалам ҳамда мўйқаламдан эркин фойдаланишга, ўз характерини ва кўл ҳаракатини идора этишга ўрганадилар. Бу эса малакани эгаллаш, болаларда кўлини енгил, эркин бир текисдаги ҳаракат қилиш хусусиятларини ривожлантиради. Болалар турли шакл, катталиқ, пропорциядаги предметларни чизиш жараёнида предметнинг иш хусусиятига қараб йўналишни сақлаш зарурлигига, предметнинг катталигига мос равишда ҳаракатланишга ўрганадилар. Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган тасвирий фаолият машғулотида материалдан тартибли фойдаланишга, уларни тоза сақлашга, фақат зарур материалларни ишлатиш йўллари рожалаштиришга ўрганадилар. Бу машғулотлар болаларда диққатни ва кўриш хотирасини ривожлантиради.

Мактабгача таълим муассасалари тайёрлов гуруҳида натурага қараб расм чизиш ёки тасвирлашга нисбатан талаблар ошади ва бу талаблар мактаб дастурига яқинлашади. Болалар натурани таҳлил қилишга, бутун умумий шаклни қоғозга хомаки тушириб олишга, расми натурага солиштиришга, хато ва камчиликларни тўғрилашга, натурага ўхшатишга уринадилар.

Тасвирий фаолият машғулотида болалар геометрик шаклларни топа олишга ёки кўра олишга, уларни терминлар билан аташга, кенглиги, катталиги, узунлиги, баландлигини, қисмларнинг бир-бирига нисбатан фазавий жойлашиши билан танишадилар. Бу эса уларнинг мактабнинг I-синфида элементар математик тушунчаларни пухта эгаллашларига ёрдам беради.

Куриш-ясаш машғулотида болаларда кўз билан чамалаш малакаси шакллантирилади ва болаларнинг мактабдаги техник дарсларни ўзлаштиришга омил бўлади.

Шундай қилиб, тасвирий фаолият машғулотида болалардаги бадиий дид ва ижодий қобилиятлар ўсади ва бу орқали мактабда ўқишга тайёрланиб борилади. Чунки болалар предметлар билан узвий боғланадилар, уларнинг ўзига хос сифатлари, шакли, ранги, катта-кичиклиги билан танишадилар, уларнинг фарқини, ўхшашлигини аниқлайдилар, бу эса, болаларни сенсор тарбиялашга, кўргазмани, образли фикр юритишга имкон беради.

Тасвирий фаолият болаларни ахлоқий тарбиялайди, Болалар ишларида ўз ҳаётида, жамиятда бўлаётган воқеа-ҳодисаларни акс эттирадилар, улардан мамнун бўладилар, ҳаяжонланадилар. Тасвирий фаолият жараёнида болаларда ироданинг сифатлари-бошлаган ишини охирига етказиш, олдига мақсад қўйиб, ўшани бажаришга томон интилиш, қийинчиликларни енгил, ўртоқларига ёрдамлашиш каби хусусиятлар тарбияланади. Жамоа ишини яратиш жараёнида болаларга бир-бирига ёрдам, келишиб ишлаш каби сифатлари, уларда ўртоқларининг ишга нисбатан реал муносабатда бўлиш, тўғри баҳолаш, ўз ишидан ва ўртоқларининг ишидан хурсанд бўлиш каби ахлоқий сифатлар шаклланади.

Тасвирий фаолият – бу болаларни ўз олдига қўйган мақсадларини бажаришда тинмай меҳнат қилишга ундовчи фаолиятдир. Тасвирий фаолият болаларга эстетик тарбия беришнинг асосий воситаси ҳисобланади. Ҳар бир предметнинг катта-кичиклигини, рангини, шаклини, фазода жойлашишини ажратиш бу эстетик сезгнинг бўлаклари ҳисобланади. Болаларда эстетик сезгининг ривожланиши - ранги, ритми, пропорцияни чуқурроқ сезиш билан боғлиқдир.

САНЪАТГА ОШУФТАЛИК БОҒЧАДАН БОШЛАНАДИ

Сувонова К.

СамДУХХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

Санъат жамият таракқиёти билан биргаликда ривожланди ва кишилар турмуш даврининг ажралмас бир қисми бўлиб қолди. Қадимдан олиму фузалолар инсон баркамоллиги ва бахтга эришувида санъатнинг муҳим восита эканлигини исботлашга уринганлар. Жумладан юнон файласуфи Афлотун “атрофдаги нарсаларни билиш, англашга ёрдам берадиган санъат ва қобилиятлар ҳамда яна тадқиқот, ўқиш ва чуқур ўрганиш инсонни баркамолликка эриштирувчи билимга етишиш воситаси эканлиги маълум бўлгач, қандай санъат бундай билимни бериши мумкинлиги ва бундай билимга ниманинг ёрдамида эришилишини текшириб кўришни ўзига мақсад қилиб кўяди”. (Абу Наср ал-Форобий. “Афлотун фалсафаси”, “Жаҳон адабиёти” журнали, 2009 йил, июн сони, 143-бет).

Мазкур санъат йўналишини ўрганиш жамият аъзоларининг маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний ривожланиши, эстетик дид, экологик қарашларнинг вужудга келишига замин тайёрлаган. (Ж. Голипова. ”Педагогик квалиметрия”. Ўқув қўлланма, Тошкент, 2017 й).

Ўрта асрларда яшаган алломалар томонидан ўша давр таълим муассасаларининг таълимий мақсади сифатида таҳсил олувчиларнинг интеллектуал ва жисмоний баркамоллигини таъминлаш, мантикий фикр юритиш кўникмаларини таркиб топтириш белгиланганликлари боис, таълим-тарбия жараёнида таҳсил олувчилар томонидан билимларни ўзлаштириш баробарида ўқитиш жараёнида вужудга келтириладиган муаммоли вазиятларда муаммоларни аниқлаш, таҳлил, синтез, такқослаш, қиёслаш, умумлаштириш ва хулоса ясаш каби ақлий операцияларни бажариши кўзда тутилган. Шу тарзда ташкил этилган таълим-тарбия жараёнининг пировард натижаси сифатида жаҳон цивилизациясидан муносиб ўрин олган кашфиётлар яратилди, санъат, айниқса тасвирий санъат энг юқори ривожланиш босқичига кўтарилди ва бу давр “Уйғониш даври” номи билан тарихга кирди.

Ҳозирги глобаллашув даврида таълим тизимида ҳукмронлик қилаётган шахснинг ижтимоийлашуви ва мослашуви асосланган фронтал таълим-тарбия жараёнидан ўқитиш мақсадларини амалга оширишга имкон берадиган шахснинг индивидуал ривожланишига замин тайёрлайдиган жараёнга ўтиш, таҳсил олувчиларни нафақат илмий билимлар билан қуроллантирибгина қолмасдан, балки умуммаданий, умуминсоний кадриятлар асосида назарий билимлар, амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтиришга эътиборни қаратиш муҳим ҳисобланмоқда.

Бугунги кунда тасвирий санъат келажак авлоднинг ҳар томонлама етук бўлиб вояга етишишларида асосий тарбиявий восита эканлиги эътироф этилиб, республика миқёсида яратилаётган барча таълим концепция, дастурларида бунга аҳамият берилмоқда. Эстетик туркумдаги ушбу предметга муносабатни тубдан ўзгартириш, таълим-тарбия жараёнини жаҳон таълим-тарбия тизимининг илғор анъаналари асосида ташкил этиш, болаларнинг тасвирий қобилиятларини ва ижодкорлигини илк боғча ёшидан оқ бошлаш долзарб масала сифатида ҳукуматимизнинг диққат-эътиборида бўлмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “2017-2021 йилларда мактабгача таълим таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-2707-сонли қарори ижросини таъминлашда болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурларини тадбиқ этиш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, таълим муассасаларининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш бўйича 2017-2021 йилларга мўлжалланган дастурида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари режаси ишлаб чиқилди.

Мактабгача таълимнинг вазифаси болаларни халқнинг бой миллий, маданий –тарихий мероси ва маънавий аҳдоқий жиҳатдан тарбиялаш, болаларда миллий ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш, мактабгача ёшдаги болаларда билим олиш эҳтиёжини, ўқишга интилиш мойилликларини шакллантириб, уларни мунтазам равишда таълим жараёнига тайёрлаш, болаларнинг тафаккурини ривожлантириш, ўзининг фикрини мустақил ва эркин ифодалаш малакаларини шакллантириш, болаларнинг жисмоний ва руҳий соғлигини таъминлашдан иборат.

Тасвирий фаолият бўйича мактабгача таълим муассасаси дастури ва мактабда тасвирий санъат дастури болаларда теварак-атрофга нисбатан, санъатга нисбатан эстетик муносабатни тарбиялаш, ижодий қобилият ва тасвирлашларини ривожлантиришни кўзда тутди. Мактабгача таълим муассасаси машғулотларида мактабда муваффақиятли ўқиб кетишлари учун зарур бўлган вазифалар ҳал этилади.

Тасвирий санъат машғулотлари жараёнида бадиий дидни тарбиялаш, амалий бадиий фаолият ва малакаларни ривожлантириш, фантазия, ижодий фикрлаш ва тасаввур қилиш, идрок қилишни ривожлантириш, қўлнинг аниқ ҳаракатлари ва бармоқларнинг майда моторикасини ривожлантириш, касбий бадиий-ижодий фаолият куртакларини намоён бўлиши учун имкон яратиш каби таълимий ва тарбиявий масалалар ҳал этиб борилади.

Мактабгача таълим муассасаларидаги тасвирий фаолият машғулотларида болалар асосан амалий иш бажарадилар, санъат асарларини расмга қараб ҳикоя қилиш, мактабда эса тасвирий санъатнинг турлари: рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик, шунингдек, халқ амалий санъати асарлари билан янада чуқурроқ танишадилар.

Тасвирий фаолият машғулотларида болаларнинг геометрик шаклларни топа олишга ёки кўра олишга, уларни терминлар билан аташга, кенглиги, катталиги, узунлиги, баландлигини идрок қилишлари уларнинг мактабда элементар математик тушунчаларни пухта эгаллашига ёрдам беради.

Шундай қилиб, тасвирий фаолият машғулотларида болалардаги бадиий дид ва ижодий қобилиятлар ўсади ва бу орқали мактабда ўқишга тайёрланиб борилади. Чунки болалар предметлар билан узвий боғланидилар, уларнинг ўзига хос сифатлари, шакли, ранги, катта-кичиклиги билан танишадилар, уларнинг фарқини, ўхшашлигини аниқлайдилар, бу эса, болаларни сенсор тарбиялашга, кўргазмани, образли фикр юритишга имкон беради.

Тасвирий фаолият-бу болаларнинг ўз олдига қўйган мақсадларини бажаришда тинмай меҳнат қилишга ундовчи фаолиятдир. Тасвирий фаолият болаларга эстетик тарбия беришнинг асосий воситаси ҳисобланади. Ҳар бир предметнинг катта-кичиклигини, рангини, шаклини, фазода жойлашишини ажратиш бу эстетик сезгининг бўлаклари ҳисобланади. Болаларда эстетик сезгининг ривожланиши-ранги, ритми, пропорцияни чуқурроқ сезиш билан боғлиқдир. Бола ранги, шакли, унинг хилма-хиллигини сезса, шунчалик ранглар аралашмасининг хилма-хиллигидан завқ олади, бахраманд бўлади. Болаларда эстетик сезгининг ривожланиши, уларда предметга ва унинг баъзи сифатларига нисбатан эстетик баҳо беришни ривожлантиради. Уларда тасвирий санъат асарларини тушунишга, уларга нисбатан ҳис-туйғуни, муносабатни тарбиялайди. Тасвирий фаолият болаларнинг ижодий ўсишида муҳим ўрин эгаллайди. Боланинг бадиий ижодий ўсиши-бу образли фикр юритиш, эстетик идрок этишни ва образ яратишда зарур бўлган малака, кўникмаларни эгаллаш ҳисобланади. Масалан, табиат қўйнига ёки истироҳат боғига сайр, куз фаслида экскурсия уюштиришда уларнинг ижодга бўлган иштиёқини оширади. Тарбиячи болаларни предмет ёки теварак атрофни кузатишда келиб чиқувчи эстетик ҳис-туйғу орқали теварак-атрофга, кишилар меҳнатига тўғри баҳо бериш, Ватанга нисбатан муҳаббат каби сифатларни тарбиялаши мумкин. Болаларнинг ўз ишини яна ҳам чиройли ва яхши бажариш, бошқаларга ёқадиган, улар кўрганда қувонадиган қилиб яратиш-бу бадиий, ахлоқий тарбиянинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Психологларнинг қилган тадқиқотларига кўра, битта предметни бошқа предметлар ичидан ажратиб олиш болага шу предметни идрок қилишга, предметнинг шаклини билишга ёрдам берар экан. Шаклларин тасвирлаш жараёнидаги хатоликлар фақатгина боланинг нотўғри тушунчалари ва кўникмаларининг етарли бўлмаслиги эмас, балки предметни тўғри идрок этишни билмаслиги билан изоҳланади. Боланинг тасвирлай олиш қобилияти ҳали яхши ривожланмаганлиги учун унинг олдида фикр юритиб тасвирлаш каби қийинчиликлар ҳам туради.

Хулоса қилиб айтганда, болаларда эстетик дидни тарбиялашда, уларда табиатга, гўзалликка меҳр уйғотишда, энг муҳими уларни ижодкорликка, эркин фикрлашга ўргатишда тасвирий фаолиятнинг ўрни бекиёсдир. Шунинг учун мактабгача таълим муассасаларидан бошлаб ушбу предметга жиддий эътибор бериш, таълим-тарбия жараёнига ривожланган мамалакатларнинг технологияларини олиб кириш, ушбу тизимни жаҳон андозалари микёсига олиб чиқиш шу куннинг долзарб масалаларидан биридир.

INGLIZ TILI FANINI O'RGANISHDA TABIIY FANLAR KESIMIDA O'ZLASHTIRISH USULLARI

Umirova N.

SamTI qoshidagi akademik litsey o'qituvchisi

Respublikamizda kundan-kunga rivojlanib barcha sohalar tubdan o'zgarib bormoqda, shu jumladan ta'lim sohasiga katta e'tibor qaratilib, bosqichma-bosqich ta'lim olish tizimi yanada yangicha tizimga o'tmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim tizimini samarali tashkil etishni talab etadi. Har bir fanni samarali tashkil etish uning to'laqonli ishlab chiqilishini taqazo etadi. Shuning uchun hozirgi kunda ingliz tili fanining dars samaradorligini oshirish davlatimiz miqyosida katta e'tibor qaratilib, 2012-yil, 10-dekabrda "Chet tillarni o'qitishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qonuni ishlab chiqilib, ingliz tiliga oid yangi pedagogik texnologiyalar yaratish, zamon talablari darajasidagi darsliklar tayyorlash va ilmiy-metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishini talab qilmoqda.

Shuning uchun ham yangi pedagogik texnologiyalar dars jarayonlarida mutaxassis fanlarga bog'lab o'qitish keng qo'llanilib, fanning samaradorligini oshirishga olib kelmoqda. Har bir pedagogik kadrlar zamon talablari darajasida ilmiy-malakaviy darajalarini oshirib qaytadan tayyorlash yo'lga qo'yilib, o'quvchilarga yangi interaktiv dars texnologiyalari amalda qo'llanilmoqda. Yangi dastur o'z navbatida yangidan-yangi ilmiy-metodlar ishlab chiqilishiga sabab bo'lmoqda. Ilmiy-metodlar dars jarayonida va ilmiy izlanishlar natijasida yuzaga keladi. Bir soatlik dars davomida o'quvchilarga mavzu yaqin bo'lgan yangiliklar, ma'lumotlar bilan ishlash va o'quvchilarni o'zlashtirish va o'rganish usullarini mutaxassislik fanlari orqali berilgan mavzuni yetkazishdir.

Bu ishlab chiqilgan dasturlardan maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni yuksak bilimli kadrlar qilib tayyorlash va jahon talablari darajasiga etkazish. O'quvchilarni bilim saviyasini ko'tarish uchun bu metod va texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Darslarda o'quvchilarga faqat yozdirish va o'qitish bilan cheklanmay, ingliz tilida gapirish, tinglash, yozish va o'qish malakalarini shakllantiruvchi mashqlar audiolari, matnlarni o'quvchining o'zlashtirish usuliga yondashgan holda singdirish oson va samaralidir. Bu metodlar bilan birga o'quvchilarni faolligini oshirish maqsadida turli didaktik o'yinlar tashkillashtirish ham maqsadga muvofiq.

O'quvchilar ma'lumotni qabul qilishida turli usullar orqali o'zlashtiradi, shuning uchun ular turli o'lashtiruvchilarga ajraladi. O'rta maxsus ta'lim bosqichida o'zlashtirish usullari **ko'rib tushunish** (visual), **ko'rib tushunish** (kinestetik), **tinglab tushunish** (auditory) mavjud bo'lib bu usullarga tayangan holda o'qitiladigan mavzuni ishlab chiqish lozim.

Bitta guruhda turli xarakterdagi o'quvchilar bo'lganidek, o'zlashtirishi ham turlicha bo'ladi shuning uchun bu usullarga tayanib mavzu tayyorlanishi ularga ma'lumotlarni o'zlashtirishi oson bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar ko'rganiga qarab eslab qoladi, ba'zilari eshitib boshqalari esa bajarib o'zi ishtirok etsa eslab qoladi va o'zlashtiradi.

Yuqoridagi fikrlarga qo'shimcha qilgan holda, bir mavzuni shu usullarni inobatga olib tayyorlash kerak. Ya'ni bitta mavzuga mos keladigan matn, audio, o'yinlar, mashqlar va suhbat o'tkazish rejalari ishlab chiqilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni o'zlashtirish usullariga tayanib mavzuni yoritish va yetkazish mutaxassis fanlar kesimida olib borilsa yaxshi samara beradi. O'quvchilar qiziqishi ortib boradi. Kelajakdagi kasbiga oid terminlarni bilishi va undan foydalanishi o'quvchiga zavq bilan fanni o'lashtirishga erishish mumkin.

ONA TILI DARSLARIDA INNOVASION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mamatxonova N.

Andijon shahar 9 –maktab

A. Axmedova

Andijon shahar 1 –maktab

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev har gal yoshlar, ularning kelajagi haqida so'zlar ekan, yosh avlodning ta'lim –tarbiyasiga e'tibor qaratadi. Chunki Prezidentimiz so'zi bilan aytganda, "Yoshlarimiz – xalqimizning ishonch va tayanchi".

Yoshlarni yuksak ma'naviyatli, keng dunyoqarashga ega, teran fikrlarga boy qilib tarbiyalashda muallimlarning o'rni beqiyos.

Darsda o'quvchilarning ijodiy qobilyatarini o'stirish, yangi g'oya va fikr bera olishga o'rgatish, ilmiy dunyoqarashini toptirish bosh vazifalarimizdan biridir.

O'quvchilarning ong va tafakkuriga ta'sir etish uchun ta'lim maqsadi, prinsiplari va uni etish shakllari, mazmuni, metodlari, vositalari, natijalarini maqsadli yo'lga qo'yish kutilgan natijani beradi. Ana shu maqsadning qanday amalga oshishi, avvalo, o'qituvchining ijodiy izlanishiga, ta'lim –tarbiya jarayonida samarali usullarni topa olishi hamda undan unumli foydalanishiga bog'liqdir. O'qituvchilarning ijodkor, izlanuvchan bo'lishlari hozirgi davrning talabidir. Pedagogik ijodkorlik manbai –bu pedagogik tajribadir. Pedagogik tajriba –muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda, biz pedagogning o'z pedagogik vazifasida ijodiy yondashishini, o'quvchilarning ta'lim –tarbiyasiga yangi samarali yo'l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz. Ona tili o'qitish metodiikasining vazifalarida ko'rsatilishicha, o'quvchi va o'qituvchining vaqtini hamda kuchini tejash, o'quvchi faolligini oshirish maqsadida o'qitishning eng qulay, eng foydali metod va usullarini tavsiya etish nazarda tutiladi. Hozirgi vaqtda “Innovasiya tushunchasi” juda keng qo'llanmoqda. Innovasiya so'zi inglizcha so'z bo'lib –“innovation” yangilik kiritish degan ta'riflanadi. Innovasiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy –madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimidir. Innovation faoliyat davrida yangiliklar, innovasiyalar, tom ma'noda ta'lim jarayoniga kirib keladi. Shu sababli, ta'lim tizimidagi innovasiyalarni pedagogik jarayonga kiritish 4 bosqichda amalga oshiriladi:

1. Muammoli tahlil asosida aniqlash.
2. Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash.
3. O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.
4. O'zgarishlarni amalga oshirish.

Bunday natijaga erishish amaliyotda o'quv jarayonida va axborot texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi. Ular juda xilma –xildir. Masalan, “ Muhokama” (Discussion) metodi qolgan metodlar ichida bir vaqtni o'zida o'quvchida turli xil xususan: eshitish, tinglash va ko'rish kabi bilim va malakalarini oshirib borganligi bilan ajralib turadi. Bu metoddan foydalanishning ustun tamonlari :

1. Har bir o'quvchini darsda faol qatnashishga undaydi;
2. O'rganuvchi o'z fikrlarini konsentrasiya qilishni va shu bilan bir qatorda shaxsiy tajribasidan kelib chiqib, muammoni tahlil qilishga harakat qiladi;
3. O'quvchi muammoga to'g'ri yondashishni va kerakli to'xtamga kelish ko'nikmasini hosil qiladi.

Darsni “Hikmat sabog'I” daqiqalari bilan boshlash ham yaxshi natija beradi. Bunda o'quvchi dars mavzusiga daxldor hikmatli so'z yoki maqol va matallardan, hadislardan, taniqli insonlarning ibratli fikrlaridan aytib, o'quvchilardan ham shunday aytishni, so'rashni, izoh talab qilishi mumkin. Masalan, ilm fazilati hadisini sharhlash o'quvchilarning ham ilmga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi, ham og'zaki nutqini o'stiradi. Yoki bo'lmasa, ota –onaga hurmat, do'stlik, mehnatsevarlik haqidagi hikmatli so'zlar ham o'quvchilardagi insoiy fazilatlarining shakllanishida muhim omil sanaladi. Darslarda o'quvchilarning hozirjavobligini, hushyorligini, faolligini oshirish maqsadida “ Aqliy hujum “ tarzida “ Savol bizdan, javob sizdan “ o'yini o'tkaziladi. Bunda savollar o'tgan mavzulardan, ma'naviyatga, davlat ta'lim standartlari talablariga , kasbiga oid savollardan tuziladi. Bu o'yinning ilmiy ahamiyati: o'yin o'quvchilarda uslubiyatni chuqur bilish, so'z qo'llashda xatolikka yo'l qo'ymaslik kabi xususiyatlarni shakllantiradi. O'yinning metodik ahamiyati : o'yinda deyarli barcha ishtirok etishi mumkin. Hamma o'z –o'zini aytmasada, lekin o'zi mustaqil ravishda bajarishi mumkin. O'yinning pedagogik ahamiyati : barcha o'quvchilar diqqati jalb qilinadi. O'quvchilar mustaqil fikrlashga o'rgatiladi, ularning nutqi rivojlanadi.

Dars davomida davomida o'quvchilarda yuqoridagi kabi topshiriqlarni berish, ularning diqqatini jamlash, tafakkur, xotira, ijodiy tasavvurni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonidagi faollikni keltirib chiqaradi.

“ТАБИАТШУНОСЛИК ВА УНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ ” ЎҚУВ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ФАНЛАРАРО БОҒЛИҚЛИГИНИНГ УЗВИЙЛИГИ ВА УЗЛУКСИЗЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

(Бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш ва малаксини ошириш мисолида)

Ширинов М.

А.Авлоний номидаги ХТТРМХМОИ, докторанти

Педагогика олий таълим тизимида бошланғич таълим ўқитувчиларни тайёрлашда “Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси” ўқув фани ўз мазмун ва моҳиятига кўра ўқув режадаги бошқа фанлар билан узвий боғланган. Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчисини “Табиатшунослик” курси оид билим кўникма ва малакаларини ривожлантиришда ўқитиш жараёни фанлараро боғлиқни иноботга олиш лозим. Табиатшунослик ўқув предметининг мазмун-моҳияти ҳам бошқа фанлар каби фанлараро боғлиқ равишда ривожланиб боради.

Табиатшунослик ва ўқитиш методикаси дидактик принципларга таяниб, фанинг мазмуни ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, методикаси эса мактаб предмети мазмунига асосланиб, кичик мактаб ўқувчиларини таълим-тарбияси ва ривожланиш тизими моҳиятини алоҳида эътибор берилади.

Методика бошқа педагогика фанлари қатори бошланғич мактабнинг бир қатор муаммоларини ечиб, ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштириш йўлларини кўрсатиб беради. Дарҳақиқат, педагогика билан боғланишда дидактик тамойиллар асосида ривожланади. Бунда ўқув материални танлаш ва уни синфлар бўйича тақсимлашга бўлган талаблар дидактик тамойиллар билан изоҳланади, улар фанга хос методик масалаларни ҳал қилишда, ўқитиш методларини танлашда, шунингдек, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятларини ҳар хил кўриниш ва шаклларда ташкил қилишда ҳам етакчидир.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси педагогикада қўлланиладиган тадқиқот методларидан фойдаланади. Ўқитувчи мактабда табиатшуносликни ўқитиш жараёнини кузатади, кузатилган фактларни таҳлил қилади ва таққослайди, ҳодисалар ўртасидаги қонуний боғланишларни аниқлайди, хулоса ва умумлаштиришнинг тўғрилигини амалда текширади ва бунинг натижасида табиатшуносликни ўқитиш тамойилларини белгилайди. Кузатиш ва тажриба табиатшуносликни ўқитиш методикаси соҳасидаги энг муҳим методлардир.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси, шунингдек физиология, анатомия, гигиена, ботаника, зоология, география, агротехника, мантиқ ва психология билан чамбарчас боғлиқдир.

Шу фанлар билан бўладиган алоқа ўқитувчининг ўша фанлар асосларини эгаллаган бўлишида, уларнинг энг муҳимларини ажратиб, материалларни ўқувчиларнинг ёш хусусиятга мос ҳолда тушунтира олиш ўқувларида намоён бўлади.

Шахснинг камол топиши ва ривожланиши унинг айрим ишлар, муносабат ва характерни ўзига олган фаолият жараёнида боради. Бунда у ёки бу фаолият турининг - ўқиш, меҳнат, ўйин, мулоқотларнинг далиллари (мотивлари) алоҳида аҳамиятга эга. Мулоқот далиллари ҳар қандай дарснинг таркибий қисми бўлиши керак. Уни ўқитувчи ҳисобга олмаса, табиат тўғрисидаги билимлар имкониятини пасайтириб юборади.

Шундай қилиб, табиат билан тўғри ташкил қилинган мулоқот кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларида гўзалликни хис этишни шакллантиради, уларда ўз харакати ва ишини ўзи баҳолай олиш қобилиятини ривожлантиради, бу хислатлар хулқ-атворнинг одобий ҳамда ахлоқий меъёрларини англаш, атрофдагиларга нисбатан маъсулият ҳамда бурчни тарбиялаш учун зарурдир. Табиат билан мулоқот жараёнида ўртоқларига, катталарга ҳурмат ва меҳр вужудга келади.

Табиатшунослик ўқитиш методикаси фани бошқа фанлар билан ҳамкорликда ривожланади. Унинг ривожланиши услубий тадқиқотларни ташкил қилиш билан боғлиқ.

Ҳар қандай услубий тадқиқот - бу тарихий метод билан боғлиқ, қайсики олдинги йилларда эришилган ютуқлар ўрганилади ва таҳлил қилинади, мақсад ва вазифалар аниқлаб олинади. Бу метод педагогик психологик адабиётларга асосланади.

Табиатшунослик ўқитишида таълим-тарбиявий жараёнларнинг реал ҳолатини аниқлаш учун кўпгина муаммоларни ечишда ўқувчиларнинг оммавий тажрибаларини ўрганиш катта аҳамиятга эга.

- Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси педагогик фани билан боғлиқлиги хусусан дидактик тамойиллар ва тарбия назарияси билан узвий боғланган уларнинг қонуниятларига мослигини, ўқув жараёнининг тамойиллари, мазмуни, шакл ва методларини тадқиқ этади.

- Психология билан мустаҳкам боғланганлиги у болаларда фикрлаш қобилиятларини, хотира диққатини тадқиқ қилиб, бу борада самарали методларни, ўқитиш воситаларини қўллашни ўргатади.

ТУРКИСТОН ТАБИАТИ ВА ИҚЛИМИНИ ЎРГАНИШДА ФРАНЦУЗ ОЛИМЛАРИНИНГ ЎРНИ (XIX-XX АСР БОШЛАРИДА)

Расулова Дурдона Бахроновна
СамДУХХТХҚТМОХМ ўқитувчиси

XIX-XX аср бошларида Туркистон ўлкаси нафақат ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан дунё жамоатчилиги эътиборига тушган. Бу даврда Туркистон табиий соҳалари ҳамда табобати масалалари ҳам рус ва европалик тадқиқотчилар томонидан алоҳида қизиқиш билан ўрганилган. Лекин аслида, табиий соҳада муаммолар мавжуд бўлмаган жамиятда барқарор тараққиётни кузатиш мумкин. Масалан, иқлим ўзгариши, суғориш тизими, ҳайвонот ва наботот олами табиатдаги биохилмаҳилликни таъминлаб берса, ер ости ва ер усти бойликларини ўрганиш иқтисодий ривожланишнинг асосий омили ҳисобланади.

XIX-XX аср бошларида француз тадқиқотчилари ва олимлари томонидан *геология* – (ер ва унинг устки қатламини ўрганиш), *гидрография* – (сув ҳавзаларини ўрганиш), *минералогия* – (маъданларни ўрганиш), *орография* – (тоғлар ва тоғ тизмаларини ўрганиш), *климатология* – (иқлимни ўрганиш), *ирригация* – (суғориш тизимини ўрганиш) каби табиий соҳа йўналишлари ўрганилган.

Ушбу гуруҳдаги тадқиқотлар – табиатнинг жонсиз жинсларига оид. Улар табиат ҳосиласи бўлиб, турли тектоник ва сейсмик ҳаракатлар, иқлим ўзгаришлари натижасида ҳосил бўлган ёки бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиб, шакли, хоссалари ўзгарган табиат жинслари ҳисобланади. Мазкур соҳаларга оид тадқиқотлар махсус миссиялар ва ижтимоий буюртмаларга асосан “эҳтиёжлар учун табиатни ўрганиш” тамойили асосида олиб борилган. Жонли табиатни ўрганиш биринчи даражадаги тадқиқотларга лойиқ бўлса-да, ер, тоғ ва сув ҳавзаларининг тадқиқи анча қадимийроқ масала бўлиб, табиат шаклланишининг асосини ташкил этади.

Иккинчи йўналиш жонли табиат соҳалари тадқиқига бағишланади. Туркистон ўлкасининг жонли табиати француз тадқиқотларида кенг тавсифланган бўлиб, уларни қуйидаги соҳалар мисолида ёритиш мақсадга мувофиқ:

орнитология – (кушларни ўрганиш), *зоология* – (ҳайвонларни ўрганиш), *энтмология* – (ҳашаротларни ўрганиш), *ихтиология* – (балиқларни ўрганиш), *фитология* – (ўсимликларни ўрганиш), *дендрология* – дарахтларни ўрганиш), *вегетация* – (ўсимликларнинг ўсиш даврини ўрганиш). Ушбу соҳа тадқиқотларида бош устувор омил – “Табиат қонунларини бузмаслик мақсадида табиатни ўрганиш” тамойили асосида олиб борилган.

Марказий Осиё минтақаси қулай иқлимга, бой табиий ресурсларга ҳамда сратегик жихатдан яхши географик ҳудудда жойлашганлиги сабабли ҳам дунёнинг эътиборини жалб этган. Шу даврда Россия ва Франция ўртасидаги илиқ дипломатик муносабатларнинг ўрнатилиши бир неча махсус илмий экспедициялар ва сайёҳлик сафарлари уюштирилишига имкон яратган. Француз тадқиқотларида геостратегик манфаатлар эмас, табиий фанлар ривожини, билимлар доирасини кенгайтириш ҳамда дунё миқёсида табиий соҳа тадқиқотларини турли ракурсда ўрганиш мақсадлари устун турган. Айрим ҳолатларда тадқиқотчилар келиб чиқиши швейцариялик, германиялик ёки венгриялик бўлишидан қатъий назар, тадқиқот натижалари илк бора француз тилида нашр этилиб, дунё илмий жамотчилигига етказиб берилган. Шу сабабли ҳам, уларни “француззабон тадқиқотлар” сифатида ўрганиш мумкин.

Генри Мозер (*Henri Moser, 1844-1923*) – швейцариялик саёҳ. Марказий Осиё минтақасига жами тўрт мартаба – 1868-1869, 1870, 1883-1884, 1889-1890 йилларда саёҳат қилишга муваффақ бўлган⁵¹.

Г.Мозернинг Марказий Осиё минтақаси суғориш тизимини ўрганишга доир олиб борган тадқиқоти эътиборга лойиқ. Тадқиқот якунлари “*Марказий Осиёда суғориш тизими: география ва*

⁵¹ Gorshenina S. La Route de Samarcande. L’Asie Centrale dans l’objectif des voyageurs d’autrefois. – Geneve, Editions Olizane, 2000, – 214 p.

иқтисодиётнинг ўрганилиши” деб номланган асарда ўз аксини топган. Мазкур манба сўз боши ва б-бобдан иборат⁵².

Г.Мозер тадқиқотларида тупрокнинг ўзига хос хусусиятлари, вегетация тизими, ҳарорат, шамолнинг тезлиги таҳлил қилинган. Шунингдек, қадимда Сўғдиёна, Марғиёна, Бақтрия ва Марвда мавжуд бўлган суғориш тизими, Амударёнинг қадимги каналлари, Сирдарё яқинидан оқиб ўтган ариқлар ўрганилган. Марказий Осиё суғориш тизимининг лаълми ва оби каби асосий йўналишлари шарҳланиб, уни бошқариш ва ташкиллаштириш амалиётига урғу берилган. Айни пайтда Зарафшон водийсидаги, Бухоро амирлигидаги суғориш тизимлари ҳам муаллифнинг эътиборидан четда қолмай, келажакда амал қилиш керак бўлган тавсиялар ҳам ишлаб чиқилган.

Дунё халқлари тарихий этнографияси, шунингдек Марказий Осиё тарихини ўрганишда география мактабининг йирик вакилларида бири, француз олими **Жак Элизэ Реклю** (фр. *Jacques Élisée Reclus*) ўзига хос ўрин эгаллайди.

1873 йил Париж география жамияти бюллетени саҳифаларида Э.Реклюнинг “Орол денгизи тарихи”⁵³ номли мақоласи эълон қилинган. Мазкур тадқиқотнинг мақсадини Э.Реклю қуйидагича ифодалайди: “*Марказий Осиё гидрографиясида асрлар оша пайдо бўлган Орол денгизи сув миқдорининг ошиши ёки камайиши муаммоларини мавжуд маълумотлар ва тахминий ҳисоб-китобларга кўра амалий жиҳатдан ёндашиб ўрганиши мумкин. Шу мақсадда мен Париж география жамиятига айрим мулоҳазаларимни тақдим этмоқчиман*”⁵⁴.

Элизэ Реклю қуйидагиларни таъкидлаб ўтади: “*Орол денгизи ҳар йили ўн миллиард куб метр дарё сувидан маҳрум бўлишида ўзининг умумий ҳажмининг ўндан бирини йўқотади. 4-5 йилдан кейин денгиз ҳозирги ҳолатнинг тенг ярим миқдорига эга бўлиб қолади. Унинг текис ва кен қисмидаги сувлар қуриб, фақат икки кўл ҳавзасида сақланиб қолади: биринчиси ҳозирги марказда, бошқаси эса ғарбий ҳудудда. Бу ҳали муаммонинг ҳаммаси эмас, Сирдарё ҳам қуруқ текисликлар кесиб ўтганлиги сабабли суви камайиб, оқими секинлашади ва оз миқдорда сув етказиб беради. Натижада, қадимий Орол денгизи чўлларда йўқолиб кетиб, унинг ўрни фақатгина кўл ва ботқоқликлардан иборат бўлиб қолади. Вильгелм Рубруквис ва Марко Поло замонаридек, сайёҳлар бир пайтлар денгиз ҳавзаси бўлган жойда қадрсизланиб қолган платоларга дуч келишади*”⁵⁵.

Эдуард Давид Леват (*Edouard David Levat, 1855-1918*) –мутахассислиги бўйича шахта муҳандис-қурувчиси. 1902 йилда Туркистонга шарқий Бухоро олтин конларини аниқлаш учун махсус миссия билан жўнатилган⁵⁶.

Экспедиция раҳбари Э.Леватнинг “Туркестанские ведомости” таҳририятига йўллаган француз тилидаги қўлёзмасида тадқиқотнинг мақсади қуйидагича таърифланади: “*Мен раҳбар этиб тайинланган илмий экспедиция тоғ-кон саноатига йўналтирилган бўлиб, Франция маориф вазирлиги буюртмаси асосида 1902 йил апрель ойида ташкил этилди. Илмий экспедициянинг асосий мақсади Бухородаги олтинга бой конгломератлар ўрнашган ҳудудларни аниқлаш ва уларнинг пайдо бўлишини тадқиқ этиш, уларнинг қатламланиш жараёнини ўрганиш ва қазиб олиш йўллари излаб топишдан иборат эди. Шунингдек, менга ўлканинг барча турдаги руда конларига эътибор қаратиш ҳамда тадқиқот натижасида қўлга киритилган маълумотларнинг умумий ҳисоботини тақдим этиш вазифаси ҳам юклатилди*”⁵⁷.

XIX асрнинг сўнгги чораги – XX аср бошларида дунё миқёсида шуҳрат топиб борган олтин қазиб олиш саноати юртимиз сарҳадларида ҳам ўз замонасига мос ҳолда ривожланиб

⁵² Moser H. L'Irrigation en Asie Centrale: étude géographie et économique. – Paris, Societe d'edition scientifique, 1894. – 379 p.

⁵³ Reclus E. Note relative a l'histoire de la mer d'Aral // Bulletin de la Société de Geographie. 1873, Aout. Туркестанский сборник Т. 101. – 42 с.

⁵⁴ Reclus E. Note relative a l'histoire de la mer d'Aral // Bulletin de la Société de Geographie. 1873, Aout. Туркестанский сборник Т. 101. – 42 с.

⁵⁵ Reclus E. Note relative a l'histoire de la mer d'Aral // Bulletin de la Société de Geographie. 1873, Aout. Туркестанский сборник Т. 101. – 42-45 с.

⁵⁶ Gorshenina S. Explorateurs en AsieCentrale. Voyageurs et aventuriers de Marco Polo a Ella Maillart. – Geneve, Editions Olizane, 2003, – 397 p.

⁵⁷ О результатах французской ученой и горнопромышленной экспедиции в Бухару и Туркестан в 1902 году //Туркестанские ведомости. 7 (20) ноября 1902. №89 (2114), – 538 стр.

борган. Шунчалик олтин саноати яхши ривожланган Америкада бўлган муҳандис Э.Леват бизнинг маҳаллий усулда қазиб олинган шароитимизга юқори баҳо берган. У ўзининг “Олтин саноати”⁵⁸ деб номланган асарида “Сартларнинг олтинга ишлов бериш усуллари” деб номланган алоҳида параграф ажратади. Унда бизнинг маҳаллий кумни ювиш усули батафсил ёритилиб, уни бошқа давлатларда қўлланиладиган усуллар билан солиштириб таҳлил қилади.

Француззабон тадқиқотчилар учун Туркистон ўлкасининг табиати шунчалик қизиқарли бўлганки, улар тадқиқот давомида табиат билан боғлиқ ҳар қандай жараёнларни жиддий эътибор бериб ўрганишган. Масалан, суғориш орқали ўсимликларнинг вегетатив ҳолатини, ўсиш даври ҳамда ўсиш суръатини ҳам аниқлаганлар. Ўрмонларда дарахтларнинг куюклиги, турлари, ўсимлик турлари, етиштириладиган полиз экинлари ва мевалар, шунингдек, чўл худудларидаги ҳайвонот ва наботот олами, чўл-даштларнинг иқлими ҳам тадқиқотчилар эътиборидан четда қолмаган.

Шарль Эжен Ужфальви де Мезо-Ковезд (*Charles-Eugène Ujfalvy de Mező-Kövesd, 1842-1904*)⁵⁹* – француз ҳукумати томонидан юборилган илк илмий экспедициянинг раҳбари. Франция Маориф вазирлиги томонидан ташкил этилган илмий экспедиция 1878-1880 йиллар давомида олиб борилиб, моҳиятан Туркистонни ўрганиш учун йўналтирилган дастлабки илмий изланиш эди.

Э.Ужфальви ов жараёни орқали табиат биохилма-хиллигини куйидагича ифодалайди: “*Орол денгизига қўйиладиган Сирдарё қирғоқлари ов қилиш учун жуда қулай ва бой ҳавзадир. Бу ерда бўри, тулки, бўрсик, ёввойи эчки, қулранг кўён, ботқоқликдаги қамишзорда эса йўлбарсни учратиш мумкин. Қирғоқдаги қуюқ ўрмонзорда қирғовуллар жуда кўп, дарёда эса сувда сузадиган қушларнинг деярли барча турлари мавжуддир*”⁶⁰.

Француз тадқиқотчилари орасида табиатшунос, анатом ва зоологлар ҳам бўлган. Уларнинг тадқиқотлари бевосита табиий соҳарни ўрганиш асосида олиб борилган. **Гийом Капью** (*Guillaume Carus, 1857-1931*) – мутахассислиги бўйича табиатшунос бўлиб, фан доктори илмий даражасига эга бўлган⁶¹.

Гийом Капью Туркистон иқлими ҳамда вегетациясини чуқур ўрганган тадқиқотчи ҳисобланади. Унинг ушбу соҳалардаги хулосалари эътирофга сазовордир. Олимнинг фикрича, Марказий Осиё мамлакатлари табиий равишда тоғ ва дашт мамлакатларига бўлинади. Табиатшунос Г.Капью таркибидаги минтақа чўллари кум, тупроқ ва уларнинг қоришмасидан иборат бўлган менерал элементларнинг микдорига кўра куйидаги гуруҳларга бўлган: тупроқли чўл, кумли чўл, тупроқ-кумли чўл. Тошкент, Фарғона, Самарқанд, Кармана, Бухоро, Шахрисабз ва Хива қишлоқ хўжалигининг асосий марказлари ҳисобланган.

Г.Капьюнинг фикрича, Туркистондек ҳаддан ташқари қулай иқлимли худудда ўсимликларнинг ўсиш тезлиги юқори даражада бўлиши табиий. Буни амалда кузатиб, иқроп бўлган тадқиқотчи куйидаги фикрлари орқали тасдиқлайди: “*Биз Самарқандда – Бигнония (Bignonia), Робиния (Robinia), Айлант (l’Ailanthus)*” ва бошқа ўсимликларнинг ўсиш тезилигини ўлчаб, бу дарахтлар йилига 5-6 метрга ўсишига амин бўлдик. *Ҳатто Тошкентда Павловния (Paulownia) дарахтининг ўсиши эса 6 метрдан ҳам кўпроқ натижани кўрсатди*”⁶².

Шунингдек, тадқиқотчи Г.Капью фикрича, маҳаллий аҳолининг эътиборсизлиги натижасида Туркистонда манзарали дарахтлар сони камайиб борган. Аксарият ҳолларда, кекса дарахтларнинг масжид ва қадамжолар атрофида жойлашганлари муқаддас саналиб, ҳар қандай хавф-хатардан озод.

Хулоса сифатида айтиш жоизки, XIX аср охири - XX аср бошларида минтақамизга ташриф буюрган француз сайёҳ ва тадқиқотчилари ҳақиқатан ҳам Туркистонни Европа учун янгидан очиб беришда катта ҳисса қўшдилар. Гарчи улар қолдирган маълумотларда баъзи ноаниқликлар учраса-да, улар хорижий тадқиқотчилар томонидан Марказий Осиё минтақасини ўрганилиши тарихида сезиларли из қолдиришга муваффақ бўлдилар. Ушбу экспедициялар жаҳон миқёсида табиий

58 Levat D. L’Industrie Aurifère. – Paris, Ch.Dunod, Éditeur. 1905. – 881 p.

59 * Мазкур тадқиқотчининг исми Уйфальви, Южвальви кўринишида, турли адабиётларда турлича талқин қилинади. Энг кўп миқордаги манбаларда – Ужфальви кўринишида келтирилган – *Р.Д.*

60 Ujfalvy Ch.E. La chasse en Asie Centrale // L’Exploration. 1878, № 89. Туркестанский сборник. Т.295. – 157.

61 Gorshenina S. La Route de Samarcande. L’Asie centrale dans l’objectif des voyageurs d’autrefois. – Geneve, Editions Olizane, 2000, – 179 p.

62 Capus G. Arbres géants du Turkestan // La nature. Туркестанский борник Т.357.

фанлар йўналишидаги – орография, гидрография, ирригация, минералогия, геология, орнитология, энтомология, фитология, дендрология каби ёрдамчи фан соҳаларининг ривожига катта таъсир кўрсатган. Қолаверса, француз тадқиқотлари натижалари акс этган асарлар, тезис ва мақолалар, хисоботлар, лойиҳалар фан соҳаларининг тадқиқи учун муҳим бирламчи манба ҳисобланади.

USE COOPERATIVE LEARNING GROUPS TO ENGAGE LEARNERS

Marupov F.,
SamDU huzuridagi XTXQTMOHM o'qituvchisi

Cooperative learning is rated as the number-one strategy to increase student achievement and to enhance self-esteem. "How do I know what I think until I see what I say," is a paradoxical statement that somehow explains the thinking power of group work. As learners express their thoughts to their team partners, the thinking becomes visible to their peers and to themselves.

The strategy called literature circles taps into powerful learning experiences. Students work in small groups with a selected novel or story. They take on various roles and responsibilities as they read and discuss sections of the book. By putting thoughts from their reading into their own words, learners process the written language in terms that make sense to them. They use their speaking vocabulary to interpret the written language, and, in the process, learners clarify and crystallize their own thinking.

Establish roles and responsibilities

Establishing the roles and responsibilities of the group members encourages all members to participate. One student leads the discussion with predetermined questions. Another shares a favorite passage, while still another might quiz members on selected vocabulary. This team effort builds a sense of trust and safety and a sense of belonging, while at the same time, building a strong understanding of what critical reading is all about. It makes reading active, interactive, and engaging for all members.

Cooperative learning makes it easier for students to ask for help in a small, safe setting. It also makes it easier for students to question, share, and critique. When teachers structure cooperative learning groups as part of the overall reading program, they also open the door to a multiple intelligences approach to literacy, which is inherent in cooperative learning. Using interpersonal intelligence as one approach, Gardner's theory suggests seven other entry points to learning: verbal/linguistic (of course), visual/spatial, logical/mathematical, musical/rhythmic, bodily/kinesthetic, intrapersonal, and the naturalist.

Working in teams, learners are able to draw their perception of a particular reading (visual), sequence the events (logical), find the rhythm of the language (musical), dramatize the reading (bodily), keep a reading response journal (intrapersonal), and discern the environmental settings of the readings (naturalist). Imagine the richness of the reading experience in these literature circles. It seems impossible not to be drawn into the web of intrigue as the plot of a story unfolds and as the members of a cooperative learning group enhance that unfolding.

Literature Circles

Cooperative learning strategies that incorporate roles and responsibilities and involve choice within a given structure are highly effective for literacy instruction. Literature circles, based on such strategies, are one way to assist struggling readers.

Similar to book clubs, literature circles usually consist of five or six students. If you are trying this practice with your class, note that one motivational strategy is to use standard books such as novels rather than picture books. Students often want to read more sophisticated material but need support. While students must read at their developmental level for deep understanding and reading successes, the literature circle gives students the help they need to tackle more advanced books.

To use literature circles, follow these simple steps:

1. Select themes such as friendship, trust, courage, or fear. Gather four to five books on the theme, and let students select a book and form small groups (literature circles) accordingly.

2. Here are some roles that teachers might assign:

- **Discussion Leader:** creates Socratic questions for discussion
- **Wordsmith:** defines significant vocabulary
- **Literary Luminary:** illuminates the literary sections by reading aloud
- **Character Actor:** role-plays characters, actions, motives, etc.
- **Illustrator:** captures key images from the reading
- **Surveyor:** graphs the plot line of the story

Naturally, the roles played in literature circles should be age appropriate and suited to students' abilities.

3. Plot the reading assignments for each book and have students meet to discuss, share, and read aloud, using the assigned roles to keep the group moving along.

4. Use a culminating day for groups to share their books with other groups, as students may want to read the other books on their own.

Cooperative Tear Share

A surefire cooperative strategy to try with younger and older readers is the cooperative tear share. In this cooperative strategy, there are four students per group. They fold a blank piece of paper into four corner sections and number them 1. 2. 3. 4. In turn, the students count off: 1. 2, 3,4. Now, all four are instructed to read the designated piece that is assigned, and all four are instructed to respond, in the appropriately numbered corner of their papers, to each of the four questions posed: student number 1 responds to questions 1-4 and so on. At this point the teacher may model an oral summary, cautioning the students not to give a running report on each of the four responses but rather to summarize the results. Each team proceeds by having its members share individual summaries and reflect on the responses and the activity itself.

Once the team has completed the reading and writing assignments, team members tear their papers into four sections, and each passes the various numbered sections to the team member of that same number. Number 1 papers go to team member number 1, number 2 papers to the number 2 student, etc. Next, the four members look over the four papers of the same number and create a summary of the responses.

The richness of this strategy is that students are actively involved in the folding, tearing, and passing of the sections. They are interactive in their sharing of the information with each other, and they are engaged in the reading and writing of their responses and in the summary of all four responses. Finally, they are invested members of the team because they know they hold one critical part of the whole.

References

Gillies, R. (2014). Cooperative learning: Developments in research. *International Journal of Educational Psychology*, 3(2), 125–140.

Roseth, C. J., Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2008). Promoting early adolescents' achievement and peer relationships: The effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures. *Psychological Bulletin*, 134(2), 223–269.

Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Slavin, R. E. (2013). Classroom applications of cooperative learning. In S. Graham (Ed.), *APA handbook of educational psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

Webb, N. M. (2008). Learning in small groups. In T. L. Good (Ed.), *21st century education: A reference handbook* (pp. 203–211). Los Angeles: Sage.

BOSHLANG`ICH SINFLARDA DIDAKTIK O`YINLARNING DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

Xushvaqtova M.M.

Tayloq tuman 4-maktab o`qituvchisi

Vatanimiz ravnaqi o`sb kelayotgan barkamol avlodning intellektual ongini shakllanishiga bo`g`liq ekan bolaning ongiga kichik yoshdan boshlab Vatanga muhabbat, milliy g`urur, azaliy qadriyatlar, insoniy fazilatlar va o`zlikni anglashni singdirib borish bilan birgalikda o`quvchilar ongini rivojlantirish va bilim qilib tarbiyalashda o`qituvchilar mas`uldirlar.

Zamonaviy darslarga bo`lgan talabning ortib borishi hamda o`quvchilar ongi va qiziqishlarning kengayishi biz, pedagoglarni yanada faolikka, tirishqoqlikka, izlanuvchanlikka undaydi. Shaxsning to`laqonli kamol topishi, yoshlarni kelajakning ishonchli, mustahkam tayanchi qilib tarbiyalash o`tayotgan darslarimizda bog`liq. Zero, "Sifatsiz, o`tilgan bir soatlik dars-kelajakda qilingan xiyonatdir", - deb bejizga aytilmaydi.

Boshlang`ich ta`limda motivlar hosil qilishda didaktik o`yinlarning o`rni beqiyosdir. O`yin o`quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg`otadigan uchqundir.

O`yin—boshlang`ich sinf o`quvchilarida ma`lum sifatlarni shakllantirish uchun kattaalar-o`qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan qo`llanadigan usul. O`yin vositasida o`quvchilarning bilim o`zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo`lishga o`rganadi,

shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi. O`yin vositasida bolaning shaxsi shakllanadi, unda kelgusida o`quv va mehnat faoliyatini tashkil etish va insonlar bilan munosabatga kirishishga oid ruhiy xususiyatlar shakllanadi.

Didaktik o`yinlarning boshqa faoliyat turlaridan farqlanadigan muhim belgilari uning tarkibi qat`iyligidir. Didaktik o`yinlarning tarkibiy komponentlari quyidagilar: o`yin mantiqi, o`yin harakati, o`yin qoidasi.

O`yin mantiqi asosan uning sarlavhasida aks etad. O`yin harakati jarayonida o`quvchilarning bilish faolligini oshirish, o`quvchilarning o`z qobiliyatini namoyon qilishga, o`yin maqsadiga erishish uchun o`z bilimi, ko`nikma va malakalarini qo`llash imkoniyati yaratiladi.

O`yin qoidasi o`yin jarayonini to`g`ri tashkil etishga yordam beradi. U o`quvchilar xulqini, ularning o`zaro munosabatlarini tartibga soladi. O`yinda ma`lum bir didaktik maqsad qo`yiladi va bu maqsadga erishilishi o`quvchilarda ma`naviy va aqliy qoniqish hissini shakllantiradi. Didaktik o`yinlar hamma vaqt o`qituvchi uchun o`quvchilarning bilim o`zlashtirishi yoki o`zlashtirilga bilimlari amaliyotga qo`llash ko`rsatkichi hisoblanadi.

Didaktik o`yinlarni hamma tarkibiy komponentlar o`zaro bog`liq bo`lib, ulardan birortasining bo`lmasligi mumkin emas.

O`yin –muhim aqliy faoliyat turlaridan biri bo`lib, unda o`quvchi qobiliyatining hamma turlari rivojlanadi, uning artof-olam haqidagi tasavurlari kengayadi, nutq boyligi oshadi. Didaktik o`yinlar o`quvchilarning turli-yuman qobiliyatlari, nutqi va diqqatining rivojlanishiga samarali ta`sir ko`rsatadi.

Didaktik o`yinlar bir qancha vazifalarni bajaradi:

-Ta`limiy, tarbiyaviy (o`quvchi shaxsiga ta`sir ko`rsatadi, taffakurini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi);

-Qo`llanuvchanlik (aniq vaziyatda bir qanday o`quv topshiriqlarni bajarish uchun bilimlarni qo`llay bilish);

-Motivni qo`zg`ash, qiziquvchanlikni oshirish (o`quvchilarni bilish faoliyatiga qiziqtiradi, rag`batlantiradi, bilish qiziquvining rivojlanishiga yoram beradi).

Men o`z darslarimda quyidagi o`yin turlarini qo`llab boraman. “O`zim tekshiraman”, “Hikoya”, “U kim, bu nima?”, “Bo`lishi mumkin emas”, “Davom ettir”, “O`yin- topishmoq” kabi didaktik o`yinlardan foydalanaman.

Masalan “Hikoya o`yini bilan tanishamiz”.

O`qituvchi xattaxtaga bir necha so`z yozib qo`yadi. O`quvchilar mustaqil ravishda shu so`zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. O`quvchilar hikoya tuzar ekanlar, ularning lug`at boyligi ortishi bilan birgalikda, gaplarni to`g`ri tuzish, tovushlarni to`g`ri talaffuz qilish va mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

O`quvchilarni vaqti-vaqti bilan rag`batlantirish o`quvchilarning o`ziga bo`lgan ishonchini orttiradi. Bu o`yindan ona tili darslarida yoki darsdan tashqari mashg`ulotlarda, to`garaklarda foydalanish mumkin.

1-variant: Nafisa, soat, yomg`ir, kitob,

2-variant: Olma, kasal, o`rtoq, Abduvali,

3-variant: Mushuk, bobo, poliz, non, sichqon.

O`quvchilarning pedagogik texnologiyalar, kompyuter, didaktik o`yinlar, multimediyalar asosida bilim olishi, o`quvchilarning fikrlashga asoslangan ko`nikma va malakalarni ya`ni tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Didaktik o`yinlarni har bir fan o`qituvchisi o`z faniga qo`llay olishi ta`lim samaradorligining yanada yuksalishiga va o`quvchilar bilimini oshirishda xizmat qiladi.

Mundarija

СЎЗ БОШИ.....	3
1-ШЎББА.	
ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМДА КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВНИНГ ЎРНИ	
<i>Р.Д.Юлдашев</i> Таълим жараёнида инновацион шахсни шакллантириш методикаси, шакл ва усуллари	4
<i>Усмонов С.С.</i> Ўқувчиларда география йўналишида компетенцияларнинг шаклланишидаги муаммолар ва ечимлар.....	6
<i>Ибраимов Х.И.</i> Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлигини шакллантириш муаммолари	7
<i>Ялғашев Б.Ф.</i> Малака ошириш тизимида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини оширишнинг долзарб масалалари.	10
<i>Ибрагимов А.А.</i> Педагогнинг индивидуал таълим траекторияси тузилмаси	12
<i>Нарзикулова Ф.Б., Березникова Н.В.</i> Профессиональный имидж – как социально-психологический и педагогический феномен, в контексте педагогической деятельности.....	14
<i>Юлдошева С.А., Милюева Н.А.</i> Ўқитувчи фаолиятида дарс таҳлиliga муносабат	15
<i>Душанова Г.А., Химматов А.</i> Инновации в системе образования детей	16
<i>Хайдаров Б.Қ., Таштемурова Н.Н.</i> Мактабда комбинаторика, эҳтимоллар назарияси ва математик статистика элементларини киритишга компетентли ёндашув асослари	17
<i>Назарова З.</i> Малака ошириш тизимида ўқитувчи касбий компетентлигини ривожлантиришда инновацион ёндашув	19
<i>Kushanova D.U., Sattorova G.</i> Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining innovatsion faoliyatini rivojlantirish	21
<i>Eshquvvatov T., M.Nabiyeva.</i> Pedagogik kompetentlik - o'qituvchi faoliyatining asosi sifatida	23
<i>Eshquvvatov T., G'oyibnazarov J.</i> Ta'lim tizimini boshqarishning zamonaviy strategiyalari.....	24
<i>Xolboyeva G.A., Mixliboyev O.</i> O'qituvchilar kasbiy mahoratida psixologik tayyorgarlikni oshirish	25
<i>Ergasheva G., Qurbonova D.</i> Ta'lim jarayonida pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalalari.....	27
<i>Файзиева М., Мавлонова Н.</i> Таълим соҳасига инновацияларни татбиқ этишнинг ижтимоий аҳамияти.....	28
<i>Нарзикулова Ф.Б., Кудратова М.К.</i> Проблема имиджа учителей начальных классов как составляющая их педагогической культуры.....	30
<i>Бердимуродова О.С.</i> Формирование коммуникативных компетенций на уроках русского языка	31
<i>Якубжанова М.К.</i> Использование инновационных технологий в компетентностном подходе при изучении русского языка как иностранного.....	33
<i>Раимкулова И.А.</i> Дифференцированный подход к обучению учащихся как средство активизации познавательной деятельности	34
<i>Abduraxmonova Ch., Achilova X.</i> Pedagogik faoliyatda o'qituvchi kompetentligini shakllantirish yo'llari	37
<i>Arziqulov A.U., Arziqulova Sh.P.</i> Arifmetik amallarni bajarish algoritmlarini o'rgatishda innovatsion yondashuv	38
<i>Умурзақов Д., Тогаев Ж.</i> Ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда компетенциявий ёндашувнинг ўрни	42
<i>Eshmurodova D.N.</i> O'quvchilar tarbiyasida milliy g'oyaning o'rni va ahamiyati.....	43
<i>Ne'matov Sh., Rahmonov A.</i> Elementar geometriya masalalariga oliy matematika kursi elementlarini qo'llash orqali innovatsion yondashish.....	44
<i>Бердалиева Г.А.</i> МТМлар таълим-тарбия самарадорлигини оширишда тарбиячи компетентлиги ва ҳамкорлик педагогикаси.....	45
<i>Махмудова Е.И.</i> Инновационный подход к урокам математики в начальной школе	47
<i>Улжаева Д.А., Хасанова Д.Х.</i> Роль компетентностного подхода в инновационном образовании. актуальные задачи по воспитанию и укреплению идеологического иммунитета у молодого поколения	49

Бойматова А., Джумабаева М. Малака ошириш тизими педагогик фаолиятида касбий компетенциянинг роли	51
Маматкулова К.А. Мактаб физика ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ошириш орқали ўқувчиларни инновацион фаолиятга тайёрлаш	53
Рахмонова Б., Қодирова Д. Ўқитувчининг касбий компетентлигини ривожлантириш омиллари	55
Умматов А.М., Қуйчиева М.А. Табиий фанлар ўқитувчиларининг компетентлиги ва касбий лаёқатини ривожлантириш масалалари	56
Хуррамов Б., Қаршиев Ж. Компетенция ва унинг таълим соҳасига кириб келиш босқичлари	58
Орифова С. Таълим жараёнига инновацион ёндашишда касбий компетентликнинг роли	60
Саримова Д.С. Кимёвий экспериментни ташкил этишда ўқитувчи касбий маҳоратини ошириш йўллари	61
Исмаилов А. Ўқув машғулотида ўқувчиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик омиллари	63
Акбарова С. Tayanch kompetensiyalar – zamonaviy ta'lim natijasining yangi namunasi	65
Ne'matova S., Shamsiyeva M. Innovatsion ta'limdan o'quv jarayonida foydalanishning ayrim jihatlari	67
Xalilova M. O'quvchi-yoshlarda fikrni bayon etish kompetensiyasini shakllantirish	68
Suvanova M.H. O'quvchi-talabalarning lingvistik tahlil kompetensiyasini shakllantirish usullari	69
Kadirova N.M. Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini oshirishda fanlararo aloqadorlikning ahamiyati	72
Ismoilova G., Madazimova M. Ta'lim jarayonida kompetentlik tushunchasi va "venn" diagrammasi metodining mazmuni	73
Kushakova N.O. About innovative methods of teaching english at schools	74
Rustamova Z.T., Xamidova M. Innovative methods in teaching english to adults	76
Radjabova R., Avvalova N., Yangiboyeva G. Ustaxona amaliyoti mashg'ulotlarida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash – samaradorlik omili	77
Сотимбоева Ю. Мактабгача таълимда тарбиячининг компетентлиги	78
Бердиева О., Сатторов С. Математикада компетенциявий ёндашувга асосланган дтснинг бажарилишида узвийлик ва узлуксизлик муаммоси	97
Жуманиёзова Т., Қурбаниязов Р. Ўқувчиларнинг физика фанига қизиқишини орттиришда компетенциявий таълимнинг аҳамияти	82
Karshiyeva D. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarini kasbiy axborot maydonini loyihalash kompetensiyasini takomillashtirish	83
Акиева Х., Назарова М. Миллий ғоя туркумига қирувчи фанлардан ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришнинг муҳим жиҳатлари	85
Усмоналиева Р. Умумий ўрта таълим мактабларида компетенциявий ёндашувни татбиқ қилиш имкониятлари	87
Бердиева Х. Давлат таълим стандартлари талаблари асосида ўқувчиларда компетентликни шакллантиришнинг муҳим жиҳатлари	88
Норбеков Д. Таълим оловчиларнинг мустақил фаолиятини ташкил қилишнинг инновацион методлари	89
Pardayev Z. Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishda mutafakkirlarimiz merosidan foydalanish	91
Ibodullayeva D. Biologiya darslarida matematik savodxonlik kopetensiyalarini shakllantirish	92
Jo'rayeva D.J. Zamonaviy ta'limda o'qituvchi kompetentligi	93
Jo'rayeva D.J., Komilova D. O'qituvchining ma'naviy kompetentligi	94

2-ШЎЪБА

ТАБИЙ ВА АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА АМАЛИЙ ВА ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Самъев А.Қ. Ўқувчиларда география йўналишида компетенцияларнинг шаклланишида амалий машғулотларнинг ўрни	96
Norqulov U.M., Norqulova L.U., Quvondiqova M., Ruziyev E.A. Malakali kimyo o'qituvchilari tayyorlashga qo'yiladigan talablar	98
Батирова Ф., Батирова Д. Ўқувчиларда амалий кўникмаларни шакллантириш омиллари	99

<i>Yunusova N.</i> Biologiya darslarida laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda kompetensiyalarni shakllantirish	100
<i>Ismoilov K.T., Rahmonov J.R.</i> Insonning biosferaga tasiri va uning oqibatlari.....	102
<i>Ro'ziyev E.A., Norqulov U.M., Do'stmurodov M., Ruziyev J.E.</i> Kimyo fanidan laboratoriya darslarini zamonaviy usullarda o'tkazish muammolari	103
<i>Ismoilov K.T.</i> O'quvchilarda biologiya yo'nalishida kompetensiyalarning shakllanishida amaliy mashg'ulotlarning o'rni	105
<i>Халилова Х.Т., Каримов Ю.Т.</i> География ўқитишда экологик таълим ва тарбия масалалари	106
<i>Amirullayev A.K., Amirullayeva B.</i> Fizika dasturidagi ayrim laboratoriya mashg'ulotlarini zamonaviy jihoz va vositalar yordamida bajarish metodikasi	107
<i>Валиханова Н. А.</i> Формирование представлений о величине у детей дошкольного возраста ...	110
<i>Aliyev N.</i> Qisqa ko'paytirish formulalarini narural sonlarni ko'paytirishda qo'llash.....	112
<i>Arzimbetova B.</i> Tabiiy fanni o'qitishda pedagogik innovatsiyalarni qo'llash-o'quv jarayoni samaradorligini oshirish omili	113
<i>Halimova G. K.</i> Matematika fanini o'qitishda axborot - kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ahamiyati.....	114
<i>Йўлчиев Ш.Х., Хожсиқулов А.С.</i> Очиқ занжирли тўйинмаган углеводородлар мавзусини ўқитишда интерфаол усуллардан фойдаланиш самарадорлиги.....	116
<i>Арзиқулов Ф.Н., Каримқулов С.</i> Ихтиёрий майдон устида аниқланган матрицалар ассоциатив алгебраларида аниқланган локаль дифференциаллашлар тавсифи	118
<i>Umarova M.</i> Matematika o'qitishda o'quvchilarda kompetentsiya shakllantirishning asosiy omillari	119
<i>Ибрагимова Н.Ю.</i> Иқтисодий билим асослари фанини ўқитишда илғор педагогик технологияларнинг самарадорлиги.....	121
<i>Umirzoqov N., Axmedova Z.</i> Maktabda matematika darslarida kombinatorika elementlari	122
<i>Мустафаева Р., Мустапаева Г.С.</i> Математика дарсларида ахборот -коммуникация технологиялардан фойдаланиш	124
<i>Маликова Х. И.</i> Ақли заиф ўқувчиларда элементар математик тасаввурларини ўрганиш методикаси.....	126
<i>Nurmatov I. I.</i> HTML TO CHM dasturi yordamida elektron darslik tayyorlash	128
<i>Muminov M., Ashurova N.</i> Geografiyani urgatishda munozarali darslar	131
<i>Niyozov Q. A.</i> Biologiya ta'limi jarayonida laboratoriya mashg'ulotlarini samarali tashkil etish	133
<i>Xolmırzayeva Z. Y., Nosirova R.</i> Kimyo tarixini o'qitishda rivojlantiruvchi interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	135
<i>Nabiyev F.</i> O'quvchilarning matematikadan bilimlarini nazorat qilish va baholash ta'lim samaradorligini ta'minlash omili sifatida.....	136
<i>Nabiyev F.</i> Testlash o'quvchilarning matematikadan bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish metodi sifatida.....	137
<i>Nurmatova M.</i> Fizikadan virtual laboratoriya ishlarini o'tkazish usullari.....	138
<i>Nurmatova M.</i> Interactive Physics dastur paketining o'ziga xos xususiyatlari va undan foydalanishning uslublari.....	139
<i>Jumaboyev A. T.</i> Dars jarayonida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy usullardan foydalanish.....	140
<i>Ахмедова Д.Н.</i> Математика дарсларида ўқитишнинг интерфаол таълим технологияларидан фойдаланиш афзалликлари	141
<i>Xolboyeva M.M.</i> Laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish orqali o'quvchilarda biologik kompetensiyalarni shakllantirish	143
<i>Шаропова М.У.</i> Биология дарсларида power point тақдимотлар яратиш.....	144
<i>Сулаймонов Х.</i> Қизиқарли математика –математик маданиятнинг ифодаси.....	146
<i>Ахмедова Ш.Б.</i> Актуальная проблема современного образования при обучении новой модели, построенная на основе современных информационных технологий	147
<i>Зайнитдинова М.А.</i> Аниқ фанларни ўқитишда замонавий ёндошув технологияси	149
<i>Зайнитдинова М.А., Сиддиқов Л.Б.</i> Ҳаракатлар стратегияси ва математика таълимида ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш.....	151
<i>Жумаева З.Т.</i> Модулли ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг ижодий фаоллик кўникмаларини ривожлантириш йўллари.....	153

<i>Mardonov E.M., Hayitmurodov Sh.S.</i> O'rtacha qiymatlar va ular orasidagi munosabatlarni o'rganishda o'quvchilar matematik qobiliyatlarini rivojlantirish	154
<i>Ostonov Q., Mamadiyrov J.</i> Sinfдан tashqari mashg'ulotlarda ba'zi klassik tengsizliklarni o'rganish	156
<i>Жўраев М.У.</i> Функция тушунчасини ўрганишда Keys Stadi усулидан фойдаланиш	159
<i>Ишонкулов А., Оқназаров Т., Тўғизбоев Ф.</i> Замонавий технологиялар асосда математика фанини ўқитишни ташкил этиш воситалари	161

3-ШЎЪБА

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

<i>Аббасов С.Б.</i> География таълимидаги муаммолар	165
<i>Usmanov B.I., Qodirov T.</i> Ta'lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari	166
<i>Haydarov Sh.M.</i> Uzluksiz ta'limda mustaqil ishlarni tashkil etish metodikasi	168
<i>Душанова Г.А., Юнусова Н.А.</i> Роль современных образовательных технологий на уроках биологии средних школ	170
<i>Eshquvatov J.B.</i> O'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatishda ta'lim metodlaridan foydalanish	172
<i>Бўронов И.Қ.</i> Интерфаол ўқитишнинг методологик принциплари	174
<i>Юсупова И.</i> Болаларни мактаб таълимига тайёрлашда мультимедиа технологиялари асосида кўникмаларини шакллантириш	175
<i>Сулайманова Д.Н., Курбонова Д.Т.</i> Шахсга йўналтирилган таълим технологияларининг бўлажак ўқитувчиларда креатив тафаккурни шакллантириш потенциаллари	176
<i>Jo'rayev U., Tashtemirova N.N.</i> "Yosh dasturchi" to'garagi va uni tashkil etish yo'llari	179
<i>Nigmatova M.</i> Maktabgacha ta'lim tizimida o'yinlar texnologiyasi	180
<i>Хамроева Ф.А.</i> География дарсларида электрон ўқув қўлланмалардан фойдаланиш	182
<i>Якубжанова М.К., Тошпулатова Д.С.</i> Информационно – коммуникационные технологии – основа эффективности обучения	183
<i>Раимкулова И.А., Даминова З.Ш.</i> Система работы с одаренными детьми в урочной деятельности	185
<i>Мисиров М.Х.</i> Роль интегрированных уроков в повышении эффективности образовательного процесса	187
<i>Арзиқулов А.У.</i> "Фикрлаш хариталари" ва улардан таълим жараёнида фойдаланиш хақида	189
<i>Халилова С., Мамарасулова С.</i> Биология фанининг бошқа фанлар билан интегратив боғлиқлиги	190
<i>Тагаев Г.Х., Оқилова И.</i> Таълим-тарбия жараёнида муаммоли таълим тенологияларидан фойдаланишнинг назарий жиҳатлари	192
<i>Bekmatova U.</i> O'quvchilar kompetentligini oshirishda hamkorlikda o'rganish texnologiyalarining o'rni	193
<i>Tashtemirova N.N., Jurayev U.S.</i> Axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli	195
<i>Rahmonov J.</i> Biologiya darslarida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish	196
<i>Rustamova D.G.</i> Ona tili fanining o'qitilishida fanlararo bog'lanish	197
<i>Бердикулова Х.Р.</i> Индивидуальные особенности и развитие личности учащихся в школе	199
<i>Шарипова С.М.</i> Исследовательская деятельность как одно из перспективных направлений в методике преподавания литературы	201
<i>Юнусова Д.Р.</i> Бинарный урок как форма реализации межпредметных связей	203
<i>Ruziyev E.A., Turg'unov D.E., Ismatullayeva M., Jahongirova S.</i> Kimyo fanlarini o'qitishda yangi qo'shimcha adabiyotlarning o'rni	205
<i>Maxmudov I., Umarov Sh.</i> Aniq fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan va noan'anaviy usullardan foydalanish	206
<i>Aliqulov Yu., Jabborov A.</i> Trigonometrik tengsizliklarni yechishda intervallar usulini qo'llash	207
<i>Ximmatov E., Parmonova D.</i> Ikki xonali sonlarni ayrim sonlarga ko'paytirishning noan'anaviy usullari	208
<i>Эшназарова Ф., Яхяева С.</i> Таълим тараққиётида педагогик технологияларнинг ўрни	209
<i>Салахова З.Н.</i> Таълим - тарбия жараёни самарадорлигини оширишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларининг роли аҳамияти	211

Бердиқулова Х.М. Фан ва таълим-тарбияни ривожлантиришда инновацион технологияларнинг роли.....	213
Soliyev O. Ta'lim istiqbolida axborot va ta'lim texnologiyalarining ahamiyati	214
Xolboyeva G., Rustamova P. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalashda innovatsion texnologiyalardan foydalanish.....	216
Saidova O. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiya elementlarini qo'llashning afzalliklari	217
Sanayeva R. Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni.....	218
Xoliqov Y.O., Pardaboyev Z. Androgogikaning fanlarni o'qitishdagi ahamiyati	219
Жайнарова Г. Технология фанини самарадорлигини оширишнинг ўрни ва аҳамияти.....	220
Xolboyeva R.A. Kimyo fanini o'qitishda axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish	222
Жураева З. Ўқувчилар билан олиб бориладиган интерфаол методларнинг аҳамияти.....	225
Amirullayeva B.A., Kamolova U.A. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va uni tashkil etish usullari	226
Nabiyev R.H. Ona tili ta'limi jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlar.....	227
Қодиров. М, Мамасодиқова С. Физика фанини фанлараро (биология-тиббиёт-информатика) боғланиши.....	229
Мирзатова Г. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining uzluksiz mалака ошириш жараёнини самарали ташкил этиш.....	231
Абидов С. Узлуksiz ta'lim жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни	233
Shamsiyeva M., Ne'matova S. Ta'lim tizimida axborot-kutubxona xodimining innovatsion faoliyatini tashkil etish.....	235
Shamsiyeva M., Orifova S. O'quvchilar axborot olish madaniyatini shakllantirishda innovatsiyalar	236
Муродалиева Ш. Замонавий таълимда ахборот технологияларининг ўрни	237
Рашидова У. Maktabgacha ta'lim ёшдаги болаларнинг оғзаки нутқини ўстириш.....	238
Утемуратов Б., Баекеева Б. Бошланғич таълимда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланишда педагогларнинг касбий маҳоратини орттириш.....	240
Tuychiev A. Modern infocommunication and pedagogical technologies in the educational process	242
Ahmedova G. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda ona tili va badiiy asarning roli, shuningdek, axborot texnologiyalarining o'rni	243
Jumayev S. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot vositalarining ahamiyati	244
Ўсарова Р. Ўқувчи-ёшларда интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш.....	245
Xushmurodova M. Zamonaviy innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	247
Ғафурова Ф. Назарий дарсларни ташкил этишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш	249
Oqilova K., Mo'minov M. Masofaviy o'qitish texnologiyasi	250
Mamasodiqova S. Ta'lim jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalarining ahamiyati va uning tutgan o'rni	250
Niyozov Q. Kompetentlikni shakllantirishga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan biologiya ta'limi jarayonida samarali foydalanish.....	252
Юлдашев Ж. Глобаллашув жараёнида ахборот-коммуникацион технологияларининг роли ...	253
Ахмеджонов Н. Таълим тизими самарадорлигини оширишда ахборот-технология воситаларининг ўрни.....	255
Xatdamov O. Teaching speaking and the use of audio visual aids in it.....	256
Xudayberdiev B. Uzluksiz ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati	257
To'layeva M. Dars jarayonlarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish tizimini yaratish	258
Xayriyev F. Informatsion texnika va texnologiyalarning ta'limdagi tutgan o'rni va ahamiyati	259
Нуриллаева Г. Илғор инновацион ғоялар ва технологияларни кашф этиш.....	262
Рустамова Ш. Таълимда замонавий ахборот технологияларининг қўлланилиши	262
Темирова А. Таълим тизимида замонавий инновацион технологияларидан фойдаланиш.....	263

Якубова Ф., Кадырова М., Хужамуратов Э. Проектная технология и информационно-коммуникационные технологии в обучении русского языка.....	264
Tolipova T. Boshlang'ich ta'limda pedagogik va axborot texnologiyalarining o'rni.....	265
Расулова М. Компьютер технологиялари асосида ташкил этилган дарсларда лойиҳа методидан фойдаланиш.....	267
Sotimboyeva Yu. Rivojlantiruvchi ta'limda mualliflik texnologiyalarining o'rni va ahamiyati.....	269
Babadjanov A., Jumaniyozova T. Umumta'lim fanlarini o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanishning ahamiyati.....	270
Абдуев Ш., Аминов И. Узлуксиз таълим тизимини такомиллаштиришнинг замонавий технологиялари.....	271
Зулунув Қ. Таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги.....	273
Мирзаев Н. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва ахборот хуружларига қарши кураш зарурияти.....	275
Uralov A. Darslarni o'tilishida innovatsion yondashuv (ona tili va adabiyot fani misolida).....	276
Qoraboyev H., Omonova O. Boshlang'ich sinf "o'qish" darslarida ertak matnini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	278
Omonova O. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalq og'zaki ijodi asosida axloqiy jihatdan tarbiyalashda axborot texnologiyalarining o'rni.....	279
Pardayev Z., Homidov Z. O'quv jarayonida ilg'or tajribalar hamda pedagogik texnologiyalar.....	281
Салиева П.А. Модулли таълим жараёнида ўқувчиларнинг мантикий фикрлашларини таъминловчи интерфаол технологиялар.....	282
Eshmurodova L.E. Ingiliz tilini o'rganishda "charxpalak" texnologiyasidan foydalanish.....	284
Юсупова Л.В. Технология сотрудничества – на современном уроке.....	285
Джалилова А.Х. Формирование коммуникативных компетенций учащихся на уроках русского языка.....	287
Шадьбаева Г.Н., Гафарова Ф.Ж. Сущность профессиональной компетентности педагога.....	288
Махмудова Д.Б. Узлуксиз таълим жараёнида интерфаол дарсларни ташкил қилиш.....	290
Охунбаев М.И., Тошиев А. Организация учебного процесса с использованием возможностей ИКТ.....	292
Охунбаев М.И., Тошиев А. Понятие и общая характеристика информационных технологий.....	293
Содиқова Г. Ш. Таълим бериш сифатини оширишда ахборот технологияларининг аҳамияти.....	295
Шарипова М.Х. Обучение в сотрудничестве на уроках русского языка.....	296
Тоджибаева К.С. Малака ошириш тизими тинглавчилари касбий сифатларини шакллантиришнинг замонавий модели ва профессиограммаси.....	298

4-ШЎБА.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МАЛАКА ОШИРИШ ТИЗИМИНИНГ АҲАМИЯТИ

Усмонов С., Давронов П. Таълимда сифат ва самарадорлик давр талаби.....	301
Abdumannotov A., Abdumannotova N. Ta'lim sifatini oshirishda kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining o'rni.....	303
Рафиев Х.Т. Жисмоний тарбия таълими сифатини аниқловчи омиллар, тушунча ва атамалар.....	304
Yuldosheva S.A. Bolalar nutqiy madaniyatini rivojlantirishda mutolaaning o'rni.....	306
Қосимов Ф.Ж. Жисмоний маданият мутахассисларини малака ошириш тизимининг ўзига хос хусусиятлари.....	307
Rabbanaeva D., Abduraximova N. Malaka oshirish markazlarida tinglovchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullari.....	309
Хидоятова Д. Интерфаол таълим жараёнини ташкил этишда ўқитувчининг роли.....	310
Элдашева Г.В. Масофавий малака ошириш курсининг ўқув-услугий таъминотини яратиш бўйича ташкилий масалалар.....	314
Эргашева Г. Узлуксиз методик хизмат масалалари хал этишда малака ошириш тизимининг ўрни.....	315
Каримова Г., Шаумарова З.А. Узлуксиз таълим жараёнида метод ва воситалардан фойдаланиш.....	316

<i>Азизова Қ., Воҳидова Д.</i> Малака ошириш тизимида, касбий компетентликни шаклланишида педагогик маҳоратнинг роли	317
<i>Suvanova M.X.</i> Sharq mutafakkirlari asarlarida pedagogik qarashlar	319
<i>Мустафоев М.</i> Таълим сифати ва самарадорлигини оширишда халқ таълими ходимлари малакасини оширишнинг ўрни	320
<i>Qo`chqarov M., Orifjonova D.</i> O`quvchilarning fanlarga qiziqishlarini to`g`ri tashkil etishda o`qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatleri	323
<i>Qo`chqarov M., Oripov X.</i> Tarbiya – muhim, yaxlit pedagogik jarayon	324
<i>Бакиров О.</i> Таълим тизимида ўқитиш самарадорлигини ошириш-демократик жамият пойдеворидир	326
<i>Хамдатов О.</i> Efficacy of role playing in teaching English	327
<i>Отаханова Д.М.</i> Strategies for developing speaking skills	328
<i>Meliyev X.N.</i> Kasbiy tarbiyani amalga oshirish jarayonida shaxsning rivojlanishiga ta`sir qiluvchi omillarni hisobga olish	329
<i>Мелиев Ҳ.Н.</i> Умумтаълим мактаб ўқувчиларида мулоқот кўникмаларини шакллантириш жараёнида касб-хунарга йўналтириш	330
<i>Ҳауриёев F.N.</i> Малака ошириш тизимида ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланиш сифат ўзгариш омилдир	331
<i>Нуриллаева Г.</i> Ўқувчи ёшларнинг маънавий онгини ўстиришда технология фани ўқитувчиларининг ўрни	333
<i>Qo`ldosheva Z.</i> Interfaol mashg`ulot samaradorligi omillari	334
<i>Шуринова Н.</i> Таълим-тарбия жараёнини ҳамкорлик педагогикаси асосида ташкил этилиши	334
<i>Pardayeva A.</i> Students` oral presentation problems and teacher`s role in their solutions	335
<i>Қутбиддинова Ш.</i> Technology in teaching speaking skill	336
<i>Maripov F.</i> Particular approaches to teach group of adult students	338
<i>Kushakova N.O.</i> Developing writing skills in english as a foreign language	339
<i>Rustamova Z.T., Raipova N.</i> Formation of lexical skills in teaching foreign languages	340
<i>Суванова Х.</i> Самарқанд миниатюра мактаби ва унинг ёшлар онгида маданий-маърифий дунёқарашини ривожлантиришдаги ўрни	341
<i>Yo`ldosheva D., Suyarova L.</i> Kasb-hunar kollejarida mustaqil ishlarni tashkil etish	342
<i>Eshbekov D., Safarova Sh., Karimova M.</i> Yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishda ilmiy-madaniy merosdan foydalanishning ahamiyati	343
<i>Турсунова Ш.Б., Самиджанова М.</i> Оила тарбия ва ҳаёт мактабидир	345
<i>Сиддиқов Қ.</i> Синонимларнинг таснифи	346
<i>Эгамбердиев Р.</i> Баркамол авлод тарбиясида устоз ва шогирд тизимининг самарадорлиги ва унинг тарихий илдиэлари	348
<i>Расулова М.</i> Чет тилларни ўқитишда лойиҳалар типологияси	349
<i>Турсунова Ш.Б., Самиджанова М.</i> Қадриятлар ва уларнинг мазмун моҳияти	351
<i>Asadova Sh.</i> Teaching speaking with interactive methods	352
<i>Oripov J., Fayziyeva M.</i> Ta`lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni qo`llashning ahamiyati	354
<i>Маннобов Ж., Кодиров Т.</i> Таълим тизимида замонавий ўқув курсларини яратиш ва фойдаланиш самарадорлиги	355
<i>Аминов И.Б., Тугалов Р.</i> Таълим тизимида шахсга йўналтирилган креатив технологиялардан фойдаланиш	356
<i>Муталибжонов М.М.</i> Замонавий таълим-тарбияни олиб боришда маънавий ва маърифийлик омилининг аҳамияти	358
<i>Baxritdinova D.</i> Ta`lim sifatini oshirishda maktabgacha va boshlang`ich ta`limning roli	360
<i>Toshniyozova R.</i> Ona tili ta`limi jarayonida nostandart testlar yaratish	361
<i>Toshniyozova R.</i> Ona tili va adabiyot fanlarini o`qitishda modellashtirish metodidan foydalanish	366
<i>Тиловов М.</i> Таълимнинг сифат самарадорлигини оширишда ўқитувчининг роли	368
<i>Бойбўриева С., Мусаев Ҳ.</i> Малака ошириш таълими иштирокчиларига танқидий фикрни ривожлантиришда интерфаол методларнинг ўрни	369
<i>Norbekov D.</i> Malaka oshirish va qayta tayyorlashni samarali shakllarini amaliyotga joriy etishning tashkiliy metodik asoslari	371
<i>Egamkulova L., Haitova M., Eshmurodova G., Tillayev S.</i> Diatsetat selluloza (das) asosida gaz-sezgir materiallarning ba`zi gazlarga sezgirligini tadqiq etish	372

Hayitmuradov Sh., Ishonkulov A. Matematika darslari samaradorligini oshirishda axborot - kommunikatsion texnologiyalarining o'rnini	373
Гайназарова Г.А. Малака ошириш тизимида мактабгача таълим масалалари	374
Сабирава Н. Малака ошириш тизимининг сифатини таъминлашда инновацияларнинг аҳамияти	376
Хижакуллов Ш., Тураров В. Та'лимда зamonaviy innovatsion axborot texnologiyalari va ulaning imkoniyatlari	378
Холикова Н. Олий таълимда математика фанини ўқитишда модулдан фойдаланиш	379
Ҳамдамова М. З. Аниқ ва табиий фанларни ўқитишда маънавий тафаккурнинг роли	380
Холиқназаров М.Х., Холиқназаров Р.Х. Узлуксиз таълим жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни	382
Shokirova N., Umarov S. Matematika fanini o'qitishda o'rta osiyolik olimlar merosidan foydalanishning roli	383
Махмудов Ю. Мактабгача таълим муассасалари педагог-тарбиячилари фаолиятини ривожлантириш йўллари	385
Турманов Қ Кейс дарс самарадорлигини ошириш услуби сифатида	386
Pardayeva A. How to teach students to think like scientists with floating and sinking science activity	387
Ashurova B., Haqberdiyeva Z., Shakarov A. Madaniy ma'rifiy qadriyatlarga e'tibor-kelajak ro'ydevori	389
Гулямова З. Тасвирий санъат машғулотларида ноанъанавий усуллар	390
Насриддинова Н., Назарова Д., Уралов Р. Мактабгача таълим муассасаларидаги тасвирий фаолият машғулотларининг ўзига хос хусусиятлари	392
Сувонова К. Санъатга ошуфталик боғчадан бошланади	394
Umirova N. Ingliz tili fanini o'rganishda tabiiy fanlar kesimida o'zlashtirish usullari	396
Matatxonova N. Ona tili darslarida innovation texnologiyalardan foydalanish	396
Ширинов М. “Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси ” ўқув фанини ўқитишда фанлараро боғлиқлигининг узвийлиги ва узлуксизлигини такомиллаштириш	398
Расулова Д. Туркистон табиати ва иқлимини ўрганишда француз олимларининг яўрни (xix-xx аср бошларида)	399
Marupov F. Use cooperative learning groups to engage learners	402
Xushvaqtova M. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlarning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyati	403

**ТАБИЙ ВА АНИҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВГА
АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ**

(Республика илмий-амалий конференцияси материаллари)

ISBN 978-9943-5368-9-0

Муҳаррир: Б.Усмонов
Тех.муҳаррир: Ш.Хужакулов
Компьютерда саҳифаловчи: С.Умаров

Босишга 05.11.2018 йилда рухсат этилди.
Қоғоз бичими А4. Офсет қоғози. Шартли босма табағи 52,0.
Нашиёт ҳисоб табағи 48,0. Адади 100 нусха. Буюртма № 6/18.
Ноширлик литцензияси: № 18-4178

СамДУ ҳузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини
ошириш ҳудудий маркази босмаҳонасида чоп этилди.

